יזכור-בוך

פון

ראקישעץ

און

אומגעגנט

יִזכּור = בּוך

פון ראַקישאָק און אומגעגנט

יזכור-בוך

פון

ראַקישאַק

און

אומגעגנט

ארויסגעגעבן פון דער ראקישקער לאנדסמאַנשאפט אין יאהאנעסבורג, דרום אפריקע,

צו איר 40 יאריקן יובילעי (1912—1952).

רעדאַקטער: מלך באַקאַלטשוק־פעלין

בוך־קאַלעגיע: פרעזידיום — ירחמיאל אַראַנס־אַרש;
א. נח־נחומאַוויץ; שלמה רובין
מיטגלידער — מענדל מוסקאַט;
ישראל מייקל־מיכאַלעוויץ;
שרה קלאַס; משה קלאַוויר

יאהאנעסבורג — 1952 — תשי"ג

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

Copyright, 1952
by
RAKISHKER LANDSMANSHAFT
Johannesburg, S.A.,

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

Printed by The Electric Printing Works (Pty.) Ltd.,
15 Error St., New Doornfontein,
Johannesburg, South Africa.

פֿאָרוואָרט

דאָס „יזכור־בוך פֿון ראקישאָק און אומגעגנט" דערשיינט נאָך א פֿעריאָד פֿון 11 יאָר, זינט דעם אומקום פֿון דער ראָקישקער קהילה מיט אירע ארומיקע שטעטלשע קהילות, וואָס האָבן אין משך פֿון לאַנגע דורות זיך געטוליעט—אין ציטער און מורא פֿאר די שפּיציקע צלמים אויף די ליטווישע קלויסטערס—אויפשוידערנדיק, מיט א פֿארטייעטער מורא, בעת די קירכען־גלאָקן האָבן אָפּגעהילכט אין יידישע גאַסן און געסלעך, פֿארשפּרייטנדיק קאטיליש־אינקווויזיטארישע געשפּענסטער פֿון מיטלאלטער.

בצבור, מיט נאָך יידישע שטעט און שטעטלעך אין ליטע, האָט מען איבערגעלעבט גרויזאמע תקופות און יאָרן. עס האָבן זיך געווען דורות אין ליטע אין צער און אין עצבות, אין ליידן און אין דער גרעסטער רעבטלאָזיקייט.

די יידן ביי די טייכן און אָזיערעס פֿון דער ליטע האָבן ניט אויסגעמידן אלע גזירות, וואָס דער גורל האָט צוגעטיילט די יידן אין די שכנישע לענדער.

עס זיינען געווען ליידן און אויך פֿרייד, אויך יאָרן רואיקערע, וואָס האָבן זיך באַווײַזן ווי די פֿרילינג־שוואלבן, און דערנאָך זיינען ווידער געקומען יאָרן ביטערע. דאָך האָבן די יידן אויפגעהיט זייער בטחון און זייער גייסטיק־קולטורעלע פֿיזיאָגאָמיע, האָפֿנדיק אויף ליכטיקערע און בעסערע צייטן. זיי האָבן אויסגעלערנט די גרויסע קונסט צופֿאסן זיך צו די פֿארשיידענע סיטואציעס און אומשטאַנדן.

סוף־סוף איז אָנגעקומען דער שטורעם, דער הוראגאן פֿון צווייטן וועלט־קריג. די היטלעריסטישע חיילות האָבן פֿארפֿלייצט ליטע, ווי סטאָדעם בייזע וועלף.

אין 1941, אין פֿארלויף פֿון געציילטע וואָכן, איז די מערהייט יידישע שטעט און שטעטלעך אין ליטע געפֿירט געוואָרן צו דער עקדה. די יידן אין די שטעט און שטעטלעך, וואָס זיינען פֿארלענדט געוואָרן באַלד ביים אריינדרינגען פֿון די דייטשן, האָבן אפֿילו ניט באַוויזן אויפֿגעבן זייער עטיש־הומאניטארע וועלט־אנשויונג און זייער שטענדיקן בטחון. דער נאציישער היידנישער רוצחישער גאָט האָט, פֿונקט ווי דער ליטווישער געצנדינערישער „פֿערקונאָס", געלעבט ניט בלויז נאָך רינדער און שאָף, נאָך האָב און גוטס, נאָר זיין געשמאקסטער מאכל איז געווען פֿלייש פֿון יידן, בלוט פֿון זקנים און פֿרויען, פֿון יונגע און צארטע קינדער, ניט שוינענדיק קיין אינציקן יידישן נפֿש.

עס איז געווען פֿונקט נאָך שניט־צייט אויף די פֿעלדער, און גלייך ווי די שניטערס פֿארמעסטן זיך מיט די קאָסעס, אזוי האָבן די דייטשישע פֿארטיליקער, מיט דער הילף פֿון ליטווינער, געשאָסטן יידישע שטעט און שטעטלעך. זעלטן ווער איז אנטרונען פֿון זייער שוועכד.

אין די העכער 11 יאָר, זינט די ערשטע מאסן־שחיטות אויף יידן, האָבן יידן בכלל און בתוכם יידן פֿון ראקישאָק און אומגעגנט ניט פֿארהיילט די ווונדן, די טיפּע איינשניטן אין זייערע נשמות און געמיטער, וואָס עס האָט אין זיי איבערגעלאָזט די גרויסע פּאָלק־טראַגעדיע, דער אכזרישער טויט פֿון זייערע עלטערן, שוועסטער און ברידער, לייבלעכע קרובים און פֿריינד.

די פארשיידענע שווארצע מחשבות און געשפענסטער, וואָס וועבן זיך כסדר אין דער מחשבה און אין געמיט, האָבן בלי ספק סטימולירט די אקטיוויטעט פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט ארויסצוגעבן א יזכור־בוך. סוף סוף איז נאָך אלץ א ספר דער גרעסטער מאָנומענט און די גרעסטע מצבה אויף דעם פארשניטענעם עבר.

* * *

דריי הויפט־אויפגאבן זיינען געווען א געמערקט ביי דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט, בעת זי האָט פראָיעקטירט אויפצושטעלן די דאָזיקע יזכור־מצבה. עס איז געווען איר ציל אפצושפיגלען דאָס לעבן פון דער יידישער באפעלקערונג אין די היים־שטעטלעך ביזן 2־טן וועלט־קריג, פאראייביקן די גרויזאמע פארלויפן פון די חורבן־טעג און דאָקומענטירן וועגן דער טעטיקייט פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט—אין שייכות מיט איר 40 יאָריקן קיום.

כדי רעאליזירן די דאָזיקן ציל האָט זיך געפאָדערט דורכגעטראכטקייט און א גרויסע געזעלשאפטלעכע אחריות. יעדע יידישע קהילה האָט דאָך געהאט איר אייגענעם פרצוף און אינדיווידואליטעט, איר כאראקטעריסטישע פיזיאָנאָמיע, איר אייגנארטיקע מיליע, חן און יחוס־בלאט, און אירע מערקווערדיקע געשטאלטן און טיפן.

די דאָזיקע גרויסע אחריות האָט אבער, צום גרויסן באדויערן, ניט געקאָנט ווערן אויסגעפילט בשלמות, ווייל עס פעלן היסטאָרישע מקורים אויף צו געבן אן אויסשפענדיק בילד פון די קהילה־קאָלעקטיוון, צו באלויכטן זייערע אידעאָלאָגישע, סאָציאלע, פאָליטישע און קולטור־רעליגיעזע פירונגען און שטייגערישקייט.

ביז נאָר איז אויסערסט שווער געווען צו דאָקומענטירן דעם אומקום פון ראקישאָק און פון די שבנישע שטעטלעך. עס זיינען כמעט ניט געבליבן קיין דירעקטע עדות וואָס האָבן דורכגעלעבט די גרויל־טעג און שרעקן פאר דער שחיטה. עס איז פון א שטעטל ניצול געווארן אפשר א יחיד אדער צוויי יחידים, וואָס זיינען געבליבן אין ראטנפארבאנד, און מען איז ניט געווען ביכולת צו פארבינדן זיך מיט זיי.

אויך א גאנץ קאָמפליצירטער ענין איז געווען צוזאמענשטעלן די טעטיקייט און די געשיכטע פון דער לאנדסמאנשאפט. מען האָט געדארפט ארויסלייענען פון די שורות פון די ניט־בפרטיותדיקע פראָטאָקאָלן, און דערנאָך פעסטשטעלן מיט די יעניקע לאנדסלייט, וואָס זיינען געשטאנען ביים וויגעלע פון דעם געבורט פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט.

דאָך האָט די ארבעט געלוינט. פון דעסטוועגן האָט זיך איינגעגעבן צונויפהויפן א קאָלעקציע פון וויכטיקע מאטעריאלן.

אין יזכור־בוך זיינען פארעפנטלעכט ווערטפולע מעמואריסטישע באשרייבונגען וועגן די שטעטלעך, זייערע עקאָנאָמישע יסודות און פאקטאָרן, געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס און קולטור־חברות. עס זיינען ארויסגעבראכט געווארן פאר דער שיין פון געדרוקטן וואָרט א גאנצע ריי פּערזאָנען פון פארשיידענע שיכטן און א גאַלעריי פון קרישטאָל־דיינע פאָלקס־טימלעכע יידן, וואָס זיינען געווען דערהייבן מיט גייסט און געפילן, זיטן און פירונגען, הגם זיי האָבן געלעבט אין א גרויסער ארעמקייט. עס זיינען געווארן באלויכטן געוויסע צייטאָפשניטן און א סך פאקטן, וואָס האָבן באוועגט צו געשטאלטיקן און צו מאָדערניזירן דאָס יידישע לעבן אין איינקלאנג מיט אונדזער נאציאָנאלן רענעסאנס און מיט די סאָציאל־געזעלשאפטלעכע ענדערונגען, וואָס זיינען פאָרגעקומען, הויפטזאכלעך, נאָכן ערשטן וועלט־קריג.

עס האָט זיך דאָך איינגעגעבן צו באקומען גביות־עדותן פון חורבן ראקישאָק מיט איר אומגעגנט, וועגן די רשעותן און אכזרישע מעשים פון די דייטשן און ליטווינער.

אויך די טעטיקייט פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט איז דאָקומענטאריש רעפּרעזענטירט געוואָרן אין יזכור־בוך. עס זעט זיך בולט דער פארנעם פון די געזעלשאפט־לעבע אקטיוויטעטן, וואָס זיינען קענצייכנס פון דער גייסטיק־קולטורעלער ירושה פון דער אלטער חיים.

אלע מאטעריאלן און בילדער שטעלן מיט זיך פאָר א וויכטיקע היסטאָרישע מאַנאָגראפיע ניט נאָר פאר לאנדסלייט, נאָר אויך א צושטייער צו דער געשיכטע פון די חרובע יידישע קהילות אין מזרח־אייראָפּע.

דאָס יזכור־בוך וועט בלייבן אלס דאָקומענטארישער ספר, באווייזנדיק די תמימות־דיקע יידן אין די שטעטלעך, וואָס האָבן געלעבט עבט און אמתדיק, מיט אן אייגנארט־קן לעבנשטייגער און מיט א קולטור־געזעלשאפטלעכן לעבן אין נוסח פון דער יידישער ליטע, וואָס איר גייסטיקייט קוואלט אַרויס פון די טיפענישן פון פאָלק, פון דער קולטור־ירושה פון גלאָר־רייבע יידישע דורות און תקופות.

געווים וואָלטן, אין לויף פון דער צייט, די אלע פארעפנטלעכטע מעמואַרישטישע באַ־שרייבונגען, זכרונות און היסטאָרישע פאקטן פארטוישט געוואָרן. דער דאָזיקער באַוווסטזיין און די פילווערטיקייט פון די געדרוקטע מאטעריאלן דארפן זיין די פארגיטיקונג פאר די אלע גרויסע אָנשטרענגען, וועלכע זיינען געווען פארבונדן מיטן אַרויסגעבן דעם דאָזיקן יזכור־בוך, וואָס עם וועט פארבליבן—אי אלס אומשטערבלעכער דענקמאל פון ראקישאָק און אומגעגנט און אי עם וועט העלפן באווירקן די איצטיקע און קומענדיקע דורות צו אָפּשאַצן און אויך צו ירשענען די גייסטיק־שעפּעריש אייגנשאפטן פון דער אומפאַרגעסלעכער אלטער יידישער חיים.

דאָס יזכור־בוך דאַרף דורך יעדן לאנדסמאַן און ייד אָפּגעשאַצט ווערן ווי אַ פּנקס, אַ מגילה און א ספר הזכרון!

מלך באקאלטשוק—פעלין

אַקטיווע טוערס און מיטגלידער פון ראקישקער לאַנדסמאַנשאַפט, אין יאָר 1932

אברהם אָרעלאָוויץ

ראַקישאָק פאַר און נאָך דעם ערשטן וועלט-קריג

אברהם אָרעלאָוויץ ז"ל

אברהם אָרעלאָוויץ ע"ה איז געווען א מיט-ארבעטער פון דער קאָוונער יידישער פרעסע. ער האָט די פארעפנטלעכטע ארבעטן פאר-ענדיקט גראד, מיט אייניקע טעג פאר זיין פלוצ-לינגדיקן טויט. (געשטאָרבן דעם 23טן אויגוסט, 1950).

דאָס יזכור-בוך פון ראַקישאָק און אומגעגנט האָט אים שטאַרק באגייסטערט און מיט גרו-סער ליבשאַפט האָט ער געשריבן זיין אַרבעט, וועלנדיק לייגן א ציגל צום מאָנומענט, וואָס פאראייביקט זיין באַליבטע היימשטאָט, ראַקי-שאָק.

א. אָרעלאָוויץ האָט געשטאַמט פון א למדנ-שער משפחה, און פון זיין פאָטער, ר' שלמה סקאָפישקער, האָט ער גערשט שיינע מדות און אלע גוטע אייגנשאַפטן: געווען א גרויסער עניו און אהבת ישראל און אהבה לבריות איז געווען זיין לעבנס פילאָזאָפיע.

ער איז געווען גוט באַהאַוונט אין דער יידי-שער ליטעראטור און מיט חסידישער חדווה האָט ער זיך, אין דרום-אַפריקע, אידערגעגעבן בלב ונפש צו ציוניסטישער אַרבעט און געווען זייער אקטיוו אין דער ראַקישקער לאנדסמאנשאַפט וו' אויך איינער פון די גרינדערס פון ראקישקער „הילף-געזעלשאַפט".

כבוד זיין אָנדענק!

* * *

אַ שפּאַציר איבער מיין היימשטאָט

אויף דער באן-ליניע ליבאַוע-ראָמני, צווישן פּאָנעווועזש און דווינסק, געפינען זיך די ליטווישע שטעטלעך: סובאָטץ, סקאָפישאָק, פּאָנעמונאָק און ראקישקי — ראקישאָק.

באַלד ביים אראָפשטייגן פון צוג, מאכט דער ראקישקער וואקזאל אן איינדרוק, אז אין שטעטל ווויינט א פולסירנדיקער יידישער ישוב, מיט איניציאטיוו און אקטיוויטעט. שוין אויף דער באן-סטאַנציע זעט מען א שטארקע באווענונג פון ראַקישקער בעלי עגלות וואָס ברענ-גען צופירן הין און צוריק פאסאזשירן און פארשיידענע סחורות. געזעמלען פון ראקישקער יידן פארפולן די פלאטפאָרעם און דעם וואקזאל.

דאָרט אויפן וואקזאל איז א גרויסער צונויפטרעף-פונקט, ווו מען שליסט טראנזאק-ציעס און פארשיידענע מסחרים און אויך באגעגנט מען זיך מיט סוחרים פון דער פרעמד. מען טרעפט זיך מיט יידן באקענטע און מיט פנים חדשות. עס ווערן דערביי אויך ארומגע-רעדט אלגעמיינע און יידישע ענינים און מען דערוויסט זיך פרישע נייעס פון דער וועלט.

ארום דעם וואקזאל זיינען דאָ אייניקע יידישע הייזער, ווו עס ווווינען א 10-15 משפּחות: זלמן דער אטפראוויטעל (עקספּעדיטער); בריוך דער וואקזאלנער; חצקל דער וואקזאלנער, זלמן שמשון שווארצבערג און אַנדערע, וועלכע זיינען ענג פארבונדן מיטן מסחר, וואָס ווערט געפירט אין און ארום דער באן-סטאנציע.

דער אָ קליינער ציפער פון יידישע משפּחות איז ניט קיין זעלבשטענדיקער און אי-זאלירטער ישוב פון ראקישאַק, נאָר א טייל פון ראקישאַק און פון דער ראקישקער יידישער באפעלקערונג.

* * *

א גראדער, ברייטער טראקט פירט פון וואקזאל צום שטעטל. ביי די זייטן פון ווע איז א פליניקער שטח בריטספארנעמיק, און ווו דו ווארפסט דיין בליק זעסטו גערטנער אין בעלדער, אין נעבן זיי ציען זיך שורות פון קריסטלעבע הייזער, איבער וועלבע עם שטארצט ארויס דער הויבער שטעטלשער קלויסטער.

אויף דער גרענץ — צווישן די קריסטלעבע און יידישע הייזער — שטייט דאָס הויז פון וועלווע דימאַנט, דער מסור אין שטעטל, וועמענס נאָמען איז פאַרהאַסט געווארן זינט 1905-טן יאָר.

עס צווייגן זיך—פון אט דעם דערמאָנטן הויז—גאסן און געסלעך פון יידישע הייזער, וואָס שטייען צוגעטליעט.

דער צענטער פון שטעטל איז דער מארק. א ברייטע גאס שנידט דורך. רעכטס פירט א ווענ צום גראפּס הויף (גוט) און לינקס צו יורדזיקע. א קליין געסל פארקנייפט די קאמייער גאס מיטן האנדל-צענטער, ווו עס געפינען זיך די גרעסטע קראָמען פון מאנופאקטור, לעדער-ווארג, אייזן, קאָלאָניאלע ארטיקלען, מעל-סקלאדן און דער גרויסער מאגאזין פון לאנד-

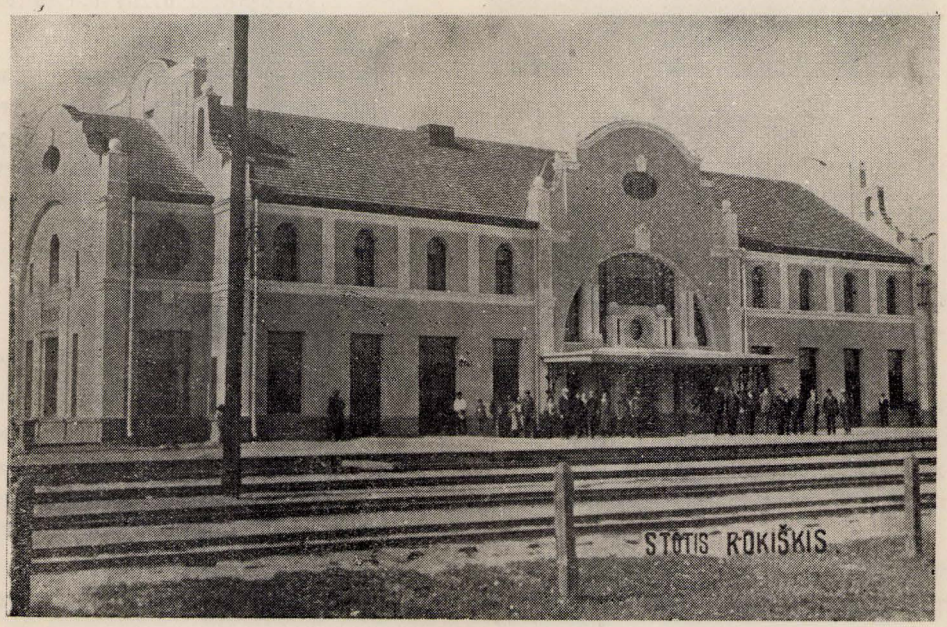

דער וואָקזאל אין ראַקישאַק

ווירטשאפטלעכע מאשינעס, און אויך דער „רויטער" מויער — דער האָטעל (גאַסטיניצע) פון הירשע מאטיזאן, וואָס מע פלעגט עס רופן די „אוסטערציע". דאָרט, אין אָט דעם האנדל-קנופּ, איז דאָס געשעפט פון זינגערס ניי-מאשינעס, די אפּטייק און די קראָם פון שטיימאן. אויף אָ דעם פּלאַץ האָט בעסל זאמעט אויכגעבויט א גרויסן בנין, אין וועלכן ס'האָט זיך באזעצט דער „מיראַוואי סודיא" (פּרידן-ריכטער). נעבן זיינען געווען איינגעקווארטירט: די פּאָסט און די טורמע, און ס'האָט אויך רעזידירט דער פּריסטאַוו.

איבער די קראָמען זיינען געווען סאלקעס צו ווויינען. אין די אזויגערופענע וויסע קראָמען האָט אויבן געווויינט חיים דער קלעזמער, וואָס פון זיין דירה האָבן אראָפּגעהילכט פידלטענער, נגונים און פּאָלקלידער. אין א הויז אויפן ראָג קאמייער און מארק-פּלאַץ, אויף א סאלקע, האָט יאָרנלאנג געווויינט דער רב ר' בצלאל.

אויף דעם קאמייער גאם איז געווען—הינטער דעם נייעם ציגעלנעם מויער פון העניך כמעלניק און דעם הויז פון אלטן רב ר' אשר—די פּאָלק-באַנק, און אקעגן—די בתי מדרשים.

דער דאָזיקער האנדל-צענטער איז געווען זייער נאָענט צום מארק, ווו ס'איז געשטאַנען דער מאַיעסטעטיש גרויסער פּלוּמפּ, אַרומגעצאמט מיט א צעמענט-וואנט. אויף א קייט איז געהאנגען א בלעכענע קווארט, כדי די דורכגייער זאָלן קאָנען שטילן זייער דאָרשטיקייט. צופוסנס פון פּלומפּ איז געשטאַנען א קאָריטע, פון וועלכער מ'האָט געגעבן טרינקען פי און פערד.

אין א מארק-טאָג פלעגן קליינהענדלערס אויספּאקן זייערע סחורות און פארשיידענע ארטיקלען אויפן ברעט איבער דער קאריטע. פון אָט דעם ברונעם פלעגן געמאכט ווערן פּובליקאציעס, אויסרופן און בלערלי וועגדונגען.

אקעגן דעם מארק איז געשטאַנען די גרויסע תיפלה, אין וועלכער עם פלעגן אריינקו-

דאָס מאַרק-פּלאַץ

מען טויזנטער פּויערים סיי פון שטעטל און סיי פון אומגעגנט. זי איז געווען דאָס אייגנטום פון גראף יאן פּשעזדעצקי. ער האָט ניט געקארגט קיין געלט צו אַרנאַמענטירן די אָ תיפלה, וועלכע איז געווען די שענסטע אין ליטע און איר ארכיטעקטור האָט זיך אויסגעטיילט מיט אן אויסטערלישער אָריגינאַליטעט. גרויסע זייגערס זיינען געווען אייגנגעבויט אויבן, און פון אלע זייטן האָט מען זיי געזען, אפילו פון א ווייטער דיסטאנץ.

פון דעם שטעטלשן צענטער האָט געפירט א שיינער וועג צום גראפס רעזידענץ. זומערציים איז עס געווען א שפּאציר־גאַנג פאר דער שטעטלשער יוגנט, און ניט ווייט פון וועג איז אויך געווען דאָס שטייגדיק־טייכל „פּרודאָ".

די עקאָנאָמישע לאגע

בערך 1000—1200 יידישע משפּחות האָבן געווויינט, אין ראַקישאָק, פאר דעם ערשטן וועלט־קריג, אריינגערעכענדיק די יידן פון ראדוטע, וואקזאל, ווארעסצינע, יוהדזיקע.

א דאנק דער גוטער באן־קאָמוניקאציע, איז ראקישאָק געווען פאַרבונדן מיט גרויסע האַנדל־שטעט ווי: קאָווונע, ליבאַווע, דווינסק, ריגע, ארלאָווסק, ווארשע און פעטערבורג. דאָס האָט שוין גורם געווען צו דער אנטוויקלונג פון מסחר אין שטעטל.

א צוויטער פאקטאָר האָט מיטגעווירקט צו דער אנטוויקלונג פון שטעטלשן מסחר איז געווען מיט דעם, וואָס אין ראקישאָק און אומגעגנט, ווי אין פּאָנעדעל, בירזש, סובאטץ, אַבעל, קאָמיי, זיינען געווען גרויסע מערק, אויף וועלכע עס פלעגן קומען טויזנטער, טויזנטער פּויערים פון די דערפער, ברענענדיק פלאקס, זאָמען, רויכווארג, קאָרן, ווייץ, אייער, פּוטער, עופות, פי און פארשיידענע געטריידע: קארטאָפל, פרוכט א.א.וו.

ראקישקער סוחרים האָבן די אָ ארטיקלען געקויפט אין גרויסע קוואַנטומס און עס דערנאָך געליפערט אין די אויבן געזאָגטע גרויסע האנדל־צענטרען. זיי פלעגן אויף די דאָזיקע מערק אויך האָבן אָפּזאַץ פאר די ארטיקלען, ווי מאַנופאקטור, אייזנווארג, נאפט, קאָלאָניאלע ארטיקלען.

ווינטערצייט האָט ראקישאָק עקספּארטירט וואגאָנעס פלייש, באזונדערס קאלב־פלייש, וואָס עס פלעגט פריער אויסגעבויגערט ווערן. דאָס פלייש פלעגט געפאקט ווערן אין גרויסע פעסער, אויך האָט מען גליפערט לעבעדיקע בהמות און אקסן.

זומערצייט האָט ראקישאָק גליפערט פאר די גרויסע שטעט אלערלי פּרוכטן, יאגדעס.

עס איז אויך אָנגענאַנגען אן אינטענסיווער מסחר מיט געהילץ און רויע פעלן.

* * *

דער רוב מנין ורוב בנין פון דער יידישער באפעלקערונג איז באשטאַנען פון קליין־האנדלער, וועלכע האָבן געצויגן זייער חיונה פון די מערק. זיי פלעגן האַנדלען אין א קליינעם פארנעם און האָבן די איינגעקויפטע סחורות פארקויפט צו גרעסערע סוחרים, וואָס האָבן זיי—אין פארוים—גליפערט גלט.

עס איז אויך געווען א שיכט פון אָרעמע האנדלערס, די אזויגערופענע קראבעל־ניקעס, וואָס פלעגן זיך וואָגלען פון מארק צו מארק א גאנצע וואָך, אין רעגנס, קלטן, ווינטן און שנייען.

זייער ארט לעבן איז געווען זייער א שווערער און א קאָמפליצירטער. נאָך א טאָג שווערער האָרעוואניע האָט מען געדארפט זיך שלעפּן איבער וועגן, כדי צו אָנקומען באַצייטנס אויף אן אנדער מארק. ערשט אויף שבת פלעגט מען קומען צו ווייב און געזינד מיט א פּאָר רובל פּדיון און מיט אביסל פּראָדוקטן און א פּאָר עופות.

איבער די וועגן פלעגט מען תמיד טרעפן ראקישקער יידן — קאַראַוואַניקעס, וואָס זיינען געגאנגען פון דאָרף צו דאָרף מיט קעסטלעך סחורה אויף די רוקנס. אמאל האָט מען זיי געקאָנט באַגעגענען ביים זייט פון וועג, אין א ראָוו (א גראָבן), איבער די שליאכן פון קאַמיי, בירזש, אַבעל, סובאטץ א.א.וו. תמיד האָט מען געקאָנט זען, ווי אין די שפּעטע אָוונט-שעהן האָבן זיך געצויגן גויאישע אָננעלאָדענע פורלעך, אויף וועלכע עס זיינען געזעסן מידע און אויסגעמאטערטע יידן פון א שווערער וואָך-ארבעט.

א באדייטנדיקער טייל יידן האָבן זיך באשעפטיקט מיט פארשיידענע מלאכות. עס זיינען געווען שוסטערס, קירזשנערס, שניידערס, בלעכערס א.א.וו. דאָס רוב פלעגן זיי זייער פּראָדוקציע פארקויפן אין די מארק-טעג.

עס איז אויך געווען א גרויסע צאָל פורמאנעס, טרעגער, פיש-העגדלער.

אין שטעטל איז אָננעגאנגען א פאבריקאציע פון לעדערוואַרג. עס זיינען געווען עט-לעכע גאַרבארניעס (וואלקרייען), וואָס האָבן פּראָדוצירט רויע יוכטן און פארטיקע אייבער-שטע לעדער פאר שטיוול און שוכווארג. ביי דער דאָזיקער לעדער-פּראָדוקציע זיינען געווען באשעפטיקט יידישע ארבעטער. אויך איז געווען באוווסט בנימען גאַדאָן מיט זיין ווורשט-פּראָדוקציע, באזונדערס מיט זיינע געשמאקע סאָסיסקעס.

בכלל איז די עקאָנאָמישע לאגע פון ראקישקער יידן—אין פארגלייך מיט אנדערע שטעטלעך—געווען מער אָדער ווייניקער א צופרידנשטעלנדיקע. אויף א באשיידענעם אופן האָט יעדערער געהאט זיין אייגן הויז, זיין בהמה און שטוביקע ווירטשאפט. עס איז נאָר געווען א קליינע צאָל אָרעמע לייט, וואָס זיינען געפאלן צו לאָסט פון דער יידישער באַ-פעלקערונג. אין קריטישע אויסנאם-פאלן, האָבן יידן זיך אָפּגערופן און געהאָלפן לינדערן די לאגע פון יידן-נצרכים—אין זייער שווערער צייט.

בערך, אין 1905, האָט אין ראקישאָק עקסיסטירט א ליי-קרעדיט-געזעלשאפט. דערנאָך, מיט אייניקע יאָר פאר דעם ערשטן וועלט-קריג איז געגרינדעט געווארן א קרעדיט-באנק. איר גרינדער איז געווען זלמן איידלסאָן. דער הויפּט ציל פון באנק איז געווען צו געבן הלוואות קליינע סוחרים, אָרעמע בעלי מלאכות און אויך ארבעטער. מען האָט אין באנק אויך געקאָנט דיסקאָנטירן וועקסלען.

די דאָזיקע באנק איז געשטאנען אויף א הויכן ניוואָ. מען האָט איר קרעדיטירט און געשענקט צוטרוי.

ערב דער אויסברוך פון ערשטן וועלטקריג, 1914, האָט זיך געגרינדעט די יידישע סוחרים-באנק אונטער דער פירונג פון מאָטל מעלער, אבער צוליב די קריג-אומשטאנדן האָבן זיך ביידע ליי-בענק ליקווידירט.

אין 1914, אין שייכות מיטן וועלט-קריג, איז א גרויסער טייל ראקישקער יידן אווקגע-פאָרן קיין רוסלאנד. אייניקע יידישע משפחות זיינען אליין — צוליב די עוועקטועלע קריג-אָפּעראציעס—אריבערגעפאָרן ווויינען אין שטעטל און שטעטלעך פון ווייסרוסלאנד. א גאנץ קליינער טייל יידן איז פאַרבליבן אין ראקישאָק און זיי האָבן געלעבט אונטער דער דייטשישער אָקופּאציע. הגם מצד דער יעמאָלטיקער דייטשלאנד זיינען צו די יידן קיין ספעציעלע נגישות ניט געווען אָננעוועגדט, דאָך איז דאָס עקאָנאָמישע לעבן געווען טויט-פאַרגליווערט. ס'איז ניט געווען קיין האַנדל און קיין עקאָנאָמישער אויפלעב. די פריערדיקע יידישע עקאָנאָמישע פאָזיציעס זיינען אָדער ליקווידירט אָדער מינימיזירט געווארן.

באַלד נאָך דעם קריג, איז ליטע ארונטערגעפאלן אונטער דער סאָוועטישער מאכט,

וועלכע האָט דורכגעפירט די זעלביקע סאָציאלע רעפאָרמען, ווי אין רוסלאנד, דערנאָך האָט זיך קאָנסטרואירט א ליטווישע רעפובליק.

די נייע ליטווישע רעגירונג האָט זיך, תחילת, באצויגן צו די יידן מיט א געוויסער טאָלעראנץ. די עוואקואירטע ראקישקער יידן האָבן זיך צוריקגעקערט אין זייער היימאָרט, אויך יידן פון די נאָענטע שטעטלעך האָבן זיך באזעצט אין ראקישאָק. אויף אזא אופן האָט זיך די יידישע באפעלקערונג אין ראקישאָק פאַרגרעסערט.

פאַרוואַלטונג פון פאָלק-באנק אין די 20-ער יאָרן.
אונטערשטע ריי, פון רעכטס צו לינקס: באָר, אייזיק פאָניץ, ירחמיאל רוך, הלל אייזדעלסאָן, מאיר בערקאָוויץ, הערצל שאַפירא, יונה לעווין, יאַנקל קאַטן.
צווייטע ריי, פון רעכטס צו לינקס: שער, חיה לאה סייטאָוויץ, חיה באָר, הינדע בין, אַלטער צאדעש, חנא זאַמעט, שלום קאליקור.
ערשטע ריי, פון רעכטס צו לינקס: ליפאָוויץ, מאָקס שניאור, יודל מעללער, זעליק צמחאָוויץ.

ס'האָט זיך באלד געעפנט א פאָלק-באנק. דער דזשוינט קאָמיטעט אין אמעריקע האָט ארויסגעגעבן הלוואות אויף צו בויען הייזער און פארטיילט הילף. די שלעכטע עקאָנאָמישע לאגע האָט זיך בהדרגהדיק אָנגעהייבן פארבעסערן. עס זיינען אויפגעוואקסן נייע מלחמה-גבירים, וועלכע האָבן זיך גוט צוגעפאסט צו דער עקאָנאָמישער סטרוקטור פון ליטע.

אָבער דער טאָלעראנטער גייסט פון דער רעגירונג האָט לאנג ניט אָנגעהאלטן. עס איז געוואָרן א רעאקציאנערער רעגירונג-קורס, וואָס האָט געציילט ארויסצונעמען דעם האנדל פון יידישע הענט. דורך דער רעגירונג איז איינגעפירט געוואָרן א מאָנאָפאָל אויף פלאָקס און אנדערע רוי-שטאָפן. די שטייערן זיינען באדייטנדיק פארגרעסערט געוואָרן. די שטייער-

אינספּעקטאָרן האָבן אויף אייגענער האַנט ארויפגעלייגט גרויסע שטייערן אויף די יידן.

אזוינע דראסטישע רעגירונג־פּאַראַדענונגען לגבי דעם יידישן מסחר — האָבן אייגנעשרומפּט און פּארערגערט די עקאָנאָמיק פון די יידן. דאָס האָט אָנגערעגט די יוגנט צו עמיגרירן אין אנדערע לענדער אָון ס'איז פּארשטארקט געוואָרן דער עמיגראציע־שטראָם ביי דער יידישער באפעלקערונג אין ליטע, אויך פון ראקישאָק און אומגעגנט.

קולטור און חנוך

ראקישאָק, ווי אנדערע יידישע שטעטלעך אין ליטע, איז מיט יאָרן צוריק געווען רעליגיעז און דער לעבנשטיגער איז ניט געווען באַאיינפלוסט פון מאָדערנע קולטור־שטרעמונגען. עס איז געווען דאָמינירנדיק די אָרטאָדאָקסישע באווענונג, און אונטער איר השפּעה האָט זיך דאָס לעבן געפורעמט.

דאָס שטעטל איז געווען באהערשט פון דער חסידישער באווענונג. דריי קאטעגאָריעס חסידים זיינען געווען: ליובאוויטשער, באברויסקער און לאָדיער. יעדע גרופּע איז געווען איינגעגליבט אין איר רבין און אין זיין שיטה. מיינסטן זיינען געווען ליובאוויטשער און באברויסקער חסידים. פריער האָט מען די באברויסקער חסידים גערופן „קאפּוסטער" חסידים.

יעדע קאטעגאָריע חסידים איז געפאָרן צו איר רבין אויף יום־טובים און, הויפּט־זאכלעך, אין די ימים נוראים. ביים רבינם טיש האָט מען געהערט נייע חסידישע ניגונים, מעשיות און מופתים און חידושים. מ'האָט זיך צוריקגעקערט אין די היימען מיט גלויבן און התלהבות הרוח, מיט מער אויפגעפרישטקייט און רוחניות.

אויב קולטור איז א מיטל צו דער־הייבן גייסטיק דעם מענטשן, קאָן מען פעסטשטעלן, אז די חסידישע באווענונג האָט אויך דערהייבן דעם יידן צו א העכערער און שענערער וועלט. ביי דעם רבינם טיש האָט זיך געשאפן א חסידיש - ברודערלעכער קאָלעקטיוו און ס'איז ניט געווען קיין אונטערשייד צווישן דער חסידישער אריסטאָקראטיע און דעם פּשוטן המון.

גאנץ אָפט האָבן די רייכערע חסידים געהאָלפן די ארעמע חסידים, אין דער פּאָרעם פון א מתן בסתר, געבנדיק עם מיט א גרויסער באשיידנקייט.

איין שטייגער און נוסח האָט די חסידים פּאראייניקט. דער פּשוטער ייד אין דער סביבה פון זיינע חסידישע פּריינד האָט זיך ניט געפילט מינדערוווערטיק. מ'האָט זיך משמח געווען צוזאמען און פּאראיינם פּארנעמען די טאָג-דאגות. ביי איין טיש און אין איין מסיבה האָט זיך געשאפן א האַרמאָניע און א פּריינדשאפטלעכער צבור.

דעם רבינם טיש, דער בית המדרש אָדער די שוהל זיינען געווען דאָן די גייסטיקע קוזניע, וווּ ס'האָט זיך אויסגעפורעמט די רעליגיעזע קולטור פון די יידן. אפילו דעם עמך־ייד האָט דאָרט געפונען זיין ספּוק הרוח — זיך צוגעהערט ווי עס לערנען תלמידי חכמים און געכאפט א שמועס על דא ועל הא, אָדער זיך דערוווסט די טאָג-נייעס און פּאָליטישע פּאסירונגען.

צו אָט דער דאָזיקער רעליגיעזער וועלט האָט די אָרטאָדאָקסישע באווענונג צוגעגרייט דעם יונגן דור—די צוקונפט פון דער נאציע.

אירע דערציערישע מוסדות זיינען געווען: דער חדר און די ישיבה.

דער חדר און ישיבה זיינען געווען פאר לערנען יינגלעך. מיידלעך האָבן זיך געלערנט ביי פּריוואטע פּערזאָנען.

עס זיינען אין ראקישאק געווען חדרים פאר יינגלעך פון פארשיידענעם עלטער. די פראָפעסיע צו זיין א מלמד איז ניט געווען פארבונדן מיט קיין ספעציעלער אויסשולונג. דאָס רוב, אויב עמעצער האָט ניט געהאט קיין ספעציעלן פאַך אָדער אַן אַנדער חיונה־מקור, האָט מען זיך געגומען צום מלמדישן טייטל. עס זיינען אָבער אויך געווען ראוידיקע מלמדים, וואָס האָבן פריער געלערנט אין ישיבות, און אויך אזויינע וואָס האָבן געקאָנט תנ"ך און אויך א נאַש געטאָן פון ספרים חצוניים.

אלע האָבן געלערנט מיט די קינדער אָן ספעציעלע מעטאָדן, און זייער זעלטן איז געווען געלאסנקייט און באהערשונג אין דער דאָזיקער חנוך־ארבעט. אויב א מלמד איז געווען עמפינדלעך און קלוג, האָט ער באווירקט די קינדער מיט זיין עטיש־מאָראלישער האלטונג און געלאסענע רייד. אויב אָבער דער מלמד איז געווען א כעסן, א דענערווירטער, האָט ער אָנגענומען דעם אלטן מעטאָד פון שמייסן און שלאָגן די קינדער.

קינדער אין עלטער פון 12 יאָר, וועלכע האָבן שוין געלערנט א בלאט גמרא פאר זיך, זיינען אוועקגעפאָרן פון די היימען צו לערנען אין ישיבות. די קינדער האָבן על פי רוב געגעסן דאָרט טעג און ניט ווייניק צוגעהונגערט. גאנץ אָפט האָט פאסירט אז דער ישיבה־בחור פלעגט אויסמיידן צו קומען עסן די אָרעמע מאָלצייטן ביי זיין טאָג־בעל־הבית, און האָט בעסער געקויפט פאר זיינע לעצטע פרוטות א שטיקל טרוקן ברויט אָדער אפילו געהונגערט. זיי פלעגן שלאָפן אויף הארטע ישיבה־בענק, באגנוגנדיק זיך מיטן קליינעם היימישן קישעלע און דינער היימישער קאָלדרע.

ניט אומזיסט זיינען די בריוו פון ישיבה־קינדער צו זייערע עלטערן געווען דורכגעוויקט מיט טרערן און היים־בענקשאפט. די מאמעס פלעגן שטילערהייט זיך גוט אויסווייניקן איבער דעם שווערן גורל פון זייערע קינדער, וועלכע ליידן אזויפיל צוליב תורה לערנען. אָבער זיי האָבן אויך געפונען טרייסט אין דער צוקונפט־קאָריערע פון זייערע קינדער, וואָס וועלן דערפאר גרייכן די העכסטע גייסטיקע שטאָפלען אין רעליגיעזן יידישן לעבן.

* * *

נאָך מיט היבשע יאָרן פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז אריינגעדרונגען דער גייסט פון השכלה און וועלטלעכער קולטור צווישן די יידן אין ליטע און אויך אין ראקישאק. עס זיינען שוין דאן געווען עלטערן, וואָס האָבן זייערע קינדער געלערנט חוץ רעליגיעזע לימודים אויך רוסיש און העברעיש, אויך שרייבן יידישע אפילו.

די יענקע קינדער, וואָס האָבן געלערנט תנ"ך און עטוואָס העברעיש, האָבן געהאט אן אינטערעס צו לייענען א העברעיש בוך. אויב דער פאָטער איז געווען א משכיל, האָט ער אבאָנירט א העברעישע צייטונג, אין וועלכער ס'האָבן די קינדער אויך אריינגעקוקט. אויף אזא ארט איז אריינגעדרונגען דאָס מאָדערנע העברעישע וואָרט אין די מוחות פון אונטערוואקסנדיקן דור. עס האָט זיך מיט דער צייט אויסגעבילדעט א קליינער קרייז, וואָס האָט געלערנט העברעיש און זיך באקענט מיט דער העברעישער ליטעראטור.

עס האָבן זיך באווזען העברעישע לערערס, וועלכע זיינען געווען די טרענערס פון ציוניסטישן געדאנק.

אויך די רוסישע שפראך און קולטור איז בילעכווייז אריינגעדרונגען אין שטעטל. רוסיש איז געווען די אָפיציעלע רעגירונג־שפראך. ליטווויש איז געווען אָנגעוועגדט אין טאָג־טעגלעכן לעבן—די אומנאנג־שפראך צווישן די ליטווישע פויערים.

די יידן האָבן אָנגעהויבן אינטענסיווער לערנען רוסיש און די יידישע אויפגעקלערטע יוגנט האָט געלייענט די רוסישע פראָגרעסיווע צייטונגען און מיט התמדה שטודירט און געלייענט די רוסישע ליטעראטור.

אין ראקישאק האָט זיך געעפנט א רוסישע רעגירונג-גימנאזיע, אין וועלכער ס'האָבן זיך געלערנט א סך יידישע קינדער. אנדערע זיינען געפאָרן זיך לערנען אין די גימנאזיעס פון דווינסק און אין אנדערע שטעט. אייניקע יונגטלעבע האָבן שטודירט אין אוניווערסיטעטן.

די יידישע גימנאזיע-שילערס פלעגן טראָגן שיינע מונדירן, מיט בלישטשטענדיקע קנעפ, וואָס האָבן ארויסגערופן ביי אלעמען אין שטעטל א גרויסן נייגער. איינער פון די א ערשטע גימנאזיסטן איז געווען זלמן פעלדמאן, איצט א באַווסטער דאקטער אין יאהאנעסבורג.

אין 1910 האָבן צווי יידישע פריילינס, גורעוויץ און ראבינאָוויץ, געעפנט אין ראקישאק א פירקלאסיקע רוסישע גימנאזיע פאר יידישע קינדער. דאָס איז מצד זיי געמאכט געוואָרן דער ערשטער פרווו צו געבן יידישע קינדער א מיגלעכקייט צו לערנען זיך רוסיש אין אן אייגענער יידישער אטמאָספער. די א פראָגימנאזיע האָט געהאט א גרויסן דערפאָלג און איז געווען איבערפולט מיט שילערס.

* * *

אין די ערשטע יאָרן פון 20טן י.ה. איז א טייל פון דער יידישער יוגנט אריינגעצויגן געוואָרן אין דער רעוואָלוציאנערער באווענונג פון רוסלאנד. אין געהיימע קרייזלעך פלעגט מען, בסתר, לייענען די רעוואָלוציאנערע רוסישע ליטעראטור. מען פלעגט זיך ארויסגענבענען פון שטעטל אין די וועלדער, וווּ מ'האָט אפגענאלטן מיטינגען און אויסגעהערט רעפעראטן.

אין 1905 איז אין ראקישאק אנטשטאנען א יידישע רעוואָלוציאנערע גרופע, וועלכע האָט פארשפרייט פראָקלאמאציעס און ארגאניזירט דעמאָנסטראציעס און ארויסטרעטן קעגן דער צארישער מאכט. עס האָט זיך די רעוואָלוציאנערע ארבעט שטארק פארצווייגט. אין די שבתים האָט מען די יידישע רעוואָלוציאנערן, אין ראקישקער וואלד, געלערנט האַלטן א רעוואָלווער אין האַנט.

די יידישע רעוואָלוציאנערן זיינען געווען אין קאָנטאקט מיט די ליטווישע רעוואָלוציאנערן, און צוזאמען האָט מען דורכגעפירט מאָסנאָמען קעגן צאריזם און קעגן מוסרים.

דער אויבן דערמאָנטער וועלווע דימאנט איז געווען א מסור. ער מיט זיינע צווי זין פלעגן נאָכשפּיאָנירן די טעטיקייט פון די רעוואָלוציאנערן. ניט איין רעוואָלוציאנער איז דורך זיי פארשיקט געוואָרן אין וויטן סיביר.

אויף א באראטונג פון דער יידישער רעוואָלוציאנערער גרופע איז ארויסגעטראָגן געוואָרן א טויט-אורטייל אויף וועלווען מיט זיינע זין.

אין א שמחת־תורה אין דערפרי, בעת די א מוסרים זיינען געווען אין גרויסן בית־המדרש, האָט מען אין זיי אויסגעשאָסן. ס'איז דאן געוואָרן אין ביה"מ א גרויסע פאניק, און צוליב דעם, וואָס מ'האָט ניט געוואָלט טרעפן אן אומשולדיקן מענטשן, האָט מען זיי נאָר לייכט פארוונדעט.

די בחורים פון דעם דאָזיקן אטענטאט זיינען גלייך אנטלאָפן פון רוסלאנד. אייניקע זיינען ארעסטירט און פארשיקט געוואָרן קיין סיביר.

ראקישאק האָט די דאָזיקע יידישע מוסרים קיינמאָל ניט געשווינט. אין 1917, בעת דער פעברואר־רעוואָלוציע אין רוסלאנד, האָט די דאָזיקע פאמיליע זיך געפונען אין וויטעבסק. מ'האָט זיי דאן געוואָלט ארעסטירן, נאָר זיי פלעגן איטלעך מאָל בייטן זייער ווינארט.
נאָכן קריג איז די דאָזיקע משפחה צוריקגעקומען קיין ראקישאק. דאָס שטעטל האָט

צונויפגענומען אונטערשריפטן און אינטערוועניִרט ביי דער ליטווישער מאכט, זי זאָל זיי באשטראָפן. די ליטווישע מאכט האָט זיי דאן פון שטעטל דעפּאָרטירט.

* * *

בעת דער רעוואָלוציע אין 1905, אין רוסלאנד, איז מערער אויסגעוואקסן די חשיבות פון דער יידישער שפּראך און קולטור.

יידיש איז דאָך געווען די אומגאנג־שפּראך פון די יידן. אויך די האנדל־קאָרעספּאָנדענץ האָט זיך, דאָך, געפירט אין דער יידישער שפּראך.

די יידישע פּרעסע אין ווארשע האָט אין ראקישאק געהאט א גרויסע צאָל לייענערס. דער „מאָמענט" און „היינט" זיינען דאן געווען די גרעסטע יידישע צייטונגען אין צארישן רוסלאנד. אויך דער „פריינד" פון פעטערבורג איז געווען שטארק פאָפולער. יידן האָט מיט פארכאפּטקייט און שפּאנונג געלייענט די „פאָלקסיטישע בריף" פון ב. יאושזאן, וואָס פלעגט זיך אונטערשרייבן מיט זיין פּען־נאָמען „איטשעלע הקטן", שלום־עליכמס בריוו פון מנחם־מענדלען צו שיינע שיינדלען און די הומאָרעסקעס פון דעם טונקעלן.

די יוגנט האָט, מיט גרויסער פּראָפּינטערעסירטקייט, געלייענט און שטודירט די יידיש ביכער, אפּט איז מען זיך צונויפגעקומען אין פּריוואָטע הייזער אויף דורכנעמען און באהאנדלען די פּארשידענע סאָציאָלע און נאציאָנאָלע פּראָבלעמען אין די ווערק פון די דריי קלאסיקער: מענדלע, שלום־עליכם און י. ל. פּרץ.

* * *

די צווייטע רוסישע רעוואָלוציע אין יאָר 1917 האָט ווענטלעך געענדערט דאָס עקאָנאָמישע און גייסטיקע לעבן פון די רוסישע יידן.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך אפילו אין ליטע פאָרמירט אן אנדער אָרט פון לעבן. די צוריקגעקערטע יידן פון דער עוואקואציע האָבן פון רוסלאנד אריינגעבראכט קיין ליטע נייע אידייען, נייצייטיקע פּראָבלעמען.

די יוגנט, וואָס איז תמיד די טרעגערין פון נייע אנשויאונגען, האָט דאן ארויסגעוויזן איר אקטיוויטעט אויך אין ראקישאק. עס זיינען אנטשטאנען צווייַ יוגנטלעכע גרופּעס: ציוניסטן און לינקע.

דורך די ציוניסטן איז געגרינדעט געוואָרן א תרבות־שול. דורך די לינקע האָט זיך אָרגאניזירט א „קולטור־ליגע", וועלכע האָט געעפנט א יידיש־וועלטלעכע שול, א ביבליאָטעק און אָוונט־קורסן. די אביטוריענטן פון די דאָזיקע טיפּן שולן האָבן געקאָנט אָנקומען אין די גימנאזיעס פון תרבות, „יבנה" און „קולטור־ליגע".

א סך יידישע קינדער האָבן באזוכט ליטווישע מיטלשולן.

דאָך, ניט קוקנדיק אויף די געעפנטע וועלטלעכע שול־אנשטאלטן, האָט די אָרטאָדאָקסישע באוועגונג ניט פארנאכלעסיקט איר חנוך־טעטיקייט, וועלכע איז געווען אין איינקלאנג מיט איר רעליגיעזער וועלט־אנשויונג. עס האָבן אין ראקישאק עקסיסטירט: א תלמוד־תורה און אויך א גרויסע ישיבה. אָבער די אָרטאָדאָקסיע איז שוין ניט געווען דער דאָמינירנדיקער קולטור־געזעלשאפטלעכער כוח אין שטעטל.

עס זיינען אנטשטאנען ספּאָרט־אָרגאניזאציעס, ספּאָרט־קלובן, לייענזאלן און ביבליאָטעקן און עס זיינען געווען אויניקע געזעלשאפטלעכע ריכטונגען, וואָס האָבן געפירט קעגנזייטיק א קאמף, דערעיקרשט, בעת וואלן צו דער קהלה, וועלכע איז געווען דער צענטראַלער געזעלשאפטלעכער כוח אין שטעטל.

די יידישע קהלה האָט ארויפגעלייגט שטייערן אויף דער יידישער באפעלקערונג, כדי צו דעקן איר בודזשעט. פון די קהלה־געלטער האָבן עקסיסטירט די שולן פאר קינדער, דער בית־יתומים און אויך אלע סאציאלע און קולטורעלע מוסדות.

די קהלה איז געווען געשעצט און די גרעסטע אויטאָריטעט ביי דער גאנצער יידישער באפעלקערונג אין ראַקישאַק.

* * *

די ערד פון ראקישאק האָט געהערט צום גראף פשעזדעצקי, און די באפעלקערונג האָט אים געצאָלט רענט פאר די פלעצער.

ניט ווייניק לענגדעם זיינען דערציילט געווארן דורך אונדזערע עלטער־זיידעם איבער די פריצים און יידן, וואָס כאַראקטעריזירן די יידישע טראגישע הילפלאָזיקייט און דעם וויל־קיר פון די פריצישע הערשער.

כדי צו באקרעפטיקן די דאָזיקע אמתן, וועל איך אילוסטרירן מיט דער פאָלגענדיקער געשיכטע:

דאָם שטעטל ראקישאק איז אמאָל, משמעות, געווען אויף אן אנדער פלאַץ, וואָס האָט געהערט צו א בייזן פריץ, וועלכער פלענט אריינפאָרן אין שטעטל אין א גרויסער און שיינער קארעטע, מיט אויסגעפוצטע פערד.

אין איין טאָג איז ער אזוי דורכגעפאָרן איבער די יידישע גאסן, מיט א וואַך ביי דער זייט. אומגערן האָט א יידיש יינגל, שפילנדיק זיך מיט חברים, אריינגעוואָרפן א שטיינדל אין דעם פריצישן פאעטאָן. דער פריץ האָט דעם קוטשער באפוילן ברענגען דעם יינגל, וואָס האָט געוואָרפן דעם שטיין.

דאָם יינגל איז געשטאַנען פארן פריץ בלייך און טויט-דערשראָקן. דער פריץ האָט אים געפרעגט: ווי איז זיין נאָמען און ווו זיינע עלטערן וווינען. דאָם יינגל האָט אים אויף אלץ געענטפערט.

דאן האָט דער פריץ געהייסן דעם קוטשער צו פאָרן צו דעם יינגלס עלטערן. דער פאָטער פונעם יינגל איז א דערשראָקענער ארויסגעקומען פון שטוב. דער פריץ האָט אים געזאָגט, אז ווען ביי דעם יינגל וועט זיין א חתונה, זאָל מען אים געבן צו וויסן, וועט ער אויך קומען צו דער חופה. דער פאָטער איז געווען איבערגליקלעך, וואָס דער איניציידענט האָט זיך אזוי גרינג געענדיקט, און האָט געדאנקט דעם פריץ פאר זיין גוטהאַרציקייט.

עם זיינען דורכגענאנגען איניקע יאָר נאָך דער דאָזיקער פאסירונג. ס'איז געקומען די צייט פון דעם יינגלס חתונה. דער פאָטער האָט גוט געדענקט דעם פריצס אָנזאָג, און ער האָט אים צו וויסן געגעבן וועגן דער חתונה פון זיין זון.

גיך-שנעל איז דער פריץ געקומען צוריטן מיט זיין מחנה לייב־פויערים און האָבן ארומגערינגלט די חופה-שטאנגען, באפוילנדיק זיינע דינער פארברענען חתן-כלה.

צוליב דער דאָזיקער גרויזאמער פאסירונג האָבן די יידן פארלאָזן דאָם פריערדיקע שטעטל ראקישאק און אויסגעבויט א ניי שטעטל ראַקישאק. יידן האָבן דאָן אויסגעטייטשט, אז מן הסתם האָט מען גוזר געווען מן השמים אריבערצוטראָגן דאָם שטעטל אויף אן אנדער פלאַץ.

עם איז ניט באוווסט אויב די דאָזיקע בלוטיקע געשיכטע איז א היסטאָרישער אמת. עס איז אבער א פאקט, אז די עלטסטע שוהל אין ראקישאק שטייט אויף א פלאַץ, וואָס איז ווייט פון צענטער שטעטל און אנדערע בתי־מדרשים.

א קלייניע געסל פירט פון צענטער־שטעטל צום שוהל, וועלכע געפינט זיך אין באַד־געסל. דער בנין איז זייער א הויכער און גרויסע האַלבראונדע פענצטערס גרייכן אויש נאַענט צום דאַך. דער סופיט איז האַלבראונדיק און ארנאמענטירט מיט א הימל־פארביקער לבנה און שטערן. דער עמוד איז קינסטלעריש געשניצט מיט לייבן און חיות און מיט גאנצע פסוקים.

אין דער לעצטער צייט פלעגט מען אין דער דאָזיקער שוהל דאוונען נאָר שבתים און יום טובים.

הן די ארכיטעקטור פון דער שוהל און הן די אינעווייניקסטע געמעלן און קונסט־ארבעט זאָגן עדות פון לאַנגאַניקע צייטן.

עם האָט, ווייזט אויס, האַן נאַענט צו דעם געסעלע, געווויינט א רייכע יידישע קהלה, וואָס האָט געהאַט מיטלען אויפצובויען דעם גרויסן און שיינעם שוהל־בנין, און דאָס איז, אפשר, די אייניציקע גבית עדות פאר דער אויבן דערמאָנטער געשיכטע.

באַמערקונג

די אָ געשיכטע ווערט דערציילט אויך אין דער פאָלגענדיקער ווערסיע:

„מיט 200 יאָר צוריק איז ראקישאָק געווען מיט א האלבן קילאָמעטער ווייטער פון דעם איצטיקן ראַקישאָק און איז איבערגעבויט געוואָרן צוליב א טרויעריקן צופאל. ראקישאָק האָט געהערט צו איינער א גרעפין מיטן נאָמען טיטושעווונא. ווי עס פלעגט זיך אַמאָל פירן, פלעגן די פריצים האָבן דאָס רעכט צו באשטראָפן זייערע ארומיקע איינווויינער. די דאָזיקע גרעפין טיטושעווונא האָט געהאט אן אדמיניסטראטאָר. זיין קינד פלעגט זיך חברן מיט דעם שטעטלשן יידישן שניידערס בן יחיד. און ווי עס טרעפט ביי קינדער, האָט זיך דעם שניידערס בן־יחיד צעשלאָגן מיטן קריסטלעכן יינגל. פון דעם דאָזיקן געשלעג איז אַרויס דער זיגער דאָס יידיש יינגל. דאן האָט דער אדמיניסטראטאָר פארקלאָגט דעם שניידער מיט זיין בן־יחיד ביי דער גרעפין, וועלכע איז געווען א יידן־שונא.

די גרעפין האָט גלאָזט רופן דעם שניידער און האָט אים געלאָזט וויסן איר באשלוס, אז ווען דער בן־יחיד וועט דארפן חתונה האָבן, זאָל דער פאָטער איר לאָזן וויסן, ווען ניט, וועט ער באַשטראָפט ווערן. עס זיינען אריבער אייניקע יאָר, און דאָס יינגל האָט באקומען צו 13 יאָר זיין באשערטע. דער פאָטער, האָבנדיק מורא פארן שטראָף און ניט אויסרעכענענדיק אויף בייזע כוונות מצד דער גרעפין, האָט געלאָזט וויסן דעם טאָג און שעה פון זיין בן־יחידס חתונה.

אין דער באשטימטער שעה, ווען חתן כלה זיינען געשטאַנען אונטער די פיר חופה־שטענגלעך, איז אָנגעקומען די גרעפין מיט אירע מענטשן און ברענגענדיק מיט זיך א פור טרוקענע וויצקעס, האָט זי אויף א שייטערהויפן געלאָזט פארברענען חתן־כלה אין דער אָנ־ווענהייט פון אלע שטעטלשע איינווויינער.

דער פאל האָט ארויסגערופן גרויס צארן ביי די יידן און מען האָט געלייגט א חרם, אז אַלע יידן זאָלן פארלאָזן דאָס שטעטל. די גאָר פארמעגלעכע יידן זיינען אַרויסגעפאָרן. די אי־בעריקע, וועלכע זיינען ניט געווען אימשטאנד, האָבן זיך באזעצט דאָרט, ווו עס עקסעסטירט דאָס איצטיקע ראקישאָק, א האלבן קילאָמעטער ווייטער פון דעם אָרט, ווו דער טרויעריקער פאַל איז פאָרגעקומען. אויפן פלאַץ, ווו סיאיז פארברענט געוואָרן חתן־כלה, זאָל עס זיין דער איצטיקער ראַקישקער בית עולם". (די אָ צוויייטע ווערסיע איז איבערגעדרוקט פון בוך „לי־טע", וואָס איז אַרויסגעגעבן פון דער קולטור־געזעלשאַפט פון ליטווישע יידן, אונטער דער רע־דאַקציע פון ד"ר מענדל סודאַרסקי, אוריה קאצענעלנבאָגן און י. קיסין. געשריבן האָט די אָ ווערסיע י. גאַפאַנאָוויטש). מ. ב. פ.

ירחמיאל אראָנס—אַרש

צו דער עקאָנאָמישער לאַגע פון די ייִדן אין ראַקישאָק

פאר דעם ערשטן וועלט-קריג איז ראקישאָק געווען א קליינע פראָווינץ-שטעטל און האָט געהערט צו דעם אויעזד נאָוואָ-אַלעקסאַנדראָווסק. (שפעטער האָט נאָוואָ-אַלעקסאַנדראָווסק געהייסן עזיערענע.

צוליב פארשיידענע עקאָנאָמישע גורמים האָט זיך אין משך פון יאָרן ראקישאָק שטאַרק אנטוויקלט.

געאָגראפיש איז ראקישאָק געווען ארומגערינגלט מיט א קייט פון דערפער, פריצישע הויפן, קליינע שטעטלעך און גרויסע וועלדער. דער ראקישקער הויף (גוט) האָט געהערט צום גראָף פישערזעצקי, וועלכער האָט געהאט אין דער סביבה צענדליגנער הויפן און פאלווארקעס און אויך דעם אבעלער הויף. דער הויפט-עקאָנאָם איז געווסן אין ראקישאָק און די גרעסטע מסחרים פלעגט ער שליסן מיט ראקישקער יידן. דער אויבן דערמאָנטער גראָף האָט אויפגעבויט איינעם פון די שענסטע קלויסטערס אין ליטע, וווהין עס פלעגן קומען טויזנטער פויערים פון דער סביבה.

ראקישקער באן-סטאנציע איז אויך געווען א גרויסער עקאָנאָמישער פאקטאָר. דאָס גאנצע געהילץ און געטרעידע פון נעגנט פלעגט טראנספּאָרטירט ווערן דורך ראקישקער באן-סטאנציע, וועלכע איז געווען דריי וויאָרסט פון שטעטל.

עס זיינען אין שטעטל פאָרגעקומען רעגולערע גרויסע מערק, וואָס האָבן גורם געווען צו דער שנעלער אנטוויקלונג פון ראקישאָק. פאר דעם ערשטן וועלט-קריג פלעגט דער מארק-טאָג זיין אין די פרייטאָגס, און נאָכן קריג איז דער טאָג אומגעביטן געווארן אויף מאָנטאָג. אין 1928 זיינען שוין געווען צוויי מארק-טעג אין וואָך: מאָנטאָג און פרייטאָג.

אויף אָט די מערק האָט זיך באזירט די גאנצע סטרוקטור פון שטעטלשן יידישן עקאָנאָמישן לעבן. א גרויסער טייל יידן האָבן געלעבט פון די מערק, אויף וועלכע זיי פלעגן איינקויפן פלאָקס, זוימען, געטרעידע, רויכווארג, בהמות, עופות, אייער א.א.וו. די אַ איינגעקויפטע ארטיקלען פלעגן זיי פארקויפן צו די גרעסטע סוחרים, וואָס האָבן זיי עקספּאָרטירט מיינסטן קיין דייטשלאנד און געווסן ארטיקלען, ווי פלייש און זאָמען — קיין רוסלאנד.

דער גאנצער גרויסהאנדל איז געלעגן אין עטלעכע הענט. דער פלייש-מסחר איז געווען מאָנאָפּאָליזירט דורך בערע קרעמער (בערע לאהעם); דער תבואה-האַנדל — דורך חזן און ראבינאָוויטש.

עס זיינען אין שטעטל געווען גרויסע אנגראָ-געשעפטן פון אייזן, פארב, מאשינעס, באקאליי, גאלאנטעריי און מאנופאקטור. די גרעסטע געשעפט-אייגנטימער זיינען געווען: אברהם יצחק מעלער, שלום מילנער, יצחק שטיימאן און אנדערע. ביז צו דעם ערשטן וועלט-קריג זיינען אין ראקישאָק נאָר דריי ליטווישע געשעפטן, ניט אין קיין גרויסן פאָרנעם.

א גרויסע צאָל קאראבעלניקעס האָט ראקישאָק געהאט. פון דאָרף צו דאָרף פלעגן זיי א גאנצע וואָך — פון זונטאָג ביז פרייטאָג—זיך ארומשלעפּן איבער די דערפער, מיט פּעק אויף די פלייצעס. דאָס איז געווען א שווערע האַרעפּאַשנע פּרנסה.

דאָס שטעטל האָט געהאט צענדלינגער פורמאַנעס, וואָס פלעגן פירן סחורה פון באן צום שטעטל און פון שטעטל צום באן. זיי פלעגן אויך פאָרן אויף די מערק אין דער אומגענט, אפילו קיין ווינסק. דאָס איז געווען א שווערע פרנסה, קוים געהאט חיונה. וועו א פערד פלעגט ביי א פורמאן אַוועקפאלן, האָט דאָס שטעטל נעמוזט אויסהעלפן דעם בעל-עגלה צו קויפן אן אנדער פערד.

א סך פרויען פלעגן זיך פארנעמען מיט באקן ברויט, ביגל אדער בולקעס און עס פארקויפן אויפן מארק. מיט דעם האָבן זיי געהאָלפן די מענער צו מפרנס זיין און אויפציען די קינדער.

אין ראקישאק זיינען די א הויפט-מלאכות געווען: שוסטעריי און שניידעריי. עס זיינען אין שטעטל אויך געווען: בלעכערס, פארבערס, גלעזערס, קירזשנערס, סטאליארעס, שמידן, טאקערס, שפין-רעדלעך-מאכערס, וואלקערס, צענאטן-שטעפערס, שינדל-מאכערס, פישער, מלמדים און אויך איין סליאסער.

עס זיינען אין שטעטל אויך געווען עטלעכע פאטאגראפיעס. דער עולם האָט זיך גערן פאטאגראפירט. אייניקע ראקישקער פאטאגראפן פארנעמען אן אנגעזעענעם פלאץ אין דער דרום-אפריקאנישער פאטאגראפישער קונסט. אויך זיינען געווען עטלעכע גארבארניעס און צוויי מילן.

עס זיינען אויך געווען יידישע דאקטוירים, אדוואקאטן, אפטייקערס, דענטיסטן, בוכהאלטערס און מאדערנע לערערס.

דאָס גאנצע שטעטל איז געווען געדיבט פארזייט מיט קליינע קרעמלעך, וואָס זייערע אייגנטימער האָבן געווארט מיט אומגעדולד אויפן מארק-טאג, פון וועלכן זיי האָבן גע-דארפט ציען די חיונה אויף דער גאנצער וואָך.

ראקישקער קרעמער פלעגן על פי רוב ליפערן סחורה פון ווינסק, וואָס איז געווען 70 ווערסט פון ראקישאק. מען האָט אויך געמסחרט מיט פאנעווועזש און וועו נישט וועו מיט ריגע און קאווגע.

קיין קרעדיט און פינאנץ-אינסטיטוציעס זיינען אין שטעטל ניט געווען. אויב עמעצער האָט זיך געגייטיקט אין געלט, האָט מען געמוזט אנקומען צו וואכערניקעס, וועלכע פלעגן לייען געלט אויף גרויסע פראצענטער. דער גביר פלעגט פאר א גראנטיע אונטערשרייבן וועקסלען און דער ארעמאן פלעגט גראנטירן מיט פארמשכונען די לייכטערס אדער קישנס.

דעם ערשטן פארזוך צו שאפן א קרעדיט-באנק איז געמאכט געווארן דורך זלמן אייזעלסאן. א דאנק זיין איניציאטיוו איז געשאפן געווארן די קאמערץ-באנק אין ראקישאק, וועלכע האָט עקסעסטירט נאר ביז 1914-טן יאר, וויל בעת דער דייטשישער אקופאציע איז דאָס נארמאל-עקאנאמישע לעבן געווארן אפגעשטעלט.

דער אנהייב פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, ביזן אנקום פון די דייטשן, האָט נישט געהאט קיין וועזנטלעכע השפעה אויפן גאנג פון עקאנאמישן לעבן פון ראקישאק. די פרייזן זיינען געווען סטאביל, די זעלביקע ווי פארן קריג. קיין מיליטער איז דורכן שטעטל ניט דורכגענגען. דאָס לעבן איז געפלאסן רואיק און באזאכט.

דאָס דאזיקע לעבן האָט זיך אבער ראדיקאל געביטן אין פרילינג, 1915. די אפטרעטנדיקע רוסישע ארמייען זיינען אריינגעקומען אין ליטע. מען האָט גענומען ארויסשיקן די יידישע באפעלקערונג טיפער אין רוסלאנד. צענדלינגער שטעטלעך און יידישע ישובים האָבן געקריגן א טערמין פון 24 שעה צו עוואקואירן זיך פון זייערע ווינערטער, וווּ זיי האָבן דורות לאנג געלעבט.

אָנהייב זומער, 1915, האָבן זיך אין ראקישאק באוויזן די ערשטע היימלאָזע יידן (וויסעלענצעס). זיי זיינען צומיינסטן אוועקגעפאָרן טיפער אין רוסלאנד. נאָר אייניקע יידן זיינען אין ראקישאק פארבליבן אָדער זיך אָפּגעשטעלט צו ווויינען אין דווינסק און ווי-טעבסק.

ווי מען האָט דערזען די ערשטע יידישע היימלאָזע, איז מען אין ראקישאק און אויך אין דער אומגעגנט געוואָרן שטארק אומרואיק. די גבירים האָבן עוואקואירט די משפחות און מען האָט געזומען אָפּשיקן די סחורות אין די ווייטע שטעט פון רוסלאנד. וואָס א טאָג ווייטער האָבן אָלץ מער מענטשן פאַרלאָזן דאָס שטעטל. געשעפטן האָבן זיך געשלאָסן.

אין די לעצטע צוויי וואָכן פאר ראש-השנה, אין יאָר 1915, איז אָנגענאנגען אן אינטענסיווער אוועקפאָר פון שטעטל. א פאָר צענדלינג משפחות זיינען ארויסגעפאָרן מיט פורן, און אָפּפאָרנדיק עטלעכע ווייַרסט, האָבן זיי באשלאָסן ווייטער ניט צו פאָרן. נאָר עט-לעכע טאג זיינען זיי געווען אונטערוועגנס, און זעענדיק ווי אָלץ ארום איז געוואָרן איינג-רואיקט האָבן זיי זיך צוריקגעקערט קיין ראקישאק.

דאָס שטעטל איז בינתים געוואָרן צעפליגדערט און צעראבירט. די ארומיקע פויערים האָבן אוועקגעטראָגן פון די יידישע הייזער יעטוועדע זאָך, וואָס עס איז זיי געווען נוציק.

די רוסן זיינען נאָך געווען אין ראקישאק. אין רוסישן מיליטערישן שפיטאל האָבן זיך געפונען א פאָר צענדלינג יידישע סאָלדאטן. ערב ראש השנה האָט דער פארוואלטער פון שפיטאל געבעטן די עטלעכע יידישע משפחות, זיי זאָלן פארבעטן די יידישע סאָלדאטן אויף יום טוב. מען האָט עס גערן, מיט גרויסער ציפרידנקייט, געטאָן. דעם ערשטן טאָג ראש השנה האָבן א פאָר צענדלינג יידישע סאָלדאטן געשמאק געדאוונט, צוזאמען מיט די שטעטלשע יידן. נאָכן דאוונען האָט מען פאר זיי צוגעגרייט א יום-טובדיקן עסן ביי בערע לאהם.

דעם צווייטן טאָג ראש השנה איז דער שפיטאל ראפטום עוואקואירט געוואָרן. עס איז געוואָרן א מהומה. די רוסישע ארמיי איז געלאָפן אין אלע ריכטונגען. א סך סאָלדאטן האָבן זיך פארשטעקט אין די הייזער, אויסרעבענענדיק אריינצופאלן אין דער דייטשישער געפאַנגנשאפט. אין עטלעכע שעה ארום האָט די דייטשישע ארמיי אריינגעמארשירט אין ראקישאק.

מיטן אריינטריט פון די דייטשן האָט זיך דאָס גאנצע עקאָנאָמישע לעבן פון שטעטל און פון אומגעגנט געענדערט. עס איז געוואָרן א שטילשטאנד אין מסחר און אין דעם גאנצן לעבן. קיינע גרויסע געשעפטן האָבן ניט עקסיסטירט. עס האָט זיך אָנטוויקלט א שמוגל-האנדל, צו וועלכן נאָר יחידים האָבן זיך צוגעפאסט. הגם ביי דער דייטשישער קאָמענדאנטור איז געווען א האנדלס-אמט וואָס פלעגט וועז ניט וועז ליפערן די סחורה, אָבער ס'איז ניט געווען קיין סיסטעמאטישע ליפערונג און ניט דער פריערדיקער פרייער פארמלחמהדיקער האנדל. עס זיינען געווען אָפן א פאָר טיי-הייזער און עס האָבן עקסעסטירט קלייניע קרעמלעך.

די יידישע באפעלקערונג אין שטעטל איז געווען א קלייניע, הגם עס זיינען קיין ראקישאק אריינגעפאָרן אייניקע יידישע משפחות פון די שכנישע שטעטלעך. דער רוב יידן האָבן געארבעט ביי די דייטשן. דער יידישער בירגערמייסטער איז געווען טביה שער. ער האָט געמוזט צושטעלן יידן צו צוואנג-ארבעט. די יידישע באפעלקערונג האָט געזוכט אלע תחבולות זיך ארויסצודרייען פון צו ארבעטן ביי די דייטשן. שבת אין די שוהלן, פלעגט מען כאפן יידן אויף ארבעט. דאָס איז געווען ביי זיי א שעת הכשר. די באפעלקערונג איז געווען שטארק אויפגערעגט אויפן בירגערמייסטער, וועלכער האָט זיך אויך דערלייבט פון שוהל, שבת, פירן מאָטען דעם גאַרבער, א ייד אין די זיבעציקער, צו האקן האָלץ.

קאַמייער גאַס

דאָס אַנגראָ-אייזן-געשעפט פון פסח רוך און חנא ארש,
אויפן אומאַפּהענגיקייט-פּלאַץ

עטלעכע יידן, מיט שעיה לעווין בראש, האבן גורם געווען, אז דער בירגערמייסטער זאל רעזיגנירן און אלס קאמפענסאציע האט ער באצאלט א סומע געלט פאר די נייטבאדערפטיקע יידן אין שטעטל.

אין א צייט ארום, איז דער דייטשישער אקופאציע-קורס געווארן מילדער א ביסל. יידן האבן געקאנט פארן אין די דערפער און האבן בסתר איינגעקויפט פראדוקטן.

די דייטשן האבן אין סאניטארישן זין א סך אויפגעטאן פארן שטעטל. אויך האבן זיי אויסגעברוקירט די גאסן, פארלייגט אן אייזנבאן-ליניע אויף א קליין-באן און איינגעפירט צוואנג-שולן פאר קינדער.

* * *

סוף 1918 און אנהייב 1919 זיינען די דייטשן ארויס פון ראקישאק. דאס שטעטל איז א געוויסע צייט געווען אין גאנצן אן א מאכט. עס זיינען דערנאך געקומען די באלשעוויקעס, ביי וועלכע עס איז דאן ניט געווען קיין פלאנירטע און קאארדינירטע עקאנאמיק. די הערשאפט פון די באלשעוויקעס איז געווען א ניט-דויערדיקע.

דער ליטווישער נאציאנאליזם האט זיך דאן געשטארקט פון טאג צו טאג. ליטווישע פארטיזאנער-באנדעס האבן גראסירט אין די וועלדער און פארורזאכט שרעקלעכע פאלוסטן די באלשעוויקעס און אויך דער יידישער באפעלקערונג. ערשט, אין 1919, נאכן בריסקער שלום-אפמאך, האט זיך די לאגע סטאביליזירט. די באלשעוויקעס זיינען ארויס פון ליטע און עס איז אנטשטאנען א מאכט פון די ליטווינער.

אין 1919 זיינען אנגעקומען קיין ראקישאק די ערשטע צוריקגעקערטע יידן פון רוסלאנד. דער שטראם פון צוריקקערנדיקע יידן האט זיך געצויגן ביז 1921. די הייזער זיינען געווען אפגעלאזן און עס האט זיך געפאדערט א שטארקער רעמאנט. מען האט אויך געמוזט צובויען נייע הייזער.

די פריצישע הויפן און די דערפער האבן אין די 4 יאר קריג קיין זאך ניט איינגעקויפט צו פירן די ווירטשאפט און האבן זיך געגייטיקט אין נייע מאשינעס, אויך האט מען זיך געגייטיקט אין קליידונג און שוכווארג.

מיט דער אנטשטייונג פון דער ליטווישער רעפובליק, האט זיך אויך געעפנט א פרייע פארבינדונג מיט אמעריקע און אפריקע. טויזנטער דאלארן און פונטן זיינען אריינגעפלאסן קיין ראקישאק און אין אומגעגנט. א סך יידן האבן געבראכט קאפיטאלן פון רוסלאנד. עס האבן זיך געעפנט, ווי דורך נאכט, געשעפטן, און בעלי מלאכות האבן רעסטאווירט זייערע ווארשטאטן. עס פלעגט אריינקומען אין שטעטל סחורה אין גאנצע צוגן, און פורמאנעס האבן זיך ווידער צוריקגעקערט צו זייער פרנסה. עס איז צוגעקומען א נייע קאטעגאריע פון פאבריק. דאס זיינען געווען די טרענער. פון דאס נייע האבן אויפגעלעבט די מערק, דער מסחר מיט תבואה און רויכווארג, פלאקס מיט זאמען. עס האט זיך ווידער אויסגעבילדעט א גרופע פון גרויסהענדלער.

עס זיינען אין יענער צייט אויך אראפגעקומען עטלעכע אפריקאנער יידן און איינער פון זיי, פייטל ראזענקאוויץ, וואס איז געווען דער גרעסטער תבואה- און פלאקס-סוחר פון דער גאנצער געגנט. ער האט אבער, אין 1928, צוליב דעם אויסמעסט פון הויכע שטייערן, באנקראטירט און זיך צוריקגעקערט קיין אפריקע, און די ראקישקער סאסייטי האט אים עקאנאמיש געהאלפן. אין א קורצער צייט ארום איז ער געשטארבן און אונדזער סאסייטי האט געשטעלט א מצבה אויף זיין קבר.

מיט דער אנטשטייונג פון דער ליטווישער מלוכה זיינען די שטעט דווינסק און ריגע, וואָס האָבן געהערט צו לאַטווית, אָפּגעשניטן געוואָרן פון ראקישאק. דער גאנצער מסחר איז שוין געפירט געוואָרן מיט קאָוונע, מעמל און שאוול. מען האָט אויך דירעקט געהאַנדלט מיט דייטשלאנד און ענגלאַנד. מיט ריזיקע שריט פארוים איז ראקישאק געוואָרן גרעסער און אָנזעענדיקער אין דער אומגעגנט, ווערנדיק אן אויעזדנע שטאָט. הונדערטער מלוכה־באַאמטע האָבן זיך באזעצט אין ראקישאק און גרויסע מלוכה־געביידעס זיינען אויפגעבויט געוואָרן. צענדליגער מאָדערנע פּריוואטע הייזער זיינען ווי דורך נאכט אויפגעבויט געוואָרן און עס האָבן זיך געעפנט גרויסע אַנגרא־געשעפטן. די אייגנטימער פון געשעפט פון אייזן, בוי־מאַטעריאלן און לאנדווירטשאפטלעכע מאשינעס זיינען געווען: חנא ארש און פסח רוך; אין די שפּעטערדיקע יאָרן — גיוואווסקי. אין א קלענערן פארנעם האָט געהאַט אַ געשעפט, מיט די אויבן־דערמאָנטע ארטיקלען, דוד משה בעדער. די אייגנטימער פון שניט־קראָמען זיינען געווען: זאמעט; יר. רוך; ש. וועגער; פאפלאק; פון באקאַליי — חרמיץ, הירשל יאקובאָוויטש; שניאור כיץ, די האַנדל־קאמפאניע (ש. לעווין, לייזער לעווין און ריבאק), אברהם יצחק מעלעער; פון לעדער—קלומיאל, קראָק, בודנאָוו, פאפיר און שרייב־געציינג—קלינגמאן; מעל־מסחר צינדעל און שאמער און אָרציק כיץ; גרויסע פלאקס און געטריידע סוחרים—ראָזענקאָוויץ, בערל לעווין הירשל לעווין, שוסטער און ה. כמעלניק.

די קליינע שטעטלעך אַרום ראקישאק האָבן ניט געדארפט פאָרן קיין קאָוונע צו אייגן־קויפן סחורה. זיי האָבן אלע אַרטיקלען געקראָגן אויפן אָרט.

עס האָבן זיך אויך געעפנט ליטווישע קראָמען. עס האָבן זיך צוריקגעקערט פון אמעריקע ליטווישע פּויערים און עטאַבלירט גרויסע געשעפטן. עס זיינען אויך געעפנט געוואָרן קאָאָפּעראטיוון. עס איז אנטשטאַנען א קאָאָפּעראטיוע באַווענונג, וועלכע האָט זיך פארשפרייט אויף אלע געביטן פון האנדל און קאמערץ.

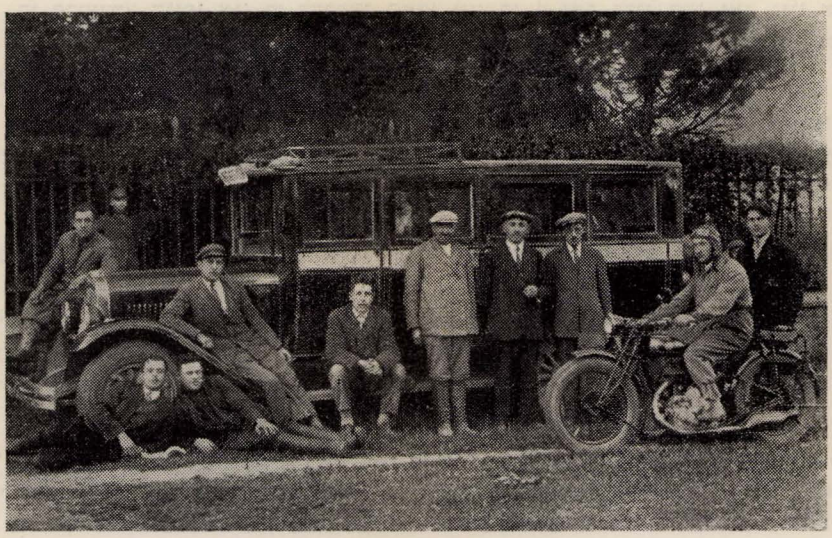

דער ערשטער אויטאבוס אין ראַקישאק

א גרויסער שטער אין מסחר איז, אין יענע יאָרן, געווען די אָפּטע ענדערונג פון דער וואַליוטע-סיסטעם. עס איז געווען א מישמאש פון פארשיידענע געלטער און די באַפּעלקערונג האָט זיך ניט געקאָנט אָריענטירן וועלכע געלט איז מער ווערטיקער.

ווען די דייטשן זיינען אריינגעקומען, האָבן זיי מיטגעבראַכט זייערע רייך-מאַרקן און דערנאָך זיינען זיי אומגעביטן געווארן אויף אָסט-מארקן. בעת די רוסן זיינען אריינגעקומען, איז אָנגעגאנגען דאָס רוסישע געלט, ווי די צארישע און אויך די קערענסקים און די דומסקע באנקנאָטן. די ליטווינער האָבן, אין אָנהייב, עטאַבלירט די אָסט-מארקן, אָבער ס'איז אָנגעגאַנגען א גרויסע ספּעקולאציע מיט די ניקאָלייעווסקע באַנקנאָטן, באזונדער מיט די תקערס, 500 רובלדיקע. די דאָזיקע געלט-וואקצאַליע פון פארשיידענע וואַליוטעס האָט געשטערט צו נאָרמאַליזירן דעם מסחר אין ליטע.

עס איז אויך געווען א צווייטער שטער: דער מאַנגל אין קרעדיט-אָרגאַניזאציעס. דער ערשטער באנק איז געעפנט געווארן פון דער מלוכה, די „איזשדענע". דערנאָך האָט זיך געעפנט דער אוקא-באנק (אגראר) און די סאוונא-באנק (קאָאָפּעראַטיווע באנק). דאָס זיינען אָבער אלץ געווען קריסטלעבע בענק און היות די יידן פלענט זיין שווער צו באַקומען, אין די דאָזיקע בענק, קרעדיטן, האָט זיך אויך געגרינדעט דער צענטראל-באנק אין קאָווענע. דער דאָזיקער צענטראל-באנק האָט געגרינדעט א נעץ פון יידישע פּאָלק-בענק איבער גאנץ ליטע.

די גרינדער פון פּאָלק-באַנק אין ראקישאָק זיינען געווען: ש. לעווין, יח. זאמעט, אדוואָקאט טריווסקי, חרמץ, כץ, ש. א. סניעג.

פייערונג צו דער דערעפענונג פון העברעישן אוניווערסיטעט אין ירושלים, אין 1925, אויפן מארק-פלאץ.
פון רעכטס דאָס הויז פון מלוכה-באַנק (איזשדענע)

דער ציל פון דער פאַלק־באנק איז געווען דערעיקרשט העלפן די קלע־נערע קרעמערס און די בעלי־מלאכות. עס איז אויסגעקליבן געוואָרן א פארוואַלטונג, אין וועלכער עס זיינען געווען פארטרעטן אויך קליינהענדלער און האַנטווערקער. די האַנטווערקער האָבן אויך געעפנט א ליי־קאסע. צווישן די הויפט־גרינדערס פון דער ליי־קאסע זיינען געווען מאָטע גוט און מענדל מוסקאט, וועלכע זיינען אקטיווע מיטגלידער אין יאָהאנעסבורגער רא־קישקער סאָסייטי.

אין 1923 האָט די ליטוויש רעגירונג אוועקגעמאכט מיט די אָסט-מארקן און אייג־געפירט די ליטן, וואָס זיינען געווען באזירט אויף דאָלארן, צען ליט צום דאָלאר.

עס האָט זיך געמערקט א שטארקער מאַנגל אין געלט. דאָס געיעג נאָך סחורה, וואָס איז געווען באלד נאָך דער מלחמה, האָט זיך אָפגעשטעלט. אמעריקע האָט אויפן וועלט־מארק אריינגעוואָרפן אומגעהייערע זאפאסן פון אגראר־פראָדוקטן. די פרייזן זיינען שטארק געפאלן, און באזונדער האָט ליטע, זייענדיק אן אגראר־לאנד, באלד דערפילט די פרייזן־ירידה.

קרעמערס האָבן ניט געלייזט און דער מאַנגל אין מזומן איז געווען גרוים. פּראָ־צענטניקעס האָבן געגומען ביז 40% יערלעך. (די רעגירונג האָט דערלייבט נאָר 24%). די

פארוואַלטונג פון דער ליי־קאסע פון די האַנטווערקער:
פון רעכטס (עס שטייען): הערשל סימאַנאָוויץ; שמשון בראדאָווסקי;
פ. לעווין, מענדל נחומאָוויץ, וועלווע גאָמבורג.
פון רעכטס (עס זיצן): שואל גולאן; אבא־לייב דאָוויד־אָוויץ; יודל גאפא־נאָוויץ; חיים מאָטע לעקאָך; קופערמאן.

ערשטע האָבן דעם גרעסטן־קריזיס דערפילט—די תבואה און פלאקס־סוחרים, וועלכע האָבן גע־ווארט חדשים אויף א גינסטיקער צייט צו פארקויפן זייערע לאַגערן סחורה. בעלי־מלאכות האָבן געדארפט פארקויפן זייער פראָדוקציע אויף לאַנגע ראַטעס. צוליב דוחק אין געלט איז אלץ נעקויפט געוואָרן אויף וועקסלען, און צו דיסקאַנטירן זיי איז געווען שווער. די פרא־צענטניקעס האָבן געפאָדערט זשיראַנטן און גערישן א גרויסן פראָצענט.

מיטן ציל צו לינדערן די אָ לאַנע איז געגרינדעט געוואָרן די אויבן-דערמאָנטע ליי־קאסע פון די האַנטווערקער, און די דריי סוחרים — ח. ארש, יח. זאמעט און גיוואווסקי האָבן נעשאָפן א ליי־קרעדיט־באַנק. די זעלביקע גרופע האָט דערנאָך עטאַבלירט די ערשטע אייזן-פאַבריק אין ראקישאק. אין 1922 האָט דער אויבן־דערמאָנטער גיוואווסקי, מיט זיין שותף פורמאַנסקי, אויפגעבויט די ערשטע מאָדערנע עלעקטרישע סטאַנציע, וועלכע איז דער־נאָך איבערגענומען געוואָרן דורך דער שטאָט־פארוואלטונג. א דאַנק אָט דער עלעקטרישער סטאַנציע האָט זיך געענדערט דער פרצוף פון ראקישאק. עס האָבן זיך אויך געעפנט קינא־מאַטאָגראפן און ראדיא־נעשעפטן.

א שטארקער עקאָנאָמישער קריזיס איז אויסגעבראָכן אין 1926. חוץ די אויבן דערמאָנטע סיבות, האָט ארויסגערופן דעם עקאָנאָמישן קריזיס — דער פארשטארקטער נא־ציאָנאל־שאוויניזם אין ליטע און די קאָאָפעראַטיוון באַוועגונג, וועלכע איז בריט געשטיצט געוואָרן דורך דער רעגירונג. זי האָט די קאָאָפעראַטיוון באַפרייט פון שטייערן און גלייכצייא־טיק האָט זי ארויפגעלייגט הויכע שטייערן אויף דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע איז גע־וואָרן שטארק פארארעמט און די שטיצע פון דרום אפריקע איז צוליב מידקייט פון די קרובים שטארק מינימיזירט געוואָרן. די האנדלביכער פון יידישע סוחרים האָט די רעגירונג קיינמאל ניט געגלייבט און מען פלעגט אָנטרויען די שטייער־אינספעקטאָרן צו אָפשאצן דעם אומזאץ. גאנץ אָפט, מיט איין שטריך פון פעדער, האָט דער אינספעקטאָר רואינירט א קרעמער.

עס האָט זיך אָנגעהויבן א באַנקראָט־כוואָליע. די ערשטע באַנקראָטן זיינען אויס־געבראָכן אין 1925. אין משך פון צוויי־דריי יאָר האָבן א גרויסער טייל סוחרים באַנקראָ־טירט.

די עלטערן האָבן אָנגעהויבן זיך פארטראכטן וועגן דער צוקונפט פון זייערע קינדער, וואָס זיינען געווען קעסט־קינדער און האָבן זיך על פי רוב פארנומען מיט קולטור־געזעל־שאפטלעכער טעטיקייט, געשאפן פארטייען, אָרגאניזאציעס און געעפנט ביבליאָטעקן. די יוגנט האָט ביזן קריזיס זיך ווייניק אריינגעטראכט וועגן עקאָנאָמישע פראָבלעמען און זעלטן וועט האָט זיך געלערנט א פאַך.

אָבער, וועגן עס איז געוואָרן א שארפער עקאָנאָמישער קריזיס אין ליטע, איז די יוגנט געוואָרן ניכטערער און עס האָט זיך אָנגעהויבן א גרויסער עמיגראציע - שטראָם. פון 1926—1930 זיינען הונדערטער בחורים אוועק קיין אפריקע, ארץ ישראל און אמעריקע. מען איז געפאָרן אויף הכשרה און איינגעטראָטן אין „החלוץ". די יוגנט האָט מאסנווייז עמיגרירט און פון די נייע ווווינלענדער האָבן קינדער געהאָלפן זייערע עלטערן, וועלכע האָבן עקאָנאָמיש עקסיסטירט א דאנק דער הילף מעבר לים.

אזוי האָט זיך געצויגן דאָס עקאָנאָמישע לעבן ביז 1939. דער אויפשוווונג פון די ערשטע יאָרן — אונטער דער ליטווישער רעפובליק — האָט זיך מער ניט צוריקגעקערט.

אין 1939, האָט זיך אָבער דאָס יידיש-עקאָנאָמישע לעבן, אין ליטע, זיך אין גאנצן צוזאמענגעבראָכן. די געשעפטן זיינען דורך דער ראָטנמאַכט קאָנפיסקירט געוואָרן און די גרויסע סוחרים זיינען פארשיקט געוואָרן אין טיף רוסלאַנד. די לינקע עלעמענטן האָבן פארכאפט די מאכט און גאנץ אָפט האָבן זיי זיך נוקם געווען אין זייערע נעכטיקע בעלי הבתים.

די פארבליבענע יונגע אין שטעטל האָט זיך שנעל צוגעפאסט צום נייעם לעבן. א סך יונגע לעבע זיינען ארויסגעפאָרן קיין קאָוונע, ווו מען האָט געקריגן רעגירונג־שטעלעס און פארשיידענע מלוכהשע ארבעטן.

מיטן אריינטריט פון די היטלעריסטישע רוצחים, דעם 24-טן אויגוסט, 1941, איז ארויסגעטראָגן געוואָרן דער גרויזאמער גזר־דין אויך אויף די ראַקישקער יידן.

עס איז יידיש האָב אין גוטס באלד צעפליינדעט געוואָרן און אין געציילטע וואָכן ארום איז גרויזאם אומגעקומען די גאנצע יידישע באפעלקערונג אין ראקישאק און אין דער אומגעגנט.

מאָנטאָג, א מאַרק־טאָג אין ראַקישאַק

שילדן פון
יידישע געשעפטן.

Ch. Aršas
Geležies, stiklo, dažų, ūkio mašinų ir emalio
SANDELIS
ROKIŠKIS. Tel. 47 Nr.

M. ŠNEERAS
Manufaktūros prekyba
ROKIŠKIS,
Nepriklausomybės aikštė № 19

ח. ארש
אייזן, גלאָז, פארב, ווירטשאפטס מאשינען און
עמאל לאגער
ר א ק י ש ק י. טעלעפאָן 47 №

א. נח—נחומאָוויץ

מיין שטעטל

א.

ווי אלט איז ראקישאק? וועו האָבן יידן אָנגעהייבן זיך באזעצן אין ראקישאק? — די אָ פּראגעם האָבן קיינעם ניט אינטערעסירט. מ'האָט אין שטעטל נערעדט, אז וואָס ווינצי־קער מ'שרייבט וועגן אונדז יידן, איז אלץ בעסער און נעזינטער און מ'האָט מורא געהאט טאָמער קאָן דאָס נעשריפט אריינפאלן אין הענט פון גויים, וואָס וועלן דאָס אויסנוצן קעגן יידן.

דער עלטער פון שטעטל האָט זיך אָפּגעשאצט אויפן סמך פון מינדלעכע איבערגעבונ־גען, דערציילונגען פון זיידעס, עלטער־זיידעס, און עלטער־עלטער־זיידעס און ניט אויף שריפטלעכע דאָקומענטן.

צווישן בית עולמס זיינען נעווען אין ראקישאק: דער נייער און דער אלטער בית עולם. דער אלטער בית עולם איז נעלעגן צווישן נריבער, טאָלן, באוואקסענע מיט קראָפּיווע און צווישן נרוסע נעצווייגטע בייסער, וואָס האָבן פארשטעלט די מצבות, אויף וועלכע ס'איז שווין ניט נעווען קיין שפור און צייכן פון אן אות. ווינטן און רעגנס האָבן אין לויף פון יאָרן אָפּגעמעקט די נעמען און פאמיליעס פון די שוכני עפר און אויך די דאטעס פון זייער טויט.

כדי צו פעסטשטעלן דעם עלטער פון שטעטל, האָבן בלויז נעדינט די רייד פון זקנים, וואָס האָבן זיך פאררופן אויף רייד פון זיידעס און עלטער־זיידעס, וועלכע האָבן זיי דער־ציילט, ווי זייערע עלטער־עלטער־זיידעס פלעגן גיין צו קבר אבות אויפן אלטן בית עולם.

מען האָט אין שטעטל אויך ניט נעווווסט דעם עלטער פון דער נרויסער שוהל. אויך אין דעם אָ פאל האָבן נעדינט די נעווענדטע מעשיות און לענענדעס ארום דער שוהל, וואָס זיי־נען נעשאָפן נעווארן אין משך פון יאָרן. זיידעס און עלטער־זיידעס פלעגן דערציילן, וועו זיי האָבן אלס קינדער נעלערנט ביים רבין אין דער נרויסער שוהל.

אין פאלישׂ פון אָט דער שוהל איז מיט ניכרדיקע אותיות נעווען אויסנעקריצט „עזור דלים". האָט מען פון דער נימטריא אויסנעדרונגען, אז דער קיום פון דער שוהל האָט דערנרייכט 367 יאָר.

ניט ווייט פון ראקישאק איז דאָ א דאָרף „מעסטעלעם". שוין לאנג, לאנג, ווי יידן ווויגען דאָרט ניט. אָבער דאָרט זיינען דאָ סימנים פון א יידישן בית־עולם, וואָס עס איז אויס־נעטייטשט נעווארן פאר א נבית עדות, אז יידן האָבן דאָרט נעווווינט נאָך איידער ראקישאק האָט זיך נענומען בויען.

אָבער פעסטשטעלן דעם עלטער פון ראקישאק איז שווער אויפן סמך פון די אלע הוכחות, ווייל עס קאָן דאָך זיין אן „אומפינקטלעכקייט", אפשר, אין א פאָר הונדערט יאָר.

אלנפאלם איז נעשיכטלעך פעסטנעשטעלט, אז ראקישאק איז איינע פון די עלטסטע יידישע קהלות אין ליטע.

ראקישאק ליגט אויף א פליניקן שטח. מיילן ווייט ציען זיך אוועק פליינען. אויב ערגעצוואו איז דאָ א דערהייבונג, איז עס אויף א קליינעם שטח און דערנעבן איז א טאל. מיט דער אָ פלאַקקייט איז באשאַנקען די גאנצע ליטווישע ערד, וועלכע איז ניט געבירגיק.

אין שטעטל זיינען דאָ א סך נידעריקע הייזקעס, וואָס מיט עטוואָס זיינען זיי דערהייבט פון דער ערד־פלאַך. אזא איז חיים יאשע דעם פורמאנס הייזל, וואָס נאָר די פענצטער האָבן זיך ארויסגעזוען און דער דאַך איז, כמעט, גלעגן אויף דער ערדישער פלאַך.

ארייגקומענדיק דורך קאמייער גאס, דערזעט מען דאָס שטעטל פון ווייטן. עס שטאַרצט ארוים די תיפלה, מיט אירע הויכע קופאלן.

אויף די פעריפעריעס פון שטעטל ווויינען פויערים אין נידעריקע אוו אלטע הייזקעס, באדעקטע מיט שטרוי, אוו די שטאלן זיינען אונטער איין דאַך מיטן הויז. נעבן יעדן הויז שטייען פארצווייגטע פילבאלטערטע ביימער אוו גערטנער אוו אין פרילינג אוו זומער דופטן זיי איבערן גאנצן וועג. ביים ענד פון דאָרף פאנגט זיך אָן דאָס שטעטל מיט א יידישער קראָם. דאָס איז דער בעסטער עדות פון א יידישן ישוב. נעבן די יידישע הייזער איז ניטאָ קיין גערטנער, קיין ביימער, ווייל יידן האָט ניט אינטערעסירט צו פלאַנצן אוו באארבעטן די גלות־ערד. די תפלת גשם אין דאוונען איז געווען געמיינט נאָר פאר ארץ ישראל.

ראקישאק, הגם עס האָט זיך געבויט אָן א פלאַן, דאַך שטייען די הייזקעס אין די הויפט־גאסן סימעטריש, אין איין גלייכער שורה, ווי א ראָטע זעלנערס. אנדערש איז די פאנאָראמע אין די זייטיקע געסלעך, ווו הייזער שטייען דיסהארמאָניש, אָן א סדר.

פריער זיינען די הויפט־גאסן ברוקירט געוואָרן. כדי צו ברוקירן די גאַסן, איז ארוים א „פריקאַז", אז יעדע פור, וואָס פאָרט אריין אין ראקישאק דארף ברענגען 10 ברוקיר־שטיינער. ביים ארייגפאָר אין שטעטל איז געווען אויפגעשטעלט א שלאגבוים, און קיין פור איז ניט ארייגעלאָזט געוואָרן, אויב עס איז ניטאָ די נאָרמע שטיינער. מיט אזא מאָסנאָם איז ראקישאק אויסגעברוקירט געוואָרן.

דער שאָסיי איז ניט געווען אספאלטירט און די רעדער פון א פור האָבן אויפגעהייבן א הארמידער, וואָס האָט אויפגעווועקט די גאַס און די מענטשן אין די הייזער, אָנזאָגנדיק אז עמעצער איז געקומען צו פאָרן אין שטעטל, וואָס איז געווען שטארק נייגעריק צו וויסן ווער איז דער פנים חדשות, פון וואַנען קומט דער אורח און צו וועמען קומט ער, אימפראַווי־זירנדיק פארשיידענע סברות. אויב א פויער איז אריינגעפאָרן, האָט אים דער ערשטער בא־געגנט דער הינקעדיקער ר' לייזער, אָדער ווי מ'האָט אים גערופן לייזער די צרה. ער פלעגט אָפשטעלן יעדע פויערישע פור און געפרעגט ביים פויער אויב ער האָט עפעס פארקויפן, כאָטש ער האָט שוין לאנג ניט געהאנדלט, ניט האָבנדיק קיין געלט צו מסחרן. אָבער א מבין איז ער געווען אויף אלצדינג. ער איז אויך געווען פאָפולער צווישן די מארק־פויערים, וואָס פלעגן זיך אָפט נאָכפרעגן אויפן הינקעדיקן לייזער.

* * *

דאָס שטעטל האָט געהאט אָרעמע און רייכע מענטשן. רייכע און אָרעמע הייזער זיינען געשטאַנען צוזאמען, בכפיפה אחת. אָט איז געשטאנען דאָס גרויסע שיינע הויז פון פייטל ראָזענקאָוויץ, מיט א באגלאָזטער ווראנדע, בשכנות מיט אן איינגעפאלענער הייזקע. עס איז געשטאַנען בעסל זאמעטס מאָדערנע שטוב נעבן די הייזער פון בענטשע דעם בלעבער און פון דעם מעכאניקער־אינזשינער יאָנטען, מיט זיין ווארשטאט, און אנדערע הייזקעס, ווו עס האָבן געווויינט צו עטלעכע געזינדן. סיי זומער און ווינטער איז נעבן די הייזער גלעגן א

באַרג אש, אָנגעוואָרפענע צעבראָכענע כלים און שמאטעס, ווו יעדער אינדערפרי האָט מען דאָרט אויסגענאָמען אומריניקייטן, און נאָך א רענן איז דאָרט געוואָרן א שרעקלעכע בלאָטע און א געשטאנק, וואָס האָט פאַראַווירט דעם גאנצן.

אזעלכע אנטי־היגיענישע גענעפטן זיינען אין ראקישאָק געווען לרוב. ס'איז געווען שווער דורכצוגיין די א הויפן: פון איצע דעם שניידער, כתריאל שאָמערס, בענצע באקסער, יעקל פייוועס און פון ציפּע לאהם. א בלאָטיק געסל, וואָס האָט זעלטן ווען אויסגעטריקנט, האָט געפירט צום שוהל, און אָפּגעזען פון דעם, וואָס יידן זיינען געגאנגען 3 מאָל א טאָג דאוונען, האָט מען פון דעסטוועגן זיך ניט באמיט צורעכטמאכן דעם וועג אָדער לכל הפחות לייגן קלאָטקעס.

דאָס מארק־פּלאַץ איז געווען דער אויבנאָן און דער אינטערעסאנטסטער טייל פון שטעטל. ארום מארק האָבן זיך געצויגן שורות קראָמען. די ווייסע קראָמען זיינען געווען אן אייגנטום פון גראַף. צוויישטאָקיקע געמויערטע בנינים האָבן זיך געצויגן אין איין ליניע פון פּלומפּ ביזן פערדמארק. דערנעבן איז געשטאנען דאָס געמויערטע הויז פון שטיימאן, אייגנטימער פון א באַקאַלייקראָם, און די אויבן דערמאָנטע הייזער פון בעסל זאמעט און פייטל ראָזענקאָוויץ. פון דער צווייטער זייט מארק האָט זיך געצויגן א שורה פון רויטע קראָמען, אויסזעענדיק ווי צווילינג־הייזער. בשכנות איז געווען די מלוכה־באַנק און דערנאָך דאָס הויז פון פּסח רוך, ווו עס איז געווען דאָס שותפישע געשעפט פון חנא ארש און פּסח רוך. אקענן אויפן ראָג זיינען אויך געווען: די טורמע, די פּאָסט, די קאנצעלאריע פון פּריסטאָוו, וואָס האָבן אָנגעוואָרפן א מורא אויפן שטעטל.

דער מארק־טאָג אין שטעטל איז געווען מאָנטאָג. אלע זיינען, אין די מאָנטאָג־טעג, ge-

א געהעפט אין ראקישאָק.

וועז שטארק פארהאוועט; א רענדל—א מינוט. דאָס געלויף ארום די פויערשע וועגענער איז געווען אין לשער און איינער האָט געוואָלט איבערקלינגן דעם צווייטן. די קאָנקורענץ איז גע־ווען גרויס, און יעדער איינציקער האָט געוואָלט מערער לייזן, ווייל פון דעם א מארק־טאָג האָבן דער רוב יידן אין שטעטל געצוויגן זייער חיונה אויף א גאַנצער וואָך.

אין א מארק־טאָג זיינען ניט געווען קיין שטוב־זיצער. אלע זיינען געווען אויפן מארק. טאַטעס האָבן גענומען צו הילף די חדר־יינגלעך. דער טומל און דער הארמידער פון די רעדער אויף די ברוקירטע גאסן איז געווען שטארק גרויס. אין דאָזיקן ליארעם האָבן זיך באַזונדער אויסגעטיילט די געשרייען פון עזריאל שאַפירא און פון זיין שותף, נאָטקע גאַרדאָן. איינער האָט געשריען „היום הרת עולם" און דער צווייטער האָט אונטערגעכאַפט: „היום יעמוד במשפט".

אינעם מארק־טאָג פלעגן ספעציעלע פראָווויזאָרישע ביידלעך אויף גיך צוזאמענגעקלאפט ווערן, ווו מען האָט געהאלטן פארשיידענע סחורות צו פארקויפן. די בעלי מלאכות האָבן ארומגעטראָגן פארקויפן זייער פראָדוקציע אין די הענט. עס זיינען געשטאנען וועגענער מיט געבעקס און מיט פארשיידענע ארטיקלען.

זייער שטארק־טומלדיק איז געווען אויפן פערדמארק. חוץ די קולות פון די פערד־סוחרים, האָט זיך געהערט א הילכיק הירזשען פון פערד. עס האָבן אָפט אויסגעבראָכן גע־שלעגן. מענדע נאָטקע, אָדער ווי מ'האָט א צונאָמען צוגעאייגנט, דער „קוזעק", איז געווען דער גרעסטער אויסטייגער אויפן פערד־מארק.

דער פי־מארק איז שוין געווען א שטילערער. די קצבים האָבן אָן אן איבעריקן גע־פילדער געשלאָסן טראנזאקציעס, סאָליד האָבן זיך געהאלטן די זאָמען־און־פלאקס־סוחרים.

ארום דעם מארק זיינען געווען טיי־הייזער, וואָס, הויפטזאכלעך, האָבן זיי געלייזט נאָר אין א מארק־טאָג. דער ליטווישער פויער איז א ליבהאבער פון הערינג מיט בראנפן. הערינג איז ביי אים א נאציאָנאלער מאכל. די אייגנטימער פון די טיי־הייזער זיינען געווען יידן.

ערשט פארנאַכט וועלט רואיקער אויפן מארק. די פויערים פאָרן זיך פונאנדער. ביידלעך ווערן פונאנדערגענומען. וועז דער אָוונט פאלט צו, ווערט דער מארק פוסט, נאָר דא און דאָרט וואלגערט זיך ארום א שכור. מען ריגלט צו די לאָדנס און אויף גיך דאָוונט מען אָפּ, ביחידות, מעריב.

גלייך אויף מארגן זיינען די געמיטער אין שטעטל רואיק. סוחרים און קרעמער זיינען זיך מוחל קעגנזייטיק, ווי ערב יום־כפור. דער אידילישי־שטעטלשער לעבנשטייגער גייט ווי־דער אָן מיט זיין נוסח און דאָס שטעטל באקומט ווידער זיין ספעציפיש־יידישע פיזיאָנאָמיע און מען געפינט צייט פאר דאָוונען מיט א מנין, זאָגן א קאפיטל תהלים און לערנען א פרק משניות.

* * *

ראקישאָק האָט אלע יאָרן געהאט 2 רבנים: ר' בצלאל און ר' שמואל. עס האָבן זיך אויסגעטיילט 2 צדדים. אָפט זיינען צווישן די א צדדים פארגעקומען מחלוקות. עס זיינען אויך געווען 2 שוחטים: ר' בערציק און ר' ביניש. ר' בערציק איז געווען א ייד א למדן, מלא וגדוש און געקאָנט גוט תלמוד. ער האָט געלערנט גמרא מיטן הארבן פשט, אויסמיידניק דעם פלפול. ר' ביניש איז געווען א שטילער מענטש, א הדרת פנים און א נוח לבריות צו יעדער איינעם. ער איז געווען דער מוהל פון שטעטל און דער סביבה. זיין צוואה איז געווען, אז נאָך זיין פטירה זאל יעדער איינער, וועמען ער האָט מל געווען, אָנצינדן א ליכט. ער האָט מכנים געווען בבריתו של אברהם אבינו נאנצע דריי דורות.

צו ר' שמואלס צד האבן געהערט די ליובאוויטשער חסידים, וועלכע זיינען צומיינסטן געווען בעלי מלאכות און קלייניהענדלער. קאפּ דער שוסטער, איצע דער שניידער, די פאמיליע גינזבורג האבן געהערט צום רבם לייב־גוואַרדיע און זיינען געווען באריט זיך שלאגן פאר פוגע בכבוד זיין דעם רב, וועלכער איז אויך געווען א קאזיאנער רב (רב מטעם הממשלה).

צו ר' בצלאלס צד זיינען געווען: שלום ליפּעס, חאצע בענצעס, די משפּחה ראבינאוויטש און די אייגענע משפּחה פון דעם רב, וואס האט אויך געהאט אייניקע גבירים.

* * *

עס איז אין ראקישאק געווען אן אלטע שוהל. אויך זיינען געווען נאך בתי מדרשים און מנינים, אין דער אלטער שוהל האט מען געדאוונט נאר אין די שבתים, זומער־צייט. ווינטער איז די שוהל ניט געווען געהייצט און געווארפן א מורא. אפילו יונה, דער שמש פון שוהל, האט מורא געהאט אריינצוגיין אינעווייניק. איידער ער פלעגט אריינקומען, האט ער דרייַ מאל אנגעקלאפּט מיט די שליסלען, אויסרופנדיק: „מתים, שדים, גייט אין אייער רו!"

צו דער שוהל איז געווען צוגעבויט א צימער, ווו די מיטה איז געשטאנען. ער, יונה דער שמש, פלעגט זאמלען צדקה ביי א לוויה, אויסשרייענדיק מיט א ווייַנענדיק־הארצרייסנדיקן נגון: „צדקה תציל ממות". דער ניגון אליין האט פארשפּרייט א פחד. ער פלעגט אויך זאָרגן, אז די ווייבער זאלן אויף א לוויה גיין אפּגעזונדערט פון די מאנסבילן, אויסרופנדיק: ווייבער, רוקט זיך אַוועק, רוקט זיך אַוועק!

א מצבה אויפן בית עולם.

א מצבה אויפן אלטן בית עולם.

כ'האב געהערט, אז מיט יאָרן צוריק איז דער שמש פון דער גרויסער שוהל געווען ר' בייניש און ער פלעגט שבת נאָך הבדלה אוועקשטעלן צוויי עמערם וואסער ביים ארויסגיין פון שוהל און פלעגט באגלייטן די ארויסגייענדיקע יידן פון דאָונען מיט א גוט וואָך, א פרנסה־וואָך. די צוויי עמערם וואסער זיינען געווען א סגולה דערצו.

אין גרויסן בית המדרש האָבן געדאוונט פשוטע יידן: בעלי מלאכות, קליינהענדלער, קצבים, פורמאַנעס און סתם „עמך". דער גבאי איז יאָרנלאַנג געווען בערע לאַהם, וועלכער האָט געהאלטן די באָד און געווען א קצב, וואָס האָט געליפערט פלייש פאר דער רעגירונג קיין פעטערבורג. ער איז געווען אקטיוו אין רעליגיעז־נעזעלשאפטלעכן לעבן, א דעה־זאָגער און אויך איינער פון די קאָראָבקע־לייט. ער איז געווען א גרויסער מכנים אורח. שבת און יום־טוב פלעגט ער ספעציעל דער לעצטער פארלאָזן דעם בית המדרש, כדי צו נעמען צו זיך אהיים משולחים, מנידים און ארעמע לייט, וואָס זיינען איבערגעבליבן וואַרטן, אז עמעצער זאָל זיי מכנים אורח זיין.

אין גרויסן שטיבל האָבן געדאוונט די רייבערע בעלי הבתים, ווי ר' ברוך דער וואקזאל־נער, שאול בערציק דער וואָקזאלנער, זלמן נחמנס, זלמן שמשון, ליפע שווארצבערג, בענצע ראבינאָוויץ פון ראדוטע. דאָרט האָט מען זיך געשטעלט דאוונען שפעטער און צוליב דעם פלעגט מען זאָגן, אז „גבירים האָבן ליב צו שלאָפן".

עס איז אויך געווען א קליינער שטיבל, ווו די מתפללים זיינען געווען חסידים. זיי האָבן זיך געדוצט און ביי יעדער געלעגנהייט האָט מען געגומען א ביסל בראנפן. שמחת תורה איז געפייערט געוואָרן מיט דער גרעסטער התלהבות. אויך איז שטארק אָפּגעהיט געוואָרן דעם ליובאוויטשער רבינס יאָרציים.

* * *

1905־טער יאָר. אַנדערע ווינטן האָבן געבלאָזן. די סאַמע ברויזנדיקסטע צייט אין שטעטל איז געווען אין יענע יאָרן. עלטערן האָבן מורא געהאט, אז טאָמער זייערע קינדער ציען זיך אריין אין דער באוועגונג.

אין ראקישאק האָט זיך געפונען דער באוווסטער ליטווישער סאָציאליסט־רעוואָלוציאָנער, שמיילסקי. ער האָט אָרגאַניזירט אלע גהיימע מיטינגען און פאר אים האָט געציטערט די פאָליציי. ער האָט אָרגאניזירט אן אויפשטאנד אין קאָמיי, ווו דער פריסטאַוו איז געווען געצוווונגען טראָגן די רויטע פאָן דורכן גאס. א גרויסע אניטאָציע האָט ער געפירט צווישן די פויערים, הויפטזאכלעך, אין די מארק־טעג, ווען עס פלעגן זיך צוזאמענקומען טויזנטער פויע־רים. ער האָט אויך אָרגאניזירט די פויערים צו דעמאָלירן די פיוונעס און מאָנאָפּאָל־קראָמען.

שמיילסקי האָט נערופן די יידישע באפעלקערונג אויפטייל נעמען אין דער רעוואָלוציאָ־נערער ארבעט, אָנשרעקנדיק, אז די „יאָדע סיסטעם" (די שווארצע מאה) קלייבט זיך פאָגראָ־מירן דאָס שטעטל, און זיי דאַרפן זיך דעריבער אָנשליסן אין די ס"ר, כדי אויסמיידן די נע־פאר פון א פאָגראָם. די יידישע יוגנט, אין א גרויסער צאָל, איז אריינגעטראָטן אין דער פאַרטיי.

ווען אין דוסיאט, ניט ווייט פון ראקישאק, איז פאָרגעקומען א פאָגראָם, האָבן דאָן א סך יידן זיך פארשריבן אין דער פארטיי פון די סאָציאליסטן רעוואָלוציאָנערן.

די ראקישקער פאָליציי, מיטן פריסטאַוו בראש, האָבן שמיילסקין געוואָלט ארעסטירן, אָבער מען האָט אים ניט געקאָנט כאפן. מיט יעדן טאָג איז די רעוואָלוציאָנערע באוועגונג אלץ גרעסער און שטארקער געוואָרן. דאָן איז אין שטעטל אראָפּגעקומען א ראָטע דראגונער,

וועלכע האבן זיך איינגעקווארטירט אין די יידישע הייזער, וויל קיין קאזארמעס האט ראקישאק ניט געהאט. די א דראגונער האבן געהאט די מיסיע צו ליקווידירן די רעוואלוציאנערע באוועגונג אין ראקישאק און אין אומגעגנט.

* * *

דער אנפירער פון דער פייערלעשער־קאמאנדע איז געווען דער קריסט טאלאצקי, וואס איז געווען איינער פון די אנגעזעענסטע קריסטלעבע בעלי הבתים אין שטעטל. ער האט גע־האט א קראם פון אייזנווארג און פון לאנדווירטשאפטלעכע ארטיקלען. ער איז געווען בא־פריינדעט מיט אלע יידן אין שטעטל און האט געהאלפן ארגאניזירן די פייערלעשער־קאמאנ־דע, וועלכע איז באשטאנען כמעט דורכויס פון יידן. חוץ דעם אויבן דערמאנטן טאלאצקין, האט אויך דער קריסט טרעוויזע, מיט זיינע זין, זיך אנגעשלאסן צו די פייערלעשער.

דער אינווענטאר פון די פייערלעשער איז באשטאנען: פון א פאמפע, אייזערנע העק, לאנגע קישקעס און שטריק, עמערס, מעשענע היטלען און א מעשענער טרובע, אייניקע צוויי־רעדלדיקע וועגענער, ווו אויף זיי פלעגט מען פירן דאס וואסער פון די ברונעמער.

די פאזשארנע קאמאנדע האט ניט געהאט קיין אייגענע פערד און זי האט געמוסן פערד ביי דער באפעלקערונג. קיינער האט ניט געטארט אפזאגן זיך צו געבן זיין פערד. עס זיינען אבער געווען פאלן, וועו יידישע פורמאנעס און דארפישע פויערים זיינען אנטלאפן מיט זייערע פערד, ניט וועלנדיק זיי געבן.

זייער אפט האט געטראפן, אז לאנג פלעגט דויערן ביז די פייערלעשער זיינען זיך צו־נויפגעקומען פארלעשן א שריפה. דאס האט גורם געווען א סך היזקות. אין דער לעצטער צייט, צוליב די אפטע שריפות, איז ארויסגעגעבן געוואָרן א פריקאז, אז איטלעך הויז דארף האבן צוויי לייטערס: איינער דארף זיין אנגעקלאפט אויפן דאך און א צווייטער נעבן הויז; עס האבן געדארפט זיין אנגענרייט צווי עמערס מיט וואסער; קיין שטרוי אדער היי האט ניט געטארט ליגן אויף די בוידעמער. די פייערלעשער האבן געהאט א פליכט צו קאנטראלירן אויב עס ווערט אפגעהיט זייער „פריקאז".

איין מאל אין יאר פלעגט די פייערלעשער־קאמאנדע מאכן א „גוליאניע" (א פארווייר־לונג), אויף וועלכער מען פלעגט ארויפברענגען פון דווינסק אן ארקעסטער. טאלאצקי האט דאן ארגאניזירט א מארש הינטערן שטעטל. ער אליין האט געריטן פארויס אויפן פערד און נאך אים פלעגן אלע פייערלעשער רייטן.

אין די פריערדיקע יארן האט מען די „גוליאניעס" איינגעארדענט אין וועלדל ביים וואק־זאל. דאס וועלדל פלעגט זיין אילומינירט מיט קאלירטע פאפירענע לאמטערנעס, וואס זיינען געווען אנגעהאנגען אין די צווייגן פון די ביימער. מען האט אויך אנגעצונדן א גרויסן קאסטיאר.

עס איז געווען ביי די פייערלעשער איינגעפירט א בראקטעריסטישע ספארט־איבונג. עס פלעגט א הויכער בוים אפגעריניקט ווערן פון צווייגן און באשמירט ווערן מיט וואקס. אויפן בוים האט מען צוגעשלאגן א פלאציקן הילצערנעם טעלער, אויף וועלכן עס פלעגט אוועקגעלייגט ווערן א זילבערנער זייגער, א קישקע וווּרשט, א וויסע בולקע און א פלעשל 90-ער ספירט. דער יעניקער, וואס האט געקאנט ארויפקריכן צום שפיץ פון בוים און עס אראפנעמען, האט ער דאס אלץ זוכה געווען פאר זיך.

הגם זייער וויניק האבן געקאנט ארויפקלעטערן אזוי הויך, אבער דאס איז געווען אן אריגינעלע אטראקציע.

די פייערלעשער-קאָמאַנדע אין 1927

די ראקישקער פייערלעשער-קאָמאנדע האָט באַדינט די אַרומיקע שטעטלעך, ווי: קאמיי, אַבעל, דוסיאַט, פּאָנעדעל און ראדוטע.

* * *

ראַדוטע איז ס"ה איין וויאָרסט פון ראקישאָק, און האָט געציילט ס"ה א צענדלינג יידישע משפּחות. עד היום ווייס איך ניט פארוואָס אזא קליין הייפל יידן האָבן זיך אָפּגעזונ־דערט פון ראקישאָק און אויסגעבויט א שטעטל פאר זיך. עס זיינען דאָך געווען אזויפיל ליידיקע פּלעצער אין ראקישאָק גופא.

כ'ווייס אויך ניט פארוואָס דווקא האָט מען אויסגעקליבן בויען ראדוטע אויף אזא פּלאץ, וואָס עס קוקט אַרויס ווי קעמל, מיט צוויי הויקערס—באַרג אַרויף און באַרג אראָפּ—און אין מיטן איז געווען א גרויסער טאָל, וואָס סיי זומער און ווינטער שטייט דאָרט א גרוי־סע בלאָטע, וואָס איז אַלט, אפשר, מתושלחס יאָרן.

דער וועג פון ראקישאָק קיין ראדוטע גייט דורך הארט נעבן דעם ליטווישן קלויסטער און דעם גלחס הויז. עס איז אָט דער וועג געווען אזוי אומעטיק און אָנגעוואָרפן א מורא, באזונדער, ווען די קלויסטער-גלאָקן צעהילכן זיך אין חלל פון דעם אַרום. דער פּחד ביי די ראַדוטער יידן צו דורכגיין דאן דעם וועג איז געווען גרויס. דעריבער, קאָן זיין, פלעגט קיינער פון די ראדוטער יידן ניט גיין אליין, נאָר בצבור.

ראדוטע האָט געהאט אן אייגענע שוהל, א שוחט. זי האָט ניט געהאט קיין אייגענעם רב, קיין פאדריאד צו באקן מצות און אויך ניט געהאט קיין מרחץ. נאָך יעדן פרט האָט מען געדארפט גיין אין ראקישאק.

דעריבער איז ראדוטע געווען א וואנדערנדיק שטעטל. א גאנצן טאָג ביז שפּעט ביינאכט פלעגט מען זען ווי ראדוטער יידן רק זיי גייען פון ראדוטע קיין ראקישאק און פון ראקישאק קיין ראדוטע.

ב.

ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך דאָס לעבן געצויגן אינארטיק, אָן וועזנט־לעבע שנויים. אלץ פלעגט אריבערגיין בירושה פון דור צו דור, פונקט ווי כהן און לוי איז געווען א ירושה-ענין, אזוי האָבן די קינדער געירשנט פון די עלטערן זייערע פירונגען, רייבקייט, יחוס און א גוטן נאָמען, און אויך די „שטעט" אין שוהל. די קינדער האָבן זיך פארפופן אויפן טאָטנס לומדות און לעבנדערפארונג.

דער רב איז געווען דער גייסטיקער פירער פון שטעטל. ער האָט ניט נאָר געפסקנט שאלות און דין־תורות, נאָר ער איז אויך געווען די אויטאָריטעט אין שטעטלשן צבור. מורה זיין אין רב איז געווען פארלעבנט פאר א הארבסטע עבירה.

דאָס גאנצע שטעטל האָט זיך קאָנצענטרירט אין און ארום בית־המדרש. מ'האָט דאָרט געדאוונט און געזאָגט תהילים. די קינדער האָבן זיך, מיינסטן, געשפּילט אין די תחומים פון בית־המדרש. די רעוואָלוציאנערן אין 1905 האָבן אין עזרת נשים אָפּגעהאלטן די ערשטע פאר־זאמלונגען. ווען ראקישקער רעוואָלוציאנערע טוערס האָבן געדארפט שיסן אין דעם מסור, שימקע דימאָנט, האָבן זיי עס געטאָן שמחת תורה אין שוהל.

מען איז געגאנגען אויף אויסגעטראָטענע טראדיציאנעלע שליאכן. די יונגע־לעבע האָבן ממשיך געווען די ספּעציפישקייטן פון א פריערדיקן דור.

איידער שלום עליכמס כתריל־עווקע האָט זיך געירט איז מען אויך אין ראקישאק גע־זעסן רק אין די ענגע תחומים פון שטעטל.

גרויסע שנויים האָבן ערשט אריינגעטראָגן די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. מיט אמאָל זיינען יידן ארויסגעטריבן געוואָרן פון זייער דורותדיקער איינגעזעסנקייט. אין „פּריקאָז" פון צאר ניקאָלייס פעטער האָט אריינגעבראכט אן אנדרלומוסיה.

די יידן האָבן אוועקגעוואָגלט פון זייערע איינגעזעסענע היימען. כאָאטיש איז מען געלאָפן פון די שטעטלעך אין די וויטע רוסישע גובערניעס, אָנשטויסנדיק זיך מיט אַנדערע עלעמענטן, מיט נייע סביבות און מנהגים. די סאָציאלע דיפערענצירונג, וואָס איז געווען פריער אין שטעטל, וועלט בעת דער דאָזיקער וואנדערונג פארשוווונדן. די שטעטלשע נגידים האָבן זיך אויסגעגלייבט אין סאָציאלער הינזיכט מיט די ארעמסטע. אברהם איצע מעללער, דער באוווסטער ראקישקער גביר פון דורות, האָט זיך געוואלגערט אין ארעמקייט בעת דער עוואָ־קואציע אין רוסלאנד, און ער האָט געדארפט אויך אָנקומען בעטן שטיצע ביים יעקאָפּאָ (קאָמיטעט צו העלפן היימלאָזע יידן).

די שטעטלשע בעלי־מלאכות בעת דער עוואקואציע הייבן אָן זוכן נייע עקאָנאָמישע פאָזיציעס. יעדערער הייבט אָן פון בראשית. ראקישקער שוסטערס, ניט מיטנעמענדיק די קאָפּוליעס, נעמען זיך צו מסחר און ווערן דערפאָלגרייכע סוחרים. א סך ראקישקער קבצנים

און אַרעמע מענטשן ווערן גרויסע העגדלער אין די נייע ווויגערטער, און יוסטע בעלי־הבתים ווערן פּאַראַרעמט. ס'האָט זיך געענדערט דער גאנצער סאָציאַלער פּרצוף.

אָט ברעכט אויס די רוסישע רעוואָלוציע פון 1917. עס הילכן אין די רוסישע שטעט נייע לאָזונגען, ווי: נידער מיטן צאַר, נידער מיט דער אָליגאַרכישער דעספּאטישער מאַכט, און לעבן זאָל די רעוואָלוציע!

די יידישע הייפלאָזע אין רוסלאַנד באגריפן די נייע אָרדענונג, און מיט גרויסער חסידישער חדווה ווערן זיי טעטיק אין דער רעוואָלוציאנערער באַוועגונג, וואָס האָט אראָפּ־געוואָרפן דעם צארישן רעזשים און זיי געגעבן פּולע גלייכבארעכטיקונג און פרייהייט.

מיט די נייצייטיקע אידייען קערן זיך צוריק יידן אין ליטווישע שטעטלעך, און זיי ברענגען אריין די נייע אידעאָלן צווישן די אָ יידן, וואָס זיינען געבליבן ווויניען אונטער דער דייטשישער אָקופּאַציע. יעדער עשאלאן צוריקגעקערטע יידן ברענגט אריין מיט זיך א נייעם שטראָם פון געדאנקען.

עס האָט זיך געענדערט דאָס לעבן אויף אלע אָפּשניטן. עס שווימט ארוים א קאָטע־גאָריע פון אויפגעקומענע גבירים, וואָס ווייזן ארוים האָפערדיקייט לגבי די פארמלחמה־דיקע נגידים, וואָס זיינען אין משך פון קריג געוואָרן יורדים. די נייע גבירים ווי מערקעל, קיווקע זאמעט, ווערן די דעה־זאָגערס אין בית־המדרש און קויפן אָפּ די פעטע עליות ביי קריאת התורה, הגם אינערלעך פילן זיי נאָך אן אפשיי פארן געוועזענעם גביר אין שטעטל, ווי שלום מילנער א.א.

עס ענדערט זיך די הלבשה און דער לעבנשטייגער, און אויך דער געזעלשאפטלעבער און דער קולטור־מצב אין ראקישאק. עס פארשווינדט ביסלעבוויז דער פארמלחמהדיקער ארט לעבן. מאָדערנער ווערט די הלבשה סיי פון פרויען און פון מענער. מיידלעך און פרויען שעמען זיך שוין ניט ארויסגיין אין דעם חסידישן ראקישאק מיט דעקאָלטירטע קליידער און זיי טאנצן שוין אויף חתונות ניט קיין קאדריל'ן און ברוגז־טענץ. חיים דער קלעזמער מיט זיין באנדורע שפּילט שוין ניט אויף חתונות און יאָשע דער בדחן ווערט אויף זיי מער ניט געוופן,

עס אנטשטייען פּארטייען. די מחלוקתן צווישן די רבנים, שוחטים און כלי קודש זיינען קלענער אפגעו די היציקע פּאליטישע דיסקוסיעס, וואָס ווערן געפירט מיט א שטארקער אייפעריקייט צווישן די פּארטיי־לייט. אפילו קינדער ווערן אויך ארייננעצויגן אין דער פּארטיי־פּאָליטיק.

עס שאפט זיך די אלגעמיינע ציוניסטישע אָרגאניזאציע און אויך די צ.ס. פּארטיי, וואָס פירן לענגל זייער טעטיקייט, די יידישע יוגנט שליסט זיך אָן אין די ציוניסטישע פּאר־טייען. עס גרינדעט זיך די „קולטור־ליגע", די ברידער לעקאך האלטן פּלאמיקע רעדעס וועגן דער נייער צייט און מכוח די סאָציאלע דערגרייכן פון דער רוסישער רעוואָלוציע. דער קלוב פון דער „קולטור־ליגע" איז איבערפולט מיט פארזאמלטע, פאר וועלכע עס רעפערירן אָפט כּין און ביניש קרעש, פּראָפּאגאנדירנדיק די אידיי פון באפרייען די נאנצע מענטשהייט. דערביי באטאָנען זיי, אז פאלעסטינע געהערט צו דעם אראבישן פּאלק, וואָס זיצט שוין דאָרט צוויי טויזנט יאָר.

עס אנטשטייט די „אגודה". איינער פון אירע גרינדער איז געווען אברהם דער רב, וואָס האָט געדרשנט אין בית־המדרש אין אזא נוסח: „לאָמיר טאָטעס זיין אין בית המדרש, דעמאָלט וועלן די קינדער אונדזערע זיין ארום בית המדרש; און אויב מיר וועלן זיין ארום בית המדרש

מכבי-פאראד, וואס האט באצייכנט די באפרייונג פון שוואַרצבאַרדן.

א פייערלעכער מיטינג אונטערן פרייען הימל, געווידמעט דער באלפור-דעקלאראציע

וועלן אונדזערע קינדער זיין, להבדיל, אין דער תיפלה". די דאָזיקע רייד האָבן גורם געווען צו שאפן די אגודה, וואָס איר ציל איז אויך געווען צו באקעמפן די ניי-אנטשטאַנענע פּארטייען.

א ניי שולווען האָט זיך געגרינדעט. עס האָבן זיך געעפנט חברות און יבנה-שולן און א יידישע פּאָלקשול פון דער „קולטור-ליגע". אויך די חדרים האָבן זיך טיילווייז געענדערט. מען האָט אריינגעפירט מער לערנען, שרייבן און א העברעישע כרעסטאָמאטיע. מען לערנט שוין ניט מיט די חדר-יינגלעך ביז די שפעטע אָוונט-שעהן. דער בלעבער מאכט שוין ניט מער קיין לאָמטערנעם פאר די יינגלעך פון די חדרים.

* * *

אויף די חורבות פון דער צארישער אָרדענונג אנטשטייען נייע מלוכות, און אויך די ליטווישע רעפובליק. דאָס ליטווישע פּאָלק ווערט זעלבשטענדיק און הייבט אָן צו פירן א מלוכה-לעבן, הגם דער רוב ליטווינער זיינען געווען פּויערים און די אינטעליגענץ איז געווען זייער אין א קליינער צאָל.

די יידישע באפעלקערונג וואָלט זיכער געקאָנט איבערנעמען די פירונג פון דער ליט-ווישער מלוכה, וויל זי האָט געווויינט אין די שטעט און געהאט א ביז גאָר גרויסע אינטע-ליגענץ.

אין דער ערשטער צייט האָט טאָקע די ליטווישע רעגירונג צוגעצויגן צו דער מלוכה-בויאונג א סך פראָמינענטע יידן. אויף דער שלום-קאָנפערענץ, וואָס איז פאָרגעקומען אין מאָסקווע, האָט ליטע דעלעגירט דעם ד"ר ראָזענבוים ע"ה, ער זאָל רעפרעזענטירן די ליטווישע דעלעגאציע. ס'האָט זיך אין יענער צייט פארשפּרייט, א קוריאָז, אז בעת ד"ר יפה, פאָרשטייער פון דער רוסישער דעלעגאציע, האָט געפרעגט ראָזענבוימען וווּ ס'איז די ליטווישע פּוילישע גרענעץ, האָט ער געענטפערט, אז דאָרט וווּ—אין דער אויסשפּראך—ווערט א „ש" פארביטן אויף א „ס", דאָס איז ליטע.

די אנטוויקלונג פון דער ליטווישער מלוכה איז פאָרגעקומען מיט א גוואַלדיקער שנעל-קייט. די ליטווישע יוגנט איז געלאָפן פון דאָרף אין שטאָט צו פארנעמען רעגירונג-שטעלעס.

אן אויפלעב — אויף אלע געביטן — איז פאָרגעקומען אויך צווישן די יידן אין ליטע. אויף דער קויסטוטים-נאָס אין קאָווּנע איז געווען דער יידישער נאציאָנאל-ראָט און דאָס יידישע מיניסטעריום. ד"ר ראָזענבוים איז אויסגעקליבן געוואָרן פאר דעם פאָרזיצער פון נא-ציאָנאל-ראָט און דר. סאָלאָוויטשיק פאר דעם מיניסטער פון יידישע ענינים.

עס ווערן געשאפן יידישע קהילות אין ליטע. צו די קהילות קומען פאָר וואלן. שטארקע וואָל-קאמפן קומען פאָר אין יעדן שטעטל און אויך אין ראקישאק. פאר דער „אגודה" שטימען על פּי רוב פרויען, וואָס זיינען רעליגיעז און גאָטפאָרכטיק. יעדער ייד ווערט באשטייערט צו צאָלן עטאָט. יידן פירן א מלוכה אין א מלוכה.

עס עפענען זיך פאָלקס-בענק, וואָס גיבן קרעדיטן צו די יעניקע, וואָס דארפן רעמאָנ-טירן זייערע צעשטערטע הייזער בשעת דעם קריג, ווי אויך די האנטווערקער, וואָס דארפן אויפריכטן זייערע וואַרשטאָטן, און אויך צו קליינהענדלער.

דאָס שטעטל באקומט אן אנדער אויסזען. עס ווערט עלעקטריע אין ראקישאק און דאָס גאָזע-לעמפּל פארשווינדט.

פון רעכטס צו לינקס, אויפן אונטערשטן בילד, שטייען: ירחמיאל רוך; יוסף כספי; אפרים גרינבערג; דוד סודאווסקי; חצקל בין; אלטער צאדעס; אהרון נחומאוויץ. זיצן: יעקב גיוואוסקי; הלל אידעלכאן; בון; אסתר אגענין; חנא פרש; א. יאסעלאוויץ.

אבער דער דאזיקער עקאנאמישער אויפלעב פארטושט ניט אויף א רגע די נאציאנאלע וואכזאמקייט פון די יידן. עס שטארקט זיך די ציוניסטישע באוועגונג אין ליטע, און אויך אין ראקישאק. הלל איידעלסאן איז אזוי ווי מענדעלעם „וועקער" אין דער „טאקסע". ער פירט א ציוניסטישע אויפקלער־ארבעט און רופט צו באשטייערן זיך לטובת די ציוניסטישע קרנות. די פארדינסטפולע ציוניסטישע טוערין, שפרה לייפער, איז אומדערמידלעך אין איר ציוניסטישער ארבעט, באטאנענדיק ביי יעדער געלעגנהייט, אז „אם אין אני לי מי לי". דער ציוניזם אין שטעטל ווערט אלץ מערער פארשפרייט, אז אפילו דער „סקאפישקער" גיט זיך אונטער און קויפט אויך א שקל.

די מערהייט פון דער שטעטלשער יוגנט ווערט דורך און דורך פארכאפט מיטן ציוניסטישן געדאנק. רייכע קינדער פארלאזן זייערע היימען און פארשרייבן זיך אין „החלוץ" און פאהרן אויף הכשרה־ארבעט. פארצויגענע אויסגעצערטלטע יידישע טעכטער און זין טרעטן אריין אין די קבוצים און זיינען דערנאך עולה קיין ארץ ישראל.

ראקישאק שיקט ארויס די ערשטע פארטיע חלוצים, אין אנהייב פון דער פערטער עליה. דאס שטעטל באגלייט די חלוצים מיט נאציאנאלע לידער.

* * *

גרויסע גייסטיקע ענדערונגען האבן געבראכט די רוסישע רעוואלוציע און די באלפור־דעקלאראציע. די אלטע יסודות פון גאנצן יידישן לעבן האבן זיך אנגעהייבן ברעכן אויך אין די ליטווישע שטעטלעך. עס האבן אויפגעשפראצט נייע פארמעסטן און אידעאלן, וואס האבן באהערשט סיי דעם יחיד און סיי דעם כלל.

אויסערסט שטארק איז געווען פארשפרייט די שיבת ציון־אידיי צווישן די ליטווישע יידן, וואס האבן געגעבן ממשותדיקע באשטייערונגען לטובת דעם „קרן היסוד", „קרן קימת" און פאר אנדערע ציוניסטישע פאנדן. אויך די פרויען האבן געשאפן א „קרן הזהב", אוועק־געבנדיק זייער צירונג לטובת ארץ ישראל.

די יידן אין ליטע האבן אין די באדינגונגען פון א רעפובליקאנישער ארדענונג זיך אנבאגעגנט אויף א סך אנטיסעמיטישע פאקטארן, וואס האבן, בלי ספק, פארשטארקט דעם ציוניזם אויף דער יידישער גאס, באגרייפנדיק די באדנלאזיקייט אויף דער ליטווישער ערד. עס קאן אויך זיין, אז די פאלק־אינטואיציע, וואס האט ארויסגעאנט דעם גרויזאמען שיקזאל פון די אנקומענדיקע חורבן־טעג, האט אויך באווירקט, אז דער נאציאנאלער באוווסטזיין און דער ציוניסטישער אידעאל האבן געגצלעך באהערשט דעם יידישן ישוב אין ליטע.

לוי שאַליט

ראַקישקער אַנדערשדיקייט אין דער יידישער ליטע

לוי שאַליט

אריינפיר:

זין און טעכטער פון שטעטלעך אין אייראָפּע באמיען זיך צו שטעלן וואָרט־מצבות זייערע אלטע היים־ערטער. איז עס זייער פיין, ריכטיק און גוט אזוי. אָפּט אָבער עגבערט אַ געדאנק: פארוואָס דאָס אָדער יענע שטעטעלע דווקא? איז אונדזער חורבן דען א צעטיילטער? לאָזט זיך בכלל אָפּטיילן און אויסטיילן איין שטעטל פון דער צווייטן? איז דען דאָס לעבן און אומקום פון אלע אונדזערע זעקס מיליאָן ניט גענוגן, כמעט, די זעלבע? און אוודאי איז דאָך גענוגן אידענטיש דאָס לעבן און טויט פון די יידן אין א יעדן לאנד. ניט גענוגן דאָך קיין בולטע אונטערשיידן צווישן פראנקפורט און בערלין, קאָוונע און ווילנע. דאָס לעבן, אומקום פון יידן אין דייטשלאנד, לעבן און אומקום פון יידן אין פוילן און אין ליטע דאָס לאָזט זיך נאָך דיפערענצירן. אָבער צו וואָס באזונדערקייטן פון שטעטל און שטעטל, ווען אזעלכע באזונדערקייטן זיינען דאָך ניט גענוגן! גענוגן אין ניואנסן, דעטאַלן, אָבער, אין תוך— דאָס זעלבע לעבן, די זעלבע טראגיש־גורלדיקע אונטערשטע שורה.

און דאָך!

ביז גאָר איז פארשטענדלעך דער ווילן פון שטעטלשע יחידים צו אָפּצייכענען זייער יחידיש־שטעטל. עס איז דער אויסדרוק פון דער ליבע צום געבאָרן־אָרט, דער היים־ווי און חוב־געפיל צו די, וועלכע זיינען ניטאָ שוין.

אָט די דאָזיקע שטעטל־מאָנאָגראפיעס, דורכן ארויסשיילן און דערציילן די ספּעציפיש־קליינע אָדער גרעסערע עפיזאָדן פון באַטרעפנדן אָרט — זיי גיבן אַ בייטראג פארן קומענדיקן היסטאָריקער. און קומען וועט נאָך דער היסטאָריקער אויף צו געבן א גרויסע און גאנצע בילד־מצבה וועגן לעבן און אומקום פון מזרח־אייראָפּעישן יידנטום.

אויך דאָס בוך וועגן ראקישאק וועט געווים דינען, ווי א ציגל, אין דעם צוקונפטיק־גרויסן מאָנומענט, וואָס וועט אָפּשפיגלען דאָס פארשניטענע יידיש־לעבן און וועט אדורכשטעכן דאָס הארץ פון דער וועלט און די הימלען — מיטן גרוים און גרויזאמקייט פון אונדזער חורבן.

א.

ווי אזוי האָט זיך אין ראקישאק, ווייט פון פוילנס גרענעצן, אין אזויגערופענעם „ליט־ווישן סיביר" — אין א ריין מתנגדיש לאנד—פאַרוואַלגערט חסידות? קאָן זיין אז אין דאָ־זיקן בוך וועט זיך געפינען אן ענטפער אויף דעם. דעם עצם פאקט, אָבער, פון ראקישקער אין דער מתנגדישער ליטע—האָב איך געזען.

די משפחה רוך האָט געהאט א שם אין ראקישאק און מחוץ, אפילו מחוץ ליטע שוין. געווען א הויז פון פרומקייט, חסידות און עשירות. תורה—האָבן געדארפט ערשט ארויסברענגען די זין. די עשירות איז אויך געווען נאָך אין פונאנדערבלי. דער ערשטער דור. און א לעגענדע האָט זיך געשפרייט, אז פסח רוך איז אמאָל, פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה, געווען נאָך אן אָרעמער קאַראַ־בעלניק. זאָל אָבער האָבן פאַסירט אזא צופאל: אין צייט פון ערשטן קריג, וועו מ'האָט דעם גרעסטן טייל ראקישקער יידן פארטריבן פון שטעטל, איז פסח געווען צווישן די ווייניקע, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן, געבליבן אויפן אָרט. שפעטער, אז די מלחמה האָט זיך גע־האַלטן ביים איינשטעלן, האָבן זיך אָנגעהייבן איבערפאלן אויף די פריצים. אָט אזא פריץ, צו וועמען ס'האָט געהערט נאנץ ראקישאק, האָט געזוכט אן אָרט, ווו זיך באַהאַלטן פון די, וועלכע האָבן געזוכט זיין פארמעגן צוזאמען מיט זיין לעבן. האָט ער געפונען א פארשטעק ביים אָרעמען אָבער גאָט־פארכטיקן קאראבעל־ניק. און אָט פאר דעם האָט דער פריץ אים שפעטער באלוינט מיט גרוים עשירות. איז פסח רוך געווארן נאָך מער חסיד, געפאָרן צום רבין, געבראכט דעם רבין צו זיך. אָבער תורה לער־נען זיינען זיינע צוויי זין — דוד און יששכר—געפאָרן דווקא אין דער „קאַלט"־מתנגדישער ישיבה — אין טעלז.

פסח רוך

* * *

אין דער מתנגדישער ליטע האָבן אפילו חסידים געהאַלטן פון לומדות . . . וועו רעדט נאָך אז בסך הכל זיינען דאָך די ראקישקער געווען, ווי מ'פלעגט עס רופן אין דער חסידישער וועלט: קאַלטע חסידים — חב"ד'ער. חב"ד האָט דאָך אלעמאָל געזוכט: סיי אין חכמה, סיי אין בינה, סיי אין דעת — דאָס קאָנען גוט א בלאט גמרא. און די טעלזער ישיבה'שע שיטה איז געווען, צווישן אלע ליטוישע ישיבות, די סאמע צוגעפאסטע פאר די אייגענע חב"ד'ער. אין טעלז האָט מען באגריפן דאָס לערנען ווי א ציל אן און פאר זיך. אין די אנדערע ישיבות איז נאָך געווען א שיטה ארום דאָס לערנען: אין סלאבאדקע—מוסר; דאָס זעלבע און נאָך שטארקער אקצענטירט—אין דער קעלמער „תלמוד תורה"; פאָנעווועזש איז געווען א נאָך יונגע ישיבה און האָט נעזאט א נאָר „געפערלעכן" ארום — א גרויסע שטאָט. (פארן ליטווישן מאסשטאב). אין טעלז, א קליינע, אין זיך אָפגעשלאָסענע שטעטל,

האט מען נאר געלערנט; אפילו די האלבע שעה מוסר, פאר מעריב, איז געווען מיט קנאפן עקסטאז און אויך ניט ווי א שיטה. מען האט ניט געטאן (לויטן ישיבהשן אויסדריק) אין מוסר. ניט דאס איז געווען די מאס פאר א בחור'ס גרויסקייט. די מאס איז געווען גמרא. דורכן לערנען גמרא און פוסקים אליין האט שוין, לויטן טעלזער דרך, געמוזט אויפקומען אין לערנער אלע גוטע מידות און אהבת הבורא. דערפאר אבער וואס שייך פרומקייט, אין זין פון אפטיילן זיך פון דער וועלט לחלוטין—איז טעלז געווען זייער שטרענג. אזוי, למשל, איז ציוניזם דארט געווען טריפער ווי אין וועלכער אנדער ישיבה. איז שוין, במילא, פאר־שטענדלעך אז קינדער פון שטארק חב"ד'ישע ראקישקער היימען זיינען געקומען לערנען אין טעלז. ס'איז ניט געשטאנען, דא, קענן זייער שיטה אן אנדער דרך, א זיי קענגעזעצטע. סלאבאדקע איז אפילו געווען נעענטער; די פארבינדונג ראקישאק — קאוונע איז געווען א בעסערע; פאנעוועזש איז דאך גלאט געווען דערביי, — טראץ דעם זיינען די רייבערע ראקישקער חב"ד'ער געקומען קיין טעלז.

* * *

די ביידע רוך'ס — דוד און יששכר — מיט נאך געצייטלטע אנ"ש, וועלכע זיינען געווען אין ישיבת טעלז, האבן נאר זעלטן זיך געמאכט אנזעענדיק. געווים, אין דער צייט וועט אלע פלענן לערנען מוסר, חובת הלבבות, האבן זיי געלערנט תניא. דאס איז געווען דער גאנצער אונטערשייד. מער אנדערש האבן זיי שוין אבער אויסגעזעהן ביי עפעס א שמחת־תורה, פורים, אדער אויף א ישיבהשער חתונה, וועט אפילו קאלטע מתנגדים לאזן אף פון קיט דעם „הוליע יצר הרע", דאן פלענן זיי זיין בראש. זייער טאנץ איז געווען פול חדווה; דבקות זייער ניגון; עקזאלטירטע גופים; צעשטראלטע פנימער; כולו פרייד זייער גאנצער יש. וואס שייך צו זאנג? — חסידיש בלוט . . . אזוי איז אויך געווען זייער קנאות צו א דבר מצוה, העלפן א חבר, אדער, פארקערט, באשטראפן א זינדיקן . . .

מאכט זיך א מעשה און אויך אין דער פרומען טעלז פאנגען אן זיך ארויסריסן די נייע ווינטן: —

א קלאנג האט זיך געקייטלט אין א קלאנג, ביז ס'איז דערנאנגען אין די כתלי בית המדרש, אין ישיבה אריין: די חלוצים גרייטן א קאנפערענץ אויף שבת אין טעלז. און אנ־קומען וועלן א טייל דעלענאטן מיטן צוג, וואס קומט א פערטל שעה אין שבת אריין . . . זיינע קנאים ארוים ניט דערלאזן — מיט שטיינער. און בראש פון דער גרופקע קנאים— די רוך'ס. דאס חסידיש בלוט האט קאמאנדירט איבערן „באטאליאן" פון מתנגדישע ישיבה־בחורים . . .

דער „קאמף" האט זיך געענדיקט מיט א דורכפאל. דער נאמען אבער „ראקישקער חסידים" איז געווארן א קנאים־באצייכענונג, אפילו אין דער פרומען טעלז.

ב.

ראקישאק איז ניט געווען פון די רייכע שטעטלעך אין ליטע־לאנד. געווען שטעט־לעך רייכערע און ארעמערע, ווי געווויינטלעך. ראקישאק האט נעהערט צו דער צווייטער קאטעגאריע. אין דער זעלבשטענדיקער ליטע איז עס אפילו דערהייבן געווארן צו א קרייז־שטאט, דאך איז עס נעבליבן זייטיק, א וויטלעכע פראווינץ, אפילו אין דער קליינער ליטע. דאס אלץ איז אבער נערעדט געווארן לויט דער גויאישער איינטיילונג. לויט דער יידיש־געאגראפישער איינטיילונג — איז עס דווקא געווען א צענטער.

דער ציוניזם איז אין ראקישאק אריין מיט שוווונג, מיט פארנעם און טיף. געווען

א ציוניסטישע „פעסטונג". פון דאנעט זיינען אוועק די ערשטע חלוצים. מען טרעפט זיי היינט אין די עלטסטע קבוצים: אין עין חרוד, גבעת ברנר א.א.

האָט די אָרעמקייט געטריבן די דאָזיקע בחורים און מיידלעך פון ראָקישאָק? האָט די חסידישע וואַרעמקייט געצונדן אין זיי גאולה־גלויבן?

מינדלעך אז ביידע.

* * *

ראקישאק, דאָס גרעסטע שטעטל אין סאָמע מזרחדיקן טייל, האָט, אין יידישן זין, גייסטיק געשפּייזט דעם גאנצן שטח, פון פּאָנעוועזש עד אָבעל, ועד בכלל: קאָמיי, אָבעל, פּאָנעמונאָק, קופישאָק, סקאָפּישאָק.

אָט די אלע שטעטלעך פלעגן באזאָרגט ווערן מיט ציוניסטישע דרשנים און יוגנט־פירער פון ראקישאק. אין די ציוניסטישע מרכזים פון קאָוונע איז ראקישאק געווען באצייכנט ווי א קריז פאר זיך, ניט ווי א טייל פון פּאָנעוועזשער גלײל.

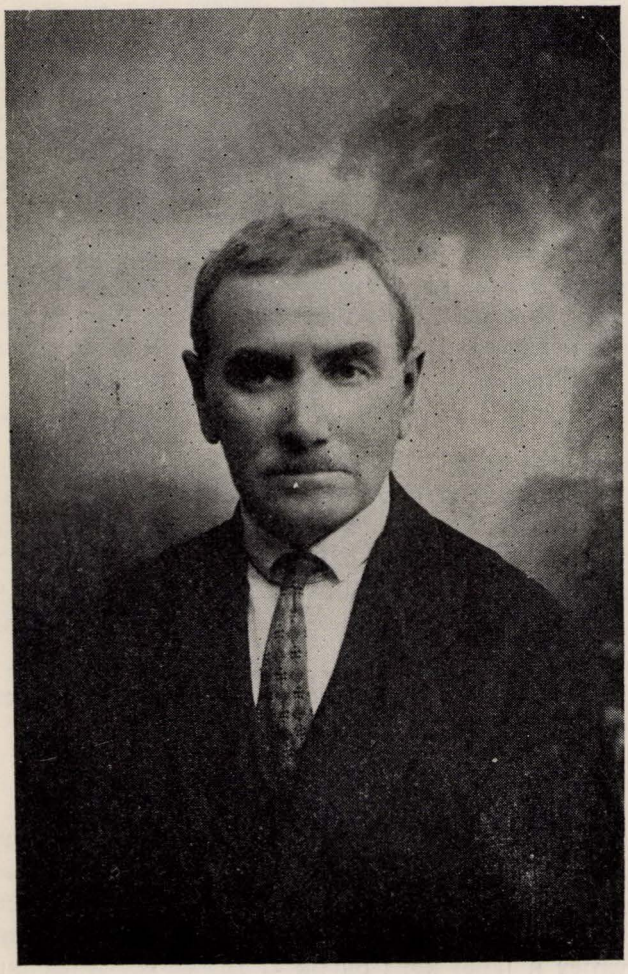

פון די ציוניסטישע יוגנט־באוועגונגען אין שטעטל, האָט דעם אויבן־אָן פארנומען דער „השומר הצעיר". פון די עלטערע — די אלגעמיינע ציוניסטן. פארשטענדלעך אָבער, אז אויך דאָ, ווי אין אלע ליטווישע שטעט און שטעטלעך, האָט ניט געפעלט דער גאנצער ציוניסטישער פארטייען־פארב־קאלאריט.

* * *

ראקישאק האָט, ווי נאָר ווייניקע שטעטלעך, געהאט א גאָר באָזונדערע ציוניסטישע פערזענלעכקייט. דאָס איז געווען ר' הלל איידעלסאָן, וועלכער האָט זיך שוין באטיליקט אויפן ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס, אין באזעל. ה. איידעלסאָן איז געווען כולו ציוניסטישער חלום. זיין גאנג, זיין אויפפירונג אין טאָג־טעגלעכן לעבן. זיין גאנצער

הלל איידעלסאָן

מהות האָט געאָטעמט מיט ציוניזם. געבליבן א גאנץ לעבן אָן א פרוי, אָן א משפּחה. א באשיידע-נער מענטש. אלעמאָ ארומגענאנגען מיט פארשטילטע טריט, געווען א וועגעטעריאנער, כמעט א פרוש מן החיים. אָבער דאָס אלץ — ביז ציוניסטישע פראָבלעמען. דער גאולה-חלום האָט אין ציוניזם געפונען די פארעגטפערונג אויף אלע פערזענלעכע באדערפן און די פארענט-פערונג פארן כלל. דעם אידעאל האָט ער אָפּגענעבן אלץ וואָס ער האָט פארמענט, געלט, געזונט — אלץ.

אויף א יוגנט-לאנד-קאָנפערענץ, אין קאָוונע, אין יאָר 1937, האָט דער מרכז אים אראָפּגעבראכט. די יוגנט האָט אים אויפגענומען מיט גרויסער פייערלעכקייט. און ער, א בא-שיידענער צוריקגעהאלטענער, ווי ער איז אלעמאָל געווען, איז געזעסן ביים פּרעזידיום א שווייגנדיקער, מיט אראָפּגעלאָזטע אויגן, כמעט א פארשעמטער, וואָס מ'האָט אים דאָ צו-געטיילט אזויפיל כבוד.

ר' הלל איידעלסאָן איז געווען דער, וואָס האָט געבראכט דעם אָטעם און באירונג פון ד"ר הערצל'ס פערזענלעכקייט אזש קיין ראָקישאָק. געבראכט דאָס באנייטע גאולה-וואָרט פון ערשטן קונאל. טאָ אפשר אויך דערפאר האָט אזוי שטארק און בראשיתדיק זיך פאר-פעסטיקט דער ציוניזם אינעם שטעטל, פריער ווי אין א סך אנדערע ערטער פון לאנד.

ג.

די אָרעמקייט אין שטעטל האָט ניט נאָר געטריבן די יוגנט צום ציוניזם, צו פאָלק-גאולה אין אלט-ניילאנד. א טייל יוגנטלעכע זיינען אָנגעצונדן געוואָרן מיטן גלויבן אין א נייער וועלט בכלל.

שוין אין אָנהייב פון די צוואנציקער יאָרן, נאָר באלד נאָך דעם אנטשטיין פון דער זעלבשטענדיקער ליטע, האָבן אָנגעפאנגען בלאָזן אין לאנד נאציאָנאליסטיש-שאוויניסטישע ווינטן, און יוגנטלעכע זיינען פון פארשיידענע שטעטלעך אריבערגעלאָפן די גרענעץ קיין רוס-לאנד. פון ראקישאק איז א שפרונג אין דער „נייער וועלט" געווען: געאָגראפיש ניט זייער שווער. די גרענעץ איז דאָך געווען דערבי. שפּעטער, אָבער, איז די גרענעץ הערמעטיש אָפּ-געשלאָסן געוואָרן. אפילו די בריוולעכע פארבינדונג איז געווען א קנאפּע. זיינען מענטשן, משפּחה-מיטגלידער, געבליבן צעשיידט און פארגעסן. אין ליטע האָט זיך דערווייל אלץ מער פאר-גרעסערט דער נאציאָנאליסטישער טשאד. די קאָמוניסטישע ארגאניזאציע האָט זיך פארקאנספּע-רירט טיף אין אונטערערד. האָט מען שוין נאָר ניט דערמאָנט די, וועלכע זיינען אוועק „אהין": מורא געהאט. ערשט אין 1939, וען די סאָוויעטן האָבן זיך געגומען מיליטעריש באזעם אין ליטע, זיינען סאָלדאטן, אָפיצירן, רויט-ארמייער אריינגעקומען אין די שטעטלעך און — מ'האָט זיך דערוווסט וועגן „פארגעסענע".

* * *

איינער אזא פארגעסענער איז געווען דער ראקישקער יעקב שמוסקאָוויץ.

אין די צוואנציקער יאָרן האָט יעקב פארלאָזן זיין פאָטער, דעם ראקישקער קצב, זיין מוטער און משפּחה. אנטלאָפן „אהין".

אז די סאָוויעטן האָבן, אין 1940, באזעצט ליטע, זיינען באלד גלייך פארשפּרייט געוואָרן וואָנדער-מעשיות וועגן דעם ראקישקער בחור. די צייטונגען זיינען פול געוואָרן מיט בילדער, פון אים, זיין משפּחה, פון הייזל אויף דער באן-גאס, ווו ער האָט אמאָל געלעבט. און די לענגדע האָט טאקע לאנג ניט געלאָזט וואַרטן אויף איר פולער באשטעטיקונג. פון

הימל איז זי געקומען, די לע־
גענדע . . .

מיט ערשפלאן־פלינגל האט
זיך שמוסקאוויץ ארשפּנע־
לאזן באזוכן זיין אלטע היים
—אין היים־שטעטל גופא. איז
זיך די נייעם באלד צעפלויגן
איבער ליטע.

יידן האבן שטאלצירט:
אונדזער יאנקל, יאנקל דער
ראקישקער, א געניראל אין
דער רויטער ארמיי, העלד פון
פינלענדישן פּראנט. עפּעס א
קלייניקייט! . . . אזא כבוד
קאן דאך קלעקן פארן גאנצן
ישוב ליטווישע יידן, ניט נאר
פאר זיין איין שטעטל — ראַ־
קישאק.

JACOB SMUSHKEVICH, at 40, is chief of the Red Army Air Force. He began both his formal schooling and flight training when he was 29, and has twice earned Russia's highest award, *Hero of the Soviet Union*. A Lithuanian Jew, Smushkevich illustrates the Soviet policy of full racial equality in all spheres of life.

יעקב שמוסקאוויץ

ד.

וועלכע האנט שליסט אונדזערע לעבנס־קרייזן אזוי רונדיק? מוז עס טאקע אזוי זיין, אז דער סוף זאל זיך פארבינדן מיטן אנהייב?

אין די יארן, נאך דער ערשטער וועלט מלחמה, זיינען די ליטווישע יידן געקומען פון פארטרייבונג, פון גלות רוסלאנד, צוריק קיין ליטע — דורך אבעל, ראקישאק. געקומען אהיים . . .

אין די ערשטע טעג פון דייטש־סאוועטישן קריג, האבן גאר א גרויסע צאל יידן זיך געלאזן פון מיטל־ און צפון־ליטע צו דער רוסלאנד־גרענעץ — דורך ראקישאק, אבעל; נאך צוואנציק יאר—געלאפן צוריק אהין, פון וואנעט מ'איז ערשט, מיט צוואנציק יאר פריער, געקומען . . .

דער קריז האט זיך געהאלטן אין שליסן. אבער — אויך די גרענעץ איז געווען פארן גרעסטן טייל פארשלאסן. אין רוקן איז שוין געשטאנען דער בלוטיקער שונא, דער דייטש. שוין ניט געווען קיין צוריק א היים, צום איי געגעם שטעטל, האט מען זיך אריינגעכאפט אין ראקישאק, אבי צווישן יידישע היימען.

אויפן מארק, ביים גרינעם „פלומפּ", אין רויטן בית המדרש, אין פאלקשול אויף דער נייער גאס, אין יעדער יידיש הויז — מען האָט זיך צוזאמענעשפּאַרט, איינער צום צווייטן, דערנענטערט, ווי שאָף פארן שטורעם.

און דער שטורעם איז שוין געווען. דער דייטשישער וואנדאל האָט שוין געשטורעמט אין די גאסן.

געווען ענג אין די ראקישקער שטיבלדיקע היימען. יעדער האָט דאָך אריינגענומען פרעמדע, אנגעלאָפענע. אָבער לאנג האָט די ענגקייט ניט אָנגעהאלטן. א וואָך און ניט מער. פריי איז געווארן, פריי פון אייגענע און פרעמדע באווויינער. ענג איז נאָר געווארן דעם „גלחם סאָד"—אריינצונעמען אויפיל מאסן-קברים.

אין די קברים זיינען אריינגעשליידערט געווארן חסידים און מתנגדים, ציוניסטן און קאָמוניסטן, די ראקישקער גופא און די פון פרעמד-אָנגעלאָפענע — אריינגעשליידערט געווארן, און נישטאָ מער.

סוף-וואָרט:

אלע ווייסן מיר די גרויס פון אונדזער אומגליק, דעם צער פון אונדזער חורבן. ווילט זיך מיר אָבער, אויפן ראנד פון די גריבער אין ראקישקער „גלח'ס סאָד", געפינען נאָך אויך א וואָרט פון טרייסט?

געווים, עס קומט אונדז. כאָטש שווער, אוי ווי שווער, זיך צו פארגינען א וואָרט פון טרייסט. נאָר ווילט זיך מיר אזא וואָרט געפינען פאר זיך אליין, פאר אַנדערע. צווינג איך זיך צו דערציילן אזוי:—

אז איך בין אָנגעקומען קיין יאָהאנעסבורג, געוואנדערט אין אירע יידישע קוואַרטאלן, האָב איך פלוצים דערזען אן אויפשריפט: בית המדרש דחסידים.

האָב איך באלד געמאכט דעם חשבון אזוי: אין אפריקע זיינען דאָך געקומען דאָס רוב ליטווישע יידן, זיינען אויך געקומען ראקישקער, טאָ האָבן זיי עס זיכער — אויך דאָ, ווי אין דער אלטער היים — איבערגעטראָגן זייער חסידיזם.

אויך אין אפריקע, אָט ווי אין ליטע, לעבט דאָך נאָך ראקישאָק ! — — —

לאָמיר, לאָמיר געפינען א שטיקעלע טרייסט אין די קליינע הייפעלעך, וואָס האָבן אויסגעמידן דעם גזר; אין די, וועלכע טראָגן נאָך אין זייער האַרץ — דאָ, אין אפריקע, אין ישראל, אין דער גאָרער וועלט—דעם אָנדענק פון לעבן אין ראקישאָק און געדענקען די קדושים און מארטירער.

מיט דער קדושה פון יענעם לעבן און מיט דער גבורה פון זייער טויט — לאָמיר געשטארקט זיין אין גאנג צו א באנייטן גרויסן יידישן עתיד אין א שענערער וועלט.

יאָהאנעסבורג, 1952.

הרב פראָפ. ל. י. ראַבינאָוויטש

חב״ד

פראָפ. ל. י. ראַבינאָוויטש איז רב ראשי פון דער פעדעראציע פאר די שוהלן אין טראנס־וואל און ראש בית דין.

ער איז פראָפעסאָר פון העברעיש אין וויט־וואָטערסראנדער אוניווערסיטעט און א מחבר פון די פאָלגענדע ביכער, וואָס זיינען געשריבן געוואָרן אין ענגליש: „דאָס סאָציאלע לעבן פון די יידן אין צפון־אפריקע״; „חרס הישוב״; „ממעמקים״; „זעלנער פון יהודה״; „די מיסיע אין ווייטן מזרח״.

הרב פראָפ. ל. י. ראבינאָוויטש

אייגנטלעך בין איך, פון א געוויסן שטאנדפונקט, ניט די ריכטיקע פערזאָן צו שרייבן וועגן חסידים און נאָך ווייניקער וועגן חב״ד, וואָרום מיין פאמיליע געהער זיך אָן מיט דעם באָרימטן ר׳ חיים וואָלאָזשינער, אָן אָנהענגער פון דעם ווילנער גאון, וועמענס קעגנערשאפט צו די חסידים, אין אלע פאָרמען, און דער עיקר צום באווסטן ר׳ שניאור זלמן פון ליאדי, דער גרינדער פון חב״ד, איז גוט באווסט. דאָך, הגם איך בין אן אויסגעקנאָטענער מתנגד סיי פון אָפּשטאָם און סיי פון דערציונג, איז אָבער מיין געפיל פארן חב״ד אזא, אז ווען הרב ווייניבערג, דער שליח פון ליובאוויטשער רבי, איז דאָ געווען, האָב איך מיר דערלייבט אים א קיבעיץ צו טאָן אין אַ פריינדלעכן אופן: „אויב שוין יאָ אַ חסיד, זיי כאָטש א חבדניק!״

ר׳ חיים וויטאל, דער תלמיד פון ר׳ יצחק לוריא, דער ארי הקדוש, אין זיין „ספר גילגול הנפש״, גיט א מערקווערדיקע דעפיניציע צווישן דעם רמב״ם און דעם רמב״ן. לויט אים קומט אויס, אז ביידע שטאמען אָפּ פון דעם אדם הקדמון, אָבער בעת דאָס גאונות פון דעם רמב״ם שטאמט פון דער לינקער פאה פון אדמען, וואָס שטעלט פאָר שכל און שטרענגער אורטייל, האָט דער רמב״ן געירשנט פון דער רעכטער פאה, וואָס דריקט אויס עמאָציע, וווייכקייט און רחמנות. דער דאָזיקער אונטערשייד איז געווען, דער, וואָס האָט פארואָרזאכט דעם ערשטן צונויפשטויס צווישן די חסידים און די מתנגדים.

איך האָב אויבן געזאָגט, אז איך בין א מתנגד דורך חינוך. כדי דאָס צו באַשטעטיקן, וויל איך דאָ איבערגעבן איין אינצידענט אין מיין לעבן. וועז דער חסידיזם האָט אָנגעהייבן האָבן א ווירקונג אויף מיר, בין איך נאָך געווען א קליינער יינגל. איך האָב געפרעגט מיין פאָטער אויב דער בעל שם טוב איז געווען א גרויסער מענטש. זיין ענטפער איז געווען באדייטונגספול: „מיר קאָנען דן זיין צי א מענטש איז גרוים אדער ניט לויט די ביכער וואָס ער האָט געשריבן, אָבער זעענדיק, אז דער בעל שם האָט ניט געשריבן קיין ביכער קאָן איך דיר ניט זאָגן".

די דאָזיקע איינפאַכע ווערטער זיינען פאר מיר דער העכסטער גראד פון אינטעלעקטועלער איבערוואָג—די עקסטרעמע הערשאפט פונעם שכל איבער די עמאציעס, וואָס איז געווען דער כאראקטעריסטישער שטריך ביי די מתנגדים קעגן וואָס די חסידים האָבן רעוואָלטירט. וואָרום בעת די מתנגדים האָבן גלאריפיצירט דעם אינטעלעקט און האָבן באטראכט דאָס לערנען ווי די העכסטע שטופע פון פרומקייט, האָבן די חסידים דאָס געהאט אין דער לינקער פאה, און האָבן געקוקט אויפן דאוונען אין דביקות און דאָס באהעפטן זיך מיט גאָט דורך התלהבות און עמאָציעס אלס די העכסטע מדרגה פון פרומקייט. מען דערציילט אפילו, אז איינער פון דעם בעל שמם תלמידים זאָל האָבן געזאָגט: „דאָרטן, ווו מען לערנט א סך, איז ניטאָ קיין פרומקייט".

דער דאָזיקער חסידישער באגריף האָט אינגאנצן אונטערגעגראָבן דעם יסוד פון יהדות און די מתנגדים האָבן געמוזט דאָס באקעמפן. מען האָט ניט געקאָנט דערווארטן, אז דער ווילנער גאון, וועלכער האָט זיך געווידמעט אינגאנצן דאָס לערנען לשמה, זאָל ניט שטארק רעאגירן אויף דער דאָזיקער אפיקורסישער „תורה", און צום ערשטן מאָל אין זיין לעבן פארלאָזן דעם שטענדער און זיך אריינגעווארפן אין דער מחלוקה, וואָרום דעם באגריף פון די מתנגדים איז דאָס, וואָס ר' ישמעאל האָט אָנגערופן: „צוויי פסוקים פון דער תורה, וואָס זיינען זיך סותר" און חב"ד שטעלט פאָר דעם „דריטן פסוק, וואָס קאָן די אנדערע צוויי הארמאנירן".

וואָרום יהדות האָט פון אייביק אָן זיך אויסגעצייכנט דערמיט, וואָס עס האָט הארמאָנירט און געהאלטן די גלייכגעוויכט צווישן חכמה און יראה, צווישן דעם אינטעלעקט און די עמאציעס — דאָס לערנען די תורה לשמה איז א פאָזיטיוו געבאָט, עס דערלאָזט ניט דעם נעדאנק, אז אן עם הארץ קאָן זיין א חסיד. דאָס מיינט, אז מען קאָן ניט דערגרייכן שלמות אין דער אמונה אָן דעם פונדאמענט פון ווייסן. און באָטש עס אונטערשטרייכט די עסענץ פון יידישקייט, באשטייט עס אויך דערויף, אז יראה, דער עמאציאנעלער צוגאנג צו גאָט, איז וויכטיקער ווי דער בלויזער אינטעלעקטועלער באגריף פון יידישקייט און גאָט: „חכמה אן יראה איז פונקט ווי איינער, וואָס האָט פארלאָרן דעם שליסל צו זיין אוצר". און ר' חנינא בן דוסא, אין פרקי אבות, כאראקטעריזירט די דאָזיקע צוויי באגריפן אזוי: „דער ביי וועמען יראה קומט פריער פאר חכמה, יענעמס חכמה וועט זיך האַלטן, אָבער אויב זיין חכמה האָט דער פארצוג איבער יראה, זיין חכמה וועט זיך ניט האַלטן".

ר' שניאור זלמן פון ליאדי, דער גרינדער פון חב"ד, האָט עס גוט באגריפן און אויף דעם יסוד האָט ער געבויט. זיין מערקווערדיקע סיסטעם: „גוט איז דו זאָלסט זיך האַלטן אָן דעם, און אויך פון יענעם ניט אָפּלאָזן דיין האַנט, וואָרום דער וואָס האָט מורא פאר גאָט, קומט דורך מיט ביידע". (קהלת) — דאָס איז אפשר געווען זיין מאָטאָ. ער האָט געשטרעבט אוועקצושטעלן דעם חסידיזם אויף א ווייסנשאפטלעכן באזיס, און האָט געפאָדערט א גלויבן באזירט אויף יהדות, אנשטאט א בלינדן גלויבן, באזירט אויף עמאציעס. דעריבער האָט חב"ד שטענדיק זיך אויסגעצייכנט מיט דער אינטעלעקטועלער גלייכגעוויכט.

יוסף יצחק שניאורסאָן,
דער ליובאַוויטשער רבי בעת ער
האָט באזוכט ראקישאָק אין 1931.

שעבטער, אין זיין אינטערעסאנטער, הגם עפּעס עטוואָס אין אן אויבערפלעכלעכער אָפּהאנדלונג וועגן חסידיזם, דרינגט ארוים, אז די ריינע תורה פון דעם בעל שם און פון זיין נאָכפאָלגער, ר' בער פון מעזריטש, האָט שפּעטער דעגענערירט צום קולט פון „צדיקיזם" — דאָס פארגעטלעכן דעם צדיק. איך האָב ניט די מינלעכקייט זיינע אויספירונגען צו באשטעטיקן אָדער פארנייגען, אָבער איינס קאָן איך באשטעטיקן, אז די דעגענעראציע, וועגן וועלכער ער רעדט, האָט ניט דערגרייכט די חב"ד. זיך באזירנדיק פעסט אויף דער הבנה און ידיעה פון דער תורה צוגלייך מיט דעם ריינעם גלויבן און התלהבות פון די גרינדער פונעם חסידיזם, האָט עם שטענדיק זיך אויסגעצייכנט מיט צוויי מידות—א פעסטער אָנהאלט צו ידישקייט ביז מסירת נפש און דער אייפער פון מיסיע-פאנאטיקער—מיט וואָס זיי צייכענען זיך אויס ביז צום היינטיקן טאָג. וועז איך האָב באזוכט די ליובאַוויטשער ישיבה אין ניו יאָרק, האָב איך דאָרטן געטראָפן יונגע מענטשן וועלכע האָבן געלעבט א גאנץ לעבן אין סאָוויעט רוסלאנד, פון דעסטוועגן זיינען זיי געבליבן ביי זייער אמונה. און אזוי אין דער גאנצער וועלט: אין פראנקרייך, אין צפון-אָפריקע, אין אויסטראַליע, אין ישראל — אומעטום פירן די חב"ד זייער אידיישע ארבעט, „כאפן נשמות", און זיינען פעסט באשלאָסן, אז דאָס ליכט פון יידישקייט זאָל ניט פארלאָשן ווערן, וואָרום די צוקונפט פון יידישקייט ליגט אי אין ווייסן, אי אין גלויבן.

איך פארשטיי, אז אלע ראקישקער יידן געהערן צום חב"ד. זאָל זייער לאנדסמאנשאפט אין דרום-אָפריקע זיך אויסלעבן אין די דאָזיקע הויכע און נאָבעלע אידיען.

בערל שטיין

ראַקישאָק און אירע חסידים

דעם אָנדענק פון מיין פאָטער משה לייב ז"ל

ראקישאָק איז געווען פאַררעכנט פאר איינע פון די גרעסערע שטעטלעך אין דער ליטע. ווען איך האָב איר פארלאָזן אין 1912, פאָרנדיק קיין דרום־אפריקע, האָט מען גערעכנט אז די שטעטלשע באפעלקערונג איז באשטאַנען פון זעקס הונדערט פאמיליעס. דער פּראָצענט פון ניט־יידן אין שטעטל איז געווען א גאנץ קליינער, אזוי, אז עס האָט געטראָגן א דורכויס יידישן כאַראַקטער. אן אויסנעם פלעגט פאָרקומען יעדן מאָנטאָג פון וואָך — דער מאַרק־טאָג, — ווען פּויערים פון די ארומיקע דערפער פלעגן אריינקומען אין שטעטל פארקויפן זייערע פּראָדוקטן און איינקויפן פארשיידענע זאכן אין די יידישע קראָמען. דאָס גרויסע מארק־פּלאַץ פלעגט גלייך אין דער פרי ווערן אָנגעפילט מיט הונדערטער אויסגע־שפּאנטע פערד, צוגעבונדן צו די פּויערישע וועגענער. יידישע סוחרים, גרעסערע און קלענערע. פלעגן זיך ארומדרייען צווישן אָט די וועגענער און זיך דינגען מיט די פּויערים וועגן די פאר־שיידענע לאנד־פּראָדוקטן וואָס זיי האָבן מיטגעבראכט.

אין אָט די מאַרק־טעג פלעגט דאָס שטעטל פארלירן איר שטילקייט און פארחלומטקייט און פארכאַפּט ווערן פון דעם יריד־אימפּעט. דאָס גאנצעס שטעטל איז געווען טומלדיק און האָט געקאָכט ווי א קעסל. פארנאכט, ווען די פּויערים פלעגן זיך פונאנדערפאָרן, פלעגט דאָס גרויסע מארק־פּלאַץ ווערן אויסגעליידיקט, און דאָס שטעטל פלעגט זיך ווידער אומקערן צו איר שטילקייט און רואיקייט.

* * *

ווי באוווסט, איז ראקישאָק געווען דאָס איינציקע שטעטל אין גאנץ ליטע, וואָס איז געווען דורכויס חסידיש. אויף ווי ווייט מיר איז באַקאַנט, איז אין גאנצן ניט באוווסט ווי אַזוי עס האָט פּאסירט, אז חסידות האָט דאָרט פארכאַפּט די גאנצע יידישע באפעלקערונג און האָט לגמרי אָפּגעווישט יעדער שפּור פון מתנגדות.

די ראַקישקער חסידים זיינען געווען צעטיילט אין דריי גרופּעס לויט די רביים פון וועלכע די באטרעפנדיקע חסידים זיינען געווען אָנהענגערס. די גרעסטע גרופּע, גלייב איך, איז באשטאַנען פון די ליובאַוויטשער חסידים. די ליאדיער חסידים און די קאפּוסטער חסידים זיינען באשטאַנען פון פיל קלענערע גרופּעס. אָבער די קליינע צאָל קאפּוסטער חסידים זיינען געווען די אקטיווסטע און האָבן זיך געפירט מער טיפּיש־חסידיש ווי די אַנדערע. פון די פיר בתי תפילה אין שטעטל איז דאָס „קליינע שט בל" געווען אין גאנצן אונטערן איינפלוס פון די קאפּוסטער חסידים. דאָרטן פלעגט מען לערנען דעם ספר „התניא" בין מנחה למעריב אינ־דערוואָכן, און שבת נאָך שלוש סעודות האָט מען געחזרט חסידות. דאָרטן פלעגן חסידים פון צייט צו צייט נעמען א ביסל בראנפן, ווי למשל, ראש חדש, ביי א יאָרצייט, אָדער אז עס פלעגט אריבערקומען א חסיד פון א דערבייאיקן שטעטל.

איינער אזא חסיד, וועמען איך געדענק נאָך עד היום זייער גוט, איז געווען יאַנקל סקאָפּישקער. דאָס איז געווען דער זיידע פון די ברידער זלמן, לייבל און ירחמיאל פעלדמאן

און זייער שוועסטער רחל זיידל. ער איז געווען מיין פאטערס א גוטער פרייַנד, און ווען ער פלעגט אריבערקומען אין ראקישאק, פלעגט ער אריינקומען צו מיין פאטער. ביי א גלאז טיי פלעגן ביידע זיצן און זיך דורכשמועסן וועגן פארשיידענע ענינים.

יאנקל סקאפישקער פלעגט קומען דאוונען מעריב אין „שטיבל" און נאך מעריב פלעגט ער שטעלן משקה.

א צווייטער חסיד אזא איז געווען שלמה סקאפישקער. ארום 1910 האט ער זיך ארי־בערגעצויגן פון סקאפישאק און זיך באזעצט אין ראקישאק. אזוי ווי ער איז געווען א גרוי־סער חסיד און געווען גוט באהאוונט אין חסידות, איז ער געווארן איינער פון די פראמי־נענטע חסידים אין ראקישאק.

אין שטיבל פלעגן צייטנווייז פארקומען גרעסערע הוליאנקעס, ווו עס פלעגט זיך פילן די אמתע חסידישע פרייַלעכקייט.

* * *

נאך אין די יינגלשע יארן, אונטער דעם איינפלוס פון מיין אייגענער היים בפרט און פון מיין שטעטל בכלל, האט זיך שוין געשאפן ביי מיר א ווארעמע באציונג צו חסידים און חסידות. מיין פאטער, משה לייב דער גמרא־מלמד, איז געווען א גרויסער און ווארעמער חסיד. זיין פרייַע צייט פלעגט ער אפגעבן הויפטזאכלעך אויף לערנען חסידות. ער האט געלערנט עס פאר זיך אדער מיט עטלעכע חסידים וואס פלעגן קומען צו אים. אין די וואכעדיקע פארנאכטן האט מיין פאטער געלערנט דעם ספר „התניא" פאר א צען־פופצן חסידים אין „שטיבל". אין די שבת פארנאכטן פלעגט ער חזרן חסידות פאר א פיל גרעסערן עולם. עס איז אלעמאל געווען קאנטיק אז דאס לערנען חסידות איז ביי אים געווען ניט קיין חוב, נאר א לימוד של תענוג. עס איז געווען דער זעלביקער מין תענוג ווי מען מעגטשן האבן פון מוזיק אדער פון גרויסע ליטעראריש ווערק. ער האט בוכשטעבלעך געלעבט אין דער קינסטלערישער וועלט וואס עס האבן אין משך פון דורות געשאפן שפעריש קינסטלער. וואהרום וואס דען אנדערש זיינען געווען די גראנדיעזע פאנטאסטיש בנינים וואס חסידות האט אויפגעבויט אויב ניט קינסטלעריש שאפונגען? איך טראכט אפט, אז אזעלכע מענטשן, ווי מיין פאטער, זיינען די אמתע אנהענגער און געניסער פון קונסט. ביי אונדז, די היינטוועלטיקע, איז קונסט א בייזאך, א צוגאב צום לעבן. ביי זיי, אבער, איז זייער קונסט געווען די קווינט־עסענץ פון לעבן, און דאס וואס מיר רופן אן ווירקלעכקייט, איז ביי זיי געווען א בייזאך.

* * *

אט די וואַרעמע באציונג צו חסידות איז ביי מיר געווארן שטארקער אין די שפע־טערדיקע יארן, ווען איך האב זיך אנגעטראפן מיט מתנגדים. דעם ערשטן מאל איז עס געווען אין דווינסק, ווו איך בין אוועקגעפארן לערנען נאך בר מצווה. דארט האב איך, אין די מתנגדי־שע שוהלן און בתי מדרשים, דערשפירט דעם גרויסן אונטערשייד צווישן חסידות און מתנג־דות. מתנגדישע בתי תפילה האבן מיר אויסגעווייזן אזוי קאלט און פארואמערט, פונקט ווי די גרויע און טרויעריקע והוא רחום'ס וואלטן זיך ארומטראגן אין דער לופט און ווייַזן מיט קעלט און פארואמערטקייט. אפילו די לכו נרננה'ס פרייטאג צו נאכט האבן מיר געקלונ־גען קאלט און לעבנסלאז. איך האב דעמאלסט שטארק געבענקט נאך דער „קליינער שטיבל" פון מיין שטעטל, ווו א געוויסע מאם דבקות און התלהבות האט זיך געשפירט אפילו אין וואכעדיקן דאוונען. וועד רעדט פרייטאג צו־נאכט האט דאך די נשמה יתירה ממש ארויסגע־שטראלט פון די חסידישע פנימער, און איבערן „שטיבל" האט זיך געטראגן אזא וואַרעמע פרייַלעכקייט.

נאָר אין יענע יונגע יאָרן האָב איך באגריפן, אז טראָץ דעם וואָס חסידים און מתנגדים גלייבן אין זעלביקן גאָט און אין דער זעלביקער תורה איז אָבער חסידות ביי חסידים אן עודף וואָס האָט אריינגעדרונגען אין זייער עצם מהות און באַרייכערט זייער לעבן. אין שפּעטערדיקע יאָרן איז עס מיר געוואָרן קלאָרער. איינער פון די הויפּט־עיקרים אין חסידות איז, אז מען דארף דינען גאָט ניט אזוי מיראה נאָר מאהבה און אז מען דארף זיך פרייען מיט גאָטס וועלט און מיט די מיגלעכקייטן וואָס דער מענטש האָט הנאה צו האָבן פון איר און דורכצופירן תיקונים אין איר. דער חסידישער פּרינציפּ פון שמחה איז ניט פארבליבן גלאָט א שיטה פארגליווערט אין די בלעטער פון ספרים, נאָר איז אריינגעדרונגען אין די מוחות און הערצער פון די חסידים און איז געוואָרן א ווירקנדיקער כח אין זייער פערזענלעכקייט און כאַראַקטער.

די מתנגדישע וועלט איז געווען גרוי און עצבותדיק ניט נאָר צוליב דער אָרעמקייט און שווערקייט פון לעבן, נאָר אויך צוליב דער שיטה פון די מתנגדישע מוסר־ספרים. זיי האָבן אלע שטענדיק באטאָנט, אז דער מענטש האָט ניט מיט וואָס זיך גרויס צו האלטן אָדער מיט וואָס פריילעך צו זיין. זיי האָבן באטאָנט די נישטיקייט פון מענטשנס קורצן לעבן אויף דער וועלט און זיי האָבן מבטל געווען זיינע תענונים און פרייד ווי דברים שאין בהם ממש. אנדערע פון די ספרים האָבן געוואָרנט דעם מענטשן אז פאר יעדער בישל תענוג און פרייד אויף דער וועלט וועט ער מוזן באצאָלן אויף יענער וועלט. דערפאַר, האָבן זיי געלערנט, דארף דער מענטש זיך אויסטאָן פון דער וועלט און ווייטן אן קלאָגן אויף דער אייגענער נישטיקייט און זינדיקייט, אויף גלות ישראל און גלות השכינה. דער הויפּט־ציל איז באשטאנען אין א פולשטענדיקן ביטול היש, דאָס אָפּזאָגן זיך פון אייגענעם איך. דער מענטש דארף געדענקען אז ער קומט מטיפּה סרוחה און אז ער גייט למקום רמה ותולעה.

אין חסידות ווערט אויך פיל גערעדט וועגן התפּשטות הגשמיות און ביטול היש, אָבער עס האָט בידע פּרינציפּן געגעבן נאָר אן אָנדער וועגונג. אמת, דער מענטש דארף זיך אויסטאָן פון דער מאטעריעלישקייט פון דער וועלט, אָבער אין דער גראָבער מאטעריע פון דער וועלט זיינען באהאלטן פונקען פון קדושה און געטלעכקייט. עס איז דעם מענטשנס עובדא אָט די ניצוצות ארויסצוברענגען מכח אל הפּועל. דער מענטש קאָן עס באַווייזן דורך עבודה און מעשים טובים, דורך דער מענטשלעכער כוונה און דעם מענטשלעכן זין וואָס ער קאָן אריינברענגען אין דער גראָבער מאטעריעלער וועלט. דער מענטש איז בכח ארויסצוברענגען אָט די ניצוצות פון קדושה אויף יעדן שריט און טריט און ער קאָן געפינען א תיקון פאר די פגימות אין דער יצירה, אין וועלט־באַשאַפן, און דורכדעם ווערט ער א שותף צו גאָט אין מעשי־בראשית. דאָס איז גאָר אן אנדער מין אויסטאָן זיך פון דער וועלט. דא טוט זיך דער מענטש אוים פון דער וועלט ניט זיך צו דערווייטערן פון איר, נאָר זיך צו באַהעפטן מיט איר און צו אנטפלעקן די קדושה און געטלעכקייט וואָס זיינען פארבאָרגן אין איר. און דא קומט ממילא אריין דער פּרינציפּ פון שמחה, וואָרום ווי קאָן מען זיך ניט פרייען ווען מען איז באשאנקען מיט אזעלכע פּריווילעגיעס מתקן צו זיין די עולמות און ווערן א שותף מיטן כביכול אין מעשי־בראשית?

דערפון פארשטייט זיך אז דער חסידישער ביטול היש איז אויך א גאנץ אנדערער ווי דער מתנגדישער. דער לעצטער צילט צו דער פארלייקענונג פון אייגענעם איך דורכדעם וואָס דער מענטש זאל באגריפן זיין נישטיקייט און געפאלנקייט. דער חסידישער ביטול היש צילט צו עטוואָס אינגאנצן להיפך. אויב דער מענטש אן און פאר זיך, מיט זיין גראָבן ענגא־

איסטישן איך, מיט זיין שפּעציעלן נפש הבהמית, איז נישטיק און נעפאלן, איז אבער זיין נשמה צו דער זעלביקער צייט א חלק אלוה ממעל, און עס איז דעם מענטשנס עובדא ארויס־צוברענגען און ארויסצואנטפלעקן די קדושה וואס איז פארבאָרגן אין אים גופא. דער יחיד קריגט דאָ א גוואלדיקע וויכטיקייט דורכדעם וואס דורך עבודה און מעשים טובים קאן ער זיך מתדבק זיין מיטן אור אין סוף.

אט די חשיבות, וואס די חסידישע שיטה האט געגעבן דעם מענטשן, צוזאמען מיט דעם פרינציפ אז דער מענטש דארף ווייכן פון עצבות, און אז ער דארף, פארקערט, זיין פול מיט שמחה פאר זיין עובדא אויף דער וועלט, דאָס אלץ האבן זיך אפגעשפיגלט אין די חסידישע פערזענלעכקייטן פון אונדזער שטעטל.

* * *

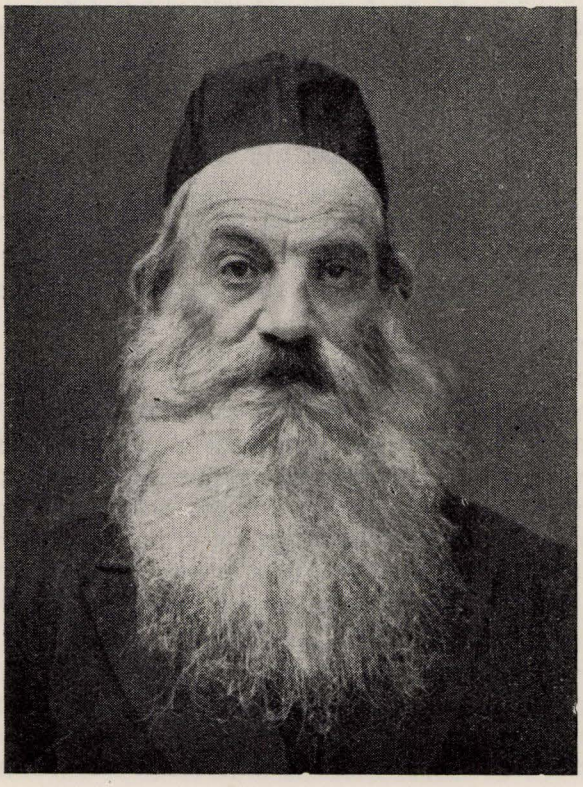

משה לייב שטיין

איך וועל זיך פרוון איבערגעבן אייניקע בילדער פון יענעם חסידישן לעבן אין אונדזער שטעטל וואס זיינען נאָך עד היום געבליבן קלאָר אין מיין זכרון טראָץ די פערציק יאָר וואס זיינען פארגאנגען זינט איך בין אויסגעקומען פון יענעם לעבן. מיין פאָטער, משה לייב, מוז זיין די צענטראלע פיגור פון אט די בילדער. דאָס איז ניט אזוי דערפאר וואס אלס פאָטער האט ער מיך שטארק באאיינפלוסט און וואס דורך אים האָב איך, זינט דער פריער קינדהייט אייננעזאפט דעם רוח החסידות, נאָר הויפטזאכלעך דערפאר, וואס ער איז באמת געווען די צענטראלע פיגור אין חסידישן לעבן פון אונדזער שטעטל, סיי אויפן געביט פון חסידישער תורה, סיי אויפן געביט פון חסידישער געזעלשאפטלעכקייט. אויך אויף חסידישע שמחות און הוליאנקעס האט ער אלץ מאל פארנומען דעם צענטראלן פלאץ, און ביי א ביסל בראנפן צווישן אנשי שלומנו האט ער באוויזן צו שאפן אן אטמאספער פון חסידישער לעבהאפטיקייט און פריילעכקייט.

* * *

פרייטאג פאר ליכט בענטשן

מיין מאמע איז פארנומען אין קיך מיטן פאררוקן טשאלענט, און דער טאטע טראגט אריין דעם סאמאוואר וואס האלט שוין ביים קאכן, און שטעלט אים ארויף אויפן טיש. דער־ווייל גייט ער ארום איבערן צימער און זאגט „פתח אליהו". דאס איז א קאפיטל פון זוהר וואס געוויסע חסידים זאגן פרייטאג פאר ליכט־בענטשן. זיין נאנג איבערן צימער הין און צו־ריק איז רואיק און געלאסן. אויף זיין פנים איז אויסגענאסן די רחבות הרוח וואס שטראמט ארויס פון אים, און די וועלטער זאגט ער ארויס מיט פארטראכטקייט און איינגעהאלטענער התעוררות. איך, נאך א יונגער יינגל, זיץ שטיל און הער זיך צו. אויך איר וועט פארכאפט אין דער צויבער־וועלט, אין וועלכער ער איז פארטאן. דער רושם פון די פרייטאג־פאר־נאכטן האט זיך אזוי שטארק איינגעקריצט אין מיין קינדערשן דמיון, אז ניט נאר איז דאס בילד בכלל געבליבן פריש און קלאר, נאר אויך שטיקער פון „פתח אליהו" זיינען עד היום פארבליבן אין מיין זכרון. באזונדערס שטארק האט מיך אימפאנירט יענע שטעל וואס רעדט וועגן קודשא בריך הוא וואס איז סובב כולא עלמין וממלא כולא עלמין ולית מחשבה תפיסא ביה. איך פלעג דאס פארטייטשן אויף יידיש: נאט רינגלט ארום אלע וועלטן און פילט אן אלע וועלטן, און קיין מחשבה קאן אים ניט באגרייפן. איך אבער האב עס יא געוואלט בא־גרייפן און האב אפט געטראכט וועגן דעם. דעם ווארט פאנטאזיזם האב איך נאך דעמאלסט ניט געהאט געהערט. אבער איך צווייפל אויב מיין שפעטערדיקע באקענטשאפט מיט פאנ־טאזיזם האט אריינגעבראכט מער קלארקייט אין ענין ווי דער אויבן דערמאנטער זאץ פון זוהר.

* * *

פרייטאג צו־נאכט אין „שטיבל"

אין שטיבל איז ליכטיק און פריילעך. אלע בליץ־לאמפן ברענען, און אלע פנימער און אויגן זיינען קלאר, שבת'דיק. יידן גייען ארום מיט אויסגעקעמטע בערד און פאות, אין שווארצע זשופיצעס מיט גארטלען, און זיינען מקבל שבת מיט דבקות און ברען. ווי על פי נס זיינען אלע מיט אמאל באפרייט געווארן פון די וואכעדיקע טרדות און דאגות, און א שותפותדיק גליק נעמט אלעמען ארום — דאס גליק פון פארמענן א שבת.

אז מען ענדיקט קבלת שבת און מען דאוונט אפ מעריב, ווינטשן זיך אלע: גוט־שבת, גוט־שבת! גוט־יאר!—און מען גייט זיך פונאנדער א היים.

אבער עטלעכע חסידים פארבליבן. וועלם דער עולם האט געדאוונט מעריב האבן זיי אריינגעקוקט אין א ספר, א חזקה ביי זיי אז פרייטאג־צו־נאכט דאוונען זיי מעריב ביחי־דות. עס קומט אריין אוודאטיע, די וואסער טרעגערקע, און לעשט אוים די לאמפן. זי לאזט נאר ברענען א קליינעם לאמפ, וואס שטייט אויפן טיש, ווו מען לערנט בין מנחה למעריב. דער לאמפ וואלפט א שוואכן ליכט איבערן שטיבל. אין דער האלבער טונקלקייט צעשטעלן זיך די עטלעכע חסידים אין באזונדערע ווינקעלעך. אין איין ווינקל שטייט מיין טאטע, אין א צווייטן חיים אליה דער שמש, אין א דריטן — שמשון ניסן. פון אנפאנג דאוונט מען שטיל און רואיק. אבער ביסלעכווייז ווערט דאס דאוונען ווארעמער און מען צעדביקהט זיך. יעדער איינער דביקהט זיך אויף זיין אייגענעם אופן, אבער אלע ניגונים ניסן זיך צוזאמען אין איין פארבענקטער מעלאדיע. זיי דאוונען נאך אלץ שטיל, איינגעהאלטן, אבער עס פילט זיך אין יעדנס קול דאס פייער פון התלהבות, פון השתפכות הנפש.

איך זיץ בעת מעשה און הער זיך צו און מיר איז שטארק פארדריסלעך וואָס איך בין נאָך א קליינער יינגל און קאָן זיך ניט אוועקשטעלן אין א ווינקעלע ווי די דערוואקסענע און זיך דביקהנען מיט זיי צוזאמען.

* * *

שבת פאַרטאָג

די שטימען פון מיין טאטן, פון חיים אליה דעם שמש און שמשון ניסן דערטראָגן זיך צו מיר הינטערן אויוון, ווו עס שטייט מיין בעט. שוין פון יאָרן, אז שבת באגינען, סיי זומער, סיי ווינטער קומען די צוויי חסידים צו מיין טאטן לערנען חסידות. זייער שמועס וועגן פארשיידענע ענינים ביי א גלאָז טיי אין צווייטן צימער צעשטערט ניט די שבתדיקע רואיקייט וואָס הערשט איבערן הויז. וואָס ווייטער וער איך אלץ מער אויסגעטשובעט, און אז עס פאנגט זיך אָן דער לימוד החסידות, וער איך באצויבערט פון די סודות פן די עולמות העליונים, וואָס מיין טאטע, מיט זיין בריטן, הארציקן קול, איז מגלה צו חיים אליהן און שמשון ניסנען. איך דערמאָן זיך, אז איך בין שוין באלד א בר־מצווה בחור און דער קאָפּ ליגט מיר נאָך אלץ אין נאָרישקייטן. איך באשלים אז מער טאָר אזוי ניט זיין. פון היינט אָן ווער איך א בעל תשובה. פארזונקען אין דער צויבערהאפטער, געהיימניספולער וועלט ,וואָס איז דאָ געשאפן געוואָרן, וער איך ווידער אנטשלאָפן.

* * *

שבת פאַרנאַכט

דעם גאנצן שבת פילט מיין טאטע, אז ס'איז גוט צו לעבן אויף דער וועלט. ער האָט גרוים הנאה פון אלץ — פון דאוונען, פון לערנען און פון די שבת'דיקע מאכלים. אָבער דעם טיפסטן עונג שבת האָט ער בין מנחה למעריב, וועו ער זאָגט חסידות פארן עולם. ער איז אלעמאָל געווען א מענטש א הדרת פנים — מיט דער שיינער באָרד, מיט די אָפענע קלוגע אויגן. אָבער ביים חזרן חסידות נאָך שלש סעודות באלייבט די נשמה יתירה זיין פנים און שטראלט ארוים פון יעדער מינע זיינער. זיין קול, בריים און הארציק, טראָגט זיך איבערן עולם און גיט זיי איבער דעם תענוג רוחני וואָס ער פילט. חסידים שטייען מיט אָפענע מיילער און אויערן און שלינגען זיינע ווערטער. אין שטיבל איז האלב־טונקל. דער עולם ארום טיש פארשטעלט דאָס שוואבע ליכט פון איינציקן לאָמפּ, וואָס ברענט שוין א גאנצן מעת־לעת. א ביסל שפעטער וועט מען אָנהייבן דעם וואָבעדיקן מעריב, און די וואָבעדיקייט וועט ווידער פארכאפן דאָס שטיבל מיט דעם שטעטל. דערווייל איז נאָך אלץ שבת און מיין טאטע איז פארנומען מיט די סודות פון די עולמות העליונים. ער דערציילט דעם עולם וועגן דער השפּעה פון דעם אור אין סוף, וואָס פלייצט שטענדיק איבער אלע עולמות און גיט חיות און כח צו אלע ברואים און זאכן. וואָלט אויף איין רגע זיך אָפּטאָן דער כח פון דעם אור אין סוף וואָלט אויפהערן דער קיום פון דער וועלט. אלץ וואָלט פונאנדערפאלן און פארשווינדן אין תהו ובהו, ווי עס איז געווען פאר מעשי בראשית.

ער שפּאצירט מיט זיינע צוהערערם אין די אויבערשטע וועלטן און ברענגט זיי אריין אין דעם היכל הנשמות. נשמות פון מענטשן, דערקלערט ער, זיינען ארויסשטראלונגען, אנט־

פלעקונגען פונעם אור אין סוף, און די עובדא פון די נשמות, אז זיי קומען ארונטער אויפן עולם התחתון, איז מתקן צו זיין די פנימות וואס זיינען אריינגעפאלן אין דער יצירה מחמת דעם גראבן חומר. דורך עבודת הבורא און מעשים טובים ברענגט דער מענטש אריין שלימות און נאנצקייט אין די עולמות. די וועלט קריגט איר תיקון. דער מענטש דארף זיך פרייען מיט דער שליחות זיינער אויף דער וועלט, און דערפאר דארף זיין עבודה זיין מיט שמחה און אהבה, מיט דביקות און התלהבות.

חסידים שטייען און שאקלען צו מיט די קעפ. ווי א מנגן אויף א וווּנדערלעבער כלי, האט מיין טאטע זיי ארויסגענומען פון זייער איינענער, איינגעענגטער, אפגעצאמטער וועלט און זיי אריינגעבראכט אין א פרייער אומבאשרענקטער וועלט. זיי דערפילן, אז מען איז ניט גלאט אין דער וועלט אריין פארוואנדלט אויף אן עולם התחתון. זיי דערזעען בחוש אז עס איז פאראן אן ענגע שייכות צווישן דעם עולם התחתון מיט די עולמות העליונים, צווישן יעדן איינעמס נשמה און דעם אור אין סוף. איז זיי היימלעך און ווארעם אויפן הארצן דערפון.

אז עס ווערט שוין אינדרויסן אינגאנצן פינצטער און עמעצער גיט א זאג דעם וואס־בעדיקן „והוא רחום", מוז די וואבעדיקע הארטקייט זיך ראנגלען מיט מיין טאטנס קול, וועמענס זאפטיקע טענער טראגן זיך נאך אין דער לופטן און ווילן ניט צולאזן די ממשלה פון וואבעדיקייט.

* * *

הוליאנקעם

די ריכטיקע הוליאנקעם אין שטיבל פלעגן פארקומען י"ט כסלו, דאס פינפטע ליכטל, און שמחת בית השואבה.

נאך מעריב פארבלייבן אן ערך פון פינף און צוואנציק ביז דרייסיק חסידים. חיים אליה דער שמש האט שוין פריער צוגעגרייט א וויסן טישטוך און ער פארשפרייט עס אויפן טיש, אויף וועלכן מען לערנט בין מנחה למעריב. מען צינדט אן די בלייך־לאמפן און עס שאפט זיך א לעבעדיקע שטימונג ביים עולם. מיין פאטער גייט ארום פון חסיד צו חסיד און קלייבט צוזאמען געלט אויף משקה מיט פארבייסן. די רייכערע גיבן צו פינף, אויך צו צען קאפיקעס יעדערער. די ארעמערע גיבן צו צוויי—דריי קאפיקעס. ער גיט איבער דאס געלט חיים אליהן. יענער האט שוין בייטאג צוגענרייט אלץ וואס נייטיק און האט עס באהאלטן ערגעץ אין דער ווייבערשער שוהל.

חיים אליה מיט איינעם פון די חסידים גייען ארויס אויף א וויילע און קומען אריין צוריק באלאדן מיט פעקלעך. זיי צעשטעלן טעלערלעך אויפן טיש און לייגן זיי אן מיט קיבלעך און לעפעל. אנדערע זיינען זיך מתעסק מיט די הערינג ביים קראן. זיי וואשן עס און שיילן אפ דאס הויט, צעשניידן עס אויף שטיקלעך, צעלייגן עס אויף טעלערלעך און ברענגען עס צום טיש. דער טיש, באלאדן איצט מיט די פארשיידענע צוביסעלעך, נעמט אן א יום־טוב'דיקן אויסזען. אייניקע חסידים צעזעצן זיך אויפן באנק וואס שטייט פון איין זייט טיש נעבן וואנט. אנדערע זיצן וווייטער אוועק פון טיש און די איבעריקע צעשטעלן זיך ארום טיש.

א חסיד גיט א זאג:

— חיים אליה, איך האב דאך גארניט געוווסט, אז דו ביסט אזא בריה. זעט נאר

וואָס פאר א טיש ער האָט דאָ צעלייגט. אָבער עס פעלט דאָ עפּעס. איך וויים ניט וואָס, אָבער ס'פעלט.

חיים אליה מאכט זיך ניט וויסנדיק.

— וואָס קאָן דאָ פעלן? דאכט זיך, הערינג—נענוג; קיכלעך מיט לעקעך—נענוג. אפשר געבראָטענע ענטלעך?

— זע נאָר וווי ער מאכט זיך כלא ידע, רופט זיך אָפּ א חסיד. פּאראן א סברא, חיים אליה, אז וועז חסידים קומען זיך צוזאמען איז פּאראן א חשש פון א ברכה לבטלה אויב מען מאכט א ברכה אויף מזונות אָן שהכל. גיב נאָר א קוק אויף די נלעזעלעך וווי זיי שטייען פּוסט און פּארלאָזן. זיי זוכן א תיקון.

— אָ, איצט פּארשטיי איך, זאָגט חיים אליה. איר מיינט אוודאי משקה. געזען א מעשה, אָן דעם האָב איך אינגאנצן פּארגעסן.

ער גייט ארויף אויפן בימה. פּאָרעט זיך דאָרט א ווייל אין א ווינקל און קומט צוריק צום טיש מיט צוויי פּלעשלעך—„זיבן און פופציקער".

חסידים נעמען צו קאָפּיטשקעס און פּארבייסן מיט קיכל און הערינג. עס נעמט ניט לאַנג און דער עולם ווערט באַלעבט און באריידעוודיק. מען חכמ'עט זיך, מען וויצלט זיך, מען גיט זיך איבער המצאות און איינפאלן וואָס האָבן צו טאָן מיט שיחת חולין של תלמידי חכמים. בינו לבינו נעמט מען נאָך א קאָפּיטשקע און נאָך א קאָפּיטשקע.

שמשון ניסן, ווי זיין שטייגער איז, נעפינט זיך ניט אויבן־אָן. ער זיצט אָן א זייט. מיין פּאָטער דערמאָנט זיך מיט אמאָל אָן אים:

— ווו איז דאָס שמשון ניסן? רופט ער אוים און זוכט אים מיט די אויגן.

ער הייבט זיך אויף, זוכט אים ארום און נעפינט אים, זיצנדיק אויפן ענד באנק.

שמשון ניסן איז געווען פון העכערן וווקס מיט אן אויסגעבויגענעם רוקן און פּונקט אזא אויסגעבויגענע נאָז. זיצנדיק אָדער שטייענדיק איז דער קאָפּ ביי אים אויך געווען שטענדיק אויסגעבויגן אויף אַראָפּ. דער הויפּט־שטריך פון זיין פּיגור איז געווען גע־בויגנקייט. עס האָט דערמאָנט דעם בילד פון א פערד, וואָס איז דעם נאנצן טאָג געגאַנגען אין שפּאַן, און פּארנאכט האָט מען עס אויף א ווייל אָפּגעשטעלט, שטייט עס אין שפּאן מיט אן אויסגעבויגענעם, אראָפּגעלאָזטן קאָפּ. אז מענטשן גייען פּארבי דערוועקט זיך ביי זיי א געפיל פון סימפּאטיע און פריינדשאפט: שוין צייט אויסצושפּאַנען און לאָזן אָפּרוען, טראכטן זיי.

מיין פּאָטער גייט צו צו שמשון ניסנען.

— וואָס זיצסטו דאָ אָן א זייט, ניסן שמשון?

ביי א ביסל בראנפן פּלעגן חסידים איבערדרייען די נעמען, אזוי אז פון שמשון ניסן ווערט ניסן שמשון.

— א נפקא מינה ווו מען זיצט, ענטפערט שמשון ניסן.

— גוואַלד, וואָס טוט מען מיטן מתנגד? רופט אוים מיין פּאָטער, כלומרשט מיט רוגזא — אלין דאָס טראָגט אויף זיך דעם גלות ישראל און דעם גלות השכינה!

ער נעמט אים פארן אָרעם און פירט אים צו צום טיש.

— שוין געמאכט שהכל, ניסן שמשון?

— אוודאי, ווי דען?

— טאָ נעם נאָך א קאפיטשקע מיט אונדז, דו מתנגד אייגער!

נאָכן אויסטרינקען זאָגט מיין פאָטער צו אים: קום, ניסן שמשון, לאָמיר גיין א טענצל. ער לייגט אָרויף א האנט אויף זיין אקסל און עס פאנגט זיך אָן דער טאַנץ. מיין פאָטער פארציט א חסידישן ניגון. די אנדערע כאפן דאָס אויף און זינגען מיט. פון אלע שטימען טיילט זיך אויס די שטימע פון נחום בערן. נחום בער האָט געהאט גאָר א פיינעם קול: נגינה און פלעגט אָפט דאוונען פארן עמוד, שבת און יום טוב.

מיין פאָטער מונטערט אונטער שמשון ניסנען: חייב א פוס, ניסן שמשון. אָט אזוי, אָט אזוי. אָבער עס העלפט ניט. אפילו טאנצנדיק גיט שמשון ניסן דעם איינדרוק פון גיין אין שפאַן.

דערווייל שטייען צו אנדערע חסידים און כמעט אלע נעמען איינטייל אין טאַנץ. א היימלעכע ווארעמיט צעוואקסט זיך סיי אין זינגען, סיי אין טאַנצן. עס פילט אָן דעם גאַנצן שטיבל און נעמט אָרום דעם גאנצן עולם.

אזעלכע הוליאנקעס פלעגן זיך אָפט פארציען ביז שפעט אין דער נאַכט.

* * *

די אויבן געגעבענע בילדער זיינען אלע שבתדיקע, אויסער דעם לעצטן בילד וואָס איז אויך ניט פון קיין געווייגטלעכן וואָכעדיקן טאָג. עס קאָן זיך דאכטן אז קיין וואָכעדיקע טעג זיינען אינגאנצן ניט געווען. אין אמתן זיינען געווען וואָכעדיקע טעג, און מערסטנטייל זיינען עס געווען שווערע און ביטערע טעג. מענטשן האָבן געהאָרעווט און געהאַווט און ניט געהאט ענוג פרנסה. ביי די מערסטע פון זיי האָט פשוט געפעלט אויף חיונה. אָבער חסידים ביי אונדז אין שטעטל האָבן געלעבט מיטן שבת. דער מאמר אז די גאנצע וועלט איז באשאפן געווארן נאָר צוליבן שבת איז געווען זייער צוגעפאסט פאר זיי. חסידים פלעגן זאָגן: וואָס זיינען די וואָכעדיקע טעג? אז מענטשן זיינען אלץ פארהאווען מיט טרדות פרנסה, וועך מיט מסחר, וועך מיט מלאכה, וועך מיט מלמדות. ס'איז קיין חילוק ניט. אין די וואָכעדיקע טעג איז די וועלט א וואָכעדיקע און דאָס לעבן איז וואָכעדיק. מען איז להבדיל ווי מוראשקעס — אלץ אין איין געלאָף צוליב חיונה. נאָר שבת פילט א מענטש באמת אז ער לעבט אויף דער וועלט. גאָט האָט געגעבן דעם מענטשן א שבת מיט א נשמה יתירה, ער זאָל כאָטש איין מאָל א וואָך באפרייען זיך פון דער גרויער וואָכעדיקייט.

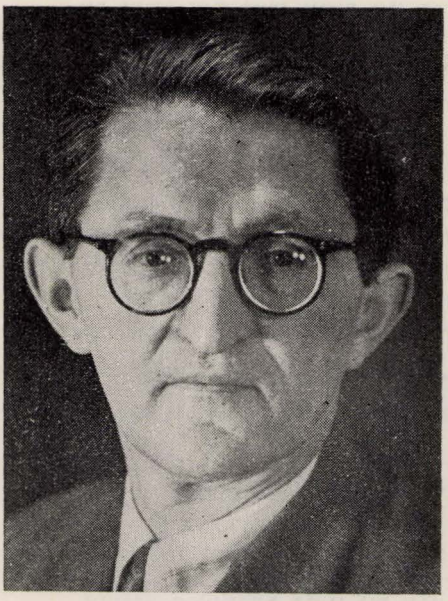

י. באטניצקי
באוווסטער זשורנאליסט און רעדאקטער.

י. באטניצקי

די יידישע נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע אין ליטע

די עפֿאָכע פון דער יידישער נאציאָנאַלער אויטאָנאָמיע אין ליטע, אין די ערשטע יאָרן פון דער ליטווישער אומאָפֿהענגיקייט, אין אָנהייב פון די 20-ער יאָרן, איז געווען א קורצע אָבער א גייסטיק-רייכע און זי קאָן אָנגערופן ווערן אלס די גאָלדענע תקופה פון ליטווישן יידנטום. אין משך פון אט דער קורצער תקופה, האָט דער קליינצאָליקער יידישער ישוב אין ליטע אַרויסגעוויזן א שטארקע נאציאָנאלע ענערגיע און אויף אלע געביטן פון לעבן האָט זיך דער שפּעריישער נאציאָנאלער כח פון די ליטווישע יידן פונאנדערגעוואקסן. דער 700 יאָריקער אלטער בוים פון ליטווישן יידנטום האָט אָנגעהייבן צו בליען און אַרויסגעגעבן זאפֿטיקע און וווּנדערבארע פירות. דאָס דרום-אפריקאָנער יידנטום האָט זייער פיל גענאָסן פון אט די פֿירות, וויל די מערסטע יידישע אימיגראַנטן, וועלכע זיינען אָנגעקומען אין דרום-אפריקע, אין דער ציט צווישן בריידע וועלט-מלחמות, זיינען געווען פּראָדוקטן פון דער יידישער נאציאָנאלער דערציונג פון ליטע, וואָס איז געווען דער יסוד פון דער יידישער נאציאָנאלער אויטאָנאָמיע און איז פארבליבן אויך נאָכדעם וועו די אויטאָנאָמיע אלס אזעלכע איז שוין פֿארמעל אָפּגעשאפט געוואָרן.

די יידישע ליטע עקסיסטירט מער ניט. נאָכן בלוטיקן חורבן פון ליטווישן יידנטום זעט אויס די קורצע צייט פון דער אויטאָנאָמיע ווי א פארביילויפנדיקער עפּיזאָד. דאָך איז וויכטיק, אז די תקופה פון דער אויטאָנאָמיע זאל ניט פארגעסן ווערן, וויל זי איז געווען א בולטער באַוויז פון די גרויסע פּאָטענציעלע כחות פון ליטווישן יידנטום. דאָס פארשטארקט נאָך מער אונדזער גרויסן טרויער נאָכן אונטערגאנג פון דעם נאציאָנאל-זאפטיקן און פּראָדוקטיוון ליטווישן יידישן ישוב, וואָס האָט געהאט הינטער זיך א גייסטרייבע געשיכטע פון 700 יאָר.

אין די נאָכקומענדיקע שורות וויל איך געבן א קורצן איבערבליק איבערן אנטשטיין און חרוב ווערן פון דער אויטאָנאָמיע, וואָס האָט זיך אָנגעהייבן מיט פיל האָפענונגען און דערוואַרטונגען און זיך פארענדיקט מיט ביטערע אנטוישונגען.

נאָך דער דייטשער מפּלה פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, זיינען אויף די ערטער פון פריערדיקן רוסלאַנד, וואָס זיינען געווען אָקופּירט דורך די דייטשן, אנטשטאַנען די אזוי, דאָן גערופענע ראנדשטאאטן, ווי לעטלאנד, עסטלאנד און ליטע. מ'האָט זיך דאן פאַרגעשטעלט דעם באגריף „ליטע" א מדינה אין אירע היסטאָרישע גרענעצן ד"ה, אריינגעמענדיק אויך

ווילנע און גראדנע. אין אזא מדינה וואלט אבער דער עטנישער ליטווישער עלעמענט אויסגע־מאבט א מינדערהייט און דעריבער האבן די דעמאלטיקע ליטווישע פאליטיקער זיך באמיט אריבערצוציען אויף זייער זיט די נאציאנאלע מינדערהייטן, ווי די יידן, פאליאקן און וויים־רוסן, ווייל נאר מיט זייער מיטארבעט האבן ז׳י געקאנט שאפן די ליטווישע מדינה אין די היסטארישע גרענצן. זיי האבן דערפאר צוגעזאגט די מינדערהייטן ברייטע נאציאנאלע אוי־טאנאמיע. די פאליאקן האבן זיך דערפון אפגעזאגט, ווייל זיי האבן בכלל ניט געוואלט וויסן פון קיין ליטווישער מדינה. זיי האבן געחלומט פון א גרויסער פוילן — פון ים צו ים, וואס אין איר זאל זיין אינקארפארירט אויך ליטע. די ווייסרוסן און יידן האבן זיך געשטעלט אויפן צד פון די ליטווינער.

די יידישע פירער וועלכע האבן אקטיוו זיך באטייליקט אין קאמף פאר דער ליטווי־שער אומאפהענגיקייט, האבן געהאט פאר זיך א גרויסע וויזיע. דער באגריף „ליטע" אין אירע היסטארישע גרענעצן איז געווען אידענטיש מיטן יידישן באגריף פון ליטע. אזא מדינה וואלט געמוזט זיין ניט קיין שטאאט פון אין נאציאנאליטעט נאר א שטאאט פון פיל נאציא־נאליטעטן און די יידן וואלטן געווען גלייכע שותפים אין דער סוווערעניטעט פון דער מדינה. צום ערשטן מאל פון דער יידישער געשיכטע פאר די לעצטע 2000 יאר וואלטן יידן געווארן א סוווערענע נאציע, זייענדיק א סובייקט און ניט קיין אביעקט פון דער מלוכה.

דאס איז געווען דער גרויסער חלום פון דר. שמשון ראזענבוים און פון די אנ־דערע פירער פון ליטווישן יידנטום, וועלכע האבן זיך געשטעלט אויף דער זייט פון די ליט־ווינער און מיט זיי מיטגעארבעט פאר דער שאפונג און אנערקענונג פון דער נייער ליטווישער מדינה. ווען די וויטערדיקע פאליטישע געשעענישן האבן ניט דערלאזט, אז ליטע זאל זיך אויסשפרייטן איבער אירע היסטארישע שטחים, האבן די יידישע פירער פארשטאנען, אז די לאגע פו די יידן וועט שוין זיין א גאנץ אנדערע ווי זיי האבן זיך פארגעשטעלט. זיי האבן אבער וויטער געקעמפט פאר דער אויטאנאמיע אבער אין שווערערע באדינגונגען, אין באדינ־גונגען, אין וועלכע די ליטווינער האבן אויסגעמאכט מער ווי 80% פון דער באפעלקערונג.

עם דארף אונטערשטראכן ווערן, אז די ציוניסטן פון אלע גרופירונגען האבן געטראגן די גאנצע לאסט פון דער אויטאנאמיע זייט דער אנטשטייונג ביזן אונטערגאנג. די לינקע פארטיין האבן זיך בכלל אריינטירט אויף סאציעט־רוסלאנד און זיינען געווען איינגאנצן קעגן דער ליטווישער מדינה. די ניט־ציוניסטישע פאלקס־פארטיי, וועלכע איז געווען ניט קיין באי־דייטנדע אין צאל, האט מיטגעארבעט מיט די ציוניסטן. די יידישע ארטאדאקסיע האט אין האַרצן זיך באצויגן מיט גרויס חשד און מורא געהאט פאר דער וועלטלעכקייט פון די אינ־סטיטוציעס פון דער אויטאנאמיע און דעריבער איז זי ניט געווען קיין זיכערער שותף מיט די ציוניסטן אין דעם קאמף פאר דער אויטאנאמיע.

נאכדעם, ווי ווילנע איז אקופירט געווארן דורך די באלשעוויקעם און דערנאך דורך די פאליאקן און די ליטווישע רעגירונג איז אריבער אין קאווגע, איז מצד דער רעגירונג פארגע־לייגט געווארן די יידן און וויסרוסן פאסטנס פון נאציאנאלע מיניסטארן. די יידן האבן, נאך א שקלא וטריא, באשלאסן צו פארנעמען דעם פאסטן פון א מיניסטער פאר יידישע ענינים. די ציוניסטן האבן לכתחילה געהאלטן, אז א מיניסטער וועט מוזן טראגן די אחריות פאר דער ארבעט פון גאנצן קאבינעט און וועט זיך אויך מוזן בייטן ביי יעדער קאבינעט־ענדערונג. זיי האבן דעריבער ארויסגעשטעלט דעם פאסטולאט פון א שטאאטס־סעקרעטאר פאר יידישע ענינים, וועלכער טראגט די אחריות נאר פאר זיין ארבעט און איז ניט אונטערגעוואָרפן קיין קאבינעט־ענדערונג. די ליטווישע רעגירונג איז אבער באשטאנען דווקא אויף א מיניסטער

און מ׳האָט געמוזט נאָכגעבן. דעם 2-טן יוני 1919 איז ד״ר מ. סאָלאָוויטשיק אַריינגעטראָטן אין דער רעגירונג אלס מיניסטער אָן פּאָרטפעל—פּאר יידישע ענינים.

מיט דער שאַפונג פון יידישן מיניסטעריום, האָט די אויטאָנאָמיע באקומען עפּנטלעכע מלוכה-פּאָרמען. א דאנק דעם יידישן מיניסטעריום זיינען דאן אנטשטאנען די דעמאָקראטישע קהילות. אין די קהילות האָבן זיך פון אָנהייב באטייליקט אלע יידישע פּאַרטייען. די לינקע ובתוכם די לינקע פּועלי ציון, זיינען שפּעטער ארויסגעטראָטן פון די קהילות. אויפן ערשטן קהילות-צוזאמענפּאָר, וואָס איז צונויפגערופן געוואָרן דורכן יידישן מיניסטער דעם 5טן יא-נואר, 1920, זיינען די לינקע ניט געווען פּארטרעטן.

אויפן דאָזיקן צוזאמענפּאָר האָט זיך אויפגעפּלאַקערט דער קאמף צווישן די ציוניסטן און דער אָרגאַניזירטער אָרטאָדאָקסיע וועגן אינהאַלט פון דער אויטאָנאָמיע: צי זי דאַרף זיין א וועלטלעכע, נאציאָנאלע אָדער א רעליגיעזע. כדי אייניצוהאלטן די אָרטאָדאָקסיע זי זאָל ניט פארלאָזן דעם צוזאמענפּאָר, איז אָנגענומען געוואָרן דער קאָמפּראָמיס, אז די פּראָגע וועגן אינהאַלט פון דער אויטאָנאָמיע זאָל אראָפּגענומען ווערן פון סדר היום. עס איז גע-שאפן געוואָרן א קאָאַליציע פון די ציוניסטן און אָרטאָדאָקסן. אין דער פּראָגע פון שול-וועזן איז באשלאָסן געוואָרן, אז די אויטאָנאָמיע-אָנפירונג מישט זיך ניט אין דער פּראָגראם פון שול און מען אנערקענט די פּרייהייט פון די דריי עקסיסטירנדע שול - ריכטונגען („תרבות", „יבנה" און „קולטור-ליגע"). אויף דעם צוזאמענפּאָר איז אויסגעוויילט געוואָרן א יידישער נאציאָנאל-ראָט, וואָס איז געווען דער העכסטער דעמאָקראטישער אָרגאן פון אָרגאַ-ניזירטן ליטווישן יידנטום.

די פּאָליטישע דערגרייכן, זייט דער אנטשטייונג פון יידישן מיניסטעריום, ביזן אויס-וויילן דעם נאציאָנאלן ראָט, זיינען געווען:

1) די פּארזיכערונגען פּאר יידן די בריטסטע אויטאָנאָמיע דורך דער ליטווישער פּרידנס דעלעגאציע אין פּאריז פון אויגוסט 1919. דאָס האָט געדארפט זיין די Magna Charta פון דער אויטאָנאָמיע און

2) דאָס געזעץ פון 10-טן יאנואר, 1920, וועגן די קהילות, אז זיי האָבן דאָס רעכט אַרויפצוליינן א צוואַנג-שטייער אויף מיטגלידער.

נאָכן אויסוויילן דעם נאציאָנאל-ראָט האָט זיך אָנגעהייבן א בריט פּארצווייגטע טע-טיקייט אויף אַלע געביטן פון יידישן לעבן. עס זיינען אַרגאניזירט געוואָרן די דעמאָקראטישע קהילות; עס איז געשאפן געוואָרן א בריטע נעץ פון העברעישע און יידישע פּאָלקסשולן און גימנאזיעס; עס זיינען אנטשטאנען די פּאָלק-בענק און זייער פּארבאנד, וואָס זיינען גע-וואָרן דער עקאָנאָמישער נערוו פון דער יידישער באפעלקערונג. די דאָזיקע תקופה איז געווען די ליכטיקסטע און האָפענונגפולסטע. דאן האָט מען געזען דאָס ליטווישע יידנטום אין זיין פולער פּראכט. אומעטום האָט מען געשפּירט א שפּרודלדיקן און שטארק פולסירנדן יידישן לעבן. די גאַנצע יידישע שול-יוגנט האָט געלערנט אין נאציאָנאלע יידישע שולן. ליטע איז אין יענער צייט געווען אן ארץ ישראל בזעיר אנפין.

נאָך דעם צווייטן קהילות-צוזאמענפּאָר, וואָס איז פּארגעקומען דעם 14-טן פעברואר, 1922, אויף וועלכן ס׳האָבן זיך אויך באטייליקט די לינקע פּארטייען האָט זיך שוין אָבער דערשפּירט א קריזיס וואָס איז געווען הן אן אויסערלעכער און הן אן אינעווייניקסטער. אויסער-לעך האָט אויף דער אַלגעמיינער גאס געזיגט די רעאקציע. אמת אין דער קאָנסטיטוציע האָט זיך די יידישע סיים-דעפּוטאטן איינגעגעבן דורכצופירן צוויי פונקטן וועגן די רעכט פון די נאציאָנאלע מינדערהייטן: איין פונקט, וואָס פארזיכערט די רעכט פון די נאציאָנאלע מינדער-הייטן צו פארוואלטן מיט זייערע נאציאָנאלע ענינים, און א פונקט, אז די נאציאָנאלע מינדער-הייטן האָבן דאָס רעכט צו באשטייערן זייערע מיטגלידער און זיי האָבן אויך דאָס רעכט צו

באַקומען א טייל פון די רעגירונג־בודזשעטן פאַר זייערע קולטורעלע אנשטאַלטן. די קריסט־לעך־דעמאָקראַטישע מערהייט פון סיים האָט אָבער ניט דערלאַזן דורכצופירן קיין געזעץ וואָס זאָל פארפעסטיקן רעכטלעך די יידישע אויטאָנאָמיע־אַרגאַנען. דורך א יורידישן שפּיצל האָט מען געפּסלט די מאַנדאַטן פון דעם גרעסטן טייל פון די דעפּוטאַטן פון די נאַציאָנאַלע מינ־דערהייטן. אלם מיניסטער פאר יידישע ענינים איז באַשטימט געוואָרן קעגן דעם ווילן פון די יידישע פּאַרשטייער אייינער—א פּרידמאן, א פּערזאָן וועלכע האָט געהאַט נאָר איין ציל צע־שטערן אלץ וואָס איז געשאפן געוואָרן.

אינערלעך האָט די אַרטאַדאָקסיע אָנגעהייבן צו סאַבאָטירן און אונטערגראָבן די מוסדות פון דער אויטאָנאָמיע, טענהנדיק אז זי קאָן ניט מיטהעלפן אויפצובויען וועלטלעכע אויטאָנאָמיע־אַרגאַנען. די אַרטאַדאָקסישע מיטגלידער זיינען ארויסגעטראָטן פון נאציאָנאַל־ראָט און האָבן זיך ניט באטיילִיקט אין דער נאציאָנאַלער פארזאמלונג, וואָס איז צונויפגע־רופן געוואָרן דעם 20־טן נאָוועמבער, 1923, און איז אויסגעוויילט געוואָרן דורך אלגעמיינע און דירעקטע וואלן.

דער נייַ־אויסגעוויילטער סיים, אין וועלכן די נאציאָנאַלע מינדערהייטן האָבן אָפּגע־האלטן א גרויסן נצחון דורכפירנדיק 14 דעפוטאַטן, האָט אָבער איינגעהאלטן זיין רעאקציאָ־נערן כאַראקטער. דאָך איז אַטאַקע אויף דער יידישער אויטאָנאָמיע מצד דער הערשנדער מאַכט פאר א קורצער ציט אָפּגעלאָזן געוואָרן. אלם מיניסטער פאר יידישע ענינים איז בא־שטימט געוואָרן ד"ר ש. ראָזענבוים. דאָס איז געווען א פּאָליטישער מאנעוור צוליב דער דע־מאָלטדיקער אויסערלעכער שווערער לאגע פון ליטע. אין פעלקערבונד איז דאָן באַהאַנדלט גע־וואָרן די מעמעל־פראגע און מ'האָט אויף דעם מאָמענט ניט געוואָלט פארשאַרפן די באציונגען מיט די יידן. די אויטאָנאָמיע איז אָבער געבליבן אין איר פריערדיקן קריזים.

דעם 20טן נאָוועמבער, 1923, איז צונויפגערופן געוואָרן די יידישע נאציאָנאַלע פאר־זאמלונג, אויף וועלכער עס האָבן זיך אויך באטיילִיקט די לינקע גרופּעס אָבער ניט די אָרטאָ־דאָקסיע. די נאציאָנאַלע פארזאמלונג איז געווען די ערשטע אָבער לְיידער אויך די לעצטע אין ליטע. נאָך דער נאציאָנאַל־פּארזאמלונג האָט זיך אָנגעהייבן די כסדרדיקע לִיקווידאציע פון דער אויטאָנאָמיע. עס איז דורכן סיים אָפּגעוואָרפן געוואָרן דער בודזשעט פארן יידישן מינים־טעריום און דאָן דער פּאָסטן פון יידישן מיניסטער גופא. עס איז ארויסגעלאָזן געוואָרן א פאר־אָרדענונג, וואָס פארבאָט אויפשריפטן אויף די שפּראָכן פן די נאציאָנאַלע מינדערהייטן. קעגן ד"ר ש. ראָזענבוים איז פּארפירט געוואָרן א פּראָצעס פארוואָס ער רופט זיך נאָך אָן „יידי־שער מיניסטער". דער נאציאָנאַל־ראָט איז פונאַנדערגעלאָזן געוואָרן. עס איז אָנגענומען געוואָרן א געזעץ וועגן צוואַנג־זונטאָג־רו און א געזעץ וואָס האָט פארניכטעט די עקסים־טירנדע דעמאָקראַטישע יידישע קהילות.

וועז די ליטווישע פּראָגרעסיווע דעמאָקראַטיע האָט אין 1926 אָפּגעהאלטן א נצחון אין די וואלן צום ליטווישע סיים און ס'האָט זיך געבילדעט די לינקע רעגירונג פון פאָל־קיסטן און סאציאל דעמאָקראטן, איז ווידער אויפגעלעבט געוואָרן די האָפענונג, אז די אויטאָ־נאָמיע וועט ווידער באנייט ווערן. די רעגירונג האָט אָבער ניט מאריך ימים געווען.

דער נייער רעאקציאנערער רעזשים האָט איינגעפירט אין ליטע דעם אמאָליקן צאַרישן געזעץ וועגן יידישע קהילות און פארטילִיקט יעדן זכר פון דער אויטאָנאָמיע.

אזוי איז פאַרענדיקט געוואָרן דער היסטאָרישער עקספּערימענט פון פארווירקלעכן די נאציאָנאַל־פּערסאָנאַלע אויטאָנאָמיע אין ליטע. נאָכ'ן חורבן פון דער אויטאָנאָמיע, האָט ליטע זיך געשיקלט באַרג אַראָפּ צום אנטיסעמיטישן תהום, און אונטער דער אָנפירונג פון היטלערס בעסטיעס האָבן די דייטשן מיט די ליטווינער אומגעבראכט די גאנצע יידישע בא־פעלקערונג.

יעקב לעשצינסקי, ניו־יאָרק

דאָס ליטווישע שטעטל

יעקב לעשצינסקי,
באַרימטער עקאָנאָמיסט און געלערנטער.

דאָס ליטווישע שטעטל האָט געשמט מיט זיין דלות און דחקות. אזוי האָט אַפאַנאַ־סיעוו, וואָס האָט איינטייל גענומען אין דער פאָרשונג־עקספּעדיציע פונעם עקאָנאָמישן לעבן אין די תחום־גובערניעס (1858), באַשריבן דאָס שטעטלשע לעבן:

„די יידן לעבן אין גרויסער ענגשאפט. גאנץ אָפט לעבן עטלעכע פאמיליעס אין איין קליינעם צימער. אומריינקייט, סיי אינעווייניק־סטע סיי דרויסנדיקע, איז דער סימן מובהק פון זייערע וווינונגען. דעם יידנ'ס הוצאות זיינען גאנץ קליינע. אינדערפרי עסט ער רעטעך, צי־בעלע, קנאָבל אָדער הערינג מיט ברויט. פאר־מעגלעכע טרינקען טיי, צו מיטאָג—זופּ, פיש אָדער פלייש, אין אָוונט דאָס זעלבע. עס זיינען פאראן בעלי־מלאכות, וואָס זייערע פאמיליעס פאסטן דעם גאנצן טאָג ביז דער בעל־הבית קומט און ברענגט זיין פארדינסט". (אָפּיסא־ניע קאָווענסקאָי גובערניאי", ס־פּעטערבורג, 1861, זייט 582).

אז די דאָזיקע שרעקלעכע באשרייבונג איז ניט קיין איבערטרייב קאָן מען זיך אי־בערצייגן פון די זכרונות פון דעם העברעישן שרייבער פּאפּיערנא, וועלכער האָט געשריבן וועגן ליטווישן שטעטל, אין דער זעלבער צייט („פּערעזשיטאָיע", באנד 2, זייט 39):

„די בעלי מלאכות און קליינע הענדלער, וועלכע האָבן אָפּערירט מיט א קאפּיטאל פון 50 אָדער 100 רובל, האָבן קוים געצויגן זייער ביטערע חיונה. ניט געפינענדיק אין שטעטל קיינע געלעגנהייטן פאר פארווענדן זייערע פעאיקייטן און זייערע פּראָפעסיאָנעלע קענטנישן, פלעגן א סך שטעטלשע איינוווינער זיך לאָזן אין דער פרעמד זוכן פאר־דינסטן. זיי פלעגן איבערלאָזן זייערע פאמיליעס אויף גאָטס באראָט און אויף די ווייכע הערצער פון די שכנים". פלעגט מען דאָך אין אוקראינע אויסלאכן די ליטוואקעס מיט זייערע כזית־מאָגנס און זינגען דאָס לידל: „זונטאָג בולבעס, מאָנטאָג בולבעס" און אזוי ווייטער.

ליטווישע יידן, גרויסע קבצנים, האָבן אָבער ניט שלום געמאכט מיט זייער ביטערן גורל און געלאָזט זיך אין דער וועלט אריין זוכן פּרנסה. און אין די שטעט און שטעטלעך פון די פיל פארמעגלעכערע יידן פון אוקראינע האָט מען געטראָפן ניט נאָר מלמדים פון ליטע נאָר אויך בעלי־מלאכות. ליטווישע יידן האָבן זיך אוועקגעלאָזט אין עק וועלט זוכן פּרנסה.

מיר האָבן ידיעות וועגן ליטווישע יונגע מענטשן, וועלכע האָבן שוין אין 1865 זיך גע־לאָזט אזש קיין דרום־אפריקע און אויף אזא אופן געעפנט דעם וועג אין לאנד, וואָס איז שפּעטער געוואָרן א מקום מקלט פאר צענדליגער טויזנטער ליטווישע יידן. אין די זאמל־ביכער „בודושצנאָסט" (1900 יאָר) געפינען מיר זייער אן אינטערעסאנטע באשרייבונג פון די ערשטע עמיגראנטן פון קאָוונער גובערניע. מיר וועלן ברענגען א גרעסערע ציטאַטע פון דער דאָזיקער ביז גאָר אינטערעסאנטער באשרייבונג:

„די ערשטע צוויי ליטווישע יידן, וועלכע זיינען געקומען קיין דרום־אפריקע, זיינען געווען צוויי ברידער שמואל און אליהו, פאמיליע־נאָמען מאקס, פון נייטשאָט, קאָוונער גובערניע. זייער פאָטער איז געווען א דאָרף־שניידער און א גרויסער קבצן. די צוויי יינגלעך האָבן באַשלאָסן (דאָס איז געווען בערך אין די יאָרן 1865 אָדער 1866) אוועקפאָרן זוכן פּרנסה. זיי זיינען געקומען קיין לאָנדאָן. א שטיקל צייט האָבן זיי געאַרבעט ביי שניידעריי, נאָר זיי האָבן באשלאָסן זוכן א בעסערע פּרנסה. א לאָנדאָנער ייד האָט אויף זיי רחמנות געהאַט און האָט זיי געגעבן א רעקאָמענדאציע צו א הורט־געשעפט, אז מען זאָל זיי באָרגן סחורה. זיי זיינען געוואָרן „קאָראָבייניקעס". אין צוויי יאָר האָבן זיי זיך אויסגעלערנט גוט ענגליש און האָבן אויך אויסערלעך באקומען מער א פּנים פון ענגלענדער. זיי האָבן געהערט פון באַקאַנטע, אז אין אפריקע קאָן מען גוט פארדינען. זיי האָבן זיך געלאָזט אין וועג און זיינען געקומען קיין קאַפשטאָדט (קייפּטאָון). ווידער אָן א גראָשן געלט. האָבן זיי אויך דאָ געמוזט פיין הונגערן. האָבן זיי אויך דאָ געטאָן דאָס זעלבע וואָס אין לאָנדאָן — גע־פּעדלט, געשלעפּט זיך מיטן פּאַק סחורה פון פּאָרט צו פּאָרט. צו דער דאָזיקער צייט האָט מען אין קימבערלי אַנטדעקט די דיאמאנטן גרויבער. ס'האָט זיך אַנגעהויבן אן עמיגראציע אהין און די ברידער זיינען אויך אוועק אהינצו. זיי האָבן געקויפט ביי א קאָפער דעם גרעסטן אַלמאַז זייער ביליג און גלייך פארדינט עטלעכע טויזנט פונט. תיכף ווי ס'האָבן זיך אַנ־געהויבן גרינדן אקציאָנערע געזעלשאפטן, האָבן די ברידער זיך אַריינגעוואָרפן אין דער ספעקולאציע מיט אקציעס און געמאכט גרויסע קאפיטאַלן. זיי האָבן אויסגעשריבן זייער שוואָגער פון לאָנדאָן מיטן נאָמען לואי און געגרינדעט די פירמע „מאקס און לואי".

מיר איז דאָ ניט באַקאַנט, צי די דאָזיקע פירמע עקסיסטירט נאָך עד היום — אין יאָהאַנעסבורג וווייסט מען מיסתמא בעסער, ווי אין ניו־יאָרק. פאר מיר איז אין געגעבענעם פאל וויכטיק געווען איבערצוגעבן, ווי ליטווישע יידן זיינען געווען און געבליבן עד היום ענערגיש, אונטערנעמעריש, איניציאטיוו־באַנאַבט. איז דאָך ניט שווער פעסטצושטעלן, אז ליטווישע יידן האָבן אויך שפּעטער געשפּילט אן איניציאטיוו־ראָל אין אויסוואַנדערונג. אזוי ווערט דערציילט אין דעם „באריכט פון דער יידישער סיים - פראַקציע פון 2טן ליטווישן סיים" (1923—1926), קאָוונע, 1926, אויף זייט 63, אז עס איז א פעסטשטייענדיקער פאקט, אז די עקאָנאָמישע לאגע פון יידן אין ליטע איז פיל ערגער ווי פאר דער מלחמה. ניט אלע באווייזן וועלן מיר דאָ ברענגען. עס איז גענוג דערמאָנען דעם מוראָ'דיקן דראַנג צו עמיגרא־ציע מיט פאמיליעס אין אזעלכע וויטע און אומבאקענטע לענדער, ווי פאראגוואי און אורוגוואי".

ווי ס'איז באַקאַנט, איז דער אורוגוואיער יידישער ישוב (ארום 38 טויזנט נפשות) אייגנער פון די נאציאָנאל באוווסטזיניקסטע און אויך אייגנער פון די נאציאָנאל־אקטיוווסטע און צום בעסטן אָרגאניזירטע. ס'איז געגנג צו לייענען די צייטונגען, וואָס גייען דאָרטן ארום, כדי זיך גאָר גרינג איבערצייגן, אז די קולטור־ארבעט ווערט אָנגעפירט פון ליטווא־קעס. דער דאָזיקער קיבוץ קאָן זיך בארימען מיט א גוט־אָרגאניזירטער דעמאָקראטישער קהילה און מיט א גוטער נעץ יידישע שולן. די עמיגראציע פון ליטע איז אין דער גרעס־

טער מאָם געגאנגען דווקא פון דער פּראָווינץ, פון יענע קליינע שטעטלעך, וואָם זייער דלות האָבן מיר געפונען באשריבן אין די אויבן ציטירטע ווערק. מיר וועלן דאָם שפּעטער באווייזן מיט ציפערן.

די עמיגראציע האָט ביז אָנהייב 20טן יאָרהונדערט ניט געטראָגן נאָך קיין מאָסן־כאַראַקטער — און דאָס איז גאנץ פּאַרשטענדלעך. ניט יעדער קאָן זיין אזא בריה ווי די באשריבענע צוויי בחורים. כדי אויסצוואנדערן דארף מען האָבן אויף הוצאות — אין די ליטווישע שטעטלעך האָט מען זייער פּרי חתונה געהאַט און די וויבער האָבן שטארק געקינדלט. לויט דער ציילונג פון 1897 איז ביי יידן אין קאָוונער גובערניע דער פּראָצענט קינדער ביז 9 יאָר געווען א סך גרעסער, ווי ביי דער קריסטלעכער באַפעלקערונג. איז מען געווען, באזונדערס אין דער פּראָווינץ, שטארק מטופל מיט קינדער, און זיך רירן מיט א פּאָמיליע אין דער פּרעמד, וווּ מען האָט נאָך דעמאָלט ניט געהאַט קיין קרוב און ניט קיין גואל, איז געווען שווער. כאָטש נאָך דער באפרייונג פונעם פויערטום (1861) איז די לאנע אומעטום אין רוסלאַנד און אויך אין קאָוונער גובערניע געווארן עקאָנאָמיש אביסל בעסער, דאָך איז דער דלות אין קאָוונער גובערניע בכלל און גאנץ באזונדערס אין דער פּראָווינץ געווען זייער גרויס.

א פּאַרשונג דורכגעפירט אין די ליטווישע שטעטלעך אין 1886 גיט אונדז זייער וויכטיקן מאטעריאל וועגן דער שווערער לאנע פון די דאָרטיקע אידן, אָבער אויך וועגן דעם, וואָם פאר א האַרעפאשנע מאסע זיי זיינען געווען. די פּאַרשונג איז דורכגעפירט געווארן דורך א מיטאַרבעטער פון דעם קאָוונער גובערנסקי קאָמיטעט מיטן נאָמען א. דעדעלאָוו. ער שרייבט:

„די לאנע פון די בעלי־מלאכות איז זייער א טרויעריקע. זיי ארבעטן פון 4־5 פאר־טאָג ביז 9־10 אָוונט, און פאר דעם אלעם האָבן זיי קוים טרוקן ברויט און אן ענגע ווויינונג.

יידן אין ראַקישאַק, אויפן מאַרק

פלייש (כשר) קאָן אזא בעל-מלאכה זיך דערלייבן נאָר שבת אויער יום טוב, ווייל ס'איז זייער טייער (16—23 קאָפיקעס א פונט). נאָר אפילו שבת קאָן ער זיך דערלייבן פלייש אין זייער א באגרענעצטער מאָס — אָנדערטהאלבן פונט אויף א פאמיליע פון 7 נפשות" (אָט-שערקי פּאָ וואָפראָסאם עקאָנאָמיטשעסקאָי דיעיאטיעלנאָסטי יעוורעיעוו וו' ראָסיאי", ס-פּע-טערבורג, 1913, זייט 30).

דער זעלבער מחבר באשרייבט די פינצטערע דאָליע פונעם שווארץ-ארבעטער, פונעם יידישן בעל-עגלה און גיט אזא בילד פונעם יידישן קליין-האנדל. אין דער פּראָווינץ פון קאָוונער גובערניע:

„די אָרעמע הענדלער, וואָס האָבן ניט קיין אָפּן געשעפט, גייען אין די מערק-טעג א וויאָרסט און אָפט נאָך מער ווייט פון שטעטל, וואַרטנדיק אויף די פויערים און פויער-טעס, וועלכע פאָרן אויף יאָריד; זיי שטעלן זיי אָפּ, דינגען זיך און קויפן ביי זיי אייער, הינדעלעך, הינער און בכלל פאַרשיידענע קליינקייטן פון אנדער-סחורות און צעטראָגן דאָס אַלץ נאָכדעם איבער די הייזער פון די איינוווינער. זייער ריווח איז א מיזערער (5-10%). דעריבער הונגערן זיי מיט זייערע פאמיליעס, מען וווינט אין ענגע, שמוציקע דירות, מען איז אָנגעטאָן ניט אין בגדים נאָר ווי עפּעס אין שמאטעס און מען לעבט א קלאָגלעך לעבן".

ניט פיל בעסער איז די דאָליע פונעם קליין קרעמערל. אָט איז א באשרייבונג פון דעם זעלבן מחבר: „דאָס לעבן פונעם קליינעם קרעמערל איז ניט מקנא צו זיין. ער זיצט גאנ-צע טעג אין דעם שמוציקן און ענגען קרעמל, פון פריען מאָרגן ביז שפּעט אין אָוונט, אָנ-געטאָן אין אַלטע אָפּגעטראָגענע בגדים, ארויסקוקנדיק אויפן קונה".

געווים איז נעווען אויך אינעם שטעטל א גביר אָדער צוויי און אויך א צענדלינג אָדער צוויי מיטעלע בעלי-בתים, וועלכע האָבן געהאט שיין פרנסה, אָבער די מערהייט קרע-מער און מאַרק-הענדלער האָבן געווים געפירט א לעבן, ווי ס'איז נאָר וואָס באשריבן.

האָט געטראָפן א קריזיס-יאָר. צוליב א ניט-נערעטנעניש אָדער צוליב א געפאלענעם עקספּאָרט פון אַגראר-פּראָדוקטן קיין אויסלאנד, אן עקספּאָרט, וואָס האָט געשפּילט א גרוי-סע ראָל אין דער עקאָנאָמישער לאָגע פון דער נאנצער באפעלקערונג פון קאָוונער גובערניע און גאנץ באזונדערס אין דער לאָגע פון א גרויסן טייל פון דער יידישער באפעלקערונג, וואָס פלענט זיך פארנעמען מיט אויפקויפן די עקספּאָרט-ארטיקלען און צושטעלן די גרויסע סוחרים — האָט געטראָפן אזא יאָר איז שוין פּשוט נעווען א הונגער אין די יידישע שטעט-לעך. אויך דאָס דאָרף האָט שטארק געליטן, און הונגער אין רוסישע דערפער איז ניט נעווען קיין זעלטענע דערשיינונג, נאָר יידן איז, ער שטנם, דערפון ניט גרינגער געווארן; און, שנית, האָט די צארישע רעגירונג נעמוזט, מיט גוטן צי מיט שלעכטן רצון, זאָרגן פאָרן קריסטלעכן דאָרף. דאָס שטעטל איז נעווען הפקר און אנגעווויזן אויף אייגענע מיטלען און שטיצעס.

אזא הונגער-יאָר איז נעווען אין 1880, און אין פיל יידישע שטעט און שטעטלעך האָבן הונגעריקע יידישע מאסן אין פארצווייפלונג זיך געוואָרפן אויף די קהל-פירער אָדער אויף יענע סוחרים, וועלכע זיי האָבן באשולדיקט מיט רעכט אָדער אָן רעכט אין דעם הונ-גער. וועגן אזא פאל אין קיידאן איז געווארן דערציילט אין דער „וואָסכאָד" — אויסגאבע פון יאָר 1880 אויף זייט 1048-1059. א. מארגולים גיט אזוי איבער דעם דאָזיקן פאקט:

„אין קיידאן (קאָוונער גובערניע) איז אין יאָר 1880 נעווען „א שרעקלעכער הונ-גער". „דער אָרעמער קלאָס" האָט זיך אויפגעקליבן „אין א באדייטנדיקער מאסע" ארום

דער שוהל און אַנגעפאַלן אויף עטלעבע תבוא ה־עקספּאַרטן. א גאנצן טאָג ביז שפּעט אין אָוונט זיינען די הונגעריקע ארומגעגאַנגען איבער די גאסן, געהאקט פענצטערס און געשריען, אז זיי וועלן ברעכן די גבירים די ביינער, אויב זיי וועלן ניט זאַרגן, אז זייערע פאמיליעס זאָלן ניט אומקומען פון הונגער" (א. מארגולים, אידישע פּאָלקס־מאַסן אין קאמף קעגן זייערע אונטערדריקער, מאַסקווע 1940, ז. 86).

2) **דער אינטענסיווער ווידערשטאנד פון דער יידישער באַפעלקערונג אין די שטעטלעך.**

ניט נעקוקט אויף די טרויעריקע בילדער פון דער לאגע פון גרויסע טיילן פון דער יידישער באפעלקערונג אין די פּראָווינץ־שטעטלעך פון קאָוונער גובערניע איז דאָך די יידישע באפעלקערונג שטארק געוואקסן. דאָס דערקלערט זיך אויף אזא אופן. די עקאָנאָמישע לאגע פון גרויסע טיילן פון דער יידישער באפעלקערונג האָט זיך אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט באדייטנדיק פארבעסערט. דייטשלאנד, די נאָענטסטע שכנה פון קאָוונער גובערניע, איז געווָארן אלץ מער אינדוסטריאַליזירט און האָט זיך אלץ מער געניטיקט אין אגראר־פּראָדוקטן. דער עקספּאָרט פון קאָוונער גובערניע האָט געהאלטן אין שטייגן. מיט דער באפרייונג פונעם פויערטום איז די לאגע זיינע געווָארן בעסער. דאָס דאַרף האָט אַנגעהייבן מער קויפן שטאָטישע סחורות און אויסארבעטונגען. אין שטעטל איז פאַרגעקומען א גרויסע דיפערענציאציע—ס'איז אויפגעקומען א רייבערער קרעמער, וואָס האָט שוין געהאלטן א פּאָר משרתים. ס'איז אויך אויפגעקומען א בעל־מלאכה, וואָס האָט באשעפטיקט א פּאָר ארבעטער. ס'זיינען געווען שטעטלעך, ווו ס'זיינען אויפגעקומען אינדוסטריע־אונטערנעמונגען.

די גרויסע משפּחה דאווידאָוויטש אין ראַקישאַק.

פיל געווירקט האָט אויך דער ווּוקס פון דעם קולטורעלן מצב פון דער יידישער באַפעלקערונג — דאָס שטעטל האָט ווי אויסגעריבן די אויגן און אָנגעהייבן בענקען — בענקען נאָך א בעסערן לעבן, נאָך א העכערן קולטור־שטאנד, נאָך מער פרייהייט. ס'האָבן אָנגעהייבן אָנקומען בריוו פון אמעריקע און פון דרום־אפריקע מיט דאָלערס און פונטן און אויך מיט אינפאָרמאציעס ווי די מענטשן לעבן דאָרטן. ס'האָבן זיך דורכגעריסן דורך דער רוסישער צענזור אויך אמעריקאנער צייטונגען, וועלכע מען האָט געמומען שלינגען. כתריעלעווקע האָט זיך ווי גערירט פון דער טראדיציאנעלער נעסט און אָנגעהייבן זוכן גליקן אין די גרויסע שטעט פון רוסלאנד און נאָך מער אין די ווייטע לענדער.

די אלע נאָר ווּאָס אויסגערעכנטע אנטוויקלונג־פראָצעסן האָבן געפירט דערצו, אז די שטארבלעכקייט ביי יידן איז שטארק געפאלן. כאָטש די צאָל געבורטן ביי יידן איז נאָך געווען גאנץ הויך אפילו ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז די שטארביקייט אָבער שטאַרק געפאלן שוין אין לעצטן פערטל פון 19־טן יאָרהונדערט. דערמיט דערקלערט זיך דער גרויסער וואוקס פון דער יידישער באפעלקערונג אין די גרויסע שטעט.

א פארגלייך פון דער צאָל יידן אין עטלעכע שטעטלעך, וועגן וועלכע מיר האָבן דאטן פאר 1847 און 1897 וועט אונדז ווייזן, ווי שטאַרק ס'איז געוואקסן די צאָל יידן.

די צאָל יידן אין אייניקע שטעטלעך פון קאָוונער גובערניע:

שטעטלעך	1847	1897	
		אבס.	%
1) זאראסיי (נאָוואָ־אלעקסאנדראָווסק)	453	3.348	53.0
2) ווידוקלע (ווידזע)	2.281	3.480	68.2
3) אניקשט	1.556	2.754	69.7
4) ראקישאק	593	2.067	75.7
5) סקאָפישאק	282	1.010	85.3
6) דוסיאט	486	1.158	89.0
7) קאָמיי	453	944	85.4
צוזאמען	6.104	14.761	—

די יידישע באפעלקערונג האָט זיך פאר די פופציק יאָר מער ווי פארטאָפלט. מען מוז נעמען אין אכט א נעווּיסן צושטראָם פון די דערפער א דאנק די רדיפות, וועלכע האָבן זיך אָנגעהייבן מיטן ארויפקומען פון אלעקסאנדער דעם דריטן אויפן טראָן (1881). ס'איז אָבער נאָר קיין ספק ניט, אז דער אָפשטראָם פון די פראָווינץ־שטעטלעך קיין קאָוונע און אין גרויסע שטעט פון אָנדערע גובערניעס, ווו אין לעצטן פערטל פון 19־טן יאָרהונדערט האָט זיך אינטענסיווער אנטוויקלט די אינדוסטריע, ווי אין קאָוונער גובערניע, און די אויס־וואַנדערונג מעבר לים האָבן צונעמומען א סך מער יידן, ווי דער צוקום פון די נירושים פון די דערפער.

אין באזונדערע שטעטלעך איז דער צוווּוקס געווען נאָר הויך — אין זאראסיי (נאָ־וואָ־אלעקסאנדראָווסק) איז די יידישע באפעלקערונג פארגרעסערט געוואָרן זיבן מאָל; אין ראקישאק העכער דריי מאָל; אין סקאָפישאק העכער דריי מאָל, און אין דוסיאט העכער צוויי מאָל.

זאָל מיר זיין דערלייבט שוין אַ שפּרונג טאָן און באטראכטן די פראגע וועגן דער צאָל יידן אין אלע נאָר וואָס אויסגערעכנטע יידישע שטעטלעך אין יאָר 1937, פאר וועלכן מיר האָבן דאַטעס, וואָס קאָנען אונדז געבן א געווישע פאָרשטעלונג וועגן דער צאָל יידן. מיר זאָגן „א געווישע פאָרשטעלונג", ווייל קיין ציפערן וועגן דער צאָל יידן אין די שטעטלעך, ערב דער קאטאסטראָפע, זיינען ניט בנימצא און מיר מוזן אָנקומען צו אומדירעקטע חש־בונות און בערכ'דיקע שאצונגען, וועלכע זיינען אָבער פון אזא וואָגעדיקן כאראקטער, אז מען קאָן אויף זיי בויען. סוף כל סוף איז דאָך די וויכטיקסטע פראגע דער לעבעדיקער ייד— זיינען פאראן „יהודים", קאָן מען האָפן אויף „יהדות". פעלט דער לעבעדיקער ייד איז ניטאָ קיין פּלאַץ פאר קיין בטחון און פאר קיין אמונה אין צוקונפט פון פאָלק. מיר האַלטן דערי־בער פאר מעגלעך נאָך אַיידער מיר שטעלן זיך אָפּ אויף דער אנטוויקלונג פון סוף 19־טן און אָנהייב 20־טן יאָרהונדערט, שוין א שפּרונג טאָן צום ערב חורבן־מאָמענט.

אין 1937 איז דורכגעפירט געוואָרן דורך דעם פארבאנד פון די יידישע פאָלקס־בענק א ציילונג פון די יידישע בעלי־מלאכות. די דאָזיקע ציילונג קאָן מיט פולן רעכט פּרע־טענדירן אויף אבסאָלוט קרוב לאמת, טאקע גאָר קרוב לאמת. מיר וויסן, אז די יידישע בעלי מלאכות האָבן אויסגעמאכט אין אלע שטעט און שטעטלעך ארום 35 פּראָצענט פון אלע יידישע באשעפטיקטע. מיר וויסן וויטער, אז דער פּראָצענט עקאָנאָמיש - אקטיווע , דאָס מיינט דער פּראָצענט פארדינערס, האָט ביי יידן אין ליטע באטראָפן בערך א דריטל פון דער גאנצער באָפעלקערונג. אויפן סמך פון די דאָזיקע ידיעות וועלן מיר געווים קאָנען באקומען א געווישע פאָרשטעלונג, ווי שטארק ס'איז געפאלן די צאָל יידן אין די אויבן דערמאָנטע שטעטלעך. און, פארשטייט זיך, אז די אויבן דערמאָנטע שטעטלעך זיינען גע־ווים טיפּיש און זיי גיבן אונדז א פאָרשטעלונג וועגן דער לאגע אויך אין אלע איבעריקע שטעטלעך פון ליטע.

די צאָל יידישע בעלי־מלאכות אין אייניקע שטעטלעך פון ליטע (די יידישע האנט־ווערקער אין ליטע — 1937, קאונאס, 1938):

שטעטלעך	צאָל בעלי־מלאכות
1) זאראסיי (נאָווא־אלעקסאנדראָווסק)	82
2) ווידוקלע (ווידזע)	15
3) אניקשט	166
4) ראַקישאַק	101
5) סקאָפישאַק	6
6) דוסיאט	32
7) קאמיי	12
צוזאמען	414

מיט די מיטגלידער פון די משפּחות האָבן געהאט חיונה פון מלאכה ארום 1.250 נפשות. אזוי ווי די בעלי־מלאכות האָבן אויסגעמאכט ארום א דריטל פון דער גאנצע יידי־שער באפעלקערונג, דארפן מיר ווידער טאָפּלען אויף דריי — מיר וועלן באקומען, אז בערך זיינען געווען אין 1937 אין די 7 שטעטלעך ארום 3 טויזנט מיט 700 נפשות, אָדער ניט מער פון א פערטל פון 1897. דאָס לייגט זיך זייער גרינג אויפן שכל, ווייל מיר וויסן, אז אין קאָוונער גובערניע זיינען געווען אין יאָר 1938 ניט מער פון 123 טויזנט יידן במקום העבער 212 טויזנט לויט דער צייילונג פון 1897. דאָס מיינט, אז אין קאָוונער גובערניע

זיינען געווען נאָר ארום 60 פּראָצענט יידן פון דער צאָל אין 1897. נעמט מען אָבער די גרעסערע שטעט, ווי קאָוונע, שאַוועל און פּאָנעוועזש זעט מען אז ניט נאָר איז דאָרטן ניט געווארן קלענער די צאָל יידן אויף 40 פּראָצענט, ווי אין דער גאנצער גובערניע, נאָר פאַרקערט די צאָל יידן איז געווארן גרעסער, אמת, נאָר א בים־ל, אָבער דאָך גרעסער. פון וואנען האָבן זיך געגנומען די דאָזיקע יידן אין די דריי גרעסערע שטעט אויף צו דעקן דעם חסר נאָך מיט א פיינעם עודף? געווים פון דעם צושטראָם פון דער פּראָווינץ. מיר קו־מען לכן צום אויספיר, אז אויב בכלל איז דער פּראָצענט יידן אין קאָוונער גובערניע, און דאָס מיינט אין העכער פיר פינפטל פון ליטע, געווארן קלענער אויף אַרום 40 פּראָצענט, האָט ער געקאָנט ווערן קלענער אין פאַרווארפענע פּראָווינץ־שטעטלעך אויף 75 פּראָצענט. מיר גאַראַנטירן געווים ניט פאר די אבסאָלוטע צאָלן, אָבער מיר קאָנען אויפן סמך פון די אויסרעכענונגען קומען צום שלום, וואָס איז דער הויפּט־אינטערעס אין דער זאך — שטעט־לעך מיט קרוב 90 פּראָצענט יידן אָדער בכלל מיט מער פון 80 פּראָצענט, צי אפילו מיט מער פון דריי פערטל יידן זיינען אין ליטע מער ניט געווען.

דער דאָזיקער שלום איז דער וויכטיקסטער, ווייל דאָס שטעטל מיט דער גרויסער מערהייט יידן, מיט זייער שטח'דיקער אָפּנעטיילטקייט פון דער קריסטלעכער באפעלקערונג, וואָס האָט זיך קאָנצענטרירט אין די פּעריפעריע־גאָסן, ווייל די ליטווינער זיינען ניט געווען ניט קיין קרעמער און ניט קיין שטאָטישע בעלי־מלאכות; אָט די דאָזיקע שטח'דיקע און אויך סאָציאל־עקאָנאָמישע אָפּגעטיילטקייט פון יידן פון דער פרעמדער ארומיקער באפעלקע־רונג זיינען דאָך געווען די הויפּט־סיבות און די עיקר־פאקטאָרן פון דער שפּראָכלעך־קולטו־רעלער אָפּגעזונדערטקייט פון יידן. און אָפּגעזונדערטקייט פון דער מערהייט איז דער עלע־מענטארער תנאי פאר אייגענער נאציאָנאלער שעפעריישקייט פון דער מינדערהייט. ניט אומזיסט בענקען מיר אזוי נאָכן אמאָליקן יידישן שטעטל — דאָרטן איז געווען דער יסוד פון אונד־זער אייגנארטיקייט אין לעבן און אלם רעזולטאַט אויך אין שאפונגען.

געווים, די ליטווישע קולטור איז געווען פון אזא שוואַכן אסימיליר־פּאָטענציאל, אז זי האָט שוואך געווירקט אויף די יידן מיט א פיל העכערער קולטור. וועה ס'האָט אָבער מיט אָפּענע אויגן געקוקט אויף דער אנטוויקלונג אין דער זעלבשטענדיקער ליטע, האָט גע־קאָנט גרינג באמערקן, ווי דער אסימיליר־פּאָטענציאל פון די ליטווינער אין דער זעלב־שטענדיקער ליטע, פון דער פּאָליטיש און עקאָנאָמיש הערשנדיקער מערהייט, איז געוואקסן ממש פון טאָג צו טאָג.

צו אונדזער גרויסן אומגליק האָט דאָס ליטווישע יידנטום פיזיש ניט דערלעבט ביז צו דער מדרגה, וועו די הערשנדיקע ליטווישע שפּראך און ליטווישע ליטעראטור זאָלן געווען באַקומען א גרעסערע אסימיליר־השפּעה. נאָר יידן האָבן אפשר פאַרגעפילט די קומענדיקע שוועריע ציייט ניט נאָר אין פּרט פון פּאָליטישע רדיפות און נגישות און פון עקאָנאָמישער דיסקרימינאציע, נאָר אויך פון פּארוואנדלט ווערן אין א נישטיקער מינדערהייט, וואָס וועט שוין מער ניט קאָנען שאפן אייגענע קולטור־ווערטן, און זיי האָבן זיך געלאָזט אין וועג אריין, און ניט נאָר קיין דרום־אפריקע און אמעריקע, נאָר אויך קיין ארץ־ישראל. האָט דאָך קיין שום יידישער ישוב ניט געגעבן רעלאטיוו אזא הויכן פּראָצענט חלוצים און העב־רעיש־קענער פאר ארץ ישראל, ווי דער קליינער ליטווישער קיבוץ.

3) די סיבות פון דעם פאלן פון דער צאָל יידן אין די ליטווישע שטעטלעך.

ס'איז נאָר קיין ספק ניט, אז אין לעצטן פערטל פון 19־טן יאָרהונדערט און אין די ערשטע 14 יאָר פון 20־טן יאָרהונדערט איז די עקאָנאָמישע לאגע פון די יידן אין גאנץ רוס־

לאַנד און אין דעם כלל אויך אין די שטעטלעך פון קאָוונער גובערניע געוואָרן פיל בעסער. רוסלאַנד האָט דעמאָלט איבערגעלעבט אן עקאָנאָמישן אויפשטייג, מיט הפסקות פון קריזיסן און אפילו פון הונגער־יאָרן, אָבער אין ברייטן זינען פון וואָרט איז דאָך געווען א באַדייטנ־דיקער עקאָנאָמישער אויפשטייג. ניט געקוקט דערויף, איז די עמיגראציע פון יידן שטארק געוואקסן. אזוי האָבן פון קאָוונער גובערניע אויסגעוואנדערט פון 1897 ביז 1917 אין רונדן ציפער ארום 56 טויזנט נפשות („יעוורייסקאָיע נאַסעלעניע ראָססיאי", אויסגאַבע פון דער יידישער סטאַטיסטישער געזעלשאפט, פעטראָגראַד, 1917, זייט 6). דער נאטירלעכער צוקום פאר די זעלבע יאָרן האָט באַטראָפן אין רונדן ציפער ארום 70 טויזנט נפשות. אזוי, אז דער צוואקס פון דער יידישער באַפעלקערונג אין דער גאנצער גובערניע איז כמעט אוועק. דער צו־קום פון אזעלכע 14 טויזנט נפשות איז געפאלן אויף די פאָר גרעסערע שטעט. די פראָווינץ איז ניט געוואקסן אין פרט פון דער צאָל יידן.

דער אָפּשטראָם פון נאטירלעכן צוואקס פון דער פראָווינץ איז געוויס געווען איינער פון די וויכטיקסטע פאקטאָרן פונעם שטייגן פון עקאָנאָמישן מצב. אָבער דאָס „געבאָט" „לא יחדל אביון מקרב הארץ" איז אין דער ליטווישער פראָווינץ געווען „הייליקער" ווי אין פיל אַנדערע גובערניעס פון רוסלאַנד. אזוי זיינען אין 1898 יאָר אָנגעקומען נאָך שטיצע אין קאָוו־נער גובערניע 8.662 פאמיליעס, וואָס ס'האָט אויסגעמאכט 22.9% פון דער גאנצער יידישער באַפעלקערונג, א העכערער פראָצענט, ווי אין די שכנותדיקע גראָדנער און וויטבסקער גובער־ניעס, אָבער א ביסל א קלענערער, ווי אין ווילנער גובערניע (מאַטעריאלי אָב עקאָנאָמיט — שעסקאָם פאָלאָזשעניאי יעוורעיעוו וו ראָססיאי, פעטערבורג, 1904, טאַבעלע 58).

מען דארף נעמען אין אַכט, אז דער באַגריף פון אביון, קבצן, נייטבאַדערפטיקער בייט זיך מיט דער צייט — דער אביון פון ניקאָלאי דעם ערשטנס צייטן איז געווען א גאנץ אנדע־רער, ווי דער קבצן פון די צייטן פון ניקאָלאי דעם לעצטן. דער באַגריף מיסתפק במועט האָט זיך שטארק געענדערט — דער אָרעמאן פון סוף 19־טן און אָנהויב 20־טן יאָרהונדערט איז גע־ווען ווייניקער געדולדיק, ווייניקער נוטה צו הונגערן און שווייגן, מיט מער העזה אָנצוקומען אָדער אפילו צו פאָדערן שטיצע. די צייטן פון לינעצקי, ווען „א ייד האָט באַדאַרפט עסן און ניט פרעסן, שלאָפן און ניט פאָפען" און פון מענדעלים „כזית־מאָגן", וואָס האָט געדינט אבי די נשמה זאָל זיך האַלטן אין גוף — די דאָזיקע צייטן האָבן געהאַלטן אין פארשווינדן. די עמיגראציע איז אפשר אין א גאָר גרויסער מאָס אַרויסגערופן געוואָרן פון דעם וווקס פון לעבנס־אַפעטיט, פון די געוואקסענע השגות און באַדערפענישן. און אויסגעוואנדערט האָבן טא־קע די ענערגישערע, די איניציאטיוו־פעאיקערע, אפשר אפילו אויך ניט די גאָר אָרעמע, נאָר די ניט־רייכע, די וועלכע האָבן געהאט אויף הוצאות און געשטרעבט צו העכערע לעבנס־מיג־לעכקייטן. און געבליבן זיינען די שוואכערע, די אָרעמערע, די אונטערטעניקערע.

די אויסוואנדערונג מעבר לים האָט אין דער פראָווינץ געוויס צוגענומען דעם גאנצן נאטירלעכן צוואקס. א לאָך אין דער באַפעלקערונג פון קאָוונער גובערניע האָבן געמאכט די גירושים אין די מלחמה־יאָרן. לויט די אויסרעכענונגען פון דער אויבן ציטירטער ארבעט פון דער יידישער סטאַטיסטישער געזעלשאפט האָט מען ארויסגעטריבן פון קאָוונער גובערניע 69 טויזנט יידן. אין די יאָרן פון מלחמה איז די שטאַרביקייט געווען זייער א הויכע און ווי מיר ווייסן איז אין דער זעלבשטענדיקער ליטע, וואָס האָט צובאקומען קרייזן פון ווילנע און סוואל־קער גובערניע, געווען ניט מער פון אזעלכע 153 טויזנט אידן. און די דאָזיקע צאָל איז גע־וואָרן נאָך ווייניקער ביז 1938 — דער גאנצער נאטירלעכער צוואקס איז אוועקגעפאָרן. דאָס איז געווען אַרום 20 טויזנט. און אזוי ווי די צאָל יידן אין קאָוונע, שאַוול און פאָנעוועזש איז אויך געוואָרן פון 1923 ביז 1938 גרעסער מיט אַזעלכע 20 טויזנט, וועלן מיר באקומען,

אז פון דער פּראָווינץ האָבן אויסגעוואנדערט אין דער זעלבשטענדיקער ליטע ארום 40 טויזנט יידן. אָט דאָ שטעקט די דערקלערונג פון דער גרויסער ירידה פון דער צאָל יידן אין די פּראָווינץ־שטעטלעך.

ווער ס'האָט ערנסט באַאַכטעט די ליטווישע פּראָווינץ־שטעטלעך אין די דריייסיקער יאָרן, ווי דער מחבר פון דער דאָזיקער ארבעט אין יאָר 1934 און נאָך אמאָל אין יאָר 1936, דער האָט גרינג געקאָנט מערקן, אז אין די דאָזיקע שטעטלעך פעלט כמעט אינגאַנצן די יוגנט און דער פּראָצענט אלטע לייט איז אַן אן ערך גרעסער, ווי אין די גרעסערע שטעט. ס'איז דאָך באַקאַנט, אז אין די דריייסיקער יאָרן האָט די ליטווישע יידישע יוגנט זיך איבערציינט, אז קיין צוקונפט אין ליטע האָט זי ניט און אז עמיגראציע איז די אייניציקע רעטונג און די אייניציקע האָפענונג אויף א צוקונפט. די גרויסע צאָל חתונות אין דער פּראָווינץ איז געווען זייער אפט א מיטל אויף קאָנען פּאָרן צווויי פּערזאָנען אויף אין סערטיפיקאט קיין ארץ ישראל. מיר האָבן זייער אינטערעסאנטע אָפּיציעלע דאטעס, וועלכע באשטעטיקן די נאָר וואָס אויפגעשטעלטע טעזע וועגן דער גיבער עלטערונג פון דער פּראָווינציעלער יידישער באַפעלקערונג.

אין ראקישקער דיסטריקט זיינען געווען ביי יידן (ליטוואָס, סטאטיסטיקאס מעטראשטים, קאָוונאָס, 1934—1939)

	יאָרן	צאָל געבורטן	צאָל געשטאָרבענע	עודף	חסר
1)	1936—1934	182	155	27	
2)	1939—1937	175	184		9

אין די ערשטע דריי יאָר איז נאָך געווען אן עודף פון 27 נפשות אין משך פון דריי יאָר. אָבער אין די נאָר לעצטע דריי יאָר ערב קאטאסטראָפע איז שוין געווען א חסר פון 9 נפשות. די צאָל געשטאָרבענע האָט אריבערגעיאָגט די צאָל געבאָרענע. און דאָס איז גאָר קיין חידוש ניט — אין דער פּראָווינץ איז אלץ מער און מער געוואקסן דער פּראָצענט עלטערע מענטשן.

ווי איז צו דערקלערן די אזוי פּארערגערטע לאגע פון די יידן אין דער זעלבשטענדיקער ליטע?

4) די טראגישע לאגע פון די יידן אין דער אויפגעלעבטער ליטע בכלל און באַזונדערס אין דער פּראָווינץ.

שטודירט מען די עקאָנאָמישע אנטוויקלונג פון דער זעלבשטענדיקער ליטע און דער־ביי דעם מצב פון דער יידישער באַפעלקערונג מוז מען קומען צו פאָלגנדיקע אויספירן: ס'איז גאָר קיין ספק ניט, אז נאָנץ ליטע האָט שטארק אויפגעלעבט עקאָנאָמיש; די ליטווישע באַפעלקערונג האָט ארויסגעוויזן באדייטנדיקע פּאָעיקייטן אויפן געביט פון אנטוויקלען אינדוסטריע און האַנדל און דער עיקר ווי געזעלשאפטלעך צו אָרגאניזירן די אקטיווע עלעמענטן, וועלכע זיינען אינטערעסירט אין דער עקאָנאָמישער אנטוויקלונג. די יידן האָבן אויך נעמאָן פון דער אַלגעמיינער אנטוויקלונג, אָבער ממש פון סאמע אָנהייב אָן איז געווארן קלאָר, אז די יידן וועלן צוגעלאָזן ווערן צו דער שיסל נאָר אויף אזוי פיל, אויף וויפיל דאָס וועלן דיקטירן די צייטווייליקע פאָליטישע אָדער עקאָנאָמישע אינטערעסן. די צייטווייליקע אינטערעסן — דאָס האָט געמיינט, אז מען וועט דולדן דעם עלטערן דור, וואָס האָט פּראקטיק און פּארבינדונגען, וועלכע קאָנען זיין נוצלעך פּאר דער ליטווישער מערהייט און

מען דארף די דאָזיקע מעלות אויסנוצן אין דער פולער מאָס. אָבער די יידישע יוגנט מוז פילן און וויסן, אז פאר איר איז קיין צוקונפט אין דער זעלבשטענדיקער ליטע ניט פאראן און זי מוז ליטע פארלאָזן.

נאָר איידער מיר גייען איבער צו דער עקאָנאָמישער לאגע, לאָמיר צוערשט ווארפן א בליק, ווי ס'האָט זיך אָנגעהייבן דאָס יידישע לעבן אין דער מלוכה ליטע. אָט ווי אין „דער יידישער נאציאָנאַל ראט אין ליטע" (קאָוונע 1922) זייט 81. ס'ווערט באשריבן דער אָנהייב:

„קומענדיק אַהיים האָבן די פּליטים געפונען א פולשטענדיקן חורבן. עס איז פאר־שווונדן געוואָרן כמעט אַלץ, וואָס זיי האָבן איבערגעלאָזן: די הויז־ווירטשאפט צעבראָכן, די הייזער טיילווייז פאַרברענט און טיילווייז צעשטערט. די ווערקשטאַטן און קראָמען צערויבט. יעדער ניי־אָנגעקומענער האָט געמוזט אָנהייבן פון דאָס ניי זיין עקאָנאָמישן בנין".

דאָס איז געווען פאר די צוריקגעקומענע, אָבער אויך די, וואָס זיינען ניט געטריבן געוואָרן און געבליבן אויף די פּלעצער און זיך גענוג אָנגעליטן פון די דייטשע רעקוויזיציעס און אויף אַרבעט שלעפּן, האָבן אויך געטראָפן גאנץ נייע באדינגונגען:

„דערצו נאָך האָבן די צוריקוואנדערער (און אויך די געבליבענע—י.ל.) געפונען נייע מדינה־פאָרמען. די רעגירונג־שפּראך איז געווען באַקאַנט א קליינעם טייל פון זיי. זיי האָבן זיך געטראָפן מיט א נייער וואלוטע, אקעגן וועלכער דאָס רוסישע געלט איז געווען פול־שטענדיק ווערטלאָז".

ווי מען האָט באַגעגנט און אין וואָסער א צושטאַנד די פּליטים זיינען געקומען ווערט ווייטער דערציילט אין זעלבן באריכט זייט 128:

„אויך צו פארפלעגן די צוריקוואנדערער פון אַבעל זיינען געווען איינגעאָרדענט פארפלעגונג־פּונקטן אין פּאָנעוועזש, ראַדזיוויליש̇אָק, שאַוועל, קאָוונע. דאָרטן פלעגן די עשע־לאָנען מיט צוריקוואנדערער באַגעגנט ווערן דורך פאָרשטייער פון די אָרטיקע פּליטים־קאָמי־טעטן, וואָס פלעגן זיי ארויסגעבן פארשיידענע פּראָדוקטן אויפן וועג".

דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות האָט זומער 1923 באזוכט קאָוונע און האָט געזען די באראקן מיט פּליטים פון דער פּראָווינץ, וועלכע האָבן געווארט אויף צעשיקט ווערן אין פארשיידענע פּונקטן. די באדינגונגען זיינען הן היגיעניש און הן אין פּרט פון שפּייז געווען שרעקלעך. און נאָר מענטשן, וועלכע זיינען געקומען נאַקעט און הונגעריק, האָבן געקאָנט, ריכטיקער, געמוזט בלייבן אין די באַראַקן. די צוריקגעקומענע אין די קליינע שטעטלעך האָבן דאָרטן געטראָפן א חורבן און מען האָט געמוזט אָנהייבן פון אלף בית. מען איז געקומען אויסגעהונגערט און אָפּגעשוואכט און אויפן אָרט איז ניט געווען קיין מעדיציני־שע הילף. אין זעלבן באריכט, זייט 130, שטייט געשריבן:

„די פּליטים־אָפּטיילונג שיקט איצט אויך א מעדיצינישע קאָלאָניע קיין אַבעל", ווייל „צווישן די צוריקוואנדערער האָבן זיך פארשפּרייט פיל קראנקייטן און די שטערבלעכקייט איז געוואקסן. די גאנצע באפעלקערונג האָט גענומען קוקן אויפן אַבעלער קאַראַנטין ווי אויף אַ נעסט, פון וועלכער עס פארשפּרייטן זיך עפּידעמיעס איבערן גאַנצן לאנד, באזונדערס דער פלעק־טיפוס" (זייט 121).

מיר קאָנען זיך ראָ ניט אָפּשטעלן אויף דער ראָל, וואָס יידן האָבן געשפּילט אין דעם קאַמף פאר ליטווישער זעלבשטענדיקייט — זי איז געווען פון גאָר גרויסן באטייט און די

ראַטמענער פון ראַקישקער שטאַט־פאַרוואַלטונג
מיטן בירגערמייסטער מאַלעוויץ.

די יידישע ראטמענער זיינען: פון רעכטס צו לינקס, דער ערשטער צווישן די שטייענדיקע אין רייִ: יאנקל קאַרק; צווישן די זיצנדיקע (פון רעכטס צו לינקס) דער צווייטער—שלום יפה; דער דריטער—וויצע־בירגערמייסטער וו. וואַלפערט; דער פערטער אבא־לייב דאווידאָוויטש; דער זעקסטער—נאום כץ; דער לעצטער — בערל לעווין.

פירנדיקע ליטווישע פּאָליטיקער האָבן דאָס אנערקענט. האָט מען געקאָנט האָפן און מען האָט טאַקע געהאָפט, אז ווייניסטנס דאָס קליינע און שוואכע ליטווישע פּאָלק, וועמען ס'איז אָנגעקומען אזוי שווער דער קאמף פאר מלוכה'שקייט און וואָס נייטיקט זיך אזוי נאָך אין יידן און אין דער געזעלשאפטלעכער מיינונג פון דער וועלט, וועט א לאנגע צייט ווייניקסטן זיך האלטן מענטשלעך לגבי דעם איבערגעגעבענעם אקטיוון שותף צו זיין געראנגל פאר זעלבשטענדיקייט. אָבער! אָט זיינען פאקטן פון דעם „באריכט פון דער יידישער סיים־פראקציע פון 2־טן ליטווישן סיים", זייט 103:

„דער ערשטער פאר דעם פעריאָד בלוט־בילבול איז אויסגעבראָכן אין נאָוועמבער, 1932, אין דעם שטעטל פּאָנעדעל, ראַקישקער קרייז. דאָרטן איז ער גאָנץ דורכגעטראכט אינסצענירט געוואָרן דורך א ליטווישן קרעמער, א פרוי פון א געוועזענעם קלייענם באַאמטן, און א משומד, וואָס האָט חתונה געהאט מיט א ליטווינקע. באשולדיקט אין דעם איז געווען דער פּאָטער פונעם משומד. צוליב צופעליקע אומשטענדן, הויפּטזעכלעך צוליב דעם, וואָס דער בילבול איז פארשפרייט געוואָרן ערב א יאריד־טאָג, האָבן די קלאנגען פארכאפט ברייטערע קרייזן פון דער ארומיקער פויערישער באפעלקערונג. דאָס שטעטל האָט איבערגעלעבט שווערע טעג. פּאָליציי, האָבנדיק מורא פאר די העצער, איז געווען פאסיוו". א דאנק דער שנע־

לער אינטערוועניז פון דער סיום־פּראקציע האָט די צענטראלע מאכט ניט דערלאָזט צו קיין עקסצעסן.

ווייטער ווערט דערציילט אין „באריכט":

„אין 1924 זיינען פֿאַרגעקומען בלוט־בילבולים אין מאריאמפּאָל און שאנץ און אין לינקאָווע און אייראנאָלע. די לעצטע צוויי טיילן זיך אויס דורך דעם, וואָס זיי זיינען אנט־שטאַנען אויף אַן אָריגינעלן אופן. די עדות, אויף וועלכע די מחברים פון בילבול האָבן זיך געשטיצט, זיינען געווען יידישע 7-8 יאָריקע מיידלעך, וועלכע זיינען געווען די אייניציקע שילערינס אין דער אָרטיקער ליטוויישער פּאָלקס־שול און זיינען צו אזא מין עדות־זאָגן געבראכט געוואָרן דורך דער העצע פון די ליטוויישע לערערס און לערערקעס אין די שולן. אין ביידע ערטער זיינען די קלאנגען ארויסגערופן געוואָרן דורך דער קליין־שטעטלדיקער אָרטיקער ליטוויישער אינטעליגענץ". אויך דאָ הָאט די אינטערוועניז פון צענטער אָפּגעראַטעוועט די יידישע באפעלקערונג פון פּאָגראָמען.

ס'איז כדאי פעסטצושטעלן, אז די גרויס־שטאָטישע ליטוויישע אינטעליגענץ איז געוועז א סך פֿראקטישער פון דער פֿראָווינציעלער — זי האָט ניט געמאכט קיין בילבולים, נאָר האָט געטאָן מעשים. אין דעם זעלבן „באריכט" ווערט דערציילט (זייט 105):

„סענטיאבער און אָקטיאבער חודש, 1923, ווען קאָוונע געדענקען אלם די צייט פון אַרגאַניזירטע אַנפאלן פון גרופּעס פון שאוויניסטישער ליטוויישער יוגנט אויף יידישע דורכגייער אין קאָוונע אויף בתי מדרשים און אנדערע יידישע אַנשטאלטן" (צעשפּרייט אין „באריכט").

ווייטער ווערט דערציילט, אז ס'זיינען פארוונדעט געוואָרן ארום 20 יידן און אז „אין נאכט פון יום כיפּור זיינען אין איינעם פון קאָוונער בתי מדרשים אויסגעבראכן געוואָרן בערך 25 שויבן".

דאָס איז געווען דער אַדערויף אין די ערשטע יאָרן פון דער ליטוויישער זעלבשטענדיקייט — האָבן געווייס דאָ געווירקט פיל סיבות און פאקטאָרן, און מיר וועלן זיך אויף זיי ניט אָפּשטעלן. מיר ווילן נאָר נאָך אמאל ציטירן דעם זעלבן „באריכט פון דער יידישער סיום־פראקציע פון 2-טן ליטווישן סיום" (זייט 7):

„ס'איז לייכט געווען אויפצולעבן אין ליטע דעם אנטיסעמיטיזם ניט נאָר צוליב טויזנט־יאָריקע פאָראורטיילן, נאָר אויך צוליב אן איינפאכער רעאַלער סיבה: די יידן האלטן אין זייערע הענט די צווייגן פון פּאָלקס־ווירטשאַפּט, אויף וועלכע ס'וואַרפט זיך מיט גרויס אימפּעט די זיך אורבאניזירענדיקע דאָרפישע ליטווישע באפעלקערונג. זי קומט אין שטאָט און טרעפט די פּאָזיציעס פארנומען. אין א נאָרמאלן קאָנקורענץ־קאמף קאָנען די נייע סוחרים ניט גובר זיין די אלט איינגעזעסענע. אַנדערש אָבען וועלן די מדינה לייגט זיך אָרויף מיט איר גאנצן געווייכט לטובת דעם פרישן האַנדל־קלאַס" (צעשפּרייט אין „באריכט").

מיר פארשפּאָרן דאָ אויסרעכענען די אלע מאָסמיטלען, וואָס די ליטווישע רעגירונג האָט אָנגעוועגדט קעגן יידן כדי ארויסצוריסן פון יידישע הענט דעם האנדל און שפּעטער אויך די מלאכה: דאָ קומען אין באטראכט די גרויסע מיליאָנען סובסידיעס די קאָאָפּעראטיוון; די גזירות פון פירן די האנדל־ביכער אין ליטווויש; די גזירות פון עקזאמענס אויף ליטוויש פאר די בעלי־מלאכות; די אויפגעשרויפטע שטייערן פון יידן; דאָס איבערטראָגן פון די יאָרידים אויף שבת און פיל אנדערע שארפערע און שוואכערע שיקאָנעס און שפּילקעס, וועלכע האָבן פארוונדעט דעם יידישן קערפער. ניט פון יאָר צו יאָר נאָר ממש פון טאָג צו טאָג

איז די לאַגע פון דער יידישער באפעלקערונג געוואָרן טראגישער און טראגישער. גאנץ באַזונדערס הילפלאָז און באדראָט האָט זיך געפילט די יידישע באפעלקערונג פון דער פּראָווינץ. מיטן קומען פון היטלערן צו דער מאכט איז די אַטמאָספער געוואָרן נאָך מער אָנגעזאפט מיט א שינאה און אויך מיט אָפענע דראָונגגען.

מיר האָבן אין אונדזער גרויסער ארבעט אינעם בוך „ליטע" געגעבן א גרינדלעכן אנאליז פון דער לאגע פון יידן אין דער זעלבשטענדיקער ליטע און דאָרטן אויך געבראכט א שלל מיט מאטעריאלן וועגן דעם, ווי יידן האָבן זיך פארטיידיקט פון די קלעפ, וואָס האָבן זיך געשאָטן אויף זייערע קעפ הן פון דער רעגירונג און הן פון די אָרגאניזירטע ליטווישע עקאָנאָמישע אָרגאניזאציעס, וועלכע זיינען בריט סובסידירט געוואָרן פון דער מלוכה-קאַסע, וואָס האָט פון יידן באקומען גאָר א גרויסן און פעטן חלק. מיר וועלן לכן דאָ ניט איבערחזרן דאָס אַלץ. מיר וועלן בעסער געבן א צעטל פון די אומרוען און אָנפאַלן אויף יידן אין די פּראָווינץ-ערטער.

אויף וויפיל מיר איז באקאנט זיינען דידאָזיקע מאטעריאלן דערווייל ניט פארעפנטלעכט געוואָרן אין ערגעץ נאָך דער קאטאסטראָפע. די דאָזיקע מאטעריאלן שעפן געווים ניט אוים אלע אָנפאַלן, ווייל ערשטנס, פלעגט די צענזור אָפט ניט דערלייבן שרייבן וועגן די אָנפאַלן. חוץ דעם, קאָן זייער זיין, אז ניט אלע צייטונגען זיינען צו מיר דערגאנגען. דאָך גיבן די דאָזיקע מאטעריאלן א געוויסע פארשטעלונג, ווי יידן האָבן זיך געמוזט פילן ערב דער גרויסער קאטאסטראָפע אין דער ליטווישער פּראָווינץ. דאָס דערקלערט שוין אויך אין א געוויסער מאָס דעם זייער און זייער אקטיוון איינטייל פון דער גרויסער מערהייט פון דער ליטווישער באפעלקערונג אין דער מאָרד-וואקבאנאליע, וואָס די היטלער-מערדער האָבן אָרגאניזירט.

די ידיעות שעפן מיר אלע פון „פאָלקס-בלאַט" און מיר וועלן שפעטער נאָר אָנגעבן די דאטע. זייער אָפט וועלן מען געווויר וועגן אן אָנפאל ערשט שפעטער אין צוזאמענהאָנג מיט א פּראָצעס אדער מיט אן אינטערוועניץ פון יידן ביי דער צענטראלער מאכט, אזוי אז געוני קאָן מען ניט וויסן וואָס ס'איז אין דער ווירקלעכקייט פאָרגעקומען.

1) 10-טן אָקטאָבער 1935: „אין שייכות מיט די אומרוען און אַרויסטרעטונגען קעגן יידן אין טעלשיאי האָט דער ראטמאן איצקאָוויטש מיטן הרב שאפירא באזוכט דעם דירעקטאָר פון דעפארטאמענט פון אינערן-מיניסטעריום. דער דירעקטאָר האָט צוגעזאָגט אָנגענעמען די שטרענגסטע מיטלען".

2) 19-טן דעצעמבער 1935: „אין די שטעטלעך קראָש און וואָרנע נעבן טעלז איז אין רעזולטאט פון אנטי-יידישע העצעריין צווישן דער ארומיקער דאָרפישער באפעלקערונג געקומען צו אנטי-יידישע עקסצעסן. 33 יידן זיינען פארוווונדעט געוואָרן, דערונטער איין יידשוואר פארוווונדעט".

3) 11-טן יאנואר 1936: „פון פאָגראָם אין שטעטל וואָרנע, ביי טעלז, איז געפאלן א יידישער קרבן. אויסער פון די 33 פארוווונדעטע יידן איז געשטאָרבן. די יידן אין דער נאנצער געגנט לעבן אין גרויס שרעק. די פאָגראָמשציקעס פירן ווייטער א ווילדע העצע קעגן די יידן".

4) 16-טן יאנואר 1936 („פאריזשער היינט"): „א לעזער פון פאריזער „היינט", א ליטווישער יוד, האָט באקומען א הארציסנדיקן בריוו פון שטעטל וואָרנע, וווּ ס'זיינען פאר-

געקומען בלוטיקע אָנפאלן, ביי וועלכע עטלעכע און דרייסיק יידן זיינען פארוווּנדעט געוואָרן. אין בריוו ווערט דער פּאָגראָם געשילדערט אין פאָלגענדע ווערטער:

„דעם בריוו האָב איך אייך שוין געשריבן מיט אַ גאַנצער וואָך פריער, אָבער, ליי־דער, האָב איך אים ניט געקאָנט אָפּשיקן צוליב די אומרוען ביי אונדז. איך שרייב אייך אין נאָמען פון אלע אונדזערע בעלי־בתים. אפשר קען מען עפּעס טאָן פאר אונדז. מיר שטייען היינט ביים ראנד פון אָפּגרונט . . . מען פארפאָלגט אונדז אין די גאסן און מען קען קיין זאך ניט טאָן. ס'איז געווען אַ יאריד — איז געווען אַ גאנץ שלאכטפעלד. עס איז געווען 36 פארוווּנדעטע יידן פון פארשיידענע שטעטלעך ארום טעלז. איר ווייסט דאָך, אז אויף אַ יאַריד קומען צופאָרן יידן פון אלע שטעטלעך. געפאָרן איז מען עפּעס צו פארדינען, אָבער איינער איז אַוועק מיט אַ צעהאקטן קאָפּ, אַ צווייטער מיט אַ צעבראָכענער האנט א.א.וו. די פארוווּנדעטע זיינען אין זייער אַ שווערן צושטאנד. מען האָט אלעמען אָפּגעפירט אין די שפּיטאָלן. איינער איז שוין געשטאָרבן. עס איז שוין אַ גאנצע וואָך, אז מען האלט פאר־שלאָסן די געשעפטן מיט די שטאַנגען איבער די טירן, פארהאַקט די לאָדנס. מענטשן הונ־גערן, גייט מען ניט אַרויס אין גאס עפּעס קויפן, ווייל מען האָט מוראָ פאר די כוליגאנעס. אָט אַזוי לעבן מיר אין לעבנס־געפאר, גאנץ גענוי ווי אין דייטשלאנד. די פּאָליציי האָט אויך מורא און קיינער קען ניט בארואיקן די כוליגאַנעס, וועלכע הערשן איבער אונדז . . .".

4) 20־טן מערץ, 1936: "ליעט. איידאס" שרייבט: דעם 18־טן מערץ האָבן אין אלונטע, אוטיענער קרייז. ווען דער מארק האָט זיך געענדיקט, אייניקע אגיטאַטאָרן אויפגע־העצט שיכורים און זיי געבראכט צו דער אפּטייק פון זעליג ראפּאפּאָרט. די שיכורים האָט מען איינגעשמועסט, אז אין אפּטייק איז באהאַלטן דער טויטער קערפּער פון ווערָאָניקע פּישוויישקעינע, וועלכע די יידן האָבן געקוילעט. זיך אריינרייסנדיק אין אפּטייק האָבן די שיכורים געמאכט אן אייגנארטיקע הויז־זוכונג, אָבער זיי האָבן, פארשטייט זיך, דעם טויטן קערפּער ניט געפונען. בעת דער זוכונג האָט מען פון מאַרק געוואָרפן אייניקע ציגל, וועלכע האָבן אויסגעבראָכן די פענצטער פון אפּטייק און פון דעם שכנות'דיקן הויז, וואָס געהערט צו ה' סאָלאָווייטשיק. די פּאָליציי האָט די טומלער צעטריבן און קעגן די פארברעכער ווערט געפירט אן אויספאָרשונג.

„אזוי פיל טיילט מיט „ליעט. איראס". לויט אונדזערע ידיעות האָט מען די אפּטייק און אייניקע יידישע הייזער דעמאָלירט".

5) 22־טן יולי 1936: „דער איינוווינער פון אושקאלנער דאָרף קרעטינער וואָלאָסט טראָקים איז דעם 16־טן יולי געקומען אויפן מאַרק מיט זיין 15־יאָריקער טאָכטער מאריא־נא. דאָס מיידל איז ערגעץ ווו אוועק און האָט זיך ניט צוריקגעקערט. באַלד האָבן זיך אין שטאָט פארשפּרייט קלאנגען אז יידן האָבן פארשלעפּט דאָס מיידל. אומפאראנטוואָרטלעכע עלע־מענטן האָבן אָנגעהייבן העצן די באַפעלקערונג, אז מען זאָל שלאָגן יידן. די פּאָליציי האָט שטרענג אָפּגעהיט די אָרדענונג. דעם 18־טן יולי אין אָוונט האָבן צוויי ליטווינער געוואָלט שלאָגן יידן. זיי זיינען תיכף ארעסטירט געוואָרן. איידער זיי זיינען ארעסטירט געוואָרן האָבן זיי איין יידן אַ זעץ געטאָן אין פּנים און אַ צווייטן צעריסן די בגדים. ביינאכט האָט מען אין שטאָט אויסגעבראָכן 10 יידישע שויבן".

מיר האָבן געבראכט די לעצטע ידיעות, כאָטש די קרבנות זיינען דאָך געווען גאָר ניט באדייטנדיק. ווער אָבער, ווי דער מחבר פון די דאָזיקע שורות, האָט איבערגעלעבט די פּחדים און דאָס האַרץ־קלעמעניש פון ערב פּאָגראָמען, פון אָט, אָט הייבט מען אָן שלאָגן, דער

וועט פארשטיין, אז אן ערב פּאָגראָם אָדער אפילו אן ערב מעגלעכן פּאָגראָם קאָסט יידן זייער טייער—טייער מיט בלוט, וואָס ווערט אָפּגעשאַצט, און מיט נערוון, וועלכע ווערן צע־טרייסלט און רואינירט.

דאָס אַלץ איז געווען די הקדמה צו דער פּאָגראָם־אטמאָספער, וואָס האָט געהאַלטן אין איין שטייגן און וואָס האָט, אין 1939, אָנגענומען די סאמע געפערלעכע פאָרמען. מיר האלטן פאר אוממיגלעך פאָרטצוזעצן דאָ איבערדרוקן דעם גאנצן מאטעריאל פון די שפּעטערדיקע עטלעכע ערב־קאטאסטראָפע־יאָרן. שוין דער געבראכטער מאטעריאל איז גאנץ גענוג צו ווייזן, וו די שינאת ישראל איז געווען צוגעגרייט פאר מאסן־מאָרדן. די היטלער רוצחים האָבן דאָס גאַנץ גוט געוווסט. זיי האָבן טאקע גאָר אָפט זיך פארלאָזן אויף די אָרטיקע ליטווישע כוחות, וועלכע האָבן ארויסגעוויזן פון סאמע אָנהייב פון היטלערס אָנפאל אויף רוסלאנד גענוג איניציאטיוו אין מאָרדן יידן, ניט ווארטנדיק אויף די באַפעלן און אָנווייזונגען פון די דייטשע בעלי־בתים.

5) די פאַרשפּרייטסטע יידישע מלאכות אין די פּראָווינץ־שטעטלעך פון ליטע.

אין 1937 איז דורכגעפירט געוואָרן, ווי שוין העכער דערמאָנט, דורך די פאָלקס־בענק א גרינטלעכע האנטווערקער ציילונג. מיר האָבן באקומען דורך דעם א בילד ניט נאָר וועגן דער צאָל יידישע בעלי מלאכות אין יעדער שטעטל, נאָר אויך וועגן דער פאכן־סטרוקטור פון פון יידישן האנטווערק. אין א בוך, וואָס ווערט געשריבן לזכר לדורות איז כדאי ניט נאָר צו ברענגען די מאַטעריאלן פון די שטעטלעך, וועלכע קומען דער עיקר אין באטראכט אין בוך, נאָר אויך די נעמען פון די יידישע מענטשן, וועלכע האָבן דורכגעפירט די ציילונג.

די נעמען פון די קאָרעספּאָנדענטן, וועלכע האָבן געזאמלט דעם מאטעריאל וועגן די בעלי־מלאכות:

אבעל — טוביה שער
אוטיאַן — ח. יפה
אוזשפּאָל — פרל. צ. לאפער
אנטאלעפּט—פרוי ש. לעווין—גערשטיין
אניקשט — ח. קאָניוך
אנוסישאָק — י. באראנאָוו
דוסיאט — ד. שווארץ
וואבאָלניק — ג. סטאָליאר
וויזשון — ג. פּיפּינסקי
ווידוקלע (ווידזע) — אייזיק בעקער
ווידישקיס — כלוינע וויינער
און חנוך פּעטער

זאַראָסיי (נאָוואָ־אַלעקסאנדראָווסק) — י. שטיין
טאַראַגין — פ. איידעלמאן
סאלאָק — י. ל. דאווידאָוויטש
סוויאדאָשץ — ח. שאכנאָוויטש
סקאָפּישאָק — מ. ווייץ
פּאָנעדעל — י. ווענגרין
פּאָנומונעק — פרוי לאדאן־גערינג
פּאנעמונילים — פרל. ב. יפה
קופּישאָק — ז. קאָווענסקי
קאַמיי — חיים אָגולניק
ראקישאָק — ח. באָסמאן

מיר וועלן ווייטער נעמען נאָר די הויפּט־פאַכן פון די 22 שטעטלעך.

די פאַכן־סטרוקטור פון יידישע בעלי־מלאכות אין א צאָל ליטווישע שטעטלעך (1937):

שטעטלעך	אין מעטאַל־ארבעט	אין מאַשינען־ארבעט	אין הויט־ארבעט	אין טעקסטיל־ארבעט	אין הילץ־ארבעט	אין מאַלערייען	אין בוי־ארבעט	אין אַנדערע פאַכן
אבעל	4	3	4	—	—	1	4	17
אוטיאַן	19	31	18	13	17	10	5	37	150
אוזשפאָל	6	—	4	4	1	1	—	6	22
אנטאלעפט	2	1	5	—	4	3	—	1	16
אַניקשט	16	42	9	11	9	1	4	74	166
אנוסישאק	5	4	2	2	—	—	—	1	14
דוסיאט	8	5	6	2	4	—	—	7	32
וואבאלניק	3	3	2	2	2	—	1	3	16
וויזשון	5	1	5	—	—	—	—	—	11
ווידוקלע (ווידזע)	3	—	2	2	—	—	—	8	15
ווידישקים	—	—	1	—	—	—	—	—	1
זאראסיי	25	12	11	6	8	1	3	16	82
טאראגין	5	—	2	1	—	—	—	15	23
סאלאק	14	13	6	1	7	4	1	10	56
סוויאדאשץ	3	3	5	1	2	—	—	1	15
סקאפישאק	3	1	1	—	—	—	—	1	6
פאנעדעל	6	8	9	1	4	—	—	3	31
פאנעמונאק	—	—	2	—	—	—	—	—	2
פאנעמונילים	—	—	2	—	—	—	—	—	2
קופישאק	2	5	—	1	3	—	—	11	22
קאמיי	2	4	3	1	—	—	—	2	12
ראקישאק	16	33	24	3	7	1	2	15	101
צוזאמען	147	169	123	52	68	21	16	216	812

שניידער און שוסטער מאכן אויס כמעט א העלפט פון אלע בעלי־מלאכות. גיט מען נאָך צו אזא ריין יידישע מלאכה, ווי קצבים, וועלן מיר באקומען, אז זיי מאכן אויס פיל מער פון א העלפט פון יידישע בעלי־מלאכות. די אזוי־גערופענע מעטאַל־פאכן מאכן אויס נאָר א נישטיקן פראָצענט — סך־הכל נאָר אזעלכע 8 פראָצענט פון אלע בעלי־מלאכות. קוקט מען דורך די גאנצע טאבעלע פון די 211 פונקטן, ווו די ציילונג פון די יידישע בעלי־מלאכות איז דורכגעפירט געווארן, איז חוץ קאַווע און פאַנעוועזש, ווו די צאָל שלאָסער און בלעכער איז באדייטנדיק, זיינען די דאָזיקע פאכן נאָר שוואך פאַרגעשטעלט. ווייזט אויס, אז יידן האָבן ווי נאָר גיט אריינגעדרונגען אין דער אינדוסטריע, וועלכע האָט זיך דאָך אנטוויקלט אין ליטע.

בלעטערנדיק זכרונות...

הרב פראָפ. ישראל אברהמס

ראַקישאַק — אַן אַפּשיין

הרב פראָפ. ישראל אברהמס

פראָפ. ישראל אברהמס איז געבאָרן געוואָרן אין ווילנע. געענדיקט אין עונגלאַנד א הויכשול, באקומענדיק דעם דיפלאָם „מ.א.". ער איז איצט דער רב ראשי פון די פאראייניקטע געמיינדעס אין דער קייפ און פון דער ספרדישער קהילה אין סאָלסבורי. ער איז אויך פראָפעסאָר פון העברעיש אין קייפטאַונער פאָלק־אוניווערסיטעט.

הרב ישראל אברהמס איז אויך א מחבר פון אינטערעסאַנטע ווערק.

איך, זעלבסט, בין געבאָרן אין ירושלים דליטא — אין ווילנע. מיין מוטער, ע"ה, איז געווען א ווילנערקע, אָבער מיין פאָטער, זצ"ל, איז געווען אן עכט־ראקישקער — ד.ה. ער, ר' זכריה־אלטער, און זיין פאָטער, ר' אברהם, און אויך זיין פעטער, הרב כיז, דער מרא דאתרא — כולם זכרונם לברכה — האָבן אלע, ווי איך פארשטיי, געשטאמט פון ראקישאָק. בכן בין איך, לכל הפחות, א האלבער ראקישקער לאנדסמאן. נאָר איך שטאָלציר מיט מיין פאָמיליע־פארבינדונג, מיט דעם קליין־ליטווישן שטעטעלע, פונקט ווי איך וואָלט דאָרט געבאָרן געווארן!

וועט איר פיליכט פרענן פארוואָס? וועל איך אייך געבן צו דערקלערן:

ראשית מוז איך מודה זיין אז איך געדענק קיין איין זאַך ניט פון דער אַלטער היים— ניט פון ווילנע און ניט פון ראקישאָק. איך בין געווען בלויז דריי יאָר אלט, וועו מיינע עלטערן, מיט זייער בן יחיד, האָבן פארלאָזן רוסלאַנד צוליב די אומרועו און זיך באזעצט אין ענגלאנד. א קינד פון דריי יאָר, קאָן כמעט גאָר ניט געדענקען. געווייניטלעך מעשיות האָב איך זיך געגוג אָנגעהערט, און פון די דערציילונגען קאָן איך זיך פיל זאכן פאָרשטעלן ביז היינטיקן טאָג, פונקט ווי איך וואָלט די געשעענישן בייגעווען. זיי ליגן פארבאָקט ביי מיר אין הארצן

ווי אמת'ע זכרונות. אָבער די זכרונות שפּראָצן ניט פון דער ווירקלעכקייט, נאָר פון כח הדמיון . . .

מ'פלעגט מיר דערציילן, צום ביישפּיל, ווי אלם א קינד פון צוויי־דריי יאָר האָב איך דעם זיידן נעזאָגט, מיט גרויסער איבערראשונג, דעם ערשטן טאָג פּסח, אז איך האָב שוין צוויי מאל אייגעטונקט. און וועז דער סטראָגער זיידע האָט געפרעגט, אין וואָס? האָב איך אים געענטפערט מיט התפּארות — מצה אין יויך! און דער סטראָגער זיידע האָט אונטערגעשמייכלט און געגעבן ישראליקן א קניפּ אין בעקעלע . . .

אזעלכע מעשיות געדענק איך לרוב. אָבער ניט אויף דעם סאָרט מעשה'לעך איז געגרינדעט מיין ליבע צו ראקישאק, מיין שטאלץ איז אין דעם קליין־ליטווישן שטעטעלע גופא. איך האָב געקענט ראקישאק, און דערפאר וועל איך איר קיינמאל ניט פארגעסן. פרעגט איר א קשיא: סטייטש?! ניט געדענקט און דאָך געקענט — דאָס איז דאָך תרתי דסתרי?! יאָ, פריינד, אָט דעם רעטעניש וויל איך אייך אין אָט דעם קורצן ארטיקל דערקלערן.

מיין גאנצע יוגנט — פון די קינדער־יאָרן ביז איך בין א רב געוואָרן — האָב איך זיך געהאָדעוועט אין אַן אַלט־ראקישקער היים. איך האָב געלעבט אין דער אָפּשיין פון דעם אמאליקן ליטווישן שטעטל. וועז ס'האָט אריבערגעטראָטן די שוועל פון אונדזער הויז, איז פלוצלינג אריבערגעשפּרונגען הונדערטער וויאָרסט — פון לאָנדאָן, עיר הבירה אין דער ענגלישער אימפּעריע, ביז קיין מזרח־אייראָפּע. ביי מיינע עלטערן אין שטוב האָט זיך אָפּגעשפּיגלט דער אמאליקער אָרט לעבן מיט אלע קליפּ־קלופּערלעך. מ'האָט גערעדט בלויז יידיש. טאָמער האָט זיך אריינגע'גנב'עט אן ענגליש וואָרט, האָט מען עס אזוי פארייידישט, אז קיין ענגלישמען וואָלט אים בשום אופן ניט געקאָנט דערקענען.

און ווי די שפּראך, אזוי איז אויך דאָס לעבן געווען דורך און דורך יידיש אויפן ראקישקער אופן. דער שבת'דיקער טשאָלענט, די יום־טוב'דיקע מאכלים, די ספּרים אין שאָפע — ש"ס און פוסקים און מדרשים, און — פארגעסט ניט — דעם תניא פון חב"ד. דאָס ריידן אפילו האָט געהאט א באזונדערן נעשמאק; די שיחת חולין איז געווען דורכגעקנאָטן מיט אַ לומדישן שקלא וטריא. און איבעראל האָט געהערשט דער דלות! אוי ווי אָרעם מען איז געווען, און אויך ווי רייך! אין תורה און יראת שמים זיינען מיינע עלטערן ב"ה געווען גבירים אדירים. אָבער פּרנסה — דאָס איז ווירקלעך געווען שווערער ווי קריעת ים סוף, וויל שבת און יום טוב האָט מען געהיט ווי אין דער היים, און א לעבן האָט מען געמוזט מאכן וועדליק די עקאָנאָמישע באדינגונגען פון ענגלאנד — באמת אן ענג לאנד פאר א היימישן יידן, וועלכער איז נעווען קלאָר אין די אלע וועגן פון תניא און אין אלע שיטות פון קבלה, אָבער איז, נעבעך, גאָר פרעמד געווען אין די נייט־וענדיקסטע סוגיות פון מסחר.

פאר זיך גופא האָבן מיינע עלטערן זייער ווייניק פארלאנגט, נאָר פאַרן זון האָבן זיי געהאט אמביציעס. זיי האָבן אָנגעוועגדט די לעצטע כחות, אז דער זון זאָל קאָנען לערנען אין ישיבה און שטודירן אין דער ראבינער־שול און אין אוניווערסיטעט. געמאַטערטע יאָרן זיינען אנטלאָפן; די האָר איז שוין געוואָרן גראָלעך. סוף סוף איז אָבער דאָך געקומען דער טאָג וועז איך האָב באקומען סמיכה. צו פארשטיין מיינע עלטערנס שמחה מוז מען טאקע זיין א רקישקער !

איך געדענק דעם בריוו וואָס הרב כץ, מיין עלטער־פעטער, האָט מיר געשריבן בשעת איך בין געוואָרן א מוסמך; און אויך געדענק איך דעם לעצטן בריוו וואָס איך האָב פון אים דערהאלטן דאָ אין קייפטאון — ער איז דאן געווען א בן תשעים ועוד! קורץ נאָך מיין דערהאלטן דעם בריוו, איז ער נפטר געוואָרן. זיין הייליקע נשמה האָט פארשפּאָרט צו לידן

די אכזריות פון די נאצים. אָבער צאן עדתו, לדאבונו, זיינען ניט לאנג שפעטער אומגעקומען על קדוש השם צוזאמען מיט די אנדערע קהלות וואָס די דייטשע בעסטיעס האָבן דערמאָרדעט.

אזוי האָט זיך דאָס קאפיטל געענדיקט—אין פייער און בלוט און טרערן.

* * *

יאָ, דאָס אמאָליקע שטעטעלע איז ניטאָ, אָבער איר זכרון, איר אָפשיין, לעבט און וועט לעבן ווי לאנג ס'וועלן זיין ראקישקער לאנדסלייט אויף דער וועלט, ווי לאנג דאָס יידישע פאָלק וועט ניט פארגעסן די פארצייטיקע ליטוויש היים און דעם אלטמאָדישן תמימות'דיקן לעבן.

ברידער! טייער דארף זיין דער ספר הזכרון פון ראקישאָק. ער וועט אונדז די טויטע שטענדיק דערמאָנען, מזכיר נשמות זיין די קדושים און באָגריסן—להבדיל בין החיים והמתים — די לעבעדיקע און די נייע דורות.

זאָל שפיגלען די אָפשיין פון ראקישאָק. לאָז די וועלט וויסן אז לא נותקה השלשלת — אונדזער טראדיציע-קייט בלייבט שטארק.

עם ישראל חי — דאָס יידישע פאָלק האָט איבערגעלעבט אלע המנ'ס און וועט נאָך ווייטער לעבן . . .

דער בית ספר „יבנה" אין ראקישאָק.

ראכמיעל פעלדמאַן

קינדער-יאָרן פרייד

ראכמיעל פעלדמאַן

ראכמיעל פעלדמאַן, געבאָרן אין 1897 אין סקאָפּישאָק, און זייענדיק א יונג קינד—אריבערגעפאָרן קיין ראַקישאָק.

אָנגעקומען אין יאָהאנעסבורג, אין 1910. באזוכט די יידישע רעגירונג־שול. פון 1912־1924 געווען טעטיק אין ד.א. הילפס־פאָנד פאר די מלחמה־געליטענע. געגרינדעט צוזאמען מיט א. מ. פינקוס, דעם פועלי ציון־פאראיין. באזוכט ארץ ישראל אין 1924 און אין 1928 ראַטן־פאַר־באַנד אלס פאָרזיצער פון דעם היגן קאָלאָניזאציע־פאָנד צו שטיצן די יידישע קאָלאָניזאציע־באַוועגונג אין אוקראינע און קרים.

דורך דער פועלי ציון באַוועגונג דערנענטערט ער זיך צום יידישן וואָרט. געהאַלטן רעפעראטן און געשריבן אר־טיקלען און דערציילונגען. אין 1935 ארויסגעגעבן „שווארץ און ווייס" — א בוך דערציילונגען פון דרום־אפריקע און אין 1945—„טרייערס".

געווען אקטיוו אין יידישן ליטעראַרישן פאראיין און האָט געהאָלפן גרינדן די ד.א. קולטור פעדעראציע.

זינט 1939—נעמט אן אקטיוון איינטייל אין היגן פאָ־ליטישן לעבן אַלס מיטגליד פון דער ד.א. ארבעטער־פאר־טיי און זינט 1943 רעפרעזענטירט ער די אַרבעטער־פארטיי אין דעם טראנסוואלער פראָווינץ־ראט. ער באטיי־ליקט זיך מיט פארשיידענע אַרטיקלען אין ענגלישע ציי־טונגען.

פאראן מענטשן, וועלכע געדענקען גוט זייערע יוגנט־יאָרן, געדענקען זייער קינדהייט מיט אירע איבערלעבונגען, געדענקען די דערוואקסענע, און די חברים מיט וועמען מ'האָט געלערנט און זיך געשפּילט צוזאַמען.

איך געהער נישט צו אָט די „געדענקערס". די דערמאָנונגען פון מיין קינדהייט זיינען ווייניק אין צאָל און נעפּלדיק.

אפשר איז עס דערפאַר, ווייל דער נייער לעבנשטייגער אין יאָהאַנעסבורג האָט גאָר שנעל פארטושט די איבערלעבונגען אין ראקישאָק, און אויך צוליב דעם וואָס די נייע היים האָט מיך אויפגענומען אזוי מוטערלעך, פריינדלעך, און דער איבערגאנג איז געווען אָן וויי־טאָג און אָן בענקשאַפט.

ווען א בוים ווערט איבערגעפלאנצט, איז עס אָפּהענגיק ווי יונג איז דער בוים, ווי טיף עס זיינען די וואָרצלען איינגעוואקסן, ווי בעסער אָדער ערגער איז די ערד, אין וועלכער ער ווערט איבערגעפלאנצט.

מיינע וואָרצלען זיינען — אין דער ליטווישער ערד — ניט געווען טיף.

אין עלטער פון 10 יאָר איז שוין אנטשטאַנען דער קאָנפליקט פון חדר, בית הספר און פון דער רוסישער שול. עס איז געווען א געמיש פון שפּראכן—יידיש אין דער היים און אין גאס, העברעיש אין בית הספר און אין געדרוקטן וואָרט, רוסיש צווישן דער אינטעלי־גענץ און ליטוויש אויפן מארק און אין דאָרף.

מיין יינגלשער פארנעם איז ניט דערגאנגען ווייטער פון דעם שטעטל און וועגן תכלית־ענינים — וועגן דעם וואָס מען וואָלט וועלן זען און וואָס מען וואָלט וועלן טאָן — האָט מען נאָך ניט געקלערט.

און דאָך, און דאָך, בליצן אויף אין זכרון פונקטן, וואָס באלייכטן מיינע קינדער־יאָרן אין ראקישאָק.

נאָך דער פרייד פון די ליטווישע פיר ציים־סעזאָנען—נאָך די תענוגים פון א זומער און ווינטער, פרילינג און הארבסט, האָט זיך לאנג געבענקט, און איבערהויפט — נאָך די קאָרנפעלדער, וואָס זיינען געווען נאָענט נעבן אונדזער חדר — משה דעם מעשצאנסקערס חדר—און נאָך די וועלדער, וועלכע האָבן אַרומגערינגלט ראקישאָק.

מיינע ערשטע געשריבענע שאפונגען אין ענגליש זיינען געווען סטימולירט פון בענק־שאפט נאָך די ליטווישע פעלדער און וועלדער און נאָך די שניי־וויסע ווינטערן.

עד היום, וועו איך זע גרויסע גרינע עפּל, דערמאָן איך זיך אָן יענע ווונדערבארע סוף־זומער־פרימאָרגנס ביי זלמן־נחמנס אין הויף, ווו מען פלעגט אינפאקן עפּל, אין קאסטנס, פאר עקספּאָרט. דער ריח פון די עפּל האָט אונדז אויפגעוועקט פאר זונאויפגאנג, און זלמן נחמן פלעגט זיך וויצלען מיט אונדז איבער דעם וואָס מיר זיינען אזוי פרי ארויס פון די בעטן.

אפילו בעת מען עסט א גרויסע זאפטיקע פלוים, דערמאָנט מען זיך ווי מען פלעגט גנבע־נען פלוימען פון פויערישע סעדער און מען האָט קוים, קוים געראטעוועט דאָס לעבן, אוועק־לויפנדיק אהיים פון אָן אויפגערעגטן פויער, וועלכער האָט זיך געיאָגט נאָך אונדז.

פלאַץ פון „אומאָפּהענגיקייט" — אין ראקישאָק

דער ריח פון פרישׂ-אויסגעמאָלטן מילך איז אומעטום דער זעלביקער, נאָר ביי מיר רופט עס אַלעמאָל ארויס דערמאָנונגען פון דעם גראפּס הויף, ווו מען פלעגט אין זומערדיקן נאָכמיטאָג גיין קויפן נאָר וואָס אויסגעמאָלקענע מילך. עס איז געווען א מין עקסקורסיע צו א לאנד פון פּריצים און פּאַלאַצן.

א קליינער אויסקלייב פון בלומען איז געוואקסן אין און ארום ראקישאק. אין יאָ־האנסעבורג איז די צאָל פון פארשיידענע בלומען גרויס, און דאָך איז מיר, אפילו ביים היינטיקן טאָג, נאָענטער די מארגאריטקע, די נאסטורציע, די בלאָע קאָרנבלימלעך, איידער די שיינע רויז, די פּראכטפולע גלאדיאלע און די עקזאטישע סטרעליציא.

ווען איך זע אין סוואזילאנד שווארצע קינדערלעך באָדן זיך אין א טייכל און פרייִ־דיקע אויסגעשרייען לאָזן זיך הערן פון זיי, דערמאָן איך זיך די פרייד פון באָדן זיך אין קליינעם „פרודל". עס איז געווען פאר מיר דאן אן אויסטערלישע פרייד, וואָס האָט געמאָנט געזעטיקט ווערן נאָר מיט ארומלויפן עטלעכע מאָל אין און ארום דער לאָנקע, וואָס האָט זיך געגרענעצט מיט דעם קליינעם „פרודל", א'ן וועלכן כ'האָב זיך אמאָל, שיעור, ניט דער־טרונקען.

און ווען כ'זע ווען ס'איז א לאמטערנע, דערמאָנט עס אָן די ווינטער־נעכט אין חדר און די פרייד פון דעם צוריקקער אהיים מיט די אייגענע לאמטערנעס, וואָס פלעגן קאָנקורירן מיט דער ליכטיקייט פון דער לבנה און דעם שנייווייסן ארום.

עס איז אומפארגעסלעך די פרייד פון די יום-טובים אין ראקישאק.

ניי־יאָר פלעגט זיך אָנפאנגען מיט פּסח און ניט מיט ראש השנה, ווייל די וועלט פלעגט זיך האַן באנייען מיט ליכטיקייט און וואַרעמקייט. די בלאָטעס, זיינען, פּסח צייט, שוין געווען במעט אויסגעטריקנט און די ביימער פלעגן זיך ווידער אָנקלײדן אין גרינקייט.

וואַר קאָן מעסטן די געשפּאַנטקייט פון טאָג, בעת אונדזערע מצות פלעגן געבאקט ווערן אין „פּאַרדיאַד"—דאָס שניידן די טייג, דאָס העלפן צו רעדלען די מצות און דאָן די פּראָצעסיע — פון „פּאָדריאַד" א היים, מיט די מצות.

און אזוי יעדער יום-טוב, מיט זיין באזונדערער פרייד, הגם עס פלעגט אביסל צע־שטערן מיין יום-טוב, דאָס וואָס איך בין געווען דער דריטער פון די דרייִ יינגלעך אין שטוב, און פלעג אלע מאָל קריגן אן עלטערן ברודערס געניצטן אנצוג און ניט קיין נייעם.

פון די אומעטיקע און שווערע טעג געדענק איך נאָר דאָס סאמע טראגישסטע — די טעג, ווען מען האָט אין ראקישאק דערוואַרט א פּאָגראָם.

קלאנגען פון פּאָגראָמען אין דערבייאיקע שטעטלעך זיינען פארשפרייט געוואָרן, און ווען די „נייעס" איז אָנגעקומען, אז פּאָגראָמשטשיקעס זיינען שוין נאָר נאָענט און קאָנען אויף מאָרגן דערוואַרט ווערן אין ראקישאק, האָט די מאמע באשלאָסן צו פארלאָזן דאָס שטעטל, אָבער ווו אנטלויפט מען?

באשלאָסן האָט די מאמע דערווייל צו גיין צום וואקזאל — אלנפאַלם זיך געפינען נעבן א באן-סטאנציע.

קיין פור האָט מען ניט נעקאָנט קריגן צו דינגען. אלץ אין שטעטל איז געווען ווי אָפּגעשטאָרבן.

א גאנצן אָוונט האָט מען זיך געפאקט, און פאר יעדערן איז געווען צוגעגרייט א פּעקל פון די סאמע נייטיקסטע זאכן.

נאָר פרי, האָבן מיר זיך געלאָזט אין ווע. מיטן שאָסיי זיינען מיר ניט געגאנגען,

ווייל דאָרט וואָלט מען געקאָנט זיך באגעגענען מיט די „פּאָגראָמשטשיקעס". דעריבער זיינען מיר געגאנגען מיט זייטן־געסלעך און דורך פעלדער. דער וועג, געדענק איך, איז געווען א גליטשיקער, אויסגעשפרייט אין אן אומענדלעכער ווייטקייט.

זלמן מאָטע בערעס (מיין מומע מלכה פעלדמאנס פּאָטער), וועלכער האָט געווויינט אויפן וואקזאל, האָט אונדז פריינדלעך אויפגענומען און ביי אים אין הויז האָבן מיר זיך געשפּירט זיכערער.

שפּעט ביינאַכט האָט א שטורם־ווינט געטרייסלט א צעברעכענעם לאָדן, און ס'האָט אזוי מאָדנע אומרואיק געקלאפט אז מען האָט געטראכט, אז דאָס זיינען שוין די פּאָגראָמשטשיקעס אָנגעקומען.

דאן איז מען דאָך אַריבערגעקומען נאָר מיט שרעק. אָבער מיט יאָרן שפּעטער, אונטער דער היטלעריסטישער הערשאפט, האָבן די דייטשן, מיט דער הילף פון ליטווישע כוליגאנעס, דורכגעפירט דעם פּאָגראָם, וואָס האָט פארטיליקט די יידן פון ראַקישאָק און פון גאנץ ליטע.

* * *

ביים היינטיקן טאָג זע איך ראקישאָק, ווו יעדער שטיין און שטיקל ערד פון שטעטל איז באַגאָסן מיט יידיש בלוט און עס ווילט זיך שלטן די פעלדער, וואָס האָבן איינגעזאפט דאָס בלוט פון אונדזערע דערמאָרדעטע ברידער און שוועסטער.

און דאָך, און דאָך די פרייד פון די קינדער־יאָרן געדענקט זיך, ווייל עס איז א טייל פון אונדז, פון אונדזער אַמאָל.

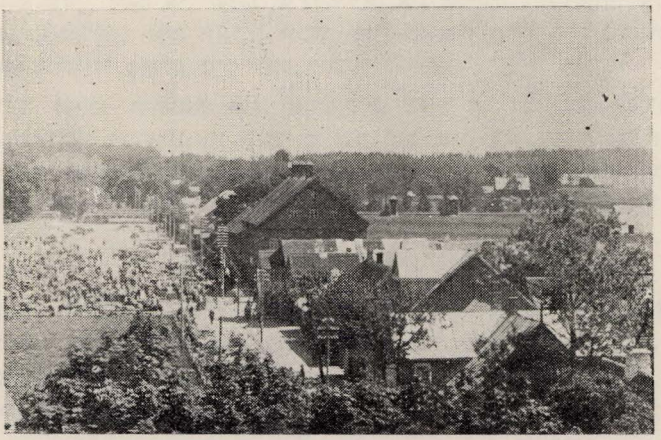

א מאָלעריש ווינקל פון ראקישאָק, בשכנות מיטן גראָפּס „הויף".

שלמה ריבין

מיין טאַטנס ניגון

פון מיינע קינדער־יאָרן אין ראקישאק זיינען מיר אין זכרון פארבליבן א סך עפיזאָדן און בילדער, באַזונדערס ווערן זיי בולט, בעת כ׳דארף זיי איצט פארעפנטלעכן פאר מיינע ברידער־לאנדסלייט.

מיין טאַטע, אהרן נתן, איז ניט געווען קיין חזן אָדער מנגן, נאָר ער פלעגט ווען ניט ווען דאוונען א מנחה אָדער מעריב ביים עמוד. אויף גרעסערע אספּיראציעס האָט ער זיך ניט פארמאָסטן, ווייל ער איז מער ווי אין א חדר ניט געגאנגען און אין די נאָר יונגע יאָרן האָט ער זיך געדאַרפט איינשפאנען אין וואָגן פון לעבן.

די יידישע ליטעראַטור איז נאָך דאָן געווען אין די וויקעלעך און זעלטן איז אָנגעקומען פון דער בריטער וועלט א ליטעראַרישער עקזעמפליאר צו אונדז אין שטעטל. דעריבער, קאָן זיין, איז די אינציקע לעקטור פון טאטן געווען דער תהלים.

אָט געדענק איך, ווי מיין טאטע פלעגט אויפשטיין גאנץ פרי, אין די ווינטער־נעכט, און פארזידן דעם קליינעם סאמָווארטשיק, וואָס האָט אריינגענומען א 12 גלעזער וואסער. ער פלעגט נאָך אנאנד טרינקען טיי און זאָגן תהלים מיט אזא האַרציקן ניגון, וואָס האָט זיך טיף ביי מיר איינגעקריצט.

ניט קוקנדיק אויף דעם, וואָס דער פּרימאַרגן־שלאָף איז ביי מיר אלע מאל געווען אזוי זים און איינגענעם, דאָך האָט דער ניגון פון טאטן מיך וואכעדיק געמאכט, און כ׳האָב געוואָלט, אז דער טאטע זאל ציען דעם ניגון ביזן שפעטן טאָג.

עס איז א שאָד, וואָס אין יענער צייט זיינען אין שטעטל ניט געווען קיין פארצייכענער פון מוזיקאלישן פאָלקלאָר, וואָס וואָלטן זיכער מיין טאטנס תהילים - ניגונים פאראייביקט, און אונדזער פאָלק־מוזיק וואָלט מיט דעם רייכער געווען.

מיט דעם זעלבן עקסטאַז און הארציקייט האָט ער געזונגען זמירות, מעלאָדיעס, וואָס איך האָב שפעטער געהערט אין א סך הייזער. עס איז מיר עד היום א רעטעניש: — פונוואַנעט האָט מיין טאטע געירשנט אָט די אלע ניגונים און ליטורגיש-מוזיקאלישע מאָטיוון? כ׳גלייב, אז אין אנדערע פארהעלטענישן וואָלט ער געווען אן אויסנארטיקער יידישער מנגן.

גוטע מדות אָדער האָפערדיקייט

מיין טאטע איז געווען א ייד א נצרך און שטענדיק איז ער ארומגעלאָפן צו זוכן א גמילת חסד. דאָך, ווען עמעצער איז געקומען לייען ביי אים א גמילת חסד, האָט ער אויך קיינעם ניט אָפּגעזאָגט, און ביי אים איז געווען כדאי ארומצולויפן א האַלבע שטעטל כדי צו קריגן א הלוואה פאר דעם צווייטן.

מיין מוטער פלעגט אים מאכן פארווורפן צוליב זיין דאָזיקער האנדלונג, זאָגנדיק, אז ער טוט עס צוליב האָפערדיקייט און נאיווה. מיין טאטע פלעגט אירע תרעומות ניט אנערקענען, מאָטיווירנדיק, אז בעסער זאל מען קוקן אויף אים ווי אויף א נגיד, איידער ווי אויף אן אָרעמאן, ווייל אויב מען וועט אים האַלטן פאר אן אָרעמאן, וועט ער שוין לאנג ניט קאָנען אָנגיין מיט זיין קליינעם מסחר פון פיש.

מיין טאַטע — אַ סאָציאַליסט

אהרן נתן רובין

ערב שבת פלעגט מיין טאַטע האָבן פֿריון פון נגידיתטעם און אָרעמע פֿרויען, וועלכע פלעגן קומען צו אים אייגקויפן פיש. ער האָט ביי דעם דאָזיקן מסחר ארויסגעווויזן זיין סאָציאַלן יושר.

אויב א נגידה איז געקומען צו זיין פור פיש און געוואָלט קויפן פאר זיך דעם גאָר בעסטן קאַרפֿ אָדער העכט אויף שבת, האָט ער ארויסגענומען פון אירע הענט און אוועקגעלייגט אונטער דער ראַנאָזשע, זאָגנדיק אז עס איז שוין פארקויפט. ער פלעגט די בעסטע פיש אָפּלייגן פאר אָרעמערע פרויען. אויב ער האָט ניט געהאט פאר די בעסערע פיש — צווישן די אָרעמע קונהטעס — קיין בעלן, האָט ער די פיש געבראכט צו זיך א היים און פלעגט מיט פארדראָס, דערציילן דער מאַמען וועגן דער גרויסער העזה פון די גבירישע באלעבאָסטעס: — צו וועלן קויפן פון די בעסטע פיש. זיין ארגומענט איז געווען, אז אויך די אָרעמע מענטשן דארפן עסן גוטע פיש.

אזעלכע סאָציאַליסטישע האנדלונגען האָט ער ארויסגעווויזן א סך, אויך בנוגע דער יונגער פֿראָגרעסיווער באוועגונג, וואָס האָט זיך אָנגעפאנגען ביי אונדז אין שטעטל — אין 1905-טן יאָר.

איך געדענק, ווי אין 1905 האָט מען א יונגנמאן ארעסטירט פאַר פֿראָגרעסיוו־רעוואָלוציאנערער טעטיקייט. ער איז געקומען קיין ראקישאק פון אן אנדער שטאָט. מיין טאַטע האָט דאן געטאָן אלע תחבולות און אים ארויסגעהרייט פון דעם פֿריסטאווס הענט. אן ענלעכער פאל איז פאָרגעקומען מיט א יידישן סטודענט, וועמען די פּאָליציי האָט ארומגעזוכט אין שטעטל כדי אים ארעסטירן, באשולדיקנדיק אים אין רעוואָלוציאנערישקייט. דער סטודענט האָט זיך אין יענער נאכט באהאלטן ביי לאה דער שניידערין — אין איר וואַרשטאט, און כ'האָב אים דאן פאַרנרימירט מיט א בארד. מיין טאַטע האָט געקראָגן א פור און, בסתר, האָט ער אים משלח געווען פון שטעטל אין דער טיפער נאכט.

די טרערן פון מיין טאַטן

עס איז אונדז אלעמען — פון דעם פריערדיקן דור — באוווסט ווי א שוהל אין א קליינעם יידישן שטעטל האָט אויסגעזען בשעת די תפילות אין ימים נוראים. די פרומקייט און יראה פאר דעם רבונו של עולם איז דאָך געווען אין לשער. די זיפצן און קרעבצן, גע-

ווייגען און געשרייען פארן רבונו של עולם האָבן געהילכט אין שוהל, בעת מען האָט געזאָגט די תפילה: לאל עורך דין. פון עזרת נשים האָבן זיך געהערט געווייגען אויף אלערליי אקטא-וועם און טענער.

עם דאכט זיך מיר, אָבער, אז קיינער האָט אזוי ניט געווייגט ווי מיין טאטע. מען האָט געשפירט, אז עם רייסט זיך פון די טיפסטע צעלן פון זיין הארץ — די פיין, וואָס איז ביי אים געווען אָנגעזאמלט אין משך א גאנצן יאָר. ווי נאָך א גרויסן שטורעם האָט ביי אים ארויסגעפראלט דער יאָמער און ביטערניש ביז איבער די ברעגעס פון זיין „איך". ער פלעגט אויסברעכן מיט אזא מין שטארקן אויפברויזנדיקן געווייין, וואָס מיין פעדער איז ניט אין שטאנד עס צו ניואַנסירן. דער חזן פלעגט אויף א ווייל איבערריסן זיינע דביקות-דיקע אויסגעשרייען און האָט געווארט ביז מיין טאטע זיך אביסל איינגעשטילט, פונקט ווי ער פלעגט ווארטן מיט זיין תפילה ביז דער רב אָדער א גוטער ייד איז אויסגע-שטאנען שמונה-עשרה.

עד היום באוונדער איך מיין טאטן פון וואנען האָט זיך ביי אים ענגומען די שטארקע רעליגיעזיטעט און גאטפארכטיקייט. ער איז דאָך ניט געווען פון די גרויסע פרומאקעס. זיין הנהגה איז געווען א וועלטלעכע: די בארד קורץ געשאָרן און צו קיין שיעור לערנען איז ער ניט געגאנגען. דעם פירוש פון די תפילות האָט ער אויך ניט געוווסט. כדי צו פאר-שטיין דעם טייטש, פלעגט ער מוזן אָנקומען צום עברי-טייטש פון א חומש, תנ"ך אָדער מחזור.

משמעות, אז זיין גלויבן און מורא פאר דעם כסא כבוד איז געווען טיף איינגע-קריצט אין זיין הארץ.

דער פּאַטש

דעם ערשטן און לעצטן פּאַטש אין מיין לעבן האָב איך געגעבן אין מיינע יוגנט-יאָרן. דאָס איז געווען צוליב דער פאלגנדיקער פאסירונג:

אין די יאָרן 1912—1913 איז געקומען אין אונדזער ראקישאק א לערער יפה. זיין נאָמען געדענק איך ניט. עס דאכט זיך מיר, אז שפעטער איז ער געוואָרן א באוווסטער דיק-טער. שוין אין ראקישאק האָט דער דאָזיקער לערער געשריבן לידער, וועלכע ער פלעגט פאר אונדז פארלייענען. אגב האָבן מיר ווייניק-וואָס פארשטאַנען דעם זין פון זיין שרייבן. נאָר ער האָט אונדז דאן פארזיכערט, אז דאָס זיינען פאָעטישע שאפונגען, וואָס מען וועט זיי אמאָל אָפדרוקן.

א דאנק זיין איניציאטיוו און דער מיטהילף פון שמואל לייב מאטיזאָן, דעם לערער יאָסל שטיין, חנן מעלער און מיין ווייניקייט, איז אין שטעטל געשאפן געוואָרן א ביבליא-טעק, וואָס איז געווען אין יענער צייט אומלעגאל.

די ביבליאטעק האָט זיך געפונען אין א זייטיקן געסל, אויף א בוידעם-שטיבל, און יונגע בחורים און מיידלעך האָבן מיט התמדה געלייענט די שאפונגען פון מענדעלע, שלום-עליכם, י. ל. פרץ, ד. פרישמאן און שלום אש.

מיר פלעגן זיך אויך באקענען מיט נייע שרייבערס — א דאנק דעם זשורנאל „די יידישע וועלט", וואָס פלעגט דערשיינען אין קלעצקינס פארלאג. דער שרייבער און דיכטער „דער נסתר" איז געווען פאר אונדז א מיסטעריעזער טיף. און מיר פלעגן לאנג צווישן זיך דיסקוטירן איבער זיינע ווערק.

עס זיינען געווען דאן א סך לייענערס און מען האָט עס טאקע געטאָן ניט כדי זיך

אויסצופיינען, נאָר מען איז געווען שטארק הונגעריק נאָך א יידיש בוך, וואָס האָט אונדז פאר-שאפט א גרויסן גייסטיקן תענוג.

ביי פייגעטשקען יקום מאירם אין קרעמל פלעגן מיר, די לייענערס פון ביבליאָטעק, זיך צונויפקומען. מיר האָבן דאָרט איינגעקויפט באָב, לעמאָנאד און שאָקאָלאד, און בינתים האָבן מיר געפירט היציקע דיסקוסיעס וועגן די געלייענטע ביכער.

פייגעטשקע יקום מאירם

פייגעטשקע איז געווען א שטילע און טיפזיניקע מיידל. אירע א חברטע האָט זיך איינמאל אויפגערעגט, הלמאי מען האָט איר ניט געגעבן קיין ביכל. פון אויפגערעגטקייט האָט זי געזאָגט: „כ'גיי מסרן דער פאָליציי..." מיר האָבן זיך אלע דערשראָקן פאר אירע ווערטער. אויף גיך האָבן מיר אריבערגעפירט די ביבליאָטעק אויף אן אנדער דירה.

עס איז געווען ווינטער ביינאכט. בעת כ'האָב געפירט א טיל ביכער פון ביבליאָטעק, האָב איך זיך אנגעטראָפן מיט דער מיידל, ווילכע האָט געדראָט, אז זי גייט צום פּריסטאוו מסרן. איך האָב זיך שטארק אויפגערעגט און איר געגעבן א פלאמיקן פּאַטש אין באק.

רעוואָלוציאנערע יוגנט

דער טערמין פון דער צארישער פּאָליציי אין רוסלאנד איז געווען זייער גרויס, אז אפילו לייענען א ביכל אדער דיסקוטירן איבער אים, האָט מען געדארפט טאָן מיט גרויסער פאָרזיכטיקייט.

פייגעטשקע יקום מאירם-
אַבראַמאָוויץ, האָט געשריבן לידער
אין דעם נוסח:

„דו קלערסט? ווי ליכטיק ווי שענהו
איז אלץ ארום,
און דאָך צו צייטן בלייבט מיין הארץ
אזוי ווי שטום.

נאָר הער! ווען דו גייסט פארביי
א גאָרטן
און דו זעסט הויכע בוימער,
שיינע בלומען,

מיינסטו אז זיי זיינען מיט איינמאָל
אויפגעקומען? . . .

ניין. זיי האָבן אויך אויף זיך געהאט
גענוג קעלט און ווינט און רעגן.

און דאָך מיט שטאָלץ און מוט,
האָבן זיי דערוואַרט די גליקלעכע
מינוט,

דער פרילינג איז געקומען
און האָט זיי מיט ליבע אויפגענומען".

איך האָב אין יענע יאָרן געהערט צו דער אזויגערופענער גרופּע „מאַליענקאיא גרופּא סאָציאליסטאָוו רעוואָלוציאָנעראָוו" (יוגנטלעכע גרופּע פון סאָציאליסטן־רעוואָלוציאָנערן).

אין די שבתים פלעגן מיר, יוגנטלעכע, זיך צונויפקומען ביי שיינע דער לערערין אין שטיבעלע. זי איז געווען א לערערין פון לערנען שרייבן און לייענען יידיש. זי האָט אויך פארקויפט לעמאָנאד און באָב. מיר האָבן אום שבת באצאָלט און זי פלעגט אונדז ארויס־געבן „רעשטע" . . .

זי איז געווען א הויכע מיט גראָלעכע האָר. זי פלעגט פאר אונדז האלטן לעקציעס וועגן סאָציאליזם און געגעבן עצות ווי צו פירן קאָנספּיראטיוו די רעוואָלוציאנערע טעטי־קייט. זי האָט אין אונדז אריינגעגעבן א גייסט און פארשטאנד, אז מיר זיינען די ערשטע שוואלבן צו פארשפּרייטן דעם סאָציאליזם אויף דער יידישע גאס.

עס האָט זיך אונדז געדאכט, אז שיינע די לערערין איז געקומען פון אן אנדער פּלאנעט. זי האָט מיט געשמאק און באוואוסטזיין פאָרגעלייענט שלום־עליכמס „דער פעטער פּיניע מיט דער מומע רייזע". זי האָט אונדז דערביי דערקלערט יעדן וואָרט און זאַץ און אָפּגעשאצט די דאָזיקע ש"ע שאפונג, ווי א גרויסע פּאָליטישע פּראָפּאגאנדע־אויפקלע־רונג, וואָס איז געוועגדט קעגן דעם רוסיש־יאפּאנישן קריג, אין 1904.

עס האָט זיך פאר אונדז אנטפּלעקט א נייע וועלט. פון אירע אויסטייטשן איז געוואָרן פאר אונדז קלאָר, אז שרייבערס שרייבן ניט סתם אזוי, נאָר יעדער שרייבער און דיכטער האָט זיינע כוונות און אידיי. עס איז געוואָרן פאר אונדז פארשטענדלעך, אז מיר, לייענערס, דארפן זיך אריינדרינגען אין יעדן וואָרט און שורה פון מחבר.

שיינע די לערערין איז עד היום ביי מיר א רעטזעלהאפטער טיפּ: ווער איז זי און פון וואַנען איז זי צו אונדז אין שטעטל געקומען?

דער „פּיעכאָטנער" מגיד

ווי אין אלע יידישע שטעטלעך אין ליטע, אזוי, אויך צו אונדז, אין ראקישאָק, פלעגן קומען וואנדער־מגידים. זיי פלעגן, על פּי רוב, וואנדערן צופוס און ווען ניט ווען האָבן זיי זיך ארויפגעכאַפּט אין מיטן וועג אויף א יידישער אָדער אויף א גויאישער פור.

די דרשות האָבן זיי געהאלטן שבת בייטאָג און אין זעלטענע פאלן אויך אין א זונ־טאָג־טאָג. קליינע מודעות אָדער צעטלען פּלעגט מען פונאנדערקלעפּן אויף די טירן פון הייזער און פון די בתי־מדרשים, מיט דעם נוסח: „מאָרגן וועט האלטן א מגיד א דרשה".

דערפאָלגרייך איז געווען די יעניקע דרשה, וועלכע איז געהאַלטן געוואָרן אין אַ פּשוטער פאָלקטימלעכער שפּראַך, וואָס איז געווען נאָענט צום „עמך"־מענטש. קיין מוסר־רייד האָט, כמעט, קיינער ניט סובל געווען.

איך געדענק א מגיד, וועלכער איז געווען הויך און דאַר, מיט א קליין בערדל און מיט א גרויסער נאָז. ער איז געווען א רירעווויקער, מיט ביציקע אויגן, און ווייט ניט קיין חלוש. עס איז ביי מיר געווען א ווונדער, ווי קומט ער צו מגידות.

איך האָב ליב געהאט די דרשות פון מגידים, אפילו ווען כ'בין געוואָרן עלטער און שוין געווען א גאנץ קליינער מחותן מיטן בית־המדרש. ספּעציעל האָב איך ליב געהאַט צו הערן דעם אויבן דערמאָנטן מגיד. זיינע דרשות זיינען געווען באפּוצט מיט מעשהלעך וואָס האָבן געהאט א מוסר־השכל. עס איז עד היום ביי מיר איינגעקריצט זיין פאָלגענדיקע מעשה:

אן אלטער פריץ איז, איינמאל, פארבייגענאנגען נעבן א יונגן פריצם גוט. דער-זען, ווי דער יונגער פריץ שטייט און האלט אין האנט א שטעקן און שלאגט א וויסע הון, איז ער נשתומם געוואָרן, וויל צייט ער לעבט האט ער נאך אזא מין זאך ניט געזעהן, אז מען זאל באשטראפן א הון. ער האט געוווסט, אז מען שלאגט א קאץ, א הונט, אבער ניט קיין הון.

דער אלטער פריץ איז, דעריבער, צוגעגאנגען צום יונגן פריץ אים פרעגן: וואס האט פאסירט מיט זיין הון? מיט וואס האט זיך פארזינדיקט? אויף דעם האט ער באקו-מען אן ענטפער: „זעסט ניט, די הון איז בלאטיק. שוין א האלבע שעה, ווי זי זיצט און קאשקעט זיך אין זאמד, האב איך, בכן, געוואלט מיט א שטעקן ארויסקלאפן דעם שטויב פון איר".

פון דער א מעשה האט דער מגיד, מיט זיין ספעציפישן ניגון, אויסגעפירט דעם פאלגנ-דיקן מוסר-השכל:

„די א וויסע אומשולדיקע הון, ליבע יידן, איז געקליבן צו אייערע אומשולדיקע קינדערלעך. אלע גאטם באשעפענישן נעמען זיך אן מיט שטויב, און אזוי ווי עם קומט א צייט אויף דער הון, אז זי דערפילט דעם שטויב אויף זיך און שאקלט עם ארויס, אזוי זיינען אויך אייערע אומשולדיקע קינדערלעך, וואס כל זמן זיי זיינען יונג, קריכן זיי אין אלע זאמדן און שטויב. אבער, וען זיי ווערן עלטער און גרעסער, טרייסלען זיי פון זיך ארא פ דעם א שטויב, ד.ה. די ווילדקייטן, וואס זיי האבן צוגעאייגנט. איר, ליבע בריידער, האט די א פאקטן אויף זיך אליין געזען. א ט איז א יינגל א פראי-אדם, ווי אן אמתער שייגעץ, און מיטאמאל ווונדערט איר זיך, ווי ער ווערט א גאנצער מענטש, מיט דרך ארץ. דערפאר, ליבע יידן, מיט שלאגן אייערע קינדער ווען איר דעם „שטויב" ניט באזייטיקן. איר דארפט ניט טאן, ווי דער יונגער פריץ האט עם געטאן. עס ווען קומען א צייט דערצו, און אייערע קינדער ווילן אליין פון זיך ארא פוואַרפן די שלעכטע זיטן און רגילותן".

דער „באנקיר"

אין ראקישאק זיינען געווען גאנץ ארעמע מענטשן צווישן דער יידישער באפעלקע-רונג. עס האט פאסירט, אז בעלי-הבתים אדער באלעבאסטעם האבן ניט געהאט די מיגלעב-קייט צו געבן אן ארעמאן א נדבה, אפילו ניט קיין גראשן.

האט זיך, אין יענער צייט, געפונען א ייד, וואס האט צוגעטראכט א מיטל ווי אזוי צו העלפן ארעמע לייט, וועלכע שלעפן זיך איבער די הייזער פון איין שטאט צו דער אנדערער. האט ער זיך געמאכט א זיגל און קארטאנענע צעטעלעך. צו יעדער מטבע איז געווען דאס קארטאן-צעטעלע פון אן אנדער גרוים און פארנעם. דער שטעמפל האט געהאט דעם נאמען פון א צדקה-געזעלשאפט, אדער אן אנדער עפיגראם.

די א צעטעלעך פלעגט מען געבן די ארעמע לייט, וואס פלעגן זיי אפזעצן אין הקדש (אן אכסניה פאר דלפנים), 5 פאר א קאפיקע, אדער זיי פלעגן עם פארקויפן צו די באלע-באסטעם: 4 פאר א קאפיקע. יעדע יידישע פרוי האט געקאנט אזוי ארום די 4 צעטעלעך פאר-טיילן צווישן 4 ארעמע לייט.

עס האט זיך אויך געפונען א „באנקיר", וועלכער האט געקויפט די דאזיקע צעטעלעך. עס איז ביי אים דאס געוואָרן א מקור פון פרנסה.

שווארצע מחשבות

אפטמאל מאטערן מיך פינצטערע געדאנקען, מחשבות איבער דער פראבלעם פון חיה און מענטש. די יניקה פאר זיי האב איך געקריגן נאך פון די רעפלעקסן פון די קינדער־יארן אין מיין געבארנשטעטל ראקישאק.

איך געדענק, ווי סוף ווינטער איז דער שכיי צענאנגען און ערטערווייז האבן זיך שוין באוויזן שטיקער ערד. אין שטעטל האט מען שוין געקאנט זיך באגיין אן א שליטן, אבער מחוץ'ן שטעטל, פארנדיק צום וואקזאל, האט מען נאך געדארפט נוצן דעם שליטן. די יידישע פורמאנעס ווי אויך „פאניעס" פון די ארומיקע דערפער האבן נאך געפירט משאות אדער געהילץ פון וואלד מיט שליטנס. ניט אומזיסט האבן די פערד אויסגעזען מאגער און אייגנעקווארט, ווייל עס איז געווען איבער די כוחות צו שלעפן משאות מיט א שליטן, ווען דער שכיי האט זיך קיים געהאלטן אויף דער ערד.

איינמאל האב איך דערזען ווי פון דער זייט פון צערקווע קומט אן א שליטן. די צוויי פערדלעך שלעפן דעם שליטן מיט אלע כוחות. זיי לינן כמעט אויף דער ערד פון איבעראנ־שטרענגונג. נאך דעם דאזיקן שליטן האט זיך נעשלעפט א געלער יידישער פורמאן מיט זיין בידנעם פערד. דאס בידנע פערד שלעפט דעם שליטן מיט אלע כוחות און דער פורמאן העלפט אים שלעפן. ניט קוקנדיק אויף אלע אנשטרענגונגען הן פון דעם פערדל און הן פון דעם באלעגאלע, רירט זיך ניט דער שליטן פון ארט. עס איז נאך געבליבן א קלייניע דיס־טאנץ צו קומען צו א שנייאיקן ארט.

דער דאזיקער פורמאן און דאס פערדל ווילן זיך דערלאנגען צו אט דעם שנייאיקן פונקט. דער שליטן, אבער, רירט זיך ניט. פאלט אריין אין כעס דער פורמאן און פרווועט שלאגן זיין אויסגעמאטערט פערדל. ער שלאגט אים אן רחמנות מיט דער בייטש. ער בעט זיך ביי אים מיט תחנונים און שרייט מיט הויבע קללות. דער פורמאן שלאגט אים אן איבערריים, אבער עס העלפט ניט קיין זאך. פון פערד יאגט א ווייסע פארע, און לסוף פאלט דאס פערדל אין שפאן. עס שלאגט אים דאן דער פורמאן מיט כעס און דאס בייטש־שטעקל פאלט אויפן פערדס קאפ, פון וועלכן עס גיט א פלייץ א ריטשקע בלוט, וואס האט באפארבט די ערד.

איך בין דאן געווען א קליינער יינגל און כ'האב ניט פארמעגט די מוטיקייט זיך אנצונעמען פאר דער קריוודע פון דער שטומער באשעפענים. מיט מיר זיינען געשטאנען אויך דערוואקסענע און האבן דאס צוגעזען און געשווינגן.

בעת איך בין עלטער געווארן און האב שוין געזען א סך גרויליקן אין לעבן, האט פאר מיר שטענדיק געשוועבט אויך דאס בילד פון בידנעם פערדל, וואס ס'האט דאן פארזייט ביי מיר דאס ערשטע קערנדל פון פעסימיזם.

זלמן פעלדמאן

פארוואס?

(אייניקע דערמאנונגען)

סקאפישאק, דאס קליינע שטעטל, ווו איך בין געבאָרן געוואָרן, האָט זיך נעפונען אין א פארוואָרפן און אפגעשטאנענעם ווינקל פון ליטע — א לאנד, ווּאס איז נעווען רע־גירט פון א דעספאטישן און פינצטערן רעזשים. חוץ די צוויי קירכן און א פאָר צוויי־עטאזשנע הילצערנע נעבוידעס, זיינען די הייזער און די קראָמען פון סקאפישאק נעווען קליין און אפגעלאָזן, ניט פיל בעסער ווי די כאטעס פון די פויערים פון די ארומיקע דערפער. די גאסן זיינען נעווען נאקעט און גרא; בלאָטיק ווען עס האָט נערעגנט, און שטייביק, ווען ס׳איז נעווען טרוקן. אָבער אין מיינע וואנדערונגען, אין שפעטערע יאָרן, האָב איך זעלטן ווו אנגעטראָפן א שענערע און מער רייצנדיקע לאנדשאפט, ווי די ווּאס האָט ארומגערינגלט מיין שטעטל.

אויף מערב זייט פונעם שטעטל זיינען געלעגן צוויי גרויסן אָזיערעס, ווּאס האָבן זיך נעצוינן ווייט אזוי ווי אין הימל אריין. ריזיקע סאָסנע־וועלדער האָבן ארומגעזוימט דאָס שטעטל אויף דרום־מזרח. די אָזיערעס מיט זייערע פראכטיקע וואסער־ליליעס און אאיר; די בלענדיקע שקיהאם, ווּאס האָבן זיך אפגעשפיגלט אין די וואסערן פון די אָזיערעס אין אלערליי פארבן און פארמען; דאָס שפאציר אין די וועלדער; דאָס שטילע רוישן פון די בייטער, און די וועוועריקעס, ווּאס זיינען ארומגעשפרונגען אין די צווייגן, דער מחיהדיקער ריח פון די סאָסנעס און פון די יאגעדעס, — שווארצע, בלאָע און רויטע, — דאָס אלץ צוזאַ־מען האָבן איבערגעלאָזן א טיפן איינדרוק, און דאן—די סעדער פול מיט עפל, בארנעס, פלוי־מען, ניס און קאָרשן.

אָבער דאָך איז דאָס לעבן אין סקאפישאק נעווען א שווערער. איך בין נאָך דאן נע־ווען יונג צו פארשטיין פארוואָס, אָבער איך האָב געפילט, אז דאָס איז פארבונדן מיט דעם אוריאדניק, אנדריי, וועלכער האָט געוועלטיקט איבערן שטעטל מיט א נאגייקע. איך דערמאָן זיך: מיין מוטער האָט מיר אמאל געזאָגט, אז חוץ די שטייערן, ווּאס ער פלענט ארויסריסן פון דער שטאָטישער באפעלקערונג, האָט מען נאָך נעדארפט אים נעבן עפעס אין יד אריין, אויב ניט האָט מען ניט געטאָרט, אזוי צו זאָגן, אפילו א ניס טאָן.

„אָבער פארוואָס טרייבט מען אים ניט ארויס?" האָב איך געוואָלט וויסן. — מען קאָן נאָרנישט ניט טאָן, האָט מיין מאמע מיר דערקלערט, הינטער אים שטייט די מעכטיקע צא־רישע מלוכה. אין סקאפישאק איז אנדריי נעווען די רעגירונג. עס האָט דאָרט נעהערשט אזא ארעמקייט, קארופציע און פארנלייוועדטקייט. מיין פאָטער, א באשיידענער, צוריקנע־צויגענער און זעלטן־ערלעבער מענטש, באגרייפנדיק, אז אין דעם טיראניזשן לאנד קאָן ניט זיין קיין צוקונפט פאר זיין פאמיליע, האָט פארלאָזן דאָס לאנד, ווען איך בין נאָך נעווען א יונג קינד, און איז אוועק זוכן זיין גליק אין א ווייט לאנד.

ווען איך, דער עלטסטער פון פיר, האָב נעדארפט אָנהייבן גיין אין חדר, האָט מיין מוטער—א שיינע און הארציקע פערזענלעכקייט—זיך אריבערגעקליבן מיט דער פאמיליע קיין ראקישאק—ווּאס איז א כרך אין פארנלייך מיט סקאפישאק.

אין געוויסע הינזיכטן איז ראקישאק געווען ענלעך צו מיין געבורט־שטעטל. אויך ראקישאק איז געווען ארומגערינגלט מיט וואסערן און וועלדער, אבער עס איז פארט ניט גע־ווען דאס אייגענע. אין פארגלייך מיט סקאפישקער אזיערעס האבן די ראקישקער אזיערעס אויסגעזען, ווי קאלוזשעס, און דאס וואסער איז ניט געווען אזוי קרישטאל־קלאר. עס האבן די ראקישקער פרודען ניט באצירט ניט וואסער־לילים און ניט אזיר. דאס וואסער פון דעם גרעסטערן פרוד איז געווען א שטייענדיקער און כמעט דעם נאנצן יאר איז עס געווען אריבער־ געצויגן מיט פיענע. אויף איר איזאלירטן אינזל איז געשטאנען א פארלאזענע מיל. אויך דער וואלד איז ניט געווען אזוי צוטריטלעך און אנלאקנדיק. אבער אין דעם זיינען שוין גע־ווען שולדיק: דער גראף מיט זיינע שומרים.

ראקישאק, חוץ דעם וואס עס האט גע'זאט דעם עלטסטן פון דער פאליציי מיט דריי פאליציאנטן, וועלכע האבן געווען־לטיקט איבערן שטעטל, ווי אנדערי איבער סקאפישאק, האט עס נאך געהאט אלס צוגאב דעם גראף, אויף וועמענס גרונט דאס שטעטל איז געשטאנען. צו אים האבן אויך געהערט די אזיערעס און די וועלדער, וואס האבן זיך געפונען ארום שטעטל. זיין פאלאץ איז געשטאנען ביים סאמע עק פון דעם מיטלסטן פרוד.

כמעט קיינער האט דעם גראף ניט געזען, אדער באזוכט זיין שלאס: די בייזע הינט און די מער בייזערע שומרים האבן זיך שוין געזארגט אז מען זאל אהין ניט קומען. דער־פאר, אפשר, האבן זיך ארומגעטראגן אזוינע קלאנגען וועגן זיין פאבולער רייכקייט, וואס דארט, אין זיין פאלאץ, געפינט זיך: זעלטענע אנטיק־מעבל, גאלדענע טעלער און טייערע צירונג. אבער די געלעגנהייט צו זען דעם גראף האט זיך געמאכט קורץ נאך אונדזער אנקו־מען אין שטעטל. די ראקישקער איינווינער האבן זיך דערוווסט, אז דער גראף האט חתונה געהאט מיט א הויך־אריסטאקראטישער פרוי, פון נאבעלן אפשטאם, א פרינצעסין, און אז ער קומט מיט איר אהיים.

די ראקישקער, וואס דער יאך פון שטייערן און צאלונגען איז געלעגן שווער אויף זיי, האבן געדענקט אז מיט דעם וואס זיי וועלן איינארדענען א וואראמען ברוך־הבא פאר זייער באלעבאס און הערשער, וועט ער וועלן וויבער און זיי פארלייכטערן דעם יאך.

דער טאג פון זיין קומען איז געווען א יום־טוב אין שטעטל. אלע, שטארק אויסגע־פוצט, זיינען ארוים מקבל פנים זיין דעם גראף מיט זיין וויב, דער פרינצעסין. טויערן, באצירט מיט בלומען און פלאנצן, זיינען געווען אויפגעשטעלט אין א סך ערטער, און ביי יעדן טויער האט מען דעם גראף פארהאלטן און אים אונטערגעטראגן ברויט מיט זאלץ, לויט דער טראדיציע. דער שטאט־ארקעסטער, אין שיינעדיקע מונדירן, האבן מארשירט אין פראנט פון זיין קארעטע, שפילנדיק פארשיידענע מיליטערישע מארשן, און דער פרינצעסין האט מען דערלאנגט בוקעטן צונויפגעשטעלט פון די שענסטע בלומען, וואס מען האט גע־פונען וואקסן אין דער נענגט.

עס איז געווען אן אומפארגעסלעכער טאג אינעם לעבן פון די ראקישקער, און זיי האבן נערעדט וועגן דעם א לאנגע צייט דערנאך. זיי זיינען געווען זיכער, אז דאס וועט זיי ארויסהעלפן פון דער שווערער לאגע אין וועלכער זיי האבן זיך געפונען. אבער זייערע האפע־נונגען זיינען געווארן צו־נישט: די פרינצעסין האט זיך ארויסגעוויזן אומפריינדלעכער פארן גראף. זי האט באצייכנט די יידן פון שטעטל, אלס די שמוץ פון דער ערד.

צוויי פאסירונגען פון יענער צייט, וואס האבן אין מיין קינדהייט איבער־נעלאזן א טיפן רושם אויף מיר און האבן, אן צווייפל, געהאלפן פארמירן מיין לעבנס־אנ־שויונג. איך, צוואמען מיט נאך קינדער, בין אין איינעם א הייסן זומער טאג, זיך נענאנגען

באַדן אין דעם ניט־טיפן קליינעם פֿרודל. מיר זיינען נאָך ניט געווען לאַנג אין וואַסער וועז מען האָט אליאַרמירט, אז די וועכטער פֿונעם גראַף קומען אָן. מיר זיינען ארויסגעלאָפֿן פון וואַסער און שנעל אנטלאָפֿן איבערן פעלד, איבערלאָזנדיק די קליידער אונדזערע ביים פֿרודל. די וועכטערס האָבן אונטערגעיאָגט אנדערע קינדער און זיי געשלאָגן. איך האָב אויסגעמיטן זייער קאנטשיק און א נאקעטער, בלויז מיט מיין היטל אויפן קאָפּ, וואָס מיר איז געלונגען צו כאַפּן, בין איך געלאָפֿן דורכן שטעטל און צוגעלאָפֿן צו מיין מאַמען וויינענדיק. עטלעכע וואָכן שפּעטער האָבן דעם גראַפס שומרים געכאַפט מיין יינגערן ברודער, וועלכער איז נאָך ניט געווען קיין פינף יאָר אלט, קלייבנדיק יאַנעדעם אין וואַלד, און אים שטאַרק צעשלאָגן.

אויף מיינע פֿראַגעס, פֿארוואָס מען האָט אונדז אזוי באַהאַנדלט, האָט די מוטער ניט געפונען קיין בעסערע דערקלערונג, ווי צו זאָגן, אז דער וואַלד און די אָזיערעס זיינען דעם גראַף'ס אייגנטום. „האָט דער גראַף געפֿלאַנצט די ביימער און אָנגעפילט די אָזיערעס מיט וואַסער?" געדענק איך, אז איך האָב געפֿרעגט דער מאַמען.

„ניין, מיין קינד", האָט זי געזאָגט. „גאָט האָט דאָס אלץ געטאָן".

„פֿארוואָס דען האָט גאָט נעגעבן אזוינע שיינע זאַכן צו אזא שלעכטן מענטשן?", האָב איך ניט נאָכגעלאָזן.

„די וועלדער, די אָזיערעס און דער גר נט, אויף וועלכן דאָס שטעטל שטייט, האָט דער גראַף מסתמא געירשנט פון זיין פאָטער אָדער זיידן", האָט מיין מוטער פֿרובירט מיך בארואיקן.

איין נאכט האָט זיך מיר געחלומט, אז דער גראַף איז געקומען צו מיין מוטער און געפֿאָדערט די לופט, וואָס זי און די קינדער אָטעמען . . . ער האָט געטענהט, אז אזוי ווי אלץ, וואָס איז אויפן גרונט און אונטער דער גרונט געהערט צו אים, איז די לופט אויך זיינס; הגם דעם איז עס דאָך שרעקלעך, אז ער און די פֿרינצעסין זאָלן אָטעמען די זעלבע לופט, ווי מיר, די מענטשן פון א נידעריקן שטאנד.

דער איינדרוק פונעם חלום איז געווען אזוי שטארק אויף מיין יונגן מוח, אז א סך יאָרן בין איך ארומגענאנגן מורא האָבנדיק טאָמער וועט זיך איינגעפינען א הייפל מענטשן, וואָס וועלן דערקלערן א מאַנאָפּאָל אויף דער לופט, ווי זיי האָבן עס געטאָן מיט דעם גרונט, די טייכן, די אָזיערעס און אלץ, וואָס עס געפינט זיך אונטער זייער רשות.

נאָך א פּאַסירונג, וואָס איז פּאַרגעקומען עטלעכע יאָר שפּעטער, האָט זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון. אין א ווינטער טאָג, וועז אלץ איז געלעגן אונטער שניי, איז ראקישאק געוואָרן צערודערט. א קלאנג האָט זיך פארשפּרייט, אז באַנדעם ווילדע, בלוט־דאָרשטיקע פֿויערים, באוואָפנט מיט העק, לאנגע מעסערס, הויי־גאָפֿלען און שווערדן, לאָזן זיך אויפן שטעטל מיטן צוועק צו הרגענען די יידן און צו ראבירן זייערע הייזער. באריכטן וועגן פּאַגראָמען, וואָס זיינען פּאַרגעקומען אנדערשוו, אין וועלכע הונדערטער מענטשן זיינען אכזריותדיק אומגעבראכט געוואָרן, האָבן נאָך וואָכן פֿריער דערגרייכט צום שטעטל. איצט איז דער ווילדער בארבאַריזם געקומען נעענטער צו אונדז אָן שום מיגלעכקייט זיך צו ראַטעווען. עס וואָלט ניט געהאָלפן זיך צו וועגדן צו דער רעגירונג נאָך הילף, וואָרום עס איז באשטעטיקט געוואָרן, אז ניט נאָר זיינען די פּאָגראָמען פּאַרגעקומען מיט דעם וויסן פון דער רעגירונג, נאָר אויך, אז אנעגטן פון דער רעגירונג האָבן איינטייל נענומען אין זיי. מיין זיידע, וועלכער

איז צופעליק געווען אין שטאָט, האָט ניט אנדערש געוואָלט, אַז מיין מאַמע מיט די קינדער זאָלן זיך אריבערקלייבן צו פריינד ביים וואקזאל, א דריי מייל אוועק. דאָס דריי מייל זיך שלעפּן, מיט מיין עופהלע־שוועסטער אויף מיינע הענט, האָב איך קיינמאָל ניט פארגעסן. אויף מיין פראגע, פארוואָס די פּויערים קומען אונדז הרגענען, האָט מיין מוטער מיר ניט געענטפערט. אַלץ וואָס זי האָט געזאָגט איז געווען: „ווען דו וועסט ווערן עלטער, וועסטו באגרייפן די וועלט בעסער, מיין קינד".

די פּאָגראָם־כוואליע אין ראקישאָק איז פארביי, אָבער א באגריף פון וואָס די פּאָגראָמ־שטשיקעס האָבן אָפּגעטאָן אין אנדערע שטעט האָב איך געקראָגן פון מענטשן, וועלכע האָבן עס אליין דורכגעלעבט, און פון פאָטאָגראפיעס, וואָס זיינען דערשינען אין צייטונגען און זשורנאלן: עופהלעך מיט אָפּגעהאקטע קעפּ, מענער מיט אָפּגעברענטע בערד, און די אויגן אַרויסגעריסן פון זייערע לעבער, די געשלעכט־אָרגאַנען צעקריפּלט; בילדער פון שוואנגערע פרויען, דאָס ניט געבאָרן־קינד ארויסגעריסן און דאָס בויך אָנגעפילט מיט שטרוי. פארוואָס האָבן זיי דאָס געטאָן, ווי אזוי האָבן זיי געקאָנט טאָן אַזוינס? זיינען געווען די פראגעס, וואָס האָבן אָנגעפילט מיין מוח, פראגעס, וואָס האָבן ניט געלאָזט רוען, געשטערט דעם שלאָף; פראַגעס, וואָס האָבן געמאָנט אן ענטפער, אָבער קיין ענטפער איז ניט געקומען.

אפילו מיין זיידע, א מענטש מיט א פּאטריארכאלער לאנגער ווייסער באָרד, מיט א סך חכמה און וויסן, האָט ניט געהאט קיין ענטפער. ער האָט זיך באנוצט מיט דער אלט־אל־טער פאָרמול: „עס איז גאָטס רצון; א שטראָף פאר אונדזערע זינד". און ווען איך האָב אים צוגעדריקט צום וואַנט, אזוי צו זאָגן, און געמאָנט, פארוואָס גאָט פארלאנגט אזא ווילדע באַרבאַרישקייט און וועלכע עבירות די קליינע קינדערלעך זיינען באַגאַנגען, האָט ער נאָר געקאָנט זאָגן, **אז קיינער קאָן** אויף דעם ניט ענטפערן „מחמת קיין מענטש פארשטייט ניט גאָטס דרכים און כוונות . . ."

* * *

די יאָרן זיינען פארביי מיט אן אומגעוויינטלעכער שנעלקייט—יאָרן פון שטורעם און דראנג, פון מעכטיקע קאמפן און מלחמות, פון טייכן בלוט און ימים טרערן. די נסיונות און איבערלעבונגען פון דורות האָבן זיך אריינגעפּאקט אין איין תקופה.

מיטן סוף פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט דער פאָרהאנג זיך אויפגעהייבן איבער דעם נידעריקסטן און שרעקלעכסטן בילד פון קאַלט־בלוטיקער מערדעריי אין דער מענטשלעכער היסטאָריע. זעקס מיליאָן יידן—מענער, פרויען און קינדער — זיינען אומגע־בראכט געוואָרן מיט אזא קאלט־בלוטיקער ברוטאַליטעט, וואָס האָט אויפגעטרייסלט אפילו דעם דור, וואָס איז געוווינט צו ברוטאליטעט. אין דעם דאָזיקן וועלט־פּאָגראָם איז קיין איינ־ציקע יידישע געמיינדע, ווי קליין עס איז ניט געווען, פּונקט ווי קיין יחיד, ניט פריי ארויס־געקומען פון די בלוטיקע נאצישע הענט, ווי עס זאָגן די שטילע עדות—די מאסן קברים—פון סקאָפּישאָק און ראַקישאָק.

ניט ווילנדיק האָט זיך די אלטע פראגע „פארוואָס" אַרויסגעריסן פון הארצן, ווען די טראַגעדיע פון סקאָפּישאָק און ראקישאָק איז באַוווסט געוואָרן. אָבער די פראגע איז ווי פריער געבליבן ניט פארענטפערט, און לויט מיין זיידנס ענטפער איז: „מחמת קיין מענטש פאר־שטייט ניט גאָטס דרכים און כוונות..."

זרח גאַפאַנאָוויץ

מיינע זכרונות

זרח גאַפאַנאָוויץ

אין ראקישאק בין איך געקומען צו פאַרן, זייענדיק א יינגל פון 9 יאָר אלט. מיר האָבן פריער געווויינט אין אזש־קרוג (קורלאנד). מיין פאָטער איז דאָרטן געווען א שוחט. אזש־קרוג איז געווען א ישוב פון 30 יידישע משפחות. א מלמד פאר קינדער פלעגט מען אראָפּבערופן פון יאקאָבשטאט אדער פון ראקישאק.

מיין פאָטער ע"ה האָט זיך מישב געווען, אז ער וועט מיך שיקן לערנען קיין ראקישאק, ווייל מיר האָבן דאָרט געהאט א משפחה: די מומע פעסע־ליבע און דער פעטער זעליג ישראלס ע"ה.

מיט א בעל־עגלה, וואָס איז געפאָרן אויפן ירידּ קיין ראקישאק, בין איך געקומען צו פאַרן. כ'האָב געהאט בדעה צו ווויינען ביי מיין מומע פעסע־ליבע, וועלכע איז געווען א גרויסע צדקנית. גראד האָט מיין פעטער, זעליג ישראל, געמאכט דעם זומער א קנעלונג, (אזוי איז געווען אין ראקישאק: ווינטער פלעגט מען האנדלען אדער מאכן פלאקס, און זומער — א קנעלונג), בין איך שוין געבליבן ווויינען און לערנען ביי אים, און פון דעם א חדר געדענק איך עפּיזאדן.

איך געדענק ווי עס איז געווען ביי די יינגלעך, אין די חדרים, א מאָדע צו האלטן מלחמות: איין חדר מיטן ציוויטן. אונדזער חדר איז געווען בשכנות מיט משה מעשצאנסקים חדר. דערהערנדיק, אז ס'איז געקומען א נייער חדר־יינגל, פון אזש־קרוג, האָבן די תלמידים פון משה מעשצאנסקים חדר דערקלערט מלחמה צו די יינגלעך פון זעליג ישראלס חדר. איך בין געווען שטארק דערשראָקן, ווייל ביי אונדז אין אזש־קרוג איז מען ניט געווען געווויינט צו אזוינע זאכן. אָבער צו מיין גליק איז די דאָזיקע „מלחמה" ניט צושטאנד געקומען.

פון יענער צייט געדענק איך א סך מענטשן, צווישן זיי אויך דעם רב, ר' אשר, וואָס איז געווען א הדרת פּנים און דעם רב, ר' בצלאל, און דעם אייגנאַרטיקן בערציק דעם שוחט, וועלכער איז געווען א גרויסער למדן.

איך דערמאָן זיך, אז יעדער פרייטאָג נאָך האלבן טאָג פלעגט די פייערלעשער - קאַמאנדע מארשירן דורכן שטעטל און מיר, יינגלעך, זיינען נאכגעלאָפן דעם קאָמאנדיר—שניאור בערע לאהס—פון קאָמייער גאס. זיי פלעגן מארשירן דורכן מארק מיט מעשענע היטלען און אריינקומען אין א הויף, ווו דער קאָמאנדיר פלעגט זיך קונציק ארויפּבאָפן אויפן דאך און אָנהייבן שפּריצן פון א קישקע וואָסער.

פאר אונדז יינגלעך איז עס געווען א פרייליכער ספּעקטאקל.

דערנאָך פלעגט גיך צופאלן דער שבת. עס איז געווען דער גרויסער און דער מיטלער

בית המדרש, ווו ס'האָבן געדאוונט די ראקישקער אריסטאָקראטן, ווי אברהם מעלֶער און אנדערע. אין קליינעם שטיבל האָבן געדאוונט די חסידים. מיין פעטער זעליג האָט געדאוונט אין קליינעם שטיבל.

* * *

נאָך דעם ווי איך האָב געלערנט איניקע זמנים אין ראקישקער חדר, בין איך אוועק-געפאָרן פון ראקישאק צו מיינע עלטערן. נאנצע 11-12 יאָר בין איך אין ראקישאק ניט געווען. ערשט צום פּריזיוו בין איך פון ליובאוויטש געקומען, דאָס צווייטע מאָל, קיין ראקישאק. מיין פאָטער איז שוין דאן נעווען אין אפריקע, און מיין מוטער ע"ה מיט מיינע שוועסטערס און ברודער זיינען דאן אויך אריבערגעפאָרן קיין ראקישאק. מיר האָבן נעווויינט ביי לייבע פאקגרונד אין א דירה.

דאן האָט אין ראקישאק שוין ניט געלעבט דער רב, ר' אשר, און זיין ממלא מקום איז נעווען זיין אייניקל הרב ר' שמואל לעווויטאן, וואָס איז איצטער אין אמעריקע. ער איז נעווען א תלמיד פון ליובאוויטשער ישיבה. ראקישאק איז שוין נעווען איינגעטיילט אין צדדים: שמואלס צד, בצלאלס צד, באָברויסקער חסידים, וואָס בראש זיי איז נעשטאַנען ר' שלמה סקאָפישקער, און ליובאוויטשער חסידים. צווישן די באברויסקער חסידים זיינען נעווען מענטשן מיט שארפע מוחות, ווי: זלמן שמשון, חיים אליהו דער שמש און ר' שלמה סקאָפישקער, וואָס פלעגט דרשענען אלע שבת איבער חסידות — אין קליינעם שטיבל.

ארום דעם רב ר' שמואל האָבן זיך קאָנצענטרירט די ליובאוויטשער חסידים. די נאָענטע מקורבים פון ר' שמואלן זיינען נעווען: ארטשיק פּסחם (גינזבורג); מענדל מילנער (המכונה מענדל דער טערק); חיים משה גען; יודל דער שינדלמאכער; מענדל שוסטער; ישראל לייב סניעג; מענדל וועלוולם.

יעדן שבת פלעגן ביידע רבנים לערנען אין בית-מדרש: ר' בצלאל פאר זיין טיש און ר' שמואל פאר זיין טיש, און די יעניקע, וואָס האָבן ניט געהערט צו די ביידע צדדים, די אזויגערופענע נייטראלע מענטשן, זיינען געזעסן אין מיטן בית-המדרש אויף א באנק און האָבן מיט אין אויער געהערט צו די רייד פון ר' בצלאל און מיטן צווייטן אויער — צו ר' שמואלס דרשה.

דער רב ר' שמואל האָט נעהאט ביי זיך אין הויז א סטאביל מנין. דער גבאי איז געווען ארטשיק פּסחם. מען פלעגט זינגען צו שלש סעודות ליובאוויטשער נגונים אזוי מתיקות-דיק, אז זיי פלעגן זיך צענסן ביי יעדערן אין הארץ.

* * *

אין לויף פון דער צייט האָבן די באציונגען צווישן די פארשיידענע צדדים זיך שטארק פארשארפט צוליב דעם ענין פון קאזיאנער רבנות. יעדער צד האָט נעוואלט צוזייגענען פאר זיך די קאזיאנע רבנות, וואָס האָט נעגעבן א הכנסה פארן פירן די מעטריק-ביבער און פון פאר-קויפן די חיוון. עס האָט דאן מנצח נעווען דער צד פון ר' שמואל. מען האָט אים נעפירט מיט א גרויסן פּראַד צו הקפות און אלע זיינע אנהענגערס האָבן געיובלט פון דעם גרויסן זיג. דאָך אפילו מיט אלע זייערע סכסוכים, זיינען זיי אלע נעווען ליבע און טייערע יידן.

אין דער זעלבער צייט האָט דער רב ר' שמואל נעגרינדעט א ישיבה אין ראקישאק. צווישן די ישיבה-תלמידים זיינען נעווען: איצע נעצל צינדלער; יאנקל ווינגרין, משהקע שטערן וועלווקע פאקגרונד, אהרקע נח—נחומאוויץ, לייבקע פאווארינץ, נעלצער, שואל באבער; מיין ברודער, איצע-יאנקעלע. ער איז איצט דאָ אין דרום-אפריקע.

די דאָזיקע ישיבה האָט עקסעמטירט ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה. ר' שמואל דער רב, מיט זיין פאמיליע, האָבן זיך עוואקואירט קיין רוסלאנד. איך מיט אונדזער פאמיליע האָבן

אויך פארלאָזן ראקישאָק און מיר האָבן, בשעת דעם ערשטן וועלט-קריג, געווויינט אין טאמ-באַווער גובערניע, רוסלאנד.

אין יאָר 1921 בין איך, מיט מיין פרוי מאטלע און טאָכטער חנה שרה, צוריקגעקומען קיין ראקישאָק, דורכגייענדיק דעם קאַראַנטין אין שכנישן שטעטל — אַבעל.

דאן האָב איך שוין געפונען ראקישאָק אין אן אנדער לבוש: נייע סוחרים, קרעמער און אויפנעקומענע מלחמה גבירים.

קומענדיק דאן פון רוסלאנד, האָב איך זיך אויך נענומען צו מסחר. איך האָב פראָדוצירט קונסט-האָניק. אין אָנהייב האָט מען פון דעם געקאָנט מאכן א לעבן. אָבער אויף מיך קוקנדיק, האָט כמעט א האלבע שטעטל אָנגעהייבן זיך פארנעמען מיט פראָדוצירן „קונסט-האָניק". שניידערס האָבן אוועקגעלייגט זייער שער און אייזן און געקאָכט האָניק. די קאָנקורענץ איז געווען גרויס.

עס זיינען דאן שוין ניט געווען די מחלוקתן פון די צדדים. אנדערע ווינטן האָבן אָנגע-הייבן צו בלאָזן. די מלחמה מיט אירע איבערלעבונגען האָט ניוועלירט די חלוקי דעות. נאָר בשעת וואלן פלעגט אנטשטיין א קאמף און עס זיינען ווידער געווארן צדדים: די אגודה, די ציוניסטן. ר' שמואל אבא סניעג איז געווען דער פירער פון דער אגודה און ירחמיאל רוך —דער פירער פון די ציוניסטן.

ר' בער זאלקינד האָט דאן נעגרינדעט א גרוסע ישיבה אין א שיינעם בנין און דאָס שטעטל האָט אויסגעהאלטן די ישיבה־בחורים. דער ראש ישיבה איז געווען ר' משהלע.

* * *

אין 1928 בין איך געקומען קיין דרום אפריקע. מיט א פאָר יאָר שפעטער האָב איך אראָפגעבראכט מיין פאמיליע — א דאנק דער מאטעריעלער הילף, וואָס דער ראקישקער לאנדס-לייט־פארבאנד האָט מיר געלייען געלט פאר דעם דאָזיקן צוועק, פארוואָס איך בין זיי עד היום דאנקעוודיק.

פינחס (פינקע) גאָפאָנאָוויץ ע"ה

וואָס עס איז געווארן מיט אלע יידן אין ראקישאָק ווייסן דאָך אלע: אין 1941 האָבן די היטלעריסטן, מיט דער הילף פון די ליטווישע פויערים, אלעמען אומגעבראכט, צווישן זיי אויך מיין משפחה און אויך מיין שוועסטער שרה־ראשל, מיט איר מאן יצחק הורוויץ, און מיט זייערע קינדער.

אויך דאָ, אין דרום אפריקע, האָב איך איבערגעלעבט א גרויסן פארלוסט: מיין עלטער־רער זון פינחס (פינקע) איז טראגיש אומגעקומען אָנעם לעצטן וועלט־קריג אין אל עלאמיין י"ב אב, תש"ב, 26־טן יולי, 1942, שלאָנגדיק זיך מיט די נאציסטישע חיילות.

זיין אָנדענק און דער אָנדענק פון מיין אומגעקומענער משפחה און פון אלע גרויזאם אומגעבראכטע ראקישקער יידן זיינען ביי מיר אומפארגעסלעך און הייליק.

בערל סאַרווער (תל־אביב)

א תימנער אין שטעטל

(זכרונות פון א ראקישקער)

א.

פון די קוימענס שלענגעלט זיך א ווייס־בלאָלעכער רויך צום פארכמורעטן ווינטער־דיקן הימל ארויף. הייזער שטייען, ווי צוגעטויעט אינע צו די אנדערע. א ווייסער פוכקער שניי שיט זיך אויף די משופעדיקע דעכער און באדעקט זיי, ווי מיט ערב־שבתדיקע טישטעכער . . . יינגלעך יאָגן זיך מיט צערויטלטע פנימער און אויערלעך און עס גייען זיי קוים אָן די האַלב אָדער גאנץ פארזאָרגטע ערנסטע פנימער פון די באיארטע יידן און יידענעס.

דער פראָסט קנאקט. שליטנס פאָרן נעשפאנט צו מאָגערע פויערישע פערדלעך, מיט וואָס עס צעטראָגט זיך א קלאנג פון איינזאמע גלעקלעך... פויערים קומען מאַנטאָג צום מארק. פארווויקלט און פארקוידערט מיט וואָליקלעך, אָנגערוקטע היטלען מיט אויערלעך קערן זיך אום די קינדערלעך פון חדר. זייערע הילביקע שמימלעך—פארקלינגען די לאנגע „נייע־גאס".

די נאַכט פאַלט אָן. פרעמדע און דאָך פיל צוזאָגענדע שטערן צינדן זיך אָן אין הימל. זייער גלאנץ—ווינטערדיק פארנעפלט, זייער בליק—קוים א צוק צום וויטן „מילך־וועג". און אז איינער פון זיי „פאַלט אראָפּ", פליסטערן פארליבטע מיידלעך: „גליק"! . . .

א טשיקאַווער ווינטער איז דאָס געווען: הונגעריקע וועלף פון די ארומיקע ווייטע וועלדער האָבן דערשמעקט אין פרישן שניי יידישע מאכלים. עס פארווועלט זיך זיי אמאל א קוק טאָן — וואָס פאר א פּנים ראקישאק האָט אויך ווינטער—און זיי קומען צוגיין קאיאר.

דאָס האָט יעקל דער מלמד אליין דערציילט. אנומעלט איז ער ארוים אויף „צרכים" ביי זיין שטוב, האָט ער באמערקט אז עפעס „א מאַדנער הונט" קוקט אויף אים פון הינטערן פאַרקאן. דער קוק איז אים געווען „פארדאכטיק" — וואָרום ממה־נפשך; ביסטו א הונט, גיב א קוק, טו אפּ וואָס דו דארפסט—און אנטלויף!—אָבער קוקסטו אזוי לאנג, און מיט א פארקערעווטן קאפּ דערצו — ביסטו געווים א וואָלף!

נאָך דעם ווי ר' יעקל האָט זיך אויף שנעל אריינגעכאַפּט אין פאָרהויז, האָט ער געהערט א לאַנגן אויסגעצויגענעם וואָיען, וואָס האָט זיך אריינגעגבערט אין אלע גלידער און דורכגעלאָפן דורך די פּיאָטעס — און דעמאָלט איז ר' יעקל געווען איבערצייגט: אז ס'איז גאָר קיין ספק ניט — ס'איז געווען א וואָלף! איין זאָך קאָן ער נאָך נישט פארשטיין: וואָס האָט ער אויף אים אזוי לאַנג געקוקט? . . .

אזוי האָט ר' יעקל דערציילט שבת פרשת נח אין „גרינעם מנין", וואָרום א דריי מניינס האָט ראקישאק פארמעגט — א חוץ דער „מתנגדישער שוהל—דער גרינער, געלער און רויטער. אין איין ריי אויף דעם זעלבן געסל זיינען זיי געשטאַנען — און יעדערענס פארב האָט דערמאָנט אין א דריטל פונעם פאָן וואָס די ליט ווייסע רעפובליק האָט איינגעפירט.

יעדער מנין, א חוץ דער מתנגדישער שוהל, איז א קאפּיטל פאר זיך — און פאַדערט

אפשר אַ גאַנצן בוך; — נאָר בקצור וועלן מיר זאָגן אז אין געלן מנין האָבן געדאוונט די „לומדים" — און דעריבער טאקע פלעגט דאָרט קומען אויך ר' יעקל, דער מלמד, וועלכער האָט זיך נעהאלטן, און אויך אנדערע האָבן אים געהאלטן — פאר א למדן . . .

* * *

א לאנגע צייט שוין ניט געווען קיין נייעס אין שטעטל. די וועלט דאָרטן האָט זיך גע־פירט לויטן אַלטן נאָך: בערציק זאלקינדס תלמוד־תורה, ר' משה־סידרערס ישיבה און די העברעישע פאָלקשול שטייען אויפן זעלבן פלאַץ. מ'זאָגט, אז דעם פרילינג וועלן די נאָוואָבראנצעס ניט ברעכן קיין שויבן ביי יידן, ווייל ד"ר סאָלאָווייטשיק האָט אויסגע־פועלט פאר ליטע ביי אמעריקע די אנערקענונג—„דע יורע" . . . נו און קיין קלעפּ אין פאָלק־באַנק וועלן אויך מסתמא נישט זיין, ווייל מ'שמועסט אז מ'האָט געפונען אן אויסוועג זיך פארטיילן מיט די בענקלעך . . . גויים ווילן אַרויסשטופּן די יידן פון פלאקס און זאָמען־האנדל — אָבער — פּויערישע קעפּ, צי דען וועט זיי געלינגען? וועגן דינגען א פּאסטוך צו טרייבן די קי קיין ראדוטע איז נאָך אויך דאָ צייט צו טראכטן — דער ווינטער איז נאָך שטארק. דערווייל שטעלט מען ברוסניצעס און קרויט אין די טונכלעך.

— און מיט אמאָל אין איין ליכטיקן ווינטערדיקן טאָג איז דאָס שטעטל אויפגערו־דערט געוואָרן פון סענסאציע:—א מאָדנער שווארצלעכער ייד, מיט ברענענדיקע שווארצע אויגן, א רויטן היטעלע אויפן שמאָלן קאָפּ, מיט פּיאות געדרייטע און לאנגע ווי שלענגלעך— און מיט צוויי גרויסע טשעמאָדאנעס — האָט זיך אראָפּגעלאָזט פון וואקזאל אין שטעטל אריין. און געבראכט האָט אים טאקע — „עזריאל די באָרד" (אזוי האָט מען אים גערופן צוליב זיין שיינער לאנגער באָרד, וועלכע האָט אים שוין אַמאָל מקנה געווען דעם זכות אראָפּ־ברענגען קיין ראַקישאָק דעם ליובאוויטשער רבין עליו השלום).

אַ ווינטער־טאָג אין ראַקישאָק

— „ווער האָט געזען דעם טערק?—האָבן ווייבער געפרעגט איינע די אַנדערע טאַ־פּנדיק א הינדל מאָנטאָג אויפן מארק אָדער צוויי שכנטעס ביים ברונים שעפּענדיק אן עמער וואַסער.

— וואָס פאר א טערק אויף דיין קאָפּ — האָט אן אַנדערער געענטפערט.
— אז ער טראָגט א רויט היטעלע איז ער שוין א טערק?
— נו, וואָס דען איז ער — אפשר א ייד?
— געוויס איז ער א ייד, ער רעדט דאָך „לשון קודש"!
— מ'זאָגט, ער איז פון די רויטע יידעלעך פון הינטער די הרי־חשך.
— איז נאָך וואָס, קלערט איר, איז אזא מין ייד אראָפּגעפאָרן אַזש קיין ראַקישאָק?
— איך ווייס? מסתמא האָט מען אים דערציילט, אז די ראקישקער זיינען גרויסע בעלי־צדקה !

און ביי וועמען שטייט ער איין דער דאָזיקער — טערק — מיין איך — דער ייד?
— אוודאי ביי נתן דעם שוחט!
— אזוי? און די טעכטערלעך קעכלען אים אודאי !
— איז ער דען א בחור?
— חס ושלום! — קענטיק א „געשטראָפטער" ייד. נאָר שייך צו זאָגן?
— הכנסת אורחים !

אזוי האָט שוין דאָס שטעטל געהאט וועגן וואָס צו ריידן — און דער שניי איז ווייטער געפאלן אויף פערד און וועגענער און אויפן רויטן היטעלע פונעם שווארצן יידעלע— ביז וואנען ער איז פארשלונגען געוואָרן אין דער האלבער טונקעלקייט פון נתן דעם שוחט'ס דירה.

* * *

אויף א ווייכער סאָפע, אין א באזונדער צימער איז געזעסן ר' יצחק חיון — אן ארץ־ישראלדיקער ייד, וועלכער איז דאָרט אַראָפּגעקומען פון תימן — און איצט איז ער אין ראקישאָק.

זיצט ער איינגעוויקלט אין א גרויסער פאַטשיילע און די ציינער קלאפּן אים פון קעלט. מיט א נייגעריקן בליק האָט ער זיך ארומגעקוקט ווו ער איז דאָ אויף דער וועלט. מיט זיין נאַיוון־האַלב ווילדן בליק האָט ער אָנגעקוקט די גארדינען, די פּארטרעטן אויף די ווענט—די העלע כמעט פלאַקס־פארביקע באָרד פון בעל־הבית, די קורצע ארבל פון זיינע טעכטער— און די אויסטערלישע פראָסט־אוזארן אויף די פענצטער־שויבן. נייגעריק האָט ער באטראכט די נייע וועלט, אין וועלכער ער איז אריינגעפאלן. ער האָט זיך פאר איר א ביסל געשראָקן . . . ניט ווייניקער פארוווּנדערט זיינען געשטאנען ארום אים: דער שוחט מיט זיין פאמיליע, א פא־מיליע פון יידישע מענטשן אין דער ווייטער פּליין־שטחדיקער ליטע, אַ לאַנד פון גלייך־קעפּי־קע, עקשנותדיקע „קלומפּעס". שטוינענד האָבן זיי געבליקט אויף דעם דארן יידן פון דער ווייטן לענענדארן לאנד וואָס מ'רופט תימן — און דאכט זיך—טראכט דער שוחט אַז דער יוסיפון דערמאָנט דעם לאנד אמאָל . . .

„זעקס טעג א וואָך קאָכט און זידט דער טייך סמבטיון און ווארפט ריזיקע שטיינער צום הימל ארויף".

„סמבטין, סמבטיון ביז וואנען וועסטו קאָכן און זידן, ביז וואנען וועסטו ניט אויפהערן זיך צו גרימצאָרענען?"

„קומט אָבער שבת, הערט ער אויף צו זידן און קאָכן. — א רואיקייט באהערשט זיינע כמורנע פאלדן — און דעמאָלט קאָן מען אים אריבער צופוס".

די דאָזיקע מעשה'לע איז דורכגעלאָפן נתנען דעם שוחט אין געדאַנק, קוקנדיק אויף ר' יצחק חיון.

וויפיל יאָר האָט ער אָפּגעלעבט אין דוקשט, סוויאדאשץ, אין ראקישאָק און אין וויפיל ישיבות זיך אויסגעוואלגערט, און וויפיל בוינעס זיך אָנגעטאָפּטשעט — און האָט ניט געהאַט די זכיה צו זען א יידן פון „יענע מקומות"—און איצט האָט ער איינעם אַזאַ ביי זיך אין שטוב? גאָטס וווּנדער!

עפּעס א קלייניקייט! א ייד, וועלכער רעדט נאָר „לשון־קדש" אפילו אין דער וואָכן! א ייד וואָס קרעכצעט אפילו אויף לשון־קודש: „קר—קר—רחמנא ליצלן, אני אמות פּה מקור"! (קאַלט, קאַלט, דער אויבערשטער זאָל רחמנות האָבן, איך וועל דאָ שטאַרבן פון קעלט). אויף די ליפּן פון בעל הבית צעשפּרייט זיך אַ גאַסטפריינדלעכער שמייכל און ער ענטפערט אים גלייך אָפּ מיט א פּסוק: — לא תמות כי תחיה"... די טעכטער קוועלן אן פון טאַטנס עברית. און ביסלעכווייז גייט מען אריין אין א ברייטערן שמועס. קודם כל מעלדעט דער גאסט, אַז ער איז אן „איסטניס" (א ליידענדער). ער איז נישט געוווינט צו אלע מאכלים וואָס די „אשכנזים" עסן.

און ער האָט געמאָלדן נאָך אזוינע בקשות... ווייל ער איז דאָך אין א לאנד, וואָס דער פראָסט איז א סכנת־נפשות, פאָרט א ייד, א תלמיד חכם, וועלכער שוינט דעם געזונט, ער זאָל קאָנען דינען דעם בורא.

די פארלאנגען ווערן אויסגעהאָרכט מיט דרך־ארץ, און דעמאָלט עפנט זיך א בערדל־דיק־באריידעוודיק מויל — און דער פּארשוין הייבט אָן צו דערציילן.

וועגן וואָס האָט ער דערציילט און וועגן וואָס האָט ער ניט דערציילט?

— וועגן דעם ווייטן, זייער ווייטן תימן־לאנד, וועגן צנעא, חבן, און חצר־מות. יאָ, עס איז דאָ אויף דער וועלט אַזאַ פּלאַץ וואָס מ'רופט אים חצר־מות—ד.ה. דער „טויטן־הויף". דאָרט פּלאָגט מען זיך אין היץ, אין שטויב, אויף געזאלצענער ערד און פון קראנקהייטן. און אויך דאָרט וווינען יידן.

„לא בכל מקום" — נישט אין יעדן אָרט, זאָגט ער — זיינען יידן אין תימן אָרעם און אונטערדריקט אין דער זעלבער מאָס. פאראַן ערטער ווו די „ישמעאלים" רעכענען זיך א ביסל מיטן „זכות אבות" פונעם „עם הכתב" (דער פאָלק פון שריפט, געמיינט, די תורה) אָבער צומיינסטן איז דער גלות דאָרט א ביטערער, זייער א ביטערער — אונטערשטרייכט ער; פיל פיל אן ערגערער ווי ביי אייך אין ליעטואוואַ — און מער ווי איר קאָנט זיך פאָרשטעלן. „אויה, גלות תימן המרה, מתי נגאל משם במהרה?" (אוי דער ביטערער גלות פון תימן, ווען וועלן מיר שוין פון דאָרט ווערן דערלייזט?) ביי אייך אין „ליעטואוואַ" זייט איר דאָך מענטשן מיט מענטשן גלייך. אפשר טוט מען אייך עוולות א סך אָבער קיינער דענידעריקט אייך נישט— אָבער ביי אונדז אין תימן נעבעך—אוי ואבוי—אָך און וויי) — נעמט מען יידישע יתומימלעך צום שמד, רחמנא־ליצלן. מ'דארף אָפּגעבן כבוד די ישמעאלים; מ'דארף זיי אָפּטרעטן דעם וועג, מ'טאָר ניט רייטן אויף א בהמה, ווייל נאָר די הערשער קאָנען האָבן דעם כבוד צו רייטן אויף אַ פערד אָדער אויף אן אייזל, אָבער ניט די טמא'דיקע יידן — די כופרים (וועלכע לייקע־נען אין דעם נביא מוחמד) יידן דארפן גיין צופוס און אויפן ברוק. אוי ווי שווער און ביטער עס איז דער גלות, און די גאולה זוימט זיך שוין לאנג, אזויפיל דורות! פארוואָס וויל נישט דער רבונו של עולם אז משיח צדקנו זאָל שוין קומען? מ'ברויכט דאָך אים שוין צו האָבן פון לאנג!"

אזוי האָט ער גערעדט מיט זיין האלדזיקער אויסשפּראך—קוים מעגלעך געווען אים צו פארשטיין. ר' נתן האָט אים ווי עס איז פארשטאַנען, און דאָס — א דאנק לאנגע יאָרן פון ווייקן זיך אין יידישע ספרים וואָס זיינען געדרוקט אויף „לשון־קדש".

„די תורה דערנענטערט ווייטע" — האָט געטראכט דער שוחט, „די שפּראך איז א בריק צו פארשטענדניש", האָבן געטראכט זיינע העברעיש־באַלערנדיקע טעכטער.

* * *

ר' יצחק חיון איז געזעסן ביים שוחט אין הויז און האָט געפרעגט „קשיות". דער שוחט פלעגט זאָגן אויף דערין מיט א וויץ, אז א סך „קשיות" קאָן דער דאָזיקער „סמבטיון" אויך נישט פארענטפערן . . .

די ווייבער זיינען א שליממזלדיק פאָלק. ברענגט א ייד מיט זיך א שטיק ארץ־ישראל קיין ראקישאָק — און קיין איין יידענע א חוץ דעם שוחט'ס טעכטער, האָבן נאָך ניט געהאט די זכיה אים אָנצוקוקן. ס'הייסט: עס רעדט זיך דאָ ניט וועגן אָנקוקן א וועלכן ניט איז „קראַסאַוויעץ" נאָר ער איז דאָך עפּעס פון ארץ־ישראל און פון תימן אויך!

די מאנצבילן דאקעגן האָבן פון אים נחת. ס'הייסט קיין גרויסער מר ברב אשי איז ער ניט — נאָר צווישן זיך גערעדט—ווען קאָן זיך אין ראקישאָק פארשטיין אויף לומדים מופלגים א חוץ יחידים? — נאָר א שטיקל גמרא נעמט ער דורך.

די „יונגאטשעס" זאָגן אז דאָס עברית קומט ביי אים ארויס נישקשה'דיק פאנפעוואטע און ניט על־פּי דקדוק. (אַזוי הייבט מען שוין אָן צו זען — נאָכדעם ווי דער ערשטער „צוי־בער" איז פארביי . . .)

די הויפּט קריטיקער זיינען די יוגנטלעכע פון „תרבות" און „יבנה"־פּראָגימנאזיעס, און פון בית ספר די תלמידים, מיט קלומיאל'ס תלמידים, פאַרנעמען זיך אין העברעיש־קענטעניש. אויך די סקויטן פון „השומר־הצעיר" אינטערעסירן זיך מיט דעם פּארשוינדל. ער איז פאר זיי א לעבעדיקער באַווייז אז אין „ארץ" קומט פאָר א לעבן, כאָטש זיי גלייבן ניט אז אַלע יידן טראָגן דאָרט בערד און פּיאות . . .

ר' נתן דער שוחט, יעקל דער מלמד און אַנדערע, וועלכע האָבן שוין באוויזן צו כאַפּן מיט אים אַ שמועס אין לערנען (נאָכדעם ווי דער פראָסט איז געפאַלן האָט ר' יצחק חיון אָנגעפאנגען גיין דאַוונען אין „געלן מנין")—האלטן פון אים אין גאנצן — „זיין צד". — „וואָס איז דאָ שייך? — זאָגן זיי צו די יונגאטשעס — „איר מיינט דאָך אפּנים אז אייער „ספרדית" איז די ריכטיקע אויסשפּראך פון לשון־הקדש? — קען מען אייך נאָר זאָגן אז איר האַקט אַ קאָפּ מיט אייערע „פּתחן" ווי יענע יידן וועלכע מיינען אז אין דייטש איז אַלץ מיט א פּתח ווי צום ביישפּיל: „די לבאַנאַ שיינט, או די קאַלא וויינט — און אַזוי ווייטער; אָבער אין דער אמתן ריידן טאקע די תימנער יידן דעם אמת'ן עברית ווייל ניט יעדער קמץ איז אַ פּתח, און ס'איז פאַראַן א קמץ גדול און א קמץ קטן".

אזוי גיט צום דערקלערן יעקל דער מלמד — און חברה יונגאַטשעס ווינקן זיך איבער. — „באלד וועט ער מסתמא וועלן דערציילן די מעשה מיטן וואָלף אויף עברית מיט דער אשכנזישער הברה (פּראָנאנסואיישן) . . .

דערווייל האָבן די „לומדים" זיך פאר.ומען מיט ר' יצחק'ן אין א תורה־שמועס ארום און ארום — וועגן הלכות שמיטה אין א"י היינטיקע צייטן. פארוואָס היטן די תימנער נישט אָפּ די תקנות הרמ"א אין הלכות שחיטה — און האָבן געפונען אז אַלע זיינע תשובות זיינען

געווען אויסנעהאלטן — און פארבונדן מיט „מכמה מקומות" — און מיט א היבש ביסל בקיאות.

זיינע „אקציעס" זיינען געשטיגן. — שייך צו זאגן — יידן לערנען דאך אומעטום!

* * *

„קאליידּ" דערנענטערט זיך. די פרומע גויים הייבן זיך אן צוגרייטן ווער מיט א דבר-אחר'ל, ווער מיט א געשאנק דעם גלח און דערצו אין דער מיט — דאס מארק-פלאץ, לינקס די ארבאטינע (טיי-הויז) — רעכטס א ריאד מיט יידישע גאלאנטעריי- און מאנופאקטור-קראמען. ביים עק פון דאזיקן פלאץ הייבט זיך אין די וואלקענס אריין און רייסט זיך אריין אין דער בלאקייט פון די הימלען — מיט שארפע קאנטורן — די קאטידישע תיפלה. די שפיציקע קופאלן, גאווה'דיק צו ווינטערדיקע וואלקנס פארריסן זייערע קופערנע העלדזער. ארנאמענטן, צלמים — אין שארף-עקיקן נאטישן סטיל — געפארמירט.

פון דער ערשטער נאכט אן, א מאנאט פאר „קאליידּ", הערט מען דאס טעמפע פויקן איבער אן אומזעבארער בלעך פון קלויסטער ארוים. יעדער פויק — מאכט א קנייטש אין שוואכע הערצער, מיט יעדן קלונג פון די גלאקן—שיטן זיך ארוים צענדליגנגער ווידערקלאנגען, מעטאל-אפגעשטאמטע יחסנותדיק זיך הוידענדיק. דא ווען זיי און דא ווידער האלטן זיי ביים פארשלעפערן ווי מיט א ווינ-ליד. מיט זיך זיכער, שמן-זית'דיק און רואיק און באלד ווידער אליארמירענד און דראענד—צעשיטן זיך די גלאקן-קלאנגען איבער די איינגעקוידערטע, דאכט זיך, צעשראקענע יידישע דעכער.

און עס דאכט זיך דאן ווי יעדער קלונג פון ריזיקן מאסיוון צערקווע-זיינער—באווייגט דאס יידישער לעבן אויף דער ערד פון די גויים... ער ציטערט נאך א ביסל דער דראענדער קלונג, ער ראנגלט זיך נאך אין דער לופטן מיט אומזעבארע כוחות — ביז ווען ער גוסט וויבערירנד און פארשטומט . . . וועלן די דאזיקע דראענדע-פארשלעפערנדיקע קלאנגען זיך ניט דערוועקן אויפסניי? . . . וועלן זיי שטענדיק אין ציטער ברענגען יידישע הערצער? — — — —

פון דער ווייטנס צעקרייט זיך א האן, נאך איינער ענטפערט אים—און אלע צוזאמען צענסן זיך אין איין נודנער הענער-מעלאדיע צום פארטאגיקן גראען הימל ארויף. נאך א טאג האט אויסגענרויט איבער דער נאך עקסעסטירנדיקער יידישער ראקישאק . . .

* * *

דער שבת צו נאכט, וועלכן ר' יצחק חיון האט לאנג דערווארט — איז ענדלעך געקומען.

דער ארץ-ישראל ייד וועט ריידן היינט פארן „עולם".

צו זיין רעכטער האנט שטייט אים אננעגרייט א בלאם און הויך געוויקסיקער יונגערמאן מיט א גימנאזיסטן-רעקל — און זיין מיידעלש געשניצטע מויל שמייכלט צו די חברים ארום אים. מ'שמועסט, אז ער איז אן אפטער אייניגייער ביי נתן דעם שוחט אין הויז — מסתמא צו איינער פון די טעכטער . . .

דער דאזיקער העברעיש-באלערנדיקער בחור דארף דאס איבערזעצן חיונם דרשה פון העברעיש אויף יידיש. ר' חנא ארש איז געווען בארוישט פון דער עצם מענלעכקייט אז אן עלטערער ייד מיט א גראלעכער באָרד און פיאות זאל ריידן א נאנצע דרשה אויף לשון-קודש. ווען עס קומט א שטייגער א ציוניסטישער רעדנער פון קרן-קיימת, האט ער ביי זיך געטראכט, וואלטן אים די אנודה'ניקעס ניט צוגעלאזן אפילו. שניידערוקעס וואלטן געשריען: „יידיש,

יידיש". ווייל חנא ארש — דארף מען ווי̈סן איז געווען א ליבעראלער מענטש. אכטונג געגעבן אויפן שיינעם, שטענדיק ריינעם אנצוג, דאָם בערדל שטענדיק צוגעפוצט — און אן אלגע־ מיינער ציוני לויט זיין אנשוויונג; שטענדיק פיינט געהאט דאָם וואָם מ'רופט אן „עקסטרעמיטי" —ליבערשט—דער מיטעלער וועג סיי אין גאנג, סיי מיט מענטשן און סיי אין פאָליטיק, נאָר לגבי עברית איז ער געווען רָאמאנטיש געשטימט און גאָר א גוואלדיקער עקסטרעמיסט. מ'האט באשיינפערלעך געזען אז דער דאָזיקער שבת צו־נאכט איז חנא'ס א פערזענלעכער זיג.

מ'קאָן ניט זאָגן אז דאָם הערצל פונ'ם יונגן גימנאזיסט זאָל ניט האָבן געקלאפט זיך ווי א טויב אין שטייג זעענדיק פאר זיך אזא גרויסן „עולם" מענטשן אן אן עין הרע . . . אבער ער האָט זיך געסטארעט מ'זאָל עם ניט באמערקן ווייל פון „עזרת־נשים" האבן ליבלעך ארויסגעקוקט פון איין זייט זיין מאמע און ניט ווייט — דעם שוחט'ס מיטעלע טאכטער. דאָם בחור'ל האָט זיך געפונען אין א קריין־פייער פון צווייערליי בליקן. זיין מאמעס אויגן זיינען געווען: סאמעטענע, רואיקע טיפע—און א ביסל טרויעריקע כאָטש א גלאנץ פון אמאָליקער פרייד האָט אין זייערע שווארצאפלען געשעמערירט... און דער מיידל'ס דאָרטן — א ביסל וויטער — דאכט זיך ליבענסווירדיקע און דאָך העזה'דיקע אין א ביסל אָפּלאכענדע בלאָ־גרינע אויגן.

חיון האָט זיך אייגנעוויקלט אין א בריטן „טערקישן" טלית, און האָט אריבערגעצויגן איבער זיין רויט היטעלע מיטן פראָנז. דער „עולם" האָט זיך געגעבן א רוק פארויס — אזוי ווי א ברויזנדע ים־כוואָליע . . .

פון אבעל, א דערבייאיק שטעטל, זיינען אויך געקומען א פאָר מענטשן אויף טשי־ קאווע אָנקוקן דעם „טערקישן" יידל. מיט זיי איז מיטגעלאָפן גדליה־וועלווע דער משוגענער. ער האָט זיך אריינגעריסן ווי א וויבער אין דער „רויטער שוהל" אריין. זיינע שווארצע קארשן־ אויגן האָבן געשמייכלט מיט יענעם גוטמוטיק־טעמפּן אויסדרוק און דאָך זייער מענטשלעך. אזוי האָט ער לעקישעוואָטע געשמייכלט מיט זיינע אויגן—און האלב־הייזעריק האָט ער גע־ פאָנפעט.

— א ייד ווי א טערק, א טערק ווי א ייד! ער'ט רויידן, העברעיש וועט ער רויידן ! עבריות, א נייע שפּראך, עברית, און טאקע א שפּראך—לשון קודש, לאָקשן קדש. כא־כא־כא! ווו איז דעם רבינס שניפּס? פארוואָס טראָגט ער ניט קיין שניפּס, ניט פיין אן א שניפּס! איר מיינט, איך בין משוגע, זאָג איך אייך אז איך בין שוין ג־אָ א־ר ניט משוגע, ווייל א טאָטע גיט זיך איין אין א זון . . .

די יונגאטשעס קאטשען זיך פון געלעכטער. עלטערע מענטשן רוגזן זיך — מ'פּרווט אים ארויסשיקן — איז ער אבער א ייד אן עקשן און לאָזט זיך ניט.

ווער וועט אים פארשטיין? — פראָלט ער מיט א מאָל ארויס: אהאָ! — פריידקע נתן דעם שוחט'ס! א טאָכטער איז געראָטן אין א טאָטן . . .

— שא, שא, ארויס פון דאנען דו שייגעץ איינער ! — האָט אויף אים אָנגעשריען ר' יעקל, נאָר נתן דער שוחט האָט מרמז געווען עם זאָל זיין רואיק. בילעכווייז האָט זיך נדליה־וועלווע איינגעשטילט.

חיון האָט אָנגעהייבן: „טייערע ברידער, אחינו בני ישראל! פון ווייטע, זייער ווייטע לענדער בין איך צו אייך געקומען! אזוי ווי אין פסוק שטייט: „ובא בסערות תימן", אויך מיך האָט דער שטורעם פון גלות אהער געבראכט, דאָם איז דער שטורעם אויך פון די אותות־ הזמן (צייכענס פון דער צייט). אונדזערע חכמים האָבן געזאָגט: „אין בן דוד בא, עד שתכלה פרוטה מן הכיס" (משיח וועט ניט קומען ביז וואנען די פענע וועט זיך ניט ענדיקן פון טאש). איך זע אז ביי אייך ב"ה האלט אָן ניט אזוי—און דערפאר טאקע—גיט ער צו מיט א שמייכל

—פארהאלט איר די גאולה. אבער אנדערש איז דאס ביי די יידן אין תימן. זייער ארעמקייט איז הימל-שרייענד" . . . ער האט נאך געריידט וועגן יידישע צרות אויף דער גאנצער וועלט און איבערהויפט אין תימן. ער האט פארענדיקט מיט פסוקים פון תנ"ך וועלכע זאגן-פאר די אויפלעבונג פון ציון: „אזוי ווי מיר זעען איצט עין בעין דאס אין אונדזער אלט-נייעם פאטער-לאנד הייבט אן צו שיינען א ניי ליכט, יידן קאלאניזירן זיך דארט צו ביסלעך און בויען זיך— נאר מ'מוז זיי פארשטארקן און העלפן".

ער אליין איז טאקע געקומען צוליב „הכנסת-כלה" און ס'רעדט זיך טאקע וועגן זיינער א טאכטער — אבער צוליב דעם איז דען די מצוה קלענער? גלייכצייטיק וועט ער אריבער-פירן בנאמנות און געבן קבלות אויף יעדן סכום וואס וועט פון דער דאזיקער קהלה-קדושה געגעבן ווערן פאר די ארעמע לייט פון די הייליקע שטעט און פאטערלאנד . . .

מיט א ציטערדיקער אבער קלארער שטים האט דער ניינצניאריקער גימנאזיסט אי-בערזעצט זיינע ווערטער — און האט זיך פארנאלאפירט זעלבסט אין די ציון-חלומות און נאך צוגעגעבן זיניקע אויך . . .

דער עולם האט געהארכט מיט סימפאטיע. ר' חנא ארש האט צוגעלייגט אן אויער נאניז נאענט און הנאה געהאט.

אבער א צרה! אין דער באטאנונג פון די ארץ-ישראל-מאמענטן האט דער גימנאזיסט פארגעסן צו דערמאנען חיונ'ס פריוואטע אנגעלעגנהייט — וועגן הכנסת כלה ! ער האט ניט אונטערשטראכן דעם צדקה-מאמענט פאר די ארעמע-לייט אין א"י.

מיטאמאל איז געשען עטוואס אויסטערלישעס: ר' יצחק חיון האט זיך געוואלפן אין אזא סארט טיגרישער צום גימנאזיסט בערקע איצעקס — אז אפילו גדליה-וועלווע דער משוגענער האט זיך דערשראקן . . .

דעם „חכמ'ס" אויגן האבן מאדנע-וויילד געגלאנצט און עס האט אין זיי שעמעריט יענער פרעמד פייערל פון א מדבר מענטש — אדער פון א צעוישעטן פויער, מאנטאג אויפן מארק . . .

פרוידקע, נתן דעם שוחט'ס, די מיטעלע טאכטער איז בלאס געוואלן, און העפיג איידל איציקס — די מאמע פונ'ם גימנאזיסט—האט פארבראכן די הענט.

דער עולם האט געשטוינט! דער גימנאזיסט אליין האט געפינטלט מיט די אויגן פון איבערראשונג, און אפשר אויך פון שרעק — אזש אינסטינקטיוו האט ער אפגעטראטן א טריט צוריק . . .

בינתים האט ר' יצחק חיון אויסגעשאסן: „למה לא ספרת להם כי עיקר התרומה הוא להכנסת כלה? למה העלמת מהם?" (פארוואס האסטו ניט דערציילט אז דער עיקר הכנסה דארף גיין פאר הכנסת-כלה, פארוואס האסטו די זאך פון זיי באהאלטן?) — די מענטשן האבן געמורמלט פארוונדערט, א שטייגער ווי א מורמל פון א ווינט וועלכער גיט א פאר אריבער איבער פולע זאנגען. אנדערע האבן זיך אנגערופן: — סטייטש? — ער פארשטייט דאך יידיש?! מ'דארף קיין סך ניט ריידן, אז א שטיק „עקזאטישקייט" איז גלייך אוועקגע-פאלן אט פון דעם מזרח-מענטש, ר' יצחק חיון. וואס ממה-נפשך — פארשטייסטו יידיש, ביסטו נאך „א נאש בראט". אזוי ארום אז זיין תימן-יידישקייט איז א ביסל בלאסער געוואלן און זיין פיגור האט זיך איינגעקארטשעט ביז דער שטופע פון סתם א יידל . . .

פראקטיש צום קלייבן די „ליטן" האט דאס אבער גארניט געשאדט. אדרבא א טייל פונ'ם עולם, און צווישן זיי אויך חנא ארש, האבן הארציק געלאכט פונעם נאנצן אינצידענט:

ווי אזוי א בחור פארגעסט זיך דאָס און מיינט אז ער איז דער רעדנער! דער סטודענט האָט זיך פארענטפערט און איז גלייך צוגעטראָטן צו „טאלמאטשען" (טראנספליטן) דעם מאָמענט פון הכנסת־כלה — און דעם תימנערם פינקלריקע אויגן האָבן זיך א ביסל בארואיקט.

אין הארצן האָט בערקע איצעקס געטאכט, אז אפשר דערפאר האָט ער זיך א ביסל צעטומלט וויל זיין מאמע און זיין כלה האָבן ביידע אויף אים ארויסגעקוקט פון עזרת־נשים ארוים . . .

און דאן האָט ר' יצחק חיון זיך ווידער צעגאָסן אין וואַרעמע נחמה־רייד פארן פאָלק ישראל. צווישן אַנדערע האָט ער זיי געשילדערט די „נאכט פון די גלעקער" וויי אזוי ער האָט זי אַריבערגעלעבט.

„ירחם השם"—האָט ער געטענה'נעט—אכן גלות, גם פה גלות! אזוי האָב איך צו זיך אליין גערעדט אין דער גרעדיכטער פינצטערניש פון מיין צימער ביים „חכם" נתן—הערנדיק עשו'ס גלעקער. און אזוי האָב איך געבעטן: ער מתי הודך בשבי ותפארתך ביד צר? (ביז וואַנען איז דיין שיינקייט אין געפענגעניש און דיין פראכטפולקייט אין די הענט פון פיינד? (נעמיינט ישראל) — אָבער עשו'ס גלאָק האָט פאראומווערדיקט מיין תפילה . . .

„וואַכט אויף, ליבע ברידער, וואַכט אויף! ביי אייך איז טאָקע א לייכטער גלות. ס'היימט מ'שפייט ניט אין פנים און מ'שמדט ניט די קינדער — אויך טרייבט מען ניט אַראָפּ פון טראָטואר — אָבער, „ברידערלעך, אויב מ'דארף דאָס אַלץ האַלטן פאר טובות, איז דאָס פאָרט א גלות!"

„דעריבער שטייט אויף יידן צו דער הילף פון א"י — דאָס אָרט פון קענינלעכן פאַלאַץ!

נייע שטראָלן שיינען פון דאָרט ארוים, אונדזערע יוגנטלעכע, געבענשט זאָלן זיין, באָוויקן דאָס לאַנד מיט זייער שוויים און בלוט. יעדע שטיקל ערד איז דאָרט בייַ זיי טייער, אזוי ווי דער געטלעכער פּאָעט, ר' יהודה הלוי, ע"ה האָט געשריבן: „ורגבי עפריך לי מדבש יערב" (די גרודעם פון דיין ערד איז מיר זיסער פון האָניק).

„און צו מיינע פרומע ברידער זאָג איך: מיינט ניט, טייערע, אז דאָס איז, חלילה, דחיקת הקץ (באַיילן דעם סוף פון גלות פאר דער צייט) וויל דאָס לאַנד איז דא, און די וויסטנישן אירע ווארטן אויף אלע יידן, וועלכע קאָנען און ווילן קומען אהין, און אויך די ליטווישע יידן וואָס יהדות האָט זיך אזוי שטארק געהאלטן צווישן זיי . . . אויב איר וועט נאָר וועלן!"

און א נייע ליכט האָט אויף זיי געשיינט. ס'איז געווען א גרויסער תענוג.

* * *

די „קהלה הקדושה" האָט אויסגעהאָרכט, אָבער ניט אלע האָבן געוואָלט, און שפּעטער אויך שוין ניט געקאָנט — גיין אָפענען דער „אויפשיינענדער זון פון אויסלייזונג". ניט אלעמען, ליידער, האָט דער דאָזיקער גוטער גייסט וועלכן דאָס „רויט־יידעלע" האָט איבערגעלאָזט אין שטעטל — ניט אלעמען, ליידער, האָט דאָס גערואטעוועט פון ווייסט־בלוטיקע טעג און פארלאָרענע לעבנס.

אָבער זייערע קינדער, א סך פון זיי זיינען אוועק אהין וואָס פאר דעם—אייגענע „יידעלעך" און שפּעטער דאָס „רויט יידעלע"—האָבן פאר זיי געפּרייזדיקט צו גיין,—און אויפסניי בויען זיי דאָס צעשטערטע לעבן פונעם פארגאַנגענעם דור אין דער געשטאַלט פון די זייערווירדיקע, קרעפטיקע און פרייהייט־ליבנדע קינדער זייערע—הי־געבאָרענע ישראל'דיקע „סאָברעס".

בונעם-אידל קריל

דעראינערונגען פון אַ ראַקישקער סאָציאַליסט

בעת דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע אין 1902-1905, זיינען די יידישע פאָלק־מאסן אין שטעט און שטעטלעך געוואָרן אָנגעצונדן מיט דער רעוואָלוציאנערער אידיי. דער גרעסטער גורם דערצו זיינען געווען די שלעכטע עקאָנאָמישע באדינגונגען און די רעכטלאָזי־קייט פון די יידן אין צארישן רוסלאנד.

אין ראקישאָק איז אויך געווען טעטיק א רעוואָלוציאנערע גרופּע, וואָס איז געשטאַ־נען אין פארבינדונג און אונטער דער השפּעה פון דער יידישער ארבעטערשאפט אין דווינסק.

דווינסק האָט געהאט פיל פאבריקן און ווארשטאַטן און ס'איז געווען שטארק אנט־וויקלט די באקלייד־אינדוסטריע. עס זיינען באוווסט די גרויסע דווינסקער פאבריקן פון נא־טאַנסאָן, זאקס, גריליכעס און אַנדערע.

די אָ אלע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען האָבן באשעפטיקט א סך הונדערטער ארבע־טער. אויך ראקישקער יוגנטלעכע האָבן געארבעט אין דווינסק.

דערנאָך זיינען אין ראקישאָק אויך געעפנט געוואָרן קליינע ווארשטאַטן, וואָס האָבן באשעפטיקט עטלעכע צענדלינג ארבעטער. דער רוף צו פרייהייט און קאמף קעגן דעם צאַ־רישן רעזשים און דער בורזשואזיע האָט געפונען א שטארקן אָפּהילך אויך אין ראַקישאָק, הויפּטזאכלעך, צווישן די ארבעטער אין די ווארשטאַטן.

* * *

א העמונג פאר דער פארשפּרייטונג פון רעוואָלוציאנערן געדאנק אין ראקישאָק איז געווען דער חסידישער לעבנשטייגער. ווי ס'איז באוווסט, איז ראקישאָק געווען א שטארק רע־ליגיעז־חסידישע שטעטל, הגם פון מזרח און צפון איז מען געווען ארומגערינגלט, מיט קלויסטערס און צלמים. אין מזרח־זייט איז געשטאַנען א פּראַכטפולע קאטייליש קירך אין רוימישן סטיל, מיט א צלם־טורעם פון הונדערטער פוס הייך, און אויבן איז געווען אריינ־געפאסט א שטאָלענער שפּיץ, כדי אָפּצוציען דונערן און בליצן. אין צפון־זייט איז געווען א רוסישער קלויסטער מיט א סך צלמער.

די באציונג צו דער רעוואָלוציאנערער באוועגונג מצד די רעליגיעזע יידן און פון די רייכערע שיכטן איז געווען א נעגירנדיקע. עס איז דעמאָלט געווען טיף איינגעוואָרצלט די חרפּה צו אן ארבעט, און דעריבער די ראקישקער בעלי־הבתים, אין די חסידישע זשופּיצעס, האָבן זיך בכלל געשעמט צו קומען אין באַרירונג מיט „שוסטער־און שניידער יונגען".

עס איז אפילו געווען א נעגאטיווע באציונג צו דער ציוניסטישער באַוועגונג. לשם אילוסטראציע קאָן דינען דאָס פאָלגענדיקע:

אין ראקישאָק איז געווען א באוווסטער חסיד, זלמן יאָסל ראובנס. ער איז געווען א בעל־קריאה און אַן אָנגעזעענער מענטש. ויהי היום איז ער געוואָרן א ציוניסט. די חסידים האָבן אויף אים געקוקט מיט פאראכטונג און קיינער האָט צו אים ניט גערעדט. ער איז אויך געווען געפּסלט צו עולה לתורה זיין.

אין א קורצער צייט אַרום איז ער געשטאָרבן. די חסידים האָבן זיין טויט אויסגענוצט ווי א שטראָף פון גאָט פאר זיין אפיקורסישן ציוניזם.

עס איז די חסידים ניט געווען צום הארצן, ווען די ברידער מענדל און לייווק ראבקין, זייענדיק אונטער דער השפעה פון דער השכלה, האָבן געעפנט א העברעישן חדר, ווו מ'האָט געלערנט דקדוק און יידישע געשיכטע אין א נייער אויפפאסונג.

אונטער דער ווירקונג פון דער רוסישער רעוואָלוציע איז פאַרמירט געוואָרן א ציוניסטישע גרופּע און א סך יונגטלעבע פון חסידישע עלטערן האָבן זיך דערנענטערט צו די ארבעטער־קרייזן אין שטעטל, באטייליקנדיק זיך אויך אין דער רעוואָלוציאנערער באוועגונג. די שטורעם־יאָרן פון דער רעוואָלוציע האָבן סטימולירט, אז די חסידיש־צייסטיקע קולטור האָט געווירקט זיך דערנענטערן און זיין אקטיוו אין דער קולטור־וועלטלעכער און סאָציאַלער באוועגונג. די אזויגערופענע „סמעטענע" פון דער חסידישער שטעטלשער אינטעליגענץ איז אריינגעצויגן געוואָרן אין א פּאָליטיש־נעזעלשאפטלעכער וועלט.

עס האָבן זיך אויסגעבילדעט פארשיידענע ריכטונגען און פּארטייען, ווי: ציונים, ציוניסטן־סאָציאַליסטן, פּועלי־ציון, סאָציאַל־רעוואָלוציאנערן און דער „בונד".

די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע פּארטי איז דאן געגרינדעט געוואָרן דורך א געוויסער פרל. מאטילדע מאטיסאָן און דורך דער סאָציאַליסטישער טוערין, שווארצבערג.

פרל. מ. מאטיסאָן איז געווען א טאָכטער פון א ראקישקער חסיד, וואָס האָט געדאוונט אין חסידישן קלייניעם שטיבל. זי פלעגט רעפערירן איבער פארשיידענע אידעאַלאָגיעס אויף דער יידישער גאס, ווי „ציוניזם"; „סאָציאַליזם", „טעריטאָריאַליזם" וכדומה. זי האָט אויך אָנגעפירט מיט אלערלי דיסקוסיעס, וואָס פלעגן לעבהאפט זיך אנטוויקלען נאָך אירע רעפעראטן.

די פארזאמלונגען פלעגן זיין אין פּריוואטע הייזער, אין בית־המדרש און אין די ארומיקע וועלדלעך. די ערשטע צייט איז דער בית המדרש געווען די נעסט פאר אלע רעוואָלוציאנערע און נאַציאָנאלע פּארטייען. וועו די דיסקוסיעס פלעגן זיין היציקע און עס האָבן אָפט אויסגעבראָכן שארפע קריגעריין, האָט זיך דעמאָלסט צעהילכט דער בת קול פון שמש: „אַרויס פון דאָנען, עזות פּנימער, דאָ איז א מקום קדוש!".

די טעמאטיק אויף די פארזאמלונגען איז געווען אן ערנסטע. חוץ פּראָגראמאטישאבסטראקטע שמועסן, האָט מען אויך באהאנדלט קאָנקרעטע סאָציאַלע ענינים, ווי איינצופירן דעם 8 שעהדיקן ארבעט־טאָג און ווי אַרגאניזירן א שטרייק, כדי אויסצוקעמפן בעסערע ארבעט־באדינגונגען. צו אזוינע אויסערָארדענטלעכע פארזאמלונגען, ווו עס זיינען געשטאנען אויפן סדר היום אקטואלע פראָגעס, זיינען ספּעציעל דעלעגירט געוואָרן פון צענטער, פון דווינסק, „פּראָפּאגאנדיסטן", וואָס האָבן שיין רעפערירט און געווען באהאָוונט אין אלע מעטאָדן פון קאמף.

עס זיינען אָפט איינגעאָרדנט געוואָרן אין געהיים פאַרלעזונגען. צוליב פּאָליציאישע אונטערזוכונגען האָט מען ניט געהאט קיין גרויסן אויסקלייב פון ביכער. עס זיינען פאַרגעלייענט געוואָרן פּאָעטישע און פּראָזאישע שאפונגען פון דוד עדעלשטאט,מאָרים ראָזנפעלד, מאָרים ווינטשעווסקי, אברהם רייזען, שרה רייזען, עמיל זאָלא, ווערק פון די קלאסיקער. מענדעלעם „קליאטשע" איז אויסגעטיטשט געוואָרן אלס נאַציאָנאלע און רעוואָלוציאנערע שאפונג.

די רעוואָלוציאנערע בראָשורן זיינען אין יענער צייט געדרוקט געוואָרן אויף גילזע־פּאַפּיר און זיי פלעגן פּארשפּרייט ווערן פון האַנט צו האנט. דערנאָך פלעגן אלע זיך צוזאַמענקומען און דיסקוטירן איבער די באַריכטע פּראָבלעמען אין די אומלעגאַלע בראָשורן. אויף דין־דינעם פּאַפּיראָס־פּאַפּיר זיינען געדרוקט געוואָרן טהונם: „די געשיכטע פון די רעוואָלוציאנערע באַוועגונגען" און וויקטאָר טשערנאָווס: „די אגראַר־פראגע און רעוואָלוציאנערע טעראָריזם".

* * *

אין יענע ברויזנדיק־שטורעמדיקע טעג האָט אין ראַקישאָק פּאַסירט, אז א מיטגליד פון דער גרופּע „סאָציאליסטן־רעוואָלוציאנערן", שימקע דימענט, איז געוואָרן א שפּיאָן.

די ס'רישע פּארטיי האָט לגבי שפּיאָנען אָנגעוועגדט טעראָר, און לויטן באשלום פון צענטראל־קאָמיטעט אין דווינסק, האָבן די ראקישקער פּארטיי־מיטגלידער, געדארפט שימקע דימענטן „אָפּראַמען" פון וועג.

דער גורל איז געפאלן אויף צוויי ארבעטער, וואָס איינער פון זיי איז געווען א שניידער, א זון פון חסידישע עלטערן. זיי האָבן געדארפט אין גרויסן בית־המדרש, שבת ביים דאוונען, מאכן אן אטענטאט אויף דעם אויבן דערמאָנטן שפּיאָן.

בעת זיי זיינען צוגעגאַנגען צו אים פארפירן א שמועס וועגן דעם, אז ער, שימקע דימענט, איז געוואָרן א שפּיאָן און האָט פארראַטן די אינטערעסן פון דער פּארטיי, האָט ער אַרויסגעפּט א מעסער, וועלנדיק דערשטעכן דעם חסידישן זון, אָבער דער אטאקירטער האָט אויף דימענטן א פייער געטאָן מיט זיין רעוואָלווער, בלויז פארוונדיקנדיק אים.

דער טומל און בהלה פון די יידן אין בית המדרש איז געוואָרן אומגעהייער גרויס און שרעקלעך. דער גאנצער עולם איז געוואָרן אויפגערעגט אויפן מסור.

עס האָט ניט לאנג געדויערט און א מחנה פּאָליציאנטן האָבן ארומגערינגלט דעם בית־המדרש, ניט ארויסלאָזנדיק קיינעם. אָבער די צוויי רעוואָלוציאנערן זיינען שוין נעלם געוואָרן איידער די פּאָליציי איז אָנגעקומען.

זיי זיינען נאָכן אטענטאט באלד אנטלאָפן אין א געהעפט ניט ווייט פון בית־המדרש. א פארקאן פון זעקס פוס הויך האָט זיי דעם וועג פארצאַמט. זיי האָבן, אָבער, זיך ארי־בערגעכאפט איבער אים און אריין אין א גאָרטן, וואָס האָט זיך געצויגן צום ראדוטער וואלד, דורכן גלחם טויער.

לויפנדיק, איז איינער שלעכט געפאלן. דער בן חסיד האָט אָבער דעם חבר ניט פאר־לאָזן, און האָלטנדיק אין האַנט א געלאדענעם רעוואָלווער, האָט ער געוואַרט אויפן אָנקום פון דער פּאָליציי.

אָבער דער געפאַלענער האָט זיך ראפּטום אויפגעמונטערט און מיט די לעצטע כוחות איז ער מיטגעלאָפן, ביז זיי זיינען געקומען צו די ראדוטער יידישע הייזער.

אן ארעמע יידישע פרוי האָט ארויסגעלאָזט זייער סכנה און זיי באהאלטן אויפן בוידעם, וואָס איז געווען איבערפולט מיט פרישן היי. אַליין איז זי אוועק פון שטוב, נאָר די קינדער האָבן זיך געשפּילט אין דרויסן.

די פּאָליציי איז אָנגעקומען צו הויז און געפרעגט ביי די קינדער, אויב זיי האָבן

ניט געזען צוויי מענטשן לויפנדיק. דאָס על־טערע מיידעלע האָט זיך ניט פארלאָרן, זאָגנ־דיק, אז די צוויי מענטשן זיינען אנטלאָפן אין וואלד.

די צוויי סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן האָבן די רייד פון פאָליציי געהערט און אויך דעם ענטפער פון דער מיידעלע, האלטנדיק גרייט די רעוואָלווערן. זייער באשלום איז געווען אז זיי וועלן ליבערשט שטארבן מיט א העלדישן טויט — אין נוסח פון „תמות נפשי עם פלשתים" —איידער וועלן געכאפט דורך זיי.

מיין ברודער, וואָס האָט געשאָסן אויף שימקע דימענטן.

די פאָליציאנטן האָבן, ווי וויילדע הינט, זיך א לאָז געטאָן צום האדוטער וואלד, בינתים זיינען זיי אנטלאָפן און ניצול געווארן פון טויט.

אין שטעטל זיינען דעמאָלט פארגעקו־מען ארעסטן. א סך האָט מען פארשיקט אויף סיביר. יאָסקעם ברודער, ארקע, און נאָך איינער א בלעבער זיינען געשטאָרבן אין סיביר, מייקע איטשע ליבעם און אנדערע צוויי זיינען ערשט באפרייט געווארן אין 1917, בעת דער פעברואר־רעוואָלוציע.

אויך איך בין דעמאָלט דורך דער פאָליציי געזוכט געווארן. מיינע א מומע האָט מיך אויסבאהאלטן א נעוויסע צייט, ביז כ'בין אנטלאָפן אין דווינסק.

* * *

דווינסק איז געווען פאר מיר א באקאנטע שטאָט. ערשטנס, כ'האָב דארט געלערנט אין ישיבה. עס זיינען געווען 2 ישיבות אין דווינסק. איין ישיבה איז געווען א מתנגדישע, הורוויצעס ישיבה, וואָס איז באשטאָנען פון דריי כתות: ר' שמחה האָט געלערנט מיט די מתחילים; ר' יחיאל יהודה — מיט די עלטערע תלמידים, און ר' יום טוב מיט די סמיכה־בחורים. די צווייטע ישיבה איז געווען א חסידישע, ווייטענבערגס ישיבה, וואָס דער ראש הישיבה איז געווען ר' יהושע ארש. צווייטנס האָבן אין דווינסק געווווינט מיין זיידע און באָבע, וואָס זיינען מיר געווען ווי אמתע טאטע־מאמע.

דער זיידע איז געווען אן ארעמער מענטש. זיין חיונה האָט ער געצויגן פון זיינע צוויי בהמות, וואָס די באָבע פלענט די מילך פארקויפן, און אויך פון דעם, וואָס ער פלענט פון די ארומיקע דערפער ברענגען ווען א קו צו פארקויפן.

כ'האָב פריער געלערנט אין דער מתנדישער ישיבה ביי ר' יחיאל יהודהן, און דער־נאָך בין איך אריבער אין דער ווייטענבערגער חסידישער ישיבה. דער ראש הישיבה, יהושע ארש, איז געווען א שטרענגער רבי און האָט געפאָדערט פון זיינע תלמידים, זיי זאָלן לער־נען מיט גרויסער התמדה.

כ'האָב אָבער נישטאָט א גרויסן דראנג צו בילדונג. א יידישער לערער, סאָלאָוויאָוו, האָט, לויט א רעקאָמענדאציע, מיט מיר אָנגעהייבן לערנען די רוסישע שפראך. ער האָט מיך אָנ־

געהייבן צוצוגרייטן צום צווייטן קלאס פון דער דאָרטיקער רוסישער פּאָלקשול. מיין חשק צו לערנען וועלטלעכע לימודים איז געווען גרויס, אָבער איך האָב אויך ניט פארנאכלעסיקט מיין התמדהדיקן לערנען אין ישיבה.

מיט דער צייט האָב איך אליין געהאט תלמידים צווישן די אַרבעטער, וועמען כ'האָב געלערנט. זיי פלעגן מיר בעטן כ'זאל פארטיטשן די שווערע שטעלן אין די אומלענאלע בראָשורן.

לויט דער עצה פון סאָלאָוויאָוון, האָב איך געדארפט די ישיבה פארלאָזן און אָנקומען אין דער דווינסקער טעכנישער שול, וווּ מען האָט באקומען אומזיסטע מאָלצייטן. עס איז געווען א דריי-קלאסיקע שול.

וועגנדיק א שילער פון דער טעכנישער שול, בין איך אריינגעצויגן געוואָרן אין דער סאָציאליסטישער באוועגונג. איך בין געווען איינער פון די שילער, וואָס האָבן אין יענער צייט געפֿאָדערט ביי דער שול-פֿארוואלטונג, זי זאל פארבעסערן די שפּייז אין קיך, האָבנדיק א זעלבשטענדיקע פארוואלטונג, אָנגעפירט און קאָנטראָלירט דורך די שילער.

איך האָב געענדיקט די דריי-קלאסיקע שול מיט אן אויפשריפט אין אטעסטאט: „אימעיושצי פראוואָזשיטעלסטווא פּא וסיעי ראסיאי, קראָמיע מאסקווי".

* * *

אין דווינסק בין איך אריינגעטראָטן אין „בונד". עס זיינען דעמאָלט געווען אין דווינסק א סך פּראָפעסיאנעלע פארבאַיינען און פארשיידענע ארבעטער-פּארטייען.

איך האָב א סך צייט געווידמעט אויף אויפצוקלערן אין ארבעטער-קרייזלעך די באַדייטונג פון קאָנסטיטוציע און פארלאמענט, פון „אלגעמיינע, גלייכע, דירעקטע און געהיימע וואלרעכט".

מיין ערשטער עפנטלעכער ארויסטריט איז געווען אין פאלק-קיך, אויף א מיטינג פון א צווייג-טויזנטקעפיקער מאסע, וועלכע האָט געדאָפט אננעמען א באשלוס, אז די פּראָפעסיאנעלע פארבאַיינען פון אייניקע פאכן — בלעבער, פּאַרבער, סטאָליארעס און בוי-ארבעטער — זאלן זיך פאראייניקן. כ'האָב, מיט א פיבערהאפטער ציטערניש, אויפגעקלערט די נייטוועגדיקייט פון אזא פאראייניקונג.

מיינע רייד האָבן געהאט אן אומדערוואַרטן אויסווירק. די פאראייניקונג-רעזאָלוציע איז אננענומען געוואָרן.

די א געשעענישׂ האָט מיך אינספּירירט צו וויטערדיקער רעוואָלוציאנערער ארבעט. איך האָב געהאָלפן פארשפרייטן אין דווינסק און אין ראיאן אומלעגאלע בראָשורן און העקטאָגראפירטע רעוואָלוציאנערע לידער פון ש. אנ-סקי'ס „די שבועה", די לידער — „אין געזאָלצענעם ים פון די מענטשלעכע טרערן", „וווי לאנג און וווי לאנג וועט איר בלייבן נאָך שקלאפן" און אנדערע.

די אַ לידער פלעגן הילביק אָפּקלינגען אין נאטאנסאָנס קנעפּל־פאַבריק. אלע פארביי־גייער פלעגן זיך אָפּשטעלן, הערנדיק דאָס רעוואָלוציאנערע געזאנג פון די אַרבעטער.

אין 1905, די ערשטע טעג פּסח, האָב איך זיך באטייליקט אין פּאָנעוועזשער קאָנפּע־רענץ פון „בונד". די זיצונגען זיינען אָפּגעהאלטן געוואָרן פון שחרית ביז מנחה. אומגע־פער 25 דעלעגאטן זיינען אנווועזנד געווען. עס זיינען באהאנדלט געוואָרן פארשיידענע עני־נים, ווי צו פירן פּראָפּאַגאַנדע, ווי צו פארשפּרייטן ליטעראטור, וועגן די אויפגאבן פון דער פּארטיי צו אַרגאניזירן שטרייקן און אָפּט פּאררופן פארזאמלונגען פון ארבעטער. עס איז אויך ברייט דיסקוטירט געוואָרן די נאציאָנאלע פראגע און דער באטייט פון נאציאָנאל־קולטורעלער אויטאָנאָמיע.

א הויבער, אינטעליגענטער בחור, מיט א גרויסע לאטע אויף די תחתונים, האָט רק שפּאציירט איבער דער לענג פון בית־המדרש, זייענדיק דער טאָן־געבער. ער האָט אונדז אָפּט אויפמערקזאם געמאכט, אז יעדערער זאָל געדענקען די רעזאָלוציעס, ניט פארשרייבנ־דיק זיי, און דערנאָך באריכטן וועגן דער קאָנפערענץ אין יעדן שטעטל פון פּאָנעוועזשער ראיאָן.

צום צווייטן טאָג חול המועד פּסח איז יעדער דעלעגאט געפאָרן בשלום א היים, זייענדיק באהערשט מיט מוט און ענערגיע דורכצופירן זיינע פליכטן פארן ארבעטער־אידעאל.

* * *

מיין פארלאנג צו לערנען זיך איז גלייכצייטיק געווען גרויס. איך בין אוועקגעפאָרן אין ווילנע צו אָנקומען אין דאָרטיקן לערער־סעמינאר, אָבער עס זיינען ניט געווען קיין פּרייע פלעצער פאר קאנדידאטן פון קאָוונער גובערניע, ווייל פריער האָט מען אין סעמינאר אָנגע־נומען אפּליקאנטן פון ווילנע און פון דער ווילנער פּראָווינץ.

אן אנטווישטער בין איך אוועקגעפאָרן פון ווילנע קיין ריגע. די געזעלשאפט „כרמל" אין ריגע איז געווען א פּראָגרעסיווע, און אין איר זיינען געווען פארטראָטן מיטגלידער פון דער סאָציאל־דעמאָקראטישער פּארטיי, פון „בונד" און פון אנדערע ריכטונגען. הגם אָפּיציעל איז „כרמל" געווען א קולטור־געזעלשאפט, אָבער עם האָט זיך געפירט אונטער דער אָ שילד אן אינטענסיווע פּאָליטישע טעטיקייט. די מיינסטע מיטגלעד און קאָמיטעט־זיצונגען פון די לאָטווישע, עסטאָנישע, דייטשישע, סאָציאליסטישע פּארטייען און אויך פון „בונד" פלעגן פאָרקומען אין „כרמל", וואָס איז, הויפּטזאכלעך, געווען דער צענטראל־פונקט פון דער סאָציאל־דעמאָקראטישער באווועגונג אין ריגע. שפּעטער האָט זיך געשאפן א פעדעראציע פון די פארשיידענע פּארטייען א.נ. „דער סאָוועט". איך בין געווען קאָאָפּטירט אין דעם „סאָוועט", זייענדיק א געהילף־סעקרעטאר. עס זיינען דעמאָלט געווען אין „סאָוועט" שטארק אקטיוו די דאָקטוירים שיינפעלד און הירשפעלד. (ווי מיר איז ניט לאנג באווסט געוואָרן, איז ד"ר שיינפעלד, מיט זיין משפּחה, אומגעקומען פון די היטלער־רוצחים).

דאָרט, אין „סאָוועט" האָב איך געהאט די מיגלעכקייט זיך באקענען מיט טעאָרעטי־קער פון סאָציאליזם, און האָב דערנאָך געהאט א גרופּע תלמידים, פאר וועלכע כ'האָב גע־

האלטן לעקציעס און אויפגעקלערט די דעמאקראטישע דערשיינונגען אין אונדזער יידישער געשיכטע, ווי דער „סנהדרין" און דער „וועד ארבע ארצות" און מיט זיי אויך געלערנט דעם „מאניפעסט" פון קארל מארקס, באטאנענדיק, אז רעליגיע אין איר ערשטן פעריאד פון איר אנטוויקלונג איז געווען פראגרעסיוו און דעמאקראטיש.

פון יענער צייט געדענק איך דעם בונדיסט, אבראשקע חפץ, א סטודענט פון קיעווער פאליטעכניקום, וואס איז געווען א שטארק-איבערגעבענער חבר פון דער פארטיי. ניט קוקנדיק זיין שטערבלעך-ליידנדיקער טובערקולאז-קראנקהייט, האט ער זיין לעצטע ענערגיע אפגעגעבן לטובת דער באוועגונג. זיינע באלערנדיקע לעקציעס און טעארעטישע באגרינדונגען זיינען געווען אן אוצר פון וויסן און קולטור.

חפצעס א שול-חבר, דזשוליוס, וואס איז געווען לפנים וועגן זייער ערנסט, האט זיך איבערגעגעבן דער דינסט פון דער געהיים-פאליציי און האט „פארשאטן" אן ערך 10 חברים פון „בונד" און מיך אויך בתוכם.

מיך און איינעם א חבר, אוועדבוך, האט מען צוזאמען אפגעפירט אין א פאליציי-צירקל. דערנאך זיינען מיר אריבערגעפירט געווארן אין ריגער טורמע, ווו מיר האבן געטראפן די איבעריקע 8 ארעסטירטע חברים פון „בונד", וואס זיינען נאך דער אויספארשונג באפרייט געווארן.

פריער האט מען מיך גענומען אויף אן אויספארשונג אין „צענטראלקע", דערנאך — אווערבוכ'ן. מען האט דארט שרעקלעך געפייניקט. שרעקלעכע גשרייען, געווייגען, קרעכצן פלעגן זיך הערן אין אלע צעלן.

מיר זיינען פארבליבן אין „ריגער צענטראלקע". מיר האבן פראקטיצירט צו דורכריידן זיך דורך דער „דורכקלאפנדיקער שפראך אין דיל", מיט פאליטישע ארעסטאנטן פון אנדערע צעלן.

6 חדשים זיינען מיר, מיט נאך ארעסטירטע, געזעסן אין דער א „ריגער צענטראל-קע". עסן האבן אונדז — דורך די וועכטער — די סאציאליסטישע פארטייען געליפערט. מיר האבן געהאט פוטער, קעז, סיגארעטן, אפילו שאקאלאד.

מען האט ניט צוגעלאזן צו אונדז קיינע פריוואטע פערזאנען, סיידן משפחה-מיט-גלידער.

איין מאל בין איך ארויסגערופן געווארן אויף א זיצונג מיט א פריילין, וועלכע האט זיך אנגענעבן פאר מיינע א כלה. דאס איז געווען די ח-טע לינע פאפליאק. זי האט מיר איבער-געגעבן, אז דער פסק-דין אונדזערער איז: צו ווערן ארויסגעשיקט אין וואלאגדער גובערניע אויף דריי יאר. זי האט מיך בארואיקט מיט דער פארזיכערונג, אז די פארטיי וועט אלץ טאן פאר אונדז.

אזוי איז געווען. אין איין פרימארגן האט מען מיר געמאלדן זיך צוגרייטן צו דער רייזע. ביזן וואקזאל האבן מיר מארשירט אונטער קאנוואי, און אין באן זיינען מיר געווען באוואכט פון באוואפנטע סאלדאטן.

פון ריגע האט מען אונדז געפירט קיין פעטערבורג. אין פעטערבורגער פעסטונג זיי-

נען מיר געזעסן אייניקע טעג מיט קרימינעלע פארברעכער. דערנאָך האָט מען אונדז געפירט קיין וואלאגדע.

די וואלאגדער טורמע, א הילצערנע צווייַ־שטאָקיקע געביידע, האָט אויסגעזען ניכער ווי א שוהל איידער א טורמע. עס איז געווען אין רחבותדיק צימער, מיט גרויסע פענצטערס אָבער שטארקע אייזערנע גראטעס. אויף א וואנט איז געווען א פלאקאט, אויף וועלכן עס זיינען געווען פארשריבן די אינסטרוקציעס פון דער תפיסה, און אויפן וואנט גופא זיינען געווען פארצייכנט נעמען פון דורכגעפאָרענע ארעסטירטע חברים. מיר האָבן אונדזערע נעמען אויף דער וואנט אויך פארשריבן.

פון וואלאגדע האָט מען אונדז געפירט קיין וויאטקע. אויף וויאטקער וואקזאל האָבן מיר באמערקט א גרויסן אויטאָמאָביל, באוואכט מיט פאָליציאנטן און סאָלדאטן מיט פיקעס אין די הענט. אויפן אויטאָמאָביל זיינען געזעסן א פרוי מיט א מאַן, אָנגעטאָן אין רייכע קאָסטבארע פוטערס.

דערוווסט האָבן מיר זיך, אז דאָס איז געווען דער בארימטער רעוואָלוציאנער, טשבע־אידזע מיט זיין פרוי, וועלכע נעמט אים א היים, א באפרייטן.

די וויאטקער טורמע איז געווען אין א פינצטערן, לאנגן און שמוציקן קעלער, מיט מיז און וואַנצן. עס זיינען געזעסן צוזאמען פאָליטישע ארעסטירטע און קרימינעלע פארברעכער.

נאָך א „דאָפראס" האָט מען אונדז פון וויאטקע געפירט, אונטער א קאָנוואָי, אויף א וואָגן מיט פיר אָדער זעקס פערד געשפאנט. די וואָך האָט געהאַלטן ביקסן געצילט א ן אונדז און איטלעך מאָל האָט מען געהערט דאָס אָנלאָדן די ביקסן.

אן ערך 40 רוסישע וויאָרסטן האָבן מיר א טאָג דורכגעמאכט. די אָפרו־ערטער זיינען געווען אין דערפער. עס זיינען געווען אייננעריכטעט „עטאַפּעס": איין קאמער פאר די סאָלדאטן, און א לאנגע, אָפּגעצאמטע הינער־שטייג, מיט אייזערנע און דראָטענע גראטעס, אויסגעבעט מיט שטרוי אויף דער פאָדלאָגע, אן בענק, איז געווען פאר די ארעסטירטע. ביי יעדער נייער „עטאַפּקע" האָט זיך געביטן דער קאָנוואָי.

אָפּגעפאָרן צווישן עטאַפּקעס, אן ערך א הונדערט מיל פון וויאטקע, איז די באציונג צו אונדז געווָארן א מילדערע. מען האָט אונדז דערלייבט גיין צו פוס, ווייל מיר זיינען געווען פארמאטערט זיצנדיק אויף די פורן. דער קאָנוואָי־פירער האָט אָנגעהייבן רעדן מיט אונדז. וועז מיר זיינען געקומען קיין יארענסק, האָט מען אונדז דערלייבט קויפן עסן ביי די פויערים — געלע קעז, פוטער, הערינג. קיין ברויט איז ניט געווען, נאָר א דאָרפיש געבעקס, האלב־רוי, — „יאָרושניקעס" האָט מען עס גערופן.

עס איז אין צווישן געווָארן ווינטער בעת מיר זיינען געקומען קיין אוסט־סיבאילסק. איז דער דאָרטיקער טורמע האָט מען זיך נעפילט באקוועמער, ווי אין די פריער־דיקע תפיסות. די קאמער, הגם זי איז ניט געווען קיין גרויסע, אָבער וואָרעם באהייצט, און דער וועבטער איז געווען א פרייַנדישאפטלעכער. פאר קליינגעלט האָט ער אונדז געבראכט עסן, וואַרעמע טורמע־זופ.

אין מיטן קאמער איז געווען א לאנגער טיש און מ'האָט אונדז דערלייבט זיצן ביי אים. צוזאמען מיט אונדז איז נעזעסן א נייער חבר מיט א חברטע פון יארענסק. דער

חבר איז געווען א מאַסקווער רוסישער מענטש, אן ארטיסט. א וועכטער האָט אים גע־ בראכט א גיטארע און מיר האָבן פריילעך דעם אָוונט פארבראכט. ער האָט אויך אימיטירט א סצענקע פון א שכורן, ווי ער פארכליניעט זיך מיט „וואָדקע".

אלע האָבן מיטגעלאכט. און די וועכטער האָבן זיך אמוזירט ביים גרויסן קעראָסין־ לאָמפּ.

פון אוסט־סיסאילסק זיינען מיר געפאָרן קיין אוסט קולאָם, ווו דער פראָסט־קלימאט האלט, כמעט, א רונדן יאָר. דאָרט איז געווען אונדזער פארשיקונג־אָרט.

דאָרט האָבן מיר דערהאלטן געלט פון דער ריגער בונדישער אָרגאניזאציע. מיר האָבן זיך דאן געניטיקט אין ווארעמע זאכן.

איך האָב זיך דאָרט געטראָפן מיט בונדיסטן פון ווילנע: יעזיערסקי און מאכלין. ער מאכלין, איז געווען א פריינדלעכער מענטש. זיינע לאָגישע דערקלערונגען איבער לעבנס־פראגן און ליטעראטור זיינען געווען ווינשאפטלעך־באלערנדיקע.

ער איז געווען א הויכער, בריטפליציקער, מיט א בערדל, ווי ביים ד"ר חיים ווייץ־ מאן. די בעל־הביתטע פון זיין צימער און די קריסטלעכע שכנים האָבן אים געקרוינט מ.נ. „הייליקער".

דאָרט, אויף פארשיקונג, האָבן מיר געהאט א ביבליאָטעק און פלענן באקומען בראָשורן, אויך אומלעגאלע. ער, מאכלין, פלעגט פאר אונדז אָפט פאָרלייענען אינטערעסאנ־ טע שאָפונגען.

אן אינטערעסאנטער איז געווען דער חבר אלעקסאנדער, א רוסישער פון מאָסקווע, ווו ער איז געווען סעקרעטאר פון א קאָאָפעראטיוו. ער איז געווען א בקי אין פארשיידענע סאָציאלע פראָבלעמען. ער האָט געבילדעט א גרופּע, מיט וועלכער ער האָט געלערנט באָקלם וועדק „די נעשיכטע פון דער ענגלישער אינדוסטריע".

איך האָב געווויינט אין איין צימער מיט לייבטשיק פאָפליאק, א חבר פון ריגע. אויך דער חבר אווערבוך איז מיט מיר געווען צוזאמען די גאַנצע צייט.

א גרופּע פארשיקטע אין אוסט־קולאָם אין מיין צייט.

אין דער ערשטער רייַ, פון רעכטס צו לינקס, שטייט מאכלין; אין דער צווייטער רייַ: פרוי און מאן פראָקאָ־ פיעוויטש.

חבר אוועדבוך איז באַפרייט געוואָרן פריער. זיינע עלטערן האָבן זיך באמיט, מען זאָל אים באַפרייען. חבר לייבטשיק האָט געקראָגן א ידיעה פון דער פּארטיי, ער זאָל בעסער מאכן פּליטה.

לייבטשיק איז אין איין נאכט אנטלאָפן, א דאנק דער דאָרטיקער פירמע קוזשבאזיע, וועלכע האָט עקספּאָרטירט פון דאָרט פוטער, פעטם, פיש, סאַרדינס, פעלן, פוטערווארג. זי האָט געהאט אייגענע קלייגע שיפן פאר אירע מסחרים. דער זון פון דעם אייגנטימער פון דער אָ פירמע האָט צוגעגרייט א קאיוטע פאר לייבטשיקן מיט א פּאספּאָרט אלם סוחר. אויף אזא וועג איז ער אַנטלאָפן.

איין מאָל איז געקומען פּאָליציי און האָט אָנגעקלאפט אין מיין דירה, און כ'האָב ניט געעפנט. מיט גוואלד האָבן די פּאָליציאנטן זיך אריינגעריסן, און איך בין דערנאָך אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין אוסט-סיימאילסק, דערהויפט צוליב דעם חשד, אז כ'פיר סאָציאליסטיש פּראָפּאַגאַנדע און פּארשפּרייט אומלעגאלע ליטעראטור.

אין אוסט-סיימאילסק האָב איך געטראָפן א פּארשיקטע משפּחה. איינער פון דער משפּחה איז געווען חבר קראמער, סטודענט פון מעדיצינישן פאקולטעט. דאָס איז געווען זייער אן אינטערעסאנטער מענטש. עד היום איז ביי מיר איינגעקריצט גוט זיין פיזיאָגנאָמיע.

וועג איך בין שפּעטער צוריקגעשיקט געוואָרן ווידער קיין אוסט-קולאָם, האָב איך שוין מיין צימער ניט געהאט. איך האָב געקראָגן א צימערל ביי א פּארשיקטער רוסישער פאמיליע, פּראָפּעסיעווויטש.

אלע מיינע פרייע טעג און שעהן האָב איך פארבראכט מיטן חבר מאכלין. מיר האָבן געקויפט בשותפות א שיפל און זיי פרימאָרגנס פלעגן מיר אַרויספּאָרן אויף א שפּאציר.

דער טייך קולאָם איז געווען שמאָל אין זיין אָנהייב, אָבער דערנאָך איז ער געווען זייער בריים און דער וואסער-שטראָם איז וואָם ווייטער געוואָרן שטארקער און שטארקער.

איינמאָל זיינען מיר אַרויסגעפּאָרן אויפן מיטן טייך און שיעור, שיעור האָבן די כוואליעם אונדזער שיפל ניט איבערגעקערט.

איך בין געווען 18 חדשים אין פארשיקונג. די רעגירונג האָט יעדער פארשיקטן געצאָלט 8 רובל א חודש און חוצדעם האָבן מיר געקראָגן א געוויסע סומע געלט אויףווינטערקליידער.

איך פלעג אויך באקומען געלט פון דער ריגער אָרנאניזאציע און פריינדשאַפטלעכע בריוו פון לינע פּאָפּליאק.

נאָך 18 חדשים האָבן פיל פון אונדז און אויך איך בתוכם באקומען א מעלדונג, אז מחמת דעם דריי הונדערט-יאָריקן יובילי פון דער ראָמאַנאָוו-דינאסטיע, ווערן מיר באפרייט.

ביז וואָלאָגדע זיינען מיר געפאָרן אונטערן אויפזיכט פון דער פּאָליציי, דערנאָך זיינען מיר שוין געווען „באפרייטע". מיט פריילעכע הערצער, מיט באן-בילעטן אין די קעשענעס, איז יעדערער פון אונדז געפאָרן צו זיך א היים.

* * *

פסח-צייט אין ראקישאק. דער צעלאזענער שניי, מיט דער נאסער בלאטע, לייגט זיך שווער אויפן הארצן. נאר דער אנקומענדיקער פסחדיקער חן פארליבטערט דעם נעמיט.

אריבערטרעטנדיק די הויז-שוועל, האבן מיך באגעגנט פריידיקע מאמישע טרערן און אין אונדזער הייזל האט זיך אויסגעשפרייט די פרייד מיט מיין קומען.

דער יום-טוב פסח איז אריבער רואיק. דערנאך האט זיך דער שטעטלשער „אוריאד-ניק" אנגעהייבן באוויזן אפט ביי אונדז אין הויז.

אין דער זעלבער צייט האב איך געקראגן א בריוו פון א פארשיקטן חבר אין „אוסט קולאם", וואס ער האט געשריבן, אז א סך באפרייטע חברים, וועלכע זיינען באלד ניט אוועקגעפארן פון „וואלאנדע", זיינען אויפסניי ארעסטירט געוואָרן.

פון ריגע האב איך געקראגן, דעמאלט, אויך א בריוו. דער פראָוואָקאטער דזשוליוס האט זיך נאך ניט אנגעזעטיקט מיט די פארברעכערישע מעשים און איבערגענעבן אין דער פאליציי די חברטע שרה פאפליאק, א שוועסטער פון לייבטשיק פאפליאק, וועלכער איז געוען פארשיקט צוזאמען מיט מיר, און פון דארט ניט צוריקגעקערט.

איך האב אין א קורצער צייט ארום חתונה געהאט.

אין א דערפל, זאבעשיק, אייניקע וויאָרסט פון שטעטל, האב איך זיך מיט מיין ווייבל געפונען אויף אפרו, אין וועלכער כ'האב זיך שטארק געניטיקט נאך אזוינע שווערע איבערלעבונגען.

עס זיינען דורכגענאנגען א פאר וואכן, און מיין פאטער איז געקומען זונטאג, פארטאג, א צעשראקענער און בלייך. מיט ציטערדיקע ליפן זאגט ער מיר: „דו מוזט, מיין קינד, פון דאנען גלייך אפפארן, צוריק אין שטעטל קאנסטו שוין ניט קומען! די פאליציי האט אונטערזוכט אין הויז, פרייטאג-צו-נאכט, איבערקערנדיק אלץ קאפויער, דיך געזוכט און געפארערט ביי דער מאמען, מיר זאלן זאגן ווו דו ביסט. ניט געפינענדיק קיין זאך, איז די פאליציי אוועק דערנאך אין חסידישן קליין-שטיבל, ארומגערינגלט דעם מנין און אויסרופנדיק מיין פאמיליע-נאמען, בין איך ארויס, פארשטייט זיך, אבער זיי האבן מיר געזאגט, אז זיי דארפן ניט יאנקל-ברוך, נאר בונעם-אידלען".

נאך אט דער ידיעה, אויף מארגן גאנץ פרי, בין איך געווען שוין אין טאוריג.

דאס איז געווען אין דעצעמבער, 1912, וועו כ'בין אריבער אויף דער דייטשישער גרענץ. פון דארט בין איך אוועקגעפארן אין דער זוניקער אפריקע, אנקומענדיק אין קייפטאון.

* * *

איך האב באטראכטן דעם דרום-אפריקאנער באדן, האבנדיק א סטאזש פון 18 חדשים עטאפקעם און צארישע טורמעס — פון ריגער צענטראלקע ביז די וויטסטע מקומות פון וואלאנדער גובערניע, ווי וויאטקע, וואלאנדע, יארענסק, אוסט-סיסאילסק און אוסט-קולאם. עם האט זיך מיר אויסגעווייזן, אז דרום-אפריקע איז א לאנד פון פאליטישער פרייהייט און ווי א גן-עדן לגבי דעם דעפפאטישן רוסלאנד. כ'האב זיך זייער געפרייט מיט מיין קומען קיין דרום-אפריקע.

עס האָט מיך באלד אינטערעסירט זיך נעענטער באקענען מיטן פאָליטישן לעבן אין לאנד, דער עיקר מיט דער סאָציאליסטישער באוועגונג. מיין ברודער, וואָס האָט געווויינט אין קייפטאון, האָט מיך אויפגענומען מיט דער גרעסטער צופרידנקייט. א דאנק אים האָב איך געשלאָסן באקענטשאפט מיט די סאָציאליסטישע טוערס, מיט פיקן און גאָלדבלאטן און מיט אנדערע. ס'האָט זיך ארויסגעוויזן, אז גאָלדבלאט האָט געווויינט אין דווינסק אין זעלביקן געהעפט פון מיין זיידע און באָבען, און ער האָט מיך גלייך דערקענט.

אין קייפטאון האָט אין יענער צייט עקסעסטירט א סאָציאל-דעמאָקראטישע פעדעראציע (סאָשיאל דעמאָקראטיק פעדעריישאָן), וואָס די מיטגלידער זיינען געווען מיינסטן ענגלישע מענטשן. איר לאָקאל איז געווען אויף שאָרט-מארקעט גאס, ניט ווייט פון מיין אָנקלס געשעפט, ווו כ'האָב געארבעט. דער זאל איז געווען א באקוועמער, א ליכטיקער און גערוימער, וואָס האָט אריינגענומען 100 פערזאָן.

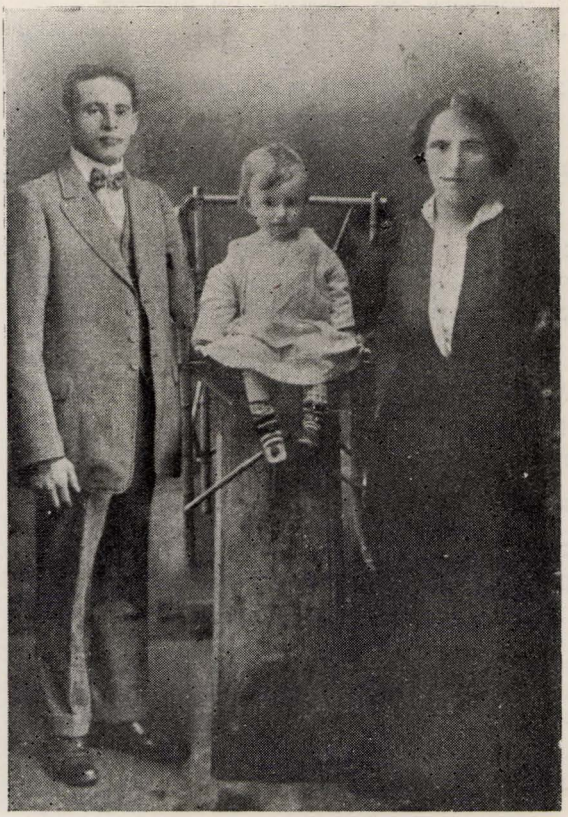

פון לינקס צו רעכטס: בונעם-איידל קריל, זיין קינד ישראל און פרוי מלכה,
אין יאָר 1913.

עס פלעגן אפט פאָרקומען צוזאמענקומס, אויף וועלכע עס זיינען געפירט געווארן דיסקוסיעס איבער פארשיידענע פאָליטישע ענינים. די אָנפירונג פון דער א פעדעראציע איז געווען אין די הענט פון די פאָלגענדיקע ענגלישע חברים: מעק מאנוס (פאָרזיצער), הערי-סאָן קאנאָלי, שטוארט, דרייבערג, לעמאן און אנדערע. יידישע מיטגלידער אין דער פעדעראציע זיינען געווען ווייניק. אויסער פיקן און גאָלדבלאטן, זיינען געווען אָנגעשלאָסן אין דער פעדעראציע די ח"ח: וואלט, באסקין, יאקאָבזאָן, שומאן, דרייַ שוועסטער גאמזו, און איך, דער שרייבער פון די שורות.

די רעפעראטן און די דיסקוסיעס זיינען פאָרגעקומען אין ענגליש. דער חבר פיק האָט פאר מיר עס איבערגעזעצט אין יידיש. די אטמאָספער איז געווען א גוטע, א חברישע. אלע חברים האָבן זיך שטארק אינטערעסירט מיט מיר. כ'האָב אויך זיך באטייליקט אין די דיסקוסיעס, רייַדנדיק יידיש, ווו מען האָט מיינע רייד איבערגעזעצט אין ענגליש.

אין א געוויסער צייט ארום נאָך מיין קומען קיין דרום-אפריקע, האָבן מיר, פיר חברים, איך, שומאן, פיק און גאָלדבלאט באשלאָסן צו אָרגאניזירן א יידישע סעקציע ביי

מיטגלידער פון דער סאציאליסטישער פעדעראציע מיט מיטגלידער פון דער יידישער גרופע ביי דער סאצ. פעדעראציע.

פון רעכטס צו לינקס (שטייען): דייוויידאוו; וואלט; שומאן; סלאם; גאלדבלאט; באסקין; ב. א. קריל.

פון רעכטס צו לינקס (זיצן): באיארסקי;לאפיצקי; בערמאן; סאסנאוויק; מעק מאנים; לעמאן.

מיטגלידער פון דער סאצ. פעדעראציע.

אויבערשטע ריי (שטייען) ענגלישע מאטראסן, סימפאטיקער פון דער סאצ. פעדעראציע.

פון רעכטס צו לינקס (שטייען): פיק; שומאן; גאלדבלאט; בערמאן; לאפעט; קריל.

פון רעכטס צו לינקס (זיצן): העריסאן; קאנאלי; אנדרוש; ניט באווסט; דרייבערג.

דער סאציאל-דעמאקראטישער פעדעראציע. פיק, אן ענערגישער איניציאטאר, מיט אן אמביציע צו אינטענסיווער טעטיקייט, האט איינגעפֿרדנט א פארזאמלונג פון די יידישע מיטגלידער אין דער פעדעראציע, און ס'איז געגרינדעט געוואָרן א יידישע סעקציע אונטער דער אנפירונג פון א קאמיטעט פון אכט מיטגלידער. איך בין אויך אויסגעוויילט געוואָרן אין קאמיטעט. פארזיצער פון קאמיטעט איז געווען פיק און דער סעקרעטאר איז געווען: וואלט.

די יידישע סעקציע האט געציילט ס"ה 20 מיטגלידער, אריינרעכענענדיק אויך די פאל-געגנדיקע חברים: ה. טוראק, סלאם און ראדאווסקי. סלאם האט דערנאך עמיגרירט קיין אמעריקע צו שטודירן מעדיצין.

כ'געדענק, אז דער ערשטער ציקל רעפעראטן אין יידיש זיינען געהאלטן געוואָרן אויף דער טעמע: די רוסישע רעוואָלוציאנערע באוועגונג. די דאָזיקע רעפעראטן האָבן צוגעצויגן יעדן אָוונט בערך 50 פערזאָן. עס פלעגן נאָך יעדן רעפעראט געפירט ווערן אינטערעסאנטע דיסקוסיעס.

מיר איז אויך פאַרגעקומען צו רעפערירן. כ'האָב רעפערירט ווענן מהות פון דעמאָקראטיע, און כ'האָב אונטערשטראָכן, אז פון דעמאָקראטיע און גלייכבארעכטיקונג האָבן געוווסט אונדזערע נביאים, און אונדזער סנהדרין האָט אין זיינע געזעצן געהאט דעמאָקראטיש-עטישע פרינציפּן. ריידנדיק ווענן די אַלגעמיינע, גלייבע, דירעקטע און געהיימע וואלרעכט, האָב איך אילוסטרירט מיט ביישפילן פון דער טעטיקייט פון וועד ארבע ארצות.

די יידישע סעקציע ביי דער סאציאל-דעמאָקראטישער פעדעראציע איז געוואָרן אן אָנגעזעענער כוח. עס פלעגן געהאלטן ווערן אינטערעסאנטע רעפעראטן. חבר סלאם האט רעפערירט אינהאלטרייך, איבער פארטיי-ווען און ווייסנשאפטלעכע פראגן; חבר פיק—איבער טרייד-יוניאניזם; חבר דייווידאָוו איבער פאָליטישע ענינים; מיין ברודער—איבער ליטעראטור; מיין ווייניקייט—איבער פאָליטישער עקאָנאָמיע, און ווענן דער געשיכטע פון דער ארבעטער-באָוועגונג און איבער אנדערע פראָבלעמען.

ס'איז געווען א גרויסער דוחק אין יידישע ביכער. דער גרעסטער טייל חברים זיינען געווען אָנגעשטעלטע, ווָאס האָבן באקומען א נישטיקע שכירות און האָבן ניט געהאט די מיגלעכקייטן אויסצושרייבן ביכער פאר אייגן געלט. די מיטגלידּ-אָפּצאָל איז געווען זייער א קליינע ווָאס ס'האָט ניט געקלעקט צו שאפן א פאָנד אויף קויפן ביכער.

דאָך האָבן מיר זיך באמיט צו קאָלעקטירן יידישע ביכער ביי אייניקע פערזאָנען, און א קליינע צאָל ביכער איז געזאמלט געוואָרן, ווי די ווערק פון מאָרים ווינטשעווסקי, א. רייזענס, ד. עדלשטאטס, שלום-עליכמס, מענדעלעם און אויך י. ל. פרצעס, פרץ סמאָלענסקים און אנדערע.

איבער די געלייענטע ביכער פלעגט מען אויף צוזאמענקומס דיסקוטירן. א גרויסע אטראקציע איז געווען פאר אלעמען, ווען ס'איז פאָרגעקומען א קעסטל-אָוונט. דער זאל פלעגט זיין איבערפולט. די סיסטעם פון א קעסטל-אָוונט איז געווען, אז איטלעכער האָט געצויגן זיין „נעווינס" און ער האָט געדארפט ווענן די ארויסגעצויגענע פראגן רויידן. דאָס האָט סטימולירט, אז אַלע בייזיעענדיקע זאָלן זיך באטיליקן אין קעסטל-אָוונט און ניט נאָר זיין פאסיווע צוהערער.

* * *

איך האָב געהאט א גרויסן דורשט צו לערנען זיך. די ליבשאפט צו לערנען האָט אין מיר איינגעפלאנצט מיין פאָטער ע"ה. כ'געדענק זיינע רייד, ווי ער האָט איינמאָל מיט א ציטערדיקער שטימע צו מיר געזאָגט:

„איך אַליין האָב דיר צו ר' יחיאל יהודהן—אין דער מתנגדישער ישיבה — אריינ־געבראכט. דו ביסט נאָכדעם אין דער העכערער וויטענבערגס חסידישער ישיבה אריבערגע־גאַנגען, וויפיל געזונט און מי האָט מיר געקאָסט. איך פאָר איצט צום ליובאוויטשער צדיק, אויב דו פאָרסט ניט מיט מיר דאָרטן בלויבן לערנען און דו וועסט גיין אין דיין טריף־כּסולדיקן וועג אין א גויאישער שול, וועל איך דיר (און האָט געציילט בעת מעשה אויף די פינגער) א פּרוטה אחת ניט געבן, ניט קיין שיך, ניט קיין בגד, אלץ אַליין וועסטו פאר זיך מוזן פארדינען".

אזוינע רייד פון טאַטן, הגם זיי זיינען געווען פארבונדן מיט אַן אַנדער אנשויאונג ווי כ'האָב געהאַט, אָבער זיי האָבן אין מיר געלאָזן שטארקע שפּורן אויף מיין נשמה, און כ'האָב שטענדיק געזען, אין הסכם פון מיין אנשויאונג, באַרייכערן מיין בילדונג.

איצט קומענדיק קיין דרום־אפריקע האָט ביי מיר אויפגעוואכט דער שטארקער רצון צו לערנען זיך. כ'האָב געוואָלט דערגרייכן צו א לערער־קאריערע.

מיינע חברים האָבן מיך רעקאָמענדירט צו אַן אַלטן פּראָפעסאָר, פּאַלמער, וואָס איז געווען א פּראָפעסאָר אין קייפּטאונער אוניווערסיטעט, און האָב זיך ביי אים מיט התמדה געלערנט פינף חדשים. כ'האָב אָנגעהייבן לייענען די ווערק פון אייראן היל, בעפא־רע אדאם, דזשעק לאָנדאָן, אָנקל טאָמאס קעבין, וויליאם מאָריסעס פּאָעזיע, ראסקינס פּאָלי־טישע עקאָנאָמיע און אויך ק. מארקס' „קאפיטאַל". כ'האָב שוין געקאָנט אויף אַן אלגעמיי־נער פארזאמלונג פון דער סאָציאל דעמאָקראטישער פעדעראציע זיך באטייליקן אין דע־באטן אויף ענגליש. כ'האָב שוין אויך געקאָנט צוזאמענשטעלן א קורצן רעפעראט אין ענג־ליש.

אָבער צוליב מאטעריעלע טעמים בין איך געווען געצווונגען איבעררייסן מיין לער־נען ביים אויבן דערמאָנטן פּראָפעסאָר. כ'האָב ארויסגעפאָדערט מיין פרוי און קינד פון דער אַלטער היים, און מיט זייער קומען האָב איך געדארפט א סך מערער ארבעטן, כדי צו פארדינען אויף חיונה.

ניט געקוקט אויף מיין באגרענעצטער צייט, האָב איך געלייענט און געווען אקטיוו אין דער יידישער סעקציע ביי דער סאָציאל־דעמאָקראטישער פעדעראציע, וואָס האָט אנט־וויקלט אַן אינטענסיווע קולטור־פּאָליטישע טעטיקייט. די רעפעראטן, קעסטל־אָוונטן, קאָלעק־טיווע פאָרלעזונגען און אלגעמיינע פארזאמלונגען זיינען געוואָרן גוט באזוכט ביי אַן אי־בערפולטן לאָקאל. עס האָבן זיך אין דער סעקציע אָנגעשלאָסן נייע אקטיווע חברים, ווי דער אויבן דערמאָנטער דייווידאָוו, יאקאָבסאָן, פאָקס און יפה, די ברידער בייערס און אנדערע.

פון דער אָ פעדעראציע האָבן זיך דאַן צוריקגעצויגן אייניקע ענגלישע חברים, וואָס זיינען ניט געווען צופרידן מיט דער יידישער סעקציע צוליב איר לינקיזם, און איינער פון זיי, שטואַרט, האָט אַרויסגעוויזן בולט זיין אנטיסעמיטישן פּרצוף. אמת ער איז פון דער פעדעראציע אויסגעשלאָסן געוואָרן, אָבער ס'איז ניט געווען קיין גרויסער צוטרוי צו אונדז. דאָס איז געווען די הויפּט־סיבה, וואָס די יידישע סעקציע האָט זיך אריבערגעצויגן אין א באזונדערן לאָקאל, וואָס איז געווען אויף פּליין־סטריט.

אין יענער צייט, אן ערך א האלבן יאר אין 1915, איז מיר אויסגעקומען צו שליסן א פריינדשאפט מיטן באווסטן בארימטן סאציאליסטישן טויער ס. פ. באנטינג. ער איז דאן געווען דער רעדאקטער פון דעם „אינטערניישאנאל", אן אויסגאבע וואס איז ארויסגעגעבן געווארן פון דער אינטערניישאנאל-סאציאליסטישער ליגע, אין וועלכער איך בין געווארן א מיטגליד. ער האט מיר געגעבן די מינלעכקייט צו שרייבן אייניקע ארטיקלען אין דער דערמאנטער צייטונג. דאס האט מיך אנגערעגט צו שרייבן אויך אין „סאוט אפריקאן וואר-קער" (אין דער היגער שטאטישער ביבליאטעק איז דא איין זשורנאל פון „סאוט אפריקאן וואַרקער", וווּ עס איז פארעפנטלעכט איינער פון מיינע ארטיקלען).

די זשורנאליסטישע טעטיקייט אין דער ענגלישער ארבעטער-פרעסע האט מיך אויף א האר ניט אפגעריסן פון מיין אקטיווער טעטיקייט אין דער יידישער סעקציע.

אויף א מיטינג פון דער יידישער סעקציע, וואס איז פארגעקומען אין 1915, איז באשלאסן געווארן צו עפענען א זונטאג-שול פאר קינדער צו לערנען יידיש.

עס איז צוזאמענגעשטעלט געווארן א רשימה פון די מער פארגרעסיווע יידישע משפחות און צוואנציק קינדער זיינען ווערבירט געווארן פאר דער יידישער זונטאג-שול. דאס איז דעמאלט געווען די ערשטע יידיש- וועלטלעכע שול אין דרום-אפריקע.

די לערערס פון דער יידישער שול זיינען געווען: בערמאן, פיק, דייווידאוו, וגם אני בתוכם.

דערצו האבן דייווידאוו און בערמאן זיך אויסגעציכנט מיט זייערע פעאיקייטן אין ארגאניזירן א כאר פון די שול-קינדער. זייער אפט זיינען אנגעארדנט געווארן קינדער-קאנ-צערטן. איך געדענק ווי די שילערין ראוא, דאס טעכטערל פון חבר ראדאווסקי, האט זייער שיין געזונגען מ. ראזנפעלדס ליד: „ניט זוך מיך דארט ווו מירטן גרינען".

* * *

אין 1920, נאך מיין וואנדערן אין א סך שטעט און שטעטלעך פון דרום-אפריקע, בין איך געקומען אין יאהאנעסבורג, וועלכער איז אקטיווער מיטגליד אין דער אינטער-ניישאנאל-סאציאליסטישער ליגע. כ'האב א לענגערע צייט זיך באטיליקט אין דער ארבעטער-צייטונג „די וואַרקערס דרעדנאט". די דאזיקע אויסגאבע איז געווארן רעדאקטירט פון סילוויע פינקהארסט און איז געווען אויסדריקלעך אן עמוד האש פאר דער היגער ארבעטערשאפט און אפילו פאר דער ענגלישער ארבעטער-באווענונג בכלל.

די עקאנאמישע גורמים האבן געבראכט, אז כ'בין איצט געווארן דערווייטערט פון דער אקטיווער פאליטיש-געזעלשאפטלעכער טעטיקייט, אבער צו דער סאציאליסטישער אידיי בין איך עד היום פארבונדן בלב ונפש.

ירחמיאל ארש

פראגמענטן פון מיין פארנאנגענהייט

חלוציות

דעם ציוניסטישן גאולה-אידעאל האָב איך איינגעזאפט נאָך אין הויז פון מיינע עלטערן.

מיין פאָטער האָט ממש געקאָנט אויף אויסווייניק נאנצע וועלט פון דער יידישער און העברעישער ליטעראטור און געווען א גרויסער בעל דקדוק און תנ"ך-קענער, לערנעדיק די כתבי הקודש מיט אן עולם אין שוהל. ער איז געווען דער אָנפירער פון אלע קהלשע ענינים — פריער אין סוויאדאשץ און דערנאָך אין ראקישאק. געווען איינער פון די ערשטע חובבי ציון און אהבת ישראל איז ביי אים געווען די וויכטיקסטע עסענץ אין זיין לעבן.

מיין מוטער איז געווען אן אינטעליגענטע פרוי. איר גרעסטער פארגעניגן איז געווען לייענען ביכער.

אין אן אטמאספער פון השכלה און ליבשאפט צו אונדזער פאָלק האָב איך זיך דערצויגן. אין שטוב פלעגן צו אונדז אָנקומען יידישע און העברעישע זשורנאלן און צייטונגען. איטלעך ניי-דערשינענע בוך פלעגט מיין פאָטער קויפן. נאָך אין עלטער פון צוויי יאָר פלעג איך, לויט די פאָטאָגראפיעס אין די צייטשריפטן און ביכער, ווייסן די נעמען פון די שרייבער.

די קינדער-יאָרן האָבן אין מיר איינגעפלאנצט אן אקטיוויטעט און צו זיין זעלבשטענדיק אין מיין וועג.

נאָך איידער עס זיינען געווען די הכשרה-פונקטן אין ליטע, בין איך דורכגענאנגען א הכשרה-קורס ביי א פויער, וואָס האָט געהייסן פופעלים. ער האָט געווויינט אין דאָרף טרומפאנצע, אויף דער לעטישער גרענעץ. אן אזיערע האָט אפגעטיילט דאָס דאָרף פון דעם לעטלאנדישן שובאטץ. די דאָרפישע באפעלקערונג איז געווען א געמישטע: אן ערך א העלפט —רוסישע פויערים. און א העלפט—ליטווישע, און אייניקע פוילישע משפחות.

הגם די ערשטע צייט ביים פויער איז מיר די ארבעט געווען פרעמד, דער לעבנשטיי-גער משונהדיק, אָבער כ'האָב געוואָלט דערגרייכן מיין ציל: זיך אויסלערנען אָקערן, זייען און שניידן.

עס פלעגט מיך ניט איין מאָל באוועלטיקן א בענקשאפט נאָך ביכער און זשורנאלן, בכלל נאָך יידן. עס איז מיר אויך געווען נודנע אין די אָסיענדיקע טעג און נעכט, וועו עס האָט רק גערעגנט און בלאָטעס זיינען געווען ביז איבער די קניען.

וועו כ'האָב זיך גוט אויסגעלערנט די ערד-ארבעט און געווען שטארק באהאָוונט אין דער דאָרפישער ווירטשאפט, האָב איך אָנגעשריבן א בריוו אין מרכז „החלוץ", קאָוונע, אז איך וויל עולה זיין אין ישראל. אָבער דער מרכז האָט מיר געענטפערט, אז כ'בין נאָך צו יונג און איך זאָל נאָך ווארטן.

א נייע נשמה איז אין מיר אריין. איך האָב דערפילט, אז איך ארבעט נישט לחנם, סתם אזוי.

נאָך דעם, וועז כ'האָב גוט געקאָנט די ערד-ארבעט, בין איך אַוועקגעפאָרן אין פּאַלאטנאגע, ווו ס'איז געווען דער ערשטער ליטווישער קבוץ. דער ראש הקבוץ איז געווען זיסלע. כ'האָב דערנאָך אים געטראָפן אין עין חרוד.

דער ערשטער ליטווישער קבוץ אין פּאַלאטנאָגע, א גוט נעבן קיידאן.

דער ערשטער פון רעכטס צו לינקס, שטייט: דער אָנפירער פון קבוץ, זיסלע.
דער ערשטער פון רעכטס צו לינקס, זיצט: י. אַרש.

צוליב מיין קראנק-ווערן אין „קבוץ", בין איך אַוועקגעפאָרן א היים, קיין ראקישאָק. א פּאָר חדשים בין איך פּוסט און פּאסט ארומגענאנגען איבער די ראקישקער גאסן. איך פּלעג זיין אָפּטער אריינגייער אין לאָקאל פון צ.ס. און האָב אָנגעהייבן לייענען יידישע ביכער.

ניט האָבנדיק קיין פּאָזיטיוון ענטפער פון מרכז „החלוץ", בין איך אַוועק ארבעטן צו א פּריץ, וואָס האָט זיך נערופן, קאָזלאָוו. אָבער מיין פּאָטער האָט פּאר מיר נעפונען א שטעלע אין קאָוונע ביי א דייטשישער פירמע, ווו כ'האָב נעאַרבעט אָנדערהאלבן יאָר. מיין עלטערער ברודער, מלך, איז אויך נעווען דעמאָלט אין קאָוונע, לערנענדיק זיך אויפן לעצטן קורס פון לערער-סעמינאר. אויך מיין מומע מירא ע"ה האָט דעמאָלט שטודירט מעדיצין אין קאָוונע.

כאטש כ'האב זייער שווער געארבעט אין דער דייטשישער פירמע דאך האב איך געפונען צייט צו לערנען העברעיש און לייענען ביכער.

גלייכצייטיק האב איך ניט אויפגעהערט עקשנותדיק פאדערן א סערטיפיקאט ביים מרכז החלוץ. כאטש כ'בין שוין געווען אלט 17 יאר און בין געווען בארעכטיקט פון אלע שטאנדפונקטן צו עולה זיין, דאך האט דער מרכז זיך ניט געאיילט באגינסטיקן מיינע פיל-צאליקע וועגדונגען. נאר איין מאל האט מיר איינער איינגערוימט א סוד, אז אויב כ'וועל באצאלן פאר נאך א חבר די הוצאות הדרך, וועט מען מיר געבן א סערטיפיקאט. ניט גרינג איז מיר געווען צו מאכן מיין פאטער אזא פארשלאג, אבער כ'האב דאך אנגעשריבן א בריוו צו די עלטערן וועגן דעם.

גרוים איז געווען מיין פארוווונדערונג וועז כ'האב דערהאלטן א בריוו פון פאטער, אז ער איז איינשטימיק צו געבן מיר הוצאות הדרך פאר א צווייטן חבר, בתנאי, כ'זאל אויך קאנען פארן.

אין מערץ, 1925, בין איך ארויסגעפארן קיין ארץ ישראל. יעמאלט איז געווען ארגאניזירט אן עקספורסיע צו דער דערעפענונג פון ירושלימער אוניווערסיטעט, און א גרופע חלוצים איז אויך מיטגעפארן.

ביז מארסעל זיינען מיר געפארן—דורך בערלין און בעלגיע—מיט דער באן. ביים ארויפגיין אויף דער שיף האבן מיר זיך אנגעטראפן מיט צוויי יונגע לייט פון פוילן, וואס האבן געוואלט עולה זיין, אבער זיי האבן ניט געהאט קיין סערטיפיקאטן און קיין שיף-בי-לעטן. מיר, חלוצים, האבן אויסגעפונען פאר זיי א וועג וויי זיי זאלן יא קאנען מיטפארן.

אויפן שיף.
די עקספורסיע פן ליטע צו דער דערעפענונג פון ירושלימער אוניווערסיטעט

זיי האָבן אַרויפגעטראָגן אונדזער געפּעק אויפן שיף און מיר האָבן פּאר זיי אויסגעלייזדיקט גרויסע קערב, ווו זיי זיינען אין זיי אריין, באהאלטנדיק זיך אין זיי, ביז עס האָט זיך געענדיקט די קאָנטראָלירונג פון די דאָקומענטן. דערנאָך זיינען זיי ארומגענאַנגען אויפן שיף פראנק און פריי. ביי יעדער רעוויזיע פון די דאָקומענטן האָבן מיר זיי „פארשטעקט" אין די קערב.

די שיף איז געווען אן אַלטע. זי איז געווען געבויט צו פירן סחורות און פּי. די לופּט איז געווען שטיקנדיק. צוויי עטאַזשן נאַרעם זיינען געווען אין קאיוטע פון 4-טן קלאס. מענטשן זיינען געוואָרן קראנק, און פון אויבערשטע נאַרעם האָט מען געבראָכן אויף די קעפּ פון די, וואָס זיינען געשלאָפן אויף די אונטערשטע נאַרעם. דאָס עסן איז געווען שלעכט. מען האָט אונדז געשפּייזט מיט קארטאָפל אין פּעלצלעך, און צו יעדער מאָלצייט האָבן מיר געקריגן נאָר איין און איינציקע סארדין. אין דריטן קלאַס איז דאָס עסן און די איינריכטונגען געווען פיל בעסערע.

מיר זיינען געקומען אין אלעקסאנדריע. אייניקע פּאַסאַזשירן זיינען פון דאָרט אוועק-געפאָרן קיין ארץ ישראל מיטן באַן. די איבעריקע און איך אויך בתוכם זיינען געפאָרן מיטן שיף, וועלכע האָט זיך אָפּגעשטעלט אין ביירוט. מיר און אויך די צוויי אומלעגאַלע עולים פון פּוילן זיינען אַראָפּ באטראכטן די שטאָט, אָבער זיי זיינען שוין אויפן שיף ניט אַרויף, און וועז מיר זיינען געקומען אין יפו, האָבן זיי שוין אונדז אָפּגעווארט.

מיט קליינע שיפלעך זיינען מיר צוגעפאָרן צו דער יבשה. מיין פרייד איז געווען אומגעהייער גרויס, באטרעטנדיק די ישראל-ערד. דורכגענאַנגען די „טאַמאַזשנע", זיינען מיר גלייך אוועקגעפירט געוואָרן אין בית עולים, וואָס האָט אויסגעזען ווי א קאַזאַרמע, אין וועלכער כ'האָב זיך דערפילט שטארק ניט היימלעך.

פּאָרשטייער פון די מעברות זיינען געקומען וועריבירן נייע חברים, און כ'האָב זיך אויפן דריטן טאָג אָנגעשלאָסן צו א חבורת מעבר, וועלכע האָט זיך געפונען אין פּתח תקוה. דאָרט, אין קבוץ, האָב איך דערפילט מיין סביבה מענטשן.

איך האָב געקאָנט גוט באַארבעטן די ערד, גוט ניצן דעם אַקער און קאָסע און גע-וווסט ווי זיך צו באַגיין מיט בהמות און פערד. מיט איין וואָרט, כ'בין געווען א נוצלעכער חלוץ.

אין פרילינג, 1925, האָט אונדזער חבורה זיך באזעצט אויף אן אייגענעם שטיקל באָדן, וואָס האָט זיך אָנגערופן „גבעת השלשה". בעת כ'בין געווען אין 1950, אין ארץ-ישראל, האָט מען געפייערט דעם 25-יאָריקן יובל פון קבוץ „גבעת השלשה". כ'האָב געקוקט און ניט געקאָנט גלייבן, אז מענטשלעכע הענט קאָנען אזויפיל אויפטאָן.

אונדזער קבוץ „גבעת השלשה" איז, אין אָנהייב, דאָן געווען אין א שרעקלעכן שטאנד. די פּתח-תקוה'ער בעלי הבתים האָבן ניט געוואָלט באשעפטיקן קיין יידישע ארבעטער, דינ-גענדיק אַראָבער פאר דריי פּיאַסטער א טאָג. אונזער טאָג-לוין איז, דעמאָלט, געווען 15 פּיאַסטער א טאָג. בכלל האָבן זיי געקוקט אויף אונדז מיט אָפּענעם האַס, און אונדזער לעבנשטייגער איז זיי געווען אומפארשטענדלעך און פרעמדארטיק. מיר זיינען די קאָלא-ניסטן ניט געפעלן געוואָרן צוליב אונדזער אויפפירונג, וואָס מיידלעך און בחורים זיינען אין איין קבוץ, און קרום האָבן געקוקט אויף אונדז אויך די חלוקה-לייט, האלטנדיק אונדז פאר אָפּיקורסים.

צוליב דער א אנטאגאניסטישער און שלעכטער באציונג, האָבן מיר געגומען קאָנט-ראקט-ארבעט (קבלנות), פארדינענדיק קוים 3-4 פּיאַסטער א טאָג. דער קבוץ האָט געציילט

200 נפשות, און ארבעט איז געווען נאָר פאר עטלעכע צענדלינג פּערזאָן. די איבעריקע זיי-נען געווען פארנומען אין משק.

איך געדענק ווי גאנצע וואָכן האָבן מיר צוגעהונגערט, זיך שפּייזנדיק מיט וואסערדיקער זופּ, נאָר צוגעפּראַווען מיט א ביסל אויל. ברויט איז געווען בצמצום. דאָך, ניט קוקנדיק אויף דער שלעכטער לאַגע, האָבן מיר געטאַנצט „הוירא", א סך געזונגען, און טאָג-טעגלעך ביי אונדז זיינען פאָרגעקומען לעקציעס און דיסקוסיעס. די גרעסטע פּערזע-לעכקייטן אין ישוב זיינען געקומען צו אונדז געבן לעקציעס. עס פלעגן אונדזער קבוץ בא-זוכן בן־גוריון, חיים ארלאזאראָוו, ז. רובאשאָוו (שזר), פּראָפּ. חיים ווייצמאן, נחום סאָ־קאָלאָוו און א סך אַנדערע. כ'געדענק אויך דעם באַזוך פון ראובן ברייניז. דעמאָלט איז ער נאָך געווען א ציוני נלהב.

תל-אביב איז 14 ק"מ פון פּתח-תקוה. מיר פלעגן אין די שבתים גיין קיין תל-אביב צופוס. איך האָב אפט באזוכט דעם דאָרטיקן בית עולם.

דאָרט, אין תל־אביב, האָב איך זיך געטראָפן מיט ראקישקער חלוצים און מיט מיינע פרייַנד, אהרן נח (נחומאָוויץ) און נחום לייב קאָפּעלאָוויץ.

צוויי עפּיזאָדן פון מיינע וויזיטן אין תל-אביב זיינען ביי מיר עד היום אין מיין זכרון:

קומענדיק שבת קיין תל־אביב, בין איך געווען שטארק הונגעריק. טראכט איך, אז איך וועל אריינקומען אין בית עולים און זיי וועלן מיינען, אז איך בין א נייער עולה, וועלן

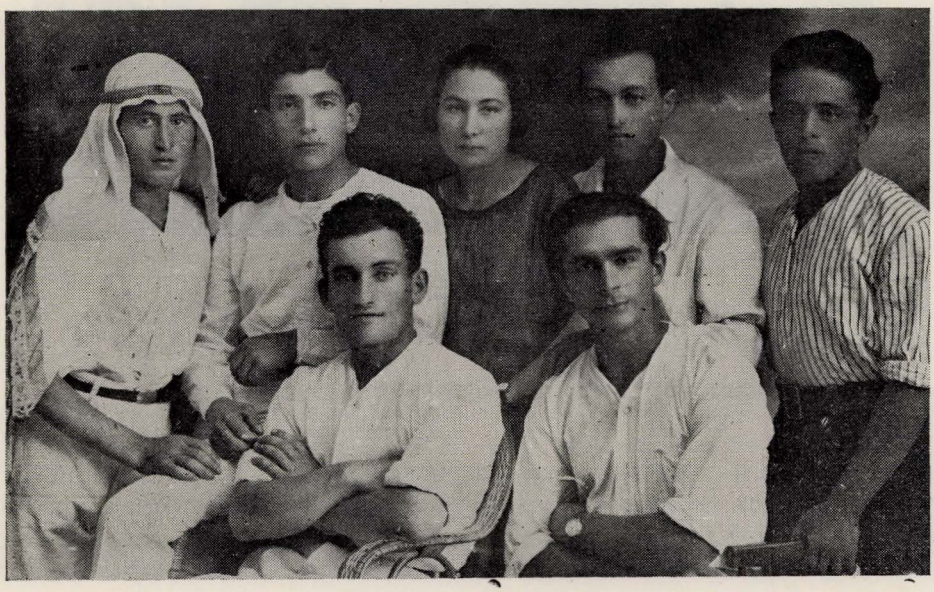

די ערשטע גרופּע ראַקישקער חלוצים אין ארץ-ישראל

פון רעכטס צו לינקס זיצן: נחום קאָפּעלאָוויץ, שמשון דעקאר.
פון רעכטס צו לינקס שטייען: א חלוץ פון עזיערענע; אהרן נחומאָוויץ (נח);
רחל פיין; נחום שוסטער; ירחמיאל ארש.

זיי מיר געבן עסן. כ'האָב זיך אוועקגעזעצט ביים טיש, האָט מען גלייך דערקענט אז כ'בין נישט קיין גרינער און מען האָט מיך געהייסן פארלאָזן דעם חדר האכל.

א צווייטער עפּיזאָד איז געווען, אויך אין תל-אביב, וועו כ'בין געגאנגען, שבת, שפּאצירן אויף רחוב אלנבי און געזויכערט א פּאפּיראָס, האָט מיך באַעגנט א ייד מיט א שיינער באָרד, זאָגנדיק צו מיר: „זוניקע, וואָס האָסטו צו מיר?".

כ'האָב בעת מעשה ניט פארשטאנען זיין מיין, וואָס ער וויל פון מיר, און זאָג אים: „פּעטער, איר האָט א טעות, מיך קאָנט איר דאָך נישט". אָבער ער ענטפערט מיר, בזה הלשון: „איך מיין טאקע דיך, וועו דו גיסט מיר א פּאָטש אין פּנים, וואָלט מיר אזוי נישט וויי געטאָן וויי עס טוט מיר וויי, וועו כ'זע א יידישן בחור שבת בייטאָג אין תל-אביב, מיט א סיגארעט אין מויל.

בעת שניט-צייט

פון רעכטס צו לינקס, דער דריטער שטייט: ירחמיאל ארש

דאָם איז געווען ס'לעצטע מאָל, וועו כ'האָב עפּנטלעך שבת געזויכערט אויף תל-אביבער גאסן.

קיין צופּיל ארבעט איז ניט געווען אין קבוץ, בין איך מיט נאָך 4 חברים אוועק אי-בערן לאנד, דורכגייענדיק צופום מדן עד באר-שבע. געקומען צוריק אין קבוץ, האָב איך זיך דערוווסט, אז מען גייט אויסטריקענען די זומפּן ביי מגדיאל. א גרופּע ליטווישע יידן האָבן זיך געהאט באזעצט נעבן כפר סבא, וואָס איז אן ערך 12 ק"מ פון פּתח תקוה.

דער קרן קימת האָט אויפגעפאָדערט די קבוצים, אז יעדער קבוץ זאָל שיקן אייניקע ארבעטער. איך האָב זיך אָנגעשלאָסן אין דער גרופּע, וואָס האָט געדארפט העלפן טריקענען די זומפּן ביי מגדיאל. די ארבעט איז געווען א שווערע. מיר האָבן געדארפט גראָבן פון די בערג ביזן טייך ירקון. מיר זיינען געשטאנען אין די זומפּן ביזן נאָרטל. די היץ איז געווען

שרעקלעך — דער חמסין פלעגט ארויסציען דעם מארך פון די ביינער. אפט פלעגן מיר טרינ־קען פון דאָרשטיקייט ברודנע וואסער פון זומפ־און פארבייסן מיט א רויער קאוועגע.

נאָך דריי חדשים ארבעט, בין איך קראנק געוואָרן אויף מאלאריע. איך האָב זיך ניט אונטערגעגעבן, און מיט הויכער טעמפּעראטור פלעג איך אויפשטיין צו דער ארבעט, הגם קיינער האָט מיך דערצו ניט געצוונגען. פון עסן די רויע קאוועגעס בין איך קראנק געוואָרן אויף דיזענטעריע און אין א געפערלעכן שטאַנד בין איך אוועקגעשיקט געוואָרן אין בית החולים, ווו כ'האָב זיך גאראנגלט מיטן טויט.

וועו כ'בין ארויס פון בית החולים, בין איך געווען שוואך, און דער קבוץ האָט מיר מחמת דעם צוגעגעבן א לייכטע ארבעט: צו היטן ביינאכט א פעלד מיט קאוועגעס מחמת די שאקאלן. מ'האָט אויסגעבויט א בייטל אויף 4 שטאַנגען און מיר געגעבן א בלעך, וואָס כ'האָב אין די נעכט געדארפט נאָך אנאנד קלאפן אין איר, כדי אָנשרעקן די שאקאלן.

איך האָב, אָבער, ווידער געקראָגן א מאלאריע־אנפאל, און וועו א חבר האָט מיר געבראכט עסן, בין איך געלעגן אין א הויכער טעמפּעראטור, און דאָס גאנצע פעלד מיט קא־וועגעס איז געווען אויפגעגעסן פון די שאקאלן.

דערנאָך האָב איך א געוויסע צייט געארבעט ביי טאַבאַק, נאָר מיינסטן, האָב איך פאר־בראכט אין בית החולים.

איך געדענק, ווי אין הארבסט, 1926, בין איך ארוים העלפן די חברים אקערן. איך

א גרופּע חלוצים ביי טאַבאַק־פלאַנטאציעס

אין דער אונטערשטער ריי, פון רעכטס צו לינקס — דער פינפטער — זיצט דער שרייבער פון די שורות.

האָב איינגעשפּאנט די פּרדות אוּן אוועק אין פּעלד אויף א מרחק פון צוויי קילאָמעטער. ביז האַלבער נאַכט האָבן מיר געאַקערט בעת א רעגנדיקן וועטער. איך בין נאָך דער ארבעט ווידער קראנק געוואָרן אויף א שרעקלעכן מאַלאַריע־אָנפאַל. מען האָט מיך צוריגענומען אין שפּיטאָל, פון וועלכן כ'האָב שוין אין קבוץ זיך ניט צוריקגעקערט.

מיין פריינד, א. נח (נחומאָוויץ), האָט אָנגעשריבן צו מיין פאָטער א בריוו, אז כ'בין קראנק אויף מאַלאַריע, אוּן ער האָט מיר אריינגעשיקט 15 פונט. די דאָקטוירים אין א"י האָבן מיר געעצהט, כ'זאָל פארלאָזן דאָס לאנד. קופּת־חולים האָט אויך געהאָלפן מיט הוצאות אוּן אין פּרילינג, 1927, בין איך אוועקגעפאָרן פון לאָנד אויף א פראנצייזישער שיף.

א סך צרות בין איך אויסגעשטאַנען ביז כ'בין אָנגעקומען אין קאָוונע. אין מרכז החלוץ האָב איך אָפּגענעבן א בריוו פון קופּת חולים, אז צולויב מיין שווערער קראנקשאפט האָב איך דאָס לאנד פארלאָזן.

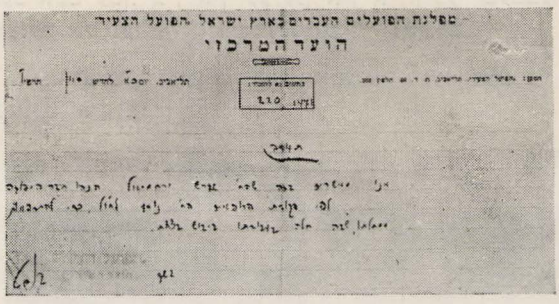

ביי א באָאָנטן האָב איך געלייגן געלעט אויף א בילעט א היים. מיין פאָטער האָט דעמאָלט געפּירט גרויסע פּארצווייגטע מסחרים. דאָס אייזן־געשעפט איז געגאנגען גוט, האָט מען זיך אריינגעלאָזן אין וואלד־מסחר, געגרינדעט א קרעדיט־באנק אוּן אויפגעבויט די ערשטע אייזן־פאבריק אין ראקישאק.

עס איז מיר געווען לייכט צו קריגן א באשעפטיקונג אין מיין טאַטנס מסחרים, אָבער כ'האָב געהאָפט, אז ווי מיין געוונט־צושטאנד וועט זיך פארבעסערן, וועל איך צוריקפאָרן אין ארץ ישראל.

דער מרכז „החלוץ" האָט מיך ארויסגערופן אין קאָוונע אוּן מיך געשיקט אלס אינסטרוקטער אין גליל מעמעל. דעם גאנצן זומער ביז ניטל (די קריסטלעכע חגאות ערב דעם נייעם יאָר) האָב איך געארבעט אין גליל מעמעל.

קומענדיק פון מיין ארבעט פון מעמעלער גליל, האָב איך זיך גענומען צו דערגאנצן מיינע לימודים. דער לערער דוד סודאווסקי האָט מיר געגעבן פּריוואטע לעקציעס אוּן אין משך פון 4 חדשים האָב איך זיך עקזאמינירט אויף א פולן קורס פון דער העברעישער פּראָגימנאזיע אין ראקישאק, באקומענדיק א גוטן אטעסטאט.

איך בין אין ראקישאק געוואָרן א מיטגליד פון מכבי, אוּן עס האָט לאנג ניט געדויערט, ביז איך בין געוואָרן דער וויצע־פּאָרזיצער פון מכבי, איבערגענומענדיק די אָנפּירונג מיט דער ביבליאָטעק, וועלכע כ'האָב באַרייכערט מיט צענדליינגער ביכער.

* * *

אין יאָר 1927 האָב איך זיך באַקענט מיט מיין פרוי. נאָך מיין מיליטער־

גליל מעמעל, 1927

דער צווייטער פון לינקס זיצט דער ראש הגליל פון מעמעל נח יצחק גאָטליב—דער באַווסטער יידישער שרייבער און פּאָעט. די ערשטע פון רעכטס איז חביבה, וועמען נח יצחק גאָטליב האָט שיין באזונגען אין זיינע לידער; י. ארש—דער פערטער פון רעכטס אין דער אויבערשטער ריי.

א גרופּע יידישע זעלנער אין דער ליטווישער ארמיי. דער ערשטער פון לינקס שטייט י. אַרש.

דינסט האָב איך חתונה געהאט, ל"ג בעומר, 1929. די חתונה איז פאָרגעקומען אין סוויא-דאשץ. אויף דער חתונה זיינען בייגעווען מיינע עלטערן, מיין זיידע יהושע, און מיין פרויס טאטע-מאמע; מיין זיידע משה יעקב און באָבע בייל־עטל און נאָענטע פרוינד. די חופה האָט מען געשטעלט נעבן הויז פון מיין זיידן, משה יעקב הכהן פאָרבער ע"ה.

א קורצע צייט נאָך דער חתונה, שבועות־צייט, 1929, זיינען מיר אוועקגעפאָרן קיין דרום-אפריקע. מיין פרויס ברודער האָט אונדז צוגעשיקט די נייטיקע פאפירן און 70 פונט אויף הוצאות הדרך. הגם מיין דראנג נאָך ארץ ישראל איז געווען שטארק, אָבער מחמת מורא טאָמער רופט זיך אָפּ ביי מיר די מאלאריע-קראנקייט, האָב איך איינגעשטימט אוועקפאָרן קיין דרום אפריקע. מיין פאָטער איז געווען קעגן מיין נסיעה, וועלנדיק מיך אריינציען אין זיין געשעפט, וויל ער האָט שוין דאן דערפילט דעם עלטער.

קומענדיק אין דרום־אפריקע, האָב איך זיך שטארק אנטוישט. מיין שוואָגער אפרים שווארצבערג האָט פארדינט נאָר 10 פונט א חודש און די איבעריקע פרוינד פון מיין פרויס משפחה האָבן זיך ווייניק אינטערעסירט מיט אונדזער לאָגע.

דאָך האָט זיך מיר איינגעגעבן, מיט דער הילף פון מיין פרויס פרוינד, צו עפענען א קליינעם געשעפט. די ערשטע 6—7 יאָר זיינען געווען שווערע. פון גאנץ פרי ביז שפעט ביינאכט האָב איך און מיין פרוי געארבעט, אז ס'איז ניט געווען קיין צייט זיך פארנעמען מיט קולטורע־לער, גייסטיקער טעטיקייט. מיין אינציקע לעקטור איז געווען: דער „פאָרווערטס", „דער אמערי־קאנער", „די יידישע שטימע" פון קאָוונע און די היגע יידישע פרעסע.

די צייט שטייט ניט, זי גייט איר נאנג אין לייד און אין פרייד.

דער אָנקום פון 2־טן וועלט־קריג האָט אויף מיר שטארק געווירקט. איך בין דאן געווען שוין א פאָטער פון דריי קינדער. הגם מיין פרוי האָט פארשטאָנען מיין צעבראָכענעם געמיט און מיינע גראנקען, נאָר זי האָט מיט מיר ווייניק וועגן דעם גערעדט, ווי ניט וועלנדיק אָנריין די וווּנד אין האָרץ.

אין איין שיינעם טאָג, גייענדיק אין גאס, האָב איך דערזען אן אָטשערעד מענטשן ביים שטאָט־זאל, וואָרטנדיק זיך פארשרייבן אין מיליטער. כ'האָב זיך ניט געקאָנט באהערשן און זיך אויך אריינגעשטעלט אין דער ריי. כ'בין אריינגעקומען אינווייניק און זיך פאר־שריבן אלס פרייוויליקער צו גיין אין קריג. מען האָט מיר ביים פארשרייבן באלד געגעבן מי־ליטערישע בגדים.

צוריקגעקומען א היים, איז מיין פרוי געוואָרן דערשראקן פון מיין טאָט. אָבער כ'האָב איר דערקלערט, אז אויב מיר פארלירן דעם קריג, וועט מען אונדז סיי־ווי יידן אומברענ־גען, איז דאָך בעסער שטארבן אין קאמף; און אויב דער היטלעריזם וועט זיין באזיגט, וועלן אונדזערע קינדער פריי קאָנען זיך אויסלעבן און וועלן זיין שטאָלץ מיט מיין טאָט.

אין א פאָר טעג ארום בין איך אווען אין מיליטערישן לאָגער. אין א געוויסער צייט ארום בין איך אוועקגעפאָרן אין לאָגער, זייענדיק אין קריג גאנצע 6 יאָר. מיין אייניקיקער פארלאנג איז געווען צו זען דייטשלאנד צעשמעטערט און דערלעבן די נקמה פארן פארנאָ־כענעם בלוט.

בעתן קריג, זייענדיק אין א מדבר, האָב איך געהאט די געלעגנהייט צו זיין אָפט אין ישראל און העלפן דער יידישער בריגאדע, וועלעכע איז געשטאנען נאָענט פון אונדזער דעפּאָ.

י. אַרש — סטאַף-סאַרזשענט
אין דרום-אַפּריקאַנער אַרמיי

ראש השנה, 1945, האָב איך זיך צוריקגעקערט בשלום א היים. בריוו זיינען אָננעקומען פון מיינע ברידער, וואָס האָבן באשריבן די גרויזאמע שחיטות פון די יידן אין ראקישאק, אין ליטע און אין אייראָפּע.

איך האָב געפילט אויף זיך די אחריות צו טאָן לטובת די לעבנגע-בליבענע.

ניט געקוקט וואָס עס איז נעווען אן אקציע צו העלפן דער שארית-הפליטה בכלל, האָב איך געפונען פאר א נייטיגקייט צו העלפן די לעבנגעבליבענע יידן פון ראקישאק און אומגעגנט.

אָנהייב 1946 האָב איך געהאָלפן גרינדן די ראקישקער הילף-געזעלשאפט. עס זיינען ארויסגעשיקט געוואָרן פאר לאנדסלייט — אין פארשיידענע ערטער — פּאקעטן און מ'האָט געשיקט קיין ישראל אויך פינאנציעלע הילף פאר די נייע עולים.

אָבער דער טיפער וויטאָג נאָכן חורבן פון די יידן אין אייראָפּע לאָזט מיך ניט רוען, און ס'איז ביי מיר רייף געוואָרן דער געדאנק צו שטעלן א מצבה נאָך ראקישאק און אירע שכנישע שטעטלעך אין דער פאָרעם פון א „יזכור-בוך". כ'האָב וועגן דעם פּלאַן זיך געעצהט מיט מיינע פרוינד אברהם אָרעלאָוויץ ע"ה, שלמה רובין און אהרון נח (נחומאָוויץ). זיי האָבן אויך אָקצעפטירט מיין פאָרשלאג צו פאראייביקן אונדזערע אלטע היימען אין א „יזכור-בוך פון ראקישאק און אומגעגנט".

זאָל טאקע דאָס „יזכור-בוך פון ראקישאק און אומגעגנט" זיין אן אייביקער מאָנומענט פאר אונדזערע איצטיקע און קומענדיקע דורות!

אהובה שניידערמאַן—רוך (חדרה)

מיר וועלן אייך אייביק געדענקען!

איך דערמאָן זיך מיין שטעטל ראקישאָק, פאר מיין אָפּפאָרן קיין ישראל, מיט אירע גאסן און געסלעך. כאָטש ראקישאָק האָט ניט ארויסגעגעבן קיין דיכטער און וואָרטזאָגער, קיין קינסטלער און מוזיקער, האָט אָבער דאָס שטעטל געהאט טאָג־טעגלעכע גוטע יידן, מיט גוטע יידישע הערצער, וואָס האָבן זייערע אלע יאָרן געטרוימט פון אן אייגן לאנד און האָבן ניט זוכה געווען צו זען דעם גרויסן נס פון תחית העם בארץ ישראל.

כ'דערמאָן זיך די ציוניסטישע טוערס אין ראקישאָק מיט הלל איידעלסאָן בראש, וועמען מיר האָבן גערופן: „דער זיידע". אָן דעם זיידן הלל איידעלסאָן האָט זיך ניט אָנגע־הייבן קיין זיצונג פון קרן קימת, קרן היסוד און פון אנדערע ציוניסטישע אָרגאניזאציעס. ער האָט דאָך אויך מיטגעטאנצט מיט אונדז צוזאמען דעם הוירא־טאַנץ.

איך געדענק דעם ציוניסטישן מנין מיט זיין אייגענעם חזן—דער גוטער ייד און ציוני נלהב ר' אלחנן ארש ז"ל.

עס האָט אלץ אויסגעזען אזוי ליב, טייער און הייליק. מיינסטן איז דאָס גאנצע שטעטל געווען ציוניסטיש געשטימט. עס זיינען ביי אונדז געווען קבוצי הכשרה, א „הפּועל"־אָרגאניזאציע, וואָס האָט זיך פארנומען ניט נאָר מיט ספּאָרט, נאָר אויך געפירט א קולטו־רעלע ארבעט, א „הנוער הציוני", און עס איז ביי אונדז געווען אן אייגענע ביבליאָטעק.

א ניי־לעבן אין שטעטל האָט אריינגעבראכט די ציוניסטישע באוועגונג. אויפן גאס האָט מען געהערט עברית פריי ריידן. ס'איז געוואקסן א נייער דור וואָס האָט געזוכט א וועג צו אן אייגענער היים.

נאָר א קליינע צאָל האָט געהאט דעם זכות צו עולה זיין און אזוי ארום ניצול גע־וואָרן פון היטלעריסטישן טויט.

אין ישראל זיינען דאָ ביים היינטיקן טאָג 110 ראקישקער משפּחות, א טייל געפי־נען זיך אין די קבוצים. א גרויסע צאָל זיינען פּועלים, וואָס זיינען טעטיק אין אלע ענפים פון דער ארבעט אין לאנד.

מיר, אין ישראל, געדענקען די ראקישקער קדושים. מיר וועלן זיי קיינמאָל ניט פאר־געסן. אייביק וועט אונדזער פאָלק ניט פארגעבן די דייטשישע רוצחים!

דער „הנוער הציוני" אין ראקישאָק.

געשטאַלטן און טיפן

נחמה מאירוביץ — שטיין

עטלעכע ווערטער במקום אַ מצבה

מיין זיידע — הרב ר׳ בצלאל ז״ל

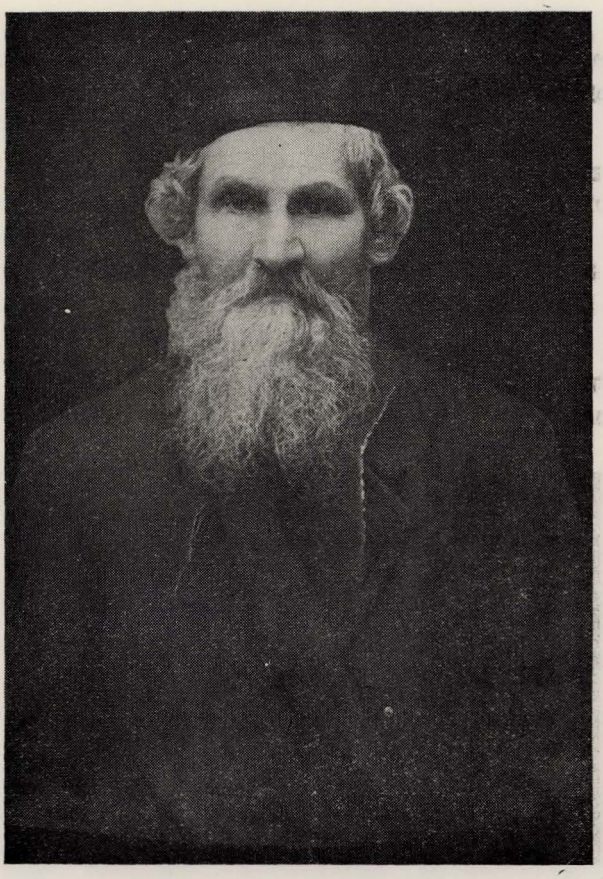

הרב ר׳ בצלאל כץ

איך געדענק מיין זיידן — מיין מוטערס פאָטער — זינט דער ערשטער וועלט־מלחמה. ער איז פריער געווען א רב אין קארסעפקע, נעבן דווינסק. ער איז געווען דאָרט באוווסט און געהאט א גוטען נאָמען. זיין צווייטע רבנות איז געווען אין ראקישאק, און ווען ער האָט זיך צוריקגעקערט פון דער עוואקואציע, נאָכן ערשטן וועלט־קריג קיין ראקישאק, איז ער געווארן, ווידער, דער רב פון שטעטל.

ער היום שטייט מיר מיין זיידע פאר די אויגן, ווי א סימבאָל פון באשיידנקייט, צניעות, ערלעכקייט און גרויסער טאָלעראנץ.

ער איז געווען א גרויסער חסיד אויך, ארום אים האָבן זיך גרופירט אלע חסידים פון זיין צד. א גרויסן כבוד האָט אים אָפגענעבן דער ליובאַוויטשער רבי, ווען ער איז געקומען אין ראקישאק.

דער זיידע, חוץ חסידות, איז אויך געווען א גרויסער העברעיש - קענער. ער האָט אמאָל געשריבן א בריוו צום דירעקטאָר פון דער העברעישער פראָגימנאזיע אין ראקישאק, האָט מען זיך געצאצקעט מיטן בריוו און דער דירעקטאָר האָט באדאנקט דעם זיידן פאר דעם א בריוו.

ער פלעגט זיצן יום ולילה און לערנען און האָט אויך אָנגעשריבן א סך ביכער און דרשות וועגן חסידות. צום באדויערן זיינען די אלע מאנוסקריפטן נעגאנגען לאיבוד.

ער איז נפטר געווארן אין עלטער פון 96 יאָר.

* * *

לשם אינפאָרמאציע גיב איך איבער פרטים פון מיין זיידנס אָפשטאם.

אין ראקישאָק האָבן אמאָל געשפּילט א גרויסע ראָל די צוויי משפּחות: זכריה קופּערמאן און שמחה קרוק.

זכריה קופּערמאן איז געווען א גרויסער יחסן ביים גראף טיזנהויף. שמחה קרוק איז געווען דער סטאַרשינא פון דאָרף ווארעסצינע.

שמחה ווארעסצינער האָט אראָפּגעבראכט דעם רב, מרגלית, פון סוואלק, וואָס האָט געהאט צוויי זין. איינער פון זיי האָט זיך משדך געווען מיט שמחהס טאָכטער און איז דער־נאָך געוואָרן א רב אין קופּישאָק. שפּעטער האָט ער עמיגרירט קיין ניו־יאָרק, און איז דאָרט געוואָרן א בארימטער רב.

אין א קורצער צייט ארום, איז דער סוואַלקער רב נפטר געוואָרן און דעם כסא הרבנות אין ראקישאָק האָט איבערגענומען זיין זון ר' איסר מרגלית. א גרויסער טייל פון שטעטל האָט זיך דאן אָפּגעריסן און געמאכט פאר א רב ר' יוסף בן הרב מאיר כץ. הרב יוסף בן הרב מאיר כץ האָט געהאט א גרויסן צד צוליב זיין שווער זכריה קופּערמאן און אויך צוליב זיין ברודער, ר' שמואל לייב הכהן קאפּלאן, וועלכער איז געווען א גרויסער למדן און געווען אויך אן איידעם פון זכריה קופּערמאַן.

עס איז אויך כדאי צוגעבן, אז אין לעצטן יאָרהונדערט איז צוליב דער מורא פון ווערן געכאַפּט אויף 25 יאָר פאר א סאָלדאט, האָט א פאָטער פארשריבן זיינע קינדער מיט

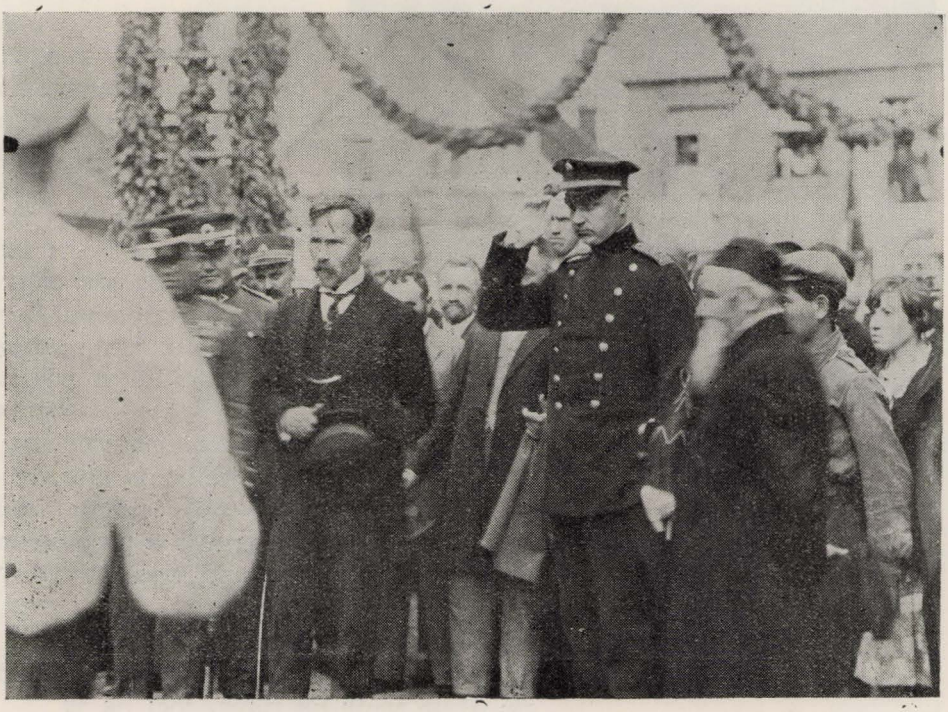

הרב ר' בצלאל מיטן ליטווישן פּרעזידענט סמעטאנא, ביים איבערנעמען דעם ניי - געבויטן ראקישקער וואקזאל.

אנדערע פאמיליעס. אזוי האָט אויך געטאָן הרב מאיר כץ, וואָס איז געווען אין יענער צייט רב אין לינקעווע, און יעדערן פון זיינע פינף זין האָט ער פארשריבן מיט אן אנדער פאמיליע, ווי עס פאַלגט:

דער בכור האָט געהייסן: ר' שמואל לייב הכהן קאַפלאַן;

דער צווייטער — ר' יוסף הכהן כץ;

דער דריטער — זיין פאַמיליע איז מיר ניט באוווסט. ער איז געווען דערנאָך רב אין לינקעווע, אויף זיין טאַטנס אָרט;

דער פערטער איז געווען רבי הירש הכהן ראבינאָוויטץ, וועלכער איז געווען דער רעדאקטער פון „רוסקי יעוורעי", דער מחבר פון „המנוחה והתנועה" און פון „אבן השואבת". ער האָט געווינט אין פּעטערבורג;

דער פינפטער — משה יפה, ער איז געווען א גרויסער סוחר.

פון דער אָ פאַמיליע שטאמט מיין זיידע הרב ר' בצלאל הכהן כץ — א זון פון רבי יוסף הכהן כץ. ער האָט געירשנט דעם ראקישקער כסא הרבנות פון זיין פאָטער ז"ל.

איידער מיין זיידע האָט איבערגענומען דאָס רבנות אין ראקישאָק, איז ער געווען אן אייזנקרעמער און געפירט מסחרים מיטן גראָף טיזענהויף.

דער זיידע האָט געהאט דריי ברידער: אברהם־לייב כץ; בערציק כץ; שמואל כץ, און — אויך 2 שוועסטער און צוויי שוואָגערס: איציק יאָסל און אברהמציק יאָסל, וועלכער איז דער פאָטער פון פּראָפ. רבי אברהמס אין קייפּטאָון.

דעם זיידנס זין האָבן זיך גערופן: אהרן כץ, שניאור כץ און מאיר יאנקל כץ.

* * *

מיין פאָטער — הרב ר' אברהם מאירוביץ ז"ל

מיין פאָטער, הרב אברהם מאירָאוויטץ, איז געווען אן איידעם פון הרב בצלאל ע"ה, א"ן איז געווען, פריער, א רב אין סקימיאהן.

ער האָט געשטאמט פון קארעליץ, מינסקער גובערניע, און געלערנט אין די ישיבות פון מיר, וואָלאָזשין און סלאבאָדקע.

הרב ר' אברהם מאירוביץ ז"ל

איך געדענק אלס קינד, ווען מיר האָבן זיך צוריקגעקערט פון רוסלאנד, האָט מען אונדז באגעגנט, אין ראקישאָק, מיט אזויפיל בלומען, כבוד און ליבשאפט.

מיין פאָטער איז געווען א ייד א חכם און איז אויך געווען באהאוונט אין וועלטלעכע ענינים, וויל ער האָט געקאָנט רוסיש און דייטש, און מען פלעגט אים אפילו ארויסרופן אין פּאָנעוועזש אויף דין־תורות.

ער איז געווען אויך אייניער פון די גרינדערס פון ראקישקער פּאָלקבאנק, ווו ער איז געווען דער דירעקטאָר און האָט פארטיידיגט הלוואות. דאָס געדענקען נאָך אלע ראקישקער, וועלכע געפינען זיך, דאָ, אין דרום־אפריקע.

מיין פאָטער איז געווען א מתנגד, נאָר ניט קיין פאַנאַטיקער. ער איז געווען א מאָדערנער, און לויט זיין אנשויאונג האָט ער געהערט צו „מזרחי". ער פלעגט אָפט ארויסטרעטן אויף די מזרחי־ציוניסטישע מיטינגען. אין די אגודהשע קרייזן איז מען מיט אים ניט געווען צופרידן.

איינמאָל האָט מיין פאָטער, אין פאַנעוועזש, אויף א צוזאמענפאָר פון רבנים געזאָגט, אז מען דארף אויף היטלערן קוקן ניט נאָר ווי א שטראָף אויף די דייטשישע יידן, נאָר אלס מחבל פון אלע יידן. דאָס האָט ארויסגערופן א שטארקן טומל צווישן די דעלעגאטן פון דער „אגודה". משמעות, זיין האָרץ האָט אים געזאָגט, אז ער וועט מיט אלע ליטווישע יידן אומקומען דורך היטלערן ימח שמו.

כ'וויים, אז מיין פאָטער האָט אויך געהאַט פאפירן צו פאָרן קיין אַמעריקע, נאָר מיין מוטער, אסנה רבקה ע"ה, האָט ניט געוואָלט עמיגרירן אָן די עלטערע קינדער.

אין 1928, איז מיין פאָטער געוואָרן רב אין אַבעל און האָט דאָרט געוווינט ביז דעם לעצטן טאָג. לויט דער פעסטשטעלונג פון עדי ראיה, האָט מען אים געפונען א דערשאָסענעם, אויפן וועג קיין אַבעל, אין די ערשטע טעג פון דייטש־סאָוועטישן קריג.

די ראקישקער באַפעלקערונג באַגעגנט
דעם פרעזידענט סמעטאָנאַ, אויף קאַמייער
גאַס, נעבן די בתי המדרשים.

בלומה לביא-אַרש, ישראל

אין אייביקן אָנדענק

חנא אַרש

דער נאָמען פון מיין פאָטער חנא אַרש איז געווען גוט באַוווסט אין ראַקישאָק און אין נאָענטע און ווייטע שטעט און שטעטלעך אין דער ליטע. ער האָט געשטאַמט פון א גרויסער יחוס-דיקער משפּחה אין דווינסק. זיין פאָטער, יהושע אַרש, איז געווען דער בארימטער ראש הישיבה אין דווינסק, פריער פון ווילנבערגם און דערנאָך פון ליובאַוויטשער ישיבה. נאָך דער ער-שטער וועלט מלחמה ביז זיין טויט איז ער געווען דער דיין פון דווינסק.

חנא איז געווען דער עלטסטער זון ביי זיינע עלטערן און דערציונג געווארן על ברכי התורה והתלמוד.

דווינסק האָט געהאט א שיינע יידישע אינטעליגענץ, וועלכע איז געווען דורכגעדרונ-גען מיט די שענסטע אידייען. דער דראנג נאָך וועלטלעכער קולטור איז געווען שטארק ביי דער יוגנט, און אויך חנא ארש מיט זיינע ברידער זיינען געווארן אינספּירירט צו לערנען די רוסישע שפּראך און אריינטרעטן אין גימנאזיע.

די ציוניסטישע באַוועגונג האָט אין די יונגע יאָרן פּארכאפּט חנאן און איז געווארן שטארק אקטיוו אין איר. די גרעסטע איבערלעבונג איז פאר אים געווען, ווען דר. טעאָדאָר הערצל איז געפאָרן מיט זיין מיסיע אין רוסלאנד. ער איז אויך געווען אויפן קבלת פּנים וואָס די ווילנער יידן האָבן געמאכט לכבוד ד"ר ט. הערצל, ווען ער האָט באזוכט ווילנע.

דער ציוניסטישער אידעאל איז געווען ביי אים הויליק און טייער און א גאנץ לעבן

חנא און נחמה-ליבע אַרש, מיט זייער טאָכטער בלומה לביא-אַרש.

איז ער אים געטריי גע־בליבן. זיין טרוים און ווונטש איז געווען להשתקע זיין אין ארץ ישראל.

צו 23 יאָר האָט ער חתונה געהאט מיט א טאָכטער פון אן אָנגע־זעענעם סוחר אין סוויא־דאָשץ. ער האָט דאָרט געעפנט א קליינעם אייזן־געשעפט און ביזן ערשטן וועלט־קריג האָט ער, מיט זיין פאמיליע, דאָרט גע־וווינט.

ער האָט זיך, בעת דער ערשטער וועלט - מלחמה עוואקואירט מיט דער משפחה קיין רוסלאנד, ווו ער איז דאָרט געבליבן וווינען אין משך פון 7 יאָר, דורכמאכנדיק די אומרואיקע צייטן פון קריג און רעוואָלוציע־יאָרן.

אין 1922 האָט ער זיך אומגעקערט מיט זיין פאמיליע קיין ראקישאָק. די עלטערע טאָכטער, רחל, איז פארבליבן אין מאָסקווע.

עס איז אים געלונגען אויפצובויען א גרויסן אייזן־געשעפט צוזאמען מיט פסח רוך און באַ־פעסטיקן גאנץ גוט זיין עקאָנאָמישע פּאָזיציע.

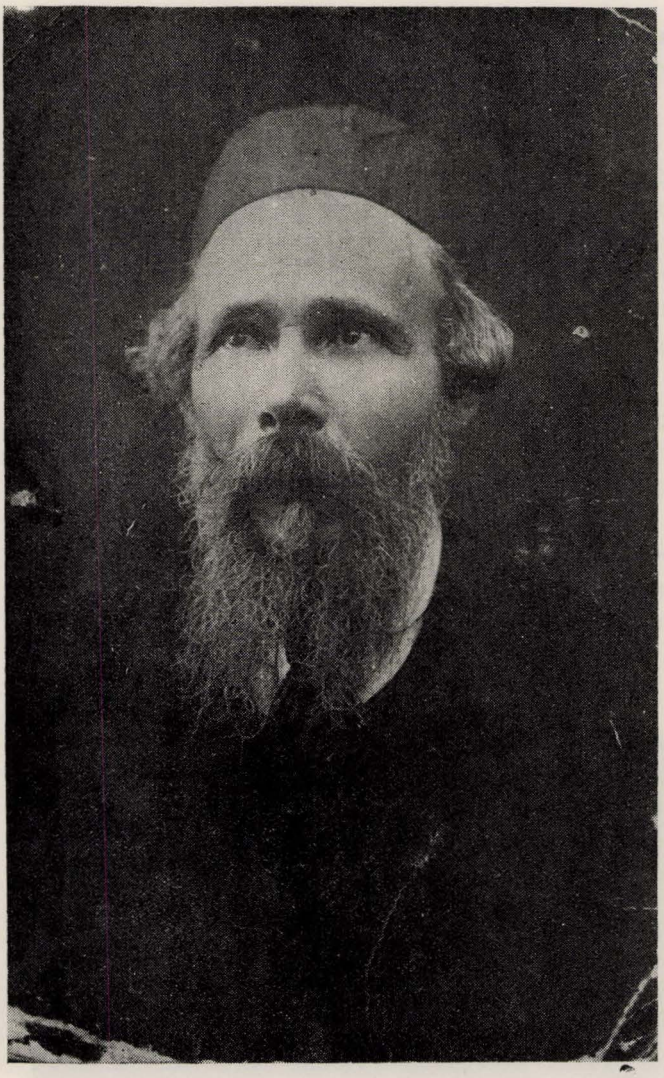

יהושע אַרש, בארימטער ראש הישיבה אין דווינסק פון וויטענבערגס און פון ליובאוויטשער ישיבות.

אָבער די ציוניסטישע באוועגונג האָט אָנגעפילט זיין גייסטיקן מהות. ער איז געווען טעטיק אין אלע אינסטיטוציעס און געזעלשאַפטן פון שטעטל, איינער פון אירע אָנגעזעענסטע טוערס. ער איז אויך געווען אקטיוו אויפן געביט פון חנוך־וועזן, זייענדיק אן אקטיווער מיט־גליד פון „תרבות".

מיט א ברייטער נגידישער האנט האָט ער זיך בייגעשטייערט לטובת אלע קרנות און

מיט גרויסער גאסטפרײנדלעכקייט האָט ער אויפגענומען אלע שליחים פון ארץ-ישראל, קוקנדיק אויף יעדן איינעם ווי אויף א מבשר . . . דאָס הויז פון חנא ארש איז געווען דער צענטער פון ציוניסטיש-געזעלשאפטלעכער ארבעט אין ראקישאק.

ער האָט געהאט א דערהויבענע יידישע נשמה, און מיט טיפער ליבשאפט האָט ער געטאן אלץ וואָס איז געווען אין זיינע מיגלעכקייטן לטובת דעם יידישן פאָלק און לטובת ארץ-ישראל.

געווען איז ער שלאנק און שיין און א הדרת-פנימדיקער רעפרעזענטאנט כלפי פנים און כלפי חוץ. ניט אומזיסט איז זיין נאָמען געווען א שם דבר אין דער ציוניסטישער ליטע.

מיין מוטער, נחמה-ליבע אַרש, האָט אים געהאָלפן אין זיין געזעלשאפטלעך-ציוניסטישער ארבעט. איר פאָטער, משה יעקב הכהן פארבער, איז געווען זייער א גרויסער למדן און א פרומער מאן און דער גרעסטער מיוחסדיקער מענטש אין סוויאדאשין. (ער איז נפטר געווארן היינטיקם יאָר אין עלטער פון 97 יאָר, אין ירושלים).

אין דער יוגנט האָט מיין מוטער באזוכט די רוסישע שול און געווען א טיכטיקע געשעפט-פירערין פון פאָטערס שניט-קראָם.

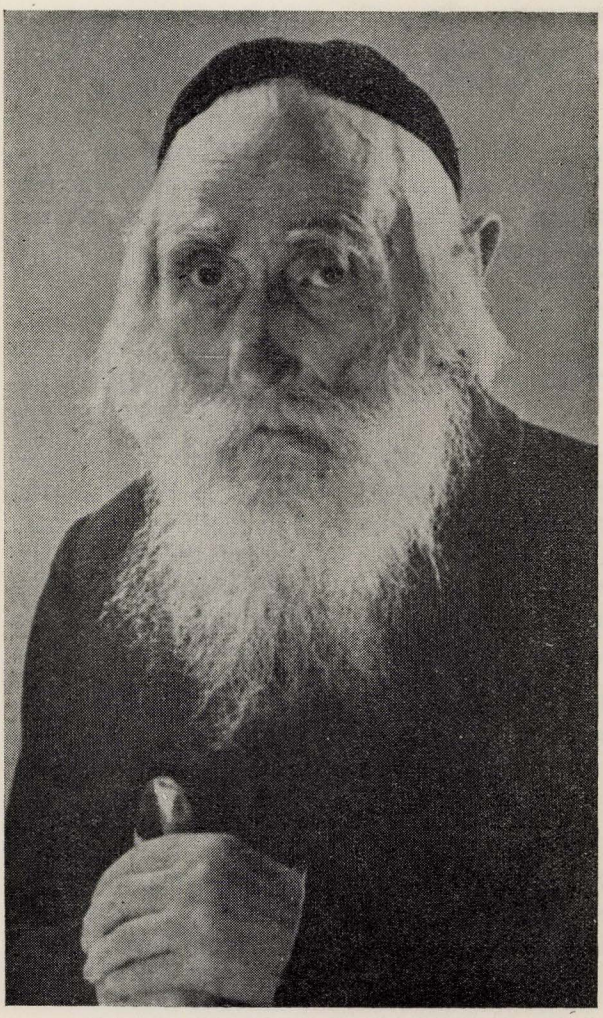

משה יעקב הכהן פארבער ע"ה.
נפטר געווארן אין ירושלים, ב' כסלו, תשי"ג.

נאָך איר חתונה האָט זי געהאָלפן איר מאן פירן זיינע מסחרים.

זי איז געווען א מענטש מיט לאָגיק, מיט טיפן פארשטאנד און ענערגיע, און איז געווען שטארק אמתדיק אין אירע האנדלונגען. זי האָט ליב געהאט א סך צו לייענען און האָט זיך באמיט צו געבן אירע קינדער א גוטע דערציונג.

זיי זיינען באנאנד גרויזאם אומגעקומען דורך די היטלעריסטישע משחיתים — אין יאָר 1941, צוזאמען מיט דער גאנצער עדה ראקישקער יידן.

יהי שמם וזכרם ברוך!

אברהם קאָסעף

מיין פאָטער, בערציק דער שוחט

דער יידישער טעמפּעראמענט, אומגעדולד און עקשנות, האָבן אין פיל שטעט און שטעטלעך, געפירט צו מחלוקת, צו שנאת חנם ניט אזוי שטארק וועגן פּערזענלעכע ענינים, הגם דער עלעמענט האָט אויך ניט געפעלט,—ווי וועגן קהלשע ענינים; א גבאי, א חזן, א שוחט א.א.וו. יעדער צד האָט געוואָלט, אז אין שטעטל זאָלן זיין זיין רב, זיין שוחט, א.א.וו. ראקישאָק האָט פארמאָגט צוויי רבנים; יעדער רב האָט געהאט זיין צד, אויך די שוחטים האָבן געהאט זייערע צדדים, אָבער די צדדים פון די רבנים האָבן, ווידער, זיך גע־שפּאָלטן צוליב די שוחטים און די צדדים פון די שוחטים האָבן זיך צעטיילט איבער די רבנים, איז שוין במילא אויסגעקומען, אז די גאנצע קהילה איז געווען צעטיילט און צע־ריסן אין גרופּעס און גרופּקעלעך.

איינער פון די שוחטים אין ראקישאָק איז געווען מיין זיידע זרח. ער האָט מסתמא געהאָפט, אז זיין בן יחיד, בערציק, וועט ירשענען זיין שטעלע אלס שוחט, ווען ער, זרח, וועט נפטר ווערן. אָבער דער בן יחיד איז געווען א גרויסער קונדס. ביזן עלטער פון 14-15 יאָר איז ער גאנצע טעג געקראָכן אויף פּלויטן, דעכער, און ביימער. דעריבער האָט זיין פאָטער געהאט גרויס פארדרוס, ווען ער האָט געזען, אז זיין בן יחיד איז גאָר ניט נוטה צו גיין אין זיינע דרכים; ער האָט ניט געלערנט און ניט האָט ער געוואָלט לערנען. דער זיידע האָט אים דערפאר געשלאָגן, ווייל אויפהאָדעווען א פּויער האָט ער ניט געוואָלט.

אָבער ווען בערציק איז געוואָרן א יאָר פופצן איז פאָרגעקומען א גרויסע ענדערונג אין דעם צעלאָזענעם יונג. אין דער שטיל האָט ער אַרויסגענומען עטלעכע רובל פון זיין פאָ־טערס שופלאָד און איז אנטלאָפן צום ווילקאָמירער רב און גאון ר' שואל, וועלכער איז געווען זיינער א קרוב. ער האָט זיך דאָרט אריינגעוואָרפן אין לערנען און איז שפּעטער גע־וואָרן א תלמיד מובהק און באליבט ביי ר' שואלן.

דער זיידע, פארשטייט זיך, איז געווען צופרידן. די האָפענונג, אז זיין זון זאָל איבערנעמען זיין שטעלע, האָט אים באוועגט צו עצה'ן מיין פאָטער, אז ער זאָל זיך אויס־לערנען שחיטה ובדיקה, אזוי אַרום איז מיין פאָטער, נאָך מיין זיידנס טויט, געוואָרן איי־נער פון די ראקישקער שוחטים.

סיי אין ראקישאָק און סיי אין אומגעגנט איז בערציק דער שוחט געווען באוווסט פאר א גרויסן למדן, וואָס זיין בקיאות און חריפות אין תלמוד און מפרשים איז געווען גרויס און טיף. אויסערלעך איז ער געווען מיט א צעשויבערטער באָרד, א ברייטן פירקאנטיקן שטערן, און מיט אומרואיקע אויגן, וואָס האָבן אַרויסגעקוקט פון אונטער בייזע ברעמען. דער שטערן איז געווען גערונצלט פון שטענדיקע טיפע מחשבות. פון דעסטוועגן האָב איך אָפט געזען א שמייכל אויף זיין פּנים, ווי ביי אן אומשולדיק קינד. אפילו זיין בייזקייט האָט זיך מיר אויסגעוויזן, ווי א פארזשמורעטער קאפּריז פון א קינד.

די מחלוקת, וואָס האָט אויסגעבראָכן אין די שפּעטערדיקע יאָרן, האָט געפירט דערצו אז ראקישאָק האָט געהאט דריי און אויך פיר שוחטים. דאָס האָט א סך פארדרוס פארשאפט מיין פאָטער. עס האָבן זיך אפילו געפונען מענטשן, וועלכע האָבן אים באשולדיקט, אז ער

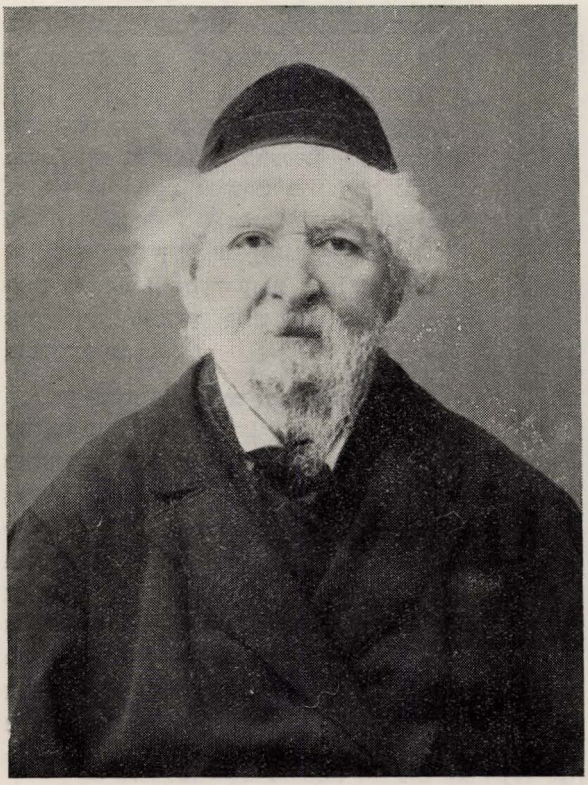

הרב הגאון ר' שואל ווילקאָמירער

איז גורם די מחלוקת, וואָרום מיין פאָטער, הגם ער איז געווען א זון פון א געטרייען חסיד, האָט ער, פון דעסטוועגן, זיך ניט אָפּגענעבן פיל מיט חסידות; ער האָט ניט געקאָנט פועלן ביי זיך צו ווערן א פאָרערער פון א חסידישן רבין, און ניט געקאָנט פארטראָגן די חסידישע גלייכגילטיקייט צו הלכה, מיט וועלכער זיינע געדאנקען זיינען שטענדיק געווען פארנומען. א סך חסידים זיינען דעריבער געווען זיינע שטארקסטע קעגנער, אָבער ער האָט זיך ניט געריעבנט דערמיט. ער איז געגאנגען אין זיין אייגענעם דרך. ער האָט קיינעם ניט נושא פּנים געווען. ער איז געווען אין בערצייגט אין זיין גערעכטיקייט, און האָט עס פארטיידיקט מיט עקשנות, וויל אויף צוויי פידלען מיט איין מאָל האָט ער ניט געקאָנט שפילן. פאר אָט דער פעסטקייט זיינער, האָבן אפילו זיינע שונאים געהאט דרך ארץ. ער האָט ניט געזוכט קיין כבודים און קיין שטריימלעך, זייענדיק שטאָלץ און צופריעדן מיט זיין גורל, וואָס האָט אים געמאכט איבערנעמען די חזקה פון זיין פאָטער. מען האָט מיר לעצטנס דערציילט אז נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה, ווען די ראקישקער זיינען צוריקגעקומען צו זייערע הייזער און האָבן מער ניט געפונען ר' בערציקן, האָבן זיינע גרעסטע קעגנער באדויערט דעם פארלוסט פון זייער שוחט ר' בערציק.

ער פלעגט אויפשטיין אין מיטן דער נאכט לערנען, אָבער אָט ווערט שוין באלד טאָג, און דאָס לערנען בייטאָג ווערט אָפט געשטערט איבער חיונה, דעריבער מוזן די אָנגעוואָרפענע ספרים זיין פאראיינזאמט. די טעג און די נעכט זיינען צו-קורץ, און צייט קאָן מען ניט באַרגן. בנאטור איז ער געווען א האסטיקער, אן אומגעדולדיקער, און האָט ניט געהאט קיין צייט און קיין אינטערעס פאר אנדערע ענינים, ווי נאָר פארן לערנען. אפילו ווען לויגנדיק אין בעט אָנגעשפּארט אויף'ן ארעם און וועלן רוען, איז זיין פּנים געווען אָנגעשטרענגט, קאָנצענטרירט, און פלוצלונג פלעגט ער אויפשפרינגען, ארויסנעמען ספרים, זיי בלעטערן, און זיך ווייטער זעצן לערנען. אויך אין שוהל ביים דאוונען, האָט ער ניט געהאט קיין געדולד צו ווארטן ביז דער בעל תפילה ווערט ענדיקן. ער איז געווען דער ערשטער צו ענדיקן, און האָט געוואָרפן אומגעדולדיקע בליקן אויף דעם מתפלל פארוואָס ער איז אזוי מאריך. אָבער אין די שבתים

בערציק דער שוחט

און ימים טובים, וועו ער פלעגט זאָגן תורה פאַרן עולם, פלעגט זיין אומגעדולד פארשווינדן. א גלאסענקייט און צערטלעכקייט, ווי ביי אן אלטן זיידן, וועו ער פארברענגט זיך מיט זיינע אייניקלעך, פלעגט אים דאן באהערשן, ער פלעגט זיך באמיען צו ברענגען זיינע צוהערער צו זיך. ער האָט געערדט מיט דער גרעסטער פשטות, מסביר געווען, זיי זאָלן אים פארשטיין, און באגרייפן וואָס ער זאָגט זיי, און וועו ער האָט געפילט אז דער עולם האָט אויפגענומען זיינע רייד, האָט זיין פנים אויפגעשטראלט מיט צופרידנקייט.

בנוגע פרומקייט איז ער געווען שטרענגער צו זיך ווי צו אנדערע. וועו עס האָט זיך געהאנדלט וועגן פרעמדע אינטערעסן, איז ער געווען א מקיל. דעריבער האָבן די קצבים אין שלאכטהויז, הגם זיי האָבן מורא געהאט פאר אים, וויל ער איז געווען שטרענג צו זיי, האָבן זיי אבער פארלאנגט, אז ער זאָל בודק זיין זייערע בהמות, וויל ער האָט לאנג געקאָנט ארבעטן איבער א סירכא כדי כשר צו מאכן די בהמה, וויל א טריפה בהמה איז געווען א גרויסער פארלוסט פאר א קצב.

טראָץ דעם, וואָס ער האָט זיך ניט פארגונען אפצוגעבן זיך מיט שיחת חולין פון די ארומיקע אין שטעטל, האָט ער, פון דעסטוועגן, ליב געהאט צו פארברענגען מיט בחורים וועלכע פלעגן קומען פון ישיבות, און מיט מענטשן, וועלכע האָבן גערייזט אין פרעמדע לענדער, אויב זיי זיינען אפילו געווען א ביסל פארכאפט אין אפיקורסות. ער האָט ליב געהאט מיט יונגע לייט צו פארקניפן פילאָזאפישע שמועסן. ער איז געווען באקאנט מיט דער אלטער גריכישער פילאָזאפיע, האָט שטודירט דעם „מורה נבוכים", דעם „כוזרי", און ענלעכע ספרים, הגם די גאָר פרומע האָבן געקוקט קרום אויף דעם. די יונגע לייט האָבן טאקע פאררעכנט פאר א כבוד צו באזוכן ר' בערציקן.

* * *

מיין פאָטער איז געווען א חלוש. צוליב זיין שוואכן געזונט איז אים אויסגעקומען צו פאָרן אפט קיין אויסלאנד. די דאָזיקע נסיעות זיינע האָט ער אויך אויסגענוצט צו באפרידיקן זיין לידנשאפט זיך איינצושאפן אלטע ספרים. צוליב דעם האָט ער באזוכט אלע היסטאָרישע תורה-צענטערן. קומענדיק צוריק האָט ער מיטגעבראכט אלטע ספרים, יקר המציאותן. וועו ער פלעגט קריגן אזא ספר פלעגט זיין צופרידנקייט ארויסלייכטן פון זיינע אויגן. אזא שמחה איז ביי אים געווען וועו ער האָט נעפונען, און מיטגעבראכט מיט זיך פון אויסלאנד די ערשטע אויסגאבע שאלות ותשובות פון דעם הרשב"א, און נאָך אנדערע ספרים. (די דערמאָנטע אויסגאבע פון הרשב"א איז געדרוקט אין יאָר 1545, און געפינט זיך איצט ביי זיין איידעם ה' יצחק פאדאוויץ (יאהאנעסבורג). מען דערציילט, ביים אויסברוך פון דער ערשטער וועלט

מלחמה, וועו אלע אין ליטע האָבן זיך עוואקואירט, איז ער געווען דער לעצטער צו פארלאָזן ראקישאק, צוליב דעם וואָס ער האָט ניט געוואָלט פאָרן אין זיינע ספרים, וועלכע ער האָט געדאַרפט פארפאקן אין זעק. ער האָט געהאט א גרויסן אוצר פון ספרים. צוליב דעם איז זיין נסיעה אין טיף־רוסלאנד געווען א לאנגזאמע. אויף יעדער באן־סטאנציע האָט ער זיך געוואלגערט לענגער ווי אנדערע היימלאָזע. נאָר א קליינער טייל פון זיינע ספרים געפינען זיך אין יאַהאַנעסבורג. זיין ש"ם, און אנדערע ספרים, אויף וועמענס בריייטע ראַנדן ער האָט געשריבן זיינע הגהות, זיינען געבליבן אין לעטלאנד. ער האָט געווייס בדעה געהאט צו פארעפנטלעכן די דאָזיקע הגהות, וואָס וואָלטן זיכער זיך אויסגעצייכנט אין דער רבנישער ליטעראטור.

די פאַליצעס ספרים פון בערציק דעם שוחט. נעבן די ספרים שטייט זיין פרוי חיה קאַסעף, וואָס איז געשטאָרבן היינטיקס יאָר אין יאַהאַנעסבורג.

מיין פאָטער איז געשטאָנען אין שריפטלעכער פארבינדונג מיט דעם באַווסטן ראָגאטשאווער גאון — דער חסידישער רב פון דווינסק. וועו איך בין געפאָרן לערנען אין וויטעבערגס ישיבה, האָט מיין פאָטער מיר אָנגעזאָגט, אז איך זאָל באזוכן דעם ראגאטשאווער גאון און אָפגעבן א גרוס פון אים. איך געדענק דעם באזוך. אין דעם ערשטן צימער איז געווען טונקל, ווו אן אלטיטשקער שמש, מיט א גרא פארגעלבטן בערדל, איז געזעסן און געדרעמלט איבער א ספר. ער האָט זיך אויפגעכאפט און באלד מיך אריינגעפירט אין א ליבטיקן און היימלעכן צימער, ווו עס זיינען אויף די טישן געוועו אָנגעוואָרפן ספרים. צווויי שוואַרצע אויגן, פלאָמענדיקע, ווי דימענטן האָבן אַרויסגעקוקט פון אונטער א גרויסן שטערן. מיט א פארמעט געזיכט, די גרויס ווי א הויפן, איז געזעסן דער גאון אין א לאנגן סאמעטענעם ראָק. דערווייסנדיק זיך אז איך קום פון ראקישאק, האָט ער זיך באלד ביי מיר נאָכגעפרעגט „וואָס מאכט ר' בערציק?".

עס געפינען זיך נאָך ביי אונדז, קינדער, בריוו וואָס דער ראגאטשאווער האָט געשריבן צו מיין פאָטער מיט גרוים כבוד. מיין פאָטער האָט געהאט אייניקע תלמידים; איינער ר' זעליג ראקישקער, איז דערנאָך געוואָרן דער ראש פון לאָמזשער ישיבה. א צווייטער, ר' שמואל אבא סניעג איז געוואָרן א באַווסטער רב און פירער, און איז איצט הויפט־ראבינער אין מינכען, דייטשלאנד.

וועז אייגער פון זיינע זין, קומענדיק פון דער ישיבה, האָט געבראכט א בריוו פון ראש הישיבה, אז ער וווייזט ניט ארוים קיין אינטערעס אין פראָגרעסירט ניט, האָט מיין פאָטער אים ניט געשטראָפט און ניט געמוסרט. ער האָט אים נאָר געפרעגט, וואָס פאר א באַשעפ־

ר' בערציק דעם שוחטס כתב-יד פון „שאלות ותשובות"

טיקונג ער ווילּ אויסקלייבן פאר זיך, וואָרום תורה דארף ניט האָבן קיין צילן, עס דארף אַרויספלּיסן פון אן אינערלעכן דראנג, ווי עסן אָדער טרינקען.

לערנען איז ביי אים געווען לעבן, און לעבן האָט ביי אים געמיינט לערנען תורה. יידן פלעגן זיך ווינטשן צו שטארבן מיט ווידוי אויף די ליפּן. מיין פאָטער, גלייב איך, איז געשטאָרבן מיט תורה אויף די ליפּן.

ער איז נפטר געווארן אין עלטער פון 65 יאָר, זצ"ל.

פון רעכטס צו לינקס, דער צווייטער, זיצט הרב ר' שמואל לעוויטאן, דער ראקישקער רב, איצט אין אַמעריקע.

פון לינקס צו רעכטס: זיצט הרב שמואל לעוויטאן. אָנגעלענט ביים טיש זיצט דער איצטיקער ליובאוויטשער רבי. ביידע געפינען זיך איצט אין אמעריקע.

אברהם אָרעלאָוויץ

ראַקישקער ייִדן

ר׳ שלמה סקאָפישקער

כ׳הייב אָן מיט מיין פאָטער און פארוואָס טאקע ניט. מעג דאָך א זון שטעלן א מצבה נאָך זיין פאָטער: זאָל די פאָלגענדיקע באשרייבונג זיין פאר א ליכטיקן אָנדענק נאָך אים.

מיין פאָטער שלמה אָרעלאָוויץ ע״ה, אָדער ווי מ׳האָט אים גערופן: ר׳ שלמה אָרעלאָוויץ, ר׳ שלמה סקאָפישקער און אויך ר׳ שלמה זעליגס, איז געווען די פאָפולערסטע פערזאָן אין דער גאנצער געגנט און איז געווען באַוווסט אלס א גרויסער תלמיד חכם און התלהבותדיקער חסיד איבער גאנץ ליטע.

אין די יונגע יאָרן האָט ער געלערנט אין דער ישיבה פון קאָפוסטער רבין. ער איז געווען באַקאַנט מיט א סך חסידים. נאָך זיין חתונה האָט א גרויסער חסיד צוגעצויגן אים צו זיינע מסחרים און אנגאזשירט צו זיין א קאָמיסיאנער אין קעניגסבערג. שפעטער, צוליב פאמיליע-אנגעלעגנהייטן, האָט ער זיך באזעצט אין סקאָפישאָק און געעפנט דאָרט א שניט-קראָם. פון יענער צייט אָן האָט ער געקריגן דעם נאָמען: „ר׳ שלמה דער סקאָפיש-קער״, כאָטש ער האָט זיך געדארפט רופן ר׳ שלמה אָרעלאָוויץ. דאָס אַליין באשטעטיקט זיין גרויסע אָנזעענדיקע פאָזיציע אין שטעטל, וואָס האָט אים צוגעאייגנט דעם נאָמען: „סקאָפישקער״.

ר׳ שלמה סקאָפישקער

ער איז געווען א הויכער, ברייטפלייצי-קער. אָבער ער איז געווען אין זיין כאראקטער שטארק עניוווותדיק און ער פלעגט טאקע האלטן דעם קאָפ געבויגן.

צוויי מאָל א יאָר איז ער געפֿאָרן צום רבין הערן סתרי-תורה, צו הערן חסידות טאקע פון רבינם מויל. פאר זיין אוועקפאָר האָט ער געגומען, כמעט, פון גאנצן שטעטל „קוויטלעך״ צום רבין. ווען ער איז געקומען צום רבין אויף ימים נוראים, איז ער פון דאָרט אוועקגעפאָרן נאָך שמחת תורה. א כוח הזכרון האָט ער גע-האָט אן אויסגעצייכנטן. ער האָט פארגעדענקט יעדער חידוש, ווארט און ניגון.

אין 1919 איז מיין טאָטע מיט דער פאמיליע אריבערגעפאָרן קיין ראקישאָק און געעפנט א גאלאנטעריי-קראָם. אונדזער הויז איז געווען דער צענטראלער צונויפקום פאר אלע חסידים. אלע חסידישע געסט, חסידישע משולחים, וואָס פלעגן קומען קיין ראקישאָק, זיי-נען איינגעשטאָנען בייַ ר׳ שלמה סקאָפישקער. דאָס איז געווען דער אָדרעס פאר אלע איי-געגע חסידים און חסידים פון דער פרעמד.

אלע שבת, בין מנחה למעריב, האָט ער געפראָווען שלש סעודות און דערציילט

אלע חידושים און ווערטלעך פון רבין און דערביי האָט ער ניט פארגעסן איבערגעבן דעם רבינס נייע ניגונים. דערנאָך איז מען געגאנגען אין בית־המדרש.

אין בית המדרש ווערט שוין טונקל. די שאָטנס פאלן אויפן מזרח־וואנט. האן איז געוואן די רעכטע שעת הכשר פאר חסידות. ער איז געווען דער חסידות־זאָגער. אלע זיינען געזעסן שטום און געהערט וואָרט ביי וואָרט.

כ'גיב איבער נאָר אייניקע געדאנקען וועגן חסידות וואָס ער פלעגט זיי אָפט איבער־חזרן פאר א מסיבה פון חסידים:

„חסידות ווערט ניט געזאָגט האסטיק; חסידות זאָגט מען בלחש, ווייל דעמאָלט קאָן מען זיך מערער אריינטראכטן; חסידות האָט א נשמה יתירה, חלק אלוה ממעל ממש, און עס האָט א ניגון! חסידות דארף קלעטערן בהדרגה פון „אונטן", טרעפ נאָך טרעפ און מען דארף אויף די אָ טרעפ גיין באזאכט, ניט אריבערשפרינגען, ווייל א בשר ודם קאָן ניזוק ווערן; חסידות לערנט ווי ליב צו האָבן אייגער דעם צווייטן און דינען גאָט מתוך אהבה; קענטשאפט איז ניט אַלץ, רחמנא לבא בעי א.א.וו.".

אויף אזא אופן האָט ר' שלמה סקאָפישקער געהאלטן אין שפאנונג זיין אוידיטאָריע חסידים, וואָס האָבן ארויסגעפילט, אז ער פירט זיי אוועק אין די עולמות העליונים.

כאָטש עס איז שוין שפעט און עס איז שוין לאנג צייט דאוונען מעריב, אָבער ער, דער סקאָפישקער, אויילט זיך ניט, ער שוועבט נאָך אַלץ אין די הימלען.

שפעט־שפעט צינדט אָן דער שמש די ליכט און עס דערהערט זיך דער וואָכעדיקער „והוא רחום".

* * *

אין א באנד דערציילונגען פון אלטער עפשטיין, וואָס איז דערשינען אין אמעריקע, זיינען דאָ שטעלן ווענן מיין פאָטער, וואָס איז אין די יונגע יאָרן ווויינענדיק אין פאָנעמונאָק, געווען באוווסט אלס שלמה זעליגם. איך וועל דאָ ברענגען די פאָלגענדיקע אויפזאצן פון טעקסט, וואָרט ביי וואָרט:

„ביים מזרח־וואנט שטייט א רעדל ארום שלמה זעליגם, א הויבער, דארער בחור, א בלאסער, מיט א לאנגן דינעם האלדז און מיט גרויסע שווארצע אויגן, מיט א הייזעריקן קול, שטיל פאמעלעך, מיט ווירדע, דערציילט ער פון די ווונדערלעכע זאכן, וואָס פאסירן דאָרט ביי אים „זאָל לעבן". און דער עולם ארום שטייט ווי פארכשופט, מיט איינגעהאלטענע אָטעמס.

„און עס איז געקומען צו אים א חולה מסוכן. די דאָקטוירים האָבן אים אָפגעזאָגט דאָס לעבן. און וואָס פאר א מחלה דאָס איז האָט קיינער ניט געוווסט. אפילו די פראָפעסאָרן אין אויסלאנד האָבן ניט געטראָפן. איז ווי נאָר ער האָט אויף אים א קוק געטאָן, ביים שלום עליכם געבן, האָט ער גלייך געזאָגט: פאָר א היים, און גאָט וועט דיר העלפן. אָבער, רבי, איך קאָן דאָך אויף מיינע פים ניט שטיין, — האָט דער חולה געטענהט. — נישקשה, גאָט וועט העלפן, האָב בטחון — האָט דער רבי צו אים געזאָגט, — און וואָס מיינט איר, אויף סכות איז דער זעלביקער ייד געקומען א געזונטער, א שטארקער, נאָר ניט צו דערקאָנען,— וואָס מאכסטו עפעס? — און דאָס פנים האָט ביי אים געלויכטן ווי די זון.

„דער עולם זיפצט זיך אָפ. א טיפע בענקשאפט דערפילט יעדער ביי זיך אין האַרצן. ווי

מיט צוואנגען ציט עס אהין, אין דעם ווייטן שטעטל, וואס איז פון לאנגע דורות איינגעוויקלט אין קדושה, און עס ווילט זיך באמת איין מאל אין לעבן א קוק טאן אויף אים; מיט די אייגענע אויערן הערן פון זיין מויל די תורה. די שטעטל שטייט פאר די אויגן;רופט און ווינקט; און יעדער ביי זיך באשליסט, אז וועט נאר געבן געזונט און פרנסה, דאדף מען זיך אוועקלאזן אהין אויף א יום־טוב.

„א חוץ די מעשיות, האט שלמה מיטגעבראכט פון רבין נייע ניגונים: אזעלכע וואס מען האט נאך אין אונדזערע מקומות ניט געהערט. דאס זיינען די ניגונים, וואס ווערן געזונגען אלע שבת צו שלש סעודות, ביים רבינס טיש.

און אז עס קומט די צייט, אז דער פארנאכט רוקט זיך אן און אן אומעט באפאלט, און עס הייבט אן נאגן ביי דער נשמה, הייבט מען אן זיך בעטן ביי שלמהן ער זאל זינגען. ער עקשנט זיך, ער שעמט זיך. אבער דער עולם טרעט ניט אפ, ווייל די צייט, זי שטייט ניט. וואס א מינוט ווערט אלץ פינצטערער, געדיכטער, ענגער. מען זעט בחוש ווי דער שבת צעגייט ווי א רויך. אויפן מיטן מארק נאר זעט זיך נאר א שוואכער שיין. דארט ראנגלט זיך נאך דער טאג מיט דער נאכט, דער שבת מיט דער וואך. ענדלעך גיט ער נאך, שלמה. ער הוסט זיך אוים, פירט אריבער מיטן האנט איבערן דארן פנים און הייבט אן.

א הויכער אויסגעשריי רייסט זיך ארויס פון זיין ברוסט, און דער גאנצער מנין גיט א ציטער. אלע ווערן אנטשוויגן, האלטן איין דעם אטעם. אויך די תהלים־זאגער ווערן שטיל; זיי ווייסן, אז דאס איז ווייכטיקער . . . און ווייטער א געשריי, א שטארקער און מעכטיקער, טראגט זיך דורך דער לופט, און עס דאכט זיך, אז מיט אמאל איז ווידער שבת געווארן, ליכטיק געווארן. די וואך האט זיך דערשראקן, האט א ציטער געטאן, און די הענט אראפגעלאזט.

מיט התלהבות, מיט א ברען, כאפט דער עולם אונטער. עס גיסן זיך אלע קולות צוזאמען, מישן זיך אוים, וועבן זיך איין איינע אין די אנדערע און ווערן איין קול, איין ניגון. און א ליבשאפט, א פרייליקייט הערט זיך אין געזאנג. און עס דאכט זיך, אז אלעם, דער ארון קודש, די וועגט, דער אלטער וואלד, און דער הימל זינגט: אלעם זינגט דעם הייליקן פרעמדן ניגון.

און פון דער הויך, פון דער ווייבערישער שוהל, האט אן אלטע פרוי איר קאפ ארויסגערוקט. זי מאטערט זיך מיט אירע שוואכע אויגן די פינצטערניש דורכצודרינגען און אנקוקן איר טרייסט, איר אוצר, און טרערן פון שמחה קייקלען זיך איבער אירע אלטע באקן. ווארום וויפיל טרערן האט זי פארנאסן אין יענער צייט, וועו איר קינד איז פארוואגלט געווען אין דער פרעמד און האט נעבעך געהונגערט, געליטן. וועו האט געזען אירע טרערן? אבער א דאנק ג', דערלעבט דעם נחת. אט וועו ער איז איצט.

און דער ניגון קייקלט זיך, דרייט זיך און פלעכט זיך אלץ העכער און העכער. דער עולם האט זיך צעווויינט, שאקלט זיך און קנאקט צו מיט די פינגער. עס נעמט ארום א פרייד, די אויגן שיינען און גלאנצן מיט בטחון, מיט באגייסטערונג".

* * *

מיין פאטער איז געווען א גרויסער מעורב בין הבריות און ער פלעגט זיין א בורר אין פארשיידענע סכסוכים. איך געדענק אזא פאל:

צוויי סוחרים זיינען איינמאל געקומען צו אים מכוח א וואלד־סכסוך. ער האט ביי ביידן געגומען א תקיעת־כף, אז זיי וועלן דעם פסק דין מקיים זיין.

בעת די סוחרים האבן ארויסגעשטעלט זייערע קענזייטיקע תביעות און בעת מעשה

האָט איינער באליידיקט דעם צווייטן, האָט ער זיי אָפּגעשטעלט, זאָגנדיק: היות, אז איר זייט נאָר צוליב געלט־ענינים ניט שוה בשוה, טאָ פארווּאָס באליידיקט איר איינעם דעם צווייטן.

ער האָט זיי דאן אויסגעגלייכט און ביידע סוחרים זיינען געוואָרן גוטע פריינד. מען האָט מיין פאָטער עטלעכע מאָל פאָרגעלייגט א בסא הרבנות, אָבער צוליב ענינות האָט ער ניט אָנגענומען. ער איז געווען באליבט אין ראקישאק און אין דער סביבה, געאכט ביי אַלט און יונג.

שבתי שלמהם

מיין ברודער, שבתי אַרעלאָוויץ, איז געווען באווּוסט אין סלאבאָדקער ישיבה אלס „שבתי ראקישקער" און אין ראָקישאק אלס „שבתי שלמהם". בעת כ'האָב געלערנט אין סלאבאָדקע, בין איך איינגעשטאַנען מיט אים אויף איין קווארטיר. אָפט פלעגן צו אים, אין די אָוונטן, קומען ישיבה־בחורים און ביי מיר איז געווען דער גרעסטער פארגעניגן צו זיין אין זייער סביבה. מען האָט אָפט דיסקוטירט וועגן דער יידישער, העברעישער און רוסישער לי־טעראטור און באַהאַנדלט פראָבלעמען פון יידישן פאָלק און מכח ענינים ברומו של עולם.

אין די יאָרן פון ערשטן וועלט־קריג, האָט שבתי זיך עוואקואירט מיט דער סלאבאָד־קער ישיבה קיין קרעמענצוג. א געוויסע צייט איז ער געווען לערער אין א שטעטל פון מאהי־לעווער גובערניע.

צוריקקערנדיק זיך פון דער עוואקואציע, האָט ער התונה געהאט אין פאָנעוועזש און איז געווען שטארק געליבט און אנגעזען ביי אלעמען אין שטאָט.

צוזאמען מיט זיין פרוי, לייפשע זעלבאוויטש, און זייערע קינדערלעך, און מיט דער גאנצער עדה יידן אין פאָנעוועזש, איז ער דורך די נאצישע תלינים אומגעקומען על קדוש השם והאומה.

הרב ר' זעליג אַרעלאָוויץ

הרב ר' זעליג אַרעלאָוויץ

מיין ברודער, הרב ר' זעליג אַרעלאָ־ווּיץ, איז געווען דער לעצטער רב אין ראקי־שאק און איז געווען באווּוסט א.נ. „זעליג שלמהם" אָדער „שלמה סקאָפישקערם זון".

שוין אין די יונגע יאָרן האָט ער גע־לערנט אין א ישיבה און איז געווען א גרויסער מתמיד, לויטן נוסח פון ח. נ. ביאליקס „המתמיד". ער איז אויך געווען באשאָנקען מיט א דינאמישן גייסט און מיט א שטארקן ווילן. ער האָט איינטייל געגומען אין די „רע־וואָלוציעס", וואָס עס פלעגן אויסברעכן אין די ישיבות קעגן די מנהיגים און משגיחים.

די ערשטע ישיבה, ווו ער האָט אָנגע־הייבן לערנען, איז געווען אין קופישאק. דאָרט האָט ער געגעסן טעג און געווען אויף סטאַ־ציע ביי איינעם א פורמאן. דערנאָך האָט ער געלערנט אין פאָנעוועזש, באָברויסק און אין סלאבאָדקע־קאָוונע.

אין סלאבאדקער ישיבה האָט ער מורד געווען קעגן משגיח, ווועלכער איז געווען צו־דיקטאטאָריש און שטרענג און האָט פארפאלגט דעם יעניקן ישיבה־בחור, ווועלכער קוקט אריין אין א ספר חצוני. אויך ער, זעליג אַרעלאָוויץ, איז געוואָרן אָפּגעמערקט פון אָט דעם משגיח אלס אזא, וואָס לייענט טריף־פסולע ביכער, און נאָך א שמועס מיטן מנהל פון דער ישיבה, האָט ער פארלאָזן סלאבאדקער ישיבה און אוועקגעפאָרן לערנען אין מירער ישיבה, פון ווועלכער ער איז געווען צופריידן. דער ראש הישיבה אין מיר, ר' אליה ברוך, האָט געפירט א מילדערן קורס און האָט ניט אזוי חוקר ודורש געווען, אויב א ישיבה־בחור האָט ווען אריינגעבליקט אין א וועלטלעכן ספר.

בשעת דעם ערשטן וועלט־קריג איז ער אריבערגעפאָרן קיין ווילנע, ווו ער האָט געלעבט אונטער דער דייטשישער אָקופאציע. א לאנגע צייט האָבן מיר פון זעליגן קיין ידיעה ניט גע־האָט. דערנאָך האָט ער דורכן רויטן קרייץ געגעבן צו וויסן, אז ער געפינט זיך אין ווילנע.

אין 1918 איז זעליג געווען אין פאָלטאווע, ווו עס האָט עקסיסטירט די מירער ישיבה. כ'בין דאָן אויך געווען צופעליק אין פאָלטאווע, און בעת כ'האָב זיך מיט אים געטראָפן, האָט ער אויף מיר געמאכט א מאָדנעם איינדרוק. ער איז געזעסן, מנחה צייט, מיט נאָך ישיבה־בחו־רים און כמעט יעדער איינער איז געווען באוואקסן מיט א לאנגער באָרד און געמאכט תנועות ווי עס פאסט פאר א בעל־מום. כדי ניט ווערן מאביליזירט אין דער רוסישער ארמיי, האָבן זיי זיך בלומרשט געמאכט פאר קאליקע און קראנקע. ער, זעליג, האָט אויך געטראָגן א לאנגע באָרד און געווען אָנגעטאָן אין א פאָר סאָלדאטסקע שיך און אין א פאָפּירענעם אנצוג.

עס האָט זיך אָנגעהייבן דער בירגער־קריג אין רוסלאנד. אין פאָלטאווע איז געוואָרן שטארק אומרואיק. מיר זיינען אריבערגעפאָרן אין א שטעטל קאפום, מאהילעווער גובערניע. דערנאָך איז ער אוועקגעפאָרן קיין מאהילעוו, ווו ער האָט געזאָגט א שיעור פאר א גרויסן עולם.

זעליג איז אָבער געווען א וויסנדארשטיקער. צוריקקערנדיק זיך אין ראקישאק, האָט ער זיך צונויפגעשריבן מיטן פּראָפעסאָר, ר' חיים העלער, פון בערלין און איז אוועקגעפאָרן שטו־דירן אין דייטשלאנד. אין בית מדרש עליון פון בערלין האָט ער געלערנט 4 יאָר און באקומען דעם טיטל ד"ר פילאָזאָפ.

נאָך זיין צוריקקער פון בערלין קיין ראקישאק, איז ער געווען א קורצע צייט א לערער אין דער העברעישער פּראָגימנאזיע און דערנאָך איז ער אנגאזשירט געוואָרן צו זיין דער די־רעקטאָר פון דער יבנה־גימנאזיע אין קאָווגע. א געוויסע צייט איז ער געווען דער ראש הישיבה פון ר' אשר ניסנס ישיבה אין שאָוול.

ער האָט חתונה געהאט מיט ראָזע סניעג און זיך באזעצט אין ראקישאק. אין יענער צייט איז ער איינגעלאדן געוואָרן צו ווערן רב אין שוועדן און מען האָט אים אויך פאָרגע־לייגט א רבנישע שטעל אין יאהאנעסבורג.

נאָך הרב בצלאל טויט איז ער געוואָרן רב אין ראקישאק. דעמאָלט איז געווען די סאָוועטנמאַכט אין ליטע און דער כסא הרבנות איז ניט געווען קיין גוטע עקאָנאָמישע פאָזי־ציע. דאָך האָט ער אָנגענומען די ראקישקער רבנות.

צוזאמען, מיט זיין פרוי ראָזע און זון משהלע און מיט אלע יידן פון ראקישאק און פון דער סביבה, איז ער אומגעקומען על קדוש השם. ווי מען גיט איבער, האָבן די דייטשן אים דערלייבט ריידן צו די יידן, וואָס זיינען געשטאנען בייַ די אָפּענע גריבער. ער האָט געוואָרט 2 שעה, ביז די דייטשן האָבן איבערגעריסן זיינע רייד מיט זאלפן־שאָסן.

ער איז געווען דער לעצטער רב אין ראקישאק און איז צוזאמען מיט אלע יידן אומ־געקומען אויפן אינקוויזיציע־שייטער פון זאאלאָגישן נאציזם.

הרב ר׳ זעליג רוך

א ביז גאָר אינטערעסאנטע און מערקווערדיקע געשטאלט איז געווען הרב ר׳ זעליג רוך. ער איז געווען טיטולירט מ.נ. „הרב הגאון ר׳ זעליג רוך".

זיין פאָטער, ר׳ מיכה דער ראקישעצקער, איז געווען א פאבטער, אין דאָרף ראקישעציק, און איז געווען באוווסט אלס פיינער ייד.

ר׳ מיכה האָט זיין זון געגעבן א רעליגיעזע דערציונג און אים געשיקט לערנען אין די גרעסטע ישיבות. ער, הרב ר׳ זעליג, האָט אויך געלערנט אין סלאבאָדקער ישיבה, ווו ס׳האָבן געלערנט נאָך א סך ראקישקער בחורים. ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין גרויסער התמדה און לומדות.

הרב ר׳ זעליג איז געווארן אין דער לומדיש־רבנישער וועלט א גרויסע אויטאָריטעט און איז געווען דער ראש־הישיבה פון לאָמזשער ישיבה.

ראָקישאָק און די גאנצע אומגעגנט זיינען געווען שטאָלץ מיט זייער בן־עיר, הרב הגאון ר׳ זעליג רוך.

ער איז אומגעקומען דורך די נאצי־תלינים אין לאָמזשע.

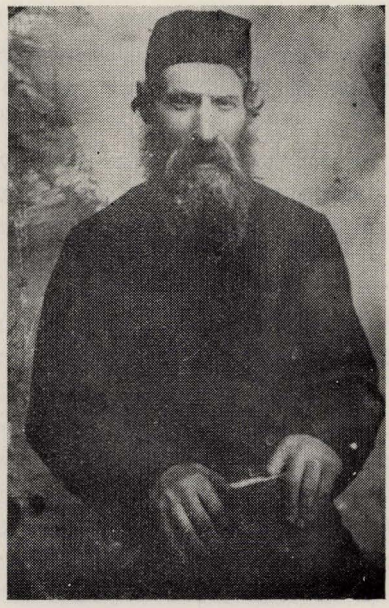

ר׳ מיכה דער ראקישעצקער

הרב ר׳ זעליג רוך

הרב ר׳ אשר

הרב ר׳ אשר איז שוין געווען א זקן און א חלוש, מיט א גריין־גראָער באָרד. ער איז שוין, צומיינסטן, געזעסן ביי זיך אין הויז און ווייניק זיך פארנומען מיט שטאָטישע ענינים. זיין גאנצע צייט האָט ער לעצטנס געווידמעט צו לערנען און צו שרייבן א ספר פון שאלות ותשובות. זיין שטוב איז פול געווארן מיט ספרים און געדרוקטע חבורים, וואָס זיין טאָכטער האָט זיי פונאנדערגעשיקט אין שטעטל און שטעטלעך.

אין דער רבנים־לומדישער וועלט איז ער געווען א גרויסע אויטאָריטעט.

נאָך דעם ווי ער איז נפטר געווארן, האָט זיין איידעם, ר׳ שמואל, פארנומען זיין כסא הרבנות, וואָס היינט צו־טאָג געפינט ער זיך אין ניו־יאָרק און פארנעמט אן אָנגעזעענעם אָרט אין דער דאָרטיקער ליובאָוויטשער ישיבה און אין די ליובאָוויטשער חסידישע קרייזן.

ר׳ משהל, דער ראש ישיבה

דער ראש הישיבה אין ראקישאק איז געווען ר׳ משהל. ער איז געווען א קליינגעוויקסי־קער, מיט אן אייגנעקווארטן פנים און א קליינעם שפיציקן בערדל, און דערצו האָט ער געהאט א הויקער . . . ער איז געווען אָנגעטאָן אין א לאנגן ראָק און הוט, וואָס זיינען תמיד ביי אים געווען זויבער.

ער איז געווען א ייד א חכם און א גרויסער אריסטאָקראט. עס איז געווען א מחיה מיט אים צו רעידן, און ווען ער פלעגט א קראץ טאָן זיין שפיציק בערדל, האָט מען שוין ארויס־געאנט, אז באלד וועט ער זאָגן א קלוג־פערלדיק וואָרט.

ער איז געווען א גרויסער תלמיד חכם אין דער לומדישער וועלט און פון זיינע אויגן האָט ארויסגעשימערט חכמה און תורה.

ר׳ שמואל אבא סניעג

ר׳ שמואל אבא סניעג האָט געלערנט אין סלאבאָדקער ישיבה צוזאמען מיט זיין יינגערן ברודער, איצע־לאָזער. אין שטעטל האָט מען דאן גערעדט: שמואל אבא וואקסט א גרויסער למדן און א חכם און וועט זיין א גרויסער גאון בישראל.

ער, מיט זיין אויבן דערמאָנטן ברודער, זיינען געווען אין שטעטל זייער באליבט. ראַ־קישאָק האָט שטאָלצירט מיט די ביידע ברידער, וועלכע זיינען געווארן דערנאָך מאָדערנע אינ־טעליגענטע יידישע יונגע לייט און געווען מעורב מיט פרומע און ניט פרומע עלעמענטן, מיט חסידים און לומדים.

אין די שפעטערדיקע יאָרן איז שמואל אבא סניעג געווארן „ר׳ שמואל אָבא סניעג". ער האָט זיך אָפגענעבן צו געזעלשאפטלעכער ארבעט און איז אייניקע מאָל געווען פאָרזיצער פון וועד הקהלה און פון פאָלק־באנק. ער פלעגט אויך לערנען א בלאט גמרא פאר אן עולם אין שוהל.

אין דער צייט פון דער אומאָפהענגיקער ליטווישער מלוכה, איז ר׳ שמואל אבא געוואָרן נאָמינירט אלס הויפט־ראבינער אין דער ליטווישער ארמיי און עס איז אים צוגעטיילט געווארן דער ראנג פון א פאָלקאָווניק. ער איז געווען חשוב און געשעצט הן ביי דער יידישער און הן ביי דער ליטווישער באפעלקערונג. ער האָט מיטגעארבעט אפט אין דער ליטווישער פרעסע און געווען א שטענדיקער מיטארבעטער אין דער ליטווישער ארמיי־צייטונג. אלע האָבן זיך געחדושט אויף דעם, וואָס שמואל אבא סניעג האָט זיך אויסגעלערנט צו שרייבן אזוי שיין ליטוויש נאָך בעסער ווי א סך ליטווישע זשורנאליסטן.

* * *

ר' שמואל אבא סניגג האָט איבערגעלעבט די גרויזאמע היטלער־יאָרן. זיין פרוי איז אומגעקומען. אין א בריוו פון מינכען, דייטשלאנד, דאטירט דעם 16.3.1942, האָט ער גע־שריבן, אז ער איז דער פאָרזיצער פון וועד אגודת הרבנים אין דייטשלאַנד און איז דער אוי־בערראבינער פון דער שארית הפליטה אין דער אמעריקאנער זאָנע. ער האָט אויך געשריבן, אז ער האָט בדעה זיך באזעצן אין ישראל.

די משפחה איידעלסאָן

צו דער משפחה איידעלסאָן האָט געהערט הלל, זלמן און חנה. זיי אלע האָבן פאר־שריבן א הערלעך קאפיטל אין ראקישקער קולטור־געזעלשאפטלעבן לעבן. זלמן איידעלסאָן האָט געהאט אָרגאניזאציאנעלע פעיקייטן און איז געווען א געבילדעטער מענטש. ער איז גע־ווען א גוטער רעדנער אין יידיש און אין רוסיש, און ער האָט אָנגעפירט מיט די וויכטיקסטע אינסטיטוציעס. ער האָט אליין געגרינדעט און אָנגעפירט ביז דעם ערשטן וועלט־קריג די „מעשצאנסקע אופראוע" און דערנאָך געשאפן די יידישע באנק, וועלכע איז געווען די איינציקע יידישע קרעדיט־אינסטיטוציע אין ראקישאק און אין דער סביבה. ער האָט אויך אָר־גאניזירט די פייערלעשער־בריגאדע.

חנה איידעלסאָן (שאדור) איז געווען זייער אקטיוו אין אלע געזעלשאפטלעבע אָרגא־ניזאציעס פון שטעטל. זי האָט א סך ענערגיע געווידמעט דעם ראקישקער בית היתומים, וואָס איז אויך געווען א צענטראלער אנשטאלט פאר דער אומגעגנט.

אן אייגציקארטיקע פערזאָן איז געווען הלל איידעלסאָן. ער איז געווען פאָרזיצער פון דער ציוניסטישער פאַרטיי, פון דער קהלה, פון מכבי, פאָרזיצער פון בית־יתומים, פון דער חלוצים־אָרגאניזאציע, געווען אויך איינער פון גרינדער פון דער „מעשצאנסקע אופראווע" און ליי־קאסע. ער איז געווען דער אקם, ארום וועלכן ס'האָט זיך געדרייט די גאנצע קולטור־געזעל־שאפטלעבע ארבעט אין ראקישאק.

אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער געווען שטארק טיכטיק אין פלי־טים־קאָמיטעט. ער איז אומגעפאָרן איבער די שטעט פון רוסלאנד, כדי אינצוואָרדענען די היימ־לאָזע יידן. ער האָט זיך תמיד אויסגעצייכנט מיט זיין געזעלשאפטלעבער ארבעט.

ניט יעדע שטעטל אין ליטע האָט געהאט אזא מענטשן ווי הלל איידעלסאָן. פון זיין פריסטער יוגנט אָן איז ער געווען אן אידעאליסט. ער איז אויך געווען א וועגעטאריאנער און איז אזא פארבליבן ביזן ענד פון זיין לעבן.

ער האָט געהאט א סאָציאליסטישע אנשוויונג און געלעבט שטארק באשיידן און אָרעם. אין א זייטיקן געסל האָט ער געהאט א פאָר צימערן, וואָס זיינען ניט געווען ווי גע־העריק מעבעלירט.

הלל איידעלסאָן האָט אויפגעגעבן דעם געדאנק פון חתונה האָבן און זיך אין גאנצן געווידמעט דער געזעלשאפטלעכער ארבעט אין ראקישאק און געדינט דעם ציוניסטישן אידעאל מיט התלהבות און גרויסער מסירת נפש.

יחיאל זאַמעט

יחיאל זאמעט איז דאן, אפשר, געווען דער איינציקער סטודענט אין שטעטל, וועלכער האָט שטודירט אין בערלינער אוניווערסיטעט. ווען ער פלעגט ארײַפקומען קיין ראקישאק מיט זיין אוניפאָרעם איז עס געווען א גרויסע אטראקציע. אלע פלעגן זיך אָפשטעלן קוקן מיט גרויסן וווּנדער אויף דער שיינער סטודענטישער הלבשה. ס'איז געווען א כבוד פאר אן אייג־פאַכן מענטשן זיך טרעפן מיט אים. מיידלעך פלעגן זיין פאראינטערעסירט שלימן מיט אים באַקאַנטשאפט.

וועז ער האָט אין בערלין געקראָגן דעם טיטל אינזשינער, האָט ער זיך באזעצט אין ראקישאק אוז האָט לויט זיין בארוף אמטירט אין ראקישקער מאגיסטראט.

שפעטער האָט יחיאל זאמעט זיך איבערגענעבן צו געזעלשאפטלעכער ארבעט אוז געוועז טיכטיק אין דער קהלה, אין דער שטאָט-פארוואלטונג אוז אין דער פאָלק-באנק.

ער איז אויך געווארן דער פירער פוז דער ציוניסטיש - סאָציאליסטישער פארטיי אין ראקישאק.

ר' אפרים

ר' אפרים איז געווען א שמיד אוז פלעגט א גאנצן טאָג ארבעטן אין קוזניע, שטייענדיק ביי דער קאָוואדלע אין א לעדערנעם פארטער. אין איין האַנט האָט ער געהאלטן אן אייזערנע אפצוועגג, אין וועלכער ס'איז געווען א לאנגע שטיק אייזן, אוז מיט דער צווייטער האַנט האָט ער געצויגן דעם בלאזאק ארויף אוז אראָפּ. בעת מעשה זיינען געפלויגן אין אלע זייטן פייערדיקע פונקען.

א גרויסער פאַכמאַן איז ער געווען צו שמידן פערד. ער פלעגט ארויסגיין צו אָט דער מלאכה ווי צו א טאַנץ. ער האָט פריער דעם פערד א גלעט געטאָן זיין גריווע אוז מיט א פייל פלעגט ער באַלד אָנהייבן פיילן די קאפיטע.

דאָס פערד האָט געקוקט תמעוואטע מיט גרויסע פערדישע אויגן אוז רואיק געקוקט ר' אפרימען אין די אויגן.

קומענדיק פוז קוזניע אהיים, האָט ער זיך איבערגעטאָן אין אַנדערע בגדים אוז געגאנגען אין בית המדרש.

ער איז געווען א ייד א למדן אוז ביי א לאנגן טיש פלעגט ער זיצן אוז לערנען מיט אן עולם. דעמאָלט האָט ער אויסגעזען גאָר אן אנדער מענטש, אזויווי די שכינה האָט אויף אים גערוט.

אין די שפעטערדיקע יאָרן האָט ער זיך אָפּגענעבן צו כלל-ארבעט אוז איז אויך געווען דער גבאי פוז גרויסן בית-המדרש.

ר' יאַנקל-הירשע

ר' יאנקל-הירשע איז געווען א בעל עגלה, אוז דאָך האָט אים דאָס שטעטל צוגעאיינגט דעם נאָמען: ר' יאַנקל-הירשע דער בעל שם טוב.

באגינען, אין דער פינצטער נאָך, פלעגט ער פירן פאַסאַזשירן צום וואקזאל. בייטאָג האָט ער געפירט פארשיידענע משאות צום באן אוז פוז באן. ער איז, אָבער, געווען א שמח בחלקו, הגם ער האָט שווער געהאָרעוועט. ער האָט געדאַרפט יעדן טאָג פולע זעק אוז קאסטנס שלעפן אויפן רוקן.

וועז ער איז געקומען אין אַוונט אהיים, א מידער אוז א פארמאָטערטער, פלעגט ער זיך אוועקזעצן לערנען א פרק משניות אוז זאָגן א קאפיטל תהלים.

מיר איז אויסגעקומען צו פאָרן מיט ר' יאַנקל-הירשען צום וואקזאל אוז פוז וואקזאל. דערזען ווי אנדערע בעלי עגלות יאָגן אריבער ר' יאנקל-הירשעס פור, האָב איך אים איינמאָל געפרעגט פארוואָס שמייסט ער ניט דעם פערד, עס זאָל גיין גיכער. אויף דעם האָט ער מיר געענטפערט: דאָס פערד איז אויך א באשעפעניש אוז איז מיינער א שותף, ווייל מיר ארבעטן צוזאמען אוז ס'איז א רחמנות אויף אים; כ'האלט די בייטש, אָבער כ'שמיים אים ניט מיט איר

ווייל אזוי איז אויך זיך נוהג דער אויבערשטער אין הימל. ער וואלט אונדז שטראפן פאר יעדע זינד, וואלטן מיר שוין לאנג אויף דער וועלט ניט געווען.

אט צוליב זיין הנהגה איז ר' יאנקל־הירשע געקרוינט געוואָרן מיטן טיטל: „ר' יאנקל־הירשע בעל שם טוב".

די בריידער

אין ראקישאק זיינען געווען דריי בריידער, וואס מ'האט זיי גערופן „בני זיסע", און זיי האבן געווינט אין יורדזיקע.

די א דריי בריידער זיינען געווען קאראבעלניקעס, עמך־יידן. זיי האבן זיך, אבער, אויסגעטיילט פון אנדערע שטעטלשע האַרעפאשנע יידן מיט דעם, וואס זיי האבן געפירט א קאלעקטיוון לעבן: מען האט זיך געקויפט די זעלביקע מלבושים, שיך און געפירט איין און דעם זעלבן לעבנשטייגער. זיי זיינען אויך געפאָרן צו דעם זעלבן רבין.

די בני זיסע זיינען געווען לאדזער חסידים און פלעגן פאָרן איטלעך יאָר צום רבין און אים געגעבן מעשר פון זייערע פארדינסטן.

איך געדענק, אז זיי פלעגן קומען צו מיין פאטער אוידער זיי זיינען געפאָרן צום רבין, ער זאל זיי אויסרעכענען וויפיל דארפן זיי דעם רבין באצאלן מעשר, אנגעבנדיק יעדע פרוטה פון זייער פארדינסט אין משך פון א גאנצן יאָר.

ר' חיים עליע

חיים עליע, דער שמש פון קליינעם שטיבל, איז געווען א קליינווואקסיקער מיט א גרויסער געלער באָרד. היות ס'איז אנגענומען, אז א געלער איז א כעסן, איז דאס זעלביקע אויך געווען מיט חיים עליען. די בעלי הבתים פון שטעטל פלעגן פאר אים ציטערן, ווייל ווען ער האט זיך צעבעסט, האט ער זיך געטרייסלט וויא א לולב און פלעגט זיי און דעם גבאי ארייזאגן וואס ער האט געוואלט.

אלע האבן, אבער, געוווסט, אז ר' חיים עליע איז א ייד, וואס קאן לערנען און איז א גרויסער חסיד, וואס איז אנגעזען אין די הויכע קרייזן פון דער חסידישער וועלט.

ערב יום כפור פלעגט ער שטיין ביים גרויסן טיש אין שטיבל, נאָענט צום טיר און מיט א בריטן רימענעם פאס אין האנט האט ער געשלאגן מלקות. ער האט אבער דאס געטאן מיט הארץ און געוויסן. נאָר פון יוצא־וועגן פלעגט ער צולייגן דעם פאס.

איין מאל האט אן אנגעזעענער בעל הבית, וואס האט באליידיקט חיים עליען, געזאגט בעתן שלאגן די מלקות: „נו, איצט, קאנסט זיך אפרעכענען מיט מיר". אויף דעם האט ער גענטפערט: „אויב דו טראכסט אזוי, וועל איך דיר קיין מלקות ניט געבן. איך פון מיין זייט האב איך דיר שוין לאנג מוחל געווען".

* * *

ר' חיים עליע האט, חוץ שמשות, געהאט נאָך א פרנסה. ער פלעגט מאכן וויין אויף קדוש און אויף פסח. כ'בין איינמאל געקומען צו אים, אין זיין קליינעם הייזקעלע, צו קויפן וויין. ער איז דאן געווען אין קעלער מיט א ליכט. כ'בין ארַאפגענגענען צו אים אין קעלער. דאָרט זיינען געווען אנגעשטעלט קלענערע און גרעסערע פעסלעך מיט וויין. אן אמתע וויין־פאבריק איז געווען דער קעלער, מיט גלעזערנע רערן.

איך בין געווען טשיקאווע צו אנרירן די רערן און בתוך כך האט זיך איבערגעקערט א פלאש וויין. האב איך זיך שטארק דערשראָקן פאר ר' חיים עליען, טאָמער וועט ער מיך

דורם זיין. אבער ער האָט באלד באמערקט מיין פּחד און האָט מיך פארזיכערט, אז קיינער וועט ניט וויסן דעם שאָדן און ער וועט וועגן דעם מיינע עלטערן אויך ניט דערציילן.

זינט דער אָ האנדלונג איז חיים עליע ביי מיר געוואָרן אויס בעסן.

ר' חיים עליע האָט געהאט 2 זין: לייב און דודל. זיי האָבן זיך געלערנט אין באברוים־קער ישיבה, און וועז זיי פלעגן קומען אהיים אויף יום־טוב, האָט חיים עליע געקליבן גרויס נחת פון די קינדער.

לייב איז געווען א פרומער און דודל האָט שוין ליב געהאט ארייגקוקן אין א וועלט־לעכן ספר און אויך אונטערגעשאָרן דאָם בערדל. ער, דודל, האָט געהאט א מתיקותדיקע שטי־מע, און וועז חסידים פלעגן זיך צוזאמענקומען, האָבן זיי אים געבעטן זינגען.

שבת נאָך מיטאָג אין ראַקישאָק

ער איז געווען א שיינער מנגן און מיט זיינע חסידישע נגונים האָט זיך געגרויסט חיים עליע דער שמש. ער האָט אויך נחת געהאט פון לייבען, וואָס ער איז דערנאָך געוואָרן א רב.

* * *

אין ראקישאָק זיינען געווען נאָך א סך מערקווערדיקע געשטאַלטן און טיפּן, וועלכע כ'האָב ניט דערמאָנט. כ'האָב עס נעווים ניט געטאָן צוליב באעוולען זיי, נאָר דער לויף פון יאָרן האָט פארטושט א סך פון זכרון. דעריבער ווייל איך כאָטש צום סוף פון מיין ארבעט געבן א באשרייבונג פון ראקישאָק שבת—בין מנחה למעריב. דאָם וועט אפשר דינען ווי א טיילווייזע דערנאנצונג *):

*) די דאָזיקע באשרייבונג איז געווען, מיט אייניקע יאָר צורוק, פארעפנטלעכט אין דער „אפריקאָנער אידישע צייטונג".

„אט גייט ר' בצלאל, דער רב מיטן שווארצן מאנטל איבער די פלייצעס. שפאצירט זיך מיט זיין איידעם, ר' אברהם. הינטער זיי גייט ר' משה לייב דער מלמד, מיט חיים יצחק קלומעל.

פון קאוונער גאס זעט זיך גייענדיק ר' בערע לאהס, דער גבאי פון בית המדרש, שמאי וועלווע דער שטריקנמאכער, מענדל דער שוסטער, איטשע דער שניידער און אנדערע. ביי יאנקל דעם זאגאטאווישטשיק (שטעפער) זיצן מענטשן אויפן גאניק און שמועסן. די גאנצע גאס איז פול מיט מענטשן, וועלכע ציען זיך צום הויף שפאצירן. פון מארק-פלאץ ביים פלומפ קאָן מען זען מענטשן, קומענדיק פון יורדזיקע און נייע גאס.

אברהם איצע מעלער מיט דער ווייב זיצן אויף דער סאלקע, קוקן אראָפ אויפן שפאצירנדיקן עולם און כאפן א וואָרט מיט אייניקע פארבייגייער.

אויף אלע בריקלעך זיצן מענטשן, עלטערע און יונגווארג. ביי נתן רובינס הויז שטייען יונגע בחורים און מיידלעך און שמועסן.

דער בולוואר איז פול מיט מענטשן. אנדערע שפאצירן פון בולוואר צום הויף און אלע פארבייגייער גיבן זיך אפ איינער דעם אנדערן א ברייטן גוט-שבת. אלע זיינען אויסגעפוצט אין שבתדיקע בגדים און זיינען אין זייער א געהייבענער שטימונג.

די לופט איז אזוי זים און געמיטלעך, עס דאכט זיך, אז די פעלדער און ביימער באגלייטן דעם יידישן עולם אויף זייער שבתדיקן שפאציר.

אין הויף, ווו די ביימער פון ביידע זייטן וועג גייען זיך צוזאמען אזויווי א טונעל, גייען יונגע בחורים און מיידלעך. זיי מיינען, אז קיינער זעט ניט און נעמען זיך אין ארעמס. יונגע חברה זעען דאָס און צייגן מיט די פינגער, זע—ער האלט דאָך איר אין ארעם.

ביים גרויסן בית המדרש רודלט זיך. מענטשן קלייבן זיך אין שוהל און אנדערע שטייען און שמועסן. יונגווארג יאָגן זיך ארום און טומלען. אויבן, אויף די טרעפ זעט זיך, ווי שרה די רביצין און אנדערע פרויען גייען צו דער ווייבערשער שוהל. און אט קומט דער רב און אלע גייען אין בית מדרש אריין.

אין בית המדרש זיצן יידן אין אלע ווינקלעך און שמועסן. ס'איז טונקל און מען רעדט וועגן די גרויסע מערק אין קאמיי, פאָנעדעל, שובאטץ און אבעל, וועגן די גרויסע מציאות, וואָס מ'האט דאָרט איינגעקויפט און וויפיל אייער די קאראבעלניקעס האבן היינטיקע וואָך צוזאמענגעקליבן אויפן דאָרף.

אין איין ווינקל, אלע באדויערן דעם גרויסן אומגליק, וואָס עס האט די וואָך געטראָפן צו חיים בייניש דעם קצב מיטן גרויסן אָקס, וואָס ער האט די וואָך געקויפט, האט געהאט א סירכא און טריף געוואָרן—און, נעבעך, צוגעלייגט דעם קאָפ. א סברא, אז דער פויער האט געוווסט, אז דער אָקס האט אראָפגעשלונגען א טשוואָק און דערפאר האט ער אים פארקויפט אזוי ביליג.

אין אן אנדער ווינקל פון בית המדרש זיצט יאנקל הירשע בעל שום טוב. געווען איז ער א פורמאן. נאָר מ'רופט אים יאנקל הירשע בעל שם טוב. אלע סוחרים טרויען אים אן זייער געלט אויסצולייזן די סחורה פון באן. מ'האט געזאָגט, אז ער פלעגט אפט מאכן א טעות און אוועקגעבן דעם סוחר מער געלט ווי׳ל מ'האט אים געגעבן. זיצט דער בעל שם טוב מיט א תהלים אין האנט, זאָגט זיך תהלים מיט א ניגונדל און שאָקלט זיך אונטער. נעבן אים שטייט ר' אליקים מאיר, אנגעשפאָרט מיטן קאָפ אין דער וואנט, די הענט פארוואָרפן איבערן קאָפ און שעפטשעט. קיינער וויים ניט וואָס ער זאָגט דאָרט. מ'זאָגט, אז ער רעדט דאָס מיט די מלאכים.

פלוצלינג הערט זיך א קלאפ אין טיש, דער רב גייט זאגן. און עס ווערט שטיל. אלע קלייבן זיך ארום טיש און יעדער שטעלט אן דעם אויער צו הערן די מעשיות פון מדרש, ווען דער רב גייט זאגן.

עטוואס ווייטער אין א ווינקעלע זיצט שמואל דער פורמאן און כאפט א געשמאקן דרעמל. די וואך איז געווען אזא שווערע און עס דרעמלט זיך אזוי געשמאק דא אין בית המדרש. חברה לצים רוקן זיך אונטער און שטופן אים אריין א פושקע טאבאק אונטערן נאז— ער צעניסט זיך אזוי, אז ער פארגייט און דער רב מוז אויפהערן זאגן פון גרויס טומל.

ווען דער רב ענדיקט זאגן מדרש, גייט ארויס קאפל דער שוסטער אויפן בימה, גיט א קלאפ אין טיש און שרייט אוים: אשרי תמימי דרך. דער גאנצער עולם זאגט נאך א פסוק נאך א פסוק. אנדערע צעזינגען זיך אזוי אין די פסוקים, אז עס צעגייט דאם הארץ.

אין בית המדרש איז שוין רעכט־פינצטער, אז מ'קאן פשוט ניט זען איינער דעם צווייטן. ביים טיר אין א ווינקעלע שטייען חברה־לייט און באלעווען. מ'שטופט זיך, מ'צופט זיך פאר די אויערן, און דערווייל דרייט מען צוזאמען דעם האנטוך און מען ווארפט עס אריין אין אויוון. עס ווערט א טומל, א געשרייי און דער ערשטער אויסצושרייען—יונגאטשעס, ארוים פון בית המדרש! — איז בענצע הלכם, וועלכער האט אליין אריינגעוואלפן דעם האנטוך.

אין דער מיטלסטער שוהל זיצט בערציק זאלקינד ביי א טיש און לערנט פארן עולם. ביי א צווייטן טיש זיצט דער שוחט און לערנט פאר נאך אן עולם. ס'זעט אוים ווי זיי וואלטן ביידע געווען שותפים אין געשעפט פון לערנען. מען קאנקורירט זיך ניט איבער די צוהערער. איינער שרייט ניט אריבער דעם אנדערן, ווייל איינער, זעצט ער זיך צו צום צווייטן טיש — ס'איז ניטא קיין קאנקורענץ.

אין פירהויז פון שוהל זיצט בצלאל קאפלאן מיט איניקע ארום אים און מען שמועסט פאליטיק, מעשיות און סתם גלייכווערטלעך.

אין א הויז, אקעגן דער מיטלסטסטער שוהל, קלייבן זיך צונויף חסידים פון שטיבל צו שלוש־סעודות. עס גייען: ר' משה לייב דער מלמד; חיים יצחק קלומעל; חיים אליה דער שמש מיט זיין זון; שמשון ניסן דער מלמד; זלמן שמשון שווארצבערג; מענדע מילנער; אהרן זעליג און שלמה דער קצב; ר' נחום בער און א פאר נעקומענע ישיבה בחורים; שמואל אבא סניעג מיט זיין ברודער, איצע־לאזער; זעליג און שבתי; לייבע און דוד־שלמהס זין; חצקל גארבוז און אנדערע. מען שמועסט און מען נעמט דאך א ביסל בראנפן צו שלש סעודות. אויפן טיש איז אנגעגרייט פיש, קיכלעך. מען בייסט צו און מ'צעשמועסט זיך ווען פאר־שיידענע חסידים און חסידות און וואס עס גייט אן דאך ביים רבין, זאל געזונט זיין. מען דערציילט ווי דער פעטערבובגער גביר, זיאמקע לעווין, האט געטאנצט א ריקוד! מיט שמשון ניסנען, אנגעקלאפט אין טיר און אים געזאגט: שמשון ניסן, — איך פאר שוין באלד און איך וויים ניט ווען מיר וועלן זיך ווייטער זען איה"ש. אלזא זיי געזונט; און אט האב איך דיר גע־מראכט א גמ"ח, א 25־ער רובל — זיי געזונט!

— גוואלד, ר' זלמן, טענהט מיט אים שמשון ניסן, ווי קאן איך פון אייך נעמען דאס געלט? אז די גאנצע הכנסה איז דאס ביסל באב וואס די ווייב קאכט אף און פארקויפט עס אין די חדרים, טא פון וואנען וועל איך נעמען געלט איך אוועקצוגעבן?

— זיי ניט קיין שוטה, האט זיאמקע אויף אים אנגעשריען, דו ווילסט ווערן א שותף מיטן ישטן מקטרג, א גאנצע נאכט האב איך ניט געקאנט שלאפן, זיך געראנגלט מיטן שטן און קוים געפועלט ביי אים, כ'זאל דיר געבן א 25־ער א גמ"ח. קומסטו יעצט און מאכסט יד אחת

מיטן שטן. כ'זאג דיר, שמשון ניסן, דו וועסט קיין תחית המתים ניט אויפשטיין און קיין תשובה וועט דיר אויך ניט העלפן.

שמשון ניסן האָט זיך נעבעך שטארק דערשראָקן און צוגענומען די 25 רובל און דערלאנגט זיאמקען די האנט און אים געזאגט: „זיאמקע, דו זאגסט, איך האָב געמאכט יד אחת מיטן שטן. דו, זאג איך, האָסט געמאכט יד אחת מיטן רב"ש. פאָר געזונט און הלוואי איבער א יאָר!"

אז ס'איז געווארן טונקעלער, האָט מען געבעטן דודלען זינגען דעם נייעם ניגון, וואָס ער האָט יעצט געבראכט פון באָברויסק. אז דער עולם האָט זיך צעווארעמט אין געזאנג, האָט זיך אויסגעדאכט ווי מלאכים וואלטן ארומטאנצן אין הויז. יעדערנס פנים האָט געפלאמט מיט שמחה און טענער האָבן זיך געצויגן, געדרייט און געפלאָכטן מיט אזא זיסקייט, אז דאָס הארץ פלעגט צעגיין פון בענקשאפט.

אין אווינקלע, אויף א שטול, איז געזעסן שמשון ניסן דער מלמד און צוגעקנאקט מיט די פינגער, דעם קאָפּ פארוואָרפן אין דער הייך און מיט אן ערנסטן פנים אריינגעקוקט ווייט, ווייט אין די הימלען אריין. מיט זיינע אויגן האָט ער זיך אזוי ווי געבעטן רחמים ביי די שטערן אין הימל, זיי זאָלן זיך ניט איילן ארויסצוקומען, פארשטערן דעם הייליקן שבתדיקן בין השמשות.

נאָכן זינגען גיט זיך דער עולם א הייב אויף און מען גייט אין קלייניעם שטיבל. דאָרט גייט שלמה סקאָפישקער חזרן חסידות פארן עולם.

אין שטיבל אין אווינקלע, זיצט בערציק לייבלם און לערנט משניות אויף אויסווייניק . . . ער שלעפט ארויס פון בוזים די רויטע פאטשיילקע, אין וועלכער עס איז איינגעוויקלט די פושקע טאבאק, קלאפט אן אויפן דעקל און קנייפט א שמעק טאבאק. ער שמעקט זיך אן און גיט די פושקע צו די אנדערע.

וועו שלמה סקאָפישקער מיט די חסידים קומען אריין אין שטיבל, זעצן זיך אלע אויס ארום טיש. ס'ווערט שטיל און יעדער גייט ארום אויף די שפיץ פינגער, ניט צו שטערן חס ושלום. וועו שלמה חזרט די חסידות, לייגט ער אריין אין יעדעם וואָרט א ניצוץ, א פונק פון אים אליין, פון רבין זאל געזונט זיין אזוי, אז דאָס צעפלאמט זיך ווי א ברענענדיק פייער און יעדערער פילט זיך ווי אין א זיסן חלום. וועו שלמה צערעדט זיך וועגן חסידות און שוועבט אין די אויבערשטע וועלטן, קאָן מען זען אפילו אין בין השמשות, ווי מענדע מילנער האָלט די שפיצן באָרד איינגעבינסן צווישן די ליפן, ווי ער וואָלט זויגן א זיסן האָניק.

ר' משה לייב דער מלמד זיצט פארטראכט, דער שטערן איז פארקניטשט, און גלעט זיין ווייסע באָרד. ברוך דער וואקזאלנער האלט דעם קאָפּ פארדרייט און דאָס היטל אויף א זייט. אזויווי ער וואָלט פאָרן פון גרעסטן יריד. חיים עליע דער שמש האלט דעם קאָפּ אויפן טיש און אזויווי זיין באָרד וואָלט געווען צוגעקלעפט צום טיש און ער קאָן עס ניט אוועקריסן. ארום און ארום אין שוהל זעען זיך אין דער פינצטערניש נאָך קעפ, וועלכע באוועגן זיך ארום אין יענע הויכע וועלטן, ווי מאיר דער שוסטער, שמשון ניסן דער מלמד. חיים עליע דער שמש און זלמן שמשון שווארצבערג גייען ארום ארעם אין ארעם מיט די מלאכי העליונים.

אז שלמה סקאָפישקער ענדיקט חזרן די חסידות, הערט זיך א פאטש אין עמוד און שלמה דער קצב שרייט אוים מיט אן אומעטיקן ניגון: והוא רחום יכפר עון, און ס'ווערט אומעטיק ביי יעדערן אויפן האָרצן. יעדער הייבט אָן טראכטן וועגן מאָרגענדיקן וועקסלע, וועגן א נייעם גמ"ח-און מכוח א ביסל מעל און גרויפן, וואָס די ווייב האָט פארזאָגט צו קויפן.

מען טראכט וועגן דער וואָך מיט אירע זאָרגן".

ב. א. קריל

זלמן דער זעלצערניק

זלמן דער זעלצערניק איז געווען א גרויסער ירא שמים און א התלהבותדיקער חסיד. ער איז בטבע געווען א שטילער, מילדער און גוטהארציקער ייד. ער איז געווען באליבט ביי אלע שטעטלשע און שטארק אָנגעזען ביי די חסידים. ער איז געווען שלאנק געבויט און די ארבעט ביי דער זעלצער־מאשין האָט געמאכט זיין ברוסט איינגעפאלן און דעם רוקן איינגעצויגן. עס איז געווען פאר אים א שווערע ארבעט צו טרייבן דאָס זעלצער־וואסער. ער האָט געטאָן מיט זיינע לעצטע כחות, און בזעת אפו האָט ער פארדינט זיין חיונה.

זיין הויז איז געווען אקעגן דעם קליינעם חסידישן שטיבל. א גרויסער פענצטער מיט גלאָז־קלאָרע שויבן קוקט ארוים גלייך אקעגן דעם שטיבל, אזוי ווי עס וואָלט זיך צוגעקוקט צו די אריינקומענדיקע און ארויסגייענדיקע חסידים וואָס גייען דריי מאָל א טאָג אין שטיבל אויסצוגיסן זייער דין וחשבון פארן בורא עולם.

זלמן דער זעלצערניק איז פון די פעדערער צו גיין אין שטיבל דאוונען. פון א זייטיקער טיר פון זיין הויז, מיטן געבויגענעם רוקן, גייט ער ארוים אין קאלטן פריישן קאיאָר, אָנגעטאָן זיך מיט נאָך חסידים.

* * *

זלמן זעלצערניק פלעגט אין די ימים־נוראים דאוונען פארן עמוד שחרית און מוסף. דאָס איז געווען זיין חזקה.

ראש השנה פאר חסידים איז א טאָג פון געבעט און טרערן און אויך א יום־טוב טאָג.

זלמן זעלצערניק פלעגט פארן עמוד אויסגיסן זיין האַרץ און געפילן פאר כלל ישראל. אין בין השמשות פלעגט ער פאר גרופּעם חסידים אויסזינגען האַרציקע חסידישע ניגונים.

יום־כפור איז דער טאָג פון פארגעבונג, געבעט און טרויער.

מיט ארָאפגעלאָזענע קעפּ, צו דער ערד געבויגן, גייען חסידים אין אייליקייט צום שטיבל. די גענ־בלאָלעבע פלעמלעך, מיט פייער אָוונט־טונקעלער אָפּשיין פון די שורות גרויסע סטעאָרינאווע ליכט, וואָרפן א בלאָם־גראָע שיין אויף די שטיבל־וועגט.

ווי וויים־באשנייטע ביימער אין א געדיכטן וואלד, אין א שטילן ווינטער־טאָג, אזוי קוקן אויס די חסידים אין שטיבל מיט זייערע שניי־וויסע קיטלען, און ווי א שניי־וויסער שוואן־פויגל האָט זלמן דער זעלצערניק, דער שליח צבור, ארויסגעבלאָנקט מיט זיין וויסן קיטל.

די שויבן אין שטיבל זיינען מיט א נעפל־גלאנץ באצויגן, די לופט איז שווער און איז שטיקנדיק פון חלב און נאפט. עס שניידן זיך דורך אבער אין דער געדיכטער לופט די שטי־לע קרעכצן פון זלמנס תפילות.

זלמנס אפנהארציקע נשמה־וויטאגדיקע קרעבצן און זיפצן זיינען ניט פאר זיך, נאר פאר כל ישראל. עס ארט אים ניט זיין קראנק הארץ, וואס ער לאזט עס איבער דער השגחת הבורא.

דער „ונתנה תוקף" איז דער תמצית פון אלע תפילות. ער לייגט זיינע לעצטע כוחות אוועק. ער איז מתפלל מיט אלע זיינע רמ"ח אברים, גרייטנדיק זיך צום יום־הדין. אויך די גאנצע עדה יידן וועלט מתעורר פון זיין השתפכות הנפש. מיט א שטילער מורמלערייי, האט ער דעם „מי יחיה ומי ימות" שטיל אויסגעווייגט. גלייך ווי א שטיל רואיק ווינטל באוועגט די יונגע צוויגלעך פון א בוים, אזוי האט ער געפליסטערט די וועלטער פון „מי יחיה ומי ימות".

אבער אט הייבט זיך זיין קול אלץ אויף העכערע אקטאווען. דער עולם מתפללים וועלט מיטגעריסן, און א גרויס יאמער־געווייין, א כליפערייי רייסט זיך ארויס פון אלעמען און אויך פון „עזרת נשים".

מיט אויסגעשטרעקטע ארעמס צום שער השמים, געוויקלט אין וויסן קיטל, ווי א גיגאנטישער אדלער מיט מעכטיקע פליגל, שטייט זלמן אויסגעשפרייט מיט זיין גאנצן גוף, אויסשאלנדיק די וועלטער: מי בחניקה, מי בסקילה.

דער שטורעם און קלאג אין שטיבל וועלט אלץ שטארקער און שטארקער. אלץ וועלט פארוואנדלט אין איין ציטערניש, אויסגעוויקט וועלן די מחזורים און דאס געוויין צעגיסט זיך מיט מער שטארקייט, וועלנדיק דערגרייכן גלייך צום כסא הכבוד.

* * *

עס האט איינמאל פאסירט ווי זלמן זעלצערניק איז געפאלן אין אנמאכט ביים דאוונען יום כפור פארן עמוד. א קאלטער שוויים האט באדעקט זיין שטערן און א פינצטערע כמארע האט פארצויגן זיינע אויגן, וואס האבן זייער גלאנץ פארלארן.

ער איז געפאלן אן אנמאכט אין מיטן דעם „ונחנה תוקף". דער עולם האט אים נענומען מינטערן. ער איז געקומען צו זיך, אבער אין א פאר טעג ארום האט ער אויסגעהייבט זיין נשמה, אויף אייביק פארמאכט זיינע אויגן.

א גרויסע בכבודיקע לוויה האט אים דאס שטעטל אויף מארגן געמאכט. גרוים און קליין האבן אין אייביקער מנוחה באגלייט זלמנען דער זעלצערניק, וואס איז געווען א גרויסער חסידישער יוד, מיט א גוט הארץ און א דערהויבענער נשמה.

אהרן נח—נחומאָוויץ

היימישע געשטאַלטן

עס לויפן דורך אין מיין זכרון פארשיידענע שטעטלשע טיפּן, וואָס זיינען געווען שטאַרק כאַראַקטעריסטישע, אייגנציקארטיקע. כ'וועל אייניקע פון זיי—מיט מיין באשיידענער פעדער, סקיצירן, אָנדייטנדיק זייערע הויפּט־שטריכן:

ר' בערציק זאלקינד

ר' בערציק זאלקינד איז געווען א פּקח, א חסיד און א למדן, א בעל תורה און א דרשן, געקרָאָגן סמיכה אויף רבנות אין דער פריסטער יוגנט, א גרויסער סוחר און א בעל צדקה, א סימפּאטישער און א מאָדערנער ייד. ער פלעגט גיין זויבער און ריין אָנגעטאָן. ער איז געווען קורצגעוויקסיק און א שטארק באוועגלעכער מענטש. אין אים איז געווען א דינאמיש־געזעלשאפטלעכער כוח וואָס האָט אים סטימולירט צו טאָן יעדע קהלשע ארבעט מיט ליבשאפט און התלהבות.

נאָך דעם ערשטן וועלט־קריג האָט ער געזומען די מיסיע אויפצובויען א תלמוד־תורה. וויסנדיק, אז ראקישאָק איז פינאנציעל ניט בכוח אויפצובויען א גרויסן בנין, איז ער געפאָרן איבער אַלע ארומיקע שטעטלעך פארקויפן „קלעצער" — געבעטן יעדן יידן, ער זאָל קויפן א „קלאָץ" און אויף זיין נאָמען וועט זיין פארשריבן די קלאָץ אינעם תלמוד־תורה־בנין. אויב עמעצער איז ניט געווען ביכולת צו קויפן א קלאָץ, האָט ער געקאָנט קויפן א טיש, א באנק, שטענדערס א.א.וו. אויך איז ער געפאלן אויף א פּלאַן וווי צו זיכערן דעם בודזשעט פון דער תלמוד־תורה. ער איז אוועקגעפאָרן צו די לעדער - פאַבריקאנטן — די ברידער נוראָק, אין שאוול; קיין קאָוונע און פּאָנעוועזש, און ביי זיי געפועלט א חודשלעכע שטיצע פאר דער ת"ת.

ער האָט דערנאָך געעפנט א ישיבה. א דאנק זיין ענערגיע האָבן ביידע אנשטאלטן עקסיסטירט. צוליב זיין געזעלשאפטלעכער ארבעט האָט ער אויפגעגעבן אלע זיינע פריוואטע מסחרים.

ר' בערציק־זאלקינד איז געווען א צירונג פאר ראקישאָק !

ר' משה יאַנקל

די טאַטעס אין שטעטל האָבן ניט געדענקט ווען ר' משה יאַנקל איז געווָארן דער שמש פון בית המדרש און די זיידעס האַלטן פון כלל, אז דאָ, ווו די יאָרן זיינען געשענקטע פון „כביכול", טאָר א בשר ודם ניט צייגן. דעריבער האָט די שטאָט ניט געוווסט ווי אַלט איז דער שמש, ווי אַלט איז די שמשטע.

אין א קליין שטיבעלע, וואָס איז געווען צוגעבויט צום גרויסן בית המדרש, האָט געלעבט ר' משה יאַנקל מיט זיין ווייב. עס זיינען געשטאַנען א פּאָר בעטלעך, א קליין אלמערל, א טישל פארשפּרייט מיט א טישטעך, א פּאָר שטולן. אויך דאָרט איז געווען א שטענדער, וויל עס האָט דאָרט אויך געדאָווענט א מנין, אויב עס זיינען געווען א סך יאָרצייטן. עס האָט די מתפּללים ניט געשטערט דאָס, וואָס די שמשטע האָט בעת מעשה געניט, געקאָכט און זיך געפּאָרעט מיט איר הויז־ווירטשאפט. זי, די שמשטע, האָט ניט פאַרפעלט ענטפערן „אמן" און פלעגט שטיין „קדושה", מיט אלע מתפּללים.

זי האָט געוווסט וואָס מען דארף דאוונען. א סך מאָל פלעגט זי ארויסהעלפן דעם בעל תפילה. זי האָט אויך געהאָלפן דעם מאן אין זיין שמשות: אָנגעצונדן די יאָרצייט־ליכט, געראמט דעם בית המדרש, פארקויפט הושענות א.א.

ר' משה יאַנקל איז אויך געווען א בעל קורא, א שופר־בלאָזער, געלייענט די מגילה און אויך געדאוונט שחרית פארן עמוד, אין די ימים נוראים.

פון זיין דאָזיקער ארבעט וואָלט ער ניט געהאַט קיין חיונה. האָט אים נאָט געבענטשט וואָס ער איז געבאָרן געווארן ביי א טאטן א כהן. ער האָט געהאַט פרנסה פון דעם וואָס ער האָט געהאַט אַ חזקה אויסקויפן אלע בכורים אין שטעטל.

הגם בטבע איז ר' משה יאַנקל געווען א ייד א עניו, א רואיקער מענטש, ניט געטריבן די קינדער וועו זיי פלעגן זיך שפילן און לויפן ארום עמוד און בימה — אדרבה, האָט ער געזאָגט, זאָלן די קינדער שטיפן, — דאָך, וועו ער פלעגט דארפן גיין צו א פדיון הבן, איז ער געווארן אן אַנדער מענטש. ער האָט זיך אויסגעפוצט יומטובדיק — אָנגעטאָן די נייע זשו־פיצע, א נייי היטל — און זיך געהאַלטן בכבודיק, אזוי ווי ער וואָלט זאָגן: איך, משה יאַנקל, בין א כהן און די כהונה איז ביי מיר א יחוס.

אריינגעקומען צו א פדיון הבן, האָט ער אויסגעזוען מאיעסטעטיש און איז גלייך צוגע־נאנגען צום רך הנולד — צום קינד, — נעמענדיק אים אויפן האַנט. ער גייט גלייך מיטן קינד צו צום טיר, זאָגנדיק: דאנקען נאָט, אָט וועל איך האָבן א העלפער אין מיין שמשות אויף דער עלטער.

די בייזייענדיקע האָבן זיך געווענדט צו ר' משה יאנקלען: וואָס איילט איר זיך, לאָמיר מאכן א ברכה לכבוד דעם רך הנולד און טועם זיין פון לעקעך מיט בראַנפן, קיכל מיט הע־רינג, באָב. נאָך אַ ביסל דינגען זיך לאָזט זיך ר' משה יאַנקל איבערבעטן, מאַכט א לחיים, איין כוס נאָכן צווייטן. דערווייל מישט זיך אריין איינער פון די געסט: ר' משה יאַנקל, וואָס קאָנט איר טאָן מיטן רך הנולד? ווער וועט אים קאָנען אָפבאָדן, אכטונג געבן, איר זייט דאָך אזוי פארנומען מיט אייער שמשות?

— ניין, יידן, — ענטפערט ר' משה יאנקל, שפאסיק — א בכור באלאנגט צום כהן. דאָס קינד איז מיינס.

דערווייל צעווייגט זיך דאָס קינד.

— טאָ וויפל גיט איר מיר פארן קינד? — כ'וויל 10 טויזנט רובל אויסקויפ־געלט.

דאָס קינד וועדט, בינתים, איבערגעגעבן דער מאַמען, זי זאָל אים אָנזייגן, וויל מיטן כהן וועט מען וויי ס'איז שוין דורכקומען.

מען דערלאנגט משה־יאַנקלען א פעקל פאר דער שמשטע: קיכלעך, הערינג, לעקעך — און אים עטלעכע פרוטות.

מיט דעם ענדיקט זיך דער ספעקטאקל פון פדיון הבן.

קאָפּל דער שוסטער

קאָפּל דער שוסטער איז געווען א יגיע כפים'ניק. ער האָט געמאכט א לעבן פון שוס־טעריי. ער איז אָבער געווען א „באלעבאטישער" בעל מלאכה. ער פלעגט אריינקומען אין אלע באלעבאטישע הייזער און ווייסן פון אלץ וואָס עס גייט אָן אין שטעטל. ביי דער ארבעט

פלעגט ער זיצן אין א יאַרמעלקע און געצויגן די דראטווע, באגלייטנדיק מיט א ימים־נוראים־ניגון.

שבת פארנאכט פלעגט ער זאָגן תהלים אין בית המדרש, הויך אויף א קול, מיט התלהבות.

ער האָט שטענדיק געפונען צייט צו מישן זיך אין אלע קהלשע ענינים פון שטעטל. קיין זאַך האָט זיך ניט אָנגעהייבן און זיך ניט געענדיקט אָן קאָפּלען, וועלכער האָט זיך גע־האַלטן ווי אַ פאָרשטייער פון די ארבעטנדיקע מאסן.

ער האָט געהאַט א גרויסן אינטערעס אין קהלשע ענינים. אויב מען האָט געוואָלט הע־כערן די קאָראָבקע אויף ליכט און הויוון, איז ער אַרויפגעגאנגען אויף דער בימה און א קלאפּ געטאָן אין טיש, אויסשרייענדיק: איך בין מעכב הקריאה, ווייל ס'איז א גרויסער חטא צו העכערן די קאָראָבקע, וואָס פון דעם וועלן, דער עיקר, ליידן די אָרעמע לייט. זאָלן די גבי־רים צאָלן מערער, וועט מען ניט דארפן העכערן די קאראָבקע.

די רייכע בעלי הבתים ווי אויך די זיידענע יונגע לייט זיינען ניט געווען צופרידן מיט קאָפּלס דעה זאָגן. אָבער קאָפּל האָט זיך לגמרי מיט דעם זיך ניט גערעכנט. ווען עמעצער האָט זיך קעגנגעשטעלט זיינע רייד, פלעגט ער באלד זיך אָפּרופן: „איך בין א יגיע כפּים'ניק!" דאָס איז געווען זיין שלאָג־וואָרט. אלע האָבן געוווסט, אז קאָפּל איז גערעכט, ווייל ער האָט אויפריכטיק און מיט גרויסער עקשנות פארטייטיקט די אינטערעסן פון די אָרעמע שיכטן אין שטעטל.

בערציק לייבל'ס

בערציק לייבל'ס איז געווען איינער פון די עלטסטע און פיינסטע יידן אין ראקישאָק. אויך ער האָט געהערט צום סוג יידן, וואָס האָבן געלעבט פון גאָטס געשענקטע יאָרן. קאנטיק, אז ער האָט אים געגעבן יאָרן מיט דער פולער האַנט.

ביז זיין טיפן עלטער איז בערציק לייבלס געווען א נושא את עצמו און האָט פאר־דינט אליין זיין חיונה. ער איז געווען א קאראבעלניק און פלעגט זיך ארומשלעפּן איבער די דערפער מיט א קעסטל סחורה אויפן רוקן אָדער מיט א זאַק אויף די פּלייצעס. אין ווייטע דערפער איז ער שוין ניט געגאנגען; ערשטנס, ווייל זיינע פיס האָבן שוין ניט געדינט; צווייטנס, האָט ער געוואָלט מעריב דאוונען בצבור.

זיינע קינדער האָבן אים געוואָלט געבן זיין חיונה, נאָר ער זאָל זיצן אין שטוב. דאָך האָט ער זיך אָפּגעזאָגט אָנצונעמען דעם אָנבאָט פון זיינע קינדער, ווייל ער האָט געזאָגט בזה הלשון: „אַזוי לאנג ווי איך קאָן נאָך אליין פארדינען, וועל איך צו קיינעם ניט אָנקומען, אפילו ניט צו די קינדער".

ער האָט זיך שוין איינגעוווינט צום לעבנשטייגער פון אַ קאַראַבעלניק. אויפן וועג פלעגט ער זיך אַוועקזעצן און לערנען א פּרק משניות. ראקישקער יידן, פאָרנדיק פון די מערק, האָבן גוט געוווסט, אז ערגעץ ביים ראנד פון וועג מוז זיצן ר' בערציק לייבל'ס און לערנען. זיי פלעגן זיך ספּעציעל אָפּשטעלן און אים אויפזוכן, כדי אים צו ברענגען א היים.

באוווסט איז געווען בערציק לייבלס, הויפּטזאַכלעך, ווי א „פאַרריידער" אָדער „אָפּ־שפּרעכער". ער האָט פאררעדט „לישייעס", א „שרעק", א „יולדת", וואָס גייט שווער צו קינד, „א רויז", און אן „עין הרע" און אויך „ציינווייטאָג". ביי א „לישיי" און א „רויז" פלעגט ער נעמען בלאָע פּאַפּיר און ארויפשיטן אויף דעם „בולבע־מעל" און עס ארומבינדן, זאָגנדיק בעת מעשה א תפלה בלחש. ביי ציינווייטאָג פלעגט ער אריינטאָן זיין פינגער אין מויל אויפן קראַנקן צאָן און אויך געזאָגט זיין „שפּרוך". ביי אנדערע קראנקשאפטן פלעגט ער נעמען

ר׳ בערציק לייבל׳ס

א טיכל פון חולה עס „פאַררייַדן" און דערנאָך הייסן ארומבינדן זיך מיטן טיכל מיט דעם תנאי אז מען האָט ניט געטאָרט בעת מעשה ריידן.

געזאָגט האָט מען, אז זיין „פאַררייַדן" העלפט בעסער ווי פון אנדערע „אָפּשפּרעכער" און זיין נאָמען איז געווען באַוווסט אפילו צווישן ניט יידן. פּויערים פון די דערפער פלעגן טאקע קומען אין שטעטל פרעגן ווו עס בלייבט דער יידישער „זנאכאר", וועלכער פאַררעדט.

ער איז געווען געשעצט און געאכט ביי יידן און ביי ניט־יידן.

* * *

דער בעסטער טאָג איז אין ר׳ בערציק לייבל׳ס לעבן געווען, פארשטייט זיך, דער שבת. עֶר פלעגט ליב האָבן שבת — בין מנחה למעריב — זיך זיצן אין א ווינקל פון בית המדרש און זיינע ליפּן האָבן נאָך אַנאַנד געפליסטערט א קאפיטל תהלים אָדער א פּרק משניות.

מען האָט געדעדט אין ראקישאק, אז ער האָט געקאָנט, בעל פה, גאנץ משניות מיט רש״י.

אבא־בערציק קרוק

אבא־בערציק קרוק פון ווארעסצינע, א דאָרף ווָאס איז 6 ק"מ פון ראקישאַק און איז אויפן ווועג קיין אַבעל, איז געווען באַוווסט אין ליטע און אפילו אין שטעט און שטעטלעך פון רוס־לאנד. מ'האָט ווועגן אים געדעדט, אז ער אין ווארעסצינע פארמעסט זיך צו קאָנקורירן מיט פּעטערבורג.

אין ווארעסצינע האָבן געווווינט א פּאָר מניינים יידן, ווָאס אלע זיינען זיי געווען ערד־אַרבעטער. ס'איז אייגנטלעך געווען א יידיש דאָרף און זייער אַרט לעבן איז אויך געווען דאָרפיש. די יידן פלעגן דאָרט אקערן, זייען און שניידן תבואה, און פלעגן מתפלל זיין צו גאָט אויף רעגן, ער זאָל אָנטרינקען זייערע פעלדער.

די תפלות „גשם־טל" האָבן די ווארעסצינער יידן קיין פרעמדן בעל־תפילה ניט אָנגע־טרויט, נאָר אן אייגענער שליח צבור האָט אויסגעגאָסן זיין געבעט פאר גאָט, ער זאָל שיקן רעגנס אין דער צייט.

חוץ ערד־ארבעט, האָבן זיי אויך געמסחרט מיט שכנישע פּויערים. זיי זיינען געווען ביי זיך גאנץ תקיף. דערהויפט האָבן זיי זייער עקאָנאָמישע תקיפות ארויסגעווויזן דערמיט, ווָאס זיי פלעגן די אויפגעקויפטע ארטיקלען ביי די פּויערים ניט פירן אויף די מערק, נאָר זיי האָבן פארקויפט דירעקט צו הורט־סוחרים, ווָאס פלעגן קומען צו זיי דירעקט אין דאָרף.

הגם דער ישוב אין דאָרף איז דאָך געווען אזוי קליין, דאָך זיינען זיי געווען פונאנ־דערגעטיילט אויף חסידים און מתנגדים. עס איז אין שטעטל אויך געווען א חדר. עלטערע קינ־דער האָבן די עלטערן שוין געשיקט לערנען קיין ראקישאָק.

עס זיינען געווען אין ווארעסצינע אָנגעזעענע בעלי הבתים, ווי ליפּע דער ווארעסצי־נער, די משפּחה סייטאָוויטץ, שמשון שווארצבערג און די משפּחה קרוק.

באזונדער איז געווָארן שטארק פאָפּולער דער נאָמען „אבא בערציק קרוק פון ווא־רעסצינע".

* * *

אבא בערציק קרוק איז געווען א משביל, ווָאס האָט געקאָנט די שפּראכן: רוסיש, פּוי־ליש, דייטש. א דאנק זיינע שפּראך־קענטשאפטן איז ער דורך דער צארישער מאכט באשטימט געוואָרן פאר דעם סטאראָסטע פון דאָרף, און אים איז אָנגעטרויט געוואָרן צו האָבן ביי זיך דעם מלוכה־שטעמפּל פון דעם ראָמאַנאָוו־חויז.

חוץ דעם ווָאס ער איז געווען דער דאָרפישער סטאראסטע, האָט ער זיך פארנומען מיט אהוואָקאטור. ער האָט געשריבן פּראָשעניעם פאר די פּויערים, און ער פלעגט ווערן צוגעלאָזן צום גערישט פארטיידיקן זיינע קליענטן. אלע זיינע אויפטריטן אין גערישט זיינען געווען מיט דערפאָלג.

מחמת דעם גופא איז ער געווָארן אָנגעזעהן און באַוווסט אין געגנט, אָבער דער עיקר איז ער געווָארן שטארק פאָפּולער מיט באזיצן דעם צארישן שטעמפּל. דאָס איז ג־ווען זיין הויפּט־יחוס. ער האָט דאָך מיטן שטעמפּל געקאָנט מאַכן יידישע בחורים עלטער און יינגער, כדי אויסמיידן גיין דינען „פאָניען".

ראקישקער און יידן פון די שכנישע שטעטלעך פלעגן אָפט גיין קיין ווארעסצינע זוכן הילף ביי בערציק קרוקן. ער האָט מיט זיין שטעמפּל ארויסגעהאָלפן א יידן אין עת צרה.

ס"ה זיינען דאָך געווען א פּאָר צענדלינג יידישע משפּחות, אָבער „נכתבים" צו ווארעס־צינע זיינען געווען אין די הונדערטער. אפילו יידן אין רוסלאַנד האָבן פיגורירט אין די מעט־

ריקעם פון וואַרעסצינער. דער וואַרעסצינער שטעמפּל האָט אָנגעלאָקט יידן פון נאָענט און פון ווייט.

אין לויף פון דער צייט זיינען די פּאַרטיידענע מאכינאציעס מיטן שטעמפּל באוואוסט געוואָרן דעם גובערנאטאָר אין קאָוונע, וואָס האָט געזוכט אלע מיטלען, ווי צו דיסקרעדיטירן אבא בערציק קרוקן און האָט געזוכט א געלענגהייט אים פּסלענען אלס סטאַראָסטע, און ער האָט די דאָזיקע מיסיע אָנגעטרויט דעם אינספּראָווניק.

אין איין טאָג האָט אבא־בערציק קרוק באקומען אן אוקאז פון אינספּראָווניק, ער זאָל קומען צו אים אין קאנצעלאַריע און ברענגען דעם סטאַראָסטע־שטעמפּל.

אבא בערציק קרוק, דערוויסנדיק זיך פון דעם, איז גלייך אוועקגעפאָרן שואל עצה זיין ביים רבין. געשען איז דעמאָלט א נס מן השמים, און דער אינספּראָווניק איז אין דעם זעלביקן טאָג, ווען ער, אבא־בערציק קרוק, איז געווען ביים רבין, אָפּגעשטאַרבן.

אין אייניקע טעג ארום האָט מען אבא־בערציק קרוקן ארעסטירט אונטער דער שווער באשולדיקונג, אז ער איז שולדיק אין דעם טויט פון אינספּראָווניק. מ'האָט אים אוועקגעפירט מיטן עטאַפּ, געשמידט אין קייטן, אין דער קאָוונער טורמע.

באַלד נאָכן ארעסט איז שיינע עטע, זיין ווייב, וואָס איז געווען א גרויסע אשת חיל, אוועקגעפאָרן צום באַן און זיך אוועקגעלאָזט אזש אין פּעטערבורג, כדי זיך דערלאַנגען צו די הויכע פּענצטער און זיך דערשלאָגן צו האָבן אן אוידיענץ מיטן קייזער בכבודו ובעצמו.

אין פּעטערבורג האָט זי אייניקע טעג זיך געדרייט אויף דער גאַס, וואָס פירט צום „צארסקאָיע סיעלא", סוף־סוף האָט זי אָפּגעווארט א מאָמענט, ווען דער קייזער איז מיט זיין סוויטע גענאָרן. זי איז דעמאָלט געפאלן נעבן דעם קייזערס קארעטע. דער קייזער האָט אָפּגעשטעלט די קארעטע און זי האָט אים דערלאַנגט די „פּראָשענייע".

אין אייניקע טעג ארום איז אבא־בערציק קרוק באַפריייט געוואָרן און איז ווידער געווען דער סטאַראָסטע אין וואַרעסצינע, ביזן טיפן עלטער.

* * *

עס איז געקומען דער טאָג, ווען אבא בערציק האָט זיך דערשפּירט ניט געזונט און ארויסגעזאָגט, אז זיינע טעג זיינען געציילטע. ער האָט צוגערופן זיין ווייב און אלע זיינע קינדער צום בעט זאָגנדיק צו זיי, אז ניט שווער איז אים דער טויט, ווייל א מענטש איז דאָך סופו לעפר, אָבער אים איז שווער זיך צו שיידן מיטן שטעמפּל, וואָס האָט געטאָן אזויפיל טובות אחינו בני ישראל. ער האָט איבערגעגעבן דעם דאָזיקן שטעמפּל דעם זון און אים אָנגעזאָגט, ער זאָל זיך באמיען ביי דער מאכט, מען זאָל אים באשטימען פאר א סטאראסטע.

נאָך אבא־בערציקס טויט, איז אזוי געשען. מענדל, אבא־בערציקס זון, איז באשטימט געוואָרן אלס דער סטאַראָסטע פון דאָרף וואַרעסצינע. דעם שטעמפּל אָבער און די בערכער האָט אויפגעפאסט זיין מוטער, שיינע עטע, וועלכע האָט געהאט דערפארונג אין דער דאָזיקער ארבעט.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זיינען דאָך צוריקגעקומען פּליטים פון דער עוואקואציע, און היות די פּאפּירן מיט די מעטריקע־ביכער זיינען, מיינסטן, געווען בעתן קריג, פאַרניכטעט געוואָרן, האָבן זיי זיך געגייטיקט אין נייע מעטריקעס. דעמאָלט איז דער וואַרעסצינער צאַרישער שטעמפּל שטארק צוניץ געקומען. פריער האָט ער קאָנקורירט מיט פּעטערבורג און אין דער צייט פון דער ליטווישער רעפובליק האָט ער קאָנקורירט מיט קאָוונע.

דער דאָזיקער וואַרעסצינער שטעמפּל איז געווען דאן א שם דבר אין גאנץ ליטע, און אין שייכות מיט דעם איז דער נאָמען אבא־בערציק קרוק ניט פארגעסן געוואָרן.

אליקים מאיר (יקום מאיר) — דער למדוואָווניק

ר׳ אליקים מאיר, אַדער ווי מען האָט אים גערופן „יקום מאיר", איז געקרוינט געוואָרן אין ראַקישאַק מיטן צונאָמען „דער למדוואָווניק". ער איז געווען א שווייגער, זייער ווייניק געריידט אפילו מיט זיין אייגענער פאמיליע. מיט זיין אייגענער ווייב פלעגט ער ריידן געציילטע ווערטער, ניט קוקנדיק איר אין פנים. ריידן, האָט ער געזאָגט, ברענגט צו דברים בטלים.

זומער און ווינטער פלעגט ער טראָגן א ווינטערדיקן מאַנטל, פארבונדן מיט א גאַרטל אויף די לענדן. גאַנץ פרי האָט מען אים געזען לויפנדיק אין מקווה און דערנאָך אין בית המדרש. ער האָט געזאָגט, אז צו דינען השם יתברך דאַרף מען זיין: רײַן כצבי. אין בית המדרש האָט ער זיך פאַררוקט אין א ווינקל, נאָענט צום טיר, און געדאַוונט בלחש. ער האָט קיינמאָל ניט געדאַוונט בצבור. פון בית־המדרש איז ער געגאַנגען מיט זאַכטע, געלאַסענע טריט, ווייל: „מען טאָר ניט לויפן פון א בית־המדרש".

דעם גאנצן טאָג איז ער געזעסן על התורה ועל העבודה, לערנענדיק, דער עיקר, מוסר־ספרים. דאָס ווייב און קינדער האָבן געזאָרגט וועגן פרנסה און ער האָט באזאָרגט זיי מיט עולם הבא.

זיין ווייב ליפשע האָט געהאט א קרעמל פון בולקעלעך, לעקעכלעך און צוקערקעס. על פי רוב זיינען חדר־יינגלעך אירע קליענטן. יעדער פרימאָרגן פלעגט ער אָנזאָגן זיין ווייב: געדענק, נאָר ניט אָפּ די קינדער !

ער איז געווען א גרויסער עניו.

ער איז געווען דער ערשטער, וואָס איז צוגעגאַנגען ערב יום כפור צום שמש, ער זאָל אים שלאָגן מלקות, און בעת מעשה געבעטן צו שלאָגן אים וואָס שטארקער.

מאָנטאָג און דאָנערשטאָג זיינען ביי אים געווען תענית־טעג. תשעה באב פלעגט ער זיך אליין אָנשטעכן מיט שישקעס, כדי זיך פארשאפן ענויים, ער זאָל קאָנען וויינען אויף דער שכינתא בגלותא.

זלמן פסח — דער משיח

זלמן פסח האָט איבערגעלאָזן זיינע קינדער איין אייניציקע ירושה — דעם צונאָמען משיח. ווי קומט א בשר ודם צו אזא צונאָמען? — דאָס איז א האַרבע פראַגע.

פון זיין פריסטער יוגנט האָט זלמן פסח געוווסט, אז זיין גורל איז זיין א נע־ונדניק ד.ה. א קאַראַבעלניק: גיין מיט א פעקל סחורה איבער די דערפער און פאַרקויפן עם צוויישן די פויערים. נאָך זייענדיק א יינגל און שפעטער א בחור, פלעגט זלמן פסח זיך ארומשלעפן צופוס פון דאָרף צו דאָרף, ברענגענדיק א היים א מעסטל קאָרן, א שעפסענע פעלכל וכדומה. פון דעם האָט ער פאַרדינט אויף זיין אָרעמער חיונה און זיך פארמאָסטן אָפּשפּאָרן א ביסל געלט אויף אייגצוקויפן א פערד און וואָגן. צוערשט האָט ער געקויפט א וואָגן אָן רעדער.

בינתים פאסירט, אז עם שטארבט א ייד און לאָזט איבער א טאָכטער און א וויים פערדל. דאָס שטעטל האָט אויסגעטייטשט, אז עס איז מן השמים, ווייל דאָס פערדל איז אקו־ראט גוט פאר זלמן פסחס וואָגן און די טאָכטער איז א זווג פאר זלמן פסחן. דאָס וואָס עם פעלן רעדער — וועט שוין דאָס שטעטל באזאָרגן.

כך הווה. זלמן פסח איז מער ניט געגאַנגען צופוס איבער די דערפער. ער איז שוין געווען א באַווייבטער און מיט לייצעם אין די הענט. כאָטש די רעדער, וואָס דער קהל האָט

געשענקט צו דער חופּה, זיינען ניט געווען קיין צוגעפּאסטע, דאָך איז א ראָד פאָרט קיילעכדיק און ניט ווילנדיק מוז עס זיך דרייען.

אָרעם איז זלמן פּסח געווען ביז דער חתונה און נאָך דער חתונה איז ער פארבליבן דער זעלביקער קבצן. אָבער ער האָט געהאט א סך בטחון: דער רבונו של עולם וועט אים ניט פארלאָזן, בפרט, איצט, ווען ער איז א באווייבטער.

נאָך א גאנצער וואָך נע־ונד זיין אין די דערפער, פלעגט ער זיך צוריקקערן א היים ערב ליכט צינדן, ברענגענדיק א פּאָר הינער, בולבעס, א פעלכל און א ביסל קאָרן. דאָס ווייסע פערדל איז פון איבערמאטערטקייט קוים, קוים געגאנגען און די רעדער האָבן געסקריפּעט אַזוי, אז ווען די ווייבער פלעגן דערהערן דאָס סקריפּעריי, האָבן זיי שוין געוווסט, אז עס איז שוין שפּעט און אז מען דארף גלייך ליכט בענטשן.

די לעגענדע דערציילט, אז משיח וועט קומען פרייטאָג פאר ליכט בענטשן אויף א ווייסן פערד. ווען די ווייבער האָבן דערהערט דאָס סקריפּעריי פון זלמן פּסחס פורל און דער־זען זיין ווייסן פערדל, האָט זיך ביי זיי אריינגעגנבעט א געדאנק, אז אפשר, איז ער דער משיח, והראיה: ער קומט שטענדיק פרייטאָג האַרט פאר ליכט־בענטשן.

אויף אַזאַ אופן איז אים שוין געגעבן געוואָרן דער צונאָמען: **משיח.**

איצע אברהמציק פייטלס — דער „לכו נרננה"

איצע אברהמציק פייטלס האָט געירשנט די נעמען פון זיין טאַטן און זיידן. דאָס איז געווען זיין איינציקע ירושה. אַ חוץ זיין אייגענעם נאָמען, האָט ער געהאט דריי נעמען, און דערצו איז ער דורכן שטעטל טיטולירט געוואָרן מיט נאָך א צונאָמען: דער לכו נרננה.

דעם אָ צונאָמען האָט ער כשר און ערלעך פאַרדינט.

ער האָט ליב געהאט דאַוונען ביים עמוד און, דער עיקר, מקבל שבת זיין. ער האָט געהאַט א גרויסע הנאה, ווען ער האָט געזאָגט לכו נרננה. ער פלעגט לשם זה אויסטראכטן עפּעס א יאָרצייט נאָך איינעם פון זיינע קרובים, וואָס פאַלט גראד אויס פרייטאָג אָוונט, כדי צו קאָנען דאוונען פארן עמוד.

איצע אברהמציק פייטלס האָט געהאנדלט מיט סעדער ד.ה. ער האָט אָפּגעקויפט די אויבסט אויף די ביימער, ווען עס איז נאָך ניט געווען רייף. דעם גאנצן זומער פלעגט ער מיט זיין משפּחה ווווינען אין סאָד, אין א ביידל. ווינטער האָבן זיי געוווינט אין שטעטל און פאר־קויפט די אויבסט.

איין יאָר האָט זיך אים איינגעגעבן צו דינגען דעם „גלח'ס סאָד", וואָס איז געווען באוווסט, מיט די בעסטע עפּל און באַרן. אזוי־ווי זומער־צייט האָט ער געהיט דעם סאָד פון גניבות, האָט ער אויך דאָרט מקבל שבת געווען און געזונגען מיט עקסטאז און מיט א מתי־קותדיקן ניגון: לכו נרננה.

גראד איז איינמאָל פארבייגעגאנגען דער גלח און דערהערט זיין ניגון. דער גלח האָט אים צוגערופן און געפרעגט: — וואָס פאר א תפילה איז עס? האָט אים איצע אברהמציק דערקלערט, אז דאָס איז א ספּעציעלע תפילה צו באגעגענען די מלכה שבת.

פון יענעם אָוונט אָן האָט ער געקראָגן חזקה אויפן גלחס סאָד. דער גלח האָט צוליבן „לכו נרננה" קיין אַנדערן דעם סאָד ניט פארדונגען, און איצע אברהמציק פייטלס האָט דאן געקראָגן דעם צונאָמען: — דער „לכו נרננה".

שמואל-איצע דער שניידער

בעת שמואל-איצע דער שניידער האָט שוין דערגרייכט צו זיין א בן תשעים, האָט ער זיך געגומען גרייטן אין וועג, וויל ווי לאנג קאָן א מענטש קריגן געשענקטע יאָרן. ער האָט זיך יעדנטאָג גערייכט אוועקגיין אויפן עולם האמת.

געהערט האָט ער אמאל פון זיין רבין אין בית המדרש די געשיכטע פון דוד המלך ווי ער איז אין זיין טיפן עלטער געזעסן כסדר און געלערנט, כדי דער מלאך המוות זאל ניט האָבן אויף אים קיין שליטה. דעריבער האָט אויך שמואל איצע געוואָלט דאָס זעלבע טאָן, און היות ער קאָן ניט לערנען וויל ער זאָגן תהלים, אָבער די צרה באשטייט אין דעם, וואָס זיינע אויגן זיינען טונקל און ער קאָן ניט זאָגן תהלים, און אויף אויסנווייניק געדענקט ער ניט.

איז אים דורכגעפלויגן א מחשבה ווי צו פארטרייבן דעם מלאך המוות. היות ער האָט געהאט אן ארבע כנפות, טאקע געשטריקט פון דינעם וואָל, וועט ער מיט די ציצית פארטרייבן אים.

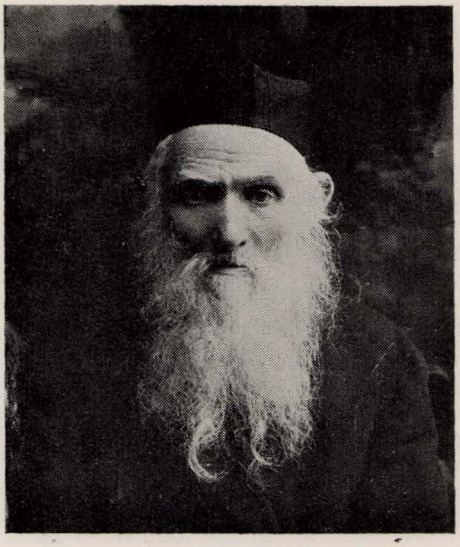

שמואל-איצע דער שניידער

דעריבער פלעגט מען אים אָפט טאקע זען ווי ער האָט געהאלטן די ציצית שטייף אין די הענט, כדי צו פארטרייבן דעם מלאך המוות.

* * *

עס האָט פאסירט, אז גראד ערב פסח האָט ער זיך געפילט שטארק קראנק. חברה קדישא איז געזעסן נעבן זיין בעט, אָפהיטנדיק די יציאת נשמה פון שמואל איצען.

אָט הייסט ער צורופן צו זיך זיין ווייב מלכה. ער הייסט איר גיין ברענגען א האַלב פלעשל „נייצעקער". שמואל איצע שטארקט זיך און מאכט לחיים מיט די לייט פון חברה קדישא. בעת מעשה זאָגט ער אָן מלכהן, זי זאל איבערטאָן איר אַלטן יאַקל, כדי ניט רייסן קריעה אויף איר נייעם יאַקל. צו דער חברה קדישא וועגדט ער זיך מיט א בקשה, אז אויף זיין קבר זאל מען אריינשטעקן זיין שטעקן אלם א מצבה, וויל ער האָט אים געדינט ניט נאָר אלם אָנגלען, נאָר אויך אויף נעמען א מאָל ביים נייען בגדים פאר זיינע קונדן. היות דער שטעקן איז טאקע פול מיט קארבן און סימנים, וועט ער זיין אן עדות אויפן עולם האמת, אז ער, שמואל איצע דער שניידער, האָט קיינמאל ניט איבערגעמאָסטן מערער און ניט נהנה געווען פון יתור.

דערנאָך האָט ער געהייסן אלעמען ארויסגיין, חוץ דעם שוחט, וועמען ער האָט געבעטן ארויסטראָגן די קאנאפקע, כדי עס זאל זיין פאר א טהרה-ברעט.

ער איז דערנאָך געבליבן ליגן אין אנמאכט. ער האָט אָנגעהייבן גוססן און צוגעמאכט די אויגן אויף אייביק.

יאָשע דער מוליאר

יאָשע דער מוליאר

יאָשע דער מוליאר איז געווען באוווסט אין ראקישאק און אין דער גאנצער סביבה אלס גרויסער פאכמאן צו מויערן אויוונם. זיי- נע אויוונם פלעגן ניט „רויבערן" און מען האָט אפילו אין א הלצה געזאָגט, אז אין זיינע אויוונם ברענט אפילו נאַסע האָלץ אויך.

ער פלעגט די אויוונם מויערן אליין, אָן א געהילף. מען האָט געשמועסט, אז ער נעמט ניט ספעציעל קיין ארבעטער, כדי קיינער זאָל זיך ניט דערוויסן דעם „סעקרעט" ווי ער מויערט די אויוונם. אים פלעגט העלפן ביי דער ארבעט נאָר זיין ווייב, מערע. זי פלעגט פארמישן די ליים, האָט געטראָגן ציגל און אים ארויסגעהאָלפן. אין שטעטל האָט מען געדעדט, אז מערע קאָן שוין מאכן אויוונם ניט ערגער פון יאָשען.

זיי זיינען ביידע געווען ארבעטזאמע מענטשן און דערצו געווען שפאָרעוודיק, קלייבנ- דיק איין פרוטה צו דער צווייטער. אלע אין ראקישאק האָבן געווווסט, אז יאָשע וועט פאר- וועגדן דאָם אָפגעשפאָרטע געלט אויף א היי- ליקן צוועק, אָבער מ'האָט ניט געווווסט אויף וואָסער דבר מצווה.

אין איין טאָג האָט דאָם שטעטל קליין און גרויס געזען ווי יאָשע גייט מיטן סופר פארטיפט אין א שמועס. דעמאָלט האָט מען שוין משער געווען, אז ער וועט ארויסגעבן א ספר תורה אין בית המדרש.

דעם טאָג, ווען די ספר תורה איז געוואָרן אָנגעשריבן, האָט יאָשע פאררופן דאָם גאנצע שטעטל אויף דער פייערונג, וואָס איז פאָרגעקומען אין בית המדרש. ווען דער עולם איז זיך צוזאמענגעקומען, האָט מען באמערקט, אז יאָשע איז עפעס צעטראָגן, און זיין ווייב, מערע, איז ניטאָ אין בית המדרש.

ס'איז דאן געוואָרן אן איבערראשונג פאר אלעמען. קיינער האָט ניט געווווסט וואָס האָט דאָ פאַסירט. דערנאָך איז קלאָר געוואָרן אז עס איז אנטשטאַנען א סכסוך צווישן יאָשע מיט זיין ווייב, מערען, וואָס האָט געפאָדערט פון אים א העלפט עולם הבא פאר דער מצווה פון ארויסגעבן די ספר תורה. זי האָט ניט אנדערש געוואָלט, ער זאָל איר געבן אויף דער דאָזיקער העלפט א תקיעת כף, ביים אָפענעם ארון קודש, מיט א מנין עדות, אז זי וועט אויף יענער וועלט האָבן א גלייכן חלק פון דער מצווה.

זי האָט פארטיידיקט איר פאָדערונג מיט דעם, וואָס זי האָט אזויפיל געהאָרעוועט

אויף דער ספר תורה אזוי ווי ער, יאָשע, און זי האָט דאָך געמישט ליים, געטראָגן ציגל און געטאָן כל עבודת פרך, און זיכער קומט איר אויך א גלייכן חלק פון עולם הבא. יאָשע האָט אָבער ניט געוואָלט נאָכגעבן, זאָגנדיק: א קלייניקייט, א העלפט חלק לעולם הבא גאָר אָפגעבן אן אשה!

עס האָט זיך דער עולם אריינגעמישט אין דעם דאָזיקן סכסוך צווישן מאן ווייב. אויך דער רב און די בעלי הבתים האָבן געזוכט אן אויסגלייך צווישן זיי.

צום סוף האָט מען זיי אויסגעגלייכט אויף אזא אופן: יאָשע דארף זיין ווייב, מערען, געבן א העלפט פון דער מצווה פון אריינגעבן די ספר תורה אין בית המדרש, אָבער חוצדעם גיט יאָשע אריין אין בית המדרש א ש"ס גמרות, און די דאָזיקע מצווה גייט שוין אויס-שלים לעך אויף יאָשעס חשבון.

אויף דעם דאָזיקן פסק דין איז מערע איינגעגאנגען, און זי איז אויך געקומען אין בית המדרש.

עס איז דעמאָלט פאָרגעקומען א גרויסע שמחה־פייערונג און דאָס גאנצע שטעטל האָט זיך מיטגעפרייט מיט יאָשען און מערען.

א ראַקישקער פאַמיליע, מיטן גרייז-גראַען זקן שמואל־איצע דער שניידער

וועלווע דער שניידער

וועלווע רער שניידער האָט ניט געוואָלט יוצא זיין מיט תפילות אויפן חורבן בית המקדש און אויך ניט געוואָלט ווארטן אויף די פּעמי המשיח.

אין איין שיינעם פרימאָרגן פּאקט איין וועלווע זיין שער און נאָדל, די שבתדיקע בגדים און אַנדערע קלייניקייטן און באשליסט גיין קיין ארץ ישראל. עס האָבן ניט געהאָלפן די רייד פון זיינע זין ווי אויך דאָס איינטענהן פון רב, אז די גאולה איז נאָך ניט געקומען און ס'איז נאָך ניט די צייט צו גיין קיין ארץ־ישראל. ער איז געווען פארעקשנט און קיינער האָט אים ניט געקאָנט אָפּהאַלטן.

א לאנגע צייט איז פאַרבייגעלאָפן, און ראקישאָק, אויך די אומגעגנט האָבן ניט געהערט פון וועלווען: פארפאַלן געוואָרן וועלווע.

אין איין פרימאָרגן האָט זיך וועלווע באוויזן אין שטעטל, אריינקומענדיק פארשמירט און פארבלאָטיקט און מיט א גרויסן זאק אויפן פּלייצע. געבראכט האָט ער ארץ־ישראל־ערד.

איצע יאַנקל דער ליכטמאַכער

ראקישאָק האָט געהאט א פאבריקל פון חלב־ליכט. דער „פאַבריקאַנט" האָט געהייסן יאַנקל דער ליכטמאכער. זיינע ליכט זיינען ניט ארויסגעקומען גלייך, מיט איין מאָס און ברייט.

ער איז אויך געווען דער שטעטלשער מוכר ספרים'ניק. ער האָט נאָר פארקויפט חומשים און מוסר־ספרים, אָבער ניט קיין השכלה־ביכער. זיין ווייב האָט שוין אַכטונג געגעבן, אז אין זייער קרעמל זאָל חס וחלילה ניט זיין אויף א רפואה קיין אפּיקורסיש בוך.

זי איז געווען זייער אַ פרומע און די פירזאָגערין אין דער ווייבערשער שוהל, און אריינגייענדיק אין מקום קודש, פלעגט זי קודם כל פּרעפּלען מיט גרויסער גאָטספארכטיקייט: „רבונו של עולם, איך, רבקה, דיין דינסט, בין שוין דאָ, און דיין קנעכט איצע יאַנקל ענדיקט אויס קאָכן ליכט און קומט אויך גלייך; דיין דריטער קנעכט, אונדזער בן־יחיד, שמואלקע, שלאָפט נאָך און וועט אויך באַלד קומען.

יאָשע דער פּאָליצייסקער

עס זיינען אין ראקישאָק געווען דריי קאנטאניסטן, וואָס מען פלעגט זיי רופן: יאָשע דער סאָלדאט; דוד דער סאָלדאט; משה דער סאָלדאט. דעם צונאָמען „סאָלדאט" האָבן זיי געטראָגן ביזן טויט.

יאָשע דער סאָלדאט האָט געקריגן נאָך א צונאָמען: „יאָשע דער פּאָליצייסקער". ער איז געווען א פּאָליציאנט אין דער צארישער פּאָליציי. ער האָט געהאט אן אימפּאָזאנטע פיגור, א ברייטפּלייציקער מיט אן אַרויסגעשטארצטן געזונטן ברוסטקאַסטן און מיט א ברייט־פונאנ־דערגעקעמטער באָרד. ער האָט זיך לגבי די איבעריקע שטעטלשע יידן מיט די אויסגעבוי־גענע רוקנס און איינגעפאלענע ברוסטקאַסטנס—אויסגעטיילט, אויסזעענדיק ווי א געקומענער פון אן אנדער טייל ערד.

עס האָט פּאסירט, אז דער גובערנאטאָר ווי־אווקין איז דורכגעפאָרן ראקישאָק און האָט דערזען דעם יידישן פּאָליציאנט, יאָשען, האָט ער אים גלייך משלח געווען. עס האָבן ניט געהאָלפן די רייד פון פּריסטאוו, אז יאָשע איז געווען א ניקאָלייעווסקער סאָלדאט.

יאָשע דער פּאָליצייסקער האָט געמוזט אויסטאָן זיין מונדיר. הגם דעמאָלט האָט אים דאָס שטעטל געמאכט פאר א לאָמפּנצינדער, דאָך איז דער צונאָמען „יאָשע דער פּאָליצייס־קער" געבליבן אויף זיין גאנצן לעבן.

מיין מאַמע

מיין מאַמע איז געווען אן איינשפּאַרערקע, געלעבט שטאַרק בצמצומדיק. ערשטנס, ווייל זי האָט פֿשוט טאַקע ניט געהאט. צווייטנס, האָט מיין מאַמע געוווסט, אז א יידישע טאָכטער דארף פירן א באשיידן לעבן און ניט זיין קיין אויסברענגערין.

זי פלעגט פֿאַרזעצן אייגענע בולבעס אויף א געדונגענעם שטיקל פעלד ביי א פּויער. די בולבעס האָבן געדאַרפט קלעקן א גאנצן יאָר.

דער אָ טאָג, ווען די מאמע איז געגאנגען אויפן פעלד פארזעצן די בולבעס, איז ביי אונדז קינדער געווען א גאנצער יום טוב. מיר פלעגן דעמאָלסט ניט גיין אין חדר און מיט־גיין מיט דער מאַמען, וועלבע פלעגט אויך פארבעטן אירע שכנות, זיי זאָלן איר אַרויסהעלפן. אויך ביים ארונטערנעמען די בולבעס איז ביי אונדז, קינדער, געווען א יום טוב.

די ארונטערגענומענע בולבעס פון פעלד פלעגט מען אָנשיטן אין א גרויסער גרוב, גוט באַדעקן איר מיט שטרוי און ווייטער פארשיטן, עס זאָל ניט פארפראָרן ווערן אין משך פון ווינטער.

מיין מאַמע האָט געהאט אירע אָריגינעלע רפואות און סגולות צו קראנקהייטן. זי האָט אונדז, קינדער, געהיילט אויף א העכסט־פּרימיטיוון אופן:

צו א קייכהוסט פלעגט די מאמע היילן מיט אווענקפירן אונדז אין א שטאַל און אריינ־אָטעמען אין זיך דעם ריח פון פרישן מיסט אָדער דורך פארבייגיין נעבן א טייך, ווו עס וואקסן צונויפגעפלאָכטענע בוימער, צווישן וועלבע מיר האָבן געדאַרפט דורכגיין. חוצדעם האָט די מאַמע געהאַלטן פאר א רפואה טרינקען השתנה, אָדער זי פלעגט אונדז דורכפירן דורך א הויז, ווו עס זיינען דאָ צוויי טירן. מיר האָבן געדארפט אריינגיין דורך דער פאָדערשטער טיר און אַרויסגיין דורך דער הינטערשטער טיר.

די מאַמע פון איר זייט האָט אויך ניט געשווינגן. זי פלעגט פאסטן לטובת אונדזער גע־זונט: מאָנטאָג און דאָנערשטאָג.

זי האָט שטאַרק מורא געהאט פאר אן עין הרע. זייער אָפט פלעגט זי אונדז פירן אָפּ־שפּרעכן אן עין הרע, וואָס איז געווען ביי איר, הויפּטזאכלעך, פאררעכנט ווי א סגולה צו צייי־נער־ווייטאָג.

אין די יום טובים, בעת מען האָט גערָאמט דאָס הויז, פלעגט די מאַמע ניט לאָזן ארָאָפּ־נעמן די שפּינוועבס פון די וועגט, ווייל זי פלעגט עס אויסנוצן צו פארהאַלטן דאָס בלוט, בעת מיר, קינדער, פלעגן זיך איינשניידן די הענט.

שטאַרק־פרום איז זי געווען. יעדן טאָג האָט זי געהאט א שאלה צו פרעגן ביים רב, כאָטש די נעכטיקע שאלה איז געווען די זעלביקע ווי היינטיקע.

איין מאָל האָט דער פּריסטאוו פון שטעטל צונויפגעשטעלט א פּראָטאָקאָל אויף דער באָבע, פארוואָס זי האלט ניט ריין דעם געהעפּט. די באָבע האָט געדאַרפט באצאָלן געלט־שטראָף אָדער אָפּזיצן אין קאַרצער. די מאמע האָט דאן דעם „פארברעכן" איבערגענומען אויף זיך און איז געגאנגען אָפּזיצן פאר מיין באָבען.

עס איז אויסגעפאלן צו זיצן דריי טעג: פרייטאָג, שבת און זונטאָג. מיר, קינדער, האָבן פרייטאָג, אוועקטראָגן דער מאַמען אין קארצער צוויי גרויסע קישנס, א קאָלדרע, דעם שבתדיקן טשאָלנט, צוויי לייכטער צו בענטשן ליכט, דעם שייטל, דאָס שבתדיקע קלייד, און אויך דעם „צאינה וראינה". שבת זיינען מיר געשטאַנען אויף דער צווייטער זייט פּארקאַן

און זיך צוגעקוקט ווי די מאמע איז געזעסן אָנגעטאָן אין שייטל, אין איר שבתדיק קלייד, און מיט א סך דבקות און געפילן געלייענט דעם „צאינה וראינה".

* * *

שבת ביי אונדז אין שטוב האָט געשוועבט די שכינה. עס איז געווען כולו קודש אין אונדזער אָרעמער דירה.

צו שלוש־סעודות איז צוגעפאלן די עצבות, וואָס דער ליבער שבת קודש גייט אַוועק. אָט קוט דער טאַטע פון בית־המדרש און מ'וועט אויפעסן דאָס לעצטע חלהלע, וואָס די מאמע האָט איבערגעלאָזט.

די זון זעצט זיך בהדרגהדיק ארָאָפּ און האַלט שוין ביים פארגיין. באלד קומען אָן די וואָכעדיקע טעג מיט די דאגות הפרנסה.

עס ווערט אין שטוב פינצטערער. די מאמע שטייט ביים פענצטער און צילט אירע בליקן צום הימל, אָפּווארטנדיק דעם ערשטן שטערן. איר פנים איז צערונצלט מיט קנייטשן און עס מאטערן איר זאָרגן: אָט דאָרף זי באלד פארקנעטן א געבעק ברויט, עס זאָל קלעקן אויף דער גאנצער וואָך; אָט דארף מען פארריכטן ביי אירן קינד די שיכעלעך און ביים צווייטן — די בגדימלעך.

עס באַווייזט זיך אויפן הימל א שטערן, נאָך אים — א צווייטער, א דריטער. דער טאטע זאָגט „המבדיל" מיט געציילטע ווערטער, כדי דער שבת זאָל זיך וואָס לענגער ציען, און די ליפן פון דער מאמע פליסטערן: אָ, גאָט פון אברהם, פון יצחק און יעקב . . .

מיר, קינדער, ציילן דאן די רגעס, די מינוטן און וואַרטן מיט אומגעדולד, אז מען זאָל אָנצינדן פייער און ליכטיק זאָל ווערן !

סלאָווע די גאַרבערקע

אָן סלאָווען, די גארבערקע, האָט דאָס שטעטל ניט געקאָנט אויסקומען. אויף חתונות איז זי געווען א סארווערין און א גרויסע בריה צו באקן און קאָכן, דערהויפט האָט זי זיך קונה שם געווען מיט אירע געפילטע פיש. ערב שבת איז זי געווען שטארק פארהאַווען, באַזאָרגנדיק אלע אָרעמע אין ראקישאָק מיט חלה, פיש א.א.וו. זי פלעגט קלייבן נדבות צו אייַנקויפן אן אויסשטייער פאר אן אָרעמער כלה.

סלאָווע איז געווען די טאָן־געבערין אויף א שמחה. זי פלעגט טאַנצן דעם גאנצן טאָג פון כלהס הויז ביזן בית המדרש און אויך דעם ברוגז־טאַנץ לכבוד דער כלה.

אָן סלאָווען איז קיין רעכטע שמחה ניט געווען.

סלאָווע איז אויך געווען די טאָן־געבערין אויף א לוויה. זי האָט, האַרצרייסנדיק, באַווינט די געשטאָרבענע און דערבי איז זי געווען א גרויסע קינסטלערין אין איר דאָזיקער ראָל.

זי האָט אויך געקאָנט גיך ענדערן איר טאָן און ראָל. אָט איז זי געקומען פון א לוויה און גלייך האָט זי געקאָנט זיך איבערטאָן אין אירע שבתדיקע בגדים און גיין טאַנצן אויף א חתונה.

סלאָווע די גארבערקע איז געווען, בזעיר אנפין, די שרה בת טובים אין ראקישאָק !

זעלדע-מינע

ווער האָט זעלדע-מינען אויסגעלערנט שרייבן און לייענען? ווייסט קיינער ניט. זי האָט אויך קיינעם ניט דערציילט. דאָס איז איר שטאַרק צוניץ געקומען, ווען זי איז געבליבן אן אלמנה.

זי איז געווען דער ווייבערשער מלמד אין ראקישאק און אפילו געהאט אן אייגענעם חדר, ווו מיידלעך, יונגע ווייבלעך פלעגן זיך ביי איר לערנען שרייבן יידיש. חוצדעם האָט זי געשריבן בריוו פאר אלע אפריקאנער ווייבלעך, וועמענס מענער זיינען געווען אין אפריקע. זעלדע-מינע האָט זיך ניט געניטיקט, אז מען זאָל איר זאָגן וואָס שרייבן. זי האָט געקענט די מענער און די ווייבלעך ווען זיי זיינען נאָך געווען קינדער און גוט געוווסט וואָס פרויען קאָנען שרייבן צו מענער.

פון שרייבן בריוו איז איר פארדינסט געווען ניט קיין גרויסער. געזאָגט האָט מען אויף איר, אז זי איז א מזלדיקע שרייבערין: אויף אירן א בריוו קומט שטענדיק אָן געלט. ווען א טשעק פלעגט אָנקומען, דאן פלעגט זי קריגן אן עקסטרא-געצאָלט.

רחל-לאה — די „באָבע"

אלע חדר-יינגלעך האָבן רחל לאהן גערופן: „די באָבע". דעם אָ נאָמען, קאָן זיין, האָט זי געקריגן, ווייל זי איז שוין געווען אן אלטיטשקע, אפשר די עלטסטע אין ראקישאק, אָדער צוליב דעם וואָס זי האָט ארומגעטראָגן פארקויפן באָבּ.

זי האָט געהאט א סך קאָנקורענטינס, ווייל נאָך ווייבער פלעגן ארומטראָגן באָבּ פארקויפן. אָבער מיר, חדר-יינגלעך, פלעגן הווקא ביי איר קויפן צוליב די אָ טעמים: ערשטנס, איז איר מעסטעלע געווען א גרעסערע, ווי ביי די אַנדערע באָבּ-פארקויפערינס, און, צווייטנס, האָט זי געגעבן קרעדיט, וועלכן זי האָט קיינמאָל ניט פארשריבן, ווייל זי איז דאָך געווען אן אנאלפאבעטין.

דאָך האָבן מיר איר ניט געקריוודעט און שטענדיק באצאָלט די חובות, ווייל קיינער פון אונדז האָט ניט געוואָלט געשטרויכלט ווערן מיט אזא עבירה, מחמת מורא פאר דעם ברעסנעדיקן גיהנום מיט די אייזערנע ריטער.

א סך מאָל בעת די באָבע פלעגט זען אירע בעלי חובות פארבייגיין און ניט קויפן קיין באָבּ, האָט זי זיי צוגערופן און געפרעגט פארווָאָס קויפן זיי ניט קיין באָבּ. ווען זיי האָבן איר געזאָגט, אז זיי ווילן ניט מאכן קיין נייע חובות, פלעגט זי זיי פרעגן אויב זיי גייען אין חדר. אויב זי האָט באָקומען דעם ענטפער: „באשטימט גייען מיר אין חדר", פלעגט זי אָננעמען א פולן הויפן באָבּ און סתם אזוי יעדן בעל-חוב געבן אָן געלט.

אזעלכע פאלן האָט די „באָבע" געהאט א סך. עד היום איז מיר קשה דער אָ ענין און ס'איז א גרויסע רעטענישׂ: „ווו האָט די „באָבע" נענומען געלט אויף אָנצוגיין מיט אירע „ביזנעס?"

טיפן פון ראַקישאָק

נחום-נתן און רחל-לאה פּערעס

שרה-ריווע לעווין גייט אין שוהל

יחיאל ראַטמאַן

שרה קלאם

חיה-שרה-איטע באַבער

חיה שרה-איטע, די פרוי פון יצחק (אלתר) באַבער, איז געווען איינע פון די זעלטענע נשים צדקניות.

זי איז געבאָרן אויף א ישוב נעבן ראַקישאק, אין דער אומגעבונג פון וועלדער און פעלדער.

בטבע איז זי געווען א גוטע און פריינדלעבע. הגם נאָך דער חתונה האָט זי געלעבט אין אָרעמקייט, דאָך האָט זי זיך אינטערעסירט מיט אנדערע נייטליידנדיקע פאמיליעס. מ'האָט איר אָפט געזאָגן, ווי אין פארשיידענע וועטערן איז זי ארומגענגען מיט א פאטשיילקע פון שטוב צו שטוב צונויפנעמענדיק נדבות פאר אָרעמע לייט.

נאָך דעם ווען זי איז געוואָרן אן אלמנה, האָט זי געטאָן זייער א סך אויף צו חתונה מאַכן אָרעמע כלות און האָט צונויפגענומען נדבות אויף קאָנען מאכן אן אויסשטייער פאר דער כלה און אויך אויף געבן א קליינעם נדן דעם חתן.

אין 1929 עמיגרירט זי קיין דרום-אפריקע, מיט אירע פינף קינדער, צו אירע זין שואל און קאָפל. זי גיט ניט אויף, אויך אין דרום-אפריקע, איר נוצלעבט געזעלשאפטלעבע טעטיקייט. זי אינטערעסירט זיך מיט די קרובים און אָרעמע יידן אין דער אלטער היים און קלייבט נדבות אויף צו שיקן די נייטבאדערפטיקע פערזאָנען אין ראַקישאָק און אין אומגעגנט.

איך געדענק א פרימאָרגן אין יאָהאנעסבורג. פלוצלינג הער איך א קלאַפ אין טיר און עס קומט אַריין שרה באַבער, מיט 2 בריוו אין די הענט. איך רוק איר צו א שטול זיך זעצן, אָבער זי גיט מיר א זאָג, מיט א באפעלערישן טאָן: נאָר וואָס האָב איך באקומען 2 בריוו פון ראקישאק: איין בריוו איז פון א יונג ווייבל, וואָס מוז קומען צו איר מאן אין דרום אפריקע; א צווייטער בריוו איז פון א כלה-מיידל, וועלכע וויל קומען צו איר חתן. זיי האָבן אָבער ביידע ניט אויף רייזע-הוצאות.

איך פרוביר איר איבערצייגן, אז היינט איז א שלעכטער וועטער און זאָל מען, אפשר, אפליינגן דעם גאנג אויף אן אנדער טאָג. זי וויל אָבער ניט צוהערן זיך און טענהט אז מיר מוזן גיין קריגן געלט אויף דעם ביי אייניקע פערזאָנען.

מיר גייען ארוים צום טראמווי, וואָס פירט אונדז צו דער ענד-סטאַנציע און פון דאָרט נעמען מיר א טראמווי קיין קענזינגטאָן, ווו מיר שטייגן ארוים אויף דעם לעצטן „סטאָפ". עס איז גראד אויסגעבראָכן א שלאקסרעגן און מיט גיכע טריט זיינען מיר צוגעלאָפן צו א בוים, זיך באשיצן פון רעגן.

די קרירה איז געווען גרויס, אז עס האָט אונדז פאַרפעלט אָטעם ארויפצוגיין אויפן בארג, ווהין מיר האָבן געדארפט ארויפגיין. דאָרט האָט געווויינט א ראקישקער פאמיליע, און די פרוי פון הויז האָט אונדז געגעבן די ערשטע שיינע נדבה פאר דעם דאָזיקן צוועק.

פון דאָרט זיינען מיר געפאָרן אין אנדערע הייזער. קיינער האָט אונדז ניט אָפגעזאָגט. מיר האָבן אין יענעם טאָג צונויפגענומען 50 פונט.

אין אייניקע טעג אַרום האָט שוין חיה-שרה-איטע באַבער צונויפגעקליבן 175 פונט, וואָס זיינען גלייך איבערגעשיקט געוואָרן קיין ראקישאָק צו די פאראינטערעסירטע פערזאָנען, וועלכע זיינען אין גיכן געקומען קיין דרום-אַפריקע.

אָט מיט אזא איבערגעבנקייט האָט זי דאָ, אין דרום־אַפריקע, געטאָן איר הילף־ארבעט. זייער אַ סך פרויען האָבן צו פארדאנקען דער צדקנית חיה־שרה־איטע באַכער, וואָס זיי זיינען געקומען אַהערצו און זיינען אזוי ארום גערַאטעוועט געוואָרן פון דער היטלעריסטישער שווערד.

חיה־שרה־איטע האָט איר הילף־טעטיקייט געטאָן אליין, אָן קאָמיטעטן און אָן סאָסייטעס, מיט דער גרעסטער באשיידנקייט און צניעות. ניט אומזיסט איז איר נאָמען געשעצט ביי די ראקישקער יידן.

אין אנווועזנהייט פון אירע זין, טעכטער, שניר, אידעמס און אייניקלעך האָט זי כ"ח באב, ה' תש"ג—28.9.1943—אויסגעהויכט איר נשמה.

יצחק (אלתר) באַכער איז געבאָרן אויף א ישוב נעבן סאלאק. אין דער יוגנט האָט ער זיך אויסגעלערנט שנייידעריי און נאָך זיין חתונה האָט ער עמיגרירט קיין אמעריקע. דאָרט, אין אַמעריקע, איז אים ניט געפעלן געוואָרן דער אַרט לעבן, און האָט שטארק געבענקט נאָך יידישקייט און נאָכן פרומען לעבנשטייגער אין שטעטל.

ער האָט זיך צוריקגעקערט פון אמעריקע מיט א ביסל אָפּגעשפּארטע דאָלארן און האָט געעפנט א קרעמל אין **ראַדוטע**, א פאָרשטאָט פון ראקישאָק.

בשעת דעם ערשטן וועלט־קריג באזעצט זיך יצחק (אלתר) אין ראקישאָק.

אין 1923 שטארבט ער פלוצלינג אָפּ, זייענדיק אין עלטער פון די פערציקער יאָרן.

ער איז געווען א גוטער און הארציקער ייד, וואָס האָט ליב געהאט טאָן א טובה און געהאָלפן דעם צווייטן אין אן עת צרה.

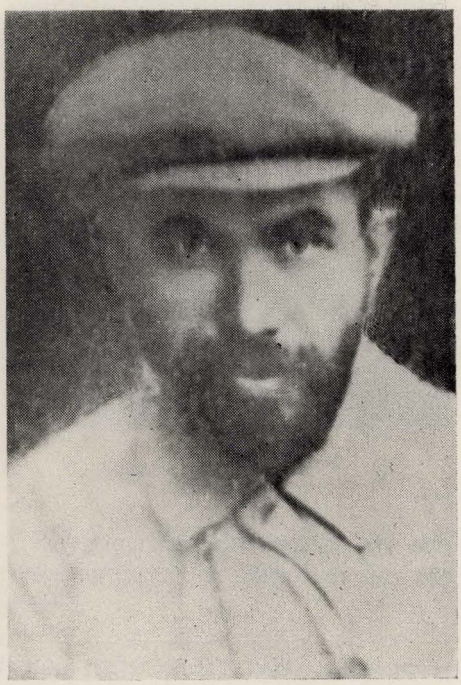

יצחק (אלתר) באַכער

חיה-שרה־איטע באַכער

חנה פֿען—ליובאָוויץ

גיטע רובין-פֿערמאַן

גיטע רובין־פֿערמאַן, די שוועסטער פון אונדזער בן־עיר שלמה רובין, האָט זיך דער־צויגן אין א געזעלשאפטלעכער אטמאָספֿער. נאָך זייענדיק אין ראקישאק איז זי געווען אן אקטיווע טוערין אין „לינת הצדק", אין „גמילות חסד" און אין אנדערע געזעלשאפטלעכע אנ־שטאַלטן.

אין איר נייער היים, אין אמעריקע, האָט זי מיט גרויסער ליבשאפט פֿאַרגעזעצט די כלל־ארבעט. ביים היינטיקן טאָג פֿארנעמט זי א שטאַרק־בבודיקע פֿאָזיציע אין יידישן געזעל־שאפטלעבן לעבן פון פילאדעלפֿיע. זי איז דער ענערגעטישער סעקרעטאר פון דער פעדעראציע פון די ליטווישע יידן אין פילאַדעלפֿיע. זי איז אויך אקטיוו אויפן געביט פון איינאַרדענען זומער־קאָלאָניעס פאר די יידישע קינדער. יאָר־יערלעך אָרגאניזירט זי דעם קינדער־קעמפּ „האָפֿע־נונג" אין פילאדעלפֿיע.

גיטע רובין־פֿערמאַן

די אויבן דערמאָנטע פעדעראציע האָט זיך געגרינדעט אין 1937 און איר בראשיתדיקע טעטיקייט איז געווען צו שיקן הילף די נייט־לידנדיקע אין דער אלטער היים.

נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט די פעדעראציע אויסגעבריטערט איר הילף־אר־בעט, שיקנדיק טויזנטער שפּייז־ און בגדים־פּאקעטן צו דער שארית הפּליטה אין די לאגערן און אין ישראל.

א דאנק דער איניציאטיוו פון גיטע רובין־פֿערמאן איז רייף געוואָרן ביי דער פע־דעראציע דער נעדאנק צו בויען הייזער אין ישראל פאר די דאכלאָזע עולים פון ליטע.

אין אָקטאָבער, 1951, איז גיטע רובין־פערמאן אַרויסגעפֿאָרן קיין ישראל צוזאמען מיט ה' און פרוי שולמאן, אקטיווע מיטגלידער פון דער פעדעראציע, און מיט ה' און פרוי עפּשטיין, כדי צו רעאליזירן דעם פּראָיעקט. ס'איז געשלאָסן געוואָרן א קאָנטראקט מיט דער באַווּסטער בויי־קאמפּאניע „ראסקא־ישראל־קאָרפּאָריישן".

די ארבעט צו בויען א ליטווישע קאָלאָניע א.נ. „שכונת ליטע" האָט זיך אָנגעהויבן דעם 2־טן דעצעמבער, 1951. מיט פולן שוווּנג גייט אָן די ארבעט א דאנק דער ענערגישער גיטע רובין־פערמאן.

די ליטווישע פעדעראציע אין פילאדעלפיע איז א פאלק־ארגאניזאציע און באשטייט פון פאלק־מענטשן. גיטע רובין־פערמאן איז א פארדינסטפולער פאלק־מענטש, וואס איז געבליבן געטריי די אידעאלן פון דער געזעלשאפטלעכער ארבעט, וועלכע זי האט איינגע־זאפט אין אונדזער היימשטעטל **ראקישאק**.

אין מיטן שטייט גיטע רובין-פערמאן ביים לייגן דעם גרונדשטיין פון „שכונת ליטע". נעבן גיטע רובין-פערמאן שטייט ר. רובינשטיין, דער געוועזענער רעדאקטער פון „קאו־נער שטימע", באוויזנדיק מיט דער האנט דאס ארט ווו צו לייגן דעם גרונדשטיין.

מאיר רוך (יאָהאַנעסבורג)

מיין פאָטער, זכרונו לברכה

(ביאָגראפישע שטריכן פון לאָמזשער ראש ישיבה רבי יהושע זעליג רוך זצ"ל)

ראקישאָק, א קליינער פּונקט אויף דער לאנד־קארטע פון דער קליינער מדינה ליטע, און דאָך איז זי געווען באוווסט און אפילו בארימט אין דער רבניש־ישיבה'שער וועלט אלס געבורט־שטאָט פון ר' זעליג ראקישקער. מיין פאָטער זצ"ל, דער זון פון פּשוטן און הער־לעכן ייד ר' מיכל ע"ה און פערע ע"ה איז געבאָרן געוואָרן אין יאָר תר"מ. זיינע פריע קינדהייט־יאָרן זיינען אונדז גאַנץ ווייניק באקאָנט. זיי זיינען ווארשיינלעך ניט געווען רייך אין עפּיזאָדן און ענדערונגען. שוין אלס קינד האָט ער געהאט דעם אומגעהייערן כח פון התמדה, און דער דראנג ביי אים צום לערנען איז געווען אומנאַטירלעך גרויס. איך דעראי־נער מיך ווי מיין פאָטער ז"ל האָט מיר אמאָל איבעררייסן מיין שטיפן און געפרעגט: „האָסטו דערפון ווירקלעך הנאה? מערקווערדיק. איך האָב דאָס קיינמאָל ניט געהאט . . ." אלס בר־מצוה־יינגל איז ער שוין אין שטעטל געווען בארימט אלס עלוי, טראָץ דעם איז נאָך זיין פאָ־טער ניט געווען מיט אים „זיכער". ער האָט אים גערופן צו זיך און געפרעגט: „מיינסטו ערנסט דיין זיצן און לערנען? אפשר דארף מען וועגן תכלית טראכטן? . . ." טרערן, כשר'ע אמת'ע קינדער טרערן האָבן דעם טאטן געענטפערט אויף זיין פראגע. נאָך די זעלבע וואָך האָט מען אים געשיקט אין דער בארימטער סלאבאָדקער ישיבה. דער מרחק פון ראקישאָק ביז סלאבאָדקע איז ניט קיין ווייטער, דערפאר די אייגנשאפט און מענטאליטעט פון די ביידע אָרטשאפטן איז גאַנץ ווייט און פארשיידן. ראקישאָק — די פעסטונג פון ליובאוויטשער חסידות אין ליטע — האָט איינגעזאפּט תורת חב"ד, וואָס לערנט צו זען אין א בעסערער ליכט דעם צווייטן; וואָס לערנט אז אויך דער ענין פון „בין אדם לחברו" איז א זאך וועגן וועלכער מען דאַרף זיך פארטיפן. חסידות אין אלגעמיין—וואָס ליובאוויטש איז אן אינטע־גראלער טייל פון איר — שטעלט ניט דעם געוויכט־פּונקט אויף למוד התורה. דער טרו־קענער למדן און שאַרפער בעל־פּלפּול איז נאָך ניט דער אדם השלם. די אקסיאמע האָט חסי־דות געלייקנט מיט איר אנטשטייונג. סלאבאָדקע, אקעגן, איז געווען דער תורה־צענטער פון ליטע, וואָס דער עיקר העיקרים איז געווען דער למוד התורה, און האָט דאָס אויך פארווירק־לעכט אין פולן זין פון וואָרט. נאָך א בלאט גמרא און א תירוץ אויף א שווערן רמב"ם איז געווען די אויפגאבע. א בקי, בעל הבנה, מחדש, דעם טיטל צו דערגרייכן איז געווען די שטרעבונג פון יעדן ישיבה־מאַן, און דעם אידעאל האָט מען געזען אין דעם בא־זיצער פון אָט די אלע אייגנשאפטן — דעם אַנערקענטן גאון. סלאבאָדקע מיט איר שטייפקייט און פאָרמעלקייט און ראקישאָק מיט איר לייכטקייט און חסידישער הייטערקייט האָט גלייך ביים קומען אין בארירונג געהאט א קאָנ־פליקט. און פאקטיש ווען דער „אַלטער" פון סלאבאָדקע, הרה"צ ר' נטע הירש פינקל זצ"ל, געווען מלא התפעלות פון דעם יונגן עלוי, וואָס איז אָקערשט געקומען אין זיין ישיבה, איז נאַטירלעך געווען נייגעריק צו וויסן פון וואנעט ער קומט, און ווער איז דאָרט דער רב. „איך קום פון ראקישאָק, און דער רב איז ביי אונדז „בצלאל דער רב", איז געפאלן דער ענטפער. מערקווערדיק—האָט באמערקט דער אַלטער, בצלאל איז דאָרט דער רב, און דאָך קומט פון דאָרט אזא קינד . . ." דער בר־מצוה יינגל איז געבליבן פארבליפט. וואָס זאָל דאָס מיינען? וואָס פאר א בייז האָט דער „אַלטער" געזען אין דעם טייערן ייד און גרויסן למדן

„בצלאל דעם רב"? . . . די מתנגדישע סלאבאָדקע האָט איגנאָרירט די חסידישע ראקישאָק, וואָס האָט איר טייערן רב ניט מזכה געווען לפחות מיטן געוויינטלעכן טיטל ר' בצלאל.

און יאָרן זיינען געלאָפֿן, יאָרן פון התמדה וואָס איז באַוווּנדערט געוואָרן פון זיין נאָענטן קרייז. טראָץ דעם ניט ווייטן מרחק פון זיין היים, אין ראקישאָק, האָט ער זעלטן באַזוכט זיין פאמיליע. א שאָד געווען יעדע מינוט. אויך די תנועת־המוסר וואָס דער „אַלטער" פון סלאבאָדקע איז געווען פון די ערשטע פיאָנערן און קעמפער פאר אריינבראַנגען מוסר אין עולם הישיבות האָט געפונען אין דעם ראקישקער בחור א טרייען אָנהענגער. למוד המוסר וואָס איר אויפגאַבע איז צו ארבעטן אויף מדות: צו ווענן און מעסטן יעדע פעולה פון מענטש איז געווען ניט פראַמד צו אים, וועלכער האָט אין זיין קינדהייט זיך דערצויגן אויף תורת חב"ד. ניט אלע ישיבות האָבן ברייט געעפנט זייערע טויערן פאר דעם למוד־המוסר. א טייל ראשי־ישיבות און בחורים האָבן געגלייבט אז דער למור המוסר, אלס רעגולערע פראָגראם אין ישיבה, וועט פיל שטערן צום לערנען, און באטראכט דאָס אלס געוויינטלעכן בטול־תורה. וועג א גרויסע מחלוקת איז אויסגעבראָכן אין די ישיבות פון טעלז און מיר וועגן דער מוסר־פראָבלעם, האָט דער „אַלטער" פון סלאבאָדקע ניט געפונען קיין אנדערן ווי ר' זעליג ראקישקער צו שיקן אין די אויבן דערמאָנטע ישיבות. ער האָט געשיקט דאָס בעסטע וואָס ער האָט פארמאָגט: דעם סימבאָל פון גאונות און מוסר. עס איז ווירקלעך געווען א געלונגענער איינפאל. מיט זיין קומען אין טעלז און מיר, ווו ער האָט אין יעדן פלאץ פארבראכט אייניקע חדשים, איז איינגעשטילט געוואָרן די מוסר־מחלוקת. צו גרויס איז געווען זיין גדלות אין לערנען און מדות, דאָס די קעגנער פון מוסר זאָלן ניט ווערן באַווירקט. דער געלונגענער סינטעז פון לומדות, חב"ד, און מוסר האָט אויסגעפורעמט דעם שלמותדיקן ישיבה־מאַן, וואָס זיין נאָמען איז געווען בארימט אין עולם־הישיבות. ניט קיין ווונדער וואָס הגאון ר' אליעזר שולאַוויטש זצ"ל, — באקאנט אונטערן נאָמען ר' לייזער לאָמזשער — האָט אויסגעקליבן ר' זעליג ראקישקער פאר זיין איידעם און גלייכצייטיק פאר דעם לאָמזשער ראש־ישיבה.

לאָמזשע וועלכע לויגט אויף דער גרענעץ פון ליטווויש־פוילן און גרויס־פוילן האָט געפונען די ריכטיקע פערזאָן פאר זייער ראש־ישיבה. זיי האָבן זיך געפילט נאָענט צו דעם יונגן גאון, וועלכער איז אויך אין חסידות ניט פרעמד. הונדערטער תלמידים זיינען געקומען אין דעם גרויסן היכל־הישיבה אין לאָמזשע צו ווערן זיינע תלמידים. גרויס איז געווען זייער קעגנזויטיקע ליבע און צוגעבונדנקייט. וועג די ערשטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן און דער פראָנט איז געקומען נאָענטער צו לאָמזשע, איז מיין פאָטער ז"ל און פאמיליע עוואקואירט געוואָרן טיפער אין רוסלאנד. א גרויסער טייל פון זיינע תלמידים זיינען מיט אים מיטגעפאָרן, און פאהבליבן מיט אים אין דעם שטעטל פּרילוקי נעבן פאָלטאַווע. ערשט דאָ האָט מען דייטלעך געקאָנט מערקן זיין גרויסקייט אין מדות. ניט געקוקט אויף די שוועריקייטן געגן, האָט ער געזאָרגט אז זיינע תלמידים זאָל נאָרנישט פעלן און זיי זאָלן קאָנען אויך זיצן לערנען. גרויס איז געווען זיין ליבע און איבערגעבנקייט צו יעדן תלמיד: געטיילט זיך מיטן קנאַפּן ביסן און געזען פארלייכטערן זייער עלנט. וועג די מלחמה האָט זיך געענדיקט האָבן פיל ישיבה־בחורים פון מינסק, קיעוו, כארקאוו א.א.וו. מיטגעפאָרן מיט זייער רבין קיין לאָמזשע. דאָס איז געווען נאטירלעך. ער איז געווען זייער פאָטער און די ישיבה זייער היים. אויף דעם צוריקווענ נאָך לאָמזשע האָט זיך מיין פאָטער אפגעשטעלט אויף א קורצע צייט אין זיין היימשטאָט, ראקישאָק. א וואַרעמע היים האָבן מיר געפונען ביי זיין ברודער ר' פסח רוך נ"י און פאמיליע.

די פראבטפולע תקופה פאר לאָמזשער ישיבה האָט זיך אנגעפאנגען ערשט נאָך דער מלחמה. די יידישע ישובים אין פוילן זיינען צוביסלעך געקומען צו זיך, און אנגעהייבן

בויען אויף דאס ניי זייערע היימען. וואס מער די לאגע האט זיך סטאביליזירט, האט זיך שטארקער געמערקט די פוסטקייט וואס די מלחמה־יארן האבן איבערגעלאזט אין דעם שטח פון למוד התורה. פון מרחקים זיינען געקומען תלמידים אויסגעהונגערטע נאך א תורה־וואָרט, געזוכט זייער היים און מנהיג. זיי האבן דאס געפונען אין לאמזשע און זייער ראש־ישיבה. דער ריזן־זאל פון דער ישיבה איז צו־קליין געווען פאר דעם גרויסן תלמידים־שטראם און פיל האט מען געמוזט אינאָרדענען צו לערנען אין די בתי מדרשים פון שטאָט. די יידישע לאמזשע האט געווען וויי אפוצושאצן דעם תורה־צענטער אין איר שטאָט. ביי יעדער געלעגנ־הייט האט זי געזומען אן אקטיוון איינטייל און ארויסגעווייזן איר ליבשאפט צום ראש ישיבה און זיינע תלמידים. צו די ימים־נוראים, ד.ה. ראש השנה און יום־כפור זיינען געקומען הונ־דערטער יידן אין ישיבה אנפילן אירע אלע ווינקלען און אפילו דעם גרויסן ישיבה־הויף. זיי זיינען געווען זיכערער מיטן „גוטן יאָר" ווען זיי זיינען געווען נאָענטער צום ראש־ישיבה און זיינע תלמידים. שמחת־תורה, ווען די גאנצע שטאָט איז געקומען אין דער ישיבה צו די „הקפות", איז דאס געווען איר „חזקה" צו טראָגן דעם ראש־הישיבה אויף די הענט, ארומגערינגלט פון הונדערטער בחורים טאנצנדיקע מיט ספר־תורות אן גמרות. ניט מיד גע־וואָרן זיינען זיי די גוטע און פשוטע בעלי בתים צו פארברענגען ביז דעם גרויען טאָג מיט „זייער" ראש ישיבה אין דער ישיבה. די ליבע, אפילו, פון די פשוטע בעלי בתים צום ראש־הישיבה איז געווען א פארשטענדלעכע. דער פאלקס מענטש האט א געזונטן חוש וואס נארט אים ניט אפ. ער האט געהערט אז דער ראש ישיבה איז א גאון און א תורה־אויטאריטעט און אין דעם האט ער געגלייבט. געזען האט ער אבער דעם הארציקן מענטש, דעם פשטן און עניו. דער ראש ישיבה האט אינטערעס געהאט מיט יעדן איינעם ווי מיט זיין גלייכן און פון זיין מילדן און גוטן בליק האט מען געזען נאָר פריינדשאפט. די חסידישע ראקישקער דערציונג האט אריינגעבראכט אט די פאלקסטימלעכע הארציקייט און צוגעבונדנקייט צום פאלקס־מענטש. אין דעם פאל האט שוין סלאבאדקע מיט ראקישאק ניט געהאט קיין אינצי דענט. פארקערט, געלעבט אין הארמאָניע און צוזאמען געשאפן די אייגנשאפטן וואס דער דור האט באוווּנדערט.

זיין שוועד זצ"ל האט אויף די עלטערע יארן עולה געווען קיין ארץ ישראל און דארט געגרינדעט אן אפטיילונג פון דער לאמזשער ישיבה אין פתח־תקוה. מיט די ערשטע 50 בחורים פון לאמזשער ישיבה, מיט די בעסטע תלמידים זיינע איז מיין פאטער ז"ל געפארן אין ארץ־ישראל צו דער דערעפענונג פון דער ישיבה, און צו זיין דארט דער ערשטער ראש־ישיבה. טראָץ זיין באנייסטערונג פאר דעם ישוב אין ארץ־ישראל, און זיין ליבע צום לאנד וואס האט ניט געווּוסט קיין גרענעץ, האט ער געמוזט צוריקפאָרן צו זיין ישיבה, צו זיינע תלמידים וואס האבן זיך ארום אים געקלאמערט. אין די דרייסיקער יארן ווען דער אלגעמיי־נער קריזיס אין פוילן האט אויך פארערגערט די עקאָנאָמישע לאגע פון דער ישיבה, האט ער געמוזט פארלאָזן אויף א קורצע צייט זיין ישיבה און קומען קיין דרום־אפריקע. עס איז זיך פאָרצושטעלן ווי די עקאָנאָמישע לאגע איז געווען שלעכט, ווען ער האט זיך דעצידירט צו דער רייזע. ער, וועלכער האט געווייכט פון פרסום און פאמפע, דער עניו און פשטן, איז זיכער ניט געווען געאייגנט דערצו. ער, וועלכער איז קיינמאל ניט מיד געוואָרן צו טאָן פארן צווייטן, האט זעלטן געוואגט עפעס בעטן פון יענעם. און ווען דער יענער האט שוין וואס געטאָן, איז צו זיין דאנקבארקייט ניט געווען קיין גרענעץ. דער פאָנעוועזשער רב שליט"א האט ריכטיק אפגעשאצט ווען ער האט געזאָגט צו מיר: „דער לאמזשער ראש ישיבה טוג זיך ניט אויס צו מאכן געלט. זיינע מעלות און מדות שטייגן אים אין ווג . . ." און דאך האט מיין פאטער געדענקט אז ער האט אין אפריקע אויפגעטאָן פיל מער ווי אנדערע. אויפן

קבלת פּנים וואָס די שטאָט האָט אים צוגעגרייט וועט ער איז צוריקגעקומען פון אפריקע האָט ער געזאָגט „א דאנק גאָט איך האָב געהאט פיל הצלחה: איך האָב משפּיע געווען אויף א יידן ער זאָל לייגן תפילין און אויף א צווייטן ער זאָל האלטן זיין שאַפּ פארמאכט שבת . . .“ און ווער ס'האָט אים געקענט האָט געווסט אז דאָס איז ווירקלעך געווען ביי אים דאָס גרעסטע געווינס. ער האָט משפּיע געווען אויף מענטשן וואָס זיינען וויט פון יידישקייט, נאָר מיט זיין תמימות און ערלעבקייט. נאָך צום היינטיקן טאָג—זאָגט מיר א יד אין יאַהאַנעסבורג—איז מיין שאַפּ געשלאָסן שבת-תשובה, צום אָנדענק פון אייער פאָטער ז"ל.

אין די לעצטע יאָרן פארן קריג-אויסברוך איז דאָס געזונט געוואָרן ביי אים פיל שוואכער. ער האָט ניט געקוקט אויף דער פארערדענונג פון די דאקטוירים ניט צו זאָגן קיין שעורים און טראָגן די שווערע לאסט פון דער ישיבה. 8 חדשים שפּעטער האָט ער באקומען א האַרץ-אַנפאל און ער איז געוואָרן שוואכער פון טאָג צו טאָג. וועט די דייטשן זיינען אין סעפּטעמבער 1939 אריין אין לאָמזשע, איז זייער ערשטע אקציע געווען אָפּצושערן די יידן די בערד. (א גאנץ נאָבעלע און הומאניטארע ארבעט אין פארגלייך צו זייערע מעשים א פּאָר יאָר שפּעטער). וועט זיי האָבן געענדיקט זייער שמוציקע ארבעט האָט מיין פּאָטער זיי געזאָגט „דאַנקע שעהן“. דאָס איז זיכער געווען דער אייניציקער **איראניש'ער דאַנק** וואָס איז געקומען פון זיין מויל. וועט די שטאָט איז אין אייניקע טעג אַריבער צו די רוסן און ער האָט געהאט די מיגלעכקייט צו קומען מיט זיין פאמיליע אין דער דעמאָלסט רואיקער און זאַטער ליטע האָט ער זיך פון דעם קאַטעגאָריש אָפּגעזאָגט. ער האָט ניט געקאָנט פארלאָזן דעם פּלאַץ כל זמן עס איז נאָך א טייל פון זיינע תלמידים ניט געלונגען צו קומען אין ליטע. עס האָבן ניט געהאָלפן די בקשות פון דער פאמיליע און תלמידים. ער האָט צו זיי רק געטענהט: „גייט קינדערלעך—איך וועל שוין קומען צו אייך“. די קינדער-תלמידים זיינען מערסטנטייל געקומען אין ליטע, אָבער זייער ראש ישיבה איז געבליבן ביים פּוסטן פּאַלאַץ פון ישיבה, וועלכן די רוסן האָבן פאוואנדלט אין א שניידער-ארטעל. ס'איז שוין ליידער געווען צו שפּעט. אלע וועגן קיין ליטע זיינען געווען הערמעטיש פארמאכט. אייניקע חדשים פאר דער גרויסער שחיטה איז געלונגען זיינע טרייַע תלמידים, וועלכע האָבן זייער לעבן אין סכנה געשטעלט, און געבראכט אים מיט דער פאמיליע קיין ווילנע.

אלט, מיד און צעבראָכן איז ער אויך געקומען אָפּגעבן דעם לעצטן וויזיט קיין ראקישאק. ראקישאק די פארערעמטע און פארפאלנטע האָט פייערלעך מקבל פּנים געווען אים, מיט וועלכן זי האָט שטאָלציירט. לאנג איז ער דאָרט ניט פארבליבן. זיין פּלאַץ איז געווען צווישן זיינע תלמידים וואָס האָבן אים גערופן אין ווילנע. און אויף אייביק איז ער פארבליבן צווישן זיינע תלמידים, וועלכע זיינען אומגעקומען אין ווילנע על קדוש השם מיט זייער רבין. בחייהם ובמותם לא נפרדו. *)

*) אויף זייט 88 האָט א. ארעלאָוויץ ע"ה אָנגעגעבן, אז הרב זעליג רוך איז אומגעקומען אין לאָמזשע, וויזט אויס, ניט ווי סנדיק, אז ער איז בעתן אָנהייב פון קריג אריבערגעפאָרן קיין ווילנע.

א. קאַסעף

סוביעקטן פון דער אַלטער היים

נתן רייצעס

נתן רייצעס איז געווען א וואסער־טרעגער ביי אונדז אין ראקישאק און איז אויך געווען אונדזער וואסער־טרעגער. דערפאר, קאָן זיין, געדענק איך אים בולטן, בולטער ווי פיל פון מיינע יוגנט־חברים.

ער איז געווען הויך און פעסט־געבויט, מיט קרעפטיקע אָרעמס און לאנג־פינגערדיקע הענט, וואָס פלעגן אראָפהענגען ווי די וויגענדיקע צווייגן פון א וואסער־בוים (וויפינג ווילאָ). דער רוקן איז שוין ביי אים געווען א ביסל געבויגן פון דער נאַשצע פולע עמערס וואסער, וואָס ער פלעגט טאָג איין טאָג אוים אויסטראָגן פאר זיינע קונדן. ער האָט זיינע קונדן קיינמאָל ניט גענארט. די עמערס זיינען שטענדיק געווען פול מיט א קייפ.

זיינע אויגן — שווארצע, שטילע, פארחלומטע — האָבן אָפּגעשפיגלט די ברונעמער, פון וועלכע ער פלעגט דאָס וואסער שעפן. זיין נאָז איז ביי אים געווען א געטשעסעטע, און די ליפן פולע, רונדע, שטענדיק מיט א פייכטקייט פון גלוסטונג. ער האָט געהאַט א קורץ שווארץ בערדל. א ביסל קלענער פון א יעזוס־בערדל.

איך געדענק אים ווי ער פלעגט שטיין שעה'ן־לאנג אָן דער מינדסטער באַוועגונג, אָט אַזוי ווי דאָס וואַסער אין ברונעם. עפעס האָט אויסגעזען, ווי ער קוקט אַריין אין אייגענער וועלט, וועלכע איז פאר אונדז געווען פארבאָרגן.

צייטנווייז פלעגט פון זיין לאנגן האלדז מיטן אויסגעשטארצטן גאָרנל ארויסדונערן דורך זיין זעגעדיקער באסאָווער שטימע א געלעכטער, וואָס פלעגט אויפטריסלען און אויפציטערן זיין שלאנקן קערפער.

נתן רייצעס האָט אויפגענומען יערן אויסדרוק פון פריינדשאפט צו אים הארציק־נשמהדיק און צוריקגעצאָלט מיט דער פולער וואַרעמקייט פון זיין נשמה און הארץ און אויך מיט זיין גאנצן כוח.

קיין חברים האָט ער ניט געהאט און איז געווען אויגזאם, נאָר ער האָט געפילט א נאָענטקייט צו דעם שבת־גוי „צימצערעוויזעס", וועלכן ער, „צימצערעוויזעס", פלעגט שפילן אויף זיין פידעלע. נאָכ'ן שפילן איז נתן רייצעס געשטאַנען ווי א צוגעשמידטער צום אָרט. אָבער פלוצלינג, ווי א שולדיקער, פלעגט ער אוועקטראפצען אויף זיין וועג. עס איז דאָך ניט שיין פאר אים זיך צו חברן מיט „א וויסל פון אויג און דערצו נאָך א גוי"!

עס האָט פאסירט, אז נתן פלעגט זיך אויך אמאל צעזינגען אין הויז אָדער אויפן גאַס אָן א פארוואָס און אָן א פארוועס. וועלן ער האָט נאָר דעם פאַרלאַנג געהאט, פלעגט ער אויסשרייען זיין ליד, וואָס איז תמיד געווען מאַנאָטאָן.

אָבער ניט לייכט איז אָנגעקומען דער וויסער חברה, וועלן זיי האָבן צוליב ליצנות אים געבעטן זינגען. ער פלעגט דאן, ווי א פארגליווערטער, שטיין אויף זיין אָרט, און אָן א פינטל פון אויג, פלעגט ער אין זיך, אין זיין וועלטל, טיף אריינקוקן. נאָר צוויישן לאנגע רגעס פלעגט ער שווער און אומגעלומפערט, ווי א בער, זיינע פיס א ריר געבן, ווי איינזאפענדיק אטעם אין זיך.

אין אזעלכע פאלן האָט מען נתנ׳ען געדארפט לאנג בעטן און טורקען, ביז מען האָט אים פון זיין פארחלומט וועלטל אויסגעטשובעט. נאָר דאן פלעגט, פלוצלינג, זיך באווייזן אויף זיין פּנים אן אויפגעוועקטער שמייכל, און פונאנדערשפּרייטנדיק זיינע פּים, פלעגט ער, אויטאָמאטיש, ערנסט מיט זיין באסאָווער שטימע ארויסשרייען:

„אויפן גאַס שטייט א בער
מיט א רינג אין די נאָזלעכער;
אָט, אָט אזוי גייט א בער מיט די גרויסע נאָזלעכער;
א פוס אהין, א פוס אהער;
טראָגן וואסער איז דאָך שווער."

דאָס געזאנג פלעגט ארויסשאלן ביסטרע דורך דעם אָננעשטרענגטן אָננעשוואָלענעם לאנגן האלדז.

דאָס איז געווען א גוטער שפּיל און שפּאס פאר חברה ליצנים, און אפילו אויך פאר די פארבייגייער.

ביי אונדז אין שטוב איז נתן רייצעם געווען אן אָפּטער ארויסגייער און איז געווען איבערגעבן צו אונדז. ער פלעגט טאקע אין אַ וואָכעדיקן טאָג ברענגען א נאשצע וואסער אזש פון ברונעם, וואָס איז הינטער דער צערקווע (קלויסטער), וויסנדיק, אז דאָס וואסער פון יענעם ברונעם איז זייער גוט פאר אויפקאָכן טיי. און וען עס איז אים געלונגען צו ברענגען פולע עמערס, פלעגט זיין פּנים זיין באדעקט מיט א שווייס. שטילערהייט פלעגט ער אוועקשטעלן דאָס וואסער אויפן אָרט, און מיט א צופרידנקייט געזאָגט: „אָט, חייקע, צוויי פולע עמערס וואסער פון הינטער דער צערקווע געבראכט!" דערביי האָט א צופריד׳ענער געלעכטער־כאָרכל באגלייט זיינע ווערטער.

ער פלעגט דערפאר קריגן א גרויסע המוציא ברויט מיט פוטער אָדער סאָק. און יעדן דאָנערשטאָג האָט ער באקומען א שטיקל פלייש מיט שמאלץ, וואָס ער פלעגט דאָס אוועקטראָגן זיין מאָמע רייצען אויף שבת.

נתנם מאָמע, רייצע, איז געווען א קורצע דיקלעכע יידענע, א שטילע און שעמעוודיקע. זי פלעגט גיין איבער די הייזער נהבות קלייבן. אומגעשטערט, צו די נדבה איז א גראָשן אָדער א צעטל אָדער גאָר א סקאָרינקע, פלעגט זי באזאָכט און געלאָסן באזוכן נאָר די חיזער, ווו איר שעמעוודיקער גוט־מאָרגן האָט דעם געוונשטן ענטפער געקריגן.

שווערער און ביטערער איז געווען די פּרנסה פון איר זון, דעם וואסער־טרעגער. אין ווינטער, ווען די פּרנסה איז געווען גרעסער, זיינען אָבער די טעג געווען ביטער־קאַלטע און די הענט זיינען געווען פארפראָרן, ווי די אייזיקע נאשצעס. זומער־צייט איז געווען א קאָנקורענץ אין נתנ׳ס פּרנסה. די עלטערן פלעגן זייערע קינדער, די קונדסים, וואָס האָבן זיך געשפּילט אין די שטייביקע גאסן, צורופן און זאָגן: „מאירקע, יאָסקע, כאַפּט אריין אן עמערל וואסער פון שמואל׳ס דעם שוסטערס ברונעם!".

אָבער סכנות־נפשותדיק זיינען פאר נתנען געווען די לאנגע זומער־טעג, ווען מיר, חברה לצים פון חדר, פלעגן אים, אין אונדזער שפּילצייט, טרעפן מיט זיין נאשצע פולע עמערס. עס פלעגט ניט העלפן זיין ווילן אונדז אויסמיידן. מיט פאָרזיכטיקע טריט פלעגט ער זיך אילן אונדז פארבייגיין, און מיט צעשראָקענע אויגן האָט ער אונדז נאָכגעקוקט, זאָרגנדיק, אז זיינע עמערס זאָלן זיין פולע. פארציטערט פלעגט ער ווערן, ווען מיר, קלייניע קונדסים, זיינען אים באפאלן און האָבן געוואָלט זיין וואסער אומריין מאכן דורך א שפּיי־טאָן אין די עמערס. הגם בטבע איז ער געווען א באשיידענער און איז געווען דאנקבאר פאר

דעם קלענסטן סימן פון פריינדשאפט, פלעגט אבער אין אים א שטורם פון צארן אויפברויזן. אפילו, ווען מיר האבן נאר דעם קלענסטן אנדייט געגעבן אז מיר ווילן זיין וואסער אומריין מאכן.

מיט שוים פון מויל און מיט א ברומען פון א געשאכטענעם אקס פלעגט ער דאן מיט די נעגל ארויסריסן שטיינער פון ברוק און וואַרפן אויף אונדז. נאר ער פלעגט זען, אז די שטיינער זאלן אונדז ניט טרעפן. אזוי — דורך שרייען און ברומען — האט ער אויף אונדז ארויפגעוואַרפן אן אימה, ביז מיר פלעגן מאכן א ויברח. ווען ער האט אונדז פונאנדערגע־יאגט, פלעגן זיינע הענט פול מיט שטיינער תמיד ארונטערלאזן זיך און א כארכלדיקער שמייכל פלעגט איבער זיינע שוימיקע ליפן זיך באוויזן. פריילעך האבן זיינע אויגן געגלאנצט מיטן גרויסן נצחון איבער זיינע אנפאלער און איבער דער פרייד וואס זיינע עמער וואסער זיי־נען געבליבן פול און ריין.

פאר אונדז, כת ליצנים, איז דאס געווען א גרויסער ספארט־פארמעסט. אבער א פאר־זארגטן ערב שבת האט געהאט די פרוי, וועלכע האט געווארט אויפן וואסער, כדי צו פאררוקן דעם קאכל־טיי אויף שבת.

נתן האט שטארק געשעצט דעם שבת. ער פלעגט יעדן שבת זיך ארומוואשן און פלעגט אנטאן א זויבערן קארטענעם גארניטער, אין וועלכן ער איז אויסגעוואקסן, און, ווי די אפּגע־פוצטע לייכטערם, האט נתנם פנים געשיינט.

ער האט געהאט גרויס דרך ארץ פאר די שטעטלשע לערנער. צו די לומדים האט ער זיך פארהאלטן מיט גרויס ענווה און יראת הכבוד. געקאנט האט ער די אלע למדנים און אויך די מדרגות פון זייער לומדות. ער האט עס אפגעשאצט מיט זיין אייגענער ספּעציפי־שער מאס, לויט זיין אייגענעם נתנישן באגריף: ר' יחזקאל קאן צוועלף שס"ן, אכצן און האלב משניותן און דריי יורה־דעותן; ר' גיסן קאן דריי שס"ן, זיבן משניות'ן און א האלבן תניא; אבער ר' ישראל קאן הונדערט שס"ן, צוויי הונדערט משניות'ן מיט הונדערט יורה־דעות'ן, א סך חיי אדם'ס און מיט נאך שולחן־ערוך'ס און נאך און נאך. די אלמערם און פּאליצעם ארום די וועגט פול אנגעפאקטע מיט ספרים, אזעלכע וואס נתן האט ערגעץ אנדערש־וו ניט געזען, האבן אים איבערצייגט אין זיין אפּשאצונג פון ר' דוב ישראל'ס למדנות. דאס איז געווען די מאס, לויט וועלכער ער פלעגט שאצן.

און בעת מען האט אים געפרעגט: נו, נתן, וויפיל קאן דער רב ר' שמואל"? פלעגט ער מיט אן ערנסטן שמייכל, נאך אן ערנסטער איבערטראכטונג, א זאג געטאן: „דער רב ר' שמואל דארף קאנען מיט א גמרא מערער".

אויך פאר די פרויען פון די לומדים האט ער געהאט מדרגות, אויסרעכענענדיק נאר לויט זייער צניעות. ער פלעגט, למשל, זאגן: שרה יחזקאל'ס האט געקענט צען צאינה וראינה'ס און צוואנציק תחינות, אבער ריווע ניסנ'ס קאן נאר פינף צאינה וראינה'ס און צען תחינות. נאר צו די יעניקע פרויען, צו וועלכע ער האט געהאט א באזונדערן אפּשיי, האט ער צוגעגעבן אז זיי קאנען אויך א פערטל אדער א האלבן חומש.

ווען ער האט דערשפּירט א רחמנות־געפיל, וואס איינער פון די לומדים האט צו אים ארויסגעווויזן, פלעגן זיינע לאנגע פּיס, מיט צוריקהאלטענע טריט, זיך צו אים צושארן, און מיט א שקלאפּישער הכנעה פלעגט ער זיין פּלייצע א גלעט געבן און אים זאגן די מאס פון למדנם וווילגעלערנטקייט. אזוי פלעגט ער זיך נוהג זיין צו די פרויען און, געבנדיק זיי א גלעט מיט גרויסן רעספּעקט, האט ער אויסגערעכנט די מדרגה פון זייער ווישן. דערביי האט ער כארכלענדיק א שמייכל געטאן, ארונטערשלינגענדיק עס אין זיין גארגלדיקן לאננן האלדז.

נתן רייצעס איז געווען אן אָרנטלעבער און שטילער מענטש. זיין האַרץ האָט אים געצויגן צו היימישער שטילקייט און רואיקייט, ווו מענטשן זיינען פריינדלעך. ער פלעגט געפינען זיין תיקון אין אַן אומעטיק־זינגענדיקער קדושה'לע אין בית־המדרש אין דער צייט פון בין השמשות.

עליע און בת שבע

געווען ביי אונדז אין שטעטל אייגער אן עליע, א שטיקל חבר פון נתנען. ביידע האָבן דעם זעלבן ווינקל ביים אויוון, אין גרויסן בית־המדרש, פארנומען. פארן רופן עליען מיט זיין צונאָמען האָט ער געקאָנט זיינע פויסטן אין פנים אריינפאָרן. זיין ארבעט איז געווען צו העלפן דעם שמש פון גרויסן בית־המדרש, ווו ער האָט זיך אויפגעהאַלטן. אָבער ער, עליע, איז געווען אזא פוילער, אז אפילו האָלץ און וואסער פארן בית־המדרש האָט ער ניט אלע מאָל אין דער צייט פארזאָרגט. דער שמש, אן עלטערער מענטש, האָט ענגוג האַרץ־קלעמעניש געהאַט. פון שבת צו שבת איז דער דיל אין בית־המדרש געווען באדעקט מיט בלאָטיקן זאַמד.

מען האָט אין שטעטל געמורמלט, אז אין די אָוונטן חברט ער זיך מיט דער משוגענער בת שבען. בת שבע, מיט אירע פעק, האָט איר היים געמאכט אין דער וויבערשער שוהל, אויף דער אַנדערער זייט פון דער פארענקצע אינעם גרויסן בית־המדרש. אין אירע יונגע יאָרן, האָט מען געריידט, פלעגט זי אלע יאָר א קינד געבוירן, און די עופה'לעך פלעגט זי אויספראַלניקן אויף טויט, ביי דעם גלח'ס קליינעם טייכל, אין דעם זעלבן קלאָר־דורכזיכטיקן וואסער, ווו מיר קינדער פלעגן אין פייכטע הויזקעס אינעם טייכל זיך פלישקען.

עליע פלעגט ארומגיין פארגאַרטלט מיט א שטריק איבער זיין שמוציקן גאַרטל. זיין בוזעם איז טאָג און נאכט געווען אָנגעשטאָפט מיט שמאטעס, א היפוך צו נתנען.

„צימצערעוויזעם"

צימצערעוויזעם איז געווען דער שבת־גוי אין ראַקישאָק.

דער נאָמען „צימצערעוויזעם" איז אין דער אמת'ן געווען נאָר א צונאָמען. זיין ריכטיקן נאָמען, גלייב איך, קוים אויב אייגער האָט פון אונדז געוווסט. דער צונאָמען איז אים געגעבן געוואָרן צוליב זיין כסדרדיקן סקריפען אויף זיין פידעלע. בעת יינגלעך־יונגאַטשעס פלעגן אים נאָכלויפן און רופן „צימצערעוויזעם! צימצערעוויזעם"!, האָבן זיי פאקטיש געמיינט צו זאָגן: „סקריפע, פידעלע, סקריפע, סקריפע, פידעלע!"

צימצערעוויזעם האָט געריידט יידיש. זיין יידיש איז געווען בעסער ווי די יידן האָבן זיין פויערשן לשון געריידט. ער פלעגט זיך אין שטעטל ארומשלעפן וואָכן און חדשים אָן שום ארבעט. געקענט האָט ער — פון די יידן — קינד און קייט, און פון זיי פלעגט ער, מיט כיטרעקייט, עסן באקומען, כדי זיין הונגער שטילן. זיינע יום־טוב־מאָלצייטן פלעגט ער האָבן אין די מערק אין יריד־טעג, אלעמאָל, ביים ווינקל פון מאָנאָפאָל, צווישן די אָנגעפּאַרענע פויערים, ווו די פּראָבקעס פון די „פּוסבוטעלעס" (מאָנאָפאָלקעס) פלעגן, ווי פייערווערק, ארומשפרינגען.

ער איז געווען „א וויסל פון אויג", וועמען מען פלעגט מוזן פון פארהויז ארויסבאגלייטן. אָבער עס איז געווען שווער אָן אים אויסצוקומען. ווען זיין פויעריש בלוט האָט אים צום דאַרף פארפירט און בעת זיין נשמה פלעגט זיך, זומער־צייט, פארבענקען נאָכן גרינעם גראָז, נאָך פייגל און נאָך די זומער נעכט, און אין ווינטער־טעג — נאָך א טענצל און א פלירט

מיט א פולבוזעמדיקער דאַרפשיקסע, פלעגט ער דאן פאַרפאַלן ווערן, ווו די נאטור אליין זינגט און ווו דער ניגון ווערט פון דער נאכט־שטילקייט אויסגעשפונען.

אין אזוינע פרייטאָגדיקע נעכט, פלעגט מען מוזן לויפן צו ווייטערדיקע שכנים, פאר־כאַפן דעם שבת־גוי פון דער צווייטער גאס און דאָס האָט טאקע געקאָסט א טאָפלדיקע פּאַרציע חלה.

אין שטעטל פלעגט צימצערעוויזעם, היימיש, מיט האָפקענדיקע טריט, זיך איבער די גאסן לאָזן, און אויף זיין פנים, מיט די קליינע שפיציקע אויגן און שפיציקער נאָז, האָט אלע מאָל א געלעכטערל געגלאנצט. נאָר נאָך שעלמישער האָט זיין פנים געבלאנקט, ווען ער האָט אין זיין בוזעם אונטערן „סאמאָדזיעלענעם" מאַנטל זיין פידעלע געגלעט. אין יידיש האָט ער דערציילט, אז „ער האָט מער ליב זיין פידעלע, ווי דעם גלח להבדיל".

ער האָט געקאָנט אלע שטעטלשע יידן, אָנרופנדיק זיי ביים ערשטן נאָמען: פאניע חיימקע, פאניע בערקיש א.א.וו.

אויב בעת זיין שפּרייזן איבערן שטעטל האָט ער אָנגעטראָפן איינעם וואָס האָט זיין היימלעכקייט מיט א שמייכל באגעגנט, האָט ער מיט צערטלעכקייט ארויסגענומען דאָס פידעלע פונעם בוזעם, און האָט אויסגעסקריפעט פויערישע טענץ און אומעטיק־בענקענדיקע ציגיינער־רישע מעלאָדיעס. און זייער אָפט האָבן די ניגונים זיך צוגעפאַסט צו דער שטימונג פון צו־הערער.

געענדיקט שפילן, האָט ער זיין פידעלע צוריק אין בוזעם פאררוקט און מיט זיין שפּי־ציק־לאכנדיקן פנים האָט ער אוועקגעשפרייזט צום צענטער פון שטעטל — צום פלומפּ אויפן מארק־פלאַץ.

דאָרט זיינען זיך צונויפגעפאָרן פויערים און מען האָט געטראָפן די יעניקע, וואָס שטיַלן זיך אָפּ ביים פלומפּ אָנצוטו ינקען די פערד. דורך דעם פלומפּ זיינען דורכגענאנגען מענטשן צו די דערביאיקע בודקעס איינצוקויפן קרענצלעך בייגעלעך, און אויב די דאָזיקע דורכגייער זיינען אים געווען באקאַנטע פנימער, האָט ער שוין מיט זיין כיטרעקייט ארויסבא־קומען א שיינעם חלק פון די זיסע בייגעלעך.

אויב אָבער ארום פלומפּ איז געווען ליידיק, פלעגט ער אריבערהאָפקען דעם מארק־פלאַץ צום גאס־ווינקל פלעגן פויערים פון דערבייאיקע דערפער זיך אָפּשטעלן, כדי צו בא־זוכן די „מעשטשאנסקע" וועגן זייערע פריזיוון און אַנדערע ענינים.

אָדער גאָר אמאָל האָט מען געקאָנט ביי דעם ווינקל טרעפן הלל מעשצאנסקער, איינער פון די שטעטלשע אינטעליגענטן און דערצו א שטיקל ליץ. הלל האָט זיך געלאָזט ארויסנארן א קאָפּיקע צוליב א ביסל שפאס.

און אָט דאָ גלייך איבערן ווינקל איז געשטאנען איסר דעם נגיד פיוונע, ווו מ'האָט געקאָנט פאר א פאָר קאָפּיקעס קויפן א גלעזל משקה אָדער א האלב פלעשל ביר.

אין אָט דער סביבה פון דעם פיוונע־טומל, געמישט מיטן געשטאנק פון שארפע משקה־ריחות, האָט דאָס פידעלע פון „ציימצערעוויזעם" שטארק רירנד, צום בעסטן, מיט הארץ און נשמה געשפילט.

פון
שולוועזן
און
קולטור-געזעלשאַפטלעכן
לעבן

משה כץ

דער חדר מתוקן

משה כץ

כ׳בין א חניך פון ישיבות און האָב נאָך, אין מיינע יונגע יאָרן, איינגעזאפט אין זיך די אידעאלן פון השכלה־פּעריאָד. כ׳האָב זיך דורכגעדרונגען מיט דער נאַציאָנאלער אויפ־לעב־אידיי, מיטן ציוניסטישן אידעאל. כ׳האָב געהאט א סך ידידים און באקענטע צווישן די יעמאָלטיקע השכלה־שרייבער. אָבער כ׳האָב גלייכצייטיק אָפּגעהיט די פּרינציפּן פון אונדזער אמונה און רעליגיע. כ׳האָב עס סינטעזירט: געווען א מאמין און משכיל.

נאָך מיין חתונה האָב איך אייניקע יאָר גע־ווינט אין קורלאַנד און זיך מתעסק געווען מיט מלמדות. כ׳האָב אָבער געלערנט מיט א נייעם דרך און מעטאָד, אין גייסט פון מיינע רעליגיעז־נאציאָנאלע אנשויונגען. כ׳האָב אונ־טערריכט: דקדוק, תנ״ך, עברית, פראגמענטן פון אונדזער העברעישער ליטעראטור, מיט דער שיטת עברית בעברית.

צוליב דעם געווען, אז ליטווישע איינוווינער האָבן ניט געטאָרט ווינען אין קור־לאנד, איז מיין דאָרטיקער אויפהאלט געווען ניט לענגאל. אָבער אין איין טאָג איז ארויסגענעבן געוואָרן — דורך דער צארישער מאכט — א שארפע פּראָרדענונג, אז אלע אָפּשטאָמיקע פון ליטע מוזן אין פאַרלויף פון א פּאָר שעה פאַרלאָזן קורלאנד. דעמאָלט זיינען מיר, אייניקע משפּחות, געווען געצווונגען צו פאַרלאָזן קורלאנד, און איך מיט מיין פאמיליע זיינען געקו־מען צופאָרן קיין ראקישאק.

דאָס איז געווען אין יאָר 1912. לויט דער איניציאטיוו פון א פּאָר ציוניסטישע בעלי־הבתים האָב איך געגרינדעט א חדר מתוקן. אייניקע פון די בעלי־הבתים אין ראקישאק האָבן געקוקט מיט חשד אויף מיין אויפטו. די ארבעט איז ניט געווען אזוי לייכט, דערהויפט אין א שטעטל, ווו די השכלה איז נאָך טיף ניט געווען אריינגעדרונגען.

אין א הינטער־שטיבל, ביי טרייסע זעלבאוויטש, האָב איך איינגעאָרדענט מיין חדר מתוקן. עס זיינען געשטאַנען פיר שול־בענק. אויף יעדער שולבאנק זיינען געזעסן פיר תלמי־דים. כ׳האָב מיט זיי געלערנט ביז 6 אזייגער פּאַרנאָכט, מיט א מעטאָד וואָס וואָס איז געווען א מאָדערנער. דער סדר הלמודים איז געווען: עברית, תנ״ך, א בלאט גמרא, צוגעגרייט צו בר־מצוה, חשבון, ייִדיש און א ביסל רוסיש. די קינדער האָבן שטארק פּראָגרעסירט אין זייערע למודים. אויב פון אָנהויב האָבן די עלטערן געהאט א וואקלדיקע שטעלונג צום חדר מתוקן, זיינען זיי דערנאָך, אויפן סמך פון די דערפאָלגן פון די קינדער, געוואָרן שטארקע אָנהענגערס פון אים.

דער אָנקום פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט גורם געווען, אז די לימודים אין

חדר־מתוקן זאלן איבערגעריסן ווערן. א סך פון די ראקישקער ייִדן האבן זיך עוואקואירט. עס איז דערנאך דורך די דייטשן געשפּנט געוואָרן א צוואנג־שול, און איך האָב דאָרט אונ־טערריכט די העברעישע לימודים.

נאָך דער מלחמה האָט זיך געשפּנט דורך בערציק זאלקינדס א תלמוד־תורה, אין וועלכער כ'בין געווען דער הויפּט־רבי. מיט דער הילף פון פּסח רוך און נאָך עטלעכע בעלי־הבתים, איז אויסגעבויט געוואָרן א לאָקאל פאר דער ת"ת. כ'האָב דאן אויך גלערנט גמרא מיט תלמידים פון ראקישקער ישיבה. כ'בין גלייכצייטיק געווען חזן־ש"ץ. כ'האָב געהאט א שיינע שטים און האָב אויסגענומען מיט מיין דאוונען פארן עמוד.

עס האָט מיך אָבער געצויגן צו מיין חדר מתוקן, און כ'האָב צוליב דעם צוועק אויסגעבויט אן אייגן הויז. אָבער עס איז שוין דאן געווען אין ראקישאק א גרויסער בית־ספר און די פּרנסה פון חדר מתוקן האָט ניט געקלעקט אויף חיונה.

צוליב דעם איז ביי מיר ארויפּגעשוווומען דער געדאנק ווען עמיגראציע קיין דרום־אפריקע. כ'האָב געווסט, אז אין אפריקע דארף מען קאָנען זיין אויך א שוחט, דעריבער האָב איך זיך אויסגעלערנט שחיטה. אין משך פון אלוי — און ימים נוראים — האָב איך די דאָזיקע אומנות זיך אויסגעלערנט.

אין 1928 האָב איך פארלאָזט ראקישאק און געקומען צופאָרן קיין דרום־אפריקע. מיין ערשטע שטעלע — אלס רעווערענד — איז געווען אין אָפערטאָן. אין די לעצטע זיבעציק יאָר בין איך אין בראמפאָנטיין אויף דעם פּאָסטן פון א רב, שוחט, חזן און לערער.

כ'האָב איצט א בכבודיקע פּרנסה און, קיין עין־הרע, א פארצווייגטע משפּחה. אָבער עס איז מיר שווער צו פארגעסן דאָס טייערע שטעטל ראקישאק. צוזאמען מיטן שטעטל ראקישאק שווימען ארויס ביי מיר אין זכרון די יאָרן, ווען כ'האָב גלערנט מיט די קינדער אין חדר־מתוקן. כ'גערעדנק אלץ בולט פון יענער צייט און אויך די טייערע און פלייסיקע תלמידים פון יענער ראקישקער תקופה.

אסנה חיט.

וועגן דער רוסישער רעגירונג-שול

אסנה חיט

אין דער ראקישקער רוסישער רעגירונגם-שול איז געווען זייער שווער אָנצוקומען. מען האָט געדארפט האָבן געלט און מזל אויך.

איך בין געווען שטארק מקנא די קינדער וואָס האָבן זיך דאָרט געלערנט. איך פלעג קוקן מיט א שטארקער קנאה אויף די קריסטלעכע קינדער און אויף די געציילטע יידישע קינדער, וואָס זיינען אין דער פרי געגאַנגען זיך לערנען אין דער רעגירונג-שול.

האָב איך איינמאָל זיך געוועגדט צו מיין פאָטער, ער זאָל זען זיך באמיען, אז מען זאָל מיך אויך אריינגעמען אין דער רוסישער שול.

מיין פאָטער האָט דערלאַנגט א ביטע אין דער שול-קאַנצעלאַריע און איז געגאַנגען זוכן מליצי יושר, אז מען זאָל מיין וועגדונג באגינסטיקן.

דער דירעקטאָר פון דער אזויגערופענער „שקאָלע" (שול) איז געווען דער באטיושקא, גלח פון שטעטל.

איך מיט מיין קוזינע, מלכה דאווידאָוויץ, און מיט מיין פאָטער זיינען צוערשט געגאַנגען צום אוטשיטעל (לערער).

דער לערער איז געווען א פיינער רוסישער מענטש, אָבער ער האָט געזאָגט, אז מיר זאָלן בעטן ביים פאָפּ — דעם דירעקטאָר פון דער שקאָלע — וועגן דעם ענין.

מיין פאָטער האָט זיך ניט געוואקלט און איז מיט אונדז גלייך אוועקגענאַנגען צום גלח.

איך געדענק, ווי קומענדיק צום טיר, האָט די דינסט ארויסגערופן דעם גלח. מיין פאָטער האָט זיך פאר אים פארנייגט און אים א קוש געגעבן אין האנט, ווי דער שטייגער אין יענע יאָרן.

אויף דער פראגע פון גלח: „וואָס ווילן מיר?" — האָט דער פאָטער געענטפערט, אז דער גלח זאָל זיין אזוי גוטהארציק און אריינגעמען אונדז אין שקאָלע.

דער גלח האָט ניט אָפּגעזאָגט, נאָר ער האָט געהייסן אונדז גיין צום „אוטשיטעל" זיך עקזאמינירן, און ער וועט אויך בייזיין.

מיר זיינען אריינגעקומען אין א קלאַס, און מען האָט אונדז עקזאמינירט. דער פאָפּ

איז ניט געווען צופרידן מיט אונדזער וויסן, און ער האָט אונדז געעצהט, אז דער „אוטשיטעל" זאָל אונדז צוגרייטן צו א צווייטן עקזאמען.

דער רעגירונג־לערער האָט מסכים געווען מיט אונדז צו לערנען — נאָך זיינע שול־לעקציעס. דער פאָטער האָט זיך פארפליכטעט אים גוט באצאָלן פאר דער דאָזיקער טרחה.

מיר פלעגן דריי אזייגער בייטאָג קומען אין שקאָלע צום „אוטשיטעל", און מיט א גרויסער התמדה האָבן מיר זיך געמומען צום לערנען. דער לערער האָט אונדז געגעבן גוטע האָפענונגען, אז אין א חודש ארום וועט ער אונדז שוין אריינגעמען אין „שקאָלע".

אָט איז שוין אוועק איין חודש. ביי דער אסיסטענץ פון באטיושקא האָט מען אונדז, ווייטער, עקזאמינירט, און מיר האָבן אויף אלץ זייער גוט געענטפערט. פול מיט האָפענונג זיינען מיר געווען, אז דאָס מאָל וועלן מיר שוין קאָנען אָנקומען אין דער רעגירונג־שול.

אָבער ווי ביטער מיר זיינען אנטוישט געוואָרן, וועו דער גלח האָט, מיט א געלאַסענעם טאָן אונדז, געזאָגט, אז מיר זיינען מער ווי די נאָרמע, און דעריבער קאָן ער אונדז ניט אריינגעמען אין „שקאָלע".

איך בין אוועקגעגאנגען א היים מיט א שטארקער פארביטערטקייט, האָסנדיק פון טיפן הארצן די צאָרישע מאכט.

אנשטאט זיך צו לערנען, ווי עס איז געווען מיין הייסער באגער, בין איך דאָן אוועק־געגאנגען, אין די יונגע יאָרן, צו זיין א פּריקאזטשיצע (א פאָרקויפערין) אין א קראָם און אלע מיינע טרוימען פון בילדונג און וויסן זיינען געוואָרן צערונען . . .

חיים חיט, דער זון פון אסנה חיט, געפאלן בעת די קריגס־מאנעווערעס אין ישראל דעם 25־טן סעפטעמבער, 1951.

ער האָט אויך אייגטייל גענומען אין די קאמפן פון 2־טן וועלט־קריג, זייענדיק א מאטראָז אין ענגלישן האנדל־פלאָט, וואָס איז געווען טאָרפעדירט אויפן צפון־אטלאַנטיק.

חיים חיט ע"ה

עטל אַראָנס—אַרש

די ליטווישע נימנאַזיע

מיין ערשטע לערנישול איז געווען די דייטשישע צוואנגשול, וועלכע איז געעפנט געוואָרן אין ראקישאק, אין משך פון ערשטן וועלט-קריג.

עס איז געווען שווער פאר אונדז, קינדער, זיך לערנען דייטש. פון אָנהייב האָט זיך די צונג געפלאָנטערט. שפעטער האָט מען זיך אקלימאטיזירט.

לייבע קלינגמאן, א הויבער און דארער יונגערמאן, איז געווען אונדזער דייטש-לערער. ער איז געווען א גוטער מענטש, און מיר, קינדער, האָבן אים רעספעקטירט. אלע אין שטעטל האָבן באוונדערט זיינע גרויסע קענטנישן אין דער דייטשער שפראך. ביי א געלעגנהייט האָט ער אויך מיט אונדז געזונגען יידישע און העברעישע לידער.

דער שילער-צוזאמענשטעל איז באשטאנען דורכוים פון יידישע קינדער. עס איז דעריבער פאר אונדז באשטימט געווארן א לערער פון יידישע לימודים. דער שטעטלשער מלמד, משה בין, האָט אונטערריכט די יידיש-העברעישע לימודים. נאָך דעם ווי די דייטשן האָבן פארלאָזן ליטע, איז געשלאָסן געווארן די דייטשישע צוואנג-שול.

א נאנצער בבל פון שפראכן איז געווארן נאָך דעם קריג, ווען די דייטשן האָבן פארלאָזט דאָס שטעטל, איז אָנגעקומען די רוסישע מאכט, און מיט איר האָבן זיך צוריקגעקערט פון עוואקואציע די ראַקישקער יידן פון רוסלאנד. כמעט אלע זייערע קינדער האָבן געערדט רוסיש. אייניקע צוריקקקערנדיקע יידן האָבן זיך פארנומען מיט געבן פריוואטע לעקציעס אין רוסיש. זיי האָבן צוגעגרייט יידישע קינדער אריינצוטרעטן אין דער רוסישער גימנאזיע, וועלכע האָט פונקציאניירט אין פאָנעווועזש.

די רוסן זיינען לאָנג אין לאנד ניט געווען און עס איז געשאפן געווארן א ליטווישע רעפובליק. נאָר שנעל האָבן זיך געעפנט ליטווישע שולן, און מיר, יידישע קינדער, האָבן אָנגעפאנגען צו לערנען דעם ליטווישן לשון — א דריטע פרעמדע שפראך.

אויפן ראג פון „נייער נאָס" און „מארק-פלאץ", אין דעם הויז פון דער געווען-נער „מעשצאנסקע אופראוע" איז געווען דער לאקאל פון דער ליטווישער גימנאזיע. תחלת האָבן די יידן נעהאט א קריטישע באציונג צו אלע ליטווישע לערנאנשטאלטן און אויך צו דער דאָזיקער ליטווישער גימנאזיע. די יידישע באפעלקערונג האָט אויסגערעכנט, אז די רוסן וועלן קומען צוריק און עס וועט ווידער ווערן א שולווען אין רוסיש. דעריבער האָבן די עלטערן זיך באמיט צו שיקן די קינדער לערנען אין דער רוסישער גימנאזיע פון פאָנעווועזש.

אין דער זעלבער צייט איז געעפנט געווארן א העברעישע פראָגימנאזיע, עס זיינען געגרינדעט געווארן תרבות-שולן. אונטער דער ווירקונג פון דער באלפור-דעקלאראציע, איז דער ציוניזם געווארן פאָפולער אין אלע יידישע הייזער. יידישע עלטערן האָבן על פי רוב געשיקט זייערע קינדער אין די שולן פון תרבות. די רעליגיעזע יידן האָבן אפגענעבן זייערע קינדער לערנען אין תלמוד-תורה און אין די עקסטירנדיקע חדרים.

איך מיט נאָך א פאָר מיטשילערינ'ס, וועלכע האָבן זיך געלערנט אין דער דייטשישער צוואנגשול און האָבן ניט געהאט קיין פינאנציעלע מיטלען צו פארן לערנען קיין פאָנעווועזש, זיינען אריינגעטראָטן אין דער ליטווישער גימנאזיע.

אין די ערשטע יארן איז ניט געווען שווער אריינצוטרעטן אין דער ליטווישער גימנאזיע. ליטע האָט נאָך נישט פארמעגט צענוג לערנביכער אין ליטוויש און, דעריבער, האָבן זיי געמוזט אונטערריכטן מיט רוסישע לערנביכער. דעמאָלט, ווער ס'האָט געקאָנט א ביסל ליט-

דאָס צוויי-שטאָקיקע הויז: דער לאַקאל פון דער ליטווישער גימנאזיע אין ראקישאַק.
אקעגן: דער פלומפּ.

ווייס און רוסיש, איז צוגענומען געוואָרן פאר א שילער אדער שילערין אין דער ליטווישער גימנאזיע.

מיין ערשטע לערערין וואָס חאָט מיך צוגעגרייט אָנקומען אין דער ליטווישער גימנאזיע, איז געווען א ליטווינערין.

אין משך פון א געוויסער צייט זיינען א סך יידישע קינדער אָנגעקומען אין דער ראקישקער ליטווישער גימנאזיע, וואָס איז געווען איינע פון די בעסטע מיטלשולן אין ליטע. די לערערס האָבן זיך באַצויגן מיט גרויסער ערנסטקייט צו זייער פּעדאַגאָגישער ארבעט. דער לערער־פּערסאָנאל איז געווען זייער א גוטער. לערערס פון פּרעמדע שפּראכן זיינען געבראכט געוואָרן פון אויסלאַנד.

ווי ס'איז באַוווסט, איז אין די האָניג-יאָרן פון דער ליטווישער מלוכה ניט געווען קיין אנטיסעמיטיזם. עס האָט געהערשט א טאָלעראַנץ צווישן די יידישע און קריסטלעכע קינדער. די לערערס האָבן געקוקט אויף אונדז אָן שום נעגאַציע און אפילו מיט רעספּעקט, אנערקענענדיק די באַזונדערע פּאַאיקייטן פון די יידישע קינדער, וואָס האָבן אין דורכשניט איבערגעשטיגן די פּאַאיקייטן פון די ליטווישע שילערס.

די יידישע שילערס אין דער ליטווישער גימנאזיע זיינען געווען באפרייט פון צו שרייבן אום שבת. די קריסטלעכע חברים זיינען געווען זייער קאָלעגיאַל און האָבן געפונען פאר ניי־טיק איבערצושרייבן די לעקציעס פאר זייערע יידישע חברים. זיי פלעגן ברענגען און אוועק־טראָגן די ביכער פאר די יידישע חברים, וועמענס עלטערן זיינען געווען פאַנאַטישע יידן. קיינע עקזאמענס פלעגן שבת ניט פּאָרקומען.

איינמאָל האָט פּאסירט, אז א ניי־אָנגעקומענער לערער האָט באשטימט א שבת־טאָג צו עקזאמינירן. די קריסטלעכע שילערס האָבן דאן פּראָטעסטירט קעגן דער פּאראָר־דענונג פון דעם נייעם לערער. דערזעענדיק אז זיי סאָלידאריזירן זיך מיט די יידישע

מיטשילער און וועלן צום עקזאמען ניט גיין, האָט דער דירעקטאָר אָפּגעשאָפט דעם אָ עקזאמען און האָט געפונען פאר זיין פליכט זיך צו אנטשולדיקן פאר די יידישע שילער.

אין לויף פון דער צייט איז דער אריינטריט פאר נייע יידישע שילערס אין דער ליטווישער גימנאזיע געווָארן שווערער. ערשטנס, האָט די דירעקציע פון דער גימנאזיע געפאָדערט צו קאָנען ליטוויש אויף א הויבער מדרגה. צווייטנס, נייע וויגטן האָבן אָנגעהויבן בלאָזן. דער ליטווישער שאָווויניזם האָט זיך געשטאַרקט און די ליטווישע לערערס זיינען געווָארן מיטגלידער פון שאָווינישטיש-קלעריקאלע אָרגאניזאציעס. עס האָבן זיך אויך פאַרערגערט די קענגזייטיקע באציונגען צווישן קריסטלעכע און יידישע שילער.

אין א פיינדלעכער אטמאָספער האָבן זיך דאָך געלערנט יידישע שילערס אין דער ליטווישער גימנאזיע. א סך פון זיי האָבן געענדיקט די ליטווישע גימנאזיע און אוועקגעפאָרן שטודירן אין פארשידענע הויכשולן. שפעטער האָבן זיי פארנומען בכבודיקע ערטער אין יידישן געזעלשאפטלעבן לעבן פון ליטע, אין ארץ ישראל און אין אנדערע יידישע קבוצים.

יידישע שילער אין דער ליטווישער גימנאָזיע

אויבערשטע ריי (פון רעכטס צו לינקס): הינדע שקליאר; יוליע סעגאל; בת-שבע ליפאָוויץ; ראסל אבעלאָוויץ; עטע שוואַרצבערג; חיה שקליאר, לאה קרוק; זעלדע כץ; רבקה קראמער; חנה-לאה קרוק

2-טע ריי: חיה פּראָזער; בריינע ריף; ברייגע צינדעל; סימע קראק; דבורה זעלבאוויץ; רבקה פלאַך; עלע-לאה קראמער.

3-טע ריי: קלומיאל; מינע גאַלבערשטאט; ראסל קארבוז; ברייגע שאָמער; יוסף כספי; חיה-הינדע סניעג; גוטקע ריף; שיינע נחומאָוויץ.

4-טע ריי: חיה-לאה סייטאָוויץ; נחמה מאירוביץ; הענינ דעקטאַר; הענינ כץ; ליבע-לאה מאירוביץ; עטל כץ; פראדע כץ.

5-טע ריי: רחה-איטע קראַמער; לאה טראפידאָ; עטל סייטאָוויץ; חיים טוביה כץ; יצחק גריז; פריידע מאטעזאָן.

טייבע אַרלין-קיל

פון מיינע שול-יאָרן

מיין מוטער, ריווע קיל, האָט זיך באזעצט אין ראקישאק אין דער ציים פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, וועו די דייטשן האָבן אָקופּירט ליטע. מיר האָבן געווויינט ביי שרה לאהן רעזניקאָוויץ, עליה השלום, אין הויז.

עם זיינען שוין אוועק פיל יאָרן און עד היום איז מיר ראקישאק שטארק ליב און טייער. איך געדענק ראקישאק אין פארשיידענע פּעריאָדן, אויך די דייטשישע אָקופּאציע בשעת דעם ערשטן וועלט-קריג און אויך די דייטשישע צוואנגשול, ווו כ'האָב זיך דאָרט גע-לערנט.

די דייטשן האָבן געעפנט צוואנגשולן. די שול פאר יידישע קינדער איז באשטאַנען פון דריי קלאסן, וואָס האָבן געלערנט אין איין צימער. דער לערער אין שול, לעאָן קלינגמאן, איז געווען א מילדער און גוטער מענטש, אָבער, ער האָט ניט געקאָנט האלטן קיין דיסציפּלין אין שול. באזונדערס האָט ער ניט געקאָנט דיסציפּלינירן די יינגלעך. כ'געדענק, ער האָט געהאָט א שטעקל, מיט וועלכן ער פלעגט די יינגלעך שלאָגן, אָבער די שילער האָבן איין מאל זיין שטעקל ארויסגענומען און ארויינגעוואָרפן אין נאָענטן טייכל. א פּחד פלעגט אונדז באפאלן, וועו אין שול איז אראָפּגעקומען דער דייטשישער אינספּעקטאָר. עס האָט פּאסירט, אז וועו א שילער פון דריטן קלאַס האָט זיך מיט עפּעם פארזינדיקט, האָט ער באקומען שמיין. אויב דער א באשטראָפטער שילער האָט ניט געוואָלט קומען מער אין שול, האָט מען אים געבראכט מיט פּאָליציי.

הגם דער דאָזיקער אינספּעקטאָר איז געווען זייער א שטרענגער און ער האָט, אין דער

יידישע קינדער אין דער דייטשישער צוואנגשול

די דייטשן אין ראַקישאָק בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה.

אויבערשטע בילד:
אויפנאם פארן
דייטשישן
קרוינפרינץ
אין ראקישאָק.

אונטערשטע בילד:
דייטשן אויפן
מארק-פלאַץ.
אקעגן איז דער
פלומפּ.

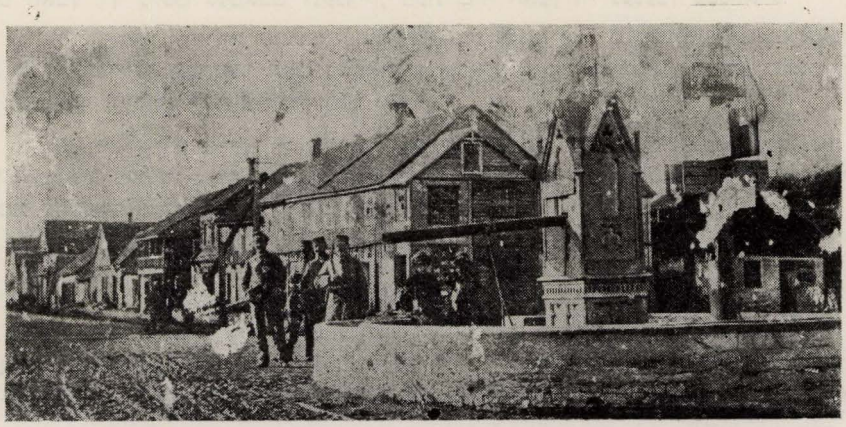

דייטשישער צוואנגשול פאר קריסטלעכע קינדער, געשלאָגן די מיידלעך, אָבער מיר, יידישע מיידלעך, האָבן פון אים קיין קלעפּ ניט געקראָגן.

מען האָט אונדז אין דער דייטשישער שול געגעבן מילך, וואָס אפט פלעגט עס זיין צוגעברענט און פארדויכערט, אָבער טרינקען האָבן מיר געמוזט. עס איז געווען א שול־דאָקטער, וואָס האָט אויפגעפאסט אויף אונדזער געזונט און אונדז געגעבן איינשפריצונגען קעגן טיפוס, וואָס האָט דעמאָלט געבושעוועט.

די דייטשן האָבן אַכט געלייגט אויף דער סאניטאַרער זייט פון שטעטל, און ווען די טיפוס־עפידעמיע האָט זיך שטארקער פארשפרייט, האָבן זיי אָפּגעשאָרן די בערד ביי אייניקע יידן. כ'געדענק, ווי בערע לאהם פלעגט ארומגיין מיט א רויטן טיכל פארבונדן דעם פּנים, ווייל די דייטשן האָבן אים אָפּגעשאָרן די באָרד, און אָן דער באָרד האָט ער זיך געשעמט ארומגיין.

איינמאָל איז געקומען צופאָרן דער קרוינפּרינץ קיין ראקישאָק, און דאָס שטעטל האָט פאר אים געמאכט א גרויסן קבלת פּנים. מען האָט אויפגעשטעלט שיינע טויערן, באפוצטע מיט בלומען. דער קריסטלעכער פאָרשטייער האָט אים באגעגנט מיט ברויט און זאלץ ביי דער תיפלה, און, להבדיל, אונדזער רב ע"ה, — ביים רויטן בית המדרש. אויך אונדזערע שול־קינדער האָט זיך באטייליקט אינעם פּאראד פארן קרוינפּרינץ. מיר זיינען אלע געווען אָנגעטאָן אין ווייסע פארטעכער און מיין שוועסטער זינא האָט פּרעזענטירט דעם גאסט מיט א קראנץ בלומען.

* * *

די דייטשן האָבן שוין דעמאָלט ארויסגעווייזן זייערע ברוטאַלישע מעשים. ברוטאַל זיינען זיי אויך געווען צו די פראנציזישע קריגגעפאנגענע, וואָס האָבן זיך געפונען אין ראקישאָק. די א קריגגעפאנגענע פלעגן ביינאכט שלאָפן אין בארָאקן און בייטאָג זיינען זיי געגאנגען שווער ארבעטן.

הינטער אונדזער דירה איז געווען א גרויסער גאָרטן, ווו די פראנצויזן האָבן געגראָבן זאמד, וואָס עס איז געווען נייטיק צו בויען די קלייבאָן־לייניע: פון שטעטל צום וואקזאל. זיי האָבן שרעקלעך געליטן הונגער און בגנבה פלעגן מיר, קינדער, זיי געבן ברויט. מען האָט עס געדארפט טאָן פאַרזיכטיק, ווייל אויב די דייטשן האָבן באמערקט ווי מיר דערלאנגען זיי עסן, האָבן זיי שווער באשטראָפט די פראנצויזן. עס זיינען געווען אויך גוטע דייטשישע וועכטער, וואָס האָבן זיך נישט געמאכט זעענדיק, בעת מיר האָבן זיי געגעבן עסנווארג.

די פראנצויזן זיינען געווען אין ראקישאָק א גאנצן יאָר. כ'געדענק איין גרויזאמען פאל, ווען א דייטשישער וועכטער האָט געשאָסן א פראנצויז נאָר דערפאר, וואָס ער האָט לאנגזאם, ניט אזוי גיך, געפירט די טאטשקע מיט זאמד.

מען דערציילט אויך, אז איינמאָל האָט א פראנציזישער קריגגעפאנגענער זיך געוואָגט נאָך א פראָש, כדי צו כאָפּן אים און מיט דעם שטילן דעם הונגער, האָט אים א דייטשישער זעלנער דערפאָר דערשאָסן.

די תרבות־שול

נאָך דער עוואקואציע פון די דייטשן, זיינען אין ראקישאָק, ווידער, אנטשטאנען חדרים. עס זיינען געקומען די באָלשעוויקעס און דערנאָך די ליטווינער. דעמאָלט האָט זיך געגרינדעט די תרבות־שול. אין אָנהייב זיינען געווען דריי קלאסן. מען האָט אננאושירט צוויי לערער פון קאָוונע, גאָלדאפּט און יודעלעוויטש. אויך חנה יאקאָבסאָן איז געווען א לערערין אין שול.

א סך קינדער פון דער דייטשישער צוואנגשול זיינען געווארן שילער פון דער תרבות־

די מוסדות פון תרבות אין ראקישאָק, יאָר תרפ"ז. שילער און תרבות-טוער פון דער פּראָגימנאזיע, בית-ספר אין גן ילדים.

לעזערס פון ראקישקער בית-ספר תיכוני. פון רעכטס צו לינקס שטייען: וולאדאס אדאמאניס (ליטווינער); אברהם יאָסעלאָוויץ; דוד סודאווסקי; אפרים גרינבערג. פון רעכטס צו לינקס (זיצן): סאווסידראוואָיטע (ליטווינעריו); י. כספי; יחיאל זאַמעט; פרומע גרינגארד.

שול, און אויך איך בתוכם. מיר האָבן אלע, מיט גרויסער פלייסיקייט, זיך אריינגעטאָן אין די לימודים, פּונקט ווי מענטשן, וואָס זיינען געווען שטארק דאָרשטיק און קריגן פּלוצלינג וואַסער. אינטערעסאנט זיינען געווען פאר אונדז די שיינע און צויבערדיקע דערציילונגען פון די העברעישע לערנביכער, די גימנאסטישע איבונגען און, דער עיקר, די העברעישע לידער. דאָס ערשטע העברעישע ליד, וואָס דער לערער יודעלעוויטץ האָט אונדז אויסגעלערנט, איז געווען ח. נ. ביאליקס „אל הצפור". אָפט זיינען געווען איינגעאָרדענט קינדער־קאָנצערטן. דער ערשטער קינדער־ספּעקטאַקל איז פאָרגעקומען אין דער ארבאטינע.

אונדזער שול האָט געהאט א גאָרטן, ווו עס זיינען געוואקסן פארשיידענע גרינסן און בלומען. מיר, שול־קינדער, האָבן אויפגעפּאסט דעם גאָרטן, אויך אין דער צייט פון די שול־פעריען.

שטארק ליב איז אונדז אלעמען געווען די שול און די לערער אין שול. אָבער די לערער יודעלעוויטץ און גאָלדאפט זיינען אוועקגעפאָרן פון ראקישאָק און ס'איז געווען שווער צו קריגן אנדערע גוטע לערערס אויף זייער פּלאַץ.

ראקישאָק האָט א לאנגע צייט געזוכט פּאסיקע לערער. אָבער שווער איז געווען צו קריגן אזוינע גוטע לערער, ווי גאָלדאפט און יודעלעוויטץ. מען האָט אין א צייט ארום אנגאזשירט דעם לערער חפצאוויטש. ער איז געווען א משונהדיקער מענטש. ער פלעגט ריידן מער רוסיש ווי יידיש און סיי זומער און ווינטער איז ער ארומגעגאַנגען מיט א גרויסן גראָען ווארעמען מאַנטל. ער האָט ניט געקאָנט קיין צופיל עברית און אויך ניט געקאָנט דיסציפּלינירן די קינדער אויף זיינע לעקציעס. פריער איז ער געקומען אַליין, אָן זיין פרוי, שפּעטער, אראָפּברענגענדיק זיין פרוי, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אז זי איז געווען גאָר א קריסטין. די עלטערן

פון רעכטס, אויבערשטע ריי, שטייען: ירחמיאל רוך; חנא אַרש; יעקב גיוואווסקי; חאצע כץ.
מיטלסטע ריי: דוד סודאַווסקי; מיכאל חרמץ; יחיאל זאמעט; הלל איידעלסאָן; יוסף כספּי; יהושע צין; אברהם יאָסעלעוויץ.
פאָדערשטע ריי: בוניע גאָלדבערג; אפרים גרינבערג; פרומע גרינגארד; וולאדאס אדאמאניס (ליטווינער); שפרה לויפער, רבקה נחומאָוויץ.

און די שול-פארוואלטונג האבן אנגענומען מיטלען ווי פטור ווערן פון אים. נאך לאנגע אונ-טערהאנדלונגען האט מען אים געגעבן א קאמפענסאציע פון 300 ליט און ער איז פון אונדז אוועקגעפארן.

אויף זיין ארט איז אנגעקומען דער טרויעריק-בארימטער כספי, וועלכער האט איבער-געלאזט א שטענדיקן פלעק נאך זיך . . .

דער לערער חפצאוויטש, ווען ער האט זיך געזעגנט מיט דער שול-פארוואלטונג, האט ער געזאגט בזה הלשון: פון מיר זייט איר פטור געווארן מיט 300 ליט, אבער פון אט דעם פארשוין, כספי, ווען איר פאר קיין געלט נישט פטור ווערן. זיינע ווערטער זיינען אין דעם פרט געווען שטארק-טרעפלעבע . . .

כספי האט געהאט א שטארק בלייבן פנים, מיט ווייסע הענט, מיט צוויי שארפע אויגן, וואס האבן אין אייך אריינגעקוקט, טיף אין דער נשמה. זיינע האר זיינען געווען תמיד צעשוויבערט. ער איז געווען א שטארק-נערווועזער און אן אומרואיקער, און די א אומרואיקייט האט אויף אונדז ארויפגעווארפן א מורא און ארויסגערופן אן אומצוטרוי צו אים.

ער איז געווען אונדזער געזאנג-לערער. אויב עמעצער האט געהאט דעם מינדסטן טעות ביים זינגען, האט ער געקאנט געבן א שטארקן פאטש.

כ'געדענק, ווי א שילער האט אנגערופן כספין: „כלב, הונט דו איינער"—און איז גלייך ארויסגעלאפן פון מחלקה (ער האט מער ניט באזוכט די שול). כספי האט דאן פארופן אלע קינדער און ביי זיי געפרעגט וואס פאר א שטראף קומט אט דעם שילער, זיינען אלע געבליבן שטום פון פחד פאר כספין. אבער איין דרייסטער שילער האט זיך אפגערופן: „דער, וואס רופט דעם לערער הונט, איז א גרעסערער הונט פארן לערער". כספי האט פון כעס געבונדן דעם שילער פאר זיין חוצפהדיקן ענטפער און אים אריינגעזעצט אין א קארב.

כספי האט דערנאך פון קאונע אראפגעבראכט דעם לערער גלאמבאצקי, וועלכער ג-פינט זיך איצט אין ישראל. אין אנהייב האבן מיר אלע אויף אים געקוקט מיט אומצוטרוי, אבער ביסלעכווייז האבן מיר זיך צו אים צוגעווויגט און ער איז געווארן ביי אונדז זייער באל-ליבט. ער פלעגט אונדז דערציילן געשיכטעס, זינגען מיט אונדז לידער און צו אלעמען געווען ווי אן עלטערער ברודער, ניט ווי קיין אפיציעלער לערער.

דער השומר הצעיר

אין יענע שול-יארן האט די יוגנט גענומען אויפלעבן און אפט זיינען געקומען לעק-טארן פון קאונע אין אונדזער שטעטל, וואס האבן געהאלטן לעקציעס וועגן ארץ ישראל. א פאפולערע פערזאן אין שטעטל איז געווען משה וועסטערמאן ע"ה (אומגעקומען אין קאונער גטא), וועלכער איז געווען א בוכהאלטער ביי מעלערן. ער האט זייער שיין געזונגען און האט געהאלטן רעפעראטן וועגן א נייער באווועגונג, וועלכע רופט זיך „השומר-הצעיר". דער לערער גלאמבאצקי איז אויך געווארן אריינגעצויגן אין דער השומר-הצעיר-באווועגונג. צום אנהייב האט מען קיין שול-קינדער ניט אריינגענלידערט אין דער אויבן דערמאנטער ארגאני-זאציע, אבער נאך לאנגע תחנונים זיינען מיר אויך אריינגעטראטן. מען האט אויפגענייט אוניפארמען און געווארן אקטיווע מיטגלידער פון „השומר הצעיר".

דער ראקישקער „השומר הצעיר" האט איינגעשטעלט א גוטע דיסציפלין. אויף אונד-זערע קיבוצים (צוזאמענקומס) האט מען פאר אונדז פארגעלייענט פארשיידענע ליטעראריש-שאפונגען און אין אונדז איינגעפלאנצט דעם געדאנק, אז מיר דארפן זיין אן „עזר לישראל".

אפט פלעגן מיר זיך צוזאמענקומען אויפן בולווער, ווו מיר האבן געמאכט גימנאס-טישע איבונגען, און אויך איינגעארדנט אויספלוגן אין די נאענטע פעלדער און וועלדער, ווו

בײַם בוים: טײבע קיל; אהרן נחומאָוויץ. די נאָכפאָלגענדיקע רייען: לייבקע מילקין; שרה-בײלע עפשטיין; יענטע פלאָך; עטע רוך; נישט באווסט; רחה-איטע קרעמער; רבקה נחומאָוויץ; בלומה אַרש; בתיה ריף; עטע ווײנער; שרה פאַץ; מירע יאלאוועצקי; איסר וואַלפערט; חנה עלקע קרעמער; סימע ווינגרין; עליע לאה קרעמער; לייבקע הורוויטץ; ישראל שמחה שטיין; חיים טוביה כץ; נאָטע סייטאָוויץ; שער; ניט באווסט; ראובן בלומזאָן; רחה-איטע אַרעלאָוויץ; בון; מערקע כץ; ישראל לעווין; נתן לעווין; יצחק ריבאק; גיטע ראָזענקאָוויץ; שיינע לעווין; נחמה שימעלאָוויץ; בון; פּעשקע פון בית-היתומים; רחה איטע קרעמער; נפתלי סארווער; משה נחומאָוויץ.

מיר האָבן, בצבור, געזונגען ציון-לידער און עס זיינען פאר אונדז פאַרגעלייענט געוואָרן ליטעראַרישע שאפונגען און פובליציסטישע ארטיקלען פון דער ציוניסטישער באוועגונג.

אין ראקישאק איז געווען א שטארקע ציוניסטישע באוועגונג. כ'געדענק, ווי קיין ראקישאק האָט געדאַרפט אראָפקומען דער דיבטער, ל. יפה, און דאָס שטעטל האָט זיך פיבערדיק געגרייט צו זיין אָנקום. פּסח רוך האָט געקראָגן ביים גראַף א קאַרעטע מיט א פּאָר פערד און אלע אין שטעטל—פון קליין ביז גרוים—זיינען געגאנגען מקבל פּנים זיין ל. יפהן.

ביים אראָפּשטייגן אויפן וואקזאל זיינען אים געמאכט געוואָרן אוואציעס. פון באן איז צוערשט געפאָרן די פּריצישע קארעטע, מיט ל. יפהן בראש, דערנאָך האָבן מאַרשירט אין גלייבע רייען דער „מכבי" און דער „השומר הצעיר". די גאסן זיינען געווען איבערפולט. אויף די גאסן זיינען געווען גויים, וואָס האָבן געזאָגט אין ליטוויש: — „דער יידישער קייסער איז געקומען".

אונדזער וואַסערטרעגערין, אורשולע, איז דאן געשטאַנען אין געווייגט. בעת מען האָט איר געפרעגט פארוואָס ווייגט זי, האָט זי געענטפערט: ווי זאָל איך ניט ווייגען, דער יידישער קייסער וועט אוועקגענמען אלע יידן צו זיך און איך וועל ניט האָבן פאר וועמען טראָגן וואַסער, און איך וועל שטארבן פון הונגער".

אין אָוונט האָט מען איינגעאָרדנט א גרויסן באנקעט אין דער נייער תלמוד-תורה-

געבוידע. דאס גאנצע שטעטל איז געווען פארבעטן צום דאזיקן אוונט. מען האט געזאמלט א סך געלט פארן קרן היסוד.

נאך ל. יפהם באזוך האט מען אין ראקישאק איינגעפירט די ערשטע קרן קימת־פוש־קעס, און מיר פון „השומר הצעיר" פלעגן גיין זיי אויסלייזידיקן.

ראקישאק האט געהאט א שיינע יוגנט און דאס שטעטל איז געווען דער קולטור־צענטער פאר דער סביבה.

פון קאוונע פלעגן אפט קומען ציוניסטישע רעדנער, און צווישן זיי געדענק איך, א. פרידמאנען, וואס איז איצט א קאנסול פון ישראל אין טשעכאסלאוואקיע, און אויך דעם ד"ר בערגער, וואס איז שפעטער געווארן דער מנהל פון דער העברעישער גימנאזיע אין שאול.

אבער א גוטע צייט דויערט ווייניק. דער ראקישקער הימל האט זיך פארוואלקנט. דער לערער גלאמבאצקי האט באקומען פון דער מאכט א באפעל, אז ער מוז אין משך פון 24 שעה פארלאזן ליטע. (מען האט שטארק געריידט, אז כספי האט אים פארמסרט פאר דער מאכט). מיר, קינדער, און די יוגנט אין שטעטל האבן געווייניט און שטארק באדויערט וואס מען פארלירט אזא גוטן לערער און טיכטיקן געזעלשאפטלעכן טוער.

גלאמבאצקי איז אוועקגעפארן קיין קאוונע און מ'האט אים דערלייבט פארבלייבן אין ראקישאק נאך אויף א יאר.

אבער דאס באליבטע שטעטל איז געווארן ענג און די לופט איז געווארן שווער. די יוגנט — אין אנבליק פון דער רעאקציאנערער ליטווישער מאכט—האט אנגעהייבן פארלאזן ראקישאק און ליטע אויף שטענדיק.

אין א יאר ארום האט אויך גלאמבאצקי פארלאזן ראקישאק און די ארבעט פון „השומר" איז געפירט געווארן אן דעם פריערדיקן ענטוזיאזם.

* * *

איך בין דערנאך אוועקגעפארן קיין קאוונע זיך לערנען. כ'פלעג, מיט אומגעדולד, ווארטן אויף דעם אנקום פון דער פעריען־צייט, ווייל כ'האב שטארק געבענקט נאך ראקישאק.

עד היום איז ביי מיר געבליבן הייליק און טייער דאס שטעטל ראקישאק און ליב און טייער זיינען מיר אלע לאנדסלייט ווו זיי זאלן זיך ניט געפינען. דער גליקלעכסטער טאג אין מיין לעבן ווען זיין, ווען כ'וועל קאנען זען מיין אמאליקע היים, מיט וועלכער עס זיינען פארבונדן מיינע שענסטע קינדער־חלומות. ווער האט נאך אזוי גוט געקענט דעם גרויסן וואלד און קארנפעלדער, דעם קליינעם פליסיקן טייכל ווו מיר, קינדער, פלעגן ארומבראדזיען, דעם קצב עפשטיינס ברונעם, וווהין מיר פלעגן נעמען וואסער צו אויפקאכן טיי אויף שבת, און דעם גלחם סאד, פון וועלכן מיר זיינען געווען געאגט דורך די וועכטער.

עס זיינען פארבייגעלאפן א סך, א סך יארן. כ'געדענק נאך איצט יעדער פרט, יעדע קליניקייט. ווער האט זיך געקאנט פארשטעלן, אז אויף דער זעלביקער ערד, וועלכע איז אזוי זארגלאז דורך אונדז קינדער באטראטן געווארן, זאל ווערן דורכגעווייקט מיטן בלוט פון אונדזערע ברידער און שוועסטער, פון אונדזערע פרייגד, פון די טייערע ראקישקער יידן. איך בלעטער פון צייט צו צייט מיינע זכרונות און די בילדער פון מיין ראקישקער אלבאם. פון יעדן בלאט פון מיין אלבאם פאכעט א טרויער, א שטארקע מרה שחורה און די גרויסע טראגעדיע פון אונדזער קאטאסטראפע. עס קומט מיר אויס, ווי די אלע אלבאם־בילדער ווייניען און קרעכצן אויף דאס וואס איז געווען און עס וועט שוין קיינמאל נישט זיין.

אברהם יאָסעלעוויץ

דער בית ספר און פּראָגימנאַזיע

צווישן די פארשיידענע אינסטיטוציעס, וועלכע ראקישאק האָט פארמאָגט, האָבן פאר־נומען א חשובן פּלאַץ: די תרבות־פאָלקשול און די פּראָגימנאזיע, וואָס זיינען געווען אין איין בנין. די דאָזיקע אנשטאלטן האָבן באקומען א מלוכה־סובסידיע פון דער ליטווישער רעגירונג און אויך לערן־מכשירים, אפילו א מוזיקאלישן אינסטרומענט.

דער ניווא פון די לימודים איז געווען הויך. די אונטערריכט־שפּראך איז געווען העב־רעיש. די צאָל קינדער איז געווען גרוים און זייער חשק צו די לימודים איז געווען על צד היותר טוב.

די אָ דערמאָנטע אנשטאלטן האָבן משפּיע געווען אויף דער יוגנט צו האָבן אן אינ־טערעס אין דער העברעישער שפּראך. די פייערונגען פון אונדזער נאציאָנאלע יום־טובים, ווי חנוכה, חמשה עשר בשבט, ל"ג בעומר, האָבן בלי ספק גוט משפּיע געווען, איינפלאנצנדיק א גרויסע ליבשאפט צו אונדזער העברעישער שפּראך און צו ארץ ישראל.

אפט זיינען פאָרגעקומען קאָנצערטן פון די תלמידים, וואָס האָבן צוגעצויגן א גרויסן עולם. דער זאל האָט געשטורעמט פון אָוואציעס.

די לערערס האָבן א סך געטאָן אויפן געזעלשאפטלעכן און קולטורעלן געביט. זיי זיי־נען געווען אקטיווע מיטגלידער פון „קרן היסוד", „קרן קיימת", „מכבי", „בית היתומים" און פון וועד פון תרבות.

עס האָבן אויך עקסעסטירט אָוונט־קורסן, וווּ מען האָט געלערנט העברעיש און אויך אלגעמיינע לימודים. דער לימוד נאָטוריסנשאפט איז אילוסטרירט געוואָרן מיט וויסנשאפט־לעכע עקספּערימענטן.

די לערערס פון די דערמאָנטע דערציונגס־אנשטאלטן האָבן אפט געהאלטן עפנטלעכע לעקציעס און געזונג אנטוויקלען ספּארט צווישן די עלטערן פו די קינדער. עס האָט זיך אָרגא־ניזירט א דאנק דער איניציאטיוו פון די לערערס אן עלטערן־גרופּע, וואָס האָבן געשפּילט פוטבאָל צוזאמען מיט דעם לערער־פערסאָנאל. אייניקע לערערס זיינען געווען גאָר גוטע גימ־נאסטישע ספּעציאָליסטן.

איך קאָן מיט ווייטאָג און בענקשאפט זאָגן: „אשרי עין ראתה כל אלה", אָבער ווו נעמט מען יענע צייטן, וואָס זיינען אוועק אויף אייביק.

צום סוף ווילּ איך אויסרעכענען די לערערס, וואָס האָבן געארבעט פאר מיין צייט:

דער לערער־ראט פון בית ספר איז באשטאנען פון די פאָלגענדיקע פערזאָנען: י. כספי (מנהל); א. יאָסעלעוויץ און ד. סודאווסקי. אין פּראָגימנאזיע האָבן אונטערריכט די פאָלגענ־דיקע לערערס: אינזש. י. זאמעט (מנהל); י. כספי; ד. סודאווסקי, א. יאָסעלעוויץ, גרינבערג און פרוי פ. גרינשטיין. חוץ די אויבן דערמאָנטע לערערס זיינען געווען אויך 2 לערערס ליט־ווינער, וואָס האָבן אונטערריכט ליטוויש און האנטארבעט.

פאַרשטעלונג פון די שול-קינדער. נעבן די קינדער שטייט דער לערער א. יאַסעלעוויץ

פון דער ראַקישקער „קולטור-ליגע"

שרה ספיוואַק

די טעטיקייט פון דער „קולטור-ליגע"

(1919-1923)

זייער אין אנגעזעענעם אָרט האָט פארנומען די יידישע „קולטור-ליגע", וועלכע האָט זיך געגרינדעט אין יאָר 1919. א גרויסע פרייד האָט ארומגעבאפט די גאנצע ארבעטער-יוגנט —שוסטער, שניידער, סטאָליארעם און אנדערע פאַכלייט, וואָס האָבן זיך נאָר וואָס צוריקגע-קערט פון רוסלאנד, פון די פארשיידענע גרויסע רוסישע טעטיקייט. די רעוואָלוציע אין רוסלאנד האָט אין זיי אריינגענעבן א נייעם שטראָם פון געזעלשאפטלעכער ענערגיע, באַרייכערט זייערע גע-דאנקען און אין זיי אָנגעצונדן דעם דראנג צו פרייהייט און קולטור.

דאָס שטעטל איז אויך נאָכן ערשטן וועלט-קריג געווען איינגעטיילט אין 2 קלאסן. א מער באַלעבאטישע פערזאָן האָט זיך ניט געוואָלט חברן מיט אַן ארבעטער.

לאנגוויליק איז געווען דאָס לעבן פאר די צוריקגעקומענע ארבעטער פון רוסלאנד. עס איז ניט געווען קיין ביבליאָטעק און מ'האָט געלעבט אָן קולטור און אָן א געזעלשאפט-לעבן. טאקע דערפאר איז די פרייד געווען גרויס, ווען מאיר נחום כץ, א בלאסער יונ-גערמאן, האָט ארויסגעלאָזט א רוף צו אלע ארבעטער, וואָס האָבן א ווילן צו לערנען זיך און צו באַרייכערן זייערע ידיעות, זאָלן זיך צוזאמענקומען ביי אים אין זיין דירה.

אויף א קליינעם בוידעם-שטיבל, שבת נאָכן טשאָלענט, האָבן מיר, מיט קלאפּענדיקע הערצער, זיך צונויפגעקומען צו מאיר-נחומען כץ אין דירה. צוליב ענגשאפט איז מען געזעסן קאָפּ אויף קאָפּ און אלעמענס אויגן זיינען געווען געצילט צום בלייכן יונגנמאן, וואָס האָט אונדז אלעמען באַטראכט מיט א טיפער שוואַיגנדיקייט.

אָט ווערט זיין בליק שארפער און זיין פּנים באקומט א ראָזלעבע פארב. ער הייבט אָן מיט די דאָזיקע ווערטער: „חברים און פריינד!". שוין ביי די ערשטע רייד ווערט עפעס אזוי ליב און גוט, און א נאָענטקייט פילסטו צו דעם דאָזיקן יונגנמאן, וואָס דערציילט אונדז, אז מיט אייניקע וואָכן צוריק האָט זיך געגרינדעט אין קאָוונע א יידישע קולטור-געזעלשאפט, וואָס רופט זיך א.נ. „קולטור-ליגע", און אונדזער חוב איז צו שאפן דאָ אן אָפּטייל, וועמענס אויפגאָבע זאָל זיין צו פארשפרייטן ליכט און וויסן צווישן דער יידישער ארבעטער-יוגנט, וואָס האָט ניט געהאט די מיגלעכקייט צופיל צו לערנען און דערהויפט די יעניקע, וואָס האָבן צוליב דער פארערמטקייט און עקאָנאָמישער נויט, ניט באזובט קיין שול, חוץ א חדר, און מיידלעך האָבן גאָרנט צו שרייבן בלויז אן אפיר ביי דער שטעטלשער רביצין.

מיט גרויסער צופרידנקייט און תענוג האָבן מיר אויסגעהערט דעם אינהאלטרייכן און ענטוזיאסטישן רעפעראט פון מאיר נחום כץ, און אויף זיין פראגע — ווער פון אונדז איז גאָרנט טעטיק אין רוסלאנד פאָליטיש אָדער קולטור-געזעלשאפטלעך, — האָבן זיך אויפגע-הייבן הענט, כמעט א העלפט פון די פארזאמלטע, און צווישן זיי איך, די שרייבערין פון די שורות.

עס איז אויסגעקליבן געוואָרן א קאָמיטעט און מען איז צוגעטראָטן גלייך צו דער

ארבעט. מ'האט אפגעדונגען א גרוים הויז אין יורדזיקע, כדי צו האבן א לאקאל אי אויף א פאלקשול און אי זאל זיין א פלאץ, ווו מען זאל זיך קאנען צוזאמענקומען.

עם זיינען אויסגעטיילט געווארן קאמיסיעס, אויך א ספעציעלע ביבליאטעק־קאמיסיע איז אויסגעטיילט געווארן, וועמענס אויפגאבע איז געווען גיין זאמלען יידישע ביכער און אויך אויסשרייבן פון קאוונער „קולטור־ליגע" א געוויסע צאל ביכער.

די דערעפענונג פון דער יידישער ביבליאטעק אין ראקישאק איז פארגעקומען אויף א פייערלעכן אופן.

עם האט זיך באלד געגרינדעט א יידישע פאלקשול און דערנאך זיינען אויך געעפנט געווארן אוונט־קורסן פאר דערוואקסענע. מאיר נחום כץ איז געווארן דער שול־פארוואלטער און דער פארזיצער פון דער „קולטור־ליגע". ער האט אקטיוו געארבעט, מיט גרויסער ליב־שאפט און איבערגעבנקייט. די לערערין אידא דעקטאר און דער לערער שאפירא זיינען אויך געווען שטארק־אידאליסטישע לערער.

עם געדענקט זיך, ווי די קינדער, אפשטאמיקע פון דער געדיכטער ארעמקייט אין שטעטל, האבן זיך פלייסיק געלערנט. זייערע קאנצערטן און אלע אויפטריטן פון די קינדער זיינען געווען פול מיט טעם און שיינקייט.

איך געדענק אן ערב שבועותדיקן ווארעמען טאג. די זון האט געווארפן הויפנס שטראלן איבער די ענגע גאסלעך. געשמאקע מיי־ריחות האבן געדופט. אין גאס איז פריש און מחיהדיק, און דו פילסט, ווי ביי דיר האבן אויפגעשפראצט פליגלען.

אין אזא טאג איז איינגעארדענט געווארן אן אויספלוג פון די שול־קינדער אין וואלד ארויס. די קינדערלעך האבן מארשירט אזוי באצויבערדיק אינאיינעם מיט זייערע אי־בערגעבענע לערערס, און זייערע יונגע שטימלעך און יונגיטשקע טריט האבן הילכיק אפגעקלונגען איבערן שטיינערנעם ברוק. זיי האבן זייער שיינע לידער געזונגען און אויך האט זייער שיין אפגעקלונגען א. רייזענס שבועות־לידל:

„נאך צווייגעלעך קינדער אין וואלד לאזט זיך גיין
און פריילעך מיט לידער כסדר,
אזויווי עס וואלט אויף דער וועלט נישט געווען
קיין רבי, קיין קאנטשיק, קיין חדר."

יום־טובדיק האבן אויסגעזען די קינדער מיט די לערערס. אויף קאמייער גאס זיינען ארויס די יידן פון די הייזער, בעת זיי האבן דערהערט די זיסע שטימלעך פון די קינדער. די מיידלעך, מיט פארפלאכטענע סטענגעס פון אלע קאלירן—בלאָ, געל און גרין, — האבן אויסגעזען צעבליטע ווי מיי־בלימלעך. אלעמענס פנימער האבן געשיינט פון גליק. מיט צעשטראלטע פנימער און אין א געהייבענער באגייסטערונג זיינען נעבן די קינדער געגאנגען אידא דעקטאר און דער לערער שאפירא, נאכקוקנדיק די קינדער מיט גרויסער ליבשאפט.

לעבעדיק און מונטער זיינען די קינדער געגאנגען. ארויסגייענדיק פון שטעטל האבן זיי כסדר געזונגען דאס לידל: „דער ליבער זומער", ביז זיי זיינען געקומען אין נאענטן וועלדל. אויפן שוים פון דער נאטור האבן די קינדער פארבראכט היבשע שעהן. דערנאך האבן די קינדער זיך צוריקגעקערט מיט פיל פרייד אין שטעטל, צו זייערע היימען.

אזוינע אויספלוגן פלעגן אפט דורכגעפירט ווערן מיט די שול־קינדער.

* * *

עס זיצן צוזאמען מיט די קינדער: אידא דעקטאָר און דער לערער אינגל.

די יידישע פאָלקשול גייט, ל"ג בעומר, אויף אן אויספלוג

די יידישע פאלקשול אין די קולטור-ליגע-טעטיקייט האבן זיך, אין א קורצער צייט, שטארק אנטוויקלט. עס קומען זען אונדזער ארבעט די באַרימטע פעדאגאגין העלענע באצקע-לעס און אינזשינער אבראמסאן. זיי לויבן זייער שטארק אונדזער פרוכטבארע טעטיקייט.

עס ווערט געגרינדעט א דראמאטישער קרייז אונטער דער אנפירונג פון שלמה רובין, וואס ווינט שוין פיל יאָרן אין יאהאנעסבורג. אלע פרייטאג-צו-נאכט זיינען פאַרגעקומען ליטעראריש-ארטיסטישע אוונטן, וואס האבן געהאט א קאלאסאלן דערפאלג. די אוידיטאריע איז באשטאנען על פי רוב פון אן ארבעטער-יוגנט און אויך יחידים פון דער שטעטלשער אינטעליגענץ, וואס האט זיך אויך אנגעהויבן אינטערעסירן מיט אונדזער טעטיקייט.

עס עפענען זיך אויך אוונט-קורסן און עס קומען פאר אפט לעקציעס און פארשיי-דענע פארווייזונגען.

די ארבעט פון דער „קולטור-ליגע" איז געווארן שטארק פארצווייגט, אבער אין 1923 שליסט די מאכט די „קולטור-ליגע". עס איז געבליבן טעטיק נאר די פאלקשול, וואס ווערט אויך געשלאסן אין יאָר 1928 צוליב דוחק אין לערער און אין פינאנציעלע מיטלען.

עס שטארבט אבער ניט אף די פאליטיש-געזעלשאפטלעכע ארבעט. דאס פייער פון דער „קולטור-ליגע", וואס איז אנגעצונדן געווארן אין די הערצער, לעשט זיך ניט אויס. די פראגרעסיווע ארבעטער-כוחות האבן אין אומלעגאלע באדינגונגען געפירט א פראדוקטיווע פאליטישע און קולטור-געזעלשאפטלעכע טעטיקייט.

מיכל אין שלמה פעלדמאן

וועגן דער „קולטור-ליגע" און אירע אקטיוויטעטן

די „קולטור-ליגע" אין ראקישאק האט פארשריבן א וויכטיק קאפיטל אין דער געשיכ-טע פון דער קולטור-געזעלשאפטלעכער ארבעט אין ראקישאק. א דאנק דער איניציאטיוו פון מאיר נחום כץ און בערטא אבראמאוויץ, איז די „קולטור-ליגע" געגרינדעט געווארן אין יאָר 1919. די קאמיטעט-מיטגלידער זיינען, בעת דער גרינדונג, געווען די פאלגענדיקע: מאיר נחום כץ (פאָרזיצער); שרה ספיוואק (סעקרעטאר); בערטא אבראמאוויץ; אידא דעקטאר; לאה סאדור; אסתר אגינס; שלמה שמעונאוויץ; יאנקל מאראן; ביניש קרעם און פייבוש סיניאָר.

די צענטראלע פון דער „קולטור-ליגע" איז געווען אין קאוונע. ביי דער צענטראלע איז געווען שטארק טעטיק די פרוי שרה צרפת, וועלכע פלענט ספעציעל קומען אין ראקישאק צו העלפן אין דער ארבעט, געבנדיק מעטאדישע אנווייזונגען.

אין פראגראם פון דער „קולטור-ליגע" זיינען געווען אנגעמערקט די פאלגענדיקע טעטיקייטן: עפענען א פאלקשול אין יידיש, אוונט-קורסן פאר דערוואקסענע און צו גרינדן א ביבליאָטעק; צו שאפן א דראמאטישע סעקציע און א ליטערארישן קרייז; צו שאפן א ספארט-ארגאניזאציע און אויך א יוגנטלעכן ספארט-קרייז, וואס זאל זיך אנרופן מ.נ. „וואנ-דערפויגל".

צוערשט איז געעפנט געווארן א יידישע פאלקשול אין א הויז אויף יורדזיקע. עס האבן זיך אויסגעטיילט 5 קלאסן מיט א צאל שילער פון 75. די לערערס זיינען אין פארשיידענע

צייטן געווען: אינגל, שאפּירא, הימלשטיין, לאפּ, ביענע מרדכילעוויץ, רעזניק און אידא דעק־טאר. דער ערשטער שול־פּאַרוואלטער איז געווען מאיר נחום כץ און דערנאָך איז געוואָרן פּאַרוואַלטער אידא דעקטאר.

די שול־קינדער זיינען געווען פון די אָרעמסטע שיכטן פון ראַקישאָק. חוץ אלגע־מיינע לימודים זיינען געלערנט געוואָרן: יידיש און יידישע געשיכטע.

די שול איז געווען אָנגעשלאָסן אָן דער קאָוונער שול־צענטראלע, וואָס בראש איר זיי־נען געשטאנען העלענע באצקעלעס, אינזש. אבראמסאָן און די אויבן דערמאָנטע פרוי צרפת.

דער שול־בודזשעט האָט זיך געדעקט פון אונטערנעמונגען, בלימל־טעג און פון בא־שטייערונגען. מען פלעגט פון צייט צו צייט אויך באקומען א קליינע סובסידיע פון דער ליטווישער שול־מאכט.

די באציונג צו דער יידישער שול מצד די ציונים־טיש־העברעישע עלעמענטן איז גע־וען ווייט ניט קיין צופרידנשטעלנדיקע, און די העברעישע לערערס האָבן אַרויסגעוויזן א נעגאטיוע שטעלונג צו דער יידישער פאלקשול. עס זיינען אויך געמאכט געוואָרן שווע־ריקייטן ביים באקומען די שול־סובסידיע. עס האָט פאסירט, אז הרב ר' בצלאל האָט געפּא־דערט פון די לערער פון דער יידישער שול, זיי זאָלן אָפּגעבן עקזאמענס אויב זיי קאָנען א בלאט גמרא. אזא מין פּאָדערונג האָט באשוועדט דער יידישער שול צו באקומען איר מלוכה־סובסידיע.

דאָך, מיט די גרעסטע אָנשטרענגונגען, האָט די שול עקסעסטירט ביז 1928, אויך נאָכן שליסן די „קולטור־ליגע".

אין דעם זעלביקן צייט־אָפּשניט, וועו די יידישע פאלקשול האָט עקסיסטירט, זיינען

פון רעכטס צו לינקס — צווייטע רייע — זיצן: דער ערשטער — שלמה פעלדמאן; די פינפטע — כיענע מרדכילעוויץ; דער זעקסטער — דער לערער לאפּ.

געווען טעטיק אוונט-קורסן פאר דערוואקסענע, ווו מ'האט געלערנט יידיש, יידישע געשיכטע און פאליטישע עקאנאמיע. עס איז געהאלטן געווארן א ציקל לעקציעס איבער דער פראנ-צייזישער רעוואלוציע.

די לערערס פון דער יידישער פאלקשול זיינען אויך געווען די לערערס אויף די אוונט-קורסן און זיי האבן אויך געהאלטן לעקציעס אויף א פארשיידנדיקער טעמאטיק.

ביי דער „קולטור-ליגע", אין איר לעצאלן פעריאד, האט אויך עקסעסטירט א ביב-ליאטעק פון 1800 יידישע ביכער. עס האט זיך באקומען דאן א גרויסע צאל ביכער פון פיפל-דעליעף אין אמעריקע. די ביבליאטעק האט זיך געפונען אין לאקאל פון דער יידישער פאלקשול. אן אבאנענט פון ביבליאטעק האט געדארפט געבן קויציע 5 ליט און צאלן 1 ליט א חודש.

ווען ס'איז געשלאסן געווארן די „קולטור-ליגע", האט די פאליציי קאנפיסקירט אלע ביכער פון ביבליאטעק, איבערגעבנדיק עס אין רשות פון דער יידישער קהילה.

עס איז ביי דער „קולטור-ליגע" געווען א ליטערארישער קרייז און א גוטע דראמאטישע סעקציע. אויף די ליטעראריש אוונטן האט מען באהאנדלט ווערק פון שרייבער און עס פלענן אויך איינגעארדענט ווערן קעסטל-אוונטן.

מיט דער דראמסעקציע האבן אנגעפירט די לערערס פון דער פאלקשול און אויך ש. רובין און לאה סאדור. א געוויסע צייט איז אין שטעטל געווען א טאלענטירטער ארטיסט, וואס ער איז צו אונדז געקומען פון קאוונע. זיין פאמיליע געדענקען מיר ניט, ווייל מען האט אים תמיד גערופן מיטן מיסטעריעזן נאמען „שמערעלע". ער איז געווען א באגאבטער מענטש, וואס האט אויך געהאלטן אינטערעסאנטע רעפעראטן און געקאנט גוט אינסצענ-זירן, אויף א קאנדענסירטן אופן, פארשיידענע ליטעראריש ווערק. זייער געלונגען האט ער אינסצענויזירט „טביה דער מילכיקער", אויסטיילנדיק בולט טוביהס ספקות ווענן גאט.

עס זיינען דורך דער דראמסעקציע, ווען מאטא איז געווען: „מיר וועלן און וועלן זיין", — אויפגעפירט געווארן די פאלגנדיקע פיעסעס: „דער דארף-יונג" פון ל. קאברין; „די משפחה" פון ה. ד. נאמבערג, ש''ע, „טביה דער מילכיקער", „צעזייט און צעשפרייט" און אנדערע.

בעת דער שליסונג פון דער „קולטור-ליגע" זיינען פארגעקומען ארעסטן. עס זיינען ארעסטירט געווארן: מאיר יעקב כץ, אידא דעקטאר, העניע אבראמאוויץ, בייניש קרעס, פארטנאי און שרה ספיוואק.

אין 1924—מערץ-אפריל, איז אידא דעקטאר באפרייט געווארן אויף קויציע און איז געקומען קיין ראקישאק. זי האט פאר איר אוועקפאר פון ראקישאק געווארן איבערלאזן א גרופע, וואס זאל באנייען די ארבעט פון דער „קולטור-ליגע" און זי פירן אפילו אומלעגאל. זי האט די דאזיקע ארבעט אנגענטרויט חיים עליען אבראמאוויץ.

חיים עליע אבראמאוויץ האט איבערגענומען די דאזיקע פאראנטוואָרטלעכע ار-בעט. ער האט צוגעציגן צו דער ארבעט נאך א פאר אקטיוויע חברים. די טעטיקייט איז גע-פירט געווארן אומלעגאל. קיין ראקישאק איז אויך אפט געקומען משה בירגער פון פאנע-ווזש, וואס האט געהאלפן פירן די ארבעט. חברים פון ראקישאק האבן זיך בסתר געטראפן מיט פאנעווזשער טוערס פון דער לינקער באוועגונג און אויך מיט קריסטלעכע חברים. עס

אקטיוע מיטגלידער פון דער ספֿאָרט-אַרגאניזאציע

פון רעכטס צו לינקס — דער פינפטער אין ריי — שטייט מיכל פעלדמאן. עס זיצן, אין דער צווייטער ריי, פון רעכטס צו לינקס: די זעקסטע איז רחל הימלשיין און דער זיבעטער איז דער פארדינסטפֿו־ לער לערער יאנקל הימלשיין.

זיינען געשאפן געוואָרן געהיימע קעמערלעך אויף צו פירן פֿאָליטישע טעטיקייט. אזוינע אומ־ לעגאלע קעמערלעך זיינען געווען אָרגאניזירט אין פֿאָנעדעל, סעווענישאק און אין א סך דערפער.

אן איניציאטיוו־גרופּע פון 3 פֿערזאָן—סאָלאָמאָן גערמאן, הירשל אבראמאָוויץ, אבא לייב דאוידאָוויץ האָבן געגרינדעט די געזעלשאַפט „ליבהאבער פון וויסן". זי האָט צוריקבאקומען ביי דער קהילה די קאָנפיסקירטע ביכער. נאָך איידער עס האָט זיך געגרינדעט די געזעלשאפט, איז געווען טעטיק א ספֿאָרט־אָרגאניזאציע, ביי וועלכער עס זיינען געווען פארשיידענע סעקציעס, ווי פוטבאָל־סעקציע, פינג־פֿאָנג־סעקציע א.א. אין לויף פון א קור־ צער צייט האָט זיך וויידער אנטוויקלט אן אינטערעסאנטע קולטור - געזעלשאפטלעכע טעטי־ קייט. עס איז אויך דערשינען א העקטאָגראפירטער זשורנאל מ.נ. „קולטור און וויסן" און עס זיינען צונויפגעשטעלט געוואָרן אפט וואנט־צייטונגען.

מיטן ווקס פון דער רעאקציע איז די ספֿאָרט־אָרגאניזאציע און אויך די ביבליאָטעק פארמאכט געוואָרן. אלע ביכער זיינען אין קאסטנס פארקלאפט געוואָרן און מ'האָט זיי אוועק־ געשיקט קיין קאָוונע אויפן אדרעס פון העלענע כאצקעלעס.

די אומלעגאלע פֿאָליטישע טעטיקייט האָט זיך אָבער ניט אָפּגעשטעלט ביי אלע רדיפות מצד דער מאכט. עס האָט זיך געפירט געהיים א פארצווייגטע פֿאָליטישע ארבעט. ביי דער דאָזיקער אומלעגאלער טעטיקייט זיינען ארעסטירט געוואָרן אייניקע אקטיוע חברים, ווי דוד־איצקע דוניי, שלמחקע שמעונוביץ און אַנדערע.

עס זיינען אָבער געבליבן נאָך אקטיוע חברים, וואָס האָבן געטאָן די וויכטערדיקע ארבעט מיט גרויסער מסירת־נפש, ביזן 2-טן וועלט־קריג.

אַרקע נחומאָוויץ

דער יידישער אינטיל אין דער לינקער באַוועגונג

אַרקע נחומאָוויץ

די יידישע מאסן אין ראקישאָק און אין אומגעגנט, וואָס האָבן סימפּאטיזירט אָדער זיך אקטיוו באטייליקט אין דער לינקער באוועגונג, האָבן זיך, מיינסטן, גרופּירט ארום דער „קולטור-ליגע", וואָס איז געווארן א סינאנים פון רעוואָלוציאנערער און פּראָגרעסיוער טעטיקייט. אויך אין אנדערע שטעט און שטעטלעך פון ליטע האָבן אין אָרום דער „קולטור-ליגע" זיך קאָנצענטרירט פּראָגרעסיוו-געזעלשאפטלעכע עלעמענטן, וואָס האָבן ארויסגעווייזן אקטיוו מאסנאמען לגבי דער הערשנדיקע רעאקציאנערער באוועגונג אין ליטע.

די „קולטור-ליגע" אין ראקישאָק איז געגרינדעט געווארן אין 1919, באלד נאָך דעם ווי די ראטנמאכט האָט פארנומען ליטע, נאָכן ערשטן וועלט-קריג. עס האָט זיך געפירט א פילזייטיקע טעטיקייט אויף פארשיידענע געביטן ביז 1923. די ליטווישע מאכט האָט דערשפּירט דעם ראדיקאַליזם פון דער „קולטור-ליגע". זי האָט דעריבער די „קולטור-ליגע" געשלאָסן. ס'איז — דורך דער מאכט — קאָנפיסקירט געווארן די ביבליאָטעק. איניקע אקטיוע טוערס פון דער „קולטור-ליגע" זיינען דאן ארעסטירט געווארן.

דאָך האָבן די שטעטלשע פּראָגרעסיווע כוחות זיך אויפּסניי ארגאניזירט, און נאָך אן איניאַריקער פּאָסיוויקייט, האָבן חברים פון דער געוועזענער „קולטור-ליגע", צום 1-טן מיי, 1924, פארשפּרייט פּראָקלאַמאציעס אין יידיש און ליטוויש, רופנדיק צום קאָמף מיט דער רעאקציע.

עס איז געווען א שטארקע איבערראשונג פאר אלע יידן און קריסטן אין געגנט, באַוונדערנדיק די דרייסטקייט פון די ראקישקער פּראָגרעסיווע טוערס. ס'האָט זיך קיינעם ניט פאָרגעשטעלט, אז היות די פירער פון די „קולטור-ליגע" זיצן נאָך ארעסטירט הינטער די גראטעס אין די תפיסות, זאָל מען זיך וואגן צו פירן א ווייטערדיקע פּאָליטיש-רעוואָלוציאנערע ארבעט.

א סך געוועזענע חברים פון דער „קולטור-ליגע", וואָס זיינען צוליב די ארעסטן געווארן פאסיוו, האָבן זיך ווידער געגומען צו דער ארבעט און עס זיינען צוגעקומען נייע פרייַנד און טוערס פאר דער פּראָגרעסיוער לינקער באוועגונג.

ס'האָט זיך אומלעגאל ארגאניזירט דער „מאָפּר", וואָס האָט געהאט די אויפגאבע צו העלפן פּאָליטיש ארעסטירטע אין די טורמעס. מען האָט אויפגעשטעלט א נייע ביבליאָטעק,

און אין יום־טוב־טאָג פון דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע, אין 1924, זיינען פארשפרייט געוואָרן פּראָקלאמאציעס און אומלענאלע אויסגאבן ניט נאָר צווישן די יידן אין ראקישאק און אומגעגנט, נאָר אויך אין די דערפער, שאפנדיק א קאָנטאקט מיט די לינקע עלעמענטן פון דער ליטווישער דאָרפישער באפעלקערונג.

אָבער חוץ דער דאָזיקער פאָליטישער טעטיקייט, איז געווען א שטארקער דראנג אויך נאָך ממשותדיקע קולטור־נעזעלשאפטלעכע מעשים אויף אונדזער יידישער גאס, און היות די „קולטור־ליגע" איז געווען געשלאָסן, האָט מען דעריבער געשאפן א ספּאָרט־אָרגאניזאציע, וועלכע זי פירן ספּאָרט־טעטיקייט און עס זאָל אויך פאָרגעזעצט ווערן די איבערגעריסענע קולטור־נעזעלשאפטלעכע טעטיקייט פון דער „קולטור־ליגע".

די געשאפענע ספּאָרט־אָרגאניזאציע האָט עקסעסטירט אויף די זעלביקע רעכטלעכע יסודות ווי די ספּאָרט־אָרגאניזאציעס אין קאָוונע און אין אנדערע ערטער. זייער שנעל האָט זיך די דערמאָנטע אָרגאניזאציע אנטוויקלט אין ראקישאק. מ'האָט געדונגען א לאָקאל מיט א גרויסן פּלאַץ פאר ספּאָרט־איבונגען. עס זיינען איינגעאָרדענט געוואָרן קאָנצערטן, פארוויילונגען, פאָרלעזונגען און „לעבעדיקע צייטונגען". מען האָט אויך אויפגעפירט פארשיידענע פּיעסעס.

דער לאָקאל פון דער ספּאָרט־אָרגאניזאציע איז געווען די היים פאר דער גאנצער יידישער לינקער באוועגונג אין שטעטל.

דערנאָך האָט זיך געגרינדעט די נעזעלשאפט: „ליבהאבער פון וויסן". אין קאָמיטעט פון דער נעזעלשאפט זיינען אריין פאלקיסטן, יידישיסטן, אויך אזוינע פּערזאָנען, וואָס זיינען געווען כשר אין די אויגן פון דער מאכט. ס'איז לענגל געעפנט געוואָרן די ביבליאָטעק און עס זיינען צוריקגעקערט געוואָרן די קאָנפיסקירטע קאָסטנס ביכער, וואָס זיינען געשטאָנען אין דער קהילה.

א גרויסער אויפלעב פון דער ניי־נעשאפענער נעזעלשאפט און פון דער ספּאָרט־אָרגאניזאציע איז געווען, כעת עס איז נעקומען צו דער מאכט די גרינום־רענירונג. די ספּאָרט־אָרגאניזאציע האָט זיך אריבערגעקליבן אין א גרעסערן לאָקאל, האָבנדיק דערצו א בריייט שטח־דיקן פּלאַץ. מ'האָט איינגעקויפט מאָדערנע ספּאָרט־מכשירים, און עס זיינען דורכגעפירט געוואָרן גרויסע ספּאָרט־פּאַראַדן אין שטעטל. עס פלעגן אויך פאָרקומען ספּאָרט־פארמעסטן מיט פוטבאָל־מאנשאפטן אין ראקישאק און אין אַנדערע פּראָווינץ־שטעט. די ספּאָרט - אָר־

יונגע ספּאָרטלער פון דער „ספּאָרט-אָרגאַניזאציע".

א ספארט-גרופע

מיטגלידער פון רער ראקישקער ספארט-ארגאניזאציע

גאניזאציע איז געווען דער שטאלץ פון די ארעמסטע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג אין ראקישאק.

מיט א גרויסן דערפאלג האט עקסעסטירט די ספארט-ארגאניזאציע ביז דער סמע-טאנא-איבערקערעניש. די סמעטאנא-רעגירונג האט געשלאסן די ספארט-ארגאניזאציע, און די גאנצע קולטור-געזעלשאפטלעכע טעטיקייט איז געפירט געווארן אומלעגאל. עס זיינען פאר-געקומען ארעסטן. צווישן די ארעסטירטע איז געווען גיטע גארדאן, וועלכע איז געזעסן אין תפיסה אייניקע יאר. ארויסגייענדיק פון תפיסה, איז זי געווארן שטארק אקטיוו אין דער לינ-קער באוועגונג. אן אקטיוות טוערין איז אויך געווען אידע וויינער.

ביז דעם צווייטן וועלט-קריג האבן מיטגלידער פון דער געווען „קולטור-ליגע" און ספארט-ארגאניזאציע געפירט אומלעגאל אן אקטיוות פאליטישע טעטיקייט. פאראנט-ווארטלעכע חברים האבן זייער ארבעט ניט איבערגעריסן, אפילו בשעת דעם גרעסטן שארפן רעאקציאנערן קורס פון סמעטאנאם רעגירונג.

כ'וועל דערמאנען אייניקע נעמען פון די פאראנטווארטלעכסטע טוערס אין דער לינ-קער באוועגונג, ווי:

חיים עליע אבראמאוויץ. געווען אן אנגעשטעלטער אין א געשעפט און א געווען ישיבה-בחור. ער איז געווען א גוטער לעקטאר און א מענטש מיט א שטארקן כאראקטער. ער האט אויך ארגאניזירט דעם פארייין פון האנדל-אנגעשטעלטע אין ראקישאק נאך דער סמע-טאנא-איבערקערעניש. צוליב פאליטישע פארפאלגונגען איז ער מיט זיין פרוי חיה-ריווע אנט-לאפן אין ראטנפארבאנד. זיי זיינען עד היום אין ראטנפארבאנד.

יאנקל הימעלשיין, געווען א לערער אין דער יידישער פאָלקשול. ער איז געווען אן אויסגעצייכנטער לעקטאָר. ער איז בשעתו געווען דעלעגאט פון דער יידישער ארבעטער־פראקציע צו דער יידישער נאציאָנאלער פארוואלטונג אין ליטע. ווען ער איז געווארן ארעס־טירט אין קאָוונע, האָט מען אים באפרייט אויף ערבות־געלט. דעמאָלט איז ער געקומען קיין ראקישאָק, נעמענדיק א ביז גאָר אקטיוון איינטייל אין דער לינקער באַוועגונג. ער איז אויך, מיט זיין פרוי, אנטלאָפן אין ראטנפארבאנד.

ברוך לעקאַך
א פארדינסטפולער טוער פון דער ספאָרט־אַרגאניזאציע"

א פארדינסטפולער טוער אין דער ספאָרט־אָרגאניזאציע און א מיטגרינדער פון א פסח־דיק־הומאָריסטיש־בלאט איז געווען ברוך לעקאך. ער געפינט זיך איצט אין ראטנפארבאנד.

זייער אן אינטערעסאנטער טוער, מיט א ברויזנדיק־רעוואָלוציאנערער ענערגיע, איז געווען משה אמדור. בנאטור איז ער געווען א שטילער, א שווייגנדער, און זעלטן האָט ער גערעדט מיט עמעצן. דאָך איז ער געווען דער נערוו פון דער לינקער באַוועגונג אין ראקישאָק און אין אומגעגנט.

זיין באשעפטיקונג איז געווען צו עקספעדירן סחורות פון הורט־קרעמער אויף די מערק און אין די ארומיקע שטעטלעך. ביי דער דאָזיקער ארבעט, האָט ער געהאט די מיגלעכקייט זיך אָנבאגעגענען מיט חברים פון די שטעטלעך און מיט לינקע פראָגרעסיוועֿ פויערים. ער פלעגט אין וואָגן צווישן די סחורות פארבאהאלטן אומלעגאלע ליטעראטור, וועלכער ער פלעגט פונאנדערטיילן אונטערוועגנס.

ווען זיין פאָליטישער טעטיקייט האָט זיך דערוווסט די פאָליציי, וועלכע איז, איין נאכט, אריינגעקומען ראפּטום צו אים אין שטאָל, געפינענדיק אומלעגאלע ליטעראטור. ער איז גראָד ניט געווען אין שטוב. מען האָט אים באלד מודיע געווען און ער איז אנטלאָפן. א דאָנק דעם איז ער ניט אריינגעפאלן אין די הענט פון סמעטאנאָם פאָליציי, וועלכע האָט אפּישירט, או זי גיט 1000 ליט פאר זיין קאָפּ.

משה אמדור אנטלויפט אין רוסלאנד. אין א קורצער צייט ארום באווייזט ער זיך ווידער אין ליטע כדי צו פירן וויטערדיקע פאָליטישע טעטיקייט. ער ווערט דערקענט פון דער ליטווישער נעהיים־פאָליציי און ווערט ארעסטירט, אבער ער האָט אפּגעלייקנט, או ער

חיים-עליע אבראמאָוויץ מיט זיין פרוי, חיה-ריווע, גרינדער און אקטיוע טוער פון דער לינקער באוועגונג.

דער ראקישקער בית-עולם, וווּ דער קברות-מאן איז געווען דער פאָטער פון משה אַמדור, וואָס האָט אויסבאַהאַלטן אויפן בית-עולם די אומלעגאַלע ביבליאָטעק און ליטעראטור.

רופט זיך משה אמדור. פאליציי ברענגט אים קיין ראקישאק צו אידענטיפיצירן זיין פערזאן. הן דער פאטער און הן זיין קליינע שוועסטערל לייקענען אפ, אז ער איז זייער זון און ברודער.

ער ווערט דעמאלט פארמשפט אויף יארלענגלעבער טורמע. די האטנמאכט, אפ־שאצנדיק אים פאר א וויכטיקן פאליטישן טוער, טוישט זי אים אויס פאר א פארמשפטן ליט־ווינער אין ראטנפארבאנד.

לסוף איז כדאי צו אונטערשטרייכן, אז משה אמדורס פאטער איז געווען א קברות־מאן, און א לאנגע צייט האט ער אויפן בית־עולם אויסבאהאלטן אי אומלענגלע ליטעראטור און אי אונדזער ביבליאטעק, נעמענדיק פאר דער באדראטער געפאר קיין פרוטה, הגם ער איז געווען א גרויסער אביון.

משה קריין

די „קולטור־ליגע" אין ראקישאק און אין אוטיאן

מיר פארעפנטלעכן א באריכט פון משה קריין איבער דער „קולטור־ליגע" אין ראקי־שאק און אין אוטיאן, וואס איז געווען געדרוקט אוונטערן פסעודאנים „מאהיקאן" אין „אונ־זער וועג" פון נאוועמבער, 1921, ארויסגעגעבן דורך דער פועלי־ציון פארטיי אין יאהאנעס־בורג.

משה קריין איז געווען אן אקטיווער קולטור־טוער אין יאהאנעסבורג. ער האט בא־זוכט ליטע אין 1921. ער איז געשטארבן אין 1933:

„און איצט וועל איך אנצייכענען די ארבעט אין צוויי קליינע שטעטלעך, ראקישאק און אוטיאן, וואס ווערט אנגעפירט דורך דער קולטור־ליגע. דאס וועט אילוסטרירן דעם קול־טורעלן מצב פון דעם יידישן ארבעטער, וויל נאר אזא קאן זיין א מיטגליד פון דער „קול־טור־ליגע".

צוערשט ראקישאק.

דער בודזשעט פון דער דאזיקער „קולטור־ליגע" איז 39.000 מארק (כמעט דער בודזשעט פון אייער ליטעראריש פאראיין) און באשטייט פון 40 מיטגלידער. ביי דער „קול־טור־ליגע" עקסעסטירט א פאלק־שול, ווו עס לערנען זיך 90 קינדער. ביי דער שול געפינט זיך א קינדער־גארטן און א שול־קיך. פאראיארן ווינטער האבן אויך פונקציאנירט אוונט־קורסן מיט 67 צוהערער. די „קולטור־ליגע" פארמעגט א ביבליאטעק פון 200 ביכער און 85 אבאנענטן, און אויך א דראמאטישן קרייז, וואס האט אויפגעפירט פיל פארשטעלונגען. ביים קרייז עקסיסטירט א כאר. די „קולטור־ליגע" לאזט אויך ארויס א העקטאגראפירטן זשורנאל: „קולטור און ווייסן".

אוטיאן

„א שול מיט 118 קינדער און דריי לערער. ביי דער שול עקסיסטירט א קינדער־קיך. צו די אוונט־קורסן קומען א 70 צוהערער. די דראמאטישע סעקציע האט מיט עטלעכע חדשים צוריק געהאלטן א פראפעסיאנעלן רעזשיסער און האט אויפגעפירט „יאנקל דער שמיד", „די נבלה", „דער שטומער", „גאט פון נקמה" און די „פוסטע קרעטשמע".

„איצט איניקע אלגעמיינע ציפערן: אין די 15 שולן (דער מחבר מיינט, מסתמא, אין גאנץ ליטע) לערנען 1651 קינדער מיט א לערער־פערסאנאל פון 52. חוץ דעם עקסעסטירן איין (1) פאלק־אוניווערסיטעט, צוויי קינדער־גערטנער און צוויי קינדער־הוימען. די צאל

מיטגלידער אין די קורסן פאר דערוואקסענע איז 713, לערער—44. נאָר פיר (4) שולן ווערן סובסידירט דורך די אָרטיקע קהילות. לימודים: דריי (3) שפראכן: יידיש, ליטווויש, העברעיש. אין די עלטערע קלאסן: געאָגראפיע געשיכטע, נאַטור־ווויסנשאפט, מאטעמאטיק, האנט־ארבעט. אין די קורסן פאר דערוואקסענע גייט אויך אריין דאָס לערנען פון פּאָליטישער עקאָנאָמיע, ליטעראטור און קולטור־געשיכטע. „מאָהיקאַן".

דער דענקמאל פון יאָנאַס באַסאַנאוויטשיוס.

בייַם דענקמאל שטייַען: איסר קאַפּעלאָוויץ; העניע יפה; יהודית שווארצבערג; נחמיה יאקאָבסאָן; יצחק שווארץ; גיסע לעווין.

אויפן גרויסן מארקפּלאַץ אין ראקישאַק, ווו עס זיינען קאָנצענטרירט אלע געשעפטן, שטייט דערדאָזיקער דענקמאָל, וואָס באצייכנט די ליטווישע אומאָפּהענגיקייט. אויף איין זייט דענקמאָל איז אויסגע־מאָלט די באפרייאונג־סטא־טוע פון ליטווישן פּאָלק און אויף דער צווייטער זייט איז דער ביוסט פון דאָקטאָר יאָנאַס באסאנאוויטשיוס, דער וועטעראן פון דער ליטווישער קולטור, וואָס האָט געלעבט אין די יאָרן 1851—1927.

וועז דער ליטווישער סיים־פרעזידענט האָט אין יאָר 1923 פארבאָטן די אידישע סיים־דעפוטאטן צו האלטן אין סיים רעדעס אין יידיש און וועז די ליטווישע פאשיסטן האָבן פארשמירט יידישע שילדן מיט דזשעגעכץ, און די פּאָליציי האָט אין א סך שטעטלעך פאר־באָטן עפנטלעך צו באנוצן די יידישע שפראך, האָט דר. יאָ־נאַס באַסאַנאַוויטשיוס אריינ־געשיקט א פראָטעסט־בריוו אין דער „יידישע שטימע", דאטירט פון 12-טן אויגוסט, 1924, ווו ער האָט שארף גע־טאָדלט די מעשים תעתועים פון די ליטווישע פאשיסטן.

י. ארש

דער מכבי אין ראַקישאַק

דער אויפקום פון דער מכבי־באוועגונג אין ליטע און אין ראַקישאַק באציט זיך צום נאָך־מלחמהדיקן פּעריאָד, וועו דער ציוניסטישער געדאנק האָט, נאָך דער באלפור־דעקלאַראַציע, ארומגעבאפט גאנץ ליטע. די מערהייט פון דער יידישער יוגנט האָט דעם ציוניזם אויפגענומען ווי די איינציקע לייזונג פאַרן יידישן פּראָבלעם, און דער רוף — א געזונטער גייסט אין א געזונטן קערפּער — האָט געפונען א גינסטיקן אָפּהילף צווישן די יוגנטלעבע, וואָס האָט סטימולירט דערצו, אז עס זאָלן זיך גרינדן ספּאָרט־אָרגאַניזאַציעס פון מכבי.

ווי ביי אלע אויפגעשפּראָצטע באוועגונגען זיינען זיי פריער אנטשטאַנען אין די גרעסערע שטעט, אזוי איז אויך געווען מיט דער ספּאָרט־אָרגאַניזאַציע „מכבי", וואָס איז פריער געשאפן געוואָרן אין די גרעסערע שטעט.

צוערשט האָט זיך דער מכבי געגרינדעט אין קאָוונע, דערנאָך אין שאַוול, אין פּאָנעוועזש און אין אַנדערע שטעט.

אין 1922 האָט דער פּאָנעוועזשער מכבי דעלעגירט אינסטרוקטאָרן קיין ראַקישאַק צו גרינדן א מכבי־אָרגאַניזאַציע. די יוגנט אין ראַקישאַק האָט די פּאָנעוועזשער מכבי־טוערס אויפגענומען מיט דער גרעסטער פריינדשאפטלעכקייט און פרייד. עס האָט זיך געשאפן א קאָמיטעט, אין וועלכן ס'האָבן איינטיילּ געזומען אלע שאטירונגען פון דער ציוניסטישער באוועגונג: צ.ס. התאחדות, אלגעמיינע ציוניסטן און סתם יידן. דער לאָקאל האָט זיך געפונען פריער אין אהרון־יעקבס דעם שוחטס הויז, אויף קאמייער גאס, און דערנאָך, אין שאמערס הויז.

די הויפּט־טוערס פון דער צ.ס. פּארטיי האָבן ארויסגעוויזן א גרויסע אקטיווקייט ביים שאפן דעם ראקישקער „מכבי". די צ.ס. האָבן געהאט אן אייגענעם לאָקאל, ווו עס האָט זיך גרופּירט כמעט די גאנצע ציוניסטישע יוגנט. ביי דער פּארטיי איז געווען א לעקטאָרן־קרייז און מען פלעגט אויך אראָפּברענגען פּרעלעגענטן פון קאָוונע, פּאָנעוועזש, שאַוול. עס פלעגן אָפט איינגעאָרדענט ווערן רעפעראטן און ליטעראַרישע משפּטים. עס האָט אויך עקסעסטירט א יידישע ביבליאָטעק, און די צ.ס. פּארטיי־מיטגלידער זיינען געווען פּארטרָאָטן אין אלע אינסטיטוציעס פון שטעטל, ווי קרן קימת, קרן היסוד, די קהילה וכדומה.

די גאנצע צ. ס. יוגנט איז באלד אריינגעטראָטן אין דער ספּאָרט־אָרגאַניזאַציע פון „מכבי" און דאָס האָט אָנגערעגט אנדערע יוגנטלעבע נאָכצוגיין נאָך אָט דעם דאָזיקן ביישפּיל. די צ. ס. האָט געשטעלט אין רשות פון „מכבי" איר ביבליאָטעק.

עס האָט אין אָנהייב געהערשט א גרויסער שלום־בית צווישן אלע גרופּירונגען, וואָס זיינען געווען פּארטרָאָטן אין מכבי. אלע זיינען געווען באגייסטערט פון דער ספּאָרט־אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט אריינגעטראָגן א נייעם רוח החיים אין דער יוגנט און אין דער פּסיכאָלאָגיע פון די עלטערע יידן, ווייל אין משך פון דורות האָבן דאָך יידן פּארנאכלעסיקט די פיזישע אנטוויקלונג, אויסטייטשנדיק, אז ספּאָרט־איבונגען זיינען ניט פון קיין יידישן שטייגער.

מיטן גאנצן ברען אין דער נייער באוועגונג האָבן זיך אריינגעוואָרפן די בחורים און מיידלעך, וואָס האָבן זיך צוריקגעקערט פון דער עוואקואציע פון רוסלאנד.

מען האָט זיך געלערנט שפּילן פוטבאָל, זיך געלערנט געוויכט הייבן, מאכן פארשיידענע אטלעטישע און גימנאסטישע איבונגען, איינטיילן געזומען אין פארשיידענע פייערלעבע פּאראדן און דעמאָנסטראציעס.

די ערשטע חברים פון מכבי, ווָאס האָבן געלייגט דעם יסוד פאר דעם ראקישקער „מכבי" זיינען געווען: הלל איידעלסאָן, ליבקע איציקמאָן, שרה־דינה אבראמאָוויץ, העניע בלום, חנה בון, ניסן בערקאָוויץ, זעליג גען, בנימקע געלצער, רחל ווינגרין, חנא זאמעט, ראָזע חן, אָרקע חן, גיסקע לעווין, משה לעווין, אפרים לאנג, שמערקע ליובאָוויץ, חיים ליובאָוויץ, יאנקל לעווין, ברוך לעפקעך, שפרה לויפער, יאָסקע מאיראָוויץ, חיה רייזקע פּאָ־ נעווזש, ישראל פּאָנעווזש, עזרא צוקערניק, אלתר צאָדעם, עליע קאָ־ פּעלאָוויץ, יצחק קלינגמאן, לאה קור, שואל קור, יצחק קאַרק, יוסף קארק, אבא רובין, ברידער ריבאָק, משה ראָזענקאָוויץ, אָרקע שמוסקאָ־ ווויץ, פייוועקע שמילג, אפרים שווארצבערג, ירחמיאל שמוסקאָ־ ווויץ, מאיר שמוסקאָוויץ, משה שמילג.

מכבי-מיטגלידער לערנען זיך הייבן געוויכט.

די דאָזיקע ארגאניזאציע האָט זיך פונאנדערגעוואקסן און זי האָט געציילט פון אי־ בער הונדערט חברים און חברות פון ראקישקער „מכבי".

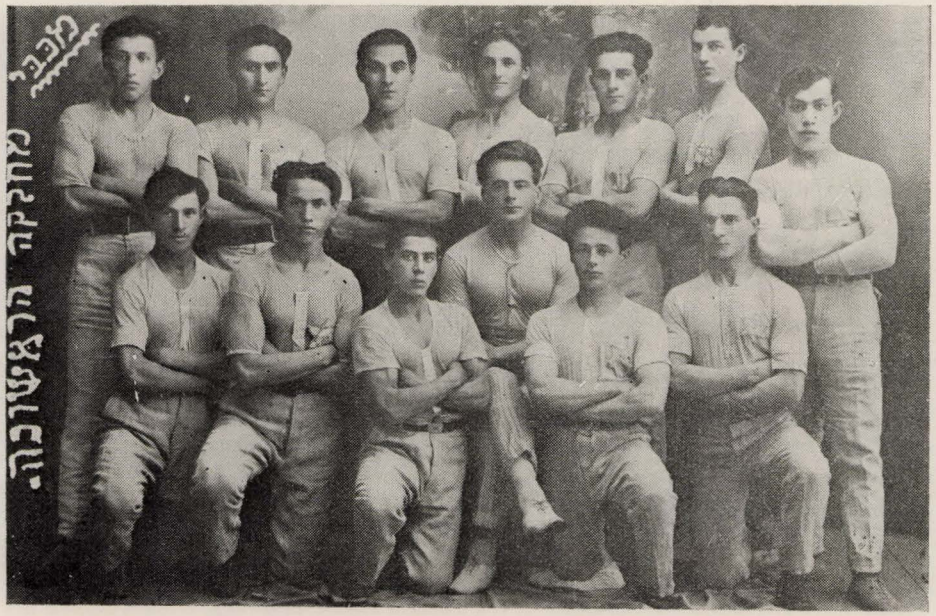

אויבערשטע ריי, (שטייענדיק פון רעכטס צו לינקס): ירחמיאל שמוסקאָוויץ; יצחק קלינגמאן; אפרים שוואַרצבערג; פייוועק שמילג; בנימין געלצער; יוסף מאירוביץ; אהרון שמוסקאָוויץ.
צווייטע ריי, (זיצנדיק פון רעכטס צו לינקס): עליע קאָפּעלאָוויץ; ברוך לעקאַך; אבקע רובין; ישראל שולמאן; זעליג גען; עזרא צוקערניק.

אבער די צווישן־פארטייאישע באוועגונגען זיינען דערנאך געוואָרן ערגער, מחמת דעם וואָס יעדע פארטי האָט אנגעהייבן ווערבירן מיטגלידער פון מכבי פאר זיך, און אזוי ארום איז עס געוואָרן א סלע המחלוקת צווישן די מיטגלידער פון מכבי, און ס׳האָט שיעור ניט געזאָלט פאָרקומען א שפאלטונג.

עס איז ספעציעל געפוען געוואָרן אן אויסערארדענטלעכע פארזאמלונג, אויף וועלכער ס׳איז באשלאָסן געוואָרן, אז א חבר פון „מכבי" טאָר ניט געהערן צו קיין פאָליטישער פארטי. די צ. ס. חברים זיינען ארויסגעטראָטן, מיטנעמענדיק מיט זיך זייער ביבליאָטעק.

דער ארויסטריט פון די צ. ס. חברים האָט אבער ניט געבראכט צו קיין וועזנטלעכער שפאלטונג. אין לויף פון דער צייט זיינען אריינגעטראָטן נייע חברים, הויפטזאכלעך, אבי־טוריענטן פון העברעישן שולוועזן, פון דער תחבות־שול און פון דער תרבות־פראָגימנאזיע, וואָס האָבן שוין באקומען א העברעישע נאציאָנאלע דערציונג. די אנטוויקלונג פון „מכבי" האָט זיך לא רק ניט אָפגעשטעלט, נאָר עס איז געוואָרן אלץ שטארקער און די צאָל מיטגלי־דער גרעסער. עס איז אויך געעפנט געוואָרן א נייע ביבליאָטעק.

עס פלעגן אָפט פאָרקומען פארמעסטונגען מיט מכבי־אָפטיילונגען פון אנדערע נאָענטע

אויבערשטע ריי, (פון רעכטס צו לינקס): יעקב לעווין; אהרן חן; אהרן שמוסקאָוויץ.
צווייטע ריי: פארטורנער—אבא רובין; ירחמיאל שמוסקאָוויץ; עליע קאָפעלאָוויץ; שמערל ליובאָוויץ.
דריטע ריי: ישראל שולמאן; שואל קור; מאיר שמוסקאָוויץ.

שטייגן (פון רעכטס צו לינקס): גיטל אגינס; ניט באַווסט; עליע קאַפּעלאַוויץ; שמעון יפה; חיים ליובאַוויץ; ליבע איציקמאן; אַרקע שמוסקאַוויץ; מאיר שמוסקאַוויץ; חיה-רייזקע פּאַנעוועזש; העניע יפה. זיצן (פון רעכטס צו לינקס): רבקה איציקמאן; רחל כץ; חיים-איצקע שמילג; שפרה לויפער; הלל אייזדעלסאַן; יוסף כספי; אבא רובין; גיטע רובין.
דריטע ריי (פון רעכטס צו לינקס): ליבע רוך; ניט באַווסט; ניט באַווסט; חנא שניידערמאן; ישראל פּאַנעוועזש; אפרים לאנג.

און ווייטע שטעטלעך און אויך מיט ליטווישע ספּאָרט - אָרגאַניזאַציעס און אויך מיט דער ספּאָרט-אָרגאַניזאַציע פון דער אָרטיקער „קולטור-ליגע".

„מכבי" האָט אויך חוץ ספּאָרט, איינגעאָרדענט אָפּט פּאַרווייַלונגען און אויך געפירט א ממשותדיקע קולטורעלע ארבעט. עס זיינען געווען טעטיק אַוונט-קורסן אויף ווועלכע מ'האָט געלערנט: העברעיש, יידישע געשיכטע. די לערערס זיינען געווען: שפרה לויפער, כספי, יאָסעלעוויץ (איצט לערער אין דרום-אפריקע), אביגדור גלאמבאַצקי, ווועסטערמאן, סודאווסקי. עס איז אויך געווען א ליטעראַרישע סעקציע, וואָס האָט איינגעאָרדענט פּאָרלעזונגען און ליטעראַרישע משפּטים.

די ליטעראַרישע משפּטים זיינען געווען א גרויסע אַטראַקציע. איך געדענק דעם ליטעראַרישן משפּט איבער „באַנטשע שווייג" וואָס האָט געהאט א גרויסן דערפאָלג. לכתחילה האָב איך געדארפט זיין דער פּראָקוראָר און ישראל פּאַנעוועזש דער פּאַרטיידיקער. אָבער פּאַרן משפּט האָט ישראל פּאַנעוועזש זיך געביטן מיט מיר, און איך בין געוואָרן דער פּאַרטיידיקער פון „באַנטשע שווייג".

דער ליטעראַרישער משפּט איבער „שאול און שמואל" האָט צוגעציוגן גאָר א גרויסן עולם, פון א פּאָר הונדערט מענטשן. צוועלף אָנגעזענע בעלי הבתים זיינען געווען ריכטער. איך געדענק ווי אויף דער בינע זיינען געזעסן: הרב אברהם מאירוביץ, מיין פּאַטער חנא שרש, אברהם יצחק מעלער, חרמין, יחיאל זאמעט, גיוואווסקי און אַנדערע. חלק איידעלסאָן האָט

מיט זיך פאַרגעשטעלט שמואל און איך — די פּערזאָן פון שאול המלך. כספי האָט פאַרטיידיקט שמואלן און דער לערער דוד סודאווסקי — שאולן.

אן אינטערעסאַנטער ליטעראַרישער משפט איז אויך געווען איבער ח נ. ביאַליק'ס „המתמיד".

די איינגעאָרדענטע לעקציעס פון „מכבי" זיינען געווען פון א פאַרשיידנארטיקער טעמאַטיק. עס פלעגן פאָרקומען לעבהאַפטע דיסקוסיעס נאָך יעדער לעקציע.

שטארק טעטיק איז אויך געווען די דראַמאַטישע סעקציע, וואָס איר אָנפירער איז געווען ישראלקע פּאָנעווועזש. ער איז געווען אליין א זייער א באַגאַבטער אקטיאָר, שיין געזונגען און רעציטירט. ער האָט רעזשיסירט פיל פּיעסעס. די הויפּט־שפּילערס זיינען געווען: חנא פּאָז, ישראל פּאָנעווועזש, טייבע קיל, חנא שניידערמאַן, לייבע וועגער, ליבע רוך, גיטל אָגינס, טוביה רוך, בערל רוך, אהרון נחומאָוויץ, און דער שרייבער פון די שורות.

חוץ פאַרשטעלונגען האָט די דראַמאַטישע סעקציע דורכגעפירט פיל מוזיקאַלישע אָוונטן.

מכבי האָט געהאט אן אייגענעם אָרקעסטער אונטער דער אָנפירונג פון היימיש בערזאן וואָס איז געווען א באַגאַבטער פידל־שפּילער, און אברהם קור, וואָס פלעגט שפּילן אויף א קלאַרנעט. די מיטגלידער פון אָרקעסטער־אַנסאַמבל זיינען געווען: די ברידער יודל און מאָטל גערמאַן, וואָס זיינען געווען באַוווסטע פידל־שפּילער אין ליטע, יהודית שווארצבערג, וואָס פלעגט שפּילן אויף א באַלאַלייקע, און פון זרחקע לעווין, וועלכער איז דערנאָך אויסגעוואקסן אלס איינער פון די גרעסטע פידלער־קינסטלער אין די באלטישע לענדער. עס זיינען געווען נאָך אייניקע, וואָס זייערע נעמען, צום באדויערן, געדענק איך ניט.

די הכנסות פון דער דראַמסעקציע זיינען פאַרווענדט געווארן לטובת דער מכבי־ביבליאָטעק.

אין 1920, צוריקקערנדיק פון ארץ־ישראל, האָב איך איבערגענומען די אָנפירונג פון דער ביבליאָטעק פון „מכבי" און געווען וויצע־פאָרזיצער פון דער דאָזיקער אָרגאניזאציע.

איך האָב זיך פארבונדן מיט פארלאגן אין קאָוונע און אין ריגע — און אויסגעשריבן ווערטפולע ביכער, אויך די ווערק פון ל. טאָלסטאָי, דאָסטאָיעווסקי, טשעכאָוו, טורגעניעוו און פון אנדערע שרייבער, און אויך ווערק פון פראנצייזישע, דייטשישע, ענגלישע און אמעריקאנער שרייבער.

אין משך פון די צוויי יאָר, וואָס איך האָב אָנגעפירט מיט דער ביבליאָטעק, איז זי באַרייכערט געוואָרן מיט עטלעכע הונדערט ביכער, און דער קרייז לייענער איז געוואָרן פיל גרעסער.

די ביבליאָטעק האָט געהאט אירע תקנות, צווישן וועלכע עס איז געווען דער פונקט, אז א לייענער האָט געדארפט געבן קויציע פינף ליט און 1½ ליט א חודש פאר לייענען.

די מכבי־אָרגאניזאציע איז יאָרנלאנג געפירט געוואָרן דורך אבא רובין, א ברודער פון אונדזער לאנדסמאן, שלמה רובין. א גרויסע אקטיווקייט האָט אַרויסגעוויזן שפרה לויפער, וועלכע האָט געלערנט העברעיש מיט די מכבי־חברים און געזען זיי דערציען אין ציוניסטישן גייסט.

א שיינעם קאפיטל פון אויפציען די יוגנטלעכע אין ציוניסטישן און אין נאַציאָנאלן גייסט האָט פאַרשריבן די מכבי־אָרגאניזאציע אין ראקישאָק.

אין 1933—1934 האָט די יוגנט זיך אָנגעהייבן אינטערעסירן מיט דער החלוץ־באוועגונג און ס'איז געשאפן געוואָרן דער „הנוער הציוני". הגם צענדלינגער מכבי־חברים האָבן עמיגרירט, איז די טעטיקייט געפירט געוואָרן מיט א גרויסן פארנעם. כאָטש עס זיינען פאַרלאָפן א סך יאָרן, קאָן קיינער פון אונדז, „מכבי"־חברים, עד היום דעם ראקישקער „מכבי ניט פארגעסן. דער „מכבי" האָט געהאט פאר אונדזער נאציאָנאל־מאָדערנער דערציונג אן אויסטערליש־גרויסע באַדייטונג.

זיצן (פון רעכטס צו לינקס): סיאמקע קראק; הייוויס בערזאן; אברהם קור; יהודית שווארצבערג.
שטייען (פון רעכטס צו לינקס): חנא שניידערמאן; זרח לעווין; יודל גערמאַן.

אונטערשטע ריי (פון רעכטס צו לינקס): זיצן ירחמיאל אַרש; הלל איידעלסאָן און ישראל פאָנעוועזש.
צווייטע ריי (פון רעכטס צו לינקס): אָרקע חן און ליבקע איציקמאן.
אויבערשטע ריי (פון רעכטס צו לינקס): זלמן גאפאנאָוויץ; אָרקע שמוסקאָוויץ; שמואל עפשטיין.

די פרויען-סעקציע ביי מכבי

א. יאָסעלעוויץ

ראַקישקער מכבי

אין דעם גאָלדענעם פּעריאָד פון יידישן לעבן אין ליטע (אין קעגנזאץ צו זייער גרוי־זאמער מארטילאגאָגיע אין קלעם פון די דייטשן און ליטווינער) האָט זיך צוזאמען מיט דער גרויסער שול־נעץ פון פאָלק שולן „תרבות" „יבנה", יידישיסטישע שולן און העברעישע גימ־נאזיעס — אויך אויסגעשפּרייט א נעץ פון ספּאָרט־אָרגאניזאציעס א.נ. „מכבי".

עס איז ניט געווען אַ שטאָט אָדער א שטעטל ווו עס זאָל זיך ניט געפינען א „מכבי"־אָרגאניזאציע. פונוואנען עס האָבן זיך גענומען מיט אַמאָל אזוי פיל ספּאָרט־אינסטרוקטאָרן און גוטע גימנאסטן איז פאַר מיר געווען א רעטעניש, אָבער איך האָב ניט געטראַכט צופיל מכח געפינען דעם באשייד צו אָט דער רעטעניש, ווי וועגן דער אייפערזוכט צו די שטארקע גימנאסטן.

זעענדיק דעם ערשטן מאָל ווי א יידישער „בחור" הייבט אויף א רוסישן 2 פּודיקן געוויכט מיט איין האנט און מיט בויך אַרויף, האָבן זיך צוויי געפילן דערוועקט ביי מיר: איין געפיל פון צופרידנקייט: א יידישער בחור און אזוי שטארק, א „מחיה" צו זען דאָס, און, א צווייט געפיל פון אייפערזוכט. פארוואָס קאָן איך ניט אויפהייבן אזוי . . . מען מוז זיך נעמען אין די הענט און אויך קאָנען דאָס נאָכטאָן . . . שלמה המלך האָט געזאָגט: „קנאת סופרים

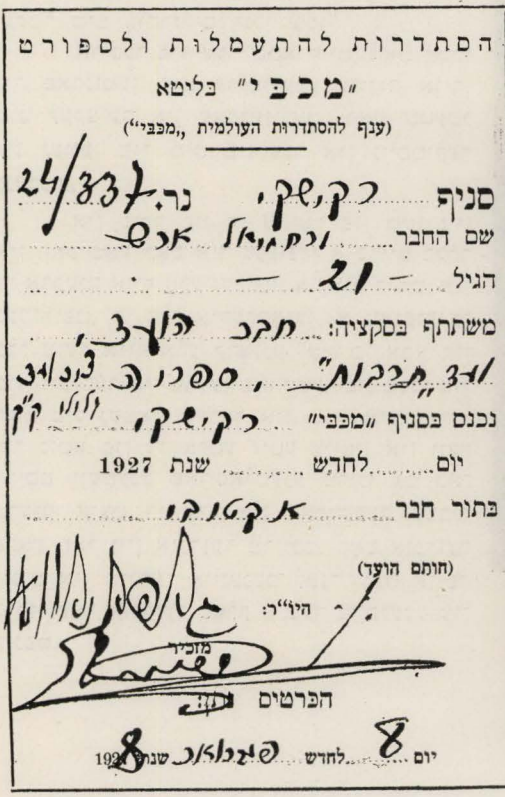

הסתדרות להתעמלות ולספורט
„מכבי" בליטא
(ענף להסתדרות העולמית „מכבי")

סניף רקישקי נר. 24/337
שם החבר ורחמיאל ארש
הגיל 21
משתתף בסקציה: חבר הועד, ועד „תרבות", ספרות [illegible]
נכנס בסניף „מכבי" רקישקי [illegible]
יום לחדש שנת 1927
בתור חבר אקטיבי
(חותם הועד)
היו"ר:
מזכיר
הכרטיס נתן:
יום 8 לחדש פעברואר שנת 1927

מיטגליד-קארטע
פון מכבי

תרבה חכמה", און די קנאה צו וויסנשאפט פארגרעסערט מער די וויסנשאפט. אזוי איז געווען מיט מיר. נאָך א קורצער צייט האָב איך שוין אויך געקאָנט טאָן ווי יענע בחורים . . .

דאָס שטעטל איז געווען ניט קיין צו־גרויסע, איז אָבער דער שטעטלשער „מכבי" געווען פֿראָפּאָרציאָנעל א גאנץ גרויסע אָרגאניזאציע. ראקישאק האָט פארמעגט א גרויסע יוגנט וועלכע איז געווען פיזיש שטארק, און די מכביסטן האָבן געקאָנט פיל נומערן פון שוועדישער גימנאסטיק, ווי פרייע איבונגען, און געווויכט הייבן, און עס האָט דערפרייט דאָס יידישע הארץ, זעענדיק ווי יונגע בחורים מאכן „האנד סטאַנדס", דרייען זיך אויף די פֿאראלעלן, דרייען זיך איבער די „טורניקס" אין פארשיידענע שווערע נומערן, הייבן 2 פּודיקע מיט איין הייב פון דער ערד מיטן בויך ארויף איבערן קאָפּ, א.ד.ג. און אויסער גימנאסטיק אויך פוטבאָל. ראקישאק האָט שוין דאן פארמעגט גוטע בריקער, אפשר, ניט אזוי ווי „אָקע זעפּין" . . . אָבער פאר יענער צייט גאנץ גוטע. און מען דארף נעמען אין אכט, אז אלע איבונגען פון „מכבי" זיינען געווען אין העברעיש.

אבא רובין,
דער פאָרזיצער פון ראקישקער מכבי

א קורצע צייט האָט אויך עקסיסטירט אן „עלטערע גרופּע" וועלכע איז באשטאנען פון פארהייראטע יונגע מענטשן, פון די לערער פון „תרבות" שול אין דער העברעישער גימנאזיע וועלכע פלעגן אויך דערלאנגען א גוטן בריק... און עס האָט זיך סינטעזירט דער „הקול קול יעקב" מיט „והרגלים רגלי עשו".

אויסער פיזישער שטארקייט, האָט מכבי זיך פארנומען מיט קולטורעלע ענינים אויך, מיט לעקציעס און פאָרלעזונגען. דאָס שטעטל איז געווען פול מיט פיזישער און גייסטיקער ענערגיע.

אין משך פון די 3 יאָר פון מיין זיין אין ראקישאק האָב איך געפונען א בריוט פעלד צו ארבעטן אויף אלע געביטן. א דאנק קומט, אי־בערהויפּט, ה' הלל אידעלסאָנען, א געוועזענער כלל טוער אויף אלע פראָנטן, און ה' אבא רובין, וועלכער איז געווען פאָרזיצער פון מכבי און האָט פיל געטאָן. ליידער איז שוין איצט קיין זכר ניטאָ פון די אלטע גוטע צייטן, און ווער וויסט וועמענס פארשאָלטענע טריט עס באטרעטן איצט די ערד פון ראקישקער מכבי־פלאַץ. זאָל זיין אונדזער טרייסט, דאָס אונדזער יוגנט אין אונדער אייגענעם לאנד וועט אויפּבויען פאר אונדזער פאָלק א מער גליקלעכע צוקונפט.

בן-שמואל

דער ערשטער הכשרה-קבוץ אין ראַקישאַק

די אלגעמיינע ציוניסטן גרופּע ב' האָבן געהאט אין קאָוונע א צענטראל-קאָמיטעט, וואָס האָט אָרגאניזירט קבוצים. זיי האָבן געגרינדעט א קיבוץ אין ראקישאק אין 1933-1934. דער קבוץ האָט אין אָנהייב ס"ה געציילט 6 פּערזאָן. דער לאָקאל האָט זיך געפונען אין א הויז ניט ווייט פון שפּיטאָל. דער אָנפירער פון קיבוץ איז געווען דער חבר לייזער. ער האָט שטודירט אין ווין אויפן טעאָלאָגישן פאקולטעט און איז געווען א גוטער רעדנער. ער געפינט זיך היינט אין ישראל.

איך בין אין ראקישקער קיבוץ דעלעגירט געווארן דורך דעם קאָוונער צ. ק.

ניט יעדע שטעטל אין ליטע האָט געהאט אזא פּערזאָן ווי הלל איידעלסאָן. ער האָט אונדז באגעגנט ביים אָנקומען מיט א ווארעמען שלום-עליכם. כ'געדענק ווי ער איז שטענדיק געגאַנגען אָרעם געקליידט און אפילו מיט צעריסענע שיך. אין א זייטיקן געסל האָט ער געווויינט און מער ווי איין גרויסער טיש און אָן אָרעם בעטל איז ניט געשטאנען אין זיין צימער.

אָבער ער איז געווען א גרויסער און גייסטרייכער אידעאליסט. ער האָט אָפּגעגעבן א סך צייט פאר אונדזער קבוץ און א דאנק אים האָט דער קבוץ פּראָגרעסירט. ווען דער קבוץ האָט זיך פארגרעסערט, האָט מען פאר אונדז געדונגען א לאָקאל, ביי נתנען דעם שוחט. עס האָט זיך ביים קבוץ געעפנט א קינדער-גאָרטן, וואָס איז געווען אין אונדזער לאָקאל.

דער קבוץ האָט זיך פארנומען מיט קולטור-דערציערישער ארבעט. עס איז דורך אונדז פארשפּרייט געווארן די „אידישע שטימע" פון קאָוונע און אנדערע ציוניסטישע אויסגאבעס און מיר זיינען געווען טעטיק אויף א סך געביטן פון ראַקישקער קולטור-נעזעלשאפטלעכן לעבן.

דער ערשטער קבוץ אין ראקישאק

פון לינקס צו רעכטס: גיסע לעווין; ניט באווסט; משה ראַטנער; ניט באווסט; משה זאַמעט; ניט באווסט; בן-שמואל; חיים; ניט באווסט; ניט באווסט; ניט באווסט.

אביגדור אריאל (**גלאמבאצקי**), נס ציונה

דריי יאָר אין ראַקישאָק

דריי יאָר פון מיין לעבן האָב איך פארבראכט אין ראקישאָק. כ׳האָב, אין דער אויבן דערמאָנטער צייט, זיך זייער צוגעבונדן צום ליטוויש־חסידישן שטעטל, און לאַנגע יאָרן, זייענדיק אין ווייטע לענדער, האָב איך שטארק געבענקט נאָך דער אָרעמער ליטווישער לאנד־שאפט, נאָך די ליבע, פשוטע, בארעמהארציקע יידן, נאָך דער התלהבותדיקער יוגנט, מיט וועל־כער כ׳האָב זיך אָפגעגעבן מיין גאנצע צייט. אפילו היינט, נאָך 20 יאָר און נאָך אלע גרויי־זאמקייטן וואָס עם האָבן פאַסירט מיט מיינע ברידער און שוועסטער אויף דער ליטווישער ערד, איז מיר ליב און טייער דער זכרון פון שטעטל מיט זיינע חסידים, מתנגדים, אפיקורסים, גבירים, בעלי הבתים און דער האָרעפאַשנער אָרעמקייט.

יעדע צייט־יאָר האָט געהאט א באזונדערן חן: דער פרי־יאָר מיטן בליענדיקן זומער, אויך דער קאלטער הארבסט מיטן שארפקאלטןווינטער.

אין די גרויסע כרכים, אין די פארשיידענע ערטער, ווו כ׳בין געווען, האָט מיך באגלייט די אייגנטימלעכע שטילקייט אויף די גאסן פון ראקישאָק: סיי די קאמייער הויפט־גאַס און סיי די זייטן־גענלעך; סיי דער שטאָט־מארק, וואָס פלעגט, דערעיקרשט, אויפלעבן אין די טעג פון יריד און, הויפטזאכלעך, אין די ווינטערדיקע פלאקס־מערק, אויף וועלכע עס פלעגן אראָפ־קומען פלאקס־הענדלער פון די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך און מענגעס פויערים פון געגנט.

פון לינקס צו רעכטס: אביגדור אריאל (גלאמבאצקי); משה וועסטערמאַן; שפרה לויפער; רבקה נחומא־ויץ; טייבע קיל; חנוך פאַץ; ברוך גלאַס.

א גרופע סקויטן אין ראקישאק.

דער הכשרה-קבוץ „הבונה" אין ראקישאק, וואס האט זיך ניט פארנומען מיט חקלאות, נאר מיט פארשיידענע ארבעטן אין שטאט. די מיטגלידער פון קבוץ זיינען כמעט אלע געווען פון פארשיידענע שטעט און שטעטלעך אין ליטע.

איך האָב פֿאַרבראַכט אין ראַקישאָק אין די יאָרן 1922-1925, זייענדיק באשעפטיקט אלם לערער אין דער דאָרטיקער העברעישער שול. די שול האָט צוגעצויגן דעם גרעסטן טייל קינדער פון אלע שיכטן: בעלי-הבתישע קינדער, קינדער פון בעלי-מלאכות, פרומע און פרייע ציוניסטיש-געשטימטע קריזן.

אין די אָ אויבן דערמאָנטע יאָרן איז פאָרגעקומען אן אויפלעב פון עברית אין גאנץ ליטע. די יידישע יוגנט אין שטעטל האָט פלייסיק געלערנט. מ'האָט זיך געגרייט אָנצוקומען אין די העברעישע גימנאזיעס, געשטרעבט אריינטרעטן אין די רייען פון „החלוץ", כדי דורכגיין א הכשרה און אוועקפאָרן קיין ארץ ישראל.

דאן האָב איך געגרינדעט די יידישע סקויטן-באוועגונג אין ראקישאָק. דאָס איז געוואן א פיליע פון דער לאנד-אָרגאניזאציע, וועלכע האָט געהאט אָפּטיילן אין שטעט און שטעטלעך. די באוועגונג האָט, קודם כל, ארומגענומען די תלמידים פון דער העברעישער שול. אין לויף פון דער צייט זיינען צו אונדז אריינגעטראָטן אויך די יידישע שילער פון דער ליטווישער אָרטיקער גימנאזיע, פון דער ארבעטנדיקער יוגנט, וועלכע האָט קיין שול ניט באזוכט, און אפילו שילערם פון דער קולטור-ליגע-שול.

די קינדער האָבן זיך אָפּגענעבן מיט לייב און לעבן דער באוועגונג. עס איז אָרגאניזירט געוואָרן א יוגנט-קלוב, וווּ עס פלעגן פאָרקומען שמועסן, שפילן און פארזאמלונגען. שבתים און יום טובים פלעגט מען אָרגאניזירן קאָלעקטיוועט שפאציר און אויספלוגן צופוס אין דער נעגנט. זומער, בשעת די וואקאציע-חדשים, האָבן מיר איינגעאָרדנט זומער-קעמפּ אין וואלד, וווּ מיר האָבן געווויינט אין בידלעך פון צווייגן. מען פלעגט לעבן קאָלעקטיוויזם-טיש און מ'האָט גוט פאַרבראַכט אויפן שוים פון דער פרייער נאטור, זיך צוריקקערנדיק אין שטעטל פארברוינטע פון דער זון און אויפגעמונטערטע פון דער פרייער לופט.

אונדזער יוגנט-באוועגונג איז, אין יענער צייט, געווען די אייניציקע יידישע יוגנט-באוועגונג אין ראקישאָק. זי האָט געהאט א גרויסע השפּעה אויף די קינדער פון שטעטל און יוגנט. מיט חסידישער דבקות, מיט דער שיטה פון חסידי-חב"ד, איז געווען דורכגעדרונגען די אָ יוגנט-באוועגונג, וועלכע האָט געשאפן עטישע נאָרמען און פריינדשאפטלעכע באהאנדלונג פון איינעם צום צווייטן און א סך נאָרמאלייזירט די קענזייטיקע באציונגען צווישן קינדער און עלטערן.

מיין פערזענלעכער איינפלום אויף די קינדער איז געווען גרויס און עלטערן פלעגן באווירקן אומגעהאָרצמע קינדער, ווען זיי פלעגן א סטראָשע טאָן: „איך גיי גלייך צו אביגדורן..." דאָס איז געווען גענוג, כדי דאָס קינד זאל פאָלגן די עלטערן.

לטובת דער אָ באוועגונג האָבן אויך טיבטיק מיטגעאַרבעט די חברים: משה וועמאן ז"ל; שפּרה לייפער ז"ל און אבקע רובין.

עם האָבן זיך אויסגעצייכנט און געהאָלפן אין דער אָנפירונג די פאָלגענדיקע יוגנט-לעבע: הענוך פּאַץ; שרהקע פּאַץ; טייבע קיל; רבקה נחומאָוויטש און אַנדערע.

שולמית ננס, ישראל

פון דער סקויטן-באַוועגונג

כ'בין שוין דאָ, אין לאנד, 22 יאָר און א סך איז שוין אָפּגעמעקט געוואָרן פון מיין זכרון. נאָר אמאָל ווי א חלום דורך דער אומענדלעכער פאַרנאַנגענער וווייטקייט לעבט אויף א פרימאַרגן אין אונדזער ראַקישאַק. אָט, דאַכט זיך מיר, לעבט אויף די ווילנער נאם און די שטוב פון ראש הישיבה, רב יוסף יצחק קליין.

עס שפּראָצט נאָר וואָס ארוים דער פרימאַרגן און די ענערגישע צופה (סקאוטין) פון גדוד הצופים דערנענטערט זיך צום שטוב. זי גיט אן עפּן אויף דעם לאָדן, פאַרזיכטיק-שטיל, פון דעם צימער ווו כ'שלאָף. אזוי איז געווען צוויישן אונדז אָפּגעמאכט. איך בין שוין גרייט. דאָס ריגעלע, וואָס פאַרמאַכט דעם פענצטער, האָב איך שוין אין אָוונט פארן שלאָפן-גיין פריי געמאכט.

איך שפּרינג ארוים דורכן פענצטער כדי דער פאָטער זאל ניט באמערקן. כ'מוז זיך אייליקן צו אָנפירן א קיבוץ (צוזאמענקום) פון מיין קבוצה „צופות", וואָס עס וועט פאַרקומען אין שטאָט-גאַרטן, ווואין עס וועלן זיך צוזאמענקלייבן 10-12 יאָריקע מיידעלעך. הגם כ'בין נאָך מיט א פּאָר יאָר עלטער פאר זיי, האָט מען ארויפגעלייגט אויף מיר די פאראנטוואָרטלעכע

די הינטערשטע ריי, שטייען (פון רעכטס צו לינקס): העניע בלום, ליבע גאלוב.
די מיטלסטע ריי, זיצן (פון רעכטס צו לינקס): א. גלאמבאצקי, שפרה לויפער, משה וועסטערמאַן.
די פאָדערשטע ריי (פון רעכטס צו לינקס): חנה אַרעלאַוויץ, מיכלע אַרעלאַוויץ, שרהקע גריו, זעלדע כץ, חנה קליין, עטע רוך, עלע־לאה קרעמער, הינדע פרידמאן.

ארבעט. עס ווערט דורכגעפירט א סקויטן־פּראָגראם: אָפנהארציקע שמועסן מיט מאכן קעגנ־זייטיקע באמערקונגען; כאראקטעריסטישע שפּילן; געזאנג־נומערן און געשפּרעכן וועגן דער מולדת, וואָס האָט שטענדיקע בלאָע הימלען און א שטאַרק־שיינענדיקע זון.

קומענדיק צוריק א היים, האָב איך ניט איינמאָל מוסר־רייד פון מיין פאָטער געהערט, אַז מיין הנהגה פּאַסט גאָר ניט פאר א ראש הישיבהס טאָכטער. יאָ, ליבער פאָטער, ער האָט אַליין ניט געוווסט, אז דאָס זיינען געווען די פרות פון זיינע אייגענע פלאנצונגען, וועלכע ער האָט פארפלאנצט אין מיין קינדער־נשמה, מיט זיין גמרא־ניגון . . . דאַן, אין די אָוונטן און נעכט, ווען ער פלעגט זיצן און לערנען. די גמרא־ווערטער פון „אמר ר' עקיבא . . .“ און דער ניגון פלעגן זיך אַריינגיסן אין מיין האַרץ און אָנגעפילט איטלעך ווינקעלע פון מיין נשמה און איר אוועקגעטראָגן ווייט איבער ימים צום ווייטן און ליבן לאַנד, ווו עס האָבן געלערנט די תנאים און חכמים.

עס דערמאָנט זיך אזוי בולט און דייטלעך א שבת צו־נאַכט, ווען עס פלעגט פאָר־קומען דער וועכנטלעכער צוזאמענקום פון גאַנצן גדוד. דער קלוב איז געווען אויף ווילנער גאַס. דער ראש הגדוד איז געווען צוערשט משה וועסטערמאן און שפּעטער אביגדור גלאמ־באצקי. איך פיל נאָך איצט דעם טעם, ווען נאָך אן אינטערעסאנטער באַהאַנדלטער טעמע פלעגט אויסברעכן א מעכטיק געזאנג פון פארשיידענע נאציאָנאלע לידער, וואָס האָבן גע־וועקט און געמאָנט . . . יעדעס וואָרט האָט געהאט זיין באַזונדערן רייץ און טעם . . . ווען מיר האָבן געזונגען: „נוחה, נוחה חברנו ושכב לבטח שם, כמוך גם חיינו, נקריב בעד העם!“ האָב איך געפילט מיין גרייטקייט צו זיין גרייט אויף אַלץ, און כ'האָב געפלאטערט מיט מיין גאַנצן וועזן צו די בערג פון יהודה.

נאָכן פארענדיקן אונדזער פּראָגראם, האָבן מיר אלע מארשירט איבער דער לאנגער פינצטערער ווילנער גאס, אָבער ברויזנדיק זיינען געווען אונדזערע געמיטער און — געווען באַרייכערט מיט מונטערקייט און האָפענונג.

יאָ, עס איז ניט צו פארגעסן יענע הייליקע שטימונג וואָס האָט אונדז אלעמען בא־וועלטיקט. עס זיינען איינגעקריצט טיף, טיף אין מיין נשמה אָט־די דערמאָנונגען פון אונדזער סקויטן־באַוועגונג.

לייב יפה'ס באזוך

(צו זיין ליכטיקן אָנדענק)

צווישן די געציילטע שטעט און שטעטלעך, וועלכע דער גרויסער פּאָעט לייב יפה (ע"ה) האָט באזוכט, זייענדיק אין ליטע, איז ראקישאק געווען איינע פון זיי. שוין אייניקע טעג פריער האָט מען זיך געגומען גרייטן צו מאכן פאר אים א פיינעם "קבלת פּנים". מען האָט געבעטן ביים גראָף פון שטעטל צו לייען זיין קאָרעטע מיט די פערד; מען האָט געקראָגן א קלייגעם אָרקעסטער און צו דער באשטימטער „שעה" זיינען אלע געווען אויפן וואקזאל.

שוין ביים אראָפגיין פון באן, האָט ער געקראָגן זייער א פיינע אויפנאם, וועלכע איז פאָרגעזעצט געוואָרן איבער דעם גאנצן וועג ביזן קומען אין שטעטל. אלע לערער פון בית־ספר און פּראָגימנאזיע צוזאמען מיט די שילערם האָבן מארשירט אין גלייבע שורות — אין באגלייטונג פון מיטגלידער פון פארשידענע אָרגאָניזאציעס און קאָמיטעטן, ווי אויך פון קריסטן וועלכע זיינען געווען „סתם" נייגעריק צו זען א יידן וועמען מען גיט אָפּ אזא גרויסן „כבוד", מיטן גראפ'ס קאָרעטע, און מיט אן אָרקעסטער־מוזיק, ווי עס פאסט פאר א קעניג.

אין שטעטל האָט מען געמאכט פאר אים אן אפיציעלן קבלת פּנים אויפן „מכבי"־פּלאַץ. באגריסונגען זיינען געמאכט געוואָרן פון פארשיידענע אָרגאָניזאציעס, אינסטיטוציעס, ווי אויך פון די לערער פון בית ספר און פּראָגימנאזיע. דערנאָך האָבן מיטגלידער פון „מכבי" דעמאָנסטרירט פארשידענע ספּאָרט־נומערן. אזוי איז אוועק דער ערשטער האלבער טאָג. אין אָוונט האָט מען געמאכט פאר אים א באנקעט אין זאל פון ת"ת וועלכער איז געוען דעקאָרירט מיט פאָנען. אויף איין וואנט איז געווען א בילד פון א גרויסן לייב, מיט דער אויפשריפט: „אריה שאג מי לא ייראַ".

פאר זיין קומען אין ראקישאק האָט מען געהאט גרוסן, אז ער באַגיינסטערט מענטשן מיט זיין ריידן. דאָס האָט מיך זייער פאראינטערעסירט, און אויפן באנקעט וועל ער האָט געערדט, האָב איך אים געפּוקט די גאנצע צייט אין די אויגן צו זען זיין האלטונג און באוועגונגען, און אָט איז א בילד פון זיין אָרט ריידן: ער שטייט גלייך, פארמאכט די אויגן, רעדט ניט צו הויך, ניט נידעריק, און שילדערט — אָדער בעסער ריידנדיק — מאָלט אזוי ווי מיט א פענדזל פארשידענע בילדער וועלכע זיען אייך צו ווי א מאָגנעט צו הערן יעדן וואָרט זיינעם. און אזוי קוקנדיק אויף אים, פילט מען ווי מען ווערט היפנאטיזירט, און דאָס איז געווען די קראפט פון זיין ריידן: ניט געשריען, ניט געשטורעמט „לא ברעש", און ניט אומזיסט האָט ער פאַרדינט דעם כבוד, וועלכן ער האָט געקראָגן אומעטום.

ווו ער פלעגט נאָר קומען און ריידן, זיינען געזאמלט געוואָרן גרויסע סומעס געלט. מיט אייניקע יאָר צוריק, וועו איך האָב געלייענט וועגן זיין טראָגישן טויט בעתן אויפריים פון דער אנענין־געבויידע, האָט מיר עפעס ווי דערלאָנגט א צי א סטרונע פון אן אומזעבארן אינסטרומענט אין הארצן און די אלע אויבן דערמאָנטע בילדער זיינען פארבייגענאנגען ווי לעבעדיק. זיין אָנדענק וועט אלע מאָל בלייבן אין מיין הארצן ווי אויך ביי די אלע, וועלכע זיינען דאָן געווען בשעת זיין אָנקום אין ראקישאק.

א. י.

אהרן נחומאָוויץ

בית היתומים

גלייך ווי די מלחמה האָט זיך געהאט פארענדיקט און עס האָבן געגומען זיך צוריק־קערן אלע היימלאָזע פון רוסלאַנד, און עס זיינען צוגעקומען יידן פון די ארומיקע קליינע שטעטלעך, וואָס האָבן זיך אויך באזעצט אין ראקישאָק, איז געווארן אקטועל צו גרינדן א בית היתומים.

צווישן די צוריקגעקומענע ראקישקער יידן האָבן זיך געפונען א סך אלמנות און יתומים, און עס זיינען געווען אויך געגוג יתומים פון די ארומיקע דערפער און שטעט־לעך.

ראקישאָק איז געווען פון דער קריג־צייט צעראבירט און שטארק אָרעם און די שטעטלשע יידן זיינען ניט געווען ביכולת אויסצוהאלטן די גרויסע צאָל יתומים אין ראַ־קישאָק.

חנה שאדור

עס איז אוועקגעפאָרן א דעלעגאציע— אין באשטאנד פון שפרה לויפער, הלל איידעל־סאָן, שמואל אבא סניגר — קיין קאָווגע כדי אויסצופועלן פון אמעריקאנער דזשאָינט הילף אויף צו גרינדן א בית היתומים אין ראקי־שאָק.

נאָך לאנגע אונטערהאנדלונגען אז בא־שלאָסן געווארן, אז דער דזשאָינט זאָל, בשות־פות, מיטן שטעטל אויסהאלטן דעם בית־היתומים, גלייך אויף גלייך.

נאָכן צוריקקער פון דער דעלעגאציע, האָט זיך איינגעגעבן אָפּצודינגען א הויז אין יורדזיקע אויפן וועג צו ראדוטע. עס איז גע־וען א גרויסער בנין. מען פלעגט דאָרט, פריער, אויפפירן פאָרשטעלונגען. באָטש עס איז גע־וען ווייט פון שטעטל, אָבער ניט געפינענדיק קיין בעסער הויז, האָט מען דאָרט געעפנט דעם בית־היתומים.

איידער עס איז געעפנט געווארן דער בית-היתומים, איז געפונען געווארן א פאר־זאמלונג פון אלע ראקישקער יידן, פאר וועמען עס איז אויפגעקלערט געווארן די נייטוועגדי־קייט פון א יתומים-אנשטאלט אין שטעטל, און מען האָט זיך געוועגדט צו די פארזאמלטע, אז יעדער ייד איז מחויב באשטייערן זיך מיט וואָס ער קאָן, כדי די וויכטיקע אינסטי־טוציע זאָל קאָנען עקסיסטירן.

חנה שאדור מיט די קינדער פון בית-היתומים.

דער בית היתומים

עס איז אויף דער אלגעמיינער פארזאמלונג אויסגעקליבן געוואָרן א קאָמיטעט, וועל־כער איז צוגעטראָטן צו דער דאָזיקער ארבעט. מען האָט רעגיסטרירט אלע יתומים-יינגלעך אוו מיידלעך, אין עלטער פון 5—13 יאָר, און מען האָט געקריגן פון דזשוינט מלבושים אוו שיך כדי זיי באַקליידן, ווייל די קינדער זיינען געווען אָנגעטאָן אין זעק, אין צעריסענע בגדים אוו ארומגענאנגען באָרוועם.

דער אויסגעקליבענער פרויען-קאָמיטעט האָט גענומען אויף זיך די אויפגאבע צו בא־זאָרגן פּערמאנענט די קינדער מיט קליידונג אוו שוכוואָרג. עס איז געדונגען געוואָרן א שוסטער, וואָס זאָל נייען אוו פארריכטן די קינדערשע שיכלעך.

עס איז אויך אנגאזשירט געוואָרן א דאָקטער, ער זאָל היילן די קראנקע יתומים.

פון קאָוונע איז אַרויסגעפאָדערט געוואָרן א לערערין, זי זאָל לערנען מיט די קינדער, וועלכע לערנען זיך אין א שול אָדער אין א חדר, אוו אויך העלפן זיי צוגרייטן די לעקציעם.

עלטערע קינדער זיינען אָפּגענעבן געוואָרן צו בעלי מלאכות. עס זיינען געווען יתומים אין אזא גרויסן עלטער, וואָס מ'האָט זיי אין אנשטאָלט ניט געקאָנט האלטן, אוו מען האָט

אויבערשטע ריי, פון רעכטס צו לינקס, שטייען: אבא-לייב דאוידאָוויץ; חנה ליובאָוויץ; זעליג זעמא־כאָוויץ; לייבע סענאל; חנה שאדור; שעיה לעווין; ירחמיאל רוך; פרידע שאפּירא; אידע מילנער.
צווייטע ריי, פון רעכטס צו לינקס, זיצן: רבקה איציקמאן; סימע מילנער; הלל איידעלסאָן; שפרה לויפער; גוטמאן גען; עטל קיל; דבורה אַרעלאָוויץ.
דריטע ריי, פון רעכטס צו לינקס, זיצן: פאניע אַרעלאָוויץ; חיה-הינדע סניעג; פאניע גינזבורג; בריינע גאַפאַנאָוויץ; העניע כץ.

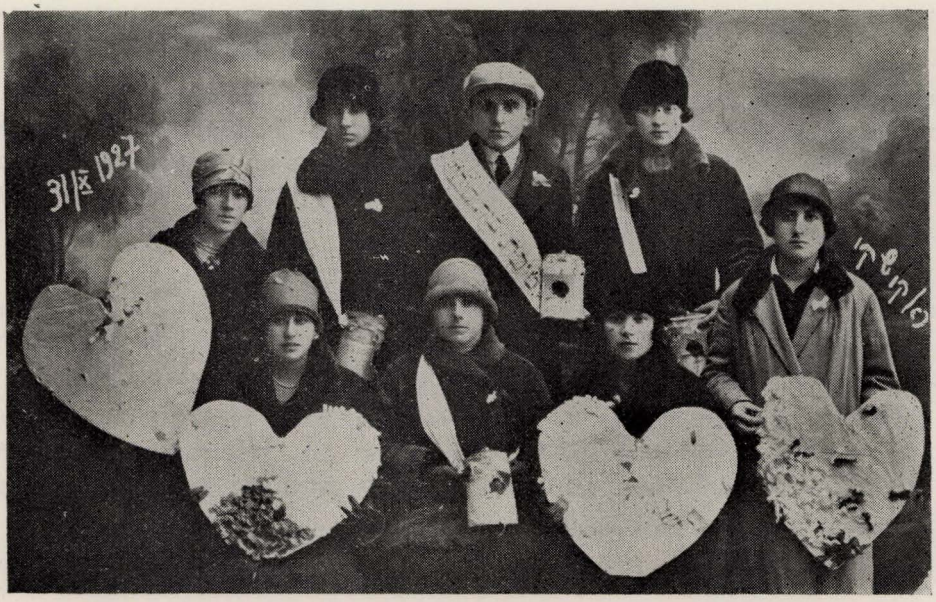

א בלימל-טאָג לטובת דעם בית היתומים

פון רעכטס צו לינקס, שטייען: עטל שווארצבערג; בערטא גאפאנאָוויץ; העניך פאַץ; אסתר אָגינס; רייזע ראַטמאַן; איטע שוסטער; סימע מילנער; פאניע גינזבורג.

איינלאדונג-קארטע פון ראקישקער בית-היתומים.

אַיינלאַדונג.

די פאַרוואַלטונג פון ראקישקער בית-היתומים האָט דעם כבוד אַייך אַיינצולאַדן אַף

דעם טראַדיציאָנעלן פאַרוויילונגס אָוונט,

וועלכער וועט פאָרקומען

שמחת תורה זונטאָג אָוונט 6 אַזייג.

אין הויז פון בית-היתומים.

אפן אָוונד וועט שפילן אַ בלאָז ארקעסטער, מיט פאַרשידענע פאַרוויילונגען און אַ בופעט.

ביז 2 אַזייג. ביינאַכט.

די וויכטיקייט פון אונזער אַנשטאַלט פאַרזיכערט אונז אין אַייער באַזוך.

מיט גרויס דרך ארץ

פאַרוואַלטונג.

דרוק, א. י. מעללער, ראַקישקי.

פאר זיי געדונגען אין פריוואטע הייזער ערטער, ווו זיי זאלן עסן און האבן נאכטלעגער. דער יתומים-קאמיטעט האט פאר זיי געצאלט.

אין זייער א קורצער צייט ארום האט זיך דער בית-היתומים פארוואנדלט אין א מוסטערהאפטער אינסטיטוציע. דער נאמען „ראקישקער בית היתומים" איז געווארן א שם דבר. עס האבן געגומען אנקומען קינדער פון ווייטערע שטעטלעך. וועז דער לאקאל איז גע-ווארן צו-קליין אריינצונעמען אזוי פיל יתומים, האט מען אפגעדונגען משה כצ'ס ניי הויז. שפעטער האט מען געקויפט אן אייגענעם בנין, וואס איז געווען אקעגן מארק.

מען האט אויף די קינדער געגעבן א גוטע השגחה, זיי געלערנט און דערצויגן אין נאציאנאלן גייסט. די מיידלעך האט מען געלערנט נייען, שטריקן אין פארשיידענע האנט-ארבעטן. מען האט מיט די קינדער געמאכט גימנאסטיק, פארשיידענע ספארט-איבונגען.

עס איז צו דערמאנען די פאלגענדיקע פערזאנען, וואס האבן אפגעגעבן א סך צייט און מי לטובת דעם בית־היתומים: הלל איידעלסאן — דער טאטע פון די יתומים; הלל איידעלסאנס שוועסטער, חנה שאדור, — ווירטשאפטלעכע לייטערין; שפרה לויפער — סעקרעטארין; דער שרייבער פון די שורות — פארוואלטער פון בית־היתומים.

דער בית היתומים האט אין מיין צייט געציילט העכער 80 קינדער און האט עקסים-טירט ביזן חורבן ראקישאק.

רבקה בלאַכער-איציקמאַן

ראַקישקער לינת-הצדק

נאָך דעם ערשטן וועלט-קריג וועלן די עוואקואירטע ראקישקער יידן האָבן זיך צוריק-געקערט פון רוסלאנד, האָט זיך גלייך געמערקט א נייטוועניקייט אין אַזא חילף-ארגאניזאַציע, ווי די „לינת-הצדק".

דער הקדש אין ראקישאק איז געווען איבערפולט מיט קראנקע, פארקריפלטע און פאַראַלאיזירטע מענטשן. דער שפיטאל איז געווען איבערפולט מיט פאציענטן, אויך פון ארומיקע שטעטלעך. אין די בתי-המדרשים זיינען געלעגע ארעמע לייט און קראנקע. יידישע פרויען האָבן געהאָלפן מיט אלע מיטלען, אָבער ס'איז ניט געווען קיין ארגאניזירטע קערפערשאפט, וואָס זאָל די דאָזיקע חילף-ארבעט טאָן.

די ארבעט איז געווען א דרינגענדע. אירלע רובין, די מוטער פון אונדזער חשובן לאנדסמאן, ש. רובין, פון יאהאנעסבורג, מיט איר טאָכטער גיטל, האָבן אויף זיך גענומען די איניציאטיוו צו גרינדן א לינת-הצדק אין ראקישאק.

די שטארק-איבערגעבענע יידישע געזעלשאפטלעכע טוערין, אירלע רובין, האָט ביי זיך אין הויז צונויפגערופן די ערשטע פארזאמלונג, אויף וועלכער ס'איז געשאפן געווארן דער קאמיטעט פון לינת-הצדק. חוץ אירלע רובין און איר טאָכטער גיטל, זיינען אין קאמיטעט אויסגעקליבן געווארן: שרה פינעס, חנה יאקאבסאן, חנה ליובאוויץ, רבקה איציקמאן, סימע מילנער און גנענדל סייטאוויץ.

די ערשטע אויפגאבע פון קאמיטעט איז געווען צו שאפן געלט-מיטלען. מען האָט גלייך גענומען ווערבירן מיטגלידער. די שטאָט האָט זיך ווארעם אָפגערופן און הארציק אונטערשטיצט די לינת-הצדק. כמעט די גאנצע שטאָט מיידלעך האָבן אקטיוו זיך באטיליקט אין דער ארבעט.

פון סאמע אָנהייב האָט מען געמאכט אָרדענונג אין הקדש: מען האָט אים אויסגערייניקט, געבראכט בעטן און מאטראַצן פאר די קראנקע און באַזאָרגט מיט עסן. די פאראַלאיזירטע מענטשן האָט מען געקאָרמעט מיט די הענט און מען האָט זיי אויפגעפאסט מיט ליבשאפט און איבערגעבנקייט. דערנאָך האָט די לינת־הצדק איבערגענומען די זאָרג וועגן נייטבאדערפטיקע משפחות, בסתר געהאָלפן בעלי־בתים יורדים. אָרעמע קימפעטאָרינס זיינען אויפגעפאסט געווארן, באזאָרגנדיק זיי מיט עסן און מיט דער ערשטער הלבשה פארן ניי-געבאָרענעם קינד.

אין 1926, האָט די לינת הצדק געדונגען א הויז און געשאפן א געבאָרנאנשטאלט אין ראקישאק. דער דאָזיקער פרוו איז געווען געמאכט אויף א באשיידענעם אופן. עס זיינען אויפגע-שטעלט געווארן נאָר צוויי בעטן. ווען אן ארעמע פרוי האָט געדארפט געלעגן ווערן, האָט מען איר אהינגעצו געבראכט און איז געווען באזאָרגט מיט מעדיצינישער הילף און מיט אלע נייטיקייטן.

פון רעכטס צו לינקס: רבקה איציקמאן; שרהקע חייטאָוויץ; גיטקע רובין; חנה (אַנאַ) ליובאָוויץ; סימע מילנער; אירלע רובין (גרינדערין פון לינת-הצדק).

שטייַן, די ערשטע ריי (פון רעכטס צו לינקס): פריידקע פריידמאן; רבקה פאפלאק; יהודית שוואַרצ-בערג; יאַסעלעוויץ; רחל כץ; דבורה סאפאזניק.

צווייטע ריי: רבקה דעקטאר; רבקה איציקמאַן; חנה ליובאָוויץ; העניע דעקטאר; איטע שוסטער; פאניע גינזבורג.

דריטע ריי: חיה-הינדע סניעג; סימע מילנער; מלכה לעווין; חיה-ריינע פּאַנעוועזש; דברה אַרעלאָוויץ.

פערטע ריי: אסתר אָגינס; העניע כץ; כאשקע קארבוז.

די לינת־הצדק האָט אויך געהאָלפן דורכגייענדיקע ארעמעלייט, וועלבע האָבן געהאט אן אדרעס ווו זיך צו וועגדן. ס׳איז געווען א פאל, וועו א פרעמדער ייד איז געקומען אין בית־המדרש און איז דאָרט קראנק געוואָרן, האָבן אונדזערע ראקישקער מיידלעך גאנצע חדשים אים אויפגעפאסט און געזאָרגט וועגן אים. מען האָט געזען אז די חולאים זאָלן האָבן כשרע עסנס.

די לינת־הצדק האָט עקסעסטירט ביזן אומקום פון ראקישקער יידישער קהלה. א סך פון די אקטיוויע טוערינס פון לינת־הצדק געפינען זיך איצט אין דרום אפריקע, און וועלן ראקישקער לאנדסלייט קומען זיך צונויף, וועלט ביי יעדער געלעגנהייט מיט ליבשאפט און אנערקענונג דערמאָנט די פאָרדינסטפולע טעטיקייט פון ראקישקער לינת־הצדק.

רעכטס צו לינקס (שטייען):

לייבקע וועגער,
ישראל פאָנעווועזש,
טייבע קיל,
חנא שניידערמאן,
רחל ווינגרין.

צווייטע רייי:
ישראל שולמאן,
העניע יפה,
משה סניעג,
ניט באַווסט,
ניט באַווסט,
שיינקע גערסן,
העניך פאין,
שמואל קור.

שלמה רובין

ייִדיש-טעאַטער

מיט קיין געוויסער באשרייבונג וועגן יידישן טעאַטער אין ראַקישאַק קאָן איך ניט בייטראָגן, נאָר מיט די פאָלגענדע פארציכענונגען:

נאָך זייערדיק א צעניאָריק יינגל, געדענק איך, ווי מיר איז איינגעפאלן א געדאנק ווי צו פארווירקלעכן די חתונה-געסט בעת די כלי זמרים זיינען שוין געהאט אוועקגענאנגען און יונגוואַרג האָבן געטאנצט אָן מוזיק אָדער געשפילט אין פאַנדן.

איז מיר דאן איינגעפאלן צו אימיטירן א פאָלקליד, וואָס איז אין יענע יאָרן געווען פאָפולער: „ווי אזוי א זקן איז פארוואַרפן געוואָרן אין פרעמדע מקומות, פארוואָרלאָזט פון אלעמען".

כ'האָב אָנגעטאָן לאנגע בגדים און א זאק אויף די פלייצעס און געשפילט די ראָל פון אָט דעם זקן. דאָס איז געווען מיין ערשטער טעאַטער-דעביוט. איך האָב אין יענער צייט נאָך קיין אנונג ניט געהאט וועגן טעאַטער, און אפילו ניט געווסט, אז אזא זאך עקסיסטירט נאָר אויף דער וועלט.

ערשטע ריי, פון רעכטס צו לינקס (שטייען): יודל מעללער; יהודית שווארצבערג; דוד אַרש; ריף; בענצע אַרעלאָוויץ; גיסע לעווין; יאָכע מעלער.
צווייטע ריי (פון רעכטס צו לינקס): ניט באַווסט; איטע שוסטער; ליבע רוך; ניט באווסט; זרח לעווין; טוביה קאפעלוס.
דריטע ריי: חנא שניידערמאן; העניע סניעג; ישראל פאַנעוועזש; חיים-טוביה כץ.

אויבערשטע ריי — פון רעכטס צו לינקס (שטייגן): טוביה רוך; ליבע רוך; ישראל פֿאַנעווזש; טייבע קיל.

צווייטע ריי: בערל רוך; ירחמיאל אַרש; גיטל אַגינס; אהרון נחומאָוויטש; חנא שניידערמאן. אונטן: לייבע וועגער.

אין א קורצער צייט ארום, איז אין שטעטל געקומען א פּוילישער רעזשיסער פון ווארשע און מיט הילף פון דער שטעטלשער אינטעליגענץ, האָט ער אויפגעפירט א פּיעסע אין זאל פון דער „פֿאַזשארנער קאָמאנדע". איך בין אויך געגאנגען זען די טעאַטער-פֿאַרשטעלונג. ווי געווינטלעך איז געווען דער מנהג צו טאנצן נאָך דער פֿאַרשטעלונג. כ'האָב זיך ארומגעדרייט צווישן די טאנצנדיקע און געזוכט די אויסטערלישע ארטיסטן. אין זאל האָב איך זיי ניט געקאָנט געפינען, בין איך געגאנגען אויף דער בינע. מיין אמביציע איז געווען גרויס צו זען מיט מיינע אויגן די ארטיסטן און אויך די בינע.

מיט אייניקע יאָר שפּעטער איז אַראָפּגעקומען א וואַנדערנדיקע טרופּע, וועלכע האָט געשפּילט טעאַטער, מיט דעם אינטיי פון ראקישקער בחורים און מיידלעך. איך בין אויך געווען צווישן די אַרטיסטן. אויף מיר איז אויסגעפאלן דער גורל צו שפּילן דעם שדכן אין „הערצעלע מיוחס". איך געדענק נאָך עד היום דעם שטוים וואָס כ'האָב געקראָגן פונעם „מחותן". דאן האָט מען געשפּילט רעאַליסטיש: „א פּאַטש איז געווען א פּאַטש, א שטוים איז געווען א שטוים".

דאָס טעאַטער האָט מיך שטארק פאראינטערעסירט און עס האָט מיך רוען ניט געלאָזט. איך האָב מיך פּארמאָסטן אויפצופירן טעאַטער אין א שטוב. מיין ערשטע פֿאַרשטעלונג איז געווען שלום אַשס „מיטן שטראָם". כ'האָב אויך איינגעאָרדענט א קליין־קונסט־אָוונט מיט

געזאנג-נומערן, ווי „א, איר קליינע ליבטעלעך" און אנדערע. מיין שוועסטער, זייענדיק א קליין קינד, האָט אויך אינטיי׳ל געזומען.

עס זיינען דערנאָך געשפּילט געוואָרן ש"ע-ס איינאַקטערס. קיין געלט פּארן אריינגאַנג האָבן מיר ניט געזומען און מיר האָבן אלעמאָל געהאט „פּולע הייזער". די טירן זיינען דאן געווען פּריי-אָפּן פּאר אלעמען. די, וועלכע האָבן ניט געקאָנט אריינקומען אין הויז, זיינען געשטאַנען אויף די פּענצטער,נעבן די טירן. אין שטעטל האָט זיך געטומלט מיט אונדזערע פּאַרשטעלונגען.

מיט יאָרן שפּעטער האָבן מיר דורכגעפירט פּיעסעס, צום מיינסטן, פון י. גאָרדין, רעפּערטואר. דאָס שטעטל איז זיך פונאנדערגעוואקסן. עס זיינען געעפנט געוואָרן נייע אנגרא-געשעפטן, א באנק, און מען האָט אימפּאַרטירט בוכהאלטערס פון די גרעסערע שטעט. זיי האָבן אויך געהאט א תשוקה צו שפּילן ייִדיש - טעאטער און האָבן אריינגעטראָגן א ניי לעבן. עס איז געוואָרן פּילפּארביקער און אינטענסיווער די טעאטער-טעטיקייט. מען האָט זיך שוין ניט באגנונגט מיט שפּילן אין א הויז, נאָר אויפגעזוכט אן אמתן זאל מיט א בינע און אויך געמוצט דעקאָראציע און גרים.

אין 1915 בין איך אוועק דינען פאָניען. סוף 1922 האָב איך זיך צוריקגע-קערט א היים, מיטברענגענדיק אן אינוועסטאר פון פּיעסעס פון רוסישן דראַמאַטישן טעא-

אויבערשטע ריי, פון רעכטס צו לינקס: חנה שאַדור; זעליג זעמאכאָוויץ; גיטע רובין; אבא רובין; סימע מילנער.

צווייטע ריי, פון רעכטס צו לינקס: לאנא אַרעלאָוויץ; געניע רובין; יודעל פּען; ישראל פּאָנעווזש; שלמה רובין; העניע כץ.

דריטע ריי, פון רעכטס צו לינקס: אסתר אָגינס; חיים-עליע הורוויץ.

טער, ווו כ'האָב געארבעט אלס גרימירער. מען האָט מיך אין שטעטל אויפגענומען מיט אָפּענ-גע ארעמס און איך האָב טאקע געפונען א בריט-פּעלד צו ארבעטן אויף דעם טעאַטער-געביט.

עס איז שוין געווען א פיינע יוגנט. מיר האָבן געשפּילט פּיעסעס פון שלום-עליכם, יעקב גאָרדין, ד. פּינסקי און פון י. ל. פּרץ. מיר האָבן באגריפן, אז דורך טעאַטער קאָן מען פּאָרשפּרייטן די יידישע קולטור. יעדע אויפּפירונג האָט געהאט א קולטורעלע השפּעה און ארויסגערופן פּרייד אין שטעטל. קיין אָפּערעטקעס און שונד-שטיק האָבן מיר ניט אויפ-געפירט.

איך בין אוועקגעפאָרן קיין דרום-אפריקע. אָבער דאָס יידישע טעאַטער האָט ווייטער עקסעסטירט אין ראקישאק. לויט ידיעות, וואָס כ'האָב באקומען, זיינען אין 1928 געווען אין ראקישאק אייניקע דראמאטישע קרייזן מיט פּיינע שוישפּילער, וואָס האָבן געשפּילט טעאַטער אונטער א קאָלעקטיוור רעזשי.

יעדע גרופּירונג האָט, משמעות, געגרינדעט איר דראמאטישן קרייז. א טייל פון די שוישפּילער האָבן געהערט צו דער קולטור-ליגע, וואָס איז דאן געווען ניט לעגאל.

צום באדויערן פעלן מיר געניוע פּרטים וועגן ראקישקער יידישן טעאַטער, וואָס האָט פארנומען א בכבודיקע פּאָזיציע אין קולטור-געזעלשאפטלעבן לעבן פון שטעטל.

די פאָלק-באַנק

אויפן סמך פון א ניט-געדרוקטן בוך, אין וועלכן עס זיינען דאָ ידיעות איבער „די יידישע פאָלק־בענק אין ליטע", וואָס זיינען געזאמלט געוואָרן דורך די אינספּעקטאָרן פון יידישן פאָלק־באנקווועזן—ב. ענטעלים און י.בארוויין — אין משך פון 21-טן דעצעמבער, 1926, ביז 28־טן פעברואר, 1927, דערוויסן מיר זיך אויך פון ראקישקער פאָלק־באַנק און אייניקע וויכטיקע סטאטיסטישע ציפערן פון די יידן אין ראקישאָק.

דער אינספּעקציע-באריכט פאנגט זיך אָן מיט דעם פאָלגנדיקן אריינפיר:

„ראקישאָק (נאָמען פון דער באן-סטאנציע איז דער זעלבער נאָמען) ציילט איר יידישע באפעלקערונג אין א צאָל פון 2,013 נפשות. *)

די הויפּט־באשעפטיקונג פון דער יידישער באפעלקערונג איז די געווויינלעכע: קלייניהאנדל און האנטווערקערייַ; באזונדער איז דאָ אנטוויקלט דער מסחר מיט פלאקס און זאָמען (עקספּאָרט).

פאר דער קריג האָט דאָ פונקציאָנירט א אידישע ליי און שפּאָר-קאסע, וועלכע איז מיט דער קריג אונטערגענאנגען; די יעצטיקע פ. ב. איז געגרינדעט געוואָרן אין יולי 1920 יאָר(לויט דער איניציאטיוו פון נאציאָנאל-ראט) אָן נעמט אריין אין איר טעטיקייטס-קרייז, אויסער ראקישאָק גופא, אויך אייניקע ארומיקע שטעדטלאָך: אבעל (10 מיטגלידער), קאמאי (7 מיטגלידער), פּאָנעדעל (6 מיטגלידער), אנישישאק און פּאָנעמונאָק א.א.וו. (7 מיטגלידער).

עס פונקציאָנירט דאָ אויך א אידישע „געזעלשאפט פאר געגנזייטיקן קרעדיט".

לויט דעם באנק-באריכט פון ראקישאָק, וואָס איז צונויפגעשטעלט געוואָרן דורך די אויבן דערמאָנטע אינספּעקטאָרן — דעם 10-טן מערץ, 1927, דערוויסן מיר זיך דאָס פאָלגנדיקע:

„די ראקישקער פאָלקבאָנק האָט געציילט 464 מיטגלידער, וועמענס פּראָפעסיאָנעלער שטאַנד איז נעווען א פאָלגנדיקער: העגדלערס—204; האנטווערקער — 123; סוחרים און אינדוסטריעלער—44; לאנדווירטשאפטלער און גערטנירערס — 6; ארבעטער און פורמאנעס — 25; אָנגעשטעלטע — 25; פרייע פּראָפעסיעס — 37".

אין דער דאָזיקער אלגעמיינער מיטגלידער-צאָל פיגורירן אויך 15 קריסטן.

---

*) לויט א בריוו פון ייווא, מיטן אונטערשריפט פון מארק יוועלירער, דאטירט דעם 24-טן מיי, 1951, און אדרעסירט צו ש. רובין, סעקרעטאר פון לאנדסלייט־פאראבאנד פון ראקישאק און אומגעגנט, ווערט נעגעבן אָט די אינפאָרמאציע:

„אין דער „יעווריסקאיא ענציקלאפּעדיע" (רוסיש), ארויסגעגעבן פון בראקהאוז און עפראָן, פּעטערבורג, ב' 13, עמוד 298, איז פאראן א נאָטיץ וועגן ראקישאָק, וועלכע מיר גיבן דאָ אין א יידישער איבערזעצונג:

„ראקישקי, קאָוונער גובערניע, נאָוואָאלעקסק. קרייז. לויט דער רעוויזיע פון 1847 איז „די ראקישקער יידישע געזעלשאפט" (קהילה?) באשטאנען פון 593 נפשות. לויט דער ציילונג פון 1897 זיינען אין ראקישקי נעווען 2,736 איינווויינער, פון זיי 2,067 יידן".

די פאַלקבאנק אין ראקישאק האט פארטיילט לאנגעטערמיניקע און קורצטערמיניקע הלוואות.

לאנגטערמיניקע הלוואות זיינען געגעבן געוואָרן דעם לווה אין הויך ביז 500 ליט, טערמין — ביז 6 חדשים ביי ווייטערע פּראָלאנגאציעס; צינזן — 15% יערלעך; זיכערונגען שטרי-התחייבותן (טיילוויז אויך משכנות). א צינז־אויסנאם איז געמאכט פאר דעם ראקישקער האנטווערקער־פאַראיין, וואס האט געצאָלט10% יערלעך — אונטער א זיכערונג פון פּריוואטע וועקסלען.

קורצטערמיניקע הלוואות זיינען געגעבן געוואָרן אויף איין קאנטא, אין א סומע ביז 5000 ליט; צינזן 24% יערלעך; טערמין—ביז 3 חדשים; זיכערונגען — וועקסלען אין בלאנקא.

אין פארלויף פון 26-טן יאָר זיינען געווען פארטיילט:
לאנגטערמיניקע הלוואות אויף א סומע פון 59,576 ליט;
קורצטערמיניקע הלוואות אויף א סומע פון 224,516 ליט.

ערשטע ריי, זיצנדיק, פון רעכטס צו לינקס: שלמה אַרעלאָוויץ; הלל איידעלסאָן; אבא לייב דאוידאָוויץ; הרב אברהם מאירוביץ; לייב סעגאל; זלמן מילנער; ישראל לייב סניעג.
צווייטע ריי: אייזיק פּאנעץ; חיים מאָטע לעקאך; אברהם חרמץ; יודל גאפאנאָוויץ; העראַץ לאנג; יוסף כספי
דריטע ריי: וועלוול ליפּאָוויץ; באר; נאום כץ; סאָלאָמאָן גערמאן.

חוץ הלוואות האָט די באנק דורכגעפירט פארשיידענע דיסקאנטעס און אינקאסא־אָפּע־ראציעס הן פון מזומנים און הן פון פראכטן, גענומען פקדונות, און עס פיגורירט אויך א גאנץ כאַראַקטעריסטישע קרעדיטירונג פאר די יעניקע, וואָס האָבן עמיגרירט קיין דרום־אפריקע. דער באנק-באריכט גיט איבער אין פאָלגענדיקן נוסח:

„די באנק ערטיילט אין אייניקע פאלן אויך נאָך אַ גאַנץ ספּעציפישן קרעדיט, נעמ-לעך: זי קויפט פאר די אָדער יענע פּערזאָנען, וואָס עמיגרירן פון דאָ קיין אפריקע אַ טשעק אויף 35 פונט (מינימום־סומע וואָס דער אימיגראנט דארף לויט די געוויסע פאראָרדענונ-גען, באזיצן), נעמענדיק דערביי א וועקסל-זיכערונג פון א אנדערער אָרטיקער פּערזאָן. אזוי, צ.ב.ש., איז צום מאָמענט פון דער אינספּעקציע געווען באלאסטעט מיט דער אָנגעווי-זענער סומע (35 פונט — 1,729 ליט) א געוויסער ה' שער, א קרוב פון וועלכן איז אָפּגעפאָרן קיין אפריקע".

די פאָלקבאנק האָט געהאט אן אייגן הויז, די ווערט פון וועלכן איז געווען (לויטן בי־לאנס) — 36,908 ליט.

זי האָט געהאט אן אייגענעם סטאטוט, וואָס איז רעגיסטרירט געוואָרן דעם 23-טן יוני, 1920.

דער סטאטוט האָט צווישן אנדערע פּונקטן אויך געהאַט א פּונקט בנוגע דער הויך

פון רעכטס צו לינקס, זיצן: אבא לייב דאווידאָוויץ; יהושע צין; לייבע סעגאל; הלל איידעלסאָן.
פון רעכטס צו לינקס, שטייען: וועלוול ליפּאָוויץ; דבורה זעלבאָוויץ; חיה באר; ניט באוווסט; נחום כץ.

פון א פּיי, וואָס איז געווען 10 ליט, און אויך פּעסטגעשטעלט דעם מאקסימאלן קרעדיט צו איין מיטגליד — אין א סומע פון 5,000 ליט.

די אָנפירונג פון באנק איז באשטאנען פון: א ראָט (9 פערזאָן), א פּאַרוואלטונג (3 פערזאָן) און א רעוויזיאנס-קאָמיסיע פון 3 פערזאָן.

דער פערסאָנאל פון באנק איז באשטאנען פון:

בוכהאלטער ה' גערמאן אויף א שכירות פון 400 ליט;
קאסירער ה' מילנער אויף א שכירות פון 300 ליט;
געהילף-בוכהאלטער ה' ליפאָוויטש אויף א חודש-שכירות פון 300 ליט;
קאָרעספּאָנדענט ה' באר אויף א חודש-שכירות פון 300 ליט;
באאמטער ה' איידעלסאָן אויף א חודש-שכירות פון 200 ליט;
קוריער אויף א חודש-שכירות פון 125 ליט.
דער פערסאָנאל האָט באקומען אין משך פון יאָר איין חודש גראטיפיקאציע.

דער בילאנס פון באנק ביזן 1-טן יאנואר, 1927, איז געווען א פאלגענדיקער:

פאסיוו:		**אקטיוו:**	
פּיי-קאפּיטאל	17,687 ליט	קאסע	1,920 ליט
רעזערוו און אנדערע קאפּיטאלן	51,600 "	סכומים ביי קאָרעספּאָנדענטן	15,136 "
פּקדונות	51,543 "	הלוואות:	
שפּאָר-פּקדונות	2,639 "	לאנגטערמיניקע	61,130 "
קרעדיטן פון צ.ב.:		קורצטערמיניקע	223,612 "
טערמיניקע	60,000 "	ווידעראויפבוי	50,472 "
ווידעראויפבוי	56,000 "	האנטווערקער-הלוואות	125 "
לויפענדע רעכענונגען	91,495 "	דיסקאנטע	79,676 "
וועקסל-קרעדיט	35,280 "	איבערגייענדיקע סכומים	3,300 "
אויסצאָלונגען	3,466 "	קאָמיטענטן	309,424 "
אָנווייזונגען	74,214 "	ווירטשאפט	36,908 "
קאָמיטענטן	375,053 "	וועדט-פּאפּירן	15,283 "
הכנסות: % פאר הלוואות	32,842 "	דאָקומענטן ביי קאָרעספּאָנדענטן	18,604 "
פּארשיידענע	18,969 "	פּראָטעסט-קאָסטן	331 "
		צוריקקערנדע הוצאות	362 "
		פּארזיכערונג-געזעלשאפט	1,000 "
		געהאלט דעם פערסאָנאל	20,914 "
		פּארשיידענע הוצאות	8,191 "
		% און קאָמיסיע	16,760 "
		היזק פון אקציאָנס	7,640 "
ס"ה	870,788 ליט	ס"ה	870,788 ליט

אין די אלגעמיינע אויספירונגען און אָנווייזונגען פון אינספעקטאָר, ב. ענטעלים, זיי-נען דאָ א ריי פעסטשטעלונגען, וואָס כאראקטעריזירן אויך דעם דעמאָלטיקן עקאָנאָמישן קרי-זיס אין שטעטל, און דעריבער איז כדאי אייניקע צו פארעפנטלעכן:

„ניט רעכענענדיק די „לויפענדע רעכענונגען" אויף וועלכע עס באמערקט זיך דאָ א שוואכע באוועגונג אין די פראָלאנגאציעס, וואָס ווערן אין ברייטער מאָס פראקטיזירט, איז דאָ צו פארנאָטירן בלויז שווערע פארלעגענע חובות. חובות אויף צירקא 112,000 ליט (40%) פון די לאנג-און קורצטערמיניקע הלוואות), צווישן וועלכע די באנק זעלבסט רעכנט אלס אינ-גאנצן פארפאלענע שוין צום יעצטיקן מאָמענט ביז 40.000 ליט.

„אלע פארלעגענע חובות (דערין אויך די לאנגטערמיניקע) דארפן טערמיניזירט ווערן (אין ענטשפרעכענדע דאטעס — אויסצאָלונגען), און די טערמינען, וואָס ווערן דערביי פעסט-געשטעלט ווערן, דארפן די געהעריקע סכומים שטרייכן אָפגעהיט ווערן.

„קיינע הלוואות קענען ניט ארויסגעגעבן ווערן אָן א באשטימטן טערמין, און דערביי דארפן די לאנגטערמיניקע הלוואות ארויסגעגעבן ווערן אויף ראטעס (און ניט איינמאָליקע) אויסצאָלונגען.

„עס טאָרן ניט פאָרגעשטעלט ווערן קרעדיטן צו איין און דער זעלבער פערזאָן, גלייכ-צייטיק אויף פארשיידענע קאָנטעס (אזוי אויף לויפענדע רעכענונגען, דיסקאָנטא, איבערגיי-ענדע סכומים א.א.וו.), ווי דאָס איז יעצט אין באנק און וואָס איז גורם דערצו, אז אייניגע פערזאָנען זיינען פאקטיש שולדיק גאנץ באדייטנדע סכומים.

„די אינקאסא-אָפעראציעס דארפן פינקטלעך ערלויבט ווערן.

„דאָס ארויסגעבן אינקאסא-פראכטן אָן א געלט-דעקונג („גאראנטיעס") קען אויף ווייטער ניט פראקטיזירט ווערן אין וואָס פאר עס איז ניט מאָס.

„די פיקטיווע הלוואות און פקדונות-קאָנטעס טאָרן אויף ווייטער ניט געפירט ווערן.

די אלע אויספירן אין דער גאנצער באנק-באריכט זאָגן עדות, ווי די יידישע עקאָנא-מישע לאגע אין שטעטל און אין אומגעגנט איז, אין יענע יאָרן, געווען ניט קיין גוטע און דער יידישער מסחר איז געשטאָנען ניט אויף שטאנדהאפטיקע יסודות.

מ. ב.

אומגענט

ישראל מייקל—מיכאַלעוויץ

אַבעל

א.

מיין געבאָרן־שטעטל אַבעל איז א שוועסטער־שטעטל פון ראַקישאָק און פון די ארומיקע שכנישע שטעטלעך, און האָט אויך איר געשיכטע, אירע פאַסירונגען און עפיזאָדן, אירע מערקווערדיקע פערזאָנען און טיפן. דאָס שטעטל האָט אויך געהאט אן אינגעפונדעוועטן יידישן לעבנשטייגער און עס האָט פולסירט א קולטור-געזעלשאפטלעבן באוועגונג.

צום באדויערן קאָן איך געבן נאָר נאָטיצן איבער אַבעלער יידישן לעבן — פון אָנהייב 20־טן יאָרהונדערט ביזן נאָכן ערשטן וועלט־קריג, וועלכן ס'איז אנטשטאַנען די ליטווישע רעפובליק. מיט מיין דאָזיקער ארבעט וויל איך שטעלן כאָטש א באשיידענע מצבה אין אָנדענק די טראגיש־אומגעקומענע אַבעלער יידן. זאָלן מיינע פאָלגענדע שורות זיין אן אייביקער זכרון פאַר מיין חיים־שטעטעלע, אַבעל.

* * *

אבעל האָט געהאט א באן-סטאנציע — אויף ליבאווער — ראָמנער אייזנבאן-וועג, פון וועלכער עס האָבן זיך געצויגן באן-ליניעס אין צוויי ריכטונגען: צו דווינסק און צו די שטעטלעך ראקישאָק, פּאָנעוועזש, ראדוויליישקי א.א.וו. זי איז געווען די ערשטע סטאנציע אויף דער ליטווישער טעריטאָריע, דער שלוסל צו גאנץ ליטע.

עס איז שטענדיק אויף אבעלער וואקזאל געווען א געהייבענע אטמאָספער. דער פּערזאָן איז געווען פול מיט פארשמייעטע סוחרים און רייזנדע, קערבל־קרעמעריינס, וואָס פלעגן פארקויפן זייערע געבעקס בזה הלשון: „קויפט פרישע בייגל, קיכלעך, מאנדעלעך, גוטע עפּל, בארנעס, „פלוימען". די בעלי־עגלות זיינען ארומגענאַנגען אין האָרעפאשנע מלבושים, ארומגעארטלט די לענדן מיט שטריק, און אין די הענט געהאלטן בייטש-שטעקלעך, יאויפרופנדיק: פּאניע, קומט מיט מיר! פּאניענקע, פּאָרט מיט מיר! אָפּט פלעגט טרעפן, אז צוליב א פּאַסאזשיר פלעגן זיי קעננזייטיק זיך אויסלופטערן מיט די בייטשן.

די באן-סטאנציע איז געווען א צענטראלער פונקט אויך פאר די ארומיקע שטעטלעך, ווי דוסיאט, אלעקסאנדראָווע, קרעוונע, סובאָטש און אנדערע ישובים.

פון דעם וואקזאל צום שטעטל האָט זיך געצויגן—אויף א מהלך פון 2 ק"מ—א ברייטער שאָסיי־וועג. פון ביידע זייטן וועג האָט זיך זומער-צייט אויסגעשפרייט א שיינע נאָטור-פּאנאָראמע פון גערטנער, לאָנקעס און פעלדער.

נאָענט צום שטעטל האָט זיך געפונען מאהילניק האָט זיך אוועקגעשלעפּט א וועג מיט א שטיינערנעם פּאַרקאן. אין א זייט פון דער קריסטלעבער „מאהילניק", ארומגעצאָמט צום שטעטל סובאָטש.

נאָענט איז געפלאָסן א שמאָלער טיפער טייך, וואָס האָט אוועקגעשטראָמט פארבי דעם סטאשונצער וואלד.

ביים אריינגאנג אין שטעטל איז געשטאנען חוצפהדיק דער וויסגעפארבטער קלויסטער מיטן גראָען שינדל-דאך. אויף דער קלויסטער־וואנט — מיטן פנים צום שטעטל — זיינען געווען סקולפטירט סימבאלישע געטער, און פון דער הייך האָבן אָפּגעשטראלט אקעגן דער זון בראָנדזענע צלמים.

דערנאָך האָבן זיך געצויגן שורות יידישע הייזער, וואָס האָבן געפירט צום מארק, צום אפּטייק און צום אוראַלטן שטיין, וואָס איז געווען דער צענטראלער שטעטלשער פּונקט, פון וועלכן מען פלעגט אויסרופן פאר דער באפעלקערונג: פארשיידענע תקנות און ווענדונגען.

פון אָט דעם פּלאץ האָבן זיך געצווייגט צוויי ריכטונגען: איין ריכטונג האָט געפירט צום גרויסן הויפישן סאָד, וואָס האָט געהאט א שם מיט זיין שיינקייט און מיט א גרויסן אויסקלייב אויבסט און אויך מיטן קוואל וואַסער, וואָס האָט געשטראָמט פון א הילצערנער רער, און אויגן-ליידנדע פלעגן קומען דאָרט וואשן די קראנקע אויגן מיט אָט דעם וואסער, האָפנדיק צו געפינען א רפואה שלמה.

פון דעם הויפישן סאָד האָט א זומפּיקע בלאָטיקע גרעבליע געפירט צו דער ברויז, ווו מ'האָט יאָרנלאנג פּראָדוצירט פארשיידענע משקאות, וואָס זיינען עקספּאָרטירט געוואָרן אין די צענטראלע שטעט פון רוסלאנד. מיט דער בראגע, דער אָפּפאל פון די משקאות, פלעגט מען קאָרמענען אָקסן. אזא אָקס, וואָס האָט זיך געקאָרמעט אין ברויז, פלעגט אויסזען גרויס און ווילד, קוים עס האָט זיך גערירט פון פעטקייט. דורך זיינע גאָזלעכער איז געווען דורכ-געצויגן א קופּערנער רינג מיט צוגעקאוועטע צוויי לאנגע קייטן, און 8 פּערזאָן האָבן אים געדארפט פירן.

א פּחד פלעגט באפאלן די מארק-מענטשן, בעת מ'האָט געפירט אזוינע אָקסן, און מאַמעס פלעגן אויף גיך אוועקבאפּן פון גאס די קינדער.

א צווייטע ריכטונג פון שטיין האָט געפירט דורך דער לענג פון שטעטל איבער דער בריק, פארביי בערציק — דעם אונטערבריקער; לינקס, פאַרביי די הייזער פון יאָסל שאַפּיראָ, ישראל חיהס, ביינע-איצע—דער שמיד—און בערע מאָטע דער קברות-מאן האָט זיך געצויגן א בלאָטיקער וועג צום סטאַשונצער וואַלד. א שמאָלע סטעזשקע האָט זיך געשלענגלט פאַרביי וועלווע דעם פּאַכטערס הויז און זיך באהעפט מיטן ברייטן אנטענאשער וועג, וואָס פון זיין רעכטער זייט איז געשטאַנען אזוי האפערדיק דער סאָסנע-וואַלד, אין וועלכן עס איז, באַזונדער זומער-צייט, פול געווען מיט ניס, פּאָרעצקעס, אגרעסן און קלובניק. אָט דער וואַלד איז געווען א דאטשע-פּלאץ, און אין 1905 זיינען דאָרט אָפּגעהאלטן געוואָרן געהיימע רעוואָ-לוציאנערע פאַרזאַמלונגען.

דאָרט איז אויך געווען די אנטענאשער אָזיערע, וועלכע האָט זיך געגרענעצט מיט א טייכל, וואָס האָט זיינע וואסערן געשיקט צו דער אַבעלער אָזיערע, אקעגן וועלכער איז גע-ווען דאָס בית-המדרש-געסל.

אין אָט דעם געסל זיינען געשטאַנען נידעריקע כאַטקעס פון ביילע כייקלס—די הייב-מוטער (באָבע) — און פון שרה לאהן דער אלמנה. העכער אויף א בערגל האָט מען געזען די הייזער פון שמואל דעם שמש, הירשע נחמן דעם שניידער, זוסע דעם מלמד. א ביסל ווייטער איז געשטאַנען דער נייער בית-המדרש און דערנעבן: די אלט-איינגעזונקענע שוהל, ווו יידן פלעגן מתפּלל זיין אין די ימים נוראים-טעג. אונטערן באלקאָן פון שוהל איז געשטאַנען די מטה מיטן ארון.

איבערן וועג האָבן געוווינט די משפּחות: צביה די בייגל-בעקערין, אברהם משה דער קצב, העשל דער שוסטער און פרומע ברוכס—די מצה-בעקערין.

דורך א שמאָלן געסל, פארביי עטל דער בעקערקעס גאָרטן — איז מען צוריק אריינגע-קומען אין דער הויפּט-גאס פון שטעטל, ווו עס האָבן זיך צענטראליזירט די מער גרעסערע קרעמער און סוחרים, ווי: איציק זאק, דער וואלד-סוחר; זלמן מעלערס פּיוונאָיע; איצע זע-ליגס זעלצערנע פאבריק; לייבע דעם איזבאָרשטשיקס פּיוונאָיע; אברהם תרצהס קאָ-

לאָניאַל־קראָם; עליע דעם מאָסקווערס מאנופאקטור־קראָם; שרה עליע לייזערס אנגראָ־געשעפט; לייבע דעם לאנגנס סקלאַדן פון פלאקס; ישראל־איצע און יאָסע-אַבעלע דער פרוכטניק.

נאָענט צו אָט דעם פּלאץ איז געשטאַנען די איינציקע חסידישע שוהל אין שטעטל: א הילצערנע אלטע געביידע מיט א פארלאטעטן אלטן שינדל-דאַך, ווו עס איז געווען צוגע-שלאָגן א לייטער, וואָס האָט געפירט צום קוימען. פון אַלע דריי זייטן האָבן ארויסגעקוקט געשייבלטע גרויסע פענצטער. דער שמאָלער קאָרידאָר האָט פון איין זייט געפירט אין בדק, ווו די רבנים האָבן דאָרט יאָרנלאנג געהאט זייער דירה און פון דער צווייטער זייט — האָט דער קאָרידאָר זיך געצויגן אין שוהל, ארויפקומענדיק אינעווייניק מיט אייניקע טרעפּלעך.

באטראכטנדיק דעם גאנצן רוים אין שול, די לאנגע בענק ארום די ווענט, די גרויסע טישן פון די זייטן, די איינציקע געמויערטע וואנט מיט דער לעזשאנקע, די אלמערס מיט די ספרים, די בימה נאָענט צו דער טיר, דעם ארון קודש מיטן אָפּגעבליאקעוועטן פּרוכת, די צעריסענע פארגעלטע בלעטער פון ספרים, וואָס האָבן ארויסגעשטארצט פון די אַלמערס, און די בין-השמשותדיקע זונשיין, וואָס פלעגט ווארפן אירע לעצטע שטרייפן אויף די כרובים פון עמוד, האָבן זיך ביי אייך איינגעקריצט אויף אייביק געדאנקען פון מיסטיציזם.

עקאָנאָמישער מצב

די גרויסע מערהייט אַבעלער יידן זיינען געווען דעקלאסירט, אָן א באשטימטן פאַך אָדער בארוף. עס איז געווען א גרויסע צאָל ווינט-מענטשן, קליינהענדלער, קאראבעלניקעס און סתם ליידיקגייער. זייער בידנע חיונה האָבן זיי געצויגן פון דעם איינציקן מארק-טאָג אין וואָך, וואָס איז געווען יעדער דאָנערשטאָג. פּויערים פלעגן אין די מארק-טעג אָנקומען מיט זייערע פּראָדוקטן.

אין יענעם טאָג זיינען די שטעטלשע יידן געווען אקטיוו. זיי פלעגן אויפשטיין כעלות הבקר און אַריינכאַפּן אויף גיך א שטיקל תהלים, א דאוונען, און אַרויסגיין מיט בטחון הינטערן שטעטל, כדי צו באגעגענען די פּויערים אויף די וועגן.

די קרעמער פלעגן זיך אויסשטעלן אויפן מארק מיט טישלעך סחורה, ווי: לעדער, מאנופאקטור, טאנדענטע מלבושים, אייזנווארג, בלעכענע עמערס וכדומה. צווישן אָט די קרעמערס איז אָנגעגאנגען א גרויסע קאָנקורענץ — פון אַריבעריאָגן איינער דעם צווייטן, ניט צוליב שנאה, נאָר מורא האָבנדיק, אז דער פּדיון וועט ניט זיין גענוג צו דעקן די הוצאה פאר דער וואָך. דעריבער האָט יעדער געריסן דעם פּויער צו זיך, טראָגנדיק די סחורה אים פאָרויס, גלייך אין זיין האַנט אַריין.

פון די אַרומיקע שטעטלעך, ווי ראקישאָק, סובאָטש און דוסיאַט פלעגן אָנקומען גרויסע סוחרים, וועלכע האָבן געקויפט ביי די פּויערים פלאקס, זאָמען, גענדז און בהמות.

נאָר אין דעם מארק-טאָג איז געווען א שטארקע לעבהאפטיקייט אין שטעטל. יעדע-רער האָט געגארט צו באזאָרגן זיך מיט פּרנסה פאר דער וואָך. אָבער אין געוויינטלעכע טעג פלעגט אַבעל אויסזען א שלאַבעריק און טויט־שטעטל. ניט אומזיסט איז אין שטעטל און אין אומגעגנט געווען פארשפּרייט דאָס אומגאנג-וואָרט: „אַבעלער מתים". ווען ניט ווען האָט מען געזען א פּויער, אריינקומענדיק אין שטעטל אויף צו קויפן א באָטל קעראָסין, א הערינג און אנדערע קלייניקייטן. אלע קרעמערס פלעגן דאן גיריק ווארפן זייערע בליקן אויף דעם פּויער, טאָמער וועט ער ביי זיי עפּעס קויפן.

גאנץ ווייניק בעלי-מלאכות זיינען געווען אין שטעטל. עס זיינען געווען געציילטע שוסטער, א פּאָר שניידער און מוליארעס, ווי אויך שינדל-דעכער, איין זייגערמאכער און א פּאָר גלעזער.

דאָס מאַרק־פּלאַץ אין אַבעל

עס זיינען אויך געווען קצבים. די גרעסטע קצבים זיינען געווען: העניך, אברהם־משה, בערציק דער סטראפּייקער, שלום דער שוואַרצער, שמואל אלעקסאַנדראָווער, שואל קלאָם, זיי זיינען געווען גרויסע פּאכלייט אין זייער ארבעט.

דאָס שטעטל האָט געהאט עטלעבע בעקערס: לאה ראכמיעלס, צביה די ביגל־בעקערין און עטל יאָסעס.

היבש איז געווען די צאָל פון די גערטנירער, אזויגערופענע סאדאָווניקעס. דאָס זיינען געווען האַרעפּאַשנע יידן, וואָס האָבן ניט געהאט קיין באשטימטע באשעפטיקונג, אָבער זיי האָבן זיך ניט געפּוילט שווער צו ארבעטן. זייער ארבעט איז געווען א שטאַרק־שווערע: אין די זומער־חדשים האָבן זיי געדאַרפט פּאַדקעווען ארום די סעדער און דערנאָך איז מען געווען באשעפטיקט מיט אַרומטראָגן די קוישן אויבסט צו פּארקופן איבער די הייזער און אויפן מארק.

די גרעסטע סאדאָווניקעס זיינען געווען: בערע מאָטע, הירשע גראָס, יאָסע אבאלעס. זיי האָבן זיך אויסגעלייענט אָפּגענעבן דעם פּרוכט־האנדל, עקספּאָרטירנדיק ערשטקלאסיקע אויבסט קיין ווארשע, לאָדז, ריגע א.א.וו.

עס זיינען אויך געווען אויניקע סוחרים. די מער אנזיבטיקסטע צוויישן זיי זיינען געווען די פּלאָקס־הענדלער, ווי לייבע סאקשטיין, בערציק פּרידמאן און יודל דער פּאקרעווענער, וועלבע האָבן געהאנדלט אויף א גרויסן מאסשטאב, פּארמענט אייגענע שפּייכ־לערס צו האלטן און רייניקן דעם פלאקס. דעם בעסטן סאָרט האָבן זיי עקספּאָרטירט קיין פּריסן. די זעלבע סוחרים האָבן זיך אָפּגענעבן מיטן זאָמען־האנדל. די זאָמען פלעגט מען טראנספּאָרטירן אין דווינסקער מאסלאָבאינע (אויל־פּאבריק).

די קליינהענדלער פלענן פאר זיי אויפקויפן פלאקס און זאמען און האבן דערפאר באקומען א געוויסן פראצענט.

אין שטעטל זיינען געווען 2 וואלד-סוחרים: איציק זאק און לייבע—דער וועלדער. זיי האבן געפירט גרויסע געשעפטן מיט אויסלאנד און האבן געלעבט בהרחבה. זיי זיינען געווען פארטגעשריטענע יידן. איציק האט זיך געמישט אין קהלשע ענינים און יארנלאנג געווען דער גבאי פון דער חסידישער שוהל.

איציק האט געשיקט זיינע קינדער שטודירן אין אוניווערסיטעט. זיין עלטערער זון, ישראל, האט זיך געלערנט אין פעטערבורגער אוניווערסיטעט און באקומען דעם דיפלאם פון בוי-אינזשינער. דער צווייטער זון האט געענדיקט א יורידישן פאקולטעט און האט אין פאנעווועזש אמטירט אלס פראקוראר. איציק זאק פרוי, יענטע, איז געווען אן אשה צנועה, וועלכע האט געהאלפן ארעמע משפחות.

איך געדענק ווי יענטע איז געקומען אין אָרעם הויז מבקר חולה זיין, מיטברענ-ענדיק מיט זיך א טעפל איינגעמאכץ. איך געדענק אויך אזא פאל, ווי א שטעטלשער שום-טער איז געקומען בעטן ביי איציקן דאס קלייניגלט פאר פארריכטן די שיך. איציק האט א טאפ געטאן אין זיינע קעשענעס און געענטפערט: אנטשולדיקט מיך, איך האב גראד ביי זיך קיין געלט ניט. יענטע, דערהערנדיק עס, האט ארויסגענומען א פינפרובלדיקע מטבע און דערלאנגט דעם שוסטער, הייסנדיק אים אויסבייטן. זי האט גלייכצייטיק אויסגערעדט איר מאן פאר ניט באצאלן דעם ארבעטער אין זיין צייט.

בכלל איז די באציונג פון די סוחרים און קרעמערלעך — לגבי די בעלי-מלאכות גע-וען א גרויסהאלטנדיקע. זיי האבן זיך געהאלטן העכער פון דעם הערשפאשנעם עמך-מענטש און האבן שטאלצירט מיט זייערע געירשנטע הייזער פון זייערע עלטערן און מיט זייערע בעסערע עקאנאמישע פאזיציעס.

קולטור-געזעלשאפטלעכע לאגע

ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה איז אין אבעל דאס קולטורעלע לעבן געווען שטארק צוריקגעשטאנען. עס איז ניט געווען קיין קולטור-וועלטלעכע סביבה, אין וועלכער די יוגנט האט זיך געקאנט אנטוויקלען. נאר יחידים האבן זיך פון צייט צו צייט ארויסגעריסן פון אבעל אין די גרויסע שטעט אריין און דארט באקומען א קולטורעלע אנטוויקלונג.

איבערן יידישן קבוץ פון בערך 300 נפשות האבן געהאט א השפעה די רבנים. די עלטערן זיינען געווען פאנאטיש-רעליגיעז און האבן שטארק מורא געהאט, טאמער וועלן די קינדער חס וחלילה ארָאפגיין פון דרך הישר.

די קינדער האבן זיך געלערנט אין חדרים, אין ענג-פינצטערע צימערן, ווו ס'איז גע-וען זומפיק און שמוציק. דערצו איז מצד די מלמדים צו די קינדער געווען א שלעכטע באהאנדלונג. זיי האבן געשלאגן די קינדער מכות-רצח, אויב עמעצער האט ניט געקאנט דעם שיעור.

א בייזער מלמד איז געווען אברהם־איצע דער הויקער. זיין גאנצע כאלופקע איז באשטאנען פון א גרויסן און לאנגן טיש, ארומגעשטעלט מיט בענק. נאענט צו דער לעזשאנקע איז געווען צוגעשטעלט א בעטל, אפגעצאמט מיט א לייוונטענעם פארוואנט. דארט איז געווען דאס שלאף־צימער און אהינצו פלענן די חדר־יינגלעך צוזאמענווארפן זייערע פאר-לאטעטע מאנטעלעך.

די ענגשאפט אין אברהם-איצעס חדר איז געווען גרויס.

ער, אברהם-איצע, איז געווען פון א מיטעלן וווקס, מיט א לענגלעך־הויקערדיקער נאָז, מיט א צעשויבערטער באָרד און קאָפּ האָר. געהאט א קורצן קערפּער מיט לאנגע פיס, וואָס האָבן זיך באַוועגט ווי קוועקזילבער, ארומשפּאנענדיק פון איין קינד צום צווייטן.

ער האָט געהאט א לעדערנעם קאנטשיק און ווען א קינד האָט איבער אים זיך אַ קרים געטאָן, האָט ער געשניטן לינקס און רעכטס און ניט געקוקט ווו ער האָט געטראָפן, אין וועלכן חלק קערפּער.

ערגער איז געווען אין די ווינטער-חדשים, ווען די גרויסע פרעסט פלעגן אָנקומען און אכזריותדיק זיך אריינגעריסן אויך אין די אָרעמע מלמדישע הייזער. די תלמידים פלעגן פרירן ביז שפּעטן אָוונט. דער פארדינסט פון די מלמדים איז געווען א קליינער, אזוי, אז עס האָט זיי ניט געקלעקט אויף א פולער חיונה און אויף צו באַהייצן זייערע ליימענע הייז-קעס.

א בעסערע באציונג צו די חדר־יינלעך האָט אַרויסגעוויזן אבא דער מלמד. ערשטנס האָבן דאָרט געלערנט פארמעגלעכע גמרא-יינגלעך, וועלכע ער פלעגט זיי צוגרייטן צו די ישיבות. צווייטנס, האָט ער גענומען מער שכר-למוד. ער אַליין איז געווען א ייד א למדן און זייגער א תלמיד איז באמת דערנאָך געווען א יודע ספר. ער האָט געהאט א טאקטישע באציונג צו די תלמידים, וויסנדיק ווי אָנצוגיין מיט זיי. ער, אבא, האָט געלעבט פון זיין מלמדות און זיך ניט פארנומען מיט זייטיקע מלאכות, ווי אנדערע מלמדים, וועלכע האָבן פארריכט קאלאָשן, אריינגעשטעלט שויבן, געשטאָפּט פּאפּיראָסן, און אויך ווען ניט ווען פארריכט זייגערס.

* * *

א פאָרמעלע קהלה, וועלכע זאָל זאָרגן פאר אויסבעסערן דעם יידישן חנוך און אָנ-פירן מיטן שטעטלשן לעבן, האָט אין אבעל לאנגע יאָרן ניט עקסעסטירט. עס זיינען געווען בלויז רעדל-פירער, ווי: לייבע דער לאנגער, לייבע דער איזבארשטשיק, יאנקל דער יקרות, איציק זאַק, זלמן מעלער. די דאָזיקע רעדל־פירער האָבן זיך געריסן צום אויבנאָן. מען האָט זיך פארנומען מער מיט מחלוקת, ווי מיט פּראָדוקטיווער ארבעט.

אין שטעטל זיינען געווען חסידים און מתנגדים. די שפּאלטונג צווישן זיי איז געווען גרויס. א חסיד האָט ניט געהאלטן ראוי פאר אים צו דאוונען אין א מתנגדישער שוהל, און דעם מתנגד איז ניט אָנגעשטאַנען צו דאוונען אין א חסידישער שוהל.

דער פּירוד צווישן חסידים און מתנגדים האָט גורם געווען, אז עס פלעגן אָפט אויס־ברעכן סכסוכים און קריגערייען. שבת אין שוהל האָט מען אָפט מעכב הקריאה געווען און עס פלעגן פליען פייערדיקע פּעטש.

ווינטער-צייט, בעת א בייסיקער בייזער ווינט האָט חוצפּהדיק זיך פונאנדערגע-טאנצט אין א ווילדן שניי-קאראהאד און פארשאָטן וועגן מיט סטעזשקעס, די נידעריקע הייז-קעס מיט די שטרויענע דעכער און אויסגעמאָלט אויף די פענצטער בלומען און פיגורן, און עס האָט זיך אַלעמען געדוכט, אז אייביק וועט בושעווען דער בייזער ווינט, האָבן דאן די מתפּללים אין בית-המדרש ארומגעטאנצט מיט כעס און עצבות פון איין ווינקל צום צווייטן, אָן א פונק פון שמחה. דאן האָט דער גוטמוטיקער הדרת-פּנים ייד, שמואל די ציג, אריינגע-טראָגן אין בית-המדרש אן אנדער געמיט. ער פלעגט מחיה נפש זיין מיט זיין פּושקע שמעק-טאַבאַק.

די שוהל פלעגט צוליב מאנגל אין האָלץ זעלטן זיין באהייצט. די מתפּללים פלעגן

די חסידישע שוהל אין אַפּעל

זיך בונטעווען אויף די צוויי וואַלד-סוחרים, וואָס זיי שטעלן ניט צו קיין האַלץ פּאר דער שוהל, דראַענדיק, אז זיי וועלן ביחידות דאוונען ביי זיך אין די היימען, אויב מען וועט ניט באזאָרגן די שוהל מיט האַלץ.

דאן האָבן די שטאָט-בעלי-הבתים אויסגעפונען אן אָריגינעלע המצאה ווי צו שאפן געלט צו קויפן האַלץ. מען האָט געהייסן די שמשים אויסרופן אין אַלע שוהלן, אז יעדע־רער זאָל מנדב זיין עטלעכע קאָפּיקעס פּאר האַלץ. שמואל דער שמש האָט אין אונדזער שוהל זיך אָפּגערופן בזה הלשון: „יידן, איך בין אייך מודיע, אז היינט מוזט איר איבערלאָזן אייערע טליתים אין שוהל ביז מאָרגן פרי. יעדערער פון אייך זאָל מאָרגן ברענגען פינף קאָפּיקעס אויף אויסקויפן דעם טלית".

אויף אזא וועג האָט מען צוזאמענגעקליבן גענוג אויף קויפן האַלץ.

אין דער מתנגדישען שוהל איז געוועסן על כסא הרבנות ר' חיים נתן דער רב. געווינט האָט ער אין בית-המדרש שטיבל. דאָס איז געווען א גידעריקע און אַרעמע דירהלע מיט דריי קלייגע פענצטער, דורך וועלכע מ'האָט געקאָנט זען די שטעטלשע באָד און דערנעבן — די אָזיערע מיט א טויל שטעטל.

דאָס שטעטל איז ניט געווען אין שטאַנד אים צו צאָלן גענוג שכירות אויף חיונה. מען האָט אים אָפּגענעבן די קאראָבקע פון היינער-שחיטה און היימון-פּארקויף. דאָס אלץ צוזאמען האָט אים געקלעקט נאָר אויף א הונגער-לעבן. די דחקות אין רב'ס שטוב איז געווען גרויס. הגם ער איז געווען א יהא שמים, דאָך האָט אים באוועלטיקט א געדאנק צו זוכן בע־סערע מאטעריעלע באדינגונגען.

זייענדיק א קלוגער און דערצו א פּעאיקער בעל דרשן, האָט ער געדופן צו זיך די גבאים און מודיע געווען, אז היות ער קאָן ניט אויסקומען מיט דער קלייניר שכירות, טאָ זאָל מען אים דערלייבן ארומפאָרן זאָגן דרשות אין שטעט און שטעטלעך. די גבאים האָבן קיין אַנדער ברירה ניט געהאט און דערצו מסכים געווען.

ר' חיים נתן האָט זיך אוועקגעלאָזט אין וועג. אונטערוועגנס האָט ער זיך באקענט מיט א יונגן רב, וועלכער איז ניט לאַנג ארוים פון די וועלט פון א רייכן סוחר, איז ער מרוצה געווארן אַנצונעמען די דאָזיקע רבנות. לויט דעם אָנבאָט פון ר' חיים נתנען, האָט אים דער יונגער רב געגעבן אָפּטרעט-געלט, וואָס האָט אים געקלעקט ארויסצופאָרן מיט זיין משפּחה קיין אמעריקע.

פאר ר' חיים נתנס אָפּפאָר האָט דאָס שטעטל אים איינגעאָרדענט א צאתכם לשלום. איינער פון די בעלי-הבתים האָט זיך מיט אים געזעגנט בזה הלשון: „אויף אייך קאָן מען זאָגן דעם פסוק: „ויהי רעב בארץ".

דער יונגער רב איז שפּעטער געווען פּאָפּולער אין אָבעל מ.נ. „דער געלער רב". ער איז געווען א מענטש מיט זעלטענע פעאיקייטן. אין זיינע דרשות פלעגט ער ארויסוויזן גרויסע בקיאות אין תורה און דאָס שטעטל איז ארונטערגעפאלן אונטער זיין השפּעה. ער האָט די ווירטשאפט פון בית-המדרש גוט אוועקגעשטעלט, אז עס איז געווען געלט אויף אלע שוהל-הוצאות און אויך אויף פארגרייטן האָלץ פאר די ווינטער-חדשים.

אין אייניקע יאָר ארום איז ער אויך אוועקגעפאָרן קיין אמעריקע.

* * *

אונטער דער צאַרישער הערשאפט האָט אבעל פארמעגט אין אייניקע רוסישע פאָלק-שול. קיין מיטלשול איז ניט געווען, פלעגן די פארמעגלעכע יידן שיקן זייערע קינדער לערנען אין די גרויסע שטעט, ווי אין קאָוונע, דווינסק, פּעטערבורג.

די רוסישע פאָלקשול (שקאָלע) האָט זיך געפונען אויף יענער זייט „קאַנצעלאריע", ניט ווייט פון אבא דעם מלמד הויז.

די לימודים אין דער „שקאָלע" זיינען פאָרגעקומען מיט גרויסע איבעררייסן, ניט רעגלמעסיק. אין די זומער-חדשים פלעגט די שול זיין אינגאנצן געשלאָסן, מחמת די קריסט-לעכע קינדער זיינען געווען פארנומען מיט פיטערן חזירים, פי און געגדו. יידישע שילער זיינען געווען ווייניק. ערשטנס האָט מען נאָר 5 פּראָצענט פון דער אלגעמיינער שילער-צאָל צוגעלאָזט, האָט מען געדארפט האָבן א גרויסע פּראָטעקציע צום „אוטשיטעל", וויל אויב א ייד האָט ניט גנוגה חן געווען אין זיינע אויגן, האָט ער זיין קינד אינגאנצן ניט אָנגענומען.

שפּעטער האָבן א סך עלטערן געלערנט זייערע קינדער ביי פּריוואָטע לערערס. אָבער סם זיינען געווען ווייניק לערער, וועלכע האָבן באהערשט פולשטענדיק די רוסישע שפּראך. אן אויסנעם אין דעם פּרט איז געווען חיה שרה די מאָסקווער. זי איז געווען די אייניקע רוסישע לערערין אין אָבעל —א בת יחידה.

אין יענער צייט איז אין רוסלאנד געווען שטארק-אקטיוו דער „אומלענאלער" סאָציאליזם, וואָס האָט זיך אריבערגעטראָגן אין די קליינע שטעטלעך פון דער ליטע. די ליטווישע שטעטלעך זיינען געווארן באגייסטערט פון דער רעוואָלוציאנערער באוועגונג, אָבער זיי האָבן זיך געגייטיקט אין פּראָפּאגאנדיסטן, אין גייסטיקע פירערס.

אויך אָבער איז געווען רעוואָלוציאנעריש געשטימט. אין אנטענאשער וואלד, א מין קור-אָרט, ווו זומער-צייט פלעגן קומען דאטשניקעס פון די אָרומיקע מקומות, פלעגט אהער-צו אין זומער אראָפקומען א יונגערמאן באָריס. דאָס איז געווען זיין פסעודאָנים. זיין אמתן נאָמען האָט קיינער ניט געוווסט.

אָט דער באָריס איז געווען דעלעגירט פון רעוואָלוציאנערן צענטראל-קאָמיטעט—צו אָרגאניזירן די שטעטלשע יוגנט. ער האָט געדונגען א צימער ביי שרה קראבוז און זיך אָנגעגעבן פאר א פראָפעסיאָנעלן רוסיש-לערער. ער האָט געלערנט על פי רוב מיט די קינדער, וועלכע מ'האָט ניט אָנגענומען אין דער שקאָלע. ער פלעגט מיט זיי, אין די שבתים, אוועק-שפאצירן אין אנטענאשער וואלד, ווו ער האָט פאר זיי געלייענט געשיכטעם און געפירט גע-שפרעכן איבער סאָציאלן יושר.

די ברידער פון אָט די קינדער האָבן זיך אויך פאראינטערעסירט מיטן לערערם שפא-ציר-גענג אין וואלד און האָבן אויך געהערט זיינע פאָרלעזונגען פאר די קינדער. די יוגנט איז געווען היפנאטיזירט פון זיינע רעפעראָט און אין איר האָט זיך אָנגעצונדן א רעוואָלו-ציאנערער פייער און א ווילן צו קעמפן קעגן דעם אָליגארכישן צאַרישן רעזשים, כדי צו באפרייען דאָס יידישע פאָלק און די מענטשהייט.

עם איז— אדאנק דעם געהיימניספולן באָריסן — אויסגעוואקסן אין אָבער א שטאַרקע רעוואָלוציאנערע באַוועגונג.

אין שטעטל איז געשאפן געווארן א געהיימער רעוואָלוציאנערער קרייז וואָס האָט אין די קלייניע וואַרשטאָטלעך איינגעשטעלט געווייסע ארבעט-שעהן. אויב א בעל-הבית האָט פרובירט קעגנשטעלן זיך די ארבעטער-תקנות, האָט מען אים געגעבן צו פארשטיין, אז ער שפילט זיך מיט פייער.

פאזשארנע (פייערלעשער) קאמאנדע אין אבעל

אלע געהיימע פארזאמלונגען פלעגן על פי רוב פאַרקומען אין די וועלדער. חברה רעוואָלוציאנערן פלעגן זיך איבערטאָן פאר קראבעלניקעס און גיין אין די דערפער אנטרן די ליטווישע פויערים קעגן דעם צאריזם.

בראש פון ערשטן פרייהייט־קאָמיטעט זיינען געווען צוויי גערָאטענע בחורים, שמואל איצקע און מאָטקע — זין פון בערע נאטעס דעם אונטערבריקער. זיי האָבן פריער געלערנט אין א ווינסקער ישיבה. זיי האָבן זיך איבערגעגעבן דער זאך פון דער רעוואָלוציע מיט פולן ברען.

אין 1905, ערב דער רעוואָלוציע, זיינען זיי געווען אין קאָנטאַקט מיט די „סובאטשער חברים", און צוזאמען זיך געגרייט מאכן אן אויפשטאנד אין נעגנט. די ערשטע עפנטלעכע „סאָבראניע" איז פאַרגעקומען אויפן מארק־פלאץ. אויף דעם גרויסן שטיין האָט מען פאר־צויגן א רויטן טוך און דאָס האָט געדינט אלס א טריבונע פאר די רעדנער.

די פויערים פון די ארומיקע דערפער פלעגן קומען אויפן מארק צו הערן די רעדעס. בערעס זין—שמואל איצקע און מאָטקע — זיינען געווען די נענעראל־רעדנערס, וואָס האָבן מיט זייערע רייד אויפגעריצט דעם המון אקעגן צארישן רעזשים. דער ליטווישער שרייבער פון דער שטעטלשער קאנצעלאריע, חוצקע, איז אויך געווען א גוטער אראטאָר, וועלכער פלעגט זיינע רעדעס מיט די א אויסרופן: „לאָמיר קעמפן—די שעה האָט געשלאָגן!"

די רעדעס האָבן אזויפיל געווירקט, אז אלע בייזייענדיקע זיינען ווי עלעקטריזירט גע־ווארן און איינמאל האָבן גרופעס פארזאמלטע זיך א לאָז געטאָן צו די רעגירונג־אנשטאלטן און פארניכט אלע פאַפירן און בילדער וואָס האָבן געהאט א שייכות מיט ניקאָלייעס און דעם ראָמאנאָוו־הויז.

מיט גרויסן קוראזש האָבן פויערים אויפגעבראכן דעם אבעלער מאָנאָפאל און געשיכורט אן אויפהער.

עס איז געווארן א גרויסע בהלה. די שטעטלשע פאָליציי האָט פרובירט פונאנדער־טרייבן דעם המון, אבער צום סוף האָבן זיי זיך אליין דערשראָקן פאר זייער לעבן און אנטלאָפן.

אין דער ברויז איז געשטאנען א קאזאקן־אפטייל. די קאזאקן, ווי משחיתים, זיינען דאן אָנגעלאָפן בלויז־שנעל און מיט זייערע פערד אריינגעפאָרן אין המון. די פויערים האָבן געשטעלט א ווידערשטאנד, נאר זיי זיינען געווען צו־שוואך אקעגן די פיקעס פון די קאזאקן, וועלכע האָבן מיט צעפלאמטע פנימער געשטאָכן אין דער המון, לינקס און רעכטס.

עס איז געווארן א סומאטאָכע. די פויערים האָבן געמומען לויפן איבער גערטנער און פעלדער. עס זיינען געפאלן קרבנות. עס איז אויך געפאלן „חוצקע", און אין א טייך פון זיין אייגן בלוט האָט ער אויסגעהויכט זיין לעצטן אָטעם.

בערעס זין זיינען אנטלאָפן און באווירן זיך אריינצוכאפן אין דער שטעטלשער באָד, צוויישן דעם „קראשנעס" האָבן זיי זיך באהאלטן.

די פאָליציי האָט זיי שטארק געזוכט. א פויער, טאראשי, וועלכער האָט געווינט אויף יענער זייט אזיערע און איז געווען א צורר היהודים, האָט געהאלפן דער פאָליציי זוכן זיי און בכלל אויסשפּיאָנירן די רעוואָלוציאנערע חברה, ווי ער פלעגט זיי רופן די „סטאטשניקעס". מען האָט אבער בערעס זין ניט אויפגעזוכט.

ווען די לאגע אין שטעטל האָט זיך א ביסל אינגעראויקט, האָבן חברים צוגעגריים פאר בערעס זין פרויען־קלייד, אין וועלכע זיי האָבן זיך ארויסגעשלייכט הינטער דעם שטעטל.

א פישער-שיפל האָט אָפּגעווארט ביים אָזיערע און זיי אריבערגעפירט אויף יענער זייט, ווו זיי זיינען פארשוווונדן אין דעם פּאָפּולערן סאָסנע-וואלד.

א לאנגע צייט איז פון זיי ניט געווען קיין ידיעה. זייערע עלטערן, מיט די נאָענטע חברים, האָבן א צייט ניט געוווסט פון זייער גורל. אין איין פרימאָרגן, ווען יאָסע, דער שמש פון דער מתנגדישער שוהל, האָט פונאנדערגעטראָגן די „פאָטשט" (ער איז אויך געווען דער פאָטשטאליאָן), האָט ער אָפּגענעבן בערען א בריוו מיט אויסלענדישע מארקעס. דער בריוו איז געווען פון זיינע זין פון אמעריקע. א שטראָם פרייד-טרערן האָט דאן באגאָסן בערעם פנים. עס איז דאן געווען א גרויסע שמחה ביי זיינע עלטערן און חברים.

אין זייערע שפּעטערדיקע בריוו האָבן זיי זיך באקלאָגט, אז עס ציט זיי צום פרייען ברויזנדיקן לעבן אין אבעל און האָבן טיף באדויערט, ווָאם דער גורל האָט זיי פארוואָנלט אין א לאנד, ווו זיי קאָנען ניט לעבן אין איינקלאנג מיט זייערע אידעאלן.

דערנאָך, מיט א סך יאָרן שפּעטער, האָבן זיי געשריבן פון אמעריקע, אז זיי האָבן זיך אריינגעטאָן אין דער ווירטשאפט און ביידע האָבן אויסגעשטודירט אלס דאָקטוירים-מעדיקער, וועלכע האָבן פארנומען א בכבודיקן פלאץ אין די אמעריקאנער מעדיצינישע קרייזן.

צווישן די רעוואָלוציאנערן אין 1905 זיינען אויך געווען: אידלקע זאקשטיין—חיתם זון, און יאנקל סניעג, וועלכע האָבן צוליב די צארישע פארפאָלגונגען עמיגרירט קיין אויסלאנד.

יאנקל סניעג איז דאן אוועקגעפאָרן קיין אפריקע. ער איז געשטאָרבן דעם 14טן אפּ-

די אבעלער אזיערע

ריל, 1952. ער האָט פיל צייט און ענערגיע אָפּגענעבן פאר דער ראַקישקער סאָסייטי. אלס אויסדרוק פון אַנערקענונג פאר זיין מיפּולער ארבעט—האָט אים די סאָסייטי באַערט מיטן כבוד צו זיין איר לעבנלענגלעכער פּרעזידענט. ער איז געווען פּרעזידענט ביז זיין טויט.

* * *

יאָרן זיינען אוועק. ביז דעם ערשטן וועלט-קריג האָט זיך ווייניק וואָס געענדערט דער פּרצוף פון שטעטל. די רוסישע רעוואָלוציע פון 1905 איז דערשטיקט געוואָרן דורך די צארישע חיילות און האָרדעס קאזאקן.

עס איז געקומען דאָס יאָר 1914. עס האָט אויסגעבראָכן די מלחמה. די בהלה איז געווען גרויס. א פּאַרצוויפלונג האָט אלעמען באהערשט. מען האָט ניט געווסט וואָס צו טאָן: צי אנטלויפן ערגעצוווּ אין א דאַרף אַדער ארויסצוואנדערן אין רוסלאנד. עס איז געווען שווער זיך צו שיידן מיט דעם ביסל אַרעמקייט, וואָס מען האָט דערוואָרבן אין משך פון א סך יאָרן.

אָבער דער באַפעל פון „ניקאָלייעוויטש"—דעם קייזערס פעטער, אז יידן מוז מען דעפּאָרטירן פון דער פראָנט-ליניע, האָט א סוף געמאכט צו אלע וואקלונגען און ספקות.

עס איז געוואָרן שטאַרק ניט-היימלעך אין שטעטל. די פּויערים האָבן פּאַרשפּרייט קלאָנגען, אז יידן זיינען שפּיאָנען. „קאָרוסיא" די וואסער-טרעגערין מיט איר „קאבאנעק" האָבן דאָן איבערגענעבן א מסירה צום פּריסטאוו, ווי זיי האָבן געזען, אז א דייטשער עראָפּלאָן האָט זיך ארונטערגעלאָזט ביי וועלווע דעם פּאכטער אין הויף און ער, וועלווע, האָט אָנגענאָגט אין עראָפּלאָן פּוטער, קעז און מילך. דער פּריסטאוו האָט זיי געגלייבט, רופנדיק יעדער טאָג וועלווען צו אן אויספּאָרשונג.

די שטעטלשע יידן, דערזעענדיק עס, האָבן באגריפן, אז אזעלכע גרונטלאָזע שפּיאָנאזשבאשולדיקונגען קאָן מען מאכן אויף זיי. דעריבער האָט מען זיך דעצידירט צו עוואקואירן קיין רוסלאנד.

יידן זיינען געלאָפן אין די דערפער קויפן פערד כדי צו קאָנען וואָס גיכער אוועקפאָרן. מען האָט דאן מורא געהאט צו פאָרן מיט די באָנען, ווייל קאזאקן האָט געהרגעט יידן און פאר־גוואלדיקט פרויען. איבער ¾ פון דער יידישער באפעלקערונג האָט זיך עוואקואירט. נאָר ¼ איז געבליבן אין שטעטל, זיך אויסבאהאלטנדיק אין די הייזער און קעלערן.

מיין פאָטער האָט אויך איינגעקויפט צוויי גרויסע פערד און אנגעלאָדן א פור מיט גייטיקע זאכן, וועלכע ער האָט אָפּגעשיקט מיט דעם ערשטן טראנספּאָרט קיין דווינסק. אין א טאָג אָרום איז מיין פאָטער געקומען צוגעמען די לעצטע מטלטלין און די משפּחה, איבער־לאָזנדיק פּוסטע, אויזואמע וועגט.

מיר זיינען געווען זאלבעפיר: מיינע עלטערן, איך און מיין יינגערער ברודער. אויך געדינק ווי כ'בין געזעסן איינגעדרייט אין א וואראמען פּעלצל און ווי מיר זיינען געפאָרן איבער בלאטיקע שליאכן און א קאלטער ווינט האָט געבלאָזן פון די פעלדער און וועלדער. מיין פאָטער איז געווען שטאַרק אומרואיק. בעתן זונאונטערגאנג האָט דער טאָטע געזאָגט, אז די רויט־צונטערדיקע שטרייפן אויפן הימל זיינען עדות פון א גרויסער בלוט־פארגיסונג.

אין נאָווא-אלעקסאנדראָווסק האָט מען געכאפט יונגע מענטשן צו גראָבן אָקאָפּעס. מיין טאָטע האָט מיר אָנגעטאָן אין א וויבעריש קלייד, בכדי מען זאָל מיך ניט כאפן צו ארבעט.

מיר האבן זיך סוף כל סוף צוריקגעקערט אין שטעטל. עס איז אונדז געווארן מיאוס דאס שלעפן זיך אויף דער פור.

די דייטשישע קאוואלעריע האט אריינגעגאלאפירט אין שטעטל. די יידן, וועלכע זיינען פארבליבן אין שטעטל, זיינען ארויסגעקראכן פון זייערע באהעלטענישן. מען האט זיך אנגעהייבן צוגעווייגען צו דער דייטשישער מאכט, וועלכע האט איינגעשטעלט א ציווילע אדמיניסטראציע, אויך ציווילע פאליציי, מיט א ידישן בירגערמייסטער, וואס זיין נאמען איז געווען משה סאקשטיין.

עס איז געווארן איינגעפירט צוואנג-ארבעט. דער בירגערמייסטער, משה סאקשטיין, איז יעדער טאג ארומגעלאפן איבער די גאסן, אנגעטאן אין א פאר גאלעפע-הויזן און גלאנציקע שטיוול, האלטנדיק א לאנגע לעדערנע נאגייקע. וואס א טאג איז דער יידישער בירגער-מייסטער געווארן מער חוצפהדיק, אז אפילו חברים און עלטערע יידן האט ער דערלאנגט מיט דער נאגייקע. די לאקאלע צוואנג-ארבעט איז ניט געווען קיין שווערע, אבער אייניקע יידן זיינען פארשיקט געווארן אין ארבעט-לאגער און איך אויך בתוכם. מיר האבן דארט געהאט צרות צרורות און יסורים. מיט א גרויזאמער ברוטאלקייט האבן די דייטשן אונדז באהאנדלט. מען האט אונדז ניט געגעבן עסן צו־זאט און געשלאגן מיט פריקלאדן, געבנדיק דערצו אוממענטשלעכע שווערע ארבעט, ווי אויסצולאדן וואגאנעם מיט רעלסן און זיי אויסלייגן אויף די שפאלעס און צוזאמענשרויפן, אויסגרוזען שטיינער און אנלאדן וואגאנעם, ווי אויך גראבן ערד און טאן בכלל עבודת פרך.

דער ארבעט-לאגער האט זיך געצויגן איבער א וויאַרסט און ער איז געווען ארומגערינגלט מיט א געדיכטן פאַרקאַן פון שטעכיקע דראטן. דער ארויסגאנג - טויער איז געווען שטארק באוואכט פון ביידע זייטן.

עס איז געווען אוממיגלעך צו עקסעמטירן. כ'האב דעריבער געזוכט פלענער ווי זיך צו באפרייען פון ארבעט-לאגער.

איין פרימארגן בין איך אוועק צום דאקטער זיך קלאגן, אז כ'בין קראנק. ער האט מיך אונטער־זוכט און מיט א רציחה האט ער זיך צעשריען: „פארפלוכטער יודע, איך וועדע איהנען קאפוט מאכען". ער האט מיט א שטעקן מיך אנגעהויבן שווער שלאגן און אונטער א שטרענגער וואך בין איך אוועקגעשיקט געווארן צו דער ארבעט.

זעענדיק מיין דורכפאל, האב איך געמומען טראכטן וועגן אנטלויפן. עס איז געווען שבועות־צייט, וועו א שלאקסרעגן האט געגאסן און בייזע ווינטן האבן געוואיעט. דער לאגער איז געווארן פארפלייצט, זיך פארוואנדלענדיק אין א פליסיקן טייך. דאן האב איך באשלאסן צו אנטלויפן. עס איז געווען 2 אזייגער בייגאכט און די פינצטערניש איז געווען גרויסע. איך מיט מיינע צוויי חברים האבן לאנגזאם געעפנט די טיר פון באראק און זיך צוגעהערט צו די טריט פון דער וואך. מיר זיינען צוגעלאפן צום קלאזעט, וואס איז געשטא-נען נאענט צום פלויט, און האבן פונאנדערגענומען די דראטן, מאכנדיק א קליינע עפענונג. עס האט זיך אונדז איינגעגעבן דורכצוין דורך די דראטן. נאענט איז געווען א וואלד און מיט די לעצטע כוחות זיינען מיר גליקלעבע ארויסגעלאפן אין אים. פון דארט האט מען זיך דערלאנגט א היים.

א שווערע און ביטערע צייט האבן די יידן אין שטעטל דורכגעמאכט אונטער דער דייטשישער אקופאציע. מען האט געליטן פיל ענויים, אונטער דעם כלומרשטן טאלעראנט— ווילהעלמישן קנאפל.

דער ערשטער וועלט-קריג האט זיך געענדיקט און די דייטשן האבן פארלאזן ליטע. עס איז אנגעקומען א נייע תקופה.

היימלאָזע יידן האָבן פון טיף־רוסלאנד זיך צוריקגעקערט צו זייערע היימען. די ליט־ווישע רעגירונג האָט אין דער ברויז-געביידע איינגעאָרדענט א קאַראַנטין, אין וועלכן עס האָט זיך אָפּגעשפּיגלט א קאפּיטל פון יידישער טראגעדיע. דער קאראנטין איז געווען ארומ־געצאַמט מיט שטעכיקע דראָטן און א מיליטערישע וואַך האָט געהיט טאָג און נאכט.

די באַהאַנדלונג פון דער ליטווישער רעגירונג-מאכט צו די צוריקקערנדיקע יידן איז געווען ווייט ניט קיין פריינדשאפטלעכע. יעדער איינער איז גענומען געוואָרן צו א קרייץ-פארהער. מען האָט געזוכט אפשר איז דאָ אין יעדערן א קאָמוניסטישער „באַציל". עס האָבן ניט געהאָלפן קיינע אינטערווענצן. גאנצע מאָנאַטן זיינען דורכגעגאנגען—ביז מ'האָט ארויס-געלאָזט א יידן פון קאַראַנטין.

אויך די סאניטארע באציונגען דאָרט זיינען געווען זייער שלעכטע. עס האָט אויסגע-בראָכן א טיפוס-עפּידעמיע, וואָס האָט זיך פארשפּרייט איבער אַלע באַראַקן ארום דער ברויז.

דער יידישער נאציאָנאל-ראט אין קאָוונע האָט דאן געגעבן עפעקטיווע מעדיצינישע הילף, אז די מגפה זאָל זיך אָפּשטעלן. א סך יידן האָבן אויסגעהייכט זייער לעצטן אָטעם אין אַבעלער קאַראַנטין און זיינען געקומען צו קבורה אויף דעם אלטן אַבעלער בית-עולם.

* * *

די אלע יידן, וועלכע זיינען געקומען פון דער עוואקואציע, האָט מיט זיך מיטגעבראכט אן אנדער גייסט, א גייסט פון שאַפן, פון קולטור און פּראָגרעס.

איידער די ליטווישע מאכט האָט זיך קאָנסטרואירט, איז אין שטעטל געווען א סאָ־וועטישע מאכט. די יידישע יוגנט איז געווען שטארק אקטיוו אין דעם סאָוויעטן-ראַט. עס איז געשאַפן געוואָרן א פייערלעשער-אָפּטייל, א ציווילע אדמיניסטראציע און א שטעטלשע מיליץ. דער סאָוויעטן-ראַט האָט געעפנט דעם ערשטן קאָאָפּעראטיוו ביי זלמען מעללער אין הויז. דאָס איז געווען א גרויסע הילף פאַר דער יידישער באפעלקערוג, וועלכע איז געווען שטארק פאראָרעמט און האָט אין קאָאָפּעראטיוו געקאָנט איינקויפן פּראָדוקטן און פארשיידענע אַרטיקלען אויף צוגענגלעכע און סטאַבילע פּרייזן.

אין 1920 איז געגרינדעט געוואָרן א קולטור-ליגע. די איניציאטאָרן זיינען געווען: ישראל זאק, בנימין זאק, העסקע זאקשטיין און משהקע זאקשטיין. די אַרבעט איז געפירט געוואָרן מיט אַ גרויסן ענטוזיאזם. דער לאָקאל איז געווען איבערפולט מיט יוגנט, בעת אַ פאָרלעזונג איבער אונדזערע שרייבער און דיכטער. די לעקטאָרן זיינען געווען: בנימין זאק און יאַנקל צווייגארן.

אָבער די עלטערע חברים פון קולטור-ליגע האָבן ניט געפונען די נייטיקע אופנים ווי צו דערנענטערן צו זיך די יוגנט און איר ניט געשענקט די נייטיקע אויפמערקזאמקייט.

די יוגנט האָט זיך אָפּגעטיילט און געגרינדעט א נייע קולטור-ליגע א.נ. „יוגנט-אָפּטיילונג". די טוערס פון דער יוגנט זיינען געווען: משה קלאַוויר, דוד האַלפּערן, נחמהקע פייטלס און חיה שרה גאָרדאָן. זיי האָבן געגרינדעט א ביבליאָטעק און איינגעאָרדענט אָוונט־קורסן. די לערערס פון די אָוונט-קורסן זיינען געווען: חנה פרידמאן, יאַנקל צווייגארן און דוד האַלפּערן. כמעט די גאנצע שטעטלשע יוגנט האָט געהערט צו דער „יוגנט-אָפּטיילונג".

אין 1923-טן יאָר איז די קולטור-ליגע דורך דער ליטווישער מאכט געשלאָסן גע-וואָרן, ווייל מ'האָט איר חושד געווען אין לינקיזם. אויף איר אָרט איז געגרינדעט געוואָרן א יידישע פאָלק-ביבליאָטעק, וועלכע איז געוואָרן דער שטעטלשער קולטור־צענטער.

עס איז אויך געשאַפן געוואָרן א דראמאטישער קרייז א.נ. „די דראמאטישע סעקציע

פון רעכטס (שטייען): חיה שרה גאָרדאָן, האָרוויץ, יאַנקל קאַפלאַן, חנה פרידמאַן און משה קלאַוויר

פון רעכטס (זיצן): פאַניע קלאַם, הורוויץ, באשע פרידמאַן, ריווע יאַסעלאָוויץ, ברוך עליע קלאַם

ביי אבעלער יידישער ביבליאָטעק". די ערשטע אמאטאָרן זיינען געווען: באשקע פרידמאַן, באשקע דעם טאָקערס, משה קלאַוויר, נחמהקע פייטלס, ברוך עלקע פייטלס, שמועלע באמס, חנהקע פרידמאַן, רבקה מאליעס, ישראלקע מיכאַלעוויטש, וועלכער האָט א געוויסער צייט רעזשיסירט אייניקע פיעסעס און אויך געשפילט ערנסטע ראָלן. די פאַרשטעלונגען פלעגן פאָרקומען אין א באראַק, וואָס די דייטשן האָבן אין די מלחמה-יאָרן אויפגעשטעלט, ביי איצע זעליגן אין גאָרטן. די הכנסה פון די טעאַטער-אויפפירונגען איז געגאנגען לטובת דער ביבליאָטעק.

אין א קורצער צייט איז די ביבליאָטעק בארייכערט געוואָרן מיט יידישע און העברעישע ווערק, וואָס האָבן אפילו געקאָנט קולטורעל שפייזן א גרעסערער יידישער באפעלקערונג ווי אבעל.

קיין יידישע פאָלקשול האָט אין אבעל ניט עקסיסטירט. עס האָט זיך געעפנט א תרבות-שול אונטער דער לייטונג פון מיכאל קופערמאַן. צוערשט האָט ער אונטערריכט איינער אליין, דערנאָך האָט דער נאַציאָנאל-ראַט אים אריינגעשיקט לערערס פון קאָוונע.

עס האָט זיך אויך געעפנט, אין דער אלטער מאָנאָפאָל-געבוידע, א ליטווישע פאָלקשול, און יידישע קינדער זיינען געווען פארפליכטעט צו לערנען דאָרט די ליטווישע שפראַך.

אין 1923 איז צוערשט אויסגעקליבן געוואָרן א פאַרמעלע קהלה, וועלכע האָט גע-

דארפט זאָרגן וועגן אלע יידישע ענינים אין שטעטל. די ערשטע ראטמענער אין קהלה זיינען געווען: לייבע זאקשטיין, זלמן מעלער, בהוך קדיש און אַנדערע.

פון יאָר צו יאָר האָט פֿראָגרעסירט אין שטעטל דאָס גייסטיקע קולטורעלע לעבן. עס האָט זיך געשאפן א שטארקע יידישע נאציאָנאלע באוועגונג. צווישן די יוגנטלעכע איז פאר-געקומען א פירוד הדעות און זיי האָבן זיך צעגלידערט אין באזונדערע גרופּעס: צופים, ציוניזם-סאָציאַליסטן, צעירי ציון, אַלגעמיינע ציונים און חלוצים.

די צופים אין אַבעל

די אקטיווסטע גרופּע איז געווען די חלוצישע. א סך פון זיי זיינען אווען אויף הכשרה. בראש פון די חלוצים זיינען געווען: ליפקע פרידמאן, זיאמקע פרידמאן, ברוך-עלקע קלאָם, משה קלאָווער, מאירקע קלאָווער. זיי האָבן מיפול געארבעט ביז זיי האָבן געשאפן א שטארקע חלוצים-באוועגונג.

פון דער צייט, ווען די ליטווישע רעגירונג האָט אָנגענומען א רעאקציאָנערע שטע-לונג צו דער יידן-פראגע און דער יידישער נאציאָנאל-ראט איז באזייטיקט געוואָרן, איז די שטעטלשע יוגנט געוואָרן מוטלאָזיק, דערפילנדיק, אז אונטער דער ליטווישער רעאק-ציאָנערער מאכט דערוואַרט זיי ניט קיין ליכטיקע צוקונפט. עס איז געוואָרן רייף דער גערדאנק צו עמיגרירן. מען האָט עמיגרירט אין פארשיידענע לענדער. נאָר א טייל פון דער יוגנט זיינען געבליבן אין שטעטל ביזן צווייטן וועלט-קריג, אָנפירנדיק מיט דער קולטור-געזעלשאפטלעכער ארבעט, וואָס איז זיי געווען שטארק ליב און טייער.

* * *

דער ערשטער חלוצישער צוזאַמענפאָר פון ראַקישאַק און אומגעגנט, וואָס איז פאָרגעקומען אין אַפּעל

דער המשך פון אַבעלער יידישן לעבן איז איבערגעריסן געוואָרן מיטן אָנקום פון די דייטשן. א שווארצע טויט־קורטינע איז פארצויגן געוואָרן איבער די יידן אין אַבעל, וואָס האָבן געלעבט א פולשטייגעריש יידישן לעבן . . . די בעסטיאַלישע נאציסטן האָבן אין דער־שטע אָקופאציע־טעג חרוב געמאכט די מערהייט יידישע שטעטלעך און אויך אַבעל בתוכם, וואָס האָט געציילט קרוב צו 300 יידישע משפחות.

אַבעל איז האָרט ביי דער ליטווישער גרענעץ און איז 60 ווירסק פון דווינסק, און איז געפאלן דער ערשטער קרבן פון דער דייטשישער אינוואזיע. אין איילעניש האָבן יידן גע־כאפט דאָס לעצטע ביסל אָרעמקייט און געלאָפן. משפחות יידן מיט קליינע קינדער האָבן זיך געוואלגערט אויף פעלדער און וועגן, האָפנדיק צו געפינען אן אויסוועג. אָבער די דייטשישע פאַראַשוטיסטן און די ליטווישע פאשיסטן זיינען זיי אויף די וועגן באפאלן. עס האָט ניט געהאָלפן דאָס תהלים זאָגן פון די אלטע לייט. צעוישעטע ליטווישע פויערים, אָנגעפירט פון דייטשן, זיינען זיי באפאלן אויף די וועגן און אין שטעטל. פון גרויסער פאניק אין די שכנישע שטעטלעך, זיינען פון דאָרט געקומען צולויפן אין אַבעל דערשראָקענע יידן, וואָס זיינען מיט אַבעלער יידן אוועקגעפירט געוואָרן אין אנטנאשער דאטשע־וואלד און זיינען אויף א גרוי־זאמען אופן אומגעקומען.

א שרעקלעכער שטורעם האָט ארויסגעריסן דאָס דורותפולע יידישע שטעטל, אבעל, מיטן וואָרצל.

אין טיפן אָפגרונט פון די בריידער־קברים ליגן אונדזערע עלטערן, ברידער און שוועס־טער, קרובים און אלע טייערע, האַרציקע אַבעלער יידן, וואָס זיינען אכזריש פארטילקט גע־וואָרן דורך די נאצישע תלינים און פאשיסטישע ליטווינער.

מיט טיפן טרויער און גרויסן וווייטאָג דערמאָנען מיר די אומגעקומענע קדושים. דאָס איז געווען זייער צוואה.

ת נ צ ב ה.

טיפן פון אַבעלער יידן

ב.

אליהו גאָרדאָן און מענדל קלאַצקין

אליהו גאָרדאָן האָט, קומענדיק אין אַבעל, געקריגן דעם נאָמען „אליהו דער מאָס־קווער".

א לאַנגע צייט פאר דער יאַפאַנישער מלחמה האָט ער געווויינט אומלענאל, אין א פאַרשטאָט פון מאָסקווע. געווען איז ער א ייד, א סוחר, א חכם און א גרויסער למדן. ער האָט דערצויגן זיינע קינדער אין א רעליגיעזן גייסט און זיי געגעבן אויך וועלטלעכע בילדונג.

עס האָט די ברוטאַלע צארישע רעגירונג אַרויסגעגעבן דעם אוקאז פון „גירוש מאָסקווע". די פאַליציי האָט געמאָלדן אלע יידן, וואָס האָבן ניט קיין וווינרעכט אין מאָס־קווע, צו פארלאָזן די שטאָט ביז א געוויסער דאַטע.

א סך יידן זיינען דעמאָלט אַרויסגעטריבן געוואָרן פון מאָסקווע און אויך אליהו גאָרדאָן בתוכם.

דער גורל האָט אליהו גאָרדאָנען פארפירט קיין אַבעל. אין אָנהייב איז אים געווען שווער זיך צופאסן צום לעבן אין א קליינעם בלאָטיקן שטעטל. אָבער אין גאנג פון דער צייט האָט ער זיך איינגעווויינט, און זייענדיק א סימפאטישער מענטש, האָט ער דערוואָרבן גוטע פרייַנד און איז שפעטער געוואָרן איינער פון די אָנגעזעענסטע בעלי הבתים.

איין טאָכטער, חיה שרה, איז געוואָרן א לערערין פון רוסיש און די צווייטע טאָכ־טער, דאברע, האָט געעפנט א שניט־קראָם, וואָס האָט, מיט דער צייט, גאנץ גוט זיך אנט־וויקלט. ער אליין פלעגט צונויפנעמען די פראַכט־קויטונגען ביי די קרעמער און פלעגט אויס־צאָלן פאר זיי אין דער באן־קאסע. ער האָט דערפון געהאט א געוויסן פּראָצענט פאר זיין טרחה.

אין די אָוונטן פלעגט ר' אליהו פארברענגען זיין צייט ביי א בלאַט גמרא. ער איז געווען א חסיד מיט אלע קליפערלעך, סיי אויסערלעך און סיי אינערלעך איז ער געווען דער התלהבותדיקער חסידישער ייד. ער האָט געטראָגן א שיינע אטלאסענע קאַפּאָטע מיט א ברייטן זיידענעם גארטל און זיין וויסנראָע פּאטריארכאלישע באָרד האָט אים צוגעגעבן דעם חסי־דישן חן.

יאָרן זיינען פארבייגעלאָפן. אָבער די שנאה צום צארישן רוסלאנד איז ביי אים נע־ווען אלץ שטארק צוליב דעם „גירוש מאָסקווע".

בשעת די יאַפאַנישע מלחמה האָט אויסגעבראָכן, האָט ער רק געטענהט, אז רוסלאנד וועט פארשפילן, מאָטיווירנדיק, אז ניקאָליי איז א שוואכלינג, האָט אן אָקסענעם קאַפּ און גלעזערנע אויגן פון אן אידיאָט.

שפעטער, ווען רוסלאנד האָט פארלאָרן דעם קריג מיט יאַפאַן, איז ר' אליהו גאָר־דאָן, אָדער, ווי מ'האָט אים גערופן „אליהו דער מאָסקווער", געווען אויפן זיבעטן הימל און אין רעדלעך פון יידן פלעגט ער זיך באַרימען מיט דעם וואָס ער האָט טרעפלעך פאראויסגעזאָגט די מפלה פון רוסלאנד, וועמענס קייזער איז „א שוואכלינג, האָט אן אָק־סענעם קאַפּ און גלעזערנע אויגן פון אן אידיאָט".

* * *

מענדל קלאצקין האָט אין אבעל געהייסן: „מענדל דער אדוואָקאט". ער איז געווען א בן הרב. זיין טאַטע איז געזעסן על כסא הרבנות אין אַנושישאָק.

ער, מענדל, איז אָבער ניט געגאנגען אין טאַטנס דרכים. ער איז געוואָרן פארכאפּט פון דער השכלה־באוועונג. בייטאָג האָט מיט אים דער טאַטע געלערנט גמרא, אָבער אין אָוונט פלעגט מענדל זיך אָפּזונדערן אַון בסוד סודות האָט ער געלייענט ביכער.

קעגן זיין פאָטערס ווילן האָט ער באזוכט א רוסישע גימנאזיע און איז אויך אָנ־געקומען אויפן יורידישן פאקולטעט, וועלנדיק ענדיקן אדוואָקאטור, אָבער ער האָט זיין דאָ־זיקן ציל ניט דערגרייכט.

ער האָט חתונה געהאט מיט זלמן מעללערס טאָכטער און זיך באזעצט אין אַבעל, איבעררייסנדיק זיין שטודיום.

דאָך האָט אים דאָס שטעטל געקרוינט מיטן נאָמען: מענדל דער אדוואָקאט. ערשטנס, האָט ער אויסגעזען ווי אן אדוואָקאט און איז געווען שטאַרק ענלעך צו גרוזענבערגן, דער פארטיידיקער פון ביילים. צווייטנס האָט ער געשריבן „פּראָשעניעס" און אויך אינטערווענירט ביים זיעמסקי נאַטשאלניק און ביים פּריסטאַוו אָדער אוריאדניק.

ער האָט געהאט א געוויסע השפּעה אויף דער אַבעלער צארישער אדמיניסטראציע־מאכט.

עס האָט איין מאָל פּאסירט, אז מענדלען דעם אדוואָקאט האָט זיך פארוואָלט דעם ערשטן אפּריל אָפּנארן ר' אליהון דעם מאָסקווער, און האָט אים דאָס פאָלגענדיקע טעלע־גראפירט:

„איך, דער אימפּעראטאָר פון מלכות רוסלאנד, האָב צופעליק דורכגעקוקט די פּראָ־טאָקאָלן פון גירוש מאָסקווע, און ניט געפינענדיק קיין באַשולדיקונג, דערלייב איך דיך זיך באזעצן אין מאָסקווע אָדער אין אנדערע שטעט מחוץ דעם „תחום המושב".

מיט פריינדלעכן גרוס: ניקאָליי ראָמאנאָוו".

ר' אליהו, דערהערנדיק די בשורה, איז ער געוואָרן מלא שמחה. ער איז ארומגעלאָפן פון הויז צו הויז, אלעמען זאָגנדיק: נו, יידן! וואָס זאָגט איר? איז דען דאָס מיגלעך, אז ניקאָליי, דער אָקסענער קאָפּ בכבודו ובעצמו, זאָל פאר מיר בטל מאַכן די גזירה? אויב עס האָט יאָ אזוינס געקאָנט געשען און ביי אזא טיראן האָט זיך צעטליעט א פונק פון חרטה, איז דאָס ניט אנדערש ווי אן אצבע אלהים.

די נייעס האָט זיך ווי א שטורם פארשפּרייט איבערן שטעטל. לייבע דער איז־באָרשטשיק, גבאי פון דער מתנגדישער שוהל, א ייד מיט בויך־סברות, איז געקומען צום אויספיר, אז דאָס איז א סימן פון א גיכער ישועה פאר אלע יידן. די חברה—„לעזשאנ־קע"—האָבן געדרייט מיט די גראָבע פינגער, און זיך געפּלפּולט איבער דער טעלעגראמע. אַרבעטער־געזעלן האָבן אוועקגעלייגט זייערע געצייג, ווייבער אויף דער גאס האָבן זיך גע־זאמלט אין רעדלעך און צווישן זיך געשושקעט . . .

דאָס גאנצע שטעטל, אַבעל, איז געגאנגען אויף רעדלעך. יעדערער האָט אָפּגעשאצט די געשעענישן ווי א צווייטער „נס פון פּורים".

* * *

אויף מאָרגן איז דאָס „שפּיצל" פון מענדלען דעם אדוואָקאט אויפגעדעקט געוואָרן. אליהו גאָרדאָן איז אריינגעפאלן אין א גרעסערן יאוש און זיין שנאה צו רוסלאנד און צו ניקאָלייען האָט זיך כפל כפלים פארשטארקט.

ישראל חיות

ישראל חיות איז געווען א האָרעפּאשנער ייד, אן אָרנטלעכער מענטש און א גוטער. זיינע אויגן האָבן שטענדיק צו אייך גוטמוטיק געשמייכלט, אויסדריקנדיק ליבשאפט צו יע־דער איינעם.

בטבע איז ער געווען א רואיקער, געלאסענער מענטש, און זעלטן האָט ער גערעדט אויף א הויכן טאָן, חוץ שבת בין מנחה למעריב, ווען ער האָט געזאָגט תהלים. אויף אַ הויכן קול פלעגט ער אָנהייבן זאָגן „אשרי תמימי דרך". דעמאָלט האָבן אלע באגריפן, אז ער האָט א פארבאָרגענע קראפט.

אויך, להבדיל, אין אַבעלער מרחץ, איז זיין שטימע געווען א הויכע. ער איז געווען דער איין און איינציקער פּארע־געבער (פּאַרשטשיק). דאָס איז ביי אים געווען א מין פאך. ער האָט בגוואלד ארויפגעפירט זיין קליענט אויף דער העכסטער פּאָל, אַריינצימבלענדיק אין אים, מיט זיין אָנגעזייפטן בעריאָזע־בעזעם, די פולע פּאָרציע פון א שוויץ־באָד.

פון מרחץ פלעגט ער אַרויסגיין א פארשוויצטער, און אין גרעסטן פראָסט האָט ער זיך געקייקלט אין שניי, כדי זיך אָפּקילן.

דער בורא האָט אים באשאָנקען מיט אן אויסערגעוויינטלעכן געזונט. ערב שבת פלעגט ער מיט זיין פערד און וואָגן פונאנדערפירן זאמד אין שטעטל צו אויסצושיטן אויף די דילן פון אַבעלער הייזער. עס האָט פּאסירט, אז דער וואָגן פלעגט אריינפאָרן אין א גע־דיכטער בלאָטע און זיין פערדל, וואָס האָט געהאט דעם צונאָמען — „דער קירגיזער", האָט ניט געקאָנט רירן דעם וואָגן פון אָרט, פלעגט דאן ישראל צולייגן זיינע הענט און דאָס פערד פלעגט אויפגעפרישט ווערן מיט נייע כוחות, אַרויספירנדיק דאָס פורל פון טיפער בלאָטע.

מען האָט אין שטעטל גערעדט, אז ישראל חיות האָט זיך באפרייט פון פאָניען דער־פאר, וואָס ער האָט מיט אן אָפּצווענגע ארויסגעריסן פון זיין מויל עטלעכע ציינער.

ער האָט זייער א סך געגעסן. אויף א מאָלצייט האָט ער געקאָנט אויפעסן א פינף־פונטיקן שוואַרצן לאַבן ברויט, מיט א פּאָר הערינג, האַלטנדיק דעם קאָפּ הערינג אין איין האַנט און דעם עק אין דער צווייטער האנט. דערנאָך האָט ער אויסגעטרונקען 10 גלעזער וואַסער.

איך געדענק ווי כ'בין איינמאָל אריינגעקומען אין ישראלס הייזקע, וואָס האָט זיך געפונען הינטערן שטעטל, אין שכנישאפט מיט בערציק „אונטערבריקערס" הויז און נעבן דער וועג, וואָס פירט צו סטאַשונצער וואלד. ער האָט דעמאָלט געשמירט די רעדער פון וואָגן. אריינקומענדיק אין שטוב, האָט ער גענומען א גרויסן רעטעך און אים צעשניטן אויף שטיקלעך, באשאָטן מיט זאלץ. זיין ווייב, די קליינוווקסיקע חיה, האָט אים דערלאַנגט אַ גרויסע שיסל מיט באָטווינע, אריינבראקנדיק הארטע שטיקער ברויט.

נאָך אזא סעודה האָט ער אָפּגעבענטשט און א קוש טוענדיק די מזוזה, איז ער, מיט א זאַק אויפן קאָפּ, כדי פארהיטן זיך אין פאל פון א רענן — אַרויסגענגען שפּאנען פערד און וואָגן.

הגם ער האָט געהאט א סך פּרנסות, דאָך איז ער געווען אָרעם. נאָר שבת האָט זיך ביי אים געפונען א חלה אין שטוב.

אָבער ניט קוקנדיק אויף זיין אָרעמען לעבן, האָט אין זיין שטיבעלע געהערשט צופרידנקייט און דער בטחון אין רבונו של עולם איז געווען ביי אים און ביי זיין ווייב גרוים און שטארק.

ער האָט דערלעבט ביז טיף־טיפן עלטער.

דאָס לעצטע מאָל, וועז כ׳האָב אים געזען, איז ער שוין געווען א זקן, זאט אין יאָרן. כ׳האָב אים געפרעגט: „וואָס מאכט איר ר׳ ישראל?" זיין ענטפער איז געווען: „א, מיין זונעניו, צייטן האָבן זיך געביטן. ניטא אמאָליקע יאָרן, וועז פאר מיין גבורה—האָט געציטערט די ערד אונטער מיר, און היינט ציטער איך פאר דער ערד".

אן אַבעלער משפּחה:
נחמן זעליגמאן מיט זיין פרוי און זיינע צוויי זין:
שמעון און העשקע.

בנימין-מיכל הורוויץ

מיין היימשטעטל קאַמיי *)

בנימין מיכל הורוויץ

קאמיי איז אויף א מרחק פון 22 ק"מ פון ראקישאק און 12 ק"מ פון פאַנעמונאַק; 17 ק"מ פון סוויאדאשיץ, פון אוזשפאל 24 ק"מ און פון דוסיאט — 28 ק"מ. עס האָט א טייך סאלטעקסנע, וואָס פאלט אריין אין דער וויליע, און נאָענט פליסט די אָזיערע פּעטראסציק און די ברייטע און שיינע אָזיערע סאָוֹל. א שיינע לאנדשאפט שפּרייט זיך אוים ארום שטעטל, מיט גרויסע און געדיכטע וועלדער, זייענדיק ארומגערינגלט פון די דערפער רוזש, נאוואר און אנדערע.

די אָזיערעס האָבן ארענדירט יידן און זיי זיינען געווען אליין פישפאַנגער. דאָס האָט זיי געגעבן חיונה. באזונדערס זיינען געווען באווסט די פישערס משה און זונדל.

פארן ערשטן וועלט-קריג האָט קאמיי געציילט אן ערך 65 יידישע משפּחות. דער האַנדל האָט זיך געפונען אין יידישע הענט. קיין איין קריסטלעכע קראָם איז ניט געווען. נאָר ווייניק בעלי מלאכות זיינען געווען, נאָר — 2 שמידן, 2-3 שניידער, 2 שוסטערס, 2 גלעזער, 2 שינדלמאכער. איין קריסטלעכער פאריקמאכער איז געווען. קיינער פון די בעלי מלאכות איז ניט געווען קיין גוטער פאכמאן. על פּי רוב, וויער ס'האָט געוואָלט אויפנייען א רעכטן בגד, איז ער געפאָרן קיין ראקישאק, וואָס איז לגבי קאמיי געווען א מין מעטראָפּאָליע.

עס זיינען געווען קאראבעלניקעס און געציילטע פלאקס-הענדלער. אייניקע האָבן געליפערט אייער קיין ריגע. עס זיינען געווען א פּאָר טראקטירן. כלי זמרים אויף א חתונה פלעגט מען אויך ברענגען פון ראקישאק. די פּאָטשט האָט געהאלטן א ייד.

קיין דאקטוירים זיינען אין שטעטל ניט געווען. איין פעלדשער איז געווען אין שטעטל, וואָס האָט זיך גערופן חיים שלום. ער פלעגט אויף אלע קרענק שטעלן דעם דיאגנאָז: א קאטאר. ער, חיים שלום, איז דערנאָך געוואָרן דער קאזיאנער ראבינער פון קאמיי. די רפואות פלעגט ער אליין מאכן פאר די חולאים. דאָס האָט ארויסגערופן א פארדרוס ביי יאָשע בערן גארבער דער מעשצאנסקער, וואָס איז געווען דער אפטייקער אין שטעטל. עס האָט

*) פאר אייניקע אינפאָרמאציעס דריק איך אויס מיין האַרציקן דאנק דער פרוי מאַריאַשקע-פּאלאוויץ.

פֿאסירט, אז יאָשע בער האָט פֿארמסרט חיים שלומען פֿאר דער מאכט, און מען האָט אים ארעסטירט.

חיים שלום אָבער איז געווען א ייד א צדיק און זייער געווען אָנגעזעהן אין קאמיי. דאָס גאנצע שטעטל האָט מרעיש עולם געווען און מען האָט אים סוף־סוף באפרייט. אויף יאָשע בערן זיינען געווען אויפגערעגט סיי יידן און סיי קריסטן, און דאָס האָט אים גע־צוונגען צו עמיגרירן קיין אַמעריקע. נאָך זיין אוועקפֿאָר קיין אמעריקע, האָט די אפֿטייק אי־בערגענומען א ליטווינער.

אויף די מערק און יאָר־ירידן האָבן געווארט די קרעמער און בעלי מלאכות. אויב דער יריד פֿלעגט אויספֿאלן אין א שבתדיקן טאָג, האָט מען אים אָפּגעלייגט אויף אן אנדער טאָג אין וואָך. אויך די פֿויערים פון שטעטל און פון דער סביבה זיינען געווען אינטערע־סירט, אז דער יאָר־יריד זאָל פֿאָרקומען אין א טאָג, ווען די יידן וועלן קאָנען האנדלען.

נאָר געצייטע יידן זיינען געווען נגידים. די איבעריקע זיינען געווען אן אָרעמע פּאָלק-מאסע. די גרעסטע קבצנים זיינען געווען לייבע-מאָטע און שלמה גלעזער.

צוליב די אָפּטע שריפות אין קאמיי, איז די אָרעמקייט געווען זייער גרוים. די שרי־פות פֿלעגן פֿאָרקומען צוליב דעם, וואָס מען האָט געמאכט פֿלאקס אין די הייזער.

די גרעסטע שריפה איז פֿאָרגעקומען אין 1915. כמעט דאָס גאנצע שטעטל איז אַראָפּ. די אָרעמע נשרפים האָבן ניט געהאט קיין דאך איבערן קאָפּ. די שכנישע שטעטלעך ווי ראקישאק און אָנדערע האָבן באלד געשיקט הילף פֿאר די געליטענע יידן.

געווען א צייט, וועו מען האָט געלעבט אין גרויסער מורא פאר א פּאָגראָם, דער־הויפּט אין דער צייט פון די פּריזיוון. די גויאישע נאָוואָבראנצעס פלעגן זיך אָנשיכורן און האָבן געבראָכן יידישע שויבן.

איין מאָל, אין אזוינע אומרויקע טעג, האָט איינער א בחור יודקע געשאָסן פון א בוידעם און געטראָפֿן א גויאיש קינד. עס איז די פּאָניק אין שטעטל געווען שטארק גרוים. די גאנצע נאטשאלסטווא פון ראקישאק איז זיך צונויפגעפּאָרן צו אויספּאָרשן, אָבער דער שולדיקער איז נעלם געוואָרן.

עס האָט פֿאסירט, אז דריי דערפער גויים זיינען אראָפּגעקומען קיין קאמיי, כדי פּא־גראָמירן דאָס שטעטל. די יידן האָבן ארויסגערופן קאזאקן, וואָס האָבן פונאנדערגעטריבן די פּויערים.

* * *

א האלב שטעטל זיינען געווען חסידים און א האלב שטעטל זיינען געווען מתנגדים. עס זיינען געווען 2 שוהלן און 1 גרויסע אלטע שוהל, אין וועלכער מען האָט געדאוונט נאָר אין די ימים נוראים. יאָרנלאנג איז די גרויסע שוהל ניט געווען אויסגענדיקט: אָן א סופיט און אָן א פּאַדלאָגע.

דער מתנגדישער רב איז געווען ר' לייזער לופט, ער האָט געזאָגט א שיעור. געווען א מין ישיבה, אין וועלכער ס'האָבן זיך געלערנט 30 פּרעמדע קינדער, וואָס האָבן געגעסן טעג. אין דער דאָזיקער קאמייער ישיבה האָט זיך אין די יונגע יאָרן אויך געלערנט דער בירזער רבי, ר' יצחק אגולניק.

אויפן כסא הרבנות פאר לייזער לופט'ן איז געזעסן הרב ר' אליהו גאַרדאַן, וועמענס זון, הירשע לייב, ווויינט איצט אין אמעריקע און שרייבט אפט אין דעם וואכנבלאט „דער אמעריקאַנער".

דער ממלא מקום פון הרב לייזער לופט איז דערנאָך געוואָרן זיין שוואָגער, ישראל זיסל דוואַרץ, וואָס געפינט זיך איצט אין ישראל און איז דאָרט א באנק-באאמטער. דער ממלא מקום פון הרב ישראל זיסל דוואַרץ איז געווען הרב ר' מאיר פיין. ער געפינט זיך איצט אין אמעריקע. אין די גאָר לעצטע יאָרן איז געווען דער מרא דאתרא הרב לייב טיגער, וואָס איז אומגעקומען פון די היטלעריסטישע תלינים.

דער חסידישער רב איז א לאנגע צייט געווען דער זקן ר' לייב. עס זיינען געווען צוויי שוחטים: אברהם לייב פון חסידישן צד און שלמה — פון די מתנגדים. שפעטער זיינען געוואָרן שוחטים: אפרים זילבער און בן-ציון שקליאר. צווישן די חסידים פלעגן אפט פאָר-קומען מחלוקתן.

כ'געדענק, אז אפט פלעגט פאָרקומען אן עכוב הקריאה צוליב דעם וואָס ס'איז ניט געווען קיין נעלט אויף צו קויפן האָלץ. מען האָט זיך אויך נוהג געווען צוצונעמען די טליתים ביי די מתפללים שבת, כדי זיי צווינגען מנדב זיין אויף האָלץ און אויף צו פאר-ריכטן די שוהל אָדער, להבדיל, דעם מרחץ.

עס זיינען געווען חדרים, בתי מדרשים, א חברה קדישא. די הויפט-טוערס פון חברה קדישא זיינען געווען: זרח אליהו זילבער און כלב סאפאזשניק. זיי פלעגן נעמען משכנות פאר קבורה-נעלט. די מלמדים פון די חדרים האָבן געהייסן: מאניש, לייזער-זלמן, בענציע, הירשע. מאניש איז געווען א גמרא-מלמד, און בעת ער איז נפטר געוואָרן, זיינען אלע קראָמען געווען פארמאכט. לייזער-זלמן איז שוין געווען א מין מאָדערנער מלמד.

זייער אפט פלעגן קומען אין שטעטל מגידים. עס פארגעדענקט זיך, ווי ס'איז אראָפ-געקומען א מגיד און האָט געהאלטן א דרשה סתם אין דער וועלט אריין, אָן א קשר און אָן אן אינהאלט, און צום סאמע סוף האָט ער אויסגערופן: רבותי, כ'האָב פארזעצט אור-געקעם און זיי זיינען ניט ארויסגעוואקסן, און איצט זאָג איך מגידות צוליב מאכן א לעבן.

די ווערטער פון מגיד האָבן אלעמען גערירט און יעדער איינער האָט מנדב געווען פאר אים, כדי אים העלפן.

הגם אין שטעטל זיינען געווען פשוטע פאָלק-מענטשן, דאָך האָבן זיי זיך באמיט צו לערנען די קינדער. איינפאכע יידן האָבן געהאָט פיינע קינדער, בני תורה. אפילו דער בעדער האָט געהאָט א זון א למדן.

קאמייער יידן פלעגן אויפשטיין בעלות הבקר, כדי גיין אין שוהל. עס איז געווען באַוווסט אין נעגנט לייזער דער קאמייער, וועמען מ'האָט געפונען דער תהלים-ייד, ווייל מער ווי תהלים זאָגן האָט ער ניט געקאָנט. ער האָט לעצטנס געווויינט אין ראקישאק, און מען פלעגט אים טרעפן זאָגנדיק תהלים אין גאס אָדער ביי זיך אין שטוב.

גוטהארציקע יידן האָבן געלעבט אין קאמיי. איינער האָט דעם אנדערן געהאָלפן מיט א גמילות-חסד. עס זיינען געווען פרומע וויבער, וועלכע פלעגן ארויסגיין מיט קאָשיקעס איבער די הייזער צו העלפן מאכן שבת די אָרעמע לייט. אויף פסח האָט קיין איין ייד

ניט געקאָנט צונעמען זיין מצה פון פאדריאד, כל זמן ער האָט ניט באצאָלט קיין מעות חטים.

* * *

פאר דעם ערשטן וועלט-קריג איז כמעט ניט געווען קיין מאָדערנע קולטור-געזעל-שאפטלעך לעבן. איין אבאָנענט פון „הצפירה" איז דאָן אין שטעטל געווען, פונקט ווי שלום עליכמס העלד, זיידל, אין כתרילעווקע. ער האָט געהייסן פסח שרייער, וואָס האָט געהאט א צונאָמען: „דער משוגענער". עס איז אויך געווען א קליינע ביבליאָטעק ביי ר' ברוך הורוויץ אין הויז. עס זיינען אויך געווען א הייפל ציוניסטן. ישראל זיסל דוואָרץ איז געפאָרן אלס דעלענאט פון מזרחי אויפן ציוניסטישן קאָנגרעס, און ווען ער איז צו-ריקגעקומען, האָט ער מיטגעבראכט פון אויסלאנד א „טערמאס". דאָס איז דאָן געווען אן איבערראשנדע דערפינדונג פאר קאָמיי.

די רעוואָלוציע אין 1905 האָט זיך אויך אָפּגעמערקט אין קאָמיי. דער אָנפירער פון דער רעוואָלוציאָנערער באָוועגונג אין שטעטל איז געווען דער קריסט, שמייסקי יורגיש, וואָס איז געווען א סעמינאריסט און האָט דערנאָך אוועקגעוואָרפן זיינע רעליגיעזע לימודים.

כ'געדענק, ווי שמייסקי יורגיש האָט, אין 1905, דורכגעפירט א גרויסן מיטינג אויפן מארק. דריי רויטע פאָנען זיינען אויפגעהאָנגען געוואָרן אין צענטער פון מארק. א גרוי-סער המון איז זיך צוזאמענגעקומען, און דער פריסטאַוו מיט 3 סטראזשניקעס זיינען דורך די רעוואָלוציאָנערן געוואָרן ארומגערינגלט, און מ'האָט זיי געצוווונגען אויסטאָן די פאָלי-צייאישע היטלען און צו האָלטן די רויטע פאָנען.

עס איז דערנאָך אָנגעקומען א שטראָף-באטאַליאָן פון קאזאקן. עס איז געוואָרן א גאנץ אין שטעטל. די קאזאקן האָב זיך אוועקגעיאָגט כאפן שמייסקי יורגישן, אָבער ער איז נעלם געוואָרן. דעם כעס האָבן זיי אויסגעלאָזט אויף זיין הילצערנער הייזקע, וואָס איז מיט א הארמאָט אויפגעריסן געוואָרן.

שמייסקי יורגיש איז דאָן אָנטלאָפן אין דער שווייץ און זיך צוריקגעקערט בשעת די ליטווינער האָבן איינגעשטעלט זייער מאכט. ער איז געוואָרן א שול-פאָרוואָלטער און סמעטאנאס א גרויסער פריינד. דערנאָך איז ער דערשאָסן געוואָרן דורך סמעטאנאס קעגנער.

אין 1915, צוליב דער נאָענטקייט פון רוסיש - דייטישן פראָנט, האָבן יידן פאר-לאָזן קאָמיי. נאָר 10 יידישע משפחות זיינען געבליבן ווויגען אויף זייערע ערטער. מ'האָט זיי געשיקט צו צוואנג-ארבעט אויף דער ראקישקער באן-סטאַנציע.

נאָכן קריג אין יאָרן פון דער ליטווישער רעפובליק — האָט זיך אָפּגעמערקט א גאנץ אינטענסיווע קולטור-טעטיקייט: עס האָט עקסעסטירט א תרבות־שול פון 60 תלמי-דים. די לערערין איז געווען יערוזאלים, א שאוולער מיידל. — עלטערן האָבן געשיקט קינ-דער זיך לערנען אין פאָנעווועזש און אין ווילקאמיר.

די שטעטלשע קולטור-טרעגער זיינען געווען: חיים אשר זילבער, בנימין מיכל הור-ווויץ, אפרים זילבער, בן ציון שקלאר, גרשון פארבער, טבחוביץ און אנדערע.

דערנאָך האָט זיך געעפנט א גרויסע ביבליאָטעק און ס׳האָט זיך געפירט א חלוציש-ציוניסטישע טעטיקייט.

* * *

פון אומקום פון קאמיי זיינען ניטאָ קיין געבוים פּרטים. מיינע א קוזינע, עלקע בייער, איז אַרויסגעלאָפן פון שטעטל אין דער לעצטער שעה, איידער די דייטשן זיינען אָנגעקומען. זי האָט איבערגעגעבן וווי די ליטווישע כוליגאנעס און רוצחים האָבן — איידער די דייטשן זיינען אָנגעקומען—פארשאפט דער יידישער באפעלקערונג נגישות און ענויים און אויך אייניקע יידן געטויט.

דער בית ספר אין קאמיי

פּרץ־זאב הורוויץ

אַ טרער צום אָנדענק פון קאַמיי

פּרץ זאב הורוויץ

קאַמיי איז געווען א יידיש שטעטל, ווי נאָך הונדערטער שטעטלעך אין דער יידישער ליטע.

אזויווי אין אנדערע שטעטלעך זיינען אויך אין קאַמיי געווען צוויי צדדים: חסידים און מתנגדים. די חסידים האָבן געהאט זייער אייגן קלויז, רב און שוחט, און אויך די מתנגדים האָבן געהאט זייערע כלי-קודש און א בית־המדרש, ווי אויך א גרויסע שוהל, אין וועלכער ס'האָבן זיך דאָרט באזעצט טייבעלעך און פייגעלעך. ביי די חסידים איז געווען א רב ר' לייבציק ע"ה, א ליובאוויטשער חסיד, א צדיק גמור, ווּאָס איז געווען אויסגעטאָן פון עולם הזה.

דער שוחט, ר' אברהם לייב אטלאס ע"ה, איז געווען א ייד אן אריסטאָקראט, ווע־מענס זון געפינט זיך אין אמעריקע און פארנעמט א פאָזיציע אין רעפאָרם-סעמינאר אין סינסיניטי.

א ווילער ייד איז געווען דער שמש ר' הירשע.פיינע יידן זיינען געווען: שמעון סמאטקין, שמואל מענדלס, וועלווע מענדלס, זלמן שמואלס, יוסף בער דער אפטייקער, חיים שלום דער פעלדשער, זעליג דער פעל־קרעמער, פסח אנולניק, ר' לייזער זלמן און א סך אנדערע.

כ'געדענק, אז ביי די מתנגדים זיינען געווען פארשיידענע רבנים. פון אלטן דור רבנים איז געווען ר' בונם צמח ע"ה, ווּאָס זיינער א זון פארנעמט א זייער חשובן אָרט צווישן די אָרטאָדאָקסן אין אמעריקע.

בשעת הרב ר' בונם צמח האָט זיך באזעצט אין דוסיאט, האָט דעם כסא הרבנות פארנומען הרב אליהו גאָרדאָן ע"ה פון ווידז, ווּאָס איז געווען א גרויסער למדן און אויך א מטיף. ער האָט מחבר געווען פיל ספרים. זיינע 2 זין און 2 טעכטער געפינען זיך אין אמעריקע. איין זון, ד"ר הירש לייב גאָרדאָן, איז א באַווּוסטער מעדיצינער און געלערנ־טער, און דער צווייטער זון, יעקב דוב, פארנעמט א כסא הרבנות

נאָכדעם ווען הרב אליהו גאָרדאָן האָט זיך באזעצט אין ווילנע, האָט אים ממלא מקום געווען א יונגערמאן פון טעלזער ישיבה, ר' אליעזר לופט ע"ה, ווּאָס איז געווען א גרויסער תלמיד חכם און א ירא שמים און איז געווען אן אָנהענגער פון דער מוסר־שיטה, ווּאָס האָט מיך, זייענדיק זיינער א תלמיד, אויך באַווירקט.

דער מתנגדישער שוחט איז, אין מיין צייט, געווען ר' שלמה — א תלמיד חכם און א ירא שמים. זיין זון און טאכטער געפינען זיך אין אמעריקע, ניט ווייט פון ניו-יאָרק.

די שמשים זיינען געווען: ר' מרדכי ע"ה און ר' נפתלי הערץ ע"ה. א פיינער בעל תפילה איז געווען ר' נפתלי הערץ. זיינע צוויי קינדער געפינען זיך אין באלטימאָר.

די בעלי הבתים פון קאמיי זיינען געווען: לייזער שרה ריווע און זיינע ברידער מענדל און נח, און נאָך אייניקע משפחות.

* * *

ליבע און הארציקע יידן זיינען געווען אין קאמיי. די עלטערן זיינען געשטאָרבן און יונגע דורות זיינען געבאָרן געוואָרן. אזוי האָט זיך געקייטלט דער סדר העולם.

שפּעטער האָט זיך דער יונגער דור צעשפּרייט איבער דער וועלט, און נאָר א גרויסער טייל געפינט זיך אין דרום אפריקע, אין קאנאדע און אין אמעריקע.

דאָס שטעטל איז, הגם געווען א קליינע, אָבער עס האָט געהאָט א סך חן.

א גרויס מארק-פּלאַץ איז געווען אין מיטן פון שטעטל און 4 גאסן האָבן פון אים זיך געצויגן: די שוהל-גאס, מיל-גאָס, בריק-גאָס און מעשטשטאנסקי-גאס.

די קרעטשמע איז געשטאַנען אין מיטן מארק, אזויווי א גרויסע יוסטע בעל־הביתטע.

יעדע גאָס האָט געהאט איר אויפנאָבע. די שוהל-גאָס האָט געדינט צו גיין דאוונען ווי אויך, חלילה, צו א לוויה; די בריק־גאָס—אויף צו פאָרן קיין ראקישאק און אין גרעסערע שטעט; גיין פרייטאָג אין מרחץ, שבת שפּאציירן אין ציפוקעס וואלד און צום בארוואלד —צו קלייבן יאגעדעס, און ווינטער האָבן די קינדער זיך געגליטשט; די מיל-גאס אויף צו שעפּן וואסער אור צו וואשן וועש אין טייך; מעשטשאנסקי-גאס — צו פאָרן אין פּאָנמונאק — צו דער באן סטאנציע, פון וואנען מ'איז געפאָרן אין אפריקע און אין אמעריקע.

* * *

קיין שום זכר פון קאמיי איז ניט פארבליבן. עס איז אליין אומגעקומען און אָפּגעווישט געוואָרן. די לעבנגעבליבענע זיינען צעשפּרייט איבער דער גאנצער וועלט, וואָס דארפן ממשיך זיין דאָס יידישע לעבן אין אלע תפוצות און העלפן בויען א ניי-לעבן אין דער מדינה ישראל.

עם ישראל חי !

תרצה פריינקלין-יפה

דער מאַנונגען
פון קאַמיי

אין עלטער פון 12 יאָר, האָב איך, מיט מיין מוטער און שוועסטער, פארלאָזן קאמיי צו עמיגרירן קיין דרום אפריקע. דאָס איז געווען א דאָנערשטאָג, אין דעצעמבער, 1938. כמעט דאָס גאנצע שטעטל יידן זיינען געקומען צו דער אויטאָ - סטאנציע אונדז באגלייטן. הגם ס'איז געווען א פראָסט אין דרויסן, דאָך האָבן אלע געוואָרט ביז מיר זיינען אוועקגע-פאָרן, ווינטשנדיק אונדז הארציקע ברכות —א גרינגן וועג און בשלום אָנקומען אין דער ווייטער דרום אפריקע.

עס געדענקט זיך, ווי א פרוי פון דאָרף נאצוניסק איז ספעציעל געקומען שיקן א גרוס צו אירע פריינד אין אפריקע, ניט ווייסנדיק זייערע נעמען און דעם אדרעס.

* * *

גאנץ פארנעפלט געדענק איך מיין געבאָרנשטעטל, קאמיי. כ'געדענק דאָך בולט אי-ניקע קאמייער יידן, ווי:

אפרים דער שוחט האָט געקוילעט עופות און אויך געווען א מלמד. די תלמידים האָבן אים שטארק רעספעקטירט. דער חדר איז געווען אקעגן אונדזער בית-ספר, און די חדר יינגלעך פלעגן ארומלויפן אויף די בערגלעך מיסט, וואָס האָבן ארויסגעשטארצט ווי הוי-קערס;

עס איז געווען נאָך א שוחט, וואָס האָט זיך געהופן בענצל. ער האָט געהאַט א קראָם, און די שחיטה איז געווען ביי אים א צוגאָב-זאָך;

דער רב אין שטעטל, יהודה לייב, איז גאָר געווען א יונגער מענטש, א בן הרב. די הכנסה האָט ער געהאט פון פארקויפן היוון, און פון קאראבקע-געלט האָט ער געהאט א פראָצענט. ער האָט מיט אונדז, אין בית ספר, געלערנט די יידישע מנהגים און תפלות. זיין פרוי איז געווען א פארטנעשריטענע רביצין און האָט שוין געטראָגן א מאָדערנעם שייטל;

דער גבאי פון שוהל איז געווען אבא קיל. געווען א בעל-מום, א הינקעדיקער. זיינע טעכטער שיינע און העניע האָב איך גוט געקענט. העניע איז געווען פארהיראט און גע-האָט א צוויי-יאָריקן שיינעם זונעלע, לייזער דודל. ער האָט געטראָגן א בלאָ-וואָלענעם מאנ-טעלע. די צווייטע טאָכטער, שיינע, האָט חתונה געהאט אין ראקישאָק און געהאט א שניט-קראָם. כ'האָב געהערט, אז זיי זיינען געבליבן לעבן, און זייער ברודער, ראובן, איז אומגע-קומען אין קריג;

איך געדענק משהן דעם שמש מיט זיין משפחה.

* * *

מערער פון אלץ געדענק איך דעם קאמייער בית ספר. מיר זיינען געווען אן ערך 50 תלמידים און תלמידות. עס איז געווען א מכינה מיט 5 מחלקות. דער הויפט-לערער איז געווען יאנקעלע חריט פון דוסיאט.

איך בין געווען א שילערין פון דער פערטער מחלקה. אין לערנפראָגראם זיינען גע-ווען די לימודים: חשבון, עברית, דקדוק, קורות העברים, ידיעות הטבע, יידישע מנהגים און תפלות, די ליטוויישע שפראך און די געשיכטע פון ליטע, געזאנג און התעמלות.

יידישע קינדער אין קאמיי

עס איז ביי אונדז געווען א שיינער שול-כאָר און אפט האָבן מיר אויפגעפירט פאָרשטעלונגען. עס איז געווען א פרייד לעבן און זאָרגלאָזע קינדער-יאָרן.

שטארק האָבן מיר, קינדער, ליב געהאט די יום-טובים. יעדער יו"ט האָט געהאט זיין שוינקויט און צוצי-קראפט.

* * *

ווייניק יידן האָבן זיך געראטעוועט פון דער גרויסער און שווערער פאָלק-קאטאַסטראָפע.

איך וועל אויסרעכענען אייניקע יידן, וואָס האָבן אויסגעמידן דעם היטלעריסטישן גזר דין:

יאָסל און פייגע לעווין, מיט זייער טאָכטער זעלדע און איידעם יעקב, מיט א יינגערער טאָכטער שולמית און א זון מאנציק; יאָסלס שוועגערין מיט איר טעכטערל, פּעסעלע, און מיט א מוטער און 2 ברידער (א דריטער ברודער איז דערהרגעט געוואָרן);
בערע־לייב בריקמאַן, מיט די קינדער: ביילקע, מנוחהקע און זעלדעלע;
אבא קיל'ס א טאָכטער און איר פאמיליע;
גרשון דער זאגאטאָוושטשיק (שטעפּער) און זיין פרוי, מיט זייער פאמיליע;
עליע — איצלס טאָכטער, מיט איר מאן און משפּחה;
ישראלקע זילבער, א זון פון חיים אשר זילבער, מיט א משפּחה פון 11 פערזאָן;
שאול און לעסע גאָלדעס;
איצקע טודרוס, וואָס האָט נאָכן קריג זיך צוריקגעקערט אין קאמיי;
מיין אָנקל יאָסל־לעווין מיט זיין משפּחה.

די אָ פערזאָנען און משפּחות האָבן זיך גערעטעוועט פון אומקום מחמת דעם, וואָס זיי האָבן זיך עוואקואירט אין רוסלאַנד. ערב דעם אָנקום פון די דייטשן, האָבן זיי אין מיטן נאכט זיך אַרויסגעכאפט פון שטעטל און זיי איז געלונגען אנטלויפן אין ראַטנפאַרבאַנד.

אָבער די איבעריקע קאמייער יידן זיינען פארבליבן אין קאמיי. עס ווייטאָגט מיין הארץ איבער די אלע גוטע און פרומע קאמייער יידן, וואָס האָבן קיינעם קיין שלעכטס ניט געטאָן, און זיינען, אין א קורצער צייט, נאָך אונדזער אָפּפאָר קיין דרום־אפריקע, אזוי טראַגיש אומגעקומען פון די היטלעריש־פאשיסטישע הענט.

לעבנפארבליבענע משפּחה פון יאָסל און פייגע לעווין, נאָך זייער צוריקקער פון דער עוואַקואַציע אין רוסלאַנד

ב. סאַקס

אַ יריד אין קאַמיי

ב. סאַקס
גוט־באַוווסטער זשורנאליסט און שרייבער

דאָס מארק־פּלאץ האָט פארנומען דעם אויבנאָן פון שטעטל, ברייט־פּלייניק זיך אויס־געשפּרייט, דאָמינירנדיק איבער שכנישע געס־לעך און גאסן. אויך די הייזער און קלייטן, וואָס האָבן אים גערינגלט פון אלע עקן, זיינען געווען כמו נכנעדיק און האָבן—צוליב אָפּשיי און דרך ארץ — אזוי ווי זיך איינגעשרומפּן פאר די מענגעס פּויערים, וואָס פלעגן אָנקו־מען קיין קאַמיי, אין די מארק־טעג, פארקויפן זייערע דאָרפישע ארטיקלען און, פאראיינס, איינקויפן די נייטיקע סחורות.

אין די מיטוואָך־טעג איז געפירט געוואָרן אַ פּולסיווער מארק־האנדל צווישן די דאָרפלייט מיט די קאַמייער הענדלער. אָבער גאָר א גרויסע געשעעניש און גאָר א גרויסער הארמי־דער איז אַנטשטאַנען, בשעת אין קאמיי פלעגט פאָרקומען א יריד.

עס האָט דאָך קאמיי דינאמיש געברויזט און דאָס אידיליש־יידישע שטעטל האָט האסטיק געביטן איר לבוש, איר פּנים. עס פלעגן אין א יריד־טאָג זיך צונויפפאָרן פּויערים און פּויער־טעס פון דער נאָענטער און ווייטער אומגעגנט, אפילו פון דערפער, וואָס זיינען געווען אויף אַ מרחק פון 30 וויאָרסט פון קאמיי.

עס פלעגט דאָס שטעטל אָנגעפּראפט ווערן פון פּויערים, קצבים און פערד־הענדלער, וועמענס קולות האָבן שטאַרק און ווייט אָפּגעהילכט.

די קאמייער קרעמער זיינען אין דער נאכט, ערב דעם יריד, ניט געשלאָפן און מען איז געווען פארפּאָרעט מיט סאָרטירן די פארשיידענע ארטיקלען צום מאָרגנדיקן טאָג. זיי האָבן, מיט ישוב הדעת, סאָרטירט יעדן ארטיקל למינהו, מיט א סדר און א טעם, עס זאָל אָנלאָקן די קונים. די פארשיידענע סחורות האָבן טאקע אַרויסגעשטארצט פון די פּאָליצעס, ווי רייפע זאַנגען פון א קאָרנפעלד.

מיין מוטער האָט א גאנצע נאכט זיך מטפל געווען ביים אויוון, באקנדיק באצוקער־טע און באטעמטע קיכלעך און בייגל. זי האָט זיך באמיט, אז איר געבעקס זאָל זיין געראָטן און מיט אלע טעמים, כדי צי רייצן די נאָזלעכער, דעם אַפּעטיט פון די יריד־געסט.

א גרויס פייער האָט געזשארעט אין אויוון און מיט א קאָטשערע האָט זי, סימעט־ריש, צעשארט די הייסגליענדיקע קוילן אין אויוון, און אויף גיך, גאָר האסטיק, גענומען וועל־גערן דאָס טייג, וואָס איז שוין אויפגעגאנגען און אריבערגעהאנגען איבערן מולטער, וואָס איז געווען ארומגעוויקלט מיט אן אלטער קאָלדרע.

ביי ריקלען אין „טשיינע" (טיי־הויז) איז מען אויך געווען וואַך אין דער אָ נאכט, גרייטנדיק זיך צום מאַרגנדיקן פּדיון. מ'האָט געשייערט און גערייניקט דעם גראָב־בייקיקן קופּערנעם סאמאָוואר, כדי ער זאָל גוט פונקציאָנירן, מ'האָט צוגעגרייט טוצן גלעזער מיט שאָלן, טעלער מיט הערינג, און בסוד סודות האָט מען, אין פארשטעקן, מכין געווען פלעשער מיטן ביטערן טראָפן. . .

עס איז ניט קיין וווּנדער וואָס דער יריד האָט אריינגעבראכט אזוי פיל הייטערקייט און אקטיווקייט אין קאָמיי. דאָס אָרעמע שטעטל האָט אויף דעם יאַריד געווארט וואָכנלאַנג, וויל אין דעם טאָג האָבן די קבצנישע יידן אין שטעטל גרינגער פארדינט דעם רובל. די האָפענונג אויף אַ גוטער פרנסה האָט אין זיי אריינגעגעבן אויפמונטער, און פארזאָרגטע יידישע פּנימער האָבן אויפגעשטראלט אין אנבליק פון א ליכטיקערן מאָרגן.

אויך די פּויערים האָבן, אין דער אָ נאכט, זיך צוגעגרייט צום וועג. יעדערער פון זיי האָט זיך געישובט וואָסער בהמה זאָל ער פארקויפן, צי די קארנאָסע אָדער די מורע קו, וועלכן חזיר און אָקס און וויפיל קערטש קאָרן און וועלכע עופות. מיט קודלעם שטרוי האָבן זיי גערייניקט די ליטקעס פון די בהמות און זיי געקאָרמעט מיט קארטאָפל און גערשטן.

זיי זיינען אין דער אָ נאכט, ערב דעם יאריד, ניט געשלאָפן, און אוידער דער האָן האָט געקרייט, זיינען אלע שליטנס אָנגעפולט נעוואָרן מיט זעק תבואה, אייער, הינער וכדומה. בהמות און קעלבער, אָקסן, חזירים און ציגן זיינען מיט פעסטע שטריק געווען צוגעבונדן צו די געשפאַנען, נאָך וועלכע עס זיינען שטומשווייגנדיק געגאַנגען טראָט נאָך טראָט די פּויערים אין זייערע סערמיענעם און שווערע פעלצן. פּויערטעס אין פאַסטעלעם און הויכאָפּצאַסנדיקע שיך, מיט געפלאָכטענע קאָשיקעס אין די הענט, פארווויקלט מיט רויטע וואָלענע פאַטשיילעם, און אין בריייטע ספּאָדניצעס און אין ליוונטענע פארטעכער, וואָס זיינען געווען באַזוימט מיט רויטע שליאקן פון בלוטשקע, זיינען באדאכט און געהאָרכזאם נאכגעגאַנגען, ווי נאָך א קאַראַוואַן. עס האָט אָנגעהייבן שאריען אויף טאָג, האָט מען פארגיכערט דעם גאַנג און מיט קוראַזש האָט מען געטריבן די פערד און די כודאָבע, כדי צו דער צייט אָנקומען אויפן גרויסן קאַמייער יריד.

* * *

דער מקח וממכר צווישן די תגרי קאַמיי מיט די פּויערים האָט זיך אָנגעהייבן ביי די וועג־אויסבויגן און ביי די ברעגעס פון שטעטל. יידישע הענדלער האָבן שוין אָפּגעווארט באַצייטנס, און עס האָבן זיך באַלד פארקניפט מסחר־געשפּרעכן, דינגענישן, זשעסטיקולירנדיק מיט די הענט און שווערנדיק בכל השבועות אין דער וועלט. עס איז געווען א הילכיקע אמפּעריש, וואָס האָט אריבערגעשטיגן די קוויטשעריען פון די חזירים און דאָס קוואקען פון הינער און גענדז.

אויפן מארק־פּלאַץ איז דאָס געדראַנג און די געשרייען געווארן גרעסער און גרעסער, און צווישן די יידישע מארק־הענדלער האָט זיך אויסגעטיילט יאנקל דער ליץ, וואָס האָט אינעם טומל באווירן דערציילן א פּיקאנטע געשיכטע פון אפריקע און פון די אפריקאנער שווארצע מענטשן וואָס זיינען דאָרט דא, און זייער הייך גרייכט צו 60 פוס און האָבן בלויז איין אויג אין שטערן. הגם דער אייז־פראָסטיקער שניי האָט געצופט דעם באפעלצטן פּויער, וואָס האָט געקלאפט אין באשטווילטן פוס צום צווייטן כדי זיך אָנצווואַרעמען, אָבער דאָך האָט אים די אָ מעשה פון אפריקע פארכאפט און אויך—וועגן די אפריקאנער מוראדיקע שלאנגען און עקדישן.

דער יריד האָט זיך אויסגעשפרייט אויף אלע גאסן און געסלעך, אויף אלע שטעטלשע

ראנדן און הויפן. עס האָבן געווימלט ניט ווייניק אָרעמע לייט און שנאָרערס, און עס זיינען געווען גאס־מוזיקאנטן און דאָרפישע בלינדע טרובאַדורן, וואָס האָבן געבעטלט און איבערגעחזרט די איינטאָניקע הארצרייסנדיקע מעלאָדיעס, איינע נאָך דער צווייטער, אויף אלע אינסטרומענטן, אָנהייבנדיק פון א קאטארינקע ביז א פייפל.

די אָ ניגונים האָבן צוגעצויגן צו זיך געזעמלען פויערים און אויך דעם הויכווווק־סיקן אלעקסיי, דער אייגנטימער פון א ציגעלניע, וועלכע האָט זיך געפונען 6 וויאָרסט פון קאַמיי. ער, אלעקסיי, האָט, מיט די גרויסע פויסטן, פוננאנדערגעשפאַרט די ארומרינגלענדיקע פויערים, זיך געמאכט אן אָרט און זיך געלאָזט טאַנצן א קאזאצקע מיט אן עכטער פויערי־שער יוכע, אז ס'האָט די ערד געציטערט. ער האָט אריינגעבראכט קוראזש און אויפגעהיי־טערט די איבעריקע פויערים, וואָס האָבן אים שטארק אפלאָדירט, פארהילכנדיק די הארצ־רייסנדיקע מעלאָדיעס פון די טרובאדורן און די גאס־מוזיקאנטן.

אלעקסיי איז געווען פארערבנט פאר דעם שטארקסטן פויער אין דער סביבה, און עס פלעגן פאר אים אלע ציטערן אימת מות. ער האָט ליב געהאט אריינמארשירן, מיט זיין כנופיה פויערים, אין דער געדיכטעניש פון יריד, און יעדערער פלעגט זיך אָפרוקן פאר אים. באזונדער פלעגט מען פון אים ווייכן, בעת ער איז געווען שכור ווי לוט.

בשתיקה האָבן יידן פארקויפט בראנפן. אויך חנהקע, א קלייניגעוויקסיקע פרוי, האָט זיך מיט דעם מתעסק געווען. זי פלעגט דעם אוריאדניק פארשוחדן, ער זאָל זיך מאכן כלא ידע.

אלעקסייען פלעגט זי מורא האָבן פארקויפן בראנפן, ווייל וען ער איז געוואָרן שכור, האָט ער געמאכט סקאַנדאַלן און מיט די פיס זיך גערישן אויסהאקן די טיר ביי חנהקען, זידלענדיק איר מיט אלע מיאוסע ווערטער, הלמאי זי ווייל אים ניט פארקויפן נאָך און נאָך בראנפן.

מחמת דעם האָט זי זיך אָפגעהיט ניט צו פארקויפן אלעקסייען קיין וואָדקא.

אלעקסיי'ס ווייב, הגם זי איז געווען פון א נידעריקן ווקס, מיט פלאקסענע האָר און בלאָע אויגן, דאָך האָט זי איבער אים געהאט א שליטה, און בעת זי פלעגט אים זען א שיכורן, האָט זי אים גוט אויסגעפאטשט. דעמאָלט האָט ער, הכנעהדיק, אריבערגעצויגן די קוטשמע איבער די אויגן און זיך אוועקגעשארט פון דער יריד־גדיכטעניש צו דער ריכ־טונג פון בריק, זייענדיק באַגלייט מיט הילכיקע פייפעריען און געלעכטערס פון די פויערים.

פול און פילפארביק מיט אינצידענטן איז דער יריד פארגעקומען. עס האָבן ניט געפעלט קיין געשלעגן און ניט ווייניק האָבן זיך געוואלגערט אין די הויפן שכורע פויע־רים וואָס האָבן געגאוועלט און געבאָרכלט ווילד און משונהדיק.

ערשט, בעת דער אָוונט איז צוגעפאלן, איז דאָס געדודער געוואָרן שטילער. עס זיינען זיך די פויערים, מיינסטן, פונאנדערגעפאָרן.

נאָר אין ריקלעם „טשיינע" האָבן פויערים נאָך געטרונקען, בפרהסיא, וואָדקא, זינ־געדיק דערביי פאַלקלידער, אונטער דער באגלייטונג פון א האַרמאָשקע.

די פערד פון די אָ פויערים זיינען געשטאַנען צוגעבונדן צום פארקאן פון „טשיינע" און האָבן געניטשטערט אין שניי אָדער געסאָפעט פון לאַנגווייל און מידקייט. אויף דער ערד, נעבן די ווענענער, האָט מען געקאָנט אָפמערקן א שיכורן פויער, זיך וואלגערנדיק אויפן ברודיקן שניי, מיט א נאַקעטער צעכראסטעטער ברוסט, וואָס האָט שכרותדיק זשעסטיקולירט און געפרעפלט אָפגעהאקטע, אומפארשטענדלעכע רייד.

וועז דער אוריאדניק האָט זיך אין די שפּעטע אָוונט־שעהן, ארום עלף אַזייגער, אין טשיינע באַוויזן, איז דאז די „טשיינע" ערשט געווארן לידיק פון פּויערים. שכורע פּויערים האָבן, אויפן באַפעל פון אוריאַדניק, וואקלענדיק, פארלאָזן דעם טיי־הויז, און צווישן די גרו־דעם שניי האָבן זיי קוים געטראָפן צו די געשפּאַנטע פערד.

עס האָבן זיך די פערד גערירט פון אָרט און דער קלאנג פון די גלעקלעך האָט זיך צונויפגענאָסן מיט די טענער און נגונים פון די אָנגעזויפטע פּויערים אין די שליטנס, וואָס זיינען דאָרט גלעגן ווי לעמער.

די יידן, מחמת מורא פאַר שכורע קולות, האָבן פארמאכט די לאָדנס און די טירן פעסט צוגעריגלט. ביים שיין פון א רויכערדיקן לעמפּל אָדער א חלב־ליכט האָט מען געציילט און געציילט דעם פּדיון פארן טאָג.

קינדער זיינען נאָך אויך ניט געשלאָפן, און זייענדיק איבערראַשט פון דעם טומל־דיקן טאָג, איז דער שלאָף פון זיי פארוואָגלט געוואָרן. זיי האָבן, קעגנזייטיק, זיך דערציילט אינטערעסאַנטע עפּיזאָדן און פארלויפן אין משך פון טאָג, און באזונדער האָבן זיי זיך פאר־כלינעט, בעת זיי האָבן זיך פונאנדערגערעדט פון הירשקען דעם פישער, וואָס האָט זיך גע־שלאָגן מיט 6 ליטווישע פּויערים אויפן מארק און ווי ער האָט זיי אלעמען צעבלוטיקט.

די גבורה פון הירשקען האָט געריצט זייער קינדערשע פאַנטאַזיע, און אונטער די ווייטע אָפּהילכן פון די גלעקלעך פון די אָפּפאָרנדיקע פּויערים און אויך פון שטילן קלאנג ביים ציילן די מטבעות, זיינען זיי, טרוימענדיק פון הירשקען, דעם שטארקסטן יידן אין שטעטל, איינגעשלאָפן אויפן האַרטן דיל . . .

נאָווא-אַלעקסאַנדראָווסק-עושערעני-זאראסיי

ניסן סאַקס, משה שאַרפּ—סאַלטופּער און פּינינ אַלבערט

אונדזערע זכרונות פון דער אַלטער הים

ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה איז נאָווא־אַלעקסאַנדראָווסק געווען די קרייז־שטאָט פאר ראקישאק און פאר א סך אַנדערע שטעטלעך און ישובים. אַלעקסאַנדער דער 3־טער האָט, בשעת זיין רייזע מיט דער קייזערלעכער סוויטע פון מאָסקווע קיין קאָווגע, א נאָמען געגעבן דער דאָזיקער שטאָט „נאָווא־אַלעקסאַנדראָווסק". פון די צייטן פון ליטוויישן קעניג, געדימין, האָט זי געהייסן עזראָס. „עזראָס" איז א ליטוויש וואָרט, וואָס האָט באצייכנט די ארומיקע אָזיערעס. צוליב דער צארישער רוסיפיקאטארישער טענדענץ איז „עזראס" פארביטן געווארן אויף „נאָווא־אַלעקסאַנדראָווסק". ס'איז לכבוד דעם אויבן דערמאָנטן וויזיט פון אלעקסאנדער דעם 3־טן אויפגעשטעלט געווארן א מאָנומענט, וואָס האָט געדארפט פארבלייבן לדורות אלס אָנדענק. דער דענקמאל איז געווען אין דער פּאַרעם פון א טשוגונגעם סלוף — פון 50 פוס די הויך — און אויבן איז געווען אויסגעגאָסן דער רוסישער אָדלער.

נאָכן ערשטן וועלט־קריג, וועו די ליטווינער זיינען געקומען צו דער מאכט, האָבן זיי דעם רוסישן אָדלער אראָפגענומען, איבערלאָזנדיק נאָר דעם פיעדעסטאל, און א נאָמען געגעבן די שטאָט עושערעני. שפעטער, אין די 30־קער יאָרן, האָבן זיי אָנגערופן נאָווא־אלעקסאנדראָווסק מ.נ. „זאראסיי".

די לאנדשאפט פון נאָווא־אלעקסאנדראָווסק־עושערעני־זאראסיי איז א מערקווער־

דיק־שיינע. חוץ די ארומגערינגלטע אָזיערעס זיינען דאָ געדיכטע וועלדער. די שיינקייט פון דער אומגעבונג האָט מען פארגליכן צו דער שווייצארישער שיינקייט. דער פּרעזידענט סמע־טאָנא האָט ניט אומזיסט די שטאָט און אומגעגנט אָנגערופן: **די ליטווישע שווייץ.**

אין ליטע איז אונדזער געבאָרנשטאָט געווען באוווסט ווי די „ליטווישע סיביר", ווייל דער קלימאט אין נאָוואָ־אלעקסאנדראָווסק איז געווען קעלטער ווי אומעטום. מען פלעגט אהינצו קומען ווינטערצייט זיך גליטשען אויף די אָזיערעס.

נאָוואָ־אַלעקסאנדראָווסק איז געלעגן כמעט האַרט ביי לעטלאנד, ס"ה א פּאָר רוסישע וויאָרסט, און צו דווינסק איז געווען א קימא־לן פון 24 וויאָרסט. עס האָט זיך דורכן שטאָט געצויגן א שאָסיי, וואָס פון איין זייט האָט ער געפירט צו אוטיאן, און פון דער צווייטער זייט האָט דער שאָסיי־וועג געפירט צו דווינסק. דער שאָסיי האָט אויך געפירט צו די שטעטלעך: סאלאָק, דוסיאַט, אוזשפּאָל, טאראגין. די פּוילישע גרענעץ איז געווען אויך נאָענט, 14 ק"מ. די באן־סטאַנציע טורמאָנד איז, אין דער צייט פון פּוילנס באפרייונג, געווען א גרענעץ־ליניע צווישן פּוילן און ליטע.

אין די צארישע צייטן האָט די שטאָט געציילט א באַפעלקערונג פון אַן ערך 5000 נפשות. די יידישע באַפעלקערונג איז אָפּגעשאצט געוואָרן אין א ציפער פון 2500 נפשות. עס האָבן אין שטאָט געוווינט ליטווינער, פּאָליאַקן און די „סטאַראָווערעס", וואָס זיינען געווען פארפרומטע פּראוואָסלאוונע קריסטן.

די יידן האָבן, על פּי רוב, געוווינט אין די הויפּט־גאַסן, אין צענטער פון שטאָט. דאָרט זיינען געווען די קראָמען, מיינסטן, צוזאמען מיט די דירות פון די קרעמער. יידן האָבן זיך באַ־זעצט אויף דער הויפּט־גאס אויפן שאָסיי, ווו עס זיינען געווען א פּאָר יידישע גאסטיניצעס, נעבן די יאַטקעס; אויף דער פּריצישער גאס; אויף שניידערשער גאַס; אין פאָרשטעטל פּעט־ראנישעק; אויף אראָפּ־בארג נעבן אָזיערע; אין סאלטופּע און הינטערן בריק.

יידן האָבן געזוכט אלע וועגן און מיטלען ווי צו קאָנען ציען זייער חיונה. דעריבער האָבן זיי געהאט פארשיידענע פּרנסות. ס'איז געווען א באדייטנדיקע צאָל הענדלער, קרעמער, קאראבעלניקעס, פורמאנעס און בעלי־מלאכות: שמידן, סטאָליארעס, שוסטערס, שניידער, וואָ־ליקעס־מאכער און אַנדערע פאכלייט. ס'איז געווען א גרויסע צאָל טאַנדעט־שניידער, וואָס פלעגן נייען פארטיקע מלבושים פאר די קראָמען. באוווסט איז געווען אין שטאָט און אין דער סביבה דוד דער טאנדעטניק, וואָס האָט גענייט הויפּטזאכלעך פרויען־מאנטלען. עס זיינען גע־ווען יידישע פיש־הענדלער און פישערס, וואָס פלעגן פאנגען פיש פון די אָזיערעס. יונה זיסל לאָנשטיין האָט געהאט אין ארענדע אן אָזיערע.

די גרעסטע קרעמער זיינען געווען: ארטשיק צימערמאן, לייבע מיכאלס, ישראל טרויב, לייבע גליקמאן, מאיר לייזער פלאט, וואָס האָט געהאט א באַקאַליי־קראָם און א וויין־געשעפט, זייענדיק אן ערשטער־גילדיע־סוחר. א גרויסער האנדל־אונטערנעמונג האָט געפירט די אלמנה ברוימאן מיט אירע 2 זין און טעכטער, וואָס האָבן געהאט א קאלאָשן־געשעפט, באקאליי־ארטיקלען און א טראקטיר.

באוווסט זיינען אויך געווען די פאָלגענדיקע סוחרים: בערטשיק שטיימאַן און באָרים דייטש, וואָס האָבן געהאנדלט מיט פלאקס און זאָמען; ירחמיאל לעווין, שלמה פליגל, אברהם אָקון, וואָס האָבן געפירט וואלד־מסחרים. פאר א גרויסן נגיד איז געווען אָפּגעשאצט אברהם טשערטקאָווער, וואָס האָט געהאט אין זיין באזיץ 10 דעסיאַטין ערד. דער אָסטראָוו מיטן אָזיערע איז געווען זיין אייגענע נחלה. דאָרט האָט ער איינגעאָרדענט א זומער־וווינונג פאר געסט.

דער מארק איז געווען דער גרעסטער מקור פון חיונה. גרויסע מערק פלעגן זיך אויס־שטעלן אין די דינסטאָג־ און פרייטאָג־טעג. זונטאָג פלעגט אויך זיין אן אינטענסיווער האנדל מיט די פּויערים וואָס פלעגן קומען פון די דערפער. 2 יאָר־ירידן פלעגן פאַרקומען: אייגער אין זומער און אייגער — אין ווינטער. עטלעכע טעג פלעגט שטיין דער יריד. א גרויסער מסחר איז געפירט געוואָרן מיט פלאקס, פעל און חזיר־האָר און מיט לאנדווירטשאפט־לעכע ארטיקלען.

עס זיינען געווען אויך קריסטלעכע הענדלער, וואָס זיינען צו־מיינסטן געשטאנען ביי סטראַנאַנעם, פארקויפענדיק ברויט און פארשיידענע קלייניקייטן. מיט באקאליי־ארטיקלען האָבן געהאנדלט די „פאַניעם" — „סטאראָווערעם".

יידן האָבן געפירט מסחרים מיט פּריצים, וואָס זיינען על פּי רוב געווען פּאָליאקן.

* * *

נאָווא־אלעקסאנדראָווסק האָט זיך געריכט—פארן ערשטן וועלט־קריג—פאר א בליענדיקע מסחר־שטאָט. אומרואיק פלעגט ווערן אין דער ציים פון פּריזיוון, וואָס פלעגן פאָרקומען אין נאָווא־אלעקסאנדראָווסק, זייענדיק אן אויעזדנע שטאָט. עס פלעגן אראָפקומען נאָווא־אבראנצעם פון דעם נאנצן קרייז, פון שטעטלעך און דערפער.

עס פלעגן קומען מיט די פּריזיוניקעם די עלטערן, שוועסטערס און ברידער. עס האָבן זיך געשלאָנדערט איבערן שטאָט שיכורע קריסטלעכע נאָווא־אבראנצעם, וואָס האָבן אָנגעוואָרפן א מורא און פּחד אויף דער יידישער באפעלקערונג.

יידישע פּריזיוניקעם האָבן ניט געהאט קיין חשק גיין דינען פּאָניען. יידישע טאַטע־מאמעס פלעגן באגלייטן זייערע קינדער צו די פּריזיוו־קאָמיסיעס מיט כליפערייי און געוויינען.

א גאס אין נאָווא־אלעקסאנדראָווסק

אן אומרואיקע צייט איז געווען דער פעריאד פון דער רוסישער רעוואלוציע אין 1905-טן יאר. עס האבן זיך ארגאניזירט פארטייען פון „בונד" און „סאציאליסטן-רעוואלוציאנערן", וואס האבן געפירט אן אינטענסיווע פאליטישע טעטיקייט קעגן דער צארישער מאכט. אין נאוואלעקאנדראווסק זיינען געווען טשינאווניקעס און פאליציי, וואס האבן געסטראשעט די יידישע באפעלקערונג מיט פאגראמען.

א טיכטיקער רעוואלוציאנער איז געווען אין יענע יארן אייזער מאטל. זיין פאמיליע-נאמען געדענקען מיר שוין ניט. ער איז אינמאל ארויפ אויפן באלעמער, אויפפאדערנדיק מען זאל ניט מאכן קיין „הנותן תשועה למלכים". ער האט אין בית-המדרש ארויסגענומען א רויטע פאן, באטאנענדיק, אז זי ווערט ארופווארפן דעם בלוטיקן צאר—ניקאלי דעם 2-טן.

עס איז אין מאל פארגעקומען א דעמאנסטראציע אין א שבת בייטאג, ווען איז אר-גאניזירט געווארן דורך מאטלען מיט מאיר קרוטן (א שוסטער). מען איז געגאנגען לענג-אוים דעם שאסיי, זינגענדיק רעוואלוציאנערע לידער אין רוסיש און אין יידיש. א האלבע שטאט יידן זיינען מיטגעגאנגען מיט די דעמאנסטראנטן.

ס'איז אפגעהאלטן געווארן א מיטינג אין שטיימאנס סאד. די הויפט-רעדנערין איז ge-wען מינע (מאטלס שוועסטער), ווען איז געווען א שניידערין. עס האבן גערעדט יידן און קריסטן. מינע, מאטלס שוועסטער, בעת איר רעדע, האט געהאלטן די רויטע פאן און האט אויסגעשריען: „ווי לאנג וועלן יידן ווויינען אין א תחום המושב, ווי אין א געטא, און ניט טאָרן פאָרן קיין מאסקווע?"

אין מיטן מיטינג זיינען געקומען צורייטן סטראזשניקעס, ווען האבן די פארזאמל-טע געשלאגן מיט נאגייקעס און שטארק צעממיתט. עס זיינען ארעסטירט געווארן א פאר הונדערט מענטשן.

אבער די רעוואלוציאנערע יוגנט האט זיך ניט אפגעשראקן און האט ווידער ארגא-ניזירט מיטינגען. ערקע, אלטער דעם בעקערס, האט אינמאל פאררופן א מיטינג אויפן אסטראוו. פאליציי איז אנגעקומען און האט ארעסטירט ערקען. מ'האט אים אוועקגעפירט אין טורמע מיט א צעשפאלטענעם קאפ.

עס איז געווען אן אומרואיקע צייט בעתן בייליס-פראצעס. שווערע אומרואיקע טעג האבן יידן דעמאלט איבערגעלעבט. עס האבן זיך פארשפרייט קלאנגען, אז די קריסטלעבע רוסישע באפעלקערונג ווייל מאכן א פאגראם אויף די יידן. דער פירער פון די פאגראמ-שטשיקעס איז געווען דער סטאראווער, סעמיאן כאלאפאוו.

קיין פאגראם איז אבער ניט פארגעקומען. ס'האט זיך איינגעגעבן מיט באבאר אונ-טערצוקויפן דעם פריסטאוו פאפאוו, ער זאל ניט דערלאזן צו קיין פאגראם.

* * *

אין אלע צייטן האבן יידן געזארגט ווער גענן א יידישע דערציונג די קינדער.

די דערציונג איז געווען, ביזן ערשטן וועלט-קריג, אויסשליסלעך אין א רעליגיעזן גייסט. ערשט נאכן ערשטן וועלט-קריג איז די דערציונג געפירט געווארן אונטער דער השפעה פון ציוניזם און עס האבן זיך געגרינדעט רעליגיעז-נאציאנאלע מוסדות.

פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה איז לחלוטין ניט געווען קיין מאדערנער וועלט-לעבער שולווען אין העברעיש אדער אין יידיש. עס זיינען געווען נאר חדרים. באוווסט זיינען געווען די פאלגענדיקע חדרים-מלמדים: דער גמרא-מלמד בערציק מאקלאנער, ווען

פייערלעשער־פּאַראַד אויף ווילקאָמירער גאס אין עזשערעני

איז נאָכן ערשטן וועלט־קריג געוואָרן א רב; ישראל־מאיר איכילטשיק, וואָס זיין זון, יהודה־צבי איכילטשיק איז א גוט־באוווסטער מוזיקער און ער וווינט אין יאָהאנעסבורג שוין היב־שע יאָרן; אברהם יאָשע איכילטשיק—ישראל מאירס ברודער; דער מלמד משה לייב.

עס זיינען געווען איינצעלנע פאלן, וואָס יידישע קינדער האָבן זיך געלערנט אין די רוסישע שולן:—אין „יעוורעיסקאָיע אוטשילישטשע" און אין דער דריי־קלאסיקער „גאָראָד־סקאָיע אוטשילישטשע".

חוץ די אויבן דערמאָנטע מלמדים זיינען געווען: איצע דער טייטש, וואָס האָט גע־לערנט די קינדער שרייבן, און חיה די שרייבערין, וועלכע האָט געשריבן אדרעסן און בריוו פאר מיידלעך און פרויען, וואָס זייערע מענער אָדער חתנים האָבן ערגעצווו עמי־גרירט.

עס איז אויך געווען א תלמוד־תורה. די מלמדים פון תלמוד־תורה זיינען געווען נאָטע שוואבסקי, מיכאל־לייב און אויך ישראל מאיר איכילטשיק האָט געלערנט אין ת"ת. דער גבאי פון ת"ת איז געווען חיים לעווין, וואָס האָט דערנאָך עמיגרירט קיין אמעריקע. אויף זיין אָרט איז געוואָרן גבאי ליפּע דער שוחט.

פרומע רעליגיעזע יידן האָט נאָוואָ־אלעקסאנדראָווסק געהאט. די בתי־המדרשים זיי־נען געווען פול מיט מתפּללים. עס זיינען געווען: די גרויסע שוהל; חסידישער שטיבל (רויטער מנין); דער גרויסער בית המדרש; דער חסידישער גרינער מנין; דער אראָפּבאר־גיקער בית המרש, וואָס האָט זיך גערופן „דער „טאָליקער"; דער שניידערשער בית-המדרש. נפתלי ווייץ איז געווען דער אָנגעזעענסטער און דער באליבטסטער בעל תפילה אין שטאָט.

פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה זיינען געווען אין נאָוואָ־אלעקסאנדראָווסק 2

רבנים: דער חסידישער רב — א מורה צדק, און הרב בורשטיין. נאָכן קריג איז געזעסן על כסא הרבנות הרב ר' אליהו רעזניק. גאָר אמאָל איז געווען מרא דאתרא דער באַרימטער גאון הרב ר' רפאל שפּיראָ, וואָס איז געווען רב און ראש הישיבה פון וואָלאָזשין.

עס האָט מיט די רעליגיעזע הצטרכותן און יידישער געזעלשאפטלעכקייט אָנגעפירט אַ קהילה, וועלכע האָט אויך געזאָרגט וועגן געזונט־מצב פון די יידן. ביי דער קהילה האָט עקסעסטירט א ביקור־חולים אונטער דער אָנפירונג פון זלמן דעם פעלדשער און לייבע מיכאלס.

עס איז געווען א שפּיטאָל. איר הויפּט־דאָקטער איז געווען ד"ר בוקינד — א ליט־ווינער, וואָס איז געווען א גוטער כירורג. עס זיינען געווען יידישע דאָקטוירים: ד"ר פּיק, דענטיסטין פרוי מיסטרויב, און ס'איז געווען א דייטשישער דאָקטער לוינע. בעת דער צאַ־רישער מאכט איז געווען אויך א „מעשטשאנסקע אופּראווע", וואָס בראש איז געשטאַנען אברהם משה צימערמאן. דער קאזיאָנער ראבינער איז געווען אייזיק יפה.

* * *

דער אויסבראָך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט רואינירט די איינגעפונדע־וועטע יידישע פּאָזיציעס. מחמת מורא פאר דער דערנענטערונג פון פראָנט האָבן יידן אליין פארלאָזן זייערע הייזער, איבערלאָזנדיק אלץ אויף גאָטס באראָט און זיך עוואקואירט ווייט אין רוסלאַנד. נאָוואָ־אַלעקסאנדראָווסקער יידן, אין קריג־צייט, האָבן זיך עוואקואירט קיין פּענזע, סאראטאָוו, ניזשני־נאָווגאָראָד, קאזאַן, קורסק, יעליעץ, סימפעראָפּאָל און אין שטעט אויף קאווקאז.

דער שפּיטאָל אין נאָוואָ־אלעקסאנדראָווסק, וואָס איז געווען איינגעאָרדענט דורך די דייטשן, בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה

אין 1919 האָבן נאָוואָ־אלעקסאנדראָווסקער יידן אָנגעהייבן זיך צוריקקערן א היים. דער וועג איז געווען א שווערער און א לאַנג־דויערנדיקער. די נסיעה פון פּענזע ביז דווינסק האָט געדויערט דריי חדשים.

געקומען צוריק קיין נאָוואָ־אלעקסאנדראָווסק, האָט מען געפונען אלץ צעפּלינדערט און הייזער צעשטערטע. נאָר די בתי־המדרשים זיינען געבליבן גאַנץ, ווייל די דייטשן האָבן זיי פאַרוואַנדלט אין קאַניושנעס (שטאַלן פאַר פערד).

גרעסערע מענגעס יידן האָבן זיך צוריקגעקערט קיין נאָוואָ־אלעקסאנדראָווסק ערשט אין 1920—1922. א היבשער טייל נאָוואָ־אלעקסאנדראָווסקער יידן זיינען פאַרבליבן אין רוסלאַנד. די צאָל פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט זיך באַדייטנדיק פאַרקלענערט.

אין בוך „ליטע", וואָס איז דערשינען אונטער דער רעדאַקציע פון מ. סודאַרסקי, אוריה קאַצענעלבאָגן און י. קיסין, ווערט אָנגעוויזן די פאַרקלענערונג פון עזשערען (עזשע־רעני): פאַר דער ערשטער מלחמה האָט עזשערען געהאַט א באַפעלקערונג פון 9000 פּערזאָן און איצט בלויז 4200.

לויט דער אויסגעאַרבעטער טאַבעלע, דאַטירט דעם 1־טן יאַנואַר, 1927, פון י. באַרוויין און ב. ענטעלים — אינספּעקטאָרן פון צענטראַל־ראַט פון די יידישע פאָלקס־בענק אין קאָוו־נע, זעען מיר די פאַרקלענערונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין נאָוואָ־אלעקסאנד־ראָווסק. עס זיינען געווען דעמאָלט 1329 יידישע נפשות און יידישע משפּחות 284. די צאָל באַנק־מיטגלידער איז געווען 325.

מיר דערוויסן זיך פון דער אויבן דערמאָנטער טאַבעלע, אז די פאָלק־באַנק אין נאָוואָ־אלעקסאנדראָווסק־עזשערעני איז געגרינדעט געוואָרן אין 1920. דעמאָלט, באַלד נאָכן ערשטן וועלט־קריג איז געווען די צאָל יידישע נפשות נאָר 880 און די צאָל פאַמיליעס 176. זי האָט באַדינט די אַרומיקע שטעטלעך. נאָכן קריג האָט זיך דער קרייז־שטח פון נאָוואָ־אלעקסאנדראָווסק פאַרקלענערט. א טייל שטעטלעך איז פאַרבליבן אויף דער פּוילישער זייט און דווינסק (דינאַבורג) איז געוואָרן אָפּגעשניטן. עס האָבן זיך אויסגעבילדעט נייע קרייזן ווי ראַקישאָק און אוטיאַן. דאָס וואָס נאָוואָ־אלעקסאנדראָווסק האָט קיין באַן־סטאַנ־ציע ניט געהאַט, האָט אויך געשטערט דער אַנטוויקלונג פון עקאָנאָמישן לעבן.

עס האָט זיך מינימיזירט דער מסחר און די אַרומיקע פּויערים זיינען שטאַרק פאַר־אָרעמט געוואָרן, דערנערנדיק זיך הויפּטזאַכלעך פון זייער מילך־פּראָדוקציע. אויב אין אַנדערע ליטווישע שטעט און שטעטלעך איז געפירט געוואָרן א שטאַרקע בוי־טעטיקייט, איז אין נאָ־וואָ־אלעקסאדראָווסק ניט געווען קיין אויפבוי־אַרבעט.

דאָך האָט זיך, אין די ערשטע נאָך־מלחמה־יאָרן, זיך סטאַביליזירט אַן עקאָנאָמיש און קולטור־געזעלשאַפטלעך לעבן. אונטער די השפּעות פון דער רוסישער רעוואָלוציע און דער באַלפור־דעקלאַראַציע האָט זיך מאָדערניזירט דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן און די דערציונג.

עס האָט זיך געעפנט א העברעישע פאָלשול אונטער דער לייטונג פון יאַנקל מושעל. היות קיין יידישע מיטלשול איז ניט געווען, האָבן א סך יידישע קינדער באַזוכט די אָרטיקע ליטווישע קאָמערץ־גימנאַזיע. ס'האָט זיך געגרינדעט א מכבי־אָרגאַניזאַציע, און ס'איז גע־ווען אָרגאַניזירט א דראַמאַטישער קרייז פון די פּערזאָנען: לייבע און חיה צימערמאַן; מוליע צימערמאַן, חיה שולמאַן און רבקה בערקאָוויטש. ס'האָט עקסעסטירט א ביבליאָטעק און ס'האָט זיך געשאַפן די צ.ס. פּאַרטיי. ס'איז אויך געשאַפן געוואָרן א לינת־הצדק און ס'האָט

זיך געהאט געעפנט די פּאָלק־באנק, אונטער דער אָנפירונג פון עזריאל פיטל, זלמן לעווים, הרב אליהו רעזניק און לייבע מעלניק. פּארן קריג איז דער דירעקטאָר פון קרעדיט־באנק געווען יודל שטיין און דער בוכהאלטער לייבע גילבערט. דער דזשאָינט האָט אויך אריינגעשיקט סוב־סידיעם פאר דער פּאָלק־באנק כדי צו פארטיילן פינאַנציעלע הילף פאר רעמאָנטירן הייזער און סובסידירן דעם „הכנסת אורחים".

סוף 20־ער יאָרן האָט זיך אינטענסיפיצירט די עמיגראציע פון די יידן פון עזשערעני. דערהויפט האָט עמיגרירט די יוגנט: קיין בראזיליע, דרום־אפריקע, דרום־אמעריקע און אויך קיין ישראל.

* * *

לויט הרב אפרים אשרים בוך „חורבן ליטע" איז עזשערעני־נאָווא־אלעקסאנדראָווסק געווען פון די לעצטע פונקטן אין ליטע וואָס די דייטשן האָבן אָקופירט. אהין האָט מען אויך געבראכט יידן פון ארומיקע שטעטלעך, פארשפארט אלעמען אין שוהל און שפעטער, אין איינעם מיט די אָרטיקע יידן, זיי געפירט צום נאָענטן וואַלד און זיי אומגעבראכט.

נאָך דער באפרייונג, אין 1945, איז דאָרט, אויפן מאָסן־קבר, אויפגעשטעלט געווארן א דענקמאָל נאָך די אכט טויזנט אומגעקומענע יידן.

עס האָבן זיך נאָכן חורבן באקומען אייניקע בריוו פון לאנדסלייט, וואָס האָבן זיך געראטעוועט פון אומקום. זיי האָבן געשריבן אז זיי האָבן געפונען דאָס יידישע נאָווא־אלעקסאנדראָווסק—עזשערענע יידן־ריין.

אין יאָר 1945 האָבן די יידן, מיט דער הילף פון דער סאָוויעטישער מאכט, אויפגעשטעלט א מצבה פאר די אומגעקומענע יידן פון זאראסייער אפסקריטעס (אויעזד). אין דעם אָרט וואלד ליגן אין לאנגע גריבער 8000 יידן פון זאַראַסיי־נאָווא-אלעקסאנדראָווסק, דוסיאט, אנטאָלעפּט; סאלאק; דוקשטי; רימשאָן און טורמאנט.

יהודה-צבי איכילטשיק

מיין געבאָרנשטאָט

יהודה-צבי איכילטשיק
גוט-באווסטער מוזיקער, געווען קאפעלמייסטער פון אַרקעסטער, ביים קיי-סערס ניקאָלייס אַנקל „פרינץ אלדענ-בורגסקי", און א מחבר פון א טעקסט-בוך פאר מוזיק און אַרקעסטראציע, וואָס איז בשעתו איבערגעזעצט געוואָרן אין דער דייטשער שפראך פאר דייטשע מוזיק-שולן.

מיין געבאָרנשטאָט איז נאָווא-אלעק-סאנדראָווסק (עזשערעני). דאָרט האָב איך גע-לערנט אין חדר און צו 6 יאָר האָב איך, מיט דער הילף פון מיין פאָטער, געמאכט א פידל פון א קליינער זיפ און פון ווייד-האָר האָב איך געמאכט די סטרונעס. מיט א פאָר יאָר שפעטער האָט מיך מיין פאָטער אוועקגעפירט צו מיכאלן דעם כלי-זמר, וואָס האָט מיך גע-לערנט שפילן פידל און קלארנעט.

שוין, אין נאָווא-אלעקסאנדראָווסק, בין איך געוואָרן מפורסם פאר א באנאבטן פידל-שפילער, און דער רב אפילו פלעגט מיך פאר-בעטן צו שפילן אין שמחת בית השואבה.

נאָווא-אלעקסאנדראָווסק איז געווען ניט קיין גרויסע שטאָט. איר באפעלקערונג האָט געציילט ס"ה 6 טויזנט נפשות. אין צענטער פון דער שטאָט האָבן געווויינט יידן און אין די ראנדן האָבן געווויינט ליטווינער און סטארא-אָבראדצי (אָרטאָדאָקסישע רוסן), וואָס די יידן האָבן זיי גערופן „פאָניעס".

ארום שטאָט זיינען געווען סערער, גערטנער און שיינע אָזיערעס. נאָווא-אלעקסאנ-דראָווסק האָט זיך געריכטן פאר איינעם פון די שענסטע קורערטער אין דער ליטע.

בעת דעם צאריזם איז נאָווא-אלעקסאנדראָווסק געווען אן אויעזד (קרייז-שטאָט), מיט אן איספראוויק בראש. די יידן האָבן געלעבט זייער אָרעם, נאָר געציילטע יידן האָבן גע-האָט א גרינגערן לעבן. די מערהייט יידן זיינען געווען לופט-מענטשן. מ'האָט געצויגן די בידנע פרנסה פון די דינסטאָגדיקע מארק-טעג, ווען יידן פלעגן זיך דרייען ארום די פויערים, קויפנדיק ביי זיי עטלעכע פעקלעך חזיר-האָר, א קעלבל און פראָדוקטן.

יידן האָבן געמסחרט מיט פיש, מיט געטריידע און בהמות. די קצבים האָבן ניט גע-ווארט, א די קונדן זאָלן קומען צו זיי קויפן אין די יאַטקעס, נאָר זיי פלעגן אליין דאָם פלייש פונאנדערטראָגן מיט קערבלעך צו זייערע קונים.

עס זיינען געווען בעלי מלאכות: שניידער, שוסטער, בלעכערס, סטאָליארעס א.א.וו.

עס האָט געהערשט א גרויסע ארעמקייט צווישן די יידן אין נאָווא-אלעקסאנדראָווסק. אָרעם איז געווען מיין פאָטער. ער איז געווען א משכיל און האָט זיך פארנומען מיט מלמדות.

ישראל־מאיר דער מלמד

זלמן פעלדשער

ער איז געווען א תלמוד־תורה מלמד און אלע פרייטאָג פלעגט ער דאַרפן גיין פּשוט קלייבן קאָפּיקעס, און ער פלעגט קיינמאָל ניט קאָנען צוזאַמענקלייבן זיינע שכירות 3 רובל א וואָך. נאָר אויף שבת פלעגט די מאַמע קויפן א קאָפּ פון א קאַלב. דאָס פלייש פלעגט די מאַמע פאַרטיילן די קינדער און פאַר זיך מיטן טאַטן האָט זי איבערגעלאָזן די ביינער צו סמאָטשקען.

כ׳געדענק ווי מיין טאַטע, ישראל־מאיר ז״ל, פלעגט מיך שיקן שבת צו־נאַכט קויפן מיט א קאָפּיקע קוואס אויף הבדלה, אָבער ער פלעגט מיר אָנזאָגן, אז כ׳זאָל קויפן נאָך פאַר א האַלבער קאָפּיקע, און די צווייטע האַלבע קאָפּיקע איבערלאָזן אויף א צווייטער וואָך. דער קוואס־פארקויפער פלעגט פארצייכענען אויפן וואנט, אז ער זאָל דעם קומענדיקן שבת צו־נאַכט מיר געבן אַן געלט א פּאַרציע קוואס אויף הבדלה. דאָס קוואס, משטיינס געזאָגט, איז געווען געמאַכט פון „סקאָרינקעס״, שווארצן ברויט, און עס איז געווען שטארק־זויער, ווי די זויערקייט אויפן געמיט מיטן אָנקום פון דער גראָער וואָך מיט אירע זאָרגן.

פון דעסטוועגן זיינען פון נאָוואָ־אלעקסאַנדראָווסק ארויסגעקומען גרויסע קינסטלער ווי יודל פּען—א גרויסער מאָלער און אקאדעמיקער. ער איז געשטאָרבן אין רוסלאַנד בעת דער באָלשעוויסטישער מאכט, וועלכע האָט אים מקבר געווען מיט גרויסן פּאַראַד אויפן חשבון פון דער מלוכה. עס זיינען אויך ארויסגעקומען פון מיין געבאָרנשטאָט גרויסע זינגער, שפּילער, קאָפּעלמייסטערס און קאָמפּאָזיטאָרן. ס׳קאָן גרייַלעך זיין, אז די שיינע לאַנדשאפט האָט געווירקט און באַווירקט זייערע קינסטלעריש נשמות.

ס׳איז אויך געווען א קליינע אריסטאָקראַטישע שיכט. צו די אזוי גערופענע „אריס־טאָקראַטן״ האָבן געהערט ניט קיין שטודירטע „אדוואָקאַטן״, וואָס האָבן זיך פארנומען מיט שרייבן פּראָשענייעס פאר פויערים אין די מארק־טעג, מיין פרוי העניע׳ס פאָטער, זלמן פעלדשער, וואָס האָט געענדיקט א פעלדשער־שול, און יידן האָבן אים גערופן: זלמן דער מוצלח; דער אדוואָקאַט גאָרדאָן (מיין פרוים פעטער); אדוואָקאַט בענדעט, אדוואָקאַט פריד־

לאנד; אדוואָקאט ירחמיאל בערמאן, וואָס איז דערנאָך געוואָרן א ריכטער אין אוטיאן; ד"ר משה בערמאן, וואָס איז געווען שעף פון ליטווישן רויטן קרייץ, און אייניקע פערזאָנען פון סוחרישן קלאַס.

* * *

צו 11 יאָר בין איך אוועקגעגאנגען צופוס, א מרחק פון 50 מייל, אין ווידזער ישיבה לערנען. דערנאָך האָב איך געלערנט אין דווינסקער ישיבה. דערנאָך בין איך אוועק אין דער ברייטער וועלט, וואָס א דאנק מיין טאַלענט, בין איך געוואָרן דער קאפּעלמייסטער פון אָר-קעסטער ביים ניקאָלייס אָנקל „פּרינץ אלדענבורגסקי". איך פלעג קומען א היים צו־גאַסט איין מאָל אין עטלעכע יאָר.

אין 1921, בין איך געקומען צוריק אין ליטע. דעמאָלט איז די ליטווישע מלוכה גע־ווען א יונגע, וואָס האָט ארויסגעוויזן ליבעראליזם צו די יידן. אין א קורצער צייט שפּעטער האָט גענומען וואקסן דער אנטיסעמיטיזם, וואָס האָט מיך געשטויסן צו עמיגרירן קיין דרום־אפריקע.

די גאנצע צייט פון מיין זיין אין דרום־אַפריקע און אויך איצט טראכט איך וועגן נאָוואָ־אלעקסאנדראָווסק און אירע יידן, וואָס הגם זיי האָבן געלעבט אין אָרעמקייט, דאָך שטארק דערהייבן זיינען זיי געווען מיט זייער פשטות און פאָלקסטימלעכקייט, מיט זייער ער־לעכקייט און שיינע מידות.

סוף-ווינטער אין נאָוואָ־אַלעקסאנדראָווסק

יצחק דומאַס

פון מיין היימשטאָט

עס ווערט דערציילט פון מיין היימשטאָט נאָוואָ־אַלעקסאנדראָווסק—עזשערעני — זאַראָסיי א קלאסישער וויץ. מיט גאָר א סך יאָרן צוריק האָט מיין געבאָרנשטאָט זיך אָנ־גערופן עזראָס צוליב די פּראכטיקע אָזיערעס, וואָס האָבן גערינגלט זיך ארום דער שטאָט. אָבער ווען ס'איז אויסגעענדיקט געוואָרן דער שאָסיי פּעטערבורג—ווארשע, איז דער קיי־סער אַליין, אַלעקסאַנדער דער דריטער, דורכגעפאָרן עזראָס און איז געוואָרן אנטציקט פון דער ארומיקער נאטור־שיינקייט, אז ער האָט באַפוילן צו בייטן דעם נאָמען פון „עזראָס" אויף נאָוואָ־אלעקסאנדראָווסק, ד.ה. אויף זיין אייגענעם נאָמען. די איינוווינער, ליטווישע פּויערים, יידן און פּאָליאקן, האָבן געקראָגן א צוגאָב־באפעל, אז ווער ס'וועט וואגן צו אָנרופן די שטאָט „עזראס", וועט מען דעם יעניקן באשטראָפן מיט שמיץ. האָט פּאסירט, אז א ישובניק איז געקומען אין שטעטל אָפּהיטן יאָרצייט און ווען ער האָט געדאוונט פארן עמוד און האָט געדארפט זאָגן „עזרת אבותינו", האָט ער מורא געהאט צו זאָגן דאָס וואָרט „עזרת" און האָט אויסגעשריען: „נאָוואָ־אלעקסאנדראָווסק אבותינו".

בעת די ליטווינער האָבן באקומען זייער זעלבשטענדיקע מלוכה, האָבן זיי באלד גע־ביטן דעם נאָמען פון דער שטאָט אויף עזשערעני, און אין די לעצטע יאָרן פאר דער מלחמה האָט מען ווייטער געענדערט דעם נאָמען אויף זאראָסיי. אזוי ארום איז מיין היימשטאָט גע־בענטשט געוואָרן מיט גאנצע דריי נעמען. אָבער מערער האָט מען די שטאָט אָנגערופן מיטן נאָמען עזשערעני, און יידן האָבן עס על פּי רוב גערופן „עזיערעני".

עזשערעני איז געווען באוווסט אלס די שווייץ פון ליטע און איך האלט, אז דער דאָ־זיקער תאר־הכבוד איז א כשר־פארדינטער.

די שטאָט איז געשטאַנען אויף א בארגיקן האלב־אינדזל, ארומגערינגלט פון אלע זייטן, מיט פּראכטפולע אָזיערעס, וואָס האָבן זיך געצויגן אויף א פיל־וויאָרסטיקן שטח.

אין שטאָט גופא זיינען געווען צוויי גרויסע פּארקן און א שיינער בולוואר. אין איינעם פון די פּארקן איז געשטאַנען דער פּאמיאַטניק (דענקמאל), מיט א גרויסן רוסישן אָדלער אין דער הויך לכבוד אלעקסאנדער דעם 3-טן. מען פלעגט דעם אָ דענקמאָל אָנרופן: דער טשוגונענער סלופּ. דער דאָזיקער פּארק האָט געהאט פיל ביימער מכל המינים, בלומען און שיינע פּאליאנעס. שבת און יום־טוב פלעגט מען קומען אינעם פּארק כאפּן פרישע לופט און קינדער האָבן זיך געשפּילט אויף די טרעפּ פון טשוגונענעם סלופּ.

די גאסן אין עזשערעני זיינען געווען ברוקירט. קיין בלאָטיקע שטאָט איז עזשערעני ניט געווען, ווייל דאָס וואסער פלעגט אראָפּפליסן צום אָזיערע.

א שיין מאָלעריש ווינקל, אויף גאטס ערד, איז געווען דער „אסטראָוו". מען פלעגט צו אים צופאָרן אויף שיפלעך, און דאָרט זיינען פאָרגעקומען פארשיידענע פארוויילונגען און

פּיקניקס. די יוגנט האָט דאָרט גוט און פּריילעך פּאַרבראַכט. אפילו דער בית-עולם איז געווען א האלב-אינדזל, און אז עס פלעגט זיין א לוויה, האָבן חברה לצים געזאָגט: „מען פירט דעם מת אויף דאַטשע".

ארום שטאָט זיינען געווען א סך סאַנאַטוריעס און בעריאָזעווע וועלדער.

נעבן יעדן יידישן הויז איז געווען א גאָרטן. יידן האָבן געהאט אייגענע סעדער און גערטנער, וואָס האָבן געגעבן א גרויסע עקאָנאָמישע פּאַרלייכטערונג, און מחמת דעם איז די אָרעמקייט בײַ די יידן ניט געווען אזוי גרויס ווי אין אַנדערע יידישע שטעט און שטעטלעך.

יידן האָבן געהאט פיל געמויערטע הייזער. דער ריאַד קראָמען האָט געהערט אוים-שליסלעך צו די רייכערע יידישע קרעמער. עס איז געווען א גרויסע צוויי-שטאָקיקע געמויערטע געביידע, ווו אויפן צווייטן שטאָק זיינען געווען ווויננונגען און אויפן ערשטן עטאַזש גרויסע קראָמען.

* * *

פּאַר דער וועלט-מלחמה איז נאַוואַ-אַלעקסאַנדראָווסק, ווי זי האָט געהייסן, געווען א גרויסע אויעזד-שטאָט און די פּאָלנדע שטעטלעך האָבן געהערט צו איר: דוסיאָט, אנטאָלפּט, אָבעל, ראקישאָק, ווידז און אנדערע. אונטער דער ליטווישער רעגירונג האָט די שטאָט פּאַרלאָרן א העלפט פון די שטעטלעך פון איר קרייז. א גרויסער טייל איז אריינגע-פאלן אין פּוילן. ראקישאָק איז דעמאָלט אויך געווארן אן „אפּסקריטעם" פּאַר זיך, צונע-מענדיק אויך אָבעל.

בכלל איז עזשערעני געווארן א יורד נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה, זייענדיק דער וויטסטער טייל אין ליטע און אויך אָפּגעשניטן פון דווינסק, וואָס פּאַר דער מלחמה איז אָנ-געגאנגען א גרויסער האנדל צווישן די דאָזיקע שטעט. געפינענדיק זיך נאָר 4 ווירסט פון דער לאטווישער גרענעץ און נאָר 21 ווירסט פון דווינסק, פלעגן עזשערענער איינווינער האָבן די פּריוויליגיע צו קומען קיין דווינסק נאָר מיט א פּראָפּוסק און ניט געדארפט האָבן קיין אויסלענדישן פּאַס. הגם די פּאַרבינדונג מיט דווינסק איז ניט אינגאנצן אָפּגעשניטן געווארן, דאָך האָט שוין ניט געקאָנט זיין קיין נאָרמאלער האנדל-פּארקער צווישן עזשערעני און דווינסק.

די באָפעלקערונג פון שטאָט איז באשטאַנען פון יידן, ליטווינער, פּאָליאקן און רוסן, דערפּאר טאקע האָט זיך אין עזשערעני ניט געפילט שטארק דער אנטיסעמיטיזם, ווייל די פּאָליאקן האָבן געהאסט די ליטווינער און די רוסן האָבן פּיינד געהאט בײַ יידן, אזוי ארום האָט מען געלאָזט צורו די יידן. אויף ווי ווייט איך ווייס, זיינען ניט פּאָרגעקומען קיין פּאָגרא-מען אָדער געשלעגן צווישן יידן און קריסטן.

פּאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה איז די עקאָנאָמישע לאגע פון די יידן געווען א צו-פרידנשטעלנדע. עס זיינען געווען פיל רייכע סוחרים און איניקע פון זיי האָבן געהאט די „ערשטע גילדיע", וואָס האָט געפירט מסחרים מיט דער בריטער וועלט.

עס איז געווען א רייכערער קלאַס און אַרעמער קלאַס. די רייכערע יידן האָבן גע-וווינט אויפן שאָסיי, אויף סאדאוואר גאס, ארום דעם האנדל-צענטער, ווו עס זיינען גע-ווען די קראָמען. די אָרימערע יידן האָבן געווויינט אראָפּ-באַרג, נעבן אָזיערע. די פּאָליאקן האָבן געווויינט אויף סאלטופּע און די „פּאָניעס" אויפן זאוואד.

יידן האָבן געהאנדלט מיט פּויערים און מיט שכנישע שטעטלעך. די בעלי־מלאכות האָבן געהאט זייערע אייגענע וואַרשטאַטן. די פורמאנעס פלעגן פירן סחורות און פּאסאזשירן קיין דווינסק און אין אנדערע שכנישע שטעטלעך.

די קרעמער האָבן געהאט געשעפטן פון גאַלאַנטעריי, מאנופאקטור, אייזן און קאָלאָניאלע ארטיקלען. דער גרעסטער גביר פון שטעטל איז געווען ישראל טרויב. ער האָט געהאט א גרויסן מאנופאקטור־געשעפט און איז געווען רעספּעקטירט ביי יידן און קריסטן.

א גאנצע וואָך זיינען קרעמער געשטאנען אין די קראָמען, וואַרטנדיק אויף קונים, און ניט האָבנדיק קיין פּדיון, האָט מען דיסקוטירט וועגן פּאָליטיק און מכח שטאָט־ענינים. אָבער אין א מאַרק־טאָג זיינען זיך צונויפגעפאָרן פּויערים פון דער סביבה און יידישע קרעמער און בעלי־מלאכות זיינען געווען פאַרשמייעט, אריינגעטאָן אין פּדיון. עס פלעגט זיך אויסשטעלן א באזונדערער האַלץ־מאַרק, היי־מאַרק, בהמות און פערד־מערק.

די פערד־הענדלער און די קצבים זיינען געווען גרויסע אויסטייגער אויף די בהמות און פערד־מערק. עס זיינען געווען קצבים וואָס האָבן געפירט גרויסע מסחרים, טראנספּאָרטירנדיק פי און פלייש קיין דווינסק און אין אנדערע שטעט.

גאָר טומלדיק איז געווען בעת עס פלעגט זיך אויסשטעלן א יאָריריד. עס פלעגן זיך צונויפפאָרן סוחרים און פּויערים פון נאָענטע און ווייטע שטעטלעך.

קיין אינדוסטריע איז אין נאָווא־אלעקסאנדראָווסק ניט געווען. עס זיינען געווען עטלעכע וואלד־סוחרים, וואָס האָבן געהאט ליעסאָפּילנעס (טאַרטאַקן) הינטערן שטאָט.

די דאָזיקע עקאָנאָמישע יידישע פאָזיציעס זיינען רואינירט געוואָרן אין משך פון ערשטן וועלט־קריג.

בעתן אויסבראָך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, זיינען אלע נאָווא־אלעקסאנדראָווסקער יידן ארויסגעשיקט געוואָרן איף טיף־רוסלאַנד. ערשט אין 1918־1920 האָבן זיי זיך צוריקגעקערט פון די ווייטע רוסישע גובערניעס, און אויפסניי אָנגעהייבן אויפבויען זייערע עקאָנאָמישע פאָזיציעס. ס'האָט זיך בהדרגהדיק אָנגעהייבן נאָרמירן דער האנדל מיט די פּויערים און מיט די סאמע נאָענטע דערפער און שטעטלעך. קרעמער האָבן ווידער געעפנט זייערע קראָמען און בעלי־מלאכות האָבן אייגענאָרדענט זייערע וואַרשטאַטן. די פישער האָבן ווידער ארענדירט אָזיערעס און זיך פארנומען מיט פיש־פאנגעריי, און אז נאָט האָט געהאָלפן און ס'איז געווען א גוט יאָר, האָט מען געהאט פרנסה בישפע.

אָבער דער פארמלחמהדיקער עקאָנאָמישער מצב איז געווען גאָר א סך א בעסערער. נאָכן קריג האָבן פיל פאמיליעס עקספּעדירט א דאנק דער באקומענער שטיצע פון אמעריקע און דרום־אפריקע.

* * *

דאָס רעליגיעזע לעבן פון נאָווא־אלעקאנדראָווסק האָט פאקטיש זיך ניט אונטערשיידט פון אנדערע יידישע שטעט און שטעטלעך.

אין די גוטע צייטן פאר דעם ערשטן וועלט־קריג. וועו די צאָל יידן איז געווען א סך א גרעסערע ווי נאָכן קריג, האָט מען אויפגעבויט 6 בתי־המדרשים; דער גרויסער בית־המדרש; די געמויערטע גרויסע שוהל, ווו מען פלעגט נאָר דאוונען זומער־צייט, ווייל ווינטער

דער חדר מתוקן אין די 20־ער יאָרן, אין עזשערעני

האָט מען ניט געקאָנט באהייצן אזא גרויסע שוהל; דער שניידערשטער בית־המדרש; דער אראָפּבארגיקער בית־המדרש און צוויי חסידישע שוהלן.

די אָ אַלע שוהלן און בתי־המדרשים זיינען געווען איבערפולט מיט מתפּללים.

אין די לעצטע יאָרן איז מרא דאתרא געווען הרב ר׳ אליהו רעזניק ז״ל, ר׳ יוסף ליטווין און ר׳ פּנחס שטיין זיינען געווען שוחטים.

פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן די חסידים געהאט אן אייגענעם מורה־צדק.

עס זיינען אויך געווען חדרים, אויך א חדר מתוקן. דער חדר מתוקן איז אָנגעפירט געוואָרן דורך חיים וויליאמאווסקי און ר׳ שלמה פּעלץ. שפּעטער, נאָכן ערשטן וועלט־קריג איז געגרינדעט געוואָרן דער בית ספר און חיים וויליאמאווסקי איז אריבער אין בית ספר און האָט געארבעט צוזאמען מיט די לערער משה מושעל און יאסמאן.

די חדרים האָבן, אָבער, עקסעסטירט אפילו דעמאָלט ווען דער בית־ספר איז געווען, ר׳ בן-ציון ליובאצקי, וואָס איז געווען א למדן און א משכיל, האָט געהאט א חדר. באוווסט איז געווען דער חדר פון חיים־מרדכי אבראמאָוויץ אָדער ווי מ׳האָט אים גערופן „חיים־מאָטע די באָרד״ — **צוליב זיין לאנגער באָרד**. ער איז געווען א חסידישער ייד און איז נאָכדעם אוועקגעפאָרן קיין ארץ־ישראל. אויך באוווסט און אָנגעזען איז געווען אברהם יאָשע אי־כילטשיק, וואָס איז געווען א פיינער עברית־קענער און האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין שיינער האנטשריפט. קינדער פון רייכע עלטערן זיינען געווען זיינע תלמידים. אַ סך פון תלמידים פון די חדרים אין בית־ספר געפינען זיך איצט אין דרום־אפריקע.

די שילער פון בית־ספר זיינען דערנאָך אָנגעקומען אין דער ליטווישער גימנאזיע, ווייל קיין העברעישע מיטלשול איז אין עזשערעני ניט געווען. מער־פאַרמעגלעכע עלטערן האָבן

מכבי אין עזשערעני

פון לינקס צו רעכטס: 2-טע ריי: רבקה דומאס.

געשיקט זייערע קינדער לערנען אין קאָוונע און אין אנדערע שטעט. פיל תלמידים פון די חדרים זיינען געפאָרן לערנען אין די ישיבות פון פּאָנעוועזש, סלאבאָדקע א.א.וו.

* * *

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן זיך אויסגעטיילט יוגנט־באַוועגונגען. די ציוניסטישע יוגנט־באַוועגונג האָט זיך גרופּירט ארום דעם „מכבי" און די לינקע יוגנטלעכע האָבן געהערט צום „יאַק" (יידישע אטלעטישער קלוב).

דער מכבי האָט געהאט א גוטע פוטבאָל־מאַנשאַפט און עס פלעגן פאָרקומען ספּאָרט־פארמעסטונגען מיט די ארומיקע שטעטלעך. אפילו פון הווינסק פלעגט אמאָל קומען א מכבי־פוטבאָל־מאַנשאפט אויף וועליסאפּעדן. עס פלעגט דעמאָלט אין עזשערעני זיין א גרויסער יום־טוב. קרעמער האָבן פארמאכט זייערע קראָמען און מען האָט זיך געאיילט צו גיין זען דעם מעטש. די מכבי־מיטגלידער פלעגן איינאָרדענען שיינע טורניר־אויפטריטן מיט שיינע גימנאסטישע איבונגען.

דער „יאַק" האָט אויך געהאט א גוטע פוטבאָל־מאַשאַפט און אויך א דראמאטישן קרייז, וואָס פלעגט שפּילן יידיש־טעאַטער גאנץ אָפט און דער עולם האָט הנאה געהאט.

אין די 20־ער יאָרן איז געווען א החלוץ־באַוועגונג און א סך יוגנטלעכע האָבן עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

די יוגנט דערזעענדיק, אז קיין צוקונפט האָבן זיי ניט אין דער פאראָרעמטער היים, האָט מען זיך געלאָזט אויף אלע וועגן. מען האָט עולה געווען קיין ארץ־ישראל און מען האָט עמיגרירט קיין אַפריקע, ארגענטינע און אין אנדערע לענדער.

לסוף וויל איך דערמאָנען די פייער־לעשער־קאָמאנדע, וועלכע איז באשטאַנען כמעט פון יידן. דער הויפּט־עלטסטער איז געווען אבראַשע ראָזענבערג. אלע מיטגלידער זיינען געווען אָנגעטאָן אין אוניפאָרמען מיט גלאנצנדיקע מעשענע היטלען. די פייערלעשער האָבן ע־האָט אן אייגענעם אָרקעסטער. ווען עס פלעגן פאָרקומען אָפיציעלע פּאַראַדן, ווי דער ליטווישער אומאָפּהענגיקייט־טאָג, פלעגן די פייערלעשער מארשירן, מיט די מיליטער־קאָלאָנעס, אונטער דער אָנפירונג פון אַבראַשע ראָזענבערגן. (ער האָט שפּעטער עמיגרירט קיין דרום־אַפריקע און איז מיט א קורצער צייט צוריק געשטאָרבן אין קייפּטאון).

* * *

אָט אַזוי האָט אויסגעזען מיין קליינע היימשטאָט. עס האָט זיך געלעבט א קהילה יידן, מער ווייניקער געווען צופרידן מיט איר גורל, האָבנדיק בטחון אין בורא עולם. מען האָט געמאכט חתונה קינדער, געבויט היימען, ווער בעסערע און ווער ערגערע. אלע האָבן גענאָסן פון דער נאטור־שיינקייט און פון די ארומרינגלענדיקע אָזיערעס און וועלדער ביז ס'איז געקומען די ווילדע דייטשישע־היטלעריסטישע פּעסט, וואָס האָט אַלעמען אומגעבראכט.

קיין גדולים האָט עזשערעני ניט ארויסגעגעבן. אויף ווי ווייט מיר איז באַקאַנט זיי־נען נאָר 8 פּערזאָנען פון עזשערעני געווען באַוווסט איבער גאנץ ליטע. דאָס איז געווען דער איינציקער יידישער ריכטער, ירחמיאל בערמאן, וואָס איז געווען ריכטער אין אוטיאן, און זיין ברודער ד"ר משה בערמאן, וואָס איז געשטאַנען בראש פון קאָוונער יידישן שפּיטאָל אין די לעצטע יאָרן פאר דער מלחמה. ער מיט די דאָקטוירים — בנימין זאכארין, צבי עלקעס, ראָזא גאָלאך און ליב פעלדשטיין האָבן אָרגאניזירט, אין קאָוונע, קורסן פאר די יידישע פאר־טיזאנער און געטאָ־קעמפער, זיי זאָלן באקומען עלעמענטארע ידיעות וועגן מעדיצינישער ערשטער הילף.

אלע עזשערענער יידן זיינען אָבער געווען טייערע און הארציקע פאָלקסטימלעכע יידן, מיט קרישטאל־ריינע נשמות.

נאָר געציילטע יידן פון עזשערעני האָבן זיך געראטעוועט. סך הכל וווינען דאָרט, לויט די לעצטע ידיעות, נאָר 7-8 משפּחות, אויך יוסף גרינמאַן.

דאָס איז דער גרויזאם־טרויעריקער בילאנס פון מיין היימשטאָט עזשערעני.

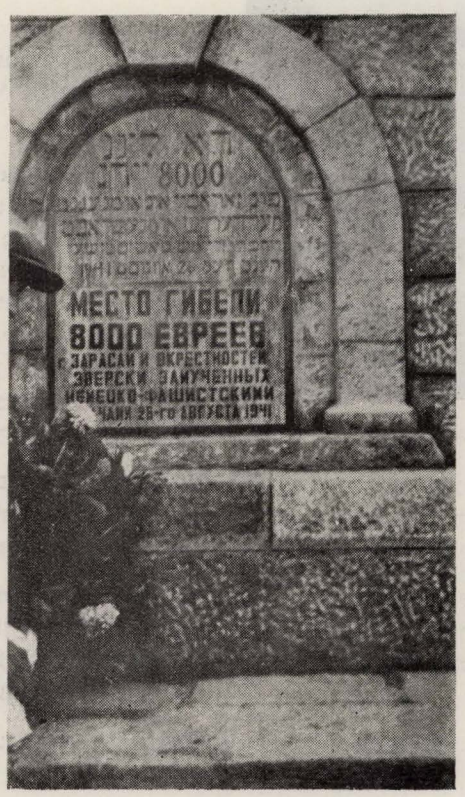

די מצבה נאָך די אומגעקומענע 8000 יידן פון עזשערעני און אומגעגנט

רייזל מייקל—בערזאק

מיין שטעטעלע באגוסלאווישאק

רייזל מייקל—בערזאק

קליין איז געווען מיין היימשטעטעלע באגוסלאווישאק. עס איז געלעגן ווייט פון א באן־סטאנציע און איז געווען באמצע הדרך צווישן ווילנע און קאוונע.

ארום שטעטל האָבן זיך געצויגן פעל־דער און לאנקעם און וועלדער. פרילינג און זומער איז אלץ געווען פריש און גרין. עד היום זיינען ביי מיר אייגעקריצט אין זכרון די שיינע פיזאזשן, וואָס האָבן זיך אויסגעשפרייט ארום שטעטל.

די שבנישע שטעטלעך פון באגוסלא־ווישאק האָבן געהייסן שירווינט, מוסניק און געלוואן.

באגוסלאווישאק איז געווען גייסטיק־קולטורעל פארבונדן מיט געלוואן, וואָס איז געווען פון אונדז אויף א מרחק פון 5 וויאָרסט. דאָרט, אין געלוואן, איז געווען א ביבליאָטעק, מיט א גוטן ביכער־אויסוואל, און א דראמא־טישע סעקציע. באגוסלאווישאק איז אין קול־טורעלער הינזיכט געווען לגבי געלוואן אָפּ־געשטאָנען, און מיר, יונגנטלעבע, האָבן זיך גע־נערט מיט דער גייסטיקער יניקה פון געלוואן.

ביי אונדז איז אפילו ניט געווען קיין בית ספר, נאָר אן אלטמאָדישער חדר. דער שוחט אין שטעטל איז געווען דער מלמד אין חדר, וואָס האָט מיט די דרדקי־תלמידים גע־לערנט א"ב, און דערנאָך זיי אויסגעלערנט דאוונען.

פארמעגלעבע עלטערן האָבן געשיקט זייערע קינדער לערנען אין ווילקאמירער גימ־נאזיע, און די גימנאזיסטן, קומענדיק א היים אויף יום־טובים אָדער פעריען, האָבן זיי אריינגעבראכט אויפמונטערונג. זיי פלעגן אויך האלטן רעפעראטן וועגן ציוניזם, סאָציאליזם און אויף ליטעראריש טעמעס.

פון צייט צו צייט פלעגן אין באגוסלאווישאק פארבלאָנדזשען מגידים, משולחים און אויך לעקטאָרן.

ס"ה אן ערך 60 יידישע משפחות האָבן געווויינט אין באגוסלאווישאק. קיין שטענ־דיקן רב האָבן מיר ניט געהאט, וויל דאָס שטעטל איז ניט געווען אין שטאנד אים מיט

א פאמיליע מפרנס זיין. עס איז אבער געווען א קאזיאנער רב, וואס האט זיך געוופן ר' אברהם פיק. ער איז געווען א ייד א משכיל, און זיין ארבעט איז געווען: פירן די מעטרי־קע־ביכער, ארויספאדערן א רב צו מסדר קדושין זיין, און נאך ענלעבע אויפגאבן.

קיין דאקטער האט דאס שטעטל ניט געהאט. דער ארטיקער גלח, וואס איז געווען דרך אגב, אויך א רפא, האט געשטעלט באנקעס, פיאווקעס, אדער געהייסן לייגן הייסע ציגל צו בויך־שמערצן און אויך אין פאל פון א לונגען־אנצינדונג.

ארעם איז באגוסלאווישאק געווען, ווי אנדערע שטעטלעך אין ליטע. די יידישע באפעלקערונג האט זיך שווער געמאטערט צו פארדינען אויף חיונה.

אויך בשעת דער ליטווישער מאכט האט זיך דער עקאנאמישער מצב פון שטעטל ניט ווועזנטלעך פארבעסערט, און ווען עס זיינען געעפנט געווארן קאאפעראטיוון, האט זיך די לאגע פון די יידן שטארק פארערגערט.

על פי רוב זיינען ביי אונדז געווען קליינהענדלער, קראבעלניקעס און נאך געציילטע קרעמער. בעלי מלאכות זיינען געווען סך הכל: איין מוליאר, וואס האט געהייסן ראובן, איין שניידער און א פאר שוסטער.

אלע יידן אין שטעטל זיינען געווען הארציקע, תמימותדיקע און שטארק ארנטלעבע. די פשוטע ארבעט און דאס שווערע לעבן האבן אויף א האר ניט פארמינערט זייער גוטהארציקייט. עד היום נעדענק איך די טייערע און אומפארגעסלעבע פאלק־מענטשן, ווי משה יאסל, אברהם שמשונס און הירשקע בורשטיין, וואס זיינען געווען די בעלי עגלות אין באגוסלאווישאק.

* * *

דער שלעבטער עקאנאמישער שטאנד, די וואקסנדיקע ארעמקייט און נויט האבן פארורזאכט, אז ס'האט זיך אננעהייבן אן עמיגראציע פון שטעטל, הויפטזאכלעך, פון יונגטלעבע. די עלטערע מענטשן זיינען געבליבן זיצן אויף די ערטער, פארלאזנדיק זיך אויף גאטס באראט און אויפן חסד פון די קינדער, וואס זיינען אוועקגעפארן מעבר לים, ווארטנ־דיק אויף זייער שטיצע, און דאס איז געווארן כמעט דער מקור, פון וואנען עס האט זיך דערנערט די יידישע באפעלקערונג אין באגוסלאווישאק.

די יידן אין שטעטל האבן אזוי אין ארעמקייט געלעבט ווארטנדיק אויף בעסערע צייטן און אויך אויף דער שעה, ווען א סך פון זיי וועלן קאנען עמיגרירן צו זייערע קינ־דער, אין זייערע נייע היימען.

אבער דער אנקום פון די נאצישע משחיתים האט צעשטערט אלע האפענונגען און עס זיינען צערונען געווארן אלע חלומות אויף א בעסערן טאג. זיי זיינען, חוץ יחידים, אלע אומגעקומען דורך די דייטשישע תלינים.

* * *

שוין א היבשע צאָל יאָרן איז פארשוווונדן, זינט כ'האָב עמיגרירט פון מיין שטעטעלע. פון דעסטוועגן טויכן אויף אפט זכרונות, בילדער פון מיין ערשטער ליבער און זיסער היים.

כ'געדענק ווי מיין מאמע פלעגט ערב שבת זיין שטארק פארפֿאַרעט און ווי איר מילד פנים האָט אויפגעלויכטן אזוי שטראלנדיק, ווען זי האָט מיט דער גרעסטער צניעות געבענטשט איבער די שבתדיקע ליכט, און פון די בלאנקענדיקע מעשענע לייכטער האָבן זיך געווויגט פלעמעלעך, וואָס האָבן זיך אויסגעשפרייט אויפן צארטן ווייסן שבתדיקן טישטעך. דער דין-געלבלעכער זאָמד אויפן דיל האָט זיך אזוי שיין אויסגעטיילט, אָנזאָגנדיק, אז דער שבת איז געקומען און די וואָכעדיקע זאָרג איז פארשוווונדן.

דורכן קליינעם פענצטער, וואָס האָט ארויסגעקוקט אקעגן בית המדרש, האָט מען געזען, ווי דער גרייז-גראָער, יהודה דער שמש, איז געשטאַנען אין פֿאַליש, ווארטנדיק אויף די מתפּללים, זיי זאָלן וואָס גיבער קומען צו קבלת שבת.

עם פאלט צו דער פארנאכט און די נאנצע עדה איז שוין אין שוהל. אויף א שטענדער איז אָנגעלענט מיין טאטע, אין זיין שבתדיקער קאפאָטע, און איז פארטיפט אין א ספר. אויף אלעמענס פנימער שיינט דער גייסט פון שבת. ווען דער שוסטער שמעון יאָסל שטעלט זיך צום עמוד מקבל שבת זיין, מיט א מתיקותדיקן ניגון, דאוונען אלע יידן מיט אים אין גרויסער כוונה און הייליקייט.

טייערע שבתדיקע און גוטהארציקע יידן האָט באגלאַווישאק געהאט.

רעזו. מ. ב. פישער

סובאַט

רעזו. מ. ב. פישער

אונדזער שטעטל סובאט איז בעסער געווען באקאנט א.נ. „די קורלאנדער סובאט", ווייל עס איז אויך געווען א ליטווויש שטעטל מיט נאָמען סובאָטש, נעבן פּאָנעווועזש.

סובאַט איז פונאנדערגעטיילט— דורך אן אָזיערע — אזוי ווי עס וואָלטן געווען 2 שטעטלעך. ס'זיינען געווען 2 באזונדערע רבנים, באזונדערע שוחטים, מלמדים, בתי מדרשים א.א.וו. די מזרחדיקע זייט, וועלכע ס'האָט זיך געגרענעצט מיט ליטע, איז געווען די חשובערע, ווייל דאָרט האָט זיך געפונען דער מסחר-צענטער. די „גבירים" זיינען געבליבן אויך אין מזרח-טייל, אין שבנישאפט מיטן מארק פּלאַץ, וואָס איז געווען דער מקור פון פּרנסה.

די באווסטע גבירים פון שטעטל זיינען געווען די פּאקטאָרס, אברהמסאָנס, מארינבורגס, רובאנענקאָפ און אַנדערע.

סובאט איז געווען וויט פון א באן, 16 ווערסט צו א קורלענדער באנסטאנציע און 10 ווערסט צו דער ליטווישער. עס איז געווען א שטיל אידיליש שטעטל. וואָס אויסער מאָנטאָג דעם מארק-טאָג, האָט מען זעלטן געזען א פרעמדן מענטשן. די מערהייט פון שטעטל האָבן זיך באשעפטיקט מיט מלאכה און טראנספּאָרט.

עס זיינען אויך געווען לופט-מענטשן און קליינהענדלער. ס'האָבן אויך נישט געפעלט קיין „קארעבעלניקעס", וועלכע פלעגן ארויסגיין מיט א שווערן פּאַק אויף זייערע פּלייצעס פון מאָנטאָג פרי ביז פרייטאָג בייטאָג איבער די דערפער און הויפן. עס זיינען דאָרט געווען א סך האָרעפּאשנע ארבעטער. מיט אָרנטלעכקייט און יושר האָט איינער באהאנדלט דעם צווייטן.

די לאנדשאפט פון סובאט איז געווען אויסערגעווויינטלעך שיין און געזונט. א סך

חן האָט צוגענעבן די אָזיערע, וועלכע האָט זיך געפונען אין מיטן שטעטל, און פון ביידע זייטן האָבן זיך געצויגן פעלדער און גערטנער. אין קורלאנדער זייט האָבן זיך געפונען פיל סאָסנאָווע וועלדער וואָס זיינען געווען א שם דבר אין יענער געגנט און פלעגן צוציען פיל גענט צו פארברענגען דאָרט די זומערדיקע חדשים.

פון יאָר 1915, וועו סובאט איז געווען אָקופירט פון די דייטשן י"ש, זיינען מיר אין גאַנצן געווען אָפגעשניטן פון קורלאַנד. דעמאָלט איז ראקישאק געוואָרן דער נאָענטסטער צענטער מיט וועמען מיר האָבן זיך פארבונדן געשעפטלעך און האָט אויך משפּיע געווען אויף אונדז גייסטיק.

מלמדים, בעלי תפלות און רעדנער זיינען געבראכט געוואָרן פון ראקישאק. בכלל זיינען מיר געוואָרן באַאיינפלוסט פון ליטווישיידישן רענעסאנס בנוגע אלע יידישע פראבלעמען. אויך מיר האָבן זיך צוגעפאסט צו מאָדערניזירן אונדזער חינוך און אויפגעשטעלט קולטור-נאציאָנאלע ארגאניזאציעס לויט ראקישקער נוסח.

* * *

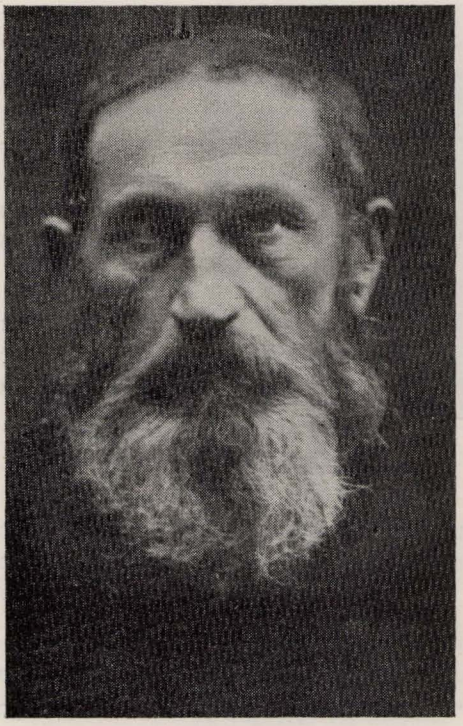

ר' אביגדור לעמפערט ז"ל

ווי ס'איז שוין אויבן געזאָגט, האָט די אָזיערע צעטיילט אונדזער קהלה און דערפאר האָט יעדע זייט זיך אויסגעלעבט גאנץ באזונדער מיט איר אייגענעם רב, שוחט, שוהלן, און להבדיל אפילו מרחץ.

די פאָלגנדע מלמדים און לערערס זיינען געווען די דערציערס: ירחמיאל, זלמן, בראנד, אברהם שניידערמאן (ישראל משה'ס), גדליה דווינסקער, חיים ראָזען ע"ה, ויבדלו לחיים: משה כץ (א היגער רעווערענד) און אויך דער שרייבער פון די שורות. איך האָב זיך פארנומען מיט מלמדות, נאָך מיין ארויסגיין פון דווינסקער ישיבה, האָב איך שטודירט אין ריגער לערער-סעמינאר, און דערנאָך פארנומען א פאָסטן אין אונדזער העברעישער קהלה-שול.

אונדזער אלטער רב, הגאון ר' משה זאכער זצ"ל, איז געווען אנערקענט אלס גדול בתורה. איך האָב אמאל געהערט פון רא-גאטשאווער גאון, יוסף ראָזען, זצ"ל די זעלביקע מיינונג, בזה הלשון: „משהקעלע דער אלטינקער קאָן לערנען".

פון אונדזערע באַווסטע חזנים איז געווען ר' אברהם יצחק קאצאוויטש (דער אבא-לער שוחט) א מין „בערעלע חגי". ער פלעגט אויך מהנה זיין ראקישאק מיט זיין שיינעם דאוונען.

נאָך דער ערשטער מלחמה איז ביי אונדז אַרגאַניזירט געוואָרן דורך די ברידער כהן (וועלכע געפינען זיך איצט אין יאָהאַנעסבורג) א מאַדערנע העברעישע שול און דער זון פון שוחט, ישראל, איז געווען דער פארוואלטער. אונדזער שול האָט ארויסגעגעבן א היבשע צאָל העברעיש-רעידנדע תלמידים. ישראל איז געווען א פיינער משכיל מיט זעלטענע פע־דאַגאָגישע פעאיקייטן און ער איז געווען א ביסל צופיל געכאפט אין דער השכלה, אויף אזוי ווייט, אז זיין אייגענער פאָטער האָט אים פארווערט צו פארנעמען זיך מיט שחיטה, הגם ער האָט געהאט קבלה פון ריגער הויפט־ראבינער, הגאון מנחם מענדל זאק זצ"ל.

זייער פיל האָט ישראל אויפגעטאָן פאַרן חינוך. ער האָט פשוט געשאפן א יש מאין, גרינדנדיק א מוסטער־שול, און זיין נאָמען ווי אן ערשטקלאסיקער פעדאגאג האָט נע־שמ'ט אין לעטלאנד. זיינע פארדינסטן פאר דער יוגנט זיינען אויך געווען קאָלאָסאלע. לויט זיין איניציאטיוו איז געשאפן געוואָרן א גוט־אַרגאניזירטע ציוניסטישע אַרגאניזאציע, לייען־זאל און אויך א טעאַטראלע גרופע.

אין דער טעאַטראַלער גרופע האָט זיך אויסגעצייכנט זיין פרוי, פערל דעם רבס, מיט איר אויסערגעווויינטלעכן בינע־טאַלאַנט. זי איז אויך געווען די ערשטע און איינציקע פרוי וועלכע איז געווען א מיטגליד אין אונדזער ערשטער דעמאָקראטישער קהלה. דער פאָר־זיצער פון דער קהלה איז געווען אונדזער לעצטער רב הרה"ג ר' יעקב עפשטיין (א פלי־מעניק פון באווסטן גאון ר' משה מרדכי עפשטיין, ראש ישיבה פון חברון) זצ"ל.

איינער פון די לומדים איז געווען ר' אביגדור (א זון פון ר' גרשון וועלווע ז"ל, וועלכער האָט אויך געלאָזן א גוטן נאָמען פארן משתדל זיין זיך לטובת הכלל). ר' אביגדור ז"ל האָט זיך אין נאנצן טיל פון טאָג זיך פארנומען מיט מלמדות און געלעבט די לעצטע יאָרן אלס פרוש. ער איז נפטר געוואָרן אויפער די נאצים י"ש זיינען אריין אין סובאַט.

גרשון־וועלווע דער שוחט מיט זיין פרוי. שרה־האַנע

איינער פון די זעלטענע טיפן איז געווען ר' ברוך קלעמפמאן, דער פאָטער פון היגן גוט־באווסטן ציוניסט און פילאנטראָפ דוד קלעמפמאן. ברוך קלעמפמאן איז געווען אויך באקאנט מיטן נאָמען ישנער, וויל ער האָט אָפגעהיט ניט צו עסן קיין ברויט פון נייעם סעזאָן ביז נאָך פסח. ער איז געווען א שטאָט־מוהל נאָר לשם מצוה און פארנומען זיך מיט אלע שטאָטישע אנגעלעגנהייטן. חול המועד, געדענק איך, פלעגט זיין גרויסער מאנו־פאקטור געשעפט נאָר איין האלבע טיר אָפן. פרייטאָג פארנאכט האָבן די איבעריקע קרע־מער געווווסט, אז ווי לאנג ר' ברוך האָט ניט פארמאכט זיין קראָם, מעג מען נאָך טאָן מסחר.

אויף ווי וויט די ערלעכע פרומקייט האָט געהערשט אין דער יידישער גאס, איז ווערט דערמאָנען דעם אינצידענט:

א געוויסער קרעמער, וועלכער פלעגט שבת און זונטאָג לערנען ביי א רבין משניות, האָט געהאט א נייגונג צום עמוד און געווען א געשמאקער דאוונער און געווים „על מנת שלא לקבל פרס". נאָר וועו ס'איז באַווסט געוואָרן אז זיינע 2 זין, וועלכע האָבן געלערנט אין דער לעטישער גימנאזיע, שרייבן שבת, איז ער מערער שוין צום עמוד ניט צוגעלאָזן געוואָרן.

* * *

זאָלן די אָ שורות בלייבן אן אָנדענק נאָך אונדזערע ליבע און טייערסטע קדושים, וועלכע האָבן געלעבט אן אמתן יידישן לעבן און אויסגעהייבט זייערע כשרע נשמות על קידוש השם.

ד' ינקום דמם !

רחל־העניע בערקאָוויץ—פּסחוביץ, טייבע כץ און יאָקל עווענס

פּאָנעדעל

אויפן וועג פון ראקישאָק קיין בירז ליגט פּאָנעדעל. פאר דעם ערשטן וועלט־קריג איז עס געווען א בלאָטיק און א פארוואָרפן שטעטל.

פּאָנעדעל איז ארומגערינגלט מיט די שטעטלעך סואווענישקי, אנושישאָק, פּאָנעמונאָק, סקאָפּישאָק און פּאפּעל. פון ראַקישאָק איז זי 28 קמ.

ארום פּאָנעדעל איז א קייט פון דערפער.

דער צענטער איז געווען דאָס מארק־פּלאַץ. פון ראקישאָק פלעגט מען אריינפאָרן דורך דער הויפישער גאס, וואָס האָט זיך געצויגן ביזן מאַרק. א גרויסע שיינע תיפלה איז געשטאַנען אויפן מארק־פּלאַץ. דאָרט זיינען געווען די קראָמען, וואָס זיינען געווען צוזאַמען מיט די קרעמערישע דירות.

רעכטס פון מאַרק האָט זיך געצויגן די באַן־גאַס. פּאָנעדל האָט געהאט נאָר א קליינבאַן, וואָס די דייטשן האָבן אויסגעבויט בשעת דער ערשטער וועלט־מלחמה. די אָ קליינבאַן פלעגט פארבינדן פּאָנעדעל מיט סקאָפּישאָק און סואווענישאק.

לינקס פון מארק־פּלאַץ — דער לעבנסנערוו פון שטעטל — איז געווען די פּאזעלייקער גאַס, וואָס האָט געפירט צו סואווענישאק. דערנעבן האָט זיך געצויגן די בירזער גאס, וואָס פירט צו קוועטקי אין פּאַרעל אזש ביז בירז.

דאָס מארק-פּלאַץ אין פּאָנעדעל

אויף דער שוהל־גאס האָט זיך געפונען דער שוהל־הויף, ווו ס׳איז געווען דער בית־המדרש, די שוהל, דאָס שטיבל און די שמשים־שוהל, און דער הקדש, וווהין עס פלעגן אריינ־פֿאָרן אָרעמע לייט. אויף דער באָד־גאס איז געווען דער מרחץ.

קיין טייך און אָזיערעס האָט פֿאָנעדעל ניט געהאט. ס׳איז דאָ בלויז א בלאָטיקער פֿרודל.

די לאנדשאפט ארום פֿאָנעדעל האָט אויסגעזען זייער שיין. זי האָט געהאט א סך סע־דער און געדטנער און די הייזער זיינען געשטאנען אין צוויט און אין גרינס.

פֿארן ערשטן וועלט־קריג האָט פֿאָנעדעל געהערט צו נאָווא־אלעקסאנדראָווסקער אויעזד. נאָכן קריג איז פֿאָנעדעל געווען אָנגעשלאָסן צו ראַקישקער קרייז.

די באָפעלקערונג האָט געציילט אן ערך 150 יידישע משפחות און 50-60 קריסטלעכע פאמיליעס. די אלגעמיינע צאָל האָט זיך גערעכנט אַן ערך פון 2500 נפשות. די קריסטן פון שטעטל זיינען אלע געווען ליטווישע פויערים, וואָס האָבן זיך באשעפטיקט מיט ערד־ארבעט, האָבנדיק אייגענע פעלדער און לאָנקעס.

די יידן האָבן זיך דערנערט פון מארק. עס פלעגן פֿאָרקומען 2 יאָר־מערק. יידן זיינען געווען קרעמער, סוחרים און בעלי־מלאכות, ווי: שוסטער, שנייידער, שינדלמאכער, בלעכער, קירזנער, קצבים און פֿאָריקמאָכער. עס זיינען געווען א פאָר יידישע פֿאסטעכער. איינער פון די א פֿאסטוכער האָט געהיסן: לייבקע יודלס.

די גרעסטע געשעפטן זיינען געווען: שמעון זוסעס שניט־קראָם, וואָס ער האָט געהאט דריי טעכטער — צאָן־דאָקטוירים; איציק פינקושעוויצעס שניט־קראָם; חיים פלאקס׳ שניט־גע־שעפט; חיים־לייבס שניט־קראָם; ישראל זאלעוועצקים שוך־קראָם און זלמן פינקושעוויצעס אייזן־קראָם.

קראָמען פון עסנווארג אָדער באקאליי האָבן געהאט: מענדל זאק; בעבע יאָסעס; רחל־לאה—חיים־בערס טאָכטער; געצל מזרח; פייוועל־יאָסל־אייצע עקדעס האָט געהאט א טראקטיר. שניאור פלאקס איז געווען א פלאקס־סוחר. שרה־ברייגע איז געווען א בעקערין.

אין שטעטל זיינען געווען סוחרים פון וואלד און פון געטרעידע. עס זיינען געווען קאראבעלניקעס און עטלעכע פורמאנעס.

* * *

פֿאָנעדעלער יידן זיינען אלע געווען חסידים. דער רב, פארן ערשטן וועלט־קריג, איז געווען ר׳ משה אָגינס, א גרויסער למדן און א פיינער מענטש, וואָס איז געווען שטארק באַליבט אין שטעטל און אין אומגעגנט. זיינע צוויי טעכטער געפינען זיך אין ישראל און איינע אין יאָהאַנעסבורג. זיין זון האָט, בעת די דייטשן זיינען אריין אין שטעטל, זיך אויסבאָהאַלטן ביים גלח. דער גלח האָט זיך געווענדעט צום קריסטלעכן ד״ר שטראוס, ער זאָל אים בייהילפיק זיין צו ראַטעווען דעם רבס זון. ד״ר שטראוס האָט אָבער דעם רבס זון ארויסגעגעבן צו די דייטשן, וואָס האָבן אים און דעם גלח אומגעבראַכט.

נאָך דעם ווען הרב משה אָגינס איז נפטר געווארן, האָט דעם כסא הרבנות פאר־נומען הרב איציק דובאוו, וואָס געפינט זיך איצט אין אַמעריקע. דערנאָך איז געווארן רב ר׳ יצחק פון ריגע.

א זייער פיינע אוון דערהייבענע פערזענלעכקייט איז געווען דער שוחט זלמן ראַ־בינאָוויץ. ער איז געווען א שיינער ייד און א גרויסער למדן. דאָס גאנצע שטעטל האָט אים געאַכט. נאָך זיין טויט איז געווארן שוחט זיין זון ארטשיק ראבינאָוויץ, וואָס איז ג׳־

ווען א מאָדערנער ייד, און מחמת דעם האָט ער געהאט א סך קעגנער. ער איז ניצול גע־וואָרן און געפינט זיך איצט אין ווילנע.

פאָנעדעל האָט געהאט א סך מלמדים. די מער־באוווסטע זיינען געווען: זלמן סקייס־טער—א גמרא־מלמד; אברהם־לייב; ישעיה־בערע; ישראל; מאיר־טוביה; משהלע און חיים טעפּער, איצט אין קייפּטאַון.

די בעלי־תפילה זיינען געווען: לייבע־בערע דער מוכר ספרים, משה גרשונס און שמואל־רפאל.

פון די חשובע בעלי־הבתים אין פאָנעדעל האָבן זיך גערעכנט: משה ישראלס; הירשע-מאָטע; יאָסע־איצע עקדעס; שמעון גרימבלא; יצחק פינקושעוויץ.

* * *

אין 1915, ווען די רוסישע ארמיי האָט אָפּגעטראָטן, האָבן אין פאָנעדעל אריינגע־ריטן קאזאקן, וואָס האָבן גערופן דעם אלטן רב און אים באפוילן, אז דאָס שטעטל מוז זיך עוואקואירן אין 24 שעה. אלע האָבן גענומען אין גרויסער בהלה לויפן פון פאָנעדעל, אָבער גיך ווי די דייטשן האָבן פארנומען דאָס שטעטל און די נאָענטע געגנט, האָבן א סך זיך צוריקגעקערט. א גרויסער טייל פאָנעדעלער יידן האָט זיך עוואקואירט אין טיף־רוסלאנד און האָבן זיך צוריקגעקערט אין 1920—1922.

דאָס שטעטל, אין משך פון קריג, איז געוואָרן חרוב. די צוריקקערנדיקע יידן האָבן זיך געוואלגערט אין די שוהלן און הקדש און ווו ס'האָט זיך געמאכט.

א דאנק דער הילף פון דזשוינט און פון קרובים מעבר לים האָט זיך פאָנעדעל גיך אויפגעבויט און באקומען א מאָדערנעם אויסזען. די ליטווישע מאכט האָט דאָס שטעטל

אויסגעברוקירט. עס האָט זיך פארקניפט א האנדל, הויפטזאכלעך, מיט ראקישאק. עס האָט זיך פאַרגרעסערט די צאָל בעלי־מלאכות. עס איז געווען א גרויסע צאָל שניידערקעס, וועלכע פלעגן ווערן פארקאנקורירט דורך זייערע קריסטלעכע חברטעס.

עס האָט זיך געגרינדעט א פאָלק־באנק. דער פאַרזיצער איז געווען שמואל פינקו־שעוויץ. סעקרעטאר איז געווען הענעך קארק.

א געוויסע צייט האָט דאָס עקאָנאָמישע לעבן אין פאָנעדעל זיך שטארק פארבעסערט. אָבער די גרויסע שטייערן אויף דער יידישער באפעלקערונג האָבן פארערעמט דעם יידישן קרעמער און בעל־מלאכה.

דעם לעצטן קלאַפ האָט דאָס שטעטל באקומען מיטן אראָפנעמען די קראָמען פון מיטן מארק — דעם וויכטיקסטן חיונה־מקור פון א סך יידן. דער באפעל פון אָפּראמען דעם מארק פון קראָמען איז כלומרשט געווען דיקטירט פון ריין־עסטעטישע געפילן — פארשע־נערן דאָס שטעטל. אָבער דאָס איז געווען אין איינקלאנג מיט די „פאטריאָטישע" שטרעמונ־גען פון די וועלטלינינקעס ארויסצושטויסן יידישע קרעמער פון זייערע פאָזיציעס.

ניט געקוקט אויף די פארשיידענע פאָליטיש־עקאָנאָמישע פאזן אין דער יידישער לי־טע און אויך אין פאָנעדעל, האָט געזעלשאפטלעך אויפגעלעבט אויך אונדזער היימשטעטל. עס האָבן זיך אויסגעבילדעט פארשיידענע שאטירונגען פון דער ציוניסטישער באוועגונג, די „אגודה", די „תפארת בחורים", און ס'איז אויך געווען א לינקע באוועגונג.

עס האָט זיך געשאפן דער „מכבי", צ.ס., א „השומר הצעיר", א „החלוץ־גרופע".

דער פאָנעדעלער „מכבי" האָט געציילט איבער 100 מיטגלידער, האָבנדיק א פוטבאל־סעקציע, א דראמאטישן קרייז, א ביבליאָטעק. אפט פלעגן פארקומען ספעקטאקלען, פארלע־זונגען און אנדערע קולטור־פאראנשטאלטונגען. די אָנפירער פן מכבי זיינען געווען: וועלווע הערינג און הענעך קארק.

דער „השומר הצעיר" איז געווען א גוטע סקויט־אָרגאניזאציע, וועלכע האָט זיך פאר־נומען מיט צוגרייטן חלוצים אויף עולה זיין קיין ארץ־ישראל.

זייער אקטיוו איז געווען די לינקע באוועגונג. אין 1922 האָט זיך געשאפן די „קול־טור־ליגע". די גרינדער און אָנפירער פון דער „קולטור־ליגע" זיינען געווען: יאָסע האק, דער לערער ראטנער און די לערערין ליבע יקיר און יאנקל פאבריקאָוויץ. די „קולטור־ליגע" אין פאָנעדעל האָט געשאפן א יידישע פאָלקשול, וווּ די אונטערריכט־שפראך איז געווען יידיש. די א שול איז אנערקענט געוואָרן פון דער רעגירונג, וואָס פלעגן צאָלן די לערער און אויך אריינגע־שיקט א ליטווישן לערער. די יידישע פאָלקשול איז געשטאָנען אויף זייער א הויכער מדרגה און אפילו ווען די „קולטור־ליגע" איז געוואָרן געשלאָסן, האָט די יידישע פאָלקשול ווייטער עקסעסטירט.

ביי דער „קולטור־ליגע" איז געווען טעטיק א דראמאטישע סעקציע. די שווישפילער זיינען געווען: איצקע בין; יאָסע האק; כילקע האק; שרהקע האק; חיים האק; דער לערער ראטנער. די א דראמאטישע סעקציע פלעגט ארָאפּברענגען פרעמדע טרופּעס. די הכנסה איז געגאנגען פאר דער ביבליאָטעק, וועלכע האָט געציילט 1000 ביכער.

בעת סמעטאָנא איז געוואָרן פּרעזידענט און די רעאקציע האָט זיך פארשטארקט, האָט מען די „קולטור־ליגע" פארמאכט. די ביבליאָטעק האָבן די מיטגלידער פון דער „קולטור־ליגע", מחמת מורא פאר דער מאכט, פארברענט.

עס האָט זיך אָבער די פאָליטישע טעטיקייט פון דער „קולטור־ליגע" ניט אָפּגעשטעלט.

נאָכן שליסן די „קולטור-ליגע" האָט זיך געשאפן א געזעלשאפט „ספּאָרט", און אונטער דער אָ שילד האָט זיך ווייטער געפירט די ארבעט, הגם עס זיינען געווען פארפאַלגונגען מצד דער מאכט. עס איז איינמאָל ארעסטירט געוואָרן חנהקע און יוחנן — א ברודער מיט א שוועס־טער. מען האָט זיי אוועקגעפירט קיין פּאָנעמונע (פּאָנעמוניליס), די מיטגלידער פון פּאָנעדע־לער „ספּאָרט", מיט טויבע עוועגס בראש, האָבן געהאלטן קאָנטראָקט מיט די ארעסטירטע חברים און געזען פאר זיי ליפערן עסנווארג און נייטיקסטע זאכן.

צוליב דער פאנאטיזם פון די אגודה־ליט האָט פּאָנעדעל ניט געהאט קיין העברעישע פאָלקשול. די עלטערן, וואָס האָבן געוואָלט געבן זייערע קינדער א העברעישע דערציונג, האָבן געשיקט די קינדער קיין ראקישאָק, וווּ ס'איז געווען א גרויסער העברעישער שול־וועזן. אפילו קיין „יבנה־שול" האָט פּאָנעדעל ניט געהאט.

בכלל האָט פּאָנעדעל געהאט א פיינע יוגנט און א טעטיקע. א סך פון פּאָנעדעלער יוגנט געפינען זיך היינט אין אפריקע, ארגענטינע, בראזיליע און אין ישראל. זיי האָבן אוים־געוואנדערט, ווייל ענג איז זיי געוואָרן אין דעם אייגענעם שטעטל און שווער געווען זיך אוים־צולעבן סיי עקאָנאָמיש און סיי גייסטיק.

* * *

וועגן אומקום פון פּאָנעדעל דורך די דייטשישע מחבלים איז קיין פּרטים ניטאָ. אָבער מען דערציילט, אז די דייטשן צוזאמען מיט די ליטווישע פּוערים האָבן אלע יידן צונויפגע־טריבן אויפן מארק־פּלאַץ און זיי לעבעדיקערהייט פארברענט אונטער דער מוזיק־באגלייי־טונג פון א דייטשישן אָרקעסטער.

חיה-מלכה קרוז-גלוסאק און נחום בלאַבער

פון אונדזער שטעטל דוסיאַט

דוסיאט האָט פאקטיש אייניקע נעמען: דוסיאט—אין רוסיש; דוסעטאס—אין ליטוויש, און יידן האָבן דוסיאט אויסגערעדט בחפזונדיק: דוסאט—דושאט. דאָס שטעטל האָט זיך געפרי־נען צווישן ראקישאק, אוטיאן און נאַווא־אלעקסאנדראווסק. די נאטור־פאנאראמע איז געווען זייער שיין און פראכטיק. סאָסנע־וועלדער האָבן גערינגלט דאָס שטעטל, וואָס איז נעבן א שיינער און בריטער אָזיערע און א טייך. גרינע פעלדער און גערטנער האָבן פרילינג און זומער־צייט געדופטעט. די פאָרשטאָט פאדוסיאט איז אין די זומער־חדשים געווען א דאטשע־אָרט, וווהין עס פלעגן קומען דאטשניקעס פון די ארומיקע שטעטלעך.

די אָזיערע האָט אָפגעטיילט דוסיאט פון דוסיאטער הויף, וואָס האָט געהערט צו א פוילישן פריץ. די דאָזיקע אָזיערע האָט זיך אָנגערופן די **הויפישע** אָזיערע, דורך וועלכער מען פלעגט זומער אריבערפאָרן, מיט א פאָראָם, אויף צו קומען אין הויף. דעם פאָראָם האָט ארענדירט יאָסע גאפאנאָוויץ.

ווינטער פלעגט די אָזיערע אייגפרירן און מען האָט געקאָנט פאָרן אויפן אייז. אין שטעטל איז געווען פארשפרייט א מימרא, אז די אָזיערע מוז יעדן יאָר האָבן א קרבן. ערב פרילינג און הארבסט־צייט איז געווארן שטארק־בלאָטיק אין דוסיאט און אויף די שליאכן. די בלאָטע אין שטעטל איז געווען אזוי גרוים און טיף, אז ניט נאָר קאלאָשן פלעגן אינזינ־קען, נאָר אויך שטיוול פלעגן פארבלייבן אין די בלאָטעם.

א גרוים מארק־פלאַץ האָט זיך געצויגן נעבן דער אָזיערע און דריי הויפט־גאסן האָבן זיך געצווייגט ווי א המן־טאַש. צווישן מארק־פלאַץ און דער אָזיערע זיינען געשטאנען נאָר עטלעכע הייזער, אויך די חסידישע שוהל. דער שטח פון מארק איז געווען א פיר־עקיקער און ציילן קראָמען זיינען געשטאנען אין אלע פיר זייטן. כמעט אלע קראָמען האָבן געהאט צוגע־בויטע דירות (סאלקעס).

אקעגן דער אָזיערע—פון מארק־פלאַץ—האָט זיך געצויגן די מאָסקוויצער גאס, וועלכע האָט געפירט צו דער קריסטלעכער פאָרשטאָט פאדוסיאט, פון וואנען עס האָט געפירט א וועג, אויף רעכטס, צו סקינייקער וואלד. פון דעם דאָזיקן וואלד האָט געפירט א וועג קיין אנטאלעפט און אוטיאן. פון לינקס — דורך דעגוטץ—פלעגט מען קומען צום שאָסיי, וואָס פירט קיין נאָווא־אלעקסאנדראָווסק.

פון מארק־פלאַץ האָט זיך געצויגן די אונטערבריק־גאס, דורך וועלכער מען פלעגט פאָרן קיין אוזשפאל און ראקישאק. דער שטעטלשער טייך פערקעלעס האָט דורכגעשניטן די אונטערבריק־גאס, און צוליב דער בריק איבערן טייך, האָט זיך די גאס אָנגערופן „אונטער־בריק־גאס". ביים עק פון אונטערבריק־גאס האָט זיך געצויגן די תיפלה און דעם גלחס הויף.

דער „השומר הצעיר" אין דוסיאט

לינקס פון מארק־פּלאַץ האָט זיך געצויגן די מילנער־גאס. ביים ענד פון דער גאס איז אויף א בערגל געשטאנען א ווינט־מיל, און דורך די פענצטער האָט מען געקאָנט זען די פּליגלען פון מיל. אויב די פּליגלען פלעגן זיך דרייען, האָט מען געוווסט, אז עס איז ווינטיק און אויף פון וועלכער זייט עס בלאָזט דער ווינט. דער אייגנטימער פון דאָזיקן ווינט־מיל איז געווען דער מילנער, עליע יפה, א הויבער שיינער ייד, א למדן. ער איז געווען באַליבט אין גאנצן שטעטל.

אויף מילנער־גאס האָט זיך געפונען דער מרחץ. יאָרנלאנג איז דער בעדער געווען לייב־איצע שקאפּ. אויף די עלטערע יאָרן איז ער ארויסגעפאָרן קיין דרום־אפריקע, ווו ער האָט רואיק אויסגעלעבט זיינע יאָרן.

צווישן מילנער־גאס און מאַסקווויץ־גאס איז געווען דער שוהל־הויף, ווו ס'איז געשטאַנען דער גרויסער בית המדרש און די קליינע שוהל. הינטערן שוהל־הויף איז געווען דער ברונעם, פון וועלכן דוסיאַט האָט וואַסער געשעפּט. חוץ דעם דאָזיקן ברונעם, האָט דוסיאַט נעהאט צוויי קוואלן וואַסער, וואָס מיט וועלכע מען פלעגט קוויקן די הערצער אין די הייסע זומער־טעג. יידן פלעגן ערב־שבת קומען מיט ליימענע ליאקן צו נעמען וואַסער אויף אויפּצוקאָכן טיי אויף שבת. עס פלעגט זיך אויס שטעלן ביי די קוואלן א גאנצע רייַ יידן, און די שבת־גויע, מאזלענ׳יבע, פלעגט נעמען די ליאקן ביי די יידן און זיי אָנפילן מיט קלאָרן וואַסער.

דאָס שטעטל האָט נעהאט נאָר די אויבן דערמאָנטע נאַסן. די הייזער זיינען געווען הילצערנע, דורך וועלכע עס האָט זיך ערגעצווו ארויסגעוויזן א רויטער מויער פון א נגיד. קיין עלעקטרישע באלייכטונג איז ניט געווען און די קריסטלעכע הייזער זיינען באַדעקט מיט שטרוי. דעריבער האָט אבער דוסיאַט געברענט.

א גרויסע שריפה איז פאָרגעקומען אין דוסיאַט, אין 1905. מען דערציילט, אז א פּאָר פערד־גנבים, וועלנדיק גנבענען פערד פון די שטאַלן, האָבן זיי ספעציעל אונטערגעצונדן דאָס באָד־גאסל, און דאָס פייער האָט זיך אריבערגעטראָגן אויף מילנער־גאס. א סך גוואישע הייזער זיינען דעמאָלט פארברענט געוואָרן, און די פּויערים האָבן נערעדט, אז זיי וועלן זיך דערפאר אָפּרעכענען מיט די יידן. ס'איז געווארן אין שטעטל אומרואיק, מורא האָבנדיק פאר א פּאָגראָם. עס איז ארגאניזירט געוואָרן אין שטעטל א גרויסע זעלבסטשוץ־גרופּע פון יונגטלעבע. אויך די יונגט פון סאלאק און נאָוואָ־אלעקסאנדראָווסק האָט זיך אָנגעשלאָסן אין דער זעלבסטשוץ־גרופּע.

די פּאָגראָם־מורא איז באזונדער געווען גרויס אין די זונטאָג־ און מיטוואָך־טעג. מיטוואָך איז געווען א מארק־טאָג. עס פלעגן קומען אין שטעטל, אין די דאָזיקע טעג, א סך פּויערים פון דער סביבה.

אין איין זונטאָג־טאָג האָט טאקע דער פּאָגראָם אויסגעבראָכן. די פּויערים האָבן פון דער תיפּלה ארויסגייענדיק, אָנגעהייבן פּאָגראָמירן די יידן. די זעלבסטשוץ האָט זיך העלדיש פארטיידיקט. זי האָט אָבער וויניק געוואָר געהאט, און דער אָפּוואָר־קאמף מיט די פּאָגראָמשטשיקעס איז געווען א שווערער. די פּויערים האָבן זיך אריינגעריסן אין די יידישע גאסן, געבראָכן שויבן, אויפגעריסן קראָמען און ראבירט. די יידן האָבן זיך פארבאריקאדירט אין די קעלערס, אין דער וויבערשער שוהל. די זעלבסטשוץ האָט אויסגעשאָסן די עטלעכע קוילן און זיך פונאנדערגעלאָפן. איצע בארן, וואָס האָט זיין קראָם געהאט אויפן מארק־פּלאַץ, איז געלעגן אויפן סאלקע מיט א ביקס און האָט זיך אָפּגעשאָסן מיט די צעוישעטע

פּויערים. קיין צופֿיל קוילן האָט ער ניט געהאט, און ווען ער האָט אויסגעשאָסן די לעצטע קויל, האָבן אים די פּויערים ארונטערגעשלעפּט און זיין קאָפּ אָפּגעהאקט.

נעבן איצע באראָנס הויז האָט געוווינט רחה־לאה פּארעץ. רחה־לאה איז געווען א בלאָנדע און האָט אויסגעזען ווי א קריסטין. זי האָט זיך אין מיטן פּאָגראָם איבערגעטאָן אין קריסטלעכע קלייד־ער און איז אוועקגעלאָפּן צום גלח. זי האָט אים געפּונען אין תּיפּלה און האָט צו אים אויסגעשריען: „זיי ווילן, אז דו ביסט פּאראנטוואָרטלעך — אי פּאר גאָט אי פּאר דער מאכט—פּאר דאָס ווָאָס עס קומט פּאָר היינט אין שטעטל. איין מענטש איז שוין דער־הרגעט געוואָרן און ווער ווייסט וויפֿיל נאָך ווילן פּאלן". דער גלח האָט זיך איבערגענומען מיט אירע רייד און געהייסן דעם קלויסטער־גוי צו קלינגען אין די גלאָקן. ווען די פּויערים האָבן דערהערט אז די גלאָקן אין תּיפּלה קלינגען, זיינען זיי אלע אהינצו געלאָפּן. דער גלח האָט צו זיי געדעדט מוסר־רייד און באפוילן אָפּצושטעלן דעם פּאָגראָם.

שרה־לאה שיין, די באָבע (אקושערקע) אין שטעטל.
געשטאָרבן אין עלטער פון 99 יאָר.

מען האָט צוגעזויסן געגעבן דער נאטשאלסטוואָ אין נאַווּ - אלעקסאנדראָווסק, וואָס האָט ארויסגעשיקט א ראָטע קאזאקן, וועלכע האָבן די פּאָגראָמשטשיקעס פונאנדערגעטריבן און די אָנפירער אין קייטן געשמידט.

די הויפט־אָנפירער פון פּאָגראָם זיינען געווען די פויערים: וועגעזינדעס; בארזדעס; קאיטקעס; פאקאלנעס און אנדערע. זיי זיינען פארמשפט געוואָרן אויף יאָרן־קאטאָרגע.

די קאזאקן זיינען געשטאנען אין דוסיאט א לאנגע צייט. זייער קוואַרטיר איז געווען ביי משה־לייבן. אז עס האָט זיך אין גאנצן איינגעשטילט, זיינען זיי אוועקגעפאָרן. מ'קאָן זאָגן, אז נאָר צוליב דער העלדישער יידישער פרוי, רחה־לאה, איז דאָן דאָס שטעטל גערא־טעוועט געוואָרן.

אין 1908 האָט ווידער שיעור ניט אויסגעבראָכן א פּאָגראָם. דער דוסיאטער ייד, יואל, האָט געקויפט א קו אין דאָרף קאראן, וואָס איז 6 ווירסט פון שטעטל. עס ווייזט אויס, אז ער האָט דעם פויער אינגערעדט, אז די קו איז א יאָלאָווע (ניט קיין קעלביקע). דערנאָך האָט דער פויער זיך דערוווסט, אז די קו איז געווען א קעלביקע. ער האָט דעם יידן פארנארט צו זיך אין הויז און אים געוואָלט דערהרגענען.

די דאָזיקע נייעס האָט זיך פארשפּרייט בליצשנעל. די יידישע יוגנט איז זיך צונויפ־געקליבן און מען האָט אָפּגעראטעוועט יואלן.

עס האָט זיך דערנאָך לאנג געטומלט אין שטעטל. די דוסיאטער יידן האָבן זיך גע־שראָקן טאָמער וועט ווידער אויסברעכן א פּאָגראָם.

אין 1910 האָט אויסגעבראָכן גאָר א גרויסע שריפה. עס האָט אָפּגעברענט כמעט גאנץ דוסיאט. עס איז נאָר געבליבן די חסידישע שוהל, איצע משיחס און הענדל קאהאסעס הייזער. שווער צו באשרייבן די טראגעדיע פון שטעטל. מענער, פרויען, קינדער און אלטע לייט זיינען געלעגן אויף די זומפּיקע לאָנקעס. אלע האָבן פארלאָרן זייער האָב און גוטס. קיין־דער האָבן געווינט הארציסנדיק, אָבער קיינער האָט אויף זיי קיין אַכט ניט געלייגט, ווייל אלע זיינען געווען שטארק פארצאָגט.

עס זיינען אָבער גיך געקומען פורן פון די ארומיקע שטעט און שטעטלעך, ברענגענ־דיק עסן און קליידער פאר די נישרפים. מען האָט אויך צונויפגעקליבן אין די שטעטלעך א היבשע סומע געלט. און פון אמעריקע און אפ־יקע איז אויך אָנגעקומען הילף אויף אויסבויען דאָס שטעטל. מען האָט ווידער אויסגעבויט דעם גרויסן בית־המדרש. אין 1912 איז דאָס שטעטל אויסגעבויט געוואָרן.

* * *

אין דוסיאט זיינען געווען 200 יידישע משפחות. לויטן איספּעקציע־בוך פון די פּאָלק־בענק פון 16־טן יאנואר, 1927, זיינען געווען 704 נפשות. ביים ברעג שטעטל האָבן געווויינט די גויים — אפשר נאָר א הונדערט נפשות. די קריסטן זיינען געווען ליטווויינער. א סך יידן האָבן זיך פארנומען מיט קלייַנהאנדל און האנטווערקעריי. אייניקע יידישע משפחות האָבן געלעבט פון לאנדווירטשאפט, מיינסטן אויף ארענדירטער ערד. 30 יידישע קראָמען זיי־נען געווען. די גרעסטע געשעפטן זיינע געווען ביי דער אויבן דערמאָנטער רחה־לאהן פּארעץ; ביי בערציק לעוויט און חיים־לייב אייזעלמאן; ביי הענאך קאהאם און ביי דער פרוי

די הנהלה פון „השומר הצעיר" אין דוסיאט
פון רעכטס צו לינקס: רחל בלאכער (איצט אין דרום־אפריקע); העניע שלעפ (אומגעקומען); יואל זייף (איצט אין ישראל); חוה שוב און נח פארעץ (אומגעקומען).

פון רעכטס צו לינקס (שטייען): גרשון בארַאן, אומגעקומען אין די פארטיזאנער־קאמפן; מיכה בא־רַאן (אין ישראל); גיטע בארַאן (אומגעקומען); אליהו פּאַרעץ; יהודה בארַאן (אומגעקומען); יוסף בארַאן, אומגעקומען אין די פארטיזאנער-שלאכטן; אלתר בַּארַאן; אסתר בארַאן; אליהו בַּארַאן, אומגעקומען אלס פארטיזאן.

עבער. איר מאן איז געווען אן אדוואקאט און מלא וגדוש סיי מיט תורה און סיי מיט חכמה. ער איז געווען א למדן מופלג.

די גרעסטע ריי קראָמען איז געשטאנען נעבן דער אָזיערע. דאָס זיינען געווען די קראָמען פון די לעוויטס אָדער ווי מ'האָט זיי גערופן: די יוזינטער. זיי זיינען געווען שטארק אָנגעזעון מיט זייער לומדות און יחוס.

מיטוואָך איז געווען אין שטעטל א גרויסער מארק-טאָג. פון דעם איינציקן טאָג אין דער וואָך האָבן די יידן געצוויגן זייער חיונה. עס פלעגן אויך פאָרקומען צוויי יאָר-ירידן, וואָס זיינען געווען א גרויסע געשעעניש אין שטעטל.

פארן ערשטן וועלט-קריג האָט דוסיאָט געפירט אירע מסחרים מיט דווינסק, וווהין מען איז געפאָרן מיט אָקס און וואָגן. קיין באָן-סטאַנציע איז אין דוסיאָט ניט געווען. די נאָענטסטע באן-סטאנציע איז געווען אבעל. אָבער ביזן ערשטן וועלט-קריג האָט מען וויניק פארקערט מיטן באן, מיינסטן איז מען געפאָרן מיט פערד.

אין דוסיאָט, ווי אין אַנדערע טיפיש-יידישע שטעטלעך, זיינען געווען קאראבעלניקעס, שוסטערס, שניידערס, שמידן און אנדערע בעלי-מלאכות, און אויך קצבים. עס איז געווען נאָר אין קירזנער און אין סטאָליער. אבא אילגיסילער איז געווען דער אייניציקער סטאָליער אין שטעטל. הגם אויך די עלטערע יאָרן איז ער געוואָרן בלינד, דאָך האָט ער געארבעט. ס'איז געווען לאָזער דער טעפער, וואָס פלעגט מאכן פאליווע און עס פארקויפן אויפן מארק. ישראל-שואל האָט געמאכט ראָזינקע-ווין און פלעגט עס פארקויפן אין אלע ארומיקע שטעט און שטעטלעך; א שיינע פערזענלעכקייט איז געווען ד"ר דרויאן, איצט אין ישראל; מאיר צירלין — א שניט-קרעמער וואָס איז א למדן, איצט אין אמעריקע; ר' אבא שליאמאוויץ, דער פאָטער פון ניט לאנג פארשטאָרבענעם רעוועראנד שלאמאוויץ, וואָס האָט די לעצטע יאָרן געווינט אין יאָהאנסבורג, און געווען א מחבר פון א פאָר ביכער.

די רייכסטע און אנגעזעענסטע יידן זיינען, חוץ דער משפחה לעוויט, געווען משהלייב זיוו, וואָס האָט געהאט א שענק און ביי אים פלעגן איינשטיין אָנגעזעענע געסט און נאטשאלניקעס; חיים לייב אידלמאן און עמנואל שלעפ, וועמענס 2 זין זיינען איצט אין ישראל.

* * *

דאָס שטעטל האָט געשמט מקדמונים מיט זיינע לומדים און בעלי-תפילהס.

דער דוסיאָטער רב פארן ערשטן וועלט-קריג איז געווען הרב נאָטעלע סילווער. ער איז נפטר געוואָרן פארן קריג. זיין זון איז איצט א באווסטער רב אין אמעריקע.

דוסיאָט האָט געהאט 5-6 חדרים, אויך א חדר מתוקן. די מלמדים זיינען געווען: אלתר שיין, וואָס איז געווען א למדן; משה פאסעלער—א סופר און א למדן; משה קארפעלס; משה-עליע; לייב-איצע; אברהם-משה דער גמרא-מלמד; שואל דער גמרא-מלמד, און חיים-לייב. דער רבי אין חדר מתוקן האָט געהייסן יחיאל. ער איז געווען באווסט פאר א גוטן העברעישן לערער.

חוץ די חדרים האָבן יידישע קינדער, פארן ערשטן וועלט-קריג, געלערנט אין דער רוסישער „נאָראָדנאָיע אוטשילישטשע".

פיינע יידן האָט דוסיאָט געהאט. מענטשן מיט ספעציפישע כאראקטערן. א שטארק-כאראקטעריסטישער טיפ איז געווען: שרה-לאה שיין, וועלכע האָט געלעבט ביזן טיפן עלטער פון 99 יאָר. זי פלעגט מאכן א לעבן פון שטעלן באנקעס און פיאווקעס, זייענדיק א האלבע

פעלדשערין און א באָבע (אקושערקע). צו אלע קרענק האָט זי געהאט איין רפואה. אינטערעסאנטע טיפֿן זיינען געווען: חיים אהרון דער אפטייקער, וואָס איז געווען דעם רבם אן איידעם, און זאול דער פעלדשער. א גאָר שיינע פּערזענלעכקייט איז געווען דער שוחט ר' שואל־דוד. ער איז געווען א גרויסער למדן.

מרדכי יאָפּע אין בוך „ליטע", וואָס איז דערשינען אונטער דער רעדאקציע פון ד"ר מענדל סודארסקי, אוריה קאצענעלבאגן און י. קיסין, באשרייבט באריכות וועגן דעם שוחט ר' שואל דודן:

„ער איז געווען א הדרת פּנים, א למדן א פּקח, א בעל מדות. נישטאָ אזוי פיל פינגער אויסצורעכענען אלע מעלות פונעם דאָזיקן ייד. מ'האָט געהאט אין אים אמונה; מ'האָט געהאט פאר אים דרך־ארץ. א שאלה—האָט ער פארענטפערט. אן עצה—האָט ער געגעבן. א גוט ווארט—האָט ער געזאָגט. א מחלוקת—האָט ער אויסגעגלייכט. האָט מען געהאט א שמחה—ר' שואל־דוד האָט זיך אין איר משתתף געווען. א צרה, חלילה—האָט ער געטרייסט, וואָרעם ווי דען אַנדערש האָט עס געקענט זיין?

ביי די גרעסטע מחלוקתן פלעגט ער זיצן אין זיין פאטעל אָנגעשפּאַרט, בהרחבהדיק, ווי פּסח צום סדר און אויסהערן רואיק די צדדים. און דערנאָך האָט ער זיי אויסגעגלייכט על צד היותר טוב".

כאראקטעריסטישע טיפֿן זיינען געווען: ר' אליהו אהרון דער בעל־קריאה, הענעך קראם און הירשע ראובנס דער בונטאַר. ער האָט תמיד געלעבט אין דחקות, הונגערנדיק לויט אלע דינים. ער האָט דעריבער געטראָגן א שטארקע שנאה צו די „פּני", וואָס איז, לויט זיין מיינונג, געווען א באנדע צבועקעס, גאָטס סטראפּטשעס.

באזונדערע טיפֿן זיינען געווען: דער מלמד עליע שרה מירעס, מיט זיין גוטסקייט און

א חלוץ אויף הכשרה אין דוסיאָט

רחמנות אויף אַלעמען; פינעע דער פארבער מיט זיין גרויסן דרך־ארץ פאר א למדן, הגם ער איז געווען שטומפּיק אויף עברי; איציקל עסק אַדער איציקל דער מוליער, וואָס איז געווען אפּיצימאנציק יידעלע און גאָר א גרויסער קבצן; לייבעלע „ניע-רוש", וואָס דער דאָזיקער צונאָמען איז אים צוגעאייגנט געוואָרן צוליב דעם, וואָס ער האָט געוואָלט אוועק־גנבענען א קירבעם פון א פּויערישן וואָגן, און דער פּויער האָט אים געכאפט, און שארף א זאָג געטאָן: „ניע־רוש!" (טשעפּע ניט!).

* * *

די ערשטע וועלט־מלחמה האָט דוסיאט אויסגעמידן. קיין מיליטער איז דורך דוסיאט ניט דורכגענאנגען, און וועו מען האָט זיך דערוווסט, אז די רוסן טרעטן אַף און עס האָבן זיך דערהערט הארמאטן־שאָסן, האָט מען זיך נענומען פּאַקן, אָבער מען האָט נאָך ניט באַ־וויזן ארויסצופאָרן, זיינען די דייטשן אריין און אלע זיינען געבליבן א היים.

אין שטעטל זיינען, איידער די דייטשן זיינען אריין, געקומען בעזשענצעם פון וויל־נע. די דוסיאטער יידן האָבן זייער וואַרעם און ברידערלעך אויפגענומען די ווילנער יידן.

אין דער צייט פון דער דייטשישער אקופּאציע בעתן ערשטן וועלט־קריג האָט דוסיאט ניט שלעכט געלעבט. די געשעפטן זיינען געבליבן אָפן און מען פלעגט פאָרן נאָך סחורה קיין פאָנעווועזש. איבערהויפּט פלעגט מען האנדלען מיט די ארומיקע דערפער, וווּ מען פלעגט אייגקויפן פּראָדוקטן און זיי פארקויפן אין די ארומיקע שטעטלעך.

נאָכן קריג איז די עקאָנאָמישע לאגע פון דוסיאט זיך ניט פיל געענדערט. היות דווינסק האָט געהערט צו לאַטווייע און פאָנעוועזש איז געווען ווייט, האָט מען געמסחרט מיט ראקישאק. אָבער קולטורעל און גייסטיק האָט זיך דאָס שטעטל געענדערט אויף ניט צו דערקענען.

די באלפור־דעקלאראציע האָט אריינגעבראכט א נייעם נאציאָנאלן גייסט. די אלטע חדרים זיינען ארוים פון דער מאָדע. עס איז געגרינדעט געוואָרן א תּרבות־שול. דער מנהל פון שול איז געווען הלל שווארץ און די לערערס זיינען געווען: יודל שלעפּ און לייבציק נאָרדאָן.

עס זיינען געגרינדעט געוואָרן אָוונט־קורסן פאר דערוואקסענע. די לערערס אויף די קורסן זיינען געווען: בערל לעוויט. וואָס איז איצט אין יאהאנעסבורג, און דער לערער־פּער־סאָנאל פון בית ספר. עס איז אויך געשאפן געוואָרן א מכבי־ארגאניזאציע, וועלכע האָט געציילט 50 מיטגלידער, און עס האָט זיך געעפנט א ביבליאָטעק, עס איז אויך געווען א דראַמאטישע סעקציע, וואָס פלעגט אָפט אויפפירן פּאַרשטעלונגען.

עס איז אויך געווען אן אקטיווע חלוצים־גרופּע.

עס איז געגרינדעט געוואָרן אין 1924 א פאָלק־באנק. די אָנפירערס פון באנק זיינען געווען דוד שווארץ און יאָסעל פּארעץ. די צאָל מיטגלידער פון פאָלק־באנק איז געווען 152, פון די פאָלגענדיקע פּראָפעסיעס: האנטווערקער: 53; קרעמער און הענדלער: 78; געטנירער: 4; ארבעטער און פורמאנעס: 8; אָנגעשטעלטע 2; פרייע און פארשיידענע פּראָפ.: 7. די אָרטי־קע פ.ב. האָט אריינגענומען אין איר טעטיקייט דוסיאטער ראיאן און אויך אנטאלעפּט.

דוסיאט איז געווען א מער־מתנדישע שטעטל. אין דער צייט פון יידישן מיניסטער־יום אין ליטע איז געווען א פולבארעכטיקטע קהלה, וועלכע האָט אָנגעפירט מיטן גאנצן יידיש-נעזעלשאפטלעכן לעבן אין שטעטל.

עס איז אויך נעווען א לינקע באוועגונג אין דוסיאַט. דאָס שטעטל האָט אַרויסגעגעבן באוואוסטע פּערזענלעכקייטן. איינער פון דער משפּחה לעווית האָט שטודירט אין דייטשלאנד, ווו ער האָט נעקראָגן דעם טיטל ד"ר פילאָסאָף, און ווען ער איז נעקומען אויף א באזוך אין דוסיאַט, האָט מען אים נעמאכט א גרויסן באנקעט.

פּן דוסיאַט שטאמט ישראל יפה, דער שרייבער און מיטארבעטער פון קאָוונער „די יידישע שטימע", און מרדכי יאָפּע—דער פּאָעט און שרייבער, ווָאס נעפינט זיך איצט אין קאַנאַדע.

אומגעקומען זיינען די דוסיאטער יידן צוזאמען מיט די יידן פון סאלאק און אנטא־ לעפּט נעבן דאָרף דעגוטיז, 17 ווייאָרסט פון דוסיאט.

הייליק איז זייער אָנדענק !

אריה איידלמאַן און **יצחק גולים (געלי)**

אַנטאַלעפּט

אַנטאַלעפּט איז געווען א טיפּיש-יידישע קליין-שטעטעלע אין ליטע, און האָט גע־הערט צו נאָוואָ־אַלעקסאנדראָווסקער קרייז. עס איז געווען 10 רוסישע וויאָרסט פון דוסיאַט, 6 וויאָרסט פון דווינסק־ווילנער שאָסיי, און איר נאָענטע באַן־סטאַנציע איז געווען אוטיאַן. קיין גרויסע אומגעבונג פון דערפער האָט אנטאלעפּט ניט געהאט און די פּויערים פלעגן פאר־קויפן זייערע סחורות, על פּי רוב, אין קרייז־שטאָט נאָוואָ־אַלעקסאנדראָווסק־עזשערעני און ראקישאָק. אזוי ארום איז די לאגע פון די אנטאַלעפּטער יידישע קרעמער און בעלי־מלאכות גע־ווען א גאנץ־שווערע, ווייל דער מסחר און ארבעט־באשטעלונגען פלעגן, מיינסטן, פארבייגיין אנטאַלעפּט.

דער איינציקער וויכטער מקור פון פּרנסה איז געווען דער אָרטיקער מאָנאַסטיר, ווו עס האָבן זיך אויפגעהאלטן אן ערך 100 פרויען־מאָנאשקעס. דאָס איז געווען א פּראוואָס־לאוונער מאָנאסטיר, וואָס האָט געהאט די אויפגאַבע צו פּראָפּאגאנדירן און פארשפּרייטן דעם פּראוואָסלאוונעם גלויבן צווישן די קאטיילישע ליטווינער און פּאָליאקן.

פון מאָנאסטיר האָבן געהאט פּדיון די קרעמער, מוליארעס, בויערס, וואָס האָבן אָפט רעמאָנטירט די מאָנאסטיר־געביידע, און בעלי־מלאכות.

א גרופּע אנטאלעפּטער חלוצים פאר זייער עולה זיין קיין ארץ-ישראל

די יידישע באפעלקערונג האָט געלעבט אין אָרעם-לעבן. קיין ירידים און יאָרמערק ווי אַנדערע שטעטלעך האָט אנטאלעפט ניט געהאט.

עס זיינען אין שטעטל געווען 80 יידישע פאמיליעס, בערך 400 נפשות. עס זיינען געווען 10 קרעמער. באַוווסט איז געווען דאָס געשעפט פון נחמן לעווין, ווָאס האָט געהאט א גרויסע שניט-קראָם. זיינע קינדער זיינען געווען: משה לעווין, לייזער לעווין און הרב בערל לעווין. עס איז געווען באַוווסט יאָסע דער קרעמער, ווָאס האָט געהאט א גרויסע מעל-קראָם.

דער מלמד, איצע-בענציע, אין מילישטער, אין ערשטן וועלט-קריג

בעלי מלאכות זיינען געווען ווייניק. מיט שוסטערייַ האָבן זיך פארנומען 3-4 פערזאָן; מוליארעס זיינען געווען 2 אָדער 3. עס זיינען געווען 2 טאָקערס; 1 גארבער און דער שניידער ליפע. קיין פאבריקאציע איז ניט געווען חוץ א בערשט-מאשין. עס זיינען אָבער געווען אַ סך קאראבעלניקעס.

זייער שלעכט איז געווען די יידישע לאגע אין דער צייט פון דער דייטשישער אָקופאציע בשעת דעם ערשטן וועלט-קריג. ווי די דייטשן זיינען אריינגעקומען, זיינען די מאָנאסטיר זשאשקעס פון מאָנאסטיר זיך פונאנדערגעלאָפן, און דער דייטשישער שטאב האָט זיך דאָרט איינגעקוואַרטירט.

כמעט אלע יידן זיינען געבליבן דאָמאלט אויף די ערטער און זיך ניט עוואַקואירט טיפער קיין רוסלאנד. נאָר צוויי יידישע משפחות האָבן פארלאָזן זייערע היימען און אוועקגעוואַנדלט אין די רוסישע גובערניעס.

* * *

דאָס יידישע גייסטיקע לעבן איז געווען רעליגיעז, ווי אין אלע יידישע שטעטלעך פון ליטע. אנטאלעפט האָט געהאט א נאָמען מיט דער „אנטאלעפטער רבנות". די רבנים האָבן געלעבט אין אָרעם-לעבן און זייער פרנסה איז געווען: צו האלטן דעם פארקויף פון הייוון, שמורה-מעל, אתרוגים און אנדערע ארטיקלען פון רעליגיעזן באדארף. דאָס איז געווען זייער איינציקער מקור פון פרנסה.

די גרויסע יחוסדיקע מדרגה פון אנטאלעפטער הבנות איז געווען צוליב דעם, ווָאס אין דער צווייטער העלפט פון 19-טן י"ה האָט דאָרט פארנומען דעם כסא הרבנות אויינער פון די ליטוויישע יידישע גדולים — ר' יודל אנטאלעפטער ז"ל. אויסער זיין גדלות אין תורה איז ער געווען א חכם עתיק, א מעוהב בין הבריות. זיין נאָמען איז געווען באַוווסט אין

דער גאנצער אומגעבונג און פון גאנץ־ווייט פלעגט מען אים פארבעטן צו זיין בורר אין פארפּלאָנטערטע דין־תורה'ס. ווען אין נאָוואָ־אַלעקסאנדראָווסק איז אין אָנהייב פון 20־טן י"ה נפטר געוואָרן דער מרא דאתרא און זיי האָבן אזוי גיך ניט געקאָנט געפינען קיין ממלא מקום און ר' יודל האָט צוליב זיין עלטער ניט געוואָלט אָננעמען בקביעות דעם כסא־הרבנות, האָט אנטאַלעפּט אויסגעליען ר' יודלען אויף 2 יאָר אָנצופירן מיט דער נאָוואָ־אלעקסאנדראָווסקער קהילה.

הרב הגאון ר' יודל האָט געשטאמט פון א לאנגער רבנישער יחוס־קייט, פון ווילנער און שירווינטער גדולים.

נאָך זיין טויט האָט מען געזאָלט אויסקלייבן פאר א רב זיין איידעם ר' דוד נח קאָוו־נאט, אָבער זעענדיק, אז עס זיינען דאָ אין שטעטל חלוקי דעות וועגן זיין קאנדידאטור, האָט ער אליין רעזיגנירט און ער האָט זיך באזעצט אין באלאווסק, לאטוויע, וואו ער איז געווען רב אייניקע יאָר, זייענדיק באליבט ביי דער גאנצער יידישער באַפעלקערונג.

איינער פון די רבנים אין אַנטאַלעפּט איז געווען הרב זלמן טוביה מארקאָוויץ, וואָס איז אומגעקומען אויפן „ניינטן פאָרט" אין קאָוונע, צוזאמען מיט זיין זון, הרב חיים שמשון, מחבר פון ספר „דבר החיים" (אן אייניקל פון „שם הגדולים החדש השליש"). ר' חיים זלמן איז אויך געווען א פענאמענאַלער בעל זכרון אזוי ווי זיין זיידע ר' משה מארקאָ־וויץ, און איז געווען בארימט אין דער ישיבהשער וועלט ווי א בקי.

אין „חורבן ליטע" פון הרב אפרים אָשרי ווערן געבראכט מערקווערדיקע פּרטים פון ר' משה מארקאָוויץ, וואָס איז געווען א פּשוטער ייד, א שוסטער פון פאַך און ער האָט אַפילו ניט געקאָנט שרייבן, דאָך האָט ער ארויסגעגעבן זיין ווונדערבארן היסטאָרישן ווערק וועגן לעבן און שאפן פון די ליטווישע רבנים אין משך פון הונדערטער יאָרן.

עס ווערט געבראכט אין דער אויבן דערמאָנטן בוך דאָס פאָלגענדיקע וועגן ר' משה מארקאָוויץ ז"ל:

„זיין זכרון איז געווען א פענאמאלער. א בור שאינו מאבד טפה. ער פלעגט שטענ־דיק אַרומגעטראָגן מיט זיך א ביכל, און פון כאָליאווע פון זיין שטיוול פלעגט ער ארויסנעמען אַ בליי־פעדער און בעטן אימיצן, מען זאָל פארשרייבן וואָס ער זאָגט. ער איז געווען א מענטש פון מיטעלן וווקס, מיט א קאלטונאוועטער באָרד. דאָס גאנצע פּנים באַוואַקסן, מער ווי די נאָז און אויגן האָבן זיך ניט אַרויסגעזען פון זיין פּנים. געלעבט האָט ער אין הונגער און נויט, ווייל ער איז געווען פארנומען מיט זיינע ספרים, האָט ער פארנאכלעסיקט זיין שוס־טעריי. פלעגט טאקע זיין פרוי טענהן, אז „דאָס ביכל איז מיין מלאך־המות", זינט ער האָט זיך אריינגעלאָזן אין שרייבעריי, האָט דער הונגער זיך אריינגעריסן אין שטוב. זיינע צוויי טיילן פון „שם הגדולים החדש השלישי" האָט ער אָפּגעדרוקט פאר זיין לעבן. ער איז געשטאָרבן אין על־טער פון 81 יאָר, אין גאָרזד.

* * *

עס האָט זיך טיילווייז געענדערט דער יידישער לעבנשטייגער נאָכן צווייטן וועלט־קריג. עס איז מאָדערניזירט געוואָרן די דערציונג פון די קינדער. אייניקע עלטערן האָבן געשיקט לערנען זייערע קינדער אין אנדערע שטעט. נאָך פארן צאַרישן רעזשים האָבן

יידישע קינדער זיך געלערנט אין דער „נאראדנאיא אוטשילישטשע", וואס איז געווען א פאר וויאַרסט פון אַנטאַלעפּט.

אייניקע חדרים זיינען געווען אין אנטאלעפּט. דוד הירש געלי, דער פאטער פון יצחק גולים (נעלי), האט געלערנט מיט זיינע תלמידים גמרא. ער האט זיי אויך געלערנט שרייבן רוסיש, און מיט זיי אויך געלערנט תנך און העברעיש. א גוטער מלמד איז געווען איצע־בענציע, וואס איז אויך געווען דער בעל־קריאה.

די יוגנט האט אין די 20־ער און אין די 40־ער יאָרן אָנגעהויבן פארלאָזן אנטאלעפּט צוליב עקאָנאָמישע סיבות און דער עיקר צוליב דעם, וואס זי האט ניט געזען פאר זיך קיינע אויסזיכטן.

א סך פון די יוגנטלעכע האָבן עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

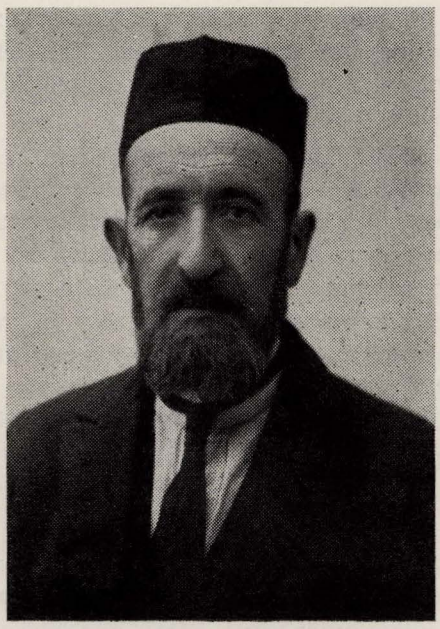

דער גמרא מלמד, דוד־הירש געלי

יידן אין דערפער

נתן בריגקמאַן

יוזינט

א.

יוזינט איז אייגנטלעך געווען מער דאָרף ווי שטעטל, וואָס האָט געציילט אן ערך פון 60-70 משפחות, און יידן זיינען סך-הכל געווען 12-13 געזינדן. די יידן אין יוזינט האָבן זיך באשעפטיקט מיט קרעמעריי און מלאכות. די ליטווישע באפעלקערונג האָט זיך אויסשליסלעך פארנומען מיט ערד-ארבעט.

דאָס דאָזיקע גרויסע דאָרף האָט געהאט א תיפלה, וואָס האָט צוגעצויגן די ארומיקע פויערים, וועלכע פלעגן קומען אלע זונטאָג צו אָפריכטן זייערע תפילות, און פאראיינם אויסקויפן אין די יידישע קראָמען אלע נייטיקע ארטיקלען. היות קיין וועכנטלעכן מארק האָט יוזינט ניט געהאט, איז זונטאָג געווען דער גרעסטער פֿדיון-טאָג הן פאר די קרעמער און הן פאר די בעלי-מלאכות. עס פלעגן פאָרקומען צוויי יאָרמארק, אויף וועלכע ס'האָבן מיט אומגעדולד געווארט יידן און קריסטן. די יאָר-מארק זיינען געווען די גרעסטע געשעענישן אין יוזינט.

דאָס לעבן האָט זיך געפירט געמיטלעך און רואיק. יוזינט איז געשטאַנען אויף א בערגל נעבן א גרויסער אָזיערע, זייענדיק ארומגערינגלט מיט פעלדער און לאָנקעס. די באציונגען מיט דער ליטווישער באפעלקערונג זיינען געווען גאנץ באפריידיקנדיקע. קיין שוהל אָדער בית המדרש האָט ניט געהאט יוזינט, קיין שוחט און קיין רב אויך ניט. דערפאר האָט יוזינט געהאט א שיינעם יידן, א גרויסן למדן, ר' אברהם-הירשע לעווית. ער האָט אין זיין יוגנט געלערנט אין ישיבות און האָט געהאט סמיכות אויף רבנות. ער האָט געפסקנט ווען ניט ווען א שאלה, ווען עס האָט זיך געמאכט. ער האָט ניט געוואָלט זיין אן אָפיציעלער רב. ער האָט געפירט גרויסע געשעפטן און האָט באזיצט עטלעכע הייזער. ער איז געווען אָנגעזעהן אין דער גאנצער געגנט, און איז אויך געווען באוווסט אלם א גוטער שאך-שפּילער.

אין איינעם פון ר' אברהם-הירשעם הייזער איז געווען איינגעאָרדענט א שטענדיקער מנין. אין איין האלבער שטוב האָבן געדאוונט די מענער און אין דער צווייטער העלפט—די פרויען.

א גאנצע וואָך האָט געדאוונט פארן עמוד דער שוסטער נפתלי סאפּאָזשניק, אָבער אין די שבתים און יום-טובים האָט געדאוונט פארן עמוד אברהם הירשע לעווית.

הגם ווי מ'האָט גערעדט האָט אברהם הירשע לעווית געהאט קבלה אויף שחיטה, אָבער ער האָט זיך מיט דעם ניט פארנומען. כמעט אלע יידן פון שטעטל האָבן זיך פארנומען מיט קצבות, און אויף שעכטן סיי עופות און סיי דקות און גסות האָט פעלן געבראכט דעם קאמייער שוחט אָדער מ'האָט געפירט צו שעכטן אין קאָמיי, וואָס איז געווען 12 ק"מ פון יוזינט.

אין שטעטל איז געווען א חשובער בעל-הבית, חיים-יודל בריקמאַן, וואָס האָט געהאט זיבן זין און דריי טעכטער. ער האָט געהאט א קראָם און פלעגט זיך אויך פארנעמען מיט קצבות. איבערהויפט פלעגט ער ארענדירן פעלדער פון די ארומיקע פויערים און ער, צוזאמען מיט זיין משפחה, האָבן באַארבעט די ערד.

ער, חיים־יודל בריקמאן, פלעגט ברענגען א מלמד פאר זיינע קינדער. ביים דעם זעלביקן מלמד האָבן שוין געלערנט אויך די איבעריקע קינדער פון יוזינט. יעקב בלאכער, דער ברודער פון נחום בלאַכער, וואָס געפינט זיך אין יאָהאנעסבורג, איז אין די 30־ער יאָרן געווען שוהט און מלמד אין יוזינט.

אין די צוואנציקער יאָרן איז אין יוזינט אראָפגעבראכט געוואָרן א מאָדערנער מלמד וואָס פלעגט די קינדער אויך לערנען העברעיש און אנדערע וועלטלעכע לימודים. עלטערע קינדער פלעגן פאָרן לערנען אין ראקישאָק, וואָס איז געווען פון אונדז 27 ק"מ.

ראקישאָק איז געווען דער צענטער, די קרייז־שטאָט, און אויך די נאָענטע באן־סטאנציע. מען פלעגט אָפט פאָרן קיין ראקישאָק אין פארשיידענע אנגעלעגנהייטן, ווי דערלויבעניש געווינסע פאָרמאליטעטן אין די רעגירונג־אמטן, צו דאָקטוירים און צו אייגקויפן סחורות. פאר יוזינט איז ראקישאָק געווען א כרך און קאמיי—א שטאָט.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך געענדערט און ס'איז טיילווייז מאָדערניזירט געוואָרן דאָס יידישע לעבן, הויפטזאכלעך, א דאנק דעם וואָס די עלטערן האָבן זיך אָנגעשטרענגט צו געבן מער בילדונג די קינדער, וועלכע פלעגן פאָרן לערנען אין ראקישאָק און אין אנדערע ערטער. די קינדער פלעגן קומען אויף יום־טוב און אין דער פעריען־צייט קיין יוזינט, מיטברענגענדיק נייע געדאנקען, שטרעבונגען און נייע אידייען.

עס פלעגט זיך באקומען פון קאָוונע „די יידישע שטימע" און מען האָט אבאָנירט ביכער אין די ביבליאָטעקן פון די שכנישע שטעטלעך. עס פלעגן אָפט פאָרקומען צוזאמענקומען, אויף וועלכע מען פלעגט דיסקוטירן פארשיידענע פראָבלעמען.

הויפטזאכלעך איז יוזינט געווען ציוניסטיש געשטימט און יוגנטלעכע זיינען געפאָרן אויף הכשרה און דערנאָך עולה געווען קיין ארץ־ישראל, נאָר פריער איז מען געפאָרן קיין אמעריקע, דערנאָך האָט מען עמיגרירט קיין דרום־אפריקע, און שפעטער האָט מען, מיינסטן, עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

* * *

ס'איז נענוי ניט באַווּסט ווי די יידן פון יוזינט זיינען אומגעקומען. עס ווערט דערציילט, אז מיט פיל יאָרן צורוק האָבן זיך עטלעכע גויים אָנגעשיכורט און אָנגעהייבן ברעכן יידישע פענצטערס ביז זיי זיינען צוגעקומען צום הויז פון חיים־יודל בריקמאן. ס'האָט נאָך געלעבט מיין זיידע יצחק בריקמאן, וועלכער איז ארוים מיט א שטיק אייזן און אייניקע פויערים אזוי צעממיתט, אז זיי זיינען געלעגן צום בעט. אייניער פון די פּ פויערים איז געבליבן א קאליקע, וואָס האָט געשוואָרן, אז אויב ניט ער, וועלן זיינע קינדער אָדער קינדס קינדער זיך אָפּרעכענען מיט די יידן.

אין פארלויף פון די לעצטע פופציק יאָר פלעגט די משפּחה די פּ רייד אָפט דערמאָנען, און ס'איז א סברא, אז אָט די משפּחה האָט טאקע אומגעבראכט אלע יוזינטער יידן.

די פאָלגענדיקע יידן האָבן געלעבט אין יוזינט.

דריי ברידער סאָפאָזשניק מיט זייערע משפּחות, וואָס האָבן זיך פארנומען מיט שוסטערייַ. איין זון פון דער משפּחה סאָפאָזשניק געפינט זיך אין אפריקע. דאָ רופט ער זיך: לעווי. די זעלביקע משפּחה האָט געהאט איין זון יהושע־יהודה, וואָס האָט געלערנט אין טעל־

זער ישיבה און געקראָגן סמיכה און איז געווען באווסט אלס גרויסער לערנער; די משפחה פון איצע כץ, ער איז געווען א שניידער און א קצב; די משפחה פון ניסן מרגלית — א שניידער; די משפחה לעווין—א שניט־קרעמער; די משפחה פון חיים־יודל בריקמאן—א קרעמער, א קצב און א פארמער; די משפחהה פון אלתר רבי—א קרעמער; די משפחה פון מאיר יפה—א קרעמער; די משפחה פון ראובן בעדעק, וואָס האָט געהאַט א טראקטיר; די משפחה פון מענדל וויסא־קאלסקי, וואָס האָט אויף דער עלטער באַקומען שטיצע פון די קינדער, און ער אליין פלעגט יומם ולילה זיצן אין שוהל און זאָגן תהלים; די משפחה פון שלמה מעלער, וועמענס טעכ־טער קיילע און גרוניע געפינען זיך איצט אין ישראל.

ביזן צווייטן וועלט־קריג האָט אויך געלעבט אין יוזינט דער אויבן דערמאָנטער אברהם־הירשע לעוויט מיט זיין פרוי.

אלע זיינען אומגעקומען פון די בלוטיקע רוצחים, און דער קליינער יידישער ישוב אין יוזינט איז אויסגעריסן געוואָרן מיטן ווארצל, ווי ער וואָלט קיינמאָל ניט געווען.

חיים־יודל בריקמאַן און זיין פרוי הינדע-מאטלע

ב.

נאצונישאק

צווישן יוזינט, קאמיי און סוויאדאשיץ איז געווען א יידיש־דארף נאצונישאק. א טיפיש־יידיש דארף איז עס געווען, פון יידישע ערד־ארבעטער.

ס'האט דאס דאזיקע דארף געציילט 15 משפחות. זיי האבן געהאט אן אייגענעם בית־המדרש, א חדר צו לערנען די קינדער. ר' לייב איז געווען רב, שוחט און מלמד אין שטעטל. ער איז שוין געווען אין די זעכציקער און דאך האט ער באדינט אויך יוזינט, וואס איז געווען 6 ק"מ פון נאצונישאק. די יידן אין נאצונישאק האבן געלעבט א פרומען לעבנשטייגער, און אין די שבתים און יום־טוב טעג האט דער קליינער ישוב געלעבט מיט א טיפיש-יידישער נשמה־יתירהדיקייט.

ארעם איז געווען דאס לעבן פון די יידן אין דארף נאצונישאק. זיי האבן באארבעט די ערד אויף א פרימיטיוון אופן, מיט מאגערע פערדלעך און מיט בידנע מכשירים. חוצדעם האבן זיי געטראכט וועגן מסחר. זיי האבן געזען צו קויפן א קעלבל און חזיר-האר און עס פארקויפן אויף די מערק אין די שכנישע שטעטלעך. צוליב דעם אלעם האבן זיי פארנאכלעסיקט זייער פעלד־ווירטשאפט, הגם די ערד איז געווען די בעסטע אין אומגעגנט און יעדע משפחה האט געהאט פון 10-15 העקטאר ערד.

אין לויף פון דער ציים האבן די יידן אנגעהייבן פארקויפן זייערע נחלות הן צוליב דער ארעמער חיונה, הן צוליב דעם וואס די קינדער האבן אנגעהייבן זיך חברן מיט די ליטווינער אין די שכנישע דערפער און ס'איז אנטשטאנען די פראבלעם צו פארהיטן זיי פון געמישטע חתונות און אויך מחמת דעם, וואס אין ליטע האט מען אנגעהייבן פארצעלירן די ערד און ס'איז געווארן א דראנג ביי די פויערים צו באזעצן זיך אויף כוטארעם. די יידן האבן אויף אזא ארט לעבן ניט געוואלט איינשטימען, ווייל דאס וואלט זיי ניט דערמיגלעבט צו פירן א יידיש לעבן.

דער ערשטער, וואס האט פארקויפט זיין ערד, איז געווען אברהם דער נאצונישקער, כאטש ער, אלס אויסנאם, האט אפגעהיט די פעלד־ווירטשאפט און האט פון איר געלעבט בשפע. ער איז אויך געווען דער גבאי אן שוהל און דער רודף־שלום אין דארף. ער האט מיט זיין פאמיליע עמיגרירט קיין אמעריקע.

דערנאך האבן די איבעריקע יידן אנגעהייבן אויספארקויפן זייער ערד און אזוי ארום איז ליקווידירט געווארן דאס יידישע דארף נאצונישאק. ס'קאן זיין, אז ס'איז געווען אין דעם א האנט פון דער השגחה עליונה, ווייל די מערהייט פון די נאצונישקער קאלאניסטן האבן עמיגרירט מעבר לים און זיינען, אזוי ארום, ניצול געווארן פון דער גרויסער יידישער פאלקס־קאטאסטראפע.

ישראל מיכאלעוויץ

מיין טאטע, מיכאל־וועלווע דער ישובניק

מיין טאטע, מיכאל־וועלווע, האָט יאָרנלאנג געווויינט אויף לאנד, וואָס האָט געהערט צום הויף „שטירנישאק" — דער גוט פון א גראָף. אין א געמויערטער שטוב, וואָס איז געשטאנען אויפן ברעג פון דוסיאטער אָזיערע, האָט ער, מיט זיין פאמיליע, געלעבט. דאָס הויז איז געווען פרילינג און זומער איינגעטונקט אין גרינקייט און צוויט. ווינטער איז דער מויער געשטאנען ווי פאריתומט און איז געווען אויסגעשטעלט אויף ווינטן, זאוויערוכעם און שנייען.

מיכאל־וועלווע איז געווען געשעצט פון גראָף און פון די שכנישע דערפער. ער האָט פארמעגט בהמות און רינדער, ארענדירט פעלדער און פלעגט אויך איינקויפן ביי די פויערים פלאקס, זאָמען, געטרייד.

פרנסה איז געווען בשפע און דער בטחון אין בורא עולם איז געווען שטארק ביי אים און ביי מיין מוטער נחמה.

אין די ווינטער־אָוונטן און א פרייער צייט איז ער געזעסן ביי א בלאט גמרא און געלערנט. ער האָט אראָפגעבראכט פאר זיינע קינדער א מלמד, וואָס האָט געהייסן טודרוס, און געהאט „קבלה" אויף שחיטה. דער דאָזיקער מלמד איז געווען א בן־בית, ווי א מיטגליד פון דער משפחה.

די מצווה פון הכנסת־אורחים איז אָפגעהיט געוואָרן הן דורך מיין טאטן און הן דורך מיין מאמען. דאָס הויז איז געווען אָפן פאר אלע דורכגייער, פאר קראבעלניקעס, דאָרף־יידן, פאר פישער וואָס האָבן פארצויגן נעצן אין אָזיערע, וואָרטנדיק אויף פישפאנג. אלע זיינען באהאנדלט געוואָרן מיט גרויסער התקרבות און גאָסטפריינדשאפט.

אָבער די אָ אידילישרואיקע יאָרן האָבן זיך איבערגעריסן צוליב דער דעספאטישער צארישער מאכט, וואָס האָט פארעפנטלעכט א דעקרעט, אז יידן טאָרן ניט ווויינען אויף לאנד. עס האָבן ניט געהאָלפן דעם טאטנס באמיונגען און די שתדלנות פון גראָף, אז מען זאָל לגבי דעם אָרנטלעכן ייד, מיכאל־וועלווע מיכאלעוויץ, מאכן אן אויסנאם.

עס האָט אויך ניט געהאָלפן דער טאטנס פאסיוואר ווידערשטאנד, וואָס ער פלעגט זיין ווייניק אין הויז, קלערנדיק, אז די פאָליציי וועט ניט קאָנען ארויסווארפן די מאמע מיט די קינדער אין דרויסן, אויב ער וועט ניט זיין.

די מאמע מיט די קינדער פלעגן אין די נעכט איבערבלייבן אליין אין שטוב. איר שלאָף איז געווען פארוואָגלט. איטלעך שארך און אפילו דער טיק־טאק פון זייגער האָט ביי איר ארויסגערופן א מורא, טאָמער קומט די צארישע פאָליציי.

איר שרעק איז געווען בארעכטיקט. אין איין ביינאכט איז אראָפגעקומען דער פּריס־טאַוו מיט סטראזשניקעס, וואָס האָבן מיט רציחה אלץ פון שטוב, אלע מטלטלין, ארויסגעשליידערט אין דרויסן און ארויסגעטריבן די מאמע מיט די קינדער.

די מאמע האָט פרובירט פראטעסטירן קעגן דער דאָזיקער, אָבער דער פּריס־טאַוו און די סטראזשניקעס האָבן איר ניט געלאָזן רויידן, שרייענדיק אויף איר: „פראקליא־טאיא זשידאָווקא".

פּאַרטאַג איז דער טאַטע געקומען און האָט זיין פּרוי און קינדער געפונען, זיצנדיק אויפן גראָז ביים אָזיערע.

נאָכדעם ווי מ'האָט אַרויסגעשיקט פון „שטירנישאק" מיין טאַטן, מיט זיין פּאַמיליע, איז ער געוואָרן עקאָנאָמיש רואינירט. א שטיק צייט האָט מען זיך געוואלגערט אין פּאַרשיידענע הערפער, ביז דער טאַטע מיט דער משפּחה האָבן זיך באַזעצט אין דאָרף „בארשען". דאָרט האָט דער טאַטע ווידער אָנגעהייבן מסחרן מיט פּלאַקס, זאָמען, אָבער לסוף איז דער א מסחר אים ניט געלונגען און איז געוואָרן א יורד, א גרויסער אביון. דער טאַטע האָט אָנגעהייבן זוכן א נייע היים, און ער האָט, מיט זיין הויז־געזינד, זיך באַזעצט אין אָבעל. חוצדעם האָבן די עלטערן געהאט א גרויסן עגמת נפש און צער איבערן טויט פון זייער בת־יחידה, ריווע'לען.

* * *

ביטערע און שווערע דלות־יאָרן האָט מיין טאַטע דורכגעמאכט אין אָבעל. אונדזער דירה איז געווען אונטער איין דאך מיט דעם מרחץ. דאָס הויז איז געווען א חורבה און די וועגט פייכט.

דאָך איז פּרייטאָג צו נאכט דער טיש געווען געדעקט און א שבתדיקע מנוחה האָט אַרויסגעפינקלט פון יעדן ווינקל. די צוויי מע'שענע לייכטער האָבן געבלאנקט און די פּלעמלעך האָבן געגעבן מונטערקייט צו טראָגן די וואָך מיט אירע זאָרגן.

א סך שבתים האָבן מיר, ווי ח. נ. ביאליק זאָגט אין זיינעם א ליד, ניט געהאט — „לא בשר, לא חלה, לא דגים לשבת"—אָבער דאָך שבת איז געווען שבת. דער טאַטע האָט מיט א שטומפּן מעסער געמאכט קידוש אויף פּראָסטן שווארצן קאָרעגעם ברויט, און האָט אזוי מתיקותדיק געזונגען די זמירות, אז אויף דער מאמע פּארדאָגהטן פּנים האָט אויך אויפגעשטראָלט א האָפענונג אויף א בעסערער צייט.

די בעסערע צייט איז ניט געקומען. די מאַמע איז געוואָרן פּארשלאָפט און האָט אויסגעהייבט איר נשמה אין שפּיטאָל, אין פּאָנעווועזש. דער טאַטע האָט דערוואָרט די גרויזאמע היטלעריאדע, וואָס האָט אים און די משפּחה אומגעבראכט מיט דער גאנצער עדה אָבעלער יידן.

חייקל אירעש און נחום בלאַבער

סוויאַדאַשיץ

אן אידילישׁ־שיינע יידישע שטעטל איז געווען סוויאַדאַשיץ. דאָס שטעטל געפינט זיך צווישן צוויי גרויסע אָזיערעס, בעריאָזע־ און סאָסנע־וועלדער, אזוי ווי זי וואָלט געווען איינגעטונקען אין גרינס און אָפּגעשפּיגלט דורך די אָזיערע־וואסערן.

פיר גלייבע רייען הייזער זיינען געשטאַנען אויף אלע פיר זייטן פון מאַרק־פּלאַץ, פון וואַנען עס האָבן זיך געשלענגלט וועגן צו די שכנישע דערפער: פּאָלויקישאק, סלאָבע־סי־לע; נאַרונטע; לעפּע־גירע (צווישן נאַרונטע און ליפּע־גירע איז געשטאַנען די קרעטשמע פון אסתרמלכה יאקאָבסאָן); בוטען; וויקאַנצי; נאיאָליטשי און פּוירישיק, וווּ עס האָט יאָרנלאַנג געווויינט יאנקל זאוויסקער.

אין שכנישאפט פון סוויאַדאשיץ זיינען געווען א סך יידישע שטעטלעך. די נאָענטסטע יידישע קהלות זיינען געווען: וויזשון, אוזשפּאָל, קאמיי און דאביק. סוויאַדאשיץ איז געלעגן צווישן אניקשט, אוטיאַן און ראקישאק. די נאָענטסטע באַן־סטאַנציע איז געווען פּאָנעמונאק, 30 ק"מ פון סוויאַדאשיץ.

אן אויסטערלישע שיינע לאַנדשאפט האָט געהאט אונדזער טייערע היימשטעטל און אזוי אויסטערלישׁ־שיין און דערהייבן איז געווען איר יידישע באפעלקערונג, אזוי ווי זי וואָלט זיך אריינגעפּאסט אין דער שיינער נאטור־פּאַנאָראמע.

אלע סוויאַדאשצער יידן זיינען געווען יודעי ספר און ס'איז ניט געווען כמעט קיין איין אייניציקער ייד, וואָס האָט ניט געקאָנט לערנען א פּרק משניות. יעדער ייד איז נאָך א טאָג ארבעט געקומען אין בית-המדרש און געלערנט עין־יעקב, א בלאַט גמרא אָדער געזאָגט תהלים מיט דער גרעסטע כוונה און השתפכות הנפש.

עס זיינען געווען חסידים און מתנגדים. אין סוויאַדאשיץ זיינען גראָד געווען די חסידים גרויסע למדנים. די חסידים אין סוויאַדאשיץ זיינען אלע געווען חבדניקעם און האָבן געשיקט זייערע קינדער לערנען אין ליובאוויטש.

2 בתי המדרשים זיינען געווען: א מתנגדישער און א חסידישער. דער גבאי פון מתנגדישן בית־המדרש איז געווען לייזער בלאבער און אין חסידישן ביה"מ איז געווען דער גבאי שעפטל קאפלאן.

הגם די חסידים און מתנגדים האָבן געהאט באזונדערע בתי תפילה, פון דעסטוועגן האָבן זיי געהאט איין רב און איין שוחט. דער רב פלעגט דאוונען אין דער חסידישער שוהל א וואָך און אין דער מתנגדישער—א וואָך.

גרויסע רבנים האָט סוויאַדאשיץ געהאט. די גרעסטע לומדים אין שטעטל זיינען געווען זלמן נייפארק און משה יעקב הכהן פּאַרבער, וואָס פלעגן דעם רב פּארהערן איידער איז אָנגעקומען אויף סוויאַדאשצער כסא הרבנות. אויב די אויבן דערמאָנטע בעלי-הבתים האָבן געזאָגט אז דער רב איז א למדן, איז עס שוין געווען די בעסטע רעקאָמענדאציע, אז מען זאָל דעם רב אקצעפּטירן צו זיין דער אב"ד פון סוויאַדאשיץ.

פּאר דעם ערשטן וועלט־קריג איז געווען דער מרא דאתרא פון סוויאַדאשיץ הרב א. קלאצקין, וואָס איז געווען א גרויסע אויטאָריטעט אין דער ליטע.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז געווען רב אין סוויאַדאשיץ הרב יוסף הלוי.

דער סוויאדאשצער שוחט איז אויך געווען א גרויסער למדן. ביזן ערשטן וועלט-קריג איז געווען שוחט נתן פרידמאן, וואס איז אויך געווען דער גמרא-מלמד אין שטעטל. נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה איז ער געווארן שוחט אין ראקישאק.

קיינע ארגאניזירטע מוסדות זיינען אין סוויאדאשץ ביז 1914 ניט געווען. יידישע קינדער האבן זיך דערצויגן אין רעליגיעז-נאציאנאלן גייסט. עס זיינען געווען חדרים. די מלמדים זיינען געווען: דער אויבן דערמאנטער נתן דער שוחט, יודל אווישפאלער, אבא-עליע און אהרון איציק.

עס איז געווען א רוסישע נארמדנאיא אוטשילישטשע, וווּ עס האבן זיך געלערנט עטלעבע יידישע קינדער, מיינסטן, מיידלעך.

ניט געקוקט אויף דעם וואס קיינע ארגאניזירטע קערפערשאפטן אדער פארטייען זיינען אין סוויאדאשץ ניט געווען, דאך האט אין סוויאדאשץ פולסירט א דינאמיש-גייסטיק לעבן.

די אויבן דערמאנטע זלמן ניימארק און משה-יעקב פארבער, וואס זיינען געווען די רייכסטע יידן אין שטעטל, האבן געמומען איידעמס, וואס זיינען געווען לומדים און משכילים, וועלכע האבן ארויסגעטראגן א נייעם גייסט אין שטעטל, שוין אין אנהייב פון איצטיקן יארהונדערט.

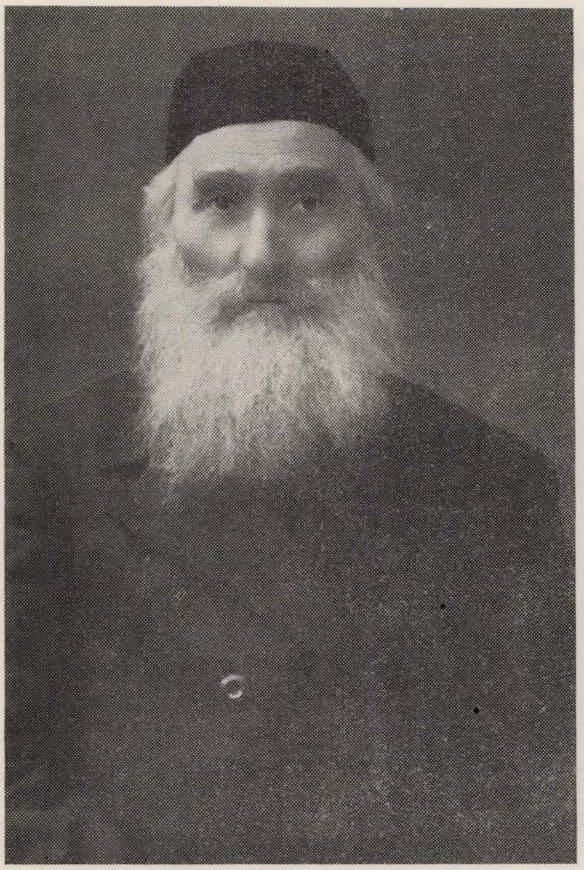

משה-יעקב הכהן פארבער

משה יעקב פארבער, וואס איז געווען א ליובאוויטשער חסיד און פלעגט פון זיינע פארדינסטן געבן מעשר-געלט צום רבין לטובת צדקה-צווועקן און וואס האט געהאט א גרויסע שניט-קראם, האט פאר זיין טאכטער גע-נומען אן אייידעם, א דוויגס-קער יונגערמאן, חנא ארש, וואס האט אנגעהייבן לערנען תנ"ך מיטן עולם, אויסגעשריבן צייטונגען און ביכער, און זייענדיק א בעל-תורה און א משכיל, האט ער גרופירט ארום זיך די יונגט. הגם משה יעקב פארבער איז געווען א חסידישער ייד, דאך האט ער דערלייבט זיין טאכטער, פארבערייטע, שטודירן און זי האט פראקטיצירט אלס מע-דיצינערין אין ראקישאק. איר מאן איז געווען דער ציין-דאקטער גאנ-דעלמאן, און זיי זיינען ביידע מיט זייערע קינדער באנאנגען זעלבסט-מארד, בעת די דייטשן זיינען אריינגעקומען אין ראקישאק.

זלמן ניימארק, אָדער ווי מ'האָט אים גערופן זלמן דער קרעטשמער, וואָס האָט גע־האָט א גרויסן אייזן-געשעפט און א טראקטיר, האָט פאר זיינע 3 טעכטער גענומען שיינע און פיינע איידעמס.

דער עלטסטער איידעם קויפמאן ניימארק איז געווען א למדן און א משכיל און האָט אויך בייגעטראָגן צו הייבן דעם גייסטיקן ניוואָ פון שטעטל. אויך די איידעמס לייבע און גרשון זיינען געווען לומדים. לייבע איז נאָכן ערשטן וועלט־קריג געוואָרן דער ראש ישיבה אין סלאבאָדקע.

זלמן ניימארקס זון שבתי איז געווען רב אין ראָגעווע. זלמנס ברודער, עליע ניימארק, איז געווען א למדן און זיין זון שלמה ניימארק איז אין דרום־אפריקע געווען לעקטאָר אין יאָהאנעסבורגער אוניווערסיטעט און איצט איז ער דעלעגירט אין דער „אונאָ" אלס עקאָנאָ־מישער ראַטגעבער.

א חשובער בעל־הבית און א למדן איז געווען לייבע-משה עפשטיין. זיין זון זון חיים־יוסף איז געווען א גרויסער למדן און איז געווען אן איידעם פון משה־יעקב פאַרבער. אויך ראובן רובינשטיין, דער געוועזענער רעדאקטער פון „די יידישע שטימע" אין קאָוונע, איז געווען משה־יעקב פאַרבערס איידעם.

עס דארף אויך דערמאָנט ווערן טוביה הכהן קאפלאן און זיין זון שעפטל קאפלאן, וואָס איז געווען דער בעקער אין שטעטל. טוביה האָט געהאט פיינע איידעמס. טוביהס איידעם משה איירעש האָט דאָ אין דרום-אפריקע 2 זין חייקל און יצחק. אויך לייבע וואָלפסאָן איז געווען טוביהס איידעם. ער איז געווען א למדן און גוטער שאך־שפילער, און בכלל א היינט־וועלטיקער ייד.

פון רעכטס: מאָנציק בערמאן, חייקל איירעש און נחום בלאַכער

א פאָלקס־מענטש און א וויצלינג איז געווען הירשע קאָפלס בערגער. ער פלעגט לי־פערן סחורה פון דווינסק פאר די סוויאדאשצער קרעמער.

א פיינער ייד איז אויך געווען בערציק גאפאנאָוויץ אָדער בערציק דער גארבער. ער האָט געקאָנט גוט לערנען און געווען אן אינ־טעליגענטער מענטש. זיינע 2 זין געפינען זיך אין קייפטאון און איין זון געפינט זיך אין ישראל.

דער שליח־צבור אין די ימים-נוראים, אין מתנגדישן בית־המדרש, איז געווען זלמן בערמאן אָדער זלמן דער ציקער, וואָס האָט גע־האט א שיינע שטימע. ער האָט געהאנדלט מיט געהילץ און געטריידע און איז געווען א גרויסער מכנים אורח.

אָריגינעלע און שטארק־כאראקטערים־טישע יידן זייעען געווען: מתות דער שוסטער, וואָס איז געווען א גרויסער אָרעמאן און אַ

העכסט־ארנטלעכער ייד; אבא בלאכער וואָס איז געווען א שטארק־ארנטלעכער יגיע־כפּימניק, און שמואל סימאנאָוויץ אָדער ווי מ'האָט אים גערופן שמואל דער כהן. שמואל סימאנאָוויץ ווייצעס זין זיינען געווען פיינע יונגע לייט און האָבן זיך אקטיוו באטייליקט אין אלע געזעל־שאפטלעכע אקטיוויטעטן פון שטעטל.

מיר וואָלטן געקאָנט אויסרעכענען הויז ביי הויז, ווייל צו אלע סוויאדאשצער יידן קאָן מען צואייגענען שיינע שבחים און גוטע מדות.

סוויאדאשץ האָט געציילט אן ערך 60 יידישע משפּחות און אלע זיינען געווען גוטע און ערלעכע יידן, און כדי פאראייביקן אין אונדזער ספר הזכרון וועלן מיר, אויף וויפיל מיר געדענקען, זיי אויסרעכענען:

חנא ארש, משה איירעש, אהרון איציק דער רבי; בערע אזובאלער; איצע־פסח דער קאראבעלניק; אפרים דער קאראבעלניק; אשר דער שמש; משה בלאכער; אבא בלאכער; רפאל בערזאן; זלמן בערמאן; ברוך בראם; הירשע קאָפּלם בערגער; לייזער חנאם בלאכער; בערטשיק גאפּאנאָוויץ — דער גארבער; חנא דער שוסטער — גאפּאנאָוויץ; פייוועק דער שמיד — הערים; נתן וויליקים; שמואל ווינבערג; וועלוול דער קרעמער; לייבוש זאוויסקער; הרב יוסף הלוי; יאָסע־הירשל יאנקלם; מתות דער שוסטער; שמואל סענאל; זלמן נייאַרק — דער קרעטשמער; מאיר־הירשל נייאַרק; אהרן־איצע נייאַרק; עליע נייאַרק; אורי־לייב נייאַרק; דברה מיט איר טאָכטער חיה־גיטל נייאַרק; מיכלע נייאַרק; שרה־אסתר נייאַרק; שמואל דער כהן — סימאנאָוויץ; מענדע סענאל; אידל סקלאדער; רחל־לאה סווארין; לייבע משה עפּשטיין; חיים־יוסף עפּשטיין; לייזער פאדאָוויץ; ארטשיק פייעס; משה־יעקב פארבער; חיים־איצע פולמאן; נתן פרידמאן דער שוחט; לייבע די פאטשטארקע; קויפמאן נייאַרק; שלמה דער שמיד; הירש תרנגל.

* * *

די יידן האָבן געווויינט אויפן מארק־פלאץ און אין די שכנישע געסלעך. אויפן מארק־פלאץ איז געווען א ברוגים און דאָס גאנצע שטעטל האָט געשעפּט פון אים וואסער. די ערד פון גאנץ סוויאדאשץ האָט געהערט צום פריצישן הויף, און אין לויף פון פיל יאָרן האָבן די יידן אָפּגעקויפט דעם גרונט, וואָס איז געווען זייער אייגנטום.

פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט דאָס שטעטל געהערט צום ווילקאָמירער קרייז און דער אניקשטער פּריסטאוו פלעגט רעגירן אויך איבער סוויאדאשץ.

אין 1915, בשעת דער פראָנט האָט זיך דערנענטערט, זיינען די סוויאדאָשצער יידן זיך פונאנדערגעלאָפן מחמת מורא פאר די שלאכטן, וואָס קאָנען פאָרקומען נאָענט צום שטעטל וויל די דייטש־רוסישע פאָזיציעס האָבן זיך גראָד אויסגעשטעלט ביים טייכל, 3 וויאָרסט פון סוויאדאָשץ. 7 וואָכן איז געשטאנען דער פראָנט אויף איין אָרט, און אין דער אָ ציים האָבן די יידן פארלאָזן זייערע איינגעזעסענע הייזער און אווקגעוואָגלט קיין רוסלאנד: אין קאלאָטש וואראנעזשער גובערניע; אין ראָסטאָוו; פּענזע; אסטראכאן. נאָר אייניקע משפּחות האָבן אין זייער בהלהדיקן געלויף זיך אָפּגעשטעלט אין סוועניציאן, וווּ זיי האָבן איבערגע־לעבט דעם קריג.

אין 1920 האָבן די סוויאדאָשצער יידן זיך צוריקגעקערט אין זייערע היימען, חוץ 10 משפּחות, וועלכע זיינען פארבליבן אין רוסלאנד. א מערקווערדיקער פאקט איז, וואָס נאָר א פאָר הייזער זיינען אין משך פון קריג געווען צעבראָכן. דאָס קאָן באשטעטיקן, אז צווישן

די יידן און קריסטן זיינען געווען גאנץ גוטע באציונגען. אפילו דער סוויאדאשצער גלח האָט זיך תמיד געהאלטן גוט־פריינדשאפטלעך צו די שטעטלשע יידן.

דאָס יידישע לעבן האָט זיך מאָדערניזירט. עס זיינען געעפנט געוואָרן ליטווישע שולן, אויך א תרבות שול.

א כאראקטעריסטיש בריוו פון א סוויאדאשצער יינגל צו זיין אָנקל איציק (יצחק) איירעש אין דרום־אפריקע, געשריבן א פאָר יאָר פארן קריג.

די יוגנט איז געפֿאָרן לערנען. געווען שטארק ווייסנדאָרשטיק.

בכלל איז געפֿלאָסן רואיק דאָס יידישע לעבן אין סוויאדאָשיץ. יעדערער איז געווען א שמח בחלקו מיט זיין אייגענעם פארמעגן, יעדע יידישע משפחה האָט געהאט א הייזקע, א גאָרטן, אן אייגענע ווירטשאפט. ארום און ארום האָבן זיך געצויגן געדיכטע און גרויסע וועלדער, און יידן האָבן געגליבט אין בורא העולם, אז ער וועט זיי פארהיטן פון אלדאָס בייז. זייער בטחון אין אויבערשטן איז געווען גרויס, און האָבן אפֿגעהיט מיט ליבשאפט און דבקות זייער פרומען לעבנשטייגער.

די סאָציאל־עקאָנאָמישע לאגע פון די יידן אין סוויאדאָשיץ איז געווען די זעלביקע ווי אין אלע קליינע שטעטלעך אין ליטע. אן ערך 30% פון דער יידישער באפעל־קערונג האָט זיך באשעפטיקט מיט קרעמעריי. עס איז געווען א היבשע צאָל קאראבעלניקעס; בעלי־עגלות; סאדאָווניקעס; בעלי־מלאכות; עטלעבע פלאקס־סוחרים; א פּאָר וואלד־סוחרים. מאנציק בערמאן איז געווען א וואלד־סוחר. דער שטעטלשער אפטייקער איז געווען יעקב סטאָלאָוו. הירשע־קאָפּל איז געווען דער עקספּעדיטער.

עס פלעגן פאָרקומען 2 ירידים א יאָר. עס פלעגן זיך צונויפקומען פויערים פון די ארומיקע דערפער און הענדלער פון די שכנישע שטעטלעך.

* * *

די דייטשן מיט דער הילף פון ליטווינער האָבן פון יידישן סוויאדאָשיץ קיין זכר און סימן ניט איבערגעלאָזט. עס זיינען דאָ סוויאדאשצער יידן אין דרום־אפריקע, אמעריקע, ארגענטינע און ישראל און, געווים, אויך אין אנדערע לענדער. עס ווערט בערך אָפּגעשאצט, אז אין ישראל וואוינען 10 משפחות; אין דרום־אפריקע — 20 משפחות; אין אמעריקע — 50 משפחות; אין ארגענטינע — 8 משפחות.

מיר, אלע לעבנגעבליבענע סוויאדאשצער יידן, דארפן אויף ווייטער אָפּהיטן די שיינע טראדיציעס און די הויכע מאָראל פון אונדזער ליבן און בארימטן שטעטלע סוויאדאשיץ.

הייליק און טייער דארף זיין ביי אלע סוויאדאשצער יידן דער אָנדענק פון סוויאדאשיץ מיט אירע הארציקע פאָלקסטימלעכע פרומע און ערלעכע יידן.

יהי זכרם לנצח!

דוד כּין און ירחמיאל שאָן

סעווענישאָק

סעווענישאָק אדער סאווענישקי איז א קליינע שטעטל, וואָס ליגט הארט ביי דער ליטווויש-לעטישער גרענעץ. א קליין טייכל, נארעט, וואָס טיילט פונאנדער ליטע פון לעטלאנד, פליסט צווישן נארעטער הויף און סעווענישאָק. אויף דער ליטווישער זייט געפינט זיך סעווענישאָק און אויף דער צווייטער זייט — אויף דער לעטישער — ליגט דער נארעטער הויף, וואָס האָט געהערט צום גראף שיוואלאוו, וואָס איז געווען איינער פון די רייכסטע גוטבאזיצער אין לעטלאנד-קורלאנד.

דער נאַרעטער הויף האָט פארנומען א גרויסן שטח. שטאַרק באַוווסט איז געווען דער **נאַרעטער מאַרק**, וואָס איז 6 וויאָרסט פון סעווענישאָק. די נארעטער מערק זיינען געווען די גרעסטע אין קורלאנד. עס פלעגן זיך צונויפפאָרן צענדלינגער טויזנטער פויערישע פורן. כאָטש עס זיינען געשטאַנען בלויז 3 הייזער, דאָך פלעגן אהינצו אראָפקומען, אין א מארק-טאָג, יעדן מיטוואָך, די גרעסטע סוחרים פון ליטע און קורלאנד. נאָכן ערשטן וועלט-קריג האָט זיך אויסגעבויט א קליין שטעטל ארום נארעטער מאַרק.

אויף דער ליטווישער זייט איז אויך געווען א הויף, וואָס האָט געהערט צום גראף, קאמאראווסקי. אויך דער גרונט פון סעווענישאָק איז געווען זיין אייגנטום.

א גרויס דאַרף פון 90 קריסטלעכע משפחות איז געווען אין שכנישאפט מיטן שטעטל. א לאנגע גאַס, די ראדקונער גאס, האָט געפירט ביזן מארק-פלאַץ. דער מארק איז געווען פירקאנטיק. ס'איז דאָרט געשטאנען א גרויסע תיפלה.

דער מארק איז געווען באַווינט דורך יידן, וואָס האָבן דאָרט געהאט זייערע קראָמען און דירות. נאָר אַיין מויער איז געווען אין סעווענישאָק. דער אייגנטימער פון דעם מויער איז געווען עליע פּראָזער, וואָס האָט דאָרט געהאט א טראקטיק און א קראָם. ארום מארק-פלאַץ זיינען געווען די קראָמען פון גרשון לאָצעף'ס באַקאַליי- און מאנופאקטור געשעפט; זוסל שאָנס שניט-קראָם; גרשון בערעקס שפּייז-געשעפט; עליע בערעקס טראקטיר; בן-ציון נערשוני'ס טראקטיר און באַקאַליי-גאלאנטעריי געשעפט. ער, נערשוני, איז געווען דער גבאי פון שטעטל. ער איז געווען א גרויסער למדן. א גרויסער סוחר איז געווען נתן האלשטיין. ביי אים האָבן געארבעט אכט פּריקאזטשיקעס (אָנגעשטעלטע).

רעכטס פון מארק-פלאַץ האָט זיך געצויגן די גרענעץ-גאס, וואָס פלעגט פירן ביז דער בריק—דער גרענעץ פונקט צווישן ליטע און לעטלאנד. נאָך א גאס האָט זיך געשלענגלט נעבן גרשון בערעקס קראָם.

דאָס שטעטל האָט געציילט 60 יידישע משפחות. עס זיינען געווען סוחרים, וואָס פלעגן האנדלען מיט רויכווארג, געטריידע, וועלדער,בהמות א.א. די מיל אין שטעטל האָט געהערט צו די ברידער זיף. חיים-לייב שאן איז געווען איינער פון די רייכסטע סוחרים.

עס זיינען געווען אייניקע בעלי-מלאכות. באַוווסט איז געווען דער מענער-שניידער מיכל גאפאנאָוויץ און די פרוי רחל לעווין, וואָס האָט געניים מענערשע מלבושים.

פאר דעם ערשטן וועלט-קריג, וועו קיין גרענעץ צווישן ליטע און לעטלאנד האָט ניט עקסעסטירט, האָבן אלע יידן פון שטעטל, מיינסטן, געצויגן זייער פּרנסה פון **נאַרעטער** סטאַביל מארק-טאָג. הגם סעווענישאָק האָט אויך געהאט אין די דאָנערשטאָג-טעג, א מארק,

דאָך האָט ער קיין גרויסע באדייטונג ניט געהאט. דער גרויסער נארעטער מארק האָט ניט געלאָזט דעם סעווענישקער מארק זיך אנטוויקלען.

סעווענישאָק האָט קיין נאָרמאלן באן־פארקער ניט געהאט. די דייטשן אין דער צייט פון ערשטן וועלט-קריג האָבן אויסגעבויט א קלייניבאן, ווָאס האָט פארבונדן פאָנעדעל מיט סעווענישאָק. נארעט, אָבער, האָט געהאט א באן־לייניע, וועלכע האָט געפירט קיין קרייצ־בורג און ריגע. א גרויסער שאָסיי האָט זיך געצויגן דורך סעווענישאָק און נארעט קיין ריגע. פאר דעם ערשטן וועלט-קריג פלעגן דורך סעווענישאָק און נארעט דורכפאָרן טויזנטער פורן, באלאָדענע מיט אויבסט, גערטריידע און רויכווארג. מען פלעגט אויך טרייבן פערד, בהמות און אָקסן דורך דעם אָ שאָסיי.

וועו ס'איז ארוים א באַפעל, אז יידן האָבן ניט געטאָרט ווויינען אין קורלאנד, פלעגן יידן ווויינען אין סעווענישאָק און האנדלען אין קורלאנד. עס זיינען געווען אייניקע ישוב־ניקעס, ווי משה שאן און חיים יאנקל דער ישובניק, ווָאס האָבן לענגאל געלעבט אויף דער קורלענדישער זייט, דאָך האָבן זיי זיך געדעכנט פאר סעווענישקער יידן.

ס'איז געווען א שטיל און פרידלעך לעבן ביזן ערשטן וועלט־קריג.

בשעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט מען די יידן פון סעווענישאָק ארויסגעטריבן.

עס זיצן: משה שאָן, מיט זיין פרוי; עס שטייען: לייזער שאָן (געפאלן טויט אין דער ערשטער וועלט־מלחמה); ירחמיאל שאָן (איצט אין יאַהאַנעסבורג).

נאָר 2 פאמיליעס האָבן ריזיקירט און געבליבן ווויינען אויף די ערטער: די משפחות פון יאנקל־מתות שאן און פון איצע־מאָטען. וועו מען האָט זיך צוריקגעקערט פון דער עוואקואציע אין די 20־ער יאָרן, איז אלץ געווען צעבראָכן. דאָס האָב און גוטס צע־פלינדערט און די הייזער זיינען ג־ע־וועו אָפגעלאָזן.

דאָס שטעטל איז געווען צע־טיילט אויף ציווי טיילן, און אויף אריבערגיין די בריק — קיין לעט־לאנד, האָט מען געדארפט האָבן א „פראָפוסק". דאָך האָט סעווענישאָק זיך אָננעהויבן ווידער אויפבויען. מיט דער הילף פון „דזשוינט" און שטיצע פון קרובים מעבר לים האָבן בעלי־מלאכות אָננעהויבן אייניצוא־דענען זייערע ווארשטאטן, און די קרעמער האָבן געעפנט זייערע ג־ע־שעפטן. סעווענישקער יידן זיינען געווארן מיטגלידער פון ראקישקער פאָלק־באנק, וועלכע האָט זיי פאר־טיילט קורצטערמיניקע און לאנג־טערמיניקע הלוואות.

א גרופּע ספּאָרטלער אין סעוועניישאַק

די משפּחה כץ אין סעוועניישאַק
מאָטל כץ, מושע כץ, שרה-עטל כץ, יודל כץ.

עס איז אָנגענאַנגען א שמוגלערייי איבער דער גרענעץ. א סך יידן פון סעוועניזשאָק האָבן זיך פארנומען מיט שמוגלעריי. די קרייז־שטאָט פון סעוועניזשאָק איז געווען ראקישאָק.

* * *

אויפן קולטור־געזעלשאפטלעכן געביט איז סעוועניזשאָק — פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה — געווען אָרעם, אפילו קיין רב האָט זי ניט געהאט. נתן האלשטיין האָט ערב דעם ערשטן וועלט־קריג ארויסגעבראכט א רב, אָבער וועז ס'איז, אין מלחמה־צייט, פאַרגעקומען דער גירוש פון די סעוועניזשקער יידן, איז ער אויך ארויסגעטריבן געוואָרן, און ער האָט זיך שוין אין סעוועניזשאָק ניט צוריקגעקערט. נאָכן קריג איז געוואָרן רב אין סעוועניזשאָק דער ראקיש־קער ראש־ישיבה, ר' אברהם־מיכל, וואָס איז געווען א באגאבטער מענטש און א גוטער דרשן.

עטלעכע חדרים זיינען געווען אין סעוועניזשאָק. די בעסערע מלמדים זיינען געווען: חיים־איצע, חיים־הענאך; משה־הירשע. שטארק אָנגעזען אין שטעטל איז געווען דער שוחט ר' מענדל. נאָך דער מלחמה איז געווען שוחט ר' משה. א פיינער ייד איז געווען דער שמש ר' שלמה. ער האָט געדאוונט פארן עמוד און איז געווען א יודע ספר.

עס האָט זיך נאָכן קריג געעפנט א „תרבות"־שול. דער ערשטער לערער איז געווען דוד סודאווסקי, וואָס איז נאָכדעם געווען לערער אין ראקישאָק. א צווייטער לערער איז געווען גאפאנאָוויץ, וואָס איז געקומען פון פאָנעווועזש. דער בית־ספר אין סעוועניזשאָק האָט גע־ציילט 40 תלמידים. די שטרעבונג פון די עלטערן צו געבן בילדונג די קינדער איז געווען גרויס. עלטערן האָבן געשיקט לערנען זייערע קינדער אין ראקישקער ישיבה און אין דער דאָרטיקער ליטווישער גימנאזיע. חיים־מאָטקע גאפאנאָוויץ האָט געענדיקט אדוואָקאטור.

אין שטעטל פלעגט אָנקומען „די יידישע שטימע" און דאָס „פאָלקסבלאט" פון קאָוו־נע. עס האָט זיך געשאפן א ספּאָרט־אָרגאניזאציע.

צוליב דער אויסזיכטלאָזיקייט פון א בעסערער צוקונפט אין ליטע, האָט די יוגנט געגומען עמיגרירן. דאָ, אין דרום־אפריקע, געפינען זיך די פאָלגענדיקע סעוועניזשקער יידן: שייקע און ירחמיאל גודמאן — פון דער היים קוצנאל; שלום קרעם; מיכל גערשוני; ירחמיאל שאָן; הענעך גאפאנאָוויץ; לייבע־לייזער גאפאנאָוויץ; דוד כץ און פרוי נאָוויץ, און אויך אַנדערע.

* * *

דער גרויסער חורבן האָט אומגעבראכט אלע יידן פון סעוועניזשאָק. עס איז ניט געבליבן קיין אייניציק נפש פון זיי. עס זיינען אונדז ניט באוווסט קיין ענויע פרטים פון דעם אומקום. מיר האָבן זיך אָבער דאָך דערוווסט, אז מען האָט אלע סעוועניזשקער יידן צוזאמענגענומען אין טארוצער וואלד און געצוונגען זיי אויסגראָבן גרויסע גריבער און וועלכע מען האָט זיי אריינגעשלידערט און זיי דערשאָסן. א סך זיינען באגראָבן געוואָרן לעבעדיקערהייט.

עס איז ניט געבליבן קיינער אין סעוועניזשאָק. עס לעבט אָבער ביי יעדערן פון אונדז די בענקשאפט נאָך אונדזער אלטער היים און עס נאגט אין אונדז אן אייביקער צער און וויטאָ.

רחל קראַמער—פּען

אַנושישאַק

נעבן דער קורלענדישער גרענעץ געפינט זיך דאָס קליינע שטעטל **אַנושישאַק** אָדער ווי מען רופט דאָס אויך „אַנישקים". בשכנות ליגט דאָס שטעטעלע אקניסט און פון ראשיקאָק איז אנושישאק 21 ק"מ. פאקטיש אין דער מדינה ליטע זיינען געווען צוויי אזעלכע שטעטלעך מיט איין און דעם זעלביקן נאָמען. איינס איז געווען אויף דער ליטווויש-פּוילישער גרענעץ און א צווייטע שטעטל אויף דער ליטווויש-לעטישער גרענעץ.

פּאַרן ערשטן וועלט-קריג, ווען צווישן ליטע און קורלאנד האָבן ניט עקסעסטירט קיין גרענעצן, פלעגט מען פּאַרנדיק פון ראקישאק קיין יאקאָבשטאט פּארבייפּאָרן אנושישאק.

דאָס שטעטל אנושישאק, וואָס ליגט אויף דער ליטווויש - לעטישער גרענעץ, איז ארומגערינגלט מיט גרויסע געדיכטע וועלדער און 2 וויאַרסט פון אנושישאק איז דאָ א שיינע אָזיערע.

דער גרונט פון אנושישאק האָט געהערט צום פּוילישן גראָף קאמאר און די יידן פון שטעטל האָבן געצאָלט צינזן פּאר זייערע פּלעצער. די מער־פּארמעגלעכע האָבן ביסלעכווייז אויסגעקויפט די ערד. די הייזער זיינען אלע געווען הילצערנע, חוץ דער קרעטשמע, א גרויס געמויערט הויז, וואָס איז געווען דאָס אייגנטום פון פּוילישן גראף ביז דער ייד פּיין האָט דעם מויער אָפּגעקויפט.

די דאָזיקע קרעטשמע האָט שפּעטער אָפּגעקויפט דער גלח און ס'איז אין דעם דאָזיקן הויז געגרינדעט געווארן דער ערשטער קאָאָפּעראַטיוו.

א גרויסן רונדן מאַרק־פּלאַץ האָט אנושישאק געהאט מיט א פּלומפּ אין מיטן מארק. פון אָט דעם פּלומפּ האָט דאָס גאנצע שטעטל וואסער געשעפּט און די הויפּט־קראָמען זיינען אלע געווען ארום דעם מארק. א לאנגע גאס האָט זיך נעצויגן פון מאַרק־פּלאַץ ביזן דאָרף און פון דאָרט האָט זיך געשלענגלט א וועג דורך יאָדעפּע צו ראָקישאָק.

פּאַרן ערשטן וועלט־קריג האָט אנושישאק געהאט בערך 60 אָדער 70 יידישע משפּחות. זייענדיק אויף דער קורלענדישער גרענעץ, האָט די יידישע באפעלקערונג געהאט פּרנסה. מען האָט געמסחרט מיט די לעטן, אויך דער בעל־מלאכה האָט געהאט באשטעלונגען פון זיי. עס האָט זיך געפּירט א גרויסער מסחר פון פּערד און בהמות און גרויסע יריידים פלעגן זיך אויסשטעלן אין די מארק־טעג, וואָס פלעגן פּאַרקומען יעדע וואָך, אין די דאָנערשטאָג־טעג. צוליב דעם וואָס אנושישאק האָט געהאט א גרויסן קלויסטער, וואָס איז געשטאנען אויף א בערגל רעכטס פון מארק־פּלאַץ, פלעגן הונדערטער פּויערישע פורן קומען אלע זונטאָג אין תיפּלה אריין און יידן האָבן פון די אָנפּאַרנדיקע פּויערים געהאט פּדיון.

עס זיינען געווען אין אנושישאק גרויסע געשעפטן. די מער־באַוווסטע קרעמער און סוחרים זיינען געווען: לייבע גרינטוך, וואָס האָט געהאט א שניט-קראָם און האָט געהאנדלט מיט רויכווארג; שלמה פיין, וואָס האָט געהאט א גרויסן אנגרא־געשעפט פון באקאליי־ארטיקלען, אייזנווארג, לאנדווירטשאפטלעכע מאשינעס, עמאַלירטע כלים, קאָלאָניאל פּען, שמואל פּען, וואָס האָט געהאט א גרויסע מאנופאקטור־קראָם; יצחק־משה פּען — א מאנופאקטור־קרעמער; מנחם־מענדל פּען, וואָס האָט געהאט א באקאליי־קראָם, א קראָסילנע (פּארבערייַ), א זאָק־שטריקעריי און אויך א קירזנעריי; יאקל באנעלאָוויץ — באקאליי־ארטיקלען; קאָפּלאָן — א קראָם פון באקאליי און גאלאנטעריע; וועלווע־בערע פיין — א וואלד־סוחר; צאפּייקין —

א מילנער; אבא צוקערמאן—א סוחר, וואָס האָט געפירט זיינע מסחרים אין עלזע־מוזע (קור־לאנד), אָבער ער איז געווען אן אנושישקער תושב, וועלכער האָט זיך שטענדיק גערסן צום עמוד, ניט קוקנדיק וואָס ער איז געווען שטומפּיק אין עברי.

מיינסטן האָבן יידן געלעבט פון קרעמעריי, אָבער עס זיינען געווען פארשיידענע בעלי־מלאכות, קצבים, קאַראַבעלניקעס, סאדאָווניקעס און פערד-הענדלער.

ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט אנושישאָק געלעבט עקאָנאָמיש ניט שלעכט. עלטערן האָבן זייערע קינדער דערצויגן אין גייסט פון מסורה ודת, אין טיפּיש-טראדיציא־נעלן לעבנשטייגער, הגם די השכלה איז אריינגעדרונגען נאָך אין אָנהייב דעם איצטיקן יאָר־הונדערט און עס פלעגן אָנקומען צייטונגען און זשורנאלן.

עס זיינען געווען עטלעכע חדרים. דער אָנגעזעענסטער מלמד איז געווען ביינישבעלעק, א ייד, א למדן. זיין זון לייבע בעלעק איז געווען א באַרימטער פירער פון דער ענג־לישער לייבאָר פּארטיי, און דער צווייטער זון בן־ציון בעלעק איז געווען דער אָנפירער פון דער לינקער באַוועגונג אין ליטע. עס זיינען געווען נאָך מלמדים. כ'געדענק אָבער ניט זייערע נעמען. דער שוחט פון שטאָט איז געווען שלום־ראובן גאָרדאָן, אן אייניקל פון סקאָ־פּישקער רב. ער איז געווען באַוווסט אין דער גאנצער געגנט מיט זיין לומדות און חכמה.

עס זיינען געווען אין שטעטל חסידים און מתנגדים. א גרויסע חסידישע שוהל איז געווען. די מתנגדים האָבן געהאט זייער בית־המדרש (שטיבל).

ווען ס'איז אויסגעבראָכן דער ערשטער וועלט־קריג און דער פראָנט האָט זיך דער־נענטערט, האָבן די אנושישקער יידן גענומען איינפּאקן די וועגענער, און מיך, נאָך געווען א קליינע מיידל, האָט מען ארויפגעזעצט ביי מיין פעטער שמואל פּען אויף דער פור. די קריג־אָפּעראציעס זיינען געוואָרן אלץ נעענטער, און מיין פאָטער האָט ניט באַוויזן אלץ איינ־צופּאקן און געבליבן אין דער היים, אונטער דער דייטשישער אָקופּאציע. כ'בין געבליבן ווי א לעבעדיקע יתומה.

מיר זיינען געפאָרן 6 וואָכן מיט אַקס און וואָגן ביז מער זיינען געקומען קיין קוב־לינץ, וויטעבסקער גובערניע. דערנאָך זיינען מיר אוועק אין קורסק. ערשט אין יאָר 1921 בין איך צוריקגעקומען א היים צו מיין פאמיליע.

אין 1921-1922 האָבן אנושישקער יידן זיך צוריקגעקערט פון רוסלאַנד. פיל אנושיש־קער יידען זיינען געבליבן אין רוסלאנד, צווישן זיי די משפּחה גרינטוך, מיינע פעטערס שמואל פּען און יצחק־משה פּען. די צוריקגעקומענע האָבן דאָס שטעטל געפונען חרוב, האָב און גוטס צערויבט.

די נייע גרענעץ צווישן ליטע און לעטלאנד איז געוואָרן פאטאל פאר מיין היים־שטעטל. דער היימישער לאנדווירט האָט שוין ניט געקאָנט פירן זיינע ארטיקלען אין לעט־לאנד. דער מסחר מיט די לעטן איז געוואָרן אָפּגעשטעלט.

די נאָך־מלחמהדיקע יוגנט, קומענדיק פון מיליטער־דינסט, פון די פראָנטן, קוקט זיך פארצווייפלט אום: ניטאָ דאָ קיינע אויסזיכטן, קיינע פּערעספּעקטיוון. עס הייבט זיך אָן אַן עמיגראציע פון דער יוגנט. עס בלייבן אין שטעטל עלטערע מענטשן, וואָס לעבן פון דער אריינגעשיקטער קינדער-שטיצע.

די „אנשי אנושישאָק" אין די נייע עמיגראציע־לענדער זיינען געווען אלע יאָרן שטארק פארבונדן מיט דער אלטער היים, העלפנדיק ניט נאָר עלטערן און פריינד, און אויך די קהלשע אינסטיטוציעס אין שטעטל.

ווייניק יידן זיינען געבליבן אין אנושישאָק נאָכן קריג. מען איז זיך פונאנדערגעפאָרן

ווי שלום־עליכם זאָגט: וועך קיין ליסי און וועך קיין סטריסי. מען איז געפֿאָרן זיך באַזעצן אין קאָוונע און אין ראקישאק, און מען האָט אויך עמיגרירט צו די קינדער, וואָס זיינען שוין געווען מעבר לים.

דאָך די איבערגעבליבענע יידישע משפּחות אין אנושישאק האָבן געלעבט אונטער דער וווירקונג פון דער נייער צייט. דאָס שטעטל איז געוואָרן פארכאפט מיט דעם ציוניסטישן אידעאל און מ'האָט די קינדער געשיקט אין די העברעישע שולן קיין ראקישאק, ווילקאָמיר און קאָוונע. יידישע קינדער האָבן זיך אויך געלערנט אין דער אנושישקער פּראָגימנאזיע.

* * *

אנושישאק איז געווען א קליינינקע שטעטעלע, אָבער איר נאָמען איז באַוווסט א דאנק די גרויסע פּערזענלעכקייטן, וואָס דאָס שטעטל האָט ארויסגעגעבן.

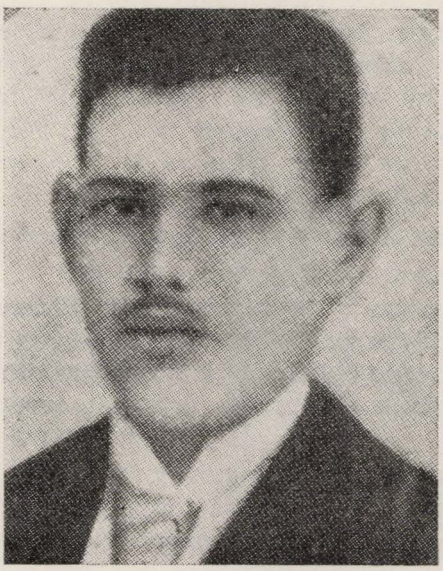

דער גרויסער רעוואָלוציאנער און מארטירער, הירש לעקערט, וואָס איז אויפגעהאנגען געוואָרן אין מיי, 1902, דורך די צארישע תלינים. הייליק איז זיין אַנדענק!

די רעוואָלוציע־יאָרן פון 1902-1905 האָבן אריינגעבראכט נייע אידייען און שטרעמונגען. עס האָט זיך געשאפֿן אן אקטיווער רעוואָלוציאנערער קרייז, וואָס האָט ארויסגעגעבן דעם בארימטן רעוואָלוציאנער און מארטירער הירש לעקערט, וואָס האָט אין ווילנע, אין מיי, 1902, געשאָסן אין דעם ווילנער גובערנאטאָר, פּאן־וואל. ער איז געווען אן אנאלפאבעט, א שוסטער—פון בארוף, אָבער ער האָט געהאט א שיינע נשמה, א ריין האַרץ, א גרויס געפיל פאר יושר און פרייהייט. ער איז געווען א לעבעדיק־טעמפּעראמענטפולער יינגל און אנושישקער יידן געדענקען אים נאָך עד היום. זיין שאָם האָט אָפּגעדונערט איבער גאנץ רוסלאנד, און באַזונדערס אין דעמאָלטיקן יידישן תחום־המושב. ער איז געגאנגען שטאָלץ צו דער תליה, ווי עס פּאסט פאר א העלד, וואָס האָט נקמה געגומען פאר די עוולות פון זיין פאָלק.

באלד נאָך זיין אטענטאט זיינען פאָרגעקומען ארעסטן צווישן די אנושישקער יידן.

אנושישאק איז געווען באַוווסט מיט אירע רבנים. אין אָנהייב פון 20־טן י"ה איז געווען רב אין שטעטל הרב קלאצקין, וואָס איז דערנאָך געוואָרן רב אין סוויאדאשץ און זיין זון האָט געשפּילט א באדייטנדיקע ראָל ביים גרינדן דעם נאציאָנאל־ראט און איז נאָכדעם געווען רב אין ראסיין און ליבוי.

בארימט און באַוווסט איז געווען דער נאָמען הרב אברהם דוב פּאפּעל. ער איז געווען אן איידעם פון אברהם פּען, דעם רייכסטן ייד אין שטעטל.

אברהם דוב פּאפּעל איז געווען א גדול בתורה און נאָר יונג האָט ער געקראָגן סמיכה אויף רבנות פון די גרעסטע רבנים אין זיין צייט. ער האָט געלערנט, מיינסטן, אין דער איישישקער ישיבה, און ער איז געווען באַוווסט אלס עלוי. נאָך דעם ווען הרב קלאצקין איז געוואָרן רב אין סוויאדאשץ, איז ער געוואָרן רב אין שטעטל, הגם זיין פעטער — איינער פון זיין שווערם ברידער — איז געווען קענן זיין קאנדידאטור, ווייל הרב פּאפּעל איז געווען א מתנגד.

הרב הגאון אברהם-דוב פּאָפּעל ז"ל

הרב אברהם־דוב פּאָפּעל איז געווען איינער צווישן די שענסטע פּערזענלעכקייטן אין דער יידישער ליטע. חוץ זיין לומדות איז ער געווען א רודף שלום און שטענדיק געזוכט אויסגלייכן צווישן יחידים און פּאַרטייען. געווען איז ער אויך א באַרימטער רעדנער, מיט א שטאַרקן כוח הסברה.

פּאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער געווען רב אין מאריאמפּאָל. ער איז געווען איינער פון די אָנפירער פון ליטווישן יידנטום און געווען וויצע־פּאַרזיצער פון נאציאָנאַל־ראט און איינער פון די בויער פון דער נאציאָנאַלער אויטאָנאָמיע, פּאַרזיצער פון אגודת־הרבנים און וויצע־פּאַרזיצער פון די יבנה־שולן אין ליטע.

הרב פּאָפּעל איז אויך געווען א סיים־דעפּוטאט און באַוווסט אין זיין רעדע אין סיים קעגן טויט־שטראָף, וואָס איז איבערגעדרוקט געווארן אין דער וועלט־פּרעסע מיינסטן אין דער פּרעסע פון די פאראייניקטע שטאַטן.

ער איז נפטר געווארן ד' שבט, 1923, אין עלטער פון 53 יאָר, איבערלאָזנדיק א פרוי און קינדער. זיין פרוי רחל איז געשטאָרבן אין שאָוולער געטאָ; זיין זון אריה, וואָס האָט שטודירט אין בעלגיע אלס בעמיקער, איז אומגעבראכט געווארן אין פראנקרייך; זיין טאָכטער העניע מיט איר פאמיליע זיינען אומגעקומען אין שאָוולער געטאָ. דאָ אין יאָהאנסבורג געפינט זיך זיין טאָכטער רבקה ווילקאָוו מיט איר מאן און טאָכטער.

הגם הרב פּאָפּעל איז געווען די גרעסטע זייל פון דער „אגודה", דאָך האָט ער תמיד געשטיצט די קרנות פאר ארץ־ישראל.

אין אנושישאָק איז דערנאָך געווארן הרב קדש.

* * *

אין דרום־אפריקע געפינען זיך אן ערך 25 משפּחות פון „אנשי אנושישאק". צווישן זיי די פאָלגענדיקע אנושישקער יידן: דריי ברידער כץ האָבן א קליידער־פאבריק; יוסף פּען; בערל פּען; יודל פּען; יצחק־משה פּען מיט זיינע זין וואָלף־אברהם און ד"ר אהרון פּען; קרוז; שולמאן; טוביה גלאָס; הערי מילער; יודל צאפייקין.

הייליק איז ביי אלע אנושישקער יידן בכל אתר ואתר, אין יעדן לאנד ווו זיי געפינען זיך, דער אָנדענק פון די יידן אין דעם אידיליש־שיינעם יידישן שטעטל אנושישאק, וואָס זיינען אומגעקומען אין ראקישאָק צוזאמען מיט די ראקישקער יידן.

עס איז דאָ אין אנושישאָק אן אלטע מצבה, וואָס זאָגט, אז זי איז געשטעלט געווארן מיט 150 יאָר צוריק. דאָס באווייזט אונדז, אז דער ישוב אין שטעטל איז ניט געווען קיין יונגער, און איצט איז פון אים קיין שריד ופליט ניטאָ, אזויווי ער וואָלט קיינמאָל ניט געווען.

מענדל גאָרדאָן

סקאָפּישאָק

פארן ערשטן וועלט־קריג זיינען אין סקאָפּישאָק געווען 50 יידישע משפּחות, אן ערך 200 נפשות. די ליטווישע באפעלקערונג איז געווען א גרויסע.

4 גאסן האָט סקאָפּישאָק געהאט, וואָס האָבן זיך גערופן: קאלאווייער, פּאָנעדעלער, ציגיינער, יורדזיקע און די גאַס „יענע שטעטל".

אין צענטער, אויפן מאַרק און נאָענט צום מארק, האָבן געוווינט די יידן, וואָס האָבן זיך, הויפּטזאכלעך, פארנומען מיט קרעמעריי און מסחר. די קרעמער זיינען געווען: אָרטשיק פיין; זלמן־מאָטע; שלמה אָרעלאָוויץ, וואָס האָט געוווינט יאָרנלאנג אין סקאָפּישאָק. עס זיי־נען געווען קאראבעלניקעס, אייניקע בעלי־מלאכות. די בעלי־מלאכות האָבן זיך גערופן: אבא־לייב דער שניידער; שמעון דער שניידער; נאָטע דער שניידער; מיכה דער שוסטער און אלקנה דער שוסטער. עס האָט זיך געפירט א גרויסער פלאקס-מסחר. די פלאקס־סוחרים זיינען געווען: ישראל גאָרדאָן; דער שרייבער פון די שורות; יעקב פעלדמאן — דער זיידע פון די ברידער פעלדמאן אין יאָהאַנעסבורג; יאָשע פעלדמאן און אברהם פעלדמאן.

די זעלביקע פלאקס־סוחרים און אויך אנדערע סוחרים האָבן געפירט דעם מסחר מיט זאָמען. פארן ערשטן וועלט־קריג איז געווען א האַנדל־קאָנטאקט מיט נאָוואָ־אלעקסאנדראָווסק

חיים גינזבורג, שניט־קרעמער אין סקאָפּישאָק

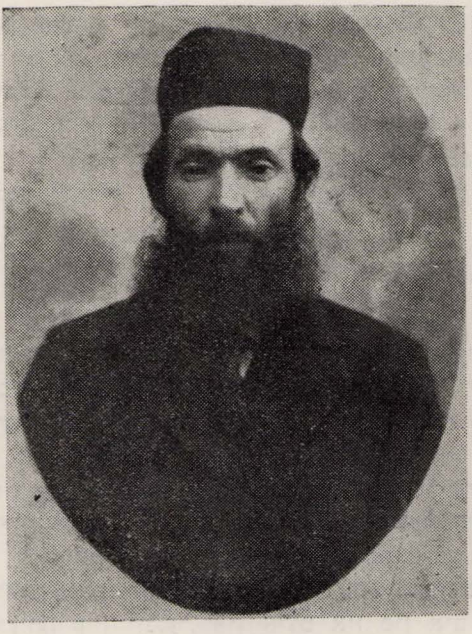

איצע-יאַנקל, דער מלמד אין סקאָפּישאָק

וואם איז געווען די קרייז-שטאט, און מיט דווינסק. נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה האבן סקאפישקער סוחרים געהאנדלט מיט קיבארד, וואם ליגט ביי דער ליטווויש-דייטשישער גרענעץ, און מיט קאוונע.

יידן האבן אויך געהאנדלט מיט וואלד און ארענדירט די אזיערעס. א גרויסער געדיכטער וואלד איז געווען ארום סקאפישאק און 2 שיינע אזיערעס האט דאם שטעטל געהאט.

די באציונגען מיט די קריסטן, וואם זיינען געווען ליטווינער, זיינען געווען גוטע. עס זיינען ניט פארגעקומען קיין פאגראמען.

איין געשעעניש געדענק איך, וואם האט ארויסגערופן א פאניק אין שטעטל, אבער קיין עקסצעסן זיינען ניט געווען.

ס'האט פאסירט, אז 2 פויערטעס פון דארף סרובישוק זיינען אריינגעקומען צו שמעונען דעם שניידער בארשטן די וואל. ס'איז גראד געווען ערב פסח. שמעון איז ארויסגעגאנגען אויפן מארק און די גויעס זיינען געבליבן אין שטוב. זיי האבן זיך דערשראקן וואם שמעון דער שניידער איז פלוצלינג אוועק, און זיי האבן אויסגעטראכט, היות ס'איז פאר פסח און יידן דארפן קריסטלעך בלוט, וועט ער קומען מיט נאך יידן וואם האבן לאנגע בערד, און וועלן זיי טויטן.

יהושע טורעצקי, למדן און משכיל אין סקאפישאק

פון שרעק זיינען די פויערטעס ארוים אין גאס און אנגעהייבן שרייען: גוואלד גוואלד!

ס'איז געווען א מארק-טאג און די פויערים זיינען אלע זיך צוזאמענגעלאפן. עס איז געווארן א פאניק אין שטעטל און ס'איז שיעור ניט געווארן קיין פאגראם.

מיין פרוי, פראדל, איז באלד אוועק צום קאטילישן גלח—א ליטווינער, און האט אים מיט תחנונים געבעטן, אז ער זאל די גוים אויפשטילן, וויל א גרויסע געפאר דראט די יידן. דער גלח האט דורך די קירכען-גלאקן גערופן די גויים אין תיפלה און זיי אויפגעקלערט די פאלשקייט און די גרונדלאזיקייט פון דער באשולדיקונג פון די פויערטעס.

* * *

אויפן בילד: מחותנים פון סקאַפישאַק און פּאַנעמונאַק—נאַך א חתונה אין סקאַפישאַק.

אמאטארן־קרייז אין סקאַפישאַק

בעת דעם ערשטן וועלט-קריג האָבן אייניקע פאמיליעס פון סקאָפישאָק, צוליב דער נאָענטקייט פון פראָנט, זיך עוואקואירט אין רוסלאנד. סקאָפישקער יידן האָבן געווינט אין יעליזין און געציילטע משפחות האָבן זיך איינגעאָרדענט צייטווייליק אין באָברויסק.

אין 1921 האָט מען זיך צוריקגעקערט קיין סקאָפישאָק. אָבער אייניקע משפחות האָבן זיך ניט צוריקגעקערט. בכלל איז די יידישע באָפעלקערונג געוואָרן קלענער, סך־הכל אן ערך 25 משפחות האָבן געווינט אין סקאָפישאָק נאָכן קריג.

די יוגנט האָט אָנגעהייבן עמיגרירן, באזונדער דעמאָלט, ווען די עקאָנאָמישע לאָגע איז געוואָרן ערגער. ס'האָבן זיך געעפנט ליטווישע קאָפּעראַטיוון. דער ליטווישער פּרעמיער טובעלים האָט געדראָט די יידן, אז ער וועט מאכן דעם ניעמאן פול מיט יידיש בלוט. מיינע קינדער יצחק, משה, זלמן און חיים האָבן אויך עמיגרירט קיין דרום־אפריקע.

ביז 1937 בין איך געווען אין סקאָפישאָק. די קרייז־שטאָט איז געווען ראקישאָק. ס'האָט זיך ווייניק געביטן דאָס לעבן אין שטעטל. אלץ האָט געלעבט לויט פריערדיקן נוסח און שטייגער. ס'איז ניט געווען קיין פאַלקשול אָדער א ביבליאָטעק. ווען ניט ווען האָט די יוגנט אויפגעפירט א פאָרשטעלונג פון אייגענע אמאטאָרישע כוחות. עס זיינען געווען 2 הילצערנע בתי־מדרשים: א חסידישער און א מתנגדישער. עס זיינען געווען נאָר קאָפּוסטער חסידים.

פאָרן ערשטן וועלט-קריג איז געווען רב אין סקאָפישאָק ר' עזריאל גאָרדאָן און דער־נאָך איז געווען רב ר' מענדל. די שטעטלשע מלמדים זיינען געווען זלמן־איצע און איצע־יאנקל. דער שוחט פון שטעטל האָט געהייסן נחמן.

* * *

נאָכן חורבן האָט מיין פרוי באקומען א בריוו פון איר ברודער משהקע גאפאנאָוויץ. ער האָט געשריבן וועגן אומקום פון סקאָפישאָק און ווי ער איז אנטלאָפן צו די פּארטיזאנער אין וואלד. ער איז געקומען אין שטעטל כאלד ווי די רויטע ארמיי האָט באפרייט ליטע. ער האָט געשריבן, אז די הייזער זיינען געבליבן גאנץ, נאָר דער בית־עולם איז געווען דעמאָלירט, און א שוידער ביז משוגעת האָט אים אַרומגענומען בעת ער האָט געזען ווי אלע יידישע הייזער שטייען לידיק אָן איין יידישן נפש. ער האָט לאנג ניט געקאָנט בליבן אין סקאָפישאָק און איז אוועקגעפאָרן אין ווילנע, ווו ס'איז געווען א גרעסערע צאָל יידן.

ל. קאַראַבעלניק

פּאָנעמונאַק

ל. קאַראַבעלניק

מיין חרובע יידישע שטעטל'ע פּאָנעמונאַק, הגם עס איז געווען קליין, קלענער ווי די שבנישע שטעטל'ער, דאָך האָט זי געהאט די זכיה צו האָבן א באן־סטאנציע און אויף די גרויסע מאפּעס אין רוסלאנד און אין ליטע איז פּאָנעמונאַק געווען באַצייכנט מיט א געאָגראפישן קאָמוניקאַציע־פונקט.

לגבי קאַמיי, פּאָנעדעל, סקאָפישאַק האָט פּאָנעמונאַק געשפּילט א גרעסערע קאָמערציעל'ע ראָל. די איינוווינער פון די שטעטל'ער פלעגן דאָרפן קומען צו פּאָנעמונקער באן־סטאַנציע אויף מאכן נסיעות אין לאנד גופא און אין מרחקים, מעבר לים. בעלי־ענלות מיט קרעמער און הענדלער פלעגן קומען אָפּנעמען פון באן געליפערטע סחורות און צו עקספּאָרטירן אויבסט און פּארשיידענע לאנדווירטשאפטלעבע ארטיקלען.

פּאר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט פּאָנעמונאַק געהאט א יידישע באפעל־קערונג אין א צאָל פון 200 נפשות. ס'קאָן זיין, אז צוליב דער באן־סטאַנציע איז גיך און שנעל געוואקסן דאָס שטעטל. אונטער דער צארישער הערשאפט זיינען דאָך ניט געווען קיין גרענעצן מיט לעטלאנד און פוילן, און ס'האָט זיך געפירט א בריוו־פּארצווייגטער מסחר מיט שטעט און מקומות אין רוסלאנד. די עקסיסטענץ פון א באן־סטאַנציע האָט בלי ספק אָנגעלאקט יידן צו באזעצן זיך, אויסרעבענדיק אויף גרינגערע פּרנסות.

חוץ דער אָן באן־סטאַנציע, שפּרייט זיך אוים ארום פּאָנעמונאַק א שיינע לאנדשאפט, און דער טייך נעמונעלים, וואָס שיקט זיינע וואסערן צום טייך נעמונאס, האָט באהנט דאָס שטעטל. דער דאָזיקער טייך איז דאָך געווען א גרויסע אטראקציע פּאר דער שטעטלשער יוגנט, און א סך דעראינערונגען זיינען ביי יעדערן פון אונדז פּארקניפּט מיט אָט דעם שטעטלשן טייך.

נאָך דער גרויסער שריפה און נאָכן גירוש פון די פּאָנעמונקער יידן בשעת דעם ערשטן וועלט־קריג האָט זיך באדייטנדיק פּארקלענערט דער יידישער ישוב אין פּאָנעמונאַק, און עס זיינען נאָר פּארבליבן 22 יידישע פאמיליעס, וואָס האָבן געווויינט ארום דער באן־סטאַנציע, די ליטווישע באפעלקערונג האָט געציילט אן ערך 60 משפּחות.

די יידן האָבן רק געהאוועט און געווען פּארזאָרגט מיט דאגות הפּרנסה. קיין בעלי־מלאכות זיינען, נאָכן טויט פון איינציקן יידישן שניידער סענאָל, ניט געווען אין פּאָנעמונאַק. יידן האָבן געמסחרט, זיך פּארנומען מיט קרעמעריי און געווען קאראבעלניקעס, דאָרף־יידן. די פּאָר נגידישע פאמיליעס האָבן באזאָרגט די אָרעמע שטעלשע יידן מיט מצה אויף פּסח

און מיט צושארן זיי וועלן-ניט-וועלן פּרנסה. מען האָט געלעבט צוזאמען בשלום און איינער דעם צווייטן האָט אויסגעהאָלפן מיט א גמילות־חסד.

צוליב דער קליינקייט פון ישוב איז ניט געווען אין שטעטל קיין סטאַבילער דאָקטער. דער יידישער אפּטייקער, אָלקין, וואָס האָט געווויינט אין צענטער פון פּאָנעמונאָק, פלעגט אראָפּברענגען א דאָקטער פון פּאָנעוועזש 2 מאָל א וואָך. עס איז סטאַביל געווען נאָר א קריסטלעבער פעלדשער, און אין דרינגענדיקע פאלן איז מען געפּאָרן קיין ראקישאק צו דאָקטוירים. נאָכן קריג איז ראקישאק געווען אונדזער קרייז־שטאָט, 16 ק"מ פון פּאָנעמונאָק.

אויך קיין רב האָט פּאָנעמונאָק, אין מיין צייט, ניט געהאט. א יונגער ישיבה־בחור פון טעלז, א מוסמך, האָט זיך נאָר אָפּיציעל פארשריבן צו זיין א רב אין פּאָנעמונאָק, כדי האָבן א סיבה צו זיין באפרייט פון גיין דינען אין מיליטער. ער פלעגט אראָפּקומען אין שטעטל נאָר בין הזמנים, כדי יוצא זיין פאר נאטשאלסטווא.

עס איז געווען א פּשוטער הילצערנער בית־המדרש, מיט אן איינפאכן ארון־קודש און עמוד, וואָס האָט ניט געהאט קיין שניצערייען. נאָר שבת און יו"ט פלעגט דער בית־המדרש האָבן אייניקע מניינים מתפּללים. אין די וואָכעדיקע טעג פלעגט זיך זעלטן צונויפקלייבן א מנין, סיידן וועלן עמעצער האָט געהאט יאָרצייט.

דער גבאי פון בית־המדרש איז פריער געווען יונה קראבעלניק, און נאָך זיין טויט האָט איבערגענומען דאָס גבאות זיין ברודער, עזרא קאַראַבעלניק.

אלע אין שטעטל זיינען געווען חסידים און דער נוסח־התפלה איז געווען נוסח ספרד. מתנגדים זיינען געווען די פאמיליעס קראבעלניק. עס פלעגט טרעפן, וועלן דער גבאי קראבעלניק פלעגט גיין צום עמוד דאוונען, האָט ער אויסגעלאָזט דעם יצמח פורקנא פון קדיש אדער ער פלעגט זאָגן ברוך שאמר פאר הודו דעמאָלט פלעגט פּאָרקומען א קלאפּעריי אין די שטענדערם, אָבער צו קיין שרייענדיקע מחלוקות איז ניט דערגאנגען.

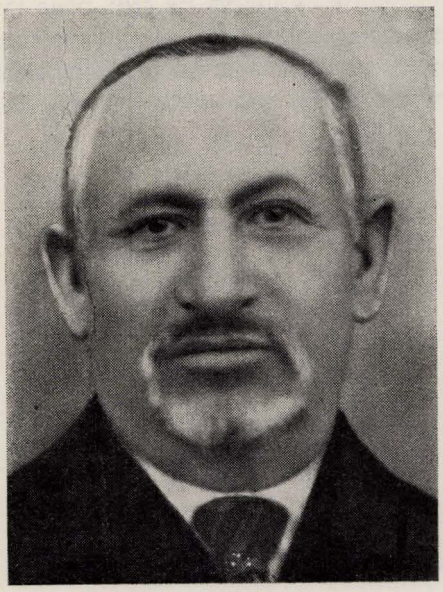

עזרא קאַראַבעלניק

עלטערז האָבן געזען צו געבן לערנען די קינדער. יאָרנלאנג איז אברהם עפּשטיין, דער שוחט, געווען דער אויניציקער מלמד אין פּאָנעמונאָק. ער איז געווען א יוד מיט א לאנגער באָרד, וואָס פלעגט גרייכן ביזן גאָרטל. ער איז געווען א ווייסנדאָרשטיקער און א סך געלייענט, מיינסטן וועגן אסטראָנאָמיע. די תלמידים אין חדר האָבן אים ליב געהאט צוליב זיין מילדער און פריינדלעכער באציונג צו זיי.

נאָך ר' אברהם'ס טויט איז געווארן שוחט און חזן אליעזר ווילענסקי פון ניישטאט.

אין פּאָנעמונאָק איז געווען א ליטווישע פאלקשול, וווּ ס'האָבן זיך געלערנט אייניקע יידישע קינדער. יונגנטלעכע זיינען געפארן לערנען אין ישיבות און אויך אין גימנאזיעס. א געוויסע צייט איז אין פּאָנעמונאָק אראָפּגעבראכט געווארן א לערערין

פון עברית און אלגעמיינע לימודים. זי האָט געלערנט עברית מיט דער ספרדישע הברה, וואָס ס'איז געווען אין סתירה מיטן נוסח אשכנז וואָס מ'האָט געלערנט אין חדר.

* * *

כ'האָב פארלאָזן פאָלען אין יאָר 1936. א שטיל-אידילִיש לעבן האָט פולסירט אין שטעטל. די אינציקע דינאמישקייט האָט אריינגעבראכט די באַן-סטאַנציע. עס זיינען ניט פאַרגעקומען קיין ספּעציעלע געשעענישן אָדער ענדערונגען. ס'איז ניט געפירט געוואָרן קיין געזעלשאפטלעכע ארבעט. די אָרעמע יידן זיינען געווען רק פארנומען מיט צרכי חיונה און די פארמעגלעכע האָבן אויך געזעלשאפטלעך נאָר ניט געטאָן. ס'קאָן זיין, אז די קליינע צאָל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין פאָלען האָט זיי ניט אינספּירירט צו ארויסווייזן איניציאטיוו אויפן פעלד פון געזעלשאפטלעכער ארבעט.

א גרויסע געזעלשאפטלעכע סענסאציע איז געווען אין פאָלען, ווען דער שרייבער פון די שורות, האָט פארקויפט שקלים און דערנאָך געדרופן אן אלגעמיינע פארזאמלונג, אויף וועלכער כ'האָב אגיטירט צו שטימען — צו די וואלן פון 19-טן ציוניסטישן קאָנגרעס— פאר א געוויסער ציוניסטישער פארטיי. פאר די שטעטלשע יידן איז עס געווען דער ערשטער ציוניסטישער קאָנגרעס, ווייל זיי זיינען געווען ניט געניי באהאוונט מיט די אקטיוויטעטן פון דער ציוניסטישער באוועגונג.

קיין פערזענלעכקייטן האָט פאָלען ניט ארויסגעגעבן. דער אינציקער „אוטשאָני יעוורייי" איז געווען לייבע לעווין.

דער גאנצער ישוב אין פאָלען האָט עפעס ניט געהאט קיין שטארקע האפטיקייט, הויפטזאכלעך, נאָכן ערשטן וועלט-קריג. עס קאָן פעסטגעשטעלט ווערן מיט דעם דאָזיקן פאקט, וואָס אין פאָלען איז קיין בית-עולם ניט געווען, און די מתים פלעגט מען מקבר זיין אין קאָמיי, 11 וויאָרסט פון פאָלען. אפשר האָבן די פאָלענקער יידן אזויווי ארויסגעפילט, אז סוף-סוף וועט דער קליינער ישוב אין פאָלען אויסגעוואָרצלט ווערן, ווי ס'איז פאקטיש געשען בימי שלטון היטלער, ימח שמו.

בן־ציון יפה

מיין שטעטל פּאָנעמונאָק

שוין א סך יאָרן ווי איך האָב פּארלאָזן פּאָנעמונאָק, שוין פיר צענדלינג יאָר ווי איך געפין זיך אין דרום־אפריקע. מיין פּאָטער, חיים־דוד יפה ע"ה, איז פריער געפֿאָרן אַליין קיין אפריקע, דערנאָך האָט ער אראָפּגעבראכט זיין משפּחה.

אין פארלויף פון דער צייט וואָס איך געפין זיך אין דרום־אפריקע, האָבן די נייע באדינגונגען אין א נייַ־לאנד פארטושט מיינע זכרונות פון דער אלטער היים. הגם, צום באַדויערן, זיינען א סך זאכן פארגעפֿלטן, דאָך עד היום לויפן דורך אָפּגעריסענע דעראינערונגען, בילדער און געשטאַלטן פון די אמאָליקע יאָרן אין מיין געבאָרנשטעטל פּאָנעמונאָק, און באַזונדערס איצט, נאָכן גרויסן חורבן פון די יידן אין מזרח־אייראָפּע בכלל און נאָך דעם אומקום פון מיין שטעטל, פּאָנעמונאָק, בפרט.

וועלן אין פּאָנעמונאָק איז אנטשטאַנען א יידישער ישוב איז מיר ניט באַוווסט. אלנפאלס האָט מען אין שטעטל געריידט, אז צוגלייך מיטן אויפבוי פון אייזנבאן־ליניע האָבן יידן זיך אָנגעהייבן באזעצן. פריער איז עס געווען א מין פאלוואַרק, וואָס האָט געהערט צום פּאָנעמונקער הויף, וואָס דער אייגנטימער פון פּאָנעמונקער הויף איז געווען דער גראַף שווינטעצקי. אויף דעם זאָגט אויך עדות, דאָס וואָס די תיפלה איז ניט געשטאַנען אין שטעטל נאָר אין הויף.

ארום פּאָנעמונאָק זיינען דאָ גרויסע וועלדער, פעלדער און לאָנקעס. פּאָזע דעם שטעטל ציט זיך א געדיכטער וואַלד, דורך וועלכן עס פליסט דאָס טייכל נעמונעלים (אין ליטוויש: „קליין־ניעמאַן").

עס איז מיר אָבער עד היום א רעטעניש פארוואָס האָט די צענטראלע באַן־דירעקציע אין צארישן רוסלאַנד גראד אויסגעקליבן פּאָנעמונאָק צו מאכן דאָרט א באַן־סטאַנציע, וועלכע איז געווען א גרעסערע ווי די באַן־סטאנציע אין ראקישאָק.

אין פּאָנעמונאָק פלעגן פּאַיעזדן שטיין בלייבן א גאנצע האלבע שעה און דער וואָגזאל האָט געהאט א בופעט, וווהין די פּאסאזשירן פלעגן אריינקומען עסן און טרינקען אין דער צייט וואָס דער צוג איז געשטאַנען אויפן פּערָאן.

פּאָנעמונאָק איז געווען די באַן־סטאנציע פּאַר דער גאנצער סביבה שטעטלעך און דערפער. די שטעטלעך סוויאדאָשין, קאַמיי, סקאָפּישאָק, פּאָנעדעל און צענדלינגער דערפער פלעגן עקספּאָרטירן דורך פּאָנעמונקער באַן־סטאנציע לאַנדווירטשאפטלעכע ארטיקלען, בהמות און געהילץ. טויזנטער פויערים פלעגן ברענגען צופירן צו דער באַן־סטאַנציע קלעצער צו טראנספּאָרטירן זיי מיטן באַן און גרויסע יארמען פלעגן זיי לייגן ארום דער באַן־סטאַנציע. וועלן עס פלעגט זיך אָנהייבן דער סעזאָן פון געלדז, פלעגט מען טרייבן סטאדעס געלדז צו דער סטאנציע, אז מ'האָט געקאָנט טויב וועלן פון זייער גראַנעריי. סוף־זומער פלעגט מען ברענגען גאנצע אָבאָזן מיט אויבסט, וואָס עס פלעגן עקספּאָרטירט ווערן אין פארשיידענע מקומות.

א גרויסער מאַרק־טאָג פלעגט פּאָרקומען יעדער דאָנערשטאָג. דאָס מארק־פּלאַץ איז געווען אין צענטער פון שטעטל. דאָרט זיינען געווען קראָמען מיט דירות צוזאמען. עס זיי־

נען אויך געווען אייניקע מויערן. גרויסע סוחרים פון רוסלאנד און דייטשלאנד פלעגן קומען קיין פּאָנעמונאָק אויף די מערק. דאָס שטעטל איז אין מיין צייט באשטאנען פון אן ערך 60 יידישע משפּחות, וואָס אלע האָבן זיך, כמעט, פארנומען מיט מסחר. עס זיינען געווען גרע־סערע סוחרים און אויך קליינהענדלער. עס זיינען כמעט ניט געווען קיין בעלי-מלאכות. ס'איז געווען נאָר איין שוסטער, איין שניידער און איין שמיד.

א דאנק דער באן־סטאנציע און אויך א דאנק דעם וואָס די פּאָנעמונקער פּאָסט אָפּטיי־לונג האָט באדינט די ארומיקע שטעטלעך און דערפער האָט זיך פּאָנעמונאָק עקאָנאָמיש גוט אנטוויקלט און עס זיינען געווען עטלעכע גרויסע אנגראָ־געשעפטן. דער אייגנטימער פון דער גרעסטער הורט-קראָם איז געווען זלמן־איצע מזרח, וואָס אויף אים האָט מען געקאָנט זאָגן: תורה, חכמה און עשירות במקום אחד. אין זיין געשעפט האָט מען געקאָנט איינקויפן פון א נאָדל ביז א גרויסער דרעש־מאַשין.

א גרויסער וואלד־סוחר איז געווען שמואל אַווירער (קאַראַבעלניק). ער האָט געהאלטן א טראקטיר. ער איז געווען א גרויסער בעל מדות און אויף העלפן און טאָן א טובה עמעצן איז ער געווען דער ערשטער. ווען ס'האָט זיך געמאכט, אז עמעצער איז קראנק געוואָרן ביי־נאכט און היות קיין דאָקטער האָט פּאָנעמונאָק ניט געהאט נאָר א קריסטלעכן פעלדשער, פלעגט מען גלייך לויפן צו שמואלן דעם אווירער און ער פלעגט גלייך שפּאַנען זיין פערד און אליין דעם קראנקן אָפּפירן אין ראקישאָק. אויף געבן א הלוואה, מכנים אורח זיין, העלפן חתונה־מאכן א יתומה אָדער העלפן אן אלמנה — איז ער געווען שטענדיק גרייט.

זלמן-איצע מזרח

גוט באוווסט אין דער סביבה איז גע־ווען יונה קאראבעלניק, וואָס האָט געהאט א שניט-געשעפט און איז געווען א וואלד־סוחר. ער האָט געהאט א צוויי־שטאָקיקן מויער.

א ייד א למדן און אן אייגנטימער פון א גרויסן געשעפט איז געווען מאלאצקי. אַ גוטער און א פיינער מענטש איז געווען משה־אהרון דער קצב.

מיין פאָטער, חיים־דוד יפה, איז געווען אן עכטער פאָלקסמענטש, שטענדיק לעבעדיק און פריילעך, מיט א חכמה און א וויץ. ער האָט זיין פאָלקסטימלעכע יידישקייט געבראכט אהער אין דרום-אפריקע, און ער האָט א סך צייט אָפּגעגעבן צו צרכי צבור. ער איז געווען 40 יאָר מיטגליד פון דער ראקישקער סאָסייטי, און אין אנדערע יידישע אינסטיטוציעס.

צוויי בתי־מדרשים זיינען, אין מיין צייט, געווען: א חסידישער און מתנגדישער. דער גרעסטער טייל יידן זיינען געווען חסידים. די פארמעגלעכע זיינען געווען מתנגדים. דער רב איז געווען יצחק־משה, דער זון פון פּאָנע־דעלער רב. ער איז געווען א גרויסער למדן און

אן אויסערגעוויינטלעכער פעאיקער מענטש. ער האָט אויך געפירט גרויסע מסחרים, און פון זיין רבנות האָט ער ניט געצויגן זיין חיונה. דערצו איז ער געווען א גרויסער בעל־מנגן, דער בעל־תפילה אין דער חסידישער שוהל, א בעל־דרשן און בכלל א הדרת־פּנימדיקער ייד.

דער שוחט, דאכט זיך מיר, איז געווען אברהם. ער איז געווען א מאָדערנער מענטש, און חוץ וואָס ער איז געווען א למדן, איז ער אויך געווען א משכיל, גוט באהערשנדיק די רוסישע און פּוילישע שפּראך. ער האָט זיינע קינדער געגעבן א וועלטלעכע בילדונג. אן אינטערעסאנטער טיפּ איז געווען שמערל דער שמש. ער פלעגט תמיד דאוונען שחרית, געווען א בעל תקיעה, א בעל־קריאה און פלעגט אויך שרייבן אַדרעסן פאר די ווייבער, וואָס זייערע מענער זיינען געווען מעבר לים.

אין דער מתנגדישער שוהל איז געווען דער בעל־תפילה דער אויבן דערמאָנטער זלמן-איצע מזרח.

פּאָנעמונאָק, וועדליק איך געדענק, זיינען געווען אייניקע חדרים. בערציק איז געווען דער גמרא־מלמד. די רייכערע בעלי־הבתים פלעגן שיקן זייערע קינדער לערנען אין פּאָנע-וועזשער ישיבה. כ'געדענק אויך פון אן אויסטערלישן יידן, וואָס האָט געהאט 22 קינדער.

* * *

קיין באַזונדערע געשעענישן פון פּאָנעמונאָק געדענק איך ניט.

עס האָט זיך אביסל געטומלט אין יאָר 1905, ווען מען האָט אין פּאָנעמנאָק געטויט אן אוריאדניק, און מען האָט באשולדיקט מיין ברודער איצע־בערקען און זיין חבר נפל נפתלי, אז זיי האָבן אים דערשאָסן. זיי זיינען באלד אנטלאָפן קיין אַמעריקע, ווו זיי געפינען זיך עד היום.

פּאָנעמונקער יידישע יוגנט ביים טייך נעמונעליס
פון רעכטס צו לינקס: לאה בעראָלסקי, ליובא קאוואלסקי, וויטל קאראבעלניק,
ביילע יאפע און משה קאַראַבעלניק.

אין אָנהייב דעם יאָרהונדערט איז געווען א גרויסע שריפה. דאָס גאנצע שטעטל האָט אָפּגעברענט. עס האָט אָבער לאנג ניט געדויערט און דאָס שטעטל האָט זיך אויפגעבויט מיט א נייעם מרחץ.

ביזן ערשטן וועלט-קריג האָבן פּאָנעמונקער יידן געלעבט בהרחבה און צופרידן. נאָכן קריג איז פּאָנעמונאָק עקאָנאָמיש געוואָרן א יורד. ראקישאָק איז געוואָרן א קרייז-שטאָט און האָט פארקאָנקורירט פּאָנעמונאָק. דער גאנצער ארומיקער מסחר האָט זיך קאָנצענטרירט אין ראקישאָק.

די גאנצע צייט איז קיין בית-עולם אין פּאָנעמונאָק ניט געווען, און ניט אומזיסט האָט מען זיך געוויצלט, אז צוליב דעם לעבן פּאָנעמונקער יידן ביזן טיפן עלטער.

די פּאָנעמונקער יידן זיינען אלע אומגעבראכט געוואָרן צוזאמען מיט די ראַקישקער יידן. זאָל אָט די דאָזיקע באשרייבונג בלייבן אן אייביקער אָנדענק נאָך מיין היים-שטעטל פּאָנעמונאָק.

חורבן
און
אומקום

בריינע ראָטהאָלץ—קור

מיין גבית-עדות

בריינע ראָטהאָלץ—קור

נעמען און פאמיליע פון מיינע עלטערן:
יעקב-הירש און שרה קור.

בילדונג: געענדיקט 6 קלאסן „יבנה" (א העב-
רעישע פאָלקשול), אן אבסאלוועטין
פון דער ליטוויישער רעגירונג-גימנאזיע
אין ראָקישאָק.

ווינאָרט ביזן 2-טן וועלטקריג: ראקישאק.

ווו זיך געראטעוועט: ראָטנפאָרבאנד.

איצטיקער ווינאָרט: פּאַריז, קייפ-פּראָווינץ.

ביז 15-טן יוני, 1940, איז ליטע געווען א זעלבשטענדיקע רעפובליק. דערנאָך זיינען סאָוועטיש-מיליטעריש כוחות אריינגעקומען קיין ליטע און אויך אין ראקישאק.

איך געדענק א זונטאג-טאג. איך בין דאן אלט געווען קארעג 16 יאָר. עס איז געווען פעריען-צייט און קיין לימודים אין די שולן זיינען, דעמאָלט, ניט פאָרגעקומען. איך מיט מיינע חברטעס זיינען ארויסגענאנגען צו זען ווי עס ציען זיך די סאָוועטישע טאנקען פון פארשיידענע קאליבערן. אין הויף (גוט) פון ראקישקער גראף, יאן פשעדזעצקי, האָט זיך אייגעקווארטירט דער סאָוועטישער גארניזאָן.

קיין שום עקסצעסן זיינען ניט פאָרגעקומען ביים אריינטרעטן פון דער סאָוועטישער מאכט אין ראקישאק. ס'איז געווען פולשטענדיקע אָרדענונג. אָבער וועזנטלעך האָט זיך דאָס סאָציאלע לעבן געענדערט. אלע געשעפטן זיינען געווארן באלד נאציאָנאליזירט. די סחורות פון די קראָמען האָט מען קאָנצענטרירט אין די קאָאָפּעראטיוון. פון די באגינענם אָן ביז די שפעטע שעהן פון טאָג זיינען געשטאנען רייען פון קונים, כדי צו קויפן פאָרשיידענע ארטיקלען אין די קאָאָפּעראטיוון. עס האָבן זיך פארשפרייט קלאנגען, אז ביי די סאָוועטן איז א גרויסער מאנגל אין פּראָדוקטן און אין מאנופאקטור-סחורות, און דעריבער איז געווארן א גרויסע איילעניש, א גוואלדיק-געיעג צו די קאָאָפּעראטיוון.

די רייכערע שיכטן און די קליינבירגערלעכע יידישע באפעלקערונג און אויך די

קריסטלעכע באפעלקערונג זיינען געווען שטארק אומצופרידן מיט דעם אריינקום פון דער סאָוועטישער מאכט. הויפּטזאכלעך האָט ארויסגערופן א קעגנערשאַפט צו דער נייער מאכט: די נאציאָנאליזאציע פון די געשעפטן און גרעסערע האנדל-אונטערנעמונגען און דער פאר-באָט פון פרייען האנדל. אויף אלץ איז געוואָרן א שרעקלעכער יקרות.

די יוגנט אין שטעטל — אין איר גרויסער מערהייט—איז געווען גראד אויפגעמונ־טערט פון דעם אָנקום פון דער סאָוועטישער מאכט.

סוכות־צייט האָט מען פאראָרדענט אויסצובייטן דאָס ליטווישע געלט אויף סאָוועטישע. דאָס האָט, ווידער, אַרויסגערופן א גרויסע אומצופרידנקייט. אָבער די סאָוועטישע מאכט איז געווען א שטרענגע, און מען האָט זיך—אפילו מיט ווערטער—געשראָקן ארויסצוזאָגן וועגן די סאָוועטישע פאראָרדענונגען. אפילו די ליטווינער האָבן מורא געהאט אַרויסצוווייזן זייער אומצופרידנקייט.

אָבער די יידן האָבן געפילט א זיכערקייט—אונטער דער שוץ פון דער סאָוועטישער מאכט. מען האָט זיך ניט געשראָקן פאר עקסצעסן.

אין די לעצטע יאָרן פון דער ליטווישער רעפּובליק, איז דער אנטיסעמיטיזם אין ליטע געווען אַ גאנץ בולטער. עס האָט זיך אָנגעפאנגען א באָיקאָט-אקציע קעגן יידישן האנדל. מען האָט אגיטירט און פארשפּרייט פּאמפּלעטן, אז קריסטן זאָלן ניט קויפן קיין סחורות ביי יידן, און אויך פלוגבלעטער קעגן יידן—אלס נאציע.

די יידן אין ליטע האָבן געשפּירט, אז עס קומט אָן א שווארץ־מאהדיקע צייט אין ליטע. דעריבער איז מען דאָך געווען צופרידן מיט דער סאָוועטישער מאכט אין דעם פּרט. וואָס זי האָט באקעמפט דעם אנטיסעמיטיזם.

די באפעלקערונג אין ראקישאָק האָט זיך דאן פארגרעסערט. עס האָט צוגעפלייצט א שטראָם פון פּוילישע יידן און אויך פון פּאָליאקן. די ראקישקער יידן האָבן די יידישע פּליטים אויפגענומען מיט דער גרעסטער איבערגעבנקייט און הילפגרייטקייט. מען האָט זיי באזאָרגט מיט דירות, בגדים און שוכווארג.

דאָס לעבן האָט זיך אָנגעהייבן א ביסל נאָרמירן. מען האָט זיך אַקלימאַטיזירט מיט די עקסעסטירנדיקע באדינגונגען. אָבער מען איז געווען אומרואיק און פארזאָרגט טאָמער וועט אויסברעכן א קריג צווישן די סאָוועטן און דייטשן. מען האָט אין דער שטיל, ניט אויפגע-הערט צו ריידן וועגן דעם. אין די לעצטע חדשים, ערב דעם דייטש-סאָוועטישן קריג, האָט מען טאקע אָפּגעמערקט, אז גרויסע מיליטערישע מחנות האָבן מארשירט אין דער ריכטונג

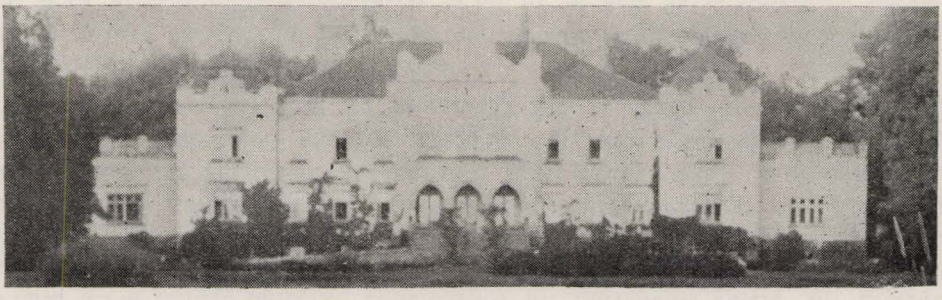

פון דעם פּאַלאַץ פון גראף פּשעזדעצקי—אין די גראפישע מויערלעך — ווו די דייטשן האָבן קאשארירט די יידן פון ראקישאָק און אומגעגנט, האָט מען די יידן געפירט צו די גריבער, צו דער שחיטה.

צו דער דייטשישער גרענעץ. דאָס איז געווען א פאקטישער סיגנאל, אז דער שלום צווישן די סאָוועטן און די דייטשן שטייט אויף וואקלדיקע יסודות. אָבער קיינער האָט ניט געקאָנט טראכטן, אז א קריג וועט אויסברעכן אזוי גיך.

* * *

22-טער יוני, 1941. קאָוונע איז דורך די דייטשן באָמבארדירט געוואָרן. די אָידיעה האָט זיך פארשפרייט מיט א בליצשנעלקייט. קיינער האָט אָבער ניט געגלייבט, אז ס'האָט אויסגעבראָכן א דייטש-סאָוועטישער קריג.

אין דעם זעלבן טאָג, 7 אזייגער אין דער פרי, האָט מיין עלטערער ברודער, הענעך, וואָס איז געווען א מעכאניקער אין דער רוסישער קאָמפּארטיי, איבערגענעבן, אז ס'האָט באמת אויסגעבראָכן א קריג צווישן די דייטשן און רוסלאנד. 12 אזייגער האָט דער רוסישער אויסערן קאָמיסאר, מ. מאָלאָטאָוו, געמאָלדן וועגן דעם, אז די דייטשן זיינען באָפאָלן ליטע און אנדערע סאָוועטישע גרענעצן, און יעדער בירגער דארף העלפן דער ראטנמאַכט צו באקעמפן דעם פאשיזם.

מאָנטאָג, 23-טער יוני, 1941, האָבן מיר שוין געזען פירנדיק פון דער סאָוועטיש-דייטשישער גרענעץ פארוונדעטע רוסישע זעלנערס.

דינסטאָג, דעם 24-טן יוני, 1941, האָט זיך איבער ראקישאק באווייזן א דייטשישער עראָפלאָן, אָבער ער האָט ניט באָמבארדירט. אין דעם זעלבן טאָג, 5 אזייגער פארנאכט, האָט זיך באווייזן א צווייטער עראָפלאָן, וואָס האָט דאָס שטעטל אויך ניט באָמבארדירט.

די באָן-קאָמוניקאציע האָט זיך באלד ניט אָפגעשטעלט. עס האָבן זיך, אָבער, אויף די וועגן באווייזן ליטווישע פארטיזאנער, וואָס האָבן געשאָסן אויף רוסישע זעלנערס. זיי האָבן צעהאנגען אויף די סלופעס נאציאָנאל-ליטווישע פאָנען מיט אָנטי-סאָוועטישע און אנטיסעמיטישע לאָזונגען. א סך יידן אויף די וועגן און שליאכן פון ראקישאק זיינען דורך די אָ ליטווישע פארטיזאנער אומגעקומען.

די סאָוועטישע מאכט איז ניט געווען אין שטאנד צו באהערשן די פאניק און אויך צו ליקווידירן די ליטווישע פארטיזאנער-באוועגונג. כ'וויים נאָר די אָ פאקטן, אז 4 ליטווישע פארטיזאנער זיינען דורך דער סאָוועטישער מאכט געבאפט געוואָרן, און מ'האָט זיי פארמשפט אויפצוהענגען אויף די טעלעגראפישע סלופעס. אָבער מען האָט זיי ניט באווייזן צו טויטן, ווייל אנדערע ליטווישע פארטיזאנער, האָבן זיי באפרייט. אויך וויים איך, אז משהקע ראטמאן האָט דערשאָסן דעם ליטווישן פארטיזאן, פעטריס. אָבער די דאָזיקע מאס-נאמען האָבן ניט געקאָנט ליקווידירן די ליטווישפאשיסטישע פארטיזאנער-באוועגונג.

דאָס איז געווען ווי א טראָפן אין ים. עס האָבן זיך געמערט די ליטווישע פארטיזאנער מיט יעדער שעה.

מיטוואָך, 25 יוני, 1941, 4 אזייגער בייטאָג. ס'איז געוואָרן א שרעקלעכע פאניק אין שטעטל. מען האָט געזען ווי די קאָמפּארטיי פארלאָזט ראקישאק. מיין ברודער האָט זיך אויך געגרייט אוועקפאָרן מיט די מיטגלידער פון דער פארטיי. אלע זיינען געקומען צולויפן צו אונדז דערווייסן זיך פרטים פון דער קאטאסטראָפאלער לאגע. יידן האָבן געציטערט אימת מות פאר די דייטשן. וועגן די אלע נגישות און טויטשטראָפן אויף יידן אין פוילן איז אויך דערנאָנגען קיין ראקישאק. דאָס נאנצע שטעטל איז געווען גרייט צו אוועקלויפן.

עס האָט זיך אָנגעהייבן א געלויף מיט פערד און וואָגן, מיט וועלכאָפערן און צופוס. כמעט א העלפט פון ראקישקער יידן זיינען געלאָפן. די יוגנט איז אָנטלאָפן אין 90%. אלע זיינען געלאָפן אין דער ריכטונג פון אָבעל—סובאט—דווינסק, צו דער לעטיש - סאָוועטישער גרענעץ.

אויף אט דער גרענעץ זיינען געשטאנען לעטישע זעלנערס, וואס האבן ניט דורכגע-לאזט די אנטלאפענע יידן איבער דער גרענעץ, זאגנדיק: גייט קעמפט ביי אייך אין לאנד. אזוי האבן זיי אויך געענטפערט דער ראקישקער קאמפפארטיי.

עס איז געווען א בולטער גרונד צו דענקען, אז דאס איז געווען מצד די לעטישע זעלנערס א פראווא קאציע.

די אנטלאפענע יידן און סאוועטישע באאמטע, אויך די קאמפפארטיי האבן זיך געמוזט צוריקקערן קיין ראקישאק. אויפן וועג זיינען זיי אנגעגריפן געווארן דורך ליטווישע פארטי-זאנער, וועלכע האבן געשאסן אויף זיי און געווארפן גראנאטן. עס האט זיך אנטוויקלט א שלאכט, וועלכע האט געדויערט 2½ שעה, און עס זיינען געפאלן טויטע און געווען פאר-וונדעטע. עס זיינען דורך דער סאוועטישער מאכט געפאנגען געווארן 3 ליטווישע פארטיזא-נער אין עלטער פון 20-25 יאר. מ'האט זיי באלד דערשאסן.

דער ליטווישער שאפער פון דער קאמפפארטיי איז בעתן שלאכט אנטלאפן צו די ליט-ווישע פארטיזאנער. דאן האט מיין יינגערער ברודער, מיכאל, איבערגענומען די אויטאמאשין. ער איז געווארן שאפער פון דער קאמפפארטיי.

דער שליאך איז געווען איבערפולט מיט יידן. יידיש האב און גוטס האט זיך גע-וואלגערט איבער אלע וועגן.

א ק"מ 1½—2 האבן מיר געפונען 3 געהרגעטע יידן פון אבעל: 2 יידן זיינען ge-לעגן אין איין גראבן און 1 ייד — אין א צוויטן גראבן. ווי מיר האבן דאן געטראכט, זיינען דאס געווען: הרב אברהם מאיראוויטש פון אבעל און נאך 2 אבעלער יידן. זיי זיינען דער-שאסן געווארן פון ליטווישע פארטיזאנער.

אין וואראסצינע, 6 ק"מ פון ראקישאק, האט געבושעוועט א גרויסע פארטיזאנער-גרופע, וואס האט געשאסן אויף אונדז.

מיר זיינען געקומען קיין ראקישאק 11 אזייגער, און די לאגע איז געווען א מסוכנ-דיקע. צווישן אבעל און סובאט האבן שוין דעסאנטירט דייטשן, באשיסנדיק די צוריקקערנ-דיקע יידן.

די פאניק איז געשטיגן פון מינוט צו מינוט, און פון 12—1 אזייגער בייטאג זיינען שוין אלע סאוועטישע אמטן — די פאליציי, נ. ק. וו. ד., די קאמפפארטיי ווידער געזעסן אויף לאסט-אויטאס, זייענדיק גרייט צו פארלאזן ראקישאק.

עס איז דאן געווען די מיגלעכקייט צו אנטלויפן דורך דעם אינציקן וועג—אניקשט—קורלאנד. די אלע, וואס זיינען געלאפן אויף אבעלער וועג, זיינען אומגעקומען פון די דייטשן און דורך די ליטווישע פארטיזאנער. אויך מיינע עלטערן זיינען געלאפן אויף אבעלער וועג און זיינען אומגעקומען. נאר די קאמייער יידן—בריקמאן און שטיין—זיינען די איינציקע, וועג-מען ס'איז געלונגען צו ראטעווען דאס לעבן בעת זיי זיינען אנטלאפן אויף אבעלער וועג.

איך בין געלאפן דורך אניקשט. די גרענעץ איז געווען אפן. מיר זיינען געגאנגען דורך יאקאבשטאט קיין רעזשיצע — א 500 ק"מ. דערנאך האבן מיר זיך דערלאנגט קיין וועליקע לוקי—אפאצק. 90 ק"מ זיינען מיר דורך א זומפ געגאנגען.

פון דארט זיינען מיר שוין געפארן מיט עשלאנען. 22 טעג האט געדויערט אונדזער באן-רייזע קיין קאזאן. מען האט אונדז פונאנדערגעשיקט אין די דערפער, אין די קאלווירטן. דארט האב איך זיך געטראפן מיט מיינע דריי ברידער. צוזאמען מיט מיר איז אנטלאפן מיין שוועסטער מיט א קינד.

צוליב די דייטשישע כסדרדיקע נצחונות, זיינען מיר אלץ געפארן טיפער אין לאנד

ביז מיר זיינען געקומען קיין אוזבעקיסטאן, אין א ישוב נאָענט פון דער איראנישער גרענעץ. דאָרט האָבן מיר איבערגעלעבט דעם קריג.

* * *

אין נאָוועמבער 1945 האָב איך זיך צוריקגעקערט קיין ווילנע. עס איז געווען סכות-צייט.

ראקישאָק איז שוין באפרייט געוואָרן נאָך אין יאָר 1944. שלמה קאגאן איז געווען דער ערשטער ייד, וועלכער האָט דאן באזוכט ראקישאָק. ער האָט זיך באטייליקט אין די קאמפן פון דער ליטווישער דיוויזיע, וועלכע האָט זיך פאָרמירט אין ראַטנפארבאנד, אין דער שטאָט גאָרקי, דעם 20'טן יאנואר, 1943. די מערהייט אין דער אָ דיוויזיע זיינען געווען יידן, צווישן וועלכע ס'זיינען געווען א סך ראקישקער בחורים: לייבקע ריבאַק, פּאָלי רוך, ברוך קרוק, בערקע קור, שייאָרקע לעווין, שמואלקע ריף, שלמה קאגאן, אברהם קאגאן, הערשל אבראמאָוויטש, וואָס האָט געקריגן דעם ראנג מאיאָר; לייבל יאקובאָוויץ — א לייטענאַנט; ראובן לעווי — א לייטענאנט; מאריק עטינגאף, וואָס זיין פאָטער, ד"ר עטינגאף, האָט באגלייט דעם עשאלאָן פון די אַרויסגעשיקטע קיין סיביר, אין וועלכן עס זיינען געווען די פאמיליעס: רוך, פאניע לעווין און אלע ברידער מעללער, יאנקל קלינגמאַן מיט דער פאמיליע. אין דער ליטווישער ארמיי האָבן אויך געדינט לייב שוב; צמח דעם רבינס זון; יצחק שרובינסקי; ברידער אויר-שאַנס און אַנדערע. מיר איז באַוווסט, אַז מאָטל קלוג, הירשל חרמץ, קאָפּל דער יתום, איינער פון די ברידער אוירשאַנס און מאָטל שוב זיינען אין קריג אומגעקומען. יודל וויינער איז אומגעקומען אין דער רוסישער אָפּטיילונג ביי יאַפּאַן. איינער פון די גרעסטע אינוואלידן איז געבליבן לייבל רוך.

די יעניקע ראַקישקער יינגלעך, וועלכע זיינען געווען אין דער ליטווישער דיוויזיע און געווען טעטיק ביז איר אריינקום אויף דער ליטווישער טעריטאָריע, האָבן זיך העלדיש גע-שלאָגן ביי די פּעריפּעריעס פון קלייפּעדא (מעמעל) און זיינען געווען די יעניקע וואָס האָבן די ערשטע זיך אריינגעריסן אין שטאָט.

ראקישקער יינגלעך האָבן מיר דערציילט די אויבן דערמאָנטע פּרטים און אויך א סך פאקטן פון דעם אומקום פון אונדזערע ראקישקער יידן:

די דייטשן זיינען אריינגעקומען דורך דער קאמייער גאַס. דער פייערלעכער אריינ-מארש פון די דייטשן איז געווען 11 אזייגער אין דער פרי. יעקב יאקובסאָן האָט דורכן פענצ-טער ארויסגעקוקט, איז ער גלייך דערשאָסן געוואָרן. דאָס איז געווען דער ערשטער יידישער קרבן. דער צווייטער קרבן איז געווען כתריאל שאָמער, וואָס איז דערשאָסן געוואָרן, גייענדיק פון יאקובסאָנס לוויה. דאן האָבן די יידן זיך צוריקגעקערט און געמאכט א צווייטע לוויה.

די דייטשן האָבן באלד נאָך זייער אריינקום צונויפגענומען די מענער און זיי פאר-ריגלט אין די רויטע גראפישע מויערלעך (סטייבלס) אויף אַבעלער וועג. די פרויען און קינדער האָט מען אוועקגעטריבן קיין אנטענאשע. קינדער ביז 8 יאָר האָט מען צונויפגענו-מען צוזאמען מיט די פרויען.

מען האָט די יידן געגעבן עבודת פרך און זיי האָבן געמוזט ענדיקן צו אספאלטירן דעם שאָסיי, וואָס איז דורך די יידן געמאכט געוואָרן ביזן מארקפּלאץ איבער דעם „רויטן מנין". דערצו האָט מען זיי געפּייניקט אין די וועלדער, געשטאָכן מיט שפּיזן.

בעת דער אַרבעט אין די פאַרריגלטע רויטע גראפישע מויערלעך, האָט מען די יידן, חוץ איבערמענטשלעכער שווערער ארבעט, דערצו נאָך איבער זיי איזדיעקעוועט, טרייבנדיק זיי אונטער א האָגל פון קלעפּ צום טייכל „פּרוד" און צוריק.

די אָרטיקע ראקישקער באפעלקערונג האָט ניט אַרויסגעוויזן קיין מיטלייד צו די יידן.

די סאדיסטן-פּאָגראָמשטשיקעס פון די קריסטן זיינען געווען: דער שניידער בראנים־לאוו, וועל־בער האָט געזאָגט: „ייִדיש בלוט מוז זיין איינגעשמירט אין מיינע הענט"; אנדרושקא, וואָס האָט אלע יאָרן זיך אויפגעהאלטן ביי יידן, געדעדט גוט ייִדיש און געאַרבעט ביי דעם בייגל־בעקער ירחמיאל רוך, איז אין יענע היטלער־טעג געוואָרן דער ערגסטער מערדער; פּיטרענאס, וואָס איז געווען דער עלטסטער איבער די פּאָליציסטן, וועלכע האָבן געהאלטן וואַך איבער די יידן אין די „רויטע מייערלעך". פּארן אריינקום פון דער סאָוועטישער ארמיי, אין 1944, איז ער פּיטרענאס, דערשאָסן געוואָרן. א צווייטער פּאָליציאיישער מערדער איז געווען אנצענאס, וואָס האָט געארבעט ביז דעם קריג אין סצוקאס אויטא־גאהאוש. ער האָט זיך נאָך, אין 1946, אויסבאהאלטן אין די וועלדער פון ראקישקער אומגעגנט.

דערנאָך, אז מ'האָט די יידן אייניקע וואָכן שטארק געפּיניקט, האָט מען די מענער אומגעבראכט—דורך דערשיסן— דעם 10טן אויגוסט, 1941. די פרויען זיינען דערשאָסן געוואָרן דעם 20-טן אויגוסט, 1941.

אידער מ'האָט די יידן ארויסגעפירט צום דערשיסן, האָט מען געזאָגט, אז מען פירט זיי אוועק צו ארבעטן אויף סמאָלענסקער וועג. דער שאָפער יאָנאס פון גראפישן הויף האָט געהאָלפן די דייטשן פירן די יידן צום עקזעקוציע־פּלאַץ.

אלע יידן זיינען געבראכט געוואָרן אויף א פּלאַץ הינטער באָיאַר, און אידער מען האָט אלעמען דערשאָסן האָט הרב זעליג אַרעלאָוויץ זיך געוועגדט צו די יידן, אז זיי זאָלן ניט שטעלן קיין ווידערשטאנד און זיך מוסר נפש זיין על קדוש השם.

5800 יידן — אין 5 אָדער 7 ברידער קברים—ליגן דאָרט אויף אָט דעם אויבן דער־מאָנטן פּלאַץ, אריינגעגענדיק די יידן פון אבעל, קאמיי, פּאָנעדעל, סעווענישאק, ראדוטע.

פאר דער עקזעקוציע האָבן זיך פאַרסמט: דער אפּטייקער משהל שער מיט דער פאמי־ליע, דער דאָקטער-דענטיסט חנוך גאנדעלסאָן און זיין פרוי פאַרבערייטע מיט די ביידע קינדער. די דאָקטאָרשע פארבערייטע גאנדעלמאן, א מומע פון ירחמיאל אראָנס (ארש), האָט דורך מאָרפיום־אייגנשפּריצונגען געטוויט איר מאן, דעם דענטיסט חנוך גאנדעלמאן, מיט אירע צוויי קינדער און אויך חיה־איטען שווארצבערג, א שוועסטער פון עטל ארָאנס — ארש. ביים אדוואָקאט טריוווסקין, בעת די דייטשן זיינען אריינגעקומען, האָט מען געמאכט א סעודה. דערנאָך, צוליב א קאָנפליקט, אין וועלכן זייער זון איז געווען פארמישט אין א פּראָצעס מיט א ליטווישן קאָמוניסט, האָבן די דייטשן טריוווסקינען מיטן זון דערשאָסן. אויך נחמה יא־קאָבסאָן איז באשולדיקט געוואָרן אין קאָמוניזם. מען האָט איר שרעקלעך געפּיניקט אין ראקישקער טורמע ביז מ'האָט איר געשאָסן.

אויפן סמך פון די געזאמלטע אינפאָרמאציעס דורך שלמה קאגאן און דורך מיין ברודער, וועלכער איז אויך געווען אין ראקישאק נאָך איר באפרייונג, האָט—אין דער קור־צער צייט וואָס די ראקישקער יידן האָבן נאָך געלעבט אונטער די דייטשן — עקסיסטירט 5 וואָכן א יודנראט פון די פערזאָנען: רעזניקאָוויץ, יעקב קארק.

נאָך דער עקזעקוציע האָט מען יידיש האָב און גוטס צונויפגעקליבן אין בעסעל זאמעטס מויער און אין רויטן מנין און פארקויפט פאר נישטיקע פרייזן.

עס זיינען פאר און פון דער עקזעקוציע אנטלאָפן: הענקע יאָפע, א טוערין פון מכבי, וועמענס מאן איז געווען איסר קאפּעלאָוויץ. זי האָט זיך באהאלטן אין **דארף** ביי דער קריסטלעבער פאמיליע דאָדעם. דערנאָך האָט מען איר ארויסגענעבן צו די דייטשן, וועלכע האָבן איר דערשאָסן גייענדיק. בערל שלאָסבערג אין עלטער פון 55 יאָר האָט זיך געראטעוועט אויף דער אַרישער זייט. ער האָט ניט געוואָלט דערציילן קיין פּרטים פון דעם אומקום.

חיה איטע שווארצבערג
איז פארסמט געוואָרן.

ירדניה, דאָס טעכטערל פון מרים פארבערייטע
און חנוך גאנדעלמאן וואָס איז פארסמט געוואָרן.

ד"ר מרים פארבערייטע גאנדעלמאן האָט
פארסמט אירע קינדער, מאן און חיה־איטע
שווארצבערג.

יאנקל קאַרק
ער האָט רעפרעזענטירט
פאר די דייטשן די
קאשאריטע יידן.

די יעניקע, וועלכע זיינען געווען אין ראקישאק נאָך דער באפרייונג, האָבן דערציילט אז דאָס שטעטל איז געבליבן גאנץ. זי איז פון די באָמבעס ניט צעשעדיקט געוואָרן, חוץ דעם וואַקזאל און א פאָר הייזער נעבן דער תיפלה.

אלע הייזער זיינען געבליבן אויפן אָרט. נאָר די בתי־המדרשים, דער גרינער מנין, דער רויטער מנין, יבנה־שול, אויך אייניקע הייזער אויף דער ווילנער גאס, זיינען דורך די פויערים און דייטשן געוואָרן פונאנדערגעוואָרפן. אויך די אלטע שוהל איז צעוואָרפן.

די ראקישקער יינגלעך האָבן געוואָלט אָנקלאָגן דעם פויער, ביי וועמען מ'האָט גע־פונען דאָס געהילץ פון דער אלטער שוהל, אָבער ס'איז ניט באַווּסט, אויב זיי האָבן דאָס געטאָן. בכלל האָט געשוועבט אין שטעטל אן אימה, א חורבן. פויערים וווינען אין יידישע הייזער. דער שטח פון קאמייער גאס, יורדזיקע גאס זעט אוים ווי א דאָרף, און עס זעען זיך די גערטנער און עס ציען זיך אוועק פעלדער און פליינען.

א דאנק דער אינטערוועניץ פון די ראקישקער יינגלעך, זיינען 17 ראקישקער מער־דער־פאָגראָמשטשיקעס דערשאָסן געוואָרן דורך דער ראטנמאכט.

די פאמיליע פון דעם עד־ראיה, בריינע ראטהאלץ—קור:
עס זיצן פון רעכטס צו לינקס: **די באָבע חיה־ציפע קור; אין צענטער זיצט דער פאָטער, יעקב־הירש קור, און די לעצטע אין דער דאָזיקער ריי—די מוטער שרה קור. די איבעריקע אויפן בילד זיינען קינדער פון יעקב-הירש און שרה קור.**

גיסע לעווין

מיינע איבערלעבונגען

גיסע לעווין

ביז 1940 האָב איך געווויינט אין ראקישאָק. בעת עס איז געקומען קיין ליטע די סאָוועטישע מאכט, בין איך אוועקגעפאָרן קיין קאָוונע.

הגם די פארמענליעכע יידן האָבן זיך געקליאָגט אויף דער סאָוועטישער מאכט הלמאי זי נא־ציאנאליזירט זייערע פארמעגנס, דאָך האָט מען בעסער איינגעשטימט צו זיין אונטער דער סא־וועטישער הערשאַפט אויידער זיך געפינען ביי די דייטשן, וועמענס אכזרישע מעשים זיינען געווען מער אָדער ווייניקער באַווּסט.

איך האָב געאַרבעט אין קאָוונע אין א גרויסן מלוכה־געשעפט. בייטאָג האָב איך געאַרבעט און ביינאַכט זיך געלערנט. די ראַטנמאַכט האָט דאן אין קאָוונע געעפנט פאָלקס־אוניווערסיטעטן, קורסן פאר דערוואַקסענע.

די רוסישע לערערס אויף די קורסן האָבן שוין דעמאָלט אונדז דערציילט, אז דייטש־לאנד איז זייער גרעסטער שונא און די סאָוועטן גרייטן זיך צו א קריג מיט דעם היטלער־לאנד.

דעם 22-טן יוני, 1941, 4 אזיגער באגינען, איז שוין קאָוונע באָמבארדירט געוואָרן. דער ראדיא־היל׳כער האָט איבערגעגעבן וועגן דעם אויסברוך פון דייטש־סאָוועטישן קריג. די יידן האָבן באלד אָנגעהייבן לויפן צו די גרענעצן פון רוסלאנד, אָבער ליטווישע פארטיזאנער האָבן געשטערט צו אנטלויפן. זיי האָבן געהרגעט די אנטלויפנדיקע יידן און די סאָוועטישע באַאַמטע. זיי האָבן אויפגעריסן די באן־ליניעס און מינירט די וועגן. מען האָט צוליב מורא פאר די א ליטווישע פארטיזאנער זיך צוריקגעקערט. חוצדעם איז די באָמבאר־דירונג פון די דייטשן — איבער אלע וועגן און שליאכן געווען גוואלדיק גרויס.

די ליטווינער האָבן געבושעוועט אויך אין די שטעט און שטעטלעך. זיי האָבן בא־שולדיקט די יידן, אז זיי שיסן אויף ליטווינער און האָבן כלומרשט געזוכט געווער אין די יידישע הייזער. א סך יידן זיינען דורך זיי ארעסטירט און געהרגעט געוואָרן. יידיש האָב און גוטס איז צערויבט געוואָרן.

מיטוואָך, דעם 25-טן יוני, 1941, זיינען די דייטשן אריינגעפאָרן אין קאָוונע, מיט א גרויסן פאראד, מיט פייערלעכקייט און מיט האקנקרויץ־פענער. מיט גרויס שרעק און אין דער גרעסטער קאָנספיראציע זיינען די צוריקגעקומענע יידן פון זייער געלויף אריינגעקומען אין שטאָט. זיי האָבן זיך געשראָקן, טאָמער וועלן די דייטשן זיי אָפמערקן גייענדיק און מען

וועט זיי אויפן אָרט דערשיסן. אין א שרעקלעכן צושטאנד זיינען געגאנגען יידן, מיט זייערע וויבער און קינדער, צוריק פון די שליאכן און וועגן, טראָגנדיק קליינע קלומעקלעך. זיי זיינען אלע געווען ווי שאטנס און ניט קיין לעבעדיקע מענטשן.

* * *

אין 5 וואכן ארום — נאָך דעם אָנקום פון די דייטשן קיין קאָווּנע—איז גע־ווארן א געטא. ליטווינער און דייטשן האָבן סאדיסטיש זיך געפיניקט איבער אונדז יידן. ניט איינמאל איז דער רעוואלווער געווען אויף מיין הארץ. קריסטן האָבן מיך איינמאל גע־ראטעוועט פון טויט. א ליטווישער קאפיטאן, וויזט אוים א דעמאקראטישער מענטש, האָט מיר געהאלפן זיך צו באהאלטן, בעת כ'בין אנטלאָפן פון ליטווישע נאציסטן.

איינמאל האָבן מיך ליטווישע פארטיזאנער אוועקגעפירט אין א הויז, ווו מען האָט געדארפט רייניקן און וואשן. זיי האָבן געלאכט פון מיר, מיך געצוווּנגען זינגען רוסישע לידער און בעת מעשה געזידלט די יידן, אז זיי זיינען די ערגסטע אויסוווּרפן פון אלע צייטן און די יידן זיינען אלע קאָמוניסטן, והראיה, אז בעת די סאָוועטן זיינען אריינגעקומען, האָבן די יידן זיי באגעגנט מיט בוקעטן בלומען.

מיר האָבן געדארפט טראָגן די מיטלאלטערלעכע שאנד-צייכנס—געלע לאטעס. איך בין געווען א בלאָנדע און אויסגעזען ניט טיפיש-יידיש, און כ'בין דעריבער אפט פון געטא אין שטאָט געגאנגען אָן דער שאנד-לאטע.

עם האָט זיך אין געטא אָנגעפאנגען א סדרה פון אויסערגעווייניטלעכע נגישות און פייניקונגען. אלע — סיי יונג און אלט — האָבן געדארפט ארבעטן. די צוואנג-ארבעט איז געווען ביים אראָדראָם, אין די קאזארמעס, לאזארעטן, ביים באן און ביי פעלד־ארבעט. חוצדעם זיינען דייטשישע ס"ס-וואַרשטאטן געווען אין געטא גופא. בייטאָג האָט מען געארבעט און ביינאכט פלעגט מען זיך שרעקן אימת מות, וויל מען פלעגט אויסקפירן מענטשן פון די הייזער.

איך בין געווען אליין אָן א משפחה, און תמיד געווען אונטער דער מורא פארן טויט. כ'בין שוין געווען ניט איינמאל נאָענט צום טויט און געווען אויך אין דער רשימה פון די 12 טויזנט יידן, וואָס מען האָט געדארפט פירן צום 9-טן פאָרט. מיר איז אָבער גע־לונגען צו אנטרינען פון דער טויט־געפאר.

עס איז געווען אין קאָווּנע א גרויסע און קליינע געטא. בעת מען האָט ליקווידירט די קליינע געטא, בין איך אנטלאָפן אין דער גרויסער געטא.

פריש זיינען אין מיין זכרון די גרויזאמקייטן פון געטא-לעבן און אויך די פאָלגנדיקע שטארק־דערשיטערנדיקע עפיזאָדן: די דייטשן האָבן איינמאל ארומגערינגלט דעם יידישן שפיטאל, מיט קוילנווארפערס, און פארברענט די קראנקע, די קראנקנשוועסטערס, די דאָק־טוירים און דעם גאנצן שפיטאל־פערסאָנאל; נאָך א ריי פארשיידענע סאדיסטישע ענויים און עקזעקוציעס איז ארויסגעגאנגען געווארן א שרעקלעכער באפעל, אז אלע איינווווינערס פון געטא זאלן, דעם 28-טן אָקטאָבער, 1941, זיך צונויפקלייבן אין דער פרי אויף איין פלאץ, צוליב רעגיסטראציע־צוועקן; קיינער זאל אין דעם טאָג ניט גיין צו דער ארבעט און קיינער טאָר ניט בלייבן אין שטוב; אפילו קראנקע, אלטע לייט און קינדער דארפן אויך ארויס־קומען אויף דעם אָנגעווויזענעם פלאץ. דער באפעל האָט באַטאָנט, אז ווער עס וועט בלייבן אין שטוב, וועט דערשאָסן ווערן.

אלע יידן האָבן פארשטאנען דעם זין פון אָט דעם רעגיסטראציע-באפעל.

דעם 28-טן אָקטאָבער, 1941, זעקס אזייגער אין דער פרי, האָבן נאָך א שלאָפלאָזער נאכט געשטראמט מענטשן צום גרויסן פּלאַץ אין געטא. עס איז געווען א כמורנער, קאלטער פרימאָרגן און א פינצטערניש האָט איינגעהילט דעם געטא־האָריזאָנט. טאַטעס, מאמעס, קינדער אין וויגעלעך, קינדער ביי מאמעס אויף די הענט, אלטע און קראנקע, יונגע און שטארקע זיינען צום פּלאַץ געגאנגען מיט די קעפ אראָפגעבויגן. יעדערער האָט באַווייזט זיין גורל, און געווייזן, געשרייען פון די פּאַרצווייפלטע יידן האָבן פארהילכט דעם פּלאַץ, ווו עס זיינען געשטאַנען צום טויט־פארמשפּטע, בערך, 30 טויזנט יידן.

אין אן אויסערגעווייניטלעכער אָרדענונג זיינען אויפן פּלאַץ אָנגעקומען די דייטשישע רוצחים. די דייטשישע פּאָליציי, די געסטאַפּאָ־פירערס, און די ליטווישע באנדיטן האָבן זיך

יידן אויף צוואנג־ארבעט אונטער דער נאצישער ממשלה.
אויבן לינקס: אן ארבעט־פליכט קאָרטע פון קאָוונער געטאָ.

דאן צעלאָזט איבער די אויסגעלייזקטע יידישע הייזער צו קאָנטראָלירן אויב עמעצער איז ניט געבליבן, און גלייכצייטיק צערויבט יידיש האָב און גוטס.

די גאנצע געטאָ איז שוין געווען ארומגערינגלט מיט א שטארקער וואך—פון ביי-נאכט אָן.

שטילשווייגנדיק, מיט פולער רעזיגנאציע, זיינען די דריי צענדליגג טויזנט יידן געשטא-נען אויפן פּלאץ און געווארט וואָס די משחיתים וועלן מיט זיי טאָן.

אָט, אין איין אויגנבליק, איז דורכגעגאנגען דורכן גאנצן עולם, ווי אן עלעקטרי-שער שטראָם. עס האָבן זיך געגומען באוויזן אין די רייען פון פארזאמלטע יידן די געסטא-פּא-לייט און האָבן אָנגעהייבן צו סאָרטירן אויף רעכטס און לינקס, אויף לינקס און רעכטס. גאנצע פאמיליעס זיינען פונאנדערגעשיידט געוואָרן. די רוצחים האָבן געריסן די קינדער פון די עלטערן און עלטערן פון די קינדער, שוועסטערס פון ברידער און ברידער פון שוועסטער.

א גאנצן טאָג האָט מען געהאלטן די יידן אויפן פּלאץ. די געסטאפּא מיט די ליט-וואקעס האָבן געבושעוועט ווי די גרעסטע גזלנים און רוצחים.

א מענטשלעכע פעדער איז ניט בכוח צו באשרייבן דאָס גאנצע גרויזאם-טראגישע בילד. ביז 6 אזיגער אין אָוונט זיינען סאָרטירט געוואָרן 12 טויזנט יידן צום טויט.

אויף מאָרגן אין דער פרי האָט מען די 12 טויזנט יידן אוועקגעפירט צום נייגטן פּאָרט פון קאָוונער פעסטונג. די קינדער אין די וועגעלעך, אָדער קינדער אויף די הענט פון די עלטערן, עלטערע מענטשן און קראנקע האָט מען אין דעם זעלבן טאָג דערשאָסן מיט קוילן-וואַרפערס.

יידישע קינדער אומגעקומענע אין קאָוונער געטאָ

גרויזאם-שווער איז געווען דאָס לעבן אין קאָוונער געטא, אין גרויסע לויפן האָבן מיר, לעבנגעבליבענע אין קאָוונער געטא, דערלעבט ביז 1944.

1944. די רוסן האָבן זיך דערנענטערט. דעמאָלט האָט מען די לעבנגעבליבענע יידן פון קאָוונער געטא אוועקגעפירט אין די קאָנצענטראציע- און טויט-לאגערן. די מענער — קיין דאָכאו, און די פרויען — אין שטוטהאָף. א סך קאָוונער יידן זיינען גלייבן אויפן אָרט, אין די בונקערס.

איך בין געווען צווישן די פארשיקטע קיין שטוטהאָף. 5 וואָכן בין איך דאָרט געווען. פון שטוטהאָף האָבן די נאצישע „טויטנקאפּ", אונדז, 5 טויזנט פרויען, געפירט, מיט א שיף צו עלבינגער ארום דאנציג. מיר האָבן דאָרט געגראָבן שוצגראָבנס אויף 4½ מעטער די ברייט און 3 מעטער די טיף. דייטשע פאָסטנס זיינען געשטאנען און האָבן אכטונג געגעבן אויף אונדז. מען האָט געארבעט נאקעט און הונגעריק.

בעת דער פראָנט האָט זיך דערנענטערט צו דאנציג, האָט מען אונדז פון דאָרט אוועקגעפירט ווייטער.

עס איז שוין ניט געווען ווohin צו פירן אונדז, ווייל די סאָוועטישע ארמייען האָבן געאָגט דעם נאצי-פיינד. דאָך האָט מען אונדז געטריבן פון אָרט צו אָרט, און די שוואכערע האָט מען דערשאָסן אויף די וועגן און שאָסייען. איין פרויען-לאגער איז, בוכשטעבלעך, אינ-גאנצן דערשאָסן געוואָרן.

אין פרויסט נעבן האנציג האָט מען קאָנצענטרירט טויזנטער יידישע פרויען, וועלכע זיינען געווען אין א שרעקלעכן שטאנד: באָרוועסע, הונגעריקע, נאקעטע, און אין זייערע בגדים און קערפערס האָבן געווימלט מיליאָנען, מיליאָנען ליין.

די גרופּע, אין וועלכער איז בין געווען, האָט מארשירט טיפער אין דייטשלאנד, אן א ריכטונג און אן א ווענ. עס איז געווען וויכטער, 1945. אין טיפע שנייען האָבן מיר געבראָדזעט און זיך בעסער געווונטשן דער טויט אויף זיך. 18 טעג זיינען מיר אזוי גע-נאנגען צופום. די אונגארישע יידישע מידלעך האָבן ניט געקאָנט נאָכגיין נאָך אונדז, האָט מען זיי אויפן ווענ געשמיסן, געפיניקט און א סך פון זיי געשאָסן.

איינמאָל, א פארנאכט, זיינען מיר געבליבן נעבטיקן נעבן א וואלד, ווייט פון א שטאָט און מענטשן. דאָרט האָט זיך גראָד געפונען א שייער מיט שטרוי פון זאָמען. מיר האָבן, הונגעריקע, זיך צונעכאפּט צו זוכן די קערנער אין שטרוי און פון דעם זיינען מיר געוואָרן קראנק. מיר האָבן זיך דאָרט פארהאלטן אייניקע טעג.

עס האָט ביי אונדז אויסגעבראָכן א טיפוס-עפידעמיע. אין זעלבן שייער, אין א גרוב, האָט מען אוועקגעלייגט די טיפוס-קראנקע. 1500 פרויען זיינען געווען אין איין שייער. מיט אונדז זיינען געווען אייניקע פראנציייזישע, און רוסישע געפאנגענע, אויך פאָ-ליאקן. יעדער טאָג זיינען געשטאָרבן א 20-30 מענטשן. מען האָט אונדז עטלעכע טעג ניט געגעבן קיין עסן. דערנאָך האָט מען אונדז געגעבן א בלאָען וואסער מיט געצייטלטע גרויפן און קארטאָפל.

דער שייער האָט געהאט א לעכערדיקן דאך און די שנייען האָבן געשאָטן אויף אונדז. עס איז געווען שווידערלעך צו קוקן ווי מען האָט זיך אייגער צום צווייטן געטולעיעט אין קעלט און אפילו צו די טויטע מענטשן, וואָס זיינען געלעגן צווישען מיט אונדז.

אין איין נאכט איז געוואָרן פלוצלינג א טומל. מען האָט געהערט, אז מען גייט אונדז פארברענען. ערשט עס זיינען דאן צו אונדז געקומען 500 נייע פרויען פון שטוט-האָף. זיי זיינען קראנקע געגאנגען צופום אייניקע וואָכן. צווישן די אָנגעקומענע פרויען האָב איך געטראָפן מיין קוזינע רבקה קרעמער פון האקישאק.

דערמאָרדעטע קאַצעטלער. די נאצי־רוצחים האָבן ניט באוויזן צו פארברענען די שייטערהויפנס פון די הרוגים.

איך בין, ביינאכט, דאן ארויסגעגאנגען פון שייער און ביי זיך באשלאָסן: היות דער הונגער איז גרויס, וועל איך גיין זוכן א שטיקל ברויט, און אויב מען וועט מיך שיסן אויפן וועג, וועט עס זיין פאר מיר א גליק. מיין אידעאל איז דאַן געווען צו עסן כאָטש א שטיקל ברויט פארן טויט.

בין איך אזוי צוגעלאָפן צו א דאָרף. עס האָבן זיך דאַן געהערט אָפּהילכן פון גרויסע קאמפן. ארום האָט געקנאלט די ארטילעריע פון די ארמייען, פארהילכנדיק די גאנצע לופט. שטארקע פייערן האָבן געבליצט פאר מיינע אויגן. דאָך בין איך האַסטיק געלאָפן צום דאָרף.

כ׳בין אריינגעלאָפן אין א דאָרף כינא. פון ביידע זייטן איז געווען וואלד. כ׳האָב דערזען, עס ציען זיך סאָוועטישע טאַנקען, און כ׳האָב אָנגעהייבן וויינען פון פרייד. די רוסישע זעלנערס, דערזעענדיק מיך אין מיין משונהדיקן אויסזען, זיינען ארויסגעלאָפן פון די טאנקען זאָגנדיק צו מיר: „סטארושקאַ ניע פּלאטש", (אלטינקע, ניט וויין.) און מיר באלד דערלאנגט וואָס צום עסן. זיי האָבן מיך אריינגעפירט אין א הויז. כ׳האָב דאן ווילד געכאפּט דאָס עסן און אָנגעהויבן זוכן בגדים פאר זיך. כ׳בין דאָך געווען אָנגעטאָן אין צעריסענע שמאטעס. כ׳האָב דאָרט געפונען מענער־בגדים פון ציווילע דייטשן.

באלד זיינען אין דעם זעלבן הויז אריינגעלאָפן אויך אַנדערע פרויען און אלע האָבן אָנגעפאנגען צו זוכן עסן און אָנטועכץ. עס איז געוואָרן א געווירבל אזויווי פון ווילדע חיות, וואָס מען האָט זיי באפרייט פון א שטייג.

כ׳האָב זיך דאן ווידער געטראָפן מיט רבקה קרעמער. זי איז שוין געווען קראנק אויף טיפוס.

די רוסישע זעלנערס האבן אונדז געהייסן, אז מיר זאלן זיך אין דעם דארף ניט פארהאלטן, ווייל עס וועט פאַרקומען א גרויסע שלאכט מיטן שונא. מיר האבן זיך באלד געלאזט אוועקגיין ווען ווייטער פון פראנט.

אין לעאנבורג זיינען מיר געווען איניקע טעג, און פון דארט צוליב דער מורא פון די קריג-אפּעראציעס האט מען אונדז באפוילן גיין ווייטער פון פראנט.

א סך זיינען אויף די וועגן און שאסיעען דאן געפאלן פון שוואכקייט. כ'האב זיך געהאלטן צוזאמען מיט מיין קוזינע, רבקה קרעמער. זי איז געווען זייער קראנק. מיט אונדז זיינען געגאנגען פראנצויזן, וועלכע האבן געהאט א פור, און ווען ניט ווען האט מען איר אונטערגעפירט. כ'האב איר צומיינסטן געשלעפט אויף זיך. די נאנצע קאמפאניע פלעגט אוועקגיין פארוים, און איך מיט איר זיינען געבליבן אליין איבער די וועגן. דאך זיינען מיר ווי ס'איז געקומען קיין ווארשע. אין שטאט איז ניט געווען קיין איין יוד, נאר אין פארשטאט פראג האבן זיך געפונען איניקע יידן און אויך דער יידישער קאמיטעט.

מיר זיינען געשלאפן אויף די דילן פון לאקאל פון יידישן קאמיטעט. דער רוב יידן זיינען געווען אנגעקומענע פון רוסלאנד און א ביסל לעבנגעבליבענע פון די דייטשישע לאגערן. דער יידישער קאמיטעט האט אונדז געגעבן אלע טאג פארציעס ברויט.

אין ווארשע האט מען זיך דערוווסט, אז א סך קאצעט-פרויען געפינען זיך אין ביאליסטאק. זיינען מיר—איך און רבקה קרעמער—אויך אוועקגעפארן קיין ביאליסטאק. אויף מינסקער גאס איז געווען דער לאקאל פון יידישן קאמיטעט. דאס איז געווען א צוויי-שטאקיקער מויער, און דארט האבן זיך אויך געפונען א סך פליטים מענער און פרויען. דער יידישער קאמיטעט האט אונדז געהאלפן מיט שפייז-צוטיילונגען.

מיין קוזינע רבקה קרעמער איז געווען קראנק. די דאקטוירים האבן ניט געהאלטן פון איר לעבן. א סך פרויען זיינען געגאנגען צוריק אין קאוונע. איך האב זיך ניט דעצידירט צו גיין אין ליטע, ווייל איך האב ניט געקאנט זען די חרובע היים.

רבקה איז געווען א פארהייראטע און האט מיך אלץ געבעטן, אז כ'זאל זיך נאכפרעגן אויף איר מאן, ווען כער איז געווען אין דאכאו. איך און נאך אן אנושישקער מיידל, כאשקע, האבן אויפגעפאסט רבקהן. מיילן האבן מיר איר געשלעפט אין באד. דער יידישער קאמיטעט האט זיך ווייניק אינטערעסירט מיט איר לאגע.

פון רעכטס צו לינקס: רבקה קרעמער; ראזע קרעמער, איצט
אין יאהאנעסבורג; די דריטע — ניט באווסט.

א רוסישער דאָקטער—א ייד—האָט פעסטגעשטעלט, אז מען דארף איר דעם פום אראָפנעמען, ווייל זי האָט אין אים א בלוט-פארגיפטיקונג. מען האָט געפועלט ביים רויטן קרייץ, אז מען זאל איר אין שפּיטאל צונעמען.

די דאָקטוירים האָבן אין שפּיטאל פעסטגעשטעלט, אז זי האָט א וואסער-האק אין מויל, די ציינער זיינען ביי איר ארויסגעפאלן. זי האָט אויסגעזען ניט ווי קיין מענטש, נאָר ווי א מאלפּע.

דעם 5-טן מיי, 1945, איז זי אין שפּיטאל געשטאָרבן. דער יידישער קאָמיטעט האָט אונדז צוגעזאָגט, אז ער וועט איר ברענגען צו קבר ישראל. כ'האָב דאן געארבעט אין א טעקסטיל-פאבריק, און זעענדיק, אז עטלעכע טעג זיינען דורכגענאנגען און זי ליגט אלין, האָב איך ווידער אינטערווענירט אין יידישן קאָמיטעט, וועלכער האָט געגעבן א פור, און מיר—איך און דאָס אנושישקער מיידל און נאָך פרויען, וועלכע כ'האָב באצאָלט פון מיינע לעצטע זלאָטעס — איר אוועקגעפירט אויפן ביאליסטאָקער בית-עולם.

דער וועג צום בית-עולם איז געווען פול מיט געפאָרן, ווייל עס האָבן דאן געבושעוועט די אָקאָווצעס, פוילישע אנטיסעמיטישע באַנדעס, וואָס האָבן געמאכט פאָגראָמען אויף יידן.

דער קבר אויפן בית עולם איז שוין געווען אויסגעגראָבן דורך געדונגענע מענטשן פון יידישן קאָמיטעט. מיר, פיר פרויען, האָבן איר אריינגעלייגט אין קבר, פארשאָטן אים און אלם א מצבה געבראכט צושלעפּן 2 גרויסע קוואדראטנע שווארצפּאָלירטע שטיינער.

* * *

בעת כ'בין געווען אין קאָוונער געטא, האָב איך און נאָך ראקישקער יידן, וועלכע האָבן זיך געפונען אין קאָוונע, געשיקט קריסטן קיין ראקישאק זיך דערוויסן וואָס האָט פאסירט מיט די יידן אין ראקישאק.

פון קאָוונע קיין ראקישאק איז א מהלך פון 300 ק"מ. פאר אזא נסיעה האָט מען געדארפט גוט באצאָלן. מיר האָבן זיך אָבגעשטרענגט מיט אונדזערע לעצטע פינאנציעלע מיטלען, נאָר כדי דערוויסן זיך וואָס איז דער גורל פון אונדזערע נאענטע.

איין שליח איז געקומען און האָט גזאָגט, אז ער האָט געטראָפן אויפן וועג די צוויי ברידער גורוויטש ליגן טויטע, פארפראָרענע אין א וואלד.

א קריסטין האָט אונדז איבערגעגעבן, אז זי האָט באמערקט אין וועג 2 יידישע יינגלעך יאקובאָוויטש, און וועז זיי האָבן איר דערזען, האָבן זיי אָבגעהייבן צו לויפן טיף אין וואלד. זי האָט אויך דערציילט, אז אלע ראקישקער יידן האָט מען אומגעבראכט אין וויזיומקע, אין א 6 וואָכן ארום, נאָכדעם ווי די דייטשן זיינען אריינגעקומען קיין ראקישאק. פאר דעם אומקום האָט מען אלע ראקישקער יידן געהאלטן אין א לאגער, אין אנטענאָשע.

א גרום האָבן מיר אויך געהאט פון משומד יאָפע, וועלכער איז שפּעטער געבראכט געוואָרן צו אונדז אין קאָוונער געטא, און איז, משמעות, אומגעקומען אין א קאָנצענטראציע לאגער.

ער האָט אונדז איבערגעגעבן די פאלגענדיקע ידיעות:

א) אין הויז פון שלמה פרידמאן, אין אבעל, איז געווען א קראנקנהויז. דארט זיינען געווען באשעפטיקט די יידישע דאָקטוירים—גאנדעלמאן און זיין פרוי פארבערייטע.

ב) אין א שבתדיקן טאָג האָט מען אלע ראקישקער יידן פארזיכערט, אז זיי ווערן אריבערגעפירט קיין סעווענישאק און דארטן וועלן זיי ארבעטן פאר זיך אויף לאנד ביז עס וועט

זיך ענדיקן דער קריג. די יידן האָבן געווּוסט, אז ס'איז א ליגן. גאנדעלמאן מיט דער פרוי פּאַרבערייטא און מיט זייערע קינדער האָבן זיך גלייך געסמט. עס האָט זיך אויך געסמט חיה־איטע שווארצבערג. מאַנטאַג האָט מען געזען, ווי אלע יידן האָט מען געטריבן צופוס קיין ראקישאק. אויפן וועג זיינען דערשאָסן געוואָרן א סך יידן.

ג) ער, יאָפע, איז איינמאל געזעסן אין הויז מיט זיין געזינד. איז צו אים אין שטוב אריינגעקומען א קריסטין און ביי אים געבעטן, אז ער זאָל אריינקומען צו איר אין הויז אויף אויסבייטן וואָס פאר א שעפּסלע. ער האָט לכתחלה ניט געוואָלט גיין, אָבער לסוף איז ער מרוצה געוואָרן און אַוועקגעגאַנגען מיט איר. די קריסטין האָט אים אריינגעפירט אין א שטאל און ער האָט דערזען א בריטשקע אויף 2 רעדלעך. זי האָט אויפגעהייבן דאָס געזעם פון דער בריטשקע, און ער האָט דערזען אינעווייניק זיין קוזין משהקע יאָפע, וועלכער האָט זיך פונאנערגעווויינט. משהקע, די קריסטין און דער משומד יפה זיינען אריינגעקומען אין שטוב, און משהקע האָט דערציילט:

מיט נאָך 6 יידן איז אים געלונגען צו אנטלויפן פון עקזעקוציע-פלאץ. די א קריסטין האָט זיי אלעמען באהאלטן. צוויי פריצים אין אבעל און פאַנעמונאָק האָבן געווּוסט וועגן דעם און איר געהאָלפן מיט שפייז פאר די יידן. אויך א משומדת, די פרוי פון אן אקציזניק, האָט געוואוסט וועגן דער געשיכטע און זי האָט אויך געהאָלפן דער גוּוע מיט שפייז פאר די באהאלטענע יידן.

די א קריסטין האָט זיי דערציילט, אז 2 באהאלטענע יידן זיינען געשטאָרבן ביי איר און זי האָט זיי מקבר געוועזן ביי זיך אויפן הויף און וועזן ס'וועלן אנקומען פרייערע צייטן, וועט זי דעמאלט ארויסגעבן די טויטע גופים, אז זיי זאָלן קאָנען קומען צו קבר ישראל.

ער יאָפע, האָט זינט יענעם טאָג, געהאָלפן דער גוּוע מיט פראָדוקטן, אָבער ער האָט געבעטן משהקען, ער זאָל ניט קומען צו אים אין שטוב, ווייל די דייטשן האָבן אויך געהאט אן אויג אויף אים. ער האָט זיך אין דער עפנטלעכקייט וויניק באַווּוזן.

ווי יאָפע האָט דערציילט, איז דער גורל פון די באהאלטענע יידן ביי דער גוּוע געווען אזעלבער: מען האָט זיי אלעמען געכאפט. א פאָר פון זיי זיינען אנטלאָפן, און די איבעריקע האָט מען אוועקגעפירט אין ראקישקער טורמע, ווו מ'האָט זיי דערשאָסן.

* * *

אין ביאליסטאָק האָט איך געוואָלט זיך פארבינדן מיט מיינע ברידער אין דרום-אפריקע. איך האָב געדענקט די אדרעסן פון מיין ברודער יעקב לעווין, פון קייפ־טאון, און פון מיינער א חי־טע פרוי קארק, אין דזשערמיסטאָן. כ'האָב אוועקגעשיקט 2 קארטלעך, אין וועלכע כ'האָב, מיט בלוט פון הארצן, געשריבן וועגן דעם, אז כ'גיפּין זיך אין ביאליסטאָק און כ'האָב אלעמען ווען אלץ פארלאָרן.

עס איז אין יענער צייט פארעפנטלעכט געוואָרן א באָפּעל, אז אדער מען זאָל אננעמען די פוילישע בירגערשאפט אדער מען זאָל גיין צוריק אין די פריערדיקע היימען.

איך האָב געוווסט, אז כ'האָב קיינעם ניט אין דער היים און כ'האָב ניט צו וועמען צו קומען, און אננעמען די פוילישע בירגערשאפט האָט זיך אויך ניט געוואָלט. כ'האָב דאָך ניט געקאָנט די פוילישע שפראך. בכלל האָט זיך מיר געוואָלט וואָס גיכער זיך ארויסרייסן פון דעם גרויזאמען יאָמער־טאָל, פון אן ארט פון אזויפיל פארגאָסענעם יידיש בלוט.

איך האָב זיך געוועגדט צו דער בריחה, וועלכע האָט מיר געגעבן פאלישע דאָקומענטן פון א גריכישער יידישער פרוי און מיט נאָך אזוינע „גריכישע" יידן האָבן מיר געוואנדערט איבער גרענעצן און לענדער — טשעכאָסלאָוואקיע, אונגארן, רומעניע, ביז עסטרייך.

אין עסטרייך, אין פּליטים-לאגער לינץ-בינדערמירל, האָב איך געשריבן בריוו קיין רוסלאנד. צו מיין גרויסן גליק האָב איך באקומען א בריוו פון מיין יינגערן ברודער שייאַרקע לעווין. ער האָט מיר באשריבן פון זיינע איינגענע פּאסירונגען און פון דעם גרויזאמען רעזולטאט פון דער היטלער-שחיטה. שייאַרקע איז נאָך דער באפרייאונג פון ליטע, געווען אין ראקישאק. לאנג האָט ער אין שטעטל ניט געקאָנט פּארבלייבן, ווייל צוקוקן זיך דעם חורבן, שרייבט ער, קאָן מען משוגע ווערן. ער האָט זיך באזעצט אין ווילנע און חתונה-געהאט פּאר א יידישער מיידל פון מעמל.

ער האָט מיר באשריבן געניו פון זיינע פּאסירונגען אין צייט פון קריג:

אנטלויפנדיק פון ראקישאק, ערב דעם אָנקום פון די דייטשן, האָט ער, צוזאמען מיט מיין צווייטן ברודער, שמואלקע לעווין, זיך דערשלעפּט קיין ריגע, און פון דאָרט—טיפער אין רוסלאנד. זיי האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין דער ארמיי, און שפּעטער אין דער ליטווישער דיוויזיע. שייאַרקע האָט געארבעט ביי א קאָפּיטאַן, וועלכער האָט אויך געהאלטן שמואלקען נעבן זיך. איינמאָל בעת שייאַרקע איז אוועקגעפּאָרן אויף א קאָמאנדיראָווקע, האָט דער קאָפּיטאַן דעם ברודער, שמואלקען, אוועקגעשיקט אויפן פראָנט ביי אָריאל, ווו ער איז געפאלן טויט.

שייאַרקע פון ווילנע האָט מיר אויך געשריבן, אז מיינע פּאָסט-קארטלעך זיינען אָנגעקומען צו מיינע ברידער אין דרום אפריקע, און זיי זוכן מיך.

כ'האָב זיך דאן פּארבונדן מיט מיינע ברידער אין דרום אפריקע, וואָס האָבן מיך ארויסגעפאָדערט צו זיך, קיין דרום אפריקע.

מיין פּעדער און געדולד זיינען ניט אין שטאנד צו איבערגעבן אלע נאציישע אכזריישע מעשים און דעם גרויסן וויטאָג וואָס כ'לעב איבער פון דעם גרויזאמען גורל פון מיינע אומגעבראכטע טייערע און אומפארגעסלעכע עלטערן, שוועסטער און ברידער. דורך די היט-לעריסטישע מערדער זיינען אומגעקומען: מיין מוטער שרה-פרומע; מיין פּאָטער מענדל לעווין; מיין עלטערע שוועסטער פייגע מיט איר מאן יעקב און זייערע צוויי קינדערלעך: פּערעלע און לייזערל; מיינע ברידער לייווקע און שמואלקע און מיין יינגערע שוועסטער הענקע.

דורך פּארשיידענע צופאלן און דורך א לאנגער קייט פון ענויים און טויט-געפּארן האָב איך געראטעוועט מיין לעבן.

הערצל בן־יהודה

פון יענע טעג

חנה־עלינקע קרעמער

דעם ליכטיקן אָנדענק פון מיין פרוי, חנה־עלינקע — אַ טאָכטער פון שמואל הירש און איידע קרעמער און אן אייניקל פון בערע־לאהים־ און מיין זונעלע, שמואלינקע, וואָס זיינען דורך די נאַצי־תלינים טראַגיש אומגעקומען.

יוני, 1941. די דייטשן זיינען ראַפּטום באפאלן די טעריטאָריע פון ליטע. די רוסן האָבן זיך צוריקגעצויגן פון זייערע גרענעץ־פּאָזיציעס. א האָגל פון באשיסונגען מצד די ליטווישע פּארטיזאַנער האָט באַגלייט די אָפּטרעטנדיקע סאָוועטישע מיליטער־לייט. פון דעכער, צערקווּעס און פון לויער־פונקטן האָבן די ליטווישע פאשיסטן באשאָסן די רויטארמייער, סאָוועטישע באַאמטע און די אנטלאָפענע יידן.

די געפאַר האָט זיך בולט פאר אונדז פונאנדערגעוויקלט באלד נאָך היטלערס גיפטיקע רעדעס, אין וועלכע ער האָט אונטערשטראָכן די אָ לאָזונגען: „ליטווינער, מיר ענדיקן פארטרייבן דעם רוס פון אייער היימלאנד!"; „מיר באַפרייען אייך און איר דאַרפט העלפן אויסמאָרדן אלע יידן, ווייל ליטע מוז זיין יידן־רין!"

דערהערנדיק אזוינע רציחהשע רייד, האָבן טויזנטער, טויזנטער קאָוונער יידן, פארלאָזן זייערע היימען און זיך געלאָזט גיין אין דער ריכטונג צום סאָוועטנלאַנד. איך, מיט מיין פרוי און זונעלע, זיינען אויך געווען בתוכם. אויף מיינע אָקסלען האָב איך געטראָגן 2 שווערע פּעק משא און מיין זונעלע, שמואלינקען, אויך געטראָגן אויף די הענט. מיין פרוי חנה'לע האָט אויך געשלעפּט א טשעמאדאן.

מען איז געגאַנגען איבער די וועגן האָפענונגלאָזע און אַלעמענס געזיכטער האָבן אויסגעדריקט יאוש און פּאַרצווייפלונג. הגם די לאַנגע איז געווען א שטארק־קריטישע, אָן שום אויסשטראל אויף ראַטעווען זיך פון דער דייטשישער סכנה, דאָך איז מען האסטיק געגאַנגען, כדי וואָס גיכער צו קומען צו דער סאָוועטישער גרענעץ.

אין פּאַרלויף פון א פּאָר טעג זיינען מיר דורכגעגאַנגען בערך 40 ק"מ פון קאָוונע. וועו דער שונא האָט אונדז אריבערגעיאָגט, זיינען מיר געווען געצוווּנגען זיך צוריקקערן אין קאָוו־

נע. די דייטשן, אָנבאָגעגנטע אין וועג, האָבן אונדז געעצהט בעסער באָגיין זעלבסטמאָרד איידער זיך צוריקקערן, ווייל יעדן אריינגעקומענעם יידן אין קאָוונע דערשיסט מען אויפן אָרט.

אזוינע דבורים פון די דייטשן האָבן אונדז קלאָר געמאכט די לאָגע, אז מיר שטייען ביים ראנד פון טויט. אונדזערע הערצער זיינען געווען פארווייטאָגט ניט אויף אונדזער גורל, נאָר וועגן גורל פון אונדזער 2-יאָריקן זונעלע שמואלינקע.

דורך הינטערשטע וועגן זיינען מיר אריינגעקומען אין קאָוונע. די דייטשן האָבן אַרויסגעגעבן א באפעל אז „מען טאָר מער ניט שיסן" און מיר זיינען אלע אַוועק אין אונדזערע ווינטונגען.

אין פאַרלויף פון אייניקע וואָכן האָט מען פאראָרדענט אָנטאָן די געלע מגן-דוד אָפּצייכענונגען און מען האָט אלעמען איבערזידלט אין סלאָבאָדקע (פאָרשטאָט פון קאָוונע). דאָרט איז געווען די קאָוונער געטא.

* * *

בערע-לאה'ס—
חנה-עלינקע'ס זיידע.

אין קאָוונער געטא זיינען אויך געווען ראקישקער יידן, וועלכע זיינען געווען שטאַרק צוגעבונדן אייגער צום צווייטן. נאָך אן אקציע אָדער גרויזאמער פאסירונג, פלעגט איין ראקישקער זוכן דעם צווייטן טאָמער חלילה פעלט עמעצער פון דער ראקישקער גרופּע יידן.

חוץ מיר, מיין פרוי חנהלע (אן אייניקל פון בערע לאהם פון ראקישאק) און אונדזער זון, שמואלינקען, האָבן זיך געפונען די פאָלגענדע ראקישקער יידן: רבקה קרעמער מיטן מאן; משה וועסטערמאן מיט זיין פרוי רבקה (רעזניקאָוויץ) און זייער זונעלע, חיים'ל; גיטקע רעזניקאָוויץ; אייזיק בראדאוואסקי, מיטן מאן און קינד; ז. בראדאוואסקי (א ברודער פון אייזיקן); אסתרקע בראדאוואסקי, מיט איר יינגערער שוועסטער; פאניטשקע בערקאָוויטש (סאמעט), מיט אירע צוויי קליינע טעכטערלעך; 2 שוועסטער סימעלעוויטש; גיסע לעווין; רבקה עפשטיין; צאלקע גאפאנאָוויטש (דעם שמש'ס זון). עס זיינען געווען נאָך אייניקע ראקישקער יידן, וועמענס נעמען כ'געדענק ניט.

עס איז געווען צווישן אלע ראקישקער יידן אין קאָוונער געטא אן אויסטערלישע אחדות און געטריישאפט, ניט נאָר ווי צווישן לאנדסלייט נאָר ווי צווישן אמתע ברידער און שוועסטער. ביי מיר, אין דירה, איז געווען א זאמל-פונקט. ס'איז ניט געווען א טאָג, ווער פון די ראקישקער האָט אונדזער שטוב ניט באזוכט.

די ראקישקער משפּחות האָבן זיך ווי עס איז צוגעפאסט צו די עקאָנאָמישע באדינגונגען פון געטא-לעבן. אין א שלעכטער מאטעריעלער לאגע האָבן זיך געפונען: פאניטשקע בערקא-

וויטש, מיט אירע 2 קינדער׳לעך: איר מאן האָט מען דערשאָסן נאָך פאַרן אנטשטיין פון געטאָ און נאָך אייניקע.

די ראקישקער אין קאָוונער געטאָ האָבן דער אויבן דערמאָנטער משפחה און אויך אַנדערע געהאָלפן, זיך באמיט צו לינדערן זייער שלעכטע לאַגע.

אין 1943 איז קלענער געוואָרן די גרופּע ראקישקער יידן אין קאָוונער געטאָ. אייניקע פון זיי זיינען אַנטלאָפן אין די פּארטיזאנער־וועלדער.

רבקה עפשטיין, וועלכע איז געווען א קראנקנשוועסטער, איז אוועק צו די פּארטיזאנער און ארויסגעוויזן א גרויסן הערָאיזם.

זיאמקע בראדאָווסקי איז אוועק אין קאזלאָווערודער וועלדער און געפאלן ווי א פּארטיזאנער-העלד. וועגן זיין בייטראג צום פּארטיזאנער־קאמף איז דערמאָנט געוואָרן אין דער צייטשריפט „פון לעצטן חורבן", וואָס איז ארויסגעגעבן געוואָרן פון דער צענטראלער היס־טאָרישער קאָמיסיע ביי דעם צ.ק. פון די באָפרייטע יידן אין דייטשלאנד, און איז געווען רעדאקטירט דורך דעם באוווסטן פּעדאגאג און היסטאָריקער, ישראל קאָפּלאָן. עם ווערט דאָרט געשריבן, אז בראדאָווסקי איז געווען פון די ערשטע פּארטיזאנער, וועלכע האָט געזוכט צו האָבן א קאָנטאָקט מיט די רוסישע פּאָראָשוטיסטן אין די וועלדער. אין א קאמף מיט דייטשן איז ער העלדיש געפאלן.

* * *

מיין טראגיש־אומגעקומענער זונעלע, שמואלינקע, איז פון אונדז אוועקגעריסן געוואָרן בשעת דער קינדער־אַקציע. אויך ביי רבקה און משה וועסטערמאַן איז דאָס אוועקגערויבט געוואָרן זייער זונעלע, חיימל. די קינדער פלענן על פּי רוב איבערבלייבן אויף הפקר אליין אין שטוב, בעת מיר, די עלטערן, פלענן אוועקגיין צו דער ארבעט. חנה־עלינקע פלענט שמואלינקען שטענדיק אנזאָגן, אז ער זאָל זיך שפּילן אין און נעבן הויז. קוים, קוים וואָס מיר האָבן דערווארט, אז די ארבעט זאָל זיך ענדיקן און מיר זאָלן אים זען. אָבער, איינמאָל, קומענדיק פון דער ארבעט, האָבן מיר אים שוין מער ניט געטראָפן. די דייטשישע מערדער האָבן געפונען א שעת הכושר אוועקרויבן די קינדער און זיי אוועקפירן צום טויט.

שכנים האָבן דערציילט, אז בעתן טומל אין געטאָ, האָבן די שכנים, — א מאן און א פרוי — אים צוגענומען פון נאַס און באהאלטן אויפן בוידעם. אָבער די דייטשן האָבן געניטשטערט אין אלע הייזער און זיי האָבן אים געפונען. די שכנים — עלטערע מענטשן — האָבן דערציילט ווי שמואלקל, דערזעענדיק די דייטשן, האָט פון פענצטער צוגענומען זיינע סענדוויטשעס און זיך אַנגעטאָן דאָס מאנטעל און די דייטשע אָפּיצירן האָבן אים געפירט ביים הענטעל צו דער שחיטה. ער האָט ביטער געווויינט איבערן נאַס, שרייענדיק: „פאפּינקע! מאמינקע !"

ער איז אלט געווען 3½ יאָר און פלענט אויסזינגען אלע געטאָ־לידער. ער איז געווען א מחיהדיק קינד און זייער קלוג און פארשטאנדיק. זיין טויט איז ביי מיר עד היום אן אומהיילבארע וווּנד און ביזן לעצטן טאָג פון מיין לעבן וועל איך אים ניט פארגעסן.

* * *

אַנהייב 1944. עס האָבן זיך אויף אונדז אַנגערוקט נייע צרות און די דייטשן זיינען געווווונגען אָפּצוטרעטן. זיי האָבן אָבער ניט פארגעסן מיט זיך צו נעמען די איבער־געבליבענע יידן־שקלאפן.

א סך יידן האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין געטאָ, אין בונקערס אונטער דער ערד. אָבער צום באַדויערן זיינען נאָר געצייַלטע פון זיי געראַטעוועט געוואָרן. צווישן די פארבאהאלטענע אין געטאָ, וואָס זיינען דורך די דייטשן אויפגעזוכט געוואָרן, זיינען אויך געווען די אויבן־דערמאָנטע ראַקישקער יידן: אסתרקע באראדאָווסקי מיטן מאַן.

די יענטקע, וואָס זיינען דורך די דייטשן מיטגענומען געוואָרן אין די טראנספאָרטן אויף דייטשלאנד, האָט מען זיי ספּעציעל מענער פון פרויען און פרויען פון מענער. אויך איך בין אזוי צעשיידט געוואָרן פון מיין טייערער אומפארגעסלעכער חנהלען.

פון דער גרויסער גרופּע ראקישקער יידן אין קאָוונער געטאָ זיינען לעבן געבליבן נאָר יחידים.

מיט מיר אין דאַכאַו איז אויך געווען אבא חיט, וועלכער איז געשטאָרבן אין יאנואר, 1945.

אָט אזוי האָבן יידן זיך געפיניקט אין די נעגל פון די נאַצי חיות און אין גרויזאמע באַדינגונגען אומגעקומען.

היטלעריסטישע מחבלים איזדיעקעווען זיך איבער א יידן

מלך באַקאַלטשוק-פעלין

דער חורבן פון ראַקישאַק און אומגענגט—אין בריוו

די פאַרעפנטלעכטע ארבעטן וועגן אומקום פון ראקישאק און אומגעגנט זיינען א שמאָלע מאַטעריאלן-באַזע צו פעסטשטעלן אלע פאַרלויפן פון די דייטשישע גנישות איבער די יידן ביזן שחיטה-טאָג און אויך די טראגיש-דראמאטישע סיטואַציעס אין אנבליק פון דער עקזעקוציע. סיי דאָס גבית-עדות פון ב. ראָטהאָלץ און די באשרייבונגען פון גיסע לעווין און הערצל בן-יהודה גיבן איבער פון חורבן ראקישאק אייגענע איבערלעבונגען פּליום פאקטן דורך זיי געהערטע אָדער אזוי צו זאָגן — פון געהערטע קלאנגען און אָפּקלאנגען.

על פּי רוב איז ווייניק מאטעריאלן געבליבן פון אזוינע יידישע שטעטלעך, וואָס זיינען מיט א בליצשנעלקייט פארצוקט געוואָרן דורך דער היטלעריסטישער פּעסט און זיינען אויסגעשאָכטן געוואָרן דורך דעם נאצישן תלין אין די ערשטע וואָכן פון דער דייטש - פאשיסטישער אָקופּאציע. נאָר יחידים צו 2-3 פּערזאָן פון א יידישער קהלה האָבן זיך על פּי נס גערעטעוועט פון דער שחיטה, און אמאל דאָס אויך ניט. עס איז מיט די יידן געשען, פונקט ווי די ערד האָט זיך פּלוצלינג אויפגעפּנט, איינשלינגענדיק זיי אין אירע איינגעוויידן, אָדער ווי אין דער מבול-תקופה.

דער דייטשישער פּלאַן פון א בליץ-נצחון איז געווען ענג געקניפּט מיטן פּלאַן פון א פולשטענדיקער פיזישער פארניכטונג פון דער יידישער באפעלקערונג אין אייראָפּע. אויב דער צייטאָפּשניט פון יולי ביז כמעט סוף יאָר 1942 איז געווען די תקופה פון דעם גרעסטן אויסראָט הן לויטן פארנעם און שטח און הן לויט דער צאָל קרבנות, איז דער אכזרישער אויסראָט-אָנהייב פאָרגעקומען אין יולי - אויגוסט, 1941. דאָס איז געווען דער בולטער סיגנאל צו א מאסנהאפטער פארניכטונג פון די יידן.

פאר די יעניקע יידן, וואָס זיינען קאָשאַרירט געוואָרן אין די ערשטע אָקופּאציע-טעג, אין פאַרשיידענע באַראָקן און איזאָלירפּלעצער, איז געווען אומגלייביק, אז מען וועט זיי פאקטיש אומברענגען. זיי האָבן זיך נאָך מער געשטיצט אויפן יושר פון דער וועלט און אויף עטיש-מענטשלעכע גרעפלן, וואָס וועלן אויפברויזן אפילו אין די דייטשישע הערצער אין די לעצטע רגעס פאר זייער עקזעקוציע. בכן, קאָן זיין, איז ניט געווען קיין פרווו צו אנטלויפן פון די קאשארירטע ערטער און עס זיינען כמעט ווי אלע אומגעקומען, ניט איבערלאָזנדיק נאָך זיך קיין סך סליאדן.

נאָר איינצעלנע יידן האָבן זיך אָריענטירט אין דער סיטואציע. אין ראקישאק האָבן—דער דאָקטער גאנדעלמאן מיט זיין פרוי פארבערייטע און חיה-איטע שווארצבערג—ארויסגענט די אויסזיכטלאָזע לאגע און האָבן פארסמט פריער די קינדער און דערנאָך זיך גופא. געווים זיינען אנאלאָגישע זעלבסטמאָרד-האנדלונגען פאָרגעקומען אויך אין אנדערע שטעטלעך, אָבער עס איז פארטוישט געוואָרן און עס איז ניט געווען קיינער וואָס זאָל וועגן דעם דערציילן.

מחמת דער איינגעשרומפענער באזע פון מאטעריאלן האָב איך געפונען פאר א וועזנטלעכע נייטוועניקייט צו פארעפנטלעכן א בינטל בריוו, וואָס וועלן וואַרפן א פראַזשעק-טארישע שיין אויף די טראגישע אומשטאנדן און סיטואציעס פון יענע טעג. די א בריוו

וועלן זיכער זיין א וויכטיקער בייטראג צו דער חורבן־טעמאַטיק און צום חורבן ראקישאק, מיט דער אומגעגנט, בפרט.

מיט הארצריסנדיקע אוממיטלבארע ווערטער און מיט איוב־טראגיק האָבן באשריבן די צוריקקערנדיקע יידן פון דער עוואקואציע די חרובע היימען און איינגעזאפט אלע ידיעות און קלאנגען וועגן די פארשיידענע מארטיראלאגיע־פאזן, שילדערנדיק וועגן דעם בהלהדיקן געלויף קיין רוסלאנד און די ליטוויישע פארטיזאנער, וואָס האָבן אויף זיי געלויערט אויף אלע וועגן און אומוועגן, און אויך וועגן דער אויסראטונג.

איך פארעפנטלעך די בריוו, וואָס זיינען אדרעסירט געוואָרן צו פריינד און צו דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט—פון פארשיידענע פערזאָנען, הן עדי־ראיה און הן פון אזוינע, וואָס האָבן צונויפגענומען די אלע אינפארמאציעס, קלאנגען און אפקלאנגען, און גיב זיי איבער צום דרוק אָן שום שפראכלעכע תקונים. זאָלן די בריוו גופא ריידן פון דער גרויסער טראגישער עפאָפּיי פון דעם מאוימדיקן דריטן חורבן, וואָס זיין „התחלה" איז געמאכט באלד אין די ערשטע אָקופאציע טעג פון די רוצחים־וואנדאלן פון 20־טן י"ה.

אַ בריוו פון ריווע עפשטיין

ריווע עפשטיין, א ראקישקער מיידל, האָט דעם 14־טן אָקטאָבער, 1944, באשריבן איר אייגענע און פאלק־טראגעדיע צו יצחק גינזבורג, אין יאהאנעסבורג.

„ליבער פרוינד!

דיר וועט געווים ווונדערן וואָס איך שרייב דיר. וועז ניט דער צופאל וואָס האָט מיר צונויפגעפירט מיט דיין ברודערל, אברהם, וואָלט איך דיר געווים ניט געשריבן, ווייל איך האָב דאָך ניט געהאט דיין אַדרעס. אזוי צופעליק, ווי איך בין אין די שרעקלעכע מל־חמה־יאָרן, וועז אונדזער אייראָפּאישער יידנ־טום איז געווען אונטערן צייכן פון אונטער־גאנג, לעבן געבליבן. אזוי צופעליק האָב איך אין שאוול געטראָפן אייער קליינעם, שוואכן אברהמלען, אלס סאָלדאט.

ער איז שוין אָבער ניט קליין. ער איז פיל העכער פון דיר און קעמפט איבער א יאָר צייט מיטן שונא. וואָס איך האָב איבערגעלעבט אים טרעפנדיק, וועסטו דאָס קיינמאל ניט פאר־שטיין. קיין מענטשלעכע פאנטאזיע קען זיך ניט אויסמאָלן דאָס, וואָס איך האָב בכלל אי־בערגעלעבט.

אברהם גינזבורג אלס רויטאַרמייער

אין דער צייט, וועז מיר האָבן אלע גע לימן צוזאמען איז אָבער געווען פיל לייכטער. די גרויסע טראגעדיע הייבט זיך ערשט אָן פאר די וואָס זיינען לעבן געבליבן. אָט איז שוין

דער דריטער מאָנאט ווי איך בין באַפרייט געוואָרן דורך דער העלדישער רויטער אַרמיי. ס'זיינען אָבער ניט אוועק קיין פינף מינוט, איך זאָל קענען פארגעסן אָן אונדזער אלגעמיינעם פארלוסט: דער פאַרלוסט פון מיינע טייערע עלטערן, ברידער און שוועסטער, וועלכע זיינען אומגעקומען אויף קדוש השם.

איך בין געווען צוגעפאָרן קיין ראַקישאָק און געוועלט כאָטש געפינען א בילדל פון מיינע עלטערן, ברידער און שוועסטער, און אפילו דאָס האָבן אונדזערע „טייערע שכנים" ניט געפונען נויטיק צו באַהאַלטן. פארשטייסט, אז פון יידישע זאכן, פון יידיש האָב און גוטס איז קיין צייכן ניט געבליבן, אז דאָס איז אמאָל געווען יידיש.

דאָס באהאלטן פון זאכן האָט מען ניט געדאַרפט, אָבער א בילדל, טאָמער בלייבט ווער ביים לעבן — דאָס האָט זיי ניט אינטערעסירט. דערפאַר, זאָגן זיי, האָבן זיי געקענט באַשטראָפט ווערן. שיסן יידן, שכנים, מיט וועלכע מען האָט אָפּגעלעבט יאָרן אין פריינד־שאפט, שיסן און פאַרפּייניקן יידישע פרויען און אומשולדיקע יידישע קינדערלעך, ווארפן זיי לעבעדיקערהייט אין די גריבער — פאר דעם האָבן זיי קיין מורא ניט געהאט.

די שטראָף וועט אָבער קומען פאר דעם. אומשולדיק־פארגאָסענע בלוט רופט צו נקמה, און די נקמה מוז קומען. דו, מיין ליבער פריינד, מעגסט שטאָלץ זיין וואָס דו ביסט אין ליטע ניט געווען, און נאָך שטאָלצער וואָס דו וועסט מיט ליטווינער זיך קיינמאָל ניט טרעפן אין לעבן. מיר, הערסטו, איז א שאַנדע, וואָס איך האָב אָפּגעלעבט מיט שכנים, חברות און חברים און ניט געוווסט, אז אין איין שיינעם טאָג וועלן זיי קוילענען מיינע עלטערן, ברידער און שוועסטער, מיין פאָלק, און נאָר דערפאר וואָס מיר זיינען יידן.

מיין גורל איז אָבער געווען אן אנדערער. איך האָב געאַרבעט אין קאָוונער שפּיטאָל אלס קראנקנשוועסטער, און ווען דער קריג האָט אויסגעבראָכן, האָב איך שוין ניט בא־וויזן צו אַנטלויפן אין סאָוועטנפארבאנד. און אזוי בין איך געבליבן אין קאָוונער געטאָ א צוויי יאָר צייט. פאר דער צייט האָט מען פאר מיינע אויגן אויסגעשאָסן די צענד־לינגער טויזנטער קאָוונער יידן; די צענדלינגער טויזנטער אויסלענדישע יידן; יידן פון דייטש־לאנד, בעלגיע און פון אנדערע לענדער. דאָס אַלץ איז פאָרגעקומען אין קאָוונע אויפן ניינטן פאָרט.

איך בין פון קאָוונער געטאָ אנטלאָפן אין וואלד, ווו איך האָב זיך אָנגעשלאָסן אין די רויטע פּארטיזאנער־אטריאדן (אָפּטיילן). דאָרט בין איך געווען און געקעמפט מיטן שונא ביז דעם טאָג וואָס די רויטע אַרמיי איז אָנגעקומען.

דעם בריוו שרייב איך דיר שוין זייענדיק א באַפרייטע. די געלע לאַטעס, וועלכע מיר האָבן געטראָגן אין געטאָ, טראָג איך שוין לאנג ניט. איך גיי מיט אַלעמען צוגלייך אויפן טראטואר, קוק יעדן גלייך אין פּנים און איך האָב ניט קיין מורא פאר מיין אייגענעם שאָטן.

אָבער דאָ הייבט זיך אָן מיין טראגעדיע. איך ווייס ניט צו וואָס איך בין לעבן גע־בליבן, און צו ווערן פארפּייניקט סיי בייטאָג און סיי ביינאכט פון די אַלע שרעקלעכע ביל־דער?

מיין לאַגע — איך מיין ניט אין מאטעריעלן זין — איז שרעקלעך. עלנטקייט איז א שרעקלעך געפיל. די מאטעריעלע זייט אינטערעסירט מיר ניט, ווייל איך האָב ניט קיין אינ־טערעס פארן לעבן. איך בין מיין גורל גאָר ניט דאַנקבאַר וואָס איך בין לעבן געבליבן. איז ווי ס'גייט אזוי, גייט עס. וואָלט איך זיך נאָר געקענט באַפרייען פון מיינע שרעקלעכע שטי־מונגען, וואָלט איך ניט פארפאַלן גיין. כ'האָב אַ פאַך, אן אַרבעט, ברויט וועל איך אלע מאָל פארדינען. און דאָס וואָס ס'האָט מיר אינטערעסירט פארן קריג, בין איך צו אַפּאַטיש צו האָבן

פאר דעם אן אינטערעס. היינט פעלן מיר אין לעבן וויכטיקערע זאכן. ס'פעלט מיר בלוט, בלוט, בלוט ! כ'בין אליין געבליבן פון אזא פאמיליע!"

אייער איבערגעגעבענע ריווע עפשטיין.

* * *

די שרייבערין פון בריוו, ריווע עפשטיין, איז געווען אין קאוונער געטא און איז אנט־לאָפן אין די פּארטיזאנער־וועלדער, ווו זי האָט זיך גערעטעוועט. זי האָט דורכגעמאכט א סך ענויים און טויט־געפאָרן, אז „קיין מענטשלעכער פאנטאזיע קאָן זיך ניט אויסמאָלן".

הגם זי איז געוואָרן פריי און טראָגט ניט די געלע לאטע, און האָט ניט קיין מורא פארן אייגענעם שאָטן, אָבער זי איז אין קלעם פון די שרעקלעכע געשפענסט־בילדער וואָס פארפאָלגן איר און „עס גייט ניט אוועק קיין פינף מינוט זי זאָל קאָנען פארגעסן אָן דעם פארלוסט פון עלטערן, ברידער און שוועסטער". אויך קאָן זי ניט פארגעסן, אז די ליטווי־נער שכנים האָבן ברוטאל געהאנדלט און געקוילעט די עלטערן, ברידער און שוועסטער.

זי איז ניט צופרידן פון לעבן און איז ניט דאנקעוודיק דעם גורל, וואָס זי איז געבליבן לעבן.

צום סוף פארענדיקט זי איר בריוו מיט אן עלעגישן אויסרוף: „עס פעלט מיר בלוט, בלוט, בלוט! כ'בין אליין געבליבן פון אזא פאמיליע!"

דער בריוו איז א געטרייע אָפּשפּיגלונג פון איר געמיט, וואָס איז פול מיט יאוש און רעזיגנאַציע.

א בריוו פון ליבע קור צו מאַליע וויטץ

„טייערע מיינע אלע צוזאמען! דעם בריוו וואָס איר האָט מיר געשריבן פון 23־טן מאי האָב איך ערהאלטן. יע, טייערע מאַליע, איך בין געווען זייער צופרידן ערהאלטענדיק א בריוו פון אייך געשריבן, ווייל פאר מיר איז דאָס בעסטע, אז כ'קריג פון וועמען געשריבן, ווייל אליין בלייבנדיק פון אלעמען קאָן מען זיך פארשטעלן ווי עס קען ווירקן אויפן מענטשן. נאָר וואָס קען מען מאכן, עס איז שוין אזוי באשערט. איך בין זייער צופרידן וואָס איר שרייבט מיר אוים פון אלעמען.

טייערע מאליע, איר בעט מיר אויסשרייבן אלץ וואָס איך וויים פון די טייערע פאר־לאָרענע, פאלט מיר אוים זייער שוער, ווייל כ'וויים אז קיין פארגעניגן וועט איר פון דעם ניט האָבן און אייך וועט פארשאפן פיל ווייטאג, נאָר אז איר בעט מיר וועל איך אייך דאָס טאָן:

ווען ס'האָט זיך אָנגעהייבן די בלוטיקע מלחמה דעם 22־טן יוני, 1941, האָבן מיר שוין געווסט גאנץ פרי וואָס עס שטייט אונדז פאָר. איז דער פּיין געוואָרן זייער שרעקלעך. איינער האָט געמוען לויפן צום צווייטן, נאָר וואָס און ווען צו טאָן האָט קיינער ניט געווסט. אונדזערע אלע פרייַנד זיינען זיך צוזאמענגעקומען אלע צוזאמען און מען האָט געמוען רייַדן און וויינען: אָדער לויפן פון ראקישאָק אָדער בלייבן. האָט זיך גלייך אָפּגערופן דער פעטער איצע מיט דער מומע חיהן, אז ווי גאָט וועט געבן אזוי וועט זיין. זיי וועלן פון ראקישאָק ניט לויפן. דער דייטש וועט זיי גאָר ניט טאָן. נאָר ראָבקע האָט פארפאקט א פּעקל און געמוען ביידע קינדער און געמוען גיין צופוס, ווייל קיין פערד איז שוין דעמאָלט ניט געווען, און מיטן באן וואָלט מען נאָך געקענט פאָרן, איז מען געווען אזוי צעמישט, אז מען האָט ניט געווסט וואָס צו טאָן. איז ראָבקע מיט ביידע קינדער אוועק צום גרענעץ אויף אָבעל, ווייל אלע מענטשן זיינען געלאָפן אויף דעם זעלבן וועג. און דער פעטער מיט דער מומען זיינען געבליבן אין שטוב. און איך לויפנדיק אויך צום גרענעץ, האָב איך זיך געטראָפן מיט ראָבקען און זיינען געקומען צום גרענעץ. אָבער מען האָט אונדז אלעמען אומגעקערט. האָט זי מיר געזאָגט, ליבקע, נעם פון מיר צו די זאכן וואָס איך טראָג אויף זיך, ווייל איך קאָן ניט גיין

ווייטער. די פּים איז בּיי איר און בּיי ביידע קינדער געווען געשוואָלן גוט. און ווי זי האָט אויסגעזען איז מיר שווער אייך צו שילדערן. איך האָב בּיי איר דעם פּעקל ניט געזומען, ווייל מיין לעבן איז אויך געשטאַנען אויף מינוטן. אייך שילדערן אַלץ וועל איך יעצט ניט, ווייל איך דאַרף אייך אזויפיל שרייבן, אז די קאָפּ הייבט זיך בּיי מיר. איז ראַכקע אוועק לאַנגזאם צוריק קיין ראקישאק און דאָרט אין 2 טעג ארום איז אריין דער דייטש און זיין באַהאַנדלונג האָט איר געמוזט הערן.

ווי ווייט די קריסטן דערציילן, איז אידער מען האָט זיי געמאכט דעם טויט, האָט מען זיי אזויפיל געפּיניקט. מען האָט אַלע ראקישקער יידן צוזאמענגעטריבן אין הויף. דאָס איז געווען בּיי דעם גראַף וואו ער האָט אמאל געווווינט, און מען האָט זיי געהאַלטן אָן עסן. די געשרייען פון די קינדער און פון די מאמעס איז געווען אומדערטרעגלעך פון הונגער, און הונ דעם פּלעגט מען זיי בייטאָג אריינטרייבן אין פּרוד אין נאנצן נאקעט און מען פּלעגט זיי שנייַדן מיט נאגייקעס אויפן נאקעטן קערפּער. אזוי האָט מען אָפּגעהאַלטן די ראקישקער יידן 6 וואָכן. נאטירלעך פיל פון די קינדער און גרויסע זיינען אויסגעשטאָרבן דאָרטן פון אזא באהאנדלונג. פון דער זעקסטער וואָך האָט מען זיי אוועקגעפירט הינטער באיאַר, דאָס הייסט 8 קילאָמעטער פון ראַקישאק און דאָרטן איז שוין געווען אויסגענראָבן 4 גרויסע גריבער פאר זיי, און די באַנדיטן האָבן שוין דאָרטן געהאט טראקטארן, וועלכע זאָלן ארײַנ־ בערשרייען די קולות פון די יידן. מען האָט געלייגט צו 20 מענטשן אין איין ריי און געשאָסן מיט אין פוליע (קויל), אזוי ארום אז מען האָט זיי פאַרשאָטן לעבעדיקערהויט, ווייל א פוליע טרעפט נאָר אין מענטשן, ניט 20 מאָן.

טייערע מאַיע, עס איז נאָר א נול וואָס איך שרייב אייך דאָ. די שרעקלעכע פיינען וואָס מען האָט זיי אָנגעטאָן זיינען ניט צו באשרייבן. אזוי האָט מען אין די פיר גריבער פארשאָטן 5000 (פינף טויזנט) ראקישקער יידן און עס איז קיינער ניט געבליבן, נאָר די, וועלכע זיינען אַוועק אין רוסלאַנד, אָט די זיינען געבליבן לעבן. צווישן די 5000 יידן ליגט מיין טייערע ליבע מאמע, טאַטע, חיהלע מיט איר מאָן און 2 קינדער, מיין פעטער איצע, די מומע חיה, אויך די אומגליקלעכע ראָכקע מיט אירע 2 קינדער און אויך אונדזערע איבעריקע פריינד.

בּיי מיר איז דאָס הארץ פארפרעסט. איך וואָלט נאָר שרייען, נאָר איך האָב ניט צו וועמען. איך בין אליין געבליבן פון אלעמען. נאָר מיין אייניציקע טרייסט, וואָס איך נעם אַרויף דאָס בילד פון מיין מאמען און מיין טאַטן אויפן האַנט און דורך דעם ווערט מיר א ביסל לייכטער אויף אַ ווילע, נאָר ניט אויף קיין צייט. אָט אזוי לעבט מען פון טאָג פאר טאָג.

נו, מאלינקע, זאָל שוין זיין גענוג פון דעם.

פארבלייבט געזונט און שטארק ווי עס ווינטשט אייך אייערע פארווייטערטע קוזינע ליבקע קור".

די אויבן דערמאָנטע, ליבע קור, האָט אויך געשריבן א צווייטן בריוו, דאטירט פון 17טן יולי, 1948, צו איר קוזינע, אסנה חיט, אין פאַלגענדיקן אינהאַלט:

„טייערע קוזינע, אסנה, מיט אייער מאן און קינדער, לעבט אייך אלע שטענדיק גליקלעך!

איר פרעגט מיר פון אלעמען—אונדזערע טייערע פארלאָרענע, איך זאָל אייך אויס־ שרייבן דייטלעך פון אלעמען. יע, טייערע אסנה, כ'וויים פון אלעמען נאָר אז איך גיב

א קלער וועגן דעם, נעמט מיר ווערן זייער שלעכט. נאָר ניט קוקנדיק אויף דעם, דאַרף מען זיך נעמען כוח און אייך אויסשרייבן, אז איר זאָלט וויסן און מיט דעם מאָל שרייבן זאָל איך שוין מער ניט דאָס איבערחזרן, ווייל ניט אייך און ניט מיר פאַרשאַפט דאָס כוח. איר פרעגט מיר וועגן די מומען, איך זאָל אייך באשרייבן ווי זי איז אומגעקומען. איך וואָלט אייך פיל דאַרפן שרייבן וועגן דעם, נאָר דאָס קאָן איך אייך איבערגעבן:

„דריי מאָנאַט פאר די פינצטערע קריג איז אייער מומע אוועקגעפאָרן אין קאָוונע צו שרהקען, ווייל שרהקע האָט געשפּילט א גרויסע ראָלע. זי איז געווען א גרויסער מענטש. מיט איר פלעגט מען זיך פיל רעבענען. זי פלעגט פיל מאָל שטיין אין די צייטונגען, ווייל זי פלעגט זיך אויסצייכענען מיט די גוטע ארבעט. מיט איינער וואַרט איר וואָלט זיך מיט איר באַערט ווען זי בלייבט לעבן. נאָר ליידער, ווען די מלחמה האָט אויסגעבראָכן זונטאָג, 4 אזויי־גער אין דער פרי, דאָס הייסט דעם 22־טן יוני, 41־טן יאָר איז שרהקע אוועק צו דער אר־בעט, האָט זי שוין ניט געקענט קומען. מיט גוואַלד האָט מען איר אריינגעזעצט אין א מאַשין צו פאָרן ווייטער פון ליטע אין רוסלאַנד. נאָר זי האָט זיך שטארק געריסן, זי האָט ניט געוואָלט פאָרן, האָבנדיק אין געדאַנק, אז די מומע טויבע ריווע איז געבליבן. נאָר עס האָט קיין זאַך ניט גהאָלפן און זי איז אוועקגעפאָרן. נאָר איר האָט דאָס ניט געלאָזט רוען. פון מאשין האָט מען זי ארויפגעזעצט אויף א פּאָיעזד, און ווען דער פּאָיעזד פלעגט זיך אָפּ־שטעלן, פלעגט זי ארומלויפן זען צי די מאמע פאָרט, ווייל עס האָט זיך איר שטענדיק גע־דוכט, אז די מאַמע וועט ניט בלייבן אָן איר און זי איז אויך אוועקגעפאָרן נאָך איר. אזוי איז זי געבליבן אויף יעדער סטאַנציע זען טאַמער פאָרט די מאַמע.

נאָר אין איין אומגליקלעכן מאָמענט האָט שרהקע פארלאָרן איר לעבן. עס האָט זיך אָפּגעשטעלט דער פּאָיעזד, אין וועלכן זי איז געפאָרן, האָט זי אויף קיין זאַך ניט געקוקט און ניט גהערט וואָס מענטשן פלעגן מיט איר רעדן, איז זי אַרויסגעלאָפן אויף איינעם א פּלאַץ וויטער פון סטאַנציע און פּלוצלונג איז געפאלן א באָמבע און עס האָט איר געטראָפן און גלייך איר די קאָפּ אראָפּגעהאקט און ביידע פיס.

יע, טייערע אסנה, זי וואָלט געלעבט וועז זי וואָלט ניט ארויסגעלאָפן אויף דער סטאַנ־ציע. נאָר אזוי איז איר נעבעך באשערט.

די מומע איז געבליבן אין איר צימער אין קאָוונע מיטן געדאנק אז שרהקע וועט קומען פון דער ארבעט און זיי ביידע וועלן טראכטן וואָס צו טאָן, און אזוי אין קלערן האָט זי אויך פארלאָרן איר לעבן, ווייל אין אייניקע צייט ארום האָבן די מערדער פון היטלערן פארנומען קאָוונע. און איר איז באשערט געווען אומצוקומען מיט אלע יידן צוגלייך. מען האָט איר פארברענט מיט טויזנטער יידן צוזאמען אין דער צווייטער פּארטיע ביים גרינעם בארג אין קאָוונע. די געשרייען פון די מענטשן איז געווען אומדערטרעגלעך. די שטאָט איז געווען איינגעהילט אין רויך און ווי שוידערלעך עס איז געווען איז מיר אייך שרעקלעך צו באשרייבן, ווייל די נערוון פון קאָפּ דינט ניט. מיט איינער וואָרט: זיי האָבן ביידע פארלאָרן זייערע לעבנס דורך שרעקלעכע טויטן.

פון כאשקען מיט איר מאן און קינד איז אויך שוידערלעך צו באשרייבן. זיי האָט מען מיט אלעמען פארשאָטן לעבעדיקערהייט מיט מיינע טייערע טאַטע'מאַמע, שוועסטער מיט איר פאמיליע, אויך אלע אונדזערע טייערע פרייַנד. אוי ווי שרעקלעך איך וואָלט שרייען און ניט אויפהערן וועז איך וואָלט זיך מיט וועמען אויפטרעפן פון מיינע נאָענטע, ווייל ביי מיר דריקט דאָס אלעס אויפן האַרצן און איך וועל קיינמאָל ניט אויפהערן קלערן פון די שרעק־לעכע טאטן.

חייקע מיט איר פאמיליע איז אומגעבראכט געוואָרן אין דווינסק. עס איז איר אויך געווען ניט בעסער ווי ביי אונדז.

מיט איינער וואָרט, ליבע קוזינע, אסנה, עס זיינען שוין פאר אונדז מער ניט געבליבן אונדזערע טייערע נאָענטע, נאָר דער געדאנק אז אמאָל האָט יעדער איינער פארמאָגט פאר זיך אַ פאמיליע, וועלכע עס איז אזוי ליב און טייער געווען און יעצט איז מען פארבליבן אליין ווי א שטיין אָן קיינעם".

אייער געטרייע ליבע קור".

* * *

ליבע קור'ס בוידע בריוו צו אירע קוזינעס מאליע און אסנה זיינען אוממיטלבאר און שטארק־האַרציסנדיק געשריבן. זי שרייבט עס מיט גרויסן אָנשטרענג, ווייל עס פאלט איר אוים זייער שווער צו שרייבן וועגן דעם אומקום פון די יידן און „עס ווערט פארפרעסט איר האַרץ".

זי באשרייבט וויכטיקע פאסירונגען און גיט איבער א סך פרטים, וואָס זיי זיינען ניט געווען באוווסט.

זי האָט אין די בריוו באשריבן ווי עס איז אָנגעגאנגען די שקלאפנארבעט און ווי די דייטשן האָבן אָנגעוועגדט די גרעסטע סאדיסטישע ענווים לגבי זייערע שקלאפן — די יידן. זי ברענגט אויך דעם פאקט, אז די דייטשן האָבן ספּעציעל געשטעלט טראקטאָרן צו פארהילכן די געשרייען און גוואלדן פון די יידן און ווי מען האָט צו 20 יידן געלייגט אין איין ריי און אין זיי געשאָסן מיט איין פּוליע (קויל).

שטארק טראגיש איז די באשרייבונג פון שרהקען, ווי זי האָט ניט געוואָלט אין באן און ארויסגעלאָפן אויף יעדער סטאַנציע צו זען טאָמער עס פאָרט איר מאמע. צוליב איר געטריישאפט צו דער מאַמען פארלירט זי איר יונג לעבן.

ליבע קור ברענגט אויך אינפאָרמאציעס וועגן אומקום פון משפּחה - מיטגלידער און זייערע נעמען, פארענדיקנדיק במעט מיט ענלעכע עלגישע ווערטער, ווי די מחברטע פון ערשטן בריוו: „עס זיינען שוין פאר אונדז ניט געבליבן אונדזערע טייערע נאָענטע"; „און יעצט איז מען פארבליבן אליין ווי א שטיין אָן קיינעם".

אַ בריוו פון רייזע קאַרק

רייזע קארק, אין א ניט דאַטירטן בריוו צו פריינד אין ד.א., שרייבט:

„היינט האָב איך דערהאלטן אייער ערשטן בריוו. אייער בריוו, מיט אייער איבערגעבן־קייט, דערמאָנט מיר די פאַרנאַנגענהייט און פרישט אָפּ די גרויסע וווּנד וואָס ווערט ניט פארהיילט, ווייל עס איז אזא ווונד וואָס קיין מענטש קען זיך ניט פאָרשטעלן צו בלייבן אליין פון אזא פאמיליע און אז אזעלכע יונגע מענטשן און קינדער דארפן ליגן אין גרויסע גרי־בער, וואָס דער באַנדיט האָט מיט אזא אוממענטשלעכקייט פאר זיי געמאכט. מיט וואָס פארא שווערקייטן עס איז זיי נאָך אָנגעקומען דער טויט. עס קאָן זיך מיר גאָר ניט געדענקען וואָס עס דערציילן זיך אָן, אין ראקישאָק, יידן וועמען דו טרעפסט.

איך בין פון ראקישאָק אנטלאָפן א קראנקע. מלכהן מיט פייגעטשקען האָט דער באַנדיט 20 טעג געהאלטן אין טורמע און גוט פריער געמוטשעט. די איבעריקע זיינען געווען מיט אלע יידן אין לאגער. מען האָט געבראכט פון אלע קלייניע שטעטלעך אלע יידן. און איך מוז אייך שרייבן אז עס איז שרעקלעך מיט וואָס פאר א טויט: מען האָט א העלפט לעבעדיקע מיט טויטע באגראָבן אין איינעם.

יע, טייערע, עס זיינען אלע אומגעקומען פון אונדזער פאמיליע, חוץ איך אייניע בין לעבן געבליבן. זיי זיינען געווען ארויסגעפאָרן אויף א פּור און איך בין נאָך פארבליבן אין

שטוב ביז אלע וועלן פארלאָזן די שטאָט. נאָר וואָס איז געווען דער אומגליק וואָס זיי זיינען געפאָרן, קענטיק, אויף דווינסק, און מיר זיינען א ביסל געגאנגען צופוס און א ביסל פלעגט מען אונדז וועד נעמען אויף א מאשינע. און אזוי זיינען מיר, איך און מיין מאן, ארויס פון היטלערס לאַפעם און געבליבן לעבן.

איר פרעגט דעם טאָג פון דער שחיטה. עס איז שווער צו זאָגן, כאָטש עס זיינען געווען היגע העלפערס, נאָר דאָך האָבן זיי ניט געקענט אלעמען אומברענגען אין איין טאָג, און דערפאר וווייסט מען ניט גענוי. יערנפאלס פון אָנפאנג אויגוסט, 1941, ביזן 20-סטן זיינען שוין אין ראַקישאָק קיין יידן ניט געווען. געבליבן איז נאָר איינער וואָס א קריסטין האָט אים באַהאַלטן. אויב איר געדענקט איז עס געווען שלאָסבערג, בערל אסתר לאהם די שניידערקעס שוואָגער, שרה בייליעם מאן. ער איז געבליבן דער איינציקער יד און ער דערציילט אז די ראקישקער האָט מען געהאט פארטריבן אין אבעל און מען האָט זיי דעם 10-טן און 12-טן אויגוסט אומגעבראכט.

פון יורדזיקע בין איך, מיט דעם טויבנם שימקען בייגל, געבליבן לעבן. מער איז קיינער ניטאָ און פון גאנץ ראקישאָק קאָן מען צונויפנעמען אין א הייפל אלעמען. דאָס איז דער גורל פון די יידן פון ראקישאָק. דאָס גלייכן פון אלע איבעריקע שטעט און שטעטלעך, פון דאָרט ווו היטלערישע באנדעם האָבן דורכגעמארשירט מיט זייערע בלוטיקע לאפעס.

אזוי ווי איר זעט האָבן מיר זיך גאָר קיינמאָל ניט געגלייבט אויף אזא חורבן צו בלייבן עלנט אליין, אָן פרייַנד פון אזא פאמיליע און גוטע פרייַנד.

פאר מיר זייט איר ווי מיינע אייגענע מוטער און שוועסטער. איך וועל ענדיקן, ווייל מיין טאָכטער פרעגט מיר וואָס איך וויין. זי איז נאָך צו יונג איר צו דערציילן פון דעם, אז זי האָט אויך געהאט אמאָל א באָבען און טאנטעם מיט אָנקעלם און אז עס איז געווען אזא היטלער אויף דער וועלט.

שרייבט אוים ווי איר לעבט, פון אייער געזונט.

פון מיר אייער גליק-ווינטשנדע פרייַנד: רייזע קאַרק".

* * *

רייזע קארק איז „ארויס פון היטלערס לאפעס" א דאנק דעם וואָס איר איז געלונגען אנטלויפן אין רוסלאנד.

קומענדיק צוריק פון דער עוואקואציע, האָט זי זיך דערווווסט פון דער שחיטה אין ראקישאָק, אז „אין אָנפאנג אויגוסט, 1941, ביזן 20-סטן זיינען שוין אין ראקישאָק קיין יידן ניט געווען, חוץ דעם יידן שלאָסבערג, וועלכן א קריסטין האָט אים באַהאַלטן.

זי פארענדיקט דעם בריוו אויך מיטן עלנטקייט-מאָטיוו: „אזוי ווי איר זעט האָבן מיר זיך גאָר קיין מאָל ניט געגלייבט אויף אזא חורבן צו בלייבן עלנט אליין, אָן פרייַנד פון אזא פאמיליע און גוטע פרייַנד".

א בריוו פון יודל מעללער

יודל מעללער פון ווילנע שרייבט אין זיין בריוו פון 10.8.47 צו פרייַנד:

„מיר איז אויסגעקומען צו לייענען אייער שרייבן אין וועלכן איר פרעגט זיך נאָך אויפן גורל פון די ראקישקער יידן און אינטערעסירט זיך זייער מיט די לעבן געבליבענע.

איך געפין פאר מיין חוב אייך מיטצוטיילן וועגן זיך. מיין נאָמען איז יודל מעללער, אברהם יצחק מעללערס זון. איך און מיין פאמיליע זיינען פון די ווייניק לעבן געבליבענע ראקישקער יידן. מיינע אלע ברידער: שמואל, מאָטל און כאָניע זיינען אומגעקומען. עס זיינען

אויך אומגעקומען אלע מיינע נאָענטסטע פריינד, ד.ה. מיינע פעטערס, טאַנטעס, שוועסטער־קינדער מיט זייערע פאמיליעס.

איצט לעב איך אין ווילנע. מיין פאמיליע באשטייט פון מיין פרוי, זון און טאָכטער.

די צייט פון דער מלחמה בין איך געווען אין סאָוועטן־פאַרבאַנד. זיך צוריקקערנדיק אהער בין איך געווען צוגעפאָרן אין ראקישאָק, אָבער קיינעם ניט געפונען. אלעמען האָט מען דערהרגעט און די דייטשישע מערדער האָבן אלץ צעראַבירט און צעשלעפט. איך האָב געפונען מער נישט 5 ק׳ל. (ק״מ) הינטער ראקישאָק אויף אנושישקער וועג א גרויסן מאסן־קבר אין וועלכן עס רוט דער דורך די דייטשע מערדער אומגעקומענער ראַקישקער יידישער קבוץ.

יעצט מוז מען אָנהייבן א לעבן פון דאָס ניי און נאָר אַזעלכע פארווויסטונגען ווי די מלחמה האָט אָנגעמאכט, פארשטייט איר דאָך אליין אז דאָס איז ניט פון די לייכטע זאכן.

איך בעט אייך הערצלעך געריסן אלע אָפשטאַמענדיקע פון ליטע בכלל און פון ראַקישאָק בפרט.

מיט גערוס: י. מעלער״.

* * *

יודל מעלער האָט זיך גאראטעוועט, מיט דער פאמיליע, אין סאָוועט־פאַרבאַנד. ער איז געווען אין ראַקישאָק נאָכן צוריקקער, אָבער ער האָט קיינעם ניט דערווויסט. ער האָט געפונען: „5 ק״מ הינטער ראַקישאָק אויף **אנושישקער** וועג א גרויסן מאַסן־קבר, אין וועלכן עס רוט דער דורך די דייטשע מערדער אומגעקומענער ראקישקער יידישער קבוץ״.

דער אויבן־דערמאָנטער יודל מעלער האָט גאראטעוועט זיין פאמיליע, און ער קומט דעריבער צו דער איבערציגונג: „יעצט מוז מען אָנהייבן א לעבן פון דאָס ניי״.

אַ בריוו פון מאיאן צו אירע בריידער און שוועסטער — דאטירט פון 1947:

טייערע בריידער און שוועסטער.

וואָס מאכט איר אלע אין געזונט? ווי גייט עס אייך? ווי קומט עס, אז איר שרייבט ניט.

ווי איר ווייסט איז מיין ערשטער מאן געשטאָרבן. נאָר א לעבעדיקער מענטש מוז לעבן. איך האָב זיך געטראָפן מיט זלמן נאָרדאָנס, מאירס א חבר, און אזוי ווי ער איז אויך נעבליבן עלנט, האָבן מיר ביידע געהייראט. זיין פאָטער האָט אמאָל געלעבט אין ראַקישאָק. ער איז געווען אויפן פראָנט, געווען פארוווונדעט, נאָר ער פילט זיך געזונט.

מיר פאָנגען אָן א ניי לעבן. ביידע זיינען מיר ווי ניי געבאָרן. מען דארף אַלץ אויפ־סניי צו בויען. מיר האָבן א דאנק גאָט א קליינעם זונעלע מיטן נאָמען גרישא. ער ווערט מאָרגן 2 יאָר.

יאָ, ליבע בריידער! תשעה באב האָבן אלע לעבנגעבליבענע יידן פון ראַקישאָק געגומען א מאשינע און געפאָרן אויף קבר אבות. אונדזערע טייערע עלטערן ליגן 5 ק״מ פון ראַקישאָק גייענדיק צו וויזיומקע הינטער באיאר. נעבן א וועלדל זיינען אויסגעגראָבן 7 גרויסע גריבער פון 4 מעטער די לענג און 2 מעטער די בריט. א גרויסער פּחד איז אונדז באפאלן גייענדיק צו די גריבער. עס האָט זיך אונדז געדאכט, אז יעדער בוים רעדט צו דיר, און דער־ציילט דיר פון די גרויזאמע צרות, וואָס אונדזערע עלטערן, נאָענטע און אלע ראקישקער יידן האָבן איבערגעלעבט, בעת מ׳האָט זיי געפירט צו די גריבער. מיר האָבן אלע זיך גוט אויסגעווויינט און צוגעגאנגען צו יעדער גרוב באזונדער, ווייל מיר האָבן ניט געוווסט אין וועלכער גרוב אונדזערע עלטערן זיינען.

דעם 15-טן אויגוסט ווערט 6 יאָר. מיר האָבן ארום בית־עולם ארומגענגראָבן א גראָבן, אז עס זאָל זיין כאָטש קענטיק דאָס אָרט".

אייער: מאיא".

* * *

די מחברטע פון בריוו, מאַיא, גיט איבער ווי זי האָט, מיט אלע לעבנגעבליבענע יידן פון ראַקישאַק, באזוכט תשעה באב דעם קבר אבות. זי שרייבט, אז 7 גרויסע גריבער פון 4 מעטער די לענג און 2 מעטער די בריט געפינען זיך נעבן א וועלדל, גייענדיק צו וויזיומקע, 5 ק"מ פון ראַקישאַק.

זיי האָבן ארומגענגראָבן א גראָבן, אז „עס זאָל זיין כאָטש קענטיק דאָס אָרט".

זי שרייבט אויך פון איר 2-טן מאָל חתונה האָבן מיט זלמן גאָרדאָנס: זי און ער זיינען געווען עלנט.

אַ בריוו פון לאה שאמער פון 8.9.47.

זי שרייבט צום ראקישקער לאנדסמאנשאפט דאָס פאָלגענדיקע:

„מיר האָבן פיל געהערט פון אייך, אונדזערע ראקישקער, און מיר דאנקען אייך זייער פאַר אייער ווארימער אָפּרוף צו אונדז ראקישקער.

דאָס שרייבט אייך שאמערס יינגסטע טאָכטער, וואָס האָט געארבעט אין ראַקישקער קינדערגארטן. שוין א שיין ביסל צייט אוועק פון יענע פרידלעכע טעג. נישטאָ קיין זכר פון א יידיש קינד אין אונדזער שטעטל, פוסט און חרוב זיינען אונדזערע היימען.

ווען איך בין דאָס ערשטע מאָל אראָפּגעקומען פון רוסלאַנד קיין ראַקישאָק האָט מיך א פּחד ארומגענומען. אָט מיינסטו גייען דיר ארויס אקעגן דיינע שכנים:—שוסטער, בענציע באקסיר ווי מען האָט אים גערופן, מענדל דער בעקער, ראניע די בעקערקע, אלע אלע צו דיר אזעלכע נאָענטע, וועלכע זיינען נאָך דיר נעענטער געוואָרן, נאָר א ווו? קיין סימן פון קיין יידן. גויים צעשראָקענע מיט בלוטיקע אויגן קוקן דיר אָן ווי דו וואָלסט פון יענער וועלט גע-

דאָס דאָזיקע הויז איז געבליבן אין ראקישאָק, גיט באשעדיקט. דאָס בילד איז פון פארן קריג. פון רעכטס: חיה דעקטאר, איר מוטער טויבע דעקטאר און איר שוועסטער ליובע דעקטאר.

קומען, און באמערקן דערצו: „די יידן פון וואנען האָבן זיי זיך געמומען?" דאָס הייסט יידן איז זיי גרויס אין די אויגן.

א פּיינלעך שווער געפיל האָט מיך ארומגענאַפּט. איך האָב דאן באמערקט דעם גאנצן ביטערן אמת אין זיין גאנצער ביטערער נאקעטקייט: פארניכטעט, צעשטערט זיינען אונדזערע היימען!

די גויים פאַנגען אָן כלומרשט אומשולדיק דערציילן ווי מען האָט געפּיניקט אונדזערע עלטערן. זיי דערציילן מיט א מאָדנער פּינקטלעכקייט, אז עס ווערט שווער צו הערן, וויל דו שפּירסט אז עס פארשאַפּט זיי פאַרגעניגן די דעראינערונגען.

אָט דאָס איז דאָס בילד פון אונדזער קליין שטעטעלע.

איצט א ביסל פון זיך. אין רוסלאַנד האָב איך געטראָפן מיין שוועסטער כוואָליען מיטן ברודער שמואל יונהן און מיר לעבן אלע אין ווילנע. אין ווילנע זייענדיק אויסגעמאַטערט פון די 4 יאָר קריג, איז די אייניציקע שוועסטער מיינע קראנק געוואָרן אויף טובערקולאָזע (די לונגען). דאָס איז א גרויסער קלאַפּ פאר אונדז.

דאָס ביסל הילף וואָס מיר קריגן פון אייך איז פאר אונדז א גרויסע הילף. דאָס העלפט אונדז ביסלעך צו קומען צו זיך, דערוויסנדיק זיך אייער אַדרעס האָב איך באשלאָסן זיך צו פאַרבינדן מיט אייך און פילן די היימישקייט פון אונדזערע ראקישקער יידן.

איך ווינטש אייך א גליקלעכן יאָר, א צופרידענעם און דערפאָלג אין אייער ארבעט און דער עיקר צו האָבן גוטע געזונט.

מיט גרוס: לאה שאַמער".

* * *

לאה שאמער, לערערין פון ראקישקער קינדערגארטן, שרייבט צוערשט וועגן איר גרויסן וויטאָג, וואָס „עס איז נישטא קיין זכר פון א יידיש קינד אין אונדזער שיטל".

די דאָזיקע פאמיליע האָט נאָכן חורבן זיך צוריקגעקערט פון דער עוואקואציע אין רוסלאנד קיין ראקישאָק. פון לינקס צו רעכטס: אידא דעקטאר, איר קינד און איר שוועסטער חיה. עס שטייט: אידא דעקטארס מאן, יעקב.

עס איז איר באַפאַלן א פּחד: „אָט מיינסטו גייען דיר ארוים אקעגן דיינע שכנים"; „און אלע צו דיר נאָענטע, וועלכע זיינען נאָר דיר נעענטער געווארן". זי זעט: „גוים מיט בלוטיקע אויגן קוקן דיר אַן ווי דו וואָלסט פון יענער וועלט געקומען; דאָס הייפּל יידן איז זיי גרוים אין די אויגן".

איר בריוו איז קורץ, אָבער האַרציק באשרייבט זי די אימה און חורבן פון שטעטל.

אַ בריוו פון רחל גאָר

רחל גאָר, די פרוי פון מחבר פון „אומקום פון דער יידישער קאָוונע", יוסף גאָר, שרייבט אין א בריוו פון מינכען צו שרה קלאַם, יאָהאנעסבורג.

מיר גיבן איבער נאָר די וויכטיקסטע אויסצוגן פון דעם בריוו, וואָס איז דאַטירט דעם 16-טן יולי, 1948:

„ליבע פרוינד שרה מיטן מאַן !

אייער בריוו פון 28-טן יוני ערהאלטן. כ'בין געווען זייער איבערראַשט פון אייער פרוינדשאפט. איר זייט געוועכט ווען איר שרייבט, אז איך וועל מסתמא ניט ווייסן ווער דאָס שרייבט צו מיר, ווייל איך וועל איך ניט געדענקען פון דער היים. אייער קוזין, לייבל ספּיוואַק, געדענק איך זייער גוט. ס'קען זיין ווען איך זע אייך אויף א בילד, וואָלט איך זיך דערמאָנט. ס'איז שוין פאריבער זייט דאן א סך צרות און פּיין.

איצט וועל איך אייך שרייבן א ביסל פון זיך:

אין 1932 האָב איך געהייראט מיט א מאן, וואָס שטאַמט פון א קליין שטעטל לעבן קאָוונע, קראָן. איר האָט געווים פון אזא שטעטל ניט געהערט. ער האָט געלערנט, געארבעט און געלעבט די גאַנצע צייט אין קאָוונע. איך בין א קראנקן-שוועסטער און ביזן קריג האָב איך געארבעט אין קאָוונער אידישן שפּיטאָל. מיין מאן איז פון באַרוף א לערער, אָבער די לעצטע יאָרן האָט ער געארבעט אין קאָוונער צייטונג „פאָלקסבלאט". מיר האָבן געלעבט גליקלעך.

אין 1941 גלייך נאָכן קריג-אויסברוך האָב איך געבאָרן א מיידעלע. מיר זיינען שוין געווען אין קאָוונער געטא. דאָס קינד האָט געהייסן גיטעלע. וואָס פאר א צרות, נויט און פּיין מיר האָבן זיך אויסגעליטן אין קאָוונער געטא, איז גאָרניט צו באשרייבן.

אין יאָר 1944 נאָכדעם ווי כ'האָב שוין דאָס קינד אויסבאהאלטן אויפן בוידעם פון די רוצחים, בעת דעם געיעג אין קאָוונער געטא אויף די קינדער, האָב איך דאָס קינד אָפּגענעבן ביי קריסטן אין שטאָט. א מאַנאשקע האָט עס פון מיר צוגענומען און עס אויסבאהאלטן.

אין עטלעכע מאָנאט שפּעטער, וועו די רוסן זיינען שוין געווען נאָענט צו קאָוונע, האָבן די דייטשן אונדז געפירט קיין דייטשלאנד. אונטערוועגנס, ניט וויט פון דייטשן גרענעץ, אין ליטע נאָך, האָב איך און מיין מאן ארויסגעשפרונגען פון גייענדיקן צוג (דעם 12-טן יולי, 1944) און זיך אויסבאהאלטן אין די קאָרן אויף די פעלדער און גריבער—א 20 טעג—ביז די רוסן האָבן פארנומען יענע געגנט און מיר זיינען געווארן באפריט.

קומענדיק צוריק אין קאָוונע, זיינען מיר גלייך געלאָפן זוכן אונדזער קינד. מיר האָבן דאָס קינד געפונען און דאָן זיינען מיר געווען די גליקלעכסטע מענטשן אויף דער וועלט. שפּעטער-צו, וועו די יידן האָבן ענומען פארלאָזן קאָוונע און גיין קיין פוילן, און פון דאָרט וויטער, זיינען מיר אויך מיטגענאַנגען מיטן שטראָם, ניט וועלנדיק פארבלייבן אליין עלנט אויף די קברים פון אונדזערע נאָענטסטע.

מיר האָבן געהאט זייער א שווערע רייזע פון קאָוונע ביז דייטשלאַנד. זיך געוואלגערט אין פאַרשיידענע שמוציקע לאַגערן אָן א העמד אויפן לייב און אָן געלט. מיר האָבן געשווארצט גרענעצן, געגאַנגען דורך בערג און טאָלן ביז מיר זיינען אָנגעקומען אין עסטרייך, דאָרט בין איך קראנק געוואָרן אויף א בויך־טיפוס און בין געלעגן אין עסטרייכישן שפּיטאָל 5 וואָכן.

מיין מאן מיטן קינד זיינען געווען אין א לאגער, ווו מ'האָט כמעט ווי ניט געגעבן צום עסן. וועז כ'בין ארויס פון שפּיטאָל זייער אָפּגעשוואכט, האָבן מיר זיך געלאָזט שווארצן די גרענעץ אויף דייטשלאַנד כדי צו קומען דאָרט, ווו ס'ווויינען מערער ליטוויישע יידן. מיר האָבן טאקע דאָ געטראָפן א סך ליטוויישע יידן פון קאָוונער געטאָ, זייער גוטע באַקאַנטע, און זיי האָבן אונדז געהאָלפן זיך שטעלן אויף די פיס. אָבער ווי זאָגט דאָס שפּריכווארט: „וועז ס'קומט צום לעבן דארף מען שטארבן". אונדזער קינד האָט אזא רייזע זייער אויסגעמאַטערט. זי האָט זיך אונטערוועגנס אָנגעשטעקט און קומענדיק אין דייטשלאַנד איז זי קראנק געוואָרן אויף א מארך־אָנצינדונג . . . מיר האָבן אלץ געטאָן אונדזער איינציקע קינד צו ראטעווען אָבער ס'האָט ניט געהאָלפן, און אין דעצעמבער, 1945, איז דאָס קינד געשטאָרבן. איר קענט זיך שוין פאָרשטעלן אונדזער גרויסן וויטאָג און צער צו פאַרלירן דאָס איינציקע קינד, וואָס האָט זיך אין אירע פיר א האלב יאָר אזוי פיל אָנגעלייטן. מיר זיינען געווען אזוי צעבראָכן און אומגליקלעך, אז מיר קענען נאָך עד היום ניט קומען צו זיך פונעם גרויסן אומגליק וואָס אונדז האָט געטראָפן.

יאָ, מיינע טייערע, ווייזט אויס, אז דער בעכער פון טרערן איז נאָך פאר אונדז געווען ניט פול.

פון מיין משפּחה זיינען נאָר לעבן־געבליבן מיינע צוויי ברידער: לייזער — 27 יאָר און אפרים 21 יאָר. זיי זיינען ביידע אנטלאָפן פון ראַקישאָק אין רוסלאַנד צוויי טעג פריער אידער די דייטשן האָבן פארנומען ראקישאָק. לייזער האָט געהייראט און האָט אַ מיידעלע וואָס מ'האָט א נאָמען געגעבן נאָך אונדזער מוטער חיה ע"ה, און ער לעבט איצט אין ווילנע. ער איז א היטלמאכער. דער יינגערער ברודער אפרים איז געקומען אהער, געפאָרן אין א"י און געווען אויפן שיף „עקזאדוס 1947", אויב איר האָט געלייענט וועגן דעם. איצט ווידער געפאָרן און איז שוין אין א"י זייט אַפריל מאָנאט. זיי האָבן בעתן קריג געגוג זיך אָנגעלויטן. אפרים האָט אין רוסלאַנד פארלאָרן אן אויג. איצט זעט ער אויף איין אויג. רבקה מיט שרה בילקען זיינען געווען אין קאָוונער געטאָ און געבליבן לעבן. זיי ווייסן, אז איך געפין זיך אין דייטשלאַנד. חסיה־בילקע איז געווען אין קאָוונער געטאָ. איך האָב איר זייער פיל געהאָלפן. ס'קומט מיר דערפאר ניט קיין דאנק. זי איז מיינע א קוזינע און דאָס איז געווען מיין פליכט. אָבער דער פאַרדרום איז גענוג גרויס, אז מ'האָט איר אויסגעהיט פון אלע פארשיידענען און צולעצט, האָרט פאר דער באפרייאונג, איז זי אומגעקומען און קיין איינציקער פון זייער משפּחה איז ניט געבליבן לעבן. זי האָט לעצטנס געהייראט מיט א ראקישקער בחור, גאפאנאָוויטש, דעם שמשם א זון און זיי האָבן זיך ביידע באהאלטן אין א קעלער פון הויז. די דייטשן האָבן אונטערגעצונדן די גאנצע געטאָ און זיי זיינען פארברענט געוואָרן אין קעלער. א שרעקלעכער טויט. מיר זיינען אויך געלעגן באהאלטן אויף א בוידעם, אָבער אין לעצטן מאָמענט זיינען מיר אליין ארויס און געפאָרן מיטן טראנספאָרט אין דייטשלאַנד. אונטערוועגס, ווי איך האָב אייך שוין געשריבן, איז אונדז געלונגען ארויסצושפּרינגען פון צוג און בלייבן לעבן".

מיטן בעסטן גרוס: רחל גאר".

* * *

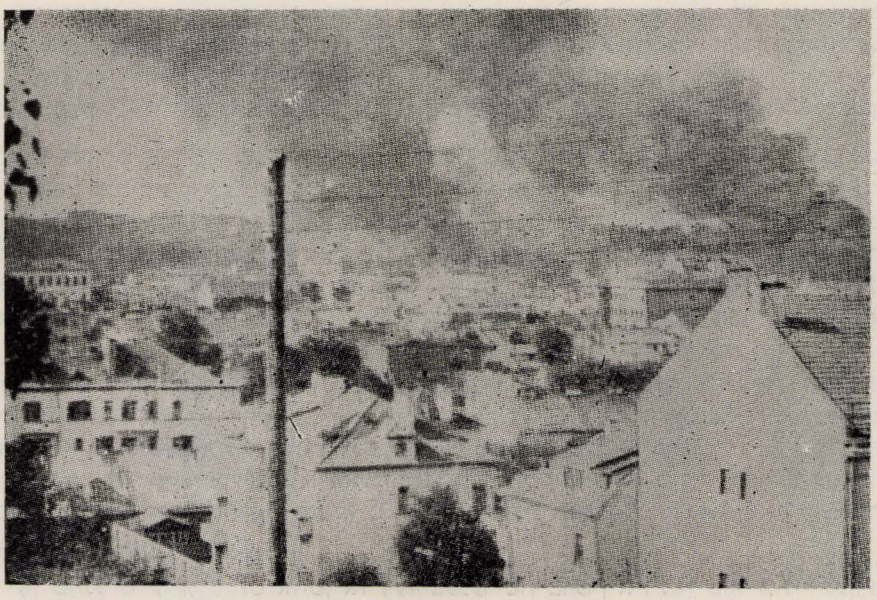

קאָוונער געטאָ אין פלאמען און רויך

רחל נאָר מיט איר מאַן זיינען געווען אין קאָוונער געטאָ. זיי איז געלונגען צו באהאלטן זייער קינד ביי קריסטן און אַליין אנטלויפן פון טראנספּאָרט, בעת דער צוג האָט זיי, מיט נאָך יידן, געפירט אין קרעמאטאָריע.

הן דאָס באהאלטן זייער טאָכטער און זייער שפּרינגען פון באַן זיינען געווען אויס־טערלישע איבערלעבונגען.

זי באשרייבט אויך וועגן דער גליקלעכער באַגעגעניש מיט זייער טעכטערל און ווי דער בלינדער גורל פון טויט האָט פארפאלגט זייער טעכטערל, וואָס איז געשטאָרבן אויפן וועג פון זייער וואנדערונג.

רחל נאָר ברענגט אויך פּרטים פון איר משפּחה, הן פון די אומגעקומענע און הן, יבדלו לחיים, פון לעבנגעבליבענע.

אַ בריוו פון שפּיר אפּרים (ישראל)

(אין א בריוו פון 14־טן נאָוועמבער, 1950), שרייבט שפּיר צו ירחמיאל אראָנס—ארש:

„א הארצלעכן דאנק דעם קאָמיטעט פון די ראַקישקער לאַנדסלייט פאר דער מאטעריע־לער הילף וואָס איר האָט מיר באשלאָסן צו געבן. אַלץ וואָס איך באַקום, קומט מיר זייער צונוץ. לאָמיר האָפן, אז ס'וועלן קומען בעסערע צייטן און מ'וועט זיך נישט נייטיקן אין קיין הילף.

די פרוי קלאָס האָט מיר געבעטן שרייבן אַלץ וואָס איך וויים וועגן אומקום פון די ראַקישקער יידן. נאָכן קריג בין איך געווען אין ראַקישקי 1 וואָך. דאָס איז געווען אין יולי 1946. פון דאן ביז היינט האָב איך שוין אזוי פיל דורכגעמאכט, אז איין געשעעניש האָט נע־

מאכט פארגעסן די צווייטע: די עליה ב, די שיף „יציאת אירופה", די קאמפן אין לאנד און אַנדערע.

דאָס וואָס איך וויים זיינען פרטים, וואָס איך מיין אז איר וויסט שוין פון זיי, פון דעסטוועגן וועל איך אַנשרייבן וואָס איך וויים.

לויט ווי די קריסטן דערציילן האָט מען די יידן אומגעבראכט אין אויגוסט, 1941. מ'האָט אומגעבראכט 8000 יידן פון ראקישקי און אומגעגנט, ווי אויך פיל פליטים וואָס זיינען געלאָפן פון די דייטשן און געבליבן אין ראקישקי צוליב דעם וואָס דער לעטישער גרענעץ איז נאָך געווען געשפארט און מ'האָט נישט געקענט לויפן ווייטער. פיל מענטשן האָבן זיך נישט געקענט ראטעווען, ווייל זיי האָבן נישט געהאט מיט וואָס צו פאָרן. איינצעלנע פרטים וואָס איך האָב געוווסט פון די קריסטן האָב איך שוין פארגעסן.

אומגעבראכט האָט מען זיי נעבן גילינצער וועלדל. איידער מ'האָט זיי אומגעבראכט האָט מען זיי צונויפגעזאמלט ביים גראָף אין הויף, וואָס איז ארומגעצאמט געווארן מיט שטעכל־דראָט. די גאנצע 8000 מאן האָט מען פארשאָטן אין 2 גרויסע גריבער.

די בתי מדרשים זיינען פארברענט. דאָס גאנצע האָב און גוטס איז בארויבט געווארן דורך די קריסטן און א גרויסע טייל וואָס די באנדיטן האָבן קאָנצענטרירט, האָבן זיי פארקויפט פאר נישטיקע פרייזן. די יידישע הייזער האָבן באזעצט די קריסטן פון די שכנישע דערפער.

יעצט נאָכן קריג ווויינען אין ראקישקי נאָר עטלעכע יידישע משפחות: נחום סאבל, הירשל בין, מיכאל דער קאמייער און נאָך, ווי אויך עטלעכע משפחות פון די קלענערע שטעטלעך וואָס האָבן זיך באזעצט אין ראקישאָק, מערסטנטייל האָבן זיך באזעצט אין ווילנע.

הירשל בין, מיט מיין ברודער לייזקע, האָבן צונויפגעזאמלט צו 500 רובל פון יעדער לעבנגעבליבענער ראקישקער משפחה אויף אויפצושטעלן א מצבה און ארומצאמען דעם פלאַץ מיט א פלאנקען.

גאנץ ראקישאָק האָט אויסגעקוקט אין מיינע אויגן ווי א בית עולם. שטיל, רואיק ווי אלץ איז געשטאָרבן.

מיט וועמען מען רעדט מיט די גויים טענהן זיי, אז זיי זיינען אלע גוט און פרום, נישטאָ קיין שולדיקע. יעדער דערציילט אז ער האָט געהאָלפן: דער האָט געטראָגן ברויט, דער אן אנדער זאך א.א.וו. און ווען מ'קומט אריין אין זייערן א צימער זעט מען דאָרט פול מיט יידיש האָב און גוטס, קליידער, מעבל און אנדערע זאכן.

איך וועל פארענדיקן שרייבן. דאָס שרייבן וועגן זיך פאלט מיר זייער שווער. ס'נעמט מיר ווי טאָן דער קאָפ און איך קען נישט קאָנצענטרירן די געדאנקען. פרענט זיך נאָך פראגן אפשר וועט מיר זיין לייכטער צו ענטפערן, אויב איך וועל וויסן.

פארבליבט געזונט און שטארק. א גרוס אייך פון מיין פרוי.

מיט די בעסטע גרוסן: שפיר אפרים".

* * *

שפיר אפרים שרייבט דעם בריוו פון ישראל. די עליה ב' און די שיף „יציאת אירופה" און די קאמפן אין לאנד האָבן פארטושט געוויסע געשעענישן.

ער גיט דערנאָך איבער בקיצור לויט ווי די קריסטן האָבן אים דערציילט, אז מען האָט די יידן אומגעבראכט נעבן גילינצער וועלדל אין א צאָל פון 8000 מאן, פארשיטנדיק זיי אין 2 גרויסע גריבער.

שפיר ברענגט אויך די ידיעה, אז עטלעכע יידישע משפחות פון ראקישאָק און פון די שכנישע שטעטלעך ווויינען סטאבל אין שטעטל. ער רעכנט אוים זייערע נעמען.

אַ בריוו פון חנן בלאכער (איצט אין ישראל)

ער באשרייבט אין א בריוו פון 11.6.51, זיינע וואנלעניש און די מארטיראלאגיע, ווי אויך פון אומקום פון אייניקע שטעטלעך:

„צו די געערטע מענטשן פון ראקישקער לאנדסלייט־פאראיין, פיל פרידן!

דאָ שרייבט צו אייך א ליטווישער ייד, וועלכער איז געבליבן לעבן נאָך דעם אומ־ברענגונגס מאַרש פון די היטלעריסטישע באנדיטן אין אייראָפּאַ.

אזוי ווי איך זייענדיק אין ישראל האָב איך געלעזן אין דעם יידישן ישראל צייטונג „ניי וועלט" אייערן אן אויפרוף, אין וועלכן איר מעלדעט זיך צו אלע וועלכע וויסן עפעס פון ראקישאק און אומגעגנט זאָלן באהילפיק זיין מיט ידיעות דעם שרייבן פונם יזכור־בוך, וועלכע ווערט געשריבן דורך אייך. אזוי ווי איך בין געבוירן אין קעלעם, געלעבט אין מע־מעל פון 1924 ביז 1938, און אין 1938 האָט היטלער אריינמארשירט קיין מעמעל, האָבן מיר זיך איבערגעקליבן אין ראשיין. און ווי ס'איז אין 1941 ארויס די קריג זיינען מיר אויך מיט פילע הונדערטער יידן געלאָפן פון אונדזער לעצטער ווויינארט ראשיין מיטן ציל זיך צו דערווייטערן פון די היטלעריסטישע שטורעם־טרופן, וועלכע האָבן געשטראָמט אין זייער א שנעלן טעמפּאָ. דער ציל פון אונדזער לויפן איז געווען צו קומען צום לעטישן גרענעץ און קומען קיין רוסלאַנד און דאָס איז געווען אונדזער שטרעקע.

פון אונזער ווויין אָרט ראשיין זיינען מיר געלאָפן קיין שאַוועל. אין שאַוועל איז דעם זעלבן טאָג פאַרגעקומען א שטארקע באָמבארדירונג פון די דייטשן און מיר זיינען געצוווונ־גען געווען צו לויפן ווייטער אין א קליין שטעטעלע שׂגעם. פון לויגעם זיינען מיר דורכגע־פאָרן און דורכגענאַנגען נאָך פיל קליינע שטעטלעך, וועלכע מיר געדענקען נישט קלאָר ווי זיי הייסן, ביז בירז און פון בירז קיין ראקישאק.

און ראקישאק איז געווען דאָס לעצטע סטאציאָן, וויל די ליטווישע היטלער־פּאַרטי־זאַנער האָבן אונדז פארהאלטן. און דאָ הייבט זיך אָן דאָס קלייַנטשיק ביסעלע ידיעות וועלכע מיר קענען אייך איבערגעבן פון דעם פּלאַץ. אזוי ווי זייענדיק אין ראקישאק האָבן מיר דער־זען בולט אז אונדזער לאגע איז א פארצווייפלטע—די ליטווינער האָבן פארכאפט די מאכט אין דער זעלבער צייט, וועו די דייטשן זיינען נישט געווען און די רוסן האָבן זיך צוריקגע־צויגן אָן שום אָרדענונג—האָבן מיר דאן דערזען אונדזער גאנצער פּליטים־מאַרש האָט קיין שום זין פאַרצוועצן. און אלע פּליטים האָבן זיך אָנגעהייבן צוריקצוקערן צו זייערע היימען.

און דאן האָבן מיר געזען פאָלגנדע זאכן ווי די ליטווישע פּארטיזאנער האָבן אָנ־געהייבן טיילווייז צו פיינקן אָרטיקע און נישט אָרטיקע יידן. איינע פון די בילדער איז געווען ווען די ליטווישע פּארטיזאנער האָבן פארהאלטן א גאנצן צוג פּליטים, וועלכע זיינען געווען געגאנגען פון ראשיקאק קיין בירז. וועו מיר האָבן זיך געוועלט אומקערן אין אונדזערע היי־מען, אויפן וועג איז געווען פילע פורן מיט יידישע משפחות, פוסגייער וועלכע האָבן קיין פורן נישט געהאט און אויך פילע יונגע ליטווישע פּארטיזאנער וועלכע זיינען געפאָרן אויף רייט־וועגער.

זיי האָבן אונדז דאן אלעמען ארומגערינגלט און באַרויבט פון אלע מענטשן זייערע פּארמעגנס: רינגען, זיינערס, גאָלד און אנדערע וועדט־זאכן, אויך פערד מיט פורן פון אנדערע פאמיליעס. און געזען האָב איך נאָך איין מיאוס שטיק וועלכע דאָס האָט אונדז שוין געלערנט ווי אזוי מיר דארפן גיין ווייטער. דאָס איז געווען ווי די פּארטיזאנער האָבן אָנגעבאפט קליי־נע קינדער און זיי געקלאפט מיט די קעפלעך אין די רעדער.

געראטעוועט האָט אונדז עטלעכע רוסישע ערלאנען וועלכע האָבן זיך באוויזן אויפן

הימל און געגומען באשיסן מיט מאשין געווער. דאן האָבן די פּאַרטיזאַנער געהייסן לויפן אַלע־מען אין די שטעטלעך אַריין אָבער נאָר אויף דער ריכטונג צוריק אין ליטע, ניט פארוים.

זיי האָבן שוין געוווסט היינט אָדער מאָרגן קומט שוין אַריין היטלער און זיי וועלן במילא באווייזן צו טאָן דאָס וואָס זיי ווילן. און אַזוי האָבן אייניקע נישט אָרטיקע יידן גע־בליבן לעבן, ווייל מיר זיינען נישט געבליבן אין דעם געגנט נאָר געפאָרן צוריק שטרעבנ־דיק זיך אומקערן צוריק א היים.

דאָס אַליין איז ידיעות אין בערך פון 5 טעג פון קריג.

וועז מיר זיינען אויפגעשטאַנען אויף מאָרגן פרייטאָג דעם 26־טן יוני, 1941, געפי־נעגדיק זיך אין א דאָרף, האָבן מיר געזען ווי די דייטשן שטראָמען מאסנווייז אויף דער ריכטונג קיין לעטלאַנד.

וואָס איז געשען ווייטער מיט די יידן פון ראקישאָק און אומגעגנט איז אונדז נאָר באַוווסט, אַז אין משך פון 3־4 וואָכן זיינען שוין קיין יידן נישט געווען, אויסער אייניקע וועלכע האָבן זיך געהאט ארויסגעראטעוועט פון די מאסן־שחיטות.

און מיר זיינען נאָך 9 טעג לויפן דורך דערפער און אויך פיל מאָל וועלדער בייטאָג און אייניקע מאָל ביינאכט דערגאנגען קיין שאוול.

און אין שאוול זיינען מיר דורכגענגען די אלע גיהנום וואָס די שאוולער יידן, און דאָ האָב איך אָנגעווויזרן מיין גאנצע פאמיליע: פרוי, קינדער, שוועסטער און ברידער, און אן אלטע מאָמע וועלכע איז געווען מיט מיר, אויסער מיין זון, וועלכער געפינט זיך יעצט מיט מיר.

געווייגטלעך דאָס איז אלץ אלגעמיינע שטריכן פון דער קורצער צייט וואנדערן. די טאָג־טעגלעכע פּרטים איז אוממעגלעך צו באשרייבן וויל וויפל מען זאָל נישט באשרייבן קען מען נישט אויסשרייבן אַלץ.

וויטער, וויטער איז געשען דאָס זעלבע אין גאנץ ליטע. אין דער פּראָווינץ האָט מען דערמאָרדעט די יידן אין מאסן־מאָרדן און אומגעברענגט זיי אין פארשיידענע יסורים. און אין די גרויסע שטעט האָט מען די יידן קאָנצענטרירט אין געטאָס: דאָס איז געווען ווילנע, שאוול, קאָווונע, וועלכע זיינען דאָס גרעסטע טייל אויך אומגעקומען אין א לאנגזאמען טעמ־פּאָ: פון ארבעט, הונגער און פארשיידענע אקציעס און קאַצעטן.

דערמיט פארענדיק איך איבערגעבן דאָס קליין ביסעלע ידיעות פון די ראקישקער און ניט ראקישקער יידן.

זייט מצליח אין אייערע ווילטאַטן וויל וועגן ליטווישע יידן זיינען זיינער וויניק גע־בליבן ווער עס זאָל וועגן זייער פיין אין דער יידישער יסורים־געשיכטע אריינשרייבן.

פארבליבט געזונט

מיט אכטונג: חנן בלאַכער".

* * *

חנן בלעכער הגם ער וויסט פון ראקישאָק נאָר א ביסל ידיעות, אָבער ער איז געווען אן עד ראיה פון דעם גרויסן פּליטים מארש—ווי יידן זיינען געלאָפן הין און צוריק קיין ראַ־קישאָק—און אויך ווי די ליטווישע פּאַרטיזאַנער האָבן פארהאלטן א גאנצן צום פּליטים אין ראקישאָק און מען האָט זיי אלעמן בארויבט, מערדערלעך געשלאָגן און דערהרגעט נאָך אייערער די דייטשן זיינען אריינגעקומען.

ער שטעלט פעסט, אז „אין משך פון 3־4 וואָכן זיינען שוין קיין יידן אין ראקישאָק ניט געווען, אויסער די, וועלכע האָבן זיך ארויסגעראטעוועט פון די מאסן־שחיטות.

פון א לאַנדסמאַן, ראובן שרייבערג, אין אמעריקע, האָט דער ראַקישקער לאנדס-לייט פאַרבאנד באקומען דעם פאָלגנדיקן בריוו, דאטירט דעם 30-טן יוני, 1951:—

„זייער געערטע לאנדסלייט! לעזנדיק דעם „טאָג" פון מיי דעם 17-טן ד.י., געפין איך אייער מעלדונג וועגן וואָס איר גרייט צום דרוק דעם יזכור-בוך פון ראַקישאָק און אומגעגנט.

איך אליין בין פון פאָנעדעל. אייניקע נעמען זיינען מיר א ביסל באקאַנט. דוכט מיר אז רוך דארף זיין א קוזין מיינער.

איך בין מענדל שאקליערש'ס א זון (מענדל שרייבערג). מיר האָבן געהאט א מיל אין פאָנעדעל, גלייך פון ראקישאָק ווי איר פאָרט אַריין. איך בין דאָ אריבערגעקומען אין 1939. מיינער א ברודער האָט מיר אריבערגענומען, געקומען דאָ צו דער אויסשטעלונג 1939 און די מלחמה איז אָנגעקומען, אזוי ארום בין איך פארבליבן דאָ.

דאָס שטעטל פאָנעדעל אין 1939 וועט איך האָב פארלאָזן האָט געהאט ארום 300 נפשות, 2 שוהלן. ביי 80% יידן האָבן לעצטנס געלעבט פון די שטיצע פון אַמעריקאַנער, פון פריינד.

וועט איך בין דאָ געקומען האָבן מיר געגרינדעט א פאָנעדעלער סאָסייטי, וווּ מיר פלענן יעדן יאָר צונויפזאמלען געלט און זיי שיקן. דער לעבן אונטער דער הערשאפט פון די ליטווישע רעגירונג מוזט איר געווים געדענקען.

איר וועט געווים געדענקען וועלווע הערינג. ער איז דאָ געקומען אין דער זעלבער צייט מיט מיר. פון די נעראַטעוועטע נאָך דער מלחמה פיל האָב איך זיך דורכגעשריבן מיט ליט-ווינער נייבארש (שכנים).

די שטעטל איז ¾ פארברענט פון די דייטשן, וועט זיי האָבן לעצטנס צוריקגעצויגן. זיי באשרייבן מיר: אז נאָך די ערשטע 3 טעג וועט זיי האָבן פארנומען, האָבן זיי געהייסן אלע יידן איינפאקן זיך וואָס זיי קענען און מען וועט זיי שיקן אין פוילן וווּ עס וועט זיין א יידישע מלוכה. און מען האָט זיי פארפירט ניט וויים פון ראקישאָק אין א וואַלד און מען האָט זיי אלעמען אומגעבראכט.

דאָס איז די ענדע פון אונדזערע עלטערן און פריינד וואָס די מערדער האָבן אומגע-בראכט.

איינער א ליטווינער האָט מיך געשריבן גלייך נאָך דער מלחמה, אז מיין ברודער גע-פינט זיך לעבן אין סיביר און שרייבט מיר זיין אדרעס. דורך גרויסע שוועריקייטן בין איך געקומען אין קאָנטאקט מיט אים.

מיינער א קוזין פון סעווענישאק משה מיכלס א זון (דער פאָטער איז געווען א שניי-דער), וועלכער איז יעצט א ריכטער אין ווילנע, האָט אים אַריבערגעבראכט פון סיביר קיין ווילנע. ווי אזוי מיין ברודער איז געקומען צו סיביר וויים איך ניט. נאָר פאַר 4-5 יאָר האָב איך אָפּטע בריוו געהאט. לעצטנס האָב איך גארנישט געהערט.

מיין ברודערס נאָמען איז יאנקל. זיין פרוי און די קינדער און מיינע עלטערן זיינען אומגעקומען פון די ליטווישע נאצישע מערדער.

מיין ברודער האָט געשריבן אז ער איז געקומען אין פאָנעדעל. קיין איין ייד איז דאָרט נישטאָ. און ער שרייבט מיר, אז ער איז איבערגעשטאַנען א טאָג און גלייך פארלאָזן. און די זעלבע ליטווינער, די שכנים, וואָס האָבן מיר געשריבן, האָבן אויסגעהרגעט די יידן.

די יידן וואָס זיינען אנטלאָפן און איבערגעבליבן, וואָס ער האָט מיר געשריבן זיינען: גרשון שטאנאוורם א טאָכטער; מאָטל שמידטם א זון און א טאָכטער און איציק מולונצעם זון אַרקע איז דורכגעגאַנגען די גאַנצע מלחמה: געווען אין דער אַרמיי און לעבן געבליבן; יאַנקל שליימאוויצעם איז לעבן געבליבן. מערער פון די איבערגעבליבענע וויים איך נישט.

די יידישע איבערגעבליבענע הייזער און פלעצער זיינען אָפּגענעבן געוואָרן צו אָרעמע ליטווינער. אזוי ווי מיר האָבן געהאט לאַנד (ערד) איז עס אוועקגענעבן געוואָרן צו אן אָרעמען ליטווינער.

אויב איר ווילט מער וויסן, וועל איך טרייען צו קומען אין קאָנטאַקט מיט מער פּאָנעדעלער דאָ, ווי אויך ראקישקער.

ביטע לאָזט מיר וויסן די וווייטערדיקע דערפאָלגן פון אייער יזכור־בוך.

מיט גרוס —

אייער לאנדסמאן: ראובן שרייבערג.

* * *

ראובן שרייבערג, אין אמעריקע, איבערלייענענדיק אין דער אַמעריקאַנער יידישער פּרעסע דעם בריוו פון ראקישקער לאנדסלייט־פאַרבאַנד וועגן דעם יזכור־בוך, האָט באשריבן וועגן דעם חורבן פון זיין היימשטעטל פּאָנעדעל, אויפן סמך פון בריוו.

ער ברענגט די ידיעה וועגן דעם, אז מען האָט די יידן אין פּאָנעדעל צוגעזאָגט, אז מען וועט זיי שיקן קיין פוילן, ווו עס וועט זיין א יידישע מלוכה.

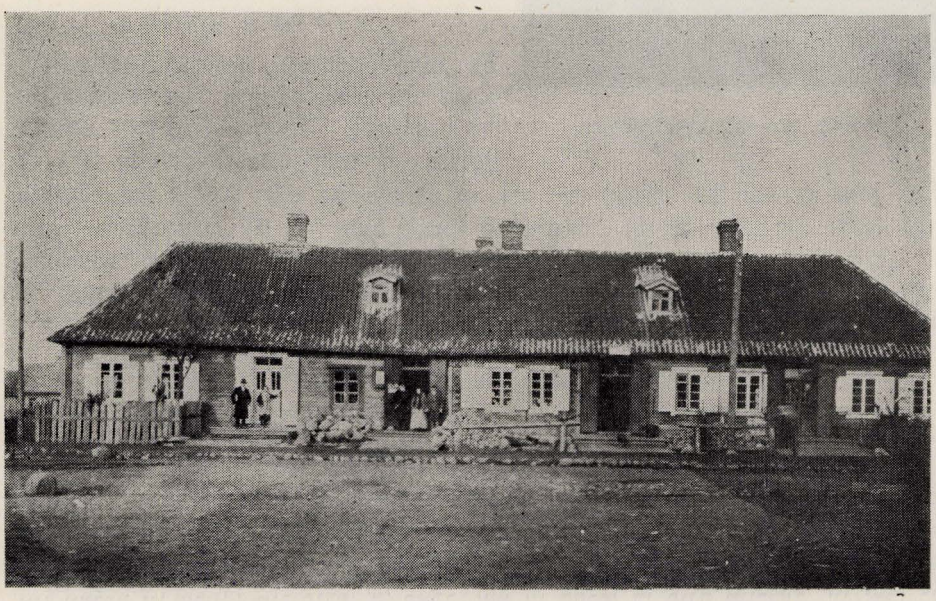

דאָס הויז פון געצל אזרח אין פּאָנעדעל

אויפן גאניק איז ד. דעקטאר (איצט אין קייפטאַון), פּארן אָפּפּאָר קיין דרום־אפריקע.

ער ברענגט אויך אין זיין בריוו פּרטים, ווי פּאָנעדעל האָט אויסגעזען נאָכן חורבן, מיט די ווערטער: „מיין ברודער האָט געשריבן, אז ער איז געקומען אין פּאָנעדעל, קיין ייד איז ניטאָ, און ער שרייבט מיר, אז ער איז איבערגעשטאַנען א טאָג און גלייך פארלאָזן. און די זעלבע ליטווינער, די שכנים, וואָס האָבן מיר געשריבן, האָבן אויסגעהרגעט די יידן".

ירחמיאל קאָרב, נאָך דער באפרייונג.

פון **ירחמיאל קארב** אין ישראל האָט די ראקישקער לאנדסמאנשאפט באקומען א בריוו פון 1.6.1951, צו וועלכן עס זיינען געווען בייגעלייגט נאָטיצן פון זיין טאָג־בוך, וואָס באַציען זיך, הויפּטזאכלעך, צו דער מאר־טיראלאָגיע און אומקום פון די ליטווישע שטעטלעך: סאלאק און דוקשט.

הגם די אָ שטעטלעך געהערן ניט צו דער ראקישקער שכנישער אומגעגנט, דאָך איז נייטיק עס צו פארעפנטלעכן, ווייל אין יענע בהלה־טעג — אין די ערשטע אָקופּאציע־וואָכן, איז דער רוב ליטווישע שטעטלעך אויסגעשטאַ־נען די זעלביקע ענויים און מארטיראלאָגיע און אויף דעם זעלבן גרויזאמען אופן זיינען זיי אומגעקומען על קדוש השם:

„ווי עס זיינען אומגעקומען די שטעטלעך שאלאק און דוקשט"
(פון מיין טאָג־בוך)

1941. פרייטאָג ערב שבת נחמו, עס איז געקומען דער קריסט, וועלכן מיר האָבן געשיקט קיין ליגמיאני דערוויסן זיך צו איז ריכטיק אז מען האָט די שטעטל אומגעבראכט, און ער האָט באַשטעטיקט אז אַלע יידן (איבער 200 נפשות) האָבן די ליט־ווינער אומגעבראכט, און אויך דאָס שטעטל קאלטיניאני. (ביידע שטעטלעך זיינען צו 15 קילאָמעטער פון אונדזער שטעטל). מען גייט ארום ווי צעמישטע. ניטאָ ווו צו לויפן. איין טרייסט איז דאָ וואָס דער שליח זאָגט, אז דאָס האָבן געמאכט די ליטווינער און די דייטשן ווייסן ניט דערפון און זיי פירן אַן אויספאָרשונג און די שולדיקע וועט מען באשטראָפן...

עס איז שוין באלד שבת. עס קומט צו לויפן דער יונגער לייבשטיין צו מיר און גיט א געשריי: ירחמיאל! מיידלעך פאָרן צו אייך!

וואָס פארא מיידלעך פאָרן אין אזא צייט? טראכט איך, אפשר מיינע פריינד פון אוטיאני, וועלכע מיינען זיך צו רעטן ביי מיר, ווייל מיין שטעטל סאלאק האָט געהערט צו פּוילן. און איך האלט נאָך אין קלערן, איז א פור צוגעפאָרן צו מיין שטוב מיט 5 מיידלעך. איינע פון זיי האָט מיר א בריוו דערלאנגט, געשריבן פון באַקאַנטע פּאדבראדער סוחרים, אין וועלכע זיי שרייבן מיר קורץ: ה' קאָרב, זעט צו העלפן די פינף מיידלעך, זיי זאָלן קענען אָנקומען אין זייערע היימען. דערוויס איך זיך, ווער זיינען די מיידלעך: 2 פון סאלאק, די טעכטער פון הירש בראַוואָ, זייער פאָטער האָב איך געקענט. איינע איז א לערערין פון וויל־

נער יידישער גימנאזיע, דיִ 2־טע פון א פאָלקשול, 3 מיידלעך זיינען געווען פון נאָווא־אלעק־סאנדראָווסק. אייגע איז געווען א בוכהאלטערשע אין שאָפּנס ברויז און 2 זיינען געווען סטו־דענטקעס פון ווילנער אוניווערסיטעט.

איך האָב זיי אין שטוב אריינגעפירט, געגעבן עסן, און זיי גיבן מיר איבער: אז גלייך ווי די מלחמה האָט אויסגעבראָכן, האָבן זיי זיך געלאָזט לויפן קיין רוסלאַנד. נאָר אַנ־קומענדיק קיין מאלאדעטשנע האָבן זיי די דייטשן פארכאפט און אָפּגעמענדיק ביי זיי אלם וואָס זיי האָבן געהאט ביי זיך, האָט מען זיי אָפּגעשיקט קיין ווילנע. זיי האָבן געהונגערט די גאנצע צייט און זיי האָט זיך איינגעגעבן צו באקומען איין דערלויבעניש צו פאָרן א היים.

זיי האָבן מיר אויך דאָס פאָלגענדיקע געזאָגט:

„אָבער ווי קומט מען אָן א היים? מיטן באַן טאָר א ייד ניט פאָרן און מיט א פור קאָן א ייד ניט פאָרן, ווייל די ליטווינער היטן די ווענן און ווען זיי דערזעען א יידן, טויטן זיי אים. מיר זיינען ארוים צופום און געקומען קיין פאדבראדזי (50 קילאָמעטער). אין פאדבראדזי האָבן די יידן אונדז אויפגענומען, באזאָרגט א פור און אויך א בריוו צו אייך, און גאָט צו דאַנקען מיר זיינען אהער גוט געקומען. און איצט בעטן מיר אייך זעט אונדז צו העלפן מיר זאָלן אָנקומען נאָך סאלאק".

מיר האָט זיך איינגעגעבן צו קריגן א פור מיט אן אַלטן ליטווין און אָפּגערעדט אז שבת פרי זאָל ער זיי אָפּפירן, ווייל זיי האָבן אלע געזאָגט, אז שבת איז די בעסטע צייט וואָס איז מער זיכער צו פאָרן ווייל די באנדיטן פאָרן ניט אויפן וועג, וויסנדיק אז יידן טאָרן שבת ניט פאָרן.

שבת פרי. די פור איז געקומען. מיר האָבן זיך מיט זיי געזעגנט. זיי זיינען אָפּגעפאָרן נאָך סאלאק. שבת פארנאַכט איז די פור צוריקגעקומען מיט די מיידלעך. איך פרעג ביים

אויפן בילד: אן אומגעקומענע משפּחה פון קאַלטיניאַני:
פון רעכטס צו לינקס: בערל טאַבאַכאוויטש, זון פון יעקב-משה און רייזע. ער איז אומגעקומען דורך די ליטווינער און דייטשן מיטן פאַטער צוזאמען; יאַסעלע און דבורהלע אקסלראַד, קינדער פון נעכע טאבאכאוויטש-אקסלראַד און בערל אקסלראַד. די קינ־דער זיינען אומגעקומען אין אוישוויץ; בערל אקסלראַד — פּעדאגאָג און געזעלשאַפּט־לעכער טוער — אומגעקומען אויפן 9־טן פאַרט אין קאָווגע.

קריסט: וואָס איז דאָס? וואָרום האָסטו זיי צוריקגעבראכט? דער קריסט דערציילט מיר: איך האָב שוין געבראכט צו פירן ביז צום דאָרף אכרעם (8 ק"מ פון סאלאק). אין דעם האָט מיר א קריסט אָפּגעהאלטן און א פרעג געטאָן: וווהין פירסטו די מיידלעך? דו פירסט זיי צום שיסן? אין סאלאק שיסט מען דאָך די יידן! איך האָב זיך צוריקגעקערט און די מיידלעך צו דיר געבראכט, און דו דאַרפסט מיר באצאָלן פאר 2 פורן: פאר פירן זיי קיין סאלאק און פארן ברענגען זיי צוריק. איך האָב מיט דעם קריסט ערליידיקט.

די מיידלעך האָבן זיך פונאנדערגעווויינט וואָס זיי האָבן ניט קיין געלט מיר צו צאָלן. האָב איך זיי בארואיקט. וויינט ניט, קינדער, דאנקט גאָט וואָס איר זייט לעבן געבליבן א דאנק דעם פויער און זייט ביי מיר. צום עסן איז דערווייל דאָ און וואָס מיר וועלן עסן, וועט איר אויך עסן.

* * *

זונטאָג נאָך מיטאָג האָט זיך מיר איינגעגעבן צו שיקן א שליח קיין סאלאק. די מיידלעך האָבן געשיקט דעם בריוו צו איין חשובן ליטווין מיט דעם נאָמען קאוואליוק. אין בריוו בעטן זיי ביי אים: ער זאָל זיי שרייבן וואָס הערט זיך אין שטעטל און אויב זייערע עלטערן זיינען דאָ, זאָל ער זיי — זייער בריוו איבערגעבן.

דינסטאָג פארנאכט איז דער קריסט צוריקגעקומען מיטברענגענדיק א בריוו פון הירש בראווא אין וועלכן ער שרייבט: „ליבע קינדער, גאָט צו דאנקען מיר לעבן און מיר דענקען אייך צו זען. פאָריקע וואָך האָט מען אלע יידן ארויסגעפירט ניט ערלויבנדיק עטוואָס מיטצונעמען. אונדז האָט מען געבראכט קיין שיגארדי (שינגארדי) און 120 מאן האָט מען אָפּגעפירט אין דאָרף פּאאזערע (דאָס איז אויפן וועג קיין טאראגיני). אָפּהאלטנדיק 2 טעג אָן עסן האָט מען די 12 מאן אומגעבראכט אין דאָרף פּאאזערע; און אונדז פון שיגארדי האָט מען צוריקגעבראכט אין שטעטל און אלעמען ארויסגעפירט אויף פלאן־גאס, ווו מען האָט געמאכט פאר אונדז א געטאָ אין די לידיקע חרובע הייזער. פאר די 2 טעג האָבן זיי אלע הייזער לידיק געמאכט, נאָר גאָט צו דאנקען מיר לעבן".

דעם 4־טן סעפטעמבער איז צו מיר געקומען א באקאנטער גוטס - באזיצער פון לאנישקי, זיך באגריסט מיט מיר, ער איז זייער צעשראָקן. איך פרעג אים, ה' רעגנער, וואָס זייט איר אזוי צעשראָקן?

„איך קען ניט ריידן!", האָט ער א געשריי געטאָן.

„זאָג מיר, דערציל מיר!"

„איך טאָר ניט ריידן" איז זיין ענטפער געווען.

איך האָב זיך צוגעשטעלט ער זאָל מיר דערציילן און ער האָט אָנגעפאַנגען דערציילן:

„מיך און דעם פּאראבאק פון די שוועגערין מאריע האָט מען באשטימט מיר זאָלן פירן די יידן פון דוקשט, ווו מיר פירן די יידן האָט מען ניט געזאָגט, נאָר די יידן האָט מען געזאָגט, אז מען פירט זיי אויף אַרבעט קיין ראַקישקי. און דעם זעלבן טאָג האָט מען אויך אַרויסגעפירט די יידן פון סאלאק, רימשאנט, טורמאנט און נאָך שטעטלעך. מיר זיינען געקומען אין א וואלד ביי דיעגוצי (דאָס איז אויפן שאָסיי זאראסיי־אוטיאני), אויף די וועג וואָס גייט אַראָפּ קיין דוסיאטי. מען האָט אונדז געהייסן שטיין בלייבן, די יידן זאָלן פון די פורן

ארונטער, און גלייך האָט מען א געשריי געטאָן: אלע זאָלן זיך נאָקעט אויסטאָן. די קרבנות האָבן גלייך דערזען, אז זיי שטייען ביי לאנגע טיפע גריבער און ארומגערינגלט מיט באַנדיטן מיט מאשינען געוואָר. עס איז געוואָרן א געוויין, א געשריי ביזן הימל. די מענער האָבן זיך אויסגעטאָן און פון די פרויען האָט זיך קיינער ניט אויסגעטאָן. און גלייך—א שיסעריי פון פולעמיאָטן און אלע זיינען דערשאָסן געוואָרן. אונדז האָט מען אָנגעזאָגט, אז ווער עס וועט וואָס דערציילן, וועט ווערן דערשאָסן. 2 פון די פורמאַנעס זיינען פון זינען אראָפּ. און איך בין דיר געקומען דאָס דערציילן אפשר וועסטו זען צו אנטלויפן".

איך האָב זיך נאָך דערוווסט אז ווירשינסקי פון דער סאלאקער מילין האָט געהאט ארויסגענעבן בריוו פאר דעם רב פון שטעטל און פאר גילינסקין, יצחק שנוראטס אייזעם, און פאר באַק, טוביה דעם קצבס איידעם. דער נוסח פון בריוו: „דער . . . איז זייער אן אָנשטענדיקער מאן, מען זאָל אים גוט אויפנעמען".

אָט אזוי איז אומגעבראכט געוואָרן דאָס שטעטל סאלאק, איינע פון די עלטסטע שטעטלעך אין ליטע מיט אירע לומדים, ניט קוקנדיק וואָס די שטעטל איז געווען אן אָרעמע. אין מיין צייט וועו איך בין געוואקסן אין סאלאק איז א חוץ די פיל קרעמער וואָס דאָס שטעטל האָט פארמענט איז געווען זייער פיל קאראַבעלניקעס, וועלכע האָבן געלעבט אויפן דאָרף, נאָר געקומען שבת אַהיים, פיל בעלי־מלאכות: שוסטערס, שניידערס, סטאָליארעס, שניידערקעס און דער גרעסטער טייל זאָקן־שטריקערס. ניט קוקנדיק אויף די אָרעמקייט האָט יעדער ייד געלערנט. די לומדים, וואָס האָבן געקענט גמרא, משניות האָבן געלערנט פארן עולם. אויך דער שניידער זלמן לייב האָט געלערנט פאר אן עולם.

א גרופּע יוגנטלעכע פון סאלאָק

די שטעטל האָט פארמאָגט 2 שוחטים, 4 קלויזן. אין די אַלטע קלויז האָט זיך געפונען אן אַלטער פּנקס פון א 300 יאָר. איך געדענק דאָס אין יאָר 1904, וועו איך בין אראָפּ פון דרך הישר און געזומען לייענען די ביכלעך, האָט מיר איין מאָל דער שמש פון אַלטן קלויז ר' יהודה לייב גאָרדאָן געזאָגט: וואָס האָסטו פון די ביכלעך? אָט וועל איך דיר געבן לייענען דעם פּנקס וועסטו דאָרט געפינען גוטע זאכן און ווירקלעך בין איך געווען דאן צו פרידן לייענענדיק דעם פּנקס פון די צייטן וועו נאַפּאָלעאָן איז דורכגענאנגען אויף מאָסקווע, אויך פון דעם פּוילישן אויפשטאנד, דערציילונגען פון כאָליערע, וועלכע האָט געהערשט אין שטעטל און נאָך פיל זאכן. היינט איז נאָר פארבליבן די חרובע וועגט פון די שוהלן און די צעריסענע הייזער. קיין איין יוד פון סאלאק איז ניט לעבן געבליבן, נאָר 2 יידן, וועלכע זיינען געווען אין דער רוסישער ארמיי, זיינען געקומען אין סאלאָק: איינער ציבל, דער אייניקל פון מרדכי ציבל; און איינער עפשטיין שמעון לייב, דעם קאשאלס אייניקל וועלכע איך האָב זיי געזען אין יאָר 1945.

איינע פון די אויבן־דערמאָנטע מיידלעך, די סטודענטקע רחל קרויז, איז לעבן געבליבן און א דאנק איר בין איך לעבן געבליבן.

* * *

אין יאָר 1945 האָבן די סאָוועטן אויפגעמאכט די קברים פון סאלאק און עם האָט זיך טאקע באשטעטיקט, אז א טייל דערשאָסענע זיינען געווען מיט די קליידער און א טייל נאָקעט.

דוקשטי

דאָס שטעטל האָט פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה געהערט צו נאָווא־אלעקסאנדראָווסקער אויעזד (זאראסיי). פון 1918 איז זי געווען אונטער פּוילן. אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועו די סאָוועטן האָבן ווילנע פארנומען איז דוקשטי מיט נאָך אייניקע שטעטלעך צוריק צוגעטיילט געוואָרן צו זאראסייער אפּסקריטעס (קרייז).

דוקשטי איז אין גאנצן 13 ק"מ פון סאלאק, נאָר גאנץ אנדערש פון סאלאָק. אויב סאלאק איז געווען אן אלטע שטעטל מיט פיל לומדים און אויך פיל אָרעמע לייט איז דוקשטי געווען איינע פון די רייכסטע שטעטלעך, מיט פיל געבילדעטע לייט און א יונגע שטעטל. (די ערשטע יידישע הייזער זיינען געבויט געוואָרן מיט 87 יאָר צוריק, וועו מען האָט געבויט די פּעטערבורגער וואַרשעווער אייזנבאן־ליניע). א דאנק דער אייזנבאן האָט מען זיך באזעצט בייי דער אייזנבאן סטאציאָן, האָבנדיק פיל שטעטלעך ארום, וועלכע דוקשטי איז געוואָרן דער הויפט־אָפּזאץ פון אַלערליי סחורה, אָנהייבנדיק פון האָלץ־מסחר־שליפער, טעלעגראפן־סלופּעס, פּאפּיר-האָלץ פלענט פון דער סטאנציע אָפּגעשיקט ווערן אין דייטשלאנד, ענגלאנד און אויך האָט מען געשיקט געטרייד, אלערליי פרוכטן, מיט וועלכע די געגנט איז געווען פון די רייכסטע ערטער און איבערהויפט גרוים איז געווען דער מסחר פון פלאקס, וועלכע די רייכע פירמע הילספארב־קאווארסקי האָט אנטוויקלט. הונדערטער יידן האָבן בייי דער פירמע געארבעט באקומענדיק שיינע געצאָלט. דאָס איז געווען די גרעסטע פירמע אין ווילנער געגנט.

פון איר אינטעליגענץ איז כדאי אנצוגעבן דעם נאָמען פון ראפאפּארט, איינער פון די ערשטע קעמפער פון די נארָאדדוואלצעס. ער איז א דוקשטער, נאָך דעם געלעבט האָט ער אין פאריז; דער קונסט־מאָלער איידלמאן און נאָך פיל דאָקטוירים, פּראָווויזאָרס, לערערס.

אין יאָר 1941, ווי נאָר די דייטשן האָבן דורכגעמארשירט, האָט די מאכט איבערגענומען די ליטווינער און גלייך האָט מען זיך גענומען צו די יידן טרייבנדיק זיי טאָג־טעגלעך אויף שווערע ארבעט און לאָדן האָלץ, קלעצער און אויך שטיינער, וועלכע די סאָוועטן האָבן געהאט צוגעגרייט אויף צו פירן. מען האָט אויך גענומען ארויסקוועטשן געלט פון די יידן, מען זאָל זיי ניט טויטן אלס באלשעוויקעס. ווען די ארבעט איז שוין געווען צו ענדע האָט מען אלע יידן פון שטעטל ארויסגעפירט אויפן אסטראוו (אינדזל) אויף דער אָזיערע, ניט ערלויבנדיק זיי מיטצונעמען וועלכע ניט איז זאכן. אויף דעם אסטראוו האָבן די באנדיטן אכטונג געגעבן, אז די פויערים זאָלן ניט שטיצן די יידן מיט קיין עסן און פיל פון די פויערים, וועלכע האָבן געגעבן עטוואָס די יידן, זיינען באשטראָפט געווארן.

אין דער זעלבער צייט האָט מען שטעטל אלע יידישע היזער אויסגעריניקט, פונאנדערגעפירט אין די דערפער און אויך די אויוונס צעבראָכן, זוכנדיק גאָלד, צירונג וואָס די יידן האָבן באהאלטן. (אין פיל ערטער האָבן זיי טאקע גאָלד געפונען). נאָך דעם האָט מען זיי צוריקגעבראכט אין שטעטל און אין די ליידיקע חרובע היזער האָבן זיך די יידן ווידער געמען זיך איינארדענען.

נאָך 3 טעג זיינען זיי נאָך געווען אין זייערע היזער. מען האָט אלע יידן ארויסגעפירט אין הויף אנטאנאווע (נאוויהאנשקע), 3 קילאָמעטער פון שטעטל, ווו זיי זיינען געלעגן אויפן גאָס עטלעכע טעג און נאָך דעם זיי ארויסגעפירט צוזאמען מיט די אנדערע שטעטלעך פון זאראסייער אפסקריטעס אין וואלד ביי דיעגוצי, ווו זיי זיינען אלע אומגעקומען.

פון גאנצן קרייז, פון וועלכן מען האָט אויסגעשאָסן די יידן האָט זיך נאָר 2 מאן אייניגעגעבן צו אנטלויפן פון גרוב און צייטווייליק זיך אויסבאהאלטן ביי באקענטע קריסטן: אייניגער אהרן און דער צווייטער דער ווישיגאר.

זיי זיינען מיט מיר געווען אין געטאָ אין סווענציאן און אויף ארבעט אין לאגער. נאָך 1943־טן יאָר איז אהרן אריינגעפאלן צו די באנדיטן אין די הענט און ער האָט זיך דאָס לעבן געגומען.

אט אזוי איז אומגעקומען דאָס שיינע יינגסטע שטעטל פון זאראסייער קרייז, די רייכע שטעטל דוקשטי.

אין קורצן האָב איך באשריבן ווי עס איז אומגעקומען די 2 שטעטלעך פון זאראסייער אפסקרייטים (נאָוואָ־אלעקסאנדראָווסקער אויעזד).

פאר דער ריכטיקייט בין איך פארענטוואָרטלעך.

מיט אכטונג: ירחמיאל בן אברהם משה קארב (נעבוירן אין סאלאָק און געווינט פון נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אין אינגאלינא, קרייז סווענציאן)".

* * *

די באשרייבונג פון ירחמיאל קארב „ווי עס זיינען אומגעקומען די שטעטלעך סאלאָק אין דוקשטי" זיינען א וועזנטלעכער בייטראג צום חורבן־מאטעריאל איבער די א שטעטלעך.

די יידן אין די א אויבן־דערמאָנטע שטעטלעך האָבן זיך ניט פאָרגעשטעלט, אז די דייטשן וועלן זיי אומברענגען און אויך אפילו א סך קריסטן.

ער דערמאָנט אין זיין ארבעט נעמען פון איניקע אומגעבראכטע שטעטלעך און אויך וועגן דעם, אז דוקשטער יידן האָט מען געוואָגט, אז מען פירט זיי אויף ארבעט קיין ראקישקי.

חוץ דעם חורבן־פארלוירן ברענגט ער אויך פרטים און פאקטן פון דעם לעבן אין די שטעטלעך פארן חורבן, דערמאָנענדיק פערזאָנען און פארדינסטפולע געזעלשאפטלעכע עסקנים, ווי אויך אינסטיטוציעס, וואָס קאָנען זיין א געוויסער צושטייער צו א מאָנאָגראפיע איבער די אָ שטעטלעך.

* * *

די אויבן געברַאכטע בריוו שטעלן מיט זיך פאָר א קאָלעקציע פון גרויזאמע פאקטן און טראגיש־דראַמאטישע סיטואציעס פאר, בשעת און נאָך דעם חורבן, ווי אויך א רייכער פּסיכאָלאָגישער מאַטעריאל פון די לעבנגעבליבענע. די גאנצע חורבן־טראגעדיע וויקלט זיך פונאנדער פאר אונדזערע אויגן אין איר פולער גרויזאמקייט. פון די אָ מיט בלוט־געשריבענע שורות און אותיות — טויכן ארוים געשפענסטן און בילדער, טראגישע עפיזאָדן, פארלוירן און פאקטן פון דער גרויזאמער פאָלק-קאטאסטראָפע.

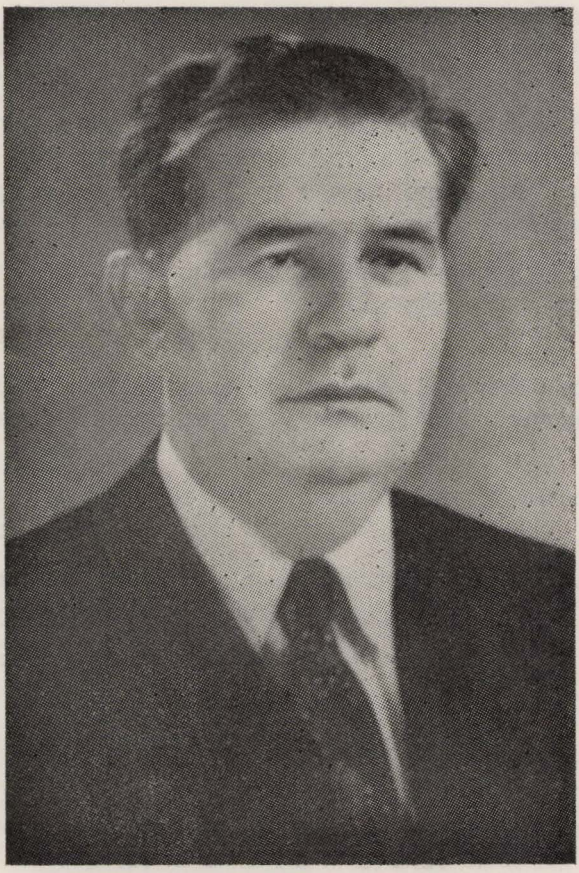

מלך באַקאַלטשוק-פּעלין

רעדאַקטער סון „יזכור-בוך פון ראַקישאַק און אומגעגנט"; רעדאקטירט דעם זשורנאל „דרום-אַפריקע" — חודש-שריפט פון דער ד.א. יידישער קולטור-פעדעראציע.

פון דער
ראַקישקער לאַנדסמאַנשאַפט

באַגריסונגען

אין שייכות מיטן 40 יאָריקן יובל פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט און אין צו־זאמענהאנג מיטן דערשיינען פון „יזכור־בוך פון ראקישאק און אומגעגנט" ווערן פארעפנט־לעכט אייניקע באגריסונגען פון די פאלגענדיקע אינסטיטוציעס:

„באָארד אָוו דעפיוטיס" אין דרום־אַפריקע

צום ערן־סעקרעטאר,

פון דער לאנדסמאנשאפט פון ראקישאק און אומגעגנט.

„חשובער פריינט

עם פארשאפט מיר פארגעניגן אייך שיקן א באגריסונג צו אייער יזכור־ און יובל־בוך — לכבוד דעם 40־יאָריקן יובילי פון אייער לאנדסמאנשאפט.

אייער פארבאנד, ווי די אנדערע פון דעם זעלביקן כאראקטער וואָס מיר האָבן דאָ אין לאנד, האָט דעם וויכטיקן דאָפּלטן אויפטו—פון אויפהאלטן ברידערלעכע באציונגען מיט לאנדסלייט און צו גלייכער צייט שטארקן דאָס באוווסטזיין און דערפילן די התחייבותן פון אייערע מיטגלידער אלס יידן און בירגער פון דער מדינה. איר האָט פיל אויפגעטאָן אויף ביידע געביטן.

אין דער פארהעלטנישמעסיק קורצער געשיכטע פון דרום־אפריקאנער יידנטום איז א 40־יאָריקער יובילי געווים א באדייטנדיקע דערגרייכונג.

איך ווינטש אייך און אייער לאנדסמאנשאפט הצלחה און ווייטערדיקע פרוכטבארע ארבעט.

מיט פריינדלעכע גרוסן:

י. א. מייזלס,

יאָהאנעסבורג, 5־טער מיי, 1952. פרעזידענט.

ציוניסטישע פעדעראַציע אין דרום־אפריקע

„צו דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט אין דרום־אפריקע"

„אין די לעצטע פערציק יאָר זיינען פאָרגעקומען אומגעהייערע שנויים אין פאָלי־טישן, עקאָנאָמישן און סאָציאלן לעבן פון דער מענטשהייט און אין לעבן פון יידישן פאָלק. די אלע ענדערונגען זיינען פון אזא פארנעם און באטייט, אז זיי קאָנען דורך אונדז אָפּגע־שאצט ווערן ווי די גרעסטע געשעענישן אין דער געשיכטע פון דער יידישער אומה.

דער חורבן פון דעם אייראָפּעאישן יידנטום, איינשליסנדיק די קהילות פון וועלכע אייערע מיטגלידער שטאמען, האָט ארויפגעלייגט אויף די יידן אין דער גאנצער וועלט גאָר א גרויסע אחריות פאַרן גורל פון כלל ישראל.

די דרום־אפריקאנער יידישע קהילה, וואָס איז מיינסטן צוזאמענגעשטעלט פון אימיגראנטן, וואָס האָבן אריינגעוואנדערט פֿון שטעט און שטעטלעך וווּ ראַקישאַק, און פון זייערע קינדער, האָבן — א דאנק די שיינע טראדיציעס וואָס זיי האָבן געבראכט פון דער אלטער היים — דערווואַרבן א רעפוטאציע פון א הויכער מדרגה אין דער יידישער וועלט.

די ד.א. ציוניסטישע פעדעראציע, סטימולירט פון דיזאָזיקע וויטאַלע כוחות און די דערהייבענע טראדיציעס, האָט געגעבן א ממשותדיקן צושטייער צו רעאליזירן דעם ציון־אידעאל און צו אויפריכטן די יידישע מלוכה פון ישראל.

מיר זיינען בכן צופרידן צו באטיילִיקן זיך מיט אייך אין אייער יובל־פייערונג, און וווּנטשן אייער לאנדסמאנשאפט, צוזאמען מיט אנדערע לאנדסמאנשאפטן, צו האָבן דערפאלג אין דער אויפהאלטונג פון אונדזערע אלטע טראדיציעס און צו זיין אקטיוו פאר דער הילפטעטיקייט לטובת ארץ ישראל, פאר עם ישראל און פאר אונדזער יידישן ישוב אין דרום־אפריקע.

ס. מ. קופער,
פאָרזיצער פון דער ד.א. ציוניסטישער פעדעראציע.

יאָהאַנעסבורג, 21־טער מיי, 1952.

ועד החנוך בדרום־אפריקה

צום ערן־סעקרעטאר

פון דער ראקשיקער לאנדסמאנשאפט אין יאָהאַנעסבורג.

„טייערער **פריינד**,

אין נאָמען פון ועד החנוך אין דרום־אפריקע האָב איך דעם פארגעניגן צו אויסדריקן די הארציקסטע באגריסונגען צו דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט צו איר 40־יאָריקער עקסיסטענץ אין דרום־אפריקע. די אויסגעצייכנטע בייטראָגן פון די לאנדסמאַנשאפטן, צווישן וועלכע איר האָט בייגעטראָגן א באדייטנדיקן טייל, איז אונדז גוט באוווסט, און ס'איז בלי ספק, אז לאנדסמאנשאפטן, ווי אייער סאָסייטי, האָבן א סך בייגעטראָגן צום פֿראָגרעס און וווילזיין פון דעם דרום־אפריקאַנער יידישן ישוב.

עס איז ספעציעל באדייטנדיק דער אויפטו מיט אייער פובליקירן דאָס „יזכור־בוך" פון ראקישאק און אומגעגנט", אין אָנדענק פון די קדושים. מיר שאצן אָפֿ, אז אייער אקטיוויטעט לאנדסמאנשאפט וועט אין דעם „יזכור־בוך", ווי געהעריק, אפשאצן די אויפטוען און די העראישקייט פון די יידן אין ראקישאק און פון אומגעגנט.

אייער איבערגעגעבענער: **ס. פּאַרטער**, פאָרזיצער.

יאָהאַנעסבורג, 9־טער יוני, 1952.

ד.א. יידישע קולטור־פעדעראציע

צו דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט !

די דרום־אפריקאנער יידישע קולטור-פעדעראציע האלט פאר איר איינגענעמען חוב צו באגריסן איר, צום 40־יאריקן יובל פון אייער לאנדסמאנשאפט. די ראל פון די לאנדס־מאנשאפטן איז געווען זייער גרויס אין די יארן, ווען עס האט זיך אנגעהייבן די עמיגראציע פון מזרח-איראפע קיין דרום־אפריקע. אבער אויך איצט קאנען נאך די לאנדסמאנשפטן טאן וויכטיקע ארבעט הן פאר דער שארית הפליטה אין די פארשיידענע לענדער והן אויך פאר זייערע מיטגלידער אויפן ארט. אויסער דער הילף־טעטיקייט, דארף די קולטור ארבעט זיין א וויכטיקע אויפגאבע פון יעדער לאנדסמאנשאפט־ארגאניזאציע.

דורך פארשפרייטן דאס יידישע וואדט קאנען די לאנדסמאנשאפטן פארשטארקן דעם המשך צווישן דעם איצטיקן דור און די קולטור-אוצרות וועלכע זיינען געשאפן געוואָרן אין די לענדער, פון וואנען עס שטאמען די היגע יידן.

אין אייער באשלום צו פארעפנטלעכן א יזכור־בוך וועגן ראקישאק און אומגעגנט איז א וויכטיקער באוויז, אז אייער לאנדסמאנשאפט פארשטייט די התחייבותן וואס דאס לעבן לייגט ארויף אויף אונדז אלעמען.

מיר האפן, אז דאס בוך וועט פאראייביקן דאס לעבן און די אויפטוען פון א וויכ־טיקן טייל פון דעם לייטווישן יידישן ישוב.

מיר ווינשן אייך הצלחה אין אייער וויטערדיקער ארבעט.

מיט פריינדלעכן גרוס,

ד.א. אידישע קולטור־פעדעראציע,

יאָהאַנעסבורג, 15-טער יוני, 1952. **ר. פרידמאַן**, סעקרעטאר.

חברה קדישא ותומכי יד

צום סעקרעטאר פון ראקישקער לאנדסמאנשאפט

טייערער פריינד;

איך דריק אויס אייער לאנדסמאנשאפט די איבערגעבנסטע באגריסונגען פון עקזע־קוטיוו און קאמיטעט פון די מיטגלידער פון יאהאנעסבורגער חברה קדישא ותומכי יד צו אייער 40 יאריקן יובילי.

עס איז פאר מיר א גרויסער פארגעניגן—ביי דער דאזיקער געלעגנהייט—צו באציי־כענען אונדזער פריינדשאפט, וואס עקסעסטירט תמיד צווישן אונדזערע ביידע געזעלשאפטן.

צוזאמען מיט אייך טרויערן מיר איבער דער גרויסער פאלק־קאטאסטראפע און אויף דעם אומקום פון ראקישאק מיט דער אומגעגנט, און מיר גלייבן אז איר וועט להבא פארזעצן אייערע נאבעלע טעטיקייטן.

זאל אייער לאנדסמאנשאפט ווערן וואס וויטער גרעסער און גרעסער !

יאָהאַנעסבורג, 21־טער מיי, 1952. **אסקאר נעמץ**, פאָרזיצער.

פאַרבאַנד פון ליטווישע יידן אין פילאַדעלפיע און אומגעגנט

צו דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט אין דרום־אַפריקע.

„מיר באַגריסן אייך הארציק, טוער און פירער פון ליטווישן יידנטום, פאראיין פון ראַקישקער לאַנדסלייט לכבוד אייער 40־יאָריקן יובילי. זייט באַגריסט פאר אייער ברודערלע-כער הילפס־ארבעט און קולטורעלע אויפטוען און פאר אייער ארויסגעבן דאָס „יזכור־בוך".

אין אייך טליעט דער גייסט פון אייביקער ענערגיע פון ליטווישן יידנטום, זייט שטאָלץ מיט אייער אָרגאניזאציע און דערגרייכונגען. עס פרייט אונדז דאָ צו וויסן, אז מיר זיינען ניט אַליין אין דער גרויסער הילפס-ארבעט. לאָמיר מיט געמיינזאמע קרעפטן העלפן דעם קערנדל וואָס האָט זיך אָפּגעשטעלט פון ליטווישן יידנטום פון וועלכן עס זאָל און עט וועט זיך ווייטער אָנהייבן שפּינען פאר קומענדיקע דורות די יידישע גייסטיקייט וואָס האָט אזוי-פיל באַרייכערט דאָס יידישע לעבן ביז איצט. לאָמיר מיט פאראייניקטע כוחות פאראייביקן דעם עבר און העלפן בויען דאָס יידיש־לעבן אין ישראל און אין אלע טיילן וועלט, זייענ־דיק אלס א מוסטער פון ארבעטזאמקייט, קולטור-שאפונגען און פרייהייט־ליבנדע מענטשן.

זייט אלע באַגריסט און זאָל זיין הצלחה אין אלע אייערע אונטערנעמונגען !

מייקל לעווין, פרעזידענט,
דזשייקאָבס דייוויס — טשערמאן־באָארד,
לואיס סאסמאַן, פינאנץ־סעקרעטאר.

דוד ל. פרענסקי, קאסירער,
גיטע פערמאַן, סעקרעטאר,

פילאדעלפיע, 15-טער פעברואר, 1952.

קאָמיטעט פון וווילטעטיקייט־פאראיין פון שאַט און אומגעגנט

לאנדסמאנשאפט פון ראקישקאָק און אומגעגנט.

חשובע פריינד,

מיר דריקן אויס אונדזער טיפסטע אנערקענונג פון ארויסגעבן דעם זכרון־בוך לזכר ראקישאָק און אומגעגנט. עס איז אונדזער מיינונג, אז דאָס בוך דארף זיך געפינען אין יעדן יידישן הויז אין אפריקע און בכל תפוצות ישראל. אייער אונטערנעמונג פון ארויסגעבן דאָס „יזכור־בוך" דארף דורך אלע יידן באגריסט ווערן.

יאָהאנעסבורג, 5-טער יולי, 1952.

א. ח. גאדיע, סעקרעטאר.

פאָרדסבורג־מייפער גמילות־חסדים

זייער חשובער סעקרעטאר

פון ראקישקער לאנדסמאַנשאפט.

מיר באגריסן אייך אין אייער אונטערנעמונג. דאָס איז באמת גאָר א גרויסער אויפ־טו. מיט דעם „יזכור־בוך" וועט פאראייביקט ווערן דער אָנדענק פון דעם טראגישן אומ־קום און חורבן פון מזרח־אייראָפעישן יידנטום בכלל און ליטווישע יידן בפרט. דאָס וועט זיין א דענקמאל פאר די שפעטערדיקע דורות.

מיר באגריסן אייך אויך צום 40־יאָריקן יובילי פון אייער עקסיסטענץ, וואָס אין אונד־זער יונגן קהלשן לעבן, אין דרום־אפריקע, איז עס גאָר א זעלטענע דערשיינונג. אין משך פון דער צייט זיינען שוין פיל לאנדסמאנשאפטן ניט בנמצא. איר אָבער זייט געווען טעטיק און אויך איצט טעטיק אויף א סך געביטן פון אונדזער געזעלשאפטלעבן לעבן.

בלי ספק וועט אייער טעטיקייט פארשריבן ווערן אין די אַנאַלן פון דער געשיכטע. זאָלן געשטארקט און געבענטשט זיין די הענט פון די אלע וואָס האָבן זוכה געווען זיך צו באטייליקן אין דער דאָזיקער מלאכת הקודש.

מיט פריינדשאפט־גרוס:

יאָהאַנעסבורג, 12־טער מיי, 1952. **י. אַרקין.**

דר. **פילִיפּ פרידמאן**, אמעריקע

מאַנאַגראַפיעס פון יידישע קהילות און שטעט אין דער יידישער געשיכטע-שרייבונג

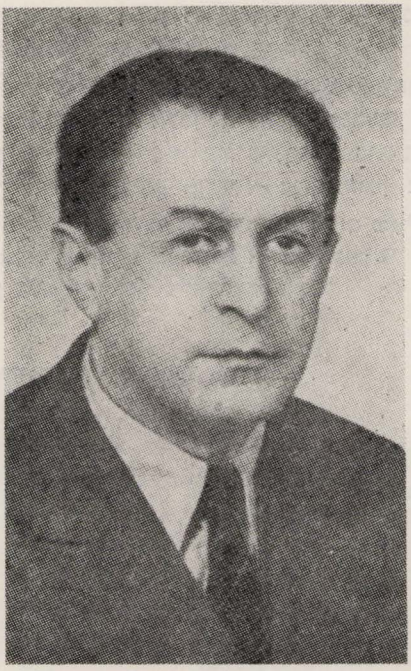

דר. פילִיפּ פרידמאַן
באַרימטער יידישער היסטאָריקער און וויסנשאפטלעך

1. אריינפיר

יידישע געשיכטע־שרייבונג אין דעם מאָדערנעם זינען פון וואָרט איז אַ גאַנץ יונגע וויסנשאפט. פארשטייט זיך, אז יידן, זייענדיק אַן אַלט געשיכטלעך פאָלק, האָבן געהאט תמיד געווּוסט לִיטעראַרישע שאפונגען וואָס האָבן באהאנדלט די פּאָליטישע פאסירונגען. א סך היסטאָריש מאטעריאל געפינט זיך אין תנ"ך, געווּוסט ביכער זיינען געווידמעט בלויז צו געשיכטע. ביכער מיט א היסטאָרישן אינהאלט געפינען זיך אויך אין די ספרים חיצונים, אין ת"ע (סעפטואגינטא) און אנדערע שאפונגען פון דער העלעניסטישער תקופה. דער קלאסישער יידישער היסטאָריקער פון דער העלעניסטיש-רוימישער תקופה איז געווען יוסף פלאוויוס, הגם ער איז ניט געווען דער איינציקער צו באשרייבן דעם קאמף מיט רוים (ליידער זיינען די שריפטן פון אנדערע היסטאָריקער ווי צ"ב פון יוסטום מטבריה, פארלוירן געגאנגען). אָבער אין די שפעטערדיקע תקופות פארלירט זיך דער זין און אינטערעס פאר געשיכטע־שרייבונג. די מיטלעלטערלעכע יידישע געלערנטע האָבן ניט געשאפן קיין היסטאָרישע ווערק סיידן דאָס זיינען געווען ווערק וואָס האָבן געשיילדערט די אנטוויקלונג פון דער הלכה (ר' שרירא גאון, ראב"ד א.א.) ערשט אין דער תקופה פון גירוש שפאניע, אונטער דער השפעה פון די אויסערגעווייניטלעכע לויטן און אונטער דעם איינפלוס פון דער איטאַליענישער רענעסאַנס, זיינען אנטשטאנען עטלעכע ווערק, וואָס האָבן זיך פארנומען מיט געשיכטלעכע פאָרשונגען אָדער מיט כראָניק (יוסף הכהן, יהודה אבן ויערגא, אברהם זכותא, שמואל אושקי, עזריה מן האדומים א.א.) אָבער דער בייַשפּיל פון די ספרדישע און איטאַליענישע היסטאָריקער האָט געפונען בלויז א קנאַפּן אָפּרוף ביי די אשכנזישע יידן וואָס האָבן זיך טאקע ווייטער געהאלטן פון דער וויטנס פון אזעלכע „דברים בטלים" (דאָס איז געווען די מיינונג וועגן געשיכטע-ביכער פון ר' יעקב עמדען, אין 18-טן י"ה!), מיט בלויז געציילטע אויסנאמעס (צ'ב דוד גאנדז: „צמח דוד"). פארשטייט

זיך, אז במשך פון די פּיל הונדערטער יאָרן זיינען געשריבן געוואָרן א סך מעמוארן, טאָג־ביכער, זכרונות (צ"ב „מגילת אחימעץ", מעמוארן פון גליקל פון האמעלן און א סך, א סך אַנדערע), פאמיליע-כראָניקעס, כראָניקעס און מגילות וועגן גזירות און רדיפות (צ"ב וועגן די קרייצצוגן, גזרות ת"ח ות"ט א.א.וו.). אָבער דאָס זיינען מאטעריאלן, דער רוי-שטאָף פאר געשיכטלעכער פאָרשונג און נישט קיין היסטאָרישע מאָנאָגראפיעס אָדער שטודיעס.

די מאָדערנע יידישע היסטאָריאָגראפיע פירט צוריק איר יחוס אויף צוויי גרויסע יידישע געלערנטע וואָס האָבן אָנגעהייבן צו פארעפנטלעכן זייערע גרויסע היסטאָרישע ווערק ארום דער העלפט פון 19-טן י"ה, מרדכי (מארקוס) יאָסט און צבי (היינריך) גרעץ. זייערע ווערק זיינען געווען גרויסע סינטעטישע חיבורים וואָס האָבן ארומגענומען די גאנצע געשיכטע פון יידישן פאָלק אין אלע צייטן און אלע לענדער. אָבער גלייכצייטיק מיט דער דאָזיקער יידישער **אוניווערסאל**-געשיכטע האָבן זיך אָנגעהייבן באַווייזן שטודיעס פון אנדערע פאָרשער וואָס האָבן ארומגענומען בלויז איין תקופה אָדער איין פראָבלעם. א ווייטערדיקער שריט זיינען געווען די **לאָנדעס**-געשיכטען, וואָס האָבן באַהאַנדלט די געשיכטע פון די יידן אין איין לאנד, צ"ב, דייטשלאנד, פריינ, פוילן, איטאליע, טערקיי א.א.וו. ערשט שפעטער הייבט זיך אָן צו אנטוויקלען אן אינטערעס אויך פאר דער געשיכטע פון יידן אין איינצלנע שטעט און קהלות, אָדער אין איינצלנע געגנטן (**לאָקאַלע** און **רעגיאָנאַלע** געשיכטע).

2. די אמאַטאָרישע קהילה־מאָנאָגראַפיעס

לכתחילה איז דער דאָזיקער יינגסטער צוויג פון דער יידישער געשיכטע געווען על פּי רוב אין די הענט פון אמאטאָרן (ליבהאבער פון יידישער געשיכטע) און נישט אין די הענט פון געשולטע פאכמענער, וואָס האָבן זיך גיכער געוואָלט באשעפטיקן מיט די גרויסע שליאַכן פון געשיכטלעכער אנטוויקלונג און געהאלטן עס נידריקער פון זייער כבוד זיך צו פארנעמען מיט אזלכע באגרענעצטע טעמעס ווי לאָקאלע געשיכטע. ערשט א סך שפעטער איז אויפגעקומען א היסטאָריאָגראפישע שטה (זע ווייטער קאפיטל 4) וואָס האָט באַווייזן אז די רעגיאָנאלע און לאָקאלע פאָרשונגען זיינען פונקט אזוי וויכטיק ווי די סינטעטישע. דערווייל אָבער האָבן געביליגטע ליבהאבער געשאפן זייער א סך אויף דעם געביט פון קהילה-מאָנאָגראפיעס. צווישן די דאָזיקע אמאטאָרן זיינען אָבער אויך געווען פארשיידענע מדרגות. די בעסטע קאָמבינאציע פון אן אמאטאָר-היסטאָריקער האָט אין יענע צייטן, בפרט אין מערב- און מיטל-אייראָפּע, פאָרגעשטעלט מיט זיך דער רב (דער „דאָקטאָר-ראָבינער"). על פי רוב האָט ער פארבונדן יידישע און אלגעמיינע בילדונג, געענדיקט א ראבינער סעמינאר (אָדער א ישיבה) און אן אוניווערסיטעט. ווי־נשאפטלעך און מעטעדאָלאָגיש איז ער אָבער געווען מער צוגעגרייט צו תנ"ך- און הלכה-שטודיעס, צו העברעישער פילאָלאָגיע און ליטעראטור, אידער צו היסטאָריע און סאָציאלאָגישע פאָרשונגען. ער האָט אָבער, לכל הפחות, געהאט א צוגאנג סיי צו יידיש־העברעישע און סיי צו נט יידישע מקורות. די אנדערע טיפן אמאטאָרן זיינען געווען מער אינזייטיק. זיי האָבן געהאט אָדער בלויז וועלטלעכע, אָדער בלויז א יידיש טראדיציאנעלע בילדונג.

כמעט אלע מאָנאָגראפיעס געשריבענע דורך די אמאטאָרן—און צווישן זיי זיינען געווען מענטשן מיט גרויסער בילדונג און פעאיקייטן—זיינען אינזייטיק. זיי האָבן זיך פאר־נומען דער עיקר מיט דער געשיכטע פון די קהילה-אינסטיטוציעס, וווילטעטיקע חברות, בית־גראפיעס פון אנשי שם, באשריבן אָדער איבערגעשריבן די מצבות פון אלטע בית־עלמינס, אויסצוגן פון קהילה־ בוכער און ח"ק-פנקסים, און געגעבן לאנגע און בפרטיותדיקע יחום בריוו

פון בארימטע משפחות. די דאָזיקע איינזייטיקייט איז באזונדער כאראקטעריסטיש פאר מאָ-נאָגראפיעס געשריבענע פון רבנים און סתם לומדים.

פון אן אנדערן מין איינזייטיקייט לײדן ווידער ווערק געשריבענע דורך מענטשן, וואָס האָבן געהאַט בלויז אן אלגעמיינע וועלטלעכע בילדונג און ניט געהאט קיין צוטריט צו די העברעישע און יידישע מקורים. זיי האָבן אויסגענוצט דער עיקר שטאָטישע און מלו־כישע ארכיוון, די ניט־יידישע געדרוקטע מקורים און פאַרשונגען, און האָבן זיך אין זייערע ווערק פארנומען בפרט מיט דער אויסערלעכער ארגאניזאציע, מיט יורידישע פראגן, מיט סטאטוטן און פריוויליגיעס, מיט גזירות, פראָצעסן און סכסוכים צווישן די יידישע און די קריסטלעכע שטאָטלייט א.א.וו.

מיט איין וואָרט, די אלע מאָנאָגראפיעס האָבן ניט געהאט קיין אוניווערסאלן כאראק־טער. זיי זיינען געווען פראגמענטאריש אין א סך הינזיכטן. על פי רוב האָבן זיי איננאנצן ניט געגעבן די ווירטשאפטלעכע און סאָציאלע אנטוויקלונג, די רייכע קאנווע פון אינער־לעכן לעבן, שפראך, קולטור־לעבן און פאלקס־שאפונג, די נאציאנאלע און סאָציאלע בא־ווענונגען אין דער נייער צייט א.א.וו.

ניט געקוקט אויף די אלע בלויזן האָבן די אמאטארישע לאקאלע פאָרשונגען א גרויסע ווערט פאר דער יידישער געשיכטע. די ליבהאבער־היסטאָריקער זיינען געווען די ראשונים, וואָס האָבן דורכגעאקערט דאָס פארוואָרלאָזטע פעלד פון דער קהילה־געשיכטע, גראטעווען פאר וויטערדיקע, צוקונפטיקע פאָרשער פיל וויכטיקע מאטעריאלן פון פנקסים, ספרים, מצבות און מינדלעכע מסורה מפי זקנים, מאטעריאלן וואָס וואלטן אָן זייער איבערגעבע־נער ארבעט זיכער פארלאָרן געגאנגען. די בלי־צייט פון דער אמאטאָרישער מאנאגראפיע איז געווען די צווייטע העלפט פון 19-טן י"ה. פון דעסטוועגן איז דער דאָזיקער צוויג פון אונד־זער היסטאריאָגראפיע נישט אָפגעשטאָרבן איננאנצן מיט דעם אויפקום פון דער מאָדערנער וויסנשאפטלעכער און פאכמענישער קהילה־מאָנאָגראפיע. נאָך אין אונדזער צייט דערשיינען א היבש ביסל אמאטארישע שטאָט־מאָנאָגראפיעס. בכלל זיינען פאראן צוויישן די הונדערטער אמאטארישע קהילה־באשרייבונגען — (א סך פון זיי זיינען צעזויט אין פארשיידענע צייט־שריפטן און זאמלווערק) — וויניקסטנס עטלעכע צענדלינג וואָס נעמען אוים סיי דורך דער גרויסער בקיאות און באַהאַוונטקייט פון די מחברים, סיי דורך דעם וויכטיקן און ווערטפולן מאטעריאל וואָס זיי ברענגען. מיר וועלן דאָ געבן א קורצע איבערזיכט פון די סאמע וויכ־טיקסטע דערשיינונגען פון דעם מין.

על פי רוב זיינען די מאָנאָגראפישע ארבעטן וועגן די קהילות געשריבן אין העברעיש, אין דער ליטעראַרישער שפראך פון די לומדים אין מזרח־אירָאָפּע. דאָס רוב אמאטארישע מאָנאָגראפיעס זיינען בכלל אנטשטאַנען אין מזרח־אירָאָפּע. די העברעישע מאָנאָגראָפיעס טראָגן אָפט זייער כאראקטעריסטישע טיטולן (נעמען). אין דער מליצהדיקער בלומענרייכער שפראך פון די דאָזיקע טיטולן זעט מען שוין די יראת־הכבודיקע, ליבעפולע באציונג פון די מחברים צו זייער טעמע. מען זעט, אז דאָס איז נישט געווען פאר זיי סתם אן ארבעט, א קרדום לחפור בו, נאָר א הייליקע פליכט, אן עבודת קודש. אָט זיינען אייניקע טיטולן פון די ביכער: „קריה נאמנה", „קריה נשגבה", „כלילת יופי", „עיר תהילה", „עיר גיבורים". „עיר הצדק", „מצבת קודש" און עטלעכע מער „נייטראלע" טיטולן: „אנשי שם" „עיר לפק וחכמיה", „רבני מינסק וחכמיה", „רחובות עיר", „לוחות זכרון", „מזכרת לגדולי אוסט־ראה", „דובנא רבתי" א.א.וו.

און איצט לאָמיר זען, וואָסער געאָגראפישן שטח האָבן געדעקט די דאָזיקע מאָנאָגראפיעס און דעם טעמפּאָ פון זייער דערשיינען (ביי יעדעם בוך ברעננען מיר אויך דאָס יאָר פון פובליקאציע).

די ערשטע קהילות וואָס ציען צו זיך די אויפמערקזאמקייט פון די שרייבער זיינען בארימטע אלטע קהילות, מיט א גרויסער טראדיציע פון לומדות. און אָט זיינען די קהילות:

קראקע: י. מ. צינץ: עיר הצדק. 1874; פ. ח. וטשטיין: קדמוניות מפנקסאות שונים. 1892 און שפעטער (עטלעכע חיבורים און העפטן מיט מקורים); ח. ד. פריעדבערג: לוחות זכרון, 1897.

ווילנע: י. פין: קריה נאמנה, 1860; נח שטינשנידר (מגיד): עיר וילנה. 1900.

לעמבערג: ג. סוכעסטאוו: מצבת קודש (ד' חלקים), 1863—1869; ח. נ. דמביצר: כלילת יופי 1888—1893; שלמה בובער: אנשי שם, 1895; דר. יחזקאל קארו (ראבינער פון דער לעמבערגער פּאָרטשריטלעכער געמיינדע) געשיכטע דער יודען אין לעמבערג 1894 (אין דייטש): Jecheskiel Caro: Geschichte der Juden in Lemberg. 1894.

זשאָלקווע: שלמה בובער: קריה נשגבה, 1903.

יארעסלאוו: מ. שטיינבערג (רב אין יארעסלאוו) די אידן אין יארעסלאוו. 1933 (אין פוילישׁ). M. Steinberg: Zydzi w Jaroslawiu. 1933.

טשאָרטקעוו: זוננשין, אפרים (רב אין טאָרון א געבאָרענער אין טש.): פרקים מתולדות חיי היהודים בצ'ורטקוב. 1939.

גלינע: מגילת גלינע, פון חנוך ה. האלפערן, 1950 (אין יידיש); קהילת גלינא 1473-1943. פון אשר כורך (אין העבר.), 1950.

דינאוו, סאניק, דיבעצק (דוביעצקא): חורבן דינאוו סאניק דיבעצק, פון דוד מאריץ, 1950 (אין יידיש).

מעזריטש: מיין חרובע היים, פון י. הארן, 1946.

קאַרעץ: חורבן קאַרעץ, פון משה גילדענמאן, 1949.

לובלין: ש. ב. ניסנבוים: לקורות היהודים בלובלין: 1899; נ. שמן: לובלין, שטאָט פון תורה, רבנות און חסידות. 1951.

פיאטרקאָוו: פיינקינד: געשיכטע פון די יידן אין פיאטרקאָוו, 1930 (אין פוילישׁ). M. Feinkind: Dzieje Zydów w Piotrkowie. 1930.

לאסק וחכמיה: פ. ז. גליקסמאן: עיר וחכמיה. 1926.

אפטא (אפאטאוו): נחום סוקולוב, אין האסיף 1894.

בעלם: שמעון מילנער, אין מאסף 1902.

דובנא: ה. ש. מרגלית: דובנא רבתי, 1910; פ. פעסיס: עיר דובנא וחכמיה, 1902.

אוסטראה (אסטראג); מ .מ. ביבער: מזכרת לגדולי אוסטראה. 1907.

גראדנא: ש. א פריעדשטיין: עיר גבורים, 1880; שלמה הורוויץ: רחובות עיר, 1881 (א קריטיק אויף פריעדענשטיינס בוך).

בריסק דליטא (ברעסט ליטאָווסק): א. ל. פיינשטיין: עיר תהילה, 1886.

ביאַליסטאַק: א. ש. הערשבערג: פּנקס ביאַליסטאַק. 2 בענד. 1949-1950 (אין ייִדיש).

מינסק: שמואל ציטרון: קהילת ישראל במינסק, אין כנסת ישראל 1886; בן ציון איזנשטדט. רבני מינסק וחכמיה, 1898.

נאַוואַראַדעק (נאַוואַגראַדעק): ד. וואלבערינסקי—מ. מרקוביץ: לקורות עיר נובהרודק ורבניה, 1913.

וויטעבסק: זאביז'ינסקי: לקורות היהודים בויטבסק. אין היום 1877.

קאַוונע: טביליבסקי: מגילת קובנה. אין כנסת ישראל, 1886, ד. מ. ליפמאן: לתולדות היהודים בקובנה וסלובודקה. 1934.

קיידאן: ח. קאסעל: די שטאַט קיידאן. 1930.

קיעוו: א. קופערניק: לקורות בני ישראל בקיוב. 1891.

3. די היסטאָרישע מאַנאָגראפיע

די היסטאָרישע מאַנאָגראפיע איז צוערשט אויפגעקומען אין מערב-איראָפּע און דייטשלאנד ארום דער העלפט פון 19-טן י"ה. אין מזרח-איראָפּע איז די דאָזיקע נייע פאזע געקומען אן ערך 50 יאָר שפּעטער, אויף דער שוועל צווישן 19-טן און 20-טן י"ה.

אייגנטלעך איז אין מערב-איראָפּע נישטאָ קיין קלאָרע גרענעץ צווישן דער אמאטאָרישער און היסטאָרישער מאַנאָגראפיע. קיין יידן ווילליִערנער פון מזרח-איראָפּעישן טיפּ זיינען דאָרט צווישן די קהילה-היסטאָריקער במעט ניט געווען. די ערשטע ייִדישע מערב-איראָפּעישע קהילה היסטאָריקער זיינען געווען על פּי רוב מענטשן מיט וויניק יידישער בילדונג אָדער אפילו אָן יעדער יידישער און העברעישער בילדונג. דאָס רופט זיך אָפּ זייער שטארק אויף דעם כאַראַקטער און אינהאַלט פון זייערע ביכער. עס זיינען אויך צווישן זיי פאַראַן עטלעכע ניט יידישע שרייבער. מיט דער צייט אָבער נעמען איבער דעם דאָזיקן גע-ביט, בפרט אין דייטשלאנד און איטאַליע, רבנים אָדער פאכמענישע געשולטע יידישע היסטאָ-ריקער און די היסטאָרישע מאַנאָגראפיעס באקומען א גאָר אנדערן פּנים. אין פּוילן געפינט זיך די היסטאָרישע מאַנאָגראפיע מלכתחילה (אָנהייב 20-טן י"ה) אין די הענט פון יידישע היסטאָריקער מיט א געהעריקן יידישן און אלגעמיינעם וויסן. די היסטאָרישע מאַנאָגראפיעס זיינען דער עיקר געשריבן אין דער לאנד-שפּראַך (פראנצייזיש, איטאַליענישע, דייטש, האָ-לענדיש, ענגליש, פּויליש, רוסיש, אונגאריש א.א.וו.), אין מזרח-איראָפּע דערשיינען אויך איניקע ארבעטן אין יידיש און העברעיש.

לאָמיר פּרובירן געבן א געאָגראפישע איבערזיכט פון די וויכטיקסטע מאַנאָגראפיעס, לויט לענדער און די קהילות וואָס זיינען געווארן באארבעט:

פראנקרייך: באָרדאָ (איינע פון די עלטסטע מאַנאָגראפיעס), פּאריז, נארבאָן, נים, אוויניאָן, באיאָן, מעץ, שטראסבורג.

שפּאניע: סעוויליע.

שווייץ: גענעווע.

האָלאנד: אמשטערדאם.

ענגלאנד: לאָנדאָן.

איטאַליע: רוים (צוויי קלאסישע ווערק). פלאָרענץ, וועניעדיק, פּאדוא און אנדערע קהילות.

דייטשלאַנד: דייטשלאנד איז געווען דאָס וויגעלע פון דער מאָדערנער יידישער היסטאָרי-שער וויסנשאפט און עס איז דעריבער נישט קיין ווונדער וואָס דאָ האָט אויך שטארק אויפגעבליט די היסטאָרישע מאָנאָגראפיע. עס איז כמעט נישט געווען קיין יידישע קהילה ווו עס איז נישט געמאכט געוואָרן א פרווו פון אזא מאָנאָגראפיע. מיר וועלן זיך דאָ אָפּשטעלן בלויז אויף די וויכטיקערע ווערק:

אין מערב-דייטשלאנד: די קהילות שו"ם (שפּיירא, ווארמאיזא און מאגענצא-מיינץ), קעלן, באָן, ערפורט, פראנקפורט דמאין, נירנבערג און פיורדא (פירטה), ווירצבורג, רעגענס-בורג, אויגסבורג, עסען.

צפון-דייטשלאנד: קהילות אה"ו (אלטונא-וואנדסבעק-האַמבורג), ליבעק, דאַנציק, קעניגס-בערג.

מזרח-דייטשלאנד: בערלין (דאָס קלאסישע ווערק פונעם ליטעראטור- און קולטור-היסטאָ-ריקער לודוויג גייגער), האַלבערשטאדט

די פּראָווינץ פּויזן און פּאָמערן: די דאָזיקע געוועזענע פּוילישע פּראָווינצן, וואָס זיינען זינט סוף 18טן י"ה ביז 1918 געווען א טייל פון דייטשן רייך, זיינען באַהאַנדלט געוואָרן דורך דייטש-יידישע היסטאָריקער אין אַ ריי שטודיעס (אייניקע פון די דאָ-זיקע פאָרשונגען זיינען דערשינען שפּעטער, שוין אין דער תקופה פון אומאָפּהענגיקן פּוילן). גרויסע פארדינסטן האָט געהאט אויף דעם געביט דער היסטאָריקער און רא-בינער דר. לואיס לעווין וואָס האָט באארבעט די געשיכטע פון די קהילות: קאליש, ליסא (לעשנאָ), פינע (פניעווי), אינאָווראָצלאַוו (האָהענזאַלצאַ) און י. הערצבערג וואָס האָט באארבעט צוזאמען מיט א. העפנער א לעקסיקאן פון די קהילות אין פּויז-נער קאַנט, א חוץ דעם געשריבן וועגן דער שטאָט פּויזן און בראָמבערג-בידגאָשטש. פון אַנדערע קהילות איז וויכטיק צו דערמאָנען נאָך די שטודיעס וועגן קאטאָוויץ, קראָ-טאָשין, אָסטראָוו, ראוויטש און שענלאנקע (טזשטשיאַנקאַ).

באַלקאַן-לענדער: סאלאָניקי (צוויי גרויסע מאָנאָגראפיעס), יאַסי, בוקאַרעשט, קישינעוו. יצחק קורן: יהודי קישינוב, 1950.

אונגארן: אייזענשטאַדט (דאָס מאָנומענטאלע ווערק פון ב. וואכשטיין), בודאפּעשט.

עסטרייך: אַ ריי וויכטיקע ווערק זיינען דערשינען וועגן ווין, בפרט נאָכדעם ווי עס איז גע-גרינדעט געוואָרן די היסטאָרישע יידישע קאָמיסיע אין ווין.

טשעכיע (בעהמען און מעהרען): די פאָרשונגען זיינען געוואָרן באזונדער אינטענסיוו נאָכ-דעם ווי עס איז געשאַפן געוואָרן די „צייטשריפט פיר די געשיכטע דער יודען אין דער טשעכאָסלאָוואקיי" און די „יאָרביכער צו דער געשיכטע פון די יידן אין דער טשעכאָסלאָוואַקיי". פון די פריערדיקע ווערק איז כדאי צו דערמאָנען פראנקל-גרינס צווייבענדיקע געשיכטע פון די יידן אין קרעמזיר, א קהילה אין מערן.

FRANCE: Theophil Malvezin: Histoire des Juifs de Bordeaux. 1875; Ad. Detcheverry: „Histoire des Israelites de Bordeaux. 1850; Leon Kohn; Histoire de la communaute juive de Paris 1886; idem: Les Juifs à Paris (various studies), 1889, 1894, 1892, 1898 etc.; Robert Anchel: Les Juifs à Paris au 18-e siecle. **Bull** de la Societe d'histoire de Paris, xx LIX (1932); idem in **Jewish Social Studies,** II (1940); J. Régné: Les Juifs à Narbonne 1912; S. Kahn: Notice sur les Israélites de Nimes, 672-1808; Armand Mossé: Histoire des Juifs d'Avignon et du Comtat Venaissin, 1934; Henry Léon: Histoire des Juifs, de Bayonne. 1893; Nathan Netter: Vingt siècles d'histoire d'une communauté juive (Metz), 1938; Adolf Glaser: Geschichte der Juden in Strassburg. 1894. Alfred Levy; Notice sur les Israelites de Lyon. 1894.

SPAIN: M. Mendez Bejarano: Histoire de la juiverie de Sevilla; E. C. Girbal: Los Judios en Gerona, 1870; Jose Fiter y Ingles: Expulsion de los Judios de Barcelona. 1876.

SWITZERLAND : Achille Nordmann: Histoire des Juifs à Geneve de 1281 a 1780. **Revue des Etudes Juives.** LXXX (1925); idem: Geschichte der Juden in Basel, **Baseler** Zeitschrift fuer Geschichte, vol. XIII.; Fritz Wyler: Die Entstehung der Schweizeischen Israelitischen Gemeinden. 1929.

HOLLAND: J. S. da Silva Rosa: Geschiedenis der Portugeesche Joden te Amsterdam, 1593-1925. 1925 Herbert I. Bloom: The Economic Activities of the Jews in Amsterdam in 17-18 Centuries. 1937; Henriquez Pimentel M.: De Portugeesche Israeliten in's Gravenhage (Hague), 1876; D. S. van Zuiden: Geschiedenis der hoogduitsche Jode in's Gravenhage (Hague) 1914.

ENGLAND: Elkan Nathan Adler: London (Jew. Publication Soc. of America) 1930.

ITALY: Abraham (Adolph) Berliner: Geschichte der Juden in Rom. 2 vols. 1893.; Hermann Vogelstein and Paul Rieger: Geschichte der Juden in Rom. 1895-96; H. Vogelstein: Rome (Je. Publ. Society of America); Umberto Cassuto: Gli Ebrei a Firenze. 1918; Cecil Roth: Venice (Jew. Publ. Soc. of A.) 1930.; Antonio Ciscato: Gli Ebrei in Padova. 1901.

GERMANY: Schwab: Geschichte der Juden in Mainz. 1855; Max Levy: Geschichte der Wormser Gemeinde; Leopold Rotschild: Die Judengemeinden zu Mainz, Speyer und Worms. 1904; S. Rotschild: Aus Vergangenheit und Gegenwart der israelit. Gemeinde Worms, 1909; E. Weyden: Geschichte der Juden in Koeln, 1867; C. Brisch: Geschichte der Juden in Koeln am Rhein, 1879-82; Adolf Kober: Cologne (Jew. Publ. Soc. of Amer.) 1940; Schreiber: Die jeudische Gemeinde Bonn, 1879; Jaroczewski: Geschichte der Juden in Erfurt, 1868; Isidor Kracauer: Geschichte der Juden in Frankfurt a.M. 1150-1824. 2 vols. 1925-27; Hugo Barbeck: Geschichte der Juden in Nuernberg und Fuerth, 1878; Ziemlich: Die israelitische Gemeinde in Neurnberg. 1900; M. A. Szulwas: Die Juden in Wuerzburg waehrend des Mittelalters, 1934; S. Samuel: Geschichte der Juden in Stadt und Synagogenbezirk Essen, 1913; Fritz, Leopold Steinthal: Geschichte der Juden in Augsburg. 1911; Raphael Strauss: Regensburg and Augsburg. (Jew. Publ. Soc. of Am.) 1939; Max Grunewald: Hamburgs deutsche Juden bis 1811. 1904; Jos. Carlebach: Geschichte der Juden in Luebeck, 1899; Jolowicz: Geschichte der Juden in Koenigsberg, 1867; Ludwig Geiger: Geschichte der Juden in Berlin. 2 vols. 1871; B. H. Auerbach: Geschichte der isr. Gemeinde Halberstadt. 1886; J. Perles: Geschichte der Juden in Posen. Breslau 1865; I. Herzberg: Posen I. Herzberg: Geschichte der Juden in Bromberg. 1903; Louis Lewin: Geschichte der Juden in Lissa, 1904; idem: Aus der Vergangenheit der jeud. Gemeinde in Pinne, 1903; dem: Beitraege zur Geschichte der Juden in Kalisch, in **Festschrift A. E. Harkavy** (1909); idem: Geschichte der Juden in Inowroclaw, **Zeitschr. der Historischen Gesellschaft feur die Provinz Posen,** 1900; J. Cohn: Geschichte der Synagogengemeinde Kattowitz, 1900; idem: Geschichte der jeud. Gemeinde in Rawitsch, 1915; H. Berger: Zur Geschichte der Juden in Krotoschin, **Monatsschr.f.d. Geschichte u. Wissenschaft des Judentums. LI** (1907); M. L. Bamberger: Geschichte der Juden in Schoenlanke (Trzianka), 1912; A. Freimann: Geschichte der Juden in Ostrow 1896; Jakob Jakobsohn: Geschichte der Juden in Rogasen, 1935.

THE BALKAN COUNTRIES : Joesph Nehama: Histoire des Israelites de Salonique. 4 vols. 1935-36; Isaac Samuel Emmanuel: Histoire des Israelites de Salonique. 1936; A. M. Halévy: Comunitatile Evreilor din Jassi si Bucuresti. 1931.

HUNGARY: Bernard Wachstein: Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Eisenstadt und den Siebengemeinden Vienna 1926, 2 vols; Sandor Beuchler: A. Zsidok toertenete Budapesten (History of the Jews in B.) 1901; Miksa Pollak. A. Zsidok toertenete Sopronban (History of the Jews in Sopron), 1896.

AUSTRIA AND CZECHOSLOVAKIA: Gerson Wolf: Geschichte der Juden in Wien, 1876; L. Bato: Die Juden im alten Wien, 1928; Siegmund Mayer: Der Wiener Juden 1700-1900. 1917; Leo Goldhammer: Die Juden Wiens, 1927; Alfred Pribram, ed.: Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Wien 2 vols. 1917; Ignaz Schwarz and Max Grunewald: Geschichte der Juden in Wien, in Anton Meyer, ed.: **Geschichte der Stadt Wien,** 5 vols. 1914; Max Grunewald: Vienna (Jep. Publ. Soc. of Amer.) Adolf Frankl-Greun: Geschichte der Juden in Kremsier, 3 vols. 1896-1901.

פוילן: זייער א הויכן ניוואָ האָט די היסטאָרישע מאָנאָגראפיע דערגרייכט אין פוילן. די ערשטע גרויסע יידישע היסטאָריקער האָבן געשטאמט פון גאליציע (ביז 1918 עסטרייכיש, 1918-1939 פוילישׁ). פראָפ. משה שור, פראָפ. מאיר באלאבאן און דר. יצחק שיפער האָבן געלייגט דעם יסוד פאר דער יידישער היסטאָרישער וויסנשאפט אין גאליציע און געשריבן אויך קהילה מאָנאָגראפיעס; מ. שור וועגן פשעמישל; י. שיפער וועגן טארנע, פלאָצק און דראָהאָביטש (די דאָזיקע לעצטע מאָנאָגראפיע איז שוין נישט דערשינען. זי איז פארפאלן געוואָרן אין דער צייט פון דעם נאצישן חורבן), מ. באלאבאן די קלאסישע, מאָנומענטאלע ווערק וועגן לעמבערג און קראקע און די קלענערע מאָנאָגראפיע וועגן לובלין. פון דעם יינגערן דור היסטאָריקער האָבן געשריבן קהילה־מאָנאָגראפיעס: דר. רפאל מאהלער, דר. עמנואל רינגעלבלום (וואַרשע, קרעמענעץ), דר. פ. פרידמאן (לאָדזש, לענטשיץ), דר. יעקב שאצקי (וואַרשע), דר. יעקב שאל (זשאָלקווע, לעמבערג). פון דער יינגסטער גענעראציע היסטאָריקער איז כדאי בפרט צו דערמאָנען די גרופע סטודענטן וואָס איז ארויס פון באלאבאנס סעמינאר פאר יידישער געשיכטע אין דעם וואַרשעווער אוניווערסיטעט. א סך פון דער דאָזיקער גרופע האָבן זיך געמומען אויספאָרשן די געשיכטע פון איינצעלנע יידישע קהילות ווי בראָד (דוד וואורם), קאליש (אלעזר פעלדמאן), לובלין (בעלא מאנדעלסבערג), קוטנע און פלאָצק (י. טרונק), זאמאָשטש (לאזאר עסטרין), צויזמיר (נעטער קאלאמיי (ש. גאָטליב) א.א. (די דריי לעצטע מאָנאָגראפיעס זיינען נישט ארויס אין דרוק). עם האָט אויך נישט דערזען די ליכטיקע שיין א גרונטלעכע מאָנאָגראפיע וועגן סטאַניסלאָוו (אין פוילישער שפראך) וועלכע איז אין זומער 1939 געווען גרייט צום דרוק. איר מחבר שלום שטרייט איז אומגעקומען פון נאצישע הענט אין זיין היימשטאָט. ער האָט באוויזן אין די פריערדיקע יאָרן ארויסגעבן עטלעכע קלענערע שטודיעס וועגן סטאַניסלאָוו.

POLAND:: M. Schorr: Zydzi w Przemyslu do konca xvii wieku; I. Schipper: Zydzi w Tarnowie in **Kwartalnik Historyczny,** vol. xix idem: 700 lat gminy zydowskiej w Plocku. 1938ffi M. Balaban: Zydzi lwowscy na przelomie xvi i xvii wiekug. 1906 idem: Zydzi w Krakowie i na Kazimierzu 1304-1868. 2 vols. 1931-37; idem: Die Judenstadt von Lublin, 1919 (also in Yidd. translation, Buenos Aires, 1946); idem: Przewodnik po zabytkach zyd. Krakowa, 1935; D. Wurm: Z dziejow zydostwa brodzkiego do 1772, 1935; Lazar Estrin: Dzieje Zydow w Zamosciu (non publ); Mgr Getter: Dzieje Zydow w Sandomierzu (non publ); Sz. Gottlieb: Dzieje Zydow w Kolomyji (non publ); Emmanuel Ringelblum: Dzieje Zydow w Warszawie do 1527.1932; Jacob Shatzky: Geshichte fun di Yidn in Varshe. 2 vols. 1947-48; Ph. Friedman: Tsu der geshichhte fun di Yidn in Lentchitz, in **Lodzer Visensh. Shriftn** vol. 1.; idem: Dzieje Zydow w Lodzi do 1863.1935; J. Trunk: Plock 1237-1657 (in Yidd.) 1939; idem: A Jewish Community in Poland at the end of the xviii century-A yidishe khile in Polyn tzum sof fun xviii jaarhundert, in **Bleter for Geshichte** vol. I. (1934); El. Feldman: Geschichte fun di yidn in Kalish, in **Lodzer Visn. Shriftn** vol., and in **Landkentnish (1934);** Leo Streit: Dzieje Zydow w Stanislawowie (non publ); idem: Dzieje Synagogi Postepowej w Stanislawowie, 1939; idem: Dzieje wielkiej Synagogi miejskiej w Stanislawowie, 1936; idem: Ormianie a Zydzi w Stanislawowie 1936; Jakob Schall: Dawna Zolkiew i jej Zydzi. 1939; idem: Przewodnik po zabytkach zyd. Lwowa, 1936. The Polish Jewish Histiography has been extensively treated by this writer in his articles in Jew. Social Studies, vol. xi, no. 4 (1949) and in Miesiecznik Zydowski **vol. 5 (1935).**

י. הייפרין, לתולדות היהודים בטיקטין, הצופה בודפשט, 1930.

THE BALTIC COUNTRIES: I. Joffe: Istoria evreiev w gor. Riga, in **Voskhod** 1885, A Buchholtz: Geschichte der Juden in Riga, 1899; S. Bershadsky: Istoria evreiev v Vilne, in **Voskhod,** 1883, 1886, 1887, Israel Cohen: Vilno (Jew. Publ. Soc. of Amer.) 1943.

RUSSIA: M. Kulisher: Evrei v Kieve. **in Evreyskaya Starina** vi (1913).

באַלטישע לענדער: עטלעכע וויכטיקע מאַנאַגראפיעס זיינען דערשינען בלויז וועגן ווילנע. אַנהייבנדיק מיט רוסישן (ניט יידישן) היסטאָריקער בערשאדסקי, און די פאַלקס-טימלעכע מעשיות פון חיקל לונסקי (ביבליאָטעקאַר פון סטראשון ביבליאָטעק און א גרויסער קענער פון אלטער און נייער יידישער ליטעראטור) ביז די מאַנאַגראפיעס פון דר. ישראל קלויזנער: **תולדות הקהלה העברית בווילנה**, 1938, און „**וילנה בתקופת הגאון**", 1942, און ישראל כהן: **ווילנא**. (אין ענגליש) 1943. עס איז אויך כדאי צו דערמאָנען צוויי ארבעטן וועגן ריגע (אין דייטש און אין רוסיש).

רוסלאנד: מיר פארמאָגן א מערקווערדיק-קלייניע צאָל היסטאָרישע מאַנאַגראפיעס וועגן די פיל קהילות פון רוסלאנד און אוקראינע, וויסרוסלאנד, בעסאראביע א.א.וו. זינט דר. מארק ווישניצער האָט אין דער יידישער ענציקלאפעדיע אין רוסיש (יעוורעים-קאיא ענציקלאפעדיא)—נאָך פאַר 1914—געגעבן קורצע לעקסיקאגראפישע סקיצן פון די איינצעלנע יידישע קהילות (מיט ביבליאגראפיע), איז נאָך וויניק געשאפן גע-ווָארן אויף דעם געביט. עס איז כדאי צו דערמאָנען עטלעכע קלענערע אָבער מע-טאָדיש וויכטיקע ארבעטן וועגן הארדישטשט (פון יעקב לעשטשינסקי אין **השלח** 1903). קיעוו (פון מ. קולישער אין **יעוורעיסקאיא סטארינא**) און וועגן אָדעס (ב. שוחטמאן אין **ערים ואמהות בישראל**, באנד 2).

4. די רעגיאָנאַליסטישע שטה, און די נאָך-חורבן ראָמאַנטיש-נאַסטאַלגישע ריכטונג.

די רעגיאנאליסטישע שטה איז אייגענטלעך א סך עלטער ווי דאָס וואָרט רעגיאנאליזם גופא. עס האָבן אינטואיטיוו געשריבן אין רעגיאנאליסטישן גייסט שוין פאר דער אנט-שטייונג פון רעגיאנאליזם איניקע היסטאָריקער, וואָס האָבן אין זייער אופן שרייבן געזוכט און געפונען נייע וועגן, אָבער וואָס האָבן נישט געטראכט וועגן געבן צו זייער נייעם צוגאנג א נייעם נאָמען אָדער א נייע טעאָרעטישע באגרינדונג. ווי דעם פאָטער פון רעגיאנאליסטי-שער געשיכטע-שרייבונג ביי יידן קאָן מען אייגנטלעך באטראכטן דעם קאָוונער-ירושלימער תלמיד חכם אברהם משה לונץ וואָס האָט ארויסגעגעבן א סך וועלק וועגן ארץ ישראל און צווישן אַנדערע אויך די דרייצן בענד פון יאָרבוך ירושלים 1882-1919. מיט א סך יאָרן שפעטער איז ארויס מיט א גרויסן רעגיאנאליסטישן אופרוף (**צו באַארבעטן די מאַנאַגרא-פיעס פון די יידישע קהילות**) נחום סאָקאָלאָוו (אין **העולם**, תרצה, גליון ח-ט). דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות האָט פארעפנטלעכט גרעסערע שטודיעס וועגן רעגיאנאליזם אין **לאנדקענטניש**, וואַרשע, נר. 1-3, אין **מיעסיענטשניק זשידאָווסקי** 1935, באַנד 5, נר. 3-4 און אין **צוקונפט**, ניו-יאָרק, דעצעמבער, 1951.

ביי אונדז יידן האָט זיך די רעגיאָנאליסטישע געשיכטע-שרייבונג אנטוויקלט באזונ-דערס נאָכן יאָר 1918, בפרט אין פוילן. ארום דער צייט פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, האָט פראָפ. מאיר באלאבאן פארעפנטלעכט זיינע מאַנאַגראפיעס וועגן די יידן אין לעמבערג און קראָקע. זיי האָבן געדינט ווי א מוסטער פאר א סך רעגיאָנאליסטישע פאָרשער און שרייבער. א סך רעגיאָנאליסטישע מאַנאַגראפיעס האָט מען געשאפן אין דער תקופה צווישן די ביידע וועלט-מלחמות. מען האָט באשריבן צענדלינגער יידישע ישובים, גרויסע קהילות ווי, למשל, קראקע, לאָדזש, ווילנע, ווין, פראנקפורט דמאין און קלענערע, ווי למשל, זשאָלקעוו, בראד, קוטנע, פלאָצק, פרוזשאני, אייזנשטאט א.א.וו.

עס איז געקומען די צווייטע וועלט-מלחמה. די נאצישע מאָרד-מאשין האָט חרוב גע-מאכט יידישע שטעט און שטעטלעך. נאָך דער מלחמה איז ערשט קלאָר געווָארן דער שרעק-לעכער חורבן אין זיין גאנצן פארנעם. עס האָבן אויפסניי אויפגעוואכט די צארטע געפילן

פאר דער „אלטער היים". דאס איז איצט אבער געווען נישט מער דאס לעבעדיקע שטעטל, פול מיט טייערע און געליבטע מענטשן, יוגנט־פריינד און משפחה. דאס איז איצט געווארן א שמערצלעכע דעראינערונג פון א וועלט וואס איז אונטערגעגאנגען. עס הייבט זיך אן צו אנטוויקלען א **ראמאנטיק** פאר דער אלטער היים. מען **פארגעסט**, אז מען איז אוועק פון דער אלטער היים נישט פאר ווייל־טאג, נאר צוליב צרות, דחקות, פאליטישער אונטערדריקונג, ווי־טשאפטלעכער נויט. מען זעט די אלטע היים מיט פארטרוימטע אויגן פון א פארליבטן. מען דערמאנט זיך אין די צארטע געפילן פון די קינדער־יארן, מען באדט זיך אין דער וואס־רעמקייט פון דער אמאליקער, היימישער, יידישלעכער אטמאספער. איבער דער פארגאנגענ־הייט ווערן געווארפן ראמאנטישע שלייערן. די רעגיאנאליסטישע מוזע צעשפילט זיך מיט הויכע טענער נישט נאר אין אונדזער געשיכטלעכער ליטעראטור, נאר אויך אין אונדזער פאעזיע און פראזע. די אלטע היים ווערט באזונגען אין פאעטישע פערזן, אין מעמוארים־טישע ווערק, אין נאוועלן, ראמאנען, רעפארטאזשן און עסייען. דער שרייבער פירט אונדז מיט „געברענטע טריט" (ז. סענאלאוויטש) אין „די ווארשעווער הויפן" (א. טייטעלבוים) און אויף „טלאמאצקע 13" (ז. סענאלאוויטש, ב. י. ראזען) אדער אין זיין „חרובע היים" (י. גארין), עס מעג זיין דזשיקאוו (1), אדער ריישע (2), אדער סאקאלאוו (3), אדער טעפליק (4), אדער „אין א הויז אויף גזשיבאוו (5), אין א „געסל אין ווארשע" (6). ער פירט אונדז צווישן „אש און פייער" (7), „צווישן שרעק און האפענונג" (8), ווייזט „די שבת־יום־טוב־דיקע יידן" (פ. ביזבערג), צווישן די „שיין פון פארלאשענע שטערן" (ח. גראדע), זינגט פון „היים און הוימלאזיקייט" (רחל קארן), ער גיט א קרעכץ, „געווען אמאל א לעבן" (נ. מייזיל), אדער שרייט אוים מיט ווייטאג: „נישטא" (ז. סענאלאוויטש). מיט א פארליבטער פען צייכנט ער געשטאלטן „אין שאטן פון דורות" (9), אדער ער איז עולה מיט יראת־הכבוד צום „בארג חורבן" (זרובבל).

די רעגיאנאלע געשיכטע־שרייבונג אין אונדזער דור איז, בכלל, נישט מער אן איזא־לירטע, ריין־אקאדעמישע פארשונג. זי איז היינט אינטים פארבונדן מיט די געפילן פון די יידישע מאסן. והראיה: דער רוב מנין ובנין פון דער רעגיאנאלער געשיכטלעכער ליטערא־טור ווערט ארויסגענעבן דורך לאנדסמאנשאפטן און געשריבן צום טייל נישט פון פאך־געלערנטע און שרייבער, נאר פון פשוטע פאלקמענטשן. פאר די לעצטע 10—12 יאר, זינט דעם אנהייב פון דעם נאציזם חורבן, זיינען דערשינען א היבשע צאל יזכור־ביכער, אלמא־נאכן, פנקסים, און מאנאגראפיעס. ס'איז אוממעגלעך זיי אלע דא אויסצורעכענען. מיר וועלן זיך דעריבער באגנוגענען מיט געבן אן אלגעמיינע איבערזיכט ווי מיר האבן דאס גע־טאן אין די פריערדיקע קאפיטלען.

---

(1) י. גוטוויין. (2) ב. ווייגשטיין. (3) פ. גראנאטשטיין. (4) ו. טשערנאוועצקי. (5) ד. פלינקער. (6) פ. טרעפמאן. (7) י. פאט. (8) ש. ל. שניידערמאן. (9) דר. י. שאצקי, א. נחתומי.

די רעגיאנאליסטישע ווערק און די יזכור־ליטעראטור

רעגיאנאליסטיש, איז זייער ארבעטסמעטאד און אין זייער טעמאטיק, זיינען ביי אונדז כמעט אלע גרעסערע ווערק וועגן שטעט אדער רעגיאנען, וואס זיינען געשריבן געווארן אין די לעצטע דריי צענדליגן יאר. זיי זיינען רעגיאנאליסטיש ביודעים אדער בלא יודעים. מער אפט איז דווקא די צווייטע זאך ביי אונדז (דער בלא יודעים רעגיאנאליזם). וויל אפילו ווען א סך פון די מחברים האבן וועגן רעגיאנאליזם און זיין טעאריע נישט געהערט, שאפן זיי אין

גייסט פון אונדזער צייט, נעמענדיק זיך אלס ביישפיל בארימטע נישט יידישע (און היינט צו טאג אויך בארימטע יידישע) ווערק, וואס זיינען געשאפן געווארן אויפן רעגיאנאלישן טישן שטייגער. נאר פון דעסטוועגן איז אונדזער רעגיאנאליזם א באזונדערער, לא ככל הגויים. וויל זינט דער גרויסער קאטאסטראפע פון איראפעישן יידנטום האט זיך צו דער־וויסנשאפטלעכער פאראינטערעסירונג צוגענומישט נאך א צווייטער, זייער שטארקער עמאציענעלער עלעמענט, ווי מיר האבן דאס שוין אויבן אויפגעקלערט. דאס האט אין אונדזער רעגיאנאליסטישער ליטעראטור אריינגעבראכט מער שוונונג און אינערלעכע ווארעמקייט. אזוי ארום איז אונדזער רעגיאנאליסטישע געשיכטע־שרייבונג זינט אן ערך 1940 אויך גלייכצייטיק א יזכור ליטעראטור (צ"ב דאס פּרעכטיקע זאמלבוך „1,000 יאר פינסק" 1941; דער „לאדזשער בוך" 1943 א.א.וו.).

כאראקטעריסטיש פאר דער רעגיאנאליסטישער געשיכטע־שאפונג איז איר נטיה צו גאנצקייט און ענציקלאפעדישקייט. ס'וועלן ארויסגעגעבן ענציקלאפעדיעס פון קהילות, אדער סעריעס פון מאנאגראפיעס, אדער אלמאנאכן און זאמלווערק. בשעת פריער איז א מאנאגראפיע געווען א ווערק פון א יחיד (זעלטן וואו פון צוויי מחברים, וואס האבן געשריבן צוזאמען א יי ן בוך) זיינען די אלמאנאכן, יזכור ביכער, פנקסים און אנדערע מיני ביכער פון דעם טיפ זאמלווערק, וואו פארשיידענע מחברים שעפן אויס אלע אספעקטן פון יידישן לעבן. כאראקטעריסטיש פאר אזא אויסשעפעוודיקייט אין צוגאנג און טעמאטיק זיינען צ"ב אזעלכע ווערק ווי דער אויבן דערמאנטער פינסקער בוך, דער בוך „ליטע" (רעד. מ. סודארסקי), „די טשענסטאכאווער יידן" (רעד. מהלער), „פנקס מלאווע" (רעד. שאצקי), עטלעכע ווילנער אלמאנאכן (נענויע פרטים זע ווייטער), די זאמלווערק וועגן פרוזשאנע, הארווע, גראיעווע, בעלכאטאוו א.א.וו. נאר לאמיר ווידער איבערגיין צו א סיסטעמאטישער איבערזיכט פון די וויכטיקסטע ווערק לפי מיניהם:

ענציקלאפעדיעס און סעריעס פון קהילה מאנאגראפיעס:

A. M. Luncz: Jerusalem (Hebrew and German) 1882-1913; Henri Gross: Gallia Iudaica. 1897; Aron Freimann: Germania Iudaica, vol. 1. 1917. vol 2. 1934; A. Heppner and J. Herzberg: Aus der Vergangenheit und Gengenwart der Juden und juedischen Gemeinden in der Provinz Posen, 1904-1929; Hugo Gold.ed.Die Juden und Judengemeinden Maehrens in Vergangenheit und Gegenwart; Cf. also Gabrieli: Italia Iudaica, 1924; Fidel: La Espana hebrea, 1891; Magyar Zsidok Lexikon 1929; Jacob Zineman, ed.: Almanach gmin zydowskich w Polsce.
Jewish Publication Society of America, Communities Series, Philadelphia.

אייגנטלעך האבן זיך די ערשטע קהילה-ענציקלאפעדיעס אנגעהויבן באווייזן נאך מיט איבער 50 יאר צורים. די ערשטע איז ווארשיינלעך, — לויט מיר איז באקאנט, — די ענציקלאפעדיע פון די פראנציזישע קהילות, באארבעט פון אנרי גראס. דאן קומט די נישט פארענדיקטע ענציקלאפעדיע פון דייטשע קהילות פון אהרון פרייטאן, די ענציקלאפעדיע פון די קהילות אין דער פראווינץ פויזן (130 קהילות) פון א. העפנער און י. הערצבערג, גאלדם ענציקלאפעדיע פון יידישע קהילות אין מערן. אין א געוויסער מאס האבן א טייוויין ענציקלאפעדישן כאראקטער: פאר יידישע קהילות אין ליטע: דאס בוך „ליטע" פון מ. סודארסקי (רעד.); פאר גאליציע: דער פנקס גאליציע, רעד. פון נ. צוקער, 1945; פאר אוקראינע: שטעט און שטעטלעך אין אוקראינע פון מ. אשעראוועטש, 1948 (צוויי בענד. מיט מאנאגראפיעס פון עטלעכע און צוואנציק קהילות); פאר פוילן: דער אלמאנאך פון די יידישע קהילות אין פוילן, (אין פויליש) רעד. פון יעקב צינעמאן (נישט פארענדיקט, נעמט ארום 34 קהילות).

א גאנצע סעריע קורצע קהילה-מאָנאָגראפיעס איז געדרוקט געוואָרן זינט 1944 אין דער העברעישער קונסט-צייטשריפט **גזית**, עטלעכע צענדלינג פוילישע און אוקראינישע, עטלעכע ליטווישע און וואָלינישע שטעט. אין דעם זאמלווערק **ערים ואמהות בישראל**, ארויסגעגעבן פון מוסד הרב קוק אונטער דער רעדאקציע פון הרב י. ל. פישמן (מימון), אין די ביז איצט ארויסגעגעבענע 5 בענד (1946-1952) זיינען געוואָרן געדרוקט אן ערך 20 קהילה-מאָנאָגראפיעס פון פארשיידענע מערב- און מזרח-אייראָפּעישע שטעט. אן אַנדער סעריע פון קהילה-מאָנאָגראפיעס איז געוואָרן פארעפנטלעכט (אין ענגליש) דורך דער **יידישער פובליקאַציע געזעלשאַפט** אין אמעריקע (קעלן, רוים, ווילנע, ווין, ווענעדיק, רעגנשבורג און אויגסבורג). א גרויסער אויפטו אויף דעם געביט איז אויך די סעריע ביכער פון פארלאג „**דאָס פוילישע יידנטום**" אין בוענאס איירעס. צווישן די 80 ביכער ארויסגעגעבענע פון דעם פארלאג אין די לעצטע זעקס יאָר געפינט זיך א ריי היסטאָרישע שילדערונגען פון יידישע קהילות, דער עיקר פון דער תקופה פון נאצישן חורבן. א נייע גרויסע אונטערנעמונג פון דעם מין איז די „ענציקלאפּעדיע פון דער דיאספּארא" — **אנציקלופּדיה של גלויות** וואָס גרייט זיך אונטער דער רעדאקציע פון יצחק גרינבוים אויף ארויסצוגעבן אן ערך 25 בענד פון אויסשעפּעוודיקע זאמלווערק וועגן די באדייטנדיקסטע יידישע קהילות אין אייראָפּע. די צוויי ערשטע בענד, וועגן ווארשע און לעמבערג, געפינען זיך שוין אין דרוק. די רעדאקציע פּלאנעוועט ארויסצוגעבן אירע פּובליקאציעס אין העברעיש, יידיש און ענגליש. די ערשטע צוויי בענד גייען דערווייל אַרויס אין העברעיש.

א באזונדערן פּלאץ אין זאמלען און פארעפנטלעכן מאטעריאלן פאר רעגיאנאלער געשיכטע פארנעמען די רעגיאנאלע אָדער לאנדסמאנשאפטלעכע צייטשריפטן ווי צ"ב: „**דער פוילישער ייד**", „**דער בעסאראבער ייד**", „**דער אוקראינער ייד**", „**דער גאַליציאַנער**", „**דער ליטווישער ייד**" — אלע אין ניו-יאָרק, די **גראָדנער אָפּקלאנגען** (בוענאס איירעס), „**די ביאַליסטאָקער שטימע**", **ביאליסטאָקע לעבן**, **זשעלעכאווער בולעטין** (אלע אין ניו יאָרק), **ילקוטי וולין**, **ידיעות ארגון עולי סלונים**, **עולי דרצ'ין**, **עולי גרודנה**, **מיטטיי-לונגס-בלאַט פון ארגון מרכז אירופה** (אלע אין ישראל) און נאָך אנדערע. אלע אויבן דערמאָנטע לאנדסמאנשאפטלעכע אויסגאבעס האָבן א חוץ געשיכטלעכע און מעמואריסטישע מאַטעריאלן אויך א סך אקטועלע מאטעריאלן און פארבאנד-כראָניק און האָבן דער עיקר א מער פּאָפּולערן ווי וויסנשאפטלעכן כאראקטער. א מער וויסנשאפטלעך רעגיאנאליסטישן כאראקטער האָט געטראָגן די צייטשריפט „**לאנדקענטניש**" וואָס איז דערשינען אין ווארשע אין די יאָרן 1930-1934. אן אויסשליסלעך וויסנשאפטלעכע רעגיאנאליסטישע אויסגאבע זיינען געווען די **לאָדזשער וויסנשאַפטלעכע שריפטן** באַנד 1, לאָדזש 1938(רעד. דר. פ. פריד-מאַן). אן ערנסטע וויסנשאפטלעך רעגיאנאליסטישע צייטשריפט זיינען אויך די נאָר וואָס דערשינענע **פרקי בסרביה**, העפט 1, תל אביב 1952 (רעד. ל. קופּערשטיין און יצחק קורן). די צאָל פון אלמאנאכן, פּנקסים, יזכור-ביכער און זאמלביכער איז זייער גרויס. דאָס רוב זיינען זיי דערשינען נאָך דעם חורבן פון אייראָפּעישן יידנטום, אָבער עס איז אויך פאַראַן אַ היבשע צאָל פריערדיקע ווערק. מיר וועלן געבן אן איבערזיכט פון די וויכטיקסטע פּובליקאַציעס:

ווילנע האָט די גרעסטע צאָל וואגיקע פּובליקאציעס: **דער ווילנער זאמלבוך**, רעד. פון דר. צמח שאַבאַד, באנד 1-2, ווילנע 1916-1918; **פּנקס פאר דער געשיכטע פון ווילנע**, רעד. פון זלמן רייזען, ווילנע 1922; **אויף די חורבות פון מלחמות און מהומות**, רעד. פון משה שאַליט, ווילנע 1932; **ווילנע**, רעד. פון יעפיס יעשורין, ניו-יאָרק 1935; **ווילנער אַלמאַנאַך**, רעד. פון א. גראדזענסקי, באנד 1, ווילנע 1939;

עס איז אויך כדאי דאָ צו דערמאָנען דעם אייגנארטיקן יידישן ווילנער „בעדעקער": „טוינט יאָר ווילנע", פון זלמן שיק, ווילנע 1939.

פרוזשאַנע: דער אויסגעצייכנטער „פנקס פון דער שטאָט פרוזשאַנע" 1930.

פינסק: דער אויסגעצייכנטער, מאָנומענטאַלער בוך „טויזנט יאָר פינסק" ניו־יאָרק, 1941, רעד. פון דר. ב. האָפמאן (צביון).

לאַדזש: לאַדזשער אַלמאַנאַך, ניו יאָרק 1934, רעד. פון גוסטאוו (געצל) אייזנער; לאַדזשער יזכור בוך, ניו יאָרק 1943, רעד. פון זלמן זילבערצווייג און א.א.

בעלכאַטאָוו: בעלכאַטאָוו. יזכור-בוך, בוענאס איירעס 1951, רעד. פון מארק טורקאָוו.

פלאָצק: פלאָצק, בלעטלעך געשיכטע. בוענאָס איירעס 1945, רעד. י. הארן.

טשענסטאָכאָוו: טשענסטאָכאָווער יידן, ניו־יאָרק 1947, רעד. דר. ר. מאהלער א.א.

מלאָווע: פנקס מלאָווע, ניו יאָרק 1950, רעד. דר. י. שאצקי.

גראיעווע: גראיעווער יזכור-בוך, ניו־יאָרק 1950, רעד. דר. ג. נארין א.א.

סטשעגאָווע, סטשעגאָווער יזכור-בוך, ניו יאָרק, 1951.

וולאָצלאָווק, קרושנעוויץ, קוטנע: יובל-בוך פון ברענטש 611 אַרבעטער רינג ניו יאָרק 1951.

זאַראָמב: (זארעמבי קאָשטשעלענע): זאַראָמב, ניו יאָרק 1947, רעד. י. דאָרפמאן.

קראָסניסטאָוו: קראָסניסטאָוו, יזכור צום אָנדענק פון די קדושי קראָסניסטאָוו, מינכען, 1948 רעד. אריה שטונצייגער.

ראדאם: דאָס יידישע ראדאם אין חורבות, שטוטגארט 1948, רעד. י. ראָטענבערג א.א.; דער פריינד פון ראדאם. פאריז 1950, רעדאקציע-קאָלעגיע.

אָסטראָווצע, אָפאטאָוו, אזשאַראָוו און אנד. ארומיקע שטעטל: אסטראָווצע, יזכור-בוך. בוענאס איירעס 1949.

לעווערטאָוו: חורבן לעווערטאָוו, פאריז 1947, רעד. ב. טשובינסקי.

יאוואראָוו: די יודענשטאדט יאָוואָראָוו (ייד. און ענגליש), ניו־יאָרק, 1950, פון ש. דרוק.

זאבלאָטאָוו: עיר המתים. זבלוטוב המלאה והחרבה תל אביב. 1948. רעד. פון מ. העניש און געצל קרעסעל.

וואַלקאָוויסק: וואַלקאָוויסקער יזכור-בוך, 2 בענד, ניו יאָרק, 1949 (אין יידיש און ענגליש), רעד. פון דר. משה איינהארן.

ביאַליסטאָק: ביאַליסטאָק, ניו יאָרק, 1951, רעד. דוד סאהן. א מאָנומענטאַלער בילדער-אלבום.

בריאַנסק: בריינסק, ספר הזכרון. ניו יאָרק, 1948, באַארבעט פון א טרום און דוש. קאָהען.

האָראָדעץ: האָראָדעץ—א געשיכטע פון א שטעטל. ניו יאָרק 1949, רעד. ע. בן-עזרא.

לאכאָוויטש: לכובין. ספר הזכרון. תל אביב (1949), רעד. ישראל רובין א.א.

איישישאָק: אישישוק, קורותיה וחורבנה. ירושלים. 1950. רעד. דר. שאול ברקלי און פרץ אלפי.

מיטן דערשיינען פון דאָזיקן ראקישקער יזכור־בוך, קאָן מען שוין אריינרעכענען:

ראָקישאָק: דאָס „יזכור־בוך פון ראקישאָק און אומגעגנט", רעדאקטער מלך באַקאַלטשוק־פעלין, ארויסגעגעבן דורך דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט אין דרום־אפריקע, יאָהאַנעסבורג.

ס'ווערן געגרייט צום דרוק — צווישן אנדערע — די פאָלגנדיקע זאמלביכער: כעלם, (אין דרום-אפריקע), זאמאשטש (אין ישראל), קאליש (אין פּאַריז), לאָמזשע (אין ישראל).

ווי מיר זעען, איז די גאנצע נייע רעגיאַנאַליסטישע ליטעראטור כמעט אויסשליסלעך יידיש און העברעיש. אייניקע ביכער האָבן ענגלישע קיצורים (עבסטרעקטס). מיר האָבן דאָ נישט געגעבן, צוליב מאנגל אין פּלאץ, א גענויערע אָפּשאצונג פון די איינצעלנע ביכער. מיר האָבן דאָס געטאָן אין אן אנדערער ארבעט (די לאנדסמאנשאַפטן-ליטעראטור אין די פאראיי-ניקטע שטאַאַטן פאר די לעצטע צען יאָר אין יאָר-בוך תשי"ב, צענטער באנד, ניו יאָרק 1951, ז' פ'א—צ'ו). מיר האָבן זיך אויך דאָ נישט אָפּגעשטעלט אויף דער ליטעראטור וואָס פארנעמט זיך אויסשליסלעך מיט דעם נאצישן חורבן פון די יידישע קהילות אין אייראָפּע, ווייל מיר האָבן וועגן דעם שוין פארעפנטלעכט א גאנצע ריי ארבעטן (יידיש: אין „יידישער קעמפער", פסח נומער 1950; יאָר-בוך, תש"י און תשי"א, 8טער און 9טער באנד; בלע-טער פאר יידישער דערציונג 1949-1950, ניו יאָרק; קולטור און דערציונג, אפריל און מאי 1950, ניו יאָרק; ביאַליסטאָקער שטימע, סעפּט. 1950 און סעפּט. 1951; ליטע, באנד 1; אין ענגליש: דזשואיש סאשעל סטאַדיעס, ניו יאָרק, אָקטאָבער 1949, יאנואר 1950, אָקטאָבער 1951; אין העברעיש: דפּים, העפט 1. 1950).

מיר האָבן אין אונדזער ארבעט זיך פארנומען מיט דער געשיכטע - שרייבונג וועגן אייראָפּעישע יידישע קהילות. די היסטאָריאגראפישע ליטעראטור וועגן יידישע ישובים אין ארץ ישראל האָט אַ גאַנץ אַנדערן כאַראַקטער, גייט אָפט צוריק ביז צו דער תנ"כישער און פּרעהיסטאָרישער תקופה, טראָגט בכן צום טייל אן ארכעאָלאָגישן כאראקטער און מוז דעריבער באהאנדלט ווערן באזונדער. אויך די קהילה-מאָנאָגראפיעס פון די נייע ישובים וואָס זיינען אנטשטאַנען אָדער געוואקסן דורך דער איינוואנדערונג פון די לעצטע צוויי-דריי דורות (צפון- און דרום-אמעריקע, דרום אפריקע א.א. וו.) האָט א גאנץ אנדערע פּראָבלעמאטיק ווי די אלטע אייראָפּעישע ישובים און אן אנדערן פאָרשונג-מעטאָד (דער עיקר סאָציאלאָגישן), און פארדינט דעריבער א באזונדערע אָפּהאנדלונג.

6. אַ קורצער סך הכל

ווי מיר זעען, איז די היסטאָרישע ליטעראטור וועגן יידישע קהילות און ישובים אַ רייכע, אָבער נישט קיין גלייכמעסיקע. אין 19-טן י"ה איז דאָס געווען אין מערב- און מיטל-אייראָפּע דער עיקר א רבנישע אָדער פאכמענישע ליטעראטור אין פרעמדע שפּראכן און אין מזרח אייראָפּע אן אמאטאָריש-לומדישע, אין העברעיש. פון אָנהייב 20-טן י"ה ווערט אויך די מאָנאָגראפישע ליטעראטור אין מזרח-אייראָפּע באַהערשט דורך פאַכלייט פון היסטאָריקער און גייט אַריבער צום גרויסן טייל צו דער לאנדשפּראך. ערשט מיט דעם אויפקום פון רע-גיאנאליסטישע טענדענצן ווערט די מאָנאָגראפישע ליטעראטור עמאנציפּירט פון פרעמדע השפּעות און פון פרעמדשפּראכיקייט. זי ווערט גלייכצייטיק אי וויסנשאפטלעך, אי פאָלקס טימלעך. זי איז איצט אויסשליסלעך יידיש און העברעיש און געפינט א ברייטן לייענער-קרייז נישטאָ נאָר צווישן געלערנטע נאָר אין די ברייטע פאָלקסמאסן. דער שווערפּונקט רוקט זיך איבער כמעט אין גאנצן פון מערב און מיטל אייראָפּעישע קהילות אויף מזרח-אייראָפּע. אָבער אויך אין מזרח-אייראָפּע איז די דאָזיקע ליטעראטור נישט גלייכמעסיק פארטיילט צווישן די איינצעלנע געאָגראפישע געגנטן. אמבעסטן זיינען באַאַרבעט געוואָרן די פּוילישע קהילות, אויפן צווייטן אָרט גייט ליטע; ווייט הינטערשטעליק זיינען די אוקראינישע, רוסישע, ווייסרו-סישע, וואָלינישע און בעסאראבישע שטעט. עס מוז נאָך א סך געטאָן ווערן כדי אויסצופילן די דאָזיקע אָנזעעוודיקע בלויזן.

מלך באַקאַלטשוק־פעלין

די ראַקישקער לאַנדסמאַנשאַפט

(1952—1912)

די דאָזיקע ארבעט איז אָנגעשריבן געוואָרן אויפן סמך פון פּראָטאָקאָל־ביכער, אויסצוגן פון פּראָטאָקאָלן, אינפאָרמאציעס, מאטעריאלן און נאָטיצן, וואָס זיינען מיר געגעבן געוואָרן דורך די לאנדסלייט־טוער ירחמיאל אַראָנס—אַרש; יצחק גינזבורג; אהרון נח—נחומאָוויץ און שלמה רובין. א דאנק די געגעבענע מאטעריאלן האָב איך געקאָנט צוזאמענשטעלן די דאָזיקע דאָקומענטאַרישע אָפּהאנדלונג וועגן דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט.

א. טעטיקייטן פון דער סאָסייטי

איבער 40 יאָר עקסיסטירט די ראקישקער לאנדסמאנשאפט, אין וועלכער עס זיינען אָנגעשלאָסן אויך לאנדסלייט פון דער ראקישקער אומגעגנט — פון די אָ שכנישע שטעט־לעך: אַבעל, קאַמיי, סוויאדאָשץ; פּאָנעדעל; סובאט, סקאָפּישאָק, פּאָנעמונאָק, סעווענישאק, אנושישאָק, נאָוואָ־אלעקסאנדראָווסק־עזשערעני און אַנדערע.

אין משך פון דער אָ צייט זיינען אין יידישן לעבן ניט ווייניק וועזנטלעכע און גרוי־סע ענדערונגען פאָרגעקומען. א סך וואסערן זיינען איבערגעפלאָסן איבער די יידן אין א סך לענדער; ניט ווייניק אנטיסעמיטישע פארפאָלגונגען האָט די יידישע אומה גע־ליטן און עס זיינען פאָרגעקומען פּאָגראָמען און שחיטות, איין וועלט־מלחמה און א צווייטע, מיטן גרויזאמען סך הכל פון דעם יידישן פאָלק־חורבן אונטער דער צייט פון דער נאצי־הערשאפט און לסוף: דער אויפקום פון מדינת ישראל.

די אָ אלע יאָרן און צייטן האָבן, בלי ספק, געלייגט זייער חותם אויף דער יידישער געזעלשאפטלעכקייט בכלל און אויך אויף דער ראקישקער „סאָסייטי", וועלכע האָט גע־דארפט די גורלדיקע מאָמענטן איבערווינדן און נאָכפאָלגן אלע שאָטנס און ליכט אין יידישן לעבן, זעענדיק פארשטארקן דעם גלויבן ביי אירע מיטגלידער און וועקן ביי זיי די האָפענונג אויף א בעסערער צייט, וואָס עס האָט זיי סטימולירט צו געזעלשאפטלעכער טעטיקייט און צו נאציאָנאלע מעשים.

דער 40 יאָריקער קיום פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט איז א וויכטיקע געזעל־שאפטלעכע געשעעניש לא רק אין אייגענעם גבול, נאָר אויך פאר דער גאנצער היגער יידישער געזעלשאפטלעכקייט, און ס'איז, בכן, נייטווענדיק אָפּשפּיגלען ברייטפארנעמיקער אירע טע־טיקייטן אויף די שפּאַלטן פון דעם יזכור־בוך.

די גרינדונג פון דער סאָסייטי

די ערשטע עמיגראנטן פון די יידישע שטעטלעך אין ליטע, וואָס האָבן זיך געלאָזט וואנדערן אין דער ווייטער דרום־אפריקע, זיינען געווען אין דער ראָל פון פּיאָנירן און פון זיי האָבן זיך אויסגעבילדעט קרייזן פון לאנדסלייט וואָס זיינען געווען, קעגנזייטיק, פארבונדן און מען איז געווען צווישן זיך כמו־משפּחה־מיטגלידער און ברידער, וואָס פלעגן זיך צוזאמענקומען און טיילן זיך מיט די נייעס פון דער היים און זיך דערוויסן וואָס עס הערט זיך צווישן די אימיגראנטן־לאנדסלייט, וואָס זיינען צעזייט אין פארשיידענע באפעלקערטע פּונקטן פון דרום־אפריקע. אזוינע אָפּטע צוזאמענקו־מען זיינען געווען דער אָנהייב פון א לאנדסמאַנשאַפט.

די איבערגעבנקייט פון איינעם צום צווייטן האָט זיך אויסגעדריקט אין מעשים: מען האָט באַגעגנט א נייעם אימיגראנט ביים שיף, מכניס אורח געווען, געהאָלפן אים אויפ־זוכן אן אַרבעט און געגעבן די ערשטע פינאַנציעלע הילף און אויך אויפגעפּאסט אַ קראנקן לאנדסמאן, באזאָרגנדיק אים אויך מיט א דאָקטער און מעדיקאמענטן.

לשם אן אינפאָרמאציע קאָן דינען דער אויסצוג פון נ. ד. האָפמאנס „ספר זכרונות", וואָס איז פארעפנטלעכט אין בוך „יידן אין דאָרעם אפריקע" פון לייבל פעלדמאַן (א ראקישקער לאנדסמאן):

„בשעת א גרינער איד פלעגט אָנקומען אין קייפּטאן, פלעגט ער געוועהנליך אויפ־זוכן ווייטערע קרובים לויט די אדרעסן וואָס מען האָט אים פון דער היים מיטגעגעבן. מען פלעגט אים עמפפאנגען מיט רחמנות, פירן אים אין באָד, אום די דריטע מכה צו פארטיליגען, אריינפיהרען אים צו א באַרבער, געבן אנדערע ריינע בגדים און איהם ביי זיך אהיים האלטען א פאָר וואָכען צייט ביז ער פלעגט זיך אויסרוהען פון די ווייטע נסיעה און זיך א ביסל אויסגרינען. דאן פלעגן איהם די לאנדסלייט אריינפיהרען ביי א האָלסייל-מערטשאנט, וואו זיי האָבן געהאט קרעדיט, פלעגען פאר איהם גוט זאָגען פאר עטליכע פונט סחורה. זיי פלעגן איהם העלפען איינפאקן דעם פעקעל, אויפשרייבן אויף יעדע שטיקעל סחורה דעם פרייז, וואָס איהם קאָסט אליין, אויך דעם פרייז פאר וויפיל ער זאָל עס פארקויפן. ארויפלייגדניק אויף איהם דעם שווערן פאק אויף דעם רוקען און פעסט צובינדן מיט צוויי ברייטע לעדערנע רימענס, פלעגן זיי איהם ווינשן מזל און ברכה און פלעגען איהם אַרויסשיקן אין קאנטרא ארום קייפּטאן צווישן די בויערען".

גאנץ ספּאנטאניש האָבן זיך אָרגאניזירט לאנדסלייט־קרייזן נאָך איידער עס זיינען געגרינדעט געוואָרן די לאנדסמאנשאפטן. לאנדסלייט פלעגן זיך, הויפּטזאכלעך, צוזאמענקומען שבתים, יום-טובים און אין די זונטאָג-טעג, אין א האָל אָדער ביי א לאנדסמאן — א פּיאָניר,—וואָס האָט אימיגרירט מיט זיין משפּחה אָדער איר באוויזן אראָפּצוברענגען.

בכלל זיינען, מיטן ערשטן שטראָם אימיגראנטן אין דרום אפריקע, געקומען על פּי רוב סינגל-לייט, יחידים, אָן ווייב און קינדער, און גאנץ לאנג האָט געדויערט ביז זיי האָבן דעצידירט ארויספאָדערן זייערע משפּחות און צו שאפן אין דרום־אפריקע א נייע היים. אפילו בחורים, וואָס האָבן איבערגעלאָזט כלות מעבר לים, האָבן זיך אויך ניט געאיילט ארויספאָדערן זיי מחמת דער מהשבה, וואָס איז געווען ביי זיי טיף איינגענעסטיקט, אז נאָך דעם ווי זיי וועלן אָפּשפּאָרן א ביסל געלט, וועלן זיי זיך אהיים צוריקקערן.

צו־שטארק איז געווען די גאסטאלגיע ביי יעדן ליטווישן ייד און יידישן אימיגראנט צום שטייגער פון לעבן אין זיין שטעטל אָדער שטאָט. ער האָט זיך אויך ניט געקאָנט אויס־לעבן רעליגיעז ווי אין דער היים. אין די ערשטע יאָרן זיינען דאָך אין דרום־אפריקע געווען געציילטע חדרים פאר קינדער, נאָר א פּאָר בתי־המדרשים, כלי קודש, בעלי תפלות, חזנים, שוחטים און מגידים.

אויך די קלימאטישע און עקאָנאָמישע באדינגונגען זיינען געווען גאנץ היפּוכדיקע ווי אין מזרח-אייראָפּע.

אין פּרט פון ארבעט איז געווען שווער זיך צופּאסן. פאר א סך היימישע ארבעטן און פּרנסות איז ניט געווען קיין אָפּזאץ-מארק. דערצו איז די אינדוסטריע אין דרום אפריקע נאָך אין יענער צייט ניט געווען אנטוויקלט.

די אימיגראנטן, ניט באהערשנדיק די לאַנד-שפּראך, האָבן ניט געקאָנט פארנעמען

פּאָסטנס פון אָנגעשטעלטע אין פּארשיידענע האנדל-פירמעס. זיי האָבן זיך געמוטשעט צו זיין „טרייערס", צו „טאָכן"—טראָגן פּעק סחורות אויף די פּלייצעס, הויפּטזאכלעך, צו די בורי־שע דערפער און פּארמערס, אָדער זיי האָבן געקראָגן ארבעט-פּלעצער אין „קאָפּעריטעס".

ניט אומזיסט זיינען געווען א סך פּאלן, וועו אימיגראנטן האָבן זיך צוריקגעקערט אַהיים — צו ווייב און קינד, צו קרובים און נאָענטע. עס זיינען אויך געווען אזוינע, וואָס האָבן זיך ווידער צוריקגעקערט קיין דרום אפריקע, וועו זיי האָבן פארלאָרן זייערע אָפּגע־שפּארטע געלטער אין מסחר. דאָך האָבן די אָ פאקטן דאן ניט באווירקט אין אזא מאָס, אז יידישע אימיגראנטן זאָלן באטראכטן דרום־אַפריקע פּאר זייער סטאביל־ע היים.

כדי צו שטיל־ן זייער בענקשאפט צו משפּחה און היים האָבן לאנדסל־ייט זיך שטאר־קערקער און פּעסטער פּארבונדן קעגנזייטיק.

וועגן דער אָ קעגנזייטיקער פּארבינדונג און שטארקער התקרבות צווישן די לאנדס־ל־ייט באהאנדל־ט ל. פּעל־דמאן אין זיין אויבן דערמאָנטן בוך. איך ציטיר די אָ שטע־ל־ן פון זיין בוך:

„די טויזנטער מיילן, וואָס האָבן אים (דעם אימיגראנט) אָפּגעשיידט פון זיין היים, האָבן פּאַרגרעסערט זיין בענקשאפט און עלנטקייט. נאָך דער ארבעט, אין יאָנטיוום און רוטע, האָט ער מוירעדיק געפילט זיין עלנטקייט און האָט שטארק געגארט נאָך געזעל־שאפט, וויניקסטנס פּאר צייט-פּארטרייב. דער פּארלאנג נאָך געזעלשאפט צו שטיל־ן כאָטש זיין איינזאמקייט און בענקאפט נאָך דער מישפּאָכע און היימישער סוויווע, האָט אים גע־טריבן צו דער געזעלשאפט פון זיינע שטעטלשע אָדער סטאָם ליטווישע יידן,וו עלכע האָבן זיך געפוונט אין אן ענלעכער לאגע ווי ער. מיהאָט זיך שטארק מעקאָרעו געווען איינער דעם צווייטן. מיפּלעגט זיך צוזאמענקומען ביי א לאנדסמאן און מיפּלעגט שמועסן וועגן דער אלטער היים, וועגן די שווערקייטן פון דעם נייעם לעבן, וועגן פּארנאָסע: מיפּלעגט זיך פּרעגן אייצעס און מיאיז זיך באהילפיק געווען איינער דעם צווייטן".

„דאָס צוזאמענקומען פון לאנדסלייט אָדער סטאָם יידיש-רייד־דיקע יידן האָט וואָס אַמאָל מער אָנגענומען א געזעלשאפטלעכן כאראקטער. מיפּלעגט זיך טרעפן אלץ אָפּטער און אָפּטער, א כוץ זייער אַלטער היים און טאָגטעגלעכע עקאָנאָמישע פראגן פּלעגט מען אויף שמועסן אוף דיסקוטירן וועגן נייס און וועלטלעכע איניאנים".

דאָס האָט געפירט צו דער גרינדונג פון לאנדסמאנשאפטן אוף כעווערס, וואָס האָבן געהאט פּאר א ציל צו געבן מאטעריעלע שטיצע (גמילעס - כאסאדים - קאסעס, מעדיצינישע הילף) די לאנדסלייט און העלפן די שטעטלעך פון די באטרעפנדיקע לאנדסמאנשאפטן".

די אָ אויבן געבראכטע אויסצוגן קאָנען דינען פּאר ארגומענטן, וואָס האָבן גורם גע־ווארן, אז עס זאָלן אנטשטיין לאנדסמאנשאפטן און בתוכם די ראקישקער לאנדסמאנשאפט.

* * *

דער בראשית און די עטאפּן פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט ווערן, ניט אויסשעפּ־דיק, אבער דאָך אָפּגעשפּיגלט אין די פּראָטאָקאָל־ביכער פון דער „סאָסייטי" וואָס זיינען אויפ־געהיט געווארן. באדויערנדיק איז, וואָס זיי זיינען געשריבן געווארן טרוקן, אין א שאבלאָנעם נוסח און אין א יידיש־לשון, וואָס האָט א גרויסע כמות פון ענגלישע און דייטשישע ווערטער. עס איז באמת צו באפרעגן דעם אָ פאקט, וואָס די ערשטע יידישע אימיגראנטן פון ליטע, ניט זייענדיק לאנג אין לאנד, האָבן באנוצט אזא משונהדיקע געמישטע שפּראך.

דאָך אָפּגעזען פון אלע חסרונות, זיינען די פּראָטאָקאָל-ביכער פאר אונדז א ווערט-

פולער מקור, פון וועלכן מיר קאָנען לערנען און זיך דערוויסן איבער דער גרינדונג און טעטיקייט פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט אין פארשיידענע צייטאָפשניטן. קודם כל אינפארמירן מיר זיך, אז די אָפיציעלע גרינדונג פון דער „סאָסייטי" איז פאָרגעקומען דעם 14-טן יאנואר, 1912, ד.ה. מיט איבער 40 יאָר צוריק. פון יענער היסטאָרישער דאטע ציטיר איך דעם פולן טעקסט פון ערשטן פּראָטאָקאָל, אָן קיינע שנויים:

„א דזענעראל מיטינג האָט שטאט געפינען זונטיק דעם 14טן זענוארי 1912 אין ד.א. פאלמעסטען האָטעל קאָממיסיאנער שטריט אום צוא גרינדען א ראקעסקער סיק בענע-פיט סאָסייטיא. די פאָלגענדע אָפיסערס עלעקטעד געווארען ס. שוואַרטצבערג אלס טזערמאן, זאלמען שער ווייס טשערמאן, גידיליע זאקסטיין אלס טרעזורער, הילעל איידעלמאן ענד ס. נ. יאָפע. טראסטיעס קאָממיטא ש. ל. יאָפע, יוסף פעלדמאן, ס. ה. אבעלאָוויץ, ח. קאהן ד. שאיבלא ישראל, נ. קאהן, ז. בייוארט אונד ס. שניידער אלס סעקרעטאריא. מיטינג גע-שלישען.

עס קומט די אונטערשריפט—שמשון שוואַרצבערג"

נאָך אט דעם „דזענעראל מיטינג" זיינען פאָרגעקומען צוויי קאָמיטעט-זיצונגען:

„זונטיג דעם 21-טען זענוארי, 1912, און זונטיג דעם 28-טען זענוארי, 1912.
אויף דער זיצונג פון „28-טען זענוארי, 1912" איז באשלאָסן געוואָרן:

„לעטערס זאָהל געפרינטעד ווערען אונד א דזענעראל מיטינג זאָהל געהאלטן ווערען דעם 4-טען פעברואר".

שוין אויף דעם „דזענעראל מיטינג" פון 4-טן פעברואר 1912 האָט מען באהאנדלט די באזונדערע „רולס אונד רעגוליישאָנס" פון דער קאָנסטיטוציע פאר דער לאנדסמאנשאפט און עס איז אָנגענומען געוואָרן א באשלוס, אז די סאָסייטע זאָל זיך צוזאמענרייד מיט א דאָקטער, וואָס זאָל געבן מעדיצינישע הילף „דעם מעמבער, אונדז זיין פאמיליע זאָל האָבן דעם בענעפיט פון דאָקטער פאר האלבע פרייזן אונד אויך מעדיצין פאר האלבע פרייזן. עס איז אויך דאן באשלאָסן געוואָרן: מען זאָהל לאָזע דרוקען רעשיט בוקס אונד יעדער קאָמי-טע מאָן זאָהל האָבען א רעשיט בוק אונד קאָלעקטן קאָנטריבושען".

דער צווייטער „דזענעראל מיטינג" וואָס איז פאָרגעקומען „זונטאָק דעם 10-טן מערץ אום 3 נאָכמיטאָג, 1912, האָט באַהאַנדלט און באשטעטיקט די פונקטן פון דער פאָרגעלייג-טער קאָנסטיטוציע פאר דער לאנדסמאנשאפט, און ס'איז געעפנט געוואָרן „א ביינקינג אקאָונט".

בתורת א געשיכטלעכן דאָקומענט, פארעפנטליך איך די אָנגענומענע קאָנסטיטוציע:

קאָנסטיטוציאן
רולס אונד רעגוליישענס
פון דיא
ראַקישקער סיק בענעפיט סאָסייטע
יאָהאנעסבורג.

1.—דער נאָמען פון די סאָסייטע זאָל זיין: „ראקישקער סיק בענעפיט סאָסייטע", זא לאַנג ווי עס וועט זיין צוהו מעמבערס אין דיא סאָסייטע.

2.—דער צוועק פון די סאָסייטע זאָל זיין:
א) צו געבען זאלכע מעמבערס וועלכע נעטהיג האָבען דאָקטאָר אונד מעדי-צין פריי, אלע איבריגע פאָדערונגען אונד בעדינגונגען פון דאָקטאָר זאָלען איבער גע-געבן ווערין צו דיא קאָמיטע.

ב) צו געבען די פרוי אונד קינדער פון א מעמבער וועלכע וועלען נעטהיג האָבען דאָקטאָר אונד מעדיצין פאר די סאָסייטעס פרייז אויף זייערע אייגענע עקספענסעס.

3—קאדידאטען קאָנטען נור וועריען מעמבערס פון די סאָסייטע וועו זיי זיינען ניט וויניגער וי 17 אונד ניט מעהר וי 45 יאָהר האַלט.

4—יעדער קאנדידאט מוז פאָרגעבראכט ווערין פאַר דיא קאָמיטע אונד מוז געשטיצט ווערין ביי צוויי פאלשטעהענדע מעמבערס אונד זאָלל ערווועהלט ווערין דורך א מאיאָריטעט פון די דזענעראל באדי.

5—דער קאנדידאט וואָס ויל ווערין א מעמבער פון דיא סאָסייטע מוז זיין איין אָרדענטליכער מאנן. ווער עס איז קאנענעקטעד מיט איממאראליטי דירעקט אָדער אינדירעקט, קאָן ער ניט אריינגענומען ווערין אין דיא סאָסייטע. וועו דיא קאָמיטע גענינט אויס דאָס א מעמבער האָט אָדער געהאט צו טהון מיט איממאראליטי, האָט דיא קאָמיטע דאָס רעכט איהם צוריקצוגעבען זיין גאלד וועלכע ער האָט איינגעצאָהלט אונד איהם אויסשליססען אלס מעמבער פון די סאָסייטע.

6—אין פאַלל עס ווערט פאָרגעבראכט פאר די קאָמיטע דאָס אירגענד וועלכער מעמבער ווערט באשולדיגט אין שלעכטע אויפפיהרונג, אָדער די אויפפיהרונג פון א מעמבער זיינען שעדליך צו דעם וואהל פון דיא סאָסייטע דאן האָט די קאָמיטע דאָס רעכט וועו דיא בעשולדיגונג איז אויסגעפונען פיר ריכטיג:

א) אווען צו נעהמען פון דעם מעמבער אללע רעכטן, בעונעפיטס, וי דיא קאָמיטע וועט גענינען פאר פאסיג.

ב) צו רופען דעם מעמבער שריפטליך צו רעזיגנירען, אונד אויב ער רעזיגנירט ניט, דאן קאָנן איהם דיא קאָמיטע אויסשליססען פון מעמבערשיפ, דיא קאָמיטע זאָל געבען דעם מעמבער אלע רעכטן זיך צו פערטיידיגען אונדז אָפעלירען איז פערזאָן אָדער שריפטליך צום דזענעראל מיטינג, אונד אויב ער ווערט געפונען פאַר שולדיג ביי דעם דזענעראל מיטינג דאן איז ער געבונדען צו דיא שטראָפע אונד ער קאָט קיין רעכט צו פארקלאָגען די סאָסייטע.

7—אללעס וואָס ווערט פארהאנדעלט ביי די קאָמיטע מוז זיין פריוואט, אונד דער יעניגער וועלכער וועט אַרויסגעבען אירגענד וועלכע פערהאנדלונגען צו א פרעמדען זאָל בעשטראָפט ווערין דעם 1־שטען מאָהל מיט 2 ש. 96., דעם 2־טען מאָהל מיט 5 ש. אונד דעם 3־טען מאָהל ווערט ער אויסגעשלאָסען פון די קאָמיטע.

8—א קאנדידאט וועלכער האָט ניט גע־הייראט כדת משה וישראל קאָן ניט ווערין א מעמבער פון די סאָסייטע.

9—די קאָנטריביושען זאָל זיין 2/6 פער מאָנאט.

10—א מעמבער וועלכער צאָהלט ניט זיינע קאָנטריביושענס צווי מאָנאטן נאָך דער רייע, זאָל איהם דער סעקרעטאר שיקען א רעזיסטירטען לעטטער אונד איהם בע־טען אָבצוצאָלען זיינע קאָנטריביושענס. וועו ער צאָהלט ניט פאר זעקס מאָנאטען דאן פערליערט ער אַלע זיינע בענעפיטס. וועו א מעמבער איז ניט אומשטאנדע צו בעצאָהלען זיינע קאָנטריביושאָנס זאָל ער לאָזען ווישען די קאָמיטע דאפאן אונד זיי זאָללען איהם גענען צייט אָבצוצאָלען, אָבער זיי קאָנען איהם אויך ערקלערען אויסער בענעפיט.

11—וועו א מעמבער פאָהרט אוועק מוז ער גענען נאָטיס דעם סעקרעטער דאפאן.

זעקס מאָנאטן צייט ווערט איהם ערלויבט אָבצוצאָהלען זיינע שולדען אוו איז פארלויף פון די צייט איז ער אויסער בענעפיט.

איז פאלל פון קראנקהייט זאָל דער קאונט־רי מעמבער צושטעללען א סערטיפיקייט פון דאָקטאָר אונד ער זאָל זיין פריוילעדזט צו קריגען דעם זעלבען בענעפיט לויט די רולס פון סאָסייטע פאר א היזיגען מעמבער.

12—יעדער פערזאָן וועלכע ויל ווערען א מעמבער צו די סאָסייטע זאָל אייגצאָהלען

7/6 איינטריט געלד. און ער זאָל זיין בע־
רעכטיגט צו בענעפיטס ענדע פון זעקס מאָ־
נאַטען, אויב ער האָט אלע זיינע שולדען אָב־
געצאָהלט.

13—א מעמבער קען זיין אויסן פון די
סאָסייטע פאַר 12 מאָנאַטען. אַריבער 12 מאָ־
נאַטען זאָל ער אריינגענומען ווערען אין דיא
סאָסייטע לויט די רולס פאר קאנדידאַטען
פאר מעמבערשיפ.

14—א מעמבער פון די סאָסייטע וועל־
כער גייט הייראַטען זאָלל קריגען א פרעזענט
פון דיא סאָסייטע אונד עס זאָל קאָסטען
ניט וועניגער ווי דרייסיק שילליגג.

15—די קאָמיטע פון דיא סאָסייטע זאָלל
בעשטעהן פון פופצעהן מעמבערס: טשער־
מאַן, וויס־טשערמאַן, טרעזשורער, סעקרע־
טער, אסיסטענט סעקרעטאר, צווייא טראס־
טיעס, צווייא אודיטאָרס, א דאָקטאָר קיפפער
אונד פינף קאָמיטעטען. די אָפּפיסערס זאָלען
עלעקטעד ווערין יעדע זעקס מאָנאַטען ביי אַ
דזענעראל מיטינג.

16) פפליכטען פון טשערמאן.

דער טשערמאן זאָל פארוואלטען אלע
מיטינגען אויב איהם איז מאנכעס מאָהל אוג־
מעגליך צו אַטטענדען א מיטינג אידער גע־
וויסע אורזאכן דאן מוז ער לאָזען וויסטען
דעם סעקרעטארי דאפאן שריפטליך א האלבע
שטונדע ביפאָר דעם מיטינג זאָנסט ווערט
ער גענפיינט איין שילליגג. ער זאָל קאָנטרא־
לירען אללעס וואָס עס געהערט צו די סאָ־
סייטע אונד סיינען די מינוטס ביי יעדען
דזענעראל מיטינג. ער קאָן רופען א ספעשיל
מיטינג ווען ער גענפינט עס פאר נייטיג. אין
דיא צייט פון אַ מיטינג מוז ער האלטען אין
גוטען אָרדנונג דיא בריידער פון די סאָסייטע.
אויב דער ברודער איז ניט געהאָרזאם האָט
ער דאָס רעכט איהם צו באַשטראָפען. אויב
א ברודער איז ניט געהאָרזאם נאָך דריי
מאָהל רופען צו אָרדער דאן האָט דער טשער־
מאַן דאָס רעכט צו צוצוזעהמען זיין שטימ־
רעכט פאר דיעזען מיטינג. אויב דער ברודער
פאָלגט ניט די שטראָפע דאן האָט ער די
רעכט איהם הייסטען צופערלאָזטען דעם האָלל
פאר דעם מיטינג. אויב דער ברודער איז ניט
געהאָרזאם דאן קאָן איהם דער טשערמאן
איבער געבען צו א ארביטריישאָן. דער
טשערמאן זאָל האָבען א קאסטינג וואויט.

17—פפליכטען פון וויס־טשערמאן.

דער וויס טשערמאן האָט די זעלבע
פפליכטען און רעכטען ווי דער טשערמאן,
ווען דער טשערמאן איז אבוועזנד.

18—פפליכטען פון טרעזשורער.

דער טרעזשורער מוז אטענדען אלע מי־
טינגס אונד זאָל ערהאלטען אלע געלדער
פון סעקרעטאר פון די סאָסייעטי, אונד איהם
געבען א רעסיט דאפיר. ער זאָל דעפאָזיטען
אַלע געלדער, טשעקס אונד אנדערע דאָקו־
מענטען, אלס וואָס ער האָט ערהאלטען מוז
ער דעפאָנירען אין באַנק אין דעם נאָמען
פון די סאָסייטע.

19—די סעקרעטאריס פפליכטען.

דער סעקרעטאר זאָל האלטען ריכטיג
ראפאָרטס פון אַלע מיטינגען. פיהרען די קאָ־
רעספאָנדענץ אונד די ביכער פון די סאָסייע־
טע אין גוטען אָרדנונג. ער זאָלל יעדען מעמ־
בער בעקאַנט מאכען דורך לעטטערס צו יע־
דען מיטינג. ער מוז אטענדען אַללע מיטינגס
אונד אויפפאסטן אז די קאָנטריביושנס
זאָלן זיין בעצאָהלט. אַלע געלד וואָס ער
קריגט פאר די סאָסייטע מוז ער איבערגעבען
צום טרעזשורער נור ער האָט דאָס רעכט צו
האַלטען ביז 1£ פיר קלייג אויסגאבען.

20—פפליכטען פון אסיסטענט סעק־
רעטארי.

דער אסיסטענט סעקרעטאר האָט דיא
זעלבע פפליכטען ווי דער סעקרעטאר. אַלע
אויפגאַבען וואָס דער סעקרעטאר ניט איהם
פאר די סאָסייטע מוז ער טהון. ער טאָר
אָבער ניט סיינען קיינע דאָקומענטן וואָס אנ־
בעלאנגט צו די סאָסייטע.

21—פפליכטען פון די טראסטיעס.

די טראסטיעס זאָלען בייוואהנען יעדען
מיטינג אונד ווען דיא קאָמיטע דיסיידעט צו

געבען יעמאנדען א טשעק איז די ספליכט פון טראסטיע צו סיינען דעם טשעק.

22—אוידיטאָרס ספליכטען.

די אוידיטאָרס זאָלען יעדע זעקס מאָנאַטען פאר דעם עלעקשען, רעווידירען די ביכער אונדז סיינען דעם באַלאַנס שיט אויב עס איז קאָררעקט. זיי האָבן דאָס רעכט צוא פאָדערן די ביכער צו יעדער צייט אונד עס קאָנטראָלירען. אין פאלל אויב א אודיטאָר קומט ניט צו זיין דיוטי וועט מען פאָדערט איהם האָט די קאָמיטע דאָס רעכט איין אנ־דערן אויף זיין שטעלע צו עלעקטען.

23—ספליכטען פון דיא קאָמיטע.

יעדער קאָמיטע־מאן מוז בייוואָהנען פינקטליך דיא מיטינג אונד אויספיהרען אלע ביזנעס וואָס די קאָמיטע בעאויפטראגט. אַ קוואָרום פון די קאָמיטע מוז זיין 7 קאָמיטע לייט אויסער דעם טשערמאן.

אויב א קאָמיטעמאַן פארפעהלט צו אטטענדן דריי קאָמיטע מיטינגס נאָך דער רייהע אָן א ווייטיגע אורזאכע האָט דער טשערמאַן דאָס רעכט איהם צו באשטראָפען ביז 2 ש. אונד דער סעקרעטאַר זאָל איהם שרייבען א לעטטער דאריבער, אונד וועו עו פארפעהלט א 4־טען מיטינג מעג די קאָמיטע ערקלערען זיין פלאַטץ וואַקאַנט אונד א צווייטען דאריין אן אפאָלאָדזי.

די קאָמיטע האָט קיין רעכט צו מאכען נייע אָדער ענדערען רולס, זאנדערען רופען אַ ספעציעלען דזענעראל מיטינג פיר דעם צוועק.

די קאָמיטע זאָל צושטעלען א רעפאָרט צו דזענעראל מיטינג פון די אַרבייט וואָס זיי האָבען אויפגעטאָן. קאָמיטע מיטינגס זאָלען געהאלטען ווערען יעדען מאָנאט.

24—דיא ספליכטען פון דאָקטאָר.

דעם דאָקטאָרס ספליכט איז צו אונטער־זוכען א מעמבער וועו **פאָדערט איהם** אונד אין זאלכע פאללע מוז ער שיקקען א סערטיפיקייט צום סעקרעטאר אונדז אָנשרייבען אויב זיין קראנקהייט איז ניט אונטער־קענד. ער מוז אטטענדען אלע קראנקע מעמבערס וויינגסטענס איין מאָהל א טאָג וועו זיי זיינען געפעהרליך קראנק. וועו דער קראנקער קען גיין זא מוז ער גיין צום דאָקטאָר. וועו דער דאָקטאָר דיינקט אז מאן באדארף עקסטרא דאָקטאָרס הילף אונד גיט א סערטיפיקייט וועט איהם די סאָסייטע ערלויבען צו נעהמען נאָך אַ דאָקטאָר.

52—די אויפהרונג פון מעמבערס.

יעדער מעמבער מוז אטטענדען א קוואָרטערלי מיטינג וועו ניט צאָהלט ער א **שיללינג** פיין סיידען ער שיקט א אפאלאָדזי. אין דער צייט וועו איין ברודער רעדט טאָר דער צווייטער זיך ניט אריינמישען זאנדערן ער מוז בעטען ערלויבנים פון טשערמאן, אונד וועו דער ברודער האָט אבגערעדט דאן קאָן ער רידן וועו ער טהוט ניט וויי די רול לייטעט קאָן ער באשטראָפט ווערען. וועו א מעמבער רעט מיאוסע דבורים, אָדער באליידיגטע ווערטער, אָדער ער גייט אוועק אָהנע ערלויבנים פון טשערמאן ווערט ער געפיינט מיט א שיללינג.

וועו א מעמבער ציהט אריבער אין א נייעם וואָהנונג מוז ער גענעו נאָטיס צום סעקרעטער מיט זיין נייע אדרעס ניט שפעטער וי צוויי וואָכען וועננים צאָהלט ער א **שילינג** פיין.

26—א קוואָרום פאר דזענעראל מיטינג זאָל זיין 25 מעמבערס אויסער דעם טשערמאַן. קיין מעמבער קען ניט עלעקטעד ווערען פאר א אָפפיס סיידען ער **באַלאַנגט שוין צו** די סאָסייטע צייט זעקס מאָנאט.

די אָ תקנות באקענען אונדז מיט ספעציפישע אייגנשאפטן פון יענער צייט און מיט דער טעטיקייט־פּראָגראם פון דער לאנדסמאנשאפט, ווי עס לערנען אונדז די אָ אייניקע פונקטן:

דער פונקט 1 זאגט: „דער נאָמען פון די סאָסייטע זאָל זיין: א) „ראקישקער סיק-בענעפיט סאָסייטע", זא לאנג ווי עס וועט זיין צעהן מעמבערס אין דיא סאָסייטע". דער אָ פונקט לערנט אונדז ווי שטארק איז געווען דער פּאטריאָטיזם און דער צובונד צו ראקישאָק ביי די ראקישקער לאנדסלייט, וואָס האָבן געוואָלט זיך באוואָרענען, אז דער נאָמען „ראקישקער סיק בענעפיט סאָסייטע" זאָל ניט געענדערט ווערן „זא לאנג ווי עס וועט זיין צעהן מעמבערס אין דיא סאָסייטע".

פונקט 2 פאָרמולירט דעם צוועק פון דער סאָסייטי בזה הלשון:

„א) דער צוועק פון די סאָסייטע זאָל זיין צו געבען זאלכע מעמבערס וועלכע וועלען נעטהיג האָבען דאָקטאָר אונד מעדיצין פריי. אלע איבריגע פּאָרדערונגען אונד בעדינגונגען פון דאָקטאָר זאָלען איבערגעגעבען ווערען צוא דיא קאָמיטע. ב) צו געבען די פרוי אונד קינ־דער פון א מעמבער וועלכע וועלין נעטהיג האָבען דאָקטאָר אונד מעדיצינען פאר די סאָסייטעס פּרייז אויף זייערע עקספענסעס".

דער פונקט 3 באגרענעצט דעם עלטער פון די מיטגלידער אין דער לאנדסמאנשאפט, ווי עס פאלגט:

„קאנדידאטען קאָנען נאָר ווערין מעמבערס פון די סאָסייטי ווען זיי זיינען ניט ווייניגער ווי 17 אונד ניט מעהר ווי 45 יאָר האלט".

דאָס וואָס א קאנדידאט האָט ניט געטאָרט זיין עלטער פון 45 יאָר איז געווען גע-וועז פאַרבונדן מיט פינאנציעלע אויסרעכענונגען, כדי ניט טראָגן די לאסט פון מעדיצינישער הילף אויף מיטגלידער מיט אן עלטער פון העכער 45 יאָר, וויל על פי רוב ווערן מענטשן נאָך דעם אָ עלטער אפטער קראנק.

כאראקטעריסטיש און באלערנדיק זיינען די פונקטן 5 און 6.

דער פונקט 5 באציט זיך צו א קאנדידאט, וואָס פירט זיך אויף ניט מאָראליש.

„דער קאנדידאט וואָס ויל ווערין א מעמבער פון דיא סאָסייטע מוז זיין איין אָרדענט־ליכער מאָנן. ווער עס איז קאָנוועקטעד מיט איממאָראליטע דירעקט אָדער אינדירעקט, קען ער ניט אריינגענומען ווערין אין דיא סאָסייטע. וועז דיא קאָמיטע געפינט אוים דאָס א מעמבער האָט אָבער געהאט צו טהון מיט אוממאָראליטי, האָט די אָ קאָמיטע דאָס רעכט איהם צו־ריקצוגעבען זיין געלד וועלכע ער האָט איינגעצאָהלט אונד איהם אויסשליססען אלס מעמבער פון די סאָסייטע".

דער פונקט 6 האָט א נאָענטע שייכות מיטן פונקט 5:

„אין פאלל עס ווערט פאָרגעבראכט פאר די קאָמיטע דאָס אירגענד וועלכער מעמ־בער ווערט בעשולדיגט אין שלעכטע אויפפיהרונג, אָדער די אויפפיהרונג פון א מעמבער זיינען שעדלעך צו דעם וואהל פון דיא סאָסייטע, דאן האָט די קאָמיטע דאָס רעכט וועז דיא בעשולדיגונגען איז אויסגעפונען פאר ריכטיג:

א) „אוועק צו נעהמען פון דעם מעמבער אללע רעכטען, בענעפיטס, ווי דיא קאָמיטע וועט געפינען פאר פאססיג".

ב) „צו רופן דעם מעמבער שריפטלעך צו רעזיגנירען, אונדז אויב ער רעזיגנירט ניט, דאן קאָנן איהם דיא קאָמיטע אויסשליססען פון מעמבערשיפ. דיא קאָמיטע זאָל געבען דעם מעמבער אלע רעכטען זיך צו פארטיידיגען אונד אפעלירען אין פערזאָן אָדער שריפטליך צום דזענעראל מיטינג, אונדז אויב ער וועלט געפינען פאר שולדיג ביי דעם דזענעראל מיטינג, דאן איז ער געבונדען צו דיא שטראָפע אונד ער האָט קיין רעכט צו פארקלאָגען די סאָסייטע".

די אָ ביידע תקנות זיינען געווען אויסן: סעפארירן זיך פון אזוינע דעגענערירטע עלעמענטן און ניט פארשעמען דעם נאָמען פון דער לאנדסמאנשאפט, וועלכע דארף זיין א סאָלידער מיטגליד אין דער משפחה פון די יידישע געזעלשאפטן און אָרגאניזאציעס אין דרום־אפריקע. דאָס וואָרט „איממאָראליטי" קאָן דאָך ווערן אויסגעטייטשט אין א בריטן זין, אָנהייבנדיק פון קרימינעלע חטאים—ווי גנבענען, באשווינדלען, אויך זינד אויפן ערא־טישן געביט: זנות־הייזער, האנדל מיט פרויען וכדומה.

דער פונקט 8 האָט געצילט אָפצוהיטן די ריינקייט פון דער יידישער ראסע:

„א קאנדידאט, וועלכער האָט ניט געהייראט כדת משה וישראל, קאָן ניט ווערין א מעמ־בער פון די סאָסייטע".

צום ענד ווילל איך באטאָנען דעם פונקט 14, וואָס איז געווען אויסן צו פארשטאַרקן די ברידערלעכע התקרבות צווישן די לאנדסלייט:

„א מעמבער פון דיא סאָסייטע, וועלכער גייט הייראטהען זאָלל קריגען א פרעזענט פון דיא סאָסייטע און עס זאָל קאָסטען ניט וועניגער ווי דרייסיג שילליגג".

די אויבן געבראכטע און אויך א סך אנדערע פונקטן אין דער קאָנסטיטוציע זיי־נען געווען אין אייגקלאנג מיט יענער צייט, ווען דער יידישער ישוב אין דרום אפריקע איז נאָך געווען יונג, שטעלנדיק זיינע ערשטע טריט.

מעדיצינישע הילף

די עיקרדיקע אויפגאבע פון דער לאנדסמאנשאפט איז, דעמאָלט, געווען געבן מע־דיצינישע הילף קראנקע לאנדסלייט. אין די פראָטאָקאָל-ביכער פיגורירט נאָנץ היבש די טע־טיקייט אויפן מעדיצינישן געביט.

די ניי-אָנגעקומענע אימיגראנטן זיינען דורכגעגאנגען ניט ווייניק קראנקשאפטן — אין אנבליק פון די נייע קלימאטישע באדינגונגען, און אויך מחמת דעם וואָס זיי האָבן גע־ווינט אין שמאָלע „רומקעס" און זיך געווואלט איבער ווענן און אומווענן, בעת זיי האָבן געטראָגן שוועכע פעק סחורה צו די בורישע קונים, וועלכע האָבן געווויינט אויך אין נאָר פארוואָרפענע מקומות, צווישן בערג און אין טאָלן, און אין ווילדערנישן.

נעמענדיק אין באטראכט, אז די אימיגראנטן זיינען געווען די ערשטע צייט אָן משפחות, האָבן זיי געגעסן אין בילינג רעסטאראנען, ווו דאָס עסן איז ניט געווען פריש, אָדער זיי האָבן אויף גיך אויפגעקאָכט א ביסל געקעכץ און זיך געשפייזט מיט ניט קיין נאר־האפטע מאָלצייטן.

אין די קאפעריטעס און אין אנדערע ארבעט־פלעצער זיינען געווען אויסערסט שווע־רע ארבעט-באדינגונגען וואָס האָבן פיזיש אָפגעשוואכט די אימיגראנטן.

איז, דעריבער, גאנץ פארשטענדלעך, אז די סאָסייטי האָט, צוערשט, געזאָרגט וועגן מעדיצינישער הילף פאר די לאנדסלייט. די א וויכטיקע אויפגאבע איז געווען אין פאָדער-גרונט פון זייער טעטיקייט.

די סאָסייטי האָט צו דער אָ מעדיצינישער ארבעט צוגעצויגן געניטע מעדיצינער, ווי: ד"ר גראף, ד"ר באלקין, ד"ר ליקנייצקי, ד"ר האָל, ד"ר וויינברען, ד"ר באראדאווסקי, ד"ר עלסאָן, ד"ר שאפּיראָ, ד"ר מאקס יפה, ד"ר רעזניק, ד"ר א. פלאקס, פרוי ד"ר מ. מענ-דעלעוו.

עס איז ביי דער סאָסייטי געווען א שטענדיקע קאָמיסיע, וועלכע האָט געהייסן: „קראנקען-קאָממיטע". איר אויפגאבע איז געווען צו נאָכפאָלגן דעם געזונט-צושטאנד פון חולה און זי איז געווען אין שטענדיקער פארבינדונג מיט די דאָקטוירים און אפּטייקן.

אין אייניקע ראיאָנען זיינען געווען אפּטייקן, וואָס האָבן, לויטן אָפּמאך מיט דער סאָסייטי, געליפערט פאר די חולאים רפואות. עס פיגורירן אין אייניקע פּראָטאָקאָלן די נע-מען פון קעמיסט קאהן, קעמיסט שערוועל, קעמיסט סמיט.

עס פלעגן פאָרקומען ניט ווייניק קאָנפליקטן צווישן די דאָקטוירים מיט די פּא-ציענטן און אויך צווישן די קעמיסטן אין פרט פון באַדינען און באַזאָרגן מיט געהעריקע מעדיקאמענטן די קראנקע לאנדסלייט.

אין אזוינע פאלן איז די אויסגעקליבענע „קראנקען-קאָממיטע" געשטאַנען אויף דער וואַך און אכטונג געגעבן, אז דער חולה זאָל זיין געוויסנהאפט באהאנדלט הן פון דאָקטער און הן פון אפּטייקער. די אלע סכסוכים פלעגט די „קראנקען-קאָמיטע" פאָרברענגען פאר דעם קאָמיטעט או עס פלעגן שווערערע קאָנפליקטן אויך באַהאַנדלט ווערן אויף די גענע-ראל-מיטינגען פון דער לאנדסמאנשאפט.

דער חולה, וואָס איז געלעגן על פּי רוב עלנט און איינזאם אין זיין „רומקע", פלעגט ווערן אויפגעפּאסט פון לאנדסלייט, וועדליק דער באשטימונג פון קאָמיטעט. אויך פלעגט מען צייטנווייז דינגען ספּעציעלע וועכטער.

אין שייכות מיט דעם איז כדאי צו אילוסטרירן מיט די אָ פּראָטאָקאָל-אויסצוגן:

„וועף א מעמבער ווערט ח"ו קראנק ענד ער איז אלליין אים רום, זאָלל מען דינגען אַ וועכטער פאר א גאנצען טאָג ענד אללעס וואָס דער ד"ר וועט אָרדענען זאָלל ווערין געגעבען דעם מעמבער. דאָס הייסט ד"ר, מעדיצין ענד פלעגס — אין פאהלל וועף עס וועללען ניט קענען אטענדען דעם קראנקען מיט אייגענע מעמבערס פון סאָסייטע";

„א קראנקען קאָממיטע מ. נאָדעל האָט אָפּגעגעבן זיין ראפּאָרט פאר דיא קאָמיטטע: אַז ער האָט „געדונגען ביי א ברודער יפּפה פאר 1 נאכט פון 8/3. ער האָט געדונגען אַ וועכטער ביי ברודער פרעסס פאר 3 נעכט -/10 א נאכט. ענד 1 נאכט איז מ"ר פרעסס אטענ-דעם געוואָרען בייאייניגע קאָמיטע-לייט".

די ערנסטע באציונג צו די קראנקע לאנדסלייט קאָן נאָך ווערן באקרעפטיקט מיט דעם וואָס אויף יעדער זיצונג ווערט קודם כל באריכטעט וועגן געזונט-צושטאנד פון די קראנקע ברידער, און אויב זיי זיינען אלע געזונד איז דאן ראפּאָרטירט געוואָרן אין דעם נוסח:

„סיק קאָמיטע רעפּאָרטעד דאָס אללע ברידער זיינען ב"ה געזונד".

די יעניקע חולאים, וואָס האָבן זיך גענייטיקט אין א שפּיטאָל, האָט די לאנדס-מאנשאפט זיך פארבונדן מיט די לייטונגען פון די קראנקנהייזער און זיי באזאָרגט מיט

בעטן, באזוכנדיק אפט די קראנקע און ארויסווייזנדיק א ברודערלעכע אינטערעסירטקייט מיט דער לאגע פון יעדן חולה.

די „סאָסייטי" איז געווען אויך אין קאָנטאַקט מיט דער „לייזים סאָסייטע", וועלכע האָט באַזאָרגט די יידישע קראנקע אין די שפּיטאָלן מיט כשר עסן, און זיך אויך באשטיי-ערט לטובת דעם אָ צוועק. עד היום איז די ראקישקער לאנדסמאנשאפט א מיטגליד פון כשרער קיך ביים שפּיטאָל און צאָלט א יערלעכע באשטייערונג דעם „דזענעראל האָספּיטאָל".

די ליי-קאָסע

נאָך דעם ווען די סאָסייטי האָט נאָרמירט איר טעטיקייט אין שטח פון מעדיצי-נישער הילף, איז אריינגעטראָגן געוואָרן א פּאָרלייג צו גרינדן א ליי-קאָסע פאר די איינעגע לאנדסלייט. דאָס איז געווען א נייטוענדיקייט אין יענער צייט. די אימיגראנטן אין א פרעמדן לאנד האָבן ניט שטענדיק געהאט ארבעט און דער פארדינסט איז אמאָל געווען ניט גענוגנדיק אויף צו האָבן חיונה און צו שיקן א פּאָר פונט דער משפּחה אין דער היים. עס זיינען דאָך אויך געווען א סך פאלן, ווען לאנדסלייט האָבן זיך געגייטיקט אין א קליינעם קאפּיטאל כדי עפענען א קרעמל, אינקויפן סחורה צום „טאָכן" אדער אראָפּברענגען קרובים מעבר לים.

דער פּארלייג צו גרינדן א ליי-קאסע איז אריינגעטראָגן געוואָרן דעם 18טן מיי, 1913, און עס זיינען אבער דורכגענאנגען א פּאָר יאָר, איידער די ליי-קאסע איז רעאליזירט געוואָרן.

ערשט דעם 4-טן אַפּריל, 1915, איז באשלאָסן געוואָרן צו עפענען א „לאָאן אקאנט". דער אָ באשלוס איז אָנגענומען געוואָרן לויט די פאָלגנדיקע פונקטן:

„א) דער נאָמען פון גמילות חסד איז באשטימט געוואָרען, או עס זאָל זיך רופען „דער ראקישקער שיק בענעפּט, לאאן אקאנט";

2) דער פּאָנד זאָל ביישטייען פון 75 פונט, וועלכעס זאָל געבראכט ווערין פון שיק בענעפיט פאר דעם צווועק פון א גמילות חסד אונד מיט דער האָפענונג פאר אנאנדער 25 פונט צוא מאכען ביים עפענונג, דאָס מיינט אויף א גרונד קאפּיטאל פון 100 פונט;

3) דער צוועק אונד אָביעקט איהרער אויסצולייען אָרעמע ברידער, וועלכע נייטיגן זיך אין הילפע צוא מאכען א לעבען אונד ניט העכער ווי א 10 פונט אייבע דיא קאָממיטע וועט עס געפינען פאר נייטיג, אונד אייבע זיא קען עס. יעדער אפליקאנט מוז איין צאָהלען 2/6 פארען אפליקיישען, ווי פיעל דיאָ זוממאָ זאָל ניט זיין אונדז צווייא שעקיורעטעס זאָל עס שיינען, וועלכע דיא קאָממיטע אנערקענט זיי פאָר גוט;

4) דיא סעקיורעטעס מעגען זיין מעמבערס, ווי א אויך פרעמדע ניט קיין מעמבערס, אייבע מעמבערס מוזען זייא אין פאללען בענעפיט אונדז בעצאלט אָף טו צייט, אונדז א פרעמדן דארף מען זעהן אים צוא בעוואוירגען צוא ווערען א מעמבער. דיא פינאנסיעל קאָממיטע קענען קיינע סיעקיורעטיס שיינען;

5) א פינאנס קאָממיטע זאָל עלעקטעד ווערען פון דיא באָדי, בעשטעהן פון פינף פערזאָנען אויסער סרעזורער אונדז סעקרעטאר, וועלכע זיינען פראנטוואָרטליך אראויס-צוגעבען לאָאנס אונדז אינוועסטיגייטע דיא שעקיורעטעס אונד מוזען אטטענדען מיטינגען, סיידען אזויא שטעלען צוא א שריפטלעכן עקסקיוז צום סעקרעטאר, 3 פינאנסיעל מעמבערס מאכען א קוואָרעם.

דיא אפליקיישענס וועלען זיך געפינען ביים סעקרעטאר פאר א אפליקיישען. דער

אַפּליקאַנט פּילט עס אויס אונד רעטערנעט עס צוריק צום סעקרעטאַרי. דער סעקרעטאַר בעשטימט דעם מיטטינג פאַר דיא פינאַנס קאָמיטע, אונד מאָרגען נאָך דעם מיטטינג, קען דער אַפּליקאַנט קומען פאָרען דעסיזען.

8) דער טרעזירער מוז בייאוואהנען יעדען מיטטינג אונדז אָפּגעבן א רעפּאָרט לויט זיין ער איז אינטייטעלט פאַר א רעשיט.

8) דער טרעזירער מוז בייאוואהנען יעדען מיטטינג אונד אָפּגעבן א רעפּאָרט לויט רעשיט בוק. אויבע די צאָהלונגען זיינען רעגולאַר.

9) דער גמילות חסד זאָל האָבען א בעזונדער בענקונג־אַקאַונט, וויא אויך א סעפּ־רעט שיט אויף בוקס. דאָס אללעס איז רעקאָמענדירט צוא דיא באָדי אונד קעריעד ענימוסלי. מיוסלי.

אויף דער אָ זיצונג איז אויסגעקליבן געוואָרן א „פינאַנסיעלע קאָממיטע" פון די פאָלגענדיקע פּערזאָנען: חיים דוד יאָפפע, מאָרים גאָרדאָן, ח. סניעג, משה לעווין און זאק־שטיין.

לכבוד דער עפענונג פון דער ליי-קאסע איז פאַררופן געוואָרן דעם 11טן אפּריל א פייערלעכע פאַרזאַמלונג, אויף וועלכער עס זיינען בייגעווען „ברידער אונד פריינדע". ביי סערווירטע טישן האָבן זיך אלע באַזעצט און דער פאָרזיצער ווי אויך דער סעקרעטאַר האָבן אויפגעקלערט אין „קורצע ספּיטצן" וועגן דער באַדייטונג און צוועק פון דער גרינדונג פון גמילות־חסד, וואָס זיינען אויפגענומען געוואָרן מיט אפּלאָדיסמענטן.

דערנאָך איז אַאוקציאַנירט געוואָרן א בעכער וואָס האָט געקאָסט £1.10, און איז אָפּגעקויפט געוואָרן דורך י. סניעג ע"ה פאַר £7.10, וואָס איז, אין זיין גאַנץ לעבן, געווען ביי אים א טייערער אָנדענק פון דער גרינדונג פון דער ליי-קאסע פון דער סאָסייטי.

אָרגאַניזיר-אַרבעט און אַקטיוויטעטן

מיט א גיכן טעמפּ איז געגאַנגען די אָרגאַניזיר-ארבעט פון דער ראקישקער לאַנדס-מאַנשאַפט. עס זיינען גענוי אָפּגעהיט געוואָרן אלע תקנות. רעגולער זיינען פאָרגעקומען יעדע וואָך מיטינגען פון קאָמיטעט און אָפט זיינען פאַררופן געוואָרן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונגען. יעדע האַלב יאָר זיינען פאָרגעקומען וואַלן און ערשט אין דער שפּעטערדיקער צייט האָט מען די קאַדענץ פון קאָמיטעט פאַרלענגערט.

עס זיינען, בפרטיותדיק, אויסגעאַרבעט געוואָרן די אלע התחייבותן פון א מיטגליד, פון פאָרזיצער פון די קאָמיטעט-מיטגלידער און פונעם דאָרקיפּפּער'ס דיוטי.

צוליב דער כאַראַקטעריסטישער ראָל וואָס א דאָרקיפּפּער האָט געהאַט, און אויך צוליב דער אייגנאַרטיקער צערעמאָניע ביים אָננעמען א נייעם מיטגליד, ציטיר איך זייערע פליכטן, לויט ווי עס פאָלגט אין פּראָטאָקאָל פון 22טן סעפּטעמבער, 1919:

„דאָרקיפּפּער דיוטי !

איז צו בלייבען אין האָלל ביים טיער אונדז אריינלאָזען יעדען מעמבער, ווען דער מיטטינג איז אָפּען פער אונטערהאַנדלונגען, אונד איהם אָפּהאַלטען ביים טהיער, מיט דער אָבזיכט עס פאָרצולייגען צום טשערמאַן. די אַנקונפט פון מעמבער אונד נאָמען, וויא דער טשערמאַן וויל אַטענדען פיר זיינעם עמפּפאַנג! דער מעמבער ערשיינט אין מיטען האָל אונדז

בעגריסט דיא אָנוועזנדע, וויא עך געפינט עס פאר גינשטינג, אונד נעהמט רוהיג זיין פלאַטץ. דער דאָקיפפער מוז אונטהאלטען דעם רעגיסטער בוק אונד אריינשרייבען דיא מעמבערס אָדער זייא לאָזען אריינשרייבען זיערע נעמען".

דער עמפפאנג פון א נייעם מעמבער !

וועך דער טשערמאן איז געמעלדעט פון זיין ערשיינען, איז די ספליכט פון אלע אנוועזנדע איז האָלל אויפצושטעהו אונד עמפפאנגען איהם מיט א ענטהוזיאזם, מיט 3 מאָהל קלאפפען מיט דיא הענדס, דערנאָך זאָל דער טשערמאן, אָדער דער שעקרעטאָרי איהם אין-בערריכטן זיין רול בוק, אונד איהם אדרעשירען מיט דיא וירדע אונד פאלגען פון סאָסייטי, וויא אויך זיינע ספליכטען אלס מעמבער אונד דא ספליכטען צוא זיינע מיט ברידער, וועל-כעס זאָל זיך ענדיגען מיט א קלאַפפען מיט דיא הענד".

לויט די פראָטאָקאָלן זעהן מיר בכלל, אז עס האָט געהערשט א דיסציפלין און אלע באשלוסן האָט מען אויסגעפילט. יעדער איינער איז געווען אויפגעפאָדערט אויסצופילן זיי-נע פליכטן. עס איז שטארק רעאגירט געווארן אויב א קאָמיטעט-מיטגליד אָדער א מיטגליד פון דער סאָסייטי האָט ניט אויסגעפילט זיינע התחייבותן.

חוץ לזה האָט די לאנדסמאנשאפט ארויסגעווויזן א סך אקטיוויטעטן אויף דער-נעענטערן צו זיך אירע מיטגלידער. ביי פארשיידענע געלעגנהייטן איז עס געטאָן געווארן.

די סאָסייטי האָט געשיקט פרעזענטן: צו א חתונה פון א לאנדסמאן אָדער צו א חתונה פון זיינס א קינד; צו א בר-מצוה; ביים געבורט פון א קינד אָדער צו א ברית. עס זיינען געגעבן געווארן מתנות פאר יענע מיטגלידער, וואָס האָבן ארויסגעווויזן אקטיווקייט ביים אינאָרדענען באלן און פארשיידענע אונטערנעמונגען צום גונסטן פון דער סאָסייטי.

הן אין די פריידן און ליידן פון א לאנדסמאן האָט זיך די סאָסייטי באטייליקט.

וועך א לאנדסמאן איז געשטאָרבן, האָט זי דעלעגירט אירע פאָרשטייער צו דער לוויה און מיטגעטרויערט מיט דער משפחה. אין פאל וועך דער נפטר איז געווען אן עלטער, האָט די סאָסייטי געשטעלט נאָך אים א מצבה און די פאָטאָגראפיע פון דער מצבה אָפּגעשיקט צו זיין פאמיליע. מען האָט אויך פארעפנטלעכט א נעקראָלאָג אין דער פרעסע. געווען פאלן וועך מען האָט נאָך אן עלטען פארשטאָרבענעם לאנדסמאן אָפּגעהיט יאָרצייט. מען האָט זיך אויך אינטערעסירט מיט דער לאגע פון דער פארימומטער פאמיליע סיי זי איז געווען אין דרום אפריקע און סיי זי איז געווען מעבר לים, העלפנדיק איר פינאנציעל און מאָראליש.

עס איז אויך געזאָרגט געווארן וועגן דער נאטוראליזאציע פון די לאנדסלייט, און געשטיצט דעם יעניקן, וועלכער האָט זיך משתדל געווען צו באקומען בירגערשאפט, לויטן פאָרלייג פון ש. רובין, ווי עס פאלגט:

„הי ש. רובין האָט פראָפאָזד אז די סאָסייטע זאָל אסיסטעך פינאנסיעל די יעניקע וואָס ווילען אָנגעבען פאר נאטוראליזיישאָן. דער פאָרזיצער וועט אינסטרוקטעוד צו אונ-טערהאנדלען מיט די סאָסייטעס סאָליסיטאָר וועגן די פראגע ווי אזוי עס דורכצופירען זיכערער און ביליגער".

אזוינע אקטיוויטעטן האָבן פארשטארקט די פארבינדונג צווישן די לאנדסלייט און דער אָנפירונג, אין וועלכע, זיי האָבן געזען ברידערלעבע פאראינטערעסירונג און געטרייי-שאפט.

אויך אין פארשיידענע צייטן איז אָרגאניזירט געוואָרן א הילף-אקציע לטובת ראקי-שאָק און דער אומגעגנט. מען האָט אויך געהאָלפן אראָפּברענגען אן ארעמען לאנדסמאן קיין דרום-אפריקע, אָדער א משפּחה פון א לאנדסמאַן, וועלכער האָט אליין ניט געהאט אויף הוצאות הדרך.

נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה איז די לאגע פון די יידן אין ליטע געווען זייער א טרויעריקע. די צוריקגעקערטע פון דער עוואקואציע האָבן ניט געהאט קיין שום מיטלען ווי זיך איינאָרדענען. אויך די יעניקע, וואָס האָבן זיך געפונען אונטער דער דייטשישער אָקו-פּאציע, זיינען געוואָרן שטארק פאראָרעמט.

הגם יעדער לאנדסמאן האָט געהאָלפן זיינע נאָענטע משפּחה-מיטגלידער און קרובים, אָבער עס זיינען דאָך געווען א סך אזוינע, וואָס האָבן קיין קרובים און פריינד אין דרום-אפריקע ניט געהאט. אויך האָבן זיך גענייטיקט אין שטיצע אינסטיטוציעס.

אויף א מיטינג פון 14-טן מערץ, 1920, איז באשלאָסן געוואָרן צו שיקן 100 פונט פאר ראקישקער נצרכים. דאָס געלט איז איבערגעשיקט געוואָרן אויפן אַדרעס פון ראקישקער רב, ר' בצלאל ז"ל. עס איז אויך ארויסגעשיקט געוואָרן 15 פונט פאר די אָרעמע יידן אין אַבעל.

חיים חיט פון ראקישאָק האָט—א. נ. פון הרב ר' בצלאל — אריינגעשיקט א דין וחשבון פון די באקומענע 100 פונט, אָנווייזנדיק, אז עס איז פונאנדערגעטיילט געוואָרן אויף א פאָלגענדיקן יושרדיקן אופן: „1 טייל פאר די יתומים פון תלמוד תורה; 1 טייל אויף קויפן האָלץ פאר אָרעמע לייט און איין טייל איז אויסגעגעבן געוואָרן צו פאַרריכטן דעם מרחץ און מקוה אין ראקישאָק".

אין א שטעטעלע לוקניק, האָט אויסגעבראָכן א שרפה, האָט ראקישקער לאנדסמאנ-שאפט אריינגעשיקט איר באשטייערונג לטובת די נשרפים.

די ראקישקער „סאָסייטי" איז אקעגנגעקומען אלע ווענדונגען נאָך הילף דאָ אין דרום אפריקע. זי איז געווען אין קאָנטאקט מיט אלע איבעריקע לאנדסמאנשאפטן און זיך אויך באשטייערט, ווען נאָר א סאָסייטי האָט זיך געווענדט צו איר.

עס זיינען פּראָטאָקאָלירט געוואָרן א סך באשטייערונגען לטובת פארשיידענע קאמ-פּיינס אין דרום אפריקע, ווי: לטובת דעם „וואָר וויקטים-פאָנד" און פאר דער אקציע צו ברענגען 250 יידישע יתומים (נאָכן ערשטן וועלט-קריג).

די שיינע מצוות פון צדקה און הילף פון דער היים האָט ראקישקער לאנדסמאנשאַפט איבערגענומען שוין פון די ערשטע טעג פון איר גרינדונג. לדוגמא קאָן דינען דאָס פאָלגענדיקע:

„עס איז געגעבן געוואָרן א דאָניישן פאר דער היברו אָרטהאָדאָקסישער בית המדרש און די מיטגלידער פון ערשטן קאָמיטעט — ש. שווארטצבערג און ש. שער — זיינען בייגעווען ביים לייגן דעם גרונטשטיין פון בית המדרש". אויך האָט מען באגינסטיקט צו פרידנשטעלנדיק א לעטער פון חסידישן מנין, וואָס האָט זיך געווענדט נאָך הילף אויף צו קויפען אן אייגענעם מנין, נאָך דערביי האָט די סאָסייטע געמאכט א באוואָרעניש, אז זי האָט „דאָס רעכט צוא האַלטען מיטינגס אין מיניען ווען מען וועט דארפען אויסער דיאָ צייט ווען מען דאווענט אָדער זיי האָבען אליין א מיטטינג".

* * *

אין די פראטאקאל־ביכער פיגורירן 2 פינפיאריקע געלט-ראפארטן פון דער סאסיי־טי: פון 1־טן יאנואר 1936 ביז 31־טן דעצעמבער 1940 און פון 1־טן יאנואר 1941 ביזן 31־טן דעצעמבער 1945. כ'געפין פאר נייטיק פארעפנטלעכן לשם אריענטאציע דעם א „פינף יאריקן רעפארט פון דער סאסייטי פון 1־טן יאנואר 1936 ביז 31־טן דעצעמבער 1940", הגם אין אים קומען ניט אריין די געלט-סכומים, אם די **ראקישקער סאסייטי** האט פארטיילט לטובת פארשיידענע הילפס־פאנדן און קאמפיינס:

הכנסה

מעמבערשיפ — — — — — —	597	6	6
ליי אפצאל — — — — — —	118	7	6
איינטריט־אפצאל — — —	13	13	0
באל־איינקונפט — — —	59	14	6
	£789	1	6

הוצאה

דאקטוירים און קעמיסטס	305	5	11
רענט דזשואיש גילד — —	28	17	6
פ.א. באקס — — — — —	6	5	0
פאסט און רעוועניו סטעמפס	26	10	4
באארד אוו דעפיוטיס	25	4	0
נדבות און פרעזענטס	25	6	0
ביינק קאסטס — — — —	3	8	0
דרוק זאכן און אדווערטייזינג — —	11	0	6
סעקרעטארי — — — —	146	9	6
הכנסה מער פון הוצאה —	210	14	9
	£789	1	6

הלואה רעכנונג

באלאנס צום 1טן יאנואר, 1936 — — — — —	780	9	6
ארויסגענעבן 108 הלואות	4755	0	0
	£5535	9	6

צוריקגעצאלט — — — —	4587	8	3
בילאנס צום 31טן דעצעמבער 1940 — — — — —	948	1	3
	£5535	9	6

באלאנס שיט

צום 31-טן דעצעמבער 1940

קעש אין סטענדערד בענק	162	13	8
הלואות רעכענונג — —	948	1	3
אייזערנער סייף — — —	10	10	0
פארויסגעצאלט פארן פ.א. באקס — —	1	5	0
	£1122	9	11

די ראקישקער הילף־ געזעלשאפט — —	60	0	0
דאקטוירים און קעמיסטס	19	19	2
ספעציעלער פאנד — —	38	15	6
קאפיטאל געווען צום 1-טן יאנואר, 1936 —	793	0	6
צוגעקומען הכנסה —	210	14	9
	£1122	9	11

געזאמלטער קאפיטאל: 9 10 £1042

א. איידלמאן,
סעקרעטאר

געזעלשאפטלעכע און קולטור-טעטיקייט

אין פלוג קאן מען צושרייבן די אלע געלט-זאמלונגען פאר אינסטיטוציעס און לטו-בת פארשיידענע פאנדן צו דער קאנטע פון געזעלשאפטלעכער טעטיקייט. אויב די ראקישקער סאסייטי וואלט ניט געהאט קיין פארשטענדניש און חוש צו געזעלשאפטלעכער ארבעט, וואלט זי ניט אנטוויקלט אזא אינטענסיווע טעטיקייט און ווער וויסט אויב זי וואלט עקסעס-טירט א קימא-לן פון 40 יאר. אן אן אידיי און אן געזעלשאפטלעכע מעשים וואלט זי לאנג פונאנדערגעפאלן געוואָרן אדער זי וואלט געווען אן ארגאניזאציע אן שום פארב און קא-ליר, אן א גייסטיקער אייגנארטיקייט.

מיר זעען אז די ראקישקער לאנדסמאנשאפט האט זיך וואַרעם אפגערופן אויף אלע רופן פון די היגע צענטראלע ארגאניזאציעס און געזעלשאפטן. וועו די ציוניסטישע פעדע-ראציע האט זיך געווענדט, צום ביישפיל, — צו איר, נאך פארן ערשטן וועלט-קריג, צו פארקויפן שקלים, און אויך טאן אנדערע התחייבותן, האט זי עס געטאן בחפץ לב.

מיר מערקן אפ אין די פראטאקאלן דעם איינטייל פון דער ראקישקער סאסייטי אין אלע אקציעס וואס דער „באארד אוו דעפיוטים" האט ארגאניזירט אין די אינטערעסן פון יידישן ישוב פון דרום-אפריקע און אין די ענינים פון כלל ישראל.

בעת דער „באארד אוו דעפיוטים", געמיינזאם מיט דער ד.א. ציוניסטישער פעדעראציע, האבן פאררופן דעם 12טן דעצעמבער, 1917, א קאנפערענץ, וווּ ס'איז באהאנדלט געוואָרן דער פלאן פון דער בריטישער מלוכה וועגן פאלעסטינע, איז אויך די ראקישקער סאסייטי גע-וועו פארטראטן אויף דער א קאנפערענץ.

זי האט זיך אויך באטייליקט אין דער פראטעסט-אקציע קעגן די פאגראמען אויף יידן אין אוקראינע און אויך האט זי דעם 13-טן יולי, 1919, צוזאמען מיט אלע לאנדס-מאנשאפטן, אויפגעפאדערט דעם „באארד אוו דעפיוטים" צו אננעמען שריט קעגן די גוואלד-טאטן אויף די יידן אין פוילן. א פארשטייער פון דער ראקישקער „סאסייטי" האט זיך בא-טיליקט אויף אן אויפנאם ביים געגנראל קמאטס, וואס איז פארגעקומען דעם 19-טן אק-טאבער, 1919, וועו ער האט צ.א. דערקלערט, אז „פאלעסטינע וועט באלאנגען צו די יידן".

אבער א שטארקערער דראנג צו געזעלשאפטלעכער טעטיקייט ווערט אפגעמערקט נאכן ערשטן וועלט-קריג, באזונדער דעמאלט, וועו קיין דרום אפריקע איז אנגעקומען א נייער אי-מיגראנטן-עלעמענט, וואס איז שוין געקומען צו בויען אין דרום אפריקע פאר א זיך א חיים, ניט טראכטנדיק וועגן צוריקקער.

די ניי-אנגעקומענע אימיגראנטן האבן שוין איבערגעלאזט דעם קריג און די רעווא-לוציע. אויך א סך פון זיי זיינען געווען עדי ראיה פון פאגראמען און פון באגאנגענע רשעותן לגבי יידן אין דער אלטער היים.

דאס דעפארטירן די יידן פון די היימען דורך דער צארישער מאכט בשעת דער ערשטער וועלט-מלחמה און די דעמאלטיקע צוואנג-ארבעט ביי די דייטשן האבן, אן צוויפל, געענ-דערט די פסיכאלאגיע פון די יידן, וועלכע האבן אנדערש באגריפן דאס לעבן ווי ביזן ערשטן וועלט-קריג, וועו זיי האבן ניט געמאנט פון אן אנדער ארט לעבן, חוץ דעם שטעטלשן לעבנשטייגער.

עס האט יעדן טאג זיך געשטארקט דער שטראם אימיגראנטן קיין דרום אפריקע. יעדע שיף האט געבראכט נייע טראנספארטן אימיגראנטן. אפט האט די פאסט געבראכט דער סאסייטי בריוו-בקשות פון פערזאנען, וואס האבן געבעטן מען זאל זיי שיקן פאפירן און הוצאות הדרך.

די ניי-אָנגעקומענע אימיגראַנטן האָבן ארויסגעבראכט אן אַנדער גייסט, דעם גייסט פון נאָך דער מלחמה און פון דער רעוואָלוציע. זיי האָבן שוין זייער באגאוש ניט געפירט אין אַ זאַק, אָדער אין א געפלאָכטענער קארזינע, ווי די ערשטע אימיגראַנטן־פּיאָנירן, נאָר מען איז שוין געקומען מאָדערנער געקליידט און מיט א טשעמאדאן אין האַנט.

ער, דער ניי-אָנגעקומענער אימיגראַנט, האָט שוין געהאט אן אנונג פון א פּארטיי, פון געזעלשאפטלעכער טעטיקייט.

מיר מערקן טאַקע אָפּ ווי אין א קורצער צייט ווערן אין יאָהאַנעסבורג געגרינדעט: דער ליטעראַרישער פּאראיין, דער ארבעטער קלוב, די ציוניסטיש-סאָציאליסטישע פּארטיי. מען פלאנצט איבער אויפן אפריקאנער באָדן די קולטור-געזעלשאפטלעכקייט פון דער אלטער היים.

די ראקישקער נייע אימיגראַנטן זיינען, כמעט, אלע געווארן מיטגלידער פון דער רא-קישקער סאָסייטי און האָבן געזען איר מאָדערניזירן. אין דער ערשטער ריי האָבן זיי בא-קעמפט די „רולם און רעגולייישאָנס" פון דער סאָסייטי, וואָס זיינען געווען אנטי דעמאָקרא-טיש און אלטפרענקיש.

אויף די מיטינגען און צוזאמענקומס פון דער סאָסייטי אנטוויקלען זיך דיסקוסיעס איבער די „רולס און רעגולייישאָנס" און עס שווימען ארויף נייע פּאָרלייגן און פּראָיעקטן פון ארבעט.

עס ווערט אויך אויסגעוויילט א נייע אָנפירונג פון דער „סאָסייטי", אין וועלכער עס ווערן אויסגעקליבן פּאָרשטייער פון דעם נייעם אימיגראַנטן-שטראָם: ז. גאפאנאָוויץ, מ. מוסקאט, ישראל מייקל, א. נח, ש. רובין, ח. רובין, ברידער שער, און אנדערע. עס ווערט אָנגענומען פּאר א סאָסייטי-דאָקטער דר. מאקס יפה, וועלכער איז א פּראָגרעסיוו-געזעלשאפט-לעכער מענטש.

די סאָסייטי־דעלעגאַטן אין באָארד אָוו דעפּיוטיס—יעקב סניעג, שלמה רובין און שפּע־טער אהרון נח—זענען אויך צו באווירקן, אז די טעטיקייט פון „באָארד" זאָל זיך פּארצווייגן און זיין אין איינקלאַנג מיט די אינטערעסן פון די פּאָלק-שיכטן פון ד.א. יידישן ישוב. זיי ריידן יידיש און מיט דעם דעמאָנסטרירן זיי זייער ליבשאפט צום פּאָלק-לשון, נעגירנדיק די אסימילאטאָרישע טענדענצן אין דער יידישער געזעלשאפט.

אין די פּראָטאָקאָלן לייענען מיר באריכטן פון די באָארד־דעלעגאַטן. א נח—נחומאָ־וויץ אונטערשטרייכט, אז דער „באָארד" דארף אויסברייטערן זיין ארבעט און בעט אַ דער־לייבניש פון דער לאנדסמאנשאפט, אַז ער זאָל פּארלייגן דעם „באָארד" א נייעם טעטיקייט פּלאַן.

אין קאָמיטעט פון דער לאנדסמאנשאפט זיינען געווען פּארטרָאטן אויך אזוינע לאנדס-לייט, וואָס האָבן נעגירט יעטוועדע נאוואטאָרישע מאסנאָם, אויסטייטשנדיק, אַז עס איז פּאָליטישע טעטיקייט. חנא קאָהען, דער פּאָרזיצער און איינער פון די פּארדינסטפולע טוערס פון דער לאנדסמאנשאפט, וואָס איז געווען פון ערשטן דור אימיגראַנטן וועלכע זיינען געווען טראדיציאנעל-רעליגיעז דערצויגן, האָט זיך קעגנגעשטעלט אלע די אָ נייע שטרעמונגען. זיין שטעלונג איז געווען: „קיינע פּאָליטיקס נאָט דיסקאסט ווערן". אָבער דאָך מערקן מיר אָפּ אין די פּראָטאָקאָלן פון די שפּעטערדיקע יאָרן, אז א. נח—נחומאָוויץ ווערט באפולמעכ־טיקט צו פּארטיידיקן אין „באָארד" די אנשויונגען פון פּראָגרעסיוון פּליגל.

פון די „פּראָטאָקאָלן" מערקן מיר אָפּ דעם איינטיל פון דער ראקישקער לאנדסמאנ־שאפט אין אלע אָקציעס און מאסנאמען וואָס דער „באָארד אָוו דעפּיוטים" האָט ארגאניזירט לטובת דער ד.א. ישוב און יידישע ישובים אין דער וועלט.

אין דער צייט פון 2-טן וועלט-קריג איז די סאָסייטי געווען שטארק אקטיוו אין אלע קאמפיינס.

פֿאַרשטייער פון דער סאָסייטי האָבן זיך באטייליקט אויף דער קאָנפערענץ, וועלכע האָט אָנגענומען א באשלוס צו שיקן מעדיציניש הילף פאר רוסלאנד, צו העלפן די יידן אין איראָפּע וועו דער קריג וועט זיך ענדיקן, און אויך די אלע יידישע זעלנער וואָס וועלן זיך צוריקקערן קיין דרום-ארפיקע. עס איז אויך געווען א באשלוס ניט צו נעמען קיין מיטגליד-אָפּצאָל און קאָנטריבוציעס ביי די ראקישקער לאנדסלייט-זעלנער.

אקטיוו איז געווען די לאדסמאנשאפט אין יידישן מלחמה-אפיל, אין קויבישאוו-אפיל און אין פּרט פון שיקן מעדיציניש הילף פאר רוסלאנד און קליידונג פאר רוסישע יידן. דערביי האָט זי ניט פארנאכלעסיקט די נאָרמאלע לאנדסמאנשאפט - טעטיקייט, ווי העלפן קראנקע און טיילן הלוואות פאר נייטבאדערפטיקע לאנדסלייט.

זי איז אויך געשטאַנען אויף דער וואַך פון לאָקאלע אינטערעסן. עס האָט זיך אויך אין דרום-אפריקע פארשפרייט דער אנטיסעמיטיש-נאצישטישער סם און עס זיינען געווען היטלעריסטישע אגענטן, וואָס האָבן פארשפרייט א שרעקלעכע שנאה צו די יידן. מיר געפּינען אין די פּראָטאָקאָלן אז ה' אָווידאָוו האָט געהאלטן א רעפעראט וועגן דער וויכטיקייט צו היטן די שוהלן דורך יידן, כדי פארגרינגערן דער פאָליציי, וועלכע האָט געהאט דעמאלט אנדערע אויפגאבן אין יענער צייט.

ראקישקער יידן אין דרום אפריקע האָבן זיך אנגאזשירט אין דער דאָזיקער ארבעט און עס זיינען געווען אויך אזוינע, וואָס האָבן פארלאָזן דרום אפריקע און אריינגעטראָטן אין די רייען פון דער ארמיי כדי צו קעמפן קעגן די דייטשן, וואָס האָבן אומגעבראכט מיליאָנען יידן. ווי א בישפיל קאָן דינען די מסירת-נפשדיקע האנדלונג פון דעם איצטיקן פאָרזיצער פון דער לאנדסמאנשאפט, ירחמיאל ארנאָנס—אַרש, וואָס האָט פארלאָזן זיין פרוי און קינדער און פרייוויליק אוועק אייגנטיל נעמען אין דעם קריג קעגן די היטלעריסטישע רוצחים און קאניבאלן.

די געזעלשאפטלעכע טעטיקייט פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט אין צייט פון קריג איז געווען אן אויסערסט איבערגעגעבענע און א שטארק אקטיוויט. כדי אקענקומען פאר-שיידענע אפּילעס און וועגדונגען נאָך הילף איז, אין 1940, ביי דער סאָסייטי געשאפן געוואָרן א ספּעציעלער מלחמה-פאָנד.

שלמה רובין האָט דעם 8-טן אָקטאָבער,1940, פאָרגעלייגט „אז היות די סאָסייטי איז מחויב ענטפערן אין בייטראגן צו אלע אפּילעס פון רוסלאָנד, פון די פּליטים אין ארץ ישראל, פון „אָרט-אָזע" און העלפן בכלל די אלע נייטליידנדיקע, דאַרף מען דעריבער שאפן א ספּעציעלן מלחמה-פאָנד".

דער פאָרשלאג פון שלמה רובין איז באשטעטיקט געוואָרן און עס איז אין שייכות מיטן מלחמה-פאָנד פארנאָטירט דאָס פאָלגענדע:

„1) די סאָסייטע גיט צום מלחמה-פאָנד 50 פונט;

2) יעדער מעמבער וועלט אויפגעפאָדערט בייצוטראָגן וויפיל ער קען;

3) א ספּעציעלע סובקאָמיטע וועלט געשאפן איינצואַרדענען ספּעציעלע אפּפערס לטובת דעם פאָנד.

4) דער ראקישקער הילף-פאראיין וועלט אויפגעפאָדערט בייצוטראָגן צום מלחמה-פאָנד פון זיינע גלעטר, וועלכע קענען איצט ניט אויסגענוצט וועלן.

אין דער „סובקאָמיטע" זיינען אויסגעקליבן געוואָרן: ש. רובין, י. מייקל, מ. מוסקאט, ש. שפּירא און מ. ווייטץ.

כדי צו טאָן געזעלשאפטלעכע ארבעט, איז געווען נייטיק צו אראנזשירן רעפע-ראטן און פירן א געהעריקע אויפקלערונג צווישן די מיטגלידער.

מיר מערקן אָפּ, אז עס זיינען פאַרגעקומען רעפעראטן פאר די סאָסייטי־מיטגלידער פון אָווידאָוו, ש. באָיאַרסקי, פרל. ראבקין, מ. שור, מ. נאטים און פון אנדערע.

א געוויסער באריכט פון פרוי ראבקינס לעקציע איז דאָ אינעם פּראָטאָקאָל פון 10-טן מיי, 1942, רעפערירנדיק וועגן „אָרט-אָזע":

„אָרט-אָזע" באמיט זיך איבערצושיכטן די יידישע מאסן פון לופט מענטשן צו קאָנ-סטרוקטיווע ארבייטער. „אָרט-אָזע" ארבייט ניט נאָר אין דער צורואינירטער יוראָפּ וואו די אידן האָבן אָנגעוואָרן זייער פריערדיגע מקורים פון חיונה און זיינען געצוואונגען זיך צו נעמען צו וועלכע ניט איז פּראקטישער ארבעט, נאָר אפילו דאָ אין דער גליקלעכער לאנד האָט „אָרט-אָזע" פיל צו טאָן. עס שטעלט זיך די פראגע וואָס זאָלן אונזערע קינדער טאָן ווען זיי ענדיגען סקול? יעדער פארשטייט איצט אז מען מוז זיך נעמען צו א טרייד וועלכע האָט א צוקונפט. אונזער יוגענד וויים גאנץ גוט אז מען מוז פארגעסען וועגען שאָפּקיפּעריי און הגם מען מוז האָבן דאָקטוירים און לויערס וואָס זיינען מאנכעם מאָל נוצליך, קענען דאָך אָבער ניט אלע זיך נעמען צו די דערמאָנטע פּראָפעסיעס. עס זיינען אויך דאָ אנדערע סבות. דער אנטיסעמיטיזם איז פארשפרייט מעהר צווישען די קריסטלעכע שאָפּקיפערס ווי צווישען קריסטלעכע ארבייטער, דערצו זיינען ארבייטער פּראָטעקטעד ביי די רעגירונגען און טרייד-יוניאָנס און זיי זיינען זיכערער מיט זייער עקסיסטענץ ווי שאָפּקיפערס. עס איז אָבער דאָ פארשיידענע טריידס און מען מוז געפינען דעם פּאסענדען טרייד פאר יעדן יונגען מענטשן. אין אַמעריקע מאכט מען געוויסע פּרואווס אויף יעדן יונגען מענשן אום אויסצוגעפינען צו וועלכן טרייד ער איז פאסיג. דאָ מוזען מיר זיך נור דורכשמועסן און בעטראכטען וואָס אים ראטן. דאן איז די פראגע וואו לערנט מען א טרייד! יוניווערסיטי איז ניט צוטריטלעך פאר אלעמען און אויך די טרייד סקולס קאָסט אויך געלד. דער „אָרט אָזע" האָפּט מיט אנווייזונ-גען, מיט ספּעציעלע וואָרקשאָפּס, דאן מוז מען געפינען א פּלאַטץ וואו צו ארבייטען און אין דעם העלפט אויך דעם „אָרט־אָזע". בכלל איז א קוואליפיצירטער ארבייטער נוצלעך ניט נאָר אין פרידענסצייט, נאָר אויך אין קריגס צייט. רוסלאנד איז שטארק ניט נאָר מיט איר שטארקער ארמיי נאָר אויך מיט אירע הויך קוואליפיצירטע ארבייטער אין די פאַבריקן".

די אָ רעפעראטן זיינען געווען גלייכצייטיק א וויכטיקער קולטורעלער בייטראג פאר די סאָסייטי־מיטגלידער, הגם ס'איז ניט אָפּצומערקן, אז זיי האָבן זיך פּערמאנענט געפירט.

אָבער לויט די פּראָטאָקאָלן איז צו זען, אז עס זיינען פאַרגעקומען פארשיידענע פאר-וויילונגען, יאָר-אָוונטן, פיקניקס, וואָס די סאָסייטי האָט איינגעאָרדענט. די אָ אלע אימפּרע-זעס האָבן געהאט א קינסטלעריש־ארטיסטישע פּראָגראם מיטן איינטייל פון דעם ארטיסט און רעזשיסער שלמה רובין און פון זיין פרוי, געניע רובין — א שווישפּילערין מיט א פילאַריקן סטאזש, פון ישראל מייקל — א פאלק־זינגער, און פון ח. כץ און אנדערע. גאנץ אָפּט פלעגט א. נח—נחומאָוויץ פאַרלייענען זיינע אייגענע שאפונגען, מיינסטן, זכרונות פון דער אלטער היים.

לדוגמא וועלן מיר איבערגעבן אן אָפּשאַצונג פון א יערלעכן פארענשטאלטונג, וואָס איז געשריבן געוואָרן פון „א ראקישקער" און איז געווען פארעפנטלעכט אין דער „אַפריקא-נער אידישע צייטונג":

„איינמאָל א יאָר קומען זיך צונויף די ראקשיקער לאנדסלייט אין יאָהאנעסבורג כדי מ'זאָל ניט אָפּגעפרעמדט ווערן איינער פון אנדערן, זיך א ביסל דורכשמועסן און האָבן גרוסן פון איבערגעבליבענע נאָכן גרויסן חורבן.

יעדעס מאָל ווערט דורכגעפירט אן אָוונט, ניט נאָר ביי שיין געדעקטע טישן, נאָר אויך מיט א צוגעגרייטער פּראָגראם פון אידישע פּאָלקס לידער, מוזיק, רעציטאציעס און הומאָר.

אזא אָוונט איז אויך פאָרגעקומען פאָריקע וואָך.

א שטארקן אינדרוק האָט אויפן עולם געמאכט פרוי רובינס רעציטירן פון סענא-לאָוויטשעס פּאָעמע „דאָרטן" און גאָטליבס „ליטע". איר אינטערפּרעטאציע פון די רירנדע שאפונגען האָט אַרויסגערופן טרערן ביים עולם.

נאָך איינער וועלכער טראָגט ביי מיט זיין שיינעם זינגען איז פריינט מייקל, פון וועמענס זינגען אלע אָנווועזנדע האָבן א נחת רוח וועז נאָר ער טרעט אַרויס. רעוו. ש. חייטאָוויטש האָט אויך מהנה געווען דעם עולם מיט זיין שיינעם און הארציקן זינגען א אידיש פאָלקס ליד.

זייער געלונגען איז געווען די אויספירונג פון ש"ע איינאקטער „עולם הבא" מיט דער באגלייטונג פון באקאנטן אקטיאָר ש. רובין, פרוי רובין, ה. מילער און ה' א. סיטאָוויץ, וועלכער איז ס'ערשטע מאָל אויפגעטראָטן אויף דער בינע.

עם פארדינט א יישר כוח דער פאָרזיצער פון דער סאָסייטע ה. אראָנס און פרוי פאר זייער איבערגעבענער אַרבעט, ווי אויך דער קאָמיטעט און די פרויען, וועלכע האָבן מיטגע-האָלפן אין דערפאָלג פון אָוונט".

ווי מיר זענען האָט די פּראָגראם אנטהאלטן נאָר יידישע נומערן, און דער יידישער שפּראך. אזוי זיינען געווען פאָרגעקומען אלע פארווילונגען אין יידיש און עד היום האָבן די ראקישקער יידן ניט פארראטן די יידישע שפּראך און די נאציאָנאלע קולטור, אויך דעם נאציאָנאלן יידישן לעבנשטייגער.

אויף אלע פארזאמלונגען ווערט געהעדט נאָר יידיש. זייער א פּאָרשטייער איז עד היום פארטרעטן אין דער שול-פארוואלטונג פון דער יידישער פאָלקשול: פריער—מ. וויטץ, און דערנאָך—שלמה רובין.

וועז ס'איז פאָרגעקומען אין דרום אפריקע די פאָלקס-ציילונג, האָט ברודער ש. רובין אויף א זיצונג פון קאָמיטעט, וואָס איז פאָרגעקומען דעם 1-טן מיי, 1941, אויפגעקלערט אז מען דאַרף אויפקלערן די יידן, זיי זאָלן אָנגעבן יידיש אלס זייער שפּראך. עס איז בזה הלשון פּראָטאָקאָלירט: „נאָך א ערקלערונג פון ב. ש. רובין ווערט אויסגעדריקט די האָפענונג אז יעדער איד וועט דערפילן זייער חוב און ניט פארלייקענען זיין אידישע אָפּשטאמונג. עס איז אונטערשטיצט געוואָרן די הוצאה פון פארשפּרייטן דאָס פלוגבלאט וועגן דעם".

די אלע אויבן דערמאָנטע ראיות און אויך דער פאקט, וואָס ירחמיאל אראָנס, דער איצטיקער פאָרזיצער פון דער לאנדסמאנשאפט, האָט זיך געוועגדט צו דער פעדעראציע פון די לאנדסמאנשאפטן, אז זי זאָל שרייבן בריוו אין יידיש, באשטעטיקן די פאָלקסטימלעכ-קייט פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט און זייער צוגוגד צו דער יידישער שפּראך און צו דער יידישער געזעלשאפטלעבער ארבעט.

* * *

א פּאָר יאָר פּאַרן קריג איז געגרינדעט געוואָרן די ראקישקער הילף-געזעלשאפט, וועלכע האָט, אויסשליסלעך, געזען העלפן לאנדסלייט אין דער אלטער היים. זי האָט אינטענסיוו געפירט איר הילף-ארבעט נאָכן קריג. אָבער וועגן דער אָ געזעלשאפט קאָן דאָך די ראקישקער לאנדסמאנשאפט זאָגן: „עצם מעצמי ובשר מבשרי". די זעלביקע טוערס אין דער לאנדסמאנשאפט זיינען דאָך געווען אויך אקטיוו טוערס אין דער הילף-געזעלשאפט.

וועגן דער טעטיקייט פון דער „ראקישקער הילף-געזעלשאפט" איז דאָ די וויטערדיקע אָפּהאנדלונג. זי האָט זיך דערנאָך אָנגענומען אין דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט.

עס האָט זיך זינט דער פאראייניקונג אָנגעהייבן א נייע פרוכטבארע טעטיקייט-פאזע אונטער דעם פאָרזיץ פון ירחמיאל אראָנס—אַרש. ש. רובין אין זיין בריכט באטאָנט: „אז צייט ער איז אין סאָסייטע איז די ארבעט ניט אָנגענאנגען אזוי אינטענסיוו וויי איצט".

די אלטע היים איז דאן געלעגן אין חורבות. די ערד האָט פארדעקט די הרוגים, אָבער די יידן אין דער וועלט און אויך ראקישקער בתוכם האָבן אויף זייער פאָן אָנגעשריבן: „ניט פארגעסן און ניט פארגעבן!" זיי האָבן ניט פארגעסן די מיליאָנען יידישע קדושים און ניט פארגעבן די מערדער און גלייכצייטיק האָבן זיי פארוועגדעט זייער ענערגיע צו העלפן די לעבנגעבליבענע פון היטלעריסטישן גיהנם. א שטארקן איינדרוק האָט געהאט דער אָנקום קיין דרום-אפריקע פון גיסע לעווין, וועלכע האָט דערציילט די שרעקלעכקייט פון דער יידישער מארטיראלאָגיע אונטער די נאצישע הענקער און אירע אייגענע איבערלעבונגען אין היטלעריסטישן גיהנום. וואָרעם און רירנד האָבן איר די לאנדסלייט באגעגנט אויף א ספּעציעלן קבלת פּנים, וואָס איז איינגעאָרדענט געוואָרן פאר איר.

צוליב די שפּעטער-אנטשטאָנענע שוועריקייטן צו ליפערן הילף די יידן אין רוסלאנד האָט זיך דערנאָך די ארבעט קאָנצענטרירט נאָר אין דער ריכטונג צו העלפן די פּליטים פון ראקישאָק און אומגעגנט, וואָס האָבן אימיגרירט אין ישראל. עס ווערן פאר זיי געשיקט געלט-סומעס און שפּייז-פּאָקעטן. די סאָסייטי באשטייערט זיך לטובת די ליובאוויטשער חסידים, וואָסן ווילן בויען הייזער אין ישראל, פאר דער ישראלדיקער פעדעראציע פון די ליטווישע יידן, פארן מגן דוד אדום און פאר אנדערע צוועקן.

עס שאָפט זיך אויך א פּערזענלעכער קאָנטאָקט מיט די לאנדסלייט דורך דעם וואָס ראקישקער יידן, פאָרנדיק אויף א באזוך קיין ישראל, זעען זיי, קודם כל, זיך טרעפן מיט ראקישקער. עס קומען ראקישקער תושבים פון ישראל קיין דרום-אפריקע און עס ווערן פאר יעדן פון זיי איינגעאָרדנט פייערלעכע אויפנאמעס.

עס איז קיין ישראל געפאָרן דער פאָרזיצער פון דער סאָסייטי ירחמיאל אראָנס—אַרש, און צוריקקומענדיק האָט ער געבראכט א לעבעדיקן גרוס פון די לאַנדסלייט.

אויף א פייערלעכן קבלת-פּנים, וואָס די סאָסייטי האָט לכבוד אים איינגעאָרדענט דעם 10-טן אויגוסט פ.י., האָט ער אינפאָרמירט וועגן דעם לעבן אין ישראל. ער האָט צ.א. געזאָגט דאָס נאָכקומענדיקע: „אז מען קומט אין ישראל קען מען דאן פארשטיין פארוואָס דער ענגלענדער נאָכן אָפּזיין צענדליקער יאָרן אין אפריקע, זאָגט ער אלץ „א היים", ווען ער דארף דערמאָנען ענגלאנד. איצט נאָכן אָפּזיין א קלוינע וויילע אין ישראל קען ער פארשטיין וואָס היסט אזיינס דער נאָמען „היים". נאָר זייענדיק דאָרטן קען מען עס פילן".

ירחמיאל אראָנס-אַרש האָט אויך באריכטעט וועגן „אז ער האָט געזען אלעמען, צו וועמען ער האָט נאָר געהאט אדרעסן, און האָט אויסגעפונען, אז די לאנדסלייט האָבן זיך ניט ערגער איינגעאָרדנט ווי אלע יידן אין ישראל. דאָס לעבן אין ישראל, האָט ער אונטערגעשטראָכן, איז אפילו שווער, אָבער דערטרעגלעך. אין אלגע-

מיין האָט אויף אים ישראל געמאכט א גוטן איינדרוק ניט קוקנדיק אויף אלע הינטערשטע-ליקייטן, און זיין מיינונג איז, אז וויפיל מען טוט פאר ישראל איז ווייניק און ס'איז זיין מיינונג אז די סאָסייטי דארף זיך קאָנצענטרירן אויף העלפן ישראל".

אין די פראַטאָקאָלן איז פארנאָטירט, אז עס זיינען געמאכט געוואָרן פייערלעכע באגעגנישן פאר אלע לאנדסלייט, וואָס זיינען געקומען מיט א ווייזט קיין דרום-אפריקע.

א הארציקן קבלת פנים איז איינגעארדענט געוואָרן פארן לאנדסמאן בראדאָווסקי, וואָס איז געקומען אויף א ווייזט קיין דרום-אפריקע. ער, קאָפּל בראדאָווסקי, איז א כעמיקער און האָט זייער א סך אויפגעטאָן אויף דעם כעמישן געביט פארן ווייל פון דער קבוצה „גבעת ברענער".

דר. מיכלע אַרעלאָוויץ

אן אימפּאזאנטע אויפנאם איז געמאכט געוואָרן פאר ד"ר מיכלע אַבעלאָוויץ און א שיינעם אָפּשייד-אָוונט איז איינגעאָרדענט געוואָרן פאר פרוי שנייערמאן (ליבקע רוך).

די גרויזאמע יידישע פאלקס-טראגעדיע ווערט דורך די ראקישקער יידן ניט פארגעסן און יעדן יאָר ווערט איינגעאָרדנט א טרויער-טאָג אין בית המדש דחסידים. עס ווערט געמאכט אן אזכרה נאָך די אלע גרויזאם-אומגעקומענע יידן פון ראקישאק און אומגעגנט און די יידן פון אייראָפּע.

מיר פארעפנטלעכן דעם פאלגענדיקן הספד פון א. נח—נחומאָוויץ, וואָס איז דורך אים געמאכט געוואָרן אויף דער גרויסער טרויער-פאַרזאַמלונג, וועלכע איז איינגעאָרדנט געוואָרן דורך דעם ראקישקער לאנדסלייט-פאַרבאַנד—אין בעריא שוהל, יאהאנעסבורג—אין אָנדענק פון די קדושים פון ראקישאק, פון די שכנישע שטעטלעך און פון די מיליאָנען געפאלענע יידישע קרבנות אין אייראָפּע:

„יאָר איין, יאָר אויס, פאַר דורות, וואָס וועלן נאָך קומען, וועלן מיר יידן זיך צוזאַמענקומען מספּיד זיין, ווייניען און באקלאָגן דעם חורבן פון 1941-1945 און וועלן ניט פארגעסן די קדושים, די מארטירער, וועלכע זיינען אומגעקומען על קדוש השם וועל קדוש העם.

די היסטאָריע פון יידישן פאָלק איז אלע מאָל מיט בלוט געשריבן געוואָרן, אָבער די עפאָכע איז די בלוטיקסטע, די פינצטערסטע.

זעקס מיליאָן יידן זיינען אומגעקומען—א דריטל פון גאנצן יידישן פאָלק.

עס איז נאָך ניט געבאָרן געוואָרן דער מקונן, וועלכער זאָל אָנשרייבן די קינות, די וועלטער, וואָס זאָלן קאָנען אויסדריקן דאָס וואָס יעדער פון אונדז פילט, אויסווייניען די טראגעדיע פון דעם חורבן. די וועלטער וקול נהי ארימה זיינען צו דעם איצטיקן דריטן חורבן ניט געגונגדיק.

נייע ווערטער וועלן דארפן געשאפן ווערן, וואָס זאָלן אויסדריקן די גרויסטאטן, אכזריות, וואָס אונדזערע קדושים זיינען דורכגעגאַנגען. דער אלטער לעקסיקאן האָט נאָך ניט געוווסט פון די אלע ענויים, ווי גאזן, עלעקטרישע שטראָמען, טויט-פאבריקן.

רייך איז די יידישע היסטאָריע אין נסים, פאַלק-נסים און נסים מיט יחידים. קיינע נסים האָט ניט פארצייכנט אָט דער איצטיקער חורבן. פינצטערע וואָלקנס האָבן פארדעקט די הימלען, די קולות פון די 6 מיליאָן יידן, תינוקות של בית רבן האָבן ניט דערגרייכט צום כסא הכבוד.

יידישע קינדערלעך זיינען געלעגן אין די פינצטערע קעלערס באהאלטן און האָבן געהייבן די הענטלעך, בעטנדיק ביי גאָט, די זון זאָל ניט שיינען, בכדי מען זאָל זיי ניט דערזען.

7 גריבער איז אונדז געבליבן פון אונדזערע היימען. דער גורל האָט געוואָלט, אז מיט אזא טויט זאָלן אומקומען די ראַקישקער יידן און די יידן פון אונדזערע שכנישע שטעטלעך. אלץ וואָס מיר האָבן געבויט אין משך פון דורות, האָבן איינגעשלונגען 7 גריבער.

עדי-ראיה דערציילן: גלייך ווי די נאצים זיינען אריין אין ראַקישאָק, האָט מען אלע יידן צוזאמענגעטריבן אין איין אָרט, יעדן טאָג פלעגט מען נעמען יידן צו דער ארבעט, צוריק פלעגן זיי ניט קומען.

אין דעם טאָג פון דער שחיטה האָט מען אָנגעזאָגט אלע יידן צו זיין גרייט. מען האָט אלעמען יונג און אלט צוזאמענגעטריבן ארום די 7 גריבער און ארומגעשטעלט קוילנווארפער. די יידן האָבן שוין פארשטאַנען אז דאָס איז זייער סוף. די קולות פון פרויען, קינדער האָבן זיך געהערט פאר מיילן ווייט, ווייט.

צווישן דער עדה יידן איז אויך געווען דער רב פון שטאָט, הרב ר' זעליג אָרעלאָוויץ. געבעטן האָט ער ביי די רוצחים, מען זאָל אים לאָזן ריידן אייניקע ווערטער צו די יידן.

דער רב האָט, אין אזוינע אומשטאנדן, ניט געקאָנט רופן צו קיין אויפשטאנד. עס איז אויך געווען איבעריק צו בעטן רחמים ביי די רוצחים.

דער רב האָט דערזען, אז דער גזר-דין איז א געחתמעטער, האָט ער אויסגעשריען: „גזירה היא מן השמים, קבלוה! זייט מקדש השם באהבה! מיר זיינען ניט די ערשטע און ניט די לעצטע!"

נאָך די א ווערטער זיינען אלע שטיל געווארן. מען האָט שוין ניט געווייגט און געווען גרייט צו שטאַרבן רואיק על קדוש השם.

צוליב די א רייד איז דער ערשטער דערשאָסן געווארן דער רב.

אונטער א האָגל פון קוילן האָט מען אלעמען געטריבן אין די גריבער. גלילקלעך איז געווען דער יעניקער ייד, וואָס די קויל האָט אים גלייך געטויט, ניט געדאַרפט לעבעדיקער-הייט פארשאָטן צו ווערן.

מיר, לאנדסלייט, וואָס זיינען געבליבן יתומים, האָבן באשלאָסן אָנשרייבן א יזכור-בוך, כדי צו פאראייביקן אונדזערע קדושים פון דריטן חורבן. דאָס וועט זיין א קינה, קינת ראקישאָק, און ווען מען וועט לייענען די קינות וועלן אומקום פון גאַנצן יידנטום אין אייראָפּע, וועלן מיר גלייכצייטיק אויך לייענען וועלן אומקום פון אונדזערע שטעטלעך.

דאָס יזכור-בוך פון ראקישאָק דארף זיך געפינען אין אונדזער יעדן הויז און איבער-גיין בירושה פון דור צו דור.

מיר דארפן תמיד געדענקען און טיף אין זיך אייניקריצן די ווערטער פונעם מקונן פון

איכה, וואָס האָט אויסגעשריען: עיני עולָלה לנפשי מכל בנות עיר. מיר דאַרפן תמיד פילן די טראגעדיע אזוי גרוים פונקט ווי היינט וואָלט דאָס פאַסירט.

די אָ גריבער טאָרן קיין מאָל ניט פארגעסן ווערן. אייביק דארפן מיר, יידן, געדענקען אונדזערע מארטירער, אונדזערע קדושים.

מיר דארפן שטענדיק פון דור צו דור פארשעלטן די מערדערס פון אונדזער פאָלק; אן אייביקע קלָלה אויף זיי, וואָס האָבן אומגעבראכט א דריטל פון יידישן פאָלק!

עיני נגרה ולא תדמה — מיין אויג גיסט און ווייל זיך ניט שטילן. עס ווויינט אונדזער נשמה איבערן גרויזאמען אומקום פון מיליאָנען יידן און פון מיין היימשטעטל, ראקישאָק".

* * *

הספּדים ווערן געמאכט אויף אלע טרויער־טעג פון דער סאָסייטי אין אָנדענק די יידישע מארטירער און קרבנות פון די נאצישע מחבלים.

אָבער די סאָסייטי האָט געוואָלט אויף אייביק זאָל בלייבן א מאָנומענט נאָך די אלע טראגיש-אומגעקומענע לאנדסלייט. דעריבער האָט זי באשלאָסן ארויסצוגעבן א יזכור-בוך, וואָס זאָל זיין געהיילִיקט ראקישאָק און דער אומגעגנט, און עס זאָל זיין אויך אן אָפּטייל געווידמעט דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט צו איר 40 יאָריקן קיום.

דער באשלוס צו ארויסגעבן א יזכור-בוך איז אָנגענומען געוואָרן אויף א זיצונג דעם 16-טן יוני 1949. אין דער דאָזיקער זיצונג האָבן זיך באטיילִיקט: א. לעווין, ט. אָר־לין, י. מילער, מ. מוסקאט, ש. רובין, ח. רובין, ב. רוך, פרוי רוך, פרוי שרה קלאָס, א. ארעלאָוויץ, א. נח־נחומאָוויץ. פאָרזיצער איז געווען ירחמיאל אראָנס־אָרש.

עס איז אלזייטיק באהאנדלט געוואָרן די פראגע און עס איז אויסגעקליבן געוואָרן א קאָמיסיע פון 5 פערזאָן: ירחמיאל אראָנס־אָרש; א. ארעלאָוויץ; א. נח־נחומאָוויץ; ש. רובין; ב. רוך. די קאָמיסיע האָט געדארפט דערווייסן זיך אלע אינצעלהייטן, וועלכער פארמאָט, באשטימען א רעדאקטער און דערווייסן זיך דעם פּרייז פון דרוקן.

אויף דער אלגעמיינער פארזאמלונג פון 21-טן אויגוסט, 1949, איז די פראגע פון יזכור-בוך ווייטער באהאנדלט געוואָרן. ירחמיאל אראָנס־אָרש האָט באריכטעט וועגן דעם באשלוס פון קאָמיטעט ארויסצוגעבן א יזכור-בוך און געבעטן ביי דער אלגעמיינער פארזאמלונג עס אקצעפטירן. ער האָט אויך אונטערגעשטראָכן, אז „די ארבעט האָט זיך שוין אָנגעפאָנגן מיט בריוו אין דער יידישער און יידיש-ענגלישער פּרעסע און עס זיינען אוועקגעשיקט געוואָרן בריוו מעבר לים נאָך מאטעריאלן וויי אויך צו היגע יחידים".

עס איז פּראָטאָקאָלירט:

„נאָך זיין באריכט איז דער פאָרזיצער הארציק באגריסט געוואָרן פון אלע אָנוועזנדע מיטן קלאַפּן פון די הענט".

אויף אייניקע קאָמיטעט-זיצונגען איז די פראגע פון יזכור-בוך ווידער באטראכט געוואָרן. ש. רובין האָט באריכטעט, „אז פון די פּראָטאָקאָל-ביכער קאָן מען ארויסנעמען מאטעריאל פאר אן אינטערעסאנטער און היסטארישער ארבעט";

עס זיינען פונאנדערגעשיקט געוואָרן ביכלעך צו באקומען אזכרות פארן בוך; ס'איז ארומגערעדט געוואָרן וועגן אנגאזשירן א רעדאקטער און וועגן שאפן א פאָנד ארויסצוגעבן דאָס בוך.

מער באריכותדיק איז די פראגע פון יזכור-בוך באהאנדלט געוואָרן אויף א ספעציע-

לער זיצונג פון עקזעקוטיוו מיט דער קאָאָפּטאַציע פון י. גינזבורג און י. מייקל, וואָס איז פאָרגעקומען ביי יצחק גינזבורג אין הויז.

עס איז דורך שלמה רובין און ירחמיאל אראָנס אינפאָרמירט געוואָרן וועגן דעם, אז ס'איז געקומען צו א פאשטענדיקונג, אז מ. באקאלטשוק - פעלין איז דער רעדאקטער פון בוך און מען דארף גלייך צוטרעטן צו דער וויכטיקער און ערנסטער אַרבעט, וויל „דאָס בוך דארף זיין א מאָנומענטאַלע ווערק, וואָס זאָל דינען פאר א היסטאָרישן דאָקומענט, א קוואַל פון מאטעריאלן לעולם ועד".

אלע אנוועזנדע האָבן אקצעפטירט אלע באשלוסן אין שייכות מיטן יזכור-בוך.

אין צוזאמענהאנג מיטן יזכור-בוך זיינען פארעפנטלעכט געוואָרן אין דער „אפריקאנער יידישער צייטונג" אייניקע רופן און מעלדונגען.

לשם געשיכטלעכע דאָקומענטן ווערן די אָ מעלדונגען פארעפנטלעכט:

I

„ראקישקער לאַנדסלייט אין יאָהאַנעסבורג גיבן אַרויס אַ „ספר הזכרון".

אינגיכן ווערט 40 יאָר ווי ס'איז געגרינדעט געוואָרן די ראקישקער סאָסייטי אין יאָהאַנעסבורג, וועלכע האָט אויפגעהאלטן, אין פארלויף פון 40 יאָר, ענגע פארבינדונגען מיט אלע לאַנדסלייט דאָ און מעבר לים. די סאָסייטי האָט אויך אויפגעהאלטן א גמילות חסד און א קראנקן-קאַסע ווי אויך א הילף-געזעלשאפט פאר ראקישקער לאַנדסלייט, וועלכע האָט געטאָן זייער גוטע ארבעט דורך געבן דירעקטע הילף צו לאַנדסלייט מעבר לים אין דער צייט פון פאר און נאָך דעם קריג, און וועלכע פירט נאָך היינט אָן מיט די אלע ארבעט.

דער קאָמיטעט האָט באשלאָסן ארויסצוגעבן א בוך וועגן ראקישאָק אין וועלכער ס'וועט זיך אָפּשפיגלען דאָס אלגעמיינע יידישע לעבן אין ראקישאָק און וועט אויך אנטהאלטן פארשיידענע בילדער פון ראקישאָק. געוויסע מאטעריאלן וועלן צוגעזאמלט און צוגעגרייט פארן בוך. ס'איז דער וואונש פון קאָמיטעט, אז דאָס בוך זאָל זיין ניט נאָר אן אָנדענקונג (א ספר זכרון) צו די אלע קדושים וועלכע זיינען אומגעקומען אין ראקישאָק דורך די נאצישע היינקערס, נאָר דאָס בוך זאָל אויך זיין פון א געווינסן ליטעראַרישן ווערט און פון היסטאָרישער באדייטונג.

דער קאָמיטעט האָט אויך אויסגעארבעט א געווינסן פלאַן ווי צו דעקן די קאָסטן פון אַרויסגעבן דעם בוך — א פלאַן אין וועלכן אלע לאַנדסלייט וועלן האָבן א געלעגנהייט אנטייל צונעמען און וועט ניט זיין קיין גרויסע באלאַסטונג. אינגיכן וועלן מיטגלידער פון דעם קאָמיטעט באזוכן אלע לאַנדסלייט אין צוזאמענהאַנג מיט דער פראָגראם. דער קאָמיטעט האָפּט, אז אלע לאַנדסלייט וועלן זיך סימפּאטיש אָפּרופן און אָנטייל נעמען אין דער וויכטיקער ארבעט אין שטיצן און מיטהעלפן דעם קאָמיטעט אין אַרויסגעבן דעם בוך.

ביי דער געלעגנהייט בעט דער קאָמיטעט אלע לאַנדסלייט וועלכע האָבן געווינסע וויכטיקע מאטעריאלן, ווי אָפּיציעלע דאָקומענטן, פאָטירן פון פארשיידענע מוסדות אין ראקישאָק, קהילות, פאָלקסבענק א.א.וו., ביאָגראפיעס פון היסטאָרישן ווערט, זיך צו פארבינדן מיטן סעקרעטאר פון דער סאָסייטי פ.ק. 3302, יאָהאנעסבורג.

II

„לאַנדסמאַנשאַפט פון ראַקישאַק און אומגעגנט

פּ.ק. 3302 יאָהאַנעסבורג

חשובער לאַנדסמאן,

אונדזער לאַנדסמאנשאפט ווערט אין דער נאָענטער צוקונפט 40 יאָר אַלט. דאָ איז איבעריק צו באשרייבן וואָס פאר א ראָלע די לאַנדסמאנשאפט האָט געשפּילט אין דעם לעבן פון די ערשטע אריבערגעקומענע עמיגראַנטן קיין דרום-אַפריקע — דאָס וואָלט פארנעמען צופיל פּלאַץ. אָבער וועז מיר גיבן א בליק אויף דער טעטיקייט פון אונדזער לאַנדסמאנשאפט פאר דער צייט פון איר עקזיסטענץ — באזונדערס פאר די לעצטע יאָרן — מוז מען זאָגן, אז מיר האָבן זיך גארנישט וואָס צו שעמען כלפי אנדערע לאַנדסמאַנשאפטן.

אונדזער סאָסייטי האָט ניט בלויז געהאָלפן מיט געלט און מיט קליידער אונדזערע לאַנדסלייט אין איראָפּע און ישראל, נאָר האָט אויך געטאָן וויכטיקע ארבעט מיטן ארויס-געבן הלוואות צו לאַנדסלייט דאָ אין לאנד, אָנפאַנגענדיק מיט א סומע פון עטלעכע פונט און דערגרייכנדיק היינט צו הלוואות פון הונדערט פונט און אויך מעדיצינישע הילף פאר נויט-באַדערפטיקע לאַנדסלייט.

א גרויסער טייל פון די גרינדער פון דער לאַנדסמאנשאפט זיינען שוין אויפן עולם-האמת, און אייניקע זיינען נאָר א דאנק גאָט, מיט אונדז.

מיר גלויבן, אז די נעמען פון די אלע ארבעטער לטובת אונדזער לאַנדסמאַנשאפט דארף פאראייביקט ווערן, דאָס גלייכן די נעמען פון אלע קדושים, וועלכע שטאַמען פון ראַ-קישאָק און אומגעגנט, וועלכע זיינען אומגעקומען אין אונדזער גרויסער פאַלקס - קאטא-סטראָפע.

כדי דאָס צו פאַרווירקלעכן האָבן מיר באַשלאָסן ארויסצוגעבן א בוך לזכרון וזו אלין זאָל פאַרצייכנט ווערן לעולם ועד. מיר ווילן אז דאָס בוך זאָל זיין א הייליקטום אין יעדער הויז, מיט וואָס אונדזערע לאַנדסלייט זאָלן זיך קענען גרויסהאלטן.

מיר אפעלירן צו אייך, אז אויב איר האָט וועלכע ניט איז מאַטעריאלן וואָס קאָנען צונוץ קומען ביים ארויסגעבן דעם אויבנדערמאָנטן בוך, ווי באשרייבונגען, עפיזאָדן, פא-טאָגראפיעס א.א.וו., זאָלט איר דאָס צושיקן אויפן אנגענעבענעם אדרעס.

די מאטעריאלן דארפן זיין פון א היסטאָרישן ווערט.

אויב איר ווילט פאראייביקן דעם נאָמען פון אייערע נאָענטסטע, אָדער א וועלכע ניט איז וויכטיקע פערזענלעכקייט, וועלן מיר דאָס ארויסשטעלן אין דעם דאָזיקן בוך, און דאָס וועט בלייבן ווי א מאָנומענט.

מיר נעמען אויך אָן באגריסונגען צו אייערע לעבנגעבליבענע קרובים, אָדער באקענ-טע, ווי אויך צו חתונות, בר-מצוות, געבורטסטאָג-פייערונגען, א.א.וו.

ביטע ענטפערט גלייך.

מיט ברידערלעכן גרוס,

ק א מ י ט ע ט"

III

„לאַנדסלייט-פאַראיין פון ראַקישאַק און אומגעגנט גרייט צו אַ יזכור-בוך

מיר מעלדן אלע לאנדסלייט פון אינלאנד און אויסלאַנד און יידישע שרייבער, געשיכט-לער און וויסנשאפטלער פון ליטע, אז מיר גרייטן צום דרוק א יזכור-בוך וועגן לעבן און אומקום פון ראקישאק און אומגעגנט:

אנושישאק, קאמיי, אבעל, פאנעדעל, סקאפישאק, פאנעמונאק, סעוועניישאק, עזשערע-נע, דוסיאט און אויך אנדערע ארומיקע שטעטלעך.

מיר בעטן אונדז אריינשיקן דאקומענטן, בריוו און ידיעות, בילדער, ארטיקלען און מאנאגראפיעס וועגן דעם דורותדיקן לעבן פון די אלע אויבנדערמאנטע יידישע שטעט-לעך אין ליטע.

ווער עס וויסט, זאל אונדז אנשרייבן ענטפערס אויף אט די פאלגענדיקע פראגעס:

ווען איינווינער (פארן חורבן און בעתן חורבן) יעדע שטעטל האט געהאט? ווען אינסטיטוציעס, חברות אדער געזעלשאפטן? ווי האבן זיי עהיימן און וואס פאר א ציל האבן זיי געהאט? מיט וואס האט יעדע שטעטל זיך אויסגעצייכנט? ווען איז די צאל פון די גערעטעוועטע יידן וואס האבן זיך געפונען אונטער דער דייטשישער קופאציע און אויך וואס פאר אן אופן האט זיך יעדערער פון זיי גערעטעוועט?

יעדע דאטע און נאטיץ, דאקומענט און באשרייבונג איז פאר אונדז זייער וויכטיק.

מיר וועלן געבן א פלאץ פאר רשימות פון לאנדסלייט-משפחות, וואס ווינען אין דרום אפריקע, ישראל און אין אנדערע ישובים, און אויך פון די וואס זיינען אומגעקומען אין דער היטלער-קאטאסטראפע. שיקט אונדז אריין די נעמען און פאמיליעס ווי אויך פאטאגרא-פישע בילדער, מעג זיין פון יחידים, גרופעס, געזעלשאפטן אדער פון געביידעס, גאסן א.א.

מיר וועלן אין יזכור-בוך פארעפנטלעכן אויך אזכרות און קורצע ביאגראפיעס פון לאנדסלייט.

מאטעריאלן דארפן געשיקט ווערן אויפן אדרעס: ראקישקער סאסייטי, פ.ק. 3302, יאהאנעסבורג.

אין נאמען פון ראקישקער לאנדסלייט-פאראיין אין יאהאנעסבורג:

ירחמיאל ערש-ארָאנס (פארזיצער)
בערל רוך (וויצע-פארזיצער)
יצחק גינזבורג, אהרן נחומאוויץ-נח
(קאמיטעט-מיטגלידער)
שלמה רובין (סעקרעטאר)

פ.ס. — מיר בעטן אלע יידישע און העברעישע צייטונגען אין אויסלאנד איבערצו-דרוקן די דאזיקע וועגדונג".

* * *

דאָס דאָזיקע יזכור־בוך און די מעשים פון דער לאנדסמאנשאפט אין משך פון 40 יאָר זיינען אן אָפּשפּיגלונג פון דער דערהייבענער און געזעלשאפטלעבער אחריות פון די ראָ־קישקער יידן.

די סאָסייטי איז ביים היינטיקן טאָג פארטראָטן אין דער מערהייט יידישע אינסטיטוציעס און אָרגאניזאציעס פון יאָהאנעסבורג. דער פּאָרשטייער א. נח־נחומאָוויץ, אלס דעלעגאט צום באָארד אָוו דעפּיוטים, האָט לעצטנס אריינגעטראָגן א פּאָרלייג צו אריינעמען דייטשלאנד אין חרם און דורכאוים געפּאָדערט, אז מען זאָל פארבאָטן דאָס קויפן דייטשישע סחורות. ער האָט אויך אריינגעטראָגן דעם פּאָרלייג, אז דער באָארד זאָל שאפן א פּאָלקס־באנק, כדי אקעגנ־קומען מיט הלוואות דעם געדריקטן און מיטעלן קלאָס פון דער היגער יידישער באפעלקע־רונג.

וועגן ניט קויפן קיין דייטשישע סחורות האָט אויף א קאָמיטעט־זיצונג געהאלטן ב. רוך און דער פּאָרזיצער ירחמיאל אראָנס (אַרש) האָט געשריבן אן אַרטיקל אין דער „אָפּ־ריקאָנער יידישע צייטונג".

די ליניע פון שטאַרקער איבערגעבנקייט דעם יידישן פּאָלק וועלט אָפּגעהיט דורך דער ראָקישקער לאָנדסלייט מיט דער גרעסטער חסידישער התלהבות און ליבשאפט אין משך פון די 40 יאָר פון דער עקסיסטענץ פון דער „סאָסייטי".

עס דארפן דערמאָנט ווערן לשבח די גרינדער און די טוערס פון דער סאָסייטי, וואָס א סך פון זיי זיינען שוין שוכני עפר.

אין משך פון די 40 יאָר זיינען אוועק אויפן עולם האמת די פּאָלגענדיקע אומפאר־געסלעכע גרינדערס און טוער פון דער לאנדסמאנשאפט.

אין משך פון דער עקסיסטענץ פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט זיינען געווען אין דער אָנפירונג א סך פארדינסטפולע פערזאָנען, פאר וועמען די סאָסייטי־ארבעט איז געווען זייער טייער.

מיר וועלן פארצייכענען אין „יזכור־בוך" זייערע נעמען:

פּאָרזיצערס פון דער סאָסייטי זיינען געווען: שמשון שווארצבערג, שמשון סניעג, יעקב סניעג, זרח ביינארט, לואי הערמאן, ישראל־נפתלי קאָהען, חנא קאָהען, מענדל יאָסעלאָוויץ, שמואל לייב יפה, ברוך שאדור, בצלאל יפה, מענדל מוסקאט, שלמה רובין, שלמה שאפּירא, און איצט איז פּאָרזיצער ירחמיאל אראָנס.

וויצע־פּאָרזיצערס זיינען געווען: מענדל מוסקאט, משה שארפּ, מענדל לעווין, מענדל קופּערמאן, הירשל שער, מ. וויטץ, גדליה זאקשטיין, מאָרים גאָרדאָן, זרח לעווין, זלמן נאָדעל, שלמה רובין. איצט איז וויצע־פּאָרזיצער בערל רוך.

קאסירער זיינען געווען: עליאסאן, חיים דוד יפה, מענדל קופּערמאן. איצט איז קאסיר מענדל מוסקאט.

סעקרעטארן פון דער לאנדסמאנשאפט זיינען געווען: ש. שניידער, לייב פאָגעלאָוויץ, שלמה סילווערשטיין, דוד קופּערמאן, א. נח־נחומאָוויץ. איצט איז סעקרעטאר ש. רובין.

וועגן אייניקע פון זיי, וואָס זיינען שוין אויפן עולם האמת, גיב איך די פּאָלגענדיקע פּרטים וועגן זייער טעטיקייט. עס קאָן זיין, אז אייניקע זיינען אויסגעלאָזט געווארן פון דער רשימה, אבער דאָס איז מחמת דעם, וואָס עס פעלן ביאָגראפישע פּרטים וועגן אלעמען:

שמשון שוואַרצבערג ע״ה

איז געווען דער ערשטער פאָרזיצער. ער האָט געלייגט דעם יסוד פאר דער לאנגיאָריקער עק-סיסטענץ פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט. אונטער זיין פאָרזיץ איז אויסגעארבעט געוואָרן די ערשטע קאָנסטיטוציע פון דער סאָסייטי און עס זיינען אָפּגעהיט געוואָרן אלע תקנות מיט דער גרעסטער געניויקייט. ער האָט בלי ספק פארפלאנצט ליבשאפט צו דער סאָסייטי-טעטיקייט מיט זיין ערנסטקייט און אחריות אלס פאָרזיצער.

פון רעכטס צו לינקס: שמשון שוואַרצבערג מיט זיין משפחה.

חיים-דוד יאָפע ע״ה

איז אייגער פון די יידן, וועלכע האָבן געהאלטן פאר א מצווה צו טאָן ארבעט פאר דער סאָסיי-טי. אפילו אין זיין טיפן עלטער איז אים ניט שווער געווען צו גיין מיילן-וויים אויף צו קריגן אן אונטערשריפט פון א זשיראנט, כדי צו פאר-לייכטערן דאָס ארויסגעבן די הלוואה פאר דעם נייטבאדערפטיקן. ער האָט מיט זיין סאָסייטי-ארבעט שטאָלצירט און קיין זאך איז ניט גע-ווען שווער צו טאָן לטובת דעם ווויילזיין פון דער סאָסייטי. יאָרנלאנג איז ער געווען דער קאסיר און קיינער האָט ביי נייע וואלן ניט געהאט בדעה ארויסשטעלן אן אנדער קאנדי-דאט אויף זיין אָרט. ער איז אויך געווען א מתעסק אין חברה קדישא.

חיים־דוד יפה

דוד שייבל ע״ה

איז געווען איינער פון די ערשטע גרינדער פון סאָסייטי און זייער א סך מיטגעהאָלפן, אז די סאָסייטי זאָל שטיין אויף א פעסטן באָדן און איז געווען איבערגעגעבן דער סאָסייטי ביזן לעצטן טאָג פון זיין אָפּפאָר פון יאָהאנעסבורג קיין „פרייהייד", נאַטאַל. פון זיין נייעם וווינאָרט האָט ער געצאָלט מיטגליד-אָפּצאָל דער סאָסייטי ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן.

אין די פּראָטאָקאָל־ביכער פון די ערשטע יאָרן טרעפט מען אָפט זיין נאָמען אין צו-זאַמענהאַנג מיט דעם, וואָס ער פלעגט זיך ברייט אָפּרופן אויף די נויטן פון דער ראקיש-קער לאנדסמאנשאפט.

מענדל יאַסעלאָוויץ און, תבדל לחיים, זיין פרוי מלכה

מענדל יאַסעלאָוויץ ע״ה

איז געווען א פיינער ייד מיט א שיינעם נאָמען, וועלכן ער האָט מיטגעבראכט א דאנק זיין פי-רונג אין דער אַלטער היים. געוואָרן אן אקטי-ווער מיטגליד פון סאָסייטי זינט דעם ערשטן טאָג פון זיין קומען אין דרום אפריקע. ס'איז אים לחלוטין ניט געווען שווער צו גיין מיילן-ווייט אויף צו ווערבירן א נייעם מיטגליד און איינצומאָנען חובות פאר דער סאָסייטי. אויף זיין קאָנטע קאָן מען צושרייבן, אז ער האָט ווערבירט א גרויסע צאָל מיטגלידער.

פאר לאנגע יאָרן איז ער געווען א קאָ-מיטעט-מיטגליד און איז א געוויסע צייט גע-ווען דער פאָרזיצער פון דער סאָסייטי.

ער און זיין פרוי מלכה זיינען געווען איבעגעגעבן דער לאנדסמאנשאַפט בלב ונפש.

חנא קאַהען ע״ה

איז געווען א בכבודיקער ייד, אָנהאלטנדיק די באלעבאטישע פירונג פון אלטער היים. כמה וכמה יאָרן איז ער געווען פאָרזיצער פון דער סאָסייטי. עטלעכע יאָר פאר זיין טויט איז ער באַערט געוואָרן מיטן טיטל „פּרעזידענט פון דער סאָסייטי", אַלס אויסדרוק פון זיין איבערגעבנ-קייט און טיכטיקער ארבעט לטובת דער לאנדסמאַנשאַפט. ער האָט געפאָדערט שטרענג און פּינקטלעך אָפּהיטן די געזעצן פון דער סאָסייטי־קאָנסטיטוציע און געשוינט יעדע פּעני פון דער סאָסייטי-קאסע. ער האָט אָפט ארויסגעהאָלפן מיט אייגענע שפּענדונגען, ווען די סאָ-סייטי האָט זיך גענייטיקט אין געלט. בעת אנדערע לאנדסמאנשאפטן האָבן זיך געווענדט צו

דער ראקישקער סאָסייטי נאָך הילף, איז ער געווען דער ערשטער, וואָס האָט ארויסגענומען געלט פון זיין קעשענע, און דאָס האָט אָנגערעגט אויך אַנדערע צו נאָכטאָן זיין ביישפיל. מיט דעם גופא האָט ער געצילט, אז די סאָסייטי זאָל ניט אויסגעבן קיין געלט פון איר קאסע.

ישראל נפתלי קאַהען ע״ה

איז א ברודער פון חנא קאָהען. אויך געווען א בכבודיקער ייד מיט א שיינער פאטריארכא-לישער באָרד און האָט זיך געריכט פאר איינעם פון די אינטעליגענטע משכילישע טיפֿן אין זיין אלטער היים. געווען איז ער דער וואָרטזאָגער פון דער סאָסייטי צו וועמענס רייד מען האָט זיך אלעמאָל צוגעהערט. ער האָט א סך אויפגעטאָן פאר דער ראקישקער סאָסייטי פון דעם טאָג פון איר אנטשטיין.

ער איז געווואָרן דער פּאָרזיצער פון דער לאנדסמאנשאפט נאָך דער רעזיגנאציע פון דעם ערשטן פּאָרזיצער, שמשון שוואַרצבערג.

זלמן נאַדעל ע״ה

איז געווען א ייד א האַרעפּאשניק, איינער פון די ערשטע סאָסייטי־גרינדער. בלב ונפש האָט ער זיך מתעסק געווען לטובת הכלל. ער האָט וועריירט מיטגלידער, איינגעמאָנט חובות פאר דער סאָסייטי, און פלעגט באזאָרגן א זאל פאר אלגעמיינע פאַרזאַמלונגען און באנקעטן פון דער סאָסייטי. לייענענדיק די פּראָטאָקאָלן פון דער לאנדסמאַנשאפט, זעט מען אפט זיין נאָמען און ס׳איז פארשריבן וויי ער האָט אלץ געטאָן מיט איבערגעבנקייט.

ער איז געווען א קאָמיטעט-מיטגליד פון דער סאָסייטי ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן.

מענדל לעווין ע״ה

איז געווען איינער פון די ערשטע גרינדער פון דער ראקישקער סאָסייטי. געהאט האָט ער א וואַ־רעם יידיש האַרץ און האָט שטארק אָפּגעהיט דעם רעליגיעזן לעבנשטייגער פון דער אלטער היים. ער פלעגט אויסלייען געלט דער סאָסייטי, וועו זי האָט זיך געגייטיקט אין דעם.

געווען איז ער א מיטגליד אין קאָמיטעט פון דער לאנדסמאַנשאפט א סך יאָרן.

ברוך שאַדור ע״ה

איז געווען דער מאן פון דער אויסטערלישער געזעלשאפטלעכער טוערין חנה שאדור, וועלכע איז געווען די מוטער פון ראקשקער בית-היתומים און א שוועסטער פון זלמן און הלל איידעל־סאָן.

געווען איז ער א ייד א פשוטער און זייער אן ארנטלעכער, זייענדיק שטארק איבער־געבן די אינטערעסן פון דער סאָסייטי. ער פלעגט א סך נעכט זיין א שומר ביי די קראנקע און עלנטע לאנדסלייט.

א סך יאָרן איז ער געווען א קאָמיטעט־מיטגליד. די סאָסייטי האָט געהאָלפן צו שטעלן א מצבה אויף זיין קבר.

מענדל וויטץ-יאַסעלאָוויץ ע״ה

מענדל וויטץ-יאַסעלאָוויץ

איז געווען א ייד, וואָס האָט דאָ אין ד. אפריקע געלעבט מיגיע כפו. א סך יאָרן איז ער געווען א קאָמיטעט-מיטגליד און א געוויסע צייט איז ער געווען וויצע־פאָרזיצער פון דער סאָסייטי.

הגם ער איז געוון ווייט פון א גביר, דאָך, ווען די סאָסייטי האָט זיך גענייטיקט אין פינאנצן, פלעגט ער גרינג שפּענדן א פינף פונט לטובת די נייטבאדערפטיקע לאנדסלייט.

ער איז געווען א גוטער ברודער פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט, זשירירנדיק פאר יעדן איינעם וואָס האָט זיך געווענדט צו אַים. ער פלעגט פּינקטלעך באזוכן אלע פאר-זאמלונגען פון דער סאָסייטי.

א געוויסע צייט איז ער געווען פאר-טראטן אין דער פארוואלטונג פון דער יידי-שער פאָלקשול אין יאָהאנעסבורג.

* * *

חוץ די אויבן דערמאָנטע פּערזאָנען זיינען געווען אָנגעזענע טוערס, וואָס זיינען שוין שוכני עפר: יעקב סניעג, יוסף פעלדמאן, טשארלי יפה, זונדל סייטאָוויץ, מאַקס גאָרדאָן, ליפּע שווארצבערג, לייב ספּאַק, מאָרים גאָרדאָן און, יבדלו לחיים, זיינען טיכטיקע טוערס געווען: חצקל אָבעלאָוויץ, שלמה שער, בצלאל בערגער, יוסף קופּערמאן מיט זיין פרוי, בתיה.

יעקב סניעג ע״ה

(דער ניט-לאנג פארשטאָרבענער פּרעזידענט פון דער סאָסייטי)

יעקב סניעג איז געבאָרן, אין יאָר 1878, אין א קליין דערפל ביצון, 9 וויאָרסט פון אבעל. אין עלטער פון 6 יאָר האָט אים זיין פאָטער אָפּגעגעבן אין א חדר, צו שמואלן דעם מלמד, אין אַבעל. דערנאָך האָט ער, מיט נאָך יינגלעך פון ישובניקעס, זיך געלערנט ביי א רבין אין דאָרף פּאָקיפּינע, ווו ס׳האָט געוווינט א יידישער קרעמער.

צו ניין יאָר שטאַרבט אוועק זיין פאָטער און אין די פריסטע יאָרן וואָגלט ער אוועק קיין ריגע, ווו ער הייבט אָן שווער ארבעטן, און לערנט זיך אויך א פאך.

אין 1902 עמיגרירט ער קיין דרום־אפריקע. צוערשט באזעצט ער זיך אין קייפּטאון, און אין א פּאָר יאָר ארום פאָרט ער אריבער קיין יאָהאַנעסבורג, ווו ער בלייבט וווינען ביז זיין טויט.

* * *

די ערשטע אימיגראנטישע יאָרן זיינען געווען שווערע פאר אלעמען, און אויך י. סניעג גייט אַדורך א שווערן אימיגראנטישן פּעריאָד. אלע לאנדסלייט האָבן זיך געשפּירט איינ-זאַם און פארוואָרלאָזט און יעדערער האָט זיך גענייטיקט אין א נאָענטן קרוב אָדער פריינד, וואָס מ׳האָט געקאָנט געפינען אין קרייז פון אייגענע לאנדסלייט. א צענטראלער באגעגנ-

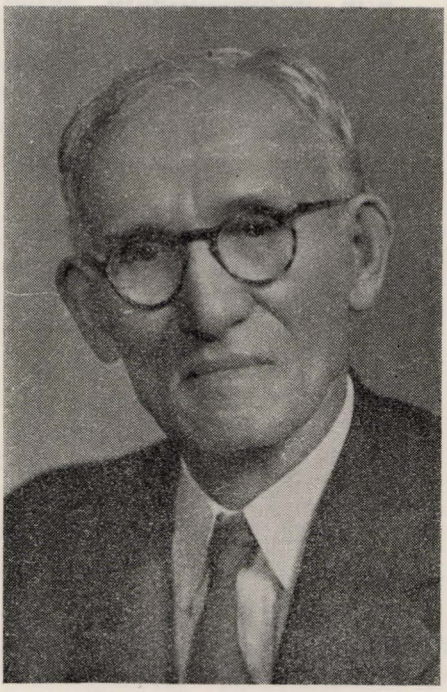

יעקב סניעג

פּונקט איז געווען פאר ראקישקער און אַבעלער לאנדסלייט דאָס הויז פון שמואל לייב יפה, אין פעריירע, וואָס האָט שוין געהאט אין דרום־אַפריקע זיין משפּחה. עס ווערט געשאפן אן איי־גענער מנין און צוליב א פאל מיט חיים־לייבע בון, וועלכער איז געוואָרן שטארק קראנק און האָט געקאָנט שטארבן פון הונגער, ניט האָבנ־דיק קיין שום השגחה, איז געבאָרן געוואָרן דער געדאנק צו גרינדן א סאָסייטי.

צוערשט שאפט זיך א בקור חולים און אין 1912 גרינדעט זיך די ראקישקער לאנדס־מאנשאפט, מיט תקנות און קעגנזייטיקע פליכטן.

דער ערשטער פאָרזיצער פון דער לאנדס־מאנשאפט איז געווען שמשון שווארצבערג. אין יאָר 1915 איז אויסגעוויילט געוואָרן יעקב סניעג פאר א פאָרזיצער.

ער אָרגאניזירט אונטערנעמונגען און שאפט פינאנצן, כדי ס'זאָל גוט פונקציאנירן די גמילות-חסד קאסע.

דער ערשטער וועלט־קריג אין אייראָפּע האָט אויסגעבראָכן. דער באָארד אָוו דעפּיוטיס האָט אָרגאניזירט א הילף־אקציע פאר די קריג־געליטענע יידן. פון ראקישאָק קומען אָן בריוו, אין וועלכע ס'ווערן באשריבן די גרויסע ענויים און די פאראָרעמטקייט פון שטעטל. יעקב סניעג ווייזט אַרויס א גרויסע אקטיוויטעט אויף אלע געביטן און איז אומדערמידלעך אין זיין ארבעט, אָרגאניזירנדיק פארשיידענע אונטערנעמונגען. אויף איינער פון אזוינע אונטערנעמונ־גען איז אַאוקציאנירט געוואָרן א זילבערנער בעכער און יעקב סניעג האָט דעם בעכער אָפּ־געקויפט. די סאָסייטי האָט געמאכט אן אנטשפּרעכנדיקע אונטערשריפט, און ער האָט שטענ־דיק געהאלטן טייער דעם אָ בעכער.

* * *

41 יאָר איז יעקב סניעג געווען פארבונדן מיט דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט. ער איז געוואָרן פיל מאָל אויסגעוויילט אלס פאָרזיצער. אין משך פון דער צייט האָט זיך ניט אָפּגעשוואַכט זיין אינטערעס צו דער אַרבעט פון דער סאָסייטי. ער איז שטענדיק גע־שטאַנען אויף דער וואַך פון די אינטערעסן פון אונדזער סאָסייטי, זייענדיק א גרויסער רודף שלום. מיט זיין שכל הישר האָט ער געפונען אַ וועג ווי אויסצוגלייכן קאָנפליקטן.

די ראקישקער לאנדסמאנשאפט, מחמת אנערקענונג פאר זיין וויכטיקער ארבעט לטובת די לאנדסלייט, האָט אים באערט מיטן טיטל: **לעבנסלענגלעכער פּרעזידענט פון דער סאָסייטי.**

ער, יעקב סניעג, האָט, מיט זיין ערלעכער און איבערגעבענער ארבעט, פארדינט דעם אָ דערהייבענעם **תאר הכבוד !**

כבוד זיין אָנדענק !

* * *

די אָנפירונג און דער אקטיוו פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט באשטייען פון פאָלגענדיקע פּער-זאָנען:

ירחמיאל אַראָנס-אַרש

געבאָרן אין סוויאדאשיץ, אין יאָר 1907, ביי נגידיש-משכילישע עלטערן, וואָס האָבן אין אים איינגעפלאנצט ליבשאפט צום ציוניסטישן אידעאל.

נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה, קומענדיק פון דער עוואקואציע פון רוסלאנד קיין ראקישאָק, באשליסט ער דורכצוין די הכשרה-ארבעט, כדי צו עולה זיין אין ארץ-ישראל.

אין ארץ-ישראל איז ער געווען איינער פון די אקטיווסטע חלוצים, נעמענדיק אויף זיך שווערע ארבעטן ווי טריקענען זומפן, ערד-ארבעט וכדומה.

ער ווערט קראנק אויף מאלאריע, וואָס באדראָט זיין געזונט-צושטאנד. די קופּת חולים גיט אים ארויס א באשטעטיקונג, אז ער דארף פארלאָזן דאָס לאנד צוליב זיין געזונט-צושטאנד

ירחמיאל אַרש, קומענדיק צוריק פון ארץ-ישראל, איז ער אקטיוו אויף פארשיידענע געזעלשאפטלעבע געביטן און גלייכצייטיק דערנאנצט ער זיין אלגעמיינע און העברעיש-יידישע בילדונג

ער עמיגרירט קיין דרום-אפריקע און ער איז אקטיוו אין געזעלשאפטלעבן יידישן לעבן. אין צייט פון צווייטן וועלט-קריג, גייט ער פרייוויליק אין דער ארמיי צו קעמפן מיטן נאצי-פאשיזם. זינט נאָכן קריג גיט ער זיך אָפּ בלב ונפש פאר די אינטערעסן פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט. ער איז אייניקע יאָר פאָרזיצער פון דער סאָסייטי, און חוץ פארשיידענע וויכטיקע אקטיוויטעטן, איז ער געווען דער איניציאטאָר און הויפּט-טוער ביים רעאליזירן ארויסצוגעבן דאָס „יזכור-בוך פון ראקישאָק און אומגעגנט".

עטל אַראָנס-שוואַרצבערג

געבאָרן אין סובאט, קורלאנד, אין 1908. ווען מ'האָט ארויסגעטריבן, אין 1912, די ליטווישע יידן פון קורלאנד, איז איר פאָטער, העשל שוואַרצבערג, וועלכער איז פריער געווען א ראקישקער תושב, האָט צוזאמען מיט דער משפּחה, זיך צוריקגעקערט קיין ראקישאָק, און בעתן קריג אין 1914 איז די משפּחה שוואַרצבערג פארבליבן אויפן אָרט און געלעבט אונטער דער דייטשישער אקופאציע.

זי ווערט א שילערין פון דער דייטשישער צוואנגשול, און שפּעטער האָט זי זיך געלערנט אין דער ליטווישער גימנאזיע.

אין 1929 האָט זי עמיגרירט פון ראקישאָק קיין דרום-אפריקע. הגם זי גייט דורך מיט איר מאן, ירחמיאל אראָנס-ארש א שווערע צייט אין דער „גאָלדענער" מדינה, דאָך לערנט זי זיך גוט אויס ענגליש און אפריקאאנס.

נאָכן צווייטן וועלט-קריג, טרעט זי אריין אין ראקישקער הילף-געזעלשאפט און ווייזט ארויס א גרויסע אקטיוויטעט. זי האָט געפירט קאָרעספּאָנדענץ מיט פארשיידענע פּער-זאָנען, כדי אויסצופינען די אדרעסן פון לאנדסלייט און איז די הויפּט-קראפט ביים ארגאניזירן אונטערנעמונגען, וואָס ווערן דורכגעפירט דורך דער סאָסייטי. זי באשעפטיקט זיך מיט ארויסשיקן שפּייז- און בגדים-פּאקעטן פאר די לאָנדסלייט, און איז איינע פון די טיכטיקסטע מיטגלידער פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט.

אריה אידלמאן

געבאָרן אין 1895, אין שטעטעלע אנטאלעפט, ווּאָס געפינט זיך צווישן אוטיאן און ראקישאק. זיין פאָטער, אברהם־יצחק, איז געווען א ייד א למדן, און מחמת דוחק אין פרנסה איז ער מיט זיין משפחה אריבערגעפאָרן קיין דווינסק, ווו ער האָט זיך פארנומען מיט מלמדות.

ער, אריה, האָט זיך געלערנט אין א חדר און דערנאָך אין מירער ישיבה, ווו דער באָרימטער גאון, ר' אליהו ברוך, איז געווען דער ראש הישיבה.

דאָרט, אין מירער ישיבה, ווערט ער באַווירקט פון דער השכלה־באַוועגונג און קערט זיך צוריק א היים. ער שליסט זיך אָן אין די לינקע שאטירונגען פון דער ציוניסטישער באַוועגונג און לערנט זיך בוכהאלטעריי.

בשעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, פאָרט ער אַוועק קיין סמאָלענסק, ווו ער פארבלייבט ביז און נאָך דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע.

אין 1921 קומט ער פון רוסלאנד קיין פאָנעוועזש און העלפט דאָרט גרינדן די צ.ס. פארטיי. ער ווערט אויסגעקליבן אלס דעלעגאט צו דער פאָנעוועזשער קהלה. ער פאָרט אריבער קיין מאריאמפאל, אויך דאָרט איז ער געזעלשאפטלעך טעטיק הן אין דער צ.ס. פארטיי און הן אין אנדערע מוסדות.

ער קומט קיין דרום־אפריקע אין 1930, און ווערט גלייך אן אקטיווער חבר אין דער צ.ס. פארטיי. ער שליסט זיך אָן אין דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט, און איז עד היום איר סעקרעטאר.

אריה אידלמאן איז אויך אקטיוו אין די היגע ציוניסטישע אינסטיטוציעס און איז אויך פיל יאָר דער סעקרעטאר פון דער קהילה אין מייפער, פאָרשטאָט פון יאָהאַנעסבורג.

משה אַרלין

געבאָרן אין א שטעטעלע נעבן ווילקאָמיר. אין דער צייט פון דער דייטשישער אָקופאַציע בשעת דעם ערשטן וועלט־קריג, האָבן זיינע עלטערן געווויינט אין ווילקאָמירער רעאל גימנאזיע, און איז געווען אקטיוו אין „מכבי" און אין אנדערע יידישע אָרגאניזאציעס.

ער האָט עמיגרירט קיין דרום־אפריקע אין 1930. אין ראקישקער לאנדסמאנשאפט איז ער אריינגעטראָטן צוזאמען מיט זיין פרוי, טייבע אַרלין־קיל.

משה אַרלין איז אן אָנגעזעענער מיטגליד פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט.

טייבע אַרלין־קיל

טייבע אַרלין־קיל איז געווען א שילערין פון דער דייטשישער צוואנגשול בעת דעם ערשטן וועלט־קריג. דערנאָך זיך געלערנט אין תרבות־שול אין ראקישאק און אין קאָוונער העברעישער רעאל־גימנאזיע. זי איז געווען פאָפולער צווישן דער ראקישקער יוגנט, וועלכע איז אין די צוואנציקער יאָרן געווען פארכאפט מיט נייע אידייען און מיטן נאציאָנאלן אויפלעב פון יידישן פאָלק.

עטל אראַנס-שוואַרצבערג

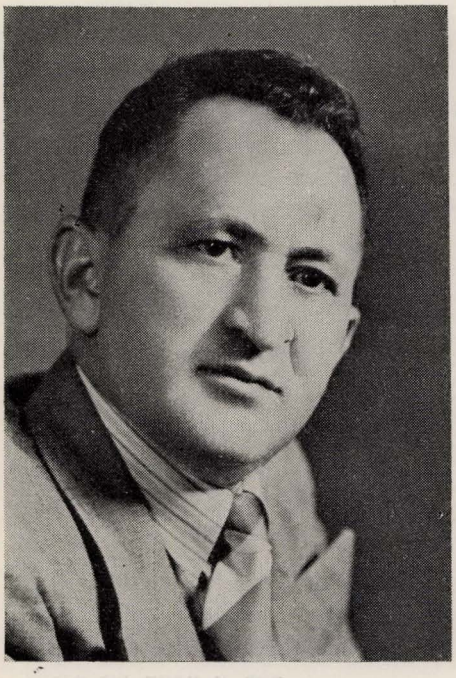

ירחמיאל אראַנס-אַרש

אריה אייזלמאן

די נאציאָנאל-ציוניסטישע יוגנט אין ראקישאק האָט געהאָלפן שאפן די אינסטיטוציעס, ווי דער „בית היתומים", די „לינת הצדק", און דאָס העברעישע שולוועזן „תרבות" און „יבנה"; דעם „מכבי", „החלוץ" און דעם „השומר הצעיר".

אין די 8 אינסטיטוציעס איז טייבע געווען שטארק טעטיק. זי איז אויך געווען אן אקטיווער מיטגליד פון „השומר הצעיר". א דאנק איר באגאבטקייט האָט זי זיך באטייליקט אין פארשיידענע ספעקטאקלען און טעאטער-אויפירונגען.

אין 1928 איז זי אוועקגעפאָרן קיין דרום-אפריקע, און איר אוועקפאָר איז — דורך דער ראקישקער יוגנט — אָפּגעשאצט געווארן אלס גרויסער פארלוסט.

אויך אין דרום-אפריקע איז זי געזעלשאפטלעך טעטיק סיי אין דער צ.ס. פארטיי און סיי אין „הסתדרות עברית". אויך העלפט זי ביי אלע ציוניסטישע קאמפיינס.

טייבע אָרלין-קיל איז אקטיוו אין דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט און האָט געהאָלפן דער הילף-געזעלשאפט אין איר ארבעט.

יצחק-זרח ביינאָרט

געבאָרן אין אבעל, אין יאָר 1981. ווען ער איז געווען 10 יאָר אלט, זיינען זיינע עלטערן:—משה פייבוש און חוה-חיה—אריבערגעפאָרן קיין ראקישאק. דעמאָלט האָבן זיי יצחק-זרחן אוועקגעשיקט לערנען אין אזע-קרוג צום זיידן, וואָס איז דאָרט געווען א שוחט. ער לערנט זיך דאָרט א פאָך.

אין 1902 אנטלויפט ער פון פריזיוו קיין דרום-אפריקע. די ערשטע עטלעכע יאָר ארבעט ער אין קייפטאון ביי זיין פאָך און דערנאָך קומט ער אין יאָהאַנעסבורג.

ער איז, צווישן די ערשטע 12 לאנדסלייט, וועלכע גרינדן די ראקישקער סאָסייטי, אין 1912.

עס ציט אים אָבער צוריק א היים און אין 1913 קומט ער צופאָרן קיין ראקישאק. ער האָט דאָרט חתונה, און ווען עס ברעכט אויס דער קריג, עוואקואירט ער זיך צוזאמען מיט זיין פרוי אין טיף-רוסלאנד.

אין 1927 עמיגרירט ער ווידער קיין דרום-אפריקע. די סאָסייטי נעמט אים אויף הארציק און העלפט אים אין די ראמען פון אירע מיגלעכקייטן, ער זאָל קאָנען זיך ווי ס'איז עקאָנאָמיש איינאָרדענען.

זרח ביינארט איז איינער פון די וועטעראָנען, וואָס האָט זיך באטייליקט אין דער גרינדונג פון דער סאָסייטי. זיינע קינדער—א זון און א טאָכטער—זיינען אין ישראל, אין קבוצים.

נחום בלאָבער

געבאָרן אין סוויאדאָשין, אין יאָר 1899, און מחמת דעם, וואָס זיין פאָטער, אבא, איז געווען א מטופל מיט קינדער, האָט ער א געוויסע צייט, זיך דערצויגן ביי זיין באָבען אין דוסיאט.

אָנהייב 1915, בעתן גירוש פון שטעט און שטעטלעך אין ליטע, ווערט ער פונאנדער-געשיידט פון זיינע עלטערן. ער פאָרט אוועק קיין סווינציאן.

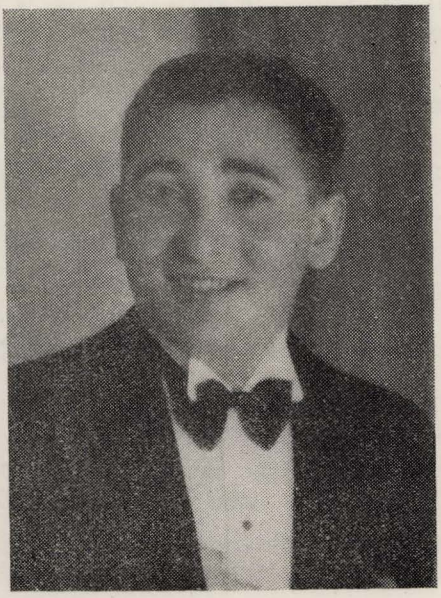

משה אַרלין

טייבע אַרלין

יצחק-זרח ביינאַרט

נחום בלאַכער

אויך נאָכן קריג, אין 1919, וואנדערט ער פון איין שטעטל אין צווייטן, און צוליב דעם, וואָס ער האָט זיך אין זיין צייט ניט געמאָלדן צום מיליטער-דינסט, ווערט ער אוועק-געשיקט אין א שטראָף-באַטאַליאָן.

אין 1925 עמיגרירט ער קיין מעקסיקע און קובא. פון קובא עמיגרירט ער, ווי א מאַט-ראָם קיין פראנקרייך, ווו ער פארבלייבט דריי יאָר. ער קומט פון פאריז קיין ראקישאק, און נאָך זיין חתונה מיט רבקה איציקמאן, עמיגרירן זיי ביידע קיין דרום-אפריקע, דורכגייענדיק דאָ אלע עטאפּן פון א גרינעם.

ער איז פיל יאָרן אן אקטיוואר מיטגליד אין דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט.

חיים-שואל (זאב) באַכער

איז א זון פון יצחק (אלתר) און חיה-שרה-איטע באַכער. פון קינדווייז אָן איז ער געגאנגען אין די טריט פון זיינע עלטערן, וואָס האָבן אים געגעבן א טראדיציאָנעל-רעליגיעזע דערציונג, און אויך קומענדיק קיין דרום-אפריקע, איז ער געבליבן גאנץ מיט זיינע אידייען און אנשויאונגען. ער איז געווען און געבליבן פרום צו גאָט און ערלעך צו מענטשן.

אפילו דער פארנעם פון זיינע גרויסע מסחרים האָט ניט געענדערט אויף א האָר זיין יידיש-פאָלקסטימלעכן נוסח און שטייגער.

שבת און יו"ט זיינען זיינע געשעפטן געשלאָסן, און היט אָפּ שבת און יום-טוב ווי אין דער אלטער היים.

ער איז בארימט אלס נדבן אויף אלע אפּילס און רופן פון פארשיידענע אינסטיטוציעס, און באַזונדערס צייכנט ער זיך אויס מיט זיין מתן בסתר-הילף. עס זיינען דאָ א סך מענטשן, וואָס ווייסן ניט, אז ער העלפט זיי. ער גיט מיט א בריטער האנט לטובת די ישיבות אין ירושלים, און איז אייגער פון די זיילן פון יאָהאַנעסבורגער ח'ב'ד.

חיים שואל (זאב) באַכער איז פארטראָטן אין א סך געזעלשאפטן, וועלכע ער שטיצט זיי. ער שטיצט אויך אלע אונטערנעמונגען פון אונדזער ראקישקער לאנדסמאנשאפט.

זיין פּאָרם נעבן דזשערמיסטאָן איז א לאנגע צייט געווען דאָס הכשרה - פּלאַץ פון „הבונים".

קאַפּל באַכער

קאַפּל באַכער, דער ברודער פון חיים-שואל (זאב) באַכער, האָט אויך געזעלשאפט-לעכע פארדינסטן. ער איז געווען מיטגרינדער פון „מגן דוד אדום" אין דרום-אפריקע און באטייליקט זיך מיט מעשים און מיט פינאנציעלער הילף לטובת געזעלשאפטלע-כע און ציוניסטישע פאָנדן.

אויף זיין פּאָרם זיינען פאָרגעקומען די איבונגען פון דער דרום-אפריקאנער „הגנה".

די ראקישקער לאנדסמאנשאפט און אנדערע יידישע אָרגאניזאציעס פלעגן איינאָרדנען אויף זיין פּאָרם קולטור-פאראנשטאלטונגען און פארשיידענע אונטערנעמונגען, שטענדיק אין רשות פון די אינסטיטוציעס די דינערשאפט און אינוועסטאר פון פּאָרם אָן געצאָלט.

ער איז אן איבערגענעבענער פריינד און מיטגליד פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט.

חיים־שואל (זאב) באַכער

קאַפּל באַכער

יצחק גינזבורג

מאָטע גוט

יצחק גינזבורג

געבאָרן אין ראקישאק, אין 1909. זיין זיידע ארטשיק גינזבורג איז געווען איינער פון די הייסע חסידים אין שטעטל.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיין פאָטער יוסף־רפאל זיך עוואקואירט מיט דער פאמיליע קיין מעליטאפאל, רוסלאנד, און אין 1919 האָט זיך די פאמיליע צוריקגעקערט קיין ראקישאק.

עטלעכע זמנים האָט יצחק געלערנט ביי לייבען דעם מלמד, און וועו די ראקישקער תלמוד תורה האָט זיך געעפנט, האָט ער געלערנט אין ת"ת, און דערנאָך געלערנט אין ראקישקער ישיבה, און איז אויך א קורצע צייט געווען א תלמיד פון סלאבאדקער ישיבה.

די נייע צייט באווירקט יצחק גינזבורגן. ער קומט צוריק קיין ראקישאק און העלפט גרינדן א יוגנט־ארגאניזאציע מ.נ. „תפארת בחורים" ביי דער אגודה. דערנאָך ווערט ער א מיטגליד פון „מכבי" און איז אויך א מיטגרינדער פון „הנוער הציוני". א געוויסע צייט איז ער געווען סעקרעטאר פון ראקישקער „מכבי". ער טרעט אריין אין „התאחדות" און העלפט גרינדן דעם „על המשמר".

אין 1926 עמיגרירט ער קיין דרום־אפריקע. ער באזעצט זיך אין קאָפּיס, ווו ער גרינדעט א ציוניסטישע ארגאניזאציע, זייענדיק איר וויצע־פּאָרזיצער. פון קאָפּיס פּאָרט ער אריבער קיין פעריניכין. ער גרינדעט דאָרט דעם „הבונים".

יצחק גינזבורג באזעצט זיך אין יאָהאנעסבורג, אין 1930, און ווערט גלייך אן אקטיווער חבר פון התאחדות, און ער העלפט דורכפירן די פאראייניקונג פון צ.ס. מיט התאחדות. ער איז געווען א מיטגליד פון צ.ק. פון דער פאראייניקטער פּארטיי ביז 1948.

ער איז אויך געווען פון די ערשטע גרינדער פון ראקישקער הילף - געזעלשאפט, זייענדיק איר פּאָרזיצער א סך יאָרן. נאָך דער פאראייניקונג פון ראקישקער הילף־געזעלשאפט מיט דער ראקישקער סאָסייטי ווערט ער אויסגעוויילט אין דער פארוואלטונג, און איז ביז היינטיקן טאָג א קאָמיטעט־מיטגליד פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט.

מאָטע גוט

איז געבאָרן אין דווינסק. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער געווען עוואקואירט אין רוסלאנד.

ער קומט קיין ראקישאק פון ווייטן רוסלאנד (וואלאגדע), אין 1919. ער ווערט דער פאָרשטייער פון די האנטווערקער אין ראט פון פאָלק־באנק, העלפט גרינדן די ליי־קאסע פון האנטווערקער־פאראיין און איז איר קאסיר ביז זיין אָפּפאָר פון ראקישאק.

ער קומט קיין דרום־אפריקע אין 1928. ער ווערט דער קאסיר פון גמילת חסד „כנסת ישראל". ער איז איצט דער לעבנסלענגלעבער פּרעזידענט פון דער א אינסטיטוציע.

מאָטע גוט איז גלייכצייטיק א מיטגליד פון דער פארוואלטונג פון „חברה קדישא" און „מושב זקנים", א מיטגליד פון מינסקער און דווינסקער לאנדסמאנשאפטן.

נאָכן לעצטן וועלט־קריג, בעת עס איז באוווסט געווארן פון אונדזער גרויסער פאָלק־קאטאסטראָפע, איז ער געווען זייער טיכטיק אין דער ראקישקער „הילף־געזעלשאפט".

דוד דעקטאַר

דוד דעקטאַר איז אַן אָנגעזעענער געזעלשאפטלעכער טוער אין קייפּטאון. ער איז געווען איינער פון די איניציאטאָרן, וואָס האָבן אין 1944 אָרגאניזירט א הילף־טעטיקייט לטובת ראקישאָק.

דעם 3־טן דעצעמבער, 1944, איז געשאפן געוואָרן אַן איניציאטיוו־גרופּע, וואָס האָט אָנגעהייבן אָרגאניזירן די הילף־אַרבעט. די דאָזיקע גרופּע, וואָס איז באשטאַנען פון דוד דעק־טאר, נחום סולקעס־קאָפּעלאָוויץ און פרוי שיינע דאווידאָוויטץ, האָבן פאררופן א פאר־זאמלונג פון ראקישקער לאנדסלייט. עס זיינען אויף דער דאָזיקער פארזאמלונג, וואָס איז פאָרגעקומען אין זייאָניסט־האָל, בייגעווען 32 פּערזאָן, וואָס האָבן באדייטנדיק זיך בייגע־שטייערט לטובת ראַקישאָק, קלערנדיק, אז אויב דער קריג וועט זיך ענדיקן, וועט מען דארפן אויפבויען דעם יידישן ישוב אין ראקישאָק. וועגן גרויס און גרויזאמקייט פון חורבן האָט נאָך דעמאָלט קיינער זיך ניט פאָרגעשטעלט.

מיט א צייט שפּעטער, ווען ס'איז באוווסט געוואָרן וועגן דער גרויס פון פאָלק־קאַטאַסטראָפע, איז דאָס געזאמלטע געלט פארווענדט געוואָרן אויף העלפן די לעבנגעבלי־בענע ראקישקער יידן.

דער אויסערגעוויילטער קאָמיטעט, אונטערן פאָרזיץ פון ה' ראבקין, איז געווען שטארק טעטיק.

א גרויסן צושטייער צו דער דאָזיקער אקטיווער ארבעט האָט בייגעטראָגן דוד דעקטאר.

אברהם לעווין

געבאָרן אין ראַקישאָק, אין 1906. ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ער געלערנט אין חדר. זיין פאָטער, יונה לעווין, מיט זיין פרוי און קינדער, האָבן זיך עוואקואירט, בעת דעם ערשטן וועלט־קריג, קיין פּעסקי, וואָראָנעזשער גובורניע. דאָרט האָט ער באזוכט אַ רוסישע שול.

אין 1918 האָט די משפּחה לעווין זיך צוריקגעקערט קיין ראַקישאָק. זיי זיינען געווען פון די ערשטע בעזשענצעס, וואָס האָבן זיך צוריקגעקערט פון רוסלאַנד, בעת די דייטשן זיינען נאָך געווען אין שטעטל.

אברהם לערנט דעמאָלט אין די חדרים ביי חיים־עליען דעם מלמד און ביי ביינישן דעם שוחט. דערנאָך איז ער אַריין אין פאָטערס מסחרים. גלייכצייטיק האָט ער זיך אָנגעשלאָסן אין דער ציוניסטישער יוגנט. ווען די צ.ס. פּארטיי האָט זיך געגרינדעט, איז ער געווען פון אירע ערשטע חברים.

קיין דרום־אפריקע האָט ער עמיגרירט אין 1925. ער האָט אויך דאָ געלייסטעט פאר דעם ציוניסטישן אידעאל. ער שטיצט אלע ציוניסטישע קאמפּיינס און אלע יידישע מוסדות.

נאָך דער גרויסער פאָלק־קאַטאַסטראָפע, איז ער אריינגעטראָטן אין דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט און איז אויסגעקליבן געוואָרן אלס מיטגלידער פון דער פארוואלטונג.

ער איז אַן איבערגעגעבענער ברודער פון דער ראקישקער סאָסייטי.

מענדל מוסקאט

געבאָרן אין יאָר 1898, אין האלובזע, ווילנער גובערניע. ער איז געווָאָרן א יתום, זייענדיק אלט 8 פאָר יאָר. ער לערנט אייניקע יאָר אין א חדר, און א דאנק זיין עלטערן ברוּדער לערנט ער זיך אוים דעם שניידער־פאַך.

עם ברעכט אויס דער ערשטער וועלט־קריג און דערנאָך די רעוואָלוציע אין רוסלאנד. ער ווערט באהערשט פון דער אידיי פון גלייכקייט און פרייהייט, קעמפנדיק אקטיוו קעגן די ווייסע גווארדייער, וועלכע ווילן רעסטאַווירירן די צארישע משטלה.

אין 1922, קומט ער, מיט זיין פרוי, אלטע בערעלָאָוויטש, קיין ראקישאק, ניט האָבנדיק קיין ווינערעכט אין ליטע.

די לאגע פון א „פרעמדן" איז דאן געווען א שווערע, אונטער דער דראָונג צו ווערן דעפּאָרטירט. דאָך האָט מענדל מוסקאט געארבעט מיט גרויסער איבערגעבנקייט אין דער „קולטור ליגע" און אין ראקישקער האנטווערקער־פאראיין.

אין 1926 עמיגרירט ער קיין דרום־אפריקע. ער ווערט גלייך א מיטגליד אין ראקישקער לאנדסמאנשאפט. א דאנק זיין טיכטיקייט ווערט ער אויסגעקליבן אין קאָמיטעט און אויך פאר א וויצע־פּאָרזיצער. די לאנדסמאנשאפט דעלעגירט אים אין „בקור חולים" און עד היום באזוכט ער אָפט די קראנקע אין די שפּיטאָלן.

ער האָט אויך געהאָלפן גרינדן די „הילף־געזעלשאפט".

נאָך דעם ווי חנא כהן, דער פילִיאָרִיקער פאָרזיצער פון דער לאנדסמאנשאפט, האָט דעמיסיאָנירט פון דער פאָרזיצערשאפט, איז מענדל מוסקאט געווען פיל יאָרן איר פאָרזיצער. מענדל איז שוין א סך יאָרן דער קאסיר פון דער סאָסייטי.

מענדל מוסקאט איז איינער פון די פארדינסטפולע טוערס פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט.

ישראל מיקל־מיכאלעוויץ

געבאָרן אין אבעל, אין 1900. זיינע אבעלער מלמדים זיינען געווען איצע דער הויקער און אבא דער מלמד, וואָס האָבן שטארק אָפּגעשאצט זיינע כשרונות אין לערנען. זיין פאָטער, מיכאל וועלווע, שיקט אים קיין ווילנע אין דער ישיבה. ער פאָרט אווּעק אין ווילנע און לערנט 3 יאָר אין ישיבה, וועלכע האָט זיך געפונען אין ראמיילעסעם קלויז.

אין 1913 פאָרט ער אווּעק מיט זיינעם א קרוב, בערציק שוואַרץ, קיין פּעטערבורג. ער וואַרפט אווּעק דאָס לערנען און לערנט זיך אוים שניידעריי. ער ווּוינט אין פּעטערבורג אומלעגאל, און אין 1915 קערט ער זיך צוריק קיין אבעל.

קורץ נאָך זיין קומען קיין אבעל, אָקופירן די דייטשן ליטע. די דייטשן נעמען אים אויף שווערער צוואנג־ארבעט. ער פארזוכט אנטלויפן פון דייטשישן ארבעט־לאגער, ווו ער ווערט געכאפט און אווּעקגעשיקט אין א קאָנצענטראציע־לאגער. סוף־סוף אנטלויפט ער ווידער פון די דייטשן.

עם קומען אָן די באָלשעוויקעם נאָך דעם, ווען די דייטשן פארלָאָזן ליטע. דערנאָך אנטשטייט די ליטווישע רעפובליק.

ישראל מיקל־מיכאלעוויץ חייבט זיך אָן אינטערעסירן מיט קולטור־געזעלשאפטלע־

דוד דעקטאַר

אברהם לעווין

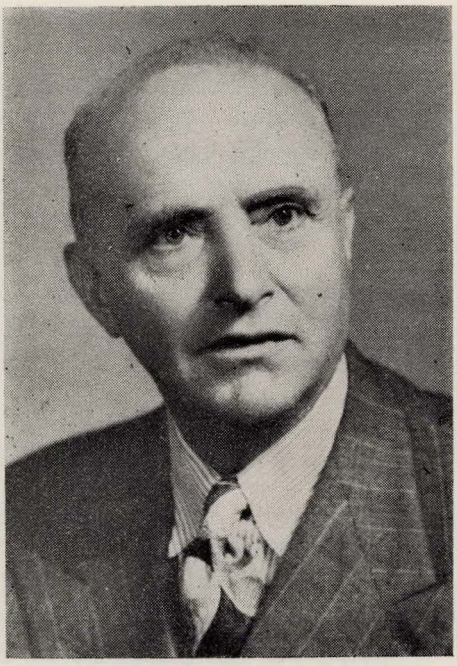

מענדל מוסקאַט

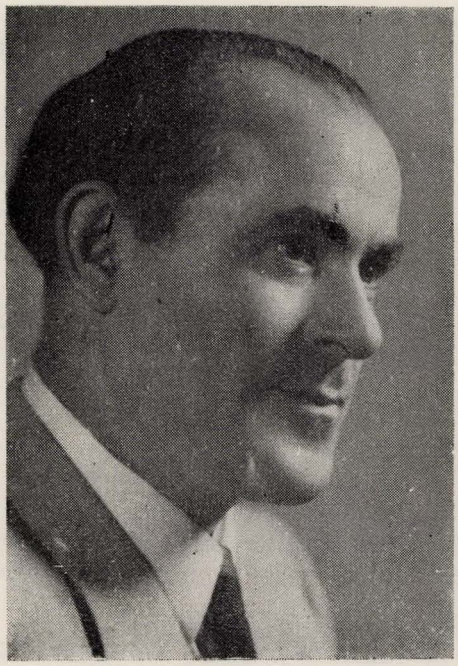

ישראל מייקל-מיכאלעוויץ

כער ארבעט. ער העלפט שאפן אין אבעל א דראמאטישע סעקציע און א דאנק זיין שיי־נער שטים ווערט ער אינער פון די גערָאטנסטע אמאטָארן אין אנסאמבל.

אין 1927 עמיגרירט ער צוזאמען מיט זיין פרוי קיין דרום־אפריקע. ער ווערט א מיט־גליד אין ראקישקער סאָסייטי. ער איז אויך היבשע יאָרן א מיטגליד פון „ארט־אָזע".

ער טרעט אויף אפט אויף קאָנצערטן און אונטערנעמונגען פון דער סאָסייטי און פון אנדערע אינסטיטוציעס.

ער איז אן אקטיוער מיטגליד פון דער לאנדסמאנשאפט.

א. נח־נחומאָוויץ

איז א מיטגליד פון ראקישקער סאָסייטי זינט זיין קומען אין דרום־אפריקע אין יאָר 1927.

ער איז אויך דער פָארשטייער פון ראקישקער לאנדסמאנשאפט אין „באָארד אָוו דעפיוטים".

ער איז אויך איינער פון די איניציאטָארן, ווען האָט באדייטנדיק מיטגעהאָלפן צו ארויסגעבן דאָס דאָזיקע „יזכור־בוך".

אהרן (אָרקע) סיטאָוויץ

געבָארן אין 1906, אין אלוקסט, קורלאנד. זיין פאָטער, שמערל סיטאָוויץ, איז גע־ווען אן אָפשטאמיקער פון ווארעסצינע, א דאָרף נעבן ראקישאק. דער פאָטער איז געווען יאָרנ־לאנג קראנק און פאָראַליזירט. די קינדער האָבן געדארפט העלפן דער מוטער צו פארדינען אויף חיונה. אויך אָרקע האָט, זייענדיק גאנץ יונג, דערפילט דעם יאָך פון לעבן.

בעתן ערשטן וועלט־קריג, האָט די פאמיליע סיטאָוויץ זיך עוואקואירט קיין רוסלאנד, אין ווָאלָאגדע, און אין 1919 האָט זי זיך צוריקגעקערט אין ליטע, קיין ראקישאק. אין ראָ־קישאק לערנט ער זיך אוים צו זיין א פריזירער און ווערט אויך אקטיוו אין געזעלשאפטלעבן לעבן.

אין 1929 עמיגרירט ער קיין דרום־אפריקע. אין 1933 טרעט ער אריין אין דער ראָ־קישקער סאָסייטי, אין וועלכער ער איז טעטיק די גאנצע צייט. אייניקע יאָר איז ער אויך געווען א מיטגליד פון דער פארוואלטונג פון דער סאָסייטי.

שרה קלאַם־ספיוואק

ווען מען רעדט פון דער ראקישקער הילף־געזעלשאפט און אירע אויפטוען, מוז מען דערמאָנען שרה קלאַם, וועלכע איז געווען א טיכטיקע טוערין, האָט קאָרעספאָנדירט מיט צענדלינגער לאנדסלייט. זי איז געווען צווישן די גרינדער פון דער הילף־געזעלשאפט.

געבָארן אין ראקישאק, אין 1905, און פון דער פריסטער יוגנט האָט זיך געלעבט אין אָרעמקייט. איר מוטער איז געווען אן אלמנה און האָט איר ניט געקאָנט געבן קיין בילדונג. זי האָט געוואָלט אָנקומען אין דער רוסישער רעגירונג־שול, אָבער צוליב דער פראָצענט־נאָר־

א. נח-נחומאָוויץ

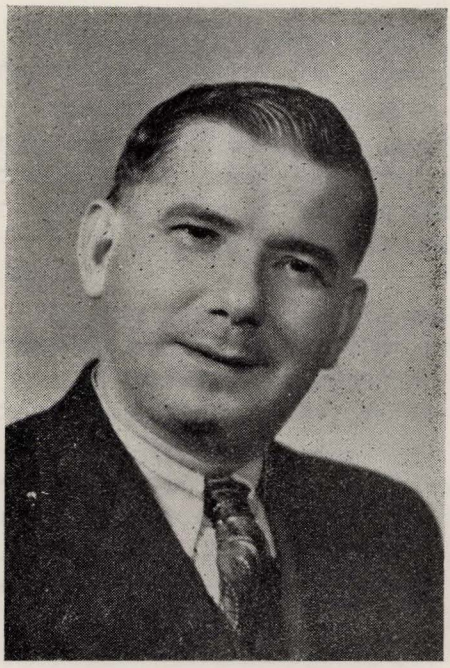

אהרן (אַרקע) סייטאָוויץ

שרה קלאַס-ספיוואַק

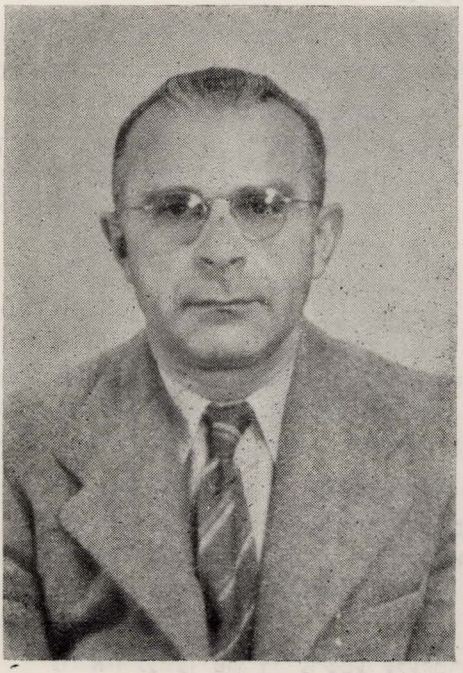

נחום־לייב קאַפּעלאָוויץ (סולקאס)

מע איז זי ניט אַנגענומען געוואָרן. זי האָט זיך געלערנט ביי חיים מאָטיען פֿאָנעווועזש, וועלכער איז געווען א מאָדערנער לערער, אונטערריכטנדיק רוסיש, יידיש און אויך עברית.

דער וועלט-קריג ברעכט אויס און די פֿאַמיליע קלאַם עוואקואירט זיך קיין בארסאגלעבסק, טאמבאָווער גובערניע. דאָרט באזוכט זי א יידישע שול פון דער געזעלשאפט אָפּע (חברת מפיצי השכלה). אָבער זי איז געווען געצוווונגען איבערצוריסן אירע לימודים, ווייל זי דארף העלפן איר מוטער. זי גייט אוועק ארבעטן און לערנט זיך גלייכצייטיק אויף אָוונט-קורסן. זי און איר ברודער שמואל, וואָס האָט שטודירט אסטראָנאָמיע, האָבן אויסגעהאלטן די משפחה.

אין 1919 קערט זיך די פאמיליע קלאם צוריק קיין ראקישאק. זי העלפט גרינדן די „קולטור-ליגע" און לערנט אָרעמע מיידלעך שרייבן יידיש. זי איז אויך די בריוו-שרייבערין צו פריינד אין אפריקע. זי האָט זיך אקטיוו באטייליקט אין זשורנאל „פונקען", אן אויסגאבע פון „קולטור-ליגע", און איז געווען אין ראט פון דער יידישער פאלקשול.

קיין אפריקע, איז שרה קלאם געקומען אין 1933. זי העלפט דער יאהאנעסבורגער יידישער פאלקשול און איז א מיטגליד אין עלטערן-ראט. בעת דעם לעצטן וועלט-קריג, האָט זי געהאָלפן אין דער אקציע פון מעדיצינישער הילף פאר רוסלאנד.

אין דער ראקישקער סאָסייטי איז זי שוין אייניקע יאָר א מיטגליד. זי איז א מיטגליד פון דער פארוואלטונג.

נחום לייב קאָפּעלאָוויץ (סולקאם)

געבאָרן אין ראקישאק, אין 1906, און איז געווען דער עלטסטער זון ביי זיינע עלטערן, וועלכע האָבן אים און זיינע ברידער געגעבן א יידיש-טראדיציאָנעלע דערציונג.

בשעת דער ערשטער וועלט-מלחמה, איז זיין פאָטער, נחמן, מאָביליזירט געוואָרן אין דער צארישער ארמיי און די מוטער, מיט פיר קינדער, האָבן זיך עוואקואירט קיין „סטאראיא-רוס" נאָווגאָראָדער גובערניע, און פון דאָרט אריבערגעפאָרן קיין פעטערבורג (לענינגראד).

אין פעטערבורג איז ער אָנגעקומען אין א „רעמעסליענע אוטשילישטשע" (האנטווערקער-שול), וווּ ער האָט דערוואָרבן די פאכן פון עלעקטראטעכניק און א טעלעפאָניסט. אין יענער צייט האָבן וויניק יידן מיט די א פאכן זיך אינטערעסירט. געענדיקט די דאָזיקע שול, איז ער אוועק ארבעטן אלס טעלעפאָניסט אויף די טעלעפאָן-סטאנציעס אין פעטערבורג און סטאראיא-רוס. היות זיין פאָטער איז געווען פארוונדעט אויף די שלאכטפעלדער ביי די קאָפּאטישע בערג און איז געלעגן העכער דריי יאָר אין לאזארעט, ארויסגייענדיק א שוואכער און קראנקער מענטש, איז ער געוואָרן דער איינציקער שפּייזער פון זייער הויזגעזינד.

אין 1922 קערט זיך די משפחה צוריק פון דער עוואקואציע קיין ראקישאק.

נחום-לייב טרעט אריין אין דער ציוניסטיש-סאָציאליסטישער פאָרטיי און אין מכבי, ארויסווייזנדיק אקטיוויטעט אין די דאָזיקע אָרגאניזאציעס און העלפנדיק אלע ציוניסטישע אונטערנעמונגען. ער וועלט אויסגעקליבן אין דער פארוואלטונג פון צ.ס. און אין מכבי, ארויסרופנדיק צו זיך צוטרוי.

ער איז געווען פון די ערשטע עלעקטראטעכניקער אין ראקישאק און איז געווען אן עלעקטראמעכאניקער אין ראקישקער קינאמאטאָגראף.

אויבן בילד: נחום-לייב קאַפּעלאָוויץ מיט זיינע עלטערן און ברידער וועז זיי זיינען געווען אין רוסלאנד, בשעת דעם ערשטן וועלט-קריג.

אין 1929 איז ער עולה קיין ארץ-ישראל, ווו ער ארבעט צוערשט אויף די טעלעפאָן-סטאנציעס אין יפו און אין תל-אביב, און דערנאָך ארבעט ער מיט אהרון נחומאָוויץ—נח ביי בוין.

צוליב דעם וואָס די עקאָנאָמישע לאגע פון זיינע עלטערן אין ראקישאָק איז געווארן ערגער פון טאָג צו טאָג, באשליסט ער צו עמיגרירן קיין דרום-אפריקע. ער באזעצט זיך אין קייפּטאון, ווו ער באשעפטיקט זיך ביי א באָוועגלעכן קינאמאטאָגראף, אין משך פון דריי יאָר.

אין 1939 עטאבלירט ער א קינאָ פאר שווארצע און קאָלירטע אין ווומטער. די דאָזיקע אונטערנעמונג ווערט געקרוינט מיט א פינאנציעלן דערפאָלג, וואָס עם אינספּירירט אים צו עפענען נאָך צוויי קינאָמאטאָגראפן פאר ווייסע. אין משך פון א געוויסער צייט דערָאבערט ער א וויכטיקע פינאנציעלע פאָזיציע.

ער איז אָבער פארבליבן דער זעלביקער פּשוטער און גוטהארציקער נחום-לייב. ער העלפט מיט גרעסערע סומעס אלע קולטור-געזעלשאפטלעכע קאמפּיינס און אפילן לטובת ישראל. ער האָט זיך אויך אקטיוו באטיליקט אין דער הילף-ארבעט לטובת די ראקישקער לאנדסלייט, וואָס זיינען ניצול געווארן פון דער גרויסער פאָלק-קאטאָסטראָפע.

משה קלאָוויר

געבאָרן אין אָבעל, אין 1905. זיין פאָטער זעליג דוד האָט זיך פארנומען מיט מסחר און זיין מוטער איידע האָט אויך פארשטאנען ווי צו פירן מסחרים.

נאָכן קריג ווערט ער גערופן צו מיליטער-דינסט אין דער ליטווישער ארמיי. קומענדיק פון מיליטער, טרעט ער אריין אין דער אָבעלער „קולטור-ליגע". דערנאָך העלפט ער גרינדן די צעירי-ציון פּארטיי, אין וועלכער ער איז געווען זייער אקטיוו. ער גרינדעט די אָבעלער ביבליאָטעק און העלפט צו אינאָרדענען לעקציעס און רעפעראָטן. ער העלפט אויך שאפן א דראַמאטישע סעקציע, וועלכע פירט דורך פיל פאָרשטעלונגען און איז אויך איינער פון די בעסטע אמאטאָרן.

משה קלאָוויר האָט אויך געגרינדעט די ערשטע „החלוץ"-גרופּע אין אָבעל, זייענדיק איר פאָרזיצער, און איז אויך געפאָרן אויף הכשרה קיין קאָוונע און שאָוול.

אין 1928 קומט ער קיין דרום-אפריקע. ער טרעט אריין אין דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט. פיל מאָל איז ער אויסגעקליבן געווארן אין דער פאָרוואָלטונג און איז אן אקטיוער און חשובער פאָרוואָלטונג-מיטגליד.

חיקל רובין

געבאָרן אין ראקישאק, אין 1899. ביז בר מצווה געלערנט אין אַבעל ביי אבא דעם מלמד.

בעתן ערשטן וועלט־קריג איז ער מיט זיינע עלטערן ארויסגעפאָרן קיין וואלק (עסטא־ניע). אין 1918 קערט ער זיך אום קיין ראקישאק צוזאמען מיט זיינע עלטערן.

קיין דרום־אפריקע עמיגרירט ער אין 1929. ער שליסט זיך אָן אין ראקישקער סא־סייטי און ווערט א מיטגליד פון בית המדרש דחסידים אין יאָהאַנעסבורג.

שוין צוואנציק יאָר ווי חיקל רובין איז אין דער סאָסייטי, און שטענדיק איז ער גרייט צו טאָן די שוועריסטע ארבעט. אויך אין חסידישן בית המדרש איז ער טעטיק מיט גרויסער איבערגעבנקייט.

ער איז איינער פון די זעלטענע שלימותדיקע יידן, וואָס זיינען דאָ אין דרום־אפריקע. ער היט אָפּ שבת און יום-טוב פונקט אזוי ווי אין דער אלטער היים. ער איז א טיפישער תהלים־ייד, וואָס היט אָפּ די יידישע טראדיציע מיט אלע תנים.

שלמה רובין

געבאָרן אין ראקישאק, אין יאָר 1894. שוין אין די יונגע יאָרן האָט ער ארויסגעוויזן געזעלשאפטלעכע איניציאטיוו. ער האָט געגרינדעט די ערשטע יידישע ביבליאָטעק אין ראקי־שאק און האָט געשפּילט און אויך רעזשיסירט פארשיידענע פּיעסעס אין דער יידישער שפּראך.

אין 1926 עמיגרירט ער קיין דרום־אפריקע. אויך דאָ, אויפן אפריקאנער באָדן, שוין פון די ערשטע טעג האָט ער ארויסגעוויזן זיין אינטערעס צו געזעלשאפטלעכער ארבעט און האָט מיטגעשפּילט מיט אן אנסאמבל יידיש-טעאטער אין קייפּטאון.

אין יאָהאַנעסבורג איז ער געווען טעטיק אין ליטעראריש פאראיין, זייענדיק סעק־רעטאר פון פאראיין און ביבליאָטעק.

ער האָט אין יאָהאַנעסבורג מיטגעשפּילט און רעזשיסירט פיל פּיעסעס, און ער האָט א סך ארטיסטישע אונטערנעמונגען אראנזשירט לטובת דער ראָקישקער סאָסייטי, אין וועלכער ער איז א קאָמיטעט־מיטגליד, זינט זיין אָנקומען אין לאנד. ביים היינטיקן טאָג איז ער ערן-סעקרעטאר פון דער לאנדסמאנשאפט, אייגער פון די איניציאטאָרן, וואָס האָט אקטיוו מיטגעהאָלפן צו ארויסגעבן דאָס „יזכור־בוך".

ער איז געווען פון דער סאָסייטי דעלעגירט אין „באָארד אָוו דעפּיוטיס" און עד היום רעפּרעזענטירט ער די ראָקישקער לאנדסמאנשאפט אין דער פארוואלטונג פון דער יידישער פאָלקשול אין יאָהאַנעסבורג.

ער איז אַן עכטער און געטרייער פאָלק־מענטש, וועמען ס'איז שטארק ליב די יידישע פאָלק־שפּראָך און ליטעראטור, און איז אן איבערגעבענער ברודער פון דער סאָסייטי מיט ווערטער און מעשים.

משה קלאַווער

חייקל רובין

שלמה רובין

געניע רובין

געניע רובין

געבאָרן אין קרעמעניץ, וואלין, געווינט אין מעלִיטאָפאָל, רוסלאנד. געהאט א שטארקן דראנג צו שפּילן אין יידישן טעאטער.

אין 1918 האָט זי געשפּילט איר ערשטע ראָל אין „דודם פידעלע". אונטער דער רעזשי פון בארימטן רעזישיסער און ארטיסט, סאָקאָלאָוו, האָט זי געשפּילט א פּראָנטוואָרטלעכע ראָל אין „גאָט, מענטש און טיוול" פון י. גאָרדין.

קיין ראקישאק איז זי געקומען מיט איר מאַן, שלמה רובין, און האָבן דאָרט אויפגעפירט „די ברענענדיקע הויז".

אין 1927 איז זי געקומען קיין אפריקע. זי האָט מיטגעשפּילט, מיט גרויסן דערפאָלג, אין די אַנסאמבלען פון ווייסליץ; נאַטאַן; סערא סילוויא; רוניטש; ברייטמאַן; ניוסיא גאָלד; פ. זיגלבוים.

איר ליבשאפט צום יידישן טעאטער איז גרוים. און עד היום נעמט זי איינטיל אין אויפפירונגען און טרעט אויף מיט רעציטאציעס אויף פּארשיידענע קליין-קונסט-אָוונטן.

זי העלפט א סך דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט אין אירע קולטור-פּראָנשטאלטונגען.

בערל רוך

געבאָרן אין 1913, אין א קליין דערפל קורקלעץ, נעבן ראקישאק. זיין פאָטער פּסח רוך, אין דער צייט פון ערשטן וועלט-קריג, איז מיט זיין משפּחה, אריבערגעפאָרן קיין ראקישאק.

פּסח רוך, א התלהבותדיקער חסיד און טיף-רעליגיעזער מענטש, האָט אלע זיינע קינדער דערצויגן אין רעליגיעזן גייסט אויך זיין זון בערלען, וועלכער איז געגאנגען אין חדר און אין תלמוד-תורה, און נאָכדעם זיך געלערנט א געוויסע צייט אין דער ישיבה ביי ר' משה סידרין.

אָבער דער נייער מאָדערנער געדאנקענגאנג איז אריינגעדרונגען אויך אין הויז פון פּסח רוך. בערל פּראָפּאָזט די ישיבה און ווערט א שילער פון דער פּראָגימנאזיע „יבנה". ער איז א געווען צייט געווען א טיכטיקער מיטגליד פון א דראַמאַטישן קרייז.

די דעמאָלטיקע אומשטאנדן פון די יידן אין ליטע האָבן אַרויסגערופן ביי דער יוגנט די זאָרג וועגן דער צוקונפט מכוח א תכלית, און א סך יוגנטלעכע האָבן זיך אָנגעהויבן לערנען א מלאכה. בערל לערנט זיך אויס פּאָטאָגראפּיע און, אָנהייב 1929, עמיגרירט ער קיין דרום-אפריקע. ער העלפט פינאנציעל דער ח"ב"ד"-באָוועגונג. ער האָט אויך געהאָלפן דעם יאנעסקעלער רב, ר' יוסף סידרין, ווען ער איז געקומען זאמלען געלט פאר דער ראקישקער ישיבה.

ער איז גלייכצייטיק א ציוניסט און בלב ונפש איז ער איבערגענעבן דער ציוניסטישער באָוועגונג. ער איז אויך געווען איינער פון די, וועלכע האָבן געהאָלפן גרינדן די ראקישקער הילף-געזעלשאפט אין יאָהאנעסבורג, און איז געווען איר קאסיר.

זינט די בוידע געזעלשאפטן — ראקישקער לאנדסמאנשאפט און די ראקישקער הילף-געזעלשאפט—האָבן זיך פאראייניקט, איז ער אויסגעקליבן געוואָרן און איז עד היום דער וויצע-פּרעזיצער פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט.

ליבע רוך

געבאָרן אין 1921, אין פּאָנעוועזש, און אין יונגן עלטער עמיגרירט זי קיין דרום־אפּריקע, מיט אירע עלטערן, וואָס האָבן זיך באזעצט אין מיוזנבערג. הגם זי האָט זיך נעלערנט אין די ענגלישע שולן, דאָך רעדט זי יידיש און איז נאָענט צו יידישע אָרגאַניזאַציעס, געבנדיק איר הילף און בייטראָג.

נאָך איר חתונה מיט בערל רוך, ווערט זי אַן איבערגעבענער מיטגליד פון ראקישקער לאַנדסמאַנשאפט: העלפט אָרגאַניזירן אונטערנעמונגען, צו שיקן פּאקעטן פאר לאַנדסלייט און צו שאפן פינאַנצן.

צוליב איר טיכטיקייט איז זי אויסגעקליבן געוואָרן פאר א קאָמיטעט־מיטגליד פון דער ראקישקער לאַנדסמאַנשאפט.

משה ישראל שאַרף־סאלטופער

געבאָרן אין נאָווא־אלעקסאַנדראָווסק־עושערעני, אין 1906. זיין פאָטער, ירחמיאל, איז געווען אַן אינוואַליד אָן פּים, און זיין מוטער, פּעסיע־מאליע, האָט געמוזט מפרנס זיין איר מאַן און קינדער. גאָר יונג האָט זיך דער קליינער משהקע איינגעשפּאַנט אין יאָך פון אַרבעט, כדי פארגרינגערן זייַנע עלטערן.

בעת דעם ערשטן וועלט־קריג האָט זיך די גאַנצע פאמיליע עוואקואירט קיין סאראַנסק, פּענזער גובערניע. צוליב אַן אומגליקפאל איז זיין מוטער געוואָרן קראַנק. ערשט אין 1922 קערן זיי זיך אום צוריק קיין נאָווא־אלעקסאַנדראָווסק.

צוליב דער שלעכטער עקאָנאָמישער לאַגע אין שטוב, ווערט משה א קאראבעלניק. ער פארזוכט אנטלויפן קיין רוסלאַנד, נאָר ער ווערט אין לעטלאַנד ארעסטירט, צוריקשיקנדיק אים קיין נאָווא־אלעקסאַנדראָווסק.

ער פאָרט דערנאָך אוועק קיין קאָווענע, ווו ער לערנט זיך שנייַדעריי. ער איז אויך טעטיק אין דער דאָרטיקער „קולטור־ליגע", ווערנדיק אַן אונטערערדישער ארבעטער. ער באַטיליקט זיך אקטיוו אין יאָק (יידישער ארבעטער־קלוב).

אין 1926 עמיגרירט ער קיין דרום־אפריקע. עס געלינגט אים, נאָך אייניקע שווערע יאָרן פון א „גרינעם", אַרויפּאַרבעטן זיך, און איז איצט דער אייגנטימער פון אַן אינדוסטריעלער אונטערנעמונג.

גלייכצייטיק איז ער טעטיק אויפן געזעלשאפטלעכן געביט. פון א סך יאָרן איז ער אַן אקטיוואר מיטגליד פון דער מיפּער־קאָנגרעגיישן און איז איר רעפּרעזענטאַנט אין „באָארד פון דעפּיוטים". ער איז אויך א מיטגליד און דער ערן־קאַסיר פון גמילת־חסד אין מייפער-פּאָרדסבורג.

ער איז אויך א טיכטיקער מיטגליד פון דער ראקישקער לאַנדסמאַנשאפט, מיטגליד פון דער פארוואלטונג, און איז אויך געווען איר וויצע־פּאָרזיצער.

ער העלפט מיט באשטייערונגען לטובת די היגע יידישע אינסטיטוציעס און לטובת פארשיידענע קאמפּיינס.

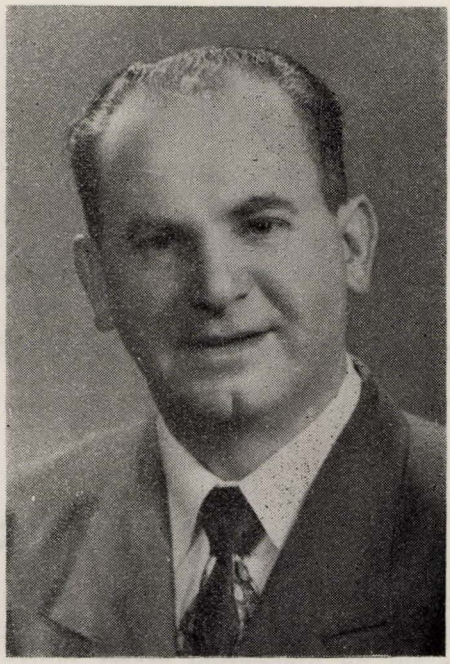

בערל רוך

ליבע רוך

משה ישראל שאַרפּ-סאלטופער

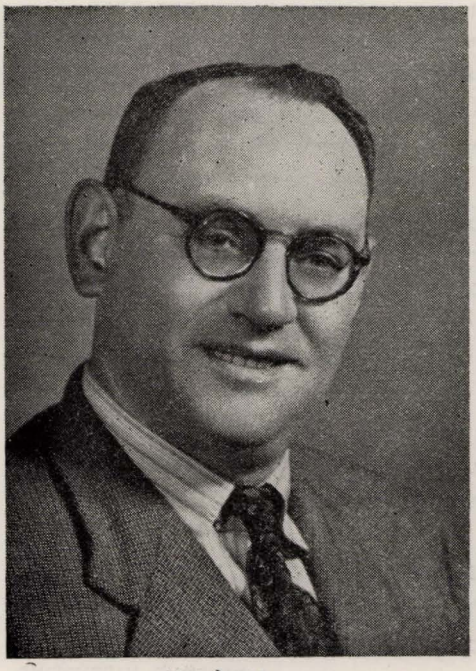

הירשל שער

הירשל שער

איז געבאָרן אין אנטאַלעפּט. ביז בר מצווה איז ער געגאנגען לערנען צו דוד הירשן דעם מלמד. וועז די ערשטע וועלט־מלחמה האָט אויסגעבראָכן, איז די גאנצע משפּחה געבליבן וווינען אונטער דער דייטשישער אָקופּאציע. הירשל לערנט דאָן א פאך. ער פארנעמט זיך אויך מיט שמוגל־מסחרים. וועז די דייטשישע אָקופּאציע־מאַכט גיט אַרויס די פאַראַרדענונג, אז מען מוז האָבן פּאטענטן, דעמאָלט וועלט הירשל דעלעגירט קיין ראַקישאָק צו אויסקויפן פּאטענטן פאר די הענדלער אין שטעטל.

דאָס איז געווען זיין ערשטע געזעלשאפטלעכע שליחות, וואָס האָט אים אָנגערעגט צו ארויסווייזן אקטיווקייט אויך אויף אנדערע געזעלשאפטלעכע געביטן.

קיין דרום־אפריקע קומט ער אין 1927. ער וועלט א טיכטיקער מיטגליד פון דער ראקישקער סאָסייטי. ער איז א מיטגליד אין דער פארוואלטונג און איז אויך געווען וויצע־פאָרזיצער פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט. ער איז אויך א מיטגליד פון „גמילות־חסד" פון בערטראמס.

ב. הילף־געזעלשאפט

די „ראקישקער הילף־געזעלשאפט" אין יאהאנעסבורג איז אן אינטערעסאנט און וויכ־טיק קאפיטל אן און פאר זיך, און איז אנטשטאנען נאך דעם, ווען די ראקישקער לאנדסמאנ־שאפט אין דרום־אפריקע האט שוין עקסיסטירט עטלעכע און צוואנציק יאר.

אין פלוג קאן מען באפרעגן וועגן דעם עצם אנטשטיין פון א סעפאראטער הילף־גע־זעלשאפט אין דער צייט, ווען די ראקישקער לאנדסמאנשאפט האט געקאנט אויספילן די זעל־ביקע פונקציעס, אבער בעת מיר אנאליזירן אלזייטיקער דעם יעמאלטיקן מצב, די עקאנאמישע און די **פאליטישע לאגע פון** די יידן אין אירופע, ווערט אונדז פארשטענדלעך דער אויפקום פון אזא אויטאנאמער געזעלשאפט, ווילכע איז געגרינדעט געווארן א פאר יאר פארן צווייטן ווילט־קריג.

זינט 1932 האט געהערשט א געוויסע דעפרעסיע אויף דער ווילט און די מורא פאר א צווייטער ווילט־מלחמה איז געווען א גאנץ בולטע, הויפטזאכלעך, אין אירופע.

פון ראקישאק און פון איר אומגעגנט, ווי אויך פון א סך אנדערע מקומות אין ליטע און פוילן, האבן זיך אפט דערהאלטן בריוו, אין ווילכע עס איז אויסגעדריקט געווארן די שרעק פאר א צווייטן ווילט־קריג, אונטערשטרייכנדיק די וואקסנדע סאציאלע נויט, די שטארקע פארארעמטקייט פון יחידים און דעם פינאנציעלן קריזיס אין די פארשיידענע אינסטיטוציעס.

אין 1937 איז געקומען קיין יאהאנעסבורג א ספעציעלער שליח קיין דרום אפריקע פון ראקישקער ישיבה, דער יאניסקעלער רב ר' יוסף סידרין צו זאמלען געלט און פאר־איינם האט ער אינפארמירט פון דער שלעכטער לאגע אין ליטוויש שטעטלעך. עס האט זיך דאן געשאפן א קאמיטעט פון די א פערזאנען: מענדל מוסקאט; בערל רוך; חיים־משה גען; שלמה שער; יצחק גריז; שמערל ליובאוויץ און ש. רובין, — וואס האבן אים געהאלפן אין זיין שליחות.

נאך זיין צוריקקער א היים, האבן פארשיידענע יחידים און אינסטיטוציעס אין ראקי־שאק און אומגעגנט זיך געוועגדט נאך שטיצע.

צוערשט האבן זיך — אויף די א וועגדונגען — אפגערופן יחידים, וואס האבן אליין געשיקט געלט צו ארעמע קרובים און באקאנטע און אויך פאר אינסטיטוציעס. א דאנק דער איניציאטיוו פון מ. מוסקאט איז אויך, דעמאלט, געזאמלט געווארן א סומע געלט פאר דער ראקישקער קולטור־ליגע.

דאס איז אבער געווען א ספאראדישע הילף און ניט קיין פערמאנענטע.

עס האט זיך געפאדערט, אז עס זאל זיך פירן די הילף־ארבעט דורך אן ארגאני־זירטער קערפערשאפט.

די ראקישקער לאנדסמאנשאפט אין איינקלאנג מיט דער קאנסטיטוציע, ווילכע איז אויסגעארבעט געווארן אין די ערשטע יארן פון איר אנטשטיין, האט געפירט איר טעטיקייט אין די ראמען פון לאקאלער הילף צווישן די ארטיקע לאנדסלייט, און איר הויפט־צווק איז געווען צו פארטיילן הלוואות און צו געבן מעדיצינישע הילף אירע מיטגלידער.

עס דארף אויך באטאנט ווערן, אז פאר דעם צווייטן ווילט־קריג איז געווען א פינאנ־ציעלער קריזיס אין דרום אפריקע און די געלט־רעסורסן פון דער סאסייטי זיינען געווען גאנץ באשרענקטע. עס איז אלעמאל אויפן סדר היום פון דער לאנדסמאנשאפט־עקזעקוטיוו געשטא־

נען די פראגע: ווי באפרידיקט מען די נייטבאדערפטיקע מיטגלידער, וועלכע האָבן על פי רוב געהערט צו דער אָרעמער שיכט פון דער אָרטיקער יידישער באפעלקערונג. די רייכערע לאנדסלייט זיינען, זעלטן, געווען „סאָסייטי-מעמבערס", מאָטיווירנדיק, אז א לאנדסמאנשאפט איז אן אלטפרענקישע אינסטיטוציע, אין וועלכער זיי ווילן זיך ניט אָנשלִיסן.

צוליב די אויבן דערמאָנטע גורמים און פאקטן איז געבאָרן געווָארן דער געדאנק ביי אייניקע לאנדסלייט צו גרינדן א ספעציעלע „הילף-געזעלשאפט".

עס האָט זיך פריער אויסגעטיילט אן איניציאטיוו-גרופע פון די פערזָאנען — אברהם אָרעלאָוויץ, יצחק גינזבורג, פרוי פורמאן, מענדל מוסקאט, פרוי קליין, יאָסל קופערמאן, מענדל ווויץ ע"ה, מ. גוט, יצחק גריז, חיים-משה גען, שלמה רובין, בערל רוך, שלמה שער, פרוי שניידער, און א דאנק זיי איז געשאפן געווָארן די הילף-געזעלשאפט וועלכע האָט זיך געשטעלט פאר א ציל צו שיקן פינאנציעלע הילף די אָרעמע לאנדסלייט און אינסטיטוציעס אין דער אלטער היים.

צום פרעזידיום פון דער הילף-געזעלשאפט האָבן געהערט יאָסל קופערמאן (פאָרזיצער); מענדל מוסקאט (קאסיר); אברהם אָרעלאָוויץ (סעקרעטאר), יצחק גינזבורג און שלמה רובין.

עס איז פארעפנטלעכט געווָארן א רוף צו אלע לאנדסלייט אין דרום-אפריקע, אז זיי זאָלן זיך באשטייערן לטובת דער „הילף געזעלשאפט".

צום ענד פון 1937 איז גערופן געווָארן א מיטינג אין „רזשואיש גילד", יאָהאנעסבורג. אויף דעם דאָזיקן צוזאמענקום איז צ.א. באשלאָסן געווָארן צו קאָאָפטירן נאָך פרויען אין קאָמיטעט, וואָס זאָלן מיטהעלפן אייַנצוֹאַרדענען פארשיידענע אונטערנעמונגען.

עס זיינען אָפט אייַנגעאָרדנט געווָארן פאָרווייַלונגען, וואָס האָבן אריינגעבראכט א גרויסע געלט-סומע אין קאסע פון דער נייַ-געגרינדעטער געזעלשאפט. דעמאָלט, אויב א פארווייַלונג האָט נעגעבן א הכנסה פון עטלעכע הונדערט פונט, איז עס געווען א גרויסע סומע, נעמענדיק אין אַכט, אז דער פונט איז געווען 30 ליט.

א באזונדערע אקטיוויטעט אין דער ארבעט פון דער געזעלשאפט האָבן אָרויסגעווייזן: מאָטע גוט, די פרויען קליין, פורמאן און שניידער — פון דער משפחה רוך און טייבע אָרלין—קיל.

נאָך דער דעמיסיע פון יאָסל קופערמאן, איז די „הילף געזעלשאפט" אָנגעפירט געווָארן דורך יצחק גינזבורג, וואָס ער איז געווָארן איר פאָרזיצער. די ארבעט האָט זיך אינטענסיפיצירט און א סך לאנדסלייט האָבן אויף זיך גענומען די התחייבות צו צאָלן רעגולער א חודש-אָפצאָל לטובת דער „הילף-געזעלשאפט".

די איבערגעשיקטע פינאנציעלע הילף אין דער אלטער היים האָט דערמיגלעכט די אָרעמע לייט צו קויפן מצה אויף פסח, איינקויפן פאר זיי האָלץ אויף ווינטער און אויף אַנדערע הצטרכותן.

עס איז אָבער אויסגעבראָכן דער צווייטער וועלט-קריג, און שפעטער די דייטש-סאָוועטישע מלחמה. עס איז איבערגעריסן געווָארן, זינט יולי, 1941, יעדער קאָנטאָקט מיט דער אלטער היים.

די „הילף-געזעלשאפט" האָט געזוכט אלע וועגן און אומוועגן ווי צו האָבן א פאָרבינדונג מיט ראקישאק און אומגעגנט, אָבער אלע באמיונגען האָבן ניט געהאָלפן. פאקטיש איז שוין, יעמאָלט, ניט געווען מיט וועמען זיך צו פארבינדן, ווייל דער גרויזאמער היטלעריזם האָט אויסגעשאָכטן ראקישאק און איר אומגעגנט מיט דער גרעסטער מערהייט פון יידישע שטעטלעך אין ליטע, אין די ערשטע אקופאציע-טעג.

צוזאמענקום פון מיטגלידער פון ראקישקער הילף־געזעלשאפט.

אויבערשטע ריי — פון רעכטס צו לינקס (שטייען) ה׳ פּאסוואלסקי; פרוי פּאסוואלסקי (בערקאָוויץ); פרוי מערוויטש (בערקאָוויץ); ה׳ מערוויטש; שמערל ליובאָוויץ.

צווייטע ריי — פון רעכטס צו לינקס (שטייען): בערל רוך; ניט באָווסט; שלמה שער; פורמאַן; מענדל מוסקאט.

דריטע ריי (זיצן) — פון רעכטס צו לינקס: חייקל רובין; משה סמיט; פרל. מוסקאַט; פרוי פורמאַן; פרוי מוסקאט; פרוי קליין; פרוי שניידער.

פערטע ריי: בערל גאָרדאָן; שלמה רובין און יצחק גינזבורג.

אין קאסע פון דער „הילף־געזעלשאפט" איז געווען א סומע פון 100 פונט, וועלכע מיר האָבן איבערגעליפערט — בתורת פּקדון — אין דער קאַסע פון דער ראקישקער לאַנדסמאַנשאפט, אויסרעכענענדיק, אז די טעטיקייט וועט זיך באנייען באלד ווי די מלחמה וועט זיך ענדיקן, ניט אויסרעכענענדיק, אז דער היטלעריזם וועט דורכפירן טאָטאַלע שחיטות אויף די יידן.

אין לויף פון וועלט־קריג האָבן צו אונדז דערגרייכט פארשיידענע קלאנגען און אָפּקלאנגען וועגן די דייטשישע גרויזאמקייטן און אויך מכוח דער אויסראָטונג פון די יידן אין אייראָפּע, אָבער קיינער האָט ניט געקאָנט גלייבן, אז אזוינע שחיטות זאָלן פאָרקומען אין אונדזער י״ה. אנדערע האָבן משער געווען, אז עס זיינען בלויז מימרות און ניט קיין אמתע פאקטן. דער מענטשלעכער מוח האָט ניט געקאָנט באגרייפן, אז אזוינע רציחות און מאסן־אויסראָטונגען איבער די יידן זאָלן פאָרקומען, און אויב אזוינס האָט יאָ פאסירט, איז ניט אנדערש, אז די וועלט גייט צו ענד.

עס איז געראפן געוואָרן א באראטונג, כדי זיך אויסישובן דורך וואס פאר א וועג קאָן מען זיך דערוויסן דעם פאקטישן גורל פון אונדזערע ברידער און שוועסטער. עס איז באשלאָסן געוואָרן אוועקשיקן א בריוו אין קויבישאָוו, זיצאָרט פון דער מאסקווער רעגירונג אין צייט פון קריג, כדי צו באקומען געוויסע אינפאָרמאַציעס.

אויף דער אָ באראטונג איז אויך באשלאָסן געוואָרן צו שאפן א פאָנד כדי צו קאָנען תיכף ומיד העלפן די לעבנגעבליבענע יידן, וועלן דער קריג-שטורעם וועט פארביגיין.

יעדערער פון די בייזייענדיקע אויף דער באראטונג האָט זיך בייגעשטייערט מיט א באדייטנדיקער סומע, אונטערשטרייכנדיק, אז באלד ווי עס וועט זיך באקומען די ערשטע ידיעה מעבר לים, איז יעדערער גרייט פארדרייפאַכן זיין געגעבענע סומע.

אין 1944 איז אונדז שוין אלעמען געוואָרן באוווסט דער גרויזאמער אמת פון די יידן אין איראָפּע און אין די אלע ערטער, ווו דער דייטש האָט אָקופירט. עס איז אויך דורכן ראַדיאָ געמאלדן געוואָרן, אז קאָוונע איז באפרייט פון די דייטשן. יצחק גינזבורג, דער פאָרזיצער פון דער געזעלשאפט, האָט טעלעגראפירט צום אנטי-פאשיסטישן קאָמיטעט אין מאסקווע, אז ס'זאָל געמאלדן ווערן אין דער דאָרטיקער יידישער צייטונג „די אייניקייט", אז אויב ווער ס'איז פון די לאנדסלייט ניצול געוואָרן פון די נעגל פון אומקום, זאָל זיך פארבינדן מיט דער ראקישקער „הילף-געזעלשאפט". מען האָט זיך אויך געווענדט צום פאָרזיצער פון ראקישקער „גאָרסאָווער" (שטאָט-ראט).

די ערשטע בריוו פון די לעבנגעבליבענע לאנדסלייט האָבן זיך דערהאלטן, ערשט, אין 1945, אין וועלכע עס זיינען באשריבן געוואָרן פרטים און פארלויפן פון די שחיטות און אויך מכוח דעם, אז אין ראקישאָק זיינען, שוין, ליידער, קיין יידן ניטאָ, ווייל אפילו די לעבנגעבליבענע יידן האָבן זיך ניט געוואָלט באזעצן אין זייערע חרובע היימען, און זיי האָבן זיך, ליבערשט, איינגעאָרדענט אין ווילנע, קאָוונע און אין אנדערע שטעט.

עס האָבן זיך דערנאָך באקומען בריוו פון די לאנדסלייט, וואָס זיינען באפרייט געוואָרן פון פארשיידענע קאָנצענטראציע-לאגערן.

די סעקרעטאריישע ארבעט פון דער „הילף-געזעלשאפט" זינט 1945, ביז דער אינטערגרירונג אין דער „ראקישקער לאנדסמאנשאפט", האָט פאקטיש געפירט ירחמיאל אראָנס (אַרש), וועלכער האָט צוזאמען מיט זיין פרוי, עטל, אויף זיך גענומען די ארבעט אויסצוגעפינען די ווינערטער פון אלע לעבנגעבליבענע לאנדסלייט און לשם זה האָבן זיי קאָרעספאָנדירט מיט פארשיידענע פערזאָנען אין דרום אפריקע, רוסלאנד, ליטע, פוילן און מיט די פליטים-לאגערן אין דייטשלאנד, עסטרייך און איטאליע.

מיט גרויסע שווריקייטן האָט זיך איינגעגעבן פעסטשטעלן די פאלגנדע נעמען און אדרעסן פון 100 גראָטעווטע לאנדסלייט, וואס האָבן זיך דאָן געפונען אין פארשיידענע מקומות און לענדער:

אַרש, מלך, פארלאָרן די פרוי און קינדער. חתונה געהאט אין ווילנע.
אַרש, ד"ר אברהם, מיט זיין פרוי ד"ר חיה אַרש און מיט זייערע צוויי קינדער, אין ווילנע.
אַרש, דוד, מיט זיין פרוי און קינד (איצט אין ישראל).
אַרעלאָוויץ, זרח, אין ראָקישאָק.
אַבראָמאָוויטש, חיה רבקה, אין רוסלאנד.
אַבראָמאָוויטש, רבקה, אין ליטע.

אַבראַמאָוויטש, הירשקע, אין ליטע.
בארדאָוסקי, ליבע, אין גבעת ברענער, ישראל.
בארדאָוסקי, ח. און פרוי, אין ראקישאק.
בון, עטל (יודל קלמנס א טאַכטער), אין ליטע.
ברינקמאַן ב., אין ווילנע.
א זון פון שמשון בארדאָוסקי, דער שטריק־דרייער, איצט אין ליטע.
בריק, ליבע־לאה (פון דער היים מאיראָוויטש), אין ישראל.
בערז, ס. (ישראל יודלס אן אייניקל), אין ווילנע.
גינזבורג, אברהם, אין מורמאנסק, רוסלאנד.
געלצער, חיים, מיט דער פרוי און זון, איצט
איז די פרוי און זון אין בראזיל און ער געפינטט זיך אין בעלגיע.
גריז, דבורה (שאוסיענע), אין ווילנע.
גאַר, רחל (פון דער היים שפיר), איצט אין אמעריקע.
געלמאַן, סאַניע, איצט אין ישראל.
גאַפאַנאָוויטץ, דבורה (מענדל דעם פישערס א טאַכטער), אין ליטע.
גאַרדאַן, אלחנן, אין ריגע.
דולאן, שואל געצקע, פון ראדוטע (איצע־דולאנס אן אייניקל), אין ליטע.
צווי שוועסטער דעקטאר, יודל דעם מילנערס טעכטער, אין ווילנע.
הערצקאָוויטש, דבורה (פון דער היים ראטנער), מיט איר מאן, אין איטאליע.
ווינער, אידא, אין רוסלאנד.
ווינער י., (מיכאלס א טאַכטער), אין ווילנע.
זאקסטיין, יהודית (זלמן זאקסטיינס א טאַכטער), אין ווילנע.
זאַלצמאַן, אברהם (יאַכע פאַפלאקס מאן), אין טיף־רוסלאנד.
זאַגער, רחל (רוזנער). (איצט אין ישראל).
חיט, אברהם, (זרח מיירימס א פלימעניק), אין ליטע.
חריט, שרה (פון דער היים גריז), אין ווילנע.
חרמץ, יוסף. (איצט אין ישראל).
חרמץ, דבורה, איצט אין ישראל.
טוראַק, ברוינע, און זון (דאַרע בערס א טאַכטער), אין ליטע.
יאקאַבסאַן, זלאַטע (א טאַכטער פון יאנקל יאקאַבסאַן), אין ליטע.
יפה, אידע און שמעון, אין ליטע.
יפה, אבא, איצט אין ישראל.
יפה, הירשל־רחל און גנענדל, אין קאַוונע.
מערע איטע חנן (הערצע יפה'ס אן אייניקל), אין ליטע.
א זון פון הירשל יאקובאָוויץ, אין ליטע.
יאלאוועצקי, מיט 3 קינדער, אין ווילנע.
לעווין, גיסע, איצט אין דרום־אפריקע.
לעווין, אהרון, אין ווילנע.
לעוועזאַן, דוסיע (פון דער היים זאמעט), איצט אין ישראל.
לעווין, אלטקע (יונה לעווינס א טאַכטער), אין ליטע.
לעווין, הינדע, (בערל לעווינס א טאַכטער), אין ליטע.
לעווין, פאניע, (לייזער לעווינס פרוי), אין טיף־רוסלאנד.
מעקלער, שרה (ביילע יאנטעס טאַכטער), אין ליטע.

א טאַכטער פון פּסח מילקין, אין ליטע.
מאראן, שיינע, אין ליטע.
מאיראָוויטש, יוסף, איצט אין בראזיל.
מאיראָוויטש, בערל, אין ליטע.
מאיראָוויטש, אהריק, אין ליטע.
מעללער, יודל, מיט זיין פרוי און זון, אין ווילנע.
נייממארק, סימע, פון דער משפּחה ווינגרין, איצט אין ישראל.
סאַרווער, זרח, מיט דער פרוי, אין ווילנע.
סעגאל, שרה-מערע (א טאַכטער פון דער באָבע מאריאשע), אין ליטע.
סייטאָוויץ, וועלווע (זונדל יאנטעם א זון), אין ליטע.
סניעג, שמואל אבא, אין מינכען, דייטשלאנד.
סעגאל, שמעון, פון יורדזיקע, אין ליטע.
סייטאָוויטש, חיה העניע (אברהם סייטאָוויטשעס אן אייניקל), אין ליטע.
סייטאָוויטש, רחל לאה (יאנטעם אן אייניקל), אין ליטע.
ספּיוואק, לייב, איצט אין ישראל.
פלאך, דוד (א זון פון עטל דודם), איצט אין אמעריקע.
פערמאס, ביילע (שמואל בראדאווסקים א טאַכטער), אין ליטע.
פיין, עטל, אין ווילנע.
צעטיסקי, רייזע (פון שמואל דעם פישערס אן אייניקל), אין ליטע.
צינדעל, ברוינע לאה, מיטן מאַן און קינד, אין פּאָנעווועזש.
קאַרק, איידע (יאנקל קארקס א טאַכטער), מיט א קינד, אין ווילנע.
א טאַכטער פון נאַטל קרוק (אזינסקאיא), אין ליטע.
קאַרק, מאיר, מיט פרוי און קינד, אין ווילנע.
קאגאן, מאיר (פון דער משפּחה עפּשטיין), מיט א שוועסטער און איר מאן און קינד, אין ווילנע.
קראַק, רעליע, אין קאַווונע.
2 ברידער קור (יאנקל הירשלס זון), אין ווילנע.
קאַפּלאַנסקי, ל. (מאריאשקע פראדעמס א זון) אין ליטע.
קור, מ., אין ראקישאק.
קרוק, חיים, איצט אין ישראל.
קאַלוואריע, רחל (פון דער חיים מאיראָוויטש), איצט אין ישראל.
קאַגאַן, רבקה (פון דער חיים עפּשטיין), מיט א שוועסטער און איר מאן און קינד, אין ווילנע.
ריפיענע, (יאנקל קור'ס א טאַכטער), מיט א קינד אין ווילנע.
רוך, לייבע, אין ווילנע.
פייגע, א טאַכטער פון באסל ריף, אין ליטע.
2 ברידער ריבאק (בוניעם זון), אין ליטע.
רודיק, לאה, יאנקל רודיקס א פרוינד, אין ליטע.
כאַסיע און ברוינע ריף (מאיר ריפ'ס טעכטער), אין ליטע.
ראַזענקאָוויץ, רבקה (א טאַכטער פון פייטל ראַזענקאָוויץ), אין ליטע.
פּסח, לייבע און בתיה רוך, אין סיביר.
ראטמאן, משה, אין ווילנע.
רוך, ירחמיאל, מיט דער פרוי העניע און זון, אין ריגע.
שרוביסקי (ישראל דעם שוסטערס), אין ליטע.

שאַטין, חנה, אין איטאליע.
שוחט, לאה, אין איטאליע.
שפּאַק, בערל, אין קאַוונע.
שרייבערג, נתן (דעם ליכטמאכערס א זון), אין ליטע.
שאמער, כוואַליע, אין ווילנע.
שאמער, לאה, אין ווילנע.
שאמער, חסיה. (איצט אין ישראל).
שאמער, שמואל יונה, אין ווילנע.
שפּיר, אפרים (חיה דעם קירזנערינס א זון). (איצט אין ישראל).
שמושקאָוויטש, וועלוול און פאמיליע, אין ווילנע.
שיינקע, פון ראקישקער בית היתומים, אין ליטע.
שובעל, נחום מיט דער פרוי און א טאַכטער, אין ראקישאק.
חנה פּערל (זעליג פּסח'ס א טאַכטער), מיט איר מאַן, אין ליטע.
חנה-פּערל, אין ראקישאק.
א טאַכטער פון מאיר פּראדעם-שימעלאוויץ, אין ליטע.
2 טעכטער פון שעיה-יאסיע דעם פורמאַן, אין ליטע.

אויף די אויסגעפונענע אדרעסן אין יענער צייט זיינען דורך דער „הילף-געזעלשאפט" ארויסגעשיקט געוואָרן שפּייז-פּאקעטן, וועש, בעטגעוואנד, פּארשיידענע מלבושים און מ'האָט אויך געשיקט געלט. דורך א שוועדישער פירמע זיינען ארויסגעשיקט געוואָרן עטלעכע צענט-לינג קאָלדרעם אין ווילנע. די טיכטיקע פרויען פון אונדזער לאנדסמאַנשאפט האָבן גע-שטריקט סוועטערס, וואָס זיינען ביי דער ערשטער מיגלעכקייט אָפּגעשיקט געוואָרן צו די לאנדסלייט.

אויך אין ארץ ישראל האָט זיך געשאפן א קאָמיטעט פון ראקישקער, וועלכע האָבן זיך געוועגדט נאָך הילף, וועלכער שאפן א הילף-פּאַנד פאר די נייע ראקישקער עולים, וואָס קומען אריין מיט דער אומגעגאלענער עליה, און אויך פאר דער שארית הפּליטה אין די פּליטים-לאגערן אין דייטשלאַנד, עסטרייך, איטאליע און אין ליטע.

בתורת א געשיכטלעכן דאָקומענט, דרוקן מיר דעם בריוו פון ישראל, אין זיין פולן טעקסט, אָן סטיליסטישע און אָרטאָגראפישע שנויים:

תל-אביב,

געערטע פריינד!

עס איז אינערליך אייך אויסצושרייבן וועגן דעם אומגליק וואָס האָט געטראָפן דעם גאַנצן יידנטום און דעם ליטווישן יידנטום. איר וויסט דאָך זיכער, אז מיר זיינען אלע פאר-יתומט געוואָרן אין אָנגעוואָרן אלע אונדזערע נאָענטע און טייערע.

דער קריג האָט זיך געענדיקט, און ביסלעכווייז וועלט קלאָרער דאָס בילד, וואָס דאָרטן אין אונדזער אלטער היים האָט פאסירט און אויך דערוויסט מען זיך, אז עטלעכע געציילטע האָבן זיך געראַטעוועט, ווי דער גורל פון אלעמען, איז אויך געווען דער גורל פון אונדזער אלעמענס שטעטל ראקישאָק. וויניקע האָבן זיך דורך פּארשיידענע נסים געראטעוועט און גע-בליבן לעבן, אויך עטלעכע געציילטע זיינען געקומען שוין צו אונדז קיין ארץ-ישראל.

זיי האָבן אודנז אָפּגעגעבן די ביטערע גרוסן, אויסדערציילט די פארביטערטע הער-צער און אויך דערציילט וועגן די, וואָס זיינען נאָך פּארבליבן אין ליטע.

דערבער האָבן מיר, די ראקישקער, וואָס געפינען זיך אין ארץ־ישראל, באשלאָסן צו גרינדן א פאָנד און שאפן געלט צו העלפן די עטלעכע געבליבענע. מיר האָבן אויף אן אָרט געשאפן 20 פונט, און שוין אוועקגעשיקט 2 פאקעטן קיין ליטע (איינע צו חנה־עלע קרוק, די צווייטע צו יעוסעס אן אייניקל), אויך געגעבן א הלוואה איינעם פון די אָנגעקומענע.

מיר האָפן, אונדזער ארבעט זאָל ווערן ברייטער, אויך מיט דער הילף פון ראקישקער, וואָס געפינען זיך אין אַפריקע. מיר זיינען זיכער, אז איר וועט טאָן וואָס מעגלעך מער פאר דעם צוועק. דאָס איז דאָך דאָס איינציקע, וואָס מיר קענען טאָן פאר אונדזערע אומגליקלעכע ברידער, וואָס האָבן אזוי פיל געליטן.

מיר האָבן אויסגעוויילט א ועד פון דריי מענטשן: רבקה דעקטאָר; חיה־רייזל פאָגע־ווועש—דוביצקי, און חיה־הינדע סניעג — ורמל, זיי זאָלן זיין פאַראַנטוואָרטלעך פאר דאָס געלט וואָס ווערט אָנגקומען. און מיר ווילן אייך שיקן א דין וחשבון ווען אונדזער ארבעט. מיר בעטן יעדער איינעם פון אייך זיך צו באַטייליקן אויף וויפל איר קענט, און אויפווען אויך אנדערע, זיי זאָלן טאָן וואָס מער.

מיר האָבן אדרעסן נאָר פון יחידים, מיר בעטן אייך אונדז צו שיקן די אַדרעסן פון די ראַקישקער, מיט וועלכע איר טרעפט זיך. מיר האָפן, אז ס'וועט אייך ניט לאָזן רוען דער גע־דאנק, אז נאָענטע און באַקאַנטע מאַטערן זיך נאָך היינט, נאָך אלע צרות, וואָס זיי האָבן דורכגעטראָגן, און איר וועט זיי העלפן און טאָן אלץ פאַר זיי, ווי מיר טוען דאָ.

מיט די בעסטע ווונטשן:

חיה סניעג־ורמל; רבקה דקטור; חיה־רייזל פאָגיעווועזש־דוביצקי.

דאָס געלט בעטן מיר אייך שיקן אין באנק אויפן נאָמען פון די דריי אויבנדערמאָנטע פערזאָנען, אויף פאָלגענדיקן אַדרעס:

תל־אביב בנק אנגלו־פלשתינה.

חיה ורמל, בן־יהודה 49; רבקה דע קטור, חברון 5; שושנה דוביצקי, בר־כוכבא 19".

עס איז געווען דרינגענד אלעמען העלפן און אויף דעם האָט מען געדארפט גרעסערע געלט־סכומים.

עס איז דערנאָך פאררופן געוואָרן א פאַרזאַמלונג פון ראקישקער לאנדסלייט, וואָס איז פאָרגעקומען אין דזשואיש־גילד, יאָהאנעסבורג, דעם 27־טן נאָוועמבער, 1945.

די צייט און די באדינגונגען זיינען געווען גינסטיק פאר א גרעסערער געלט־אקציע. די ווונדן זיינען געווען פריש פון די באקומענע בריוו און די עקאָנאָמישע לאגע פון די יידן אין דרום אפריקע—נאָך דער מלחמה—איז געווען א גאנץ גוטע. אלע האָבן זיך אָפּגערופן מיט א בריטער האנט.

אויף דער א פאַרזאַמלונג איז אויסגעקליבן געוואָרן א קאָמיטעט אין פאָלגענדיקן צו־זאמענשטעל: יצחק גינזבורג (פאָרזיצער); מענדל מוסקאט (קאסיר); אברהם אָרעלאָוויץ (ערן־סעקרעטאר); ירחמיאל אראָנס—ארש; פרוי שרה קלאם (וויצע פאָרזיצער); ש. לובאָוויטץ; ש. שער; מ. סמיט; מ. גוט; ש. רובין; ה. לעווין.

די ערשטע קאָמיטעט־זיצונג איז פאָרגעקומען דעם 30־טן יאנואר, 1946, אין הויז פון מענדל מוסקאט. עס זיינען אָנגענומען געוואָרן וויכטיקע באשלוסן ווי צו פירן די וויטערדיקע

הילף־ארבעט און אויך דער באשלום צו קאָאָפּטירן צום קאָמיטעט די לאַנדסלייט: שואל באַכער, זרח קאָסעף און בערל שטיין.

עס איז געווארן אן אינטענסיווער בריוו־אויסטוויש מיט אלע לאַנדסלייט בכלל אתר ואתר, און די „הילף־געזעלשאפט" האָט קיינעם ניט אָפּגעזאָגט צו העלפן, הגם די פינאנץ־מיגלעכקייטן — צוליב דער פארצווייגטער טעטיקייט—זיינען געווען גאנץ באגרענעצטע.

די וויצע־פּאָרזיצערין, שרה קלאָס, האָט זיך קאָרעספּאָנדירט, כמעט, מיט אלע לעבנגעבליבענע לאַנדסלייט און געמוטיקט זיי מיט בריוו. פלייסיק און מיט א גרויסער אחריות און איבערגעבנקייט זיינען געווען טעטיק אויך די פרויען: טייבע אָרלין; עטל אראָנס—אַרש, ליבע רוך, אלטע מוסקאט און אַנדערע. עס זיינען דורך זיי אָפט איינגעאָרדענט געווארן פאַרשיידענע געלט־אונטערנעמונגען.

ווען קיין רוסלאנד האָט מען ניט געקאָנט שיקן מער קיין שפּייז־פּאַקעטן אָדער מלבושים, האָט מען דאן זיך קאָנצענטרירט צו העלפן די פּליטים אין די לאַגערן און, הויפּטזאכלעך, האָט מען געשיקט גרעסערע געלט־סומעס קיין ישראל.

די אויבן דערמאָנטע טעטיקייט פון דער „הילף געזעלשאפט" איז געפירט געווארן נאָך דעם, ווען יצחק גינזבורג האָט דעמיסיאָנירט, אונטערן פאָרזיץ פון מאָטל גוט. שפּעטער איז אויסגעקליבן געווארן פאר א פאָרזיצער משה שארף, וועלכער האָט רעזיגנירט. עס איז דערנאָך אויסגעקליבן געווארן פאר א פאָרזיצער מענדל מוסקאט.

עס איז אָבער געווארן אקטועל די פראגע ווען צונויפגיסן די טעטיקייט פון דער „הילף געזעלשאפט" מיט דער ארבעט פון דער ראקישקער לאַנדסמאַנשאפט.

אויף דער אלגעמיינער פארזאמלונג פון דער ראקישקער לאַנדסמאַנשאפט, וואָס איז פאָרגעקומען דעם 7־טן יולי, 1948, האָט ירחמיאל אראנס (ארש) שטארק פארטיידיקט דעם געדאנק, אז בויד קערפערשאפטן זאָלן זיך צונויפגיסן. ער האָט אויף א פאָלגנדיקן אופן אָרגומענטירט זיין פאָרלייג:

„מיר האָבן צוויי ראקישקער סאָסייטיס און, פאַקטיש, די זעלביקע מענטשן זיינען טעטיק אין די ביידע אינסטיטוציעס. דאָס איז פשוט קאָמיש און אומנייטיק. די אָ אויבן דערמאָנטע קערפערשאַפטן דארפן זיך פאראייניקן און עס וועט זיך אונדז, אפשר, איינגעבן מער קאָנסטרוקטיוו און מער ממשותדיקע מעשים באַווייזן. עס וועט, פארשטייט זיך, זיין נייטיק צו ענדערן און אויך מאָדיפיצירן די קאָנסטיטוצע פון דער לאנדסמאַנשאַפט. עס דארף אויך געענדערט ווערן דער פאקט בנוגע דעם, אז אויך פרויען קענען זיין פולבארעכטיקטע מיטגלידער פון דער סאָסייטי".

דער פאָרשלאג פון ירחמיאל אראנס איז נאָך א דעבאטע אָנגענומען געווארן אינטענדירן די הילף־געזעלשאפט אין דער ראקישקער לאַנדסמאַנשאפט מיטן באדינג, אז עס ווערט ביי דער ראקישקער לאַנדסמאַנשאפט געשאפן א ספּעציעלער פאָנד אויף צו פירן די טעטיקייט מעבר לים.

עס איז דאן צוזאמענגעשטעלט געווארן א נייע קאָנסטיטוציע און עס זיינען א סך פונקטן מאָדיפיצירט געווארן, ווי:

לויט דער פריערדיקער קאָנסטיטוציע לויטעט דער פאָרשטאנד אין פונקט 2:

„דער צוועק פון די סאָסייטי זאָל זיין: 1) צו געבן זאלכע מעמבערס וועלכע ווילן נעטהיג דאָקטאָר זאָלען איבערגעגעבן ווערן צו דיא קאָמיטע".

דער דאזיקער פּאראגראף איז מאדיפיצירט געוואָרן לויט דעם פּאלגנדיקן אופן:

א) הילף צו אלע נויטבאדערפטיקע לאנדסלייט דאָ און מעבר לים.

די נייע קאָנסטיטוציע איז אָנגענומען געוואָרן אין פּאלגענדיקע פונקטן:

נייער סטאטוט

פונקט 1.

דער נאָמען פון דער סאָסייטי (לאנדס-מאנשאפט) איז: **ראקישקער „סיק-בענע-פיט און לאָען-סאָסייטי"** (מעדיצין- און ליי-געזעלשאפט).

פונקט 2.

אויפגאבן:

א) הילף צו אלע נייטבאדערפטיקע לאנדס-לייט דאָ און מעבר לים.

ב) גמילות חסדים צו אלע מיטגלידער פון דער סאָסייטי.

ג) מעדיצינישע הילף צו אלע בענעפּיט-מיטגלידער.

פונקט 3.

א) אלע בקשות און בריוו דארפן ווערן באַהאַנדלט דורכן קאָמיטעט פון דער סאָ-סייטי, וועלכער נעמט אָן די אוטשפרעכיקע באשלוסן.

פונקט 4.

א) יעדער מיטגליד פון דער סאָסייטי איז בארעכטיקט צו באַקומען א הלוואה.

ב) פאר יעדער פונט צאָלט דער לווה 6 פע-נעס דער סאָסייטי.

ג) די הלוואה קען אַרויסגענעבן ווערן דעם מיטגליד ביז 100 פונט *)

ד) די הלוואות מוזן זשירירט ווערן אויף אזא אופן: 2 זשיראנטן זיינען נייטיק ביז 25 פונט; 3 זשיראנטן — ביז 50 פונט און 4 זשיראנטן ביז 100-150 פונט.

ה) דער מאן און פרוי זיינען בארעכטיקט צו באקומען פון דער סאָסייטי נאָר איין הלוואה.

ו) איין פערזאָן קאָן זשירירן נאָר פאר 3 הלוואות.

ז) די הלוואה דארף צוריקגעצאָלט ווערן אין פאַרלויף פון אַ יאָר, אָבער דער קאָמי-טעט קאָן עס פּראָלאנגירן ביז 18 חדשים.

פונקט 5.

א) די סאָסייטי פארטיילט מעדיצינישע הילף, באַהאַנדלונג פון אירע דאָקטוירים און רפואות **אומזיסט** צו אלע אירע בענעפּיט-מיטגלידער.

ב) די משפחה-מיטגלידער פונעם בענע-פיט-מיטגליד קאָנען אויך באקומען מעדיצי-נישע הילף, נאָר זיי דארפן צאָלן, לויט די הנחה-פּריזן פון דער סאָסייטי.

ג) די סאָסייטי גיט ניט קיין מעדיצינישע הילף אין פאַל, ווען די קראנקשאפט פון בע-נעפיט-מיטגליד איז א לאנגדויערנדיקע, א כראָנישע. אין אויסנאַם-פאלן, דארף די פאראינטערעסירטע פערזאָן זיך וועגן צום קאָמיטעט, וועלכער וועט באשליסן וועגן דער וויטערדיקער אומזיסטער קוראציע פון קראנקן.

פונקט 6.

אלע אויסגאַבן פאר דער געגעבענער מעדיצינישער הילף און פאר אנדערע הצטר-כותן ווערן געדעקט פון מיטגליד-אָפּצאָל.

פונקט 7

דער עודף, וואָס עס בלייבט נאָכן בא-צאָלן אלע הוצאות, ווערט צוגעשריבן צום גרונט-קאפיטאל פון דער סאָסייטי.

פונקט 8.

דער קאַפּיטאל פון דער סאָסייטי, מיטן אויסנאַם פון א ספעציעלן הילף-פאָנד, קאָן פארוועגדט ווערן נאָר אויף אַרויסצוגעבן הלוואות און ניט פאר אנדערע צוועקן.

---

*) לעצטנס איז באשלאָסן געוואָרן, אז די גרויס פון דער הלוואה קאָן זיין ביז 150 פונט.

פונקט 9.

אויף צו פארטיילן הילף פאר נייטבא־דערפטיקע זאָל געדעקט ווערן פון ספעציעלן הילף־פאָנד.

פונקט 10.

געלטער פון ספעציעלע אונטערנעמונגען ווערן לויטן באשלוס פון קאָמיטעט צו געשריבן צום גרונט־קאפיטאל אָדער צום הילף־פאָנד.

פונקט 11.

א) מענער און פרויען ניט יינגער פון 18 יאָר קאָנען ווערן מיטגלידער פון דער סאָסייטי און האָבן שטים־רעכט, אויב זיי האָבן אָפגעצאָלט דעם מיטגליד־אָפצאָל.

ב) א מאן אָדער אַ פרוי, וואָס האָבן פארהייראט ניט צו קיין יידן אָדער ניט כדת משה וישראל, קאָנען ניט זיין קיין מיטגלידער פון דער סאָסייטי.

ג) אויף צו ווערן א מיטגליד פון דער סאָסייטי, דאַרף מען האָבן די רעקאָמענדאציע פון 2 מיטגלידער.

פונקט 12

א) מענער פון 18 ביז 45 יאָר קאָנען ווערן בענעפיט־מיטגלידער, אויב זיי ווערן פריער אונטערזוכט דורך דעם סאָסייטי־דאָקטער, וועלכער דארף באשטעטיקן זייער געזונט־צושטאַנד.

ב) דער אריינטריט־אָפצאָל פאר אַ נייעם מיטגליד איז 10 שילינג מיט 6 פענים.

ג) דער קאָמיטעט האָט דאָס רעכט ניט אָננעמען דעם אָדער יענעם נייעם מיטגליד.

ד) אין די ערשטע 6 חדשים קאָן קיין נייער מיטגליד ניט בארעכטיקט זיין צו קיינע בענעפיטן.

פונקט 13.

א) א בענעפיט־מיטגליד צאָלט א מיטגליד־אָפצאָל פאָרויס 48 שילינג א יאָר.

ב) דער מיטגליד־אָפצאָל פאר א ניט־בענעפיט־מיטגליד איז 30 שילינג א יאָר, וואָס ער דארף עס אויך באצאָלן פאָרויס.

ג) מיטגליד־אָפצאָל פאר א פרוי איז 12 שילינג א יאָר, באצאָלנדיק פאָרויס.

ד) א מיטגליד, וועלכער איז פארחובט פאר 6 חדשים מיטגליד־אָפצאָל, איז ניט בארעכטיקט צו באקומען בענעפיטן פון דער סאָסייטי.

פונקט 14.

א) די סאָסייטי (לאנדסמאנשאפט) ווערט אָנגעפירט פון א קאָמיטעט, וועלכער ווערט אויסגעוויילט אויף אן אלגעמיינער פארזאמלונג.

ב) דער קאָמיטעט ווערט אויסגעקליבן נאָר אויף איין יאָר.

ג) נאָר די אַלגעמיינע פארזאַמלונג פון די סאָסייטי־מיטגלידער קאָן באשליסן: צי די וואלן זאָלן דורכגעפירט ווערן אָפענע אָדער געהיימע.

ד) די אלגעמיינע פארזאמלונג וויילט אויס אירע פאָרשטייער — צו רעפרעזענטירן די סאָסייטי — אין אנדערע פאראיינען אָדער געזעלשאפטן און באשטימט די ערן־אמטן און די עדיטאָרס.

ה) די יורידיש־בארעכטיקטע צאָל מיטגליידער אויף אן אלגעמיינער פארזאמלונג דארף זיין ניט וויניקער פון 20 מיטגלידער. אין פאל, וועו עס איז ניטאָ די אויבן דערמאָנטע צאָל מיטגלידער אויף דער אלגעמיינער פארזאמלונג, ווערט געוופן א צווייטע פארזאמלונג, וועלכע איז שוין א יורידיש־בארעכטיקטע ביי וועלכער סיאיז צאָל מיטגלידער.

פונקט 15.

א) דער קאָמיטעט קאָנסטרואירט זיך פון אַ פאָרזיצער, וויצע־פאָרזיצער, ערן־סעקרעטאר, קאסיר, 3 טראסטיס (רעוויזיאָנס קאָמיסיע) און פון 7 קאָמיטעט־מיטגלידער.

ב) דער קאָמיטעט האָט דאָס רעכט וועו סיאיז נייטיק צו קאָאָפטירן נייע קאָמיטעט־מיטגלידער.

ג) דער קאָמיטעט האָט רעכט אָנצוונעמען א באצאָלטן סעקרעטאר אָדער בוכהאלטער.

ד) כדי צו ווערן א קאָמיטעט־מיטגליד, מוז מען זיין פריער 6 חדשים א סאָסייטי־מיטגליד.

ה) כדי צו ווערן א פאָרזיצער אָדער א וויצע־פאָרזיצער פון סאָסייטי, דאַרף מען זיין ניט וויניקער וי 6 חדשים א קאָמיטעט־מיטגליד.

פונקט 16.

א) דער פאָרזיצער איז פאראנטוואָרטלעך צו רעאליזירן די באשלוסן פון קאָמיטעט און פון די אלגעמיינע פארזאמלונגען און פירט אָן מיט דער גאנצער ארבעט פון דער סאָסייטי.

ב) דער פאָרזיצער פירט אָן מיט די אלגעמיינע פארזאמלונגען און קאָמיטעט־זיצונגען.

ג) דער פאָרזיצער האָט דאָס רעכט צו אויפפאָדערן א מיטגליד פארלאָזן די קאָמיטעט־זיצונג אָדער די אלגעמיינע פארזאמלונג אין פאל פון א דיסציפלין־ברוך.

ד) דער פאָרזיצער באשטעטיקט דעם סדר היום פון די פאַרזאַמלונגען און קאָמיטעט־זיצונגען.

ה) דער פאָרזיצער רופט די קאָמיטעט־זיצונג, וואָס דארף פאָרקומען ניט וויניקער וי איין מאָל אין חודש.

ו) דער פאָרזיצער רופט אן אלגעמיינע מיטגלידער־פאַרזאַמלונג ניט וויניקער וי יעדע 6 חדשים.

פונקט 17.

א) די אויפגאבע פון ויצע־פאָרזיצער איז צו מיטאַרבעטן מיטן פאָרזיצער און אים פארטרעטן אין זיין אָפּוועזנהייט, אויספילנדיק אלע פליכטן.

פונקט 18.

א) דער קאַסיר איז בארופן צו איינקאַסירן פינקטלעך די מיטגליד־אָפּצאָלן און די באַצאָלונגען פאר די הלוואות.

ב) פאר אלע אים געגעבענע געלטער דארף ער קוויטירן.

ג) דער קאסיר דארף די באקומענע געלטער באלד אָפּגעבן אין דעפאָזיט פון באנק און איז פאראנטוואָרטלעך, אז צום סוף פון יעדן יאָר, זאָלן די ביכער רעווידירט און אויך באשטעטיקט ווערן דורך דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע פון דער סאָסייטי (עדיטאָרס).

פונקט 19.

א) דער סעקרעטאר פון דער סאָסייטי איז פאראנטוואָרטלעך פאר דער גאנצער שריפט־לעכער און ארגאניזאציאנעלער ארבעט פון דער סאָסייטי.

ב) דער סעקרעטאר איז בארופן צו זען, אז די אַרבעט פון באַצאָלטן סעקרעטאר אָדער בוכהאלטער זאָל פינקטלעך דורכגעפירט ווערן.

ג) אויב דער באַצאָלטער סעקרעטאר אָדער בוכהאלטער זיינען אָפּוועזנד, איז די פליכט פון ערן־סעקרעטאר די ארבעט, צייטווייליק, דורכצופירן.

דער סעקרעטאר איז פארפליכטעט צו פרָטאָקאָלירן געווי און פינקטלעך, וואָס דאַרף דערנאָך באשטעטיקט ווערן דורכן סאָסייטי־פאָרזיצער.

פונקט 20

א) די פליכטן פון די טראסטיס (רעוויזיאָנס קאָמיס)—צו אַרבעטן איז איינקלאנג מיט די אינטערעסן פון דער סאָסייטי.

ב) די טראסטיס האָבן דאָס רעכט צו יעדער צייט רעווידירן די ביכער און חשבונות פון דער סאָסייטי.

ג) איז פאַל, וועו די מיטגלידער פון דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע זיינען ניט צופרידן מיטן צושטאנד פון די ביכער אָדער זיי גענען געווינסע אומפינקטלעכקייטן, האָבן זיי דאָס רעכט צו פאָדערן אן אלגעמיינע פארזאמלונג.

ד) 10 מיטגלידער האָבן אויך דאָס רעכט צו פאָדערן אן אלגעמיינע פארזאמלונג, און דער פאָרזיצער דארף די אָ פאָדערונג באַגינסטיקן.

פונקט 21

א) די קאָמיטעט־מיטגלידער זיינען פאר־פליכטעט קומען צו אלע קאָמיטעט־זיצונגען איינטיילנעמען אין אלע באראטונגען און פארזאמלונגען פון דער סאָסייטי אוו העלפן פראקטיש דורכצופירן אלע אָנגעווּמענע באַשלוסן.

ב) דער קאָמיטעט האָט דאָס רעכט אויס־צושליסן א קאָמיטעט־מיטגליד, אויב ער באַ־זוכט ניט 3 קאָמיטעט־זיצונגען, לויט דער רייִ, אָן שום געהעריקער מאָטיווירונג.

ג) אלע קאָמיטעט־מיטגלידער זיינען באַ־רופן צו האַלטן אין געהיים געוויסע פאר־האַנדלונגען, געשפרעכן אוו דיסקוסיעס אויף די זיצונגען, אויב עס קאָן שטערן דעם פרעסטיזש פון דער סאָסייטי.

פונקט 22

א) דער ערן־פרעזידענט פון דער סאָסייטי איז א פולבארעכטיקטער מיטגליד פון עקזע־קוטיוו.

ב) דער ערן־פרעזידענט פירט אָן מיט דער פארזאמלונג, אין צייט פון וואַלן.

פונקט 23

א) יעדער מיטגליד איז מחויב זיך אוו־טערארדענען די פונקטן פון סטאטוט.

פונקט 24.

א) אין פאל פון רעזיגנאציע פון א קאָמי־טעט־מיטגליד, דארף די אַלגעמיינע פארזאם־לונג ווילן אויף זיין אָרט א צווייטן.

פונקט 25.

א) פאר אָפּזאָגן זיך צו צאָלן מיטגליד־אָפּ־צאָל, קאָן, א מיטגליד אויסגעשלאָסן ווערן פון דער סאָסייטי.

ב) אין פאַל, ווען א מיטגליד אונטזאגט זיך דורכצופירן די באַשלוסן פון דער אלגע־מיינער פארזאַמלונג, אָדער ער פארוואכט, ביזווייליק, שאָדן דער סאָסייטי, אָדער פאר־טאָן א קרימינעלע טעטיקייט, ווערט דער מיטגליד אויסגעשלאָסן פון דער סאָסייטי.

פונקט 26.

א) יעדער מיטגליד קאָן אפעלירן, פער־זענלעך, צו דער אלגעמיינער פארזאמלונג קעגן א קאָמיטעט־באשלוס, ווען ער איז מיט אים ניט צופרידן.

פונקט 27.

אויסצושליסן א מיטגליד דארף אקצעפ־טירט ווערן דורך דער אַלגעמיינער פארזאַמ־לונג פון דער סאָסייטי.

פונקט 28.

א) נאָר די אלגעמיינע פארזאמלונג קאָן אראָפּנעמען אָדער צוגעבן פונקטן צום סטא־טום אָדער ענדערן זיי.

ב) יעדער שנוי אין סטאטוט דארף צוגע־שריבן ווערן.

פונקט 29.

א) דער סטאטוט גייט אַריין אין קראפט נאָר דעמאָלט, ווען עס ווערט אָנגענומען פון קאָמיטעט מיט א מערהייט שטימען אוו עס ווערט דערנאָך באשטעטיקט דורך דער אל־געמיינער פארזאַמלונג.

פונקט 30.

צו יעדער אלגעמיינער פארזאמלונג דארף אויסגעארבעט ווערן א סדר־היום, וואָס עס דארף פריער צוגעשיקט ווערן צו אלע מיט־גלידער פון דער סאָסייטי.

עס איז אויסגעקליבן געווארן א נייער קאָמיטעט אין פאָלגענדיקן צוזאַמענשטעל: ירחמיאל אראָנס־אַרש — פאָרזיצער; בערל רוך — ווִיצע־פאָרזיצער; שלמה רובין — סעק־רעטאר; מענדל מוסקאט — קאסיר; עטל אראָנס—ארש; טייבע אָרלין; אברהם אָרעלאָוויץ; יצחק גינזבורג; מאטל גוט; אברהם לעווין; אהרון נח—נחומאָוויץ; אהרון סיטאָוויץ; משה קלאָווער; שרה קלאָס; ליבע רוך; חייקל רובין; הירש שער.

זינט דער אינטערנירונג פון דער „הילף־געזעלשאפט" אין דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט ווערט די הילף געשיקט פאר לאנדסלייט אין נאמען פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט.

* * *

די אויסערסט־וויכטיקע טעטיקייט פון דער הילף־געזעלשאפט ווערט אפגעשפיגלט אין די דערהאלטענע בריוו פון לאנדסלייט.

מיר פארעפנטלעכן א גאנצע רייַ אויסצוגן:

פון א בריוו פון חיים קדוק, דאטירט דעם 12־טן יולי, 1946, תל־אביב:

„אין אמפאנג קען איך אייך מיטטיילן, אז איך מיט מיין פאמיליע געפינען זיך אלע געזונט. פון אייך די 50 פונט האב איך ערהאלטן פאר וועלכע איך דאנק אייך זייער הערצלעך. איך האב שוין א ווינונג באקומען און אויך א פלאץ צום ארבעטן. אויך א ביסל ווערקצייג האב איך מיר איינגעשאפט און איך ארבעט שוין צו ביסלעך. איך האב שוין מענליכקייט צו אנפאנגען בויען מיין נייע היים. זאל די געלט ניט היסן ביי אייך ווי א נדבה. איך האף אז איך וועל אויף ענלעכע צוועקן דאס אפגעבן".

א בריוו פון ראקישקער קאמיטעט אין ישראל, דאטירט דעם 18טן אקטאבער, 1946:

„דער ענין צו שיקן פעקלעך קיין רוסלאנד איז שוין אין ארדענונג און מען שיקט ווידער פעקלעך קיין רוסלאנד, אבער מיר ווייסן ניט ווייטער ווי צו האנדלען און מיר גיבן איבער דעם ענין אייך צו באשלוסן. די זאך איז פאלגענדע: מיר מיינען, אז אויף ווייטער וועט איר איבערנעמען די ארבעט דירעקט אויף זיך, ווייל מיר האבן געהערט, אז פון אפריקע שיקט מען שוין אויך פאקעטן קיין רוסלאנד און ביי די זעלבע באדינגונגען לויט עס ניט צו לייגן קיין איבעריקע הוצאות אויף שיקן צו אונדז זאכן. מיר וועלן אייך שיקן אלע אדרעסן וואס מיר האבן און איר וועט אליין שיקן אייער הילף, לויט אייער באשלוס".

פון א בריוו פון לייבל ספיוואק, פתח תקוה, דאטירט דעם 17־טן מערץ, 1946:

„איך האב אייך שוין איין בריוו געשריבן, און איצט ווייל איך אייך באדאנקען נאך אמאל פאר די 200 פונט וואס איר האט מיר געשיקט און איך שיק אייך איבער מיין ברכה פאר אייער חוב וואס איר האט ערפילט צו אייער א פארפיניקטן ברודער און ווינטש אייך ערפאלג אין אייער ארבעט, אז ס'זאלן וואס מער יידן זיך אפרופן און איר זאלט זיי קאנען העלפן. איך קען אייך ניט אויסדריקן מיין דאנק און שילדערן ווי נייטיק מיר איז דאס געווען. איך בין געווען פארצווייפלט און אן האפענונג. איר וויסט ווי מ'זעט אוים קומענדיק פון א קאנצענטראציע־לאגער נאקעט און בארוועם.

מערע סעגאל, פון ווילנע, אין א בריוו פון 25־טן נאוועמבער, 1948, גיט צו ווייסן:

„דעם 9־טן נאוועמבער ערהאלטן פון אייך א פעקל שטאף מיט פאדקלאדקע אויף א מאנטל. איר ווערט הערצליך באדאנקט פון מיר מיט מיין טאכטער. מיר ווינטשן אייך פיל ערפאלג אין אייער ארבעט".

יאכע זאלצמאן שרייבט צ.א. דאס פאלגענדיקע. (דער בריוו איז פון יאקוטסק, דאטירט דעם 4־טן יאנואר, 1949):

„איך קען אייך שרייבן, אז היינט האבן מיר ערהאלטן אייער פעקל פאר וועלכן מיר דאנקען אייך אלעמען, אלע ראקישקער, פאר אייער גוטע ארבעט וואס איר טוט מיט אונדז די ביסל איבערגעבליבענע יידן. מיר בעטן אייך אויף ווייטער ניט פארגעסן".

יהודית זאַקסטיין, שרייבט דעם 28-טן סעפטעמבער, 1948:

„דאָס שרייבט יהודית זאקסשטיין, וועלכע האָט באקומען פון אייך א פּאקעט. איך דאַנק אייך זייער פיל פאר אייער מי און איבערגעבנקייט. מיר איז דאָס א פרייד, וויל איך קען דאָך אייך ניט אין גאנצן. מיינע טייערע, שרייבט מיר וועד זייט איר און וואָס האָט אייך געטריבן מיר צו שיקן דעם פּאקעט. קענט איר מיר אפשר. איך בין דאָך נאָך א יונגע מיידל און איר זייט שוין דאָך לאנג אין אפריקע".

די הילף-געזעלשאפט האָט אזוינע בריוו באקומען נאָר א סך אין די ערשטע יאָרן נאָכן קריג. אויך האָבן לאנדסלייט — אויף א טעלעגראַפישן אופן און דורך פּאָסט-קארטלעך — באַדאַנקט דער הילף-געזעלשאפט.

אין דער לעצטער צייט, צוליב דעם וואָס ס'איז איבערגעריסן געוואָרן יעדער קאָנטאקט מיט רוסלאַנד און די פּליטים-לאגערן אין דייטשלאנד, עסטרייך און איטאליע האָבן זיך ליקווידירט, איז די אַרבעט געוואָרן קאָנצענטרירט אויף העלפן די לעבנגעבליבענע און די פון פריער איינגעזעסענע לאנדסלייט אין ישראל, ווי מיר האָבן שוין פריער אָנגעמערקט.

פול מיט גרויסער אַנערקענונג און מיט א שלל ווארעמע געפילן זיינען די בריוו פון די לאנדסלייט אין ישראל געשריבן געוואָרן. מיר גיבן נאָר קצורים פון אייניקע בריוו:

„מיר האָבן געקראָגן די פּאסל עסנוואַרג שוין מיט א פּאָר וואָכן צוריק. דאָס איז גע-וען אזוי האַרציק און צו דער צייט, אז ס'איז נאָר קיין ספק ניט געווען, אז געשענקט האָבן דאָס אייגענע מענטשן. (שולמית סרבר-פרידמאן אין תל-אביב).

„אונדז האָט זייער שטארק געפרייט צו באקומען פון אייך בריוו, ווי אויך די פּאסיל-קעס, מיר דאנקען אייך זייער. אונדז פעלט דאָ קיין זאך און מיר נייטיקן זיך ניט אין ניכטס. אָבער מיר זיינען געווען נערירט פון דער אויפמערקזאמקייט און מער פון אלעס, אז ערגעץ ווו אויף דער וועלט עקסעסטירט נאָך א ביסל יידן מיטן ראקישקער נאָמען. עס איז דאָך איבעריק צו באַצייכענען ווי נאָענט און טייער דאָס איז פאר אונדז. פון אייערע בריוו האָט אונדז א בלאָז געטאָן מיט וואַרעמקייט און היים פון אזוי ווייט-נאָענטער פארגאנגענהייט".

(חנה און מיכל אַרעלאָוויץ. תל-אביב)

„א גרויסן, גרויסן דאנק אין אונדזער נאָמען און אין אונדזערע קינדערישע נעמען פאר אייערע שיינע מתנות, די פּעקלעך, וואָס איר האָט אונדז געשיקט. מיר זיינען אלע איבערראשט געוואָרן פון דעם וואָס עס האָט אונדז אראינערט פון פריינדשאפט פון מענטשן, וואָס האָבן אלע צוזאמען געלעבט אין אונדזער ראקישקי, און אייער אויפמערקזאמקייט צו אונדז האָט געמאכט א גוואלדיקן רושם". פנחס פּאַץ (חדרה)

„ערשטנס, ווייל איך אייך באַדאַנקען פאר דער שפּייז-פּעקל וואָס איך האָב באקומען. עס קומט אייך א יישר כוח ניט נאָר פארן פעקל, דאָס איז א געפיל פון זאָרגזאמ-קייט, משפּחהדיקייט, און דאָס איז ווערט א סך, און דערפאר אייך נאָך אמאל א דאנק".

צפורה זיגלבוים (קריל), תל-אביב.

„אייער פּעקל האָב איך באקומען, פאר וועלכן איך ווינטש פיל גליק צו אייער וויטער-דיקער ארבעט. ביי דער געלעגנהייט וויעט איך געווים פריין צו הערן, אז איך בין אייניע פון די וואָס א דאנק אייערע פּעקלעך, אין צייט פון קריג, בין ניט געשטאָרבן פון הונגער. עס שטייען נאָך היינט פאר מיינע אויגן די טויזנטער מענטשן, וואָס זיינען אזויווי פלינן אויס-געפאלן אין די גאסן פון הונגער, ניט ווייניק פון זיי אונדזערע נאָענטע פריינד".

(חנה אַרעלאָוויץ, תל-אביב).

„מיט אייניקע טעג צוריק האָב איך ערהאלטן פון אייך א פּעקל און שפּעטער א בריוו. איך בין געווען נערירט פון אייער אויפמערקזאמקייט. איך לעב אין א קיבוץ און מיר

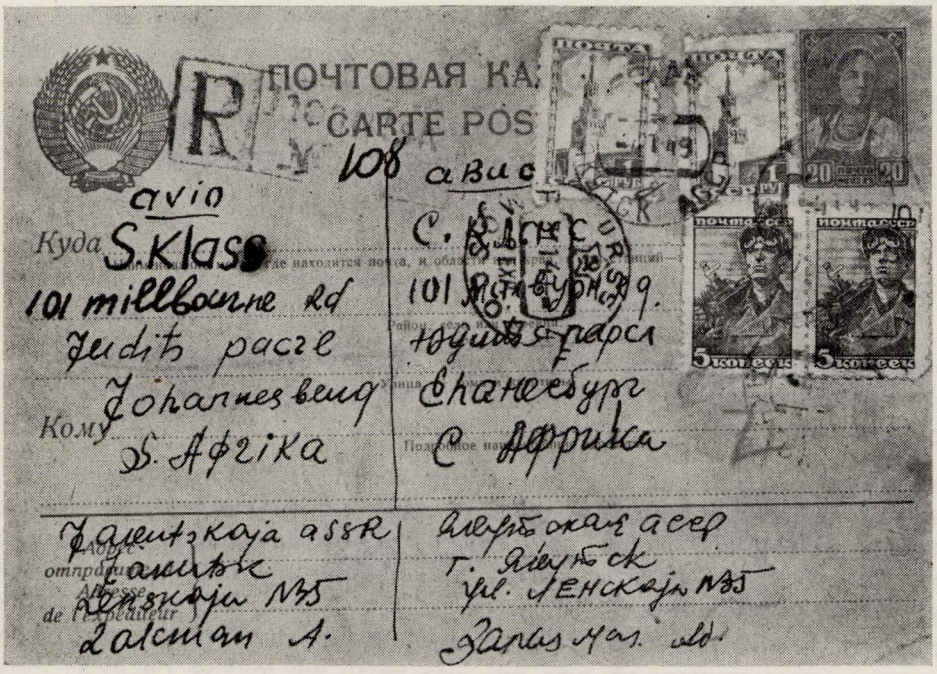

א פּאָסטקאַרטל פון רוסלאַנד

א טעלעגראַם פון רוסלאַנד

אַלע אין קיבוץ זיינען באזאָרגט מיט א לעבן. און איך בעט אייך מער ניט שיקן. כ'שטעל מיך פאָר, אז ס'זיינען פאַראַן ניט ווייניק אין לאַנד פאר וועמען די פּעקלעך זיינען באמת וויכטיק. כ'וועל אַבער זיין דאנקבאר, אויב איר וועט וויטער אַנהאַלטן א קאָנטאַקט אין בריוו. יעדער אייגער טראָגט מיט אין הארץ זיין קינדהייט, זיין היים און ממילא זיין שטעטל; און מעג זיין לעבן זיין ווי רייך מיט ערפארונגען און איבערלעבענישן איז די קינדהייט און יוגנט דאָס טייערסטע, אינטימסטע און הייליקסטע פּעקל זכרונות, וועלכע יעדערער היט אזוי שטארק אפּ. (נסיה אורלוביץ, עמיר).

„אייער אויסערגעווייניטלעבן גוטן פּאקעט האָב איך ערהאלטן, פאר וועלכן כ'דאנק אייך זייער. עס איז געווען א הערלעכער פּאקעט. מיר ווינטשן אייך פיל דערפאָלג אין אייער ארבעט. (דאָרקע זעלבאָוויץ—ענטין, חיפה).

„איך קאָן אייך שרייבן, אז אייער פּאקעט האָבן מיר באקומען. איך שיק אייך מיין הערצלעכן דאנק. מיר ווונדערט זייער ווי איר האָט געוווסט מיין אַדרעס. איך ווייל זייער ווייסן ווער עס זיינען די, וועלכע עס אינטערעסירט וועגן אונדז". פּסח, יגלין, תל-אביב).

„איך האָב די וואָך באקומען א שפּייז-פּאקעט פון דער ראקישקער סאָסייטי. איך וויים ניט, ווער זיינען די שיקער, אז זיי האָבן זיך דערמאָנט אויך אָן מיר, נאָר פאר מיר איז גענוג אז דאָס זיינען ראקישקער, זיינען זיי שוין אייגענע, נאָענטע, טייערע פריינט. איך דאנק אייך זייער פאר אייער פריינטשאפט. דער פּאקעט איז זייער א גוטער און פאר אונדז זייער וויכטיק, נאָר מיר איז אייער פריינדשאפט און איבערגענעבנקייט וויכטיקער פאר אַלעם. ריכטיק, אז מיר האָבן פארלאָזן ליטע מיט א קללה אויף אונדזערע ליפּן, ווייל יעדער שטיין דאָרטן איז פארגאָסן מיט יידישע בלוט, מיט בלוט פון אונדזערע טאטעס - מאמעס, שוועסטערס און זייערע קינדער. אָבער אין ראקישאק בין איך געבאָרן געוואָרן, די שענסטע קינדערשע זכרונות זיינען פארקניפּט מיט דער פארשאָלטענער שטעטל. און אז איך האָב געקאָנט אייער פּאקעט — האָט זיך מיט אמאָל דערוועקט זכרונות פון טייערע קינדער יאָרן, חברטעס מיט חברים, שול-יאָרן. און דעם גאנצן טאָג בין איך ארומגענאנגען ווי אין א חלום. איך וואָלט זייער וועלן ווייסן, ווער זייט איר, וועלכע פארגעסט ניט אייערע לאנדסלייט נאָך אזוי פיל יאָרן. אפשר זייט איר ווען געווען אויך מיינע א חברטע אָדער א חבר? גלויבט מיר, אז א חברישער בריוו פון אייך וועט מיר דערפריען ניט ווייניקער, ווי אייער פּאקעט, פאר וועלכן איך דאנק אייך זייער". (בריק, ליבע-לאה, ירושלים).

„אין טיפער פארבונדענקייט און דאנקבארקייט שיק איך היינט מיינע ציילען אן אייך אלע פון ישראל פאר די גרויסע אויפמערקזאמקייט, וועלכע איר האָט מיר דערווייזן דורך אייער ליבעסגאבע. דען עס איז ניט נאָר דער ווערט (וועלכער איז געווים זייער שיין און ניצלעך) זאנ-דערן אויך דאָס געפיל דער צוגעהעריקייט צו א גרויסער משפּחה פון מענטשן, וועלכע האלטן צו דיר. איך קען נאָר ווידער באטאָנען, אז די אויפמערקזאמקייט האָט מיך טיף גערירט. אונטער אייך זינד פילע מענטשן, וועלכע איך האָב פּערזענלעך גוט געקאָנט און אייניקע זיינען מיינע גוטע פריינד געווען, פיל קען איך נישט פּערזענלעך — אָבער אלע האָבן מיר אונדזערע וואָרצ לען אין דעם ליטווישן שטעטל וואָס הייסט ראקישקי. און יעדער פון אונדז האָט טייערעם און אונפארגעסלעכעם דאָרט געלאָזן — און דאָס איז א שטאַרקעם בינדונגם גליד.
(בלומע-לביא, תל-אביב).

„ערשטנס וויל איך אייך באדאנקען פאר אייער פריינדשאפט, דאָס איז זייער אנגענעם צו ווייסן, אז עס זיינען דאָ ערגעץ וווּ גוטע פריינד און נאָך דערצו אז די פריינדשאפט איז

אזא ממשדיקע, מיט כבוד דערצו, איז דאָך באַשטימט אננענעם. אלזאָ, דער צווייטער דאנק איז טאקע פאר אייער כבוד, ווי איר רופט דאָס, אלץ איז געווען זייער גוט און פיין און טאקע ווי פון גוטע פרייַנד צו נאָענטע מענטשן. שאָדע נאָר, וואָס איר האָט אונדז ניט געשריבן מער אייַנצלהייטן, וועגן אייער אַרבעט און אייער טעטיקייט.

איצט וועגן די אַדרעסן, וואָס איר האָט מיר געשיקט צו רעווידירן און דערפילן, האָב איך גלייך געטאָן אלעס מעגלעכע, נאָר לידער געהערט דאָס ניט אלעס אָן מיר אליין, ווייל עס זיינען דאָ עטלעכע אויסער תל־אביב און איך האָב געבעטן דאָרטן עס דערלידיקן, נאָר נאָך ניט באקומען קיין ענטפער ביז היינט. דעריבער האָב איך באַשלאָסן אייך ענטפערן וואָס איך וויים און די איבריקע אייך שיקן אין א צווייטן בריוו. פיל אַדרעסן וועלכע איר צווייפלט, זיינען גראדע ריכטיק, נאָר וועגן זיכערקייט שרייב איך איבער אלע און אייניקע שטעטישע וועלכע איר האָט ניט אריינגערעכנט, שרייב איך צו. דרך־אגב, פון וואנען האָט איר געקומען אלע נעמען מיט אַלע אַדרעסן? ממש אן אדרעסן ביורא". חיה ורמל (תל־אביב).

„דער פאקעט וואָס מיר האָבן געקראָגן געשיקט פון אייך מיט א וואָך צוריק איז פאר אונדז געווען א פלוצימדיקער, זייער אננענעמער פאר פרייד. ביז היינט (ביז מיר האָבן געקראָגן דעם בריוו פון אייך), האָבן מיר ניט געוווסט ווער עס האָט עס געשיקט, נאָר היינט איז אונדז קלאָר געוואָרן וואָס פאר א „מלאך פון הימל" האָט עס אראָפגעבראכט. מיר דאנקען אייך האַרציק פאר די טיפע אופימערקזאמקייט".

מיר דאנקען אייך נאָכאַמאל פיל פיל מאל. הינדה גינזבורג, (רמת השופט).

„מיר באשטעטיקן מיט אנערקענונג און דאנק פאר דעם פאקעט וועלכן איר האָט אונדז געשיקט, און וועלכן מיר האָבן היינט אָפּגענומען אין דרום אפריקאַנער ביורא אויף רחוב הירקון, אין תל־אביב. מיר באַטראַכטן אייער לעבנסווירדיקן שריט אלס א וועלטפולע „פריינדשאפט־אויספירלעכע מתנה און . . .דבר בזמנו מה טוב" . . .

בערל סאַרווער, תל־אביב

צום ענד פובליקירן מיר א בריוו פון ראקישקער רב, ר' שמואל הלוי לעוויטין, וועלכער געפינט זיך אין אמעריקע און פארנעמט אן אננעזעענעם אָרט אין מרכז הישיבות תומכי תמימים ליובאוויטש, אין זיין פולן טעקסט:

„ב"ה י' כסלו תשי"ב
ברוקלין

כבוד ידידיי עוז הנכבדים הנעלים בני עירי ילידי ראקשיק הנמצאים עתה במדינת אפריקה הדרומית. יע"א.

שלום וברכה !

חשוב'ע פריינד !

שוין 2 מאל ווי איך האָב געהאט די געלעגנהייט צו הערן פון פיל פון אייך א גרוס דורך הרב ווייַנבערג שי'.

איך בין געווען זייער צופרידן צו הערן א לעבעדיקן גרוס פון א גרויסן טייל פון דער שארית הפליטה פון אונדזער שטאָט, וואָס השי"ת דער מסבב כל הסיבות האָט מסבב געווען אז זיי זיינען געפאָרן קיין אפריקא און דורך דעם אויסגעהיטן געוואָרן פון די הענט פון דעם צר הצורר ימ"ש.

זיכער געדענקט איר אלע די וואַרעמע אידישע און חסידישע אטמאָספערע וואָס האָט

געהערשט אין אונדזער שטאָט ראקישאק און געווים טוט איר אלע מעגלעכע אז אויך אין דער אפריקע זאל אייער לעבן זיין אין דעם גייסט וואָס איר זייט ערצויגן געוואָרן און געלעבט פאר פיל יאָרן.

און זאל השי"ת געבן אז אויך אין אייערע קינדער די געבוירענע אין אפריקע זאל זיך אפשפיגלען דער שטייגער לעבן.

איך בין אויך געווען זייער צופרידן צו הערן פון הרב ווינבערג פון אייער וואַרעמע הילף צו זיין הילפיקער שליחות פאר די מוסדות הק' פון ליובאוויטש וואָס זיינען מרביץ תורה אין דער גאַנצער וועלט.

איך באנוץ זיך איצט מיט דער געלעגנהייט וואָס הרב ווינבערג פאָרט נאָך אמאל אין אייער מדינה און שיק דורך אים א הארציקן גרום צו אלע ראקישקער.

גלייכצייטיק ווייל איך אייך בעטן אז איר זאלט דעם איצטיקן מאל נאָך מער ווי ווען עס איז פריער העלפן הרב ווינבערג אין זיין הילפיקער שליחות, ווייל ליידער געפינען זיך אונדזערע מוסדות אין זייער א קריטישער לאגע, באזונדערס אונדזערע מוסדות פון ארץ־ישראל.

הרב שמואל הלוי לעוויטין, מלפנים רב בראקשיק, ליטא.

אין צוזאמענהאנג מיט אָט דעם בריוו איז כדאי צו אונטערשטריכן אז חוץ דער הילף פאר לאַנדסלייט, האָט די הילף־געזעלשאפט געהאָלפן מיט געלט־סומען לטובת פארשיידענע קאמפיינען: לטובת דעם ישראל־אפיל; פארן מלחמה־אפיל; פאר דער מגן דוד אדום; פארן ליובאוויטשער פאָנד חב"ד.

די ראקישקער הילף־געזעלשאפט האָט פארשריבן אין משך פון איר עקסיסטענץ א פארדינסטפול בלאַט אין דער געשיכטע פון אונדזער היגער לאַנדסמאַנשאפט.

א. אייזלמאן

וועגן דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט

איך בין געווען סעקרעטאר פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט אין די יאָרן 1936—1948.

הגם דאָס שטעטל ראקישאק איז מיר גאנץ וויניק באווסט, וויל כ'בין דאָרט געווען נאָר איניקע מאָל צו עטלעכע שעהן, דאָך, מיט גרויסער צופרידנקייט, שרייב איך מיינע דאָזיקע נאָטיצן, וויל די ארבעט פון דער ראקישקער „סאָסייטי" איז מיר גוט באווסט און נאָענט צום האַרץ.

פאקטיש איז דער נאָמען „ראקישקער" א צונאָמען פאר אלע ליטווישע יידן, וועלכע האָבן עמיגרירט פון ליטע. די ראקישקער „סאָסייטי" איז צוזאמענגעשטעלט ניט נאָר פון יידן פון ראקישאק און אומגעגנט, ווי אבעל, קאמיי, פּאָנעדעל, עזשערעני, דוסיאט און אנדערע, נאָר אפילו לעטישע יידן זיינען אויך מיטגלידער פון דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט.

די גרינדערס פון דער סאָסייטי, האָבן מיט 40 יאָר צוריק, פארויסגעזען די מיגלעכקייט פון א פרעמדער „אינוואזיע", און האָב, דעריבער, אריינגעשטעלט א פונקט אין דער קאָנסטיטוציע, אז אזוי לאַנג ווי עס וועלן זיין אין דער סאָסייטי 10 ראקישקער, זאָל דער נאָמען „ראקשיקער סאָסייטי" ניט געענדערט ווערן.

די ערשטע גרינדערס פון דער „סאָסייטי" זיינען געווען זייער שטאָלץ מיט דער געשאפענער קאָנסטיטוציע, און די יינגערע מיטגלידער קאָנען עד היום ניט אריינטראָגן קיין נייע גרויסע וועזנטלעכע שנויים אין דער קאָנסטיטוציע.

* * *

יידן פון ראקישאק און אומגעגנט זיינען געווען פון די ערשטע ליטווישע יידן, וואָס האָבן זיך, מיט 50 יאָר צוריק, געלאָזט „גיין" אין אפריקע. געווינטלעך איז עס געטאָן געווארן ניט מיטן געדאַנק צו פארבלייבן אין דעם אומבאקאַנטן לאַנד, וויל פון גאָט און פון מענטשן, נאָר מען איז געפאָרן קיין אפריקע נאָר אויף עטלעכע יאָר כדי צו „מאַכן" עטלעכע הונדערט פונט, און אויסבייטן זיי אויף עטלעכע טויזנט רובל, זיך צוריקקערן א היים. מיטן פארדינטן געלט האָט מען געדענקט צו חתונה מאכן א פארזעסענע טאָכטער און עפענען א מעל-סקלאד.

א סך יידן האָבן טאקע אזוי געטאָן. מען איז צוריקגעפאָרן קיין ליטע און געעפנט הורט-געשעפטן און מעל-סקלאדן. נאָר בעת מען האָט די סחורה פון מעל-סקלאד אדער אן אנדער אונטערנעמונג צעטיילט אויף באַרג צווישן די ארעמע קליינהענדלער און קרעמערס און די הורט-קראָם האָט אָנגעפאנגען צו צאנקען, האָט מען פאר די לעצטע עטלעכע רובל געקויפט א שיפס-קארטע אויף אווענצופאָרן, ווידער, אין דער וויטער אפריקע.

די בענקשאפט ביי די מענער צו זייערע משפחות איז געווען זייער גרויס. דעריבער זיינען געווען זייער א סך פאלן, וואָס מען האָט זיך צוריקגעקערט צו די היימען אין ליטע, און דערנאָך אויפסניי עמיגרירט קיין דרום אפריקע.

צווישן די ראקישקער לאנדסלייט אין ד.א. זיינען אויך געווען ארעמע און רייכע. די רייכקייט איז אויך געווען א שטארק-באגרענעצטע, אזוי אז מיט ניט קיין סך האָט עס זיך

אונטערשיידט פון די אָרעמערע עלעמענטן. עס איז אָבער געווען א קעגנזייטיקע פארבינדונג און הילפגרייטקייט. אויב איינעם האָט אויסגעפעלט א פּאָר פונט צו שיקן אהיים, איינ־צוקויפן סחורה, אָדער אויף „טאָכן", האָט ער זיך ניט געשעמט צו לייען פון א לאנדסמאן.

מען פלעגט זיך אָפט צונויפקומען און פונאַנדערשמועסן וועגן היימישע ענינים. מען האָט אָנגעהאלטן די רעליגיעזע יידישקייט: געדאוונט 3 מאָל א טאָג און זיך באמיט ניט אר־בעטן און שבת.

פון נאָענטע און אָפטע צונויפטרעפן איז געוואָרן דער געדאנק צו גרינדן די סאָסייטי. פאר א פּאָר שילינג מיטגלידערשאפט א חודש האָט יעדער „מעמבער" אָדער „ברודער" געהאט אומזיסטע מעדיצינישע הילף, געקריגן א „פייווער" אָדער א טענער"—בתורה הלוואה, און אויך געהאט די מיגלעכקייט זיך צו באגעגענען אויף מיטינגען און פארזאמלונגען מיט לאנדסלייט און הערן נייעס פון דער היים.

די עלטערע מיטגלידער אָדער „ברידער" געדענקען גוט ווי אזוי די ראקישקער סאָ־סייטי איז געשאַפן געוואָרן. זיי דערמאָנען די ערשטע גרינדונג-פארזאמלונג פון דער „סאָ־סייטי" און געדענקען נאָך עד היום אלע פּרטים. דאָס הויז ווו מען האָט זיך צונויפגעטראָפן צום ערשטן מאָל און איצט אויף דעם דאָזיקן פּלאַץ שטייט איצט א וואלקנקראצער.

מכוח דער טעטיקייט פון דער ראקישקער סאָסייטי אין די ערשטע יאָרן פון איר עקסיסטענץ איז שוין באשריבן געוואָרן אין פריערדיקן ארטיקל. איך וויל נאָר איבערגעבן געוויסן כאראקטעריסטישע דעטאַלן אין שייכות מיט מיין סעקרעטארישער טעטיקייט.

איך האָב איבערגענומען דעם סעקרעטאר-אַמט אין 1936, ווען די סאָסייטי איז שוין געווען באַוווסט אין ד.א. ווי איינע פון די ערשטע לאַנדסמאַנשאפטן, וואָס האָט אַרויסגע־וויזן א גרויסע הילף-טעטיקייט לטובת אירע מיטגלידער הן מאטעריעל און הן גייסטיק.

דער פּאָרזיצער פון דער סאָסייטי איז דאן תחילת געווען איינער פון די ערשטע ראקישקער פּיאָנירן: ר' חנא כהן ז"ל. ער איז געווען אן איבערגעגעבענער ברודער, געהיט יעדע פּרוטה פון דער סאָסייטי פּונקט ווי זיינע אן אייגענע מטבע, און ניט געקוקט אויף זיין שוואכן געזונט, האָט ער זיך אקטיוו באַטייליקט אין דער אַרבעט ביז זיינע לעצטע טעג.

אין קאָמיטעט איז דאן געווען א מיטגליד מענדל יאָסעלאָוויץ ז"ל, וועלכער איז גע־ווען זייער טעטיק אין פּרט פון ווערבירן נייע מיטגלידער. מיר דוכט זיך, אז ער איז געווען דער איינציקער ברודער וועלכער האָט זיך באמיט, אז אלע זיינע קינדער און איידעמס זאָלן אויך זיין מיטגלידער פון דער ראקישקער סאָסייטי.

איינער פון די ערשטע גרינדערס פון דער סאָסייטי איז געווען יעקב סניעג. הגם ער איז געווען א מיטגליד אויך אין אנדערע סאָסייטיס, האָט ער די אַרבעט פון דער ראקישקער סאָסייטי מיט געטריישאפט געטאָן. ער האָט געוווסט ווי אָנצופירן מיט אלגעמיינע פארזאמ־לונגען, אַרויסרופנדיק צו זיך רעספּעקט און צוטרוי.

שטארק פּאָפּולער איז געווען צווישן די ראקישקער ד"ר מאקס יפה. אויסער אלס סאָסייטי־דאָקטער פלעגט ער, אלס ראקישקער קומען צו אלע ראקישקער פאראנשטאלטונגען און פארוויילונגען.

דער פריערדיקער סעקרעטאר פון דער „סאָסייטי" קופּערמאן, פון וועלכן כ'האָב אי־בערגענומען מיין סעקרעטאַר-פּאָסטן, איז געווען שטארק איבערגעגעבן דער „סאָסייטי" און האָט מיר תמיד געגעבן מונטערקייט אין מיין ארבעט.

א העכסט איבערגעבענער און אינטערעסאנטער טוער פון דער „סאָסייטי" איז געווען ר' חיים דוד יפה, ז"ל. ער איז געווען דער קאסירער און לויט די תקנות, דארפן די יעניקע, וועלכע נעמען הלוואות און אויך די זשיראנטן קומען צום קאסירער און חתמענען די נייטיקע פאַרמאַליטעטן, אָבער ר' חיים דוד, ניט געקוקט אויף זיין עלטער און שוואכן גע-זונט, פלעגט ער פערזענלעך גיין צו די אלע פאראינטערעסירטע פערזאָנען אין הלוואות — אין אלע טיילן פון שטאָט — און נעמען זייערע חתימות.

איך גלייב, אז די טוערס פון ראקישקער סאָסייטי זיינען געווען אן אויסנאם לגבי די געזעלשאפטלעכע טוערס פון אנדערע אינסטיטוציעס. א מיטגליד פון דער ראקישקער סאָסייטי האָט קיינמאָל ניט געשפירט קיין געפאַנקייט ביי זיך בעת ער נעמט א הלוואה, נאָר עם האָט זיך אים געדוכט, אז ער קומט צו ברידער און נעמט געלט פון א ברודערלעכער קאסע, אין וועלכער ער איז א שותף.

עס איז כדאי אונטערצושטרייכן, אז אין משך פון מיינע אמט-יאָרן, אלס סעקרעטאר, איז ביי דער סאָסייטי ניט געגאנגען פארפאלן קיין פעני לאיבוד. אלע הלוואה-נעמערס האָבן מיט גרויסער פינקטלעכקייט, אויסגעצאָלט זייערע חובות. אין די ערשטע יאָרן פלעגט די סאָסייטי אויסלייען „פייוועריס" אדער „טענערס", לעצטנס, ניט די סאָסייטי ארויס א הלוואה אין דער הויך פון 150 פונט. מען לייט אוים די לאנדסלייט געלט אויף צו קויפן א ביזנעס, א הויז און אפילו א מאטאָר-קאר. עס איז אויך א פאקט, אז עס זיינען דא לאנדסלייט, וואָס נעמען א הלוואה פון דער „סאָסייטי" צוליב דעם, וויל זיי זיינען איינגעגלויבט אז דאָס דאָזיקע געלט איז „מזלדיק".

דער קאָמיטעט האָט, פארשטייט זיך, אין דער ערשטער רייַ געגעבן די לאנדסלייט-נצרכים, אָבער קיינמאָל האָט מען קיינעם ניט אפגעזאגט צו געבן א הלוואה. אויב עס האָט געפעלט געלט אין קאסע, האָבן די קאָמיטעט-מיטגלידער זיך „אן עצה געגעבן". דער קאָמי-טעט פלעגט אין אזוינע פאלן, זיך וועגדן צו א גמילות-חסד-קאסע און געזען ארויסצוהעלפן זיינע לאנדסלייט.

* * *

די סאָסייטי האָט אויך א סך געהאָלפן די לאנדסלייט אויפן געביט פון מעדיצינישער הילף. זי האָט זיך אפגערופן אויף פארשיידענע צדקה-אפילן און אין די ראָמען פון אירע מיגלעכקייטן בייגעטראָגן צו פארשיידענע פאָנדן. בעת דער לעצטער וועלט-מלחמה האָבן די ראקישקער לאנדסלייט ארגאניזירט א ספעציעלע „הילף-געזעלשאפט".

די סאָסייטי איז פארטראָטן אין „באָארד אוו דעפיוטים" און אין אנדערע צענטרא-לע יידישע געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס.

די פאַמיליע מעני-מאַנעלעוויטש

ראקישקער יידן האָבן גאנץ באדייטנדיק בייגעשטייערט צו דער אנטוויקלונג פון קאָמערץ און האנדל פון דער אינדוסטריע אין דרום-אפריקע. צווישן די דאָזיקע ראקישקער לאנדסלייט פארנעמט א שטארק-בכבודיקן אָרט די פאַמיליע מעני-מאַנעלעוויטש.

פון בכבודיקע און יחוסדיקע עלטערן און אור-עלטערן שטאמט די משפּחה מעני-מאנעלעוויטש. דער זיידע יצחק מאנעלעוויטש אָדער ווי מ'האָט אים אים ראַקישאָק גערופן ר' **איצע מאנעלעוויטש** איז געווען א שיינער בכבודיקער בעל-הבית און סאָלידער סוחר פון פלאקס און רויכווארג, זייענדיק אויך באַוווסט אין דער אומגעגנט.

אברהם-מענדל, דער זון פון יצחק מאנעלעוויטש, האָט באקומען א יידיש-טראדיציאנעלע דערציונג און אדאָפּטירט פון זיין טאטן שיינע און נאָבעלע מדות. ער האָט געטאָן א יחוסדיקן שידוך. זיין פרוי יהודית בלאנד איז געווען די טאָכטער פון יצחק בלאנד פון קרייצבערג, ווָאס האָט פארנומען אן אָנגעזעענעם אָרט אין דער סוחרישער וועלט. יצחק בלאנדס פלאקס-קאנטאָר איז געווען באַוווסט אין דער געגנט. ער איז געווען אויך א גרויסער למדן.

ביי אברהם-מענדל און יהודית מאנעלעוויטש זיינען געבאָרן געוואָרן 6 קינדער, און זייענדיק ניט קיין פאנאטישע עלטערן, האָבן זיי זייערע קינדער געגעבן א מאָדערנע וועלטלעכע דערציונג אין די יידיש-וועלטלעכע שולן פון פאָנעוועזש און ווילנע.

ער, אברהם-מענדל, האָט איבערגענומען דעם פאָטערס מסחרים, פירנדיק זיי מיט סאָלידקייט און גרויסער אָרנטלעכקייט.

אברהם-מענדל און יהודית מאנעלעוויטש

דער ערשטער פיאניר פון דער משפחה מאנעלעוויטש אין דרום־אפריקע איז געווען משה, דער עלטסטער זון פון אברהם־מענדל און יהודית מאנעלעוויטש. ער איז געקומען אין יאָר 1910 און דורכגעגאנגען אלע עטאַפּן פון א „גרינעם". אין 1922 האָט ער אראָפּגע־ בראיט זיין ברודער שלום ע"ה, און אין 1925 איז געקומען צו זיי דער דריטער ברודער, אליהו, וועלכער פירט, ביים היינטיקן טאָג, אָן מיט זייער גרויסער פארצווייגטער שוך־פירמע די עלטערן און די שוועסטער זיינען אראָפּגעבראכט געוואָרן אין יאָר 1929.

שלום מעני ע"ה

מיט באשיידענע טריט האָבן די ברידער מעני־מאנעלעוויטש אָנגעהויבן פירן זייער שוך־ מסחר. צוערשט איז עס געווען א קליינער שוך־ קראָם אין פאָרשטאָט דזשעפּסטאון. א דאנק אָנגעשטרענגטער ארבעט, האָבן די ברידער אין לויף פון דער צייט זיך אַרויפגעארבעט און שוין אייניקע יאָר באזיצן זיי די גרויסע שוך־ קאָמפּאניע א.נ. A.B.C. וואָס האָט איבערן לאנד 11 פילייעס, אין וועלכע עס זיינען בא־ שעפטיקט 300 אָנגעשטעלטע.

ביז גאָר גרויסע פארדינסטן און א סך ענערגיע און באַגאַבטקייט האָט בייגעטראָגן צו דער אנטוויקלונג אין פראָגרעס פון זייער פאר־ צווייגטער שוך־פירמע דער נאָר־וואָס פאר־ שטאָרבענער ברודער שלום מעני ע"ה. ער האָט באזיצט אויסגעצייכנטע אָרגאניזאטאָרישע פע־ איקייטן און א גרויסע אָריענטאציע אין דער שוך־בראנזשע אין דרום-אפריקע.

שלום מעני איז בכלל געווען א מענטש פון קולטור און וויסן. ער האָט באהערשט די העברעישע שפּראַך, גוט געקאָנט די יידישע ליטעראטור און איז געווען דורכגעדרונגען מיט דער אידיי פון דער יידישער קולטור און נא־ ציאָנאלער רענעסאנס. ער און זיינע ברידער האָבן זיך אָפּגערופן אויף אלע נויטן און הצטרכותן פון די היגע געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס און שולווועזן, געבנדיק באדייטנדי־ קע באשטייערונגען פאר יידישע און ניט־יידישע פאָנדן.

שלום מעני איז פלוצלונג געשטאָרבן אין עלטער פון 50 יאָר, איבערלאָזנדיק נאָך זיך א נאָמען פון א מאָדערנעם נאציאָנאלן ייד און קולטור־מענטש, פון א יידישן אינטעליגענט וואָס האָט ליב געהאט זיין פאָלק און זיינע קולטור־ווערטן.

די עלטערן פון די ברידער מעני זיינען געשטאָרבן אין יאָר 1937. די קינדער האָבן אָפּגעהיט בעת זייער לעבן די שיינע און נאָבעלע מדות און טראדיציעס פון זייערע עלטערן און היטן עס איצט אָפּ מיט גרויסער ליבשאפט.

די ראקישקער משפּחה מעני־מאנעלעוויטש פארנעמט איינע פון די שענסטע פאָזיציעס אין היגן קאָמערציעלן לעבן און איז שטארק אָנגעזעהן אין דעם דרום - אפריקאנער יידישן קבוץ אלס גוטע און האַרציקע ייִדן און שטארק פריינדלעכע מענטשן, וואָס ווערן רעספּעק־ טירט און געשעצט.

י. מ. שערמאַן

דער דערנער-וועג פון יידישן אימיגראַנט אין דרום-אַפריקע

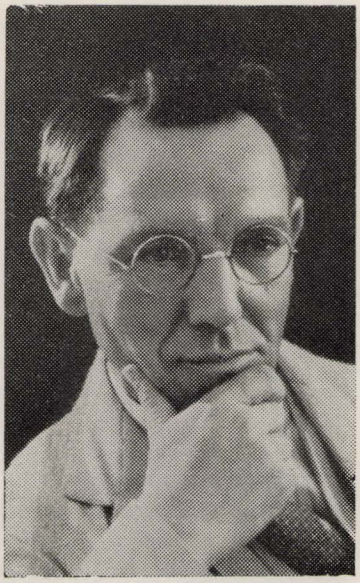

י. מ. שערמאן
גוט-באַוווסטער שרייבער און זשורנאליסט

עס איז באמת א גרויסער און וויכטיקער אויפטו פון די ראקישקער יידן, וואָס זיי האָבן זיך גענומען ארויסגעבן א זכרון-בוך — א זכרון פאר די ראקיש-קער, וועמען די נאצישע רוצחים האָבן אומגעבראכט און א זכרון פאר די ראַקישקער, וועלכע זיינען דאָ געקומען מיט יאָרן און יאָרן צוריק, האָבן געשטריטן און געקעמפט מיט שווערע באדינגונגען וואָס זיי האָבן דאָ אָנגעטראָפן, האָבן זיך דורכגעשלאָגן א וועג, און געהאָלפן אינעם אלעמיינעם יידישן לעבן דאָ אין לאַנד: די קאמפן, די אנטוישונגען, די פּיין און די ווייטאָגן פון מענטשן, וועלכע קומען אין א פרעמד לאנד ווו אלץ: די שפּראך, דער לעבנשטיי-גער, די עקאָנאָמישע באדינגונגען זיינען אינגאנצן פרעמד פאר דעם אימיגראנט, דאָך שלאָגט מען זיך דורך א וועג. אָט דאָס אַלץ, פון אָנהייב ביז מען שלאָגט זיך דורך א וועג, איז אינטערעסאנט און וויכ-טיק. עס איז א רייכער היסטאָרישער מאטעריאל, וואָס דארף פארצייכנט ווערן. זאָלן די קינדער און די איי-ניקלעך, און דער קומענדיקער היסטאָריקער, זען דעם וועג, וואָס האָט דערפירט דעם אימיגראנט צום פּונקט וואָס האָט אים געגעבן די מיגלעכקייט זיך איינצובירגערן אינעם לאנד. איז גוט, וואָס די ראַקישקער פארצייכענען דאָס אַלץ. הלוואי טוען אַנדערע נאָך דעם ביישפּיל. די צייט איז קורץ. די רייען פון די ערשטע איינוואנדערער ווערן אלץ שיטע-רער, און אַ סך וויכטיקער היסטאָרישער מאַטעריאל ווערט, דעריבער, פארלאָרן.

נעמענדיק א ביישפּיל פון די ראַקישקער וויל איך, הגם זייערער ניט קיין לאַנדסמאן, פארצייכענען אייניקע פּרטים פונעם לעבן פון די יידישע אימיגראנטן, ווי דאָס איז מיר פּערזענלעך באַקאַנט, זינט נאָך דעם ענגליש-בורישן קריג. דער יידישער אימיגראנט, צי ער איז געקומען פון ראקישאָק צו פון פּאָשוויטין (מיין שטעטל), האָט דורכגעמאַכט דעם זעלבן וועג, מיט קליינע שינויים אין דעטאַלן. איך באַזיר זיך אויף יאָהאנעסבורג, אָבער איך בין זיך משער, אז אין קייפּטאון, און אין אַנדערע גרעסערע שטעט, איז פאָרגעקומען דער אייגענער פּראָצעס: ענלעכע מלאכות און אן ענלעכער שטייגער־לעבן.

תיכף ווי די ענגליש־בורישע מלחמה האָט זיך געענדיקט, מיי, 1902, איז די יידישע אימיגראציע קיין דרום אַפריקע געשטיגן. ווען דער קריג האָט אויסגעבראָכן, אין 1899, האָבן פיל יידן זיך אומגעקערט אהיים, און א גרויסע צאָל איז אוועק קיין קייפּטאון. נאָך דער מלחמה, זיינען זיי צוריקגעקומען קיין יאָהאַנעסבורג. אָבער עס איז אויך געקומען א נייער שטראָם פרישע אימיגראנטן: בחורים, וועלכע זיינען אנטלאָפן פון פּריזיוו, פאמיליע־מענטשן, יינגערע און עלטערן, וואָס דער עקאָנאָמישער דרוק האָט זיי געצוווונגען אויסצוואנדערן,

פאָליטישע פּליטים, און אפשר אויך אייניקע אוואנטוריסטן. דאָס אָפּשטעל אָרט, דער קאָנ־ צענטראציע-פונקט פאר דעם גרעסטן טייל פון די אימיגראַנטן איז געווען איינע פון די ערשטע יאָהאנעסבורגער פּאַרשטעט—פערריערע. די ניט־יידן, וועלכע זיינען געווען פון די ערשטע צונויפגעלאָפענע בעת מען האָט אנטדעקט גאָלד, אין 1886, האָבן זיך לאַנגזאם ארויסגעצויגן פון פערריערע און די יידן האָבן זיך אריינגעצויגן, האָבן פארנומען כמעט אלע ווינונגען, **האָבן געשטעלט** געשעפטן, געבויט קלויזן **און בתי־מדרשים** און תלמוד־ תורה׳ס, האָבן אויסגעהאלטן רבנים און שוחטים, האָבן זיך געקריגט צוליב גבאות און אנדערע קהלשע ענינים. בכלל, זיי האָבן געוואָלט, און עס איז זיי באלד געלונגען, צו פארוואנדלען פערריערע אין א קליין ליטוויש אָדער פּויליש **שטעטל.**

א גרויסער טייל פון די נייע, און אויך פון די פריערדיקע אימיגראַנטן, איז באשטא־ נען פון „סינגל־ליט"—מענטשן וועמענס פאמיליעס זיינען געבליבן אין דער אלטער היים. די דאָזיקע „סינגל־ליט" האָבן געלעבט:

„אין צימערלעך קליינע אָן לופט און אָן שיין,
„(עס שלאָפן דאָרט צוויי עס זאָל וועלוועלער זיין;)
„די וועגט זיינען שווארץ און עס וואקסן אויף זיי
„אי מאָך און אי שוועמלעך און גראָז אלערליי,
„די שוויבן צעבראָכן פארקלעפט מיט פאפיר,
„און לעכער און שפאלטן אין דיל און אין טיר . . ."

די דאָזיקע צימערלעך, מער־וועניקער לויט ווי עס איז געשילדערט אין די שורות, האָבן זיך געפונען איבער גאנץ פעריערע: אין דעם שמש יאָרד, אין גאָלדבערגס יאָרד, און אין דעם קליינעם שמש יאָרד, וואָס איז געווען נעבן דעם „גרינעם" בית־מדרש — צוויי־ עטאזשנע חדרימלעך, מיט א גרינעם באלקאָן אויבן, — די איינווויינער אין די אויבערשטע צימערן זאָלן ניט אראפפאָלן. אזוינע צימערן צו פארדינגען האָבן זיך אויך געפונען אין פאָרדסבורג, אין אָפּירטאָן, און אין אנדערע, דאן שוין עקסיסטירנדיקע פּאָרשטעט פון יאָ־ האַנעסבורג. (דאָרנפאָנטיין איז דאן נאָך געווען פאררעכנט פאר א גבירישע פאָרשטאָט). דירה געלט פאר אזא צימערל איז געווען צוויי־דריי פונט א חודש, אָבער די אימיגראַנטן, די ערשטע צייט געווים, זיינען ניט געווען ביכולת צו צאָלן אזויפיל דירה געלט. האָט מען זיך אייניגעאָרדענט צוויי און, אין גרעסערע צימערן, אויך דריי אין א צימער, די וועגט זיי־ נען שטענדיק געווען שווארץ פונעם רויך פון די „פּרימוס" קאָך־מאשינקעס, וואָס יעדער איינער האָט געהאלטן צו קאָכן עסן, אָנצוווארעמען א ביסל הייסע וואסער, א.א.וו. דאָס עסן איז געווען צוגעגרייט אויף גיך, — מענטשן, וועלכע האָבן אין דער אלטער היים ניט געקאָנט אויפבריען א גלאָז טיי, האָבן דאָ זיך געמוזט לערנען קאָכן. איז די שפּייז ניט ארויסגעקומען שטענדיק גאָר מהודרדיק; און געגעסן האָט מען בחיפזון: מען האָט זיך גע־ איילט צו גיין פארדינען. דער רעזולטאט איז געווען פעלערהאפטע מאָגנס. עס זיינען אויך געווען אזוינע מענטשן, וועלכע האָבן פּראָסט געשפּאָרט פון זיך: פון עסן און פון קליידער. „קישקע־געלט", האָט מען עס גערופן. אזעלכע זיינען, אמת, געווען וויניק, אָבער זיי האָבן עקסיסטירט און — אויב זיי זיינען געבליבן לעבן — האָבן זיי געצאָלט דערפאר מיט זייער געזונט־גאָר־ די יאָרן.

מיט וואָס האָט דער „גרינער" זיך באשעפטיקט?

איך האָב געזאָגט פריער, אז א סך יידן זיינען אוועק קיין קייפטאון ביים אוים־

ברוך פון דער מלחמה און זיינען צוריקגעקומען קיין יאָהאַנעסבורג תיכף נאָך דער מלחמה. צווישן זיי זיינען געווען הענדלער, קרעמער און באלמעלאָכעס. צוליב דער מלחמה זיינען פיל פון זיי רואינירט געוואָרן, אָבער קאָנענדיק די באדינגונגען פונעם לאנד האָבן זיי גאָר אין גיכן זיך רעהאביליטירט. די נייע אימיגראנטן האָבן דעריבער דאָ שוין געפונען א מער־ווייניקער סטאבילע יידישע געזעלשאפט און ווירטשאַפט: קצבים, שניידער און שוסטער, רעסטאראנען, שפּייז־קרעמלעך, א.א.וו. דער „גרינער", וועלכער האָט געהאט א פאַך אין האנט האָט זיך איינגעאָרדנט גיכער, אָבער די מערהייט זיינען געווען לופט־מענטשן, וואָס האָבן זיי געקאָנט טאָן? האָבן לאַנדסלייט און פריינד געעצהט: ווערן א „טרייער" מיט בשר כשר, מיט ברויט, מיט גרינסן; אויפקויפן אלטע קליידער, זעק, פלעשער; אַרויסגיין מיט א קערבעלע אייער, מיט עטלעכע הינער — באשעפטיקונגען, וואָס זיינען היינט ניט מער בנימצא ביי היגע יידן, און אויב יאָ, טראָגט עס אן אנדער כאראקטער און עס האָט אן אנדער פּנים. אפילו „טאָכן" איז שוין אויך היסטאָריע. נאָר לאָמיר גיין כסדר.

ווי ווערט מען א „טרייער" (פּעדלער) מיט בשר כשר? דאָס איז דאָך ניט אַן אַרטיקל, וואָס מען קאָן האַלטן פון איין טאָג אויפן צווייטן, וואָכן גאנצע, ווי מען האלט, למשל, טעפּ און פאַנען. איז די ערשטע אויפגאבע געווען צו באקומען קונדן, וועלכע וועלן זיין גרייט צו קויפן פלייש ביים „טרייער". דערפאר האָבן זיך שוין געזאָרגט פריינד און לאנדסלייט: זיי זיינען געוואָרן די ערשטע קונדן און האָבן זיך באמיט צו קריגן באקאנטע פאמיליעס, און אפילו מאנכע „סינגללייט", זיי זאָלן ווערן קונדן. פארשטייט זיך, אז דער „טרייער" האָט באַקומען זיינע קונדן אויפן חשבון פון אַן אַנדער „טרייער", אָדער אפילו אויפן חשבון פונעם קצב ביי וועלכן ער האָט געקויפט פלייש. אָבער אזוי ווי נייע אימיגראנטן זיינען אָנגעקומען יעדן חודש האָט כמעט קיינער ניט אָנגעוואָרן. דעם קצב האָט עס אויך ניט געקימערט: ער האָט געהאט זיינע שטענדיקע נאָענטע קונדן און וואָס מער „טרייערס" עס זיינען געקומען ביי אים קויפן אלץ צופרידענער איז ער געווען: אנשטאט צו האָבן צו טאָן מיט צוואנציק און מער פרויען־קונדן האַנדלט ער מיט איין קונה, וועלכער קויפט גרויסע פּאָרציעס אויף איין מאָל — הגם ער דארף אים פארקויפן עטוואָס ביליקער: דער „טרייער" דארף דאָך פארדינען א געוויסן פּראָצענט.

און איצט, שוין האָבנדיק אייניקע קונדן, קומט דער „טרייער" יעדן אָוונט אין דער יאַטקע (דאַן—אין די יאָרן צווישן 1902—1907—זיינען אלע געשעפטן, יאַטקעס אויך, געבליבן אָפן ביז שפּעט אין אָוונט) און גיט אריין א צעטל פון באַשטעלונגען, וואָס ער האָט באקומען פון זיינע קונדן: ריפּ, פלאנק, ברוסט, זופּ־פלייש, צונג. דערנאָך, האָבנדיק שטארק זיך געדונגען מיטן קצב צוליב אן עקסטרא'ן ביינדל אָדער א שטיקל שמאלץ, וואָס די באלעבאָסטע האָט אים אָנגעזאָגט למען השם ניט צו פארגעסן, לייגט ער פונאנדער די חלקים אויף א טישל, אָדער א ברעט, לייגט אַרויף א צעטעלע מיטן נאָמען און אַדרעס פונעם קונד אויף יעדן חלק, און גייט אַהיים. מאָרגן גאנץ פרי וועט ער קומען, איינוויקלען יעדער חלק פלייש אין פּאַפּיר, אויפשרייבן דעם נאָמען מיטן אדרעס און עס אריינפּאקן אין א זעקל. אויב ער האָט אויך קונדן פאר ברויט — און דער קונד, וואָס האָט געקויפט פלייש האָט דאָס רוב אויך געקויפט ברויט—גייט דער „טרייער" פון יאַטקע צו דער בעקעריי, קלייבט אויס א צאָל ווייסע און ברוינע לעבלעך ברויט און בייגל. וועט ער שוין מאָרגן טראָגן, אריבערגעוואָרפן איבערן פּלייצע, א זעקל ברויט און א זעקל פלייש. און אזוי, צי עס איז געווען קאלט, צי די זון האָט געברענט, אין שטויב און אין רעגן, מיט די זעקלעך ברויט און פלייש איבערן פּלייצע, איז דער „טרייער" ארומגעגאַנגען פון קונד צו קונד (אָפט ווייט איינער פונעם אַנדערן). און ווען ער איז צוריקגעקומען איז ער געווען מיד, אָפט

הונגעריק, נידערשלאגן: די קונדן, ריכטיקער: די ווייבער וועלכע האבן אים געגעבן און צו־גענומען די באשטעלונגען — האבן אים דערעסן די יארן מיט זייערע טענות: דא איז ער געווען צו שפעט און דארטן צו פרי; איינע האט זיך געקלאגט, אז דאס פלייש איז צו פעט, די צווייטע, אז עס איז צו מאגער; די האט זיך געבייזערט, פארוואס ער האט ניט געבראכט מער ביינער, פאר זופ, און די אנדערע — מחמת ער האט פארגעסן א פוסנאגע, צו מאכן פעטשא, א.א.וו.

פון די דאזיקע „טרייערס" האבן זיך אויסגעטיילט יחידים, וועלכע זיינען געווארן רייך. קודם כל האבן זיי זיך באזארגט מיט פערד און וואגן. דאס האט זיי געגעבן די מיג־לעכקייט אויסצובריייטערן דעם קרייז פון זייער קונדשאפט. דערנאך האבן זיי זיך אוועקגע־לאזן אויך אויפן „ריף", ניט נאר מיט פלייש און ברויט נאר האבן אויך אנגעהייבן נעמען באשטעלונגען פאר האנטובער און טישטעבער, ליילעכער און קאלדרעס; טעפ און פאנען, אייל און הערינג, ריבאייזנס און מעסערס, און אלץ, וואס עמעצער האט געפונען פאר ני־טיק צו באשטעלן.

ווען זיי זיינען שוין געווען מיד פון ארומפאלן, און האבנדיק אפגעשפארט א היבשן קאפיטאל, האבן זיי פארקויפט דאס „טרייען" פאר א גוטן מקח און געעפנט א געשעפט — א קליידער אדער אן אייזן געשעפט, ערגעץ אין צענטער פון שטאט, האבן געבראכט די פאמיליעס צו זיך און זיך איינגעווארצלט אין לאנד.

די יידישע באפעלקערונג איז געוואקסן, האט זיך צעשפרייט איבערן שטאט, האט זיך אנגעהייבן באזעצן אין נייע פארשטעט—האבן זיך געעפנט יאטקעס אויף די ערטער און די באלעבאסטעס האבן זיך מטריח געווען און אליין געקומען אין יאטקע זיך אינקויפן. האט דאס „טרייען" אויפגעהערט זיך באצאלן און איז לאנגזאם פארשוונדן פון דער יידישער גאס. די קצבים, אויב זיי האבן נאך געהאט קונדן ערגעץ ווייט אין שטאט, האבן פונאנ־דערגעשיקט די באשטעלונגען מיט שווארצע: נאך ביים היינטיקן טאג קאן מען זען שווארצע אויף וועלאסיפעדן מיט קערב פלייש און ברויט, זיך יאגענדיק איבער די גאסן. די געווע־ענע „טרייערס" האבן זיך געגנומען צו אנדערע באשעפטיקונגען: אנדערע זיינען אליין ג־ע־וואָרן קצבים, אדער קרעמערס; זיינען מגולגל געווארן אין דער פראָווינץ, האבן געהאנדלט מיט פראדוקטן, האבן אויפגעקויפט וואל און פעלן; זיינען אפילו געווארן „טאכערס".

דאס רוב „טרייערס" זיינען געווען פארהייראטע מענטשן, אנדערע האבן געהאט די פאמיליעס ביי זיך, אנדערע אין דער אלטער היים. די דאזיקע באשעפטיקונג האט ניט אפע־לירט צו די בחורים. זיי האבן געפונען באשעפטיקונגען ערגעץ אנדערשוו: זיי זיינען געווארן קעלנערס אין רעסטאראנען, אנגעשטעלטע אין „דרינק־שאפן" (סאדע וואסער קרעמלעך), אין קאפעראיטעס (פארוידישט פון „קעפיר איטינג הויזעס"—רעסטאראנען פאר שווארצע), און ביי די געשעפטן ארום די גאלד און קיילן גרובן. די רעסטאראנען (כשר, פארשטייט זיך), און די „דרינק־שאפן" האבן געדינט אויך פאר קלובן ווו פריינד האבן זיך געטראפן מיט פריינד. און „גרינע" זיינען געקומען זוכן, און האבן אפט געפונען ארבעט. וועז עפעס אן אונטערע־מונג איז דורכגעפירט געווארן, א שותפות געשלאסן, אדער א שידוך אונטערהאנדלט, איז מען געקומען אינעם רעסטאראן, אדער אין „דרינק־שאפ", דאס „באנעצן" מיט א גלעזל טיי, א פלעשל לעמאנאדע, אדער, מען האט מיטגעבראכט מיט זיך, אדער דער אייגנטימער האט „וואלונטירט", א פלעשל בראנפן. דארטן האבן יידן אויך „געפראקטיצירט" מיט פעק־לעך קארטן, ביז שפעט אין אוונט, געשמועסט פאליטיק, וועגן „ריסעס", געווארפן און גע־הייבן רעפוטאציעס, און איבערגעשאצט ווערטן.

„קאפעראיטעס" זיינען געווען ביי יעדער שאַפּ, וואָס איז געווען נאָענט צו א גאָלד און קויל־גרוב, אָבער עס זיינען אויך געווען „קאפעראיטעס" אַן און פאַר זיך. אָבער סיי די סיי יענע האָבן ניט געטאָרט, פון א היגיענישן שטאַנדפּונקט עקסיסטירן: אין און אַרום דעם „רעסטאראן" איז שטענדיק געווען א ריח פון שלעכטן פלייש און פון טויטע קעץ. עס האָט זעלטן געהאט א דין אָדער א סופיט. די טישן זיינען געווען שווארץ, גלאַנציק פון פעטן זופּ, ליכט־חלב און סיראָפּ. זומער האָבן מחנות פליגן באלאגערט די ווענט, די טישן, דאָס פלייש און ברויט, און זיינען אריינגעפאלן אין הייסן זופּ און טיי און האָבן זיך אויסגעבאקט אין פלייש־בולקעס. די אַרבעט־שעהן, אין א „קאפעראיטע", זיינען געווען לאנגע — אפשר אכצן שעה אין מעת־לעת. אָבער מחמת דאָס געהאלט איז געווען פיל גרעסער ווי אין א שאַפּ, זיינען א סך געגאנגען ארבעטן אין א „קאפעראיטע". אָבער א פיל גרעסערע צאָל איז ניט געגאנגען, ווייל ארבעטן אין א „קאפעראיטע" איז געווען פאררעכנט פאר א נידעריקע מדרגה און א קאפעראיטניק, איז געווען א זידל־וואָרט; רופן איינעם „קאפעראיטניק" איז געווען א באַליידיקונג. דאָס שטאמט מן הסתם פון דעם פאקט, וואָס דאָס אָרט איז געווען שמוציק און וואָס האָט מיטגעבראכט, אז אויך די מענטשן — די ווייסע — זיינען שטענדיק ארומגענגען אומריין: קיין אויפזיכט איבער רייניקייט, ווי דאָס עקסיסטירט היינט, איז דאן ניט געווען. נאָר אלעמען האָט מען דאָ צו טאָן נאָר מיט קאַפּערס — טאָ וואָס מאַכט עס אויס . . .

אין די שאַפּן ביי די גאָלד און קויל־גרובן איז די אטמאָספער געווען א ריינערע, אָבער די אַרבעט־שעהן זיינען אויך דאָ געווען לאנגע: פון זעקס אין דער פרי ביז זיבן־אַכט דעם זייגער אין אָוונט. (קיין ארבעטער יוניאָנס פאר שאַפּ־געהילפן האָבן דאן נאָך ניט עקסיסטירט) דאָס געהאלט פאר א „גרינעם" איז געווען צען פונט פאַר דריי חדשים—פריי עסן און דירה. עס האָט גענומען א היבשע צייט ביז מען האָט געקראָגן צען און פופצן פונט א חודש. וואָרום די באַלעבאַטים—דער עיקר פון די קאָנצעסיעס, האָבן געארבעט מיט א פלאָן: זיי האָבן אָנגעהאלטן איינעם אָדער צוויי געניטע געהילפן, די איבעריקע זיינען געווען האַלב און גאנץ „גרינע", וועמען די דערמאָנטע צוויי האָבן געלערנט די קונסט פון פארקויפן. אויב עמעצער פון די גרינע איז געווארן אומצופרידן מיט זיין געהאלט און איז געווען דרייסט גענוג צו בעטן העכערן, האָט מען אים, אין אַכט פאַלן פון צען, געהייסן זיך זוכן אַן אנדער פלאַץ. אויף זיין אָרט האָט מען ווידער אָנגענטעלט איינעם: צען פונט פאר דריי חדשים. סיידן דער אָנגעשטעלטער האָט געוויזן סימנים צו ווערן א גוטער „קלערק". דאָן האָט מען אים געהעכערט די שכירות מיט א פונט אָדער צוויי. וואָרעם א גוטער „קלערק" האָט גרינג באַקומען א שטעלע אין איינע פון די קאָנצעסיעס.

זייענדיק איינער פון די, וואָס האָבן פארדינט דעם קעניגלעכן געהאלט פון צען פונט פאר דריי חדשים האָב איך, שפעטער, זיך פראינטערעסירט מיט אָט די אָנגעשטעלטע אין „קאפעראיטעס" און אין די שאַפּן, וואָס ביי די גאָלד און קויל־גרובער: וואָס איז סוף־סוף זייער גורל? וווהין פירט זייער לעבנס־וועג? איך האָב עס נאָכגעשפירט א לאנגע צייט. רעזולטאט: דער גרעסטער טייל האָט געארבעט ביז שפעט אין די דרייסיקער יאָרן; דערנאָך מיד פון דעם דאָזיקן אופן לעבן, האָבן זיי זיך געלאָזן פארשדכנען מיט א ביסל נדן, געעפנט א „גראָסערי" און געארבעט צוזאמען מיט דער פרוי, אָדער איבערגענומען א כשר רעסטאראן פון עמעצן, אָדער א סאָדע־וואסער קרעמל, און אוועק מיטן יידישן שטראָם: געווארן „מעמבערס" אין „קאָנגרעגיישענס", אין ציוניסטישע חברות; אַנדערע האָבן אפילו דערלאנגט צו גבאות אין קלייזלעך, „טשערמען" אין לאנדסמאנשאפטן און טוער אין צדקה

חברות. זייער ווייניק פון דער מחנה אנגעשטעלטע זיינען אליין געווארן „קאנצעסניקעס", אבער יחידים האבן זיך אויסגעטיילט.

איינע פון די געשעפטן צו וועלכע „גרינע" האבן זיך געגומען, און אנגעהאלטן אפילו נאכדעם ווען זיי זיינען שוין געווען האלב אויסגעגרינט, איז געווען דער האנדל מיט אלטע קליידער. האבנדיק באקומען א הלואה פון א סאסייטי־קאסע אדער פריינד האבן געהאלפן, האט דער אימיגראנט זיך איינגעקויפט א צאל אלטע בגדים און איז ארוים אויפן גאס האנדלען דערמיט:

„א גאנצן טאג, פון פרי ביז שפעט,
„טרעפסט אין גאס אים כסדר,
„ער טראגט אויף זיך א גרויסן פאק,
פול מיט אלטע קליידער.
ער גייט ארום פון הויז צו הויז,
און קלאפט אין יעדער טיר,
ער בעט זיך רחמים, שפלדיק:
„גיט וואס צו לייזן מיר . . ."

די טירן, אין וועלכע ער האט געקלאפט, זיינען געווען פון ארעמע הייזער, ניט דווקא יידישע; און אפשר דורכווים ניט יידישע, מחמת ער האט זיך געשעמט צו ווייזן פאר לאנדסלייט, וועלכע האבן אים געקאנט פון דער היים אלס גוטער לערנער, מלמד, סוחר. ער האט זיך געשעמט צו שרייבן אהיים, וואס ער טוט. ער טוט „ביזנעס", האט ער געשריבן. ער איז אויך געגאנגען צווישן די שווארצע—אפשר די בעסטע קונדן זיינע: זיי זיינען געווען שרעקלעך ארעם און אלטער בגד האט געקאסט פיל ביליקער, ווי א נייער. שפעטער האבן אייניקע פון אט די געניצטע־קליידער־הענדלער אפגעדונגען א קראם און פארגעוואלט דעם האנדל מיט א גרעסערן דערפאלג; אנדערע האבן זיך געגומען צו פארשיידענע אנדערע געשעפטן: געהילץ, מעבל, גלאזווארג.

די, וועלכע האבן ניט געקאנט אדער ניט געוואלט האנדלען מיט אלטע בגדים האבן צונויפגעשלאגן א הילצערן קעסטל, אנגענאגלט פון בוידע זייטן לעדערנע רימענס, האבן אנגעפילט דאס קעסטעלע מיט פאפיראסן, ליכט און שוועבעלעך, פארשנורעט די רימענס אין בערן האלדז און זיינען ארוים פארדינען. זיי זיינען ארומגענגען איבער רעסטאראנען, קאפעען, אפיסעס, און אנגעבאטן זייער סחורה. אנדערע האבן זיך געגומען שטופן א וועג־לע מיט גרינסן. זיי האבן געשטופט דאס וועגעלע און געטראגן דאס קעסטעלע פארן ארצן ביז דאס הארץ איז אפגעשוואכט געווארן און די פים האבן שוין מער ניט געוואלט דינען. איז מען, מיד און צעבראכן, געפארן צוריק אהיים. די שטארקערע, די מוטיקערע זיינען דא פארבליבן, האבן געקעמפט, דורכגעריסן א וועג: פון שטופן א וועגעלע מיט גרינסן איז מען געווארן פראדוקטן־און־פרוכט־הענדלער, און פונעם קעסטעלע פאפיראסן, ליכט און שוועבע־לעך האט זיך אנטוויקלט א טאבאק־געשעפט, אפילו א ליכט־פאבריקל. אדער: צוויי יידן האבן זיך געטראפן אין א רעסטאראן, אין א „דרינק־שאפ". ביידע האבן געזוכט וואס צו טאן. האבן זיי זיך אויפגערעדט: איינער איז שוין ניט קיין גרינער— געווען דא נאך אונ־טער פאול קרוגערס רעזשים. די מלחמה האט אים צעטרייסלט. ער פארמעגט א ביסל געלט. ער פארשטייט אויך די לאנדשפראך. אבער עס איז ניט גענוג פאר אן אונטערנעמונג, וואס ער וויל אנהייבן: „טאכן". דער צווייטער איז נאך א האלבער „גרינער". קיין פיל געלט האט ער ניט, אבער פריינד, דענקט ער, וועלן אים העלפן. ער וויל אויך אנהייבן „טאכן". מען זאגט, אז עס צאלט זיך גוט. דער רעזולטאט פון אט דעם שמועס: מען איז געווארן

שותפים. מען האָט זיך איינגעשאפט א פּאָר פערד מיט א בויד־וואָגן, און עס אָננעלאָדן מיט אן אויסקלייב פון סחורה, וואָס מען האָט געדענקט, אז דער בור נייטיקט זיך אין דעם. און דער בור האָט זיך געגייטיקט אין א סך זאכן: נאָך דער מלחמה איז דער בור געווען עקאָנאָמיש רואינירט. מיט די עטלעכע מילי־אָן פונט, וואָס די ענגלישע מלוכה האָט געגעבן צו טראַנסוואַל, האָט מען געהאָלפן א טייל בורן זיך אויפצוּבּרענגען צוריק אויף זייער גרונט. האָט דער בור זיך געגייטיקט פון א העמד ביז א נאָדל. דער יידישער „טאָכער (פאריידישט פונעם אפריקאַאַנס וואָרט: „טאָך"—פּאָרן, רייזן. אָבער דער בור האָט אזא איינעם גערופן: „שמויז"—פּערדל־ער. אין יידיש: א דאָרף־קרעמער.) האָט דאָס אלץ צוגעשטעלט. דער „טאָך" האָט אפט געדויערט עטלעכע וואָכן: די פּראָווינץ איז דאן נאָך געווען שיטער באפעלקערט, פארמערס האָבן געווויינט וויט איינער פון צווייטן—איז דעם „טאָכער" אפט אויסגעקומען צו פּאָרן א שטיק טאָג ביז ער איז געקומען צו א פּאָרם. אויב ער האָט ניט באוויזן צו דערלאַנגען צו א ישוב איידער עס איז צוגעפאלן די נאכט איז ער געבליבן נעכטיקן אויפן פעלד, איז געלעגן אין אָדער אונטערן וואָגן, איז אריינגעפאלן אין געטלעכער התפעלות פון דעם רחבותדיקן הימל און געקוקט מיט וווּנדער אויף די גרויסע שטערן, וואָס זיינען גאָהאַנגען געדיכט אינעם רויס; אָדער ער איז געלעגן אין שרעק פאר די שטארק־אויפטרייבלענדיקע דונערן און די פלאַמיקע בליצן, וואָס האָבן באלויכטן דעם גאנצן ארום, און ער האָט פאר־נומען דאָס רוישן פון שטראָמיקע רעגנס. דערנאָך איז שוין דער וועג געווען שווער און דאָס פּאָרן נאָך לאַנגזאמער.

די באציונג צווישן דעם „שמויז" און דעם פארמער איז געווען א פריינדלעכע. אוודאי זיינען געווען אויסנאַמען אין ביידע לאגערן. אָבער בכלל האָט מען געלעבט בשלום און געהאנדלט ערלעך. מען האָט געהאנדלט מער אויפן וואָרט ווי מיט שריפט. דער בור האָט זיך באצויגן פריינדשאפטלעך צום יידן: ערשטנס, ווייל דער יד האָט אויך געגלייבט אין דער ביבל, ווי ער; צווייטנס, ווייל דער יד איז געווען פארן פארמער אי צייטונג אי פאָליטיקער: דער „שמויז" איז געקומען אָננעלאָדן ניט נאָר מיט סחורה נאָר אויך מיט נייעס פון שטאָט און פון דער גרויסער וועלט בכלל. ער האָט גערעדט פאָליטיק מיט אים און דער יד האָט געווויינטלעך מסכים געווען מיט אלץ, וואָס דער פארמער האָט געזאָגט. חוצ־דעם איז דער יד געווען דער פארמיטלער צווישן דעם פארמער און דעם שטאָטישן מארק: ער האָט אָפּגעקויפט זייער פּראָדוקטן און האָט אים אויסגעבאָרגט אלץ, וואָס ער האָט נייטיק געהאט, פאר לאנגע טערמינען. דער „שמויז" האָט אריינגעבראכט שטיקער ציווילי־זיציע אין די פארוואָרפענסטעווינקעלעך פונעם לאַנד: א מאָל איז עס געווען אין דער פּאָרעם פון א נייעס מעסער מיט א קאָרקנציער, א מאָל—א זייגער, וואָס קלינגט יעדער פערטל שעה; א האנט־זייגערל; טשיקאווע שפּילצייג, א.א.וו.

דערפאר, וועו דער „שמויז" איז געקומען, אפילו וועו ער איז דאָרטן געקומען צום ערשטן מאָל, האָט מען אים אויפגענומען מיט פריינדשאפט: מען האָט באזאָרגט די פערד, צוגעגרייט א גוטן געלעגער מיט א גוטן מאָלצייט, און אים ניט אוועקגעלאָזן אויידער מען האָט עפעס ניט געקויפט ביי אים. און געקויפט האָט מען שטענדיק. די באלעבאָסטע האָט שוין געהאט גרייט א צעטל מיט ארטיקלען, וואָס זי וועט קויפן ביים „שמויז". און אין דער פרי, תיכף נאָך אָנבייסן, האָט מען זיך פארזאמלט אויף דער וועראַנדע פון הויז: מאן, פרוי, קינדער, שניר און איידעמס — אויב אזוינע זיינען געווען—און געבעטן דעם „שמויז" ער זאל ווייזן זיין סחורה. דער שווארצער, וועלכער איז מיטגעפאָרן אויפן „טאָך", טראָגט דאן אַרויף א פּאָר פּעק סחורה, לייגט עס פונאנדער אויפן דיל פון וועראַנדע, און עס פאנגט זיך אָן א קלייבעניש און א דינגעניש, וואָס פארציט זיך א פּאָר שעה. צום סוף האָט

מען זיך איינגעקויפט העמדער, זאָקן, הויזן, שיך, לייוונט, שטאָף פאר קלייד־ער, מעסער און לעפל, און שפּילצייג פאר א קינד אָדער פאר אן אייניקל. דער אָנגעלייגסטער שפּיל־צייג איז געווען א מויל־האַרמאָניק, אָדער א מעסערל מיט צוויי קלינגלעך.

דאָס לעבן פונעם „טאָכער", ווי עס איז שוין געווען אָנגעדייט פריער, איז ניט געווען קיין גרינגער. וואָכן און חדשים האָט ער זיך ארומגעשלעפּט איבער גרויסע שטחים לאנד, ווו געגנבטיקט ניט געטאָגט, האָט זיך אָפט געפונען אויפן פריין פעלד אין אַלערלייַ וועטערן. דערצו האָט ער נאָך געהאט די זאָרג פון איינמאָנען דאָס אויסגעבאַרגטע געלט. ניט מחמת זיינע בעלי־חובות האָבן ניט געוואָלט צאָלן נאָר פּראָסט פּשוט: זיי האָבן ניט געקאָנט צאָלן צו דער צייט, אָדער אפילו נאָך דער צייט. דער מאַסשטאָב פון דער פּראָדוקציע איז געווען אַ קליינער, קיין עקספּאָרט־מארק איז נאָך ניט געווען — איז אפילו דער „רייכער" פאר־מער ניט געווען רייך גענוג. אָבער דער פארלוסט, אין דורכשניט, איז ניט געווען קיין גרויסער: ביי דער צייט, וואָס „טאָכן" איז ארוים פון דער „מאָדע" איז די עקאָנאָמישע לאגע פון לאנד שוין געווען א פיל בעסערע און די פּראָווינץ האָט אויך גענאָמן דערפון.

פארוואָס האָט „טאָכן" אויפגעהערט? מחמת א נעץ פון באַנען האָט זיך אויסגע־שפּרייט איבערן לאַנד. שטאָט און דאָרף האָבן זיך דערנענטערט. פריער, אויב א בור האָט געוואָלט אריינפאָרן אין שטאָט מיט דער פאַמיליע זיך אויסצוקויפן האָט ער געמוזט פּטרן אויף דעם וויניקסטנס א פּאָר טעג. דאָס האָט אים ניט געלוינט. האָט ער געקויפט ביים „שמויז". איצט, האָבנדיק דעם באן ביים טיר, אזוי צוזאָגן, זעצט ער זיך אריין און אין א פּאָר שעה צייט געפינט ער זיך אין שטאָט, קויפט זיך איין, וואָס ער האָט נייטיק און פּאָרט צוריק, האָבנדיק געפּטרט נאָר א האַלבן טאָג. דער „שמויז" האָט אויך ניט געהאט דעם אויסוואָל סחורה, וואָס דער פּארמער האָט געפונען אין שטאָט—האָט ער געקויפט אין שטאָט, און „טאָכעריי" האָט אויפגעהערט זיך צאָלן.

אָבער דער רוב געוועזענע „טאָכערס" האָבן זיך ניט מיאש געווען: זיי האָבן ge־שטעלט געשעפטן ביי באַן־סטאַנציעס, און ביי קרייץ־וועגן, וואָס פירן צו אייניקע פּאַרמס. איז אנשטאט, וואָס ער איז געפּאָרן צום פארמער איז דער פּארמער געקומען צום געוועזענעם „שמויז". וואָרום איצט האָט דער ייד שוין געטראָגן א גרעסערן און פארשיידענעם אויסוואָל סחורה אין זיין געשעפט. אָרום די דאָזיקע באַן־סטאַנציעס האָבן מיט דער צייט זיך אנט־וויקלט קליינע שטעטלעך, מיט א היבשן צאָל יידן אין זיי.

* * *

איך האָב נאָר אָנגעצייכנט אייניקע שטריכן פון דעם יידישן אימיגראַנטן לעבן אין לאנד, אָנהייב דעם איצטיקן יאָרהונדערט. אָבער זיי זיינען וויכטיק מחמת עס איז פון א לעבן און פון באשעפטיקונגען, וואָס איז שוין פארגאַנגען, און אויב עס עקסיסטירט נאָך טראָגט עס, ווי איך האָב שוין געזאָגט, אן אנדער כאראַקטער. דאָס יידיש לעבן, ווי איך האָב עס געקאָנט אין פערציר, איז געווען א פילזייטיקער. עס האָבן פונקציאָנירט צוויי יידישע טעא־טער גרופּעס, עס איז דערשינען א וואָכנבלאט, עס האָבן עקסיסטירט חדרים, מיט יידיש אלס די אונטערריכט־שפּראַך; עס האָט געוויימלט מיט רבנים, שוחטים, חזנים, שולן און קלויז, אפּטייקערס און דאָקטוירים; עס האָבן ניט געפעלט קיין שניידערס און קיין שוסטערס, בלעכערס, שמידן, זיגער־מאַכערס, טאָקערס; עס האָבן אַרגומענטירט און אָנגעפאלן אייניער אויפן צווייטן ציוניסטן און סאָציאַליסטן; יידישע בוכהענדלער האָבן אויסגעלייגן ביכער אויף פּריקאָט. אפילו א יידישער מיסיאָנער האָט אויך ניט געפעלט. א פּאָר מאָל אין חודש, זונטאָג, פלעגט ער אראָפקומען אן פערציר, זיך שטעלן אויף אווינקל גאס און, פאר די יידן,

וועלכע האָבן זיך ארומגעקליבן ארום אים, דערציילן דעם ווונדער פון יעזוסן און ריידן וועגן דער דערהייבנקייט פון דער קריסטלעבער רעליגיע. די פאַרזאַמלטע יידן האָבן אים אויסגעלאַכט, אים פאַרווארפן מיט פראַגעס. אָפט פלעגט זיך אנטוויקלען א ווארעמע דיסקוסיע, אזוי שטארק ווארעם, אז דער מיסיאנער פלעגט זיך קוים ארויסכאפן פון צווישן עולם און פארשווינדן. אָבער דאָס האָט אים ניט געשטערט צו קומען אָבער און ווידער.

* * *

שוועד איז געווען דער וועג פון דעם יידישן אימיגראַנט—שוועד, ווייל ער האָט דאָ ניט געפונען אַן אָרגאַניזאַציע, וואָס זאָל זיך זאָרגן פון זיינטוועגן, וואָס זאָל אים העלפן גייסטיק און עקאָנאָמיש, אַלץ האָט דער אימיגראַנט געדארפט אויסטראָגן אויף זיינע אייגענע פלייצעס—פלייצעס, וואָס זיינען ניט אלעמאָל געווען שטארק און בריים געזונ פאר דער משא. דערפאר, אפשר, איז ער, דער אימיגראַנט, צייטנווייז, אוועק אויף קרומע וועגן. אָבער אין אלגעמיין האָבן די יידישע איינוואַנדערער דאָ אין לאַנד מיט קיין זאַך זיך ניט צו שעמען—ניט אלם יידן און ניט אלם בירגער.

אַזכרות

דעם אַנדענק

פון אונדזערע עלטערן:

יעקוב-שמשון און אסתר-בריינע שוואַרצבערג,

וואָס זיינען געשטאָרבן

אין

Kestell O F.S.

אָראנדזש פרי־סטייט, דרום־אפריקע.

און געקומען צו קבר ישראל

אין בעטלעהעם, אָראַנדזש פרי סטייט.

סאסל רחל אייבראמס מיטן מאן און קינדער;
משה שוואַרצבערג מיט פרוי און קינדער;
שבע מאלק;
לאה גאַרדאַן און זון;
עלא אללען מיטן מאן און קינדער;
סטירל קאַהען און מאַן;
יענטע גמזו און מאן.

זאלן די עטלעכע שורות דינען פאר

א מצבה

און אַנדענק פון אונדזערע עלטערן,

דוד יצחק און שרה-בוילע שוסטערמאן, ע״ה

און פון אונדזערע שוועסטער,

חיענע חסיה,

עלקע,

האניע,

מיט זייערע משפחות.

וואס זיינען געבאָרן געוואָרן אין אַנטאלעפט
און אומגעקומען אין גרויסן יידישן חורבן
דורך די היטלער-מערדער.

זייערע זין און ברידער:

שלמה, הירשל און **מאטל שער,**

מיט זייערע פאמיליעס

כבוד

צום ליכטיקן אָנדענק

פון אונדזער פאַטער, **לייבע הירשע יאָסעלאָוויטש**,
וואָס איז געשטאָרבן אין ראקישאק אין 1924;

פון אונדזער מוטער, **בוילע רייכע**,
געשטאָרבן אין ראַקישאק;

פון אונדזער ברודער, **אברהם יאָסעלאָוויטש און פרוי מיט די קינדער**,
אומגעקומען אין ראקישאק;

פון אונדזער ברודער **מענדל וויטש (יאָסעלאָוויטש)**,
געשטאָרבן אין יאהאנעסבורג;

פון אונדזער ברודער **אייזיק יאָסעלאָוויטש**,
געשטאָרבן אין ראַקישאק, אין 1914;

פון אונדזער שוועסטער, **שרה יעלין**,
וואָס איז געשטאָרבן אין יאהאנעסבורג

מיר וועלן אייך אייביק געדענקען !

שכנא לאוויטש (יאָסעלאָוויטש) און טעכטער, אין דערבן.
חייקל יאָסעלאָוויטש מיט פרוי און קינדער, אין ישראל.
יחיאל דוד לאָוויטש (יאָסעלאָוויטש), דערבן.
גרשון וויטש (יאָסעלאָוויטש), מיט פרוי און קינדער, דערבן.
קלמן וויטש (יאָסעלאָוויטש), דערבן.

לזכרון נצח

נאָך אונדזער פאַטער,

בייניש נחומאָוויץ,

געשטאָרבן י"ח חשון, 1918, פעטראָגראד;

נאָך אונדזער מוטער,

רחל ניטל נחומאָוויץ-ברים,

געשטאָרבן ח' כסלו 1951, גבעת ברנר, ישראל.

מיר וועלן אייך אייביק געדענקען !

סאָניע און קאָפּל ברקאי (בארדאווקא) און קינדער,
גבעת ברנר, ישראל

אהרן-נאקי מיט זיין פרוי, חיה, קייפטאון
משה און שלום נאקי—נחומאָוויץ, קייפטאון

נאָך
אונדזערע עלטערן
און ברודער און שוועגערין
דוד און **מלכה ספיוואק**
און ברודער און פֿלימעניק
משה,
וואָס זיינען אומגעקומען אין
ראַקישאַק.

זאָל עם זיין א מצבה!

זון:
לייב מיט זיין פרוי ליובע
ספיוואק און קינדער

שוועסטער:
שרה און לייזער קלאָס
מיט די קינדער.

מיר
פאראייביקן דעם אָנדענק
נאָך
אונדזער פאָטער
מיכאל לאפ,
וואָס איז געשטאָרבן אין יאָהאנעסבורג,
דעם 24-טן סעפטעמבער, 1942.

טאָכטער פייגע רודניק
מיט איר מאַן.

אומפארגעסלעך ווערט זיין דער אָנדענק
פון
אונדזער שוועסטער
חיה-איטע
מיט איר מאַן
שלמה קוקלאווסקי און **קינדער,**
וואָס זיינען אומגעקומען
אין ראקישאָק.

לייזער און שרה קלאָס
און קינדער;
חסיה פרידמאַן און
טאָכטער

אַ זכרון
פאר
אונדזערע ברידער
און שוועסטער
מיט זייערע פאמיליעס
און פאר דער
גאַנצער גרויסער משפּחה,
וואָס זיינען אומגעקומען דורך די
היטלער-רוצחים,
אין קורפּלעץ, א דאָרף נעבן
ראקישאָק.

העניע און אשר דזשייקאָבסאָן
(יאקובאָוויץ);
קיילע סעגאל מיט איר מאן
און קינדער

נאך

אונדזער פאטער, יודל בריקמאן,

נאך

אונדזער מוטער, הינדע-מאטלע בריקמאן

וואס זיינען אומגעקומען אין יוזינט;

נאך

אונדזער ברודער, בנימין בריקמאן מיט זיין פרוי מושע און קינדער,

וואס זיינען אומגעקומען אין קאמיי;

נאך

אונדזער שוועסטער, פאיע מיט איר מאן אלתר רעבע מיט זייערע קינדער,

וואס זיינען אומגעקומען אין יוזינט;

נאך

אונדזער ברודער, אברהם בריקמאן מיט זיין פרוי און קינדער,

וואס זיינען אומגעקומען אין חורבן ראקישאק;

נאך

אונדזער ברודער זאלע (זלמן) בריקמאן און זיין פרוי און קינדער,

וואס זיינען אומגעקומען אין יוזינט;

נאך

אונדזער ברודער אהרציק (אהרון) און פרוי חנה, מיט זייערע קינדער,

וואס זיינען אומגעקומען אין יוזינט;

נאך

אונדזער אנקל ישראל-לייב סניעג און זיין פרוי פריידל

וואס זיינען אומגעקומען אין חורבן ראקישאק;

נאך

אונדזער קוזין בנימין מיט זיין פרוי מינע-ציבעל

מיט זייערע 10 קינדער,

וואס זיינען אומגעקומען אין חורבן ראקישאק

זאלן די שורות זיין אן אייביקע מצבה !

ירחמיאל און מינע בריקמאן און טעכטער, אין ישראל;
שרה און משה מאנדעל און זין, אין ישראל;
נתן און לאה בריגקמאן און קינדער, אין דרום-אפריקע;
יהושע בריקמאן מיט פרוי און זין, אין ישראל;
מרים און יוסף געפנער און טעכטער, אין ישראל.

מיר
וועלן קיינמאל ניט פארגעסן
אין
אייביק טייער האלטן
דעם אנדענק
פון
אונדזער פאטער,
אורי-לייזער הורוויץ,
וואס איז געשטארבן כ"ג כסלו, 1938;
פון
אונדזער מוטער
עטל הורוויץ;
פון
אונדזער ברודער,
אפרים-יצחק,
מיט זיין פרוי באסל און קינדער;
פון
אונדזער שוועסטער
רבקה-דבורה שנייידער
מיט איר מאן בערל און קינדער;
פון
אונדזער ברודער,
אברהם רפאל הורוויץ,
מיט זיין פרוי, איטע, און קינדער;
פון
אונדזער ברודער,
ליבע הורוויץ,
מיט פרוי און קינד.

אורי־לייזער און עטל הורוויץ

בערל און רבקה-דבורה שנייידער און קינדער

אלע זיינען זיי, צוזאמען מיט אונדזער מוטער, אומגעקומען על קדוש השם, אין חורבן ראקישאק, אין יאר 1941.

מיר וועלן אייך אייביק געדענקען!

ישראל משה און בתיה הורוויץ
און קינדער:
חיים עליע און רבקה לאה הורוויץ, מיט קינדער
און אייניקל (דרום־אפריקע);
בערל הורוויץ (אמעריקע).

זאָל עס זיין אין אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע עלטערן

מענדל-לייב און שרה-פרומע לעווין,

פון אונדזער שוועסטער

פ ו י נ ע

מיט איר מאן

יעקב לעווין

און זייערע קינדערלעך

פערעלע און מאנע לייזער;

פון אונדזער שוועסטער

ח ע נ י ע

און ברודער

ל ו ו י ק

וואָס זיינען אומגעקומען אין חורבן ראקישאק;

און אין אָנדענק פון אונדזער ברודער

ש מ ו א ל

וואָס איז געפאלן אין שלאכט מיט די דייטשע רוצחים,

זייענדיק אין די רייען פון דער רויטער ארמיי.

מיר וועלן אייך תמיד געדענקען !

יעקב און חנה לעווין, מיט די קינדער,

חיים יצחק און לאה לעווין, מיט די קינדער,

שייאָרקע לעווין, מיט זיין משפחה,

גיסע לעווין,

זאל

די דאזיקע אזכרה

זיין

א נר תמיד

נאך

מאן און ברודער

אברהם-אהרון ארעלאוויץ ז"ל,

געשטארבן דעם 23.8.1950, אין יאהאנעסבורג

זיין פרוי ראזע ארעלאוויץ } דרום-אפריקע
שוועסטער מוסל לואים }

שוועסטער ראדע און מאן מרדכי בריל און קינדער
שוועסטער חנה ארעלאוויץ
שוועסטער ד"ר מיכלע ארעלאוויץ און שלמה לויבעל } ישראל
שוועסטער נעסיע און מאן דוב רעזניק און קינדער

מיר
וועלן אייביק געדענקען דעם טראגישן טויט
פון
אונדזער אומפארגעסלעכן פאַטער

שאול גרשון קלאַם,

וואָס איז אומגעקומען דורך די הענט פון דער נאצי־חיה.

זיין מנוחה האָט ער געפונען אין א ברודער־קבר צווישן 2500 מארטירערס ערגעץ ארום אבעל.

ער איז געווען א קורצע צייט אין אמעריקע, און צוליב ניט מחלל זיין דעם הייליקן שבת איז ער אוועקגעפאָרן צוריק א היים, כדי זיך אויסצולעבן אין טראדיציאנעלן יידישן גייסט;

פון

אונדזער מוטער צביה,

וואָס איז געשטאָרבן כ"א שבט, 1935, אין אבעל.

זאָלן די עטלעכע וועדטער זיין א מצבה !

דוד־משה קלאם מיט זיין פרוי און טאָכטער
אין יאָהאַנעסבורג

די אומפארגעסלעכע עלטערן —

לייזער און רבקה זילבער,

צביה זעליקמאן מיט איר מאן

דער שוועסטער

צביה זעליקמאן,

מיט איר מאן

און צוויי קינדער,

וועלכע זיינען אומגעקומען

אין חורבן דווינסק;

דעם ברודער

לייבע זילבער,

וועלכער איז געפאלן אלס

הערואישער רויט־ארמייער

ביי סטאלינגראד —

זאל עס זיין א מצבה !

יחודית און פיניע מערקעל
און קינדער

לייבע זילבער

מיר דריקן אויס אונדזער טיפן און גרויסן טרויער
איבער דעם טויט
פון אונדזער מוטער

נחמה-שיינע מיקל

וואָס איז געשטאָרבן אין פֿאָנעווועזשער שפּיטאָל,
און פֿארן טויט האָט זי אַרויסגעשפּטשעט די אָ ווערטער:
„וו זייט איר מיינע פֿארפֿלויגענע קינדער?"
זי איז געקומען צו קבר ישראל אויפן פֿאָנעווועזשער בית עולם
שמיני עצרת, 1927;
איבער דעם טויט פון אונדזער ברודער

חנא מיקל,

וואָס איז אומגעקומען בשעת דער ערשטער וועלט-מלחמה
אין אוקראינע, אין יאָר 1916.

מיר וועלן אייך אייביק געדענקען !

יצחק און ישראל מיקל—מיכאלעוויץ (יאָהאנסבורג),
שמעון-יוסף מיקל—מיכאלעוויץ (פּרעטאָריע),
מיט די פּרויען און קינדער.

מיר, קינדער און אייניקלעך, וועלן אייך, טייערע און געטרייע עלטערן,

ירחמיאל און פעסע-מאלין סאלטופער,

אייביק געדענקען !

מיר וועלן געדענקען אונדזער טאטן און זיידן, וואס האט אלע יאָרן געלעבט אין גרויסע אנגסטן, זייענדיק אן אינוואליד—אָן פים; אייביק וועט שוועבן פאר אונדז די געשטאלט פון אונדזער מאמען, וואס הגם זי איז אלע יאָרן געווען א שוואבע פרוי, דאך האט זי דעם טאטן מיט ליבשאפט און גרויסער איבערגעבנקייט אויפגעפאסט — און אין די לעצטע מינוטן גייענדיק צום נאצי־שייטער—צו דער שחיטה— האט זי אים אויף א רגע ניט איבערגעלאָזן — און צוזאמען געטיילט דעם גרויזאמען גורל פון אכזרישן טויט.

אין די ברידער־קברים פון עזשערעני (נאוואָ-אלקסאנדראָווסק)
רוען זייערע ביינער !

משה־ישראל און מינע שארפ־סאלטופער מיט זייערע קינדער,
יאהאנעסבורג;

העניע סילווער און מאן און זון, ווילנע;
יהושע-שואל און עלי שארפ־סאלטופער מיט זייערע טעכטער
אין נאראבי, קעניא.

אַן אייביקער זכרון

נאָך מיינע עלטערן:

נח-צבי שפירָא

וואָס איז געשטאָרבן
ד׳ טבת, 1935;

מאַטלע שפירָא

וואָס איז געשטאָרבן ז׳ טבת,
1915

נח-צבי און מאַטלע שאפירָא

און נאָך מיין ברודער

הערצל שאַפירָא

מיט זיין פרוי

רחה גיטל

און זייערע קינדער,

וואָס זיינען אומגעבראכט געוואָרן
דורך די נאַצי-תלינים,
אין חורבן רַאקישאָק

נבוד זייער אָנדענק!

זון און ברודער:

מאַרים שאפירָא,
מיט זיין פרוי און קינדער,
יאָהאַנעסבורג, דרום־אפריקע.

הערצל און רחה-גיטל שאפירָא מיט די קינדער

מ י ר

ווילן געדענקען און ניט פארגעסן

אונדזער פאַטער,

אבא בר׳ יעקב סאַקס,

וואָס איז געשטאָרבן אין יאָהאַנעסבורג

דעם 29טן אפריל, 1941, ב׳ איר, תש״א;

און

אונדזער מוטער,

חנה בת צבי סאַקס,

וואָס איז געשטאָרבן אין יאָהאַנעסבורג

דעם 10טן אָקטאָבער, 1938,

דעם 2־טן טאָג סוכות, תרצ״ט.

אייער אַנדענק איז ביי אונדז היליק און טייער !

שרה־רחל און יצחק ריף און קינדער;

יאָשע סאקס און פרוי;

שיינע און קלמן יודעלעוויטץ און קינדער;

זלמן (סאָלי) סאקס און קינדער;

ברוך (בעני) און דאָליע סאקס.

אין ליכטיקן אָנדענק

פאר

אונדזער פאַטער,

אברהם-קאַפּל בר׳ לייב רוך,

געשטאָרבן אין ראקישאק, א׳ תשרי, תרס״ה;

פאר

אונדזער מוטער,

ליבע בת יעקב וואלף,

געשטאָרבן אין יאנואר, כ״ו שבט, תרפ״ו;

פאר

אונדזער ברודער,

מיכל-יצחק רוך,

געשטאָרבן אין יאָהאַנעסבורג, כ״ז סיון, 1942;

אונדזער ברודער, מאן און פאַטער

יודל רוך,

געשטאָרבן אין קייפטאון יום ב׳ אדר שני, 1932;

מיר וועלן אייך ניט פארגעסן און שטענדיק וועט איר
לעבן אין אונדזערע הערצער !

טויבע שנוידער מיט די קינדער:
אסנה און אברהם פורמאן מיט די קינדער:
וויטל און פייבוש קליין און קינדער:
שרה רוך (פרוי פון יודל רוך) מיט די קינדער:
ליבע-וויטע און חיים-לייב.

לזכרון

אונדזער פאטער

יצחק (אלתר) באכער,

וואס איז געשטאָרבן א' שבט, תרפ"ג;

אונדזער מוטער

חיה שרה איטע,

בת ר' אברהם קאפל,

וואס איז געשטאָרבן כ"ח אב, תש"ג—28.8.43.

מיר וועלן אייך אייביק געדענקען !

חיים שואל (זאב) באכער, מיט פרוי און קינדער;
קאפל באכער, מיט פרוי און קינדער;
פריידע אראן, מיטן מאן און קינדער; (דרום-אפריקע)
עלא עטל סקאפ, מיט מאן און קינדער;
מאיר-משה באכער, מיט פרוי און קינדער
דברה טשארני, מיט מאן און קינדער (בולאוואיא, ראדזיזע)

זאָל דאָס זיין א חיילק־היליקער און אומפארגעסלעכער אָנדענק
נאָך אונדזער פארצווייגטער משפחה

פאָטער:

דוד משה בעדער

(געשטאָרבן מוצאי יום כפור, 1937);

מוטער:

אסתר רחל בעדער

(אומגעקומען דורך די נאצישטן אין ראקישאָק)

דוד־משה און אסתר־רחל בעדער

שוועסטער:

חיה גאפאנאָוויץ מיט איר מאַן, משה־יצחק, און קינדער: שרה, רייזע, טייבע, פרידע און זון אריה־לייב;

רסיה־בוילע אבראמאָוויץ מיט איר מאַן, אברהם, אפשטאמיקער פון אנטאלעפט— א זון פון בארימטן אנטאלעפטער מגיד, מיט זייערע קינדער:

הירשל, זעליג און יחיאל, וואָס זיינען אומגעקומען צוואמען מיט דער יידישער באפעלקערונג אין ראקישאָק, אין יאָר 1941, דורך די דייטשישע רוצחים;

ברידער:

פינע־יעקב בעדער מיט זיין פרוי, ליבע, און טאָכטער אסנה
(אומגעקומען אין פאָסווי);

חיים בעדער און פרוי, שפרה, און קינדער
(אומגעקומען אין קאָוונע);

קארפל בעדער און פרוי שרה מיט זייערע קינדער:

רבקה, יעקב, יחיאל, יהודה, יצחק און דוד משה
(אומגעקומען אין ראקישאָק);

און אין אַנדענק פון אלע קרובים און פרוינד, וואָס זיינען אכזריש אומגעקומען דורך די דייטשן אין ליטע !

אייביק וועלן מיר אייך געדענקען !

אייערע קינדער, ברידער, שוועסטער און פרוינד:
רבקה און יעקב מילער און קינדער;
שלמה בעדער און משפחה;
בנימין בעדער און פאַמיליע;
יצחק בעדער מיט דער פאַמיליע

אונדזער ברודער,
דער קדוש

נאטל גאָרדאָן

נאָטל גאָרדאָן

וואָס איז אומגעקומען אין דאַכאַו,
מיט נאָך 10,000 אידן,

שטעלן מיר די אָ מצבה

צו זיין איבּיקן אָנדענק!

זיינע ברידער:

בערל, מיכל און **ישעיה גאָרדאָן**
מיט זייערע משפּחות

בשיטין האלה הרינו מקימים

מצבת־זכרון

לנחה

חיקרה שלנו,

שהוציאה את נשמתה בגיל 49 שנה, י"ח סיון, שנת תשי"ג,
יום ראשון לחודש יוני, 1953.

נחה (נחמה) בקלצוק-טבחוביץ

את מיטב שנותיה וכשרונותיה הנעלים היא השקיעה בעבודת ההוראה בבתי-הספר העממיים בפולניה, במחנות-הפליטים־אחרי השואה, ובנגב אפריקה.

היא היתה דמות נפלאה, נאצלה ומאצילה מיציבות אופיה, מהיופי של נשמתה, הברה והתמה ומאהבתה לעמנו ולתרבותו.

את, נחה יקירתנו, נצלת מלחט הכבשנים, מהתפת של הנאצים, אך בך ובדמותך קפלת פרשת הזוועות, שננעצו בבשרך כמחטים לוהטות, ונחשול הבלהות שעברת רחף תמיד לעיניך — בצרוף הטרגידיה האיומה — כשנספו ילדיך — יאָסעלע ודבורהלע — בתאי הטבח באוישוויץ.

כל אלה הזעזועים של מחנות ההשמדה, הענות ואיומי מיתות ומוקד שנערכו על ידי חיות הבר — הגרמנים הארורים — דלדלו ומיגרו את בריאותך.

השרויים בצער ובאבל כבד:

בעלך—חברך וידידך: מלך בקלצוק;
אחיך: שמעון ויוסף טבחוביץ עם משפחותיהם

אויפן פרישן קבר

פון

אונדזער אומפארגעסלעכן מאַן, פאָטער און ברודער

יעקב סניעג,

וואָס איז געשטאָרבן דעם ערשטן טאָג חוה"ה פסח,

דעם 12-טן אפריל, 1952,

זאָל עם זיין אן אייביקער אָנדענק!

פרוי איטע סניעג;

זון: אברהם סניעג;

טאָכטער: יענטע (איירים יאָזעפין) מיט איר מאַן פרץ בלום און זין;

טאָכטער: לאה מיט איר מאַן זעליג בלעסאָווסקי;

זון: מאָטל סניעג מיט זיין פרוי יהודית און טאָכטער;

ביילע און משה פינגער מיט זייער טאָכטער;

יהודית-חנה סניעג;

ברודער: מאָטל-לייב און חנה סניעג

מיט קינדער און אייניקלעך (אַמעריקע).

צום אייביקן און הייליקן זכרון

פון אונדזערע עלטערן:

יונה

און

חיה-לאה לעווין

יונה און חיה-לאה לעווין

אייערע קינדער, ווּאָס וועלן אייבּיק אייך געדענקען:

אברהם, אסתר-מינע, משה,

נתן און ישראל לעווין, מיט זייערע משפּחות.

לזכרון
הורינו היקרים—

ה א ב

אלחנן ארש,

היהודי הלאומי והמודרני, שלא הדיר כף רגלו מסף בית הכנסת,
אציל הנפש ולבבי במעמקי לבו;

ה א ם

נחמה־ליבע,

האשה השוקטה והשופעת נמוסים,
שנספו ע"י היטלר וקלגסיו במחנה רקישקי, ליטא.

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם
לא נפרדו.

רחל, מלך, ירחמיאל, בלומה,
אברהם ודוד
ארש

עם משפחותיהם.

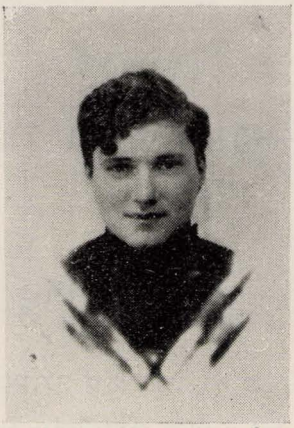

חיה-איטע שוואַרצבערג

מ י ר

וועלן דיך, טאָכטער און שוועסטער,

חיה איטע שוואַרצבערג

אייביק געדענקען;

אין אונדזערע הערצער וועסטו,
חיילישקע מאַרטירערין,
א י י ב י ק ל ע ב ן !

דיינע עלטערן:
העשל און חנה לאה שוואַרצבערג;

דיין ברודער,
אפרים שוואַרצבערג,
מיט זיין פרוי, שרה יהודית, און קינדער;

דיין שוועסטער,
עטל און שוואַגער
ירחמיאל אראַנס—ארש,
מיט זייערע קינדער;

דיין שוועסטער,
שרה־יהודית און שוואַגער יוסף קאַרק,
מיט זייער משפּחה.

עם ווייטאגט דאם האַרץ און די ווונד וועט ניט זיין קיינמאל פאַרהיילט,
וויסנדיק ווי טראגיש איז אומגעקומען אונדזער גאנצע משפּחה.
אייביק־אומפארגעסנדיק איז דער אָנדענק פון אונדזער פאָטער,

מנחם מענדל קרוק,

וואָס איז געשטאָרבן אין וואַרעסצינע, אין 1922, י"ז תמוז, תרפ"ב;
פון אונדזער מוטער

רחל קרוק,
די שוועסטער —

ריינע, שרה און **ציפּע;**
פון אונדזער ברודער:

אברהם, מיט זיין פרוי און קינדער;
פון אונדזערע בריידער:

גרשון, שלמה און **בערל,**
וואָס זיינען אלע אומגעקומען אין חורבן ראַקישאק,
און פון אונדזער ברודער

דוד מיט פרוי און קינד,
וואָס זיינען אומגעקומען אין קופישאק.

פון אזא פארצווייגטער משפּחה איז קיינער ניט ניצול געוואָרן.
אייער אָנדענק איז ביי אונדז הייליק!

שכנא און לאה קרוגער מיט זייערע זין: מנחם־מענדל און ראובן.

זאָל עס זיין אַ הייליקע

אזכרה

נאָך אונדזער שוועסטער און מומע

מרים פאַרבער (גאַנדעלמאַן)

מיט איר מאַן און קינדער

וואָס זיינען באַגאַנגען זעלבסטמאָרד אין ראַקישאַק,
כדי ניט ווערן געפירט צום נאַצי-עשאפאָט—צו די גריבער;

נאָך אונדזער שוועסטער און מומע

שיינע פאַרבער (עפשטיין)

נאָך איר מאַן

חיים יוסף,

און נאָך זייערע טעכטער

וואָס זיינען אומגעקומען דורך די נאצישע רוצחים אין סוויאדאשץ.

אייער ברודער:

נחום לייב פאַרבער,

מיט פרוי און קינדער;

אייערע פלימעניקעם און פלימעניצעם:

רחל, מלך, ירחמיאל, בלומע;

אברהם זדוד אַרש,

מיט זייערע משפּחות.

זאָל עס זיין
אן אייביקער און ליכטיקער זכרון

נאָך

אונדזער פאָטער,

רפאל בר׳ אהרון נחומאָוויץ,

וואָס איז געשטאָרבן דעם 10-טן סעפטעמבער, 1937,
ה׳ תשרי, תרצ״ה, אין יאָהאַנעסבורג;

נאָך אונדזער מוטער

העניע-מלכה,

וואָס איז געשטאָרבן דעם 28-טן נאָוועמבער, 1944,
י״ג כסלו, תש״ה, אין יאָהאַנעסבורג;

זאָל עס זיין א מצבה

רבקה, נעמי, שרה-ליבע און אהרון נחומאָוויץ.

מיר וועלן שטענדיק טייער און הייליק האַלטן דעם אָנדענק

פון אונדזערע האַרציקע און געטרייע עלטערן

עזריאל-יהודה און טויבע דעקטאר,

ייאָם זיינען טראגיש אומגעקומען אין ראקישאק;

פון אונדזער טייערער שוועסטער

ליובע דעקטאר,

וואָס איז געשטאָרבן אין מאָסקווע, אין 1943.

מיר, מיט אונדזערע פאמיליעס, וועלן אייך קיינמאָל ניט פאַרגעסן!

דוד דעקטאר;
שלמה דעקטאר;
מאיר דעקטאר;
מערע דעקטאר-מלמד;
אידא דעקטאר-קאנטאן;
חיה-דעקטאר-גאַרדאַן,
מיט זייערע משפחות

שרה-לאה הורוויץ

אַ מצבה

פאר אונדזער פאָטער,

שלמה הורוויץ,

וואָס איז געשטאָרבן ה. איר, תרפ״ח,

און פאר אונדזער מוטער,

שרה לאה,

וועלכע איז אומגעקומען אין דער אַבעלער שחיטה,

פאר אונדזער שוואָגער,

חצקל לעווין,

וואָס איז געפאלן אין שלאכט מיט די דייטשישע קאניבאַלן נעבן ריגע.

מיר וועלן אייך אייביק ניט פארגעסן:

בנימין מיכל און חיה הורוויץ,
מיט די קינדער, (דרום אפריקע);
פרץ זאב און ליבע הורוויץ,
(אמעריקע);
חיים-עליע הורוויץ (אמעריקע);
פריידל און הענעך-דוד כץ און
רחל יפה מיט אירע קינדער
(דרום-אפריקע)

דערמיט פאראייביקן מיר אונדזערע עלטערן

אבא און טשערנע-ליבע בלאַכער

געשטאָרבן אין אסטראכאן, אין ערשטן וועלט-קריג;

און די קדושים:

יעקב בן-ציון בלאַכער,

דער שוחט אין וויסינטי

און זיין פרוי ע״ה (געוועזענע בער) מיט זייערע קינדער;

און

דעם אָנקל

אלתר שיין ע״ה

ראש הישיבה אין סלאבאָדקע,

וואָס איז אומגעקומען דורך די דייטשן, בעת ער האָט דורך א טונעל —אין זעק—געגנבעט די קינדער פון דער סלאָבאָדקער געטאָ,

וועלנדיק זיי ראטעווען פון די דייטשישע רוצחים.

הייליק איז אייער אָנדענק !

נחום און **רבקה בלאַכער,**

מיט זייערע זין.

מיר

וועלן שטענדיק געדענקען

אונדזערע טייערע עלטערן, זיידע און באָבע,

אברהם-אריה-צבי אָרלין,

געשטאָרבן אין קאָוונע ח' סיון, 1941;

מוטער און באָבע,

רחל בת שרגא-פֿייבוש אָרלין,

געשטאָרבן אין ווילקאָמיר כ' אדר, 1938

שטענדיק וועט איר לעבן אין אונדזערע הערצער!

משה-חיים און טייבע אָרלין מיט זייערע קינדער,
יצחק און אלטע אָרלין מיט זייערע קינדער,
עזריאל און עטל אָרלין מיט זייערע קינדער,
דוד-לייב און ריווע אָרלין און קינדער,
ליבע-יענטע און משה געלמאן מיט זייערע קינדער,
חיה און יעקב קויפמאַן און טאָכטער, אין קאנאדע.

דרום-אפריקע

זאָל דאָס זיין אַ חיליקער

זכרון

נאָך אונדזערע אומפאַרגעסלעכע עלטערן:

מאיר בערזאַק

געבאָרן אין 1883 און געשטאָרבן י'ז אייר, 1949;

יענטע ביילע

געב. אין 1889 און געשטאָרבן י"ט אדר, אין 1948.

ביידע זיינען געקומען צו קבורה אין קייפטאַון, דרום אפריקע.

מאיר און יענטע־ביילע בערזאַק.
Meyer and Rebecca Berzack

קיינמאָל וועט אייער ליכטיקער אָנדענק ניט פארגעסן ווערן.
די געפילן פון צוגעבונדנקייט צו אייך זיינען ביי אונדז, קינדער שטאַרק.

זייער צדקה און גוטע מידות האָבן זיך איינגעקריצט אין די הערצער פון די יאָהאַנעסבורגער יידן

און אין אונדז:

מרדכי, לייבע, יהודה, משה און הענעך בערזאַק
מיט די פרויען און קינדער אין יאָהאַנעסבורג און קייפטאון

נאָך אונדזער פאָטער **שמערל סייטאָוויץ**,
געשטאָרבן אין ראקישאָק, כ"ב אדר א' תרפ"ט;

און אונדזער מוטער **שרה-ראשע**,
געשטאָרבן אין יאָהאַנעסבורג, ח' שבט, דעם 10-טן יאַנואר, 1946
זאָלן זיין די דאָזיקע שורות אַ מצבה.

רחל-צביה און יצחק זינעמאַן, מיט קינדער און אייניקלעך;
גנענדל און מאָטע גוט ;
פיניע און פּעסיע-גיטל סייטאָוויץ, מיט קינדער
און אייניקלעך;
דוד-בערל און אסתר סייטאָוויץ און קינדער;
אהרן און שרה-לאה סייטאָוויץ און קינדער

זאָל עס זיין לזכרון אונדזערע עלטערן —
אברהם-יעקב און **מינע סייטאָוויץ**; און ברודער **גרשון**,
וואָס איז אומגעקומען על קדוש השם, אין ראַקישאָק;
און ברודער **זונדל סייטאָוויץ** מיט זיין פרוי און קינדער,
וואָס זיינען אומגעקומען אין שאָוול;
און שוועסטער **רחל-פרומע**,
וואָס איז געשטאָרבן אין ראקישאָק, י"ד אלול אין 1921;
און שוועסטער **גנענדל**, געשטאָרבן אין ווילנע

ישראל-משה און צפורה סייטאָוויץ און קינדער,
(אין קרית-חיים, ישראל);
שרה-לאה און אהרון סייטאָוויץ, מיט קינדער,
(אין דרום-אפריקע);
מנוחה-רבקה און וועלוול סייטאָוויץ, מיט קינדער,
(אין דרום-אפריקע)

מיר וועלן אייביק טייער האלטן דעם אָנדענק
פון אונדזערע עלטערן
יוסף און **חיה-שרה דוביאנסקי**,
וואָס זיינען געשטאָרבן אין אָבעל;
און פון אונדזער ברודער **נאָטל** מיט זיין פרוי רייזל דוביאָנסקי און זין,
וואָס זיינען אומגעקומען אין עזשערעני;
פון אונדזערע שוועסטער
חנה-עלקע, **פייגעטשקע** און **מערל**, מיט איר מאן אהרן לעווין;
פון אונדזער ברודער **שלום דוביאָנסקי** מיט זיין פרוי;
פון אונדזער אָנקל און מומע **הירשע** און **טויבע יאָסעלעוויץ**,
וואָס זיינען אלע אומגעקומען אין אבעל
חיליק איז אייער אָנדענק !

אסתר און דוד בערל סייטאָוויץ און קינדער

א נר־תמיד זאל זיין די אזכרה,

נאך

אונדזער פאטער

חיים־אריע פולמאן,

וואס איז געשטארבן אין סוויאדאשיץ דעם 21־טן מערץ, 1929;

נאך

אונדזער מוטער

איידע־פייגע פולמאן,

נאך

אונדזער שוועסטער

מערע

מיט איר מאן לייבע, און זייערע קינדער,

נאך

אונדזער שוועסטער

רבקה פולמאן,

וועלכע זיינען אלע אומגעקומען אין סוויאדאשיץ;

נאך

אונדזער שוועסטער

שרה־לאה

מיט איר מאן בענציע מילער און זייער טאכטער כאשקע,
וואס זיינען אומגעקומען אין ראקישאק

הייליק איז אייער אלעמענס אנדענק !

מיר וועלן אייך קיינמאל ניט פארגעסן !

הינדע און אברהם מערקעל מיט זייערע קינדער:
דינה מערקעל, חיה און חיים ליפשיץ
און קינדער (קייפטאון);
לייבע און רחה־לאה פולמאן, מיט קינדער
(באסטאן, אמעריקע);
אברהם־גרשון און פעניע פולמאן, מיט קינדער,
(באסטאן, אמעריקע);
חנה און ישראל פושנער, מיט די טעכטער,
(באסטאן, אמעריקע)

אונדזערע ניט-פאַרגעסענע עלטערן

ראובן און רחל רוך

שטעלן מיר, זין און טעכטער,

אויף דעם דאָזיקן יזכור בלאַט

אַ מצבה.

כבוד אייער חיליקן אָנדענק !

אין טרויער פאַרבליבענע קינדער:

טוביה רוך און פאַמיליע
יאָהאנעסבורג, דרום אפריקע.

אהובה רוך און פאַמיליע
אין ישראל.

לאה רוך און פאַמיליע
אין יאָהאַנעסבורג.

לאטע רוך און פאַמיליע
אין קייפטאון.

אלחנן רוך און פאמיליע
אין קאַנאַדע.

רייזל רוך און פאמיליע
אין קאַנאדע.

שרחל רוך און פאמיליע
אין קאַנאדע.

אברהם רוך און פאמיליע
אין קאַנאדע.

איטל רוך און פאַמיליע
אין אמעריקע.

ירחמיאל רוך און פאמיליע
אין ריגע, ראטנפאר־באנד.

זאָל עס זיין אַ מצבה
און אַן אייביקער אָנדענק
נאָך
אונדזער פאָטער און זיידן,
חיים שמשון שווארצבערג,
וואָס איז געשטאָרבן
אין וווסטער, אמעריקע,
כ"ד טבת תרצ"א,
דעם 13-טן יאנואר, 1931;

נאָך אונדזער מוטער,
ריווע גיטע שווארצבערג,
בת ר' ישראל צבי
געשטאָרבן אין ראקישאק
כ"ו אדר א', תרס"א.

העשל און חנא-לאה שווארצבערג,
מיט קינדער און אייניקלעך.

חיים-שמשון שווארצבערג

מ י ר,
משה און חיה שרה קלאַוויר,
דריקן אויס דערמיט אונדזער גרויסן טרויער
איבער דעם אכזרישן טויט
פון אונדזערע עלטערן:
זעליג דוד און **טילע אַיידע קלאַוויר;**
פון אונדזער ברודער **יעקב קלאַוויר,**
וואָס זיינען דערהרגעט געוואָרן דורך די דייטשישע באנדיטן אין אבעל
אַ ליכטיקער אָנדענק זאָלן די אָ שורות זיין
נאָך אונדזער פאָטער, **מענדל קלאַצקין,**
וואָס איז געשטאָרבן אין יאנישאק, אין 1939;

נאָך אונדזער מוטער, **כאַסל קלאַצקין,**
נאָך אונדזער ברודער, **אברהם קלאַצקין,** מיט זיין פרוי;
און נאָך אונדזער שוועסטער **רבקה גאַלפּערן** מיט איר מאַן און קינדער,
וואָס זיינען אלע אומגעקומען אין יאנישאק

מיר וועלן אייך אלעמען קיינמאל ניט פאַרגעסן.
אויף אייביק וועלן אייערע נעמען זיין אין אונדזערע הערצער אייניגעקריצט!
משה און חיה-שרה קלאַוויר און קינדער

אן אייביקער אָנדענק

זאָל עם זיין

פאר אונדזער פאָטער,

מרדכי פרץ בערזאק,

אומגעקומען אין באגוסלאווישאק;

פאר אונדזער מוטער,

חיה בערזאק,

געשטאָרבן אין באגוסלאווישאק,
אין 1929;

פאר אונדזער ברודער,

גדליה בערזאק,

אומגעקומען אין קיידאן;

פאר אונדזער שוועסטער,

גיטל,

אומגעקומען אין באגוסלאווישאק.

רייזל און ישראל
מיקל—מיכאלעוויץ
און קינדער (יאָהאנעסבורג)
יענטע און ראובן נאוויק
און קינדער, פּרעטאָריע.

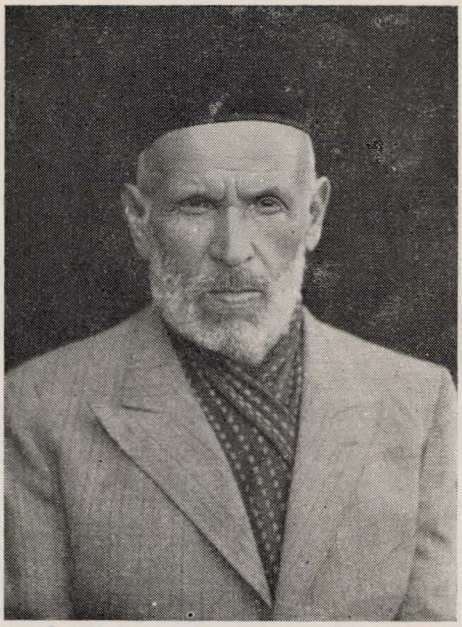

מרדכי פרץ בערזאק

א מצבה

זאָל עם זיין

פאר מיין מאן און פאָטער פון אונדזערע קינדער,

מענדל וויטץ (יאָסעלאָוויץ)

מיר וועלן דיך, אומפארגעסלעכער
אייביק געדענקען !

מלכה וויטץ מיט אירע קינדער:
בערל וויטץ און פרוי;
ליבע און דוד קאַפּלאַן;
בנימין וויטץ און פרוי;
ביילע און לאה וויטץ

א חיליקער זכרון

נאָך אונדזער מוטער,

ריקלע שמילג,

וואָס איז געשטאָרבן אין יאָהאנעסבורג ה' מנחם אב תרס"ט,
דעם 31טן יולי, 1944;

און נאָך אונדזער שוועסטער און שוואָגער

נאָלדע און נאָטל גאָרדאָן

מיט זייערע קינדער,

וואָס זיינען אומגעקומען אין חורבן ראקישאק

און נאָך אלע אונדזערע קרובים,
וואָס זיינען אומגעקומען אין חורבן ליטע.

משה און לאה סמידט (שמילג) און קינדער.

זאָל עם זיין א מצבה

נאָך מיינע ליבע עלטערן

דוד און שיינע שיבל,

וואָס זיינען נפטר געוואָרן אין „פרייהייד" (נאַטאַל)

אייער אָנדענק איז ביי מיר חיליק און טייער!

שרה יאקאָבסאָן

נאָך

כתריאל און שיינע שאָמער,

נאָך

ביילע צינדל מיט אירע קינדער,

וואָס זיינען אלע אומגעקומען דורך די דייטשישע רוצחים אין ראקישאק

זאָל עם זיין נאָך זיי אן אייביקער אָנדענק!

אברהם ישראל און רחל צערעדינעם מילער,
אוידסהארן, קייפ.

אויפן פרישן קבר

פון

מיין געטרייער פרוי און מוטער פון אונדזערע קינדער,

שרה מאַסקאָוויץ,

וואָס איז פּלוצלונג געשטאָרבן

שבת, ז׳ בטבת תשי״ב, דעם 5.1.1952.

זאָלן די שורות זיין א חיליקער און אייביקער אָנדענק !

מיר וועלן איר קיינמאָל ניט פארגעסן און אייביק געדענקען!

חיים רפאל מאַסקאָוויץ,
מיט די זין שמואל און זלמן,
מיט דער טאָכטער תמרה
און איידעם אברהם טאנענבוים
און מיטן אייניקל חיחלע.

איך בין טיף דערשיטערט פון דער גרויזאמער מאָרד,
איבער מיינע קוזינס —

מאָטל כץ

מיט זיין משפּחה;

הערצל שפּירא

מיט זיין פרוי

רחל גיטל

און זייער משפּחה —

און פון דעם טראָגישן טויט פון אַלע מיינע פריינד,
וואָס זיינען אכזריש דערהרגעט געוואָרן
דורך די נאַצי-קאַניבאַלן אין ראַקישאָק.

רחל הער (שאַפּירא)

איד

וועל מיין ליבע שוועסטער

שרה צדוק

און שוואָגער און זייערע 3 זין:

פסח,

יאַנקל

און

זאַזאַר

קיינמאָל ניט פאַרגעסן
און געדענקען

יודל און מירע ריבאק

און אָנדענקונג

פון מיין ליבער שוועסטער,

אייד'ע,

מיט איר מאַן און קינדער,
איידעם און אייניקלעך.

איך וועל אייך קיינמאָל
ניט פאַרגעסן

מירע און יודל ריבאק
יאָהאַנעסבורג

דערמיט שטעלן מיר

אַ מצבה

פאר אונזערע עלטערן:

מאיר לייזער און דאָבֿרע אָרעלאָוויץ;

פאר די שוועסטער:

פרוידע מיט איר מאַן, אברהם,

און זייערע קינדער:

רחל-איטע מיט איר מאַן און קינדער;

פאר די ברידער:

פּסח מיט זיין פרוי און קינדער;
חנא מיט זיין פרוי און קינדער;

און ברודער:

בן ציון

חייליק איז ביי אונדז אייער אָנדענק !

חיים לייב און ביילע אָרעלאָוויץ און קינדער

זאָל עם זיין אַ מצבה

פאר אונדזערע עלטערן:

חצקל און חיה צוקערניק,

פאר אונדזער שוועסטער,

ריזל,

וואָס זיינען טראַגיש אומגעקומען פון די נאַצי-רוצחים.

מיר וועלן אייער טראַגישן טויט אייביק ניט פאַרגעסן !

ביילע און חיים לייב אָרעלאָוויץ און קינדער

עליע-לייזער און שרה קאַראַבוז

מיר

טעכטער און זין

פאראייביקן מיט דער דאָזיקער
אזכרה
אונדזערע עלטערן

עליע לייזער

און

שרה קאַראַבוז,

וואָס זיינען געשטאָרבן אין קיפּטאון;

משה-זעליג קאַראַבוז

און
אונדזער ברודער

משה זעליג קאַראַבוז,

וואָס איז געשטאָרבן אין דער
דרום-אפריקאנער ארמיי,
אין יאָר 1944.

מיר,

**יאָסל-חיים, עזר-יצחק, בצלאל,
ליבע נאָרדאָן, מינע מעדין,
סלאזוע פּאול,**

**וועלן אייך אייביק
געדענקען !**

אין הייליקן אָנדענק נאָך אונדזער שוועסטער
רייזל און איר מאַן משה העפעלקאָוויץ,
וואָס זיינען אומגעקומען אין די גריבער צוזאמען מיט אלע ראקישקער יידן.
ניט פארגעסן וועלן מיר אייך !
רבקה, נעמי, שרה-לאהקע און אהרון נחומאָוויץ, מיט זייערע משפחות

מיר
וועלן קיינמאל ניט פארגעסן
אונדזערע עלטערן
משה און **גאָלדע זאגע**
און אונדזער
מאמע און שוועגערין
צביה זאגע מיט די קינדער,
וואָס זיינען אומגעקומען אין
ראקישאָק.

ראובן זאגע און פאמיליע,
דרום-אפריקע.

רחל רוזשנער זאגע,
אין ישראל.

זאָל עם זיין אן אייביקער אָנדענק
נאָך
מיין שוועסטער
שרה מינע
און איר מאַן
שמואל חרמץ
און
נאָך מיין שוועסטער
פייגע רחל
מיט איר מאַן
ישראל משה גריף,
וואָס זיינען אומגעקומען
אין ראקישאָק.

הינדע קאָפעלאָוויטץ און פאמיליע

לזכר

אבינו,

האח,

ושבנו,

האיש החשוב וגדול בתורה,

משה-יעקב בר׳ נחום-לייב הכהן פאַרבער,

שנאספּ לעמיו בירושלים

ב׳ כסלו, תשי״ג,

בשיבה טובה,

בהיותו בן תשעים ושבע שנים

אנחנו מקימים מצבת-זכרון זו

נחום-לייב ונחה פאַרבער

עם ילדיהם ונכדם, פּאָרט-עליזאבעט;

פניה רובינשטיין ובנותיה, בלוינגרד;

זלמן מיכל ומטלה כהן עם משפּחתם

רחל, מלך, ירחמיאל, בלומה,

אברהם ודוד אַרש עם משפּחותיהם

צום ליכטיקן אָנדענק

פון אונדער פאָטער

אברהם יצחק איידלמאַן,

געשטאָרבן י"ב אדר, 1920, אין אַבעל;

פון אונדזער מוטער,

סימע איידלמאַן,

פון אונדזער שוועסטער

כיענע און שוואָגער **מוביה ראַדץ**, מיט זייערע קינדער:

יצחק, חיה העניע, לייב, פּרץ, חנה, בן ציון

וואָס זיינען אומגעקומען אין אַבעל,

צוזאמען מיט אונדזער גאנצער פּארצוויגטער משפּחה.

אריה און רחל איידלמאַן און פאמיליע

רחל הורוויץ, סאן פראנציסקאָ.

זאָל עס זיין אן אומפארגעסלעכער אָנדענק

נאָך אונדזער ברודער

יחזקאל מיט זיין פרוי שרה און זון עמנואל יאָקאָבסאָן,

אומגעקומען אין עזשערעני.

שוועסטער און שוואָגער: רחל און אריה איידלמאַן און זין.

ביז דער לעצטער רגע פון מיין לעבן וועל איך ניט פאַרגעסן יענעם אויגוסט־פאַרטאָג פון 1942, ווען מיר האָבן, אונ־טערן האָגל פון היטלעריס־טיש־פאשיסטישע קוילן, ביי די געטא־צוימען, זיך פונ־אנדערגעשיידט, אויף אַ פא־טאלן אופן, און איר זייט דערנאָך אזוי טראגיש אומ־געקומען אין דער שחיטה אויף וואלין, אוקראינע.

איר —
מיינע חיסעגליכטע —

דבֿרה (דאָרע)

בת שלמה־חיים ורחל אייזנשטיין
פון פינסק

און
מיין אייניציקע טאָכטער

פיגה (פעלינקע)

בת אלימלך ודבֿרה
באַקאַלטשוק—

זייט ביי מיר — מיט טיפע איינשניטן — אין מיין נשמה און געמיט אייניגעקריצט !

אומפאַרגעסלעך און הייליק איז דער אָנדענק נאָך מיין זעליגער און אויסטערלישער מאמע,

שרה בת מאיר,

וואָס האָט אויסגעהויבט איר נשמה דעם ערשטן טאָג ראש־השנה, 1940, אין סערניק (פאלעסיע).

ביז כ'וועל אויך אוועקגיין אין דער אייביקייט, וועל איך אייך, אין דער גרעסטער הייליקייט, געדענקען!

אלימלך (מלך)
באַקאַלטשוק

שרה און דבֿרה (דאָרע) באַקאַלטשוק

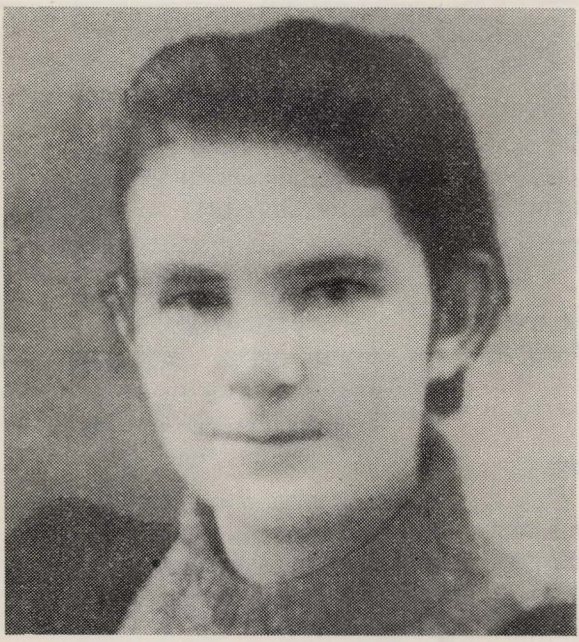

פיגה (פעלינקע) באַקאַלטשוק

נאָך מיין ברודער,

חציה-לייב אשכנזי,

מיט זיין פרוי שרה-לאה
און זייערע קינדער,
חיים ישעיה, חייקע, הירשל
און באַשקע,

וואָס זיינען אומגעקומען
אין חורבן ראקישאק;

נאָך אונדזער שוועסטער

מערע

מיט איר מאַן אליהו סענאל,
וואָס זיינען אומגעקומען אין אוטיאַן;

נאָך זייערע קינדער,
וואָס זיינען אומגעקומען מיט זייערע
משפּחות אין קאָוונער געטאָ

זאָל עס זיין אן אייביקער זכרון!

איטל און ירחמיאל גען
און פאַמיליע

דערמיט פאראייביקן מיר

אונדזער מוטער,

שרה-ריווע בת עטל לעווין;

אונדזער פאָטער,

ר׳ אריה בר׳ ישראל לעווין;

אונדזער מוטער,

חנה-ריווע בת צירע קריל

אונדזער פאָטער,

ר׳ יעקב-ברוך בר׳ זישע קריל

חנה און בונעם אידל קריל,
מיט זייערע קינדער

זאָל עם זיין אין אָנדענק

פון מאַן און פאָטער

מיכאל פּאדלאם,

וואָס איז געשטאָרבן אין
יאָהאַנעסבורג, דרום-אפריקע;

פון מיין שוועסטער

ברוינע

מיט אירע פּאַרהייראָטע פּינף
קינדער, און מיט אירע אייניקלעך;

פון מיין ברודער

יאַנקל

מיט פרוי און קינדער
און אייניקלעך,

וואָס זיינען אלע אומגעקומען אין
מעליטאָפּאל (אוקרינע)
דורך די היטלער-רוצחים

לאה פּאַדלאם און קינדער

זאָל עם דינען

פאַר אַ חיליקן אָנדענק

פון מיין מוטער **ריקלע**
געשטאָרבן אין יאָהאַנעסבורג,
דעם 31טן יולי, 1941, 5 טעג אין אדר;

מיין שוועסטער **נאָלדע נאָרדאָן**
און איר מאן **נאָטל,**
מיט זייערע קינדער:
יוסף, לייב, זעלדע, איציק

מיין שוועגערין **בוילע יאקאָבסאָן**
און מיין שוואָגער **יאַנקל**
און זייערע קינדער;

און פון אונדזערע אלע קרובים, וואָס
זיינען אומגעקומען אין דעם לעצטן
גדויסן חורבן.

טייבע נאָרדאָן
און קינדער

אין הייליקן אָנדענק

פון פרוי און מוטער

פּערע-אידע רוך,

געשטאָרבן אין וויטן סיביר, ט"ז סיון, 1952;

פון אונדזער זון און ברודער

אלחנן-זעליג רוך,

געשטאָרבן אין ראקישאק י"ד אדר, 1931;

און זיין פרוי

חיה-זעלדע מיט דער טאָכטער חנה

אומגעקומען אין חורבן ראקישאק;

פון אונדזער

זון און ברודער **מאיר** און **טאָכטער שרה רוך;**

אונדזערע ברידער

דוד און ישׂשכר רוך,

וועלכע זיינען געווען די ערשטע קדושים אין קאָוונע,
דערשאָסן געוואָרן דורך די נאַצישע תליונים דעם 21טן יוני, 1941;

פון אונדזער טאָכטער און שוועסטער

צפורה,

וואָס איז אומגעקומען אין חורבן אַליטע
מיט איר מאַן יצחק קרענגעל און מיט זייערע קינדער: חנה און ישראל;

פון אונדזער ברודער און אָנקל

שמואל רוך און זיין פרוי לאה

מיט זייער טאָכטער מיכלע,
אומגעקומען אין ראקישאק;

פון אונדזער פאָטער, ברודער און אנקל
דער באליבטער ראש הישיבה

הרב ר' יהושע זעליג רוך,

מיט זיין פרוי אסתר און זייערע טעכטער — חיהצע און פּערעלע,
אומגעקומען אין חורבן ווילנע

פּסח רוך, לייבע און גיטע רוך,
בערל און חיה-לאחקע רוך
און קינדער;
בתיה רוך,
מאיר-לייב און שרה רוך
מיט זייערע קינדער

א מצבה זאָל דאָס יזכור-בלאַט זיין

פאר אונדזער פאָטער

ישראל איציקמאַן,

וואָס איז נפטר געוואָרן אין ראקישאָק, י׳ אייר, דעם 13טן מאי, 1927;

פאר אונדזער מוטער

כיענע איציקמאַן

און שוועסטער,

ליבע שולמאַן

מיט איר מאַן ישראל, און מיט זייערע 2 קינדער,

וואָס זיינען דערהרגעט געוואָרן פון א באָמבע, געוואָרפן פון א דייטשישן עראָפּלאַן בשעת זיי זיינען אנטלאָפן פון קאָוונע;

פאר אונדזער שוועסטער,

באסל גאַמבורג,

מיט איר מאַן, וועלווע, און זייערע קינדער,

וואָס זיינען אומגעקומען בעת דער שחיטה אין ראקישאָק;

פאר אונדזער שוועסטער

חיה-דברה

וואָס איז פּלוצלונג געשטאָרבן אין ווסטער, אמעריקע, אין דער פּינפטער ליכטל חנוכה, אין יאָר 1928;

פאר אונדזער פעטער,

ירחמיאל איציקמאַן,

מיט זיין פאַמיליע,

און פאר אונדזער מומע,

מינע וויינבערג,

וואָס זיינען אומגעבראכט געוואָרן דורך די דייטשישע תלינים.

מיר וועלן אייך דערמאָנען און געדענקען !

רבקה און נחום בלאַכער,
מיט זייערע זין: ישראל און אבא;

רייכל און אברהם גאָרדאָן,
מיט זייערע קינדער.

אן אזכרה

נאָך אונדזערע עלטערן:

פאָטער,

שמערל

(געשטאָרבן אין אבעל, אין ליטע, 1924);

מוטער,

שרה

(אומגעקומען דורך די דייטשן)

אונדזער ברודער,

אברהם משה,

און שוועסטער:

דאָבע, ריווע, מינע,

וואָס זיינען טראגיש אומגעקומען בעת דער גרויסער פאָלק-קאַטאַסטראָפע.

ה' ינקום את דמם !

יוסף שניידער און די פאמיליע

מיט געבויגענע קעפּ שטייען מיר, עלטערן,
ביים אָנדענק פון אונדזער טייערן זון,

שניאור זלמן זאקסטיין ע"ה

וואָס איז אומגעקומען דעם 16טן אָקטאָבער
דורך אן ערשאָפלאָן-קאַטאַסטראָפע
בשעת דער צווייטער וועלט-מלחמה,
באַגלייטנדיק אַמעריקאַנער מיליטער צום דייטשישן פראָנט.

זיין קבר איז אויף טאקעראדי, מזרח-אפריקע.

לשם פאַראיבקן זיין נאָמען
האָבן מיר אויסגעבויט אַ האַל
ביי דער שול אין פאריז.

מיט געשטיקטע טערען און מיט א בענקענדיק הארץ וועלן מיר דיך קיינמאָל ניט פארגעסן !

הערי און פראדל זאקסטיין,
פאריז, דרום אפריקע.

מיר
טרויערן

נאָך אונדזערע עלטערן,
זיידע און באָבע,

זאלקע און **שרה-בונע**
שפירא

וועלכע זיינען אומגעקומען
אין חורבן פּאָלעווזש

טאָכטער צביה און
חירשע-מיכאל סעגאל;
חיה-ליבע און בערל רוך
מיט זייערע קינדער

נאָך
אונדזער פּאָטער
מענדל לייב גריז,
געשטאָרבן אין יאָהאַנעסבורג, 1930;

נאָך
אונדזער מוטער
עלא גריז,
אומגעקומען אין סעפּטעמבער, 1941,
אין קאָוונער געטא

יצחק און ווינפריד גריז,
מיט זייערע זין:
מענדל-לייב און זוסל

אייביק וועלן מיר געדענקען
אונדזערע עלטערן, זיידן און באָבען:

מיכאל און **ציפּע קלוג;**
די שוועסטער און מומע
ליבע
מיט איר מאן
חיים און **קינדער;**
די ברידער און פעטערס
נחמיה און **משה קלוג,**
וואָס זיינען אומגעקומען
אין ראקישאק.

חיה עטל מיט איר מאַן צמח
סאַלאַמאַן, פּרעטאָריע;
לאה קלוג מיט איר משפּחה,
קאָוונע;
פייגעלע לאפּ

אין אייביקן אָנדענק
זאַלן זיין די-דאָזיקע שורות
נאָך אונדזערע עלטערן,
זיידע און באָבע

פּיבוש סענאַל,
געשטאָרבן כ"ג תמוז, 1941;
נאָך אונדזער מוטער
צביה סענאַל,
געשטאָרבן אין קאָוונע
כ"ט תשרי, 1932;

חירשע-מיכאל און צביה סענאַל,
חיה-ליבע און בערל רוך
מיט זייערע קינדער

פֿאר אונדזער פֿאָטער,

אהרון גינזבורג

(ארציק פּסחים),

וואָס איז געשטאָרבן אין ראקישאָק,

כ"ח אייר, 1941;

פֿאר אונדזער מוטער,

ליבע־בלומע,

וואָס איז געשטאָרבן אין ראקישאָק

י"ט כסלו, 1929;

פֿאר אונדזער ברודער,

יוסף רפאל,

און פּרוי, רחל, און קינדער,

וואָס זיינען אומגעקומען

בשעת דעם חורבן ראקישאָק;

פֿאר אונדזער שוועסטער,

חנה, מיט איר מאַן, הערמאַן וואַגנהיים,

מיט זייערע 4 קינדער,

וואָס זיינען — דורך די דייטשן — געהרגעט געוואָרן אין דובלין, לעטלאַנד;

חיים־דב־בער גינזבורג

זיצן: ליבע־בלומע און אהרון גינזבורג, עס שטייט: זייער טאָכטער פּייגע.

פֿאר אונדזער שוועסטער,

פּייגע, מיטן מאַן,

וואָס זיינען אומגעקומען

אין ווילקאָמיר

און פֿאר אלע אונדזערע אומגעקומענע קרובים;

פֿאר אונדזער ברודער,

חיים דב בער גינזבורג,

וואָס איז געשטאָרבן אין פּאריז,

דרום־אפריקע,

ז' אייר, 13־טן מיי, 1945;

און פֿאר אונדזער ברודער

משה גינזבורג,

געשטאָרבן כ' טבת תשי"ג,

2־טער דעצעמבער, 1952.

זאָלן די שורות זיין אַ מצבה!

ישראל און יענטע גינזבורג

און פֿאַמיליע;

שמואל און מערל גינזבורג

און פֿאַמיליע.

פאר אונדזערע עלטערן

שלמה

און

ציפע

פרידמאַן,

וואָס זיינען אומגעקומען אין אַבעל —

זאָל עם זיין

אין אייביקער אַנדענק !

אבא פרידמאן מיט זיין פרוי,

יאָהאַנעסבורג.

קיינער פון אייך האָט ניט קיין מצבה,
וועל איך, דער לעבנפאַרבליבענער, שטעלן אייך
איין מצבת־זכרון,
וואָס וועט דערמאָנען: מיין פאָטער, **ברוך, בר׳ אהרון באַקאַלטשוק,**
אומגעקומען אין דעם חורבן פון סערניק, א שטעטל נעבן פּינסק
אין חודש אָב, 1941.

הרב צבי-הירש באקאלטשוק
געווען אב"ד אין סטאָלאוויטש און דערעטשין, וויס-רוסלאנד.

מיין ברודער **הרב הגאון צבי־הירש באַקאַלטשוק,**
וואָס איז אומגעקומען צוזאַמען מיט זיין פרוי חיה־מרים אין טרעבלינקע,
און זייערע קינדער, מלכה, סימע און משה־אהרן
זיינען דערשאָסן געוואָרן אין דער דערעטשינער שחיטה;
מיין ברודער, **יחודה־לייב באַקאַלטשוק,** זיין פרוי חיה, און זייערע קינדער:
בערל און אהרון; פיגה־מלכה און ברכה; שיינע־יענטל און רחלע,
וואָס זיינען אומגעקומען אין דער סערניקער שחיטה;
מיין שוועסטער, **אסתר־גאָלדע לאנדע,** וואָס איז אומגעקומען אין דער
שחיטה אויף וואָלין, און איר מאַן אברהם, וואָס איז געשטאָרבן
אין דאמבראָווע, אין די 30־ער יאָרן;
מיין שוועסטער **ריווקעלע** מיט איר מאַן הערשל פישמאַן,
מיט זייערע קינדער: אהרן־יצחק, מאָטיע און זעלדעלע
וואָס זיינען צוזאַמען מיט זייערע קינדער אומגעקומען
אין די גריבער פון מאַראָטשנער געטאָ.

אייער זון, ברודער און פעטער: מלך באַקאַלטשוק

אַ חיליקער אָנדענק
זאָל עס זיין
נאָך
אונדזערע עלטערן
חיים־ירחמיאל און חיה־בתיה רוך;
נאָך
אונדזערע שוועסטער
העניע, איטע, קיילע, ליבע,
גיטע זעלדע;
און נאָך אונדזער ברודער
הירש,
וואָס זיינען אלע אומגעקומען אין חורבן ראַקישאַק;
נאָך
אונדזער שוועסטער
לאה,
וואָס איז אומגעקומען אין ווילנע, ווו זי האָט זיך געלערנט;
נאָך
אונדזער מומע און אָנקל
רחל און זעליג זאַגע,
אומגעקומען אין ראַקישאַק;
נאָך
מיין זיידן עליע־הירשע און באָבע זעלדע ריף,
וואָס זיינען געשטאָרבן אין ראקישאַק;
און
נאָך מיין גאנצער פאַרצווייגטער משפּחה,
וואָס איז אומגעקומען דורך די היטלעריסטישע רוצחים

טאָכטער און איידעם: עלא און לייבע אָסבאנד
מיט זייערע קינדער: רייזע און אשר-מאנע.

אייביק וועלן מיר ניט פאַרגעסן

אונדזער פאָטער און שוואָגער

איציק בראדאווקא

וואָס איז געשטאָרבן אין ראקישאק, דעם 21-טן פעברואר, 1940;

אונדזער מוטער און שוועגערין

עטל בראדאווקא;

אונדזער ברודער און פלימעניק

זלמן בראדאווקא,

אומגעקומען אין חורבן ראקישאק;

אונדזער שוועסטער און פלימעניצע

אידל, מיט איר קינד,

וואָס זיינען אומגעקומען אין קאָוונער געטאָ;

אונדזער שוועסטער און מומע

רייזע-דברה פענקין

(געוועזענע רוך)

וואָס איז געשטאָרבן דעם 20-טן פעברואר, 1932

אונדזער שוואָגער

כתריאל פענקין,

וואָס איז געשטאָרבן דעם 24טן יוני, 1926, אין קייפטאון

קאָפל ברקאי (בראדאווקא) מיט פרוי און קינד, אין ישראל;
לייבע דאווקין (בראדאווקא) מיט פרוי און קינד;
אסנה און אברהם פורמאַן, מיט קינדער און אייניקלעך

זאָל עם זיין אַ מצבה

פון רעכטס צו לינקס (זיצן): פאַטער: הערצע; מוטער: טויבע-ריווע; ברודער: אברהם-לייב.
פון רעכטס צו לינקס (שטייען): חיה-דבורה; שרה און חסיה

נאָך אונדזערע אומפארגעסלעכע עלטערן —

הערצע ווינגרין,

ווּאָס איז געשטאָרבן אין ראקישאק, ז׳ אלול, 1936;

טויבע-ריווע ווינגרין,

אומגעקומען אין קאָוונער געטאָ;

נאָך אונדזערע אומפארגעסלעכע — בריידער און שוועסטער —

אברהם-לייב ווינגרין מיט זיין פרוי העניע,

אומגעקומען אין ראקישאק;

חסיה מיט אין מאַן נפתלי וואלק און זון,

אומגעקומען אין ראקישאק;

חיה-דבורה מיט איר מאַן שואל לובאָוויץ מיט זיערע 4 קינדער,

אומגעקומען אין דער שחיטה פון דווינסק;

שרה ווינגרין,

אומגעקומען אנטלויפנדיק פון די דייטשן — פון קאָוונער געטאָ.

מיר וועלן אייך אייביק געדענקען !

אסנה חיט מיט איר מאן און קינדער, פּרעטאָריע;
מלכה לעווי און קינדער, יאָהאַנעסבורג;
ישראל-פסח ווינגרין מיט פרוי און קינדער, יאָהאַנעסבורג

צום ליכטיקן און אייביקן אַנדענק

נאָך אונדזערע עלטערן,

אהרן-נתן און אירלע-ברכה רובין,

ווָאס זיינען געשטאָרבן אין פילאַדעלפיע, צפון-אמעריקע.

מיר און אונדזערע פאמיליעס וועלן אייך אייביק געדענקען —

און זיין היליקייט דערמאָנען מיר אייערע נעמען !

שלמה רובין,
יאָהאנעסבורג, דרום־אפריקע

הערץ רובין,
פילאדעלפיע, פאראייניקטע שטאָטן.

גיטע פערמאַן,
פילאדעלפיע, פאראייניקטע שטאָטן.

אבא רובין,
דארטמאָר, פאראייניקטע שטאָטן.

זאָל עם זיין אַן אייביקער אָנדענק נאָך אונדזער מוטער
שרה־רבקה רובין
נאָך אונדזער ברודער **שלמה רובין**, מיט זיין פרוי רחל
און זייערע קינדער: **דוד־לייזער**, **לייבע**

חייקל און שרה־ליבע רובין, מיט זייערע קינדער און אייניקל

מיר
טרויערן

אויפן חורבן ראַקישאַק
און
אומגעגנט

און

אויף דעם אומקום פון
6 מיליאָן יידן
דורך די נאַצישע
תלינים

האנדל־פירמע:
באכער און אַראָן
BACHER, ARON & CO.

א נר־תמיד
זאָל עם זיין
נאָך
מיין פאָטער
הירש באראַאווקא
וואָס איז געשטאָרבן ווען איך בין
געווען א קינד;
נאָך
מיין מוטער
עטא,
וואָס איז אומגעקומען
דעם 15־טן סעפטעמבער, 1941;
נאָך
מיין שוועסטער
אסתר באראַאווקע - שוואַרץ
מיט איר מאַן שלמה,
וואָס זיינען אומגעקומען אין קאָוונער
געטא דעם 15־טן יולי, 1944.

ליובה בורודבקה אין ישראל

א מצבה

נאך אונדזער פאטער

פישל לעווין הלוי;

און נאך אונדזער מוטער

שיינע-רחל,

וואס איז געשטארבן אין אוזבעקיסטאן,
זייענדיק בעתן צווייטן וועלט-קריג דארט עוואקואירט.

מיר וועלן אייך אייביק געדענקען !

חיה און בנימין מיכל הורוויץ און קינדער
(דרום-אפריקע);
עטל מיטן מאן, אברהם, נוסבוים (קאנאדע);
ביילע און מענדל לערמאן (קאנאדע);
שרה און יצחק שניידמאן אין קינדער (קאנאדע);
מאיר נתן לעווין מיט פרוי און קינדער (קאנאדע);
חיים שמעון לעווין מיט פרוי און קינדער (קאנאדע);
יוסף און פייגע לעווין מיט קינדער (ווילנע).

א י ן א ן א נ ד ע נ ק
פון די שוכני עפר —

פון אונדזער משפחה
און לאנדסלייט

ה. ארעלאוויץ
פאריז, דרום-אפריקע

דעם ליכטיקן און טייערן אָנדענק

נאָך

אונדזער פאָטער, מאן און זיידע

מנחם מענדל בר׳ ישראל יאָסעלאָוויץ,

וואָס האָט אויסגעהייכט זיין היילִיקע נשמה אין שבת קודש,

פרייטאָג צו־נאכט, מאכנדיק קידוש

חנוכה, זעקסטע ליכטל אין יאָר 1948.

ער איז געווען א שומר תורה ומצוות, מחזיק תורה און א ליבלעבער און פריינדשאפטלעבער מענטש, זיך אינטערעסירנדיק מיטן כלל און מיט צרכי צבור.

אין זיין היימשטעטל אָבעל איז ער געווען גבאי אין דאָרטיקן חסידישן מנין און אויך דאָ אין יאָהאַנעסבורג איז ער געווען קאָמיטעט־מיטגליד פון חסידישן מנין.

ער איז אויך געווען א וויכטיקער און טיכטיקער טוער און מיטגליד פון דער רַאקישקער סאָסייטי.

בכלל איז ביי אים געווען אהבת ישראל שטארק טייער און היילִיק.

אין טרויער פארבליבענע:

זיין פרוי זעלדע מלכה יאָסעלאָוויץ;

טאָכטער ליבע, אויפעם משה־דוב פישער מיט זייערע קינדער: שרה, יונה, און פּנחס־הערצל;

טאָכטער עלקע, אויפעם ליפמאן פרידמאן מיט זייערע קינדער: יהודה, חיה־מושע און לאה;

טאָכטער רבקה, אויפעם משה בונם סופער מיט זייערע קינדער: נתן, יעקב, זרח, דברה און רחל־לאה;

טאָכטער סערא, אויפעם יעקב ליפשיץ מיט זייערע קינדער:

טאָכטער הענקע, אויפעם אברהם־יצחק יחד;

בן־ציון, ראובן און לאה;

זון ישראל־לייב, שנור אסתר מיט זייערע קינדער:
מנחם־מענדל און חיה־רחל.

אַ מצבה

נאָך מיין טאַטן און מאמען
און דער גאַנצער
אומגעקומענער
משפחה.

יצחק שנייַדער און פרוי

(ראנדפאָנטיין, דרום־אפריקע)

נאָך

פרוי און מוטער

חיה-גנענדל
בת שמואל-מיכה כץ,

וואָס איז געשטאָרבן אין יאָהאַנעסבורג

כ"ה ניסן, תשי"ב, דעם 26-טן אפריל, 1952.

זי איז געווען אַ גרויסע צדקנית מיט שיינע מידות

היליק זאָל זיין איר אַנדענק !

מאַן,

טעכטער,

זין,

אייִדעמס,

שניר

און אייניקלעך

דערמיט

שטעלן מיר אן אייביקע מצבה

אין אָנדענק

פון אונדזער טייערן פאָטער

יאַנקל-הירשע קור,

פון אונדזער טייערער מוטער

שרה קור,

פון אונדזער ליבן ברודער

פייוועל-בער,

וואָס זיינען אומגעקומען

פון דער פארשאָלטענער נאציש־פאשיסטישער חיה

מיר וועלן אייך אייביק געדענקען !

שואל קור
בריינע קור־ראָטהאָלץ (דרום־אפריקע)
יאָסל קור
לאה קור-ריבאק
דבורה קור, ישראל
העניך, לייב מענדל און מיכאל קור, מיט די פאַמיליעס
(וילנע)

צום אייביקן זכרון
פון אונדזערע עלטערן:

פון רעכטס צו לינקס (שטייען): חנה-רחל; לאנא; לאה; ישראל; משה;
עם זיצן (פון רעכטס צו לינקס): נח; לאטע-גיטל און אבא-יהושע.

אבא יהושע
און
לאָטע-גיטל ווישאקאלסקי

דער פאָטער איז געשטאָרבן אין דוסיאט, ג' תשרי, 1931,
און די מוטער איז אומגעקומען אין אוטיאן,
צוקוקענדיק צום אומברענג פון אירע קינדער,
וואָס זיינען דערשאָסן געוואָרן פאר אירע אויגן;

פון אונדזערע בריידער

ישראל, משה און נח.

ישראל איז אומגעקומען אין חורבן ראקישאק;
משה איז געפאלן אין שלאכט אין די קאמפן פון דער רויטער ארמיי
מיט די דייטשן;
נח איז מיט זיין פרוי אומגעקומען אין אוטיאן.

מיר וועלן אייך ניט פאַרגעסן און טייער האַלטן אייער אָנדענק !

לאה און נתן בריגקמאן און קינדער, יאָהאַנעסבורג;
לאנא וויסאקאָלסקי, ווילנע.

צום אייביקן זכרון זאָל עס זיין פאר אונדזערע עלטערן:

יצחק און חיה דאָווידאָוויטש

מיר וועלן אייך אייביק געדענקען.

אבא-לייב און שיינע דאָווידאָוויטץ און קינדער;
מלכה וויטץ און קינדער

נאָך אונדזערע טייערע און אומפארגעסלעכע עלטערן:

פאָטער, אברהם-מענדל ליובאָוויץ,

געשטאָרבן אין יאָהאָנעסבורג דעם 20-טן יאָנואר, 1939;

מוטער, עטל ליובאָוויץ,

געשטאָרבן אין יאָהאָנעסבורג, דעם 16-טן אויגוסט, 1947

זאָל עס זיין א מצבה.

טויבע-ריווע און לייב לעוויצקי, און טאָכטער, אין כארקאָוו;
שרה-לאה און מאָטל יפה און טעכטער, אין יאָהאָנעסבורג;
חנה-מערע און זעליג מענדל פּען און קינדער, אין יאָהאָנעסבורג;
שמערל און יענטע ליובאָוויץ מיט זייער טאָכטער, אין דערבן;
חיים און ביילע-רייזע ליובאָוויץ און קינדער, אין פּעריניכן.

מנחם-מענדל נחומאָוויץ, און, תבדל לחיים,
חיה-נחומאָוויץ

אין אייביקן אָנדענק
זאָלן זיין
די-דאָזיקע שורות

נאָך

מאַן און פאָטער

מנחם-מענדל
בר׳ אהרן
נחומאָוויץ,

געשטאָרבן אין
יאָהאנעסבורג,

י״ב טבת תשי״א,
דעם 20-טן דעצעמבער,
1950;

נאָך אונדזער מומע

מוסיע קאלעקור

מיט אירע קינדער און אייניקלעך;

נאָך אונדזער פעטער

חיים-יצחק נחומאָוויץ

מיט זיין פאַמיליע;

נאָך אונדזער מומע

שרה-דינה שריבניק

מיט איר מאַן און טאָכטער פייגע-רבקה,

וואָס אַלע זיינען אומגעקומען אין חורבן ראקישאָק

פרוי: חיה נחומאָוויץ;
זין: כלוינע נחומאָוויץ מיט פרוי און קינד;
אהרן נחומאָוויץ;
משה נחומאָוויץ מיט פרוי און קינד;
אברהם-יוסף נחומאָוויץ מיט פרוי און קינד;
טאָכטער: געסיע-רבקה יאָנאַס, מיט מאַן און טאָכטער

זאָל עס זיין
א מ צ ב ה

נאָך
אונדזער פאָטער,
משה בר׳ יצחק אירעש,
געשטאָרבן אין סוויאדאשץ;

נאָך
אונדזער מוטער,
פּעסיע אירעש;

נאָך
אונדזער שוועסטער
שרה-לאה פּאָקאוויץ
מיט איר מאַן לייזער און זייערע פּיר קינדער;

נאָך
אונדזער שוועסטער
טייבע און **יסכה;**

נאָך
אונדזער ברודער
בנימין,

וואָס זיי אלע זיינען אומגעקומען אין סוויאדאשץ

חייקל אירעש און קינדער;
יצחק און שיינע אירעש און קינדער

דערמיט פאראייביקן מיר דעם נאָמען פון אונדזער

ב ר ו ד ע ר,

יעקב שמוסקאָוויץ

העלד פון ראַטנפארבאנד און פון פינלאנד.

וואָס איז געווען

געזעראל-לייטענאנט און שעף פון סאָוועטישן לופט-פלאָט.

געווען איז ער דער גערעטנסטער אין אונדזער משפּחה. די עלטערן האָבן אים שטאַרק ליב געהאַט אלס א בכור און ווי א פּאיקן זון.

ער האָט געענדיקט א רוסישע מיטלשול און א געוויסע צייט איז ער געווען לערער אין א יידישער פּאָלקשול פון „קולטור-ליגע".

ער איז אוועק קיין סאָוועט-רוסלאַנד און האָט שטודירט אדוואָקאַטור.

ער טרעט אריין, דערנאָך, אין די רייען פון דער רויטער ארמיי און פון יאַפּאַנישן פראָנט קומט ער אן אינוואַליד—אָן א פוס. דאָך האָט ער באַוויזן צו מאכן א גרויסע מיליטערישע קאריערע.

צוליב זיין גרויסער הערָישקייט און ווייסן אויפן געביט פון לופט-ווען — הן אלס פּליער און הן אלס טעאָרעטיקער, — איז ער געווארן שעף פון סאָוועטישן לופט-פלאָט.

כבוד זיין ליכטיקן אָנדענק !

זיינע בריידער:

אהרן און **ירחמיאל מאַסס (שמוסקאָוויץ)**

מיט זייערע משפּחות

דערבן, דרום-אפריקע.

אין הויליק-הויליקסטן אָנדענק

פון אונדזערע עלטערן:

יעקב און גוטע לאה קאַרק;

פון אונדזערע שוועסטער —

דבורה, יאַנקע און יהודית,

און פון ברודער,

לייזער,

וואָס זיינען אלע אומגעקומען אין ראקישאָק;

און פון אונדזער ברודער,

לייב,

וואָס איז געשטאָרבן אין ראקישאָק, אין 1938,

יוסף און יהודית קאַרק מיט זייערע קינדער,
אין דרום-אפריקע;

יצחק קאַרק מיט פרוי און קינד,
אין ישראל;

מאיר קאַרק מיט פרוי און קינדער,
אין ווילנע;

איידע קארק מיט איר מאַן און קינד,
אין ווילנע.

נאָך אונדזער פאָטער

דוב־בער בערעלאָוויץ,

געשטאָרבן אין יאָהאַנעסבורג,
דעם 6טן אויגוסט, 1935;

נאָך אונדזער מוטער

חסיה־צירע,

געשטאָרבן י׳ סיון, 1916, אין מעליטאפאל (קרים);

נאָך אונדזער פאָטער

שמואל־נתן מוסקאַט,

געשטאָרבן אין האלובין, ווילנער גובערניע
י״ב סיון, 1900;

נאָך אונדזער מוטער

פיגה בת ר׳ ירחמיאל,

געשטאָרבן כ״ב טבת, 1925 אין דאקשיץ;

נאָך אונדזער פלימעניק

חצקל בערעלאָוויץ,

וואָס איז געפאלן פאר דער באפרייאונג פון ישראל,
אין קאמף מיט די אראבישע מלוכות.
ער איז געפאלן דער ערשטער אין קאמף פון די געפאלענע
דרום־אפריקאנער יידן אין ישראל;

נאָך דער גאנצער פאמיליע

ראַסקינד,

וועלכע איז אומגעקומען אין גרויסן חורבן

זאָלן די דאָזיקע שורות זיין נאָך זיי אַלעמען
אַ מצבת־זכרון.

מנחם־מענדל און חיה־ריווע מוסקאט,
מיט קינדער און אייניקלעך

נאָך

אונדזער פאָטער און ברודער,

מאיר מאָסס (שמוסקאָוויץ),

וואָס איז פלוצלינג געשטאָרבן אין דערבן,

דעם 5-טן סעפטעמבער, 1943,

זאָל עס זיין אן אומפארגעסלעכער זכרון !

קינדער, זלמן און פייגע מאָסס,

ברודער, אהרן מאָסס, מיט פרוי און קינדער,

און

ברודער, ירחמיאל מאָסס, מיט פרוי און קינדער,
(דערבן, דרום-אפריקע)

מיר גיבן די-דאָזיקע אזכרה

נאָך אונדזער פאָטער,

רפאל גרינגוט,

וואָס איז געשטאָרבן אין סובאט (קורלאנד)
ח' תמוז 1900;

נאָך אונדזער מוטער,

אסתר שלאָסבערג-גרינגוט;

נאָך אונדזער ברודער,

חיים-יצחק גרינגוט און פרוי מאַטלע,

מיט זייערע זין: רפאל און חנא;

נאָך אונדזער שוועסטער

מינע און איר מאַן, העניך ראָזענבערג און קינדער;

נאָך אונדזער שוועסטער

שרה-וועלע און ... ראָזענבערג און קינדער;

נאָך די בריידער

אַרקע, שימקע, מאַטקע שלאָסבערג.

און נאָך אלע אונדזערע קרובים,
וואָס זיינען אזוי גרויזאם אומגעקומען אין חורבן סובאט

הירשע-לייב און רחל גרין (גרינגוט),
מיט זייערע קינדער עלע און רפאל

זכרון לנצח

עבור

הורינו היקרים והתמימים

יוסף רפאל ורחל רבקה גינזבורג,

שנהרגו על ידי רוצחי עמנו יחד עם כל יהודי רקישקי;

עבור אחותנו

שרה-פסה בונימוביץ

ועבור אחותנו

חנה-מוסיה גינזבורג,

שנספו במחנות העצור של הנאצים י"ש.

זכרונם חרות לנצח בקרבנו !

יהי זכרם ברוך !

יצחק גינזבורג ומשפחתו, יוהניסבורג;
צפורה גינזבורג ומשפחתה (קמחי) חדרה;
הינדה גינזבורג ומשפחתה (קוץ) רמת השופט;
פסח גינזבורג ומשפחתו, פטרסין—אמריקה;
אהרון גינזבורג ומשפחתו, ווילנה—רוסיה.

דעם ליכטיקן זכרון

פון מיינע עלטערן, שוכני עפר אין ראַקישאַק:

דער פאָטער

משה בוינאַרט,

וואָס איז געשטאָרבן אין 1938;

די מוטער

חיה בוינאַרט,

וואָס איז געשטאָרבן אין 1933;

דעם ברודער

יעקב זעליג,

וואָס איז געהרגעט געוואָרן אין יאָהאנעסבורג דורך מערדער,
וועלכע זיינען אריינגעקומען אין זיין קלײדער־געשעפט

זרח בוינאַרט מיט זיין פאַמיליע

מיר שטייען אין טרויער
אויף די קברים
פון **אונדזערע ברודער**
דוד
און זיין פרוי;
פון **אונדזערע שוועסטער**
רייזע, לאה און **בוילע,**
וואָס זיינען אומגעקומען
דורך די היטלער־רוצחים.

יוסל און עלקע פערקים

צום הייליקן זכרון

פון

פון מיין פאָטער

מענדל קופערמאַן,

וואָס איז געשטאָרבן 5 טעג נאָך פּסח,
1940, אין יאָהאנעסבורג.

דוד (דייוו) קופערמאַן און פאַמיליע

מיר וועלן אייביק געדענקען די נעמען פון אונדזערע עלטערן —
ר׳ **יוסף יצחק קליין** (ראקישקער ראש הישיבה),
וואָס איז געשטאָרבן אין פּאָנעווועזש, ה׳ סיון, 1927;
און **אונדזער מוטער מערע פייגע,**
וואָס איז געשטאָרבן אונטערוועגנס בעת דער עוואקואציע פון ליטע
אין ערשטן וועלט־קריג;
אונדזער ברודער, מנחם מענדל,
וואָס איז געשטאָרבן אין מעקסיקע;
אונדזער שוועסטער, שרה לאה, מיט איר מאן **אליהו שניידער**
און מיט זייער קינד **מיכאל,**
וואָס זיינען אומגעקומען אין קורשאן בשעת׳ן חורבן ליטע.

שולמית און **יונה ננס** און **קינדער** (ישראל);
שושנה און **יחיאל לייב מינדל** מיט **די קינדער** (דרום אפריקע);
חנה און **מנחם־מענדל גאנדעלמאן,** מיט **זייערע קינדער** (ישראל)

מיר דריקן אויס אונדזער טיפן און גרויסן טרויער
איבער דעם טויט פון אונדזער פאָטער,

מיכאל-זאב,

וואָס איז אומגעקומען פון דער נאצישער חיה רעה אין 1941-טן יאָר;

איבער דעם טויט פון אונדזער ברודער,

מ ש ה,

און איבער דעם טויט פון משהס איין און אייניציק טעכטערל,

פרומקעלע,

וואָס זיינען אומגעקומען פון דייטשישע קאַניבאַלן י"ש אין יאָר 1941.

מיר וועלן אייך אייביק געדענקען !

יצחק און ישראל מיקל—מיכאלעוויץ (יאָהאנעסבורג),
שמעון-יוסף מיקל—מיכאלעוויץ (פּרעטאָריע),
מיט די פּרויען און קינדער.

נאָך אונדזער פאָטער,

הירשע יאַנקל וויינער,

וואָס איז געשטאָרבן אין אָבעל, כ"ה טבת, 1914;

נאָך אונדזער מוטער,

דבֿרה וויינער,

וואָס איז אומגעקומען אין חורבן ראקישאק;

נאָך אונדזער שוועסטער,

מלכה זאמעלאַן (וויינער),

אומגעקומען אין חורבן ראקישאק;

נאָך אונדזער ברודער,

יודל וויינער,

געפאלן אין שלאכט אויפן יאַפאַנעזישן פראָנט, דעם 13טן סעפטעמבער, 1945;

נאָך אונדזער שוואָגער,

לייבל זאַמעלאַן,

געפאלן אלס פּארטיזאן אין קאמף מיט די דייטשן.

זאָל עם זיין א ליכטיקער אָנדענק !

רבקה און מיכל פעלדמאן און זין.
דינה און דוד כץ און קינדער.

נאָך אנדזערע עלטערן

מאָטל און מושע-בתיה כץ;

נאָך אונדזער ברודער

בערל מיט זיין פרוי און קינדער;

נאָך אונדזער ברודער **יודל**

און שוועסטער שרה-עטל סאן

מיט איר מאן און קינדער,

וואָס זיינען אומגעקומען אין סעוועניישאק

זאָל עם זיין א מצבה !

דוד און דינה כץ און קינדער.

זאָל עם זיין

אן אומפארגעסלעכער אָנדענק

נאָך אונדזער קוזינס

יוסף און בתיה-עטל שוואַרץ

מיט זייער זון **יצחק**

און נאָך אלע אונדזערע קרובים,

וואָס זיינען אומגעקומען

אין ראקישאק

און אין אומגעגנט

ברידער פעלדמאן און
זיערע משפחות.

זאָל עס זיין אַ מצבה
נאָך מיין מאַן
חיים-יעקב זאַקשטיין,
געשטאָרבן אין יאָהאַנעסבורג,
דעם 15טן דעצעמבער, 1943;

נאָך דעם שוועד
ל י ב ע

און מיין שוויגער
העניע זאקשטיין,
געשטאָרבן אין אַבעל;

נאָך די עלטערן
נחום-נאַטל און **פעסל פאגרונד,**
געשטאָרבן אין אַבעל;

חיים יעקב זאקשטיין

נאָך דער שוועסטער
פייגע-בלומע
מיט איר מאן און זון;

נאָך דער שוועסטער
כיענע פאגרונד;

נאָך דעם ברודער
ראובן-מאיר פאגרונד,

וואָס אלע זיינען זיי אומגעקומען
אין גרויסן חורבן אבעל.

זיצט: פעסל פאגרונד; שטייען, פון רעכטס אויף לינקס: דער שוואָגער און שוועסטער פייגע-בלומע; ברודער ראובן-מאיר; שוועסטער: כיענע

פרוי: ציפּע-רייזע זאַקשטיין;
טאָכטער: סערא יודעלסאָן מיט מאן און קינדער
זון: נחום-נאַטל זאַקשטיין

פון לינקס צו רעכטס שטייען: ברודער מאיר, און תבדל לחיים, גאַלדע-פּאַגרונד-דיק.
פון רעכטס צו לינקס זיצן: שוועסטער ציליע; מוטער העניע; פאַטער יצחק; ברודער זלמן.

א מצבת־זכרון זאָל עס זיין

פאר מיין פאַטער יצחק פּאגרונד,

וואָס איז געשטאָרבן אין עלטער פון 77 יאָר.

ער איז געווען א ייד א למדן, שטרענג רעליגיעז און געווען באליבט אין זיין היימשטעטל אַבעל, און אין אומגעגנט. ער האָט איינטייל ענומען אין דער געזעלשאפטלעכער טעטיקייט פון שטעטל און געהאָלפן אלע שטעטלשע מוסדות. ער האָט חתונה געמאכט אלע קינדער, די לעצטע טאָכטער האָט חתונה געהאט פאר א יונגנמאן פון סלאבאָדקער ישיבה, ווּאָם האָט אין אַבעל געהויבן דעם גייסט פון דער יידישער באפעלקערונג;

פאר מיין מוטער העניע,

ווּאָם איז געשטאָרבן אין עלטער פון 77 יאָר.

זי איז געווען א טאָכטער פון אליהו־צבי פּערעם פון קופישאָק און איז געווען א געבילדעטע און זייער א חשובע פרוי;

פאר אונדזערע ברידער: מאיר און זלמן, און שוועסטער ציליע,

חוץ די ווּאָם האָבן זיך גאראטעוועט נאָך פארן חורבן פון די קהילות אין ליטע, זיינען די קינדער און די נאנצע פארצווייגטע משפּחה אומגעקומען מיט אלע יידן פון ליטע.

קלמן און נתן פּאגרונד און פאמיליע, אין קייפּטאון;
גאַלדע און חיים דיק און פאמיליע, אין יאָהאַנעסבורג.

פון רעכטס: לייזער, זלמן און איסר קאפעלאוויץ.
עם זיצט די מוטער, ליבע קאפעלאוויץ.

א מצבה
זאל עם זיין
נאך אונדזער פאטער

נחמן קאפעלאוויטש,

וואס איז געשטארבן אין ראקישאק, אין 1928;

נאך אונדזער מוטער

ליבע,

וואס איז אומגעקומען אין חורבן ראקישאק;

נאך אונדזער ברודער

לייזער קאפעלאוויטש,

וואס איז אומגעקומען אין חורבן ראקישאק;

נאך אונדזער ברודער

איסר מיט זיין פרוי, העניע (יפה), און זייער זון נחומקע,

וואס זיינען אומגעקומען אין חורבן ראקישאק;

נאך אונדזער ברודער

זלמן קאפעלאוויטש,

וואס איז געפאלן דעם 2-טן נאוועמבער, 1943, הינטער אריאל, קעמפנדיק אין די רייען פון דער ליטווישער בריגאדע.

נחום לייב און רבקה קאפעלאוויטש, מיט זייערע קינדער:
נחמן, גיטל און פסח קאפעלאוויטש.

אין הייליקן אָנדענק

פון מיין פאָטער

יעקב זאַק ע״ה,

געשטאָרבן אין 1918,

און מיין מוטער

רבקה זאַק ע״ה,

געשטאָרבן אין 1892,
אין אָבעל, ליטע

בנימין זאַק

מיר וועלן אייביק געדענקען
דעם טראַגישן טויט

פון

בערל ווינגרין

און זיין פרוי

ראָזע

אליה און העניע ווינגרין,
יאָהאנעסבורג,
דרום־אפריקע.

אין אָנדענק

פון מיין ברודער

יצחק

און זיין פרוי

סאָניע

מיט זייערע קינדער:
מענדל, העניע רחל, זעלדע,

וואָס זיינען אומגעקומען
איז קאוואַרסק, אין 1941.

זיי וועלן אייביק פאַרבלייבן אין מיין זכרון.

שמואל איכילטשיק (הילל)

זאָלן די עטלעכע וועַרטער זיין

אַ מצבה

פאַר:

אברהם דוד חיטאָוויץ
און זיין פרוי עטל,
זייער זון הרב אליעזר
מיט זיין זון מאָטל
און טאָכטער הינדע
און זייערע משפּחות.

וואָס זיינען אומגעבראכט געוואָרן
אין דער לעצטער גרויסער יידישער
וועלט־קאטאַסטראָפע.

מאריאַשע פּאלאָוויץ

כבוד דעם אָנדענק
פון אונדזער פאָטער,
ישראל סיעראַציק,
געשטאָרבן אויף מאָרגן נאָך שבועות,
אין 1915, אין ווילנע;
פון אונדזער מוטער,
שיינע־דבֿרה,
געשטאָרבן י' שבט, 1948,
אין מאָלאָט;
פון אונדזער שוועסטער,
שרה־לאה
און מאַן משה סקורקעוויטש,
מיט זייערע קינדער,
וואָס זיינען אומגעקומען אין מאָלאָט;
פון אונדזער שוועסטער
מלכה סיעראַציק,
אומגעקומען אין מאָלאָט.
מיר ווילן אייך ניט פאַרגעסן;
לייבע און אסתר סיעראציק,
מיט זייערע קינדער
און אייניקלעך

א מ צ ב ה
זאָל עם זיין

נאָך אונדזער פאָטער,
שלמה יהודה פלישמאַן,
פון סובאָט, קורלאנד,
געשטאָרבן איז דארפאט,
י"ב טבת, 1910;

נאָך אונדזער מוטער,
פרומע פלישמאַן,
פון סובאָט, קורלאנד,
געשטאָרבן כ"ג סיון, תרס"א.

חנה לאה און העשל שוואַרצבערג
און פאמיליע.

מיר פאראייביקן דערמיט

אונדזער אומפארגעסלעכן
מאַן און פאָטער

חיים־משה גענ ע"ה,

וואָס איז געשטאָרבן אין

יאָהאנעסבורג, ב' שבט, 1943.

דינה גענ. מיט אירע זין:
יהושע, אברהם,
ירחמיאל, גוטמאַן
שלום און זעליג,
מיט זייערע משפּחות

נאָך
אונדזער פאָטער,
דב בער בר' חיים קרעמער,
(המכונה בערע לאהם),
געשטאָרבן אין ראקישאק
כ"ח איר 1921;

נאָך
אונדזער מוטער,
חיה שרה קרעמער,
בת ר' מאיר
געשטאָרבן אין ראקישאק, אין 1941,

זאָל עם זיין לזכרון עולם !

שניאור זלמן און ליבע קראַמער,
מיט דער משפּחה.

זאָל עס זיין
אן אייביקער אָנדענק
פאַר אונדזער ליבן מאַן און פאָטער,

אברהם יודל קיל,

געבאָרן אין וואַרעסצינע נעבן ראַקישאָק,

געשטאָרבן ט"ו חשון, דעם 22.10.1945, אין יאָהאַנעסבורג.

אין טרויער פארבליבענע

ריווע קיל,
שיינע עטע, ישעיהו לעווין מיט זייער טאָכטער,
יאָהאַנעסבורג.

משה-בער און גיטל קיל און טאָכטער, יאָהאַנעסבורג,
זיסע און מאיר גרינבערג מיט זייער טאָכטער, פראַנקרייך,
טויבע און משה-חיים אַרלין מיט זייערע קינדער,
יאָהאַנעסבורג.

אינהאַלט:

זייט

מלך באַקאַלטשוק-פּעלין — פּאָרטרעט 3

אברהם אַרעלאַוויץ — ראקישאק פּאר און נאָך דעם ערשטן וועלט-קריג . . 7
ירחמיאל אַראַנס-אַרש — צו דער עקאָנאָמישער לאגע פון די יידן אין ראקישאק . 19
א. נח-נחומאָוויץ — מיין שטעטל 29
לוי שאַליט — ראקישקער אנדערשדיקייט אין דער יידישער ליטע 43
הרב פראָפ. ל. י. ראַבינאָוויטש — ח"ב"ד 50
בערל שטיין — ראקישאק און אירע חסידים 53
י. באטניצקי — די יידישע נאציאָנאלע אויטאָנאָמיע אין ליטע 62
יעקב לעשצינסקי — דאָס ליטווישע שטעטל 66

בלעטערנדיק זכרונות

הרב פראָפ. ישראל אַבראַהאַמס — ראקישאק — אן אָפּשיין 85
ראכמיעל פעלדמאן — קינדער-יאָרן פרייד 88
שלמה רובין — מיין טאטנס ניגון 92
זלמן פעלדמאַן — פּאָרטרעט? 99
זרח גאפאנאָוויץ — מיינע זכרונות 103
בערל סאַרווער — א תימנער אין שטעטל 106
בונעם-אידל קריל — דעראינערונגען פון א ראקישקער סאָציאליסט 115
ירחמיאל ארש — פראגמענטן פון מיין פארגאנגענהייט 131

געשטאַלטן און טיפּן

נחמה מאירוביץ-שטיין — עטלעכע ווערטער במקום א מצבה 145
בלומה לביא-אַרש — אין אייביקן אָנדענק 149
אברהם קאַסעף — מיין פאָטער, בערציק דער שוחט 152
אברהם אַרעלאַוויץ — ראקישקער יידן 158
ב. א. קריל — זלמן דער זעלצערניק 172
אהרן נח-נחומאָוויץ — היימישע געשטאַלטן 174
שרה קלאָם — חיה-שרה-איטע באַבער 190
חנה פען-ליובאָוויץ — גיטע רובין-פערמאן 192
מאיר רוך — מיין פאָטער, זכרונו לברכה 194
א. קאַסעף — סוביעקטן פון דער אלטער היים 198

זייט

פון שולוועזן און קולטור-געזעלשאַפטלעכן לעבן

משה כץ — דער חדר מתוקן 205
אסנה חיט — וועגן דער רוסישער רעגירונג־שול 207
עטל אראָנס־אַרש — די ליטווישע גימנאזיע 209
טייבע אָרלין־קיל — פון מיינע שול־יאָרן 212
אברהם יאָסעלעוויץ — דער בית ספר און פּראָגימנאזיע 220

פון דער ראקישקער קולטור־ליגע:

שרה ספּיוואק — די טעטיקייט פון דער קולטור־ליגע 222
מיכל און שלמה פעלדמאַן — וועגן דער קולטור־ליגע און אירע אקטיוויטעטן . 225
אָרקע נחומאָוויץ — דער יידישער איינטייל אין דער לינקער באוועגונג 229
משה קריין — די „קולטור־ליגע" אין ראקישאָק און אין אוטיאַן 234
י. אַרש — דער מכבי אין ראַקישאָק 236
א. יאָסעלעוויץ — ראקישקער מכבי 243
בן־שמואל — דער ערשטער הכשרה־קבוץ אין ראקישאָק 245
אביגדול אריאל (גלאָמבאָצקי) — דריי יאָר אין ראקישאָק 246
שולמית ננס — פון דער סקויטן־באַוועגונג 249
א. י. — לייב יפה'ס באַזוך 251
אהרן נחומאָוויץ — בית היתומים 252
רבקה בלאַכער־איציקמאַן — ראקישקער לינת־הצדק 257
שלמה רובין — יידיש טעאַטער 260
מ. ב. — די פאָלק־באַנק 264

אומגעגנט

ישראל מייקל־מיכאַלעוויץ — אַבעל 271
בנימין־מיכל הורוויץ — מיין היימשטעטל קאַמיי 292
פּרץ־זאב הורוויץ — א טרער צום אָנדענק פון קאַמיי 297
תרצה־פריינקלין־יפה — דערמאָנונגען פון קאַמיי 299
ב. סאַקס — א יריד אין קאַמיי 302

נאָוואָ־אַלעקסאנדראָווסק־עזעשערעני־זאַראָסיי:

ניסן סאַקס, משה שארפּ־סאלטופּער און פּיניע אלבערט — אונדזערע זכרונות פון דער אלטער היים 306
יהודה־צבי איכילטשיק — מיין געבאָרנשטאָט 314
יצחק דומאַס — פון מיין היימשטאָט 317
רייזל מייקל־בערזאק — מיין שטעטעלע באגוסלאווישאָק 324
רעוו. מ. ב. פישער — סובאַט 327
רחל־העניע בערקאָוויץ־פּסחוביץ, טייבע כץ און יאָקל עווענס — פּאָנעדעל . . 331
חיה־מלכה קרוז־גלוסאק און נחום בלאַכער — פון אונדזער שטעטל דוסיאַט . . 336
אריה איידלמאַן און יצחק גולים (געלי) אנטאלעפּט 346

זייט

יידן אין דערפער:

נתן ברינקמאַן — יוזינט; נאַצונישאָק 350
ישראל מיכאַלעוויץ — מיין טאַטע, מיכאל יועלווע דער ישובניק 354
חייקל אייזעש און נחום-בלאַכער — סוויאדאָשיץ 356
דוד כין און ירחמיאל שאַן — סעווענישאָק 362
רחל קראַמער-פּען — אנושישאָק 366
מענדל גאַרדאַן — סקאָפישאָק 370
ל. קאַראַבעלניק — פּאָנעמונאָק 374
בן-ציון יפה — מיין שטעטל פּאָנעמונאָק 377

חורבן און אומקום

ברייַנע ראַטהאַלין-קור — מיין גבית-עדות 383
גיסע לעווין — מיינע איבערלעבונגען 391
הערצל בן-יהודה — פון יענע טעג 401
מלך באקאַלטשוק-פּעלין — דער חורבן פון ראקישאָק און אומגעגנט — אין בריוו . 405

פון דער ראקישקער לאַנדסמאַנשאפט

באגריסונגען 433
ד"ר פיליפּ פרידמאַן — מאָנאָגראפיעס פון יידישע קהילות און שטעט אין דער יידישער געשיכטע-שרייבונג 438
מלך באַקאַלטשוק-פּעלין — די ראקישקער לאנדסמאנשאפט:
טעטיקייטן פון דער סאָסייטי; הילף-געזעלשאפט 452
אריה אידלמאַן — וועגן דער ראקישקער לאנדסמאנשאפט 525
שלמה רובין — די פאמיליע מעני-מאנעלעוויטש 528
י. מ. שערמאַן — דער דערנער-וועג פון יידישן אימיגראנט אין דרום-אפריקע . . 530
א ז כ ר ו ת 540
אינהאַלט: אין יידיש 622
מלך באַקאַלטשוק-פּעלין—פּאַרוואַרט: אין ענגליש iii
אינהאַלט: אין ענגליש v

דערמיט
דריקן מיר אויס
אונדזער טיפן דאַנק און אַנערקענונג
צום רעדאקטער,
מלך באַקאַלטשוק־פעלין,
וואָס האָט רעדאקטירט, באַאַרבעט און פארפולקאָמט די אים
געגעבענע ארטיקלען און מאטעריאלן פארן „יזכור בוך פון
ראַקישאָק און אומגעגנט" און אויך ממשותדיק
בייגעשטייערט מיט זיינע אייגענע אָפּהאנדלונגען.

אויך דריקן מיר אויס אונדזער הארציקן דאנק די זעצער פון בוך —
נ. יפה, ש. פּלאַקס און ה. סלוצקי
פאר זייער גוטע ארבעט און איבערגעבנקייט צום דאָזיקן יזכור־בוך.

אויך דאנקען מיר דער פאמיליע
גערשמאַן
די אינהאבער פון „עלעקטריק פּרינטינג"
פאר זייער ספּעציעלער פאראינטערעסירטקייט מיט אונדזער יזכור־בוך.

מיר דאנקען אויך אלע מיטאַרבעטער, וואָס האָבן בייגעטראָגן מיט
ארטיקלען און מאטעריאלן צו אונדזער דאָזיקן יזכור־בוך;

אויך דריקן מיר אויס אונדזער דאנקבארקייט די איניציאטאָרן פון
יזכור־בוך
י. אַראָנס, א. נח־נחומאָוויץ און שלמה רובין;
אלע קאָמיטעט־מיטגלידער:
א. איידלמאַן, מ. אָרלין, נ. בלאַכער, זרח ביינאַרט, יצחק גינזבורג,
א. לעווין, ישראל מייקל־מיכאַלעָוויץ, מ. מוסקאט, מ. קלאַוויר,
ב. רוך, מ. שאַרפּ, א. סיטאָוויץ, ח. רובין, ה. שער,
מיט זייערע פרויען,
און די פרויען: שרה קלאם, ליבע רוך, טייבע אָרלין, ע. אַראָנס;
די מיטגלידער און פרייַנד פון ראקישקער לאנדסמאנשאפט, וואָס האָבן
אונדז געהאָלפן מאַראַליש און פינאנציעל צום דערשיינען פון אונדזער
ווירדיקן דענקמאָל נאָך אודזערע פארטילקיטע פאמיליעס און היימען.

די ראקישקער לאַנדסמאַנשאפט

תיקון טעות

געדרוקט	דאַרף זיין	זייט	שורה
א געמערקט	אָנגעמערקט	4	5
האָט	האָבן	16	9
אגענץ	אָגינס	41	3
צוזאמענגעשפארט	צוזאמענגעשפארט	49	2
שטבל	שטיבל	53	26
אנוסישאק	אנושישאק	81	27
לדאבונו	לדאבוגנו	87	1
גר נט	גרונט	101	16
דרייברג	דרייבערג	126	33
ז. רובאשאָוו	ש. ז. רובאשאָוו	135	8
דעקאר	דעקטאר	135	אין דער צושריפט אונטערן בילד
	אין אינהאלט איז אויסגעלאָזט געוואָרן: אהובה שניידערמאן-רוך — „מיר ווילן אייך אייביק געדענקען".	142	
	דארף זיין: נאָענט צום שטעטל האָט זיך געפונען דער מאהילניק, ארומגעצאמט מיט א שטיינערנעם פארקאן, אין א זייט פון דעם מאָהילניק האָט זיך אויעקגעשלעפנט		
אָ וועג צום שטעטל סובאָט		171	28-26
נאצונישק	נאצונישאָק	299	7
בלוטשקע	וולוטשקע	303	22
שניידערשטער	שניידערשער	320	1
א רפא	א רופא	325	5
קאהאסעס	קאראסעס	340	20
קאהאס	קאראס	340	לעצטע שורה
השליש	השלישי	348	15
אין די	אין די		
70-ער יאָרן	30-ער יאָרן	349	7

געדרוקט	דאַרף זיין	זייט	שורה
פאר	קעגן	368	27
פאָרגעקומען	פאָרגעקומען	371	8
נפל נפתלי	נפתלי	379	17
אניקשט	אקנישט	386	29
			און 34
בינדערמירל	בינדערמיכל	400	1
בלעכער	בלאכער	421	34
שאלאק	סאלאָק	424	21
פדן	פון	434	5
אפרקיאנער	אפריקאנער	435	2
וואָדט	וואָרט	435	9
עט	עס	436	8
ביאליסטאָקע	ביאליסטאָקער	449	23
גאסטאלגיע	נאסטאלגיע	453	30
שטארקערקער	שטארקער	454	10
דרום ארפיקע	דרום אפריקע	469	6
בראדאווסקי	בראדאווסקא	473	14-12
איבעגעגעבן	איבערגעגעבן	481	23
סווינציאן	סוועניציאן	488	לעצטע שורה
	דארף זיין: וועלכע ס'איז		
איבערגעליפערט געוואָרן		508	2
דארף זיין: האָבן צו זיי דערגרייכט		508	6
דארף זיין: אין 1944 איז שוין		509	10
ידידיי	ידידי	523	29
אראָפגעבראכט	אראָפגעברייכט	529	4
חיה-לאהקע	חיה-ליבע	585	
דארף זיין: טאָכטער סערא, איידעם יעקב ליפשיץ מיט זייערע קינדער: בן־ציון, ראובן און לאה		598	
דארף זיין: שרה-וועלע און דוד ראזענבערג		610	

ENVIRONS

I. MICHEL-MICHALEWITZ — Abel 271
B. M. HURWITZ — My Home Town Kamay 292
P. Z. HURWITZ — A Tear in Memory of Kamay 297
TIRZA-FRANKLYN-JAFFE — Reminiscences of Kamay 299
B. SACHS — A Fair in Kamay 302

NOVO-ALEXANDROVSK-EZERENAY-ZARASAY

N. SACKS, M. SHARP-SALTUPER, P. ALBERT — Reminiscences of the Old Home 306
JEHUDA ZWI ICHILCIK — My Birthplace 314
I. DUMAS — From My Home Town 317
R. MICHEL-BERZAK — My Shtetl Boguslavishok 324
REV. M. B. FISHER — Subat 327
R. H. BERCHOWITZ-PEISACHOVITZ, T. KATZ, JOKL EVANS — Ponedel 331
CH. M. KRUSS-GLUSSAK, N. BLACHER — From Our Shtetl Dusiat 336
A. EIDELMAN, I. GULLIS — Antalept 346
N. BRINKMAN — Yuzint; Natzunishok 350
ISRAEL MICHALEWITZ — My Father Michoel Welve the Farmer 354
CH. AIRES, N. BLACHER — Sviadoshz 356
D. KATZ, R. SHON — Sevenishok 362
R. KRAMER-PENN — Anushishok 366
M. GORDON — Skopishok 370
L. KARABELNIK — Ponemunok 374
BENZION JOFFE — My Shtetl Ponemunok 377

DECLINE AND DESTRUCTION

M. ROTHOLZ-KUR — My Evidence 383
GISA LEVIN — My Experiences 391
HERZL BEN-YEHUDA — In Those Days 401
M. BAKALCZUK-FELIN — The Destruction of Rakishok in Letters 405

THE LANDSMANSCHAFT OF RAKISHOK

Greetings 433
DR. P. FRIEDMAN — Monograph of Jewish Communities and Towns in Jewish Historiography 438
M. BAKALCZUK-FELIN — The Landsmanschaft of Rakishok: Activities of the Society; The Rakishker Benevolent Society 452
A. EIDELMAN — Notes of the Landsmanschaft of Rakishok 525
S. RUBIN — The Family Manne-Manelewitz 528
J. M. SHERMAN — The Thorny Path of the Jewish Immigrant in South Africa 530
YIZKORS 540
CONTENTS IN YIDDISH 622
M. BAKALCZUK-FELIN — Preface (English) III
CONTENTS IN ENGLISH V

CONTENTS:

M. BAKALCZUK-FELIN — Preface 3
A. ORELOWITZ —Rakishok Before and After World War I 7
R. AARONS-ARSCH — Notes on the Economic Position of the Jews in Rakishok 19
A. NACH-NOCHUMOVITZ — My Shtetl 29
L. SHALIT — Peculiarity of Rakishok in the Jewish Lithuania 43
CHIEF RABBI PROFESSOR L. I. RABINOWITZ — "CHABAD" 50
B. STEIN — Rakishok and its Chassidim 53
J. BATNITZKY — Jewish National Autonomy in Lithuania 62
J. LESTSCHINSKY — The Lithuanian Shtetl 66

REMINISCENCES

CHIEF RABBI PROFESSOR I. ABRAHAMS — Rakishok — A Reflection 85
R. FELDMAN — Childhood Joys 88
S. RUBIN — My Fathers Nigun 92
Z. FELDMAN — Why? 99
Z. GAFANOWITZ — My Reminiscences 103
B. SARVER — A Yeminite in Shtetl 106
B. I. KRIEL — Reminiscences of a Socialist in Rakishok 115
R. ARSCH — Fragments of My Past 131
AHUVA SCHNEIDERMAN-RUCH — We will always remember You 142

PERSONALITIES AND TYPES

N. MEYEROWITZ-STEIN — A Few Words in Place of a Tombstone 145
B. LAVI-ARSCH — In Everlasting Memory 149
A. KOSEFF — My Father Berchik the Shochet 152
A. ORELOWITZ — Jews of Rakishok 158
B. I. KREEL — Zalman the Soda-water Maker 172
A. NACH-NOCHUMOWITZ — Personalities in the Old Home 174
S. KLASS — Chaye-Sore-Ite Bacher 190
H. PENN-LUBOWITZ — Gite Rubin-Ferman 192
MEYER RUCH — My Father of Blessed Memory 194
A. KOSEFF — Types of the Old Home 198

SOCIAL CULTURAL LIFE AND EDUCATION INSTITUTIONS

M. KATZ — The Reformed Cheder 205
A. CHAIT — The Russian Government School 207
E. AARONS — The Lithuanian Gymnasium 209
T. ORLIN-KIEL — From my School Years 212
A. JOSSELOWITZ — The Beth-Sefer and Pro-gymnasium 220
S. SPEVAK — The Activity of the Kultur-Lige 222
M. and S. FELDMAN — Concerning the Kultur-Lige and its Activities 225
O. NOCHUMOWITZ — The Jewish Part in the Left Movement 229
M. KRAIN — The Kultur-Lige in Rakishok and in Utian 234
R. ARSCH — Maccabi in Rakishok 236
H. JOSSELOWITZ — Rakishker Maccabi 243
BEN SAMUEL — The First Hachshara Kibbutz in Rakishok 245
AVIGDOR ARIOL — GOLUMBOTZKY — Three Years in Rakishok 246
S. NANAS — About the Scout Movement 249
A. J. — Leib Jaffes Visit 251
A. NOCHUMOWITZ — Orphanage 252
R. BLACHER-ITZIKMAN — The Society for Visiting the Sick in Rakishok 257
S. RUBIN — Jewish Theatre 260
M. B. — The Peoples Bank 264

The Yizkor Book also sheds new light on the forces at work between the two world wars which helped to shape and modernise Jewish national life in the Lithuanian villages. It discloses the social changes which were taking place and the rising consciousness towards our national renaissance, with which these people were imbued. Although, as previously mentioned, the compilers were unable to obtain first-hand reports from actual survivors of Rakishok, they were, however, able to secure eyewitness accounts of the destruction, and the merciless cruelties of the Germans and also the Lithuanians. Through documents they were also enabled to trace some of the activities of the Rakishker Landsmanschaft, disclosing as they do the wide range of social activities of the old country. These documents reveal, in no small measure, the spiritual and cultural heritage which we owe to those who perished. In fact, the Yizkor Book, with its illustrations, is an important historical monograph, not only for the Landsleit. It is a contribution to the history of the destroyed Jewish communities of Eastern Europe.

Finally, the Yizkor Book is a human document: a tribute to the simple God-fearing Jews of the villages who lived their lives, simply and genuinely, with those peculiar folk-ways evolved by **Jewish** Lithuania.

Those who laboured so zealously to bring out this Yizkor Book will be fully compensated if the Yiddish public will find in its pages its intrinsic message, the message of a human and historic document.

PREFACE

by Meilech Bakalczuk

The Yizkor Book to the memory of Rakishsker Jewry and to the communities surrounding it has just been published, eleven years after the annihilation. The pattern of life in Rakishok was similar to that of many small-town Lithuanian Jewries. Here Jews lived as closely-knit, separate units, often discriminated against and not less often in fear. But though there were sufferings there were also tranquil years with their measure of joy. But through all vicissitudes the Jews of the Lithuanian villages held steadfastly to the tenets of their faith and to their spiritual and cultural heritage.

Typical of the Jews' capacity for adjustment, they learnt to adapt themselves to changing circumstances, keeping aflame the hope for better days. Then came Hitler's murderous hordes; and in 1941, in a matter merely of weeks, the Jewish inhabitants of most of the Lithuanian towns and villages were led away like cattle to the slaughter. It was harvest time, and the reaper of death harvested all of Jewish life — the aged, the women, the children — none were spared.

Eleven years have slipped away since the holocaust, but the wounds have not been healed, and while the enormity of the tragedy is difficult to comprehend, there are those in our midst, and many of them, for whom the annihilation was a very personal tragedy in addition to being a Jewish tragedy.

It was, in all probability, this personal factor that partly stimulated the members of the Rakishker Landsleit Society to bring out the Yizkor Book. After all, a book is still the most enduring memorial to a past that has perished. The sponsors of this book set themselves three main tasks when they undertook to issue this tribute to the memory of their brethren in the far-off villages from which they themselves, or their forebears once came. They wanted to reflect the pattern of Jewish life in those villages up to World War II: they wanted to save from oblivion the memory of the ghastly era of Destruction, and finally they wished to place on record the activities of the Rakishker Landsleit in South Africa, during the forty years of the existence of their Society.

To implement these aims required considerable thought and responsibility. Every Jewish community in the old world had its own specific pattern: it virtually possessed individuality, but to convey this was no easy matter, for the simple reason that there are today large gaps in the historical sources which precluded the possibility of rendering a picture of that life in its entirety. In addition, no real authentic documentation of the last days of Rakishok was possible because there are almost no survivors who could have filled out the record. A very few may have escaped and they may today be in the U.S.S.R., but it was quite impossible to establish contact with them. With regard to the third aim, it was extremely difficult to piece together the story of the activities of the last forty years here from the inadequate minutes in existence today. Despite these difficulties the sponsors thought that the work was worth while, and the Yizkor Book contains important material hitherto unpublished: reminiscences, descriptions of the economic conditions of the various villages and their social and cultural institutions. Humble and poor though most of these Jews were, the material that the Rakishok Society had to sift through disclosed men and women of superb ethical and moral qualities.

די ראַקישקער לאַנדסמאַנשאַפט

דריקט אויס

איר דאנק און אַנערקענונג

איר פאָרזיצער,

ירחמיאל אַראָנס־אַרש,

און זיין פרוי

עטל אַראָנס־אַרש

קאָמיטעט־מיטגליד,

פאר זייערע אַלע אומדערמידלעכע

אַנשטרענגונגען און אַקטיוויטעטן

אויף אַרויסצוגעבן דאָס

„יזכור־בוך פון ראַקישאָק און אומגעגנט"

THE RAKISHKER LANDSMANSCHAFT

express their warm thanks and appreciation

to their Chairman

Mr. R. AARONS

and

Mrs. ETHEL AARONS

(member of the Committee)

for their devoted and tireless efforts in

the publication of the

"Yizkor-Book of Rakishok and Environs."

YIZKOR-BOOK

OF

Rakishok and Environs

issued by

The Rakishker Landsmanschaft of
Johannesburg, South Africa

on the occasion of
the 40th year of its establishment
(1912-1952)

EDITOR:
M. BAKALCZUK-FELIN

Yizkor Book Publishing Council:

PRAESIDIUM:
R. Aarons-Arsch, A. Nach-Nochumovitz, S. Rubin.

MEMBERS:
M. Muskat, I. Michel-Michalewitz, S. Klass, M. Klavier.

Johannesburg, 1952-5713.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

יִזכּור = בּוך

פון ראַקישאָק און אומגעגנט